DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

III. CİLT

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

NAMIK KEMAL'İN HUSÛSÎ MEKTUPLARI

NAMIK KEMAL'İN HUSÛSÎ MEKTUPLARI III

VI. MİDİLİ MEKTUPLARI - II.

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NAMIK KEMAL'İN HUSÛSÎ MEKTUPLARI
III

VI. MİDİLLİ MEKTUPLARI — II.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birinci Baskı: 1973

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
II. DİZİ - Sayı: 22[b1]

NAMIK KEMAL'İN HUSÛSÎ MEKTUPLARI
III

VI. MİDİLLİ MEKTUPLARI — II.

Hazırlayan
FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

2. baskı (Tıpkıbasım)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ANKARA - 2013

Namık Kemal, 1840-1888

Namık Kemal'in husûsî mektupları, III VI. Midilli mektupları - II / Namık Kemal ; haz. Fevziye Abdullah Tansel. — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2013.

lxxi, 526 s. 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları II. Dizi-Sa.22b1).

İndeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2695 - 0 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2698 - 1 (3.c.)

1. Namık Kemal, 1840-1888 _ Mektuplar. I. E.a. II. E.a. Midilli mektupları. III. Tansel, Fevziye Abdullah, 1912-1988. IV. Dizi.

818. 32

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 30.03.2011 tarih ve 633/11-51 sayılı kararıyla basılmasına; 29.03.2012 tarih ve 656/4 sayılı Yönetim Kurulu kararıyla baskı sayısının 1500 olmasına karar verilmiştir.

ISBN: 978-975-16-2695-0 (Tk)
978-975-16-2698-1 (3.c)

Afşaroğlu Matbaası
Kazım Karabekir Caddesi
Altuntop İşhanı No:87/7 İskitler-Ankara
Tel: (0312) 384 54 88 Faks: (0312) 384 54 98
E-mail: farukafsar@gmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ — Namık Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı: I - Resmî Çalışma ve Mücâdeleleri (S. XIII - XXXIX). — II - Şahsiyyetini Canlandıran Muhtelif Yönleri (S. XL - VII). — III - Fikir ve San'at Hayatı (S. XLVII - LXXI).

VI. MİDİLLİ MEKTUPLARI — II.

(7 Ocak, 1880 — 19 Ekim, 1884)

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs	Sayfa Önsöz	Mektup
CCCCXXVII	427	7 Ocak, 1880 — Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e	3	3
CCCCXXVIII	428	21 Şubat, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	4	4
CCCCXXIX	429	19 Mart, 1880 — *Tercemân-ı Hakîkat*'e	4	5
CCCCXXX	430	26 Mart, 1880 — Feride Hanım'a	5	6
CCCCXXXI	431	27 Mart, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	7	8
CCCCXXXII	432	9 Nisan, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	7	8
CCCCXXXIII	433	17 Nisan, 1880 — Şükrü Efendi'ye	9	9
CCCCXXXIV	434	21 Mayıs, 1880 — Ebüzziya Tevfik'e	9	10
CCCCXXXV	435	21 Mayıs, 1880 — Sultan Abdü'l-Hamîd'e	11	11
CCCCXXXVI	436	22 Mayıs, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	13	14
CCCCXXXVII	437	29 Mayıs, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	13	14
CCCCXXXVIII	438	4 Haziran, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	14	14
CCCCXXXIX	439	12 Haziran, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	16	17
CCCCXL	440	19 Haziran, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	19	20
CCCCXLI	441	26 Haziran 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	19	20
CCCCXLII	442	26 Haziran, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	19	22
CCCCXLIII	443	3 Temmuz, 1880 — Âbidin Paşa'ya	22	23
CCCCXLIV	444	31 Temmuz, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	24	27
CCCCXLV	445	7 Ağustos, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	24	28
CCCCXLVI	446	14 Ağustos, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	24	29
CCCCXLVII	447	20 Ağustos, 1880 — Menemenli Rif'at Bey'e	24	30
CCCCXLVIII	448	1 Ekim, 1880 — C. Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne	30	30
CCCCXLIX	449	2 Ekim, 1880 — C. Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne	33	33

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Mektup
CCCCL	450	? 1880	Recâ'îzâde Ekrem'e	52	52
CCCCLI	451	? 1880	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	53	54
CCCCLII	452	? 1880	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	56	56
CCCCLIII	453	? Ocak, 1881	Surûrî Ali Efendi'ye	57	58
CCCCLIV	454	5 Şubat, 1881	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	60	61
CCCCLV	455	5 Mart, 1881	Süleyman Hüsnü Paşa'ya	62	63
CCCCLVI	456	12 Mart, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	62	64
CCCCLVII	457	18 Mart, 1881	Ebüzziya Tevfik'e	66	67
CCCCLVII[a]	457a	?	Ebüzziya Tevfik'e	66	70
CCCCLVIII	458	20 Mart, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	70	71
CCCCLIX	459	? Mart, 1881	Ebüzziya Tevfik'e	72	73
CCCCLX	460	? Mart, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	76	77
CCCCLXI	461	2 Nisan, 1881	Râbi'a Hanım'a	77	78
CCCCLXII	462	2 Nisan, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	78	79
CCCCLXIII	463	16 Nisan, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	78	80
CCCCLXIV	464	23 Nisan, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	78	81
CCCCLXV	465	23 Mayıs, 1881	Yunda Kaymakamlığı'na	81	82
CCCCLXVI	466	28 Mayıs, 1881	Recâ'îzâde Ekrem'e	82	85
CCCCLXVII	467	4 Haziran, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	86	86
CCCCLXVIII	468	23 Haziran, 1881	Zeynü'l-Âbidin Reşid Bey'e	87	87
CCCCLXIX	469	Haziran, 1881	*Tercemân-ı Hakîkat*'e	88	88
CCCCLXX	470	2 Temmuz, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	89	90
CCCCLXXI	471	9 Temmuz, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	89	91
CCCCLXXII	472	23 Temmuz, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	91	92
CCCCLXXIII	473	27 Ağustos, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	91	93
CCCCLXXIV	474	10 Eylûl, 1881	Zeynü'l-Âbidin Reşid Bey'e	93	96
CCCCLXXV	475	2 Ekim, 1881	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	97	98
CCCCLXXVI	476	? Ekim, 1881	Kürd Said Paşa'ya	100	101
CCCCLXXVII	477	19 Ekim, 1881	?	100	104
CCCCLXXVIII	478	12 Kasım, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	100	104
CCCCLXXIX	479	26 Kasım, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	100	105
CCCCLXXX	480	15 Aralık, 1881	?	100	106
CCCCLXXXI	481	17 Aralık, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	107	108
CCCCLXXXII	482	25 Aralık, 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	107	109
CCCCLXXXIII	483	25 Aralık, 1881	?	107	110
CCCCLXXXIV	484	? Aralık, 1881	Fahreddin Çelebî'ye	111	112
CCCCLXXXV	485	? 1881	?	113	113
CCCCLXXXVI	486	? 1881	Gorci Panayotaki Efendi'ye	115	116
CCCCLXXXVII	487	? 1881	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	117	117
CCCCLXXXVIII	488	. 1881	C. Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne	119	120
CCCCLXXXIX	489	? 1881	Menemenli Rif'at Bey'e	121	121
CCCCXC	490	18 Ocak, 1882	Menemenli Rif'at Bey'e	122	122
CCCCXCI	491	5 Şubat, 1882	Menemenli Rif'at Bey'e	122	122

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs	Sayfa Önsöz	Mektup
CCCCXCII	492	17 Şubat, 1882 Sâmî Paşâzâde Halîm Bey'e	123	124
CCCCXCIII	493	18 Şubat, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	125	127
CCCCXCIV	494	4 Mart, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	131	132
CCCCXCV	495	11 Mart, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	131	132
CCCCXCVI	496	25 Mart, 1882 Sultan Abdü'l-Hamîd'e	132	133
CCCCXCVII	497	25 Mart, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	132	136
CCCCXCVIII	498	12 Nisan, 1882 Nesîme Hanım'a	136	137
CCCCXCIX	499	12 Nisan, 1882 Feride Hanım'a	136	137
D	500	12 Nisan, 1882 Ali Ekrem Bolayir'e	136	138
DI	501	22 Nisan, 1882 Abdü'l-Hak Hâmid'e	139	139
DII	502	? Nisan, 1882 C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	143	143
DIII	503	6 Mayıs, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	144	145
DIV	504	3 Haziran, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	144	145
DV	505	3 Haziran, 1882 Sultan Abdü'l-Hamîd'e	144	146
DVI	506	? Haziran, 1882 C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	147	147
DVII	507	21 Haziran, 1882 Besim Bey'e	147	148
DVIII	508	22 Temmuz, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	147	149
DIX	509	29 Temmuz, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	147	149
DX	510	Haziran-Temmuz, 1882 C. Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne	150	150
DXI	511	Temmuz, 1882 C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	151	152
DXII	512	1 Ağustos, 1882 Ferid'e Hanım'a	153	154
DXIII	513	5 Ağustos, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	154	156
DXIV	514	12 Ağustos, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	154	156
DXV	515	26 Ağustos, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	154	157
DXVI	516	2 Eylûl, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	154	157
DXVII	517	9 Eylûl, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	157	158
DXVIII	518	30 Eylûl, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	157	159
DXIX	519	6 Ekim, 1882 Feride Hanım'a	157	159
DXX	520	7 Ekim, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	157	160
DXXI	521	22 Ekim, 1882 Mâbeynci Emîn Bey'e	161	162
DXXII	522	22 Ekim, 1882 Ahmed Midhat'e	167	169
DXXIII	523	? Ekim, 1882 Menemenli Rif'at Bey'e	169	170
DXXIV	524	? Ekim, 1882 ?	169	171
DXXV	525	? Kasım, 1882	172	172
DXXVI	526	16 Aralık, 1882 Süleyman Hüsnü Paşa'ya	174	174
DXXVII	527	16 Aralık, 1882 Menemenli Tâhir Bey'e	176	176
DXXVIII	528	? Aralık, 1882 Erzurumlu Said Paşa'ya	177	178
DXXIX	529	? 1882 Kürd Said Paşa'ya	179	180
DXXX	530	23 Aralık, 1882 Mektub-ı Mahsus	181	181
DXXXI	531	10 Ocak, 1883 Mektub-ı Mahsus	183	184
DXXXII	532	10 Ocak, 1883 Mustafa Âsım Bey'e	191	192
DXXXIII	533	24 Ocak, 1883 Menemenli Rif'at Bey'e	191	192
DXXXIV	534	25 Ocak, 1883 Sultan Abdü'l-Hamîd'e	191	193

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Numara Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Sayfa Mektup
DXXXV	535	26 Ocak, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	191	195
DXXXVI	536	? Ocak, 1883	?	196	196
DXXXVII	537	Şubat, 1883 (?)	Abdü'l-Hak Hâmid'e	197	201
DXXXVIII	538	Şubat, 1883	Nûrî Bey'e	205	207
DXXXIX	539	Mart, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	208	209
DXL	540	25 Mart, 1883	Mektub-ı Mahsus	210	211
DXLI	541	1 Nisan, 1883	*Tercemân-ı Hakîkat*'e	210	212
DXLII	542	31 Mart, 1883	Feride Hanım'a	220	221
DXLIII	543	6 Nisan, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	220	222
DXLIV	544	7 Nisan, 1883	Feride Hanım'a	220	224
DXLV	545	14 Nisan, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	225	226
DXLVI	546	14 Nisan, 1883	Feride Hanım'a	225	229
DXLVII	547	21 Nisan, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	231	232
DXLVIII	548	21 Nisan, 1883	Ali Ekrem Bolayir'e	231	233
DXLIX	549	21 Nisan, 1883	Feride Hanım'a	231	233
DL	550	28 Nisan, 1883	Feride Hanım'a	231	234
DLI	551	28 Nisan, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	231	235
DLII	552	3 Mayıs, 1883	Feride Hanım'a	236	237
DLIII	553	9 Mayıs, 1883	Mektub-ı Mahsus	236	237
DLIV	554	9 Mayıs, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	236	240
DLV	555	10 Mayıs, 1883	Feride Hanım'a	236	241
DLVI	556	16 Mayıs, 1883	Ali Ekrem Bolayir'e	236	242
DLVII	557	19 Mayıs, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	236	243
DLVIII	558	19 Mayıs, 1883	?	236	243
DLIX	559	26 Mayıs, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	236	244
DLX	560	2 Haziran, 1883	Feride Hanım'a	236	246
DLXI	561	7 Haziran, 1883	Ebüzziya Tevfik'e	246	249
DLXII	562	9 Haziran, 1883	Erzurumlu Said Paşa'ya	252	253
DLXIII	563	9 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	254	255
DLXIV	564	9 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	254	256
DLXV	565	9 Haziran, 1883	Feride Hanım'a	254	257
DLXVI	566	9 Haziran, 1883	Ali Ekrem Bolayir'e	254	258
DLXVII	567	9 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	254	258
DLXVIII	568	16 Haziran, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	260	261
DLXIX	569	16 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	261	262
DLXX	570	16 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	261	263
DLXXI	571	16 Haziran, 1883	Feride Hanım'a	261	264
DLXXII	572	23 Haziran, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	261	265
DLXXIII	573	23 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	261	266
DLXXIV	574	25 Haziran, 1883	Mektub-ı Mahsus	266	268
DLXXV	575	27 Haziran, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	293	294
DLXXVI	576	29 Haziran, 1883	Feride Hanım'a	293	294
DLXXVII	577	29 Haziran, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	293	294

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Mektup
DLXXVIII	578	1 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	295	296
DLXXIX	579	7 Temmuz, 1883	Feride Hanım'a	295	297
DLXXX	580	7 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	298	299
DLXXXI	581	8 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	298	301
DLXXXII	582	9 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	302	302
DLXXXIII	583	14 Temmuz, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	302	303
DLXXXIV	584	14 Temmuz, 1883	Feride Hanım'a	302	304
DLXXXV	585	14 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	302	304
DLXXXVI	586	20 Temmuz, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	305	305
DLXXXVII	587	21 Temmuz, 1883	Abdü'l-Hak Hâmid'e	306	306
DLXXXVIII	588	21 Temmuz, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	307	308
DLXXXIX	589	25 Temmuz, 1883	Feride Hanım'a	307	310
DXC	590	28 Temmuz, 1883	Feride Hanım'a	307	310
DXCI	591	28 Temmuz, 1883	Mâbeyn Başkâtibliği'ne	311	311
DXCII	592	28 Temmuz, 1883	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	311	312
DXCIII	593	4 Ağustos, 1883	Mâbeyn Başkâtibliği'ne	313	314
DXCIV	594	4 Ağustos, 1883	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	313	315
DXCV	595	16 Ağustos, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	313	316
DXCVI	596	1 Eylûl, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	313	317
DXCVII	597	1 Eylûl, 1883	Feride Hanım'a	318	318
DXCVIII	598	1 Eylûl, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	318	319
DXCIX	599	8 Eylûl, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	318	319
DC	600	8 Eylûl, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	318	320
DCI	601	9 Eylûl, 1883	Bahrîye Nezâreti'ne (Telgraf)	321	322
DCII	602	12 Eylûl, 1883	Bahrîye Nezâreti'ne (Telgraf)	321	322
DCIII	603	12 Eylûl, 1883	Bahrîye Nezâreti'ne	321	323
DCIV	604	? Eylûl, 1883	Nâşid Paşa'ya	326	327
DCV	605	? Eylûl, 1883	Nâşid Paşa'ya	326	328
DCVI	606	15 Eylûl, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	328	329
DCVII	607	15 Eylûl, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	328	330
DCVIII	608	15 Eylûl, 1883	Feride Hanım'a	328	330
DCIX	609	21 Eylûl, 1883	Nâşid Paşa'ya	331	331
DCX	610	24 Eylûl, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	335	335
DCXI	611	2 Ekim, 1883	Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e	336	336
DCXII	612	8 Ekim, 1883	?	337	337
DCXIII	613	8 Ekim, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	337	338
DCXIV	614	8 Ekim, 1883	Feride Hanım'a	337	338
DCXV	615	14 Ekim, 1883	Ebüzziya Tevfik'e	339	340
DCXVI	616	14 Ekim, 1883	Ahmed Midhat'e	339	341
DCXVII	617	20 Ekim, 1883	Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e	341	342
DCXVIII	618	23 Ekim, 1883	Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e	341	343
DCXIX	619	31 Ekim, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	341	343
DCXX	620	2 Kasım, 1883	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	344	345

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Mektup
DCXXI	621	6 Kasım, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	344	346
DCXXII	622	6 Kasım, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	344	347
DCXXIII	623	6 Kasım, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	344	347
DCXXIV	624	11 Kasım, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	348	349
DCXXV	625	18 Kasım, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	348	350
DCXXVI	626	19 Kasım, 1883	Sâmî Paşazâde Hallm Bey'e	348	353
DCXXVII	627	15 Aralık, 1883	Mustafa Âsım Bey'e	348	353
DCXXVIII	628	28 Aralık, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	348	354
DCXXIX	629	28 Aralık, 1883	Feride Hanım'a	348	354
DCXXX	630	29 Aralık, 1883	Menemenli Rif'at Bey'e	355	356
DCXXXI	631	10 Ocak, 1884	Feride Hanım'a	363	363
DCXXXII	632	12 Ocak, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	363	364
DCXXXIII	633	12 Ocak, 1884	Ebüzziya Tevfik'e	365	366
DCXXXIV	634	16 Ocak, 1884	Feride Hanım'a	368	369
DCXXXV	635	16 Ocak, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	368	369
DCXXXVI	636	19 Ocak, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	368	370
DCXXXVII	637	19 Ocak, 1884	Ebüzziya Tevfik'e	368	370
DCXXXVIII	638	? Ocak, 1884	Muallim Nâcî'ye	371	372
DCXXXIX	639	25 Ocak, 1884	Feride Hanım'a	373	374
DCXL	640	26 Ocak, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	373	375
DCXLI	641	26 Ocak, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	373	376
DCXLII	642	2 Şubat, 1884	Mustafa Âsım Bey'e	373	377
DCXLIII	643	2 Şubat, 1884	Sâmî Paşazâde Hallm Bey'e	378	379
DCXLIV	644	2 Şubat, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	379	380
DCXLV	645	9 Şubat, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	379	382
DCXLVI	646	9 Şubat, 1884	Sâmî Paşazâde Hallm Bey'e	384	384
DCXLVII	647	14 Şubat, 1884	Haci Ali Bey'e	385	386
DCXLVIII	648	24 Şubat, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	389	389
DCXLIX	649	1 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	390	391
DCL	650	1 Mart, 1884	Feride Hanım'a	390	393
DCLI	651	3 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	394	395
DCLII	652	8 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	394	396
DCLIII	653	8 Mart, 1884	Feride Hanım'a	394	397
DCLIV	654	10 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	384	398
DCLV	655	13 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	398	399
DCLVI	656	15 Mart, 1884	Feride Hanım'a	398	400
DCLVII	657	22 Mart, 1884	Feride Hanım'a	401	402
DCLVIII	658	22 Mart, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	401	403
DCLIX	659	29 Mart, 1884	Feride Hanım'a	404	405
DCLX	660	5 Nisan, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	404	406
DCLXI	661	5 Nisan, 1884	Feride Hanım'a	404	407
DCLXII	662	12 Nisan, 1884	Feride Hanım'a	404	408
DCLXIII	663	12 Nisan, 1884	Menemenli Rifat 'Bey'e	404	409

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Mektup
DCLXIV	664	19 Nisan, 1884	Feride Hanım'a	404	410
DCLXV	665	19 Nisan, 1884	Feride Hanım'a	404	410
DCLXVI	666	19 Nisan, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	404	411
DCLXVII	667	26 Nisan, 1884	Feride Hanım'a	412	412
DCLXVIII	668	3 Mayıs, 1884	Yunan Konsoloshânesi'ne	413	413
DCLXIX	669	4 Mayıs, 1884	Feride Hanım'a	414	414
DCLXX	670	4 Mayıs, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	414	415
DCLXXI	671	8 Mayıs, 1884	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	416	417
DCLXXII	672	10 Mayıs, 1884	Feride Hanım'a	418	418
DCLXXIII	673	10 Mayıs, 1884	Âgâh Efendi'ye	419	421
DCLXXIV	674	10 Mayıs, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	423	424
DCLXXV	675	17 Mayıs, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	425	427
DCLXXVI	676	17 Mayıs, 1884	Feride Hanım'a	425	428
DCLXXVII	677	22 Mayıs, 1884	Yunan Konsoloshânesi'ne	428	429
DCLXXVIII	678	24 Mayıs, 1884	Feride Hanım'a	437	439
DCLXXIX	679	24 Mayıs, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	437	439
DCLXXX	680	31 Mayıs, 1884	Feride Hanım'a	437	440
DCLXXXI	681	31 Mayıs, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	437	441
DCLXXXII	682	5 Haziran, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	437	442
DCLXXXIII	683	7 Haziran, 1884	?	437	442
DCLXXXIV	684	2 Ağustos, 1884	Mâbeyn Başkâtibliği'ne	443	443
DCLXXXV	685	2 Ağustos, 1884	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	443	444
DCLXXXVI	686	16 (17) Ağustos, 1884	Mâbeyn Başkâtibliği'ne	445	448
DCLXXXVII	687	17 Ağustos, 1884	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	445	449
DCLXXXVIII	688	16 (17) Ağustos, 1884	Besim Bey'e	445	452
DCLXXXIX	689	? Ağustos, 1884	Erzurumlu Said Paşa'ya	452	453
DCXC	690	27 Eylûl, 1884	Menemenli Rif'at Bey'e	455	456
DCXCI	691	4 Ekim, 1884	Sultan Abdü'l-Hamîd'e	455	457
DCXCII	692	19 Ekim, 1884	Âgâh Efendi'ye	455	458
DCXCIII	693	? 1884	Muallim Nâcî'ye	458	459
DCXCIV	694		?	460	461
DCXCV	695	1884		462	462
DCXCVI	696		Feride Hanım'a	463	463
DCXCVII	697		Menemenli Rif'at Bey'e	463	464
DCXCVIII	698		Feride Hanım'a	463	464
DCXCIX	699		Feride Hanım'a	463	464
DCC	700	.	Menemenli Rif'at Bey'e	463	465
DCCI	701	?	Feride Hanım'a	463	465
DCCII	702	?	Feride Hanım'a	463	466
DCCIII	703	?	Recâ'izâde Ekrem'e	466	467
DCCIV	704	?	?	467	468
DCCV	705	?		469	469
DCCVI	706	?		472	472

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Numara Önsöz	Mektup	Yazıldığı Tarih ve Şahıs		Sayfa Önsöz	Mektup
DCCVII	707	?	?	473	473
DCCVIII	708	?	.	473	476
DCCIX	709	?	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	477	478
DCCX	710	?	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	479	479
DCCXI	711	?	C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne	480	481
DCCXII	712	?	?	483	483
DCCXIII	713	?	İtalya Konsoloshânesi'ne	483	484
DCCXIV	714	?	?	485	486

TERİMLER, ÖZ-ADLAR DİZGİSİ 487

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

NAMIK KEMAL'İN MİDİLLİ MUTASARRIFLIĞI

(18 Aralık, 1879 — 15 Ekim, 1884)

I — Resmî Çalışma ve Mücâdeleleri

Namık Kemal'in Mektupları'nın 1967'de basılmış bulunan birinci cildi, İstanbul'da iken yazdığı mektupları (1865 — Ocak, 1867) ile, Avrupa (16 Mayıs, 1867 — Kasım, 1870), Magosa (Nisan, 1873 — Mayıs, 1876) mektuplarını içine almakta idi; bunların tutarı 213'dür. 1969'da yayımlanan ikinci cildinde, İstanbul'da Habshâne-i Umûmî'-de tutuklu iken yazdığı mektupları (Şubat — Mart, 1877) ile, "ikāmet'e me'mur" edildiği Midilli'den gönderdikleri (Temmuz, 1877 — 27 Aralık, 1879) bulunmaktadır; bu cilttekiler ile mektuplarının sayısı 426'ya yükselmiş oluyordu. Şimdi üzerinde duracağımız elimizdeki üçüncü cilt, *Midilli Mektupları*'nın ikinci kısmını, eserin bütününün altıncı bölümünü teşkil ediyor. Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı'na getirilmesinden sonra, Rodos Mutasarrıflığı vazifesine başlayıncaya kadarki zamanda yazdıkları (7 Ocak, 1880 — 19 Ekim, 1884) bu ciltte toplanmıştır; 287 mektubu içine almakta, böylece —birinci cilttenberi numaralarını yürüttüğümüz— mektupları, sayıca 714'ü bulmaktadır.

19 Temmuz, 1877'de, İstanbul'dan, "ikāmet'e me'mur" edildiği Midilli'ye hareket eden Kemal'in, bu sürgünlük hayatı iki yıl, beş aydır; 1879 Aralık'ının onsekizinde bura Mutasarrıflığı'na getirilmişti. Devlet idâresinde mühim yer tutan ve yakın arkadaşları aracılığıyle, bu vazifeye getirileceğini, kendisine resmen bildirilmeden önce haber almıştı; burada ikibuçuk yıla yakın sürgünlük devresinde fikir edindiği idârî işler yolunda neler yapılabileceğini tasarlamış bulunuyordu. Mutasarrıflık'a henüz başlamadan önce yazdığı 16 Ara-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lık, 1879 tarihli mektubundan, Midilli'de teşekkül eden Cemiyet-i İlmîye'nin mekteplerin islâhı ile de uğraşacağını yazan Kemal'in, Dârü'ş-Şafaka ve Dârü'l-Muallimât tarzında öğretim yapabilmesi için, o müesseselerde çalışan hocalardan kimlerin gönderilebileceğini araştırdığını öğreniyoruz[1]. Vazifesine başlayınca el attığı şeylerden ilki, tütün kaçakcılarını yakalamak, dilediği tarzdaki mektebin açılması olmuştu: "Tütün kaçakcısı tutmakta mehâretimiz var; hele şöhretimiz ayyûka çıkmış" diyor[2]. Aradan geçen altı ayda resmî işlerle uğraşmaktan epeyi yorulduğu için "Usanç geldi. Ben, maksadım için bile bu kadar çalıştığımı bilmiyorum. Bal yapmaz arı gibi, sa'yimin hiçbir neticesini de göremiyorum. Yalnız, bin belâ ile mektebi açabildik" diyerek, hastalık bahânesi yaratıp Gelembe kaplıcalarında dinlenmeği düşündüğünü haber veriyor[3]. O günlerde Abdü'l-Hamîd tarafından adının anılması, bâzı ma'rûzâtının gözden geçirilmesi dolayısıyle, ona karşı minnet ve teşekküre boçlu olduğunu hissetmekte idi[4].

Kadrî Paşa'nın Sadr-i a'zamlığı, Sâdık Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Vâliliği sırasında, Vilâyet'e 30 Ağustos, 1880 tarihiyle gönderilen şifreli telgrafla, Abdü'l-Hamîd'in culûsundanberi, nufûsu, askerlik mes'eleleri v.b. hakkında bilgi istenilmiş, bu arada, İngiltere ve yabancı başka devletlerin halkı tahrik, himâye edip etmedikleri de sorulmuştur. Kemal'in, Said Paşa'nın Sadr-i a'zamlığı sırasında C. B. Sefîd Vâliliği'ne yolladığı 1 Ekim, 1880 tarihli karşılığında, memleketimizin Rum bulunan her tarafında olduğu gibi, Midilli'de de, "Birçok adamlarca Yunan'a temâyül ve Yunan Konsoloshânesi'nce o fikri beslemeğe tabî'î bir" yönelme bulunduğunu yazmıştır[5]. Alınan İrâde-i Pâdişâhî gereğince, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nden, Midilli'ce tasarlanan ve araştırılan islâha muhtaç şeylerin, halkın nelere ihtiyâcı bulunduğunun bildirilmesi istenilmişti; Kemal'in bu münâsebetle hazırladığı, mevcut şeyleri ve neler yapılması lâzım geldiğini anlatan 2 Ekim, 1880 tarihli *Lâyiha*'sı, Midilli'yi kalkındırmak için neler düşündüğünü aydınlatma bakımından üzerinde durulmağa

[1] S. 3; nu. 427'nci mektubun *önsöz*'ü; c. II., s. 483, 485.
[2] S. 6, 26 Mart, 1880 tarihli mektup.
[3] S. 17, 12 Haziran, 1880 tarihli mektup.
[4] Sultan Abdü'l-Hamîd'e 21.v.1880 tarihli mektubu, s. 11 v.d.
[5] S. 30 v.d., 448'inci mektup.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

değer. Maârif, zirâat, san'at, ticâret, adlîye, dâhilîye sâhalarının hâline ve aksak yönlerinin nasıl yola konulacağına dâir bu altı maddelik *Lâyiha*'sında, maârif'e de yer vermiştir: Hıristiyanlar'ın bir-iki mektebi bulunmakla berâber, bilgi cihetinden ilerileme imkânları aramadıklarından, İslâmlar gibi, onlar da geri vaziyette idiler. O zamana kadar maârifçe yapılanlar ile yetinmemek gerekli idi. Ada'nın her köyünde ilk mekteplerin açılmasını, ilk öğretimin mecbur tutulmasını, kasabalardaki rüşdîyelerde İstanbul'daki askerî rüşdîyelerdeki öğretim metodlarının kullanılmasını, mekteplerde yatılı sınıf bulunmasını, tüccar gemilerine kapdan yetiştirmek, adanın yerli sanâyi'i olan sabunculuk ile dericilik san'atını teşvik için birer Kapdan ve Sanayi' Mekteb-i Muhteliti'nin açılmasını şart koşuyordu. Devlet ileri gelenlerini uyandırmak düşüncesiyle, *Lâyiha*'sının *Hulâsa* bölümünde yer alan aşağıdaki cümlesi, Midilli'nin geleceği hakkındaki endîşelerini, ileri görüşünü aydınlattığından, üzerinde ibretle durulmağa değer: "Evliyây-i umûr hazerâtına ta'rif ihtiyâcından vâreste olduğu üzre, buralar meselâ Bursa ve yâhut Amasya cihetlerine siyâsetce kıyâs kabûl eder yerlerden değildir. Bu mukâyesede vaktiyle edilen hatâlar, mülkün en ehemmiyyetli birçok parçalarını havza-i tasarruf-ı hazret-i pâdişâhî'den çıkardığı da pek fâci' ve müessir bir tecrübe ile gözümün önündedir[6]."

Kemal, 1880'de Yere nâhiyesinde vergi işleri dolayısıyle dört yıllık hesap defterlerini tedkik, rüşvet aldıkları anlaşılan onüç kişiyi tevkif ettirmiş, Meclis-i İdâre karârı ile kefâletle serbest bırakılan bu onüç kişinin tutuklanmaları yüzünden, Midilli Mutasarrıflığı, C. B. Sefîd Vilâyeti'nce sorguya da çekilmiştir[7]. Kemal'in me'murluk hayatını sarsan, geçici olarak azline yol açan mühim hâdise, 1880 Aralık ayı sonlarında yerli Rum balıkçılarla İtalyan balıkçıları arasındaki çatışmadır. Mes'eleye İtalya devleti el koymuş, İtalya Sefiri'nin Bâb-ı Âlî'ye başvurması üzerine, Sakız İstînâf Mahkemesi'nde Kemal hakkında tahkîkāta girişilmiştir[8]. Kemal, görünüşte kendisinin,

[6] S. 33-52, nu. 449.

[7] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne mektubu, nu. 451 ve *önsöz*'ü, s. 53 v.d.

[8] Bu mes'elenin ne zaman başladığına dâir birşey bilemiyorduk; o devre âit gazeteleri taramak sûretiyle elde ettiğimiz bilgi, bunları genişleten kaynaklar için bk., Ebüzziya'ya 18.III.1881 tarihli mektubu ve *önsöz*'ü, s. 66; 77, 88 v.d. Kitabımızın sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*, İtalyan Balıkçıları ve bununla ilişiği bulunan maddeler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aslında Hükûmet'in şeref ve nâmusunu zedeleyici bu mes'elede, Abdü'l-Hamîd'e, himâyesi dolayısıyle teşekkür mektubu da yazmıştır[9]. Bu arada, kendisindeki ve gönderdiği kimselerdeki mektupları İstanbul'dan Dîvân-ı İstînâf Reisliği'nce istenilmiş, buna karşılık Reis Surûrî Ali Efendi'ye çok sert cevap vermiş[10], tevkif edilen Menemenli Rif'at de, 17 Mart, 1881 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzre, yine Abdü'l-Hamîd'in koruyuculuğu ile, bu tehlikeden kurtulmuştur[11]. Bu arada Süleyman Paşa, R. Ekrem, Z. Reşid v.b. yakın dostlarıyle mektuplaşmaları da aksamıştı. 12 Mart, 1881 tarihli mektubunda, Rif'at Bey'e, Allah'ın adâletinden, Pâdişâh'ın inâyetinden emîn olduğunu yazıyor, "yine Mutasasrıf olduğumu işitirsen", Nisan başında Midilli'ye gel diyordu. 2 Nisan, 1881 tarihli mektubundan, avukatı Manyâsîzâde Refik Bey'in Midilli'de bulunduğu anlaşılmakta, onun, "bu mes'elede bir koca İtalya devleti ile berâber, bir Vilâ-

A. Ekrem Bolayir hâfızasına dayanarak yazdığı, M. C. Kuntay'ın eserine nakledilen hâtıralarında, İtalyan balıkçıları mes'elesinin Nâşid Paşa'nın C. B. Sefîd Vâliliği zamanına rastladığını bildiriyor (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 339 v.d.) ise de, bu hususta verdiği bilgi gerçeğe uymamaktadır; bu sırada Sâdık Paşa C. B. Sefîd Vâlisi idi; ondan sonra Kürd Said Paşa, 1882 Nisan'ında Nâşid Paşa bu me'murluğa getirilmiştir (Bk., bu ciltteki s. 137, not-1).

[9] S. 60 v.d. 5 Şubat, 1881 tarihli mektup. M. C. Kuntay, Başvekâlet Arşivi'nden faydalanarak, Mâbeyn Başkâtibi A. Rizâ'nın, Sadr-i a'zam Said Paşa'ya sunduğu İrâde-i seniyye'yi yayımlamıştır:

"Kemal Beyefendi Hazretleri'nin bir müddetcik sonra yine Midilli Mutasarrıflığı'na iâde olunmak üzre, muvakkaten azli hakkında şeref-müteallik buyurulmuş olan İrâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî, 9 Rebî'ü'l-evvel tarihinde savb-ı sâmî-i vekâlet-penâhîlerine tebliğ olunmuştu. Mîr-i müşârü'n-ileyhin me'mûriyyet-i sâbıkasına iâdesine Dersaâdet İtalya Sefiri'nin dahi muvâfakati istihsâl buyurulmuş olmasına mebnî, hükm-i İrâde-i seniyye-i mülûkâne'nin müsâre'atan infâzı fermân buyurulmagla, ol bâbda emr-ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir" (*Anyi eser*, s. 731).

9 Mayıs, 97 (21.v.1881) tarihli bu vesikaya göre, Kemal'in, *bir müddetcik* vazifesinden alınması 9 Rebî' I., 1298 (9 Şubat, 1881)'dedir; Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği, biraz önce bahsettiğimiz, başka yere ta'yin ve azl edilmeyip, kısa süre vazifesinden alınıp ayni me'murluğa tekrar iâde edileceği için yazdığı mektubu, bütün bunları, daha İrâde-i seniyye çıkmadan öğrendiğini anlatmış oluyor. M. C. Kuntay, İtalya Sefiri'nin Hâriciye Nezâreti'mize yazdığı 16 Şubat, 1881 tarihli takrîrinden de bahsetmiş [*Ayni eser*, s. 343; bu iki vesikadan, Ö. F. Akün de (*İslâm Ansiklopedisi*, 1960, *Nâmık Kemâl* mad., s. 64 b) faydalanmıştır], bu tarihten "sonraki günlerde azledildiği" hükmüne varmakla, tenâkuza düşmüştür.

[10] Nu. 453, s. 57 v.d.

[11] Nu. 458, *önsöz*, s. 70.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yet'i", C. B. Sefîd Vilâyeti'ni de rezil ettiği fikrindedir[12]. Yunda Kaymakamlığı'na 23 Mayıs, 1881 tarihli resmî mektubundan, muhâkemesi yüzünden geçici olarak ayrıldığını, Vilâyet A'şâr Nâzırı Refik Bey'in vekâleten idâre ettiği Midilli Mutasarrıflığı vazifesinin yine kendisine verildiğini öğreniyoruz[13]. Kemal, dâvânın böylece sona ermesinden öğünmekte ve sevinçlidir: "Evet, sâye-i kudret-vâye-i Hazret-i Pâdişâhî'de, yine Mutasarrıf olduk. İtalyanlar'a azamet ve iclâl ile bir de galebe çaldık[14]!".

7 Haziran, 1881 tarihli gazetelerde C. B. Sefîd Vâliliği'ne Umûr-i Nâfia Komisyonu âzâsından Kürd Said Paşa'nın getirildiliği bildirilmiştir. Kemal yeniden Mutasarrıflık vazifesine başlamıştı; fakat Midilli'ye âit aksayan birçok resmî işler vardı. İlk Mutasarrıflık'ına başladığı sırada, *Ticâret-i Bahrîye Kānûn-Nâmesi*'ne uygun olarak, Devlet Hazînesi için müsâdere ettiği iki Yunanlı gemisini, azlinden faydalanarak geri vermeğe çalışmışlardı[15]. 2 ve 9 Temmuz, 1881 tarihli mektuplarındaki, "Pek fenâ hâlde meşgûlüm. İtalyanlar'ı bir türlü afvedemeyeceğim. Sebep oldukları üç aylık infisâl-i muvakkat içinde, adanın hâli bir dereceye gelmiş ki, altı ay içinde islâhına imkân olmayacak..."; "İtalyanlar'ı, bizim infisâl-i muvakkat mes'elesinden dolayı bir türlü afvedemeyeceğim. Bir yıl uğraşa uğraşa oldukça hâle yola koyduğum sancağa, üç ay içinde yestehlemişler.. Şimdi yalnız temizlemek, altı aya muhtaç görünüyor" cümleleri[16], 9 Şubat — 21 Mayıs tarihleri arasına rastlayan, geçici olarak işten el çektirildiği sırada Midilli'ye âit resmî işlerin nasıl karışık, uğraştırıcı hâle geldiğini açıkca anlatır.

27 Ağustos, 1881 tarihli mektubunda *Celâleddin Hârezmşâh* piyesini bitirdiğinden söz eden Kemal, bunu Abdü'l-Hamîd'e takdim etmiş, ardı ardına himâyesini gördüğü bu pâdişâh tarafından, Rütbe-i Bâlâ ile lutuflandırılmıştır; kendisine, rütbelerin en üstünü demek olan Bâlâ Rütbesi'nin verildiği, 27 Eylûl, 1881 tarihli gazetelerde de bildirilmiştir. İtalyan Hükûmeti tarafından uğradığı ta'rizler ve muhâkemesi dolayısıyle geçirdiği sıkıntılı dört aydan sonra, böyle bir korunma

[12] Sırasıyle bk., nu. 455, 466, 488, 461; s. 62, 82, 87, 77 v.d.
[13] Nu. 465, s. 81 v.d.
[14] Nu. 467, 4 Haziran, 1881 tarihli mektubu, s. 86.
[15] S. 137, not-1; nu. 457 a, 609, s. 70, 331-32.
[16] Nu. 470, 471, s. 90, 91.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kemal'i çok sevindirmiştir; Sultan'a bu münâsebetle yazdığı, basılı şiirleri arasında göremediğimiz,

Nekadar mümkün⌣isē himmetin⌣a'lā olsun
Milletin rütbesi ahdinde du-bālā olsun

beytini de içine alan 2 Ekim, 1881 tarihli teşekkür mektubu, duyduğu bu sevinci hissettirmektedir. Ona göre bu rütbe, kaleminin, "Bir düşman devlet tarafından gösterilen toplara gālib olduğunu isbât" eymekte idi[17].

Midilli'de kurulmuş bulunan Cemiyet-i Maârif'in yardımı ile mektepler düzene konuluyor, daha verimli hâle gelmesine çalışılıyor, eskileri ta'mir ediliyor, yenileri meydana getiriliyordu. Bu cemiyete yardım edenler arasında Mösyö Zarîfî ile Gorci Panayotaki gibi, senede yüz mecîdîye vermeği üzerine alanlar da vardı. "Cehâlet gibi en büyük milletleri mahvetmiş, en büyük cihangîrlere gālib gelmiş, en büyük hakîmleri hatâlara, belâlara düşürmüş bir kuvvetli insâniyyet düşmanını" yok etmek için kurulan Cemiyet-i Maârif'e yardımlar dolayısıyle, sekiz ay içinde, Midilli adasında yirmi kadar mektebin açılmasına teşebbüs olunmuş, en mühimleri tamamlanmış, elifbâ'yı bilmeyen çocuklara yazmak, Türkçe kitapları okumak öğretilmişti; fakat, adayı maârif yönünden kalkındırmak için Cemiyet-i Maârif'in yardımları gerekli ölçüde yeterli olamıyordu. Akdeniz'de Osmanlı idâresi altındaki başka adalarda olduğu gibi, Midilli'de de ma'bed ve mekteplerin azlığı dikkati çekmiş, bunlara âit masrafın umum vakıf gelirinden ödenmesi kararlaştırılmıştı; Midilli vakıflarına âit *fazla*'nın, yine Midilli için kullanılması lâzım gelmekte, buna rağmen, Midilli vakıflarının bir seneden artanı, C. B. Sefîd Vilâyeti tarafından Evkaf Nezâreti'ne gönderilmekte idi. Verimli seneden kalabilecek *fazla* Evkaf Nezâreti'ne gönderilmekte devam edildiği takdirde, verimsiz seneler için gerekli masrafın karşılanması mümkün olamayacaktı. Böyle giderse, Midilli'de ezânı i'lân eden bir tek minâre ve ibâdet için mescid kalmayacağından yakınan Kemal, bu mes'eleye

[17] Nu. 473, 474, s. 91, 93, 97 v.d. Rütbe-i Bâlâ, Mülkîye, İlmîye, Askerîye'ye verilen vezirlik ve müşirlik, Sadr-i Rumeli ve Anadolu pâyelerini ifâde etmektedir (*Sâl-Nâme-i Nezâret-i Umûr-i Hâriciye*, dördüncü basım, İst., Âlem Matbaası, 1320, s. 36). Bu rütbenin verildiğini bildiren *Fermân*'ın klişesi, yeni harflere çevrilen metni, M. C. Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 351 v.d.).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çözüm yolu bulunması için, C. B. Sefîd Vâliliği'ne resmî bir yazı da göndermiştir[18].

Kemal ile Midilli'deki bâzı me'murlar arasındaki geçimsizlik gittikçe büyümekte idi; hattâ, isti'fâya da karar vermişti. 5 Şubat, 1882 tarihli mektubunda, "İsti'fâ senin bildiğin isti'fâlardan değildir. Dünyâya anlattık. Devlet'in bu gidişine nisbet, bizim Vilâyet'in, husûsiyle Midilli'nin bulunduğu hâl eşna'dır. Me'mûrîn-i kirâm efendilerimizin edebsiz olduklarını söylemesem, ben de onlar gibi edebsiz olurum" dedikten sonra, me'murluk hakkındaki fikirlerini kaydediyor: İnsanlık demek olan me'murluk, "Devlet hizmetini çingâne körükçülüğü gibi karısına, çoluğuna, çocuğuna aç kalmayacak kadar para yetiştirmek için kabûl" edilmiş teresliklerden değildir[19]. Abdü'l-Hamîd'e yolladığı 25 Mart, 1882 tarihli mektubunda ise, isti'fâ etmek istediğinden söz etmiş, Midilli Mutasarrıflığı'nı neden istemediğinin sebeplerini anlatmış, bir başka yere naklini istemiştir: Pâdişâh, onu, Mogosa zindan kaçkınlığından, Midilli Mutasarrıflığı gibi bir ikbâle eriştirmişti. Halka karşı adâletli davranılmıyordu; bunu susmakla geçiştirirse, şimdiye kadar gördüğü ni'metlere nankörlük etmiş olacaktı. Onun Midilli'de kalmasını istemiyorlar, bir müdürü azletme hakkını kullanmasına bile engel oluyorlar, iktidarsızlığı herkesçe bilinen birini Harbîye Nezâreti Tabur-ağası ta'yin etmiş idi; C. Bahr-i Sefîd Vilâyeti de buna benzer ve resmiyyete uymayan birçok hareketlerde bulunuyordu. Mâneviyâtını bozmamıştı; fakat halkın zararına susmak da istemiyordu. Kürd Said Paşa'nın C. B. Sefîd Vâlisi bulunduğu o sırada, halkın isteğiyle verdiği iâneye bile engel oluyorlardı. Böylesine eli-kolu bağlı kaldığı hâlde, ileride adayı idâre edememekle suçlandırılacaktı. Midilli'nin gelirini iki-üç misline çıkarmak için tuttuğu yolu önceleri gönderdiği *Lâyiha*'da rakamlarla ifâde etmişse de, bu plânlarını uygulamasına imkân verilmemekte idi. İşte bu düşüncelerle, "Midilli Mutasarrıfı olacağıma, meselâ Yemen, Bağdad dâhilinde bir kazâ'nın Kā'immakām'ı olmağı dahi yine medâr-ı merhamet bilir ve belki dâiresinin güçlüğü cihetiyle bir kazâ'da, bir livâdan ziyâde hizmet eylerim" diyor; bu hususta karârı Abdü'l-Hamîd'e bırakıyordu. Kemal, Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği mektubu ile ayni tarihte, Menemenli Rif'at'e de bir mektup

[18] Nu. 486, 487, s. 115, 117 v.d.
[19] Nu. 491, s. 122 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yazmıştı; bunda, "Ben Nisan'a kadar burada duracağımdan emîn değilim. On-onbeş güne kadar sana havâdis veririm; merâk etme! Arada muhâtara yok. İsti'fâ ediyorum. Huzûr'a kadar takdim ediyorum" cümleleri yer almaktadır. Bir ay kadar sonra C. B. Sefîd Vâlisi Kürd Said Paşa Hâriciye Nazırlığı'na getirilerek, yerine Nâşid Paşa ta'yin edilmiştir[20]. Kemal, çalışmalarını engellediğinden söz ettiği Said Paşa'nın, her hâlde Vilâyet Vâliliği'nden ayrılması sebebiyle, isti'fâdan, veyâ bir başka yere naklini istemekten vaz geçmiş olsa gerektir.

Halk ile Rûhânîler arasındaki çatışmalar yüzünden, Kemal, Midilli adasının kazâ merkezlerini teftiş için seyahata çıkmış, bu anlaşmazlık halk arasında büyütülmüş, dedi-kodulara yol açmıştır. Molova'ya gider gitmez, Avusturya Konsolosu ve kendisinin dostlarından Barcili'yi papasların öldürmek, ayağına yağ sürmek, boynuna ip bağlamak istediklerine, v.b. zulümler ettiklerine, Madam Barcili'nin elinde rovelver ile bunları Katolik Kilisesi'ne kadar kovaladığına dâir söylentilere tanık olmuştur; bunlar, şâirimizin âşıklığına, A. Ekrem'in tiyatroda nara attığına dâir dedi-kodular yanında hiç hükmünde kalmaktadır. Halk arasında ağızdan ağıza dolaşan bu hâdiselerin, az sonra, sırası gelince aydınlatmağa çalışacağımız gerçek yönleri de vardır[21].

Kemal'in Mutasarrıflık'ından önce biri Midilli'de, öteki Molova'da iki Rüşdîye mektebi bulunmakta idi; onun zamanında, Cemiyet-i Maârif'in de yardımı ile onbeş kadar kız ve erkek mektebi açılmıştır. Yine halkın yardımı ile Molova'da Hükûmet Konağı yaptırılacak, bunun için, C. B. Sefîd Vilâyeti'nin izin vermesi yetecekti. Vilâyet bu hususta mazbata tanzimi istiyor, Kemal'e göre, bu gibi formaliteler yüzünden, işler yürütülemiyordu. Vilâyet'e bu münâsebetle gönderdiği, ifâde bakımından epeyi sert yazısında, "Molova halkı böyle bir Hükûmet Konağı yapılmak için, mer'âlardan hâsıl olacak akçenin noksanını ikmâle müteahhiddir. Bu türlü teahhüdâtı ekseriyyet yerine umûmun imzâsı altına almak isteniliyor ise, Midilli'ce

[20] Nu. 496, 497, s. 132, 136 v.d. Kemal'in Abdü'l-Hamîd'e şikâyet ettiği şeylere, Hâmid'e gönderdiği 22.IV.1882 tarihli mektubunda da yer verdiğini görmekteyiz; bu sırada Dâhiliye Nâzırı Cevdet Paşa'dır (Nu. 501, s. 139 v.d.).

[21] A. Ekrem Bolayir'e, 12 Nisan, 1882 tarihli mektubu (Nu. 500, s. 138).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir Hükûmet Konağı değil, kamıştan bir kulube bile yaptırılmak mümkün" olamayacağını bildirmiştir[22].

Kemal'e, hakkındaki şikâyetler yüzünden, Abdü'l-Hamîd'in emriyle, arkadaşı Mâbeynci Emîn Bey tarafından bâzı şeyler sorulmuştur. Emîn Bey'in 20 Ekim, 1882 tarihli mektubuna yazdığı cevaptan, bunun Midilli'deki tiyatro mes'elesiyle, buna bağlı olarak bâzı siyâsî mes'elelerle ilişiği bulunduğu anlaşılıyor. Söylenilenlere göre Kemal Midilli'de tiyatro açmış, kendi eserleri oynatılmış, me'murların maaşından yüzde-on, veyâ yüzde-beş kestirerek tiyatro binâsının tamamlanmasına çalışmış, serhoşluğu yüzünden locanın birinde devrilmiştir. Kemal'in verdiği cevaplar, bu söylentileri yalandığı gibi, bunların arkasında gizlenen siyâsî maksadları da açığa vurmaktadır: Midilli'de tiyatro yoktur. Güllü Agob tiyatrosundan birtakım san'atkârlar Selânik ve Çanakkal'a'da temsiller verdikten sonra, uğradıkları Midilli'de *Zavallı Çocuk* ile *Âkif Bey* adlı eserlerini temsil etmişlerdir. Me'murlardan para kesmemiş, kendisine on abone ayrıldığından, bu biletleri birkısım me'murlara vermiştir. Bu hâdise, 1882 kış mevsiminde, Kürd Said Paşa'nın Vâliliği sırasında geçmiştir. Bu yoldaki şikâyette, Hâriciye Nâzırlığı'na getirilen Said Paşa'nın parmağı vardır: Rusya Konsolos Vekili, Said Paşa'nın dostudur. Bu Konsolos, herhâlde *Vatan* piyesini de hatırlayıp, Kemal'i, Rusya'yı tahkîr eden bir tiyatro eseri yazıp oynattığı için, İzmir Konsoloshânesi'ne şikâyet etmiştir. Kemal'e göre, Ecnebî mahfillerindeki söylentiler, "Midilli Rusya Konsolos Vekili'yle devlete, millete ve hattâ haysiyyet-i hükûmet ve hilâfete rağmen mücerred beni kırmak için Konsolos Vekili'ne hem-pâlık denâ'etini ihtiyâr eden Hâriciye Nâzır-ı bî-nazarının netice-i ihtirââtıdır"; bu tiyatro rivâyetleriyle, kendisini, Vefik Paşa'ya yaptıkları gibi, azlettirmeğe çalışmaktadırlar. Vefik Paşa, Kemal'in Emîn Bey'e yolladığı bu mektubundan yirmi gün kadar önce, 3 Ekim, 1882'de, Bursa'da tiyatro açtığı, kendi eserlerini temsil ettirdiği, me'murların maaşından bilet parası kestirdiği için hakkında tahkîkāt açılarak Bursa Vâliliği'nden azledilmişti. Ayni şeylerin kendisi için de söylenilmesi, azline çalışıldığına delildir. Gazetelerin, aleyhindeki

[22] 1882 Kasımı'nda, ayni yılın Temmuz'unda yazıldığını tahmin ettiğimiz mektuplar (Nu. 525, 511, s. 172, 151 v.d.).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yazıları ise, "Edebsiz gazetelerin dâimâ edebsiz vükelâya, edebsiz me'murlara" aracılık etmesinden ileri gelmektedir[23].

Kemal, 24 Ocak, 1883'de, halk ile Despot arasındaki mühim anlaşmazlığa çözüm yolu bulmak için Molova'da bulunuyordu; Despot'u, resmen memleketten çıkarmak istiyorlardı. Kalonya'da papasları kiliseden koğmuşlardı. Neler olduğunu, bunların içyüzünü, Abdü'l-Hamîd'e Molova'dan yolladığı mektubunda etraflıca anlatmıştır: Abdü'l-Hamîd'in tahta geçtiği sıralarda Bulgaristan mes'elesine meydan veren Rum Patrikhânesi, bununla yetinmeyerek, şimdi de C. B. Sefîd'de hâdise çıkarıp, halkı Hükûmet aleyhine çevirmek için her çâreye başvurmakta, me'murlar aracılığı ile, olanları devlete yüklemektedir. Maksadı, halkı Hükûmet aleyhine çevirerek, Patrikhâne'nin nüfûzunun devletten üstünlüğünü göstermektir. İstanbul'daki Patrikhâne, hâdise çıkarmak için, Siroz'dan koğulmuş, sonra da azledilmiş olan Despot'u Midilli adasına yollamıştır; halk, biraz da Selânik'teki Despot'un koğulmasından cesâretlenerek, bu yeni Despot'u istememektedir. Bu anlaşmazlık, aylarca sürmüştü. Halk Aksarık adlı bu yeni Midilli Metropolidi'nin azlini istediğinden, Patrikhâne'den bir hey'et tahkîkât için Midilli'ye gönderilmiştir[24]. Kemal, haklı olduğunu, hiçbir şey yapamayacaklarını, bu hususta Adlîye Nâzırı Âsım Paşa'ya mektup gönderdiğini, Sadr-i a'zam Erzurumlu Said Paşa'nın, karşı tarafın takrîri ile birlikte kendisinin arîzasını da Abdü'l-Hamîd'e sunacağını, hiç değilse bu arîzasında sözünü ettiklerini kısaca anlatacağını umduğunu, Bâb-ı Âlî'nin Patrikhâne'ye ayak-uydurmadığını, Âsım Paşa'nın bile, halkın haklarına tecâvüz edilmemesi için Patrikhâne'ye, lâzım gelen tenbihlerde bulunulacağını açıkca yazdığını 14 Nisan, 1883 tarihli mektubunda anlatmıştır. Ayni mektubundan, onu uzun süre uğraştıran, şahsî ve resmî hayatını zedeleyen yeni bir mes'elenin de başgösterdiği ortaya çıkıyor[25]; bunun başlangıcı Midilli'ye sürülmeden önce İstanbul'da tutuklanmış bulunduğu zamâna, 1877 yılı başlarına kadar götürülebilir: İstanbul'da mevkuf

[23] Emîn Bey'e, 22 Ekim, 1882 tarihli mektubu, nu. 521, s. 161 v.d. 1884'de, Midilli'den başka yere ta'yini için halkın şikâyet ettiği şeyler arasında, içki kullanması ve bu tiyatro mes'elesi de vardır (Mâbeyn Başkâtibliği'ne ve Abdü'l-Hamîd'e yolladığı 17 Ağustos, 1884 tarihli mektubu ve *ônsöz*'ü, nu. 686, 687, s. 445 v.d.). Ayrıca bk., aşağıdaki not-59, 84.

[24] Nu. 533, 534; 24 ve 25 Ocak, 1884 tarihli mektupları, s. 191 v.d.d.

[25] Menemenli Rif'at'e mektubu, nu. 545, s. 225 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

iken, Hükûmet'ce sorguya çekilmesine ta'yin edilen Müdde'î-i Umûmî Abdullah Hasib Efendi[26], C. B. Sefîd Vilâyeti Adlîye Müfettişliği'ne getirilmiştir. Aralarındaki gerginlik, resmî işlerdeki anlaşmazlıklar, her iki tarafa başkalarının da katılmasıyle büyümüş, bu münâkaşalar, şahsiyyâta da dökülerek, günlük gazetelere kadar düşmüştür. Kemal, Abdullah Hasib'in, Vilâyet'in altını-üstüne getirmek istediği düşüncesindedir.

Kemal, 3 Mayıs, 1883 tarihli mektubundan anlaşıldığı gibi, Midilli'ye âit bâzı mühim işlere çözüm yolu bulmak için, C. B. Sefîd Vilâyet merkezi Sakız'a gitmiş, orada, Midilli'den çok arzedilmesi gerekli işlerle karşılaşmıştır[27]. Bunların başında, Abdullah Hasib'in, mülkîye me'murlarının adlîye işlerine karıştığına dâir şikâyeti, Hıristiyanlar'ın buna karşı koyarak adlîye işlerinde irtikâplar dolayısıyle, İstanbul'a imzâsız bir *varaka* göndermiş olmalarıdır. A. Hasib'in şikâyeti, Sakız'da bulunan, devletçe tasdik edilmeyen bir bankanın müdürü Karava'yı, vazifesini kötüye kullanması yüzünden sermâye sâhiplerinin dâvâsı, Karava'nın habsi, bu işe mülkîye me'murlarının da el koyması üzerinedir. Mülkîye me'murlarının haklılığını, kânunlara dayanarak ispatlayan Kemal'e göre, adlîye me'murlarının şikâyet ettikleri bir başka şey, mahkemelerde terceman bulunmadığı için halkın, adlîye me'murlarının Rumca bilmesi lüzûmuna dâir teşebbüse geçmesi, bunun yerli hükûmet tarafından gözönüne alınmasıdır. İstanbul hükûmeti, bu anlaşmazlıkların araştırılması için, bir müfettiş de göndermiştir. Kemal, A. Hasib Efendi aleyhine dönen bu işleri, 9 Mayıs, 1883 tarihli, imzâsız mektubu ile, *Tercemân-ı Hakîkat*'te yayımlamıştır[28]. On gündenberi Sakız'da bulunan şâirimiz, Mustafa Reşid Paşa'nın *Kahr-i hasm eylemeğe elde asâdır hâmem* mısrâını hatırlayarak, "o mübârek sopayı" eline alıp, kalemiyle düşmanını mahvetmeğe çalışacağını umuyordu[29].

[26] Bu kitabımızın ikinci cildi, s. 8, not-25. A. Hasib'in, edebiyatta yenilik tarafını tutan Kemal ve arkadaşlarınınkinden çok farklı, Dîvân edebiyatı üslûbu ile bir eseri de vardır (Fârûkî Abdullah Hasib, Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecneblye Müfettişi, *Misbâhü'n-Necâh, Huccetü'l-İslâm*-ı İmâm-ı Gazzâlî'nin vesâyây-i hikemiyyesinden tercemedir; İst., Matbaa-i Osmâniyye, 1308).

[27] Nu. 552, s. 237.

[28] Nu. 553, s. 236 v.d.d. Kemal'in bu mektubuna *Vakit*'te verilen cevap, s. 240, not-4.

[29] Nu. 550, 28 Nisan, 1883 tarihli mektubu, s. 234.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Abdü'l-Hamîd'in hemen dâimâ uzanan koruyucu eli, Kemal'e mânevî kuvvet kazandırmakta idi. Onun kudreti dolayısıyle, kendisini "bir yed-i gālibeye mâlik" sayıyor, "mansıbımdan değil, hattâ hayatımdan korkmam ki, birtakım me'murlar gibi altından şu çıkar, üstünden bu iner diye evhâma düşeyim de, uhdeme tevdî' olunan bir yeri hırsızlara, papaslara, konsoloslara, koncolozlara", tecâvüz için imtihan yeri edeyim diyor. Gazetelerin Nisan, Temmuz aylarında verdikleri haberlere göre, Midilli'ye bağlı Yunda kazâsı Mal-sandığı'ndaki açık meydana çıkarılmış, bura Mal-müdürü ile Sandık-emîni muhâkeme edilmiş, Kaymakam'a işten çektirilmiştir; Mandemande nâhiyesinde ise, iki a'şâr me'murunun zeytun öşründe hırsızlığı tesbit olunduğundan, hesaplarına geçirdikleri mikdârın iki mislinin alınmasına, rütbe ve me'murluktan mahrum edilmelerine, beş yıl kal'a-bendliklerine dâir Şûrây-i Devlet karârı, İrâde-i seniyye ile verilen karâr yerine getirilmiştir[30]. Kemal'in, 9 Haziran, 1883 tarihli mektubundaki, "Bizim me'muriyyet Sûrîye'ye tehavvül ederse, memnun olmam; çünki burası kadar hizmet edemem. Altı senelik ma'lûmât-ı mahalliyye zâyi' olur. Hizmete, hizmet etmekten başka bir maksadla tâlib değiliz yâ!" cümleleri, Midilli Mutasarrıflığı'ndan ayrılmak istemediğini, vazifesinin Sûrîye'ye nakledileceği haberinden duyduğu üzüntüyü anlatır[31]. Bu endîşeler içinde, Midilli adasını kalkındırmağa çalışıyordu. Gazetelerde, 1883 Nisan'ında, Midilli'de Larsu çaylarının, kabarıp taşması yüzünden meydana gelen zararları önlemek için temizlendiğinden, halkın isteğiyle verdiği para mikdârının yükseldiğinden, yolların tanzim ve i'mârından takdirle söz edilmekte, 23 Haziran, 1883 tarihli mektubundaki ifâdeleri, gazetelerde verilen bu haberleri kuvvetlendirmektedir: "Ada'yı devre çıkacağım. Yine elde birtakım umûr-i hayriyye var. Yere ovasına yüz masura kadar su indiriyorum. Yere bahçeleri, bu su kuvvetiyle zannederim senede bir yirmibeşbin lira kazanır. Bir su da Polhinit'e getiriyorum. Binüçyüz hâneli bir köy.. İçinde kuyu da yok da, içecekleri suyu yirmişer dakikalık, yarımşar saatlik yerlerden taşıyorlar. Üçbucuk yıldır uğraşıyordum; her ne hâl ise, ânın da sermâyesini tedârik edebildim. Yollara da başladım. Elimde bir istatistik var. Me'muriyyetimdenberi tezyîd-i

[30] 9 Haziran, 1883 tarihli mektubu, nu. 563, s. 225 v.d.

[31] Nu. 567, s. 259. Daha sonraki mektuplarında da, Sûrîye'ye ta'yin edileceğinden söz etmektedir; bk., aşağıdaki not-36.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

servet ve cibâyet-i emvâle dâir yazdığım şeylerin yüzde-ikisine muvâfakat etmedikleri ve gümrüğe hükûmetin hiçbir nezâreti bulunmadığından hırsızlık sâyesinde Irâdı her sene tenâkus eylediği hâlde, yine bendenizin zamânımda Midilli'nin vâridâtı, evvelki senelerin birbuçuk mislini geçmiş. Ne hikmettir ki, başka yerlerde öyle bir netice görülemiyor; hattâ bizim Vilâyet'in sâir sancaklarında dâimâ, vâridât tenâkus ediyor[32]."

Kemal'in *Tercemân-ı Hakîkat*'te basılan, yukarıda bahsettiğimiz mektubuna, Müderris İbrâhim Edhem, Avukat Mehmed Tevfik'ın ayni gazetede basılan cevaplarını karşılıksız bırakmadığı görülür. Kemal'in 25 Haziran, 1883 tarihli, çok uzun, yine imzâsız bu mektubu, *Tercemân-ı Hakîkat*'te bu tarihten üç hafta kadar sonra neşredilmiştir. Münâkaşanın esâsını mülkîye me'murlarının adlî işlere karışıp karışmaması, dolayısıyle Karava dâvâsı teşkil etmekle berâber, her iki tarafın bu esas mes'eleden oldukça uzaklaşarak, biribirlerini yere vuracak şeyleri ortaya serdikleri, münâkaşanın ciddîliğini kaybederek şahsiyyâta, alaya döküldüğü anlaşılmaktadır[33]. Kemal'in bu mektubunun basıldığı sırada, C. B. Sefîd Vâliliği'ne, Nâşid Paşa'nın yerine Nazif Paşa ta'yin edilmişti. Şâirimiz, Magosa'da sürgün iken bir süre Kıbris Mutasarrıflığı'nda bulunan Nazif Paşa'yı yakından tanımakta idi; Magosa'da onun zaman zaman baskısından şikâyet etmişse de, epeyi iyiliklerini görmemiş, korunmamış da değildir. Nazif Paşa'nın ta'yini 4 Temmuz, 1883 tarihli gazetelerde bildirilmişti[34]; Kemal, bundan üç gün sonra yazdığı mektubunda, "Nazif Paşa'nın ben nihâyet derecelerde minnetdârıyım. Kıbris'te ben menfî, o Mutasarrıf iken pek büyük iltifatlarını görmüştüm. Kendisine insanca hizmet etmeğe mecbûrum" dediğine göre, bu ta'yin dolayısıyle sevinmiştir[35]; fakat, içini karartan bir düşüncesi de var: Bu, bir ay kadar önce, Sûrîye'ye ta'yin edileceğine dâir, Menemenli Rif'at vâsıtasıyle aldığı haberdir; ona, "Sen, Allâh'ı seversen, bizim Sûrîye havâdisini nereden işitmiştin? Başka taraftan da, öyle bir kokular geliyor; ânın

[32] S. 265, not-1; nu. 572, s. 265. Kemal'in 9.VII.1883 tarihli mektubundan, *Vakit*'teki imzâsız makalenin Abdullah Hasib, Kasbar ve Necib tarafından yazıldığını öğreniyoruz (Nu. 582, s. 302).

[33] Nu. 574, s. 266 v.d.d.

[34] S. 299, not-4; s. 293, not-2.

[35] Nu. 580, s. 300.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

için sorarım" diyerek, bu haberin nereden çıktığını araştırmaktadır. "Sûrîye havâdisinin ehemmiyeti yok. Birşey olursa olur, olmazsa keyfi bilir" dediğine bakarsak, sonraları bunun üzerinde pek durmamıştır[36].

Kemal, 14 ve 21 Temmuz, 1883 tarihli mektuplarında, Sadr-i a'zam Said Paşa'ya iki arîzasından, Hıristiyanlar tarafından Abdü'l-Hamîd'e takdim edilmek üzre gönderilmiş olan dilekçeden, bunların Sadr-i a'zam'a birlikte verilmesinden bahsediyorsa da, mevzûları hakkında kesin birşey bilmiyoruz[37]; Mâbeyn Başkâtibliği'ne, Abdü'l-Hamîd'e sunduğu 28 Temmuz tarihli mektubunda kaydettikleri ile alâkalı olabilir: Meclis-i Vükelâ'ya sunulmuş bulunan *lâyiha*'nın vakf v.b. şeylere âit kiraların nasıl toplanılacağından bahseden kısmı, me'murluğu dolayısiyle Kemal'e de gönderilmiş, fikirlerini bildirmesi istenilmiştir. Kemal, her nâhiyeden üç kişi; bunlardan birinin müdür seçilmesi maddesine iki bakımdan i'tiraz ediyor; biri, her nâhiyede müdürlük için ehil kimselerin bulunamayışı, öteki ise, Hıristiyan bir müdürün böyle bir vazifeyi üzerine aldığı takdirde doğacak mahzurlardır. Tecrübe edildiği üzre, Hıristiyanlar'a Saltanat-ı Seniyye tarafından verilen her türlü müsâade, kazanılmış haklardan sayılmakta, Avrupa'nın işe karışmasıyle, bir daha geri alınamamaktadır. C. B. Sefîd Vilâyeti halkının çoğu Hıristiyan olduğundan, müdürlerin seçimi kendilerine verilirse, idârî işler Hükûmet'ten çok bu hıristiyan fesadcıların elinde kalacaktır. Avrupa komisyonu teşekkül eder etmez, Vilâyet Hıristiyanlar'ı, Şarkî Rumeli'ye katılmak için nasıl topluca imzâladıkları dilekçeler verdilerse, bu madde dolayısıyle de ayni harekette bulunacaklardır. Avrupa'daki din ve devlet düşmanları tarafından yardım göreceklerinde de şübhe edilemediğine göre, "kendilerine öyle müdür intihâbı için bir hak verildiği sûrette, bu salâhiyyeti, muhtâriyyet-i idâre şekline ifrâz için her türlü mefsedete kıyâmdan geri" durmayacaklardır. İşte Kemal, bu münâsebetle, ileride doğacak bu gibi musibetlerle memleketimizin karşılaşmaması için, bu fikirlerini, Abdü'l-Hamîd'e husûsî mektubu ile bildirmiştir[38].

[36] 7 ve 21 Temmuz, 1883 tarihli mektupları, nu. 580, 588, s. 300, 309; ayrıca bk., yukarıdaki not-31.

[37] Nu. 585, 588, s. 304, 309.

[38] Nu. 591, 592, s. 311 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

25 Temmuz, 1883 tarihli mektubunda uzun birşeyler yazmağa vakti olmadığı için mektubunu kısa kesen Kemal, "Bizim nişanın teşekkürünü yazmakla meşgûlüm" cümlesiyle, bunun sebebini de anlatmıştır; 8 ve 15 Ağustos tarihli gazetelerde bildirildiğine göre, İkinci Rütbe-i Osmânî nişanı ile lutuflandırılmıştır[39]. Mâbeyn Başkâtibliği'ne, Sultan Abdü'l-Hamîd'e 4 Ağustos, 1883'de birer teşekkür mektubu yollamıştır; ikincisinde, ile'l-ebed saltanat dilediği Abdü'l-Hamîd'e sadâkatinden bahsettikten sonra, her türlü lutuflara müstagrak edildiği, dâimâ merhamet gördüğü, bu nişan dolayısıyle öğünme vesîlesi verdiği için duyduğu minneti ifâdeye çalışıyordu. Yakınları, bu teşekkür mektuplarının sûretlerini görmek istiyorlardı; bunu, Menemenli Rif'at'e yolladığı, 1 Eylûl, 1883 tarihli mektubundaki, "Teşekkür-nâmelerin sûreti bende yok. Muhâsebeci'de, Hüseyin'de var; ânlardan isteyebilirsin" cümlesinden öğreniyoruz. *Vakit*'te, aleyhinde yayımlananları hezeyân olarak vasıflandırıyor; "Şimdilik işi, it talaşında mâhir bir vâsıtaya tevdî' ettik"; "Tabî'atim gittikçe yükseliyor; köpek hırıltısından hiç müteessir olmamağa başladı. Ettiğim teşebbüs, zâten öyle tereslerin sözü ile halel bulmak şânından olmayan nâmûsumu ikmâl için değil, yalnız had bildirmek içindir" diyor ki, bundan maksadı, mes'eleyi Abdü'l-Hamîd'e, kendi ta'biri ile âlem-i bâlâ'ya yansıtmaktır[40]. Bu düşüncesini, yakınlarından birinin aracılığına başvurarak Abdü'l-Hamîd'e aksettirmiştir. *Vakit* hakkında dâvâ açtığına dâir söylentiler dolayısıyle, bunun gerçek olup olmadığı kendisinden sorulunca verdiği cevap, Sultan'a nekadar çok güvendiğini, onun tarafından korunup korunmayacağını öğrendikten sonra teşebbüse geçtiğini, işlerini, onun temâyüllerine göre ayarladığını açığa vurur: "Ben *Vakit* gazetesine ikâme-i da'vâ etmedim. Edeceğim hareketi, bi'l-vâsıta 'âlem-i bâlâ'dan sordum. İkâme-i da'vâya hazır bulunduğumu da söyledim. Ne emr alır isem, tabî'î âna tevfîk-i hareket ederim[41]." Bu arada, Kemal ile Bahrîye Nezâreti arasında, çok şiddetli bir münâkaşanın da başladığı görülür:

Kemal'e, Bahrîye Nezâreti'nin emri, *Eser-i Nüzhet* adındaki vapurun geçici süre için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet merkezi Sakız'a veril-

[39] Nu. 589, s. 310; s. 308, not-1. Nişân-ı Osmânî, Abdü'l-Azîz devrinde ihdâs olunmuştur; Murassa', Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü olmak üzre beş derecesi vardır (*Sâl-Nâme-i Nezâret-i Hâriciye*, İst., 1320, s. 42).

[40] Nu. 593, 594, 596; s. 314, 317 v.d.

[41] Menemenli Rif'at'e, 15.IX.1883 tarihli mektubu, nu. 607, s. 330.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

mesi, Midilli'ye bunun yerine *Müjde-Resân*'ın gönderileceği, komodorluk yoluyle bildirilmiştir. Bu münâsebetle Bahrîye Nezâret'ine yolladığı 9 Eylûl, 1883 tarihli telgrafında, *Eser-i Nüzhet*'in Midilli'ye şimdilik pek lâzım olmadığını, bir mühim mes'ele varsa gönderebileceğini, maksat Sakız'ın korunması ise, bu işi *Müjde-Resân*'ın *Eser-i Nüzhet* kadar yerine getirebileceğini, *Eser-i Nüzhet*'teki askeri aç bırakmamağa başladığını, ay döndükçe her vapuru beslemekten Midilli'nin âciz olduğunu, askerlere kendisinden çok, bağlı bulundukları Bahrîye Nezâreti'nin acıması lâzım geldiğini, *Müjde-Resân*'ın tahsisâtı başka yerden alınıp Midilli'ye verilmezse, bu emri yerine getirmeyeceğini, dolayısıyle, *Eser-i Nüzhet*'i Sakız'a yollamayacağını bildirmişti. Kemal'in bir bakıma haklı olduğunu gösteren bu telgrafı, ifâdece oldukça serttir. Ertesi günü, Bahrîye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa imzâsıyle çekilen telgraf, Kemal'in yazısındaki incelikten çok uzak, resmî yazılarda bulunmaması gerekli kaba ifâdeleri içine almaktadır: Askeri aç bırakmamak mes'elesi "safsata", Midilli'nin her vapuru beslemekten âcizliği kabûle değer bir fikir olmayarak, *Müjde-Resân* için tahsîsât istemesi "akıl ve hikmete aykırı" olarak vasıflandırılmıştı. Hasan Hüsnü Paşa'nın imzâsıyle, "Hakâret-âmîz-i Nezâret-penâhîleri" diye vasıflandırdığı bu telgrafa, tarihinden iki gün sonra, 12 Eylûl'de gönderdiği telgrafında, bunun alındığını, cevâbının postada olduğunu bildirmekle yetinmiş, ardından gönderdiği ve ayni tarihi taşıyan cevâbında, 9.IX.1883 tarihli ve münâkaşaya yol açan telgrafında ileri sürdüğü fikirleri geniş sûrette, delilleriyle anlatmış, Bahrîye Nezâreti'nin karârındaki isâbetsizliği yine delilleriyle çürütmeğe çalışmıştır [42].

Kemal, Bahrîye Nezâreti'nin 10 Eylûl tarihli telgrafına, neden hemen değil, iki gün sonra cevap vermiştir? Başkalarına yazdığı mektupları gerek bunun sebebini, gerek bu anlaşmazlıkla ilişiği bulunan başka mes'elelerin de ortaya çıktığını aydınlatıyor. Kemal'in çok iyi anlaşıp geçindiği Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Nâşid Paşa, bu yılın Temmuz'undanberi, yerine Nazif Paşa'nın ta'yini ile, Aydın Vilâyeti Vâliliği'ne getirilmiş bulunuyordu; şâirimizin, Bahrîye Nezâreti mes'elesi dolayısıyle, Nâşid Paşa'ya ve 1883 Eylûl'ünde yazdığını tahmin ettiğimiz iki mektubu vardır. Bu mektuplarından birinde, geçen Pazar günü, biribiri ardınca altı def'a burnundan kan geldi-

[42] Nu. 601, 602, 603, s. 321 v.d.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğini, doktorların tavsiyesi gereğince iki gün inzivâya, bir süre istirâhate de mecbur kaldığını yazıyor. Sözünü ettiği Pazar, herhâlde, Bahrîye Nezâreti'nin *Eser-i Nüzhet*'in Sakız'a gönderilmesini, *Müjde-Resân*'ın Midilli emrine verileceğini bildiren telgrafına cevap yazdığı 9 Eylûl, Pazar günüdür. Buna çok asabîleştiğinden burnu kanadığı ve dinlenmeğe mecbur tutulduğu için, bu Nezâret'in 10 Eylûl tarihli yazısının karşılığını, ancak iki gün sonra, 12 Eylûl'de gönderebilmiştir. Nâşid Paşa'ya, sözünü ettiğimiz mektubunda, Bahrîye Nezâreti ile anlaşmazlığı onun da duymuş olabileceğini yazıyor; *Müjde-Resân*'daki askerin tahsisâtının da Midilli'ye yükletilmek istenildiğine işâretle, "Şûrây-ı Bahrîye ile, devletlu Nâzır Paşa Hazretleri'nin keşkül tutarak dilendikleri Kasım-Paşa arsızlığı, elbette, nezd-i âsafânelerinde dahi mûcib-i teessüf olmuştur. Meclis a'zâlığı o yolda icrâ edilecek ise, söğüp saymakta daha mâhir küfür kapdanları bulunabilir zannederim. Her ne hâl ise, bakalım takdim ettiğim cevâb üzerine ne buyuracaklar" diyor. Bu cevâbla, 12 Eylûl, 1883 tarihli cevâbını kasdetse gerektir. Nâşid Paşa'ya öteki mektubunda, Bahrîye Nezâreti'nin, kendisini tahkîr merâkına düştüğünden, Şûrây-i Bahrîye'den tanzim olunan bir mazbatada, Midilli "Rumları'nı, Hükûmet-i seniyye aleyhinde tahrîk etmek gibi bir" vatan hiyânetiyle suçlandırıldığından, dünyâda her türlü ta'riz, belâ ve suçlandırılmalara uğrayabileceğini düşünmüşse de, "Rum tarafdârlığı insâdına uğrayacağı" nı, böyle bir suçlandırmanın vatanseverlik derecelerini yakın geçmişe âit vak'alarla gösteren Bahrîye takımından geleceğini aklına bile getirmediğinden bahsediyor. "Bahrîye'ce, buna da kanâ'at buyurulmadı; Devletlu Nâzır Paşa Hazretleri, câkerlerini, dâirelerinden bir uşak terbiye eder gibi, tekdîr ve tahkîre tenezzül buyurdular. Hem de, bu tekdîr ve tahkîr, resmî ve açık bir telgraf-nâme ile vâki' oldu" diye dert yanıyordu[43]. Avrupa'da bulunduğu zaman hayvânât bahçelerini gezmiş, bilhassa deniz hayvanlarını merakla seyretmiş, deniz kurdu, deniz atı, deniz arslanı görmüşse de, deniz ayısı görmemişti; kendilerini gösteren Şûrây-i Bahrîye âzâları ve Bahrîye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa sâyesinde, deniz ayılarını da görmüş sayılacağını, "ayıya insanca mukâbele abes ise de, hadlerini" bildiği için yazdığını kaydettiği iki mektubunun

[43] S. 293, not-2; nu. 604, 605, s. 326 v.d.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birer sûretini, eğlence olur diye, babası M. Âsım Bey'e de yollamıştır[44].

Kemal, yine Aydın eyâleti Vâlisi Nâşid Paşa'ya gönderdiğini tahmin ettiğimiz bir başka mektubunda, Bahrîye Nezâreti'ne âit mes'elelere de dokunmuştur: Sâdık Bey adında bir alçak, elinde bulunan iki vapuru, bir İngiliz'e sattığını bahâne ederek, İngiliz bayrağı altında işletmek istemiş ve vâli tarafından, bu vapurun İzmir suları'nda işletilmesi men'edilmiştir. Şâirimiz, Ticâret-i Bahrîye kânunlarına dayanarak, vaktiyle kendisinin üç Yunan, bir Amerika gemisini müsâdere ettiğini örnek vererek, Sâdık Bey'in İngiliz bayrağı altında işlettiği bu vapurlara el konulmasına kânunların hangi maddelerine göre imkân bulunduğu hakkında, muhâtabını uyandırmağa çalışıyor. Öte yandan, Sâdık Bey'in Yahyâ Hayâtî'den vaktiyle satın aldığını, hisse senedlerini bâzı İzmirliler'e dağıttığını, böylece bir şirkete âit kabûl edildiğini, bunlar tarafından halkın başka vapurlara binmeleri önlenerek bu vapura binmek için zorlandıklarını, sigorta ve şirketleri üzerinde epeyi çalıştığı için, bunların, bu nevi' kurumların nizâm-nâmelerine aykırı hareketlerini anlatıyor; bu münâsebetle, başka devletlere âit bu gibi şirketler, nizâm-nâmeleri hakkında da bilgi veriyor. Mektubun dikkati çeken bir tarafı da İngilizler'in, memleketimizin her tarafında protestanlık propagandası yaptıklarına dokunulmuş olmasıdır: Milletler-arası hukuk kâidelerine göre, bir devlet, kendi isteğiyle, bir başka devlete müsâade ettiği şeyler dolayısıyle, bu müsâadeyi gösterdiği devletten, buna karşılık ayni şeyleri isteyemez; bu hususta bir örnek de veriyor: "İngiliz misyonerleri, Devlet-i 'Aliyye'ce gösterilen müsâ'ade sâyesinde, mülkün her tarafında protestanlığın fezâiline dâir, türlü türlü sözler söyler gezerler. Devlet-i 'Aliyye ise, biz buna cevâz veriyoruz yâ, hakkımızdır, İngiltere'ye, Hindistan'a birkaç kişi göndereceğiz; İslâmiyet'in faziletinden bahsettireceğiz, desek, kıyâmetler kopar" diyor. Mektubunda, sigorta ve şirketlerinin çalışma tarzlarından, bunlardan faydalanabilmek için İzmir'de de ne gibi çârelere başvurulabileceğinden bahsederek, muhâtabını uyandırmağa çalışmıştır[45].

Kemal, yalnız Midilli'ye değil, Aydın-ili'ne, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlı başka adalara, Girid'e âit mes'eleler ile de uğ-

[44] 24 Eylûl, 1883 tarihli mektup, nu. 610, s. 335 v.d.
[45] 21 Eylûl, 1883 tarihli mektup, nu. 609, s. 331 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

raşmakta idi. 20 Ekim, 1883 tarihli mektubunda, bin türlü meşgûliyyet arasında başta gelenin, zelzele felâketine uğrayanlara iâne toplamak olduğunu yazıyor; 30 Kasım tarihli bir gazetede de, Kemal'in, Çeşme zelzelesi üzerine pek çok kereste, yiyecek, barakalar için 60,000 kiremit gönderdiğinden takdirle bahsedilmiştir[46]. Girid'in, başka adaların elden çıkmaması için de, muhtelif teşebbüslerde bulunmuştu:

Kemal, Girid mes'elesi ile bilhassa yirmi yıldan, Yunanlılar'ın burayı Yunanistan'a katmak için Rumlar'ı kışkırttıkları 1864'denberi fi'len yakından alâkalı idi. Bu def'a, Girid Müslümanları, Abdü'l-Hamîd'e sunulmak üzre yazdıkları dilekçeyi, Girid Meclis-i Umûmî âzâsından Derviş Efendi'ye vermişler, o da, dileklerinin iyi karşılanması için Kemal'e başvurmuştur. Şâirimiz, birini Ebüzziya'ya, ötekini Ahmed Midhat'e yazdığı, 14 Ekim, 1883 tarihli mektuplarını Derviş Efendi eliyle yollamıştı. Ebüzziya'dan, kendileri gibi, Girid Müslümanları tarafını tutan Mâbeyn İkinci Kâtibi Haci Ali Bey'in aracılığından faydalanarak, sözü geçen dilekçenin Abdü'l-Hamîd'e sunulması için yardımını istiyor; bu sırada Matbaa-i Âmire ve *Takvîm-i Vakāyi'* Müdürü bulunan Ahmed Midhat'ten beklediği, Giridliler'i neşriyât için kimseye muhtaç etmeyeceğidir[47].

Hicrî senenin başlangıcı sebebiyle 1 Muharem, 1301'de Abdü'l-Hamîd'e yazdığı yılbaşı tebrikinde, basılı şiirleri arasında bulunmayan,

> Maksadı rāhat-ı ahālîdir,
> Bu şehenşāha ihtirām olunur,
> Terk-i rāhat değil, merāmı için
> Yolunā ölmek⌣iltizām olunur

kıt'asına da rastladığımız[48] Kemal'in, Girid mes'elesine ilişik düşüncelerine, bu sıralarda yazdığı başka mektuplarında da, daha geniş ölçüde tanık olmaktayız.

"Pâdişâh'a seni ben takdim etmiştim; bu mektubumu da, sen Pâdişâhım'a takdim et!" cümlesine, Ebüzziya'ya mektubunda yer veren Kemal'in, arkadaşına yazdığı bu mektubunun Abdü'l-Hamîd'e gösterilmesini kasdettiği mânâsı çıkarsa da, daha akla yakını, ayrıca

[46] S. Paşazâde Halîm Bey'e, nu. 617, s. 343.
[47] Nu. 615, 616, s. 339 v.d.d.
[48] 2 Kasım, 1883 tarihli mektup, nu. 620, s. 344 v.d.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sultan'a da, Girid mes'elelerini aydınlatan, Ebüzziyâ tarafından sunulmak üzre, fakat henüz elimize geçmeyen bir mektup yollamış olmasıdır. Ebüzziyâ'ya 12 Ocak, 1884 tarihli bu mektubunda, Girid mes'elesini, "bir başı kesildikçe yedi başı daha" çıkan ejdere benzetiyor. Girid Müslümanları, ötedenberi pek iztirap içindedir; ada'nın üçte-ikisini bunlar, üçte-birini Hıristiyanlar teşkil ediyorsa da, yine, emlâk tasarrufu adı altında, burasının Hıristiyanlar'a âit bulunduğu söylenilmektedir. Kemal, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Girid halkının hiçbir zaman Yunanlı olmak fikrinde bulunmadıklarını muhtelif yazılarıyle, yüksek makamlara bildirmiştir. Vâli Fotyadi Paşa ve yardımcısı Hâmid Bey'in idâresizliği, Sâmih Paşa gibi me'murlar, Girid halkını canından bezdirdiğinden, İslâmlar, devletten ayrılmamak için, göç etmekten başka yol bulamamaktadırlar; Hıristiyanlar'ın ise, Yunan'a katılmalarını isteyişi, devlete değil bizim me'murlara karşı kurtuluş yolu aradıklarından ileri gelmekte, bu mes'ele sürüp gitmektedir: "Girid Müslümanları o hâle gelmiştir ki, vaktiyle memleketlerinde Bey olan, Ağa olan bîçâreler şimdi buralarda yüzyirmi kuruş aylık ile zabtiyyelikte sürünüyor. Midilli'de bu gün teftişlikte, zabtiyyelikte istihdâm olunan Girid Müslümanları, otuzdan ziyâdedir. İzmir'de, Garb-Tırabulusu'nda bu mikdârın onbeş-yirmi katı var. Etrâfa da dağılmış olanlar düşünülürse, mühâcirlerin nufûs-i zükûru beşbini tecâvüz eder ki, âdetâ ufacık bir ordu demektir. Bu hâle ise, herşeyden ziyâde Fotyadi Paşa'nın Vâliliği sebep olmuştur." Kemal bütün bunları, Girid'de Vâli seçiminin yaklaşması dolayısıyle yazmıştır. Giridliler'e, "sağlık selâmetle verilmemiş olsa idi" dediği *Fermân*'a göre, maaşı 30,000 gibi pek yüksek olan bu Vâli, Girid Meclis-i Umûmîsi tarafından seçiliyordu. Bu meclis, "dünyânın hiçbir yerinde görülmemiş" garib bir kā'ide olarak, "yalnız Yunanlılık fikrinde bulunanlardan değil", çoğu "resmen Yunanî tanınmış olan habislerden" meydana gelmişti. Sözün kısası, "Fotyadi Paşa mürtekib, a'zâ edebsiz", İslâm hey'eti ise serveti, dirâyeti bakımından başka dinlerdeki hemşehrîlerinden üstün bulunmakla berâber, Girid, Fotyadi Paşa'nın idâresi altında yok olmağa yüz tutmuştur. Acabâ, Fotyadi Paşa'nın seçilmemesi için başvurulacak çâre ne olabilirdi? *Fermân*'a göre, Girid Vâlisi'nin Hıristiyanlar'dan seçilmesi gerekli idi. Kemal, bu mes'elenin çözümü için ne gibi tedbirler alınabileceğini de yazmıştır: Pâdişâh irâde buyurduğu takdirde, Girid'e bir Müslüman Vâli de gönderilerek, yanına, "Hıristiyan'dan bir müşâvir" verilebilir. Bunun

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fantey.org

da, tehlikeli bâzı yönleri olabileceği düşünülebilir. Vâli'nin Hıristiyan olması bir bakıma büyük tehlike sayılamaz; "fakat, Fotyadi Paşa Vâli, Hâmid Bey Müşâvir olursa, o zaman Girid bütün bütün Yunanistan'a teslim edilmiş demek olur[49]."

Kemal, içindekileri kısaca naklettiğimiz bu mektubundan bir hafta sonra, yine Ebüzziya'ya yolladığı mektubunda, Fotyadi Paşa'nın Rum politikası güttüğünü, verdiği örnekle anlatmıştır: Girid'de basılan, halkı devlet aleyhine yönelten Rum gazetelerindeki yazılara göz yuman Fotyadi Paşa, Türkler'in yayımladığı *İntibâh* gazetesini, bir öldürme vak'asından dolayı zâbıta aleyhinde bir yazıya yer verdiği için kapattırmış, bunu yazanı tevkif ettirmiştir. Girid adası İslâmları'nın korunması, artık Abdü'l-Hamîd'in merhametine kaldığından, bu yazdıklarının Padişâh'a duyurulmasını hem ona, hem vatana hizmet saymaktadır[50]. Bütün bunları, Kemal'in, Midilli Mutasarrıflığı sırasında, Girid'in elden çıkmaması için, bu adaya âit bâzı mes'eleler hakkında devlet ileri gelenlerini nasıl uyandırmağa çalıştığını anlatabilmek düşüncesiyle yazmış bulunuyoruz. Bunları yazmasından iki ay kadar sonra, 1884 yılı Mart'ı başında, vâlilik süresi tamamlanan Fotyadi Paşa'nın tekrar ayni vazifeye getirildiğini, a'şâr-i vakfîye mes'elesinde karşılaştığı güçlükler yüzünden isti'fâya karâr vermişse de, bu isteğine karşılık yine, ayni vazifede kalmasının uygun görüldüğünü de ilâve edelim[51].

Kemal'in, C. B. Sefîd adalarının merkezi Sakız adasının Yunan siyâsetine kapılmasının önlenmesi için, Mâbeyn-i Hümâyûn İkinci Kâtibi Haci Ali Bey'e husûsî bir mektup yazdığını görüyoruz; biribirlerini yakından tanıdıkları için, devlet ve milletine bağlılığına güvendiği bu dostuna, daha önceki vâlilerden Kürd Said Paşa ile Nâşid Paşa'nın iyi bir idâreci olduğunu, şimdiki vâli Nazif Paşa'nın, adalar halkının Yunanistan'a meyletmemek için aldığı sağlam tedbirleri anlatmıştır. Haci Ali Bey'in aracılığıyle yerine getirilmesini istediği şeyleri üç kısımda toplayabiliriz. Bunlardan biri, 1881'deki zelzelede yıkıntı hâline gelen Sakız Kal'ası'nın ta'miridir. Anadolu kıyılarına çok yakın, yabancı devletlerin hîle ve fesadlarına sahne olan bu kal'anın yapımı için Nazif Paşa karşılık da bulmuş, İrâde-i seniyye ile,

[49] Nu. 633, s. 365 v.d.
[50] 19 Ocak, 1884 tarihli mektup, nu. 637, s. 370 v.d.
[51] S. 365, 369, not-1.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sekiz ay önce Erkân-ı Harbîye Hey'eti'nin hazırladığı harîtalar işe yaramadığı için, her hâlde, bunun yeniden ele alınmasını istemektedir. Kal'anın yapımı için çabuklukla davranılmasını dileyen şâirimiz, aksi hâlde, İslâmlar'ın göç edeceğine, Sisam adası gibi Sakız'da da bir Hıristiyan Beyliği kurulacağına inanmaktadır. Yerine getirilmesini hatırlattığı ikinci şey, yine İslâmlar'ın hicretini önlemek, Hıristiyanlar'ın hâkimiyyetine engel olmak içindir: Yabancıların, halkı şakîliğe sürüklemek için ufak-tefek vapurlarla silâh, barut getirip dağıtmalarına karşılık C. B. Sefîd Vilâyeti emrine zırhlı bir vapur verilmesi, bunun, oralarda gösteri maksadı ile devri faydalı olacaktır. Alınacak üçüncü tedbir, Sakız adası büdcesinin artırılmasıdır; Nazif Paşa, şikâyetleri önlemek, halkı hükûmetten memnun etmek için tedbirler almış, hattâ Hıristiyan mekteplerinde Türkçe'nin öğretilmesi için birer hoca ta'yin etmiş ise de, adanın masrafı, büdcesini hemen hemen bir misli aşmakta olduğundan, idâre böyle giderse, ileride birçok tehlikelerin baş göstereceğidir[52].

Kemal'in, C. B. Sefîd Vilâyeti'ne ilişik mes'eleler, alınacak tedbirler, Vâli Nazif Paşa'nın daha önce bu mevkı'de bulunanlara göre çok faydalı çalışmaları hakkında Haci Ali Bey'e mektup yazmasının, Nazif Paşa'nın bir başka yere ta'yin edileceğini öğrenmiş olmasından ileri geldiğini sanıyoruz; bu mektubun tarihinden on gün sonra, 24 Şubat, 1884 tarihli gazetelerde, C. B. Sefîd Vâliliği'ne Hakkı Paşa'nın getirildiği bildirilmiştir[53]. Kemal, Rif'at Bey'e 1 Mart, 1300 (13 Mart, 1884) tarihli mektubunu —Huzûr'a biri bahar tebriki, öteki ise İzmir'e seyahat izni maksadıyle iki arîza yazdığından, yorulduğu için— kısa kestiğini, bunların sûretlerini gelecek hafta göndereceğini, Mustafa Âsım'a mektubunda bu seyahat mes'elesine dâir bilgi verdiğini kaydediyor; kızına gönderdiği 15 Mart tarihli mektubunda da, "Gidişimin sebebini beybabamla Rif'at'in mektubunda görürsün" diyor; bunların hiçbiri elimize geçmediğinden, İzmir'e neden gitmek istediği mes'elesini aydınlatamıyoruz[54]. Bildiğimiz şeyler, bu iznin verileceğinden çok ümidli olduğudur; 22 Mart'ta, Hüseyin Hilmî'nin aracılığıyle, yerleşecekleri ev bile tutulmuş bulunuyordu; 5 Nisan tarihli mektubundan, seyahat izni hakkındaki arîza-

[52] 14 Şubat, 1884 tarihli mektup, nu. 647, s. 385 v.d.d.
[53] S. 392, not-1.
[54] Nu. 655, 656, s. 399 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sının Abdü'l-Hamîd'e sunulduğunu öğrendiği, daha cevap çıkmadığı anlaşılıyor. C. B. Sefîd Vâlisi Hakkı Paşa'yı kasdederek, "Vâlî Paşa Hazretleri burun kırmağı bir tecrübe buyursunlar, o zaman görüşürüz" dediğine göre, bu yeni vâli tarafından, Nazif Paşa zamânındaki gibi korunamayacaktı. Seyahat izninin hâlâ verilmeyişi yüzünden üzülmediğini yazan, "iyi iş altı ayda çıkar" diyen Kemal'in, 26 Nisan tarihli mektubundaki, "İzmir'e ruhsat vermiyorlar; ma'amâfih mâni' değil, bana seyahatin lüzûmu kalmadı" cümlelerinden, aldığı menfî cevapla bu seyahat isteğinin önlendiği anlaşılır[55].

Kemal'in, İzmir seyahatine izin verilmediğini öğrenmesinden bir hafta kadar sonra, Midilli Mutasarrıflığı'nda artık bırakılamayacağını anlatan hâdiseler, biribiri ardından yer almağa başlamıştır; bunların başlangıcını, Yunan Konsoloshânesi ile yazışmaları teşkil eder. 2 Mayıs, 1884'de, Midilli sularındaki bir Beylik gemisini Midilli Metropolidi ziyâret etmiş, gemiden çıkışında onbeş pâre top atılmasıyle selâmlanmıştır. Kemal, bu münâsebetle, 3 Mayıs'ta Yunan Konsoloshânesi'ne gönderdiği yazı ile, rûhânî me'murların top atışı ile selâmlanmasının milletler-arası Bahrîye teşrifât kânunlarına aykırılığını, Yunan nizâmlarına uygun olsa bile, başka bir devletin sularında yerliden bir adamın selâmlanmasında, tâbi' olunan o hükûmetin nizâmlarına bağlı kalınması lâzım geldiğinden, Despot Efendi'nin top atımı sûretiyle selâmlanmasıyle bu kâidelerin dışına çıkılmasını resmen protesto etmiştir. Yunan Konsoloshânesi'nin 11 Mayıs tarihli cevâbı dolayısıyle yazdığı 22 Mayıs tarihli karşılığında, böyle bir protestonun nezâkete aykırı olmadığını, hükûmetimizin nizâmlarına göre, Midilli ve Bozca-ada Metropolidi'nin top atımıyle selâmlanmasını protestoda haklı bulunduğunu delilleri ile, geniş ölçüde anlatmıştır[56]. Bu arada C. B. Sefîd Vâliliği'ne, bununla ilişiği bulunmayan, vazifesini kötüye kullanan bir me'mur hakkındaki şikâyetlerini içine alan mektubu da üzerinde durulmağa değer: Çalışkan bir me'mur olan Midilli Sandık Emîni, geçinemediği için maaşının yükseltilmesini, aksi hâlde isti'fâ edeceğini bildirmiş, neticede işinden ayrılmıştır. Yerine ta'yin edilen Vâhid Efendi'nin maaşı yükseltilmiş, zimmetine 33,000 kuruş geçirdiği hâlde, bu para kendisinden alınamamakta, Mâliye Vekâleti, bu hususdaki yazıları cevapsız bırakmaktadır. Ke-

[55] Nu. 657, 660, 663, 667, s. 402, 407, 409, 413.
[56] Nu. 668, 677, s. 413, 428 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mal, Sandık'ın açığını kapatma yollarını zikrettiği yazısında, bu işin çözümü için başvurulacak çâreye dâir, Vilâyet'in ne düşündüğünü bildirmesini istiyordu[57]. Bu gibi işlere el atmakta haklı idi; ancak, Sandık Emîni'ni o vazifeye ta'yin edip koruyanları da suçlandırıyor, bu yüzden de çevresindekilerin düşmanlığına uğruyordu.

C. B. Sefîd Vilâyeti'ne çekilen 29 Temmuz, 1884 tarihli telgrafta, Kemal'den şahsî değil, umûm adına şikâyetci bulunulduğu, halkın bu müşterek şikâyet dilekçelerinin yakında Vilâyet'e gönderileceği bildiriliyordu. Şikâyet edilen husus, Kemal'in, halkı fesad çıkarmakla suçlandırmak için tehdid i'lânları yapıştırttığı, Midilli kasabasında silâhlı asker kolları gezdirdiğidir ve halk böyle bir suçlandırılmağı reddetmektedir. Kemal, bu telgrafın tarihinden üç gün sonra, Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği mektubunda Midilli adasında ihtiyat tedbirleri alındığını haber vermiş, bunun sebeplerini anlatmıştır: Midilli'nin hâlî iskelelerinden birinde, Şira'dan gelen, tutulan bir gemide yüzelli boş barut fıçısı bulunmuş, bunların Şira'dan boş olarak alındığı ileri sürülmüş ise de, boş barut fıçıları satılır birşey olmadığı gibi, elli torba saçmanın da ele geçmesi, barut kaçakcılığı yapıldığı fikrini kuvvetlendirmiştir. Hıristiyanlar'ın, hiç yoktan başkaldırdığı böyle bir zamanda Midilli adasına barut getirildiği için, zâbıtaca tahkik ve ihtiyat tedbirleri almıştır. Ayni mektubundan, iki gün önce bir dilekçe yolladığını, unuttuğu iki telgrafı da üzerinde durduğumuz bu mektubu ile birlikte gönderdiğini öğreniyoruz[58].

Midilli halkının Kemal hakkındaki şikâyetleri, 6-12 Ağustos tarihlerinde bilhassa *Tarîk*'de, bu arada kısmen *Cerîde-i Havâdis*'de aksettirilmiştir. Bunlarda, halkın C. B. Sefîd Vâliliği'ne, İstanbul'da yüksek makâmlara şikâyet dilekçeleri gönderdiklerinden, çarşı ve pazarların kapatıldığından, Kemal'in işrete düşkünlüğünden, açtırdığı tiyatroda kendi eserlerini oynattığından ve halkı bilet almak için zorladığından, "devr" adını verdiği gezintilere gecelik entârisiyle çıktığından, resmî günlere ehemmiyyet vermediğinden, Mutasarrıflık makâmında yüzü görülmediğinden söz edilmektedir. Kendisine, hakkındaki şikâyetlerin Ticâret Mahkemesi a'zâsından Hüseyin Efendi'nin tahrîkiyle olduğu haber verilince, onu habse attırmıştır;

[57] 8 Mayıs, 1884 tarihli yazısı, nu. 671, s. 416 v.d. Ayrıca bk., aşağıdaki not-65.

[58] 2 Ağustos, 1884 tarihli mektup, nu. 685, s. 443 v.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aleyhindekilere zulm etmekte, lehindekilerin ise aldıkları rüşvetle konak ve dükkân yaptırmalarına göz yummaktadır. Şahsiyyâta dökülen bu gibi yayımlar, tahkîkât sona erinceye kadar bu mes'elelerden bahsedilmesi Dâhiliye Nâzırlığı'nın emriyle durdurulmuştur; Ebüzziya Tevfik'in Kemal lehinde, *Tarik*'de basılanların Said Bey tarafından yazıldığından bahsettiği, 13 Ağustos tarihli *Tercemân-ı Hakîkat*'te çıkan yazısına, bu emir dolayısıyle cevap verilememiştir[59].

Kemal, aleyhindeki neşriyât üzerine, şahsen münâkaşaya karışmamış, bu husustaki fikirlerini 17 Ağustos tarihli mektubu ile Abdü'l-Hamîd'e bildirmiştir. Mektubunun başında, gazeteler vâsıtasıyle aleyhindeki tahkirlerle dolu neşriyâtı önlediği için, ona, ebedî hayata erişmiş kadar minnet duyduğunu anlatıyor; bu yazıların uyandırdığı fenâ te'sirler, Hıristiyanlar için kuvvet kaynağı olmuş, Midilli'den başka yere ta'yin edileceğine dâir yaydıkları haberler, aslında şikâyetci olmayan, lehindeki İslâmlar'ı yıldırmıştır. Abdü'l-Hamîd'in himâyesi sebebiyle muhâkeme edilmekten kaçırıldığına dâir, v.b. dedi-koduları nakleden Kemal, bir başka yere ta'yin edilmeyi hiç istemiyor; bu takdirde, Midilli gibi sâhalardaki me'murların, "Rusya ve İngiltere ve Yunan ve Patrikhâne taraflarından icrâsı arzu olunacak her türlü" fesadları hoş görmedikçe yerlerinde kalarak çalışabilmeleri mümkün olamayacaktır. Bu düşünceyle, başka yere naklini değil, muhâkeme edilmesini istiyor; ancak, hakkındaki şikâyet dilekçelerinde bahsedilenler, kânûn bakımından dâvâ mevzûu teşkil etmemekte, tahkik safhasındadır; bununla, gittikçe büyüyen fesat ve nümâyişler mes'elesinin ayırdedilmesini yerinde buluyor: Ruhânî me'murlardan bir râhib'in tahrîkiyle, Midilli Sancağı'ndaki bütün köylerin halkı şikâyete dâvet edilmiş, bâzı me'murların nakli, hükûmetçe tevkıf olunanlardan hepsinin serbest bırakılması, aralarında bir İngiliz tercemânı, birçok Yunanlı bulunan bu fesat çıkarıcılara ön-ayak olunarak istenilmiştir. Kemal'in, Abdü'l-Hamîd'in el koymasını dilediği, türlü fesatlıklara yol açacak olan bu ayaklandırma hâdise-

[59] Gazetelere akseden bu söylentilere dâir daha çok bilgi için bk., nu. DCLXXXVI-DCLXXXVIII, *önsöz*, s. 445 v.d. Bunlardan çarşı ve pazarların kapatıldığı gerçeğe uymadığı, tahkîkât için Midilli'ye gelen C. B. Sefîd Vâlisi Hakkı Paşa tarafından bildirilmiştir (S. 447, not-6). Tiyatro mes'elesi için bk., yukarıdaki not-23. Mutasarrıflık'ı gecelik esvâbıyle icrâ ettiği zamanlar olmuştur; gerek bu, gerek dinî bayramlara katılmaktan zevk almadığı kendi ifâdesinden anlaşılmaktadır (Bk., aşağıdaki not-84).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sidir; etrâfa sıçraması muhtemel fesatlık ve nümâyişlerin önlenmesi, kânûnlarımıza uygun düştüğü için, umûmun hukûku nâmına, Adlîye Nezâreti'nce, mes'elenin ele alınması lâzım geldiği düşüncessinde olduğunu yazıyor. Yine 17 Ağustos, 1884'de Kurenâ'dan Besim Bey'e yolladığı, Sadr-i a'zam Said Paşa'ya bu sırada gönderdiğini tahmin ettiğimiz mektubunda da, hakkındaki şikâyetler dolayısıyle yardım beklediğini yazmıştır[60].

Gazetelerin Kemal'e dâir neşriyâtı, 14 Ağustos'tan başlayarak durdurulmuştu. Hakkındaki tahkîkât, Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği, biraz önce bahsettiğimiz mektubundan sonra da devam etmiş, 17 Eylûl — 8 Ekim, 1884 tarihleri arasında Pâdişâh'a, Dâhilîye Nezâreti'ne, Sadâret'e biribirinin ardı sıra şikâyet telgraf ve dilekçeleri, biri Ayvalık'tan, geri kalanları Midilli'den gönderilmiştir. Abdü'l-Hamîd ile Sadâret'e gönderilenler ikiyüzden çoktur; Dâhilîye Nezâreti'ne olanlardan biri beş, öteki altı imzâyı içine alıyordu. Said Paşa'nın Mâbeyn Başkâtibliği'ne 14 Ekim, 1884 (24 Zi'lhicce, 1301/2 Teşrinievvel, 1300) tarihli arz tezkiresinden, tahkîkâtın neticesini öğrenmiş oluyoruz: Tahkîkât, Dâhilîye Nezâreti'nin emriyle C. B. Sefîd Vâliliği tarafından yürütülmüş, adı geçen Nezâret'e gönderilen ve tahkîkâtı içine alan, Şûrây-i Devlet Dâhilîye Dâiresi mazbatası v.b. evrak arz tezkiresine ekli olarak sunulmuştur. Bu mazbataya göre tahkîkât sonunda, maddeten birşey sâbit olmamıştır. "Hal böyle iken, bununla kanâat olunmayıp da, tekrar icrây-i tahkîkât ciheti iltizâm olunsa ve mazbata-i mezkûrede gösterildiği üzre işin Dersaâdet'e nakliyle müşârü'n-ileyhin muhâkemesine burada ve yâhud diğer bir mahâlde bakılmış olsa, Vâli-i Vilâyet ma'rifetiyle icrâ olunmuş olan tahkîkâtın şekil ve mâhiyyeti iktizâsınca bundan daha başka bir netice hâsıl olabileceği" düşünülmemektedir. Aksi hâlde, ahâli tarafı hak kazanmak için mahallî idâreyi suçlandırmakta, Kemal ise tebriye-i zimmet için müdâfaasını kuvvetlendirmekte devam edecek, bu hâller arasında ortaya dökülen boş söz ve şikâyetler Hükûmet'i uğraştırıp duracaktır. İşte bu sebeple, Kemal'in Rodos Mutasarrıfı ile yer değiştirmesi, veyâ bir başka yere ta'yini teklîf edilmiştir. Mâbeyen Başkâtibi'nin 15 Ekim, 1884 (25 Zi'lhicce, 1301/3 Teşrinievvel, 1300) tarihli derkenârında, Rodos Mutasarrıfı ile becâyiş husûsuna âit İrâde-i seniyye

[60] Nu. 687, 688, 689, s. 449 v.d.d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bildirilmiştir[61]. Bu becâyiş, 17 Ekim tarihli gazetelerde i'lân edilmiştir. *Tarîk*'te, C. B. Sefîd Vâlisi Hakkı Paşa'nın Midilli'den Vilâyet merkezi Sakız'a 20 Ekim'de döndüğü, ayni günde Kemal'in Rodos'a hareket ettiği haber veriliyor. Bu haber sâyesinde, Midilli'den ayrıldığı tarihi de tesbit etmiş oluyoruz[62].

Kemal, Rodos'a gittikten sonra, kendi yerine Midilli Mutasarrıflığı'na ta'yin edilen Âgâh Efendi'ye gönderdiği mektubuna, "İkibuçuk sene kadar Midilli'de ikâmete me'mur idim; beş seneye yakın da Mutasarrıflık ettim" cümlesiyle başlamıştır[63]. Onun bu ifâdesi gerçeğe uymaktadır: Günlük gazeteleri taramak sûretiyle, "ikâmete me'mur" edildiği Midilli'ye, İstanbul'dan 19 Temmuz, 1877'de hareket ettiğini tesbit etmiştik[64]. Buraya Mutasarrıf ta'yin edildiğine dâir İrâde-i seniyye'nin tarihi, 18 Aralık, 1879 olduğuna göre[65], "ikâmete me'mur"luğu iki yıl beş ay sürmüştür ki "ikibuçuk sene kadar" da denilenilir. Rodos'a ta'yinini bildiren İrâde-i seniyye'nin tarihi 15 Ekim, 1884 olduğundan dört yıl, on ay Midilli Mutasarrıflığı'nda çalışmış bulunuyor; kendi ifâdesine göre, "beş seneye yakın da Mutasarrıflık" etmiştir. Netice olarak, onun, 19 Temmuz, 1877 — 20 Ekim, 1884 tarihleri arasında, yedi yıl ve üç ay Midilli'de kalmış bulunduğunu kesinlikle söyleyebiliyoruz.

[61] Bu yedi mühim vesika, Başvekâlet Arşivi İrâde Defteri, Dâhiliye kısmından naklen, yeni harflere çevrilerek ve klişeleriyle birlikte, M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 430 v.d.d. Said Paşa'nın Saray Başkâtibliği'ne arz tezkiresinin tarihi, yukarıda kaydettiğimiz gibi klişesinde 2 Teşrinievvel, 1300'dür; adı geçen eserde bu tarih, önce 2 Teşrinievvel olarak kaydedildiği hâlde (S. 430), bir başka yerde 3 Teşrinievvel yazılmıştır (S. 439).

[62] Daha çok bilgi edinmek için bk., nu. 690-92, 27 Eylûl, 4 ve 19 Ekim, 1884 tarihli mektupların *önsöz*'ü, s. 555 v.d.

[63] 1884 Kasımı'nda yazdığını tahmin ettiğimiz mektubu(*Vakit*, 30 Mayıs, 1925.)

[64] Bk., yukarıdaki not-1.

[65] Başvekâlet Arşivi, *İrâde Defteri*, Dâhiliye kısmı, Sadr-i a'zam Said Paşa'nın, Saray Başkâtibi A. Fuad Bey'e 3 Muharrem, 1297 (17 Aralık, 1879) tarihli arz tezkiresi; bu münâsebetle Mâbeyn Başkâtibi'nin, İrâde-i seniyye'nin alındığını bildiren 4 Muharrem, 1297 (18 Aralık, 1879) tarihli yazısı; bu vesikaların klişesi ve yeni harflere çevrilmiş metni M. C. Kuntay tarafından neşredilmiş (C. I., s. 237; c. II., Kısım II., s. 434 v.d.), bu vesikalardan, *İslâm Ansiklopedisi*'nde, Ö. Faruk Akün tarafından yazılan *Nâmık Kemâl* maddesinde de faydalanılmıştır (S. 64[a]).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II — Şahsiyyetini Canlandıran Muhtelif Yönleri

Kemal'in mektupları, eserimizin daha önceki ciltlerinde olduğu gibi, bunda da birçok husûsiyet ve karakterlerini aydınlatan notlarını içine almaktadır; bunlar, onun maddî yaşayışını, mânevî hayatını canlandırma bakımından üzerinde durulmağa değer en sağlam kaynaklardır. Bu notları sâyesinde, birkısmı daha önce bilinenleri tevsîk edip genişletmemiz, yepyeni bilgiler elde etmemiz de mümkün olmaktadır.

Yazısının çok güzel olması dolayısıyle "hattât" sıfatını vereceğimiz Kemal, yazı meşkına, II. Mahmud'un zevcesi, Abdü'l-Mecîd'in annesi Bezm-i Âlem Sultan'ın Sultan Mahmud türbesi bitişiğinde yaptırdığı Dârü'l-Maârif (Vâlide Rüşdîyesi)'e devam ettiği sırada başlamıştır; meşk ettiği ilk yazı, Abdü'l-Mecîd'in el yazısıyle, hocanın oturduğu yerin yukarısında asılı bulunan levhadaki *Rütbetü'l-ilmi a'le'r-rüteb* cümlesidir. Kemal bu mektebe bir yıldan az devâm edebilmişti; dedesi Abdü'l-Latîf Paşa'nın Kars Mutasarrıflığı'na ta'yini üzerine onunla birlikte İstanbul'dan ayrıldığına göre, bu sırada oniki-onüç yaşında bulunuyordu. "Terceme Odası'na çerağ olduğum zaman, gerek tesvîd, gerek tebyîz cihetiyle, en fenâ yazı yazan ben idim" diyor; onun yazısının gerçekten güzel olduğundan bahseden Hâmid'in, "Emînim ki Terceme Odası'nda iken Ârifî Bey'den bu hususta teşvik görmüştür" ifâdesine dayanarak, hattâtlık yolunda, bu me'murluğu sırasında ilerilediğini söyleyebiliriz. Midilli Mutasarrıfı iken, İstanbul'da ve henüz onbeş yaşında bulunan A. Ekrem'in, meşk için istediği yazıyı göndereceğine söz veriyordu. Dâmadının aracılığıyle, İstanbul'dan, Cemal Bey'den "meşklık birkaç satır yazı" da istediğine göre, hattâtlık san'atını ömrünün hemen son yıllarına kadar sürdürmüştür[66].

Husûsî, bilhassa devlet ileri gelenlerine yolladığı mektuplarında yazısının çok güzel olduğu görülen Kemal'in ayni tarihte muhtelif kimselere yazdığı mektuplar sayıca az değildir; bu cildin başındaki *İçindekiler* kısmına bakmak bile, bu bakımdan fikir verebilir. Kendisi de, günde en az yüz satır yazdığını kaydediyor; üçyüz satır yazdığı

[66] Nu. 475, 703, 566, 588, 589, s. 98, 467, 258, 309, 310; bu kitabımızın birinci cildi, s. 420. Ârifî Ahmed Paşa'nın hâl tercemesi için bk., Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî* c. III., s. 279 v. d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gün de olmuştur. Bu, bâzan, gecenin geç saatlerine kadar sürüp gidiyordu. Hattâtlığı, çok yazması dolayısıyle, mektuplarında İstanbul'a sık-sık kâğıt, mürekkep, yazı takımı ve kalem ismarladığına tanık oluruz. İyi cins, çoğu beyaz kâğıt kullanmakla berâber, sarı ve turuncu, penbe, yeşil, mâvî, v.b. renklere yazılmış mektupları da vardır. Şişeyle siyah mürekkep, Bender mürekkebi, bizim yerli la'l'in ezilmesi kolay olmadığından Firenk la'li; Aşkî, Fennî, Rizâ, v.b. yedisinin adını tesbit ettiğimiz kalemtıraşlar da en çok ismarladığı şeyler arasındadır[67].

Kemal için Ramazan, eserlerini yazmağa en elverişli aydı; 17 Temmuz, 1882'de başlayan 1299 Ramazan'ında, sıcaktan piştiği için, zihni birşeyler tasarlıyamıyor, eli kalem tutmuyordu. Bundan önceki ve sonraki yılların Ramazan ayları ise, onun için verimli olmuştur: 27 Ağustos, 1881 (1 Şevvâl, 1298) tarihli mektubunda, *Celâle'd-Dîn Ḫʷârezmşâh* piyesini, *Cezmî* adlı romanını bitirdiğini müjdeliyor. 1883 yılı Temmuz'unun yirmisinde (15 Ramazan, 1300) yazdığı mektubunda, büyük bir ibâdet saydığı *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni yazmakla meşgûl olduğunu; Ramazan sonuna kadar bitireceğini, bundan bir gün sonraki mektubunda haber veriyordu[68].

Kemal'in, vatanından ve âilesinden sonra, belki onlar derecesinde en çok tutkun olduğu iki şeyden biri, ma'şûka-i vicdânım dediği edebiyat, öteki ise yaradılışı icâbı taptığı, haksızlığa karşı koymaktır. Zevk duyduğu bir başka şey, kendisiyle başbaşa kalmak, inzivâdır; bununla berâber, başta Nesîme Hanım'ın kardeşi Neş'et Bey'in âilesi olmak üzre, evlerinde günlerce kalan misâfirlerden şikâyetci değildi; Neş'et Bey'in küçük kızı Fitnat'ı, uzun süre yanlarında alakoymuşlardı; onun konuşmaları, yaramazlıkları Kemal'i eğlendiriyordu. Dâmadına, "Buraya gelseniz, ben sizi pek a'lâ besler, doyururum" demesi, cömertliğini de anlatır[69]. Avrupa'da iken hayvânât bahçelerine gidip muhtelif nevi'deki hayvanları seyretmekten hoşlanıyordu; Menemenli Rif'at'e yolladığı bir mektubundan, İstanbul'dan Midilli'ye horos gönderildiği anlaşılıyor: "Horos fevka'l-'âde güzel; bir de tavuğu ele geçse ne olur? Hâ, horosun döğüştürülmemesini tavsiye

[67] Nu. 642, 656, 578, s. 378, 401, 297; bk., bu cildin sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*, Bender, Firenk, Kalemtıraş maddeleri.

[68] Nu. 509, 473, 586, 588, s. 149, 93, 305, 309.

[69] Nu. 578, 667, s. 296, 413; bk., *Öz-Adlar Dizgisi*, Fitnat ve Neş'et maddeleri.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ediyorsun. Âna imkân yokur. Bu gün sabahleyin bahçeden çıkmış, mahallede nekadar horos varsa, hepsini tepelemiş. Tavuklarını önüne katmış. Kal'a-meydanı'na çıkageldi. Tepesinden bir tüy bile kopmamış. Horosun en ziyâde döğüşkeni bu cinstir. Hind horosları bundan nekadar büyük olur da, yine bu cins ile başa çıkamaz. İngilizler'in binlerce lira bahs ile döğüştürdükleri horoslar bunlardır. Şunun bir-iki tavuğu da bulunsa, husûsiyle sen iyi olsan, Mahmud Bey'i görsen de, sâir horos, tavuk cinsleri de alınsa ne güzel olur!" diyen Kemal, horosa, bir tavuk da bulabilmişti. Bu cins tavuğu, kızı Feride Hanım'a ballandıra ballandıra tasvir ediyor: "Senin sakallı horosa bir gelin hanım buldum; Binbaşı'nın harem-i muhteremleri kadar siyah, kocası gibi sakallı. Bunun fazla olarak bir de çakşırı, yâhud Ermenice caşhoru var. Geldiği gibi, zannederim ki horos ötmeği bırakır; ânın yerine *Kara biberim, nasıl edelim* şarkısını söylemeğe başlar." Hoşlandığı şeylerden biri de, kızına yazdığı mektubundaki, "Arka kaşımaktan sabahları, akşamları o kadar ta'ciz değilim; çünki Neş'et uyduruyor; fakat o yanımda bulunmadığı vakit fenâ.. Sen, oradan elini uzatabilsen nekadar iyi olacak!" cümlelerine bakılırsa [70], arkasını kaşıtmaktan hoşlanıyor, bu, belki, çamaşır değiştirmek istemeyişinden ileri geliyordu.

Çamaşır değiştirmeği sevmeyen Kemal, dâmadına ve kızına yazdığı mektuplarında, bunu mühim bir hâdise imiş gibi müjdelemektedir: "Senin haberin yok; topcu-başı'ya söyle, bir değil yüzbir top atsın; ben çamaşır değiştim; hem de karlı, kıyâmetli günde değiştim"; "Sana fevka'l-'âde bir müjde vereyim; esvab bile değiştim" diyor. "Çamaşırımı değiştim; değiştim ammâ, köpekler gibi pişmân oldum. Şimdi geldi mi yeni fanilâlar yakıların kaşınan yerlerinin üstüne.. Seyreyle sen kaşınmayı.. Sen de burada yoksun; herkes arka kaşımayı yapamıyor. Hele vâliden hiç uyduramıyor. Neş'et biraz alıştı; o da gündüzleri rüsûm-ı sittede.. Böyle giderse, seyrekçe bir kaşağı alacağım. Elli kuruşa bir de seyis tutacağım ve's-selâm. Başka türlü arkamız rahat etmeyecek" dediğine göre, çamaşır değişmek istemeyişi üşütmek korkusundan, soğuk algınlığı yüzünden arkasına yakı yapıştırıldığı için kaşıntı endişesinden de ileri gelmektedir [71].

Kemal'i korkutan, a'sâbına dokunduğu için yalnız üç şey, zelzele ve yılan, kuduz köpektir; zelzele olduğu zamân sinirlerinin bo-

[70] Nu. 610, 644, 698, 653, s. 336, 381, 464, 397.
[71] Nu. 546, 632, 650, s. 230, 364, 394.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zulması yüzünden hastalanıyordu. Çok asabîleştiği vakit, burnundan kan boşanıyor, doktorların tavsiyesiyle istirâhate mecbur edilmekte idi[72]. Onu en çok hiddetlendiren şeylerden biri, A. Ekrem'in Almanya'da askerlik sâhasında öğretimi için İrâde-i şâhâne alındığı, bu haber ona Hâfız Behrâm Ağa'nın telgrafiyle bildirildiği hâlde, Mustafa Âsım'ın buna engel oluşu, hattâ kendisine sorulmaksızın A. Ekrem'in kabûl olunmaması için Hâfız Behrâm'a tezkire de yazmasıdır. Kemal, bunlardan söz ederken o kadar hiddetlenmiştir ki, yanında "döğecek adam" aramakta, babasına kafa tutmaktadır; Menemenli Rif'at'e mektubundaki, Ekrem'in "İstanbul mekteplerine girmesi kat'iyyen ve kātıbeten câiz değildir. Avrupa'ya gitmeyecek ise, doğrudan doğruya buraya gönderin. İstanbul'da ne okuyacak ise, ben de okutabilirim. Vallāhi Pâdişâh'a kadar yazarım. Ben, oğlumu asker olmak için terbiye ettim; oğlan olmak için değil.. Büyük pederler için, bir pedere, dâmadına karşı böyle lakırdı söylenmek yakışmaz ammâ ne yapalım, büyüklük erken doğmakla olmuyor. Dur Allāh'ı seversen, yine sinirlerim yılana döndü, beynimi zehirliyor" cümleleri, bu şiddetli hiddetin ifâdesidir[73]. A. Ekrem'i de, birşey sorarlarsa, nasıl karşılık vereceğini öğreterek kışkırtmıştır: "Ben Avrupa'ya gitmeyecek olduktan sonra, babamın yanına gider, dersimi ândan okurum dersin, o kadar.. Canın, isterse biraz surat asmağa da me'zûnsun." Bu hâdiseler, üstelik babasına yolladığı mektubu bir başkasına dikte etmesi, Mustafa Âsım'ı çok incittiği anlaşılıyor. Elindeki kalemin bozulup yazmaması üzerine kendisini, "O da benim gibi inadcı, sarı birşey" diye tasvir eden Kemal'in, hiç de inadcı olmadığına, babasına karşı son haddini bulan hiddetinin, israrının uzun sürmediğine, onu incittiğini anlayınca, sonsuz bir üzüntü içinde afv dilediğine tanık oluyoruz: "...Efendimizi tehdid ediyormuşum. Kim kimin oğludur buyurulmuş.. Ben de köpeğim. Benim, pederimi tehdid etmek ne haddimdir? Âh babacığım, sağlık selâmetle dünyâya gelmeye idim de, öyle sözler işitmeye idim. Mâdem ki ettiğim edeb-

[72] Nu. 476, 650, 604, s. 103, 393, 326-27.

[73] Abdü'l-Hamîd'e 3 Haziran, 1882 tarihli mektubu, nu. 505, s. 146; nu. 507, s. 148; nu. 519 ve *önsöz*'ü, s. 158-59; nu. 559, 563, s. 244, 255 v.d. Hazînedâr-i Şehriyârî Behrâm Ağa, 1878 Temmuz'unda Hazîne-i Hümâyûn Vekâleti Ağalığı'na getirilmiş (*Tercemân-ı Şark*, nu. 92, 18 Temmuz, 1878), 1297'de Dârü's-Sa'âde Ağalığı'na ta'yin edilmiş, 1305'de ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. I., s. 34; c. IV., s. 726).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sizlikler o kadar gücünüze gitmiş, niçin buraya gelip de, bir-iki gün beni ayağınızın altına almadınız, döğmediniz? İşime karışmamak gibi, bir pederin evlâda öldürmekten bedter olan sitemleri ile, beni terbiye etmek istiyorsunuz. Ben, sizin resminizi gördüğüm zaman ağlıyorum; hattâ şu mektubumu yazıncaya kadar, üç kerre yüzümü yıkamaya mecbur oldum" tarzında cümlelerle başlayıp devam eden bu hissî mektubundan sonra, A. Ekrem'in Midilli'ye gönderilmesinde ayak diremez olmuştu; "Ekrem, tabî'î büyük pederinin yanında kalacaktır. Okuyacağı ders ise, zâten ilm-i kelâm olacağından, Arabî ile ziyâde uğraşmasına lüzum yoktur" diyordu[74].

Mevlânâ Celâle'd-Dîn Rûmî için Pâdişâh-ı mânevî, Pîr-i erbâb-ı hidâyet ünvanlarını kullanan Kemal'in, bir-ara Konya Mevlevî Dergâhı'nda post-nişîn olan Fahre'd-Dîn Çelebî ile tanışıklığı vardır; ona mektubundaki Pîr-i zîşân-mürşidimiz, Şeyhimiz hitablarından Mevlevîlik tarîkatine temâyülü anlaşılır[75]. Mutaassıp olmadığından, kızının, âilece yakından tanıştıkları erkeklerden kaçmasını yersiz buluyordu. Mektuplarında, az da olsa kadınlar lehinde fikirlerine rastlarız. 1883'de yazdığı mektubunda, "Gazetelerde ba'zı hanımefendilerin türrehâtını görüyorum. Hani o kadarını herkes söyler. Ândan bin kat a'lâsını kezâlik" demekle berâber, Hâmid'in kardeşi Mihrü'n-Nisâ Hanım'ın şiirlerini beğeniyordu. Onun, evlendikten sonra yazılarının neşredilmeyişine canı sıkılan Kemal, Hâmid'e mektubunda, "Mihrü'n-Nisâ'nın bir eseri görünmüyor. Din, kadınlarımızı, vücudlerinin setri ile mükellef etmiş; şimdi kocalar da fikirlerini mi yaşmaklayacaklar?" diyor. Yine bu kadın şâirimizin beğendiği eserleri münâsebetiyle kaydettiği, "Kadınların da devlet işinde kullanılması lâzımdır i'tikâdındayım. Benim zannımca, meselâ Mihrü'n-Nisâ dururken, Şefkatî Efendi Âmedci olamaz" fikri, yaşadığı devre göre oldukça ileri sayılabilir[76]. Bâzı bâtıl inançların aleyhinde idi; evlerinde misâfir ettikleri, sar'a nöbetine tutulan bir hanıma, yanılmıyorsak Neş'et Bey'in eşine Kāsım Dede gelip okuyor, okunurken ilâç câiz değil diye, doktorun tavsiye ettiği ilâçları vermiyorlardı. "B.. yedim de bir kerre müsâade etmiş bulundum; bundan böyle de eve hoca korsam Allāh

[74] Nu. 566, 621, 568, 600, s. 258, 347, 261, 320.

[75] Nu. 484 ve *önsöz*'ü, s. 111 v.d.

[76] Nu. 519, 565, 587, 555, s. 159-60, 257, 307, 241.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

belâmı versin" diye hiddetlenen şâirimiz, bu hanımı sonunda ilâca alıştırdıklarını yazıyor[77].

Kemal'in herşeyde fazla cesâreti, hiçbir şeyden korkmayışı, kendi ifâdesine göre, Sultan Abdü'l-Hamîd'e güveninden de ileri geliyordu: Onun iktidârı sâyesinde "yed-i gālibeye mâlik" olduğu için, mansıbından değil, hayatından bile korkmuyor, "birtakım me'murlar gibi altından şu çıkar, üstünden bu iner" diye kuruntulara kapılmıyordu. "Ben, rüşvet-i kelâmiyyeyi sever takımdan değilim" demekle berâber, Abdü'l-Hamîd'e, devlet ileri gelenlerine yazdığı mektupları gözden geçirilirse, medh ve iltifat yolunda son noktaya vardığı görülür. Vekiller'in leh, veyâ aleyhinde birşeyler yazma mes'elesinde bile, Pâdişâh'dan alacağı emre bağlı olduğunu yazıyor: "Ben, Pâdişâh'ımdan emînim; emrini almadıkça vükelâsı aleyhinde söz yazmak kadr-i hükûmeti tahfif demek olacağı için şimdiye kadar ihtiyâr etmedim. Bu mesleki ihtiyâr etmek de istemem; fakat fermân-ı hümâyûnları o merkezde ise vükelâyı, süferâyı, yüzlerindeki nikāb-ı riyânın ref'iyle, mevhûb oldukları şekil ve mâhiyette göstermeğe hazırım." Kürd Said Paşa için, "Merdivenli Hamam dellâklerinde bu kadar rezil mahlûk var mıdır" demekle berâber[78], ona mektuplarında, iltifatlarına da yer yer tastlanılmaktadır.

Geniş bir muhiti, çevresinde olup-bitenlere karşı uyanık, bunları öğrenmek husûsunda meraklı olan Kemal, birçok hâdise ve kimselerin içyüzünü, tanıdıkları vâsıtasıyle de öğreniyordu. Mektuplarının dikkati çeken bir tarafı da, bu gibi bilgileri içine almasından dolayıdır. Bunlara örnek olarak, Saray hademeliğinden tardedilip, ona buna çanak-yoldaşlığı ederek Müdlkîye'den diploma alan, hoca ve hekim değil hastahâne hizmetcisi bile olamayacağından söz ettiği Dr. Râsim'e dâir, Dr. Nâil'den naklen verdiği bilgiyi zikredebiliriz[79].

Âile çevresindekileri üzmemek bakımından çok hassas olan şâirimiz, 1884 Ocak'ında "şiddetli soğuk almadan gelme bir göğüs nezlesi ile", mi'de bozukluğundan rahatsız olduğu hâlde, bunu İstanbul'dakilerden saklamıştı[80]; fakat onun sihhatini sarsan, bu gibi hastalıklardan çok, oburluk derecesinde yemeğe ve içkiye düşkünlüğüdür.

[77] Nu. 672, 676, s. 419, 428.
[78] Nu. 563, 522, 521, 666, s. 255, 169, 166, 411.
[79] Nu. 666, s. 411.
[80] Nu. 639, 640, 644, s. 374, 375, 377.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

1863'de doğan M. Tâhir'e 1883'de gönderdiği mektubuna göre, onun sinninden bir-iki yaş büyükken, yirmibir-yirmiiki yaşında, *Sâkî-Nâme* adlı şiirini yazdığı "zaman işret nev'inden hiçbirini ağzına koymamış", buna sonradan alışmış, Avrupa ve Magosa'da ibtilâ hâline getirmiş; bu tutkunluğu ömrü boyunca sürüp gitmiştir. Âile mektuplarını bâzan karşılıksız bırakmasında, rakının da te'siri oluyordu[81]. Aşağıda kaydettiğimiz tarzda cümlelerine, mektuplarında sık-sık rastlanılmaktadır: "Rokfor, dil, midye geldi"; "Hayli oburlaştım hâ.. Birkaç senedenberi bu kadar az rakı içtiğimi, bu kadar çok yemek yediğimi bilmiyorum"; "Bir de, şimdi bir oburluk tutturduk. Karnım doymak bilmiyor; hattâ dün akşam bir biftek, bir kuzu başı, üç enginar, bir kâse süt yedim. Ne fâidesi var; sonra hazmedemedim; hayliden hayli rahatsız oldum. Bu gün, el-hamdü li'llâh birşeyim kalmadı; kalmadı ammâ, belâya bak ki, yalnız öğle yemeğinde et ile süt yedim. Karnım doymadı. Hem açım, hem korkumdan birşey yiyemiyorum. Bakalım, hekim ağalar, ânın için de bir ilâç yapacaklar imiş"; "Hekimler bize, günde dört dâne istiridye yemeğe izin verdiler"; "Konyağım bitiyor; buranın murdar konyaklarına kalırsam, hâl harâb. Evvel gönderdiğin konyağın en serdinden altı şişe isterim; postanın avdetinde gelmeli"; "Adam gibi yemek pişirir bir aşcı isterim. Ramazan da geldi çattı; fakat aşcının yemeğine, husûsiyle etine bir kerre bak, yâhud baktır da, öyle gönder! Çünkü hastalığın neticesi oburluk imiş"; İştihâyı "şimdi gel de bende seyret! Eğer sana yine, Kemal Bey, biz bu hoşaftan yemeyecek miyiz dedirtmezsem, o zaman söyle!"; aşcı, "bizim gıdây-ı hayat olan bifteki, Firenk aşcıları kadar güzel pişiriyor"; "Oburlar gibi yemek yiyiyorum[82]." Boğazına düşkünlüğü yüzünden, Kavsara armudu, Arnavud peyniri, Arnavud elması, Midilli loru, Kalonya yoğurdu, İstanbul'da Lebon'da kutusu bir altuna satılan kaz ciğeri *(foie gras)* gibi yiyecek ve mezelik şeylerin en iyisinin hangisi olduğunu, nerede bulunduğunu da bildiği mektuplarından anlaşılıyor[83].

"Fes, tâmam istediğim gibi.. İki dâne daha göndereceksin, değil mi?" cümlesinden anlaşıldığı gibi, Midilli Mutasarrıflığı sıra-

[81] Nu. 630, s. 355, 359-60; nu. 479, s. 105.

[82] Nu. 545, 613, 650, 660, 674, 676, 681, 682, s. 228, 338, 393, 407, 425, 428, 441, 442.

[83] Sözü geçen bu şeyler için, kitabımızın sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*'ne bakınız.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sında da müsrifliği devâm eden Kemal teşrifâttan hoşlanmadığı için, bâzan işgâl ettiği resmî makâma hiç de uygun düşmeyen tarzda giyiniyordu; "Nekadar tekellüfsüz olduğumu, Mutasarrıflık'ı gecelik esvabı ile icrâ ettiğimden olsun anlarsın" cümlesi, bizleri hayrete düşürmektedir. Bu tabiati icâbı, bayram törenlerine katılmadığını, namaza çıkmadığını da yine kendisinden dinleyelim: "Ben, gâlibâ bayramı Pilmar'da geçireceğim. Niçin mi dersen ki, biz nişana kordelâ falan getirtmedik; hâlbuki nişan, daha geçen bayram takılmak için, 'alâ-cenâhi'l-isti'câl telgraf, yâhud telgrafcı ile gönderilmiş idi. Bu bayram bile takmazsak, dost eksik değil a, takmadı, beğenmedi derler, b.. yerler; binâen'aleyh bayram namazına çıkmayacağım. Çıkmamak ise, tabî'î gâvur köyünde bulunmağa muhtâç oluyor." Kemal'in, Midilli Mutasarrıflığı'ndan bir başka yere nakli için halkın şikâyet sebepleri arasında içkiye düşkünlüğü, resmî vazifesini gecelikle icrâ ettiği, dinî bayramlara katılmadığı hususları da vardır[84]; kendisinin bu ifâdeleri, bu yoldaki şikâyetlerin iftirâ olmadığını, gerçeğe dayandığını açıkca ortaya koymaktadır.

III — Fikir ve San'at Hayatı

Bu yazımızın birinci bölümünde, Kemal'in Mutasarrıflık hayatından bahsederken, ilk yılının mücâdeleler arasında geçtiğine, bunun ardından, tekrar vazifesine başlatılacağı şart koşularak üçbuçuk ay süren işten el çektirme devresinin başladığına dâir bilgi vermiştik. Bu devrenin sona ermesinden bir hafta sonra R. Ekrem'e gönderdiği 28 Mayıs, 1881 tarihli mektubunda edebiyatla meşgûl olup birşey yazmadığından, tarih ve felsefe okuduğundan, resmî evrak yazdığından bahsetmiştir[85]. Daha önceki yıllarda olduğu gibi, bu Mutasarrıflık zamanındaki yaşayışı da çok hareketli geçmişti; bunun sebeplerinden "biri vazife, biri de alışıklık.. Çünki meşgûl" olmadığı vakit çektiği iç sıkıntısı, "meşgûliyyetten birkaç kat eziyyetli oluyor" du.

[84] Nu. 644, 520, 613, s. 381, 160, 338; bk., yukarıdaki not-23, 59. Kemal'in muhtelif karakterlerini, başkalarının yazılarından elde ettiğimiz notlara dayanarak, *Namık Kemal'in Ahlâkî Husûsiyyetlerine dâir Notlar* başlıklı yazımızda aydınlatmağa çalışmıştık (*Ülkü* mec., c. XVI., nu. 94, Birincikânun, 1940, s. 298-308. Bu araştırmanın tenkidi hakkında bk., Şükrü Akkaya, *Namık Kemal Töreninin Akisleri*, *Varlık* mec., nu. 182, Şubat, 1941).

[85] Bk., yukarıdaki not-9, 14; mektup, nu. 466, s. 85.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Muhtelif me'murlukları sırasında Şûrây-i Devlet a'zâlığı'nda olduğu gibi, Mutasarrıflık hayatı da resmî işler bakımından onu çok meşgûl etmekte idi[86]. Böyle olmakla berâber, san'at ve fikir hayatından uzaklaşmış sayılamaz; mektuplarında yer yer rastlanılan, bâzıları çok mühim notları, bu arada yazdığı şiirleri, Dîvân, Tanzîmât devri şâirleri ile eserleri ve dolayısıyle şiir hakkındaki düşünceleri bakımından bizi aydınlatmaktadır. Yalnız şiir sâhasında değil, kendisinin ve çağdaşlarının başka nevi'lerdeki eserlerine, dil ve edebiyatla ilişiği bulunan muhtelif mes'elelere dâir bilgiler de edinmiş olmaktayız.

1. ŞİİRLERİ

Kemal'in vakit buldukça şiirle meşgûl olması, bilhassa, Mutasarrıflık vazifesinin çatışmalarla geçen ilk yılından, bu işten el çektirilip ayni me'murluğa tekrar getirilmesinden sonraya rastlar. 10 Eylûl, 1881 tarihli, Z. Reşid'e mektubunda, Nef'î'nin *bir sözüm* redifli *na't*'ına nazîre olarak yazdığı, ona yollamış olduğu müsvedde hâlindeki beyitleri göndermesini istiyor; maksadı, "*Na't* yapmak değil, halka Nef'î yolunda *Fahrîye* söylenebileceğini de anlatmaktır[87]."

[86] 10 Mart, 1884 ve 10 Mayıs, 1883 tarihli mektuplar, nu. 654, 555, s. 398, 241.

[87] Mektup, nu. 474 ve *önsöz*'ü, s. 95 v.d. Kemal'in en çok beğendiği şâirlerden biri de Nef'î'dir; ona başka nazîreleri de vardır. Z. Reşid'e Magosa'dan, 1875'de yazdığını tahmin ettiğimiz mektuplarından üçünde, hastalığı yüzünden gönderemediği, sâdece *Taştîr* demekle yetindiği bir şiirinden söz ediyordu. Kitabımızın birinci cildindeki bu mektupları neşrederken, bununla hangi şiirini kasdettiğini tesbit edememiştik (Bk., *Umûmî İndeks*, Nef'î ve Taştîr); sonraları, *yazma şiir mecmuası*'nda, *Bir Taştîr* başlıklı ve başkasının el yazısıyle hicviyesine rastladık (T. T. Kurumu, s. 59). Basılı şiirleri arasında bulunmayan bu şiiri, Nef'î'nin Sultan Osman için meşhur *kasidesi*'nin taştîri olduğu anlaşılıyor:

"Âferîn ey rûzgârın şehsuvâr-î safderi"
Hazret-i Abdü'l-Hamîd Hân'ın topal Ser-asker'i
Bû ayâğınlâ eğer ma'zûr olursâ sıçramak
"Arş'a as şimdengerû tîg-i Süreyyâ-cevheri"
Âferîn ey hânedânın bende-i dîn-perveri
"Bir gazâ ettin ki hoşnûd eyledin Peygamber'i"
Kerbelâ'dan sen de ikdâmınla kıldın ahz-i sâr
Dest-burd-i himmetin şâd etti rûh-i Hayder'i

Tırnak içerisine aldığımız bir, dört, altıncı mısrâlar, Nef'î'nin *kaside*'sinin ilk beyti, diğeri dördüncü beytinin ikinci mısrâıdır (*Nef'î Dîvânı*, İst., 1269, s. 43). Taştîr, bir gazeli meydana getiren beyitlerin mısrâları arasına birer beyit eklenmesiyle yazılan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şarabı, bunun verdiği zevkı canlandırdığı Farsca gazelini de, Midilli Mutasarrıflığı sırasında yazdığını kuvvetle tahmin etmekteyiz; bu gazelinin ne zaman yazıldığına dâir bir ip-ucu yakaladığımız 18.II. 1882 tarihli mektubunda, yeni tarzda beş şiirini de kaydetmiştir; fakat, "Ben bunların hiçbirini beğenmiyorum. Yirmi yıldanberi aleyhinde bulunduğum edebiyât-ı atîka'ya meyledeceğim gibi görünüyor" dedikten sonra, o sırada gönlünün beğendiği,

Zanneder seyreylesē etvārınī bir but-perest
Hāke inmiş, çarhı terketmiş Hudālar'dan biri

beytini yazmıştır; redifine dayanarak, bu şiirinden *biri gazeli* diye bahsetmektedir; Nef'î'nin ayni redifli gazelini tazmin etmek istiyordu. Sonraları, yanıldığını, üzerinde durduğu, Nâbî'nin gazeli olduğunu anlamıştır. Tamamlamak istediği bu *Tazmîn*'in, ondört ay sonra bir beytini daha kaydettiğini görüyoruz. 26 Ocak, 1883 tarihli mektubunda, "Bu gün hafifce biraz eğlendim. Ya'ni sana *Selîmîye*'den dört nefer beyit daha peydâ oldu" dediğine göre, Hâmid'in *Kabr-i Selîm-i Evvel*'ine bu nazîresini yazmağa o tarihten daha önce başlamıştır[87a]

Şâirimiz, 28 Nisan, 1883 tarihli mektubunda, Hâmid'in o günlerde *Manzûme* başlığıyle, *Bahar* mecmuasında yayımlanan, *Hacle* adlı eserinde de bulunan *hüsnünüze* redifli, devrin genç bâzı şâirleri tarafından tanzîr edilen şiirini beğenmiyor; bunun sebebi, redifinin pek alafranga oluşu, bu redifte, nun (ن) ile, kâf-i nûnî (ڭ) arasın-

şiirlere denildiğine göre, Kemal'in ancak, *kaside*'nin birinci beytini taştîr ettiği, geri kalanının müsvedde hâlinde olduğu ve tamamlanamadığı anlaşılıyor. Magosa'da yazmağa başlamış, buradan dönünce, Abdü'l-Hamîd tahta geçtikten sonra bâzı beyitler ilâve etmiştir. Hicvettiği Ser-asker'in, Abdü'l-Kerîm Nâdir Paşa olabileceği ihtimâli varsa da (*Sicill-i Osmânî*, c. III., s. 358; c. IV., s. 780), şimdilik kesin birşey söyleyemiyoruz.

87a Bu şiirler hakkında daha çok bilgi edinmek için, kitabımızın sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*'nin *Ġazel*, Kemal; *Selîmîye*; *Kabr-i Selîm-i Evvel'i Ziyâret*; *Tażmîn* maddelerine bakınız. *Selîmîye*'den dört beytini içine alan bu mektubundan, *Türkiyât Mecmuası*'ndaki araştırmamızda da bahsetmiştik; onda, mektubun yazıldığı yıl, yanlış olarak 1882'dir (*Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler*, c. XII., İst., 1955, s. 78), düzeltiriz. Bu makaleyi yazarken, bilhassa, Kemal'in mektuplarından faydalanmıştık; tesbit ettiğimiz şiirlerinin birkısmından, bunlara kaynak teşkil eden mektupları içine alan kitabımızın bu üçüncü cildinde de bahsedilmiştir; bu ciltte, o şiirlerden bâzılarına âit yeni bilgi ve metinler ilâve ettiğimiz gibi, onda kaydedilmeyen başka şiirlerinin de bulunduğunu söyleyelim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

daki harf tenâfürüdür. Yeni tarz kâfiyeleri yadırgamakla berâber, kendisi de bu yolda şiirler yazmakta idi[89]; bunların başında, *Hilâl-i Osmânî* adıyle ün kazanan şiiri gelmektedir; içine aldığı *Hüsn-i ezelî tebessüm etmiş* mırâı dolayısıyle, mektuplarında *hüsn-i ezelî* şiiri, veyâ *tebessüm etmiş* manzûmesi diye sözünü ettiği bu şiirini bastırmayacağı düşüncesindedir; çünki bâzı yerlerini düzeltmiştir; bunu, "Said gibi, Hoca İbrâhim gibi itlerin, köpeklerin ta'rizine uğratmak" istemiyordu[89].

Kemal'in, şiirlerini vakit buldukça, aralıklı zamanlarda yazdığı, bunları tamamlamadan, bâzı beyit ve kıt'alarını dostlarına gönderdiği anlaşılıyor. İşin fenâsı, kendisinde, bu yazdığı şeylerin bulunmayışıdır. 1883 yılının Nisan-Temmuz ayları arasına rastlayan, Menemenli Rif'at'e yolladığı mektuplarında, boyuna, *Selîmîye*'nin ve *biri gazeli*'nin, başka şiirlerinin sûretleri gönderilmesini istemektedir; bunlarda, "*Selîmîye*'den, falandan ve husûsiyle *devletten kasidesi*'nden ba'zı şeyler var; fakat sûretleri bende yok ki ikmâl edeyim? Sûretler gelirse belki biter" yollu cümlelerine sık-sık rastlarız[90]. Şiirlerini tamamlayamayışında, resmî işlerin çokluğu ve mücâdeleleri yüzünden gönül rahatlığından uzak, sıkıntılı hâlde bulunmasının da te'siri vardır. 1884 yılının 8 Mart ve 5 Nisan'ında yazdığı mektuplarındaki, "*Ne devlettir gazeli*, bakalım nasıl olacak! Âni da, *imânımla ben gazeli*'ni de bitirmek istiyorum ammâ, hatıra birşey sunûh etmiyor. Kundura diker gibi şiir söylenmez yâ.."; "Gazellerden hiçbir şey söylediğim yok. Bilmem neye, canım şiir istemez oldu" cümleleri bu ruh hâlini yansıtmaktadır. 17 Mayıs, 1884 tarihli mektubunda, Feride Hanım için, şakalaşma maksadıyle, hece vezniyle olan bir *beyti*'ne de yer veren Kemal'in, Midilli Mutasarrıflığı sırasında yazdığı şiirleri, şüphesiz, bu bahsettiklerimizden ibâret değildir; basılı şiir kitaplarında bulunmayan *beyit*'leri, *kıt'a*'ları, Haci İbrâhim ve Said Bey hakkında hicviyeleri de vardır. Yazıldıkları sıralarda basılanlar ise yok deni-

[88] Mektup, nu. 551 ve *önsöz*'ü, s. 231, 235.

[89] 5 Nisan ve 4 Mayıs, 1884 tarihli mektuplar, nu., 660, 670 ve *önsöz*'leri, s. 404 v.d., 407 v.d. Ayrıca bk., bu kitabın sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi, Hilâl-i 'Osmânî* ve *Hüsn-i ezelî* maddeleri.

[90] 6 ve 28 Nisan, 9 Haziran, 7 ve 21 Temmuz, 1883 tarihli mektuplar ve *önsöz*'leri, nu. 543, 551, 567, 580, 588, s. 222, 235, 258, 299, 308 v.d.

lecek kadar azdır; bunlara örnek olarak Muallim Nâcî'ye nazîre, 1884 yılının Ocak ve Ekim'inde basılan *koynuna* ve *gözlerin* redifli gazellerini gösterebiliriz. Bâzı şiirlerini ise, mektuplarında kaydetmesi dolayısıyle, veyâ araştırmalarımıza dayanarak mektupların *önsöz*'lerinde ilk def'a bu kitabımızda yayımlamış bulunuyoruz [91].

Kemal'in Midilli Mutasarrıfı iken yazdığı mektuplarında, daha önceki şiirlerine âit, oldukça mühim bâzı notlarına rastlanılmaktadır. Ebüzziya'ya 1881 Mart'ında gönderdiğini tahmin ettiğimiz mektubunda, çocukken Acem mübâlegalarına düşkünlüğünden, *Olsun âhımdan yinē eczāy-i ālem tār-ü mār* mısrâıyle başlayan bu yoldaki beytini yayımlamak istemediğinden söz ettikten sonra, üstelik, bunun değiştirilerek basımından çok hiddetlendiği anlaşılıyor; ayni mektubunda, yine kendisine sorulmaksızın neşredilen ve Midilli'de sürgün iken yazdığı, *Sākī yetişir uyan amān gel* mısrâıyle başlayan *Şarkı*'sının da tashihli şeklini yazmıştır. 29 Aralık, 1883 tarihli mektubunda verdiği bir ip-ucuna dayanarak, Nedîm'e nazîre *Sâkī-Nâme*'sini, yirmibir-yirmiiki yaşında yazdığını tesbit edebildik; o zamanlar kendisine yol gösteren bir üstâdının da bulunmadığını, bu şiirinden kaydettiği beyitlere dayanarak, teşbihler "âlemine ufacık bir çığır" açtığını, Fuzûlî, Nef'î ve Nedîm hakkında bâzı düşüncelerini yazıyor. Şiirde mübhemliğe değil, açıklığa; lafza değil, mânâya ehemmiyet vermektedir. Bu münâsebetle, Shakespeare'in ayni fikirler üzerinde durduğu cümlelerini, Fransızca'sından çevirerek, düşüncelerini kuvvetlendirmeğe çalışmış, o sıralarda yazdığı bir *Şarkı*'sından, *Görür Ru'yāda kendī meh-cemālin* mısrâını nakletmiştir; böylece, kendisine âit olup olmadığında tereddüde düşülen, pek muhtelif şekillerine bakılınca, sonradan başkaları tarafından epeyi değiştirildiği anlaşılan *Şarkı*'nın yazıldığı zaman da tesbit edilmiş oluyor. Avrupa'da yazdığı şiirlerine dâir pek az bilgimiz olan Kemal'in, *Ru'yâ* adlı risâlesindeki *Geceyi görenler zanneder güyā* mısrâıyle başlayan şiirinin dört mısrâını kaydetmesi münâsebetiyle, "Ben ânı Avrupa'da iken" yazmıştım demesi [92], iki beytini hatırladığından söz etmesi, bunun yazıldığı zamandan başka,

[91] Nu. 652, 660, 676 mektuplar ve *önsöz*'leri, s. 396, 406, 428; bu cildin sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*'nde *Beyit*; *Kıt'a*; *Gazel*, Namık Kemal maddelerine bakınız.

[92] Nu. 459 ve *önsöz*'ü, s. 72 v.d. Menemenli Tâhir'e, nu. 630, s. 355 v.d. Nu. 649, s. 392.

bu güne kadar elimize geçen iki beyitten ibâret bulunmadığı fikrini de uyandırmaktadır[93].

[93] Kemal'in Avrupa'da iken yazdığı şiirleri hakkında neşredilmiş bir araştırma yoktur. İmzâsız, başlıksız, şâirimize âit olduğunu tahmin ettiğimiz bir makâlede rastladığımız *Marseillaisse* tercemesinden (*Hürriyet*, nu. 57, 2 Ağustos, 1285/14 Ağustos, 1869), *Gayret*'teki basımı (Nu. 32, 12 Eylûl, 1302/24 Eylûl, 1886) ile de karşılaştırarak bahsetmiştik (S. N. Ergun'un *Namık Kemal'in Şiirleri* adlı eserine dâir bibliyografya makâlesi, *Belleten*, c. VI., nu. 22-23, Temmuz-Birinciteşrin, 1942, s. 319. Bu yazıda, yine Avrupa'da yazdığı iki *kıt'a*'sından da bahsetdilmiştir); *Fıransızca'dan Tercemedir* başlığıyle T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda kayıdlı (S. 96) bu şiir için ayrıca bk., bu kitabımızın ikinci cildi, s. 404. Ayni eserde başka şiirleri de vardır. Onun Avrupa'da yazdığını bildiğimiz şiirlerinin en mühimi, şüphesiz, bütün şiirleri arasında da en çok ün kazanan *Vatan Kasidesi*'dir. Prof. Mehmed Kaplan'ın eserinde, Namık Kemal "Genç Osmanlılar adını alan bir ihtilâl cemiyetine dâhil olur. Londra'ya kaçar. Orada *Hürriyet* isimli bir gazete çıkarır. Kaside'nin bâzı beyitlerine işte bu gazetede rastlarız (s. 57)" deniliyor (*Şiir Tahlilleri*, İkinci Baskı, İst., 1958, s. 28; Dördüncü Baskı, İst., 1969, s. 26). Biz, Kemal'in, bu kasidesinin, *Felekten intikâm almak* ve *Biz◡ol 'âlî himem* ifâdeleri ile başlayan birer beytine *Hürriyet*'teki *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar* başlıklı yazısında rastladık [Nu. 18, 22; 26 Teşrinievvel, 23 Teşrinisânî, 1285/7 Kasım, 5 Aralık, 1869. Bu yazı dizisi, *Hürriyet*'in numaraları kaydedilmeksizin *Külliyyât-ı Kemâl — Makâlât-ı Siyâsîye ve Edebîye*'ye (Cüz-III., İst., 1327, s. 220, 227) alınmıştır. Ayrıca bk., *Biz◡ol 'âlî himem* ve *Biz◡ol nesl* ifâdeleriyle başlayan beyitleri (*Askerlik* makâlesi, *İbret*, 9 Teşrinievvel, 1288/21 Ekim, 1872; *Külliyyât-ı Kemâl*, Birinci Tertib-III., İst., 1327, s. 46; K (لا) imzâsıyle, *Çanta* mec., Cüz I, 1290, s. 14). Giridli Sırrî Paşa'nın el yazısıyle, *Harâbât*'ın kenarına yazılmış metninin klişesi, M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Ksm. II., İst., 1956, s. 759 v.d. Sondan iki beyti, *Ru'yâ*, İst., 1326, s. 30. Eşref'in nazîresi, *Hasb-i Hâl—yâhud—Eşref ve Kemâl*, Mısır basımı, s. 12. Mısır'da basılan *Kânûn-ı Esâsî* gazetesinin adını "tezyin eden", *Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyeten* mısrâı (İsmâil Hakkî, *Vatan Uğrunda—yâhud—Yıldız Mahkemesi*, Mısır, 1326, s. 76. Ayaşlı Şâkir'in nazîre beyti, Fâik — M. Muhlis, *Muallim Ayaşlı Şâkir*, Konya, 1933, s. 8. Abdü'l-Ganî Yurtman tarafından sâdeleştirilmiş ve Hece vezniyle *Vatan Kasidesi*, S. N. Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I., İst., 1941, s. 223. Müze hâline getirilen Magosa zindanının duvarına asılan, Lefkoşe Shakespeare Okulu Müdürü Sâkıb Bodamyalızâde tarafından İngilizce'ye manzum tercemesi (İ. Zeki Burdurlu, *Kal'abend Nâmık Kemal, Türk Dili* mec., c. III., nu. 28, 1 Ocak, 1954). *Cihangîrâne bir millet çıkardık bir aşîretten* mısrâının tenkîdi (Süleyman Nazif, *Lutfî Fikrî Bey'e Cevab*, İst., Şark Kütüphânesi, 1922, s. 4. Ahmed Hâşim'in, *Çekildik izzet◡ü ikbâl ilê bâb-î hükûmetten* mısrâını tenkîdi: Yakub Kadrî, *Ahmed Hâşim*, İst., 1934, s. 32]. Mehmed Âkif'in Arapça'dan çevirdiği,

Sefâlet olsa hattâ müntehâsî râh-i irfânın
Yakışmaz fârig◡olmak bir zamân kesb-I fazîletten
Cehâletten utanmak kendinê âittir◡insânın
Fakat eyyâm utansın "bî-nasîb erbâb-ı himmetten"

kıt'asının (Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, c. I., İst., 1938, s. 593 ve Arapça aslı) Arapça aslını, Kemal'in görüp görmediği, üzerinde düşünülmeğe değer.

2. CEZMÎ

Kemal'in, 18 Aralık, 1879 tarihli İrâde-i seniyye ile Midilli'deki sürgünlük devresi son bulmuştur; burada ikâmete me'murluğu sırasında yazmağa başladığı *Cezmî* adlı romanının, henüz tamamlanmadan, Midilli Mutasarrıflığı'na ta'yininden iki ay kadar sonra, cüzler hâlinde basılmağa başlanıldığını görmekteyiz. İhsan Sungu'nun, İbrâhim Necmî Dilmen'e verdiği notlarına göre birinci cüz'ü II Rebî' I., 1297 (22 Şubat, 1880), ikincisi ise 22 Rebî' II., 1297 (3 Nisan, 1880)'de yayımlanmıştır. Bunların basımı dolayısıyle *Tercemân-ı Hakîkat*'le *Vakit* arasındaki münâkaşaların Mart başından i'tibâren, Nisan'da da sürüp gitmesi, İhsan Sungu'nun verdiği bilgiyi kuvvetlendirmektedir[94]. Bu yılın Aralık ayı sonunda başlayan Rum ve İtalyan balıkçılar arasındaki çatışmalar, gittikçe büyüyerek hükûmetimizle İtalyan hükûmeti arasında siyâsî mes'ele hâlini almış, Kemal, 9 Şubat — 21 Mayıs, tarihleri arasında Mutasarrıflık vazifesinden geçici olarak uzaklaştırılmıştı[95]; *Cezmî*'yi yazmağa devam edemeyişi, dolayısıyle üçüncü cüz'ünün basılamayışı bu hâdiseler sebebiyle olduğu anlaşılıyor. Vazifesine başladıktan bir hafta sonra, 28 Mayıs, 1881 tarihli mektubunda, "*Cezmî*'yi ikmâl etmek kolay; fakat gönlüm istemiyor; yakında bitireceğim" demesi, ruh sükûnetine henüz erişmediğini, eserini tamamlama isteğinin uyanmağa başladığını gösterir. Kendi ifâdesine göre, edebî eserlerini yazmak için en elverişli zaman Ramazan ayları idi; 23 Temmuz, 1881 tarihli mektubunda, "Eğer sıcak böyle gitmez ise, bu Ramazan'da olsun *Cezmî*'den, falandan ba'zı parçalar" görülebileceğini haber veriyor; bu mektubunun tarihinden beş gün sonra, 28 Temmuz'da Ramazan ayına girilmiş ve o, bu bir ayda, *Cezmî*'nin birinci cildini bitirmişti; bunu, 27 Ağustos, 1881 tarihli mektubundaki, çok mühim notuna dayanarak tesbit etmiş bulunuyoruz: "*Cezmî* bitti; ya'ni birinci cildi bitti, basılacak[96]."

[94] *Namık Kemal'in Romancılığı ve Romanları*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyâtı, Nu, 2, İst., 1942, S. 84; bunda, ayların Milâdî karşılığı 21 Şubat ve 5 Nisan'dır. Bu kitanbımızın ikinci cildi, s. 201, not-6.

[95] Bk., yukarıdaki notlar, 9-14. 4 Haziran, 1880 tarihli mektubunda, *Cezmî*'nin üçüncü cüz'ünü yakında vereceğini yazmıştır (S. 15., nu. 438).

[96] Nu. 466, 472, 473, s. 85, 92, 93.

Kemal, *Cezmî*'yi bitirmekle berâber, üçüncü cüz'ünün basıma verilmesi işiyle, C. B. Sefîd Vâliliği ve İstanbul'daki bâzı makamlarla anlaşmazlığı, mücâdelesi yüzünden meşgûl olamamıştır. 18 Mart, 1882 tarihli *Cerîde-i Havâdis*'teki i'lândan, üçüncü cüz'ünün yayımlandığını öğreniyoruz; ikinci cüz'ü 1880 Nisan'ında neşredildiğine göre, aradan geçen iki yıl kadar uzun süreden sonra basımına devam olunduğu anlaşılıyor. R. Ekrem'in, Kemal'e gönderdiği 1 Mart, 1882 tarihli mektubundaki ifâdesinden, bu üçüncü cildi, basılır basılmaz gördüğünü öğreniyoruz: "*Cezmî*'nin dördüncüsü beyaz oluyormuş; Tevfik tebşîr etti. Bu dördüncü cüz ile eser tamâm olmamak gerek." Kemal'in 4 Mart, 1882 tarihli mektubunda, "*Cezmî*'nin üçüncü cüz'ü hakkında hiçbir mütâlea yok mu?" ifâdesinden de, bu cüz'ün, o tarihte basımının tamamlanmış olduğu meydana çıkıyor[97].

Rif'at Bey'in Kemal'e, 15 Haziran, 1882 tarihili mektubuna göre, *Cezmî*'nin basılmakta olan beşinci cüz'ünü bir yana bırakıp, bir ve ikinci cüzlerini yeniden basmağa başlamışlardır; 28 Haziran, 1882 tarihli *Cerîde-i Havâdis*'teki bir yazı, bu mes'eleyi aydınlatmaktadır: Önce basılan cüz'lerin mevcûdü tükendiğinden ve yüksek fiyatla satıldığından, bir ve ikinci cüz'lerin yeniden bastırıldığından, dördüncü cüz'ün de basımı sona erdiğinden bahsolunmuş, beşinci cüz'ününki 12 Temmuz, 1882'de, i'lân edilmiştir; 14 Nisan, 1883 tarihli *Tercemân-ı Hakîkat*'teki bir yazıdan, altıncı cüz'ün henüz basılamadığı anlaşılıyor. İhsan Sungu'nun verdiği bilgiye göre, altıncı cüz'ü, 6 Aralık, 1883'de basılmıştı. Böylece, eserin cüz'ler hâlinde basımı tamamlanmış oluyordu[98].

Acabâ, altıncı cüz'ün basımına, en azından altı ay gibi uzun süre neden ara verilmiştir? Kemal'in, Abdullah Hasib'le anlaşmazlıkları, bununla ilişiği bulunan başka mes'elelerin ortaya dökülmesi, hakkında tahkîkât açılması, Sûrîye'ye bile nakledileceğini umması, halkın şikâyetleri, yalnız resmî değil, şahsî hayatı ve eserlerine dâir aleyhindeki neşriyât, hükûmetin bu neşriyâtı durdurması, daha sonra ortaya çıkan ve *Eser-i Nüzhet* vapurunu C. B. Sefîd emrine vermemek için direnmesinden doğan hâdiseler, hep bu süreye rastlamaktadır[99]; yine bu arada, *Cezmî*'nin, herhâlde altıncı cüz'ünün basımı için Maârif

[97] S. 83, not-1; mektup, nu. 494, s. 132.
[98] S. 155, not-3; s. 83, not-1; bk., yukarıdaki not-94.
[99] Bk., yukarıdaki not 23-47.

Vekâleti'ne mürâcaat edilmişse de, buna izin verilmemiştir. İşte bu yüzden, altıncı cüz'ün basımı, ancak 1883 yılı sonunda mümkün olabilmişti[100].

İhsan Sungu'nun verdiği bilgi dışında, *Cezmî*'ye dâir buraya kadar kaydettiklerimiz, o devir gazetelerini taramak sûretiyle ve Kemal'in mektuplarından elde ettiğimiz notlara dayanmaktadır. *Cezmî*'nin yazıldığı, tamamlandığı, muhtelif cüz'ler hâlinde ne zaman basıldığı mes'elelerini aydınlatmış olmamız, günümüze kadarki araştırmalarda dikkati çekmeyen bir mes'eleyi de gözümüzün önüne sermekte, bunun çözüm yolunu bulmamıza yardım etmektedir: *Cezmî*'nin birinci cildinin yazılışını 27 Ağustos, 1881'de bitiren Kemal, yazdıklarından birkısmını, iki cüz hâlinde, bu tarihten altı-yedi ay evvel neşretmiştir; altıncı cüz'ü 1883'de basıldığına göre, kitap hâlindeki basımın kapağındaki 1297 (1880) tarihinin, birinci cüz'ün basım tarihi olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Yine kitap hâlindeki, ikinci basımın kapağında 1299 tarihi vardır; bu tarih, kitabın birinci cüz'ünün ikinci basımının tarihidir. 6 Aralık, 1883'de altıncı cüz'ü basılıp kitap tamamlanınca, cüzlerin her iki basımının, ayrı iki cilt hâlinde bir araya getirilmesi, 1883 (H. 1299)'dedir[101]. Böylece, kitabın ilk bası-

[100] 21 Nisan, 26 Mayıs, 21 Temmuz, 1883 tarihli mektupları, nu. 547, 559, 588, s. 232, 245, 309.

[101] *Cezmî, Tarihe Müstenid Hikâye*, Eser-i Namık Kemal, Cüz'-i Evvel, Meclis-i Ma'ârif'in ruhsatıyle tab' olunmuştur; İst., Mihran Matbaası, Bâb-ı 'Âlî Caddesi'nde, Nu. 28, 1297 (1880), 454 sayfa. 1299 (1883) basımının bundan ayrıldığı tek şey, matbaa numarasının 7 oluşudur; sayfa tertibi ve sayısı aynidir. Her iki basımın kapağındaki Cüz'-i Evvel ifâdesi de, kitabın bütününün değil, ilk cüz'ünün basım tarihlerinin 1297 ve 1299 olduğunu anlatır.

Cezmî'nin, kitap hâlinde, 1883'deki bu iki baskısından sonralara âit dört basımı vardır: 1- İst., Matbaa-i Ebbüzziya, 1304, 454 sayfa; 2- İst., 1305, 344 sayfa; 3- Bsm. y.y., 1305, 395 sayfa; 4- İst., Âsâr-ı Müflde Kütüphânesi, 1335, 496 sayfa. Bunlardan 3 numara ile gösterdiğimize, Seyfeddin Özege'nin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*'nda rastladık (Forma-13, İst., 1972, s. 205 v.d.). Bizdekinde basım yeri kaydedilmiş, İstanbul'dur. Bu katalogda, 1299 basımının Milâdî karşılığı 1882 gösterilmiştir; 1883 olması lâzım gelir (Bk., yukarıdaki not-101); 1335 basımının ise, karşılığı 1919 olarak kayıdlıdır. Bu sonuncu tarih, Fehmî Edhem Karatay'ın eserinde (*İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Türkçe Basmalar Alfabe Katalogu*, c. 1., İst., 1956, s. 429) 1917'dir. *Cezmî*'nin bu dört basımı üzerinde, bu kitabımızın dördüncü cildinde, sırası geldikçe bilgi vereceğiz. Sadeleştirilerek yeni harflere de çevrilmiştir (Fâzıl Yenisey, İst., 1969).

mının kapağındaki 1297 (1880) tarihinin gerçeğe uymadığını, buna aldanmamak lâzım geldiğini, eserin kitap hâlinde her iki basımının 1883'de neşredildiğini meydana çıkarmış oluyoruz.

3. CELÂLEDDİN HÂREZMŞÂH VE MUKADDİME-İ CELÂL

Kemal, *Cezmî* gibi *Celâle'd-Dîn Ḫᵛârezmşâh* piyesini de, Mutasarrıflık vazifesinden geçici olarak uzaklaştırılıp (9 Şubat, 1881), bu vazifeye yeniden başlamasından (21 Mayıs, 1881) üç ay kadar sonra, bitirmiştir; 27 Ağustos, 1881 (1 Şevvâl, 1298) tarihli mektubundan, eserin bitirildiği tarihi kesinlikle öğrenmekteyiz: "*Cezmî* bitti; ya'ni birinci cildi bitti, basılacak; hattâ *Celâl* de değişti; o da hitâm buldu. Yakında ikisi birden basılacaktır." Abdü'l-Hamîd'e sunduğu bu eserinden dolayı kendisine Rütbe-i Bâlâ verilmiş, bu münâsebetle, Sultan'a, 2 Ekim, 1881'de teşekkürlerini bildirdiği mektubunu yazmıştı. Eserinin hemen basılacağını ummakla berâber, resmî hayatındaki sarsıntılar ve hakkındaki pek çok şikâyetler yüzünden neşri için Maârif'ten izin almak mümkün olamamıştır[102].

Kemal'in, 14 Nisan, 1883 (6 Cemâdâ II., 1300) tarihli mektubunda, "*Celâl*'i de tashih edeceğim. İhtimâl ki ânı da gelecek haftaya yetiştirebilirim; fakat okudukça, uzun-uzadıya şeyler ilâve edeceğim geliyor da, tekrar te'life mecbur olmaktan korkuyorum" dediği, *Celâleddin Hârezmşâh*'ı 1881'de bitirdiğine göre, *Mukaddime-i Celâl* olsa gerektir. 9 Haziran, 1883 tarihli mektubundaki bir ifâdesinden, piyesin Maârif'e verilmesine engel olan "bir zât" bulunduğu anlaşı-

[102] Bk., yukarıdaki 95, 96 ve 17'nci notlar. Ahmed Midhat bu piyesteki bir yanlışı Rif'at Bey'e söylemiş, o da Kemal'e haber vermiştir (2 Eylûl, 1882 tarihli mektup, nu. 516, s. 157). Ahmed Midhat'e göre, Mehemmed Hârezmşâh'tan sonra Rüknüddin tahta geçmiştir. Kemal'e göre, Mehemmed Hârezmşâh'tan sonra, culûs edilecek bir taht bulunmadığından, A. Midhat'in bu tenkîdi tarihî hakîkatlere uymamaktadır. Bu münâsebetle, Rif'at Bey'den A. Midhat'in *tarih*'ini istemiştir; "tarih" ifâdesiyle *Kâinât*'ı kasdettiğini düşünerek bu husûsu araştırdık. *Kâinât*'ta, Rüknüddin'in "Tatar yedinde mahkûmen" hükûmet sürdüğü yazılıdır (C. 15, İst., 1298, s. 140 v.d.). Kemal'in piyesinde ise, bundan hiç söz edilmemiştir (Kâhire, 1292, s. 27 v.d.d.). Kemal'in biraz önce, mektubunda bahsettiğimiz ifâdesinin hakîkate aykırı olmadığı anlaşılıyor (Mükrimin Halil Yinanç, *Celâleddin Hârizmşâh* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, Cüz'-21, İst., 1944, s 49 v.d. Fuad Köprülü, *Hârizmşâhlar* mad., *İ. A.*, cüz-42, İst., 1949, s. 275).

lıyor. Kemal, kitapların hepsine izin alacağı ümidinde idi[103]. Eserin, bilhassa 1884 Mart'ından i'tibâren, neşredilmesi için teşebbüse geçilmiştir. Kemal, bu hususta önce Abdü'l-Hamîd'e mürâcaati yersiz buluyor, Maârif'e verildikten sonra, izin verilmez ise, o zaman şikâyet etmeyi düşünüyordu[104]. 27 Eylûl, 1884 tarihli mektubundan, Rif'at Bey'in, Maârif Nâzırı Mustafa Nûrî Paşa'ya verilmek üzre mektup istediği anlaşılıyor[105]. Bu tarihten az sonra, Rodos Mutasarrıflığı'na ta'yin edilmiş ve 20 Ekim'de oraya hareket etmiş olduğundan, *Celâleddin Hârezmşâh* piyesinin ve *Mukaddime-i Celâl*'in basımı, Midilli Mutasarrıflığı sırasında mümkün olamamıştır[106].

[103] Nu. 546, 567, s. 230, 258; 21 Temmuz, 1883 tarihli mektubu, nu. 588, s. 308 v.d.

[104] 13, 22 ve 29 Mart, 1884 tarihli mektuplar (Nu. 655, 658, 659, s. 399, 403, 406).

[105] Nu. 690, s. 457.

[106] *Celâleddin Hârezmşâh* piyesi ve *Mukaddime-i Celâl* halkkında, Kemal'in mektuplarında yer yer mühim notlarına rastlanılmaktadır; bunları içine alan mektuplarını neşrederken her iki esere âit, muhtelif bakımlardan bilgi vermiştik (Bu kitabımızın bir ve ikinci cildinin *İndeks*'lerine bk.). Bunlara ek olarak, 1292 ve 1315 basımlarına dâir, şimdilik, biraz daha bilgi vermeği faydasız bulmuyoruz. 1292 basımı, Fehmî Edhem Karatay'ın tertip ettiği *İstanbul Üniversitesi Türkçe Basmalar Katalogu*'nda (C. I., İst., 1956, s. 428) kaydedilirken, basım yeri olarak [İstanbul] ilâve edilmiştir. *Millî Kütüphâne'de Mevcut Arap Harfli Türkçe Eserlerin Muvakkat Katalogu*'nda (C. II., Fasikül 2, Ankara, 1967, s. 1158), yayım yerinin bilinmediği (Y.Y.) yazılıdır; Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*'nda da, basım yerinin eserin kapağında kaydedilmiş bulunmadığı işâret olunmuştur (Forma-13, İst., 1972, s. 194). Bu piyesin sayfa sayısı, her üç katalogda ayni, 276'dır. Bizdeki basımının iç kapağında da basım yeri yazılmamış, Sene 1292 kaydiyle yetinilmiştir; fakat dış kapağında El-Kâhire, 1292 yazılıdır. Sözünü ettiğimiz üç katalogda kayıdlı bu piyesin, dış kapağının bulunmadığı anlaşılıyor; F. E. Karatay'ın ilâve ettiği [İstanbul] kaydi ise gerçeğe uymamaktadır. Abdullah Cevdet'in yayımladığı *Ru'yâ ve Magosa Mektubu*'nun (Mısır, Matbaa-i *İctihâd*, 1908) Mısır-Mart, 1907 tarihli *önsöz*'ünde, dikkati çeken şu cümlelere rastladık: "Kemal'in şehnâme-i âsârı *Celâleddin Hârezmşâh*'dır ki bir fâciadır; Matbaa-i *İctihâd* bunu da, Shakespeare *Hamlet*'ini müteâkip kütüphâne-i millî'ye, en nefis ve şâyan bir kisvede olarak, yed-i i'tinây-i mahsûsumuzla takdim edecektir" cümleleri, piyesin, A. Cevdet'in dilimize çevirdiği *Hamlet*'in basımından (Mısır-Matbaa-i *İctihâd*, 1908) sonra, 1908 yılı başlarında, onun tarafından neşredildiğini, kesinliğe yakın ihtimâlle ortaya koymaktadır. Yine her üç kütüphâne'nin kataloglarında Kâhire, 1315 basımı, 414 sayfa olarak vardır; S. Özege *katalog*'unda, sayfa sayısı 69+414+1 olarak gösterilmiş, ebced hisâbıyle numaralanan baştan 69 sayfanın *Mukaddime-i Celâl* olduğu, eserin bütününün Rodoslu Sâlih Sabrî tarafından yayımlandığı bilgisi eklenmiştir. A. Ekrem Bolayir'in

4. RENAN MÜDÂFAA - NÂMESİ

Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı sırasında yazdığı bir başka eseri, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'dir. Hakkında müsbet bilgilere sâhip olmadığımız bu eserini ne zaman yazmağa başladığı ve bitirdiği, dayandığı kaynaklar, v.b. hususlarda, mektupları bizi aydınlatmaktadır. 7 Temmuz, 1883 (2 Ramazan, 1300) tarihli mektubunda, "Renan'ın cevâbı Ramazan içinde başlanılacak değil miydi yâ? Başladım" diyor. Bunu yazdığı sıralarda, kendisini "büyük bir ibâdet" ile meşgûl hissetmektedir. Ramazan sonuna kadar bitireceğini sanmakta idi. Bunu Abdü'l-Hamîd'e sunmayı düşünüyor, böylece, *Celâleddin Hârezmşâh* piyesi ile başka eserlerinin basımı için de müsâade alabileceğini umuyordu[107]. Eserini, umduğu gibi Ramazan'da değil, ancak bir ay sonra bitirebilmiştir; "fakat bir tarafa gitmedi. Tashihi güç; şakaya gelir şeylerden değil; Haci İbrâhim Ağa ile bahsetmeğe benzemez" dediğine göre, Huzûr'a sunmaktan vazgeçmişti. Bu düşünceye varmasından iki hafta sonra yazdığı 15 Eylûl, 1883 tarihli mektubundan, eserini hâlâ tashih edemediğini, Avrupa'ya ısmarladığı birkaç kitabı beklediğini, bunların gelmesinin pek de mühim olmadığını kaydediyor. 6 Kasım, 1883'de yine Rif'at Bey'e mektubunda, bu eseri hakkında neler düşündüğünü açıkca anlatmıştır: ".... *Renan Müdâfa'a*'sını beğenmedim; bastırmayacağım desem beğenir misin? Vallâhi o dereceye geldim, al senin olsun, kimin olursa olsun, tek ben kurtulayım. Siz efendilerimiz, öteki ile, beriki ile sidik yarışına çıkacak diye, ben mi ta'cîz olup duracağım[108]". Kemal'in o günlerdeki resmî hayatını gözönüne alacak olursak, *Renan*'ın basımını neden istemediği daha iyi anlaşılır. 1883 Temmuz'unda hakkında halk tarafından şikâyetlerde bulunulmuş, vazifesini kötüye kullandığı, eserleri aleyhinde,

---

bu piyesten söz ederken, "... eseri gûyâ vatana hizmet olmak üzre, birçok kimseler Devr-i istibdad'da tab'ettirdiler; fakat otuz kuruş gibi fâhiş fiyat konulması, vatana değil, menfaate hizmet garaziyle tab'olunduğunu vâzihan gösteriyordu" demesi, (*Külliyyât-ı Kemâl Tab'olunuyor*, İst., 1326, s. 47), herhâlde, 1292 ve 1315 Kâhire basımları dolayısıyledir. Yeni harflere çevrilerek ilk basımı (*Celâleddin Hârezmşâh*, Hazırlayan, Hüseyin Ayanoğlu, İst., Hareket Yayınları, 1969).

[107] Nu. 580, s. 298 v.d. 20 ve 21 Temmuz, 1883 tarihli mektuplar, nu. 586, 588, s. 305, 308 v.d.

[108] 1 Eylûl, 1883 (28 Şevvâl, 1300) tarihli mektubu, nu. 596, s. 317; nu. 607, 623, s. 330, 347 v.d.

hattâ şahsiyyâta dökülen tenkidler, gazete sütunlarında sınırını aşmış, bu gibi neşriyât, resmen durdurulmuştu; Eylûl'de ise, *Eser-i Nüzhet* vapurunu, aldığı emre ayak direyerek Sakız'a göndermemiş, bu yoldaki mücâdelesi, onun sihhatini sarsacak kadar çetin olmuştu [109]. İşte bu sebeple, *Renan*'ı, herkesin gözü kendisine çevrildiği bir zamanda, tenkidlere uğramamak için yayımlamaktan vaz geçmiştir; Renan'ın fikirlerini pek iyi anlayamadığını biliyoruz; kendisinin de bunun farkında oluşu [110], şüphesiz, lehine, bizi de sevindirici bir hükmüdür.

5. EVRÂK-I PERİŞÂN'IN İKİNCİ BASIMI

Kemal'in Midilli'de Mutasarrıf iken kitap şeklinde basılan eserlerinden biri, yukarıda sözünü ettiğimiz *Cezmî*, öteki ise, 1873 yılı başında, Magosa'ya sürülmeden önce basıma hazırlanan ve tarihî monografilerinden dördünü içine alan *Evrâḳ-ı Perîşân*'ın [111] ikinci

[109] Bk., yukarıdaki not-24-43.

[110] Bk., s. 317, not-1.

[111] *Evrâk-ı Perîşân*, Kemal'in kendi ta'rifinden anlaşıldığı gibi, dağınık hâlde ve muhtelif nevi'lerdeki yazılarını içine alacak eserleri için uygun bulduğu isimdir. Magosa'ya sürülmeden önce, *İbret*'te basılan makâlelerini bir-iki cilt hâlinde *Evrâk-ı Perîşân* adıyle neşre karâr vermiş, bunlar Ebüzziya'nın *Hadika* Matbaası'nda basıma hazırlandığı sırada, Maârif Nezâreti tarafından, basılmaması lâzım geldiği Bâb-ı Âlî'ye hatırlatılmıştır. Zabtîye Nezâreti'nden gönderilen pusla üzerine basımı durdurulmuştur. Kemal, gazetede basılmasına izin verilen bu yazılarının kitap hâlinde neşrinin önlenmesini mânâsız buluyordu (*İbret*, nu. 99, 22 Ocak, 1873). *İfâde-i Merâm* adlı ve başlıksız yazılarında, kitap basımı hakkındaki *karâr-nâme*'nin maddelerini tenkîd ettiğini görüyoruz (*İbret*, nu. 100 ve 103, 24 ve 28 Ocak, 1873). *İbret*'in 110'uncu sayısındaki yine başlıksız *makâle*'sinde, 103 numaralı *İbret*'teki yazısından dolayı kendisinin "te'dib" olunacağı, gazetenin kapatılacağı rivâyetlerinden söz ederek, bunun nizâma uygun olamayacağı üzerinde durmuş ise de (6 Şubat, 1873), ayni günün tarihini taşıyan emirle, gazete bir ay ta'til olunmuştur. Bu süre sona erince, *İbret*'in 8 Mart, 1873 tarihli 111'inci sayısındaki *İfâde-i Merâm*'da, matbaalara gönderilen zabtîyeler, müfettişler vâsıtasıyle, İslâm'dan üç büyük zâtın hâl tercemesiyle devletimizin devr-i istilâsını içine alan *Evrâk-ı Perîşân*'ın, daha önce neşredilen üç cüz'ünün tekrar basımı hakkını muhâfaza ettiklerine, bunlar dışındaki cüz'leri izin almadıkça basamayacaklarına dâir senet alındığını yazmıştır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiyle, *Evrâk-ı Perîşân* ile nelerin kasdedildiğini Kemal'in kendisinden öğreniyoruz; bizce de içinden pek güçlükle çıkabildiğimiz bu mes'ele aydınlığa kavuşmuş oluyor. *İbret*'teki makâlelerini topluca içine alacak olan, basımı önlenen eseri de *Evrâk-ı Perîşân*'ın bir cildini teşkil edecekti. Bu külliyyât'ın bir

basımıdır; her ikisinin *mukaddime*'leri de aynidir. Kemal imzâlı *mukaddime*'de, "Bu *Evrâk-ı Perîşân*, bir nevi' cüzdan kabîlindendir. Tertibinde intizâma dikkat olunmadı. Derûnunda tarih ve maârif-i siyâsiyye ve —manzum-mensur— sâir yolda âsâr-ı edebiyyeden bir hayli şeylerle, bâzı mektuplar ve tercemeler bulunacaktır" deniliyor. Külliyyât hâlinde ikinci basımı da, ilki gibi, sırasıyle, *Devr-i İstîlâ*, *Salâha'd-Dîn*, *Fâtih*, *Yavuz Sultân* monografilerinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir[112].

Evrâk-ı Perîşân, Kemal'in en çok tutunan eserlerindendir. *Tercemân-ı Hakîkat*'in 4 Mart, 1882 tarihli sayısında, Kemal'e hitâben yazılan bir mektup neşredilmiş, bunda, eserin nüshaları tükendiği için sahhaflarda yüksek fiyatla satıldığından yakınılarak, yeniden basımı istenilmiş idi. Kemal'in, 14 Nisan, 1883 tarihli mektuplarından, bu eseri Ebüzziya'nın basacağını, öğreniyoruz; "*Evrâk-ı Perîşân*'ı bizim hisâba bastırmak elbette hayırlıdır. *Mukaddime*'si de, gelecek hafta biter gönderilir" dediğine göre, ilk basımının *mukaddime*'sini beğenmemekte, bunu yeniden yazmağı düşünmektedir. *Cezmî* ile birlikte, *Evrâk-ı Perîşân* için de basım izni alınabilmesi maksadıyle Maârif Nâzırı Mustafa Nûrî'ye yazdığı mektubunun verilmesini, Menemenli Rif'at'ten istemekte idi[113]. Aradan bir yıla yakın zaman geçtiği hâlde, hâlâ Maârif'e verilip basım izni alınamayan ve eserlerinin hepsinden çok

---

cildi de, tarih sâhasındaki dört monografisini içine alan *Evrâk-ı Perîşân*'dır: 1- *Devr-i İstîlâ*, Eser-i Kemal, Dördüncü def'a tab'olunmuştur, 1289 (S. 4-28). 2- *Terâcüm-i Ahvâl — Salâhaddin*, Eser-i Kemal, İkinci def'a olarak tab'olunmuştur, 1289 (S. 6+29—124). 3 - *Fâtih*, Eser-i Kemal, Birinci def'a olarak Beyoğlu'nda Uzunyol'da Haçopulo Çarşısı'nda onüç numarada Ahmed Midhat'in matbaasında tab'olunmuştur (S. 4+131—268). 4- *Terâcüm-i Ahvâl — Sultan Selîm*, Eser-i Kemal, ayni matbaa, kaçıncı basım olduğu ve basım tarihi yoktur (S. 2+101).

[112] İkinci basımının izni, 1300 (1884) Nisan'ındadır (Murad Bey, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, İst., 1309, s. 112). *Devr-i İstîlâ*, Eser-i Kemal, Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin ruhsatıyle Matbaa-i Osmâniyye'de tab'olunmuştur, 1301 (S. 4+38); *Salâhaddin* (S. 39—138); *Fâtih* (S. 139—278); *Yavuz Sultan Selîm* (S. 279—380). Kemal hakkındaki yazılarda, dâimâ, bu dört monografinin *Evrâk-ı Perîşân*'ı teşkil ettiği kaydedilmekle berâber, hepsini birlikte içine alan birinci basımından, kütüphâne katoglarımız da dâhil bahsedilmemiş, H. 1301 (1884) basımı ise, yalnız, Millî Kütüphâne'nin *M.A.H.T.E.M. Katalogu*'nda kaydolunmuştur. Kemal, *Evrâk-ı Perîşân* adını, daha sonra, *Emîr Nevrûz*'un, Rodos'ta iken, ikinci ve üçüncü basımlarında kullanmıştır.

[113] Nu. 545, 546 ve *önsöz*'leri, s. 224, 228 v.d. 26 Mayıs, 1883 tarihli mektup, nu. 559, s. 245.

Evrâk-ı Perîşân'ın para getireceğine inanan şâirimiz, âilesine bunu bastırmalarını, bu yolda kimlerin aracılığından faydalanabileceklerini 12 Nisan, 1884 tarihli mektubunda anlatmıştır. Onun bu tavsiyelerinin yerine getirildiği, 1300 Nisan'ında (1884) basım izni verilmesinden anlaşılmaktadır[114]. Eser, çok kısa sürede dizilip yayımlanmış, 24 Mayıs, 1884'de Kemal'e gönderilmiş bulunuyordu; fakat, eserinin bu basımını hiç beğenmemiştir: "*Evrâk-ı Perîşân*'ı gördüm; bomb.. birşey olmuş, ne çâre[115].."

6. Mecmua-i Siyâset

Kemal'in, Midilli Mutasarrıflığı'ının son yılında, *Mecmū'a-i Siyāset* adlı bir eser hazırlamakta olduğunu yine, yalnız mektuplarından öğreniyoruz. Bu, resmî evrâk ve muhâberelerden meydana gelecek, mahrem evrâkı da içine alacaktı. Resmî evrâk ifâdesiyle, bilhassa, konsoloshânelerle haberleşmeleri, mülhakāta çekilen telgrafları, C. B. Sefîd Vilâyeti'ne gönderdiği yazıları kasdetmiştir. Bütün bunları kronolojik tertip etmeği düşündüğü anlaşılıyor. *Mecmua-i Siyâset*'ten, 1 ve 8 Mart, 1884 tarihli mektuplarında bahseden Kemal, bu evrâkın birkısmının Menemenli Rif'at Bey'de olduğunu biliyor; husûsî ve mahrem evrâkın büyük bir çekmecede sakladığı müsveddelerinin ise Hüseyin Hilmî mi, Bozca-adalı Tevfik mi —kendi ta'biriyle— yoltarladığını, yine Rifa't Bey'e sormakta, hiç olmazsa sûretlerini getirtebilmek için, ondan, bu yolda bilgi edinmesini, kendisine haber vermesini istemektedir. 5 Haziran, 1884 (29 Receb, 1300) tarihli, Rif'at Bey'e mektubunda, "Gelirken *Mecmua-i Siyâset*'i getir de ikmâl edelim" demektedir. 1881 yılı Ramazan'ında *Cezmî* ile *Celâleddin Hâremzşâh*'ı, 1883'de *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni bitirmişti; 1884 Ramazan'ında da, *Mecmua-i Siyâset*'i tamamlamayı düşünüyordu. Ancak, 1884 Temmuz'u (1300 Ramazan'ı), Kemal için, eserlerini gönül rahatlığıyle yazabileceği bir ay olmamış, hakkındaki şikâyet dilekçeleri

[114] Nu. 662, s. 408. Murad Bey, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, İst., Matbaa-i Osmâniyye, 1309, s. 72; bunda, Kemal'in Rodos Mutasarrıfı bulunduğu yazılı ise de, bu tarihte, oraya henüz ta'yin edilmiş değildir.

[115] Nu. 679, s. 437 v.d., 440. *Evrâk-ı Perîşân* ve bunu meydana getiren monografiler hakkında bk., bu kitabımızın bir ve ikinci ciltleri, *Umûmî İndeks*. Bunlara dâir tamamlayıcı bilgiler, Rodos ve Sakız mektuplarını içine alan dördüncü ciltte verilecektir.

dolayısıyle açılan tahkîkât huzûrunu kaçırmış, herhâlde bu yüzden, 5 Haziran'dan sonraki tarihlerde Midilli'de yazdığı mektuplarında, *Mecmua-i Siyâset*'ten hiç söz etmemiştir[116]. Bu resmî evrâka dâir, kitabımızın dördüncü cildinde daha geniş ölçüde bilgi vermeğe çalışacağız.

7. MİKROMEGA TERCEMESİ MUÂHAZESİ

Kemal, Midilli'de "ikâmete me'mur" iken, önceleri neşredilen makâlelerinden bâzıları imzâsız olarak basılmıştır; bunlara örnek olarak, 15 Aralık, 1879'da *Ulûm Mecmuası*'nda çıkan *Görenek* adlı yazısını gösterebiliriz ki, Midilli Mutasarrıflığı'na ta'yinini bildiren İrâde'nin tarihinden üç gün önce yayımlanmış demektir[117]. *Mikromega Tercemesi'ne Kemâl Bey'iñ Muâḥazesi'dir* başlıklı tenkîd makâlesi, *Mecmu'a-i Ebüzziya*'nın 15 Nisan 1881 tarihli sayısında, Mutasarrıflık'tan geçici olarak azledildiği sırada basılmıştır; tenkid ettiği eser, o esnâda Bursa Vâlisi bulunan Ahmed Vefik Paşa'nındır. Kemal'in 22 Ekim, 1882 tarihli mektubunda, bu makâlesine dâir oldukça mühim bir notuna rastlıyoruz: "Bilirsin ki ben ömrümde Ahmed Vefik Paşa'yı takdir etmedim. Ömrümde bir kerre yanına gitmedim; ömrümde bir kerre bir hâline taklid etmedim; hattâ *Mikromega*'ya yazdığı tercemeyi tezyif yolunda bir makâleye de başladım; mukaddimesini sen neşrettin" cümleleri, bu muâhazenin, Mâbeyn kâtiplerinden Emîn Bey'in aracılığıyle basıldığını, neşredilen kısmın tamâmını teşkil etmediğini anlatıyor[118]; bunun geri kalanını yazıp yazmadığına dâir bir kayde rastlamış değiliz.

8. TAHRÎB-İ HARÂBÂT

Kemal Midilli'de ikâmete me'mur iken, Türk-Rus harbi'nden sonra, bir de fikir adamları arasındaki anlaşmazlığı açığa vuran

[116] Nu. 649, 652, 682 ve *ônsöz*'leri, s. 391, 396, 442.

[117] Nu. 433, 17 Nisan, 1880 tarihli mektubu ve *ônsöz*'ü, s. 9. Yine bu sırada, Ebüzziya Tevfik, Kemal'in yazılarından seçeceği cümleleri içine alacak bir eser hazırlamağı düşünmüş ve bu münâsebetle şâirimizin iznini istemiştir (Bk., 21 Mayıs, 1880 tarihli mektup, nu. 434 ve *ônsöz*'ü, s. 9 v.d.). *Cümel-i Müntahabe-i Kemal*'in basım izni, bu mektubun tarihinden iki yıl sonra alınmıştır. Matbaa-i Ebüzziya'da neşredilen üç basımı vardır: H. 1299 (1882); 1303, 1311.

[118] Mektup, nu. 521 ve *ônsöz*'ü, s. 160 v.d., 165.

Taḫrîb-i Ḫarâbât ve *Ta'ḳîb*'in basımını uygun bulmuyordu[119]. *Tahrîb-i Harâbât*, Midilli Mutasarrıflığı'ndan geçici olarak üçbuçuk ay azledildiği sırada, bu vazifesine tekrar başlatılmasından bir hafta önce, 15 Mayıs, 1881 tarihli sayısından i'tibâren *Mecmua-i Ebüzziya*'da tefrika edilmiştir. Kendisine bunun, isteğiyle mi basıldığı sorulması üzerine verdiği cevap, üzerinde durulmağa değer: *Tahrîb*'in basılması, benim re'yim iledir; sebeb de, merhumun hayatta olmamasıdır; çünki *Tahrîb*'ten ve arada olan uhuvvet-i efkâr ve karâbet-i kalbten bahseder bir mektup ile, Paşa'nın mâhiyyet-i ulviyyesini göstereceğim. O zaman, *Tahrîb*'in basıldığına ta'rîz edenler de memnun olur[120]." Kemal, Magosa'da yazıp, Ziya Paşa'nın ölümünden sonra neşretmeği uygun gördüğü *Tahrîb-i Harâbât*'taki birkısmı yersiz, sert tenkîdlerini yumuşatmak, duyduğu gönül acısını hafifletmek için böyle bir mektup yazmayı tasarlamışsa da, bu isteği gerçekleşmemiştir.

9. HİKMETÜ'L - HUKUK

Şâirimizin *Ḥikmetü'l-Ḥuḳûḳ* adlı risâlesi bulunduğu, Ebüzziyâ'nın bir notuna dayanılarak bilinmekle berâber, bunun terceme mi, te'lif mi olduğu, basılıp basılmadığı, mâhiyyeti hakkında ciddî bir araştırma yapılmamış, bu hususta verilen bilgiler tahminlere dayandığı gibi, pek garibsenecek fikirler de ileri sürülmüştür. Kemal'in 27 Ağustos, 1881 tarihli mektubundan, Avrupa'da yazdığı, te'lif olduğu, o zamana kadar henüz basılmadığı, mektubunu yazdığı sıradaki neşri hakkında bilgi ediniyoruz: "*Hazîne-i Evrâk*'ta gördüğün şey, ne makûle mahlûk olduğunu bilmiyorum; eğer Ebüzziya'nın dediği gibi, *Hikmetü'l-Hukûk* ise benimdir; Avrupa'da yazmıştım; fakat birçok tashihler görmüştür. Basılan hangisi olduğunu bilemiyorum." Bu ip-ucuna dayanarak, *Hazîne-i Evrâk* mecmuasında, risâlenin tefrikasını bulabildik; fakat, bu tefrikada, adı kaydedilmediği gibi, tefrikasının ilkinde Kemal'in adı da geçmemektedir. Risâle'nin 1885'de Ebüzziya tarafından, *Mecmua-i Ebüzziya*'daki basımını gördükten sonra, *Hazîne-i Evrâk*'ta tefrika edilen makâlenin, bununla karşılaştırılması sonunda *Hikmetü'l-Hukûk* olduğunu anlayabildik ve böylece, biri

[119] Bu eserimizin ikinci cildi, 31 Mart, 1878 tarihli mektubu, nu. 299, s. 142,
[120] 9 Temmuz, 1881 tarihli mektubu, nu. 471, s. 91.

1881'de, öteki 1885'de olmak üzre iki basımını tesbit edebildik[121]. *Hikmetü'l-Hukūk*, adına bakılarak tahmin edildiği gibi, hukuk sâhasında ilmî bir eser değildir. İnsan ve cemiyet hayatının tekâmülünden, insan haklarından, adâlet anlayışından, aklî hükümlerin gerçeğe uyup uymadığından ve bu hususdaki nazariyelerden, ilim ileriledikçe bu fikirlerin nasıl değiştiğinden, bâzı nazariyelerin hukuk ilmince nasıl karşılandığından, v.b. şeylerden bahsettiği, dînî-felsefî düşüncelerini, birkaç beyti de içine alan, san'atlı ve seci'li ifâdelerle yazdığı risâlesidir[122].

10. ÂKİF BEY VE ZAVALLI ÇOCUK

Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı sırasındaki mektuplarında, bâzan daha önce yazdığı ve basılmış eserlerine dâir notlarına da rastlamaktayız. 22 Ekim, 1882 tarihli mektubunda, geçen kış Selânik ve Çanakkal'a'da yirmi-yirmibeş temsil veren Güllü Agob tiyatrosunun Midilli'ye de uğradığından bahsediyor; "Benim Magosa zindanında iken yazdığım ve yine Magosa zindanında iken İstanbul'da basıldığını, oynandığını işittiğim *Zavallı Çocuk* ile *'Âkif Bey*'i de oynadılar" diyor. Bunların, o Magosa'da iken İstanbul'da temsil edildiklerini biliyorduk; fakat, 1882'de Midilli'de oynandıklarını, kendisinin bu notları dolayısıyle öğrenmekteyiz[123].

[121] Nu. 473; nu. 474, 10 Eylûl, 1881, tarihli mektupları ve *önsöz*'leri, s. 91, 93 v.d.

[122] Menemenli Rif'at, Kemal'e, *'adem, Mevcûd* hakkında bâzı şeyler sormuş, şâirimiz, 18 Şubat, 1882 tarihli mektubunda, bu münâsebetle muhâtabını aydınlatmağa çalışmıştır (Nu. 493, s. 128). *Hikmetü'l-Hukūk*'u okuduğumuz zaman, "Birşey hem mevcûd, hem ma'dûm olamaz" fikrini izâh ettiğini, bunun, "Birşey hem mevcûd, hem ma'dûmdur" mânâsına geldiğini anlattığını görürüz (Krş., *Hazine-i Evrâk*, nu. 16, 17, s. 248, 260 v.d.).

[123] Nu. 521, s. 163. Kemal'in zevk duyduğu şeylerden biri de, tiyatro oyunlarını seyretmektir. 22 Haziran, 1878 tarihli mektubundan, Midilli'de yerli bir tiyatronun bulunduğu, Rumca olarak temsiller verdiği anlaşılıyor: "Bizim burada ufacık bir tiyatromuz bile var.. Vâkı'a Rumca oynuyorlar; fakat oynadıkları oyunların ekseri Fıransızca'dan terceme olunmuş olduğundan ve o cihetle okuduğum ve yâhut gördüğüm oyunlar bulunduğundan âdetâ eğleniyorum" diyor (Bk., bu kitabımızın II. cildi, s. 167 v.d.).

Kemal Midilli'de iken, *Zavallı Çocuk* Bursa'da Ahmed Vefik Paşa tiyatrosu'nda, 1908'de Tıbbîye'de temsil edilmiştir (Bu kitabımızın birinci cildi, s. 290, not-5, 6; ayrıca *Umûmî İndeks*'e bk.). 3 Temmuz, 1909'da, Osmanlı Komedi ve Vodvil, Dram

II. SAN'AT, DİL, TERCEME MES'ELELERİ HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ VE ŞİNÂSÎ'NİN LUGATİ

Kemal, resmî işlerinin çokluğu yüzünden, Magosa ve Midilli'deki sürgünlük devresine nisbetle, Mutasarrıflık'ı zamanında edebiyatla pek meşgûl olamamıştır. Çağdaşlarının eserlerinin tenkîdine yer verdiği uzun mektupları yok denilecek kadar azdır; bununla berâber, bâzan, onların eserlerini yakından ta'kip ettiğine de tanık olmaktayız: Muallim Nâcî'nin 18 Şubat, 1884'de *Tercemân-ı Hakîkat*'te basılan *Telâtum* başlıklı şiirine dâir tenkîdlerini, 24 Şubat'ta yazdığı mektubunda bulabiliyoruz[124]. Menemenli Rif'at'in bir şiiri, Menemenli Tâhir'in manzûmeleri hakkında yerinde tahlil ve tenkîdlerine yer verdiği mektupları varsa da, bunların sayısı pek azdır[125]. Kendi eserlerinin, meselâ *Cezmî*'nin, *Evrâk-ı Perîşân*'ın da tenkîd edildiği eski-yeni edebiyat, Osmanlıca'nın islâhı, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yenilik tarafını tutanlarca yanlış kullanıldığı, *Ta'lîm-i Edebiyât* hakkındaki münâkaşalara yazılarıyle katılmamış, fakat bunları yakından ta'kip etmiş ve mektuplarında bu yoldaki düşüncelerine de yer vermiştir. *Nuance* kelimesinin Türkçe karşılığı ne olabileceğine dâir münâkaşalar dolayısıyle, kendisinin bu hususdaki düşüncelerini *Tercemân-ı Hakîkat*'e gönderdiği bir mektubunda anlatmış ise de, muhtelif mes'elelere âit fikirleri, husûsî mektuplarının sınırını pek de aşmamıştır[126].

Kumpanyası tarafından, Göksu Tiyatrosu'nda (*Eşref* mec., nu. 18, 15 Temmuz, 1909), *Dicle* gazetesi yararına, Diyârbekir'de Belediye Tiyatrosu'nda, 1913 Kasım'ında (*Dicle* gzt., yıl 3, nu. 108, 15 Zi'lhicce, 1331/15 Kasım, 1913) temsil edilmiştir. *Âkif Bey*'in, Kemal Magosa'da iken temsili (*Aynî eser*, c. I., s. 256, not-6; ayrıca bk., *Umûmî İndeks*). Kemal Midilli'de iken, Şehzâdebaşı'ndaki Güllü Agob Tiyatrosu'nda (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5232, 2 Şubat, 1298/14 Şubat, 1883); 1908 Eylûl'ünde, Üsküb yangınında zarar görenler yararına, Selânik'te Beyaz Kule İttihâd Bağçesi'nin kışlık tiyatrosunda (Abdî Tevfik, *Âkif Bey, Bağçe* mec., yıl 1, nu. 9, 16 Eylûl, 1324); İstanbul'da Minakyan kumpanyası tarafından (*Resimli Kitap* mec., nu. 1, Eylûl, 1324, s. 86) oynatılmıştır. Bu eserin, günümüzün sahne hayâtına uygun olarak, Reşad Nûrî'nin kalemiyle hazırlanmış olduğunu da söyleyelim (İst., Millî Eğitim Basımevi, İkinci Basım, 1966).

[124] Nu. 648, s. 389 v.d. Nu. 649, 1 Mart, 1884 tarihli mektubu, s. 390 v.d.

[125] Nu. 462, 630, 2 Nisan, 1881 ve 29 Aralık, 1883 tarihli mektupları, s. 78, 355, v.d.

[126] Bu cildin sonunda *Öz-Adlar Dizgisi*'ndeki Münâkaşa maddesine bk.

Bu gibi mektuplarından hemen hemen en mühimi, Ohannes Efendi'nin *Osmanlı Lehçesi lugati* tertip teşebbüsü üzerine, kendisine sorulan şeylere dâir düşüncelerini kaydettiği, 31 Temmuz, 1880 tarihli mektubudur[127]: O tarihte Türk dili ve lehçeleri üzerindeki çalışmalar henüz ilerilemediğinden, bu sâhada yeteri kadar bilgisi bulunmadığı için, "Eski lehçe hezeyân... *Lehçe-i Osmânî*, Buhâra ve yâhud Divrik halkı için yapılmış" yollu garibsenilecek fikirleri bir yana bırakılırsa, Osmanlıca kelimeleri içine alacak *lugat*'in hazırlanması için nasıl bir yol tutulacağına âit fikir ve tavsiyeleri yerindedir; üzerinde durulmağa değer. Bu arada vaktiyle de, Lugat Cemiyeti gibi, bir de Terceme Cemiyeti fikri bulunduğunu, her ikisinin, bâzı teşebbüslerden sonra hükümsüz kaldığını, bunun sebeplerini, terceme için kendisine *Lord Chesterfield'in mektupları*'nı yolladıklarını, bunu okuyunca ikrâh ettiğini ve tercemesine iştirâk etmediğini yazıyor; Fâzıl Paşa tarafından tertip edilen bu Terceme Cemiyeti'nin ne zaman kurulduğuna dâir kesin birşey söyleyemiyoruz. Kemal'in ifâdesinden, kendisinin İstanbul'da bulunmadığı bir sırada çalışmalarına başladığı anlaşılıyor. Fâzıl Paşa 3 Aralık, 1875'de vefât ettiğine göre[128], bu cemiyet, 1 Kasım, 1876'da Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına başlar başlamaz dağıtılan Terceme Cemiyeti'nden önce kurulmuş bulunuyordu[129]. Osmanlıca lugatler arasında en çok *Lugât-i Osmânîye*'yi beğenen Kemal'in[130], yine bu mektubundaki mühim notlarından biri de, Şinâsî'nin *lugat*'i hakkında verdiği bilgidir: "Şinâsî merhûmun *lugat*'i de yanmış. Şimdi Şinâsî kadar birkaç meraklı kişi, üç-beş sene çalışmalı da, yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli..." Şinâsî'nin bir *lugat* yazdığı bilinmekle berâber, Avrupa'daki bâzı kütüphânelerde arandığı hâlde ele henüz geçmemiştir. İfâdesinden bu

[127] Nu. 444, s. 24, 27 v.d. 7 Ağustos, 1880 tarihli mektubunda da (Nu. 445, s. 29), lugat tertibi hakkında fikirlerine rastlarız.

[128] Kalb hastalığından Cuma gecesi öldüğü, ertesi günki *Cerîde-i Havâdis*'te bildirilmiştir (Nu. 2946, 5 Zi'lka'de, 1292/4 Aralık, 1875).

[129] Ali Suâvî'nin de bu cemiyete dâhil olması için İrâde-i seniyye'ye rağmen, Kemal, Ziya Paşa ve Ebüzziyâ'nın onun bulunduğu bir cemiyette çalışamayacakları husûsunda afvedilmelerini istemeleri üzerine, Terceme Cemiyeti ilk toplantısından sonra dağıtılmıştır (Bk., bu kitabımızın ikinci cildi, s. 157, v.d. 265).

[130] Mustafa Şükrî-i Eyyûbî'nin kalemiyle, litografya basımı, c. I-II., İst., Matbaa-i Âmire, Evâhir-i Ramazan, 1280/Şubat, 1864. Müellifi Redhouse'dır (*Kâmûs-ı Türkî Hakkında Mülâleât, Mecmua-i Edebîye*, nu. 5, 9 Kasım, 1316, s. 35).

lugat'i gördüğü anlaşılan Kemal, eserin yandığını söylemekle, günümüze kadar hiç bilinmeyen bu hususta aydınlığa kavuşturmaktadır.

*

Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı zamanında yazdığı mektupları, daha önceki yıllara âit bulunanlarda görüldüğü gibi, Dîvân şâirleri ile, çağdaşlarından Şinâsî, Ziya Paşa, Ahmed Midhat, R. Ekrem, Hâmid, Ebüzziya Tevfik, Muallim Nâcî, Sezâ'î, Süleyman Paşa gibi mühim şahsiyetlerin husûsiyet ve eserlerine dâir fikirlerini içine almaktadır. Midilli'de, 19 Temmuz, 1877 — 18 Aralık, 1879 tarihleri arasında iki sene, beş ay "ikâmete me'mur" bulunduğu sırada burayı yakından tanımıştı; 15 Ekim, 1884'de Rodos'a ta'yinine kadar, dört sene on ay süren Midilli Mutasarrıflığı esnâsında Abdü'l-Hamîd'e, Sadr-i a'zam Said Paşa'ya, C. B. Sefîd Vâlileri'nden Kürd Said, Nâşid ve Nazif Paşalar'a husûsî, bâzı devlet makamlarına, konsoloshânelere yolladığı resmî mektupları ise, Midilli'yi ve hattâ C. B. Sefîd Vilâyeti'ne bağlı başka adaları da Adlî ve Mülkî, Maârif teşkilâtı, dış münâsebetleri, zirâ'î ve iktisâdî vaziyeti, v.b. her türlü müesseseleriyle, din ve milliyet ayrıldığından doğan siyâsî ve içtimâ'î mes'eleleriyle aydınlatmaktadır.

Kitabımızın bu üçüncü cildinde, Kemal'in, yalnız Midilli Mutasarrıflığı sırasında, dört yıl on ay zarfında yazdığı mektuplarına yer verilmiştir (Nu. 427-714); sayıca 287'yi aşmadığına göre, birkısmının elimize geçmediği muhakkaktır. Bâzı günler, meselâ 9 Haziran, 1883'de altı mektup yazan Kemal'in, âilesiyle ve yakın dostlarıyle sık-sık haberleştiğini, meselâ Dr. Sâib'e, Şâkir Paşa'ya, Mâbeyn kâtiplerinden Nûrî Bey'e mektup gönderdiğini kendi ifâdesinden öğreniyoruz [131]; bilhassa babasına yazdıklarının çoğu elimize geçmemiştir. Öte yandan, me'murluk hayâtının sarsıntılar geçirdiği, mektuplarının kontrol edildiği zamanlarda, başkalarına zarar vermemek için haberleşmelerinin aksadığı görülür: Geçici olarak el çektirildiği Mutasarrıflık vazifesine başlatıldıktan bir hafta sonra, R. Ekrem'e yolladığı 28 Mayıs, 1881 tarihli mektubunda, mektuplaşmalarına neden ara

[131] 8 Mart, 27 Eylûl, 1884 tarihli mektuplar(Nu. 652, 690, s. 396, 457); 2 Temmuz, 1883 tarihli, nu. 588, s. 308; 26 Ocak, 2 Şubat, 1884 tarihli mektupları, nu. 640, 643, 644, s. 376, 379, 380. Kemal, İstînâf Reisi Surûrî Ali Efendi'ye ve 1881 Ocak'ında yazdığını tahmin ettiğimiz mektubunda, R. Ekrem, Ebüzziya Tevfik, Nefî, Nâzım, Nûrî, Hayrî Beyler'e ve başkalarına gönderdiği üçyüzden çok mektubunun, onun tarafından gözden geçirildiğini yazıyor (Nu. 453, s. 58); fakat bunlara yolladığı mektuplarından elimize geçenler pek azdır.

verdiğini kısaca yazmıştır. Süleyman Paşa'ya 16 Aralık, 1882 tarihli mektubunda, uzun süredir neden yazmadığının sebebini daha etraflı anlatıyor: "İlel-i sâriyyeden ma'dûd olan hamiyyete, velev benden evvel tutulmuş olanlar için olsun, benim tarafımdan gidecek mektuplar, yine vâsıta-i sirâyet olduğuna hükmedilmesinden ve kimin ile muhâbere ettik ise, tevkifler, istintâklar altına düşmesinden ibâret idi[132]". diyor. Böyle zamanlarda mektuplarını Midilli'den İstanbul'a gidip gelen güvendikleri kimselerle, bilhassa Hüseyin Hilmî, Hüsnü Kapdan, Bozca-adalı Tevfik ile yollamıştır; imzâsını koyamadığı, Biz Hazretleri takma-adıyle yazdığı mektupları da o sıralarda yazılmıştır. Abdullah Hasib'le münâkaşasına mevzû teşkil eden mes'eleler üzerinde durduğu mektupları *Tercemân-ı Hakîkat*'te Bir Muhbir takma-adı iledir. Muallim Nâcî'ye nazîre olarak yazdığı ve ayni gazetede neşredilen mektup ve *gazel*'inde Hitâm-ı Acemî, Ed-Dâ'î Kemal mahlaslarını 1884'de kullanmıştır[133].

[132] Nu. 466, s. 85; nu. 526, s. 174 v.d. Ayrıca bk., bu kitabımızın birinci cildindeki *Kemal'in Yok Edilen Mektupları* başlıklı kısım, s. XVII-XXII.

[133] Kemal, Biz Hazretleri takma-adını, Midilli'de ve Mutasarrıflık'a henüz ta'yin edilmeden, önce, mektup metninde, kendisinden bahsederken, sonraları imzâ olarak, 15 Ekim, 1878 — 17 Mart, 1879 tarihleri arasında yazdığı mektuplarında kullanmıştır (Bk., bu kitabımızın ikinci cildinin *Umûmî İndeks*'i). Mutasarrıflık'a getirildikten sonra, bu imzâya ilk def'a, vazifesinden geçici olarak uzaklaştırıldığı sırada, 1881 Mart'ında yazdığını tahmin ettiğimiz mektubunda rastlarız (Bk., bu cildin sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*). Bir Muhbir mahlasını kullandığı mektupları 23 Aralık, 1882 — 25 Haziran, 1883 arasında yazılmıştır. Muhâtaplarının cevaplarında bu mektupları yazandan "Muhbir Efendi" diye bahsetmelerine karşılık, "Muhbir Efendi, ya'ni bendeniz" demesi ve başka ip-uçları da, bu mektupların şâirimiz tarafından yazıldığında şüphe bırakmamaktadır: 8, 9 ve 14 Temmuz, 1883 tarihli mektuplarından, bunların kendisi tarafından yazıldığı açıkca anlaşıldığı gibi, basılmadan önce, düzeltilmesini istediği şeyleri yazmış, bu arzusu yerine getirilerek bâzı ifâdeler çıkarılmış ve değiştirilmiştir (Sırasıyle bk., Nu. 530, 531, 540, 541, 553, 574, s. 181, 183, 210, 212, 236, 266, v.d.; 186, 188; nu. 581, 582, 585, s. 301, 304 v.d. Ayrıca bk., nu. 533, 9 Mayıs, 1883 tarihli mektubu, s. 237 v.d.). Mektuplarında, Hitâm-ı Acemî takma-adını niçin kullandığını, mânâsını da anlatmıştır. Bunun kendisine âit olduğu duyulunca, *gözlerin* redifli ve Nâcî'ye nazîre *gazel*'i Rodos'a ta'yinini bildiren İrâde-i seniyye'den dört gün sonra, 19 Ekim 1884'de Ed-Dâ'î Kemal mahlasıyle basılmıştır. Adının başına Ed-Dâ'î kelimesini eklemesi, *Celâleddin Hâremzşâh* piyesi dolayısıyle verilen Rütbe-i Bâlâ'yı hatırlatmaktadır; bu rütbe İlmîye ve Mülkîye sınıfındakilere de verildiği gibi, Ed-dâ'î ta'biri, ilim adamları tarafından "Bendeniz", "Bendeleri" mânâsına da kullanılmakta idi (Bu iki takma-ad için bk., kitabımızın sonundaki *İndeks;* yukarıdaki 17'nci not).

Mektuplardan bâzılarının kime gönderildiği belli değil, bâzılarının tarihleri yoktur. İp-uçlarına dayanarak birkısmının kime yazıldığını, bâzılarının sene ve ayını, veyâ sâdece yılını tesbite çalıştık. Yazıldıkları tarihi ta'yin edemediklerimizin çoğu, muhteviyât bakımından mühim değildir. Bunlara eserin sonunda, tarihleri belli mektuplardan sonra yer vermiş bulunuyoruz; sayıca bine yakın mektup arasında bunların, Midilli Mutasarrıflığı sırasında yazıldıklarını tesbit edebilmek kolay oldu diyemeyiz.

Mektuplarda Arap harfleriyle yazılmış Fıransızca kelimelere rastlanılmaktadır; bunlar, bâzıları hiç de mühim kimselere âit olmayan şahıs isimleri, umûmiyetle resmî ta'birler, yiyecek ve içki, ilâç adlarıdır. Birçok mektuplarda, sözü edilen şahsın adı yerine, gönderilen tarafından nasıl olsa bilindiği için, me'murluk ünvanları yazılmış, Bahrîye Nâzırı, Telgraf Nâzırı, Maârif Nâzırı, Sadr-i a'zam, Kaymakam, Vâli, Paşa, Kıral, Fıransa Konsolosu, v.b. denilmekle; bâzı şahıslardan söz edilirken, asıl ismi değil, ona takdıkları Cuciş adı kaydedilmekle yetinilmiştir. Bütün bunları, pek azı dışında, elimizdeki imkânlar ölçüsünde çözmeğe çalıştık. Mektuplarda dalgınlıkla imlâ bakımından yanlış, eksik yazılmış kelimeler, yarıda bırakılmış ve bâzan da düşük cümleler yok değildir. Ne olabilecekleri açıkca anlaşılanların yanında doğru şeklini ( ) işâreti içerisinde gösterdik; bunları dip-notlar hâlinde belirttiklerimiz de vardır. Çözmemize imkân bulamadıklarımızın yanına (?) işâreti konulmuştur. Okunamayan sayıca pek az kelimelerin Arap harfleriyle yazılan şeklini verdik ve bunları, *transliteration* metoduna göre, yeni harfler ile yazdık.

Mektup metinlerinde asıl adıyle kaydedilmeyen şahıs ve eser adlarıyle neyin kasdedildiğinin anlaşılabilmesi için, kitabımızın sonundaki *Öz-Adlar Dizgisi*'nde sık-sık atıf *(reference)* lar vererek, hangi maddelere başvurulabileceği gösterilmiştir. Fikir bakımından çok zengin olan bu mektuplardan, muhtelif sâhalarda çalışanların kolayca faydalanabilmeleri için, Adâlet, Âhû Baba[134], Asker, Avrupa

[134] Kemal'in, kendisi için, "Hürriyet esnafının Âhû babalarından olan", "Edebiyat gürûhunun, kaht-i ricâl cihetiyle Âhû Babası" ifâdelerinde geçen bu ünvan, Aḫî Baba ta'birinin halk arasındaki yaygın şeklidir. Lonca, veyâ loncaya benzer kurumlar, İslâmlar arasında, Orta-çağ'da da bulunmakta idi; zamanla, Anadolu'da halk tabakasına kadar inen Fütüvvet teşkilâtı, loncalar hâline gelmiştir. Fütüvvet ve lonca ta'birlerinin yaklaşık olarak XV. asırda, ayni mânâda kullanıldıkları görülmektedir.

medeniyeti, Cehâlet, Esmâsı yanmak, Firengâne moda, Gayr-i Müslimler, Hamiyyet, Hancı tavuğu, Hece vezni, Hilâfet, Hürriyet, İstibdâd, Kadın, Kolera, Neşr-i maârif, Meddâhlar, Medeniyet, Millî Birlik, Münâkaşa, Nesir, Roman, Sigorta şirketleri, Şâir, Şiir, Şiir ve İnşâ (Edebiyât), Tenkid, Terceme Odası, Teşbih, Yarmacı, Yasakcı, hattâ günümüzde kullanılmayan Ağlanc gibi Türkçe lugatlere, halk mecazlarına *Öz-Adlar Dizgisi*'nde yer verdik. Metinlerin basımında, kelimelerin söylenilişinde yanlışa ve mânâ karışıklığına düşmemek için mecbûr oldukça kullandığımız transkripsiyon usûlüne, bu *indeks*'te, her maddenin yazılışında bağlı kaldık. Yine her maddenin neyi anlattığı ilk bakışta kolaylıkla kavranılması için, şahıs ve yer adları düz harflerle, eserler *italik*, ta'birler düz ve a r a l ı k; Garp

---

Loncalar, Fütüvvet kalıbı altında, başka memleketlere göre Türkiye'de daha çok gelişmiş, bilhassa Arap ülkelerindeki lonca teşkilâtlarına te'sir etmiştir (Franz Taeschner, *İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtı'nın Doğuşu Mes'elesi ve Tarihî Ana Çizgileri*, çeviren, Dr. Semâhat Yüksel, *Belleten*, c. XXXVI., nu 142, Nisan, 1872, s. 231 v. d.). Fütüvvet hakkında uzun süre çalışan, hattâ bir eser neşretmeği de tasarlamış bulunan Fuad Köprülü'ye göre, içlerinde birçok kadılar, müderrisler, her mesletken kimseler de "bulunan Ahîlik teşkîlâtı herhangibir esnaf cemiyeti değil, o teşkîlât üzerine dayanan, akîdelerini o vâsıta ile yayan bir tarîkat sayılabilir"; Ahîler arasında her türlü san'at mensupları bulunmakta idi ve "Debbâg esnafı, kendilerine Ahî Ören'i tarîkat pîri saymışlardı"; Türk şeyhlerine Ata, Baba gibi ünvanlarla berâber "kardeş mânâsına Ahî denildiğini de biliyoruz" (*Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 181, 219 v. d., not-2; ayrıca bk., *Ümûmî İndeks*). İşte Kemal, kendi deyimi ile "Hürriyet esnafı" ve "edebiyat gürûhunun" pîri, şeyhi sayıldığını anlatmak düşüncesiyle bu Âhû Baba ta'birini kullanmıştır. Sırası gelmiş iken, Ahî teşkîlâtı hakkında yazılanlarda dikkati çekmeyen bir husûsa da dokunalım: *Ahîler Tarîkatı* başlıklı, Baş - Müdde'î-i Umûmî Bereketzâde İsmâil Hakkı imzâlı makâlede, bu teşkîlâtın, yaşanılan çağın şartlarına uygun olarak, iki maksadla yeniden kurulduğu bildiriliyor. Bunlardan biri, fakir İslâm ve bilhassa köylü çocuklarına dinî ve medenî bilgiler yanında çiftçilik, sütçülük, terzilik v. b. san'atların öğretilmesi; öteki ise, 'Avâriz vakfı cümlesinden olan 'avâriz akçesinin toplanılmasına teşebbüs olunmasıdır. Toplum yaşayışında mühim yeri olan, bir süredir toplanılması yüzüstü bırakılan bu akçenin, birkısmı Osmanlı Donanması'na ayrılacaktı. Müellif, bu paradan geri kalanının nerelere harcanılacağını da yazmıştır (*Tasvîr-i Efkâr*, 10 Muharrem, 1332/9 Aralık, 1913, nu. 137; buradan naklen, ayni müellif, *Necâ'ib-i Kur-'âniyye*, İst., 1331, s. 427 v. d. 21 Muharrem ve 7 Safer, 1332/20 Aralık, 1913, 5 Ocak, 1914 tarihli bu iki teblig metni, s. 438 v. d.). Yusuf Ziyâ'nın. *Kastamonu, Göre. İnebolu Temâşâsı* adlı manzum seyahat eserinde, Ahî Ören'in, muhtelif esnaf zümreleri arasındaki nüfûzundan bahs ve Kırşehri'ndeki türbesi tasvir edilmiştir (Adana Vilâyeti Matbaası, 1313/1897, s. 38 v. d.).

dillerindeki kelimeler *italik*, ta'birler ise yine *i t a l i k*, fakat aralık olarak dizilmiştir. Rakamlardan düz olanlar mektup metinlerinde, *italikler önsöz* ve notlarda geçenleri, Rumen rakamları ise *Giriş* kısmındakileri işâret etmektedir. Kitabın metnindeki bâzı tertip yanlışları, bâzı eksikler, bu *indeks*'te düzeltilmeğe, tamamlanmağa çalışılmıştır.

Yazımızın başındanberi, buraya kadar kaydettiklerimizle, *Namık Kemal'in Mektupları*'nın bu üçüncü cildinin, bizlere ne gibi bilgiler kazandırdığına dikkati çekmeğe çalıştık; hemen söyleyelim ki, onun *Midilli Mutasarrıflığı*'nı, *Şahsiyyetini Canlandıran Muhtelif Yönleri*'ni, *Fikir ve San'at Hayatı*'nı aydınlatan notları, bizim bahsettiklerimizden ibâret değildir. Mektuplar dikkatle gözden geçirildiği zaman, bu hususlarda olduğu kadar, hemen her sâhada çalışanlar için de, kıymetli malzemeyi içine aldığı görülecektir. Çok defa ayni mes'elelerle ilişiği olan bilgilere, muhtelif zamanlara âit mektuplarında, fakat muhtelif yönlerden rastlanılmaktadır; bu yüzden, mektupların, yazılış tarihi gözönüne alınarak meydana getirilen muhtelif ciltleri, muhteviyât bakımından biribirinden kesinlikle ayrı değil, biri ötekini tamamlayıcı bir bütün teşkil etmektedir. Ayni şey'i, mektuplarda sözü edilenleri aydınlatan, genişletici bilgileri içine alan *önsöz*'ler için de söyleyebiliriz.

Namık Kemal'in Midilli Mutasarrıfı iken yazdığı mektuplarını içine alan bu üçüncü ciltte, kaleme alındıkları zaman belli olan mektuplarının sonuncusu 19 Ekim, 1884 tarihlidir; Rodos'a hareketinden bir gün önce —me'murluk yerleri değiştirilerek Midilli'ye ta'yin edilen— Âğâh Efendi'ye yazılmıştır (Nu. 692, s. 458). Dördüncü ve son cilt Rodos, Sakız Mutasarrıflığı sırasında, hayatının son günlerine kadarki mektuplarını içine alacaktır; bunda, daha önce basılan ciltlerde mevcut ve birkısmı bizim de gözümüze çarpan bâzı yanlışları düzeltmeğe, sonradan elde ettiğimiz mektuplara, tamamlayıcı yeni bilgilere yer vermeğe çalışacağız.

Ankara — 27 Nisan, 1973

VI.

MİDİLLİ MEKTUPLARI — II.

(7 Ocak, 1880 — 19 Ekim, 1884)

İstanbul'dan Midilli'ye 19 Temmuz, 1877'de hareket eden Kemal, bura Mutasarrıflık'ı, gazetelerde 22 Aralık, 1879'da bildirildiğine göre, iki sene beş ay kadar vazife verilmeksizin ikâmete mecbur edilmiş, bu sebeple, Midilli Mutasarrıflığı'na ta'yini Kemal'i çok sevindirmiştir[1]. Sâmî Paşazâde Abdü'l-Halîm Bey'e, meşgûliyetten mi, kendisini böyle bir vazifeye lâyık görmediğinden mi tebrik yazmadığını soruyor.

Mektubun Kemal'in el yazısıyle nüshası Vehhab Koca Memi'dedir; yeni harflere çevrilmiş metni ve klişesi de M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II, Ksm. II., s. 254, 257).

427. Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e

İzzetlu Kardeşim Beyim Efendim,

7.I.1880

Bizim me'muriyyete dâir tebrik gelmedi. Sebep kesret-i meşgûliyyet ise, ma'zeret meşrû'dur; me'muriyyeti bana münasip görmemek ise, re'yinize iştirâk edemem. Vezâif-i me'muriyyet ne demek olduğunu da, kendimi de pek âlâ bildiğim için, ben, nefsimi bile bu me'muriyyete lâyık göremiyorum; ma'mâfih ifây-i vazifeye çalışacağım. Felek müsâit olursa, sanırım ki muvaffak da olacağım.

Bizim Mösyö Moxhet'nin işi için bir mürâca'ata daha mecbur oldum[2]; hakkında icrây-i adâlet olunacağından emînim. Yalnız, niyâzım, nizam dâiresinde tesrî'-i maslahattır. Bâkî gözlerinizi öperim, kardeşim beyim.

26 Kânûnıevvel, sene, 95

Kemal

[1] Bu hususta daha çok bilgi edinmek için, bu kitabımızın ikinci cildindeki 214-215, 221-222 numaralı mektupların *önsöz*'lerine bakınız (S. 3, 19 v.d.).

[2] Kemal, S. Paşazâde Halîm Bey'e, 13 Ekim, 1879 tarihli mektubunda da, Reji'deki son vazifesi Hukuk Müşavirliği olan Mösyö Moxhet'e âit işten bahsetmişti (Bk., bu eserimizin ikinci cildi, s. 473-4, mektup, nu. 419).

CCCCXXVIII.

19 Temmuz, 1877'de İstanbul'dan, ikâmete me'mur edildiği Midilli'ye hareket eden Kemal, iki sene, beşbuçuk ay kadar sonra bura Mutasarrıflık'ına ta'yin olunmuştur. Bu hâdiseden iki ay sonra İzmir'e gittiği aşağıdaki mektubundan anlaşılıyor.

Kemal'in, kendi el yazısıyle olan bu mektubu Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 157).

428. Menemenli Rif'at Bey'e

21 Şubat, 1880

Rif'at'ciğim,

Vilâyet'e gitmek üzre bu gün İzmir'e geldim. Bu haftaki mektubunu vapurda almıştım. Pek kısa kesmişsin; ya'ni iki satır sahife idi. Bundan böyle, alacağım mektupların bir sahifesine bir satır cevap yazacağım, iki satırla iktifâ eyledim.

9 Şubat, sene 95
Kemal

CCCCXXIX.

Kemal'in aşağıdaki mektubu, *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesinde neşredilen bir haberi tekzib maksadıyle, bu gazeteye gönderilmiştir. Kocasından ayrılan iki kadın, bâzı şahıslarla gayr-i meşrû münâsebet te'sis ettiklerinden, birkaç saat karanlık bir yerde, bir yıl kadar evvel İhtiyar Meclisi a'zâlarından bâzılarının re'yi ile habsedilmiş, bu harekete cesâret edenler muhâkeme altına alınmıştır; fakat gazetenin yazdığı gibi, Midilli Reis-i rûhânîsi tarafından habsedilmiş değillerdir; hâdisenin geçtiği Kalonya nâhiyesi de esâsen Midilli Despotu'nun nüfûzu geçen bir yer olmadığından, Kemal, bu haberin yanlış taraflarının gazetede i'lânını istemektedir.

Mektup, *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesi tarafından, "Midilli Mutasarrıfı Kemal Beyefendi Hazretleri'nin *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd* gazetesine dercettirdikleri varaka aynen naklolunur" kaydi ile basılmıştır (Nu. 529, 31 Mart, 1880).

429. Tercemân-ı Hakîkat Gazetesine

19.III.1880

Tercemân-ı Hakikat'in, Ermeni gazetelerinden 519 numaralı nüshasına nakleylediği fıkrada, Midilli cezîresinde iki Hıristiyan kadının kocalarından ayrılıp, diğer şahıslar ile sûret-i gayr-i meşrû'ada akd-i ülfet eylemelerinden dolayı, cezîre Reis-i rûhânîsi tarafından karanlık ve hava almaz bir oda içinde habsedildiği ve mes'ele Mutasarrıflık makāmından haber alınarak, kadınların tahlîs olunduğu gibi, bu vahşiyâne harekete cesâret edenlerin de merkez-i vilâyete gönderildiği beyan olunuyor.

Midilli'ye sekiz saat bu'du olan Kalonya nâhiyesinde bundan takrîben bir sene mukaddem İhtiyar Meclisi a'zâsından bâzılarının re'y-i hod-serânesi ile öyle iki kadın, birkaç saat bir mażîḳ-ı iztirâb içinde tutulduğu haber alındığından, Kalonya'da bulunduğum sırada bu harekete mütecâsir olanların muhâkemesi, nâhiyenin tâbi' olduğu Molova Kaymakamlığı'na havâle olunmuş idi.

Bunların kazâca muhâkemesi derdest-i icrâdır. İşte vak'a bundan ibâret olarak, Molova Reis-i rûhânîsi hürmetlu Efendi tarafından öyle kadın habs edildiğinin ve benim tarafımdan kurtarıldığının hiç aslı olmadığı gibi, hattâ Kalonya nâhiyesi, Midilli despotunun me'muriyyet-i rûhânîyesi dâhilinde değildir; binâenaleyh mezkûr gazetelerin rivâyeti tekzîb olunur.

7 Mart, sene 96
Midilli Mutasarrıfı,
Mehmed Kemal

CCCCXXX.

Kemal herhâlde idârî işleri dolayısıyle gālibâ Sakız'a gitmiş, orada meşgûliyyetinin çokluğundan mektup yazamamıştır. Dönüşte fırtınaya tutulduklarını, Sakız'dan Midilli'ye ancak sekiz saatte geldiklerini, bu arada çektikleri yiyecek ve tütün sıkıntısını anlatıyor. Midilli'ye geldikten sonra da Magosa'da olduğu gibi şiddetli bir sıtmaya ve kurdeşen'e yakalanmıştır; mektubunu bu sebeple doktorun tavsiyesi üzerine gittiği Gelembe kaplıcasında bulunduğu sırada yazmıştır.

Metnin aslı Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 445).

430. Feride Hanım'a

26. III. 1880

İki Gözüm Feride'ciğim,

Bende cevapsız kalmış mektubun var. Cevapsız kaldı, fakat çâresiz cevapsız kaldı; çünki Sakız'da yazı yazmağa değil, baş kaşımağa vakit yok idi. Vaktâ ki oradan çıktık; bizim kazanı bırtık vapur ile Karaburun'a doğrulduk. Vapur, saatte iki millik bir harekete başladı. Ruzgâr ise, bayağı, Avusturya vapurlarının tehammül edemeyeceği derecede idi. Vapur ile döndük, Koyun-adası'nın limanına sığındık. Sakız karşımızda idi; Sakız ile bulunduğumuz yerin arasında da iki adacık var idi. Adalar, manzaramızı o sûrette tutmuştu ki, gûyâ ikisi de Sakız'a ittisâl etmiş, aralarında yalnızca bir güzer-gâh kalmış zannolunurdu. Kamer doğdu. Küçük adalar ile Sakız'ın arasında beyazımsı bir nur deryâsı peydâ etti. Ânın temâşâsı ile telezzüz etmekte idik. O şekil bozulmağa başladı. Karnımız da acıktı. Biz o gün Midilli'ye gelecek idik. Vapurda komanya yok. Hele İsak, askerlerden biraz yağ, biraz pirinç istikrâz etmiş.. Sakız'dan birkaç tavuk almıştı; ânların birini de kesmiş, bir pilâvcık yapmış.. Âni ziftlendik, karnımız doydu. Bir saat sonra, tütün tükendi dediler. Karaya bir adam çıkardık. Koyun-adası'nın halkı tekmil tütün kaçakcısı.. Bizim de tütün kaçakcısı tutmakta mehâretimiz var; hele şöhretimiz ayyûka çıkmış; "Bizim adada kimse tütün içmez; hep nargile içeriz" cevâbını verdiler. Eğer yeni Pilmar Kaymakamı'nın İstanbul'dan getirdiği sigaraları olmasa, tütünsüzlükten geberecektik. Otuz saat tütün, yemek bulmak endîşesi ile *Âyîne-Kavak*'ta kuvvetlice bir fırtına hâlinde mahbus kaldıktan sonra, hava biraz müsâade etti. Sekiz saatte Midilli'ye geldik; geldik ammâ, gelinceye kadar ne çektiğimizi biz biliriz. Vapurda kusamadım; posta gününe kadar başdönmesi ile yattım. Mektuplara başladığım gibi istifrâğ başladı; arkasından şiddetli bir de Magosa sıtması teşrif etti. Geçen haftaki mektupları yatakta yazdım, içine birkaç yalan da karıştırdım; sanki vapur gelip görünmemişti. Ne yapayım, bizim yedi-delilere hastayım denmez ki ândan bahsedeyim. Şimdi başıma bir kurdeşen çıktı; şu mek-

tubu yazıncaya kadar lâ-ekal otuz kerre kaşındım. Gelenbe[1] ılıcasındayım, birkaç gün oturacağım; hekimler öyle b.. yiyor. Bâkî.. Ne söyleyeceğim. Ben senin gözlerini öpeyim; sen de benim ayaklarımı öp.. Ilıcada yıkadım, "mimis mimis" oldu. Hanımefendi'ye arz-ı ihtirâm, vâlidenin gözlerini öperim.

14 Mart, sene 96
Baban,
KEMAL

[1] Aslında Gelembe (كلمبه) şeklinde yazılmıştır. Aydın'a bağlı Gelenbe nâhiyesinin ılıcasından bahsedildiğini sanıyoruz.

CCCCXXXI. — CCCCXXXII.

Rif'at Bey'i Midilli'ye dâvet eden Kemal, Ebüziyya'nın *Rebî'-i Ma'rifet* adı ile neşre başladığı ve Mart başından i'tibâren yıllık bir takvim mâhiyetinde olan risâlesinin hâşiyesini görmediğini kaydediyor; bunu herhâlde Rif'at Bey'in bu hususta sualine cevap olarak yazmıştır. Rif'at Bey'in bundan bahsetmesinin sebebi, belki, bu hâşiye dolayısıyla o seneki takvimin toplattırılması ile alâkalıdır; çünkü o devre ait gazetelerde, "Sabık Bosna Mektupcusu Ebüziyya Tevfik Bey tarafından sene-i âtîye için tertip olunup, *Vakit* gazetesinin bu gün-yarın intişâr edeceğini ilân eylemiş olduğu *Sâl-Nâme*'sinin zâbıta tarafından zabtolunduğu mervîdir" havâdisine rastlarız[1]. Kemal, "Bu seneler gâlibâ Midhat menhusunun sâl-i bî-edebîsi olacak" ifadesi ile, onun eserleri hakkında yazacağı tenkitleri îma etmiş olabilir; çünkü daha önce bir mektubunda, Ahmed Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* adlı romanına dâir muâhaze yazacağından bahsetmişti[2]. Edebî olmayan neşriyâta yer vereceğini de kasdetmiş olabilir.

Kemal'in, Ahmed Midhat Efendi hakkında fikirlerini aydınlatma bakımından mühim olan bu mektubu, kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 109).

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 3963, 24 Rebî' 1., 1297 (6 Mart, 1880). *Sâl-Nâme*'nin kabındaki lugaz-i hendesî münâsebetiyle, 1605 numaralı *Vakit* gazetesinde bir tenkid neşredilmiştir. Bir başka yazıda, Ebüzziya'nın *Vakit*'e verdiği cevâbın vâzih olmadığı üzerinde durulmuştur (*Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 551, 18 Nisan, 1880). Ebüzziya Tevfik, 1886 yılına âit *Rebî'-i Ma'rifet*'i, resimli olarak neşretmiş, resimli tab'ı teşvikından dolayı bunu Ahmed Midhat Efendi'ye ithâf etmiştir (Bu hususta mektubu için bk., *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 2334, 30 Mart, 1886).

[2] Bu hususta daha çok bilgi edinmek için, Kemal'in, Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı 16 Aralık, 1879 tarihli mektubuna ve *önsöz*'üne bakınız (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, c. II., 1969, s. 483 v.d.).

Kemal, Menemenlizâde Rif'at Bey'e yolladığı ikinci mektubunda ise, onu yine Midilli'ye dâvet etmektedir; ayağının çâresine bakmak ifâdesi ile, kızı Feride Hanım'la izdivacı me'selesine îmâ ettiğini sanıyoruz.

Mektup metni, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 127).

431. Menemenli Rif'at Bey'e

27. III. 1880

Rif'at Sultan,

Mektubun geldi. 12 Mart, 96 tarihli idi. Verdiğin havâdise teşekkür ederim. Gelecek isen gel, gelmeyecek isen haber ver. Bundan sonra öyle risâle ile muhâbere etmek istemiyorum. Ebüzziya'nın *Rebî'-i Ma'rifet*'teki hâşiyesine dikkat etmedim. Bu seneler gālibâ Midhat menhusunun sâl-i bî-edebîsi olacak... Müseylime-i Sânî[3]. herkesi kendi mezhebine götürecek. Ben, yakında ânın hâme-i nühûset-beyânını verâsına sokarım. Birâder Bey'e selâm, selâm ve's-selâm..

15 Mart, 96
Kemal

432. Menemenli Rif'at Bey'e

9. IV. 1880

Evlâd,

Mektuplarının ikisi de geldi; herkes için mûcib-i memnûniyyet oldu. Ayağının çâresine bakmak için sür'at-i mümkine ile ve hattâ ilk vapur ile buraya gel! Bâkî uhuvvet-i karâbet...

28 Mart, sene 96
Kemal'in

[3] Müseylime, Yamâme'deki Benî Hanîfe'ye mensup olup, Hz. Muhammed ile ayni zamanda yaşamış yalancı peygamberdir.

CCCCXXXIII.

Mecmua-i Ulûm, Şükrü Efendi'nin müdürü bulunduğu ve İstanbul'da neşredilen bir mecmuadır; ilk sayısı 1 Zi'lhicce, 1296 (16 Kasım, 1879)'da basılmıştır. Her Arabî ayın birinde ve onbeşinde çıkan bu mecmuanın, yedi sayısının neşredildiğini biliyoruz (Nu. 7, 1 Rebî' 1., 1297/12 Şubat, 1880). Şükrü Efendi'nin Kemal'den yazı istediği anlaşılıyor; Kemal ise yazı gönderemediğinden bahisle, ona Abdülhak Hâmid'i tavsiye ediyor. *Mecmua-i Ulûm*'da Hâmid'in hiçbir yazısı yoktur; esâsen mecmua, muhteviyatı bakımından, Hâmid'in neşriyatta bulunması için elverişli değildir; edebî eserler, şiirler yerine, *Mecmua-i Ulûm*'da ilmî eserlerin tefrikasına, siyâsî, ictimâ'î bâzı makâlelere rastlıyoruz; bu arada, Kemal'in de evvelce neşredilen makâlelerinden bâzıları, fakat imzâsız olarak basılmıştır [1].

Midhat Cemal Kuntay tarafından, nereden elde edildiği kaydedilmeyerek, yalnız aşağıdaki kısım, *Mecmua-i Ulûm Sâhibine Bir Mektubundan* ibâresini müteâkip basılmıştır (*Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 24 Birincikânûn, 1940). Mecmua sâhibi yukarıda kaydettiğimiz zat, yâni Şükrü Efendi olduğuna göre, mektup, herhâlde ona yazılmıştır. Bu parça M. Cemal Kuntay'ın *Namık Kemal* adlı eserinde de vardır (C. II., Kısım 1., s. 667).

433. Şükrü Efendi'ye

17. IV. 1880

Şimdiye kadar mecmuaya yazı göndermedim ise de, size Hâmid Beyefendi gibi bir muâvin veriyorum ki onun yazı yazmakta olan iktidârı, benim yazı yazamamakta olan iztirâbımı afvettirmeğe ma'a ziyâdetin kifâyet edeceğine şübhe yoktur.....

5 Nisan, 96

CCCCXXXIV.

Ebüzziya Tevfik, Kemal'in muhtelif eser ve makâlelerinden parçalar seçerek bir antoloji hazırlamak için müsâade istemiş olmalı ki, Kemal, kendisinin gerek basılmış, gerek basılmamış eserlerini toplayabilmekte serbest olduğunu, ancak eserlerinde seçilmeğe değer parçalar bulunmadığını bildiriyor. Böyle bir eserde herkesce beğenilen bir ibâre zuhûr ederse, "Beni değil, nâmımı ihyâ etmiş olursun"

[1] *Görenek*, *Mecmua-i Ulûm*, nu. 3,1 Muharrem, 1297 (15 Aralık, 1879).

diyor; teşekkür ediyor. Mektuptan, Ebüzziya'nın bu eseri hazırlarken Kemal'den yardım görmediği de anlaşılmaktadır.

Bahis mevzû'u eser *Cümel-i Müntehabe-i Kemal*'dir; mektubun tarihinden iki yıl kadar sonra neşredilmiştir[1]. İlk basımı münâsebetiyle *Tercemân-ı Hakîkat*'te neşredilen bir yazıda, eserin, Kemal'in *Tasvir-i Efkâr*'a yazmağa başladığı zamandan son günlere kadar neşrettiği eserlerinden parçaları ihtivâ ettiği bildirilerek, aşağıdaki mektup da, *Cümel-i Müntehabe-i Kemal*'den naklen dercolunmuştur (Nu. 1229, 18 Temmuz, 1882). İkinci def'a 1303'de basılması, Kemal'in *umûma beğendirilecek bir ifâde zuhûr ederse* tarzındaki mütevâzı' ifâdesinin aksine olarak, kazandığı şöhreti gösterir. Mektup metnini, *Cümel-i Müntehabe-i Kemal*'den naklen neşrediyoruz. Mektubun başında, Ebüzziya'nın, "Birâder-i vicdân ve hvâce-i idrâk ve irfânım Kemal Bey'den aldığım ruhsat-nâmedir" ifâdesi vardır.

[1] Eserin basım izni 1299 Receb (Mayıs - Haziran, 1882)'indedir (Murad Bey, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, İst., Matbaa - Osmâniye, 1308, s. 98); birinci bsm., 1299; ikinci bsm., İst., 1303.

434. Ebüzziya Tevfik'e

21. V. 1880

Birâder,

Şimdiye kadar neşrettiğim şeylerden *Cümel-i Müntehabe* nâmında bir mecmua vücûde getirmek istediğini yazıyorsun. Benden niçin sual edersin? Yoksa bir hakk-ı nizâmî'ye ittibâ' etmek mi istiyorsun? Eğer böyle ise, teaccüb ederim.

"Allâh, kardeşi kardeş, kesesini ayrı yaratmış" meseli meşhur ise de, bizim için kābil-i tatbik değildir. İstediğin gibi, basılmış, basılmamış eserlerimi toplayabilmekte her zaman muhtarsın.

Yalnız, işin bir cihetine teaccüb ediyorum. Ben, şimdiye kadar intihâba lâyık bir söz söylemedim zannederim. Hâl böyle iken, bizim âsâr-ı perişandan, nasıl müntehap cümleler çıkacak, bilemem! Toplayacağın şeylerde umûma beğendirilecek bir ibâre zuhûr eder ise, beni değil, nâmımı ihyâ etmiş olursun; bundan dolayı minnetdârlık ise tabî'îdir. Bâkî uhuvvet..

Midilli'den — Fî 11 Cemâdîe'l-âhire, sene 1297

Kardeşin,

Kemal

CCCCXXXV.

Kemal, Sultan Abdü'l-Hamîd'e yazdığı aşağıdaki mektubunda, Kânûnî Süleymân ile zamanı şâirlerinden birinin münâsebetinden bahisle, bu hususta bir fıkra naklediyor. Abdü'l-Hamîd tarafından adının anılması ve bâzı ma'rûzâtının gözden geçirilmesi dolayısıyle minnet hislerini bildiriyor.

Mektubun aslı Kemal'in el yazısı ile, Yıldız evrâkı arasındadır; buradan naklen klişesi ve yeni harflere çevrilmiş metni Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, levha XLVIII., s. 241 v.d.). Mektubun basımında, esas olarak klişesini almış bulunuyoruz.

435. Sultan Abdü'l-hamîd'e

21. V. 1880

Saâdetlu Efendim Hazretleri,

Ecdâd-ı 'izâm-ı vâcibü'l-ihtirâm-ı cenâb-ı hilâfetpenâhîden Kânûnî Sultân Süleymân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretlerinin zamanlarında bulunan, bendeniz gibi bîvâyegân-ı şu'arâdan birine nazar-ı iltifât-ı mülûkâneleri ta'alluk eyler; şâir bir kerre mazhar-i ihsân olur, arz-ı şükrân eder; şükrânı müteâkib inâyet-i pâdişâhî tezâyüd eyler, tezâyüd-i ihsân cihetiyle bi't-tab' bir vazîfe-i şükrân daha tevârüd eyler; şâir tahmîdde devâm ettikce avâtıf-ı şehryârî de terakkîsinde dâim olur. Bu zuhûrât-i ihsân ve şükrân arasında şâir birdenbire inzivâya çekilir. Meşâgil-i saltanat arasında oldukca hâlî kalan bir zamân-ı neşâtta hâtır-ı humâyûna çâker-i âtıfet-perverdesi hutûr eyler; bu kadar inâyât üzerine şâirin makām-ı ubûdiyyet ve mahmedette bulunmaması mizâc-ı pâdişâhîye girân gelir. Şâiri huzûr-ı hümâyûna da'vetle bu tavr-ı bî-edebânenin sebebini suâle tenezzül buyururlar; şâir de, "Vallâhî pâdişâhım, şâirler için iki sermâye-i lâyefnâ kıyâs olunan hayâl ve makāl ma'raz-ı şükrânda hitâm buldu; zât-ı hümâyunlarının hazîne-i gaybı andırmakta olan iltifât ve ihsanları ise hâlâ feyezân edip duruyor; huzûr-ı hümâyûnda dilsizler gibi durmaktan utandım, hicâbımdan inzivâ eyledim" cevâbını verir. Hâl-i bendegânem de bir dereceye kadar o şâire mümâsil oluyor.; çünki yine geçenlerde nâm-ı hakîrânem hayrü'l-halef-i Süleymânî vâzi'-i kānûn-ı cihanbânî velînim'et-i bî-minnet şehenşâh-ı

melek-haslet efendimizin mübârek lisân-ı hümâyûnlarına vârid olmuş ve ba'zı ma'rûzât-ı kemterâneme tenezzülen ve merhameten imâle-i nigâh-ı âtıfet buyurulmuş olduğunu bir mefhâret-i cihan-bahâ ile istibşâr eylediğimden, mübâhâtımdan evc-i semâya çıkacak ve fakat hicâbımdan da zîr-i zemîne geçecek bir hâle geldim.

Cenâb-ı Hak ömr ve ikbâl ve şevket ve iclâl-i cihandârîlerini merâhim-i şehryârî ve avâtıf-ı hüdâvendigârîleri gibi bî-had ve bî-pâyân eylesin. Velînî'met-i bî-minnet efendimizin yalnızca şeref-i intisâb-ı cihânpenâhîlerini ihrâz etmek devletinin vecîbe-i şükrân ve ubûdiyyetini ömrüm oldukça ifâdan âciz olduğumu mu'terif bulunduğum hâlde, füyûzât-ı âsmânî gibi küll-i yevm bir lutf-ı diğer ibrâzından hâlî olmıyan merhamet-i zerre-perverâne-i âlempenâhîlerine mukâbil mazhar olduğum teveccühât-ı cihân-derecât-i 'âlîye ve ta'attufât-i kudsî berekât-ı mütevâlîye abd-i ahkarları gibi bir âcizin değil, dünyâda nekadar hizmetkâr-ı muktedir ve kârgüzâr-ı müftehir var ise cümlesinin haddinden bin kat bâlâter bulunduğunu arzetmekten başka bir söz bulamadığımdan ve o da bir pâdişâh-ı azîmü'ş-şân ve bir şehenşâh-ı 'amîmü'l-ihsânın 'atebe-i felek-mertebe-i mülûkânelerine müstagrak-ı 'âtıfet ve şermende-i inâyet bir çâker-i şâkirü'n-ni'met tarafından arzolunabilecek i'tizârlardan olmadığından, Sultân Süleymân-ı Kānûnî'nin şâir-i bîvâyesini inzivâya icbâr eden mecbûriyyet, Süleymân-ı Sânî ve belki vâzı'-ı evvel-i kānûn-ı Süleymânî ve cihânsitânî şehenşâh-ı hakāyik-iktinâh-ı bî-medânî efendimizin çâker-i ibtihâl sermâyelerini dahi bugüne kadar keff-i lisân-ı ictirâya icbâr eylemişti; fakat aczde kemâl ve kemâlde acz ile muttasıf olduğuma ötedenberi mu'terif olduğum cihetle, haddin hâricine çıkmak nakîsesinden dahi berî olduğumu i'tirafa mecbûr olduğumdan, bir taraftan taltîfât-ı hümâyûn-ı mülûkânenin bâr-ı minnetdârî ve mahcûbiyyetine tâkat getiremediğim hâlde, bir taraftan dahi lezzet-i ruhperverine istigrāktan kendimi alamıyorum. Binâenaleyh rûy-i siyâh-i şermsârî-i kemterânemin bir misâli olan şu arîzacığımın meâli de ednâ nazar-ı kimyâ-eser-i cihânbânîye mazhar olması hakkında mürüvvet-i kerîmânelerini istid'âya cür'et eyledim, yine herhâlde emr-ü irâde efendim hazretlerinindir.

Fî 9 Mayıs, sene 96

Bende,

NAMIK MEHMED KEMAL

CCCCXXXVI. — CCCCXXXVII.

Kemal aşağıdaki mektuplarından ilkinde, Rif'at Bey'in Midilli'den hareket ettiği gece, uyumadığından bahsediyor; Abdülhak Hâmid'in bir yere ta'yini için tavsiye yazamadığından, "Hâmid'e bu haftalık bir selâm gönder" diyor. İleride bu tavsiye mektubunu da neşredeceğiz.

Ziya Paşa, Adana'da vâlî bulunduğu sırada, 1297 Cemâdle'l-âhir'inin sekizinci Pazarertesi günü vefât etmiştir (18 Mayıs, 1880). Mektubun yazıldığı tarihte bu acı hâdisenin üzerinden ancak on gün kadar zaman geçmiştir. Kemal, bu yakın dostunun ölümünden duyduğu teessür dolayısıyle eline kalem almak, birşeyler düşünmek istemediğini bildiriyor; bu yüzden mektubunu da kısa kesmiştir. Ziya Paşa'nın mezarı için, bi'zzat onun tarafından yazılan bir beytin kitâbe olarak konulmasını istiyor; fakat Ziya Paşa'nın mezartaşına böyle bir beyit hakkedilmemiştir; ona Vergi Müdürü Es-Seyyid Hasan Riza tarafından yazılan, "Adana Vilâyeti Vâlisi Abdülhamid Ziya Paşa merhûmun fazl-ü kemâli âsârı ile müsbet ve uluvv-i kadrini beyân ve tavsifte zebân-i üdebây-i zaman bî-kudret ve târih-i vefâtını nazmda şuarây-i benâm-i Osmanîyân izhâr-ı acz-ü hayret eylediklerinden, 97 senesi Cemâdî'el-âhiri'nin sekizinci Pazarertesi günü gülşenserây-i bekâ'ya azîmet eylediklerini vilâyet-i mezkûre Vergi Müdürü Es-Seyyid Hasan Riza bu vechile tahrire ictisâr eyledi" cümleleri, mezarının kitabesini teşkil etmektedir [1].

[1] Bu kitâbe, İsmail Hikmet Bey'in *Türk Edebiyatı Tarihi*'nden naklen (Bakû, 1925, c. I, s. 174) aynı müellifin *Ziya Paşa, Hayatı ve Eserleri* adlı eserinde (İst., Kanaat Kütübhanesi, 1932, s. 66), daha sonra Tahâ Toros'un *Şâir Ziya Paşa'nın Adana Vâliliği*'nde (Adana, Yeni Adana Basımevi, 1940, s. 43), Tevfik Can'ın, *Ziya Paşa ve Adana Vâliliği* adlı makâlesinde (*Görüşler* mec., nu. 36, Haziran, 1941) de neşredilmiştir. Namık Kemal'in Ziya Paşa'nın ölümü dolayısıyle yazdığı,

Nûr-i Hakk'â iltihâk ettî Kemâl-î zârını
Tek bıraktî yeryüzündê sevdiği millet gibî

beyti ile nihâyetlenen kıt'asından başka (*Gayret* mec., nu. 8, 21 Şubat, 1301; Sa'deddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 249), Tal'at Bey'in ve Celâleddin Bey'in tarih kıt'aları da aynı münâsebetle yazılmış, fakat ölümünden iki yıl sonra neşredilmiştir (*Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 1258, 1257, 28, 27 Temmuz, 1882). Aynı mevzû'da Abdülhak Hâmid'in de bir şiiri vardır (*İlhâm-ı Vatan*, İst., Matbaa-i Âmire, 1334, s. 71 v.d.). Aşağıdaki *tarih kıt'ası* Mehmed Nâzım Paşa tarafından yazılmıştır ve şâirin, hususî kütüphânemizdeki kendi el yazısıyle *Dîvân*'ında mevcuttur (S. 73):

İnanmâ, âkıbet-endîş isen çarh-î h^vûb-endâz'â
İder birgün gelir elbet senî dê mahv-ü nâpeydâ

Ziyâ Pâşâ gibî bir fâzıl-î dehrê kıyub eyyâm
O genc-î fazlı zîr-î hâke pinhân etti bî-pervâ

Her iki mektup, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 83, 343); ilkinde imzâ yoktur. Her ikisinin bâzı cümleleri M. C. Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım I., s. 647, c. I., s. 458).

436. Menemenli Rif'at Bey'e

22. V. 1880

Hurufat[2] Bey,

Allāh cezânı versin.. Gittin; o gece uykusuz kaldım. İşte Ohannes Efendi'ye[3] bir mektup, Hâmid'e bu haftalık da bir selâm gönder. Vapur geldi; uzun yazıya vaktim yok...

10 Mayıs, sene 96

437. Menemenli Rif'at Bey'e

29. V. 1880

Rif'at'ciğim,

Mektubun geldi. Ziya Paşa merhûmdan dolayı o derece müteessirim ki, ne elim kalem tutmak, ne zihnim birşey düşünmek istiyor.

Neşîmengāh idüb mehd-î mezārī girdi toprāğā
Henüz gelmişken elli yāşınā ol fāzıl-ī dānā

Anarlar her zaman takdîs idüb erbāb-i hürriyyet
İder āsārı ol merd-î kerîmin nāmını ibkā

Dedim tārîh-i cevher-dâr'ını bin hüzn ilē Nāzım
Ziya Pāşā'ya olsun cāy-ü me'vā Sidre-î a'lā

ضیا پاشایه اولسون جای و مأوی سدرهٔ اعلا

Ziya Paşa'nın mezar kitabesinde vefat tarihi, 8 Cemâdâ II., 1297, Pazarertesi (18 Mayıs, 1880) kaydedilmekle berâber, bu tarih Salı'ya rastlar. *Tercemân-ı Hakikat*'te vefat tarihi ilân edilmemiş, evvelce, "Adana Vâlisi Ziya Paşa Hazretleri'nin ağırca bir sûrette nâ-mizac olduklarını kemâl-i teessür ve telehhüfle gazetelerde görüyoruz" haberi verilmiştir (Nu. 540, 1 Nisan, 1880).

[2] N. Kemal, her hâlde aslen Ermeni olan uşağı İsak, veyâ Melik'in şîvesini taklitle Rif'at (İrifat) yerine Hurufat (حروفات) yazmıştır.

[3] Ohannes Efendi bu tarihte Dîvân-ı Muhâsebat Reisi, Rif'at Bey aynı yerde Tedkîkāt-ı Mâliye Komisyonu âzasıdır.

Hikmet habîsine söyle, hangi yazdığı mektuba cevab gitmemiş de, utanmadan mektup bekliyor?

17 Mayıs, sene 96
KEMAL

Birinin aklına gelse de, Ziya Paşa'nın mezartaşına,

Bin yılda bir vücûdü eder genc-i ma'rifet
Âhir yerin neşîmen-i hâk-i mezâr eder[4].

beytini yazdırsa... La'l kalmadı, ezilmişinden fârig olduk; ezilmemiş göndermeli! Biz burada ezeriz, süzeriz.

CCCCXXXVIII.

Kemal'in bu mektubunun mühim birkısmı Abdülhak Hâmid için Sandık'tan istenilen para hakkında, elinden birşey gelmediğinden, reddettiğinden dolayı duyduğu üzüntüden bahsetmektedir. Şiddetli bir nezleye tutulduğundan, mektubunu kısa kesmeğe mecbur kaldığını bildiriyor. Mektubun aslı Kemal'in kendi elyazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 222). Hâmid'den bâhis üç ve dördüncü paragrafı M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım I., s. 647).

438. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

4. VI. 1880

Rif'at'ciğim,

Mektubun geldi. Senin tâli'inden mi nedir, her posta günü başıma bir hâdise çıkıyor. Bu gün de bir fenâ nezle belâsındayım; hattâ dündenberi dışarı çıkamadım. Ânın için, yine sözü kısa kesmeğe mecbûrum.

Ohanes Efendi'nin muâmelesine memnun olduk. Teşbihi de tuhaf. Ânın cevâbını *Cezmî*'nin üçüncü cüz'ü ile berâber yakında veririm.

[4] Bu beyit, Ziya Paşa'nın meşhur *Terci'-i Bend*'inde ve birinci mısrâ', *yüz yılda bir vücûdü kulub genc-i ma'rifet* şeklindedir (*Külliyât-ı Ziya Paşa*, İst., Kanâat Kitabevi, 1925, s. 133).

Hâmid Bey'in, müderrislik maaşına red ile cevap vermekten dolayı, ne derece müteessif olduğumu ta'rif edemem. Havâle bu sene mâlinden verilecek ise, hemen alsın. Haftanın avdetinde cevâbını gönderirim; fakat emînim ki, sinîn-i sâbıka mâlinden verilecek. Sinîn-i sâbıka için ise, sâl-i hâl mâlinden bir akçe sarfolunmamasına emr-i kat'î var. Midilli sancağının sene-i sâbıka müvâzenesi açıktır; ya'ni bekāyânın cümlesini tahsil etsek, yine sandığın borcunu veremeyiz.

Benim tâli'imden midir nedir, âciz olduğum şeyleri, en ziyâde sevdiğim takım iltimas eder. Böyle bir havâlenin tesviyesini birinci def'a babam, ikinci def'a Ekrem, üçüncü def'a Hâmid iltimas ettiler. Üçüne de, yapamam cevâbı ile mukābeleye mecbur oldum. Bâkî şimdilik duâ...

23 Mayıs, sene 96

KEMAL

Hâ, İstanbul'da çilek çıkmış diyorlar; acabâ gerçek midir? Efendi'nin ellerini öperim. Kendilerinin, bende cevapsız kalmış hiçbir mektupları yoktur. Niyetleri ne yapmak ve nerede oturmak olduğuna dâir mufassal ma'lûmât isterim. Birâder'e selâm eder ve Bedi'a'cığın gözlerini öperim. Çocuğun bir fotografını aldırsan da göndersen, günah mı olur?

CCCCXXXIX.

Kemal aşağıdaki mektubunda bilhassa değiştirilen kabine üzerinde duruyor. 1 Receb, 1297 (9 Haziran, 1880)'de, Said Paşa'nın ayrılması üzerine Başvekâlet'e Mehmed Kadrî Paşa getirilmiştir; Ferman metninden anlaşıldığı gibi, Hâriciye Nezâreti'ne Rütbe-i vezâret'le Selânik Vâlisi sâbık 'Âbidin Paşa, Sava Paşa'nın yerine ta'yin edilmiştir. Kemal bu değişiklik münâsebeti ile tahmînî düşüncelerini de kaydediyor. Kadrî Paşa'nın Başvekâlet'te uzun müddet kalmayacağı hakkındaki tahmîni çıkmıştır; çünki 7 Şevvâl, 1297 (12 Eylûl, 1880)'de, üç ay kadar sonra Sadaret'ten uzaklaştırılmış, fakat yerine, 'Âbidin Paşa değil, selefi Said Paşa getirilmiştir [1].

Kemal, 'Âbidin Paşa ile karâbeti olup olmadığını soran Rif'at Bey'e, bu hususta bilgi veriyor; bu münâsebetle kendisi ile akrabâlığı olup olmadığına dâir, Rif'at Bey'in bahsettiği Besim Bey hakkında da bâzı şeyler kaydetmiştir. Kemal, Abdülhak

[1] İbnü'l-Emîn M. K. İnal, *Son Sadr-i A'zamlar*, c. IX, s. 1312 v.d. *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4332, 3 Receb, 1297/11 Haziran, 1880.

Hâmid için Sandık'tan bir yardım yapılamayacağı fikrindedir; daha önceki mektubunda da Hâmid için bir tavsiye yazacağını bildirmişti; bu tavsiyeyi herhâlde 'Âbidin Paşa'dan önceki Hâriciye Nâzırı Sava Paşa'ya yazmağı tasarlasa gerektir; bu def'a aynı mevkı'e yine şahsen tanıdığı 'Âbidin Paşa getirilmiştir. Hâmid istediği takdirde 'Âbidin Paşa'ya tavsiye yazmak istediğini bildiriyor.

Kemal'in yeni Kabine hakkında isâbetli bir tahmînini ve siyâsî dedikodılar hakkındaki fikirlerini içine alan bu mektubu, Hâmid'in resmî hayatını, maddî vaziyetini aydınlattığı için de mühimdir; aslı kendi el yazısı ile Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 168).

439. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

12. VI. 1880

Rif'at'ciğim,

Mektubun geldi. Bizim hastalık zâten mündefi' olmuştu; fakat önümüzdeki haftaya hasta olacağım, ya'ni hastalığa uğrayacağım da Gelembe'ye gideceğim, biraz dinleneceğim; çünki usanç geldi. Ben, maksadım için bile bu kadar çalıştığımı bilmiyorum. Bal yapmaz arı gibi, sa'yimin hiçbir neticesini de göremiyorum. Yalnız, bin belâ ile mektebi açabildik. Her ne ise...

Tevcîhata ne buyuracağız. Hayreddin, Midhat Paşa kabûl etmedikten, Sâdık Paşa'ya teklif olunmadıktan, 'Abidin mevkıf-i intizâra çekildikten, Ziya merhum 'Arş-i a'lâ'dan vatanın hâlini seyre da'vet olunduktan sonra, Kadrî Paşa, mevcudün ehvenlerindendir. Mevcuttan murâdım da, şimdiki hey'ettir; meselâ, Safvet Paşa çağırılsa ehven idi; Yusuf Paşa kezâlik.. Subhî Paşa kezâlik. Münif'e, falana ehemmiyet bile verilmez; ma'mâfih bunun için it'âb-ı efkâra lüzum yok.. Kadrî Paşa çok durmaz; yerine 'Âbidin gelir, devlete de bir hayli hizmet eder. 'Âbidin Paşa'nın bu def'alık kabûl etmediği, ya'ni Bâb-ı 'Âlî'nin hâlini bilmem bahânesi ile, işi savuşturduğu muhakkaktır. Benim tahminime göre, umûr-ı mâlîyeye olan vukûfu cihetiyle, Gustine (Guston[2]?) ile olan mükâlemelerinde kudretini ibrâz ederek vekâlete istihkâkını isbât ettikten sonra o mevkı'e gelmek ister, muvaffak da olur. Midhat Paşa kadar hizmet edebileceğini me'mûl etmem; fakat Hayreddin Paşa'dan ziyâde hizmet eder;

[2] Bu kelime, Arap harfleriyle (غوستن) şeklinde yazılmıştır.

çünki *Akvemü'l-Mesâlik*'i gördük[3]; 'Âbidin'in derece-i ma'lûmâtını da biliriz. Âbidin, siyâsîyatta Hayreddin'den âlimdir; çünki 'Âbidin vaktiyle silâhşorlukla sarayda bulunduğundan, sarayı, Hayreddin'den güzel idâre eder; çünki 'Âbidin, böyle umulmaz bir zamanda Hâricîye'ye bir hizmet ibrâz edince, Avrupalılar nazarında efkâr-ı cedîdenin fi'le ihrâcı için yaratılmış bir mahlûk addolunur. Bakalım, bizim bu ufacık keramet doğru mu çıkacak?

Bana karâbet da'vâsında bulunan Besim Efendi ne türlü mahlûktur? Eğer uzun boylu, kara sakallı, mahkeme reislerinden, Midhat Paşa Besim efendiliği ile müştehir bir yâdigâr ise, bilemem ki nereden ...nereden akrâba olduk? Yok o değil de, zayıf, ben yaşta bir musîbet ise, ânın adı Besim Bey olacak.. Paşazâdelere Bey demek, âdet değil midir ya? Bu mahlûk da, Zekî Paşa nâmında bir yadigârın mahsûl-i nutfe-i habîsesi idi. Bana karâbeti, halamın teyzesinin eltisinin kâimvâlidesinin üveği kızının süt kardeşinin vasîzâdesi olmaktan ibârettir.

'Âbidin'in bana karâbeti yok. Vâlidemin amcazâdesi olan Ergiri Mutasarrıfı Kâzım Bey, 'Âbidin'in hemşîresini tutar. Bundan bir hisse-i karâbet var ise, bana değil, Kâzım'a âittir.

Bilmem söylemiş mi idim? Vaktiyle Hüseyin Baykara, her Cum'a günü yanına şâirleri toplar, eserlerini okur, kendilerine ihsanlar verir imiş.. Hilâlî nâmında olan şâirin de bir enîştesi var imiş; kâimbirâderinin mazhar olduğu ihsanlara canı sıkılmış; o da şâirlerin arasına sıkışmış, pâdişahın huzûruna kadar çıkmış. Hüseyin Baykara, "Seni biliyorum, Hilâlî'sin; seni de bildim, Hâtifî'sin!" mukaddimesi ile, herkese tevcîh-i hitap ettikten sonra, nevbet Enişte Efendi'ye gelince, "Siz de şâir misiniz?" demiş. O da cevâbında, "Ben şâir değilim ammâ, işe gelirse, şâirin kız kardeşini s... rim! „diye cevap vermiş. Bu sözü şimdi biz söyleyemeyeceğiz; Kâzım söyleyecek..

Hâmid'in işi için sahîhan çâre yok. Sandık'ın kırk lira daha açık olmasında ne ehemmiyet var, diyorsun! Hiç ehemmiyet yok. Yalnız bu açıklar Kıyâmet'te şakk ola sırrına mazhar olan Sandık puslası ile kapanıyor; eğer maksadın, Hâmid'e de tesellî kabîlinden bir Sandık verdirmek ise, hazır; para istersen yok... Hâmid ister ise, 'Âbidin Paşa'ya bir tavsiye göndereyim; te'sir eder sanırım.

[3] Hayreddin Paşa'nın bu eseri hakkında bilgi edinmek için, bu kitabımızın ikinci cildinin *Umûmî İndeks*'ine bakılabilir.

Efendi'nin ellerini öperim. Bana, öyle gazeteye şey yazdırılmak üzre kâğıtları gelmedi. Tahsin ise beynimizde Çingâne Tahsin nâmı ile ma'ruftur[4]. Aklına gelen hezeyânı söyler. Magosa menfâsında korkmayan herif, bir mutasarrıflık için ashâb-i hamiyyetle muhâbereden çekinmeyeceğini kendileri de pek a'lâ bilir. Haci 'Ubeydullâh bî-çâresinin işi yine hâsıl olmaz sanırım; Hamdî Paşa mel'ûnu, ashâb-ı hürriyet aleyhine elinden gelen edebsizliği icrâda kusur etmiyor.

Yağmur, çileği bozmuş, gālibâ la'li de eritmiştir. Şeyh Şetvan'a mektup yazamam; İstanbul'da iken görüşmediğim gibi[5], Efendi'ye iltifâtına aldanmamalarını da tavsiye ederim; tekin bir mahlûk değildir.

Midhat'ın adını Rehâvî mi koymuşlar? Fenâ isim değil! Fakat korkarım ki imlâsını, senin gibi o da bilmez. Birâder'e arz-ı mahabbet; Bedî'a'cığın gözlerini öper, resmini beklerim. Bâkî o kadar.

31 Mayıs, sene 96

KEMAL

CCCCXL. — CCCCXLII.

Kemal, aşağıdaki mektuplarının ilkinde Midilli'deki çekirge akınından, gelecek mektubunu daha mufassal yazacağından, Hâmid'in bir me'muriyeti için 'Âbidin Paşa'ya henüz birşey yazmadığından, önce bir tebrik gönderdiğinden, bunu müteâkip tavsiyeyi yollayacağından bahsediyor.

İkinci mektubunda, Berlin Konferansı hakkında mütâleaları dışında kayde değer birşey yoktur. Üçüncü mektup bununla aynı tarihi taşıyor. Kemal, Rif'at Bey'in, ev bulunması hususunda uşağı İsak'a gönderdiği mektubu görmüştür. Rif'at Bey, daha evvelki mektupları izah ederken kaydettiğimiz gibi, Kemal'in kızı Feride Hanım ile evlenmek üzredir; ev aranılması her hâlde bu mes'ele ile alâkalıdır. Kemal, müstakbel dâmadına, düşündüklerini İsak'a değil, doğrudan doğruya kendisine yazmasını bildirmektedir.

Kemal'in husûsî hayatını, Abdülhak Hâmid'e âit bâzı notlarını içine alan bu mektupları kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. (Nu. 94, 223, 352). İlkinin bâzı cümleleri M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. I., s. 261, c. II., Kısım. I., s. 648).

---

[4] *Sadâkat* gazetesi sâhibi Hasan Tahsin (Bk., *Namık Kemal'in Mektupları*, c. I., T. T. Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, *Umûmî İndeks*.

[5] Kemal bu ismi Şetvan (شطوان) şeklinde yazmıştır. Bingāzîli, muhaddis, müfessir ve şâir Şetvan (شتوان) Ahmed Efendi olabilir; İstanbul'da yerleşmiş, 1299'da vefât ederek Fâtih Câmi'i bahçesine gömülmüştür (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., İst., Matba'a-i 'Âmire, 1311, s. 136).

440. Menemenli Rif'at Bey'e

19. VI. 1880

Rif'at Sultan,

Mektubun geldi; fakat çilek (yâhut Melik'in ta'birince çaylak) gelmedi. Geçen hafta gibi altı sahifelik kâğıda bedel, bu def'a altı satırlık bir mektup ile iktifâ lâzım geliyor. Havâdisâta teşekkür ederiz; fakat ummam ki sahih olsun.

Bu haftalık hastalık yok.. Bakalım, önümüzdeki haftaya ne çıkar. Bizim çekirge câriyeniz nâ-bedîd oldu; fakat Reşad Paşa Hazretleri gibi çekirge, Biga sancağını bitirmiş iken, Paşa'nın, çekirgeyi bitiremediğini i'lân etmesine taklit zâten elimden gelmez[1]; bununla berâber çekirgenin bittiğini i'lân etmedik, Vilâyet'e beyan ettik;

Mânende-i mâkiyân-ı garrâ
Yek beyze hezâr fahr-u da'vâ

sevdiğim hâllerden değildir. Bâkî duâ... İleriki hafta daha ziyâde konuşuruz.

7 Haziran, sene 96
Kemal

Hâmid'in tavsiyesini, gelecek postaya göndermek mecbûriyetindeyim. Geçen hafta tebrik yazdım; gelcek cevap ile vâsıtamı te'min edeceğim. Öylesi daha güzel olur.

441. Menemenli Rif'at Bey'e

26. VI. 1880

Rif'at'cik,

12 Haziran, sene 96 tarihli mektubun geldi. Çilek böyle geç gelirse, mektub da kısalıktan imlâya tehavvül etmek tabî'îdir.

---

[1] Gazetelerde, Biga Mutasarrıfı Reşad Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 24 Mayıs, 1296 (5 Haziran, 1880) tarihli bir yazısı neşredilmiştir. Bunda çekirge istilâsından, şimdiye kadar 800 kıyyeden fazlasının yok edildiğinden, Ezine ve Bayramiç'te külliyetli mikdarda olup itlâf edilemediğinden, Kal'a-i Sultâniye'dekilerin tamâmıyle imhâsından bahsedilmektedir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4330, 1 Receb, 1297/13 Haziran, 1880).

Çilekler acabâ niçin gitmemiş diyorsun. Hikmet habîsinin getirdiği sepetlerin içine sen karışırsan, hangi(si) senin olduğunu ayırmak, Bulgaristan'da Müslüman malı aramak kabîlinden olmaz mı?

Ta'rif ettiğin nezle, hemen nüzûle benziyor. Vehimden gelecek ise, ölüm korkusu ile ölenlerin, zâten hayatında fâide olmayacağından, dünyada lüzumu yok.. Maksadu'n-leh, başınla ayağının denk olması ise, ne diyelim, ikisi de savuşsun, yâhut savuşmasın. Gazetelerin turrehâtına ehemmiyet verme! Hamlettiğin mânâlar, belki birkaç ay sonra zuhûr eder. Acele şeytandandır deniliyor. Bir dereceye kadar insan, nesnâs[2] olan insandandır, teennî Rahmân'dandır deniliyor; o da, Sıfat-ı Rahmânîye'ye mazhariyyetle, yine insanın gerçekten insanı olan insandandır, ilerisine bakarız.

Berlin Konferansı, benim tahkîkime göre, yalnız arzusu üzerine bir hüküm veriyor, hakkın var.. Sofya'yı teslim eden, vâki'a bizim murahhasımız idi. Şimdi ne diyelim, el-hamdu li'llâh bizim Konferans'ta murahhasımız yoktur desek, devletin mertebesini tenzîl ediyor. Murahhasımız olmadığından şikâyet etsek, kâş ki bir adam daha olsa da, Arnavudluk'un yarısını Yunan'a veriverse demek mânâsı çıkıyor.

Kırk yaşına girdim. Yirmi yıl, mesâil-i siyâsîye ile uğraştım. Hocaların, Allâh islâh eylesin; bizlerin, bakalım ileride ne çıkacak sözlerinden başka, hâlimize mutâbık bir lakırdı bulmadık. Onu gördük.

Hâmid, bir hafta daha sabretmek lâzım gelir. Beklediğim cevap gelmedi. Önümüzdeki hafta, gelse de gelmese de istediği cevâbı alır. Melfuf bir mektubun daha var. Bâkî nekarât-ı hamiyyet olan bekây-i millete duâ..

14 Haziran, sene 96

KEMAL

[2] *Nesnâs*, veyâ *nisnâs*, insan veyâ şeytan soyundan, bir kol ve bir ayağı bulunan, sıçrayarak hareket eden garip yaratık; gûlyabânî; büyük cins maymun anlamlarına gelir.

442. Menemenli Rif'at Bey'e

26. VI. 1880

Rif'at Sultan,

İshak'a olan mektubunu gördüm. Me'âlini anlayamadım desem, yalan söylememiş olurum. Evvelâ, arada servetten, falandan bahis yok idi. Sâniyen, bir ayrıca hânede bulunulmak mes'elesi var idi. Biz, gûyâ biribirimize bîgâne imişiz gibi, böyle mes'elelerde vâsıtaya mürâca'at olunmasına teaccüb ederim. Maksat, benim servet tâlibi olup olmadığımı tecrübe olmadığına şüphe yoktur. Kâmil Bey'in, vâlidesinden ayrılmamağı iltizâm etmesi ise, ânı da açıkca söylemek icâbeder; benden başka kimseye mürâca'at iktizâ etmez. Mütâlean ne ise, haftanın nihâyetinde Kemal'e söyler gibi söyle de, anlayalım, o kadar...

14 Haziran, sene 96

Kemal

CCCCXLIII.

Kemal'in aşağıdaki mektubu, Mehmed Kadrî Paşa kabinesinde Hâriciye Nâzırı bulunan 'Âbidin Paşa'ya yazılmıştır; bundan önceki mektuplarında, hattâ 'Âbidin Paşa'dan önceki Hâriciye Nâzırı'na Hâmid'in bir me'muriyete ta'yini için tavsiye yazacağını va'dettiğini biliyoruz; işte Kemal böylece va'dini yerine getirmiş bulunuyor.

Hâmid, 'Âbidin Paşa'ya tavsiye olunurken iki şey üzerinde durulmaktadır: O sırada açık bulunan eski vazifesine, yâni Paris Sefâreti İkinci Kâtibliği'ne ta'yini, bu mümkün olmaz ise, Hâriciye Vekâlet'inde Türkçe kitâbete ihtiyaç olduğuna göre bu işle alâkalı bir mevki'e getirilmesidir.

Hâmid'in resmî hayâtını ve Kemal'in onun hakkındaki düşüncelerini aydınlatmak bakımından mühim olan bu mektup, bir başkasının yarzısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki, mektupları arasında bulunmaktadır (Nu. 694); fakat kime hitâbedildiğine dâir üzerinde bir kayit yoktur. Gerek evvelki mektuplarda 'Âbidin Paşa'ya tebrik, sonra Hâmid için tavsiye yazacağından bahsetmesinden, gerek aşağıdaki mektubun ifâdesinden bir Hâriciye Nâzırı'na hitâbedildiği anlaşılması, diğer taraftan bu tarihte 'Âbidin Paşa'nın Hâriciye Nâzırlığı mevki'ini işgâli, tavsiyenin ona yazıldığında şübhe bırakmamaktadır. Mektubun tam metni M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım I., s. 648); bu basımda, mektubun Kemal'in el yazısıyle olduğu kaydedilmiş, kime yazıldığı araştırılmamıştır.

443. ʿÂBİDİN PAŞA'YA

3. VII. 1880

Nazar-ı hakîm-i âsafânelerine mestûr olmayan hakâyıktandır ki, bir devlete edilecek hizmetlerin en büyüklerinden biri de, hizmet edecek adam yetiştirmektir. Hamiyyet-i müselleme-i dâverâneleri, nekadar âcil ve mübrim cihetlere masrûf olsa, yine bu noktayı dahi pîş-i nigâh-ı iʿtinâdan ayırmayacağını bildiğim için, meşâgil-i kesîre-i müstaʿcele-i devletleri sırasında, yine bir tavsiye ile tasdîʿa cesâretten kendimi alamadım.

Hayrullah Efendizâde Hâmid Bey bendeniz, Felek'in sahîhan pek nâdir yetiştirdiği zekây-ı fevkaʾl-ʿâde ashâbından olarak, kuvve-i kalemîyece koca mülk içinde üç-dört misâli gösterilemeyecek bir mevkıʿ-i imtiyâzı hâiz olduğu gibi, istkâmet-i fikrîye, istikâmet-i efkâr ve ahlâkına nazaran, devletin sahîhan işine yarayacağı meydanda bulunduğu hâlde, meʾmur olduğu Paris Sefâret-i Seniyyesi İkinci Kitâbeti'nden, yalnızca yerine başkası gönderilmek için infisâl ederek ve muahharen meʾmur edildiği Belgrad Sefâreti'ne de, yine mücerred başka biri gönderilmek için ittisâl edemeyerek, bir hayli zamandanberi açıkta kalmıştır. Şimdi ise, Paris İkinci Kitabeti yine açık olduğundan ve Hâmid Bey ise o merkez-i maʿrifette ikmâl-i tahsil için yine meʾmuriyet-i sâbıkasını arzu eylemekte bulunduğundan, bu matlabının isʿâfı hem hak-şinâslık ve hem de liyâkat-perverlik olur; çünki mûmâileyh bu hizmetinde bir-iki sene daha durur ise, bendenizi vesâtetimden, Efendimiz'i de himmet ve inâyetlerinden dolayı gerçekten memnun eder.

Şâyet bu sûret mümkün olamaz ise, nezâret-i celîle-i âsafâneleri dâiresinde, Türkçe kitâbete elbette ihtiyaç vardır. Efendimiz'i teʾmin ederim ki Hâmid Bey, bendeniz kadar yazar; binâenaleyh maiyyet-i seniyyeleri şerefine, herkesten ziyâde lâyıktır. Kulları ise, Hâmid Bey'i efkâr-ı edebîye ve mahabbet-i vatan ve ahlâk-ı siyâsîyece, arada olan iştirâk cihetiyle, gerçekten kardeşim gibi bildiğimden, hakkında ibzâl buyurulacak inâyet ve himâyet-i dâverânelerini kendime âit bileceğimi de, sûret-i mahsûsada arzederim. Bâkî yine herhâlde emr-ü fermân hazret-i men lehüʾl-emrindir.

21 Haziran, sene 96

M[1]

[1] Mektubun sonunda imzâ yerine M (م) harfi vardır.

CCCCXLIV. — CCCCXLVII.

Kemal, Menemenli Rif'at Bey'e yolladığı aşağıdaki dört mektubundan ilkinde, Osmanlı lehçesi ile lugat tertib edilmesi üzerinde bilhassa durmaktadır. Mektubun yazıldığı tarihte Dîvân-ı Muhâsebât Re'isi bulunan [1], Şark dillerini ve Türkçe'yi iyi bilen Ohannes Çamic Efendi'nin, maiyyetinde çalışan Rif'at Bey vâsıtasıyle Osmanlıca lugat tertibi hakkında Kemal'den bâzı şeyler sorduğu, bu hususta nasıl bir program ta'kıbinin lâzım geldiğine dâir bilgi edinmek istediği anlaşılıyor. Kemal bu münâsebetle, program tertibinden önce, *Osmanlıca lugat*'e hangi kelimelerin alınması icâbettiğini bilmek lâzım geldiğini söylüyor; bâzı örnekler de veriyor. Ohanes Efendi'nin, böyle bir çalışmada Münif Paşa ile, R. Ekrem, Hâmid'den de yardım göreceğini ummaktadır; vaktiyle de bir Lugat ve Terceme Cemiyeti kurulması düşünülmüş, ancak, böyle bir teşebbüs fiil sâhasında muvaffak olamamıştır; Kemal'e göre, belki yine bir netice hâsıl olamayacaktır. İşte bu yüzden, Ohanes Efendi'nin, lugat için kaynak teşkil edecek eserlerin basımına çalışmasını daha verimli bulmaktadır. Lugat tertibine karâr verilecek ise, ancak o zaman, mülâhazalarını uzun-uzadı anlatacağını bildiriyor. Herhâlde, bu mes'eleye dâir Ohanes Efendi de Kemal'e bir mektup göndermiş olacak ki, müellifimiz ona ayrıca mektup yazmağa vakti olmadığından, bu mektubundaki lugate âit kısımların kopya edilerek Ohanes Efendi'ye verilmesini tavsiye etmektedir. Mektuptaki, "*Lehce-i Osmânî* [2], Buhâra ve yâhut Divrik halkı için yapılmış; binâen'aleyh lugatçe görülecek güçlük, Türkçe mes'elesindedir. Şinâsî merhûmun *lugat*'i de yanmış. Şimdi Şinâsî merhum kadar meraklı birkaç kişi, üç-beş sene çalışmalı da, yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli" cümlesi üzerinde durulmağa değer.

Bu güne kadar Şinâsî'nin bir *lugat* yazdığı, Ebüzziyâ'nın verdiği bilgiye dayanmaktadır: Ebüzziyâ, Şinâsî'nin Paris'e ikinci gidişinde Türkçe bir *lugat* hazırladığını, "Ṭā (ط) harfine kadar yazılmış ve herbiri biner sayfalı ondört ciltten ibâret" dediği bu lugatin birkısmının Fıransa Encümen-i Şarkîsi'nde, birtakımı Peşte Dârü'l-Funûnu Kütübhânesi'nde olduğunu kaydediyor [3]. Kemal'in mektubundaki, bu lugatin Türkçe kelimeleri içine aldığı ve Şinâsî'nin Paris'e ikinci gidişinde bu eser üzerinde üç-beş sene çalıştığına dâir ifâdesi Ebüzziyâ Tevfik'in verdiği bilgiyi kısmen kuvvetlendirmektedir; Kemal, Şinâsî'nin merakla çalıştığını kaydettiği bu lugatini

---

[1] Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., İst., Matbaa-i Âmire, s. 873.

[2] Ahmed Vefik Paşa'nın bu isimli eseri, birinci basım, Tab'hâne-i Âmire, Receb, 1293 (Temmuz-Ağustos, 1876), ikinci basım, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1306. Eser hakkında daha çok bilgi edinmek için *Ahmed Vefik Paşa* hakkındaki makalemize bakınız (*Belleten*, c. XXVIII., nu. 110, Nisan, 1964, s. 250 v.d. d.).

[3] Altıncı basım, İst., Matbbaa-i Ebüzziyâ, 1329, s. 229, not-1. Ebüzziyâ'nın verdiği bu bilgiden faydalanan Ahmed Râsim, *lugat*'i, "*Hâristân ve Gülistân* müellifi Ahmed Hikmet Bey merhûmun Peşte Şehbenderliği zamânında bu kütübhânede aradığı hâlde bulunamadığını yazmış olduğunu hatırlıyorum" diyor (*İlk Büyük Muharrirlerden Şinâsî*, İst., Yeni Matbaa, 1927, s. 35, not-1).

muhakkak ki görmüştür. Acabâ bu lugat bu gün Peşte Darü'l-Funûnu Kütüphânesi'nde midir? Yoksa, Kemal'in mektubunda kaydettiği üzre, yanmış mı bulunuyor? Bu suallerden ilki hakkında, Muallim Cevdet, bizi oldukça aydınlatmaktadır: Hâmid Zübeyr Koşay'ın 18 Aralık, 1931 tarihli mektubundaki, "Şinâsî lugati hakkında ne biliyorsunuz? Bu lugatin onüç cildi Peşte'de bulunmuştur; izâhât istiyorlar. Lutfeder misiniz?" sualleri dolayısıyle, M. Cevdet, 21 Aralık, 1931 tarihli mektubunda şu bilgiyi verir: Ebüzziyâ'nın *Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniye*'de *onüç cild*[4] olarak Peşte'de bulunduğundan bahsettiği bu lugat hakkında bilgi edinmek için yirmi yıl önce, *İkdâm* muharriri Ahmed Cevdet, Peşte Cemâ'at-i İslâmiye Re'isi'ne, veyâ Gülbaba türbedârı 'Abdü'l-Latîf Efendi'ye mürâcaat etmiş, eseri tedkik eden 'Abdü'l-Latîf Efendi bu hususta bilgi vermiş, ayni kimse tarafından istinsâh olunan nüshası İstanbul Edebiyât Fakültesi Kütübhânesi'ne konulmuş veyâ konulmak üzre satın alınmıştır. M. Cevdet, yedi sene kadar önce, Dârü'l-Muallimîn'de *Şinâsî ve Avrupa ile Temas* mevzûlu konferansında bu mes'ele üzerinde de durarak, *lugat*'in Şinâsî'ye âit olmadığını ileri sürmüştür. Eser, Edebiyat Fakültesi yazmaları arasında, 1913 numara ile kayıdlıdır. Peşte'deki yazma nüshadan 10 Nisan, 1332 (23 Nisan, 1916)'da istinsâh edildiği onikinci defterin sonunda yazılıdır. *Lugat*'in aslı onüç defter ise de, istinsâhı oniki deftere sığdırılmıştır. Çagatayca'dan Farsça'ya olan bu lugatin başlığı, « در بعضی نکاتی که در کتاب جناب أمیر علی شیر نوائی استعمال شده از عرب و فارسی و کنایات » dır[5]. Aslında onüçüncü cildin sonunda, « در دار الخلافهٔ طهران ، در سنهٔ یکهزار و دوصد و شصت و چهار من الهجرة النبویة صلی الله علیه و سلم و (علی)آله باتمام رسید بفرمودهٔ عالی و قبله کاهی میرزا آغای شوشی ؛ منشیٔ الحمد لله رب العالمین این نسخه » سفارت بهیهٔ فرانسه kaydi vardır ve lugatin *Hâtime*'sinde "[6] ifâdesi mevcuttur. Bütün bu kayıdlerden, bu *Çagatayca-Farsca lugat*'in, Şinâsî'nin talebe olarak Paris'e ilk gidişi sırasında, 1264 (1847-48)'de, bir başkası tarafından ve Tahran'da Fıransa Sefâreti Kâtibi Mirzâ Âgay-i Şûşî'nin emriyle tamamlandığı ve H. 1278 (1861-62)'de ayrıca istinsâh olunduğu anlaşılmaktadır; Mehmed Cevdet'in kanâatine göre, *lugat*'in üzerindeki *Lugat-i*[7] « تمام رسید جان کاتب را بلب رسانید

---

[4] Ebüzziya onüç değil, ondört cild olduğunu kaydetmiştir (Bk., yukarıdaki not-3.).

[5] "Der ba'zı nikâtî ki der kitâb-ı cenâb-ı Emîr 'Alî-Şîr Nevâ'î isti'mâl şude ez 'Arabî ve Farsî ve kinâyât": Mîr 'Alî-Şîr Nevâ'î'nin kitabında kullandığı Arabca, Farsca, ve kinâyelerden ince mânâ ifâde eden (nükteli) bâzı sözleri hakkında.

[6] "Der Dârü'l-Ḥilâfe-i Ṭahrân, der sene-i yekhezâr ve duşad ve şaşt ve çehâr min'el-hicreti'n-Nebevîye't –Şallâ'llâhu 'Aleyhi ve sellem ve ('alâ) Âlihî– be-itmâm resîd. Be fermûde-i 'âlî ve ḳıblegâhî-i Mirzâ Âḡây-i Şûşî; münşî-i Sefâret-i Behiyye-i Fıransa": Tahran Dâru'l-Hilâfesi'nde, 1264 Hicret-i Nebeviyye (1847-48)'de tamamlanmağa erişti. Ḳıblegâhî Mirzâ Âḡây-i Şûşî'nin, yüce 'alî ve Ḳıblegâhî emri ile, Fıransa Sefâret-i Behiyyesi Kâtibi.

[7] "El-ḥamdü li'llâhi Rabbi'l-'Âlemîn, în nüsḫa be-itmâm resîd. Cân-ı kâtibrâ be-leb resânîd": O Âlemlerin Rabbı'na hamd olsun ki, bu nüsha tamâma erişti; kâtibin canını ağzına eriştirdi.

Şinâsî «لغت شناسی» diye okunan ifâdenin, *Şinâsî Lugati* mânâsına gelmeyip, *Lugat şinâsî* (*Lugat Bilgisi*) tarzında okunması lâzım geldiği, *Şinâsî* kelimesinin sonundaki yâ (ی) harfinin nisbet değil, masdar mânâsı ifâde ettiğidir[8] ki, biz de bu fikri yersiz bulmamaktayız. Bugüne kadar Avrupa kütübhânelerindeki araştırmalara rağmen, bizim Şinâsî'nin *lugat*'i bulunamamıştır. Şinâsî'yi pek yakından tanıyan o devre âit her hâdise ile yakından alâkalı olan, herşeyi tahkik eden Kemal'in, Şinâsî'nin *lugat*'inin yandığından bahsi, işte bu yüzden çok mühimdir. Peşte Şehbenderliği sırasında adı geçen kütübhânede Şinâsî'nin *lugat*'ini Ahmed Hikmet Müftüoğlu arayıp bulamamıştı. Kemal'in eserin yandığından bahsi, bu *lugat*'in yanmış olduğunu açıkca anlattığından, günümüze kadar çözülemeyen bu mes'ele, bir bakıma, artık kapanmış oluyor.

Kemal, mektuplarından ikincisinde, Midilli'de 36 dereceyi bulan sıcaklardan şikâyetle, "Allâh, Adâlet, Adâlet-i İlâhîye" hakkında muhâtabının mektubunda sözü geçen mefhumlardan bahsetmektedir. *Lugat* mes'elesine de temasla, Ohannes Efendi'nin hazırlanılmasını düşündüğü eser için bir encümen teşkiline ve faydasını inkâr etmemekle berâber, şâhidliğine mürâca'at edilecek eserlerin azlığı dolayısıyle, lugat tertibine imkân görmemektedir. Mes'eleyi Sâdık Paşa'ya da açmıştır; onlar da kısmen Kemal'in fikrini yerinde bulmuşlar, ilâve olarak, *lugat*'in yazılabilmesi için harflerimizin de imkân nisbetinde islâhı lâzım geldiğini ileri sürmüşlerdir. Mektupta bunlar dışında bâzı memleket hâdiselerinden, Sürîye mes'elesinden, mâlî vaz'iyyeten de bahsolunmuştur.

Yine Rif'at Bey'e gönderilen üçüncü ve dördüncü mektuplarında, ondan cevap alamadığı için merak ettiğini yazan Kemal, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Sâdık Paşa ile temaslarda bulunmak üzre, yakında mülhakâta çıkacağını bildirmektedir.

Kemal'in bu mektuplarının dördü de, kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 398, 397, 256, 351). Bilhassa baştan ikisi, Terceme ve Lugat Cemiyeti, *Türkçe lugat* tertibi, Ohanes Efendi'nin bu hususdaki teşebbüsü ve Şinâsî'nin *lugat*'inin yanmış bulunduğuna dâir yeni bilgilerle bizi aydınlattığından çok mühimdir. 19 Temmuz, 1296 tarihli mektubun son paragrafının Lugat ve Terceme Cemiyeti ile alâkalı kısmı M. C. Kuntay tarafından önce *Tercüme Mecmuası*'nda (*Tercüme Merhalesinde Resmî ve Husûsî Adımlar*, c. v., nu 25; 19 Mayıs, 1944), daha sonra, *Nâmık Kemal* adlı eserinde basılmıştır (C. I., s. 541 v.d.).

---

[8] Mehmed Cevdet'in Şinâsî'nin *lugat*'i hakkında verdiği bilgi, şimdiye kadar, Şinâsî üzerinde çalışanların dikkatini çekmemiştir (*Osman Ergin, Muallim M. Cevdet'in Hayâtı, Eserleri ve Kütübhânesi*, İst. Bozkurt Basımevi, 1937, s. 29 v.d.d.). Şinâsî'nin Paris'e ilk gidişi, H. 1264'de değil, 1265'dedir; girmesi için Abdü'l-Mecid'in irâde-i seniyyesinin tarihi, 27 Rebî' I., 1265 (20 Şubat, 1849)'dir [Ahmed Refik, *Şinâsî'nin Berây-i Tahsil Paris'e Gitmesi*, *T. O. Encümeni Mecmuası*, yıl-15, nu. 9 (86), 1 Mayıs, 1341; Kenan Akyüz, *Şinâsî'nin Fıransa'daki Öğrenimi ile İlgili Bâzı Belgeler*, *Türk Dili* mec., nu. 31, 1 Nisan, 1954]. *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Şinâsî* maddesinde, 27 Rebî' I., 1265'in Milâdî karşılığı, 19 Kânûn II., 1849 gösterilmiştir.

444. Menemenli Rif'at Bey'e

31. VII. 1880

Mektubunu aldım. Havanın hâli ile uğraşıyor(uz). Bu gün termometre 36 gösteriyordu. Vücudce rahatsızım; hattâ selâmlığa çıkmadım. Hem sevdiğim bir misâfir varken çıkmadım. Rahatsızlığımın derecesini ândan anlarsın; ma'mâfih yine suallerine (Üç-dört kelime bozulmuştur) insânîye cevap vereyim.

Vâcib'i, gayr-i müdrik tasavvur etsek ne olur diyorsun. Sersemlik olur. Şimdi meselâ kürenin, Kutuplar'da olan çukurluğuna nazaran bir mevcûd-i ezelî olmadığına fennen hükmolunmuştur. Ânın zuhûruna illet yâ ezelîdir, yâ değildir. Değil ise, ânın da bir illeti olmak zarûrîdir. Bir silsile-i istidlâl, bir illet-i ezelîyenin vücûbunu isbât eder. Eğer illet-i ezelîye gayr-i müdrik bir kuvvet olsa, mevcut olduğu ânda, eserinin dahi vücûdü bi'z-zarûre lâzım gelir; binâenaleyh ezelde bir muhtar kuvvet mevcut olup da, âsârını ne vakit isterse o vakit izhâr etmişti. Zamanın, tebeddülün, tehaddüsün vücûdü, aklen, muhâl olurdu. Dikkat et de bak, çarh-i mükevvenâtı tahrik eden zenberek, bir saatçiye muhtaç mıdır, değil midir?

Ohannes Efendi'nin suallerine cevap güç.. *Lugat* kitabı için bir program tertibinden evvel, hangi kelimelere Osmanlıca'dır diyeceğimizi bilmek iktizâ eder. Meselâ Nergisî, *sâhay-i melsâ*'yı kullandığı için *emles* lugatini ve yâhut *Tabsıra*'da bulunduğu için *maḳt* kelimesini alacak mıyız? Bana kalırsa, evvelâ kimlerin âsârını müsteşhidâttan addedecek isek, ânları ta'yin etmelidir.Andan sonra *Kāmûs*'u, *Burhân*'ı, Arab ve Acem'den alınan lugatler için esas tutarak ve İstanbul'da müsta'mel olan Türkçe'yi sûret-i mahsûsada teharrî ederek bir lugat tertip olunabilir. Hayfâ ki Türkçe için elde bir esas yoktur. Eski lehçe hezeyân... *Lehce-i Osmânî*, Buhâra ve yâhut Divrik halkı için yapılmış; binâenaleyh lugatce görülecek güçlük, Türkçe mes'elesindedir. Şinâsî merhûmun lugati de yanmış. Şimdi Şinâsî kadar meraklı birkaç kişi, üç-beş sene çalışmalı da, yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli...

Bana kalırsa, mâdâm ki Ohannes Efendi Hazretleri, Münif Paşa'dan himmet, Ekrem'den, Hâmid'den muâvenet ümid ediyorlar, bir lugat yapmaktan ise, öyle bir lugatin zuhûruna sermâye olacak sûrette

edebiyatımızın zenginlenmesine gayret etseler, daha hayırlı olur. Lugat Cemiyeti gibi, bir de Terceme Cemiyeti fikri var idi ki, ikisi de birkaç türlü teşebbüslerden sonra hükümsüz kalmıştı. Lugat cemiyetlerini mazhar-i muvaffakıyyet etmeyen teşebbüsteki su'ûbet ve belki imkânsızlık; terceme cemiyetlerini bir işe yaratamayan ise, intihab olunacak âsârda gaflet idi; hattâ Fâzıl Paşa merhumun tertip ettiği Terceme Cemiyeti, bana Terceme için *Lord Chesterfield*'in *Mektupları*'nı gönderdi. Okudum, istikrâh ettim; tercemesine iştirâk etmedim. Şimdi Ohannes Efendi Hazretleri himmet buyururlar da, Fıransızca'dan terceme olunması lâzım gelen kitapların bir programını yaparlarsa, mütercimleri de Ekrem, Hâmid gibi ashâb-ı iktidâra ve daha gösterebileceğim ba'zı nev-rustelere hasrederler ise, ben de elimden geldiği kadar yardım ederim. Emînim ki güzel yazılmış yüz kadar terceme meydana çıkarsa, Lisân-ı Osmânî'de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaşmış olur. İstenilen *Lugat* de, öyle bir sermâye ele geçtikten sonra vücûde gelebilir. Şimdiden mücerred lugat üzerine gidilecek ise, haber verilsin. Husûlüne imkân görmemekle berâber, yine o bâbta uzun-uzadı ba'zı mülâhazât-ı teshîlîye beyân ederim. Benim bin tâne ayrı mektup yazmağa vaktim (yok); sen, *Lugat*'e müteallik olan sözleri ayrıca tebyiz eder de, kendilerine gönderirsin, değil mi?

19 Temmuz, sene 96

KEMAL

445. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

7. VIII. 1880

29 Şa'bân, sene 97 tarihli mektubunu aldım. Rahatsızlık müdefi' oldu; fakat sıcaklar devam ettikçe, o da devam etmişti. Burada sıcak 36 dereceyi geçmediği hâlde, gündüzleri boğulmak derecesine gelirdik; geceleri ise, iki-üç saat rahatca uyku uyumağa imkân bulunamaz idi. Siz orada 44 derece harâretle ne yaptınız bilemem.

Adâlet-i İlâhîye hakkındaki suâlini hatırlamıyorum. "Adâlet" için ne demek isteyeceksin. Dünyada adâlet görmüyoruz; Hâlık'ta nasıl adâlet tasavvur edelim mi diyeceksin? Eğer suâlin o ise, dünyadan başka bir mükâfât ve mücâzat âleminin fıkdanı sâbit olmadıkça bu

sual vârid olamaz. Belki dünyada adâletin fıkdânı, öyle bir mükâfât ve mücâzât âleminin vücûdünü isbât eder. Yok, maksadın Hâlık için adâlet neden lâzım olsun, herşey Yed-i Kudret'inde değil midir, istediğini yapar, mahlûkāt arasında zuhûrât-ı kazâ gerek adâlet addolunsun, gerek olunmasın diyecek olursan, o da hilâf-ı ma'kūl olur; çünki her türlü kemâlâtın mevcut ve hâlıkı olan bir Kudret-i Küllîye, mahlûkātı arasında bile şeyn addolunan zulm ile mutttasıf olamaz.

Gelelim *lugat* bahsine.. Ben öyle bir cemiyetin lüzumunu, fâidesini münker değilim; fakat elde merci'-i istişhâd olacak âsârın hemen hiç hükmünde addolunabilecek kadar azlığı cihetiyle, yapılmasına imkân göremem. Sâdık Paşa Hazretleri buradadır. Ânlarla da bahsettim. Şimdilik bir muntazam *lugat* tertibinin imkânsızlığı hakkında fikrimiz pek mütehâlif düşmedi. Ânlar, böyle bir *lugat*'in husûlüne, hattımızın mümkün mertebe islâhını da şart tutuyorlar.

Sûrîye mes'elesi, tebeddül üzerine bitmiş demektir. Yunanistan gürültüsünü karışık görüyorum. Anlaşılan, Avrupa verdiği karârın icrâsını iltizâm edecektir. Biz, yalan dolan ile hall-i mes'eleye kalkışırsak, herifleri bıktırdık; bu def'a sellemehü's-selâm taksim ederler.

Parasızlığın derecesini, buraya gelen telgrafların şiddetinden biliyoruz. Midhat'in harbi terviç etmesi, ba'zı ta'yincilerin kazığa sokarım da sana vermem yolunda inadına nazîre yapmakla uğraşmak kabîlindendir. Osmanlı'nın, Avrupa tarafından görülen muâmelelere Fıransızca bir gazetemiz olmamasını sebep göstermesi, büyük Kolera zamânında Mümtaz Efendi'nin "Ser-Asker Kapısı'ndan köpeklere verilen ekmeği azalttılar; bu belâlar başımıza hep andan geliyor" buyurması nev'inden bir hikmet-i ledünîyedir. Birâder'in çocuğuna ne oldu? İnşa'llāh şimdiye kadar birşey'i kalmamıştır. Kendisine selâmımı söylersin ya?

26 Temmuz, sene 96
KEMAL

446. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

14. VIII. 1880

Ağabey,

Sana ne oldu? Böyle insanı mektupsuz bırakıp da, merâka düşürmekte ma'nâ var mıdır ya? İşte ben de inadıma kâğıdımı kısa keserim.

2 Ağustos, sene 96

447. Menemenli Rif'at Bey'e

20. VIII. 1880

Rif'at Sultan,

Vâlî Paşa ile bu gün mülhakāta çıkıyorum. Mektubunu alıp da cevap yazmağa vaktim olamayacak. Hüseyin ile Tevfik, Efe'ye kavuşacaklar. Canın için otuzbir çekecekler. Hâ, gerçek sen geçen hafta kumar mı oynuyor idin, havyar mı yiyordun, uyku mu uyuyordun ki mektup yazmadın!

8 Ağustos, sene 96

Kemal

CCCCXLVIII.

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne 30 Ağustos, 1880 tarihiyle gönderilen şifreli telgrafta, Abdü'l-Hamîd'in cülûsundan başlayarak o zamana kadar vilâyet dâhilinde vukū' bulan doğum, ölüm, cinâyetler ve nevi'leri, asker vermeyen teba'a-i şâhâne de gösterilmek üzre bir cedvel istenilmiştir. Ayrıca İslâm ve Hıristiyanlar'dan mühim şahsiyetlerle, servet sâhiplerinin, ayrıca, İngiltere ve başka devletlerin konsolosları tarafından halka tahrikât veyâ sahâbet vukū' bulup bulmadığının da bildirilmesi emredilmiştir. Kemal aşağıdaki yazısında işte bu sualleri cevaplandırmaktadır. Kemal tahrirâtını kısa olarak yazmış, istenilen vesikaları ekli olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne takdim etmiştir. Tahrirât'ın aslı kendi el yazısı ile Yıldız evrâkı arasındadır ve bundan naklen Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Belleten* c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, s. 244 v.d.).

448. Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Vilâyetpenâhî'ye

1. X. 1880

Ma'rûz-ı Çâkerleridir ki,

Şeref-sünûh eden irâde-i isâbet ifâde-i hazret-i şehenşâhî muktezây-i münîfi üzre mâbeyn-i hümâyûn serkitâbet-i aliyyesinden keşîde buyurularak 18 Ağustos, 96 tarihli mûcib-nâme-i sâmî-i vilâyetpenâhîleriyle teblig olunan telgraf-nâmede doksanüç sene-i hicriyesi Şa'bânı'ndan telgraf-nâmenin vusûlüne kadar zuhûra gelen katl-i nüfus ve sâir cinâyâtın envâ' ve ecnâsını hâvî bir cedvel ve sancak devredilerek ahâlinin ihtiyâcât-ı umûmiyyesine dâir bir

lâyiha ve teba'a-i şâhânenin mikdâr-ı nüfûsunu mübeyyin ve müddet-i mezkûreye mahsus olarak her sene içinde vuku' bulan vilâdât ve vefiyyâtı mutazammın olmak ve asker vermeyen teba'a-i şâhâne dahi ayrıca gösterilmek ve vefiyyâtın yine türlü illetlerden zuhûr eylediği tahkîk ve îzâh olunmak üzre bir defter tanzîm ve takdîm olunması ve müslim ve gayr-i müslim her sınıf ahâliden en ziyâde kıdem ve haysiyyeti hâiz olanlarla servetçe sâirlerinden mümtaz bulunanların dahi ayrıca bildirilmesi ve İngiltere ve düvel-i sâire konsolosları tarafından ahâli haklarında bir gûnâ sahâbet ve tahrîkât vukū' bulup bulmadığının dahi sûret-i mahsûsa ve hafiyyede tahkîk ve iş'ar edilmesi fermân buyuruluyor.

Cinâyât için mahkemeden alınan cedvel tedkîk ve hükûmetce ötedenberi olunagelen ve bu def'a bi'l-i'tinâ ikmâl olunan mâlûmâta tatbîk edilerek sahih olduğu tebeyyün etmekle takdim olundu. Mütâleasından istifâde buyurulacağı vechile dört sene zarfında yirmiyedi cinâyet vuku' bulmuş ve cinâyetler içinde ise yalnızca onüç neferi yerli ve kusûru ecnebî bulunmuştur. Cezîre'nin mikdâr-ı nüfusûna ve memâlik-i mahrûsa ve ecnebiyyeden birçok mühim yerlerin müvâredât-ı bahriyyesine güzergâh olmasına nazaran içinde zuhûr eden cinâyâtın kılleti hakîkaten şâyaste-i şükrân olduğu gibi asıl cezîre halkından olan cinâyetlerin adedi Midilli halkının şakāvetten teberrî husûsunca rüchân-i meziyyetini isbât eder.

Nezd-i sâmî-i dâver-i efhamîlerinde ma'lûm olduğu üzre zikrolunan emr-i telgrafînin buraya tebligi sırasında sancağı devirden henüz avdet eylediğime ve irâde buyurulan ihtiyâcât-ı mahallî'ye ötedenberi vezâif-i me'mûriyyetin ehemmi 'addolunarak tahkîkiyle uğraşılan şeylerden olduğuna binâen akıl erdirilebildiği kadar bir lâyihanın tanzîm ve ayrıca takdîmine ictisâr olunmuştur. Mündericâtında mevcûd olması tabî'î bulunan hatî'anın temyîz ve ıslâhı ise inâyet-i aliyye-i asafânelerine tevakkuf eder. Buranın askeri yine burada kalmak ve bedel-i askerîden kurtulmağa ise tâbi'iyyet-i Yunâniyye iddi'âsı kâfî bulunmak cihetiyle gerek islâm ve gerek hıristiyanın nüfusûnca mektumât olmadığı hükûmet nazarında müsbet bulunduğundan, her senenin vilâdât ve vefiyyâtını dahi mübeyyin olmak üzre yaptırılan nüfus hulâsa puslası dahi leffolundu. Cezîre'de ise bihamdihî Ta'âlâ birçok senelerdenberi salgın veyâ sârî hiçbir illet zuhûr etmediği ve binâenaleyh vefiyyâtın ilel-i âdiyyeden vukū'a

geldiği nezd-i sâmî-i dâverânelerinde Izah ihtiyâcından vârestedir. Teba'a-i müslime ve gayr-i müslimeden en ziyâde kıdem ve haysiyyeti hâiz olanlarla servetce sâirlerden mümtaz bulunanlar dahi ayrı bir puslaya derc olundu; bu puslada esâmîsi muharrer olan zevât pek kıllette görünür ise de, Midilli'ce sahîhan haysiyyet ve servet ashâbı da bunlardan ibâret olduğu ma'lûm-ı sâmî-i cenâb-ı vilâyet-penâhîleridir. İngiltere ve düvel-i sâire konsoloslarının ahâli hakkında sahâbet ve tahrîkâtına gelince, İngiltere nazarında her neden ise Midilli'ye gerek politika ve gerek ticâretce pek de ehemmiyet verilmediğinden, İngiltere konsolosu vekâleti Fıransa konsolosu vekili Mösyö Ruboli'ye muhavvel olarak, Ruboli ise hadd-i zâtında öyle tahrîkât-ı siyâsiyye temâyülünden bütün bütün berî ve Devlet-i aliyye'ye hayr-h'âhlıkla muttasıf bir halûk ve halîm zât olarak şimdiye kadar adam himâye etmek ve halk tahrîk eylemek gibi kat'â bir hâlde bulunmamıştır. Zann-ı çâkerâneme göre, İngiltere'nin buraca siyâsî bir maksadı olsa icrâsına o mizâc ve mişvârda bir adamı vâsıta etmez. Düvel-i sâire konsoloslarının buraca işi bir unvan ile rüsûmât mu'âfiyyetinden istifâdeye münhasir olarak içlerinden hiçbirinin öyle tahrikât ile uğraştığı olmadığı gibi, uğraşmak istiyen olsa bile maksadını idâreye kâfî kudret ve haysiyyeti yoktur. Yalnız içlerinden Yunan konsolosu ara-sıra hukûmeti işgâl eder; âna sebeb de icrâât-ı hukûmet ve bâhusûs tekâlîf-i devletten kurtulmak için bir bahâne ile tâbi'iyyet-i Yunâniyye iddi'âsına kıyâm edenlere müteallik da'vâlarla uğraşmaktan konsoloshânelere âid olan menâfi'-i nakdiyyedir. Şimdiye kadar arada Midilli'ye mahsus bir garez-i siyasî'ye isnâd olunabilecek hiçbir mes'ele zuhûr etmediği gibi Yunan konsolos vekili de ahlâkan ve dirâyeten öyle makāsıd-ı hafiyye idâresine muktedir takımdan görünmez. Ma'amâfih memâlik-i hazret-i pâdişâhî'nin sekenesinde Rum bulunan her cihetinde olduğu gibi burada dahi birçok adamlarca Yunan'a temâyül ve Yunan Konsoloshânesi'nce o fikri beslemeğe tabiî bir inhimâk mevcuddur. Ol bâbda emr-ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 27 Şevvâl, sene 97 ve fî 19 Eylûl, sene 96 (*1 Ekim, 1880*[1])

Bende,

NAMIK

MEHMED KEMAL

[1] Gāzî Ahmed Muhtar Paşa'nın *Takvîmü's-Sinîn*'ine göre Mâlî 19 Eylûl, 1296 ve Milâdî 1 Ekim, 1880; Hicrî 26 Şevvâl, 1297'ye karşılıktır.

CCCCXLIX.

Kemal, Midilli Mutasarrıfı bulunması dolayısıyle, burada ne gibi idârî islâhâta ihtiyaç görüldüğüne dâir tasavvurlarını aşağıdaki mufassal yazısında bildirmektedir. Maârif, Zirâat, San'at, Ticâret, Adâlet, adanın dâhilî idâresi sâhasında bilgi vermiş, umûmiyetle o zamana kadar bu hususta neler yapıldığından, hâl-i hâzır vazıyetinden, yapılması gereken şeylerden bahsetmiştir.

Midilli'de birkaç Sıbyan, bir de Rüşdîye mektebi vardır; İslâmlar'ın dînî ve ilmî müesseselerine âit nekadar para ve binâ varsa, hepsi "evkâf-ı mazbûta" hâline getirilmiştir; mekteplerin harablığı, hoca sıkıntısı, dolayısıyle okuyup-yazma bilenlerin azlığı bu sebebe bağlıdır. Hıristiyanlar'ın bir-iki mektebi bulunmakla berâber, maârifce ilerlemek imkânları aramadıklarından, İslâmlar gibi onlar da oldukça geri vazıyettedirler. Maârif'ce o zamana kadar neler yapıldığından bahseden Kemal, adanın her karyesinde ibtidâî mekteplerinin açılması ve ilk öğretimin mecbur tutulmasını, kasabalardaki Rüşdîyeler'de İstanbul'daki askerî rüşdîyelerde tatbik edilen tedris tarzının lüzumunu, bir de mekteplerde yatılı sınıf açılmasını, tüccar gemilerine kapdan yetiştirmek için bir mektebin te'sisini, bu üç şeyin Midilli için lüzumlu olduğunu kaydediyor

Midilli'de zeytun ziraatinin fâizciler, sarraflar yüzünden verimli olmadığı, bunun için Menâfi' Sandıkları'nın kaldırılması, bir banka şu'besi açılarak ziraat sâhiplerine az faizle borç verilmesi, zeytun mahsûlünden alınan verginin azaltılması Midilli'nin zeytun ziraati cihetinden kalkınması için düşünülen çârelerdir. Mahsûlünü zeytun teşkil etmesi dolayısıyle halk bilhassa sabun ve debâgat san'ati ile uğraşmaktadır; bu yüzden bir sanâyi' mektebinin açılması da faydalı olacaktır.

Midilli'nin ticâretce geriliğinin başlıca sebebi, maârif ve sermâye noksanlığıdır; yolların azlığı ve harablığı, liman'ın temizlenmemiş olması, adada dâhilî hiçbir telgraf hattının bulunmayışı, gümrük ve vergi usûlleri ticârete engel başlıca sebeblerdir. Midilli'nin adlî teşkilâtı ve dâhilî idâresi hakkında da bilgi veren Kemal, hulâsa kısmında, bütün bunları alınan emr-i âlî'de Midilli halkının sorulan ihtiyaçları münâsebetiyle yazdığını ilâve eder. Buraya Amasya ve Bursa için ta'kib edilen siyâsetten başka bir idâre tarzının icâbettiği, vaktiyle yapılan hatâlar yüzünden yurdun birçok yerlerinin elden çıktığı, Midillî'nin muhâfazası için, icâbeden islâhâtın yapılması lâzım geldiği fikrini müdâfa'a etmektedir.

Bu resmî muhtıranın aslı Kemal'in kendi el yazısı ile, Abdü'l-Hamîd'in Yıldız evrâkı arasındadır; bundan naklen Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, 246 v.d.).

449. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlilîği'ne

2. X. 1880

Şeref-sünûh eden irâde-i isâbet ifâde-i cenâb-ı pâdişâhî hükm-i celîlline ittibâ'en Midilli'ye tasavvur ve tahkîk edilen ihtiyâcât-i islâhiyyenin zîrde arz ve ta'dâdına ictisâr olunur.

I.

Nezd-i 'âlîde vâreste-i İzâhtır ki bu zamân-ı feyz ve terakkîde her yer halkının a'zam-ı ihtiyâcâtı istikmâlât-ı insâniyye ve sa'âdet-i medeniyyenin rûhu olan ma'ârifdir. Midilli ahâlisi ise memâlik-i pâdişâhî sekenesinin en müsta'idlerinden ma'dûd olduğu hâlde ma'ârifce olan iftikârı ekser yerlerden ziyâde görünür; çünki ahâli-i islâmiyye'nin te'sîsât-ı dîniyye ve ilmiyyesine dâir nekadar nukûd ve emlâk-i mevkûfe var ise yalnızca emvâl-i vakfiyyenin mütevellîler yedinde itlâf edilmemesine dâir olan bir fermân-ı 'âlî hükmünün sû'-i tefsîriyle kâffesi zapt olunmagla mektepleri hemen ale'l-umûm harap olduğundan ve ötede-beride kalarak içinde ders okunabilen birkaç sıbyan mektebinin haftalıkla i'âşe ettiği hocalar çocuklara bi't-tab' harekeli yazı okutabilmekten mâ'ada birşey öğretmeğe muktedir olmadıkları cihetle, rüşdîye dersi görmeğe lâzım olan kâbiliyyet hâsıl olamadığı gibi, biraz zamandanberi rüşdîye mektebi de sıbyan mekteplerinden ziyâde şâyân-ı teessüf bir hâle geldiğinden İslâm içinde her nerede olsa ve nekadar noksan esbâb içinde bulunsa yine yetişip çıkmak şânından olan gayret-i musirrâne ashâbından birkaç kişi istisnâ olunursa CezÎre'de hattâ imlâ ve mânâsıyle yazı yazabilecek adam zuhûr etmemeğe başlamıştır.

Hıristiyanlar ise bir-iki muntazamca mektep yapmagla berâber, meselâ Sakız veyâ Kaşot halkı gibi ilmin herhâlde feyz ve galebesini idrâk ile mu'âmelelerine ma'ârifi esas tutarak mekteplerini ilerletmek ve yâhut müntehâ dersler için hâlen ve serveten iktidârı olanları hemen umûmiyet üzre memâlik-i garbîye'ye göndermek tarÎk-ı terakkîsine girmiş takımdan değildir. Bi'l-'akis bulundukları hâli kendilerince müntehây-ı matlab biliyorlar ve bu hâle terettüb edecek her tegayyürden nekadar fâide hâsıl olsa yine ânda bir mazarrat tevehhüm ederler. Vâkı'a içlerinde pek ziyâde servete mâlik olanlar çocuklarını tahsil için öteye-beriye göndermektedirler; fakat o sûretle giden talebe de birkaç kişinin hâsıl ettikleri servet ve şöhretle berâber fikr-i zamâneye karşı ma'yub olmamak, veyâ evlâdını mahcub etmemek üzre sevkettiği birkaç çocuktan ibârettir. Binâenaleyh Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti içinde Midilli Hıristiyanları'nın bulundukları mertebe-i ma'ârif en aşağı değilse de pek aşağılardan sayılır.

Terakkî-i ma'ârif emrinde edilen teşebbüsâta gelince Hıristiyanlar ötedenberi mekteplerini kendileri idâre edeceklerinden hükûmet-

çe Midilli'de bulunan Türkçe mekteplerinin muallimlerine üçyüz altmışdört kuruş maaş i'tâsından başka birşey yapılamayıp İslâm için görülen himmet dâhi ekser sancaklarda olduğu gibi Midilli ve Molova kasabalarında birer Rüşdîye te'sîsinden ve bunların onsekiz sene zarfında mahsûl-i terbiyesi ise Dersa'âdet'teki mekâtib-i askerîye'ye, ve yâhut aklâm-ı mahallîye'ye gönderdikleri yirmi-otuz çocuktan ibâret kalmıştı. Muahharen vilâyet-i celîlenin emr-ü-teşvîkiyle İslâm'ın ashâb-ı himmet ve haysiyyetinden mürekkep bir Cem'iyyet-i İlmîye teşekkül eyledi. Bu cem'iyyet tahsilden mahrumiyyetle berâber sahîhan mâ'il-i terakkî olan ahâli-i islâmiyye'nin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlesinden ihtiyâr ettiği fedakârlıklar sâyesinde Midilli kasabasında bir Sıbyan merkez mektebi te'sis etmiş ve Molova kasabasında Yere nâhiyesinde ve Sarlıca karyesinde mektepler yaptırmış ve yaptırmakta bulunmuş olduğu gibi, bir çocuğu altı ay içinde okuduğunu yazmağa ve yazdığını okumağa muktedir edeceği bi't-tecrübe sâbit olan tarz-ı cedîd tahsili şimdilik buralara ta'mim eylemiştir. Bundan başka Midilli'de bir de kız çocuklar için merkez mekteb-i ibtidâ'iyesi vücûde getirmeğe çalışmaktadır.

5 Kânûn-ı evvel, 95 târihi ile makâm-ı sâmî-i vekâlet-i kübrâdan vârid olan emir-nâme hükûmetçe meşrûtu'n-lehleri münkariz olan evkâf-ı islâmiyye, ma'ârife terk olunduğundan ve 1 Temmuz, 96 târihiyle alınan emir-nâme hükmüne göre ise evkâf-ı islâmiyye'nin cemâ'at meclisleri ma'rifetiyle idâre olunacağı gibi evkâfı ile rüsûmâttan mâ'ada vâridât-ı sâfîye-i devletin öşrü dahi umûrı-ı nâfi'a ve ma'ârife hasrolunmak üzre sene-i âtîyeden i'tibâren ahâliye terk ve ihsân buyurulduğundan meşrûtu'n-lehleri münderis olan vakıflar şimdiden Cem'iyyet-i İlmîye tarafından tasarrufa alınmak ve cemâ'at meclisleri tarafından idâre olunacak evkâf-ı sâirenin *vücûh-ı birr*'e âid olan fazlasından ma'ârife bir hayli şey kalmak ve Cezîre'ce inde't-tahmîn altıbin liraya bâlig olan vâridât-ı sâfîye öşrünün lâ-akal bir sülüsü yine ma'ârife tahsis olunmak mukarrer olmagla ihyây-i mülk ve millet maksad-ı celîlinin en büyük esaslarından addolunmağa şâyân olan bu irâdât-ı isâbet ifadât-ı hazret-i şehenşâhî'den hâsıl olacak sermâye ile evvelâ Cezîre'nin İslâm bulunan her karyesinde etfâl-i zükûr için bir ve mümkün olur ise kız çocukları için bir ibtidâ'î mekteb bulundurularak ma'ârif nizam-nâmesinin ta'yin eylediği tahsîl-i cebrî kâ'idesi tamâmıyle fi'le getirilmek ve sâniyen kasaba-

lardaki rüşdîyelerin usûl-i tahsîli Dersa'âdet askerî rüşdîyelerine tevfîk olunmak ve sâlisen kurâ etfâlininin ashâb-ı heves ve isti'dâdını mekâtib-i ibtidâ'îye tahsîlline inhisardan kurtarmak için rüşdîyelerde bir de leylî sınıf küşâd eylemek ve râbi'an İslâm ve Hıristiyan fukarâ çocukları için bir sanâyi' mektebi yapmak ve hâmisen Cezîre halkının herşeyden ziyâde müsta'id olduğu gemicilik fenninde tüccar sefinelerine kapdan yetiştirebilecek bir husûsî mektep inşâ eylemek mümkün olur ve Cem'iyyet-i İlmîye'nin ibrâz eylediği ikdâmât-ı müessireye nazaran ve ele geçecek mebâligin ehemmiyetiyle berâber Saltanat-ı Seniyye'nin bu inâyât-ı müşfikâne ve müşevvikânesi üzerine ahâli de hâllerine nisbet pek büyük fedakârlıklar ihtiyârından geri durmayacakları daha mebâdî-i teşebbüsde elde ümidden başka bir sermâye yok iken, ahâli-i islâmiyye tarafından gösterilen âsâr-ı hamiyyetle müsbet bulunmasına binâen bu te'sîsâtın ikmâline birkaç sene içinde husûl-i muvaffakıyyet me'mûl olunur. Bundan başka Midilli İslâmı umum denilebilecek bir ekseriyyetle Rumca telâffuz ettikleri gibi, Hıristiyanlar'ı da Türkçe öğrenmeği menâfi'-i ticâretlerince lâzimeden addettiklerine ve hattâ şimdiden mekteplerine Türkçe muallim(i) aldıklarına nazaran, bu sanâyi' ve gemicilik muhtelit mektepleri vücûda gelince iki milletin rüşdîye tahsîlini bir dereceye kadar tevhîd ile halk arasında zâten mevcut olan i'tilâfı bir kat daha te'yîd etmek de mümkündür. Bu hâllere nazaran Midilli'nin şimdilik ma'ârifce asıl ihtiyâcı bâlâda arzolunan üç nevi' inâyât-ı seniyyeye vaktiyle ve tamâmiyle dest-res olabilmekten ibâret görünür.

II.

Midilli'ce ihtiyâcât-ı külliyyeden biri de servetin birinci menba'ı olan felâhatin terakkîsine ve hattâ hâl-i hâzırda devâmına mâni' olan ba'zı esbâbın izâlesidir.

Cezîre'nin mevki'i her türlü mahsûlât yetiştirmek isti'dâdına mâlik ise de, zirâate kābil olan yeri bi'n-nisbe az olduğuna ve ânların da kuvve-i inbâtiyyesi pek âdî bulunduğuna binâen mahsûlât-ı zer'iyyesi ihtiyâcât-ı mahalliyeye dörtte bir nisbetinde tekābül edemiyeceğinden ve bu cihetle zahîre bi't-tab' kıymetdâr olduğundan, ahâli tarafından zirâate fevkalâde ikdâm olunmakta bulunmagla bu bâbda memlekete göre yapılabilecek şeyler yapılmıştır denilebilir. Vâkı'a metrûk tuzla, veyâ bataklık gibi mevcut olan birkaç yeri kābil-i

zirâ'at olacak bir hâle getirmek ve edevât-ı zer'ıyyeyi islâh etmek sûretleriyle zirâ'ate bir mikdar daha vus'at vermek mümkün ise de ihtiyâr olunacak fedakârlık derecesinde fâide-i âcile hâsıl etmek ve husûsiyle bir teşebbüse girilecek sâhib-i sermâye bulabilmek muhâl görünür; fakat Cezîre'nin en birinci mahsûlü olan zeytun felâhati bir himmet ve dikkat-i mahsûsaya şâyestedir. Arz ve ta'rif ihtiyâcından vârestedir ki zeytun ağacı kuvây-i muhassıla-i servetin en geç ve en güç yetişenlerindendir. Midilli ahâlisinin ise ötedenberi felâhati zeytuna ve ticâreti zeytun bağcılığına münhasir olduğu hâlde binikiyüz altmışdört senesinde kışın şiddeti ağaçları bütün dondurmuş ve ândan sonra âfet-zede olan ağaçların kütüklerini mahsûldâr etmek, veyâ yeniden zeytun yetiştirmek ve yâhut yabânî zeytunluklar açıp aşılamak için lâzım olan sarfiyyât birçok ashâb-ı felâhatin artırabildiği akçeyi mahveyledikten başka, mevcûdiyle ihtiyâcât-ı felâhatini idâre edemiyen ve yâhut işini bilmeyen ekser ahâli için bir de murâbaha belâsı peydâ eylemiştir.

Zeytun felâhati nekadar ağır tefeyyüz eder ise murâbaha fâizi o kadar sür'atle tezeyyüd eylediğinden ve murâbahaya alışanlar ona dâir olan nizâmât-ı zecriyyeyi muhâkemâtın her türlü tedkîkâtından kurtarabilecek desâyisiyle berâber öğrendikleri cihetle, istedikleri gibi senet tanzim ve yâhut senetlerini tebdil ettirmekte sıkıntı çekmediklerinden bugün Cezîre'nin ashâb-ı emlâki üzerinde murâbahadan hâsıl olmuş tahmînen ikiyüzbin liralık deyn mevcûd ve ashâb-ı felâhatin zeytunluklarını kâbiliyyet-i tabî'iyyelerinin müsâ'ade ettikleri dereceye getirmeleri ise ellerine tedric ve tedâhül tarîkıyle daha dörtyüzbin lira geçirmelerine mütevakkıftır.

Halkı murâbaha pençesinden kurtarmak için hükûmetce tasarruf ve tertib olunan ve ba'zı yerlerde bir dereceye kadar faydası meşhud olan menâfi'-i umûmiyye sandığı vaktiyle burada dahi yapılmış ve fakat umum Cezîre halkının verdiği sermâye mâ vuzi'a-lehinin bütün bütün hilâfına olarak yalnızca Midilli kasabasındaki rıhtımın ta'mir ve tecdîdine sarfolunmuş olduğundan Cezîre'de o te'sîs-i nâfi' bütün bütün ma'dum olmagla şimdi tecdîdine bir çâre teharrî olunmakta ise de, tesâdüf olunan müşkilât bertaraf edilib de sandığın ihdâsına hemen şimdiden muvaffakıyyet hâsıl olsa bile, bunun sermâyesi usûl ve emsâline nazaran ahâliden alınacak öşr ile vücûd bulacağından senevî ikibin, ikibinbeşyüz lira ile başlanacak böyle bir merci'-i

isti'âne ahâlice olan ihtiyâcât-ı nakdiyyenin öşrü ma'şarına ancak tekâbül eder.

Bu cihetlerle Midilli'nin zeytunculuğunu terakkîye sevketmek ve belki tedennîden men'eylemek daha mühim ve müessir bir çâre tedârikine muhtâç olarak, o çâre de mütale'a-i çekerâneme göre buraya bir banka şu'besi getirebilmektir. Felâhate muâvenet yolunda teessüs eden bankaların şerâiti ve bu şerâitin halka hayırlı ve memlekete kābil-i tatbîk olanları nezd-i evliyây-ı umûrda ma'lûm olmagla, kavâ'id-i külliyye'ye nakl-i makāl vazîfenin hâricinde addolunarak mevrid-i suâl olan ihtiyâcât-ı mahalliyye hakkında ba'zı mütâle'ât-ı kāsıra beyânına ictisâr olunur.

Bâlâdaki tafsilâttan istifâde ve istidlâl buyrulacağı vechile, evvelâ böyle zeytunluk gibi geç ve güç yetişir bir zımân üzerine edilecek ikrâzât uzun müddetli olmalıdır; uzun müddetli müdâyenet için tarafeyn-i mu'âkideyni tamâmiyle hoşnûd edecek tarîk ise intifâ, veyâ ta'bîr-i ma'rûfiyle amortisman olarak Cezîre'de bu usûl üzerine muâmele edecek bir banka şu'besi hem ahâlinin ihtiyâcını hakkıyle îfâ ve hem de bi't-tab' mazhar olacağı rağbet cihetiyle kendi maksat ve menfa'atini te'mîn etmiş olur.

Sâniyen Midilli'de bulunacak bir banka şu'besi tarafından edilecek ikrâzâtın fâiz ve re'sü'l-māl mahsûbunun yekûnu fâiz-i nizâmîden mümkün mertebe dûn bulunmalıdır.

Zann-ı çâkerânemce Avrupa'dan böyle bir banka şu'besi tedârik edebilmek muhâl addolunamaz.

Bir de Midilli dâhilinde yalnız zeytunluklar takrîben otuzyedibin adam tasarrufunda olarak bunların bir ekseriyyet-i külliyyesi de küçük ve ötede-beride dağınık birer parça yere mâlik olduklarından ve zeytun mahsûlü Eylûl evâsıtında idrâk etmeğe başladığı hâlde, ekser kurâda sonbahar hitâma yaklaşmadıkça lüzumu kadar su bulunmadığı cihetle Teşrîn-i sânî'den evvel zeytun ta'sîr edecek değirmenlerin açılmadığından, herkesin ceste ceste toplanılan mahsûlünün hitâm-ı ta'sîri bereketli senelerde yedi-sekiz mâha tevakkuf etmekle ahâli mahsûlünü çürütmemek için tuzlamağa mecburdur. Bir mud zeytun ise lâyıkıyle muhâfaza olunmak için elli okkka tuza muhtaç olarak bir mud zeytundan biribiri üzerine nihâyet ondokuz desti yağ hâsıl olmasına nazaran o kadar mahsûlün tuzu için dahi nakliyyesi ve tâcirinin temettü'iyle berâber otuzyedibuçuk kuruş kadar tuz

masrafı gitmektedir ki bu sûretle şimdiki hâlde biribiri üzerine yirmibeş kuruşa satılmakta olan bir desti zeytun yağı verdiği öşrün sülüsânından ziyâde bir de tuz vergisi i'tâ eylemektedir.

Binâenaleyh buranın birinci vâsıta-i serveti olan zeytunun uğradığı bu teklif, ahâliye zuhûrundanberi pek ağır gelmiş, bu bâbda birkaç def'a ve birkaç tarzda istid'â ve mürâca'at vukū' bulmuş ise de her neden ise hiçbiri te'sir etmemiş olmagla ashâb-ı mahsûl tehvîn-i masârif için kaçırma tuz isti'mâline bir sûretle i'tiyâd etmişdir ki buralarca tuz kaçakçılığı mahkeme a'zâsına sirâyet edecek kadar mübâh addolunmuştur. Mahsûlât-ı öşriyye tamâmen alınabilmek i'tibâriyle hisâb olunduğu hâlde Midilli'de biribiri üzerine senevî sekizyüzbin kantar, veyâ memleketin mikyâs-ı ma'rûfunca beşmilyon altıyüzbin desti kadar yağ ve bu hisab ile takrîben üçyüzbin mud zeytun hâsıl olduğu anlaşılıyor.

Bâlâdaki tafsilâttan anlaşılacağı üzre bu zeytunun kâffesi tuzlatılmak lâzım gelse Cezîre'de yalnız zeytun için sarf olunacak tuzun mikdârı senede onbeşmilyon ve hattâ zeytunun nısfı tuzlatılmak ve bir mud için elli kıyye yerine yirmi kıyye konulmak i'tibâriyle yine yekûn-ı sarfiyyât üçmilyona bâlig olmak lâzım gelir iken Midilli'nin me'kûlâtı dahi dâhil olduğu hâlde tuzca sarfiyyâtı biribiri üzerine nihâyetü'n-nihâye beşyüzotuzbin kıyyeyi tecâvüz etmediği Rüsûmât İdâresi'nin muhâsebâtiyle sâbittir. Tuz inhisârının buralarca faydası onda altı i'tibâriyle tuz kaçakçılarına âit olduğu bu mukāyese ile bedâhet derecesine vâsıl olur.

Midilli ahâlisinin zeytunları için ötedenberi arz edegeldikleri temennî ise tuzlalarda toprakla karışık olarak zuhûr eden ve zeytun tuzlamaktan başka hiçbir şeye yaramıyan siyah tuzun ucuz bir fi'ât ile kendilerine verilmesi husûsundan ibârettir. Bu tuza meselâ devletce beş para fi'ât vaz' olunsa, Cezîre'de me'kûlâta ve sâir sarfiyyâta giden tuzlar yine âdî tuz olacağından, Hazîne'nin o cihetle olan istifâdesine tabî'î bir halel terettüb etmeyeceği gibi, zeytuna sarf olunacak tuzun tenezzül-i kıymetinden zuhûr etmesi hatıra gelen zarara bu nevi' tuzun sarfiyâtınca hâsıl olacak tezâyüdün faydası ma'a ziyâdetin tekābül eder; çünki evvelâ şimdi zeytunun nısfını tuzlamağa ve âna da lâzım olan tuzun nısfını sarf etmeğe ancak cesâret edebilen ashâb-ı emlâk mahsûllerini muhâfaza için muhtâç oldukları tuzu, kaçakçılardan tuz almaklığın tevlîd edebileceği her türlü müşkilât ve mahzû-

râttan berî olmagla berâber mu'tedil bir fi'âtla tedârik edebileceklerini görünce bi't-tab' mahsûllerini tamâmiyle ve kâ'idesi üzre tuzlamağa kıyâm ederler ki bu sûretle tuz sarfiyyâtı tabî'î şimdikinin birkaç misline bâlig olur.

İbkâ 'alâ mâkâne yoluna gidildiği sûretde ise, rüsûm-ı sitte nekadar ikdâm etse ve hattâ bizim memlehalardan tuz kaçırılmasını bütün bütün men' eylese buralara ecnebî tuzu idhâlinin önünü almağa kolaylıkla muvaffak olamaz; çünki Midilli'ye kayık yaklaşabilecek iskelelerin kâffesini hakkıyle muhâfaza etmek hemen tuz vâridâtı kadar masrafihtiyâriyle, bölüklerle kolcular istihdâmına mütevakkıftır; velev ki rüsûm-ı sitte tarafından tuz kaçakçılığının suhûletle def'ine bir çâre bulunsun. Bu hâlde dahı menfa'atini lâyıkıyle bilmediği ve bilse dahi ihtiyâcât-ı hâzırasını İfâya kâfî olacak kadar sermâyeye mâlik olmadığı bâlâdaki tafsîlâttan müstebân olan ashâb-ı emlâk ekseriyyet üzre ucuz tuz bulamayınca anbarlarda kalan zeytunlarını tuzlamak istemiyecekleri ve isteseler bile muktedir olamıyacakları tecârib-i müteaddide ile müsbet olduğu gibi zeytun, tuzlanmadığı sûrette hâsıl olan yağın kıymeti yarı yarıya tedennî edeceğinden ve hâlbuki ihrâc olunan zeytunyağının gümrüğü râyic üzerine alındığından ahâlinin siyah tuz hakkında olan istid'âsı red olunduğu hâlde bir taraftan rüsûm-ı sitte birşey kazanamamagla berâber, bir taraftan da devletin gümrük vâridâtına birçok zarar terettüb edeceğinde şüphe yoktur. Hükûmet-i seniyye'nin menâfi'-i 'âcile (عاجله) ve âcile (آجله) sine muvâfık olmagla berâber, memleketin terakkî-i servetine hizmet edecek ve hoşnûdîleri zâten ve zamânen nezd-i 'âlîde fevka'l-'âde mültezem olan halkın en ehemmiyetli bir madde-i guft-gûsı aradan kaldırılmış olacağından, bu mes'ele evliyây-i umûr hazerâtının sûret-i mahsûsada dikkat ve inâyetlerine şâyeste görünür.

III.

Servetin en başlı menba'larından olan san'at Midilli'ce yok hükmündedir. Cezîre'nin külliyyetli i'mâlâtı sabun ile eşyây-i debbâgıyyeden ibâret olarak ahâlinin ekseri ise zâten zirâ'atle geçinmekte olduklarından buraca sanâyi'e teşvik ve terviç yolunda hukûmetce bâlâda arzolunan Sanâyi' Mekteb-i Muhteliti'nin küşâdiyle ihtiyâcât-ı mahalliyenin bir cüz'ünü İfâ ve kasabalar ahâlisinden bir ekalliyyet-i cüz'iyyeyi i'âşe etmekte olan hiref-i âdiyyeyi mümkün mertebe ilerletmekten başka yapılacak birşey görülemiyor.

IV.

Buraca en ziyâde şâyân-ı teessüf olan maddelerden biri de vesâit-i servetin en mühimmi olan ticâretin hâlidir.

Midilli Cezîresi Bahr-i Sefîd'de İstanbul'un cenûbu ile ve Avrupa'nın şark-ı cenûbu ile nekadar müvâridâtı var ise hemen cümlesine bir merkez-i ittisâl olduğu hâlde ahâlisinin ettiği ticâret zeytunyağı ve sabun ve ba'zı eşyây-i debbâgıyye ihrâciyle Cezîre'nin sarfiyyât-ı mahalliyyece muhtâç olduğu ma'mûlât ve mahsûlât-ı hâriciyyenin idhâline hizmetten ibârettir.

Ticâret-i mahâlliye'nin böyle Cezîre'nin kābiliyyât-ı tabî'iyyesiyle nisbet kabûl etmiyecek bir hâlde kalmasına başlıca sebeb terakkıyyât-ı ticâretin esâsı olan ma'ârif ve sermâye noksanı olduğunda şübhe olmayıp bu sebeb-i aslînin izâlesi ise terakkî-i ma'ârif ve tedârik-i sermâye hakkında bâlâda arzolunan tedâbirin ittihâziyle refte refte ikmâline ve te'sîrâtının tamâmiyle husûlüne mütevakkıf ve bu da bir hayli zamâna muhtaç görünür; ma'mâfih Midilli'ce ticârete müteallik lâzımü'l-icrâ birtakım tedâbir-i 'âcile vardır ki bunların biri ve belki birincisi tesviye-i turuk maddesidir.

Filhakîka Cezîre'de bundan takrîben onsekiz sene mukaddem *Düstûr*'da münderic olan yol nizam-nâmesinin icrây-i ahkâmına teşebbüs olunmuş ve ahâliden bu maksad için tahmînen iki milyon kuruşluk akçe toplanmış ise de, araya karışan sû'-i isti'mâlât cihetiyle bırakılan eserler edilen fedakârlıklara nisbet irâesinden teeddüb olunacak bir derecede kalmış ve iki-üç sene evvel yolların hiç olmazsa mevcûdunu ta'mire medâr olmak ümîdiyle yine zikrolunan nizâmın icrâsına kıyâm olunduğu hâlde, ahâliyi te'min kābil olmamak cihetiyle yevmîye bedelinden ele geçen akçenin cüz'iyyeti hiçbir şey yapmağa müsâ'id olmamıştır. Bu cihetle Cezîre'de şimdiki hâlde oldukça üzerinden güzârı kābil beş-altıbin metre kadar yol mevcut olup onbeş-onaltıbin metre mesâfelik yolun ta'mirine ve yirmidokuz-otuzbin metre kadar mesâfelik yer için dahi yeniden yol inşâsına ihtiyâc-ı kat'î görünmektedir.

Şu ifâdeden anlaşılacağı vechile Cezîre'nin en kat'iyyü'l-lüzum olan caddeleri yüzde yetmiş-seksen i'tibâriyle mefkūd olarak ekser karyelerin biribirine ve hattâ birçoğunun iskelelere ve kazâ merkezlerine hutût-ı müvâridesi piyâde yolu denilmeğe bile şâyan olmayan birtakım zarûret ve meşakkat geçitlerinden ibâret olduğundan, hayvan

ve belki ba'zı cihetlerde insan sırtıyle nakl-i eşyâya hâsıl olan mecbûriyyet, Cezîre'nin yalnız hâriçle ticâretini değil, dâhilinde cereyan eden ticâret-i cüz'iyyeyi bile bir su'ûbet-i fevka'l-'âdeye dûçâr etmektedir.

Nezd-i 'âlîde müstagnî-i îzâh olduğu üzre tesvîye-i turuk nizam-nâmesi, icrââtında uğradığı ta'rîzât ve müşkilâta binâen ekser mahallerde bi'l-fi'l icrâdan sâkıt olmuş olduğu gibi, hadd-i zâtında dahi bu nizam hükmünce herkes senede dört gün yollarda işlemek ve yâhut kendine bedel birini işletmek ile mükellef olarak birtakım yerlerde ise bedel-i şahsî yerine bedel-i nakdî alınagelmiş olub hâlbuki yol yapmak dahi bir san'at olmasına nazaran binde birinin o san'atla ülfeti olmayan ahâliyi istihdâm ile muntazam bir tarîk vücûda getirmek fennen mümkün olmadıktan başka meselâ ikiyüzbin liraya mâlik bir adam ile o adama yüz kuruş aylık ile hizmet eder bir diğerinin müsâvât üzre bir teklif altında bırakılması dahi adl ve kâidenin bütün bütün hilâfında bulunduğundan me'muriyyet-i kemterânem sırasında Cezîre'nin yollarını tesviye için ahâlinin vergisi nisbetinde bir kesr-i munzam tahsîli düşünülmüş ve bu bâbta takdîm olunan arîza üzerine Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi tarafından Dersa'âdet'e mürâcaat olunmuş ise de Turuk ve Me'âbir Komisyonu bu sûret, sû'-i tefsîr ve te'vîli mûcib olacağı zannına düşerek, yolların ahâliyi teşvîk ile yaptırılması re'yinde bulunmuş idi. Buna mukâbil Midilli'ce o türlü teşebbüsâtta teşvîkin bir faydası olamıyacağı ve hukûmet-i seniyye tarafından yollar için edilecek teşebbüsâtın buraca bir gûnâ sû'-i tefsîr ve te'vîle meydan vermesinin ihtimâli olmadığı tecârib-i mahalliyye ile müsbet olarak bi'l-'akis yolların fikdânı ve bu bâbda iktizâ eden tedâbiri, hukûmetin, hiçbir şey yapamıyacağı ma'lûm olan halka bırakması her türlü i'tirâzât-ı muhikkaya meydan verebileceği delâil-i lâzimesiyle arz olunmuş ise de henüz cevâbı zuhûr etmemiştir.

Muahharan saltanat-ı seniyye'nin ihyây-i mülk ve millet hakkındaki niyât-ı celîlesine bir burhân olarak ma'ârif ve nâfi'a için terk ve ihsân buyurulan öşr-i vâridâtın nerelere sarfolunacağı istifsârına dâir şeref-vârid olan emir-nâme-i sâmî üzerine bu bâbda ashâb-ı vukûf ve i'tibârın mütâleaları sorulduğu sırada ekseriyyet nazarında yolların kâffe-i ihtiyâcâta müreccah tutulduğu görülmesine nazaran bu sermâyenin beşte üçü yollara sarfedileceği anlaşılıyor; fakat bu öşr-i vâridâtın yekûnu biribiri üzerine senevî beşbin liraya bâlig

olabilib, bundan yollar için üçbin lira hisse ifrâz olunsa yine yolların kat'iyyü'l-lüzûm olanlarını yedi-sekiz seneden evvel vücûde getirmek mümkün olamaz; hâlbuki daha iki seneye gelinceye kadar tesviye-i turuk için beher adama dört yevmîye i'tibâriyle vergisinin nısfına karîb bir teklif altında bulunan Midilli halkından şimdi saltanat-ı seniyye'nin ma'ârif ve nâfi'a için ihtiyâr buyurduğu fedakârlık nisbetinde bir vergi istenilse, servet-i umûmiyyeye bundan bir zarar terettüb etmiyeceği gibi, hiçbir taraftan haklı bir ta'riz vukû'una imkân bulunamıyacağı, bu iki nevi' sermâye birleştirildiği hâlde yolların iki-üç sene zarfında vücûde geleceği meydandadır.

Midilli'ce terakkî-i ticâret için lâzımü'l-icrâ olan mevâddın biri de limanlarının hiç olmazsa ihtiyâcât-ı hâzırayı îfâya sâlih olacak bir hâle getirilmesidir.

Cezîre, en büyük bir devlet-i bahriyye'nin umûm sefâin-i harbiyye ve ticâriyyesine kifâyet eyliyecek kadar mersâya mâlik olduğu hâlde, bunların kâffesi bakılmıya bakılmıya kābiliyyetinin belki yüzde bir derecesinde istifâde olunamıyacak bir hâle gelmiş ve limanlar için şimdiye kadar hükûmetçe edilen himmet ise bâlâda arz olunduğu üzre Cezîre'den menâfi'-i umûmiyye sandığı nâmına toplanılan para ile şehirdeki limanın kenarına bir rıhtım çevirmekten ibâret kalmıştır. Vâkı'a bu limanın tathîri için bundan yedi sene evvel bir de tarak vapuru gönderilmiş ve bu vapur geçende Urla limanı için İzmir vilâyetinden istenilinceye kadar burada bulunmuş ise de, üç gün işlerse altı ay muattal durduğundan ve çıkardığı çamuru taşıyacak mavnaları nâkıs ve husûsiyle mavnalarını çekecek romorkörü mefkûd olduğundan tarak vapurunun burada vücûdü havâlâtiyle Midilli sandığına bîhûde yere bâr olmaktan ve ba'zı bed-hv'âhân'a bir vesîle-i istihzâ vermekten başka birşeye yaramamıştır. Şimdiki hâlde şehrin iki limanı ile (مانده ماننده) Mandemande ve (كوله) Göle ve (قاپيه) Kapiye karyelerinin ticâret-i bahriyyesine merkez olan Yeni liman ve Çömlek köyü ve (واطوسه) Vatuse ve (افترونده) Eftronde ve (هدره) Hedre ve (آناموطيه) Anamutya ve Filye karyelerince bayağı taayyüşgâh addolunacak kadar ehemmiyyeti bulunan Çamur limanı tathîre ve Molova kasabası başladığı limancığı ikmâle şiddet-i ihtiyâc ile muhtâcdır ve (ميسه طوپی) Misetopi ve (هرسه) Herse karyelerinin halkı da köylerine karîb olan sâhilde vaktiyle mevcut olduğu bakıyye-i âsârından anlaşılan bir güzel liman ihyâ ve tecdid etmek arzusunda bulunuyorlar.

Ma'ârif ve nâfi'aya ihsân buyurulan öşr-i vâridâtın bir humsu da limanlara tahsis edilmek tasavvurât-ı vâkı'a cümlesinden olarak Yeni-liman ile Çamur-limanı'nın üçer-dörderyüz lira ile tathîri ve Midilli kasabasının şimdiki mersây-i ma'rûfu ağzında ve iki fenerin arasında bulunarak limanı posta vapurlarına seddetmekte olan taşın ehven bir masrafla izâlesi mümkün olduğundan öşr-i vâridât ele geçince hemen bir sene içinde zikrolunan iki limanı ayıklatmak ve Midilli kasabasının mersâsını da posta vapurlarına karşı taş mâni'asından kurtarmak kābil olur. Misetopi ve Herse halkı gemicilik ve ticâret-i bahriyye ile me'lûf olmadıkları hâlde o yola sulûkü menfa'atlerine muvâfık gördüklerinden, yapılacak liman için iktizâ eden fedakârlığı bi'l-ihtiyar kabûl etmek azminde ve bu bâbda hukûmetin yalnız nezâret ve mu'âveneti talebinde bulunduklarından husûl-i maksad için Vilâyet-i Celîle'den iktizâ eden tedâbire teşebbüs olunmagla bunun da az zaman içinde husûlü me'mûl olunur. Yeni-liman ile Çamur-limanı hitâm bulduğu gibi nevbet bi't-tab' (مولوه) Molova-limanı'na gelmek, ya'ni ma'ârif ve nâfi'a tahsîsâtından limanlara tefrîk olunan hums oraya sarfolunmak takdîmü'l-ehem ale'l-mühim kā'idesine göre tabî'î olmagla bu sermâye ile Molova-limanı da iki-üç senede ve belki o sermâye karşılık gösterilerek bulunabilecek akçe ile bir sene içinde vücûde getirilebilir; fakat Cezîre'ye en başlı merkez-i müvâridât olan şehir limanlarının tathîri terakkî-i ticâret için en mühim tedâbirden olduğu hâlde, bunu en sonraya te'hir etmek maksada muvâfık olamıyacağından ve hâlbuki öşr-i vâridâtın liman hissesine tefrîk olunacak humsu evvel-i emirde bu limanların tathîrine sarfolunmak istenilse ihtiyâc-ı 'âcili bi't-tab' şehre gālib olan ve zâten menâfi'-i umûmiyye sermâyesinin Midilli rıhtımına sarf olunmasından dolayı her ne yapılır ise şehir için yapılageldiği zehâbında bulunan mülhakāt ahâlisinin bin türlü şikâyetini da'vet edeceğinden başka, o kadar sermâye ile şehrin limanlarını ticâretçe melhûz olan terakkîye tamâmiyle hizmet edecek bir hâle getirmek senelere muhtaç ve bâlâda arz ve ta'dât olunan limanların bir ân evvel husûlü ise lüzûm-ı 'âcili (عاجلی) mübtenî görünmesine ve şehir ahâlisinin bu bâbda ihtiyârî bir fedakârlığa girişmesi muhâl olduğu tecârib-i müteaddide ile bedâhet derecesine varmış olan hakîkatlerden bulunmasına nazaran, bu limanları tathîr ve tanzîm için iktizâ eden masrafı bu limanlar vâsıtasiyle duhûl ve hurûc edecek eşyây-i ticâretten çıkarmak çâre-i münferid hükmünde görünüyor.

Cezîre'de, dâhilen hiçbir telgraf hattı bulunmaması da ticâreti hayliden hayli sektedâr eden sebeblerdendir. Vilâyet-i Celîle'den alınan emir üzerine bu noksanın ikmâli için ba'zı teşebbüsât ihtiyâr olundu; bir dereceye kadar husûl-i muvaffakıyyet me'mûl olunur.

Midilli'den bahren İstanbul ve Mısır ve Tiriyeste ve Marsilya gibi bütün cihan ile müvâridesi olan ticâretgâhlarına eşyâ sevk etmek, veyâ oralardan eşyâ celb eylemek vapur kumpanyaları sâyesinde kemâl-i râhat ve emniyyetle hâsıl olub dururken, buraya onbeş-yirmi milden ziyâde bu'du olmayan ve halkın buğday ve koyun gibi a'zam-ı ihtiyâcına bile mahrec olan Anadolu sâhillcriyle müvâride, Hazret-i Nuh zamanından kalma teknelerin himâyetine ve rüzgârın inâyetine tevdî'-i cân ve mâl etmedikce mümkün olamıyor. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi'nin merkezi olan Sakız, fenerden fenere elli mil mesâfe-i bahriyyeden ibâret iken, orası ile dahi bir haftadan evvel müvâride kābil değildir. Bu cihetle Midilli'nin Sakız ve Anadolu sâhilleri ve Limni tarafları gibi birinci derecelerde mu'âmelesi olan yerlerle müvâridât-ı bahriyyesini teshîl ve te'min etmek dahi en büyük ihtiyâcâtından addolunur. Bu işe himmet edecek bir şirket bulmak muhâlâttan değildir; fakat şerâ'itini hem şirkete müşevvık ve hem de müvâridâtına vesâtet edeceği yerlerin menfa'atine muvâfık olacak sûrette ta'yin etmek re'y-i 'âlîye âid olan külliyyât-ı umûrdan addolunur.

Midilli'ce bir de dâhilî gümrük mes'elesi vardır ki ticâretin terakkî ve hattâ idâmesince mevadd-ı meşrûhanın cümlesinden ziyâde dikkat ve i'tinâya şâyestedir. Ticâret-i dâhiliyyede resim almak her mülke ve husûsiyle san'at ve hattâ felâhatca Avrupa'ya nisbet kabûl etmiyen bizim memlekete göre vesâit-i serveti birinci şart-ı hayâtî olan müsâbaka iktidârından mahrum ve o cihetle refte refte mahv ve zevâle mahkûm etmek olduğu fen ve servetce kavâ'id-i müsellemeden addolunmakta olarak Midilli ise bir cezîre'den ibâret olduğu ve bir tarafından bir tarafına naklolunan eşyâdan lâ-akal yarısı yolların intizamsızlığından dolayı kayık ile sevk olunduğu hâlde, bunun dahi burada sekiz gümrük resmiyle mükellef tutulması hikmet ve adâlete bütün bütün mugâyir görünüyor. Dâhilî gümrüğün ticâretce te'siri bir derecedir ki hârice gönderecek kadar zahîre hâsıl edebilen ve Midilli kasabasıyle aralarındaki mesâfe-i bahriyye dört saatden ibâret olan Mandemande karyesinden buraya buğday götürmekten ise, tâ Odesa'dan Tiriyeste'-

den un nakletmek tüccar için daha ehven geliyor. Kara gümrüklerinin vaktiyle lağv olunması müvâridât-ı bahriyyeye hasbî bir husûmetten münba'is olmadığı ve meselâ karadan denizden Midilli kasabasına bu'du iki saatten ibâret olan Sarlıca karyesinin halkını, eşyâsını bahren nakledip de yüzde sekiz gümrük vermekten ise, berren nakli için hayvan beslemek ve yâhut gemicilere rağmen kirâcılara medâr-ı ma'îşet etmek hükûmetce iltizâm olunur hâllerden olmadığı umûr-ı ma'lûmeden olmasına nazaran, dâhilî gümrüklerin bekâsı değilse böyle bir sancak içinde iki saatlik yerden naklolunan eşyâya kadar şumûlü bu asr-ı terakkîde bekâsına kat'ân cevâz olmayan seyyielerdendir; binâenaleyh hiç olmaz ise Cezîre dâhilinde olsun bahren naklolunacak eşyây-i dâhiliyye gümrükten mu'âf tutulur ise bir büyük kâ'ide-i hakkâniyyete tevfîk-i hareket buyurulmuş ve ahâli de pek ziyâde tatyîb edilmiş olur; gümrük vâridâtına bundan terettüb edebilecek zarar ehemmiyet verecek şeylerden değildir; çünki nakliyyât-ı dâhiliyyeden gümrük mâni'asının ref'i, ihrâcât-ı mahalliyyeyi şimdi alınmakta olan yüzde bir resim ile bu bâbda edilecek fedakârlığı ma'a-ziyâdetin ödemek derecesine hemen bir-iki sene içinde îsâl eyliyeceği kavâ'id-i tecrübiyye ile sâbittir.

Tekâlif-i devletin esâs-ı tarh ve sûret-i tevzî'inde dahi gerek servet-i umûmiyye ve gerek vâridât-ı hazîneyi terakkîdâr edecek ba'zı ta'dilât hatıra gelirse de bu türlü mevadd-ı külliyye bir sancağa mahsus olan ihtiyâcâttan ma'dud olamıyacağı cihetle arz ve tafsili vazifenin hâricinde görünmüştür.

v.

Herkesin hukûkunu temîne kâfil olan adliyye ciheti dahi buralarca en ziyâde dikkate şâyestedir. Midilli cezîresi doksanbin kadar nüfûsu ve seksenden mütecâviz karyeyi câmi' olduğu hâlde yalnız iki kasabasında mahkeme mevcut olarak mahkeme merkezlerine on saat mesâfede bulunan karyeler de bunlara tâbi' olmakta ve hattâ onyedi karyeyi câmi' olan Pilmar kazâsı ile Midilli'den ayrı bir cezîre bulunan ve vapur işlemediği cihetle gidip gelmesi vaktine göre üç saatten on saate kadar imtidâd eder bir sefer-i bahrî ihtiyârına mütevakkıf olan Yunda kaymakamlığında dahi mahkeme yoktur.

Karye İhtiyâr Meclisleri'ne verilen selâhiyyet-i nizâmîye ise umûr-ı cezâ'îyede ufak-tefek ba'zı cezâ-i nakdîler istihsâliyle mevadd-ı

hukūkıyyede yalnızca sulhan tesviye-i maslahata münhasir olduğundan kasabaya sekiz saat mesafesi olan bir karyede vukū' bulmuş bir müdârebe ve yâhut hâdis olmuş yüzelli kuruşluk bir da'vâ için müdde'înin mahkemeye kadar gelmesi icâbeylediğinden ekser da'âvî-i cüz'iyye şu yol meşakkati havfiyle meskûtü'n-'anhâ bırakılmakta ve bundan dolayı pek şedîd ve pek kesretli şikâyetler işidilmektedir.

Midilli cezîresi teşkilât-ı cedîdeden evvel dahi iki mahkeme ile idâre olunagelmiş ise de, o zamanlar hükmünce umûr-ı adliyye umûr-ı mülkiyyeden ayrıldığı cihetle böyle da'âvî-i cüz'iyyeye kaymakam ve müdür ve muhtar ve hattâ zabtiyyeler iyi-kötü bir hüküm ve karar veregeldiklerinden böyle ihkāk-ı hak edecek merci' bulamamaktan şikâyet vukū' bulmaz idi.

Mehâkim teşkîlâtınca halkın pek ziyâde sızlanmasını mûcib bir hâl de harcların kesret ve tenevvü'udur; fi'l-hakîka bu harclar hitâm-ı da'vâda mahkûmü'n-'aleyh'e râci' olmasına nazaran, haksız yere bir da'vâyı iltizâm edüb de şunu bunu iz'âc ve mehâkimi işgāl edenlerin bundan terettüb edecek masrafı da hükm-i insâfa mugāyir düşmez ve mahkûmlar içinde temyîze kadar gittikten sonra hakkını kaybedenler ve yâhut bir haksız da'vâya haksız bilmiyerek girişenler kā'ideten şâz kabîlinden addolunabilir. Bu cihetle harcların kesret ve tenevvü'u hakkındaki şikâyâta aklen mahal görünmez; fakat bu harclar hükümden sonra mahkûma râci' olmagla berâber, da'vânın cereyânı esnâsında müdde'î tarafından alınmakta olub bir da'vânın delâil ve senedâtı mütenevvi' olduğu ve istînâf ve temyîzden geçmesi iktizâ eylediği hâlde ise, son hükmün zuhûruna kadar birkaç bin kuruş masrafa ihtiyacı göründüğüne nazaran ve buralar halkının ekseriyyet üzre murâbaha ve selem altında ezilmiş takımdan bulunmasına binâen, ashâb-ı hukūk da'vâsını gördürebilmekten beyân-ı acz etmekte ve asıl şikâyetler bu cihetten tehaddüs eylemektedir.

Kavâ'id-i ilmiyye ve ahvâl-i memlekete tevâfuk etmediği pek çok ve pek ağır tecrübelerle sâbit olarak islâh ve ta'dîl buyurulmakta olan nizâmât-ı sâbıka bakāyasından olmak üzre mahkemelerin a'zâsı, ahâliye intihab ettiriliyor; hâlbuki nâm-ı nâmî-i hazret-i pâdişâhî'ye olarak i'tây-ı hükmeden bir hey'ete ahâlinin intihâbiyle adam ta'yîn olunmak zâten hiçbir kā'ideye muvâfık olmadığından başka, hâkimlik için herkesin emniyyetine mazhariyyet kâfî olamayıb bu san'atın şart-ı evveli, ahkâm-ı kānûna vukūf olduğundan

ve o ise bir mekteb ve meslekten yetişmeğe mütevakkıf bulunduğundan a'zây-i mehâkimin vazifelerinden gafleti cihetiyle umûr-ı adliyyeye terettüb eden teşevvüşler ahâli ve hele ecnebîler tarafından pek ziyâde ta'rîzât-ı muhikka da'vet eylemektedir. Ma'rûzât-ı meşrûhadan istidlâl buyurulacağı vechile burada umûr-ı adliyyenin islâhı evvelâ karye İhtiyar Meclisleri'ne umûr-ı adliyyece hiç olmazsa nâhiye meclisleri kadar bir salâhiyyet vermeğe ve sâniyen mevcûd olan ve zîrde 'arz olunacağı vechile teşkîli lâzım bulunan kazâların her birinde bir mahkeme mevcut bulundurmağa ve sâlisen bir da'vâya ta'alluk eden harcların taklîli kâbil olmasa bile hükm-i âhirin zuhûrundan sonra mahkûmü'n-'aleyh tarafından istihsâline müsâ'ade buyurulmağa ve râbi'an a'zây-i mehâkimin ta'yininde intihab yerine istihkâk aranılmağa muhtaç görünüyor.

VI.

Midilli'nin idâre-i dâhiliyyesi dahi matlûb-ı 'âlî ve ihtiyâc-ı mahallî'ye muvâfık bir hâlde değildir. Bu cezîre arâzisinin tabî'ati ve ahâlisinin ilcâât-i menfa'ati hükmünce hemen herbiri bir nâhiye addolunabilecek kadar büyük karyelerden mürekkeb olarak içinde Anadolu'nun ba'zı kazâlarından ve hattâ Midilli'ye mülhak olan Yunda Kaymakamlığı'ndan cesâmetli köyler dahi bulunduğu hâlde, seksenden ziyâde karyeden mürekkeb olan öyle bir livâ Molova ve (پیلمار) Pilmar ve Yunda kaymakamlariyle (یره) Yere ve (پولهنیت) Polhinit ve (قالونیه) Kalonya müdürlüklerine münkasemdir ki Yere Müdürlüğü doğrudan doğruya Midilli'ye ve Polhinit Pilmar'a ve Kalonya Molova'ya tâbi'dir.

Yere'nin yedibin nüfûsu ve altıyüz onbin kuruş vâridâtı ve Polhinit'in altıbin sekizyüz nüfusu ve dörtyüz yetmişbin kuruş vâridâtı ve Kalonya'nın yedibin yediyüz nüfus ve beşyüz kırkikibin beşyüz kuruş vâridâtı olduğu hâlde, birincisinin idâre ve inzibâtı ikiyüzelli kuruş maaşlı bir müdür ile sekiz zabtiyyeye, ikincisinin kezâlik ikiyüzelli kuruş ma'aşlı bir müdür ile sekiz zabtiyyeye, üçüncüsünün üçyüz kuruş ma'aşlı bir müdür ile dokuz zabtiyyeye vedî'adır. Zabtiyyelerin adedi buraların idâresine kifâyet edebilmesi ve o kadar ma'aş ile terbiyelice bir uşak bulmak mümkün olmadığı hâlde, bir müdür tedârik olunması muhâlâttan olduğu mertebe-i bedâhattedir.

Tensîkât-ı cedîde memâlik-i hazret-i pâdişâhî'nin hangi taraflarında kābil-i icrâ olduğu buraca meçhûl ise de, me'mur ma'aşı ciheti Midilli'ye tevâfuk edebilmek ihtimâli dahi mefkūddur. Onyedibin nüfûsu hâvî olan ve bu nüfûsun sekizde yedisi başka bir devlete mâil bulunan bir kazâyı binyediyüz kuruş ma'aşlı bir kaymakam ile te'min-i istikbâl edecek sûrette idâre etmek ve livânın tesvîd ve tebyîziyle berâber ayda bin, binyüz kadar kâğıt çıkan Tahrîrât Kalemi'ni ve yetmişbin lira kadar Irâd hesâbını tutan me'mûrîn-i mâliyyesini yedibin kuruş tahsîsât ile bir intizam hâlinde bulundurmak temennî-i muhâl kabîlinden olacağı nezd-i evliyây-i umûrda ta'rîf ve tafsîle muhtâc olmayan hâllerdendir. Mütâlea-i çâkerâneme göre, cezîre'nin umûr-ı mülkiyyesini islâh etmek tarîklarının masrafca ehveni, husûsât-ı âtîyeden ibâret görünüyor:

Evvelâ, hiç olmazsa doksaniki târihinde yapılan nevâhî nizamnâmesine tevfîkan nüfûsu birkaç bin kişiye bâlig olabilecek bir veyâ birkaç köy bir nâhiye i'tibâr olunmalı ve fakat nâhiye müdürü öyle ma'aşsız bırakılmak buranın ahlâkına göre mümkün olmıyacağından lâ-akal bin kuruş aylıkla bir müdüre ve yine lâ-akal yediyüzelli kuruş ma'âşlı bir umûr-ı hisâbiyye ve tahrîriyye me'muruna tevdi' edilmeli ve yanlarına o nâhiyenin hâline göre müfettiş ve zabtiyye verilmelidir. Teftiş ve zâbıta ihtiyâcı Hazîne'ye bâr addolunabilecek dereceye varamaz; müdür ve umûr-ı tahririyye ve hisâbiyye me'murlarının ma'âşlarını ise edecekleri hizmetin servet-i umûmiyye ve vâridât-ı devlete vereceği terakkî ile hemen bir-iki sene içinde vücûde getirmek mümkün olur.

Sâniyen, şimdi nâhiye denilen Yere ve Kalonya ve Polhinit'e bir kaymakamlık teşkîl edilmeli ve bunlar da nihâyet ikinci derecede kaymakamlık addolunmalıdır; çünki bu nâhiyeler Anadolu'da birinci derecede kaymakamlık addolunan yerlere servet ve nüfûsca gālib oldukları gibi, kaymakamlık şekline tahvilleri hâlinde devletce edilecek fedakârlığa terakkıyyât-ı 'âcile ile yine ma'a-ziyâde mukābele edecekleri fennen pek kolay isbât olunabilir.

Bundan başka, nâhiye hâlinde bırakılır ise, maksûd-ı 'âlî olan tarz-ı terakkî'ye imâleleri değil şimdiye kadar i'lân buyurulan nizâmât-ı celîle ahkâmına tevfîkan idâreleri dahi mümkün değildir.

Sâlisen, Midilli'nin şimdi üç kaymakamlığı ve bir de doğrudan doğruya Mutasarrıflık'la muhâbere hâlinde nâhiyesi, o nâhiyeye de

merbut olmıyarak birtakım köyleri mevcût olup nâhiye ile berâber kurây-i mezkûre kırkbin nüfûsu hâvî olduğu ve devlete otuzbeşbin lira kadar Irâd verdiği gibi, içinde meselâ Yunda cezIresinden büyük bir (ايصو) *Iysu*[1] karyesi de mevcut olduğu hâlde, Midilli'de bir merkez kaymakamlığının bulunmaması kâ'ideye tevâfuk etmez ve tevâfuk edemiyeceği SûrIye ve Cezâyir-i Bahr-i SefId vilâyetleri'nin merkezlerinde ayrıca birer mutasarrıflığın ve hiç öşrü olmayan Sakız'dan bir a'şâr nezâretinin vücûdiyle devletce dahi musaddaktır; hattâ kaymakam ve müdür vazifesi de hukûk-ı idârece başka başka şeyler olduğundan kazâ merkezlerinde dahi birer müdür bulunmak lâzım gelir; fakat o türlü müdür, veyâ kaymakamlar, eğer yerli me'mur kullanmak memnu' olmasa, ahâli içinden de ihtiyâr olunabilir.

Râbi'an, kaymakamlıklarda bulunan mal-me'murlarına tensIkât-ı cedIde iktizâsınca sâbıka tevfIkan beşeryüz, tahrIrât kâtiplerine yedişeryüz kuruş ma'âş verilmekte olub, hâlbuki mu'âmelât-ı idârede umûr-ı dâhiliyyeye âid olan mevaddın mâlIye kısmına me'mur olanlar tahrIrât kısmına me'mur olanlara takdIm olunageldiklerinden ve hattâ bir mazbatayı mal-me'murları tahrIrât kâtiplerinden evvel mühürlediklerinden böyle mertebece küçük bir me'murun ma'âşca daha ziyâde istifâdesi Midilli'ye nisbet bir hayli müşkIlât tevlId etmekte, ya'ni bir kazânın mal-me'muriyyetinde pek güzel istihdâm olunacak adam ma'âşın azlığı cihetiyle tahrIrât me'muriyyetine tâlib olarak o vazIfeyi tamâmiyle Ifâ edemediği gibi mal me'muriyyetine de bi'z-zarûre birtakım nâ-ehillerin gönderilmesini mûcib olmaktadır. Bu türlü mevâni'-i cüz'iyyeyi izâle etmek Midilli ile Hudeyde Mutasarrıflığı'na şâmil bir emir neşreylemekten ise, her mutasarrıftan ve hattâ her kaymakamdan refâketinde bulunan me'murlar için ayrıca muvâzene-i sarfiyyât istemekle hâsıl olur ve hâsıl olmasa bile Midilli Mutasarrıflığı'nın bu yolda uğradığı su'ûbetleri ref'e kifâyet eder zanneylerim.

Hâmisen, yalnız merkez-i umûr-ı tahrIriyye ve hisâbiyyesini idâre ettirmek şimdiki tahsIsâtının iki misline ihtiyâc-ı kat'î ile muhtacdır; ma'amâfih, meselâ Midilli Mutasarrıflığı birinci derecede addolunduğu cihetle mutasarrıf ve muhâsebeci ve sâir ba'zı me'murIne âid olub da i'tâsı ileriye ta'lIk olunan zamâ'imin şimdiden merkez kalemlerine terki makrûn-ı müsâ'ade olunursa, bir dereceye kadar

[1] Doğrusu, Midilli'ye bağlı Ayasu (ايصو) olsa gerektir.

idâre-i maslahat mümkün olabilir ise de, cezîre'de herkes yalnız maâşına âid olan vazîfesini îfâ edecek olduğu hâlde, bâlâda 'arz ettiğim zamma ihtiyâc görünür. İrâde buyurulursa, bu cihetleri hisabla isbât etmek kābildir.

İdâre-i mülkiyyeye terettüb eden ihtiyâcât-ı bahriyye ve berriyye dahi vazîfeden hâriç göründüğünden, ol bâbda ba'zı tafsîlât irâdına ihtiyâc görülmedi.

Hulâsa

Alınan emr-i 'âlîde cezîre halkının ihtiyâcâtı su'âl buyurulmuş ve bundan maksad halkın buraya mahsus olarak gerek tabî'at ve gerek devlet tarafından göreceği i'âneye ihtiyâcı zannında bulunulmuş olduğundan, zirâ'at ve san'at ve ticâret ve adâlet ve hükûmet-i mülkiyye tarafından yalnız bu cezîre'nin ihtiyâc gösterebileceği mu'âvenet bir dereceye kadar 'arz ve îrâd edilebilmiştir; fakat evliyây-i umûr hazerâtına ta'rif ihtiyâcından vâreste olduğu üzre, buralar meselâ Bursa ve yâhut Amasya cihetlerine siyâsetce kıyâs kabûl eder yerlerden değildir; bu mukāyesede vaktiyle edilen hatâlar mülkün en ehemmiyyetli birçok parçalarını havza-i tasarruf-ı hazret-i pâdişâhî'den çıkardığı da pek fâci' ve müessir bir tecrübe ile gözümün önündedir.

Bu cihetlerle, buraları mülkün sâir yerlerine kıyâs edüb de devlete vereceği hisse-i istifâdeyi düşünerek idâre edersek, o hisse-i istifâdeden başka, buralara temellükten dahi mahrûm olmak kulunuzca pîş-i nazarda bulunduğuna ve hadd-i zâtında dahi Saltanat-ı Seniyye böyle milel-i mütenevvi 'adan mürekkeb yerleri Hazîne'since medâr-i istifâde addetmediği Fâtih zamanındanberi mar'ûf olan hakîkatlerden olduğuna ve bir taraftan ise Midilli elden gittiği hâlde yalnızca Cezâyir-i Bahr-i Sefîd değil, umûm Anadolu'ca askerlik ve hukûmet nokta-i nazarlarına göre terettüb edecek uygunsuzlukları ta'rife ihtiyâc olmadığına ve meselâ tuz ve tütün kaçakçılığını men'etmek için rüsûm-ı sitte gibi bir masrafı ihtiyâr etmeğe varan inâyât ve fedâkârî ve fetânet-i cihandârî-i hazret-i pâdişâhî, o nezâretin masârifini ihtiyâra müsâ'id olmuşken, siyâseten ve adâleten bir cezîresinin muhtaç olduğu islâhât için her türlü inâyâtı dirîg buyurmıyacağı âsâr-ı bâhire ve müteaddidesiyle müsbet göründüğüne binâen ve emr-i 'âlî-i telgrafîde mülkün ihtiyâcı istifsâr buyrulduğuna igtirâren

Midilli'ye âid zan edebildiğim islâhât bu kadar uzun 'arz olundu. Ol bâbda ve her hâlde emr-ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Şevvâl, 97 ve 12 Eylûl, 96[2]

Bende,
Midilli Mutasarrıfı,
NÂMIK
MEHMED KEMAL

Kemal, Recâ'îzâde Ekrem'e gönderdiği aşağıdaki mektubunda, Nef'î'nin pek bî-edebâne mısrâları içine alan *Silhâm-ı Kazâ* adlı, hicviyelerini topladığı eserinin *edebiyat*'a dâhil edilemeyeceğini ileri sürerek, bu münâsebetle daha geniş mânâ ifâde eden *literature*'e dâhil edilebileceğini kaydediyor; *Literature* kelimesine karşılık Ziyâ Paşa'nın kullandığı *Şiir ve İnşâ*' ta'birini *Kitabet*'e tercih etmektedir. Bundan başka, xv. asır şâirlerimizden Necâtî'nin yaşadığı devir, bâzı kelimeleri telâffuz şekli üzerinde de duran Kemal, Sinan Paşa'nın *Tezarru'-Nâme* adlı eserinde bedî'î kıymette parçaları bulunduğunu, bunları Ebüzziya Tevfik'in *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniye* adlı antolojisinden okumasını tavsiye ediyor.

Bir başkasının el yazısıyle ve noksan olan bu mektup, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 703) Tarihsiz olmakla berâber, son cümlelerinden, *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniye*'nin neşrini müteâkip yazıldığı anlaşılır. Bu eserin ilk basımı 1296'da (İstanbul, Mihran Matbaası) olduğundan, mektubun 1880'de, Midilli'den gönderildiğini tahmin ediyoruz.

450. RECÂ'ÎZÂDE EKREM'E

1880

Ekrem Beyefendi'ye,

Sihâm-ı Kazâ benim fikrimce *Nedîm Dîvânı*'ndan sonra Türkçe'de en güzel söylenmiş, veyâ daha sahih ta'bir ile en garib tehayyül olunmuş şiirlerdendir; fakat Şinâsî'nin, "...Haslet-âmûz-i edeb..." kā'idesi müsellem olunca, istişhâd için edebiyât âlemine dâhil olamaz; fakat *edebiyât* sözüne nisbet pek ziyâde vâsi' olan *literature* aksâmında

[2] 27 Şevvâl, 1297, Mâlî 20 Eylûl, 1296 (2. X. 1880) tarihinin karşılığı olduğundan, mektubun tarihinde bir yanlışlık olsa gerektir.

dâhildir. Lisânın bu hâllerine bakılınca, *literature*'ü insanın âdetâ kudemâ, veyâ Ziya Paşa gibi *Şiir ve İnşâ*' ile terceme edeceği geliyor. *Şiir ve İnşâ*' yerine, aynen terceme edip de *kitâbet* desek, lafzdan bizim isti'mâlimizce hem şiir sâkıt oluyor, hem de kâtib efendilerimizin yazdıkları "niyâzım bâbında" arz-ı hâlleri *kitâbet*, veyâ *literature* sınıfına iltihâk ediyor; öyle değil mi?

Ben seninle ara-sıra biraz kavga edersem zararı yoktur ya.. "Mahmûd-i Evvel asrı şuarâsından Necâtî, kim oluyor? Benim bildiğim ve husûsiyle *sencileyin gönlü kani* mısrâ'ındaki imâlâttan dahi pek kolay anlaşıldığına göre, Necâtî ne Sultan Mahmûd-i Evvel ricâlindendir, ne de Sultan Mahmûd-ı Evvel şu 'arâsındandır. Fâtih'in evâhirinde zuhûr etmiş, Bâyezîd-i Sânî asrında şöhret bulmuş bir adamcağızdır. İnsan üşenmese de böyle şeylere muâhaze yazsa diyorsun. Acabâ, yazmış olsak haklı çıkar mı idik? Fâtih zamânında *sencileyin* kelimesini *sencilayın* yolunda telaffuz edemediklerini ne bilirsin; hattâ bilsek, ya'ni bir kerâmetle bilsek nasıl mu'cize ile isbâta kâdir oluruz? Yunânî-i 'atîk'ın sûret-i telaffuzuna dâir milel-i mütemeddinenin her birinde milyonlar ile kitaplar var; hâlâ Yunanlılar'ın o vakitteki *brf v lvnġ* (برف و لونغ ؟) ne demek olduğu tehakkuk edemiyor.

Nümûne-i Edeb-i Tevfik'ın birinci cüz'ünde Sinan Paşa *Tezarrû*'-*Nâme*'sinden sahîhen şâyân-ı i'tibâr birkaç parça şey var; *Tezarrû*'-*Nâme*'yi görmedin ise al oku! Kusurları hep bildiğin ve yâhut yazanları bileceğin şeylerdir

Aşağıdaki yazı, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin, bâzı kimselerin tevkif ettirilmesi dolayısıyle gönderilen tahrîrâtına cevaptır. Yere nâhiyesinde vergi sû'-i isti'mâlinden suçlu onüç kişinin istintak ve 1292 (1876)'den i'tibâren dört senelik hisap defterlerinin tedkiki neticesinde rüşvet aldıkları sâbit olmuş, bu fazlayı nereye sarfettikleri sorulunca, serkeşcesine bir tavırla cevap veremeyeceklerini söylediklerinden tevkif olunmuşlarsa da, sonra, Meclis-i İdâre karârı ile, kefâlete bağlı olarak serbest bırakılmışlardır. Bu hususlara dâir bilgi veren Kemal, Yere nâhiyesine âit bu sû'-i isti'mâlde suçu olanların bâzı taraflardan himâye gördüklerini, fakat bu rüşvet mes'elesinin yakında neticeleneceği ümidinde olduğunu bildiriyor.

Kemal'in el yazısı ile, noksan ve tarihsiz olan bu tahrîratın aslı Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 756). 1876'dan başlayarak dört senelik hisapların tedkikinden bahsedildiğine dayanarak, 1880'de yazıldığını tahmin ediyoruz.

451. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

1880

... ifâde ettiklerinden vergi zammı husûsunca tutulan istintaklarında bu vergiyi dahi cümlesinin bi'l-ittifak zammeylediklerini ikrâr ile, istintaklarını imzâ ve temhir etmiş ve vergi zammına ne sebeple mütecâsir olduklarına dâir Irâd edilen suallere karşı ba'zı fukarâ vergisini doldurmak bahânesini meydana koymak istemişler ise de, tahrirde bir aceze vergisi tenzîlâtı mevcut iken, meydana koydukları bahâne kendilerini hükm-i nizâmdan kurtaramayacağı şöyle dursun, çünki elde mevcut olan koçanlarda yalnızca bir kuruş vergisi olan bir adamın teklifine on kuruş zammedildiği görülmekte olup ve bir kuruş vergi veren fakirden efkar adam bulup da bu zam ile ânın vergisini tesviye etmek akıllar kabûl eden hâllerden olmadığı gibi, kendileri karyenin en kudretlilerinden oldukları ve köylerinde daha bir hayli ashâb-i servet bulunduğu hâlde, ânların teklifine birşey ilâve edilmeyip de, birtakım acezenin vergilerinde birde on nisbetine kadar zemâyim icrâ edilmesi, fukarâ vergisi doldurmak ihtimâlini bütün bütün izâle eylediği isbât edilince, bu mesâ'ilin anlaşılması hisâbın ru'yetine mütevakkıf olduğu(nu) tekrardan başka bir söz bulamamış olduklarından, bir taraftan Meclis-i İdâre'de istintaklarının ayrı ayrı icrâsı ile berâber, bir taraftan dahi meydana koydukları dört senelik hisap defterinin tedkîki umûr-i hisâbiyye ile meşgûl olan me'murlara havâle edilmiş idi.

Zikrolunan a'zâ ve tahsildârlar onüç nefer olarak Meclis-i İdâre'nin meşâğıli arasında bunların ayrı ayrı istintâkı nekadar zamana muhtaç olacağı umûr-i ma'lûmeden olarak, bu adamlar ise Irâd olunan suallerin cümlesini yâ tecâhül ile geçiştirmek, veyâ diğerine atfeylemekle kendilerini kurtarmak fikrinde bulundukları, karyelerinin şehre kurbiyyeti münâsebetiyle ikide-birde birkaç gün ruhsat alarak hânelerine gitmeği ve her def'asında birkaç kerre çağırılmadıkça ve hattâ ba'zı kerre mahsus zabtiyye gönderilmedikçe gelmemeği mu'tâd eylediklerinden, istintak bi't-tab' uzamagla ve bir taraftan dahi hisapları mübeyyin olmak üzre meydana koydukları defter kendileri yanında bulunarak birer birer istîzâh edilmekdikçe anlaşılır şeylerden olmamagla, Muhâsebeci Efendi'nin riyâseti tahtında olmak üzre ve A'şâr Mü-

dürü Hasan Bey ve Mahkeme-i Ticâret Reisi Abdî Bey ve Defter-i Hâkānî me'muru Sâlim Bey ve Tahrîr-i Emlâk Komisyonu Başkâtibi Hüseyin Efendi'den mürekkep bir encümen teşkil edilerek ileride müttehemlerin tezvîr ve inkârına meydan kalmamak için, her cevapları imzâ tahtında olmak üzre muhâsebelerinin ru'yetine me'mur edilmiş ve muahharen Muhâsebeci Efendi'nin gaybûbiyyeti cihetiyle encümenin riyâset vekâleti A'şâr Müdürü'ne ihâle olunmuştur.

Zikrolunan encümen, vazifesinin ifâsına 92 senesinden bed' ile, icrâ eylediği tedkîkatta sene-i merkûme zarfında ahâliye akçe yerine 618 desti zeytunyağı tevzî' ederek bundan tahsil ettikleri 501 destinin 400 destisini 28 ve seksen destisini 34 ve 21 destisini 33 kıymetle verdikleri defterlerinde görülmüş, avâriz emlâki mahsûlünden gayr-i muayyen bir fiat ile 97 desti yağ sattıkları ve bundan başka avâriz emlâkinden dahi 13.000 kuruş bedel ile bir, 9.000 kuruş bedel ile dahi birer ki iki zeytunluk ve 800 kuruşa dahi bir kule (قله) furuht etmiş oldukları anlaşılmıştır.

'Avâriz emlâki mahsûlünden ellerine geçen akçenin 8.000 küsur kuruşunu köy borcuna ve 2.000 küsur kuruşunu dahi tahrir esnâsında muhammen ile messâhlar(a) yardım eden ipcilere vermiş olduklarını beyan etmişler ise de, 8.000 kuruş almış olan Hasan Bey, kendisinin köyden bir akçe matlûbu olmadığını ve zikrolunan akçeyi merkûmlarda olan alacağına mahsûben verdiklerini ifâde ve iddiâ ile, bunu müeyyid birçok evrâk ve senedât dahi ibrâz eylemiş olduğu gibi, Uskublu (اسقوبلی) karyesinin altmış-yetmiş hâneden ibâret olan İslâm'ı hissesine ikibin küsur kuruş isâbet edebilmek bedîhiü'l-butlān ve bunun rüşvet kabîlinden bir masraf olacağı 'iyân olduğu ve bi'l-farz bu sarfiyât kabûl edilse bile, yine bu akçeden 12.000 kuruştan ziyâde açıkları kaldığı hâlde işin bu ciheti doğrudan doğruya Hükûmet-i seniyye'ye teallûk etmediğinden, İcâb-i nizâmîsinin icrâsı ileriye ta'lîk edilerek vergi için satılan bağların ve kendi gösterdikleri kıymeti sahih ve makbûl farz olunduğu hâlde dahi, yine esmânı verginin mikdârından beşbin bu kadar kuruş zâid olduğundan, fazla vergi tevziini hangi nizâma tevfîkan ve nasıl mecbûriyyete binâen ihtiyar eyledikleri ve bu fazlayı nereye sarfettikleri suâline gelince, merkûmlar bundan böyle istintak veremeyeceklerini bir sûret-i serkeşâne ve muânidâne ile beyân eylediklerinden, istintakları beyân olunmak üzre taraf-ı âcizânemden taht-i tevkîfe alınmışlar idi.

Haklarında icrâ edilecek muâmele, Meclis-i İdâre'nin müzâkeresine konulunca, gûyâ merkûmlar, komisyonun a'zâsından müştekî bulundukları bahsi meydana çıkarak buna sebep dahi muhâsebelerinin istintak yolunda görülmesi husûsu olduğunu ba'zı a'zâ ifâde eylediklerinden, her nekadar hiçbir müttehemin müstantık ve muhâsip intihâbına hakkı olamayacağı müsellemâttan ise de, ellerinde bir ser-rişte-i tezvîr kalmamak üzre tahrîrât-ı aliyye-i âsafâneleri'nin vürûdundan, ya'ni mülhakāta azîmet-i bendegânemden üç gün evvel muhâsebelerinin yine tekrar ru'yeti için Meclis-i İdâre a'zâsından Ahmed Bey ile Kol-Ağa'dan mürekkeb bir diğer komisyon teşkil edilmiş ve merkûmlar yine kefâlete rabt ile salıverilmiştir.

Midilli'nin, me'mûriyyet-i mülkiyyesi uhde-i bendegâneme mevdu' bulunduğu hâlde ve çâkerleri merkezi-i hükûmette bulunduğum sırada öyle (a'şâr me'muru, veyâ vukû'ât kâtibi) adam tevkîf ettirmeğe muktedir olamayacağı nezd-i sâmî-i âsafânelerinde ta'rîf ihtiyâcından müstagnîdir.

Yere mürtekiblerinin seyyiâtı, hükümetin bir sûret-i mahsûsada dikkat ve ikdâmına şâyân olan mevad olarak fi'l-hakîka kendileri ba'zı tarafların himâyet ve muâvenetine isnâd etmekte ve o isnâd kuvveti ile tebeyyün-i hakîkati ta'vîk eylemekte iseler de, bu sû'-i isti'mâlin dahi yakında bir neticeye îsâli ümidindeyim. Her hâlde..

CCCCLII.

Pilmar Meclis-i İdâre a'zâsımdan İstirati Gıramatika devamsızlığından dolayı isti'fa etmiş, Vilâyet'in emri ile yeniden intihap neticesinde, ekseriyyet kazandığından yine a'zâ seçilmiştir. Kemal, aşağıdaki yazısına ek olarak, Vilâyet'in bu hususta suallerine verilen cevâbı gönderdiğini bildiriyor.

Kemal'in el yazısı ile olan bu tahrirât, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 754). Vilâyet'in 11 Mart, 1296 (23 Mart, 1880) tarihli yazısıyle alâkalı olduğundan, 1880'de yazıldığını kabûl edebiliriz,

452. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

1880

Pilmar Meclis-i İdâre a'zâlığından, İstirati Gıramatika (استراتی غراماتیقه)'nın adem-i devamından bahisle isti'fâ-nâmesi, yerine âharının

intihab olunup olmaması akdemce vârid olan tahrirâtınızda istifsâr olunmagla, nizâmı dâiresinde münâsib bir zâtın icrây-i intihâb ile, keyfiyyetin iş'ârına dâir gönderilen cevab-nâmenin vüsûlünden bahisle, o arzolunan intihâbda yine mûmâileyh ekseriyyet kazanmış olduğundan, yapılan varaka-i intihâbiyye leffen gönderildiği 11 Mart, sene 96 tarihli ve 19 numaralı vârid olan tahrirâtta izbâr kılınmış olmagla, ba'dehu icâbına bakılmak üzre müceddeden intihâba başlanılmazdan evvel, mûmâileyhin isti'fâ-nâmesi alınmış mıdır ve bir de mukaddemâ isti'fâ edib de muahharen vukū' bulan intihâbı kabûl etmesi garib göründüğünden, bunun sebebi nedir, buralarının hakkî vechile iş'ârına himmet buyurulması siyâkında cevab-nâme terkîm olundu efendim.

CCCCLIII.

Kemal'in aşağıdaki mektubunu kime yazdığı kaydedilmemiştir. Muhâtabından 26 Muharrem, 1298 (29 Aralık, 1880) tarihli bir mektup almıştır; mektuplaştığı Recâ'izâde Mahmud Ekrem, Nâzım, Ebüzziya Tevfik, Hasan Nef'î v.b. kimselerdeki mektupları tedkîk edilmiştir; kendisinden de, bir mektubunda, mektup saklamak i'tiyâdından bahsettiğine dayanılarak, Recâ'izâde Ekrem, Ebüzziya Tevfik, Menemenlizâde Rif'at, Nâzım, Nurî, Hayrî Beyler'le, Nef'î Efendi'nin mektupları istenilmiştir. İşte aşağıdaki mektup, bu taleplerde bulunan zâta hitâben yazılmıştır.

Kemal, "Mektup zâyi' etmemek nezdimde mültezemdir" gibi bir ifâde kullanmadığından, evrak ve ba'zı edebî mektupları Magosa'da iken saklamak i'tiyâdından, mektup saklamak âdetini ne münâsebetle yazdığını hatırlamadığından, kendilerinin de kimsenin hâfızasının böyle şeyleri saklamağa elverişli olamayacağını teslim edeceğinden bahsediyor.

Kemal, istenilen mektuplar kendisinde bulunsa idi yollayacağını, esâsen tedkik ettikleri üçyüzden ziyâde mektubun içinde Hükûmet-i Seniyye aleyhinde birşey bulamadıklarını, onların cevaplarının da aynı şekilde olacağını, diğer taraftan aleyhte birşey varsa bunları göndermek sersemliğinde bulunmayacağını da kaydederek, muhâtabının nekadar yolsuz ve müsbet netice alınması imkânsız bir harekette bulunduğunu da yüzüne vurmaktadır.

Kemal, haberleştiklerinin, kendisinden genç ve edebiyat meraklısı kimseler oldukları için mektuplarını sakladıklarını, onların mektuplarını saklamağa lüzum görmediğini, vaktiyle muhâkeme edilerek berâetine karar verildiğini, kendisinden şüphe ediliyor ise böyle resmen mektupları yollamasını istemenin usûle aykırılığını, evinin basılarak araştırılmasının yerinde olacağını bildirmektedir.

Kemal'in, Midilli'de evi de araştırılmış, bu sebeble kendisine gönderilen mektupları imhâ etmiş, bir müddet adresini kaybettiğinden Hâmid'e de mektup yazamamıştır. Menemenli Rif'at Bey ise, Kemal'in istenilen mektuplarını tedkik için vermemiştir. Bundan sonraki mektuplarında bu mes'eleye dâir notlarına sık-sık rastlayacağız.

Mektubun bir başkasının el yazısı ile olan nüshası Kemal'in Türk Tarih, Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 246-B); buradan naklen Surûrî Efendi'ye yazıldığı[1] kaydı ile M. C. Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım, II., s. 478).

453. Surûrî 'Alî Efendi'ye

Ocak, 1881

Fazîletlu Efendim Hazretleri,

Takdim ettiğim 'arîzaya cevâben, 26 Muharrem, sene 98 târihi ile irsâline inâyet buyurulan tahrirât-ı fâzılânelerinde, Ekrem ve Ebüzziya Tevfik Beyler ile, Nef'î Efendi ve sâirlerine cevâben gönderdiğim üçyüzden ziyâde mektup, bi'l-îcâb nazar-ı mütâleadan imrâr buyurularak, bunların birinde bi'l-münâsebe mektup zâyi' etmemek nezd-i âcizânemde mültezem olduğu muharrer bulunduğundan, i'tizâr-ı mebsûtamı tasdik eylemeyen vicdanları hiçbir kimse ve lâ-siyyemâ bendeleri muâhaze edemeyeceği derkâr olmagla, Ekrem, Ebüzziya Tevfik ve Rif'at ve Nâzım ve Nurî ve Hayrî Beyler ile, Nef'î Efendi taraflarından âcizlerine gönderilmiş olan mektupların, yine i'âde olunmak üzre irsâli, hâlisâne ihtâr buyuruluyor.

Nazar-i tedkîk-i ârifânelerine hafî olmadığı üzre, bendeniz arîzamda i'tizâr bast etmemiş idim; mektup saklamak âdetim olmadığından bahsetmiştim. Mütâlea buyurulan mektupların birinde,

[1] Mektup, Dîvân-ı İstînâf Reisi Surûrî 'Alî (Efendi) Paşa'ya gönderilmiş olabilir; çünki Kemal, Abdülhak Hâmid'e yazdığı 22 Nisan, 1882 tarihli mektubunda 'Alî Surûrî'ye, mektuplarının teharrî ve tedkîki talebinden dolayı yazdığı bir mektuptan bahsettiği gibi, Menemenli Rif'at Bey'e mektubunda da aynı şahıs üzerinde durur ve ona şiddetli bir ifâde ile verdiği cevaptan bahseder (Bk., 12. III. 1881 tarihli mektup, nu. CCCCLVI, s. 64 v. d.).

Surûrî 'Alî Paşa (1827-1890)'nın hâl tercemesi için bk., Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l -A'lâm*, *Surûrî* maddesi; İbrâhim Alâeddin, *Türk Meşhurları*, s. 362. Sonuncuda, Midhat Paşa'nın muhâkemesinde reislik edip, Abdülhamid'in emriyle hareket ettiğinden fenâ bir şöhret kazandığından bahsedilmektedir. Ş. Sâmî Bey tarafından, zekî bir zât olarak tanıtılan Surûrî Paşa hakkında, yazısının güzelliği ve kitâbet kudreti ile şöhret kazandığı gibi, "kavânîn-i devlete vukûfu ve ale'l-husûs fıkh-ı şerîf'de melekesi derkâr idi" deniliyor. Surûri Ali Paşa'nın, mektubun yazıldığı sırada İstinâf Reisi bulunduğu hakkında bk., Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. III., İst., 1311, s. 13; 1296'da, İstanbul Sadâreti pâyesi verilmiştir.

"Mektup zâyi' etmemek nezd-i âcizânemde mültezem" olduğu muharrer bulunmak bahsine gelince, evvelâ herkesin bir şîve-i ifâdesi olduğu, nezd-i dakîka-dânîlerinde umûr-i ma'lûmedendir. O kabîlden olarak âcizlerinin de, yazıda kendime mahsus bir tarzım vardır. O cihetle, ahbâbıma, "Mektup zâyi' etmemek nezdimde mültezemdir" gibi aynen bir ibâre yazmamış olduğumdan emînim. Eğer o meâlde bir sözüm varsa, yâ Magosa'da bulunduğum ve terceme-i hâlimin senedât-ı müeyyidesinden olmak niyeti ile evrak hıfzını merak ettiğim sırada, yâhut edebiyât-ı cedîde meraklılarından biri ile bahsettiğim esnâda gönderdiğim bir mektup olacaktır. Bahis arasında ise, muhâtabın tagyîr-i makâl ile hak kazanmasından ihtirâzen yazdığı şeyleri hıfzetmek, âdetime mugâyir olsa da, zarûrîdir. İstîzâh-ı hakîkat matlûb olduğu hâlde, bahis buyurulan mektup, veyâ hiç olmazsa sûreti irsâl buyurulmalı idi ki, ne münâsebetle yazıldığını, bendelerince dahi lâyıkı ile beyân etmek kâbil olsun. Cenâb-ı Hakk'a şükürler olsun bir dereceye kadar hâfızadan mahrum değilsem de, kuvve-i hâfıza levh-i mahfuz demek olmadığını, zât-ı fazilet-simât-i ârifânelerine ta'rîf iktizâ etmez.

Esas maddeye dâir zîrde îrâd edeceğim delâile kâil olmayacak bir vicdan yoktur sanırım. Husûsiyle zât-ı sâmî-i dekâyık-âşinâyîleri nezdinde, elbette hakkım teslim buyurulur. İnsaf olunsun, istenilen mektuplar mevcut olsa, niçin göndermeyeyim? İçlerinde muhâtaralı birşey bulunabilmek ihtimâline mebnî mi göndermeyeceğim? Nazar-ı mütâlea-i fâzilânelerinden geçen üçyüzden ziyâde mektup, meslek-i muhâbereyi gösterir. Bendenizle muhâbere edenler, Hükûmet-i Seniyye'nin nazar-i dikkatini da'vet edecek yolda birşey olsalar, yine o yolda bir cevap almaları lâzım gelir idi. Hüsûsiyle farz-i muhâl olarak bu mektupların içinde Hükûmet-i Seniyye'ye, veyâ bendenize dokunacak sözü hâvî bir veyâ birkaç mektup bulunsa, anları mahvedip de kusurlarını göndermek yed-i iktidar ve ihtiyârımda idi. Bu kuvvet mevcut iken, resmen vukū' bulan bir talebe karşı, hasbî yalan söyleyecek ve bu münâsebetsizlikle, kendimi sebebsizce muhâtaraya uğratacak kadar sersem olmadığımı, zât-i sâmî-i fâzilâneleri herkesten evvel tasdik buyururlar sanırım.

Muhâbere ettiğim zevâtın hepsinde mektuplarım mevcut iken, ânların bendenizde kâğıdı bulunamaması da, ihtimâl ki, nazar-ı dikkat-i hakîmânelerini mûcib olur. Ânın da sebebini söyleyeyim:

Kendilerine gönderdiğim mektupları nazar-ı mütâlea-i fâzilânelerine arzeden zevât, bu gün, Edebiyât-ı Osmânîyye'nin en ileri gelen hâmî ve mûcidleri bulundukları hâlde, gālibâ kendilerinden evvel doğduğuma ve yâhut bu kabilden bir mütâlea-i sakîmeye mebnî bu 'abd-i âcizi, kendilerinden büyük bilirler ve binâenaleyh yazdığım şeyleri velev bî-edebâne olsun, edebiyâtca istifâde olunur birşey zannı ile saklarlar. Bendeniz ise, kırkından sonra saz çalmak, yâhut edebiyât öğrenmek fikrinde olmadığım cihetle, sual buyurulan zevâtın mektuplarını hıfzetmek mecbûriyyetinde olmadığımı, lutfen ve tenezzülen, zât-i sâmî-i fâzilâneleri dahi tasdik buyururlar i'tikādındayım.

Bulunduğum hâl ve mevkı'e göre, her nekadar küstahlık ise de, afv-ı sâmî-i fâzilânelerine igtirâren hâtime-i mekāl olmak üzre, birkaç kelimecik arzına cesâret ediyorum. Ma'lûm-ı sâmîleri buyurulduğu üzre, çâkerleri nümûne-i 'Adl-i İlâhî olan zât-ı şevket-simât-i hazret-i şehenşâhî'nin mehâkim-i adlîye huzûrunda tecrübesi geçmiş ve ânın üzerine berât-i 'ubûdiyyetim te'kîd buyurulmuş bir bende-i sâdıklarıyım. Eğer bu sıfatıma i'timâd buyuruldu ise, görülmesi arzu olunan kâğıtlar o sûretle emîn olarak istenildi ise, verdiğim cevâba dahi emniyyet buyurulması lâzım gelir. Yok, eğer kulunuz, oraca sahîhen şüphe tahtında bir adam isem, bendenize işden el çektirmek ve hânem basılmak gibi vesâit-i nizâmîye mevcut iken, elimde töhmetime delâlet edecek bir kâğıt varsa, imhâsını ihtar yollu muhâbere ile mektup istemek, teharrî ve istintak usûlüne tevâfuk etmez. Yine ol bâbda...

CCCCLIV.

Kemal, Sultan Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği bu mektubunda, şimdiye kadar ondan gördüğü lutuflardan, her lutfunun bir öncekinden daha üstün olduğundan söz ederek, görünüşte kendisinin, hakikatte ise Hükûmet-i Seniyye'nin şeref ve nâmuslarına ta'rizden, kendisinin milletine sadâkatten başka bir sermâyesi bulunmadığından bahis ile, İtalyanlar tarafından uğradığı ta'rizler dolayısıyle [1] gösterilen himâye için de teşekkürlerini sunuyor.

Mektubun aslı, Abdü'l-Hamîd'e âit Yıldız evrâkı arasındadır; Kemal'in el yazısı ile olan aslı ve yeni harflere çevrilmiş şekli, buradan naklen Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdîm Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar*; *Belleten*, c. XI. nu. 42, Nisan, 1947. s. 265 v. d. Eski harflerle metni için bk., Levha-XLIX).

[1] Bu hususta daha çok bilgi edinmek için bk., Ebüzziya Tevfik'e yazdığı 18.III.1881 tarihli mektup ve mukaddimesi (Nu. 457, 457[a], s. 66 v.d.).

454. Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e

5. II. 1881

Mübârek ve mu'allâ hâk-pây-i iksîr-sây-i hazret-i hilâfetpenâhîye ma'rûz-ı 'abd-i ahkar ve çâker-i sadâkat-perverleridir ki,

Bi'l-cümle efrâd-ı millet ve bâhusûs esdikāy-ı bendegân-ı saltanatı, himâye-i hümâ-sâye-i cihandârîleriyle her hâl ve ânda azîz eden hazret-i Feyyâz-ı Mutlak vücûd-i lâzimü'l-mevcûd-i mülûkânelerini ile'l-ebed tâc ve taht-ı şevket ve hilâfete zînet ve revnak ve bi'l-cümle niyât-ı kemâlât-perverâne ve teşebbüsât-i tahmîd-âverâne-i cihânpenâhânelerinde muvaffak buyursun.

Şimdiye kadar meşhûd-ı bâsıra-i mefharetim olan envâ'-i merâhim ve inâyât-ı celîle-i şehenşâhîlerinden daha birincisini, mâfevkı tasavvur olunamıyacak kadar 'âlî görmüş olduğum ve dâimâ sâbıkı lâhikına muvâfik ve fakat lâhikı sâbıkına fâik olarak müte'âkibü'z-zuhûr olan 'avâtif ve eltâf-ı seniyye-i zıllu'llâhîleri'yle artık hadd-i imkân-ı ihsân bütün bütün nihâyetini bulmuş kıyâsına düştüğüm hâlde, ilhâmât-ı 'aliyye-i pâdişâhî ve kerâmât-ı celiyye-i hilâfetpenâhî o hadd-i imkânın dahi fevkında bir hârika ibrâziyle İtalyanlar'ın zâhirde çâkerlerini hedef tutarak, hakîatte Hükûmet-i seniyye'nin şeref ve nâmusuna ettikleri ta'arruzun yalnızca hikmet-i hükûmet-ârâyâne ve sırf himâyet-i hamiyyet-pîrâyâne-i mülûkâneleriyle def' buyurulması ve betahsis bu metânet-i cihân-pesend-i şehryârî ve bu mekânet-i 'adûpeyvend-i mülkdârîlerinin 'abd-i ahkarları gibi aczde kemāl ve kemālde aczden başka mâyesi ve velînı'met ve devlet ve milletine sadâkatten gayri sermâyesi olmayan bir çâker-i hâss-ı pâdişâhîleri'ne ta'alluk eden bir mes'elede zuhûru, Hüdâ bilir ki aksây-ı merâtib-i beşeriyyeye ve hattâ ömr-i ebedî'ye mazhar olmaktan ziyâde kullarınca mesâr ve iftihârı mûcib olmagla ve mebhas-ı tahmîd ve teşekkürde ise acz ve hicabdan mâ'adâ 'arz olunacak söz ötedenberi mefkūd olmagla 'atebe-i felek-mertebe-i cihan-dâverânelerine 'arz-ı rûy-i ḍarâ'et ve akdâm-ı bedîhiyyü'l-ikdâm-ı şehryârîlerini gıyâben takbîle cesâretle iktifâya mecbûr oldum. Ol bâbda ve herhâlde emr-ü

fermân ve lutf-u ihsan velînı'met-i bî-minnetimiz, velînı'met-i cihân olan pâdişâh-ı 'amîmü'l-ihsân Efendimiz Hazretleri'nindir.

Fî 24 Kânûnısânî, sene 96[2]

Çâker-i Mahsûs-i Pâdişâhîleri,

NÂMIK

MEHMED KEMAL

CCCCLV. — CCCCLVI.

Kemal, Süleyman Paşa'nın mektubuna cevap yazamamıştır. Süleyman Paşa bir ikinci mektup göndermiştir ve aşağıdaki mektup bunun cevâbıdır. Kemal artık Midilli'de ikâmete me'mur değil, ora Mutasarrıfı'dır; Süleyman Paşa'nın, mektubunun cevapsız kalmasına me'muriyetle alâkalı şeylerin sebep teşkil etmediğini anlaması Kemal'i memnun etmiştir; bu münâsebetle, neden cevap yazamadığını bildiriyor. Sebebin biri, Süleyman Paşa'ya gönderilen mektupların emin olmadığı, kontrolüdür; Kemal bunu birçok kimselerden duymuştur; ikinci sebep ise, Kemal'in mektuplarının aranmasıdır. İstanbul'da mektuplaştığı kimselerden mektupları alınmış ve gözden geçirilmiştir. Artık o belâdan kurtulduğunu bildiriyor.

Süleyman Paşa'ya gönderdiği daha evvelki tarihlere âit mektuplarında Kemal, Bağdad'da iyi vakit geçirmesi için ona Türk-Rus harbine âit hâtıralarını yazmasını, böyle bir eserin memleket için de çok faydalı olacağını yazmıştı; aşağıdaki mektubunda bu eseri yazmağa başlayıp başlamadığını, yazılmıyor ise sebebini soruyor ve bilgi istiyor.

Gerek Kemal'in, gerek Süleyman Paşa'nın mektuplarının kontrol edildiğini aydınlatan bir vesika kıymeti taşıyan bu mektup, bir başkasının yazısı ile, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 740).

İkinci mektuptan, Kemal'in muhâberâtının emniyette olmadığı anlaşılıyor; çünki Menemenlizâde Rif'at Bey'in gönderdiği mektup eline geçmemiştir; kâğıt tutulmuştur; "Yine sadâkatimizi isbât etmiştir" dediğine göre, mektupta da, aşağıdakinde olduğu gibi, Pâdişâh'a sadâkatinden, mektupları kontrol edenlere karşı da söylemek istediklerinden bahsedilmiştir. Aşağıdaki satırlar, kontrol için başkası tarafından okunacağı ihtimâli ile yazılmış intibâ'ını vermektedir. Rif'at Bey, her hâlde kendisinden istenilen mektupları, vermemek için, saklamadığını, yırtıp attığını söylemiştir; Kemal onun bu sözünü mektubunda kasden tekrarlıyor; hakikatte ise, Rif'at Bey'in Kemal'den aldığı mektupları sakladığını biliyoruz ve bunun delîli, çoğu Kemal'in el yazısı ile olan mektupların, hâlen, âilesinden alınmak sûretiyle Türk Tarih Kurumu'nda bulunmasıdır.

[2] *Belleten* basımında bu tarihin Milâdî karşılığı, yanlış olarak 5 Ocak, 1881 gösterilmiştir.

Kemal, Rif'at Bey'i Midilli'ye da'vet etmektedir; maksadı biraz da kızı Feride Hanım'la izdivacı mes'elesini bir karâra bağlamaktır. Bunu zımnen anlatıyor; daha sonraki mektuplarında da aynı tarz ifâdelere rastlayacağız.

Kemal'in mektuplarının arandığını anlatan bu mektubu başkasının yazısı ile, fakat imzâsı kendisinin olup, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 246-A). M. C. Kuntay tarafından da, nereden alındığı kaydedilmeksizin neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 477 v.d.).

455. Süleyman Hüsnü Paşa'ya

5. III. 1881

Devletlu Kardeşim Efendim Hazretleri,

Teessür-nâme-i fahîmânelerini, lâyık olduğu ta'zim ve teessüfle aldım. Me'muriyyet gibi alâ'ık-i hasîse, bendenizi mecbûl olduğum meyl-i me'âlî netâyicinden olan mahabbet ve intisâb-ı devletlerinden ayırmayacağını, Efendimiz de tasdik buyuruyorsunuz. 'Arîza takdîminde vukū' bulan kusuruma iki sebep var idi. Bunun biri, ba'zı zevâtın me'muriyyeti üzerine Bağdad'ca muhâberât-ı âsafânelerinin emin olmadığına dâir şundan bundan ve husûsiyle Fâik'ten aldığım haberlerdir ve biri ise, bendenize âit olan muhâberâtın bir teharrî-i fevka'l-'âde altında bulunması idi. Nefsimce birşeyden korkmadığıma, vicdân-ı pâk-i dâverâncleri şehâdet eder; husûsiyle Efendimiz'e olan mahabbet-i mahsûsamı ve ma'sûmiyyet ve mazlûmiyyet-i vatan-perverânelerine olan îman ve itmi'nânımı, cellâd önünde olsam i'lân etmekten çekinmem; fakat bendeniz, Efendimiz'den daha meşkûk bir mahlûk olduğum cihetle akılsız dostluk edip de cevâsis-i kirâmın hakkımda olan sû'-i nazarından zâten bir magdûriyyet-i fevka'l-'âde hâlinde bulunan zât-i sıyâdet-simât-ı kerimânelerine de bir hisse ifrâz etmek istemedim. Bi-hamdihî Te'âlâ şimdi o belâ üzerimden kalktı. İstanbul'da kiminle muhâbere etmiş isem, hepsinden mektuplarımı aldılar, okudular, meslekimi öğrendiler. Bendenizden de mektup istediler. Yazdığım son cevap ile, lisân-ı mefsedetlerini sûrah-i idbâra soktum.

Tarîh-i Harb yazılıyor mu? Yazılıyor ise, bize de görmek nasîb olacak mı? Yazılmıyor ise, sebebi nedir? Buralara dâir îzâhat isterim. Öyle teveccüh ve mahabbet temennîsi gibi zevâide tenezzül ile dilhûn edilmemekten başka, şimdilik bir niyâzım yoktur. Bâkî mübârek

ellerinizi, Sâmî Beyefendi'nin de gözlerini öperim. Ekrem, hâk-i pây-i devletlerine yüz sürer ve birâderleri Sâmî Beyefendi'ye 'arz-i hulûs eder.

21 Şubat, sene 96[1]

Bende-i sâdıkları,

KEMAL

456. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

12. III. 1881

Evlâd,

Mektubun geldi; tarihsiz idi. Bana kâğıt gönderip de cevap almadığından bahsediyorsun. İhtimâl ki gönderdiğin kâğıt tutulmuştur. Yine sadâkatimizi isbât etmiştir; elime gelmedi.

Bu av'ave ne demek oluyor? Senin gibi, benim gibi milletini, vatanını gerçekten sever ve millet ve vatan mahabbetinin pâdişah hizmetinden ibâret olduğunu bilir hamiyyet-perverleri gözden düşürmek için birtakım edebsizlikler, yalancılıklar, Su'âvîlikler, Surîlikler[2] müessir olur mu zannediyorlar? Ben, Allah'ımın adâletine, pâdişahımın inâyetine emînim; sen de emîn ol! İnsan mahbus olurmuş, pâdişah habsinde bulunurmuş; sebep ne pâdişahtır, ne vatandır. Biz, yine pâdişahımızı, vatanımızı severiz. Sülük gibi, yılan gibi yerde sürünerek pâdişahını, vatanını sokmağa, zehirlemeğe çalışanlardan değiliz.

Mektubun gelmiş olsa idi, elbette cevap yazardım. Sen de, benim mektubuma elbette cevap yazarsın. Doğrudan doğruya Kemal nâmına yaz! Nerede bulunursam bulunayım, ben de sıkılıyorsam, sana yazacağım mektubu, bulunduğum mahallin hükûmeti, veyâ Zabtiyye Nezâreti ma'rifeti ile gönderirim. Ben şimdilik Midilli'deyim ve

---

[1] Bu mektubu, *Türkiyât Mecmuası*'ndaki *Süleyman Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât ve Muhâberâtı* adlı makelemizde neşretmiş bulunuyoruz; tarih'i yanlış olarak 21 Şubat, sene 98 (5. III. 1883) kaydedilmiştir (C. XI., İst., 1954, s. 150 v.d.). Şimdiki basımda aslıyle tekrar karşılaştırarak bir-iki tertip yanlışını da düzeltmiş bulunuyoruz

[2] Kemal, Dîvân-i İstînâf Reisi Surûrî 'Ali Efendi'yi kasdetmiştir; ona yazdığı mektubu ve hakkında bilgi edinmek için, bu ciltteki CCCCLIII numaralı mektub ve *önsöz*'üne bakınız (S. 57 v.d.).

'inâyet-i İlâhî ve adâlet-i pâdişâhî sâyesinde yine Midilli'de kalacağım; kalmazsam, daha büyük bir yere gideceğim. Yaz geliyor. Midilli'de bulunduğum hâlde, kalk gel, babanın evine iner gibi, benim evime in; vücûdüne bak, hiçbir şeyden ihtirâz etme! Ziya Paşa'nın beytinden bir kelime değiştiriyorum:

Zâlimlere elbet dedirir Hazret-i Allâh
تَاللهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللهُ عَلَيْنَا [3]

Seninle görüştüğüm zaman mahbus idim; netîcesi ne oldu? 'Adl-i İlâhî, lutf-i pâdişâhî yetişti; buraya geldim. Sonra Mutasarrıf oldum. İtalya devleti üstüme hücûm etti. Yine 'Adl-i İlâhî, lutf-i pâdişâhî yetişti. İkinci def'a olarak mutasarrıf olacağım. Yalnız mutasarrıf olmak değil, daha büyüyeceğim; fakat Kayseri'nin patlıcanı gibi büyüdükçe acılaşan mahlûklardan olmayacağım.

Surûrî Efendi yâdigârımız ötekinden, berikinden mektup sormuş, vermişler. Seni mektup vermez zannetmiş.. Ne musîbet de mahlûk imişsin. Ayniyle benim hâlime taklid etmişsin. Mutlakâ Rif'at şuna buna taklid eder de bir mecmua çıkarır, benim mektuplarım ile para kazanmak ister zannında bulunurken, meğer kâğıtlarımı saklamaz imişsin; onun için belâlara uğramışsın. Benden de mektup istediler, gönderdim; fakat cevap olarak gönderdim; ayni, bu kâğıdımın içindedir. Surûrî Efendi Hazretleri, dillerini g.. lerine soktular; kalemlerini kezâlik.. Bir daha söz söylemez oldular.

بادا حلالش خون من كرخنجر ديكر زند [4]

Yine Midilli Mutasarrıfı olduğumu işitirsen, bi-eyyi hâl Nisan evâilinde olsun gel; ammâ bir büyük lutf me'mûl etme! Seni habse koyacağım; ılıcaya göndereceğim. Hastalığın ile uğraşacağım. İşte o kadar...

28 Şubat, sene 96
KEMAL

[3] *Kur'ân-ı Kerîm, Yusûf Sûresi, âyet* - 91; kardeşlerinin Yûsûf'a hitâbıdır: "Yemîn ederiz ki, *Allâh, seni bizlere tercih etti*". Kemal, ayni beyti, yine Rif'at Bey'e yazdığı 15.XI.1878 târihli mektubunda da kullanmıştır (*Namık Kemal'in Mektupları*, c. II., nu. 368, s. 313). Bu beyit, Ziya Paşa'nın meşhur *Terkîb-i Bend*'ine âit ve birinci mısrâ'ı, *Zâlimlere birgün dedirir Kudret-i Mevlâ* ✱*Ta'llâhi lekad âsereka'llâhu 'aleynâ* şeklindedir.

[4] *Bâdâ halâleş hûn-i men ger hancer-î diger zened*: "Eğer, bir hancer daha vurursa ne çıkar; kanım ona halâl olsun!".

CCCCLVII. — CCCCLVII[a].

1880 yılı sonunda Midilli'de yerli Rum balıkçılarla İtalyan balıkçıları arasında çatışmalar olmuş, hâdise büyüyerek yerli ve yabancı günlük gazetelere geçmiştir. Mes'eleye müfettişler el koymuş ve işin halli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti mahkemesine havâle olunmuştur [1]. İtalyan balıkçılarının tahriki yüzünden İtalya Hâriciye Nezâreti'nden aldığı emre göre, İtalya Sefiri "Bâb-ı 'Âlîye gelerek aldığı emri ibrâz ve taleb olunan tarziye, müddet-i cüz'iyye zarfında i'tâ olunmadığı hâlde, kat'-i muhâbere edeceğini dahi söylemesi üzerine, Bâb-ı 'Âlî, Mutasarrıf Kemal Bey'in azline rizâ gösterip, mes'eleye dâir evrâkın merkez-i vilâyet olan Sakız cezîresine irsâlini emretmiş" olduğundan, dâvaya orada bakılacağı, mes'elenin tahkîkat safhasında bulunduğu bildirilmektedir [2]. İtalya hükûmetine tarziye olarak Kemal'in azline karar verildiğini [3], bunun İtalya Sefâreti vâsıtasıyle bildirilmesini, mes'elenin Sakız Dîvân-ı İstînâf Cinâyeti'nde ele alınmasını, fakat azlin resmen tebligine rağmen Sefir'in, Kemal tarafından tarziye verilmesi teklifinin henüz cevaplandırılmadığını günlük gazeteler yazmaktadır [4]. Bu arada Kemal'i idâre bakımından birçok hususlarda tenkid maksadı ile ba'zı neşriyata da yer verilmiştir [5]. Kemal aşağıdaki iki mektubunu yazdığı sırada muhâkemesi henüz cereyan safhasındadır.

Mektuplardan ilki Ebüzziya Tevfik'a gönderilmiştir. Kemal, vilâyet merkezi Sakız'daki terceman İpokrat Tavlaryos'dan şikâyet ediyor. İstanbul Patrikhânesi'nden tardedilmiş olan bu şahıs, Patrikhâne'nin ve Rumlar'ın teveccühünü kazanmak için Hükûmet-i Seniyye aleyhinde, Yunanlılar lehinde hareket etmekte, Midilli hâriç, Vilâyet'in her yerinde nüfuzunu geçirmektedir. İpokrat Tavlaryos'un ba'zı yersiz hareketlerini kaydettikten sonra, şimdiye kadar bunu niçin mülkün hâkimine ya'nî Abdü'l-Hamîd'e arzetmediğinin sebebini anlatıyor. Kendisi, işleri düzeltmeği, etrâfı rahatsız etmemeği, bu yüzden kendisinin rahatsız olmasını tercih ettiğinden mürâcaatte bulunmamış, nitekim birçok mes'eleleri de halledebilmiştir. İtalyan balıkcıları ile Midilli halkı arasında açılan muhâkemede de tahkîkâtı Müdde'î-i Umûmî, veyâ bir Adlîye Müfettişi değil, bu zat üzerine almıştır. Yalancı şâhidler göstermiş, sahte vesikalar tanzim etmiş, mahkeme de bu karışık hâdiselerin içinden çıkamaz hâle gelmiştir. Bu dolapları çeviren İpokrat Tavlaryos, hasmını tuzağa düşürdüğüne, onu hiçbir kuvvetin kurtaramayacağına dâir mektuplar da neşretmektedir. İşte Kemal bu münâsebetle izah ettiği mes'ele hakkında Sultan Abdü'l-Hamîd'e mürâcaat etmemeyi hamiyyetsizlik telâkkî ettiğini bildiriyor.

---

[1] *Ceride-i Havâdis*, nu. 4491, 23 Muharrem, 1298/25 (26) Aralık, 1880.

[2] *Aynı gazete*, 4519, 26 Safer, 1298/27 Ocak, 1881; *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 770, 771, 19 ve 20 Safer, 1298/21 ve 22 Ocak, 1881.

[3] *Ceride-i Havâdis*, nu. 4531, 11 Rebî' 1., 1298/10 Şubat, 1881.

[4] *Ayn. gazete*, nu. 4542, 4543, 24 ve 25 Rebî' 1. 1298/23 ve 24 Şubat, 1881.

[5] *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 784, 5 Rebî' 1., 1298/4 Şubat, 1881. Muhâkeme ve tafsilâtı hakkında *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesinin 794, 831, 832 numaralı ve sırasıyle 16 Şubat, 30 Mart, 1 Nisan, 1881 tarihli nüshalarına bakınız.

Mektubun yazıldığı sırada Midilli Mutasarrıflığı'ndan azledilmiş bulunan Kemal, ilâve ettiği tezkiresinde ise vaktiyle bir ihtilâf neticesinde müsâdere olunan iki Yunanlı gemisinin de, infisâlinden istifâde ile geri verilmesine çalışıldığını, Midilli'deki Mutasarrıf vekiline de vaz'iyyeti birldirdiğini anlatıyor.

Bu mektubun tarihinden bir gün sonra, 19 Mart'ta Midilli Mutasarrıflığı Vekâleti'ne yazılan tezkirede bu makāmın 17 Mart, 1881 tarihli yazısı ile sefînelerin hangi sebeplere dayanılarak müsâdere edildiği hususûndaki suallerine cevap veriliyor. Sefînelerin geri alınması işini ta'kip eden Dimestokli Fenali, Kemal'in mutasarrıflığı sırasında Kapdan Dimitri'ye de vekâlet etmiş, sahtekârlık suçundan muvakkaten avukatlıktan men' olunmuştur; herşeyden önce bu def'a da sefînelerin geri verilmesi işini ta'kip eden bu şahsın, kānunca böyle bir vazife almaması lâzım geldiği hakkında hükûmeti uyandırıyor. Diğer taraftan istid'â sâhibi Riga, iddi'â olunduğu gibi Osmanlı teba'asından değildir; gemilerin hangi sebebe dayanılarak müsâdere edildiği de anlatılmakta, avukatlıktan memnu' bir adamın, sahte evrak düzerek ve mazbatalara istinâden kaybettiği da'vâsını tervîci, devleti en haklı istekler husûsunda bile âciz gösterir birşey olduğu kaydedilerek, vazifesini bilen her me'mur için, hâlin iktizâ eder tarzda icrâsının dikkate alınması lâzım gelen bir vazife borcu karşısında bulunmakta olduğunu bildirmektedir.

Bu vesikalardan ikisi de, Kemal'in azledilmiş bulunduğundan faydalanılarak, mutasarrıflığı zamanına âit ba'zı me'seleler dolayısıyle karşılaştığı şikâyetleri aydınlattığından mühimdir. Yıldız Sarayı evrâkı arasında, kendi el yazısı ile bulunan bu resmî vesikalar, İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından yeni harflere çevrilerek neşredilmiştir; mektuplardan ikincisi, ilkine ilişik olarak mevcuttur (*Namık Kemal'in Abdü'l-Hamîd'e Takdîm Ettiği 'Arîzalarla Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar*, *Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, s. 267, 270 v.d.).

457. Ebüzziya Tevfik'e

18. III. 1881

İki-üç haftadanberi buranın hâlinden ma'lûmat verememiştim; yazılacak şeyler pek çok değilse de pek garibtir. Bizim Vilâyet'in umûr-ı siyâsiyyesi seyyiât-ı müteaddidesinden dolayı vaktiyle İstanbul'dan ve hattâ Patrikhâne'den tardolunmuş İpokrat Tavlaryos nâmında bir tercemânın elinde olarak bu adam Rumlar ve husûsiyle Patrikhâne nezdinde tezkiyesini düzeltmek için menâfi'-i saltanat-ı seniyye'ye mugāyir Yunanlılar'a müsâ'id her ne zuhûr ederse cümlesini tervîce muktedir olmakta ve vilâyet dâhilinde bayağı istediğini yapabilmekte iken, bizim Midilli Mutasarrıflığı, Midilli cezîresi üzerinden tasallutunu def'e kâfî olduğundan burasiyle bir türlü uyuşamamış ve beni isti'fâya mecbur etmek için iki kadını mezar

gibi bir yere hodbehod habseden ve bir adamı bigayr-i hakkin zincire uran bir mütemevvil köy muhtarını, gûyâ herifin bu hareketi bir despotun re'yine müstenid olmak ve binâenaleyh velev ki ettiği hareket hükûmet-i seniyye'nin hukûkuna müteallik ve cinâyete dâir olsun yine da'vâsının faslı Rum Patrikhânesi'ne âit bulunmak vesîle-i garîbesiyle pençe-i mücâzâttan kurtardı. Böyle bir hükümden tevellüd edecek mahzûrâtı Vilâyet'e etrâfiyle beyân etmiş isem de, terceman Efendi nasılsa muvaffak olmuş; böyle despothâneler tarafından vukū' bulan tasallutların biz Vilâyet'çe önünü alırız, oraca karışılmasın yolunda bir cevap istihsâl eylemiş idi. Bunun gibi hilâf-i kānûn ve menfa'at birçok müdâhaleler, münâsebetsizlikler vukū'a gelmekte idi. Pek a'lâ hâl böyle idi de niçin şimdiye kadar sana o cezîreyi tevdî' eden sâhib-i mülk efendimiz'e arz-ı hakîkat etmedin diyebilirsin; fakat hakîkat-i hâlde bu itâba lâyık değilim; çünkü velînî'metim pâdişahım şehenşâh-ı adâlet-perver, şehriyâr-ı merâhim-küster efendimizin, efkâr-ı seniyye-i mülk-ârâyânelerini re'ye'l-yakîn ve hattâ 'ayne'l-yakîn bildiğim için meslek-i 'ubûdiyyet ve vezâif-i me'muriyyette sebât ettim, uğraştım, seyyiât-i vâkı'anın birçoğunu kendilerine ref' ettirmeğe muvaffak oldum. Birazının bütün bütün izâlesi kābil olmadı ise de, hükümleri de icrâ olunmadı; iş dâimâ muhâberede dolaşır dururdu, ben de rahatsız oluyorum ve yâhut uğraşmağa muktedir olamıyorum gibi araya[6] mugâyir sözlerle mübârek ser-i ma'âlî-efser-i mülûkâneyi tasdî' etmeği âdâb-ı ubûdiyyete mugâyir addederdim.

Nihâyet İtalya mes'eleleri zuhûr etti. Midilli'de bir koca mahkeme var idi; Vilâyet'te bir adliyye müfettişi, bir müdde'î-i umûmî mevcut idi; da'vâ ise zâten nizâmı vechile Midilli mahkemesine havâle edilmiş idi. İtalya me'murlarının bana ve yâhut mahkemeye emniyetleri yok ise—şurası şâyân-ı dikkattir ki bana tamâmiyle emniyetleri var idi—adliyye müfettişi veyâ müdde'î-i umûmî ve hattâ vâli Midilli'ye gelmek iktizâ ederken bu işin tahkîkine de Terceman Efendi çıkageldi. Uhdesinde zâbıta-ı adliyye sıfatı mevcud olmadığı hâlde getirdiği bir emir ile işi mahkemeden aldı; adam dövdü, yalan yere şâhid peydâ etmeğe çalıştı; bütün bütün hilâf-ı kānûn olarak kendisiyle İtalya me'murlarından mürekkep olarak teşkil

[6] Bu kelime, İ. H. Uzunçarşılı neşrinde *araya* şeklinde ise de, aslında *ddâba* olsa gerektir.

ettiği komisyonda devlet-i aliyye tâbiiyetinde bulunan birtakım ma'sumları müttehem gösterdi. Verdiği hilâf-ı kânûn kâğıtları hey'et-i ithâmiyyeye kabûl ettirdi; şimdi mahkeme işin altından çıkamıyor; bir sûrette çıkamıyor ki geçen hafta adliyye müfettişi paşa buraya gelmiş ve mes'elenin bi'l-vâsıta bana ta'alluku münâsebetiyle maznun olanların yalnız cünha ile ithâmı ve işin bir yüz, yüzyirmi lira ile def'i mümkün olduğunu ve fakat bu sûretin husûlü maznunların verilecek i'lâmı istİnâf etmemesine ve husûsiyle benim tarafımdan mahkemenin vereceği hüküm hakkında ta'riz vukū' bulmamasına mütevakkıf bulunduğunu beyân ile mahkemeyi bu bâbda müşkilâttan kurtarmak için bu sûret-i tesviyeye muvâfakat ve muâvenetimi iltimâs eyledi. "Benim yapacağım şey mahkeme işlerine karışmamaktır; fakat da 'vâ mahkemeye girinciye kadar zuhûr eden seyyiâttan bahs etmemek ve hattâ bu bâbda feryâd ve şikâyetimi pây-i taht-ı şevket-baht-ı hazret-i zıllu'llâhî'ye kadar İsâle çalışmamak elimden gelmez; çünki hilâf-ı hamiyyet olur" cevâbını aldı. Şimdi erkân-ı vilâyet edecekleri hareket-te hayrandır. Gālibâ mahkeme şimdiye kadar cereyân eden tahkikat ve ma'lûmâtı ke'enlemyekûn hükmünde tutarak ve mevkufların sebİlini tahliye ederek işin yeniden rü'yetine başlamak fikrinde imişler; işte Vilâyet'in dirâyeti ve husûsiyle Terceman Efendi'nin himmeti, işi bu dereceye getürdü. Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır derler; İtalyanlar bizden muntazam hareket ediyorlar; İtalya mû'teberânının biri tarafından Midilli Fıransa Konsolos VekİIi'ne gelib dün akşam bana da tebliğ olunan bir kâğıtta İzmir Ceneral Konsolosu'nun muvakkaten İtalya'ya da'veti bu mes'eleden dolayı mu'âteb olmak için olduğunu ve Midilli İtalya Konsolos VekİIi ma'zul bulunduğunu gördüm. Bizim Terceman Efendi ise hâlâ buralara beni İtalya (طراطه) *treater*'lerinin ağına tuttuğuna ve dünyâde hiçbir kuvvet bu tuzaktan kurtulmaklığıma kâfî olamıyacağına dâir mektuplar neşreder durur. Bahsettiği kuvvet nereye râci' olduğu ma'lûmdur; inşâ'allāh o kuvvet-i mukaddese sâyesinde ettiği edebsizliklerin mücâzâtı yine bu 'abd-i âciz vâsıtasiyle zuhûr eder; işte asıl insanı dil-hûn eden böyle birtakım erâzilin beni hedef edüb de hukūk-ı hükûmet ve haysiyyet-i saltanat aleyhine gösterdikleri ta'arruzdur. Bilmem ne maksat üzerinedir ki ma'zûliyyetimin muvakkat olduğunu da öteye-beriye neşretmişler; hattâ Rum gazeteleri de yazıyor. Bunun üzerine hergün konsoloslar geliyor, istİzâh-i merâm edüb durur, ne cevap vereceğimi bilmekten

âcizim; ma'mâfih hallâl-i her mu'dilât ve asdıkāy-i bendegânına hâzır-ı imdâd ve mu'âvenât olan merhamet ve inâyet-i zıllu'llâhî sâyesinde 'an-karîb bu müşkül mevki'den dahi kurtulacağıma mutma'in ve tezâyüd-i şân-ı saltanat ve millet da'avâtına müdâvimim. Bâkî uhuvvet.

Fî 6 Mart, sene 97

Kardaşın,

KEMAL

457[a]. EBÜZZİYA TEVFİK'E

"Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni"

İnsan hamiyyetinden nasıl çatlamasın? Yunan konsoloshânesi'yle bidâyet-i me'muriyetimde bir vak'a zuhûr etmişti. Herif hukûmeti protesto etmek dâiyesinde iken nizâma tevfîk-i hareket olundu; hazîne-i i devlet için iki Yunanlı gemisi müsâdere edildi. Bizim infisâl-i muvakkatten istifâde ile gemileri yine bigayr-i hakkin Yunanlı'ya vermek istiyorlar. Vekil Bey'e yazdığım cevâbı gönderdim, okur da anlarsın. Subhâna'llâh, gālibâ bizim erkân-ı vilâyet hangi pâdişâhın vaktinde bulunduklarını düşünemiyorlar.

CCCCLVIII.

Kemal, aşağıdaki mektubu ele geçer korkusuyle yine ihtiyatlı ifâde kullanmış, kendisinin, müstakbel dâmadı Rif'at Bey'in Abdü'l-Hamîd'e sadâkatinden bahsetmiştir.

Rif'at Bey, Kemal'in bundan önce neşrettiğimiz 28 Şubat, 1296 tarihli mektubuna, 5 Mart, 1297 (17 Mart, 1881)'de yazdığı cevâbında, tevkif olunarak Habshâne-i Umûmî'ye, iki saat sonra Beşiktaş'a, Yıldız Saray'ına sevkini bildirerek, Abdü'l-Hamîd'in inâyeti imdâdına yetiştiğinden buradan da kurtulduğunu kaydeder[1]. İşte, Kemal'in aşağıdaki mektubu buna cevaptır ve müellifimiz duyduğu sevinç sebebiyle Rif'at Bey'le alay ediyor; Topal Osman Paşa ceddi olan Kemal, ayağı biraz aksayan dâmadına, bu gibi ârizalara ehemmiyyet vermediğini yazmaktadır.

[1] Rif'at Bey'in bu mektubu, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 31); M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 472 v.d.).

İlkbahara doğru Midilli'de mahbese girmekten maksadı, onun, Feride Hanım'la evleneceğine telmihtir.

Kemal'in kendi el yazısıyle olan bu mektubu, Türk Tarihi Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 374). İkinci paragrafı M. C. Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Ksm. II., s. 473). Bunda, mektubun tarihi 6 Mart, 97 olarak kaydedilmiştir. Aynı mektubun, üçüncü paragrafını da neşreden müellif (*Ayn. esr.*, s. 488), tarihinin 1 Mart, 93 olduğunu yazmıştır ki, her iki tarih de doğru değildir.

458. Menemenli Rif'at Bey'e

20. III. 1881

Evlâd,

5 Mart, senc 97 tarihli mektubunu aldım. Evvelâ, Hüseyin her vakit İstanbul'da bulunmaz; sana olan mektuplar nasıl gönderilecek ise haber ver!

Sadâkatin, elbette zât-i kerâmet-simât-ı zıllu'llâhî nezdinde ma'lûm olmuştur ki, müfteriyyât-ı erâzilden halâs oldun. Biz, ehl-i necâbet ve hamiyyetteniz. Bizim için iktizâ edenlere sadâkat yakışır. *Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allâh*[2].

Esnây-i mevkūfiyyette zerre kadar rahatsız olmamış iken, çıktıktan sonra ayağından biraz rahatsız olduğunu söylüyorsun. Yâ... Ayaklı canavar. Dünyayı dolaşırsan, elbette rahatsız olursun. Topal bit gibi günde otuz hâne dolaşmak tabî'atinden bilmem ne zaman fârig olacaksın. Hele sen, eğer burada kalırsam, evvelbahara doğru buraya gel de bir mahbese gir, bakalım ayağın nasıl olur? Ben, Topal Osman Paşazâde'lerden olduğum cihetle, öyle topallığa, falana ehemmiyet vermem; fakat ref'i kābil olan bir hastalığın ihmâl ile, ibkāsında da bir ma'nâ bulamam.

Gelelim sizin teehhülünüze.. Ârif Paşa kerîmesi falan kat'ân olmaz; esbâb-ı mütenevvi'a var. Olmasa bile, Hanımefendi ile berâber serde her insana yakışmayacak iki alâmet-i ma'nevîye peydâ edilmek iktizâ eder. Müşârün-ileyhin burada mutasarrıflığı vardır. Âilesinin hâli ma'lûmdur. Evlenmeği pek merak ettin ise, ben sana bir Arab kızı bulurum. Yüz sûrî tesbihten kalırsa bir para verme! Çok telâş

[2] Bu mısrâ', Ziya Paşa'nın, *İnsâna sadâkat yakışır görse de ikrâh* mısrâ'ı ile başlayan beytine âittir.

lâzım değil.. Dünyada olmaz bitmez bir kösenin sakalı var imiş[3].. İşte şimdilik bu kadar.. Bu hafta çok işim var; sanki münâsebetli, münâsebetsiz birtakım yazılar ile meşgûlüm.

8 Mart, sene 97
KEMAL'İN

CCCCLIX.

Magosa'da iken ismi bile zikredilmeyen Kemal'in Midilli'de bulunduğu sırada kendisine sorulmaksızın makâleleri, şiirleri çok def'a tahrif edilerek neşredilmeğe başlanılmıştır. Ebüzziya Tevfik'e yolladığı aşağıdaki mektubunda bu mes'ele üzerinde duruyor; başka mecmua ve gazete sâhiplerinin kendilerini Ebüzziya Tevfik gibi, yazılarını neşre izinli sanmalarına hiddetlenmektedir.

Kemal'in kasdettiği, mektuplaşmakta bulunduğu Mustafa Reşid tarafından çıkarılan *Şark* mecmuasıdır. *Sâkî-Nâme*'si, *Bir Muhâcir Kızının İstimdâdı* ve mektubunda tam metnini yazdığı meşhur *Şarkı*'sı *Şark*'ta basılmıştır (Nu. 1, 5, 3, 1297). Hiddetinin asıl sebebi, *Şarkı*'nın değiştirilerek neşridir. Bu *Şarkı*'nın en çok sevdiği manzûmelerinden biri olduğunu kaydeden Kemal, kendi ta'biri ile, kulağı kuyruğu kesilmiş kedi yavrusuna benzetilmesine, *Öldürdü beni zamân amân gel* mısrâ'ının yerine, *Ey dilber-i cansitân amân gel* mısrâ'ı yazılmasına hiddetlenmiştir. Bu tahrif onu, "Beni bilenler mutlakâ Kemal çıldırmış diye hükmetmek lâzım gelmez mi?" diye düşündürmektedir.

Kemal'i üzen bir başka cihet, çocukken, Acem şiirlerinde görüldüğü gibi mübâlegaya düşkünlüğü neticesinde yazdığı *Olsun_âhımlâ yinê eczây-i 'âlem târ-û mâr* mısrâ'ının neşrini hiç arzu etmediği hâlde, üstelik, *Sarsılıp mebnây-i 'âlem târ-ü mâr olsun Kemâl* şekline konularak basılmasıdır.

Bu mektup Kemal'in yazılarının haberi olmadan ve değiştirilerek neşrini, şöhretini aydınlattığından, diğer taraftan çocuk iken söylediği ve neşrini istemediği bir mısrâ'ının doğru şeklini, meşhur bir şarkısının tam ve doğru metnini içine aldığından kıymetli bir vesikadır; tarihsiz olmakla berâber, neşri sırasında yazıldığı

[3] Kemal bu fikirleri, Rif'at Bey'in 5 Mart, 1297 (17 Mart, 1881) tarihli mektubundaki, "Bitlis Vâlisi Ârif Paşa'nın kerimesi için söz etmişler. Şimdi benimle uğraşıyorlar; behemehâl kabûle dâir söz vermekliğimi istiyorlar. İç güveğisi değil, bendehânenize almak üzre kararlaştırmışlar". "Arap kızına müvâfakat etmediğiniz için ândan vaz geçmiştim. Bakalım, bu, işte Arap değil.. Gâlibâ arnavudluğu da varmış, ne dersiniz? Eğer bundan da vaz geçersek, belki ilk baharda gelirim". "Ayağımı özür tutmayın; ya'ni ayağın böyledir, şimdiki hâlde evlenmek iyi olmaz gibi birşey söylemeyin" cümlelerine cevaptır (Rif'at Bey'in bu mektubu, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 31). Kemal, Rif'at Bey'e kızı Feride Hanım'ı vereceğini ifâde etmiş oluyor.

muhakkaktır; bu sebeple 1881 Mart'ında kaleme alındığını kabûl edebiliriz. Ebüzziya Tevfik tarafından, "Kemal Beyefendi'nin şikâyet ettiği tahrîfât *Şark* ünvânı ile çıkmakta olan bir risâlenin nâşiri tarafından icrâ olunmuş ve risâlenin üçüncü nüshasında o sûretle basılmıştır" notu ile neşredilmiştir (*Mecmua-i Ebüzziya*, c. II., nu. 16, *Fî Gurre-i Cumâdâ* I., 1298 / 1 Nisan, 1881, s. 481 v.d.)

459 Ebüzziya Tevfik'e

Mart, *1881*

Birâder,

Bu günlerde mündericâtı eski, ismi yeni birtakım risâleler neşrolunmağa başladı. Bunların hemen hepsinde yâ bir eserim, yâhut ismim bulunuyor. Zannım yanlış değil ise, yeni muharrir veyâ müellifler, kitap çalmak haram olmadığına dâir avam lisânında mütedâvil olan kā'ideyi öğrenmişler. Risâleyi, mukaddimeyi, mektubu, hattâ iki satır bir yazıyı —eğer benim tarafımdan yazılmış olursa— mutlakā kitap olur zannetmişler. Gālibâ biraz da *Dustûr* okumuşlar. Beni, malıma tasarruftan kavlen mehcûr addetmişler; alıyorlar, basıyorlar, satıyorlar! Zararı yok; halâl olsun ! Ammâ, nâşirlerin ellerine geçen müsvedde imiş, hattâ müsveddeler yarı yarıya eksik imiş, o eksikler yarı yarıya musahhah değil imiş, aslı sonradan çıkacak imiş, kendileri de māl-ı mesrūk satan dellâl kadar mahcûb olacak imiş; oralarını düşünmek benim vazifem değildir.

Senin, ba'zı âsârımı neşrettiğine bakıyorlar; me'zun olduğunu da bilmiyorlar da, yazdığım şeyler herkes tarafından sellemehü's-selâm neşrolunabilir sanıyorlar; fakat o neşrettikleri âsârın arasında, benim min gayr-i istibhâl hâiz olduğum haysiyyet-i edebîyeye muhâlif olacak sûrette onsekiz-yirmi yaşında iken söylediğim sözleri de yazmağa cesâret ediyorlar; hattâ neşrettikleri âsârın ne vakit yazılmış olduğunu bilmediklerinden midir nedir, yâhut bilmek istemediklerinden midir, altına bir tarihcik bile koymuyorlar. Burası da halâl olsun! Muharrir, veyâ müellif, veyâ nâşirler, gālibâ Arabî'ye intisâb etmişler. "Karz-i şi'r" ta'birini bir kitapta görmüşler; o ta'biri şiir istikrâz etmek mânâsına hamletmişler. Söylediğim şiirleri, va'desi, "Allāh bana, ben de sana", senedi "Kıyâmet'te şakkoluna" mesellerine mutâbık bir hâl ile alıyorlar ve yâhut sen benden ziyâde zebân-dırâz olmak

ister de doğru söylemeğe kalkışır isen, o hâlde senin ta'birince çalıyorlar. Bu da halâl olsun!

Şu kadar var ki, karz-ı şi'r mes'elesini, bu muharrir, veyâ müellif, veyâ nâşir efendiler *Mufâ'ale* bâbına nakletmişler. *Karz*'dan bir *istikrâz* mânâsı çıkardıkları gibi, bir de *ikrâz* mânâsı istihrâcına himmet buyurmuşlar da, bana, benim olmayan sözleri isnâd etmişler!.. Bu da halâl olsun diyebilirim; fakat isnâd ettikleri sözler kendimi, kendileri gibi mâlâya'nî söyler zannettireceğinden başka, oldukça sevdiğim ba'zı şiirlerimi de, veled-i kalb iken kulağı kuyruğu kesilmiş kedi yavrusuna benzettiği için, haram olsun demeğe mecbûr oldum. Meselâ şu *Şarkı*'ma[1] dikkat et:

Sâkî yetişir uyan aman gel
Elvermedi mî figān aman gel
Ah île tükendi cān aman gel
Feryādıma gel inan aman gel

Öldürdü benî zaman, aman gel
Bir bāde getir aman, aman gel

İşte bu birinci bendidir. *Öldürdü benî zaman aman gel* mısrâ'ının yerine, *Ey dilber-i cansitān aman, gel* mısrâ'ı konursa, beni bilenler, mutlak Kemal çıldırmış diye hükmetmek lâzım gelmez mi? *Şarkı*'nın ikinci bendi şu idi:

[1] Bu *Şarkı*, Muallim Cevdet, Fahri Bilge, 'Âlî Türkgeldi nüshalarından naklen, ve "Şâir'in *Dîvân*'larda kayıtlı olmayan, muahhar devirlerde yazdığı anlaşılan şiirleri" arasında gösterilerek Sa'deddin Nüzhet Ergun tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 35, 300). R. Ekrem, *Şarkı*'nın ikinci kıt'asını, bedî'î heyecan uyandıran şiirlere örnek vermiştir (*Zemzeme III.*, İst., 1301, *Mukaddime*, s. 5). Muallim Nâcî, bestece güzelliğinden bahseder (*Şöyle Böyle*, İst., 1302 s. 47). Kemal bu *Şarkı*'sının ilk kıt'asını Menemenli Rif'at Bey'e yolladığı 24 Ağustos, 1878 tarihli mektubunda, tamâmını Hâmid'e yazdığı 17 Şubat, 1879 tarihli mektubunda kaydetmiştir (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, c. II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, s. 213, 138 v.d. Bu *Şarkı* hakkında daha çok bilgi edinmek için bu eserin *Umûmî İndeks*'ine bakınız). Hâmid'e mektubunda kaydettiği ile, Ebüzziya'ya yazdığı metin arasında hiçbir fark yoktur. Şarkılar yazan, besteleri de bulunan Ahmed Râsim, rakı içmeğe nasıl başladığını hikâye ederken, o sırada okuduğu şarkılar arasında Kemal'in *bu nev-edâ Uşşâk Şarkı*'sını *da geçtiğini* söylemekle, bunun hangi makamda bestelenmiş olduğunu anlatmış oluyor (Daha çok bilgi edinmek için bk., F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler, Türkiyât Mecmuası*, c. XII., İst., 1955, s. 66 v.d., not - 3).

Doldur kadehē şarāb-i nābı
Mezceyle şafakla āftābı
Bilmem ki cihān bitip dururken
Bitmez mi cihānın‿iztirābı

Öldürdü benī zaman, aman gel
Bir bāde getir aman, aman gel

Şimdi bu bendi okuyanlar, beni bilsin bilmesin, beşinci mısrâ' yerine *Ey dilber-i cansitān aman gel* sözünü gördüğü zaman, vaktiyle damdan düşmek nâmında bir Bektâşî ağzından söylenilmiş olan manzûmeye nazîre yapılmış zanneylemez mi? *Şarkı*'nın üçüncü bendi şudur:

Cāmında şarāb māli olsun
Ammā ki şarābın‿āli olsun
Çeşmindeki neş'eden süzülsün
Gül ruhlerinin misāli olsun

Öldürdü benī zaman, aman gel
Bir bāde getir aman, aman gel

Şimdi bu manzûmeyi okuyup da anlayana, ashâb-ı mütâlea, veyâ ba'zı zevâtın ta'birince kāri'în-i kirām, "*Çeşmindeki neş'eden süzülsün* * *Gül ruhlerinin misāli olsun* diyen bir adam ma'şūkuna hitâbedince, *Ey dilber-i cansitān aman gel* kadar fenâ bir mısrâ' mı söylerdi? Hiç olmazsa, *Ey gonca-i gül-feşān, aman gel* * *Ey sāki-i bī-aman, aman gel* gibi bin türlü sözler mevcut dururken, hiçbirini bulamayıp da, şu menhus, şu hiçbir şeye benzemez *Ey dilber-i cansitān aman gel* mısrâ'ını mı ihtiyâr ederdi? Farz-i muhâl olarak bu mısrâ'ı ihtiyâr etse, hiç olmazsa, *Ey sāki-i dilsitān aman gel* demesini de mi bilmez idi?„ yollu sözlere mecbûr olurlarsa, başkasının hatâsı benim üzerime yüklenmek, muktezây-yi mantık değil midir? Hattâ hatî'pât, benim ismimle neşrolunuyor. Ben, çocuk iken mübâlegāt-i Acemâne'ye mâil idim. *Olsun‿āhumlā yinē eczāy-i 'ālem tār-u mār* yolunda bir söz söylemiştim [2]. İntişârını hiçbir vakit istemedim. Şimdi ise, çocukluk iddiâsında bulunan saçlı-sakallı zevât tara-

[2] Sa'deddin Nüzhet Ergun'un *Namık Kemal'in Şiirleri* (İst., İnkılâp Kitabevi, 1941, s. 128) ve 'Alî Ertem'in aynı isimdeki kitabında (İst., Yeni Matbaa, 1957, s. 102) bu beyit, *Olsun‿āhumdan yinē eczāy-i 'ālem tār-u mār * Aşk ilē Nāmık perîşān olduğum demdir bu dem* şeklindedir.

fından o söz, *Sarsılıp mebnây-i 'âlem târ-u mâr olsun Kemâl* kıyâfetine konulmuş; *Kemal*'in etrâfına bir de mu'teriza çevrilmiş. Şimdiye kadar ehemmiyyet vermediğim sözlerime ve hattâ imzâma bu kadar tasarruf câiz ise, bâri mührümü göndereyim de, herkes bir aynını yaptırsın; istediği, yazdığı şey'in üzerine benim nâmımı koyuversin. Hulâsa şunu demek isterim ki, kimin elinde benim eserim var ise, benden sormaksızın neşrine kıyâm etmese ve husûsiyle neşrederken istediği, veyâ anladığı ve yâhut daha sahih ta'biriyle kimsenin anlayamayacağı şekl ve sûrete koymasa hayırlı olur. Ashâb-ı neşriyât ve te'llfât bana müteallik olarak, yine tuttukları meslekte devam ederlerse, ben de başka türlü mukâbeleye mecbûr olacağım. Ma'lûm ola ve's-selâm[3]..

Kardeşin,
KEMAL

[3] Mektuptan sonra, *Müdâhaza* başlığıyle, "Kemal Beyefendi'nin şikâyet ettiği tahrîfât, *Şark* ünvâniyle çıkmakta olan bir risâlenin nâşiri tarafından icrâ olunmuş ve risâlenin üçüncü nüshasına o sûrette dercedilmiştir" cümleleri yayımlanmıştır.

CCCCLX.

Kemal'in, kime yazdığı kaydedilmeyen aşağıdaki mektubu tarihsizdir; fakat Menemenli Rif'at Bey'in 19 Mart, 97 (31 Mart, 1881) tarihli mektubundaki, "Lutufnâmenizi aldım," "Korkak Efendi ben miyim?", "Sâye-i pâdişâhî'de sadâkatim zâhir oldu" ifâdelerine dayanarak[1], bu mektuba cevap olduğunu, dolayısıyle 1881 Mart'ında yazıldığını tahmin ediyoruz. Bundan önceki mektuplardan anlaşıldığı gibi, Kemal'in gönderdiği mektuplar araştırılmış ve Rif'at Bey bu münâsebetle tevkıf olunmuştur. Kemal, muhâtabı için kullandığı "korkak" sıfatı ile, onun mektuplaşmak husûsundaki çekingenliğini anlatmak istemiştir. Kemal, daha önce de sıkı gözhabsine alınmış, evi aranmış, 1878 Ekim'inden 1879 Ocak ayı başlarına kadarki mektuplarında kendi adı yerine *Biz Hazretleri* imzâsını kullanmıştır (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, c. II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, *Umûmî İndeks, Biz Hazretleri* maddesine bakınız).

Kemal'in el yazısıyle olan bu mektup, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 91).

[1] Rif'at Bey'in kendi el yazısı ile olan bu mektubu Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in evrâkı arasındadır (Nu. 33).

460. Menemenli Rif'at Bey'e

Mart, 1881

Ağabey, Korkak Efendi,

Ne oldu ki yine bu hafta mektup yazmadın. Dur, ben sana öğretirim; insana nasıl cezâ edilir imiş görürsün!

Biz Hazretleri

CCCCLXI.

Aşağıdaki mektuptan Kemal'in, Midilli'de yerli balıkçılarla İtalyan balıkçıları arasındaki çatışmalar yüzünden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet merkezi Sakız'da cereyan eden muhâkemesi dolayısıyle Manyasîzâde Refik Bey'i Midilli'ye çağırdığı anlaşılıyor. Refik Bey'in, küçük çocuğuyle kendisinden ayrı kalan zevcesi Râbi'a Hanım'a, Kemal, bu mes'ele ile öğünmesini, mahzun olmamasını yazıyor; çünki avukatı Refik Bey, yalnız İtalya devletini değil, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ni de rezil etmiştir ve zamanın vatan-perver gençlerinden bir kabine teşekkül ederse, Refik Bey'in de Adlîye Nâzırı olacağını kaydetmektedir[1].

Kemal'in, muhâkemesinde avukatlığını kimin üzerine aldığını aydınlatan bu mektubu kendi el yazısıyle Raûfî Manyas'dadır; yeni harflerimize çevrilen metni ve klişesi Midhat Cemal Kuntay tarafından aynı eserde iki def'a neşrolunmuştur (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 342, 346, 776); klişesinin başında, Manyasîzâde Refik Bey'e gönderildiği kaydedilmiştir.

[1] Manyasîzâde Refik (1853-1908), Hukuk Mektebi Mecelle hocası Raûfî Efendi'nin oğludur. Rüşdîye, Galatasaray, Hukuk'da tahsilden sonra hukuk müşâvirliklerinde, Hukuk ve Mülkîye Mektebi hocalıklarında bulunmuş, Midhat Paşa'nın muhâkemesinde avukatlar arasında yer alması yüzünden Abdü'l-Hamîd devrinde dikkati çekmiş, Kavala ve Selânik'te avukatlık etmiştir. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nde çalışan Refik Bey, 1908'den sonra ta'yin edildiği Zabtîye Nâzırlığı'nı kabûl etmemiş, İstanbul Mebusu seçilmiştir. Kâmil ve Hüseyin Avnî Paşa Kabinesi'nde Adlîye Nâzırı olarak bulunmuştur (İbrâhim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 238).

461. Râbi'a Hanım'a

2. IV. 1881

Kerimemiz Hanımefendi,

Arada karâbet olmayan bir muhaddereye mektup yazmak sû'-i edeb ise de, bir anadan doğmamış birâderler, bir silsileden gelmemiş evlâd ve pederler olduğu meşhur hikmetlerden bulunduğu için, Refik'ın haremine mektup yazmak benim için câiz olabilir i'tikādında bulundum.

Bir şefkatli zevcenin kucağında bir de mini mini melek bulunduğu sırada zevcinden müfârekati nekadar acı bir hâl olduğunu, tabî'at-i şâirâne kuvveti ile hemen nefsimde vukū' bulmuş kadar hissedenlerdenim. Ne faydası var ki Refik'ınizi bu hafta dahi koyuvermeyeceğim; iş öyle iktizâ ediyor.

Mahzun olmayınız; bi'l-'akis iftihar ediniz. İltizâm ettiği mes'elede bir koca İtalya devleti ile berâber bir Vilâyet'i rezil etti. Zamânın nevrustegân-ı hamiyyet ve ma'rifeti bir Hey'et-i Vükelâ teşkiline muvaffak olurlar ise, Refik'ı da Adlîye Nezâreti'nde görürsünüz. Böyle muvaffakıyyetler de bi't-tab' sa'y ile, ara-sıra meşakkate, tehassüre tehammül ile hâsıl olur. Bâkî Cenâb-ı Hak sizi âna, âni size bağışlasın!

21 Mart, sene 97

Kemal

CCCCLXII. — CCCCLXIV.

Kemal aşağıdaki üç mektubunu birer hafta ara ile yazmıştır. İlkinde bilhassa Rif'at Bey'in bir mısrâ'ı üzerinde duruyor; *nûr-ı şafak* yerine, *subh-ı sâdık* denilse, daha uygun düşeceği fikrindedir. Bu münâsebetle latîfe ediyor: Vaktiyle Namık ve Kemal Paşa'lardan nefret ettiği için, her iki adı da ihtivâ eden Namık Kemal isminden nefretini, Rif'at Bey'in de *Sâdık* kelimesini kullanmamasının Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Sâdık Paşa'dan istikrâhından mı ileri geldiğini soruyor. Kemal'in mektuplarında dâima Sâdık Paşa lehinde bulunduğu düşünülürse, böylece muhâtabına subh-ı sâdık terkibini kullanmamasında sebep kalmadığını da anlatmış oluyor.

İkinci mektubun ifâdesi oldukça kapalıdır; herhâlde mes'eleyi açıkca yazamamaktadır; bunun için Rif'at Bey'i Midilli'ye çağırmıştır; ancak bu mes'ele üzerinde onunla konuştuktan sonra teşebbüse geçebilmek mümkün olacaktır. Rif'at Bey

Midilli'ye gelmediğine göre, İstanbul'a giden Tevfik vâsıtasıyle göndereceği mektupta mes'eleyi açık ve mufassal sûrette, yazmasını bildiriyor. Gizlice bahsettiği, azli dolayısı ile vilâyet merkezi Sakız'da cereyan eden muhâkemesi olabilir.

Üçüncü mektup, kapalı anlatılan mes'eleyi kısmen İzâh etmektedir; gâlibâ Rif'at Bey'e gönderilen mektuplar ta'kibe uğruyor; çünki Kemal'e, bir müddet muhâberelerini kesmelerini yazmıştır; mektupların verilmesine vâsıta olan şahsı değiştirmek istemektedir. Kemal, onun tekliflerine karşı Sarafim Efendi'yi değil, Avukat Refik Bey'i münâsip buluyor.

Mektupların üçü de Türk Tarih Kurumu'ndadır. İlki Hüseyin Hilmî (Paşa)'nin el yazısı, diğer ikisi Kemal'in kendi el yazısı iledir (Nu. 95, 606, 82). Birinci mektup —yanlış olarak 104 numarada kayidli ve 3 Kânunıevvel 303 tarihli bulunduğu bildirilerek ve Rif'at Paşa hitâbıyla— M. C. Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 476).

462. Menemenli Rif'at Bey'e

2. IV. 1881

Rif'at Ağa,

Mektubun geldi. Ta'bîrât-ı resmiyyeye dikkat de ettik. Korkaklığını da kolaylıkla afvedemeyiz. Bana asıl mültezem şâirlik mes'elesidir. Ma'lûm yâ, edebiyat nefsim için vatan-ı sânîdir. Biri pederim, biri mâderim; adıma Kemal dedilerse, ikisinin sâyesinde dediler. Beytin güzel; fakat *Var mı ey nûr-ı şafak sende peyâm* diyeceğine, *Subh-i sâdıkta aceb var mı haber* demiş olsa idin, *'Arz-ı dîdâr edecek mi cânân* mısrâ'ına daha muvâfık olurdu[1]. Subhun kâzibinden şafakın güneş

[1] Menemenli Rif'at Bey, 31 Mart, 1881 tarihli mektubunda (T. Tarih Kurumu, nu. 33), "Ben şâir oldum. Haberiniz var mı? Hâ, sahih bir nümûneciğini geçende takdim etmiştim. Niçin ona birşey söylemediniz? Beğenmediniz ise, söylememekte mânâ nedir? Hem niçin beğenmeyeceksiniz?

Var mı ey nûr-i şafak sende peyâm
'Arz-i dîdâr edecek mi cânân?

fenâ beyit mi?" diye yazar. Kemal mektubunda, bu münâsebetle bu beyit üzerinde duruyor.

Bir başka mektubunda Kemal'e,

Geçti cânâ nice mâh-ū eyyâm
Kā'inât olsa da hep nā'il-i kām,
Bana bir ḫande bilē oldu ḫarām;
Var mı ey nûr-i şafak sende peyâm,
'Arz-ı dîdâr edecek mi cânân?

zuhûriyle görünüşünden kat'-ı nazar etsen de, bir sabah kalksan dünyaya baksan, tasavvur ettiğin ma'şûk-ı vicdan—eğer kibrit kutusu değil ise— şafaktan ziyâde subh-ı sâdıktan sorulmak lâzım geleceğini, sen de i'tirâf edersin. Ben vaktiyle Namık Paşa ile Kemal Paşa'ya nazaran Namık Kemal isminden istikrâh etmiştim; sen de, Sâdık Paşa'ya nazaran Sâdık isminden istikrâh etmiş isen, o başka lakırdı.. Bâkî duâ..

21 Mart, sene 97

KEMAL

Mânâsı ile berâber

İnşâ'allāh bir daha habsolursun da, sana mektup yazmaktan kurtulurum[2].

463. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

16. IV. 1881

Evlât,

2 Nisan, sene 97 tarihli mektubun geldi. Serdettiğin mütâlea, pek de yanlış değildir. Benim seni isteyişim, istintâkın hâlini ve hakkında tehaddüs eden zunûnun derecesini anlamak ve edeceğim teşebbüste bir hatâ etmemek içindir. Suâlimin hükmünü anladın ya! Tevfik'ın avdetinde, vak'ayı mufassal, meşruh yazıp göndermek iktizâ eder. Edebiyattan, falandan bahse vaktim yok; çünki keyifsizim. Hüseyin habîsi de biraz keyifsizlendi. İnşâ'allāh gelecek hafta konuşuruz.

4 Nisan, sene 97

KEMAL

kıt'asını yazmıştır (Türk Tarih Kurumu, nu. 45). Kemal'in bu kıt'ayı beğendiğini, Rif'at Bey'in, ona gönderdiği 26 Mart, 97 (7 Nisan, 1881) tarihli mektubundaki, "Kıt'amı beğenmişsiniz; fakat dediğiniz gibi olursa daha rakîk oluyor, daha parlak düşüyor. Ben de kabûl ettim" cümlelerinden anlıyoruz (Türk Tarih Kurumu, nu. 46).

[2] Hüseyin Hilmî (Paşa), mektubu yazıp bitirdikten sonra, bu cümleyi kendi nâmına eklemiştir.

464. Menemenli Rif'at Bey'e

23. IV. 1881

Ünvan İstemez,

Mektubun geldi. Benim keyifsizlik, bir fenâ baş ağrısından ibârettir; hâlâ devâm ediyor. Ânın için, istediğin gibi uzun mektup alamayacaksın. Re'yde hakkın var. Tevfik'ın avdetinde mektuplarını bizim avukat Refik'ten alabilirsin; Sarafim münâsebetsiz olur; ânı da istemezsen haber ver; ben, sana başka vâsıta bulurum. Ya evinize, ya kaleminize gelir, kâğıtları yedine teslim eder. Bir müddet te'hir-i muhâberâtta ne ma'nâ olduğunu anlayamadım; ma'mâfih lâzım ise, te'hir edebilirsin. Bâkî duâ.

11 Nisan, sene 97

Kemal

CCCCLXV.

Kemal, Midilli Mutasarrıflığı'ndan azledildikten sonra, aynı vazifeye iâdesi münâsebetiyle, Yunda Kaymakamlığı'na aşağıdaki mektubunu göndermiştir. Pâdişâh'ın avâtıfından olarak evvelki vazifesinin tekrar kendisine verildiğini, infisâlinin kısa müddet sürdüğünü, me'muriyetinin muvakkaten sekteye uğramasından sonra da, gayret ve istikâmet meslekini terk değil, muhâfaza edeceğini, hattâ bir derece ileri götürmeğe azmettiğini bildiriyor.

Kemal'in ölümünden çok sonra Midilli'de me'muriyetle bulunan Tahsin Bey, ora halkının rivâyetine göre, azil hâdisesi hakkında şu bilgiyi edinmiştir: "Birkaç İtalyan balıkçı gemisi Midilli adası kara sularında, Kalonya körfezi'nde kışrî hayvanları ve küçük balıkları imhâ edici usûllerle balık tutmağa başlarlar. Namık Kemal bunları men'eder, dinlemezler. İtalyanlar'ın balıkçılığından zarar gören ahâlî, kayıklara binip İtalyan kayıklarını basarlar, İtalyan bayraklarını indirip çiğnerler. Ahâlînin başında ora zenginlerinden ve Namık Kemal'in dostu Dimitri Kalya vardır. İtalya hükûmeti şiddetli bir protesto yapar. Türk Hükûmeti Namık Kemal'i azl ve kayıklara tecâvüz edenleri tevkıf edip mahkemeye verir[1]!". Kemal'in azli hakkında gazetelerden ve mektuplarından faydalanarak edindiğimiz bilgiyi, bu rivâyet az-çok tutmaktadır; onun asıl gayesi, makineli kayıklarla sünger ticâretini önlemek olduğunu izâh etmiştik.

Mütekâ'id Kaymakam Tahsin Bey'de mevcut bu mektup, Müderriszâde Şevket Bey vâsıtasıyle Riza Nur tarafından elde olunmuş ve neşredilmiştir (*Türk Bilig Revüsü*, İskenderİye, nu. VI, 1936, s. 1441/560). Buradan naklen aynen neşrediyoruz.

[1] Riza Nur, *Türk Bilig Revüsü*, c. VI., İskenderİye, 1936 s. 1442/561.

465. Yudna Kaymakamlığı'na

23. V. 1881

'Avâtıf-ı celîle-i pâdişâhî'den Midilli Mutasarrıflığı ibkâ'en uhdeme tevcih buyurulmuştur. Hakîkati cümleye ma'lûm olan bir maddeden dolayı muvakkaten vukū' bulan infisâlim pek cüz'î bir müddet devam edebildiğinden, meslek-i idâre-i senâverânem daha hâtırdan çıkmadığı cihetle, ol bâbda tecdîd-i vesâyâya lüzum göremem. Yalnız şurasını tekrar ederim ki... me'muriyetimin uğradığı sekte-i muvakkateden evvel müttehazim olan meslek-i gayret ve istikâmeti muhâfaza etmek ve hattâ mümkün ise bir derece daha ileri götürmek azm-i kat'îsindeyim... İktifâ eylerim efendim.

24 Cemâdîe'l-Evvel, 1298 — 11 Mayıs, 1297[1]

Mehmed Namık Kemal

CCCCLXVI.

Recâîzâde Ekrem bir mes'eleden dolayı Namık Kemal'e gücenmiş, bir yıldanberi mektuplaşmamışlardır. Sebebini soran Kemal, "Ne garip şey ki o kadar zekân, o derece zarâfetin, irfânınla şu bizim kat'-ı muhâberenin esâsını keşfedemedin" cevâbını almıştır; aşağıdaki mektubunda bu mes'ele hakkında bilgi istemektedir.

Mektuptan, Kemal'in, R. Ekrem'in çekindiği, kendisine bir zarar geleceği düşüncesiyle mektuplaşmak istemediğine dâir îmâda bulunduğu da sezilmektedir.

[1] Mektubun tarihinde bir yanlışlık vardır; çünkü 24 Cemâdâ I., 1298, Mâlî 12 Nisan, 1297, Milâdî 24 Nisan, 1881'e karşılıktır. Bundan önce neşrettiğimiz bu yılın Nisan'ına âit mektuplarında Kemal'in muhâkemesinin henüz neticelenmediği açıkca anlaşıldığından, vazifesinde bırakıldığını resmen bildirdiği bu mektubunun Nisan'da yazılması imkânsızdır. Bu sebeble mektupdaki Hicrî değil, Mâlî tarihin (11 Mayıs, 1297/23 Cemâdâ II., 1298/23 Mayıs, 1881) hakikate daha uygun olduğunu sanıyoruz. 2 Haziran, 1881 tarihli *Cerîde-i Havâdis*'teki, "Midilli cezîresinde İtalyan balıkçıları ile köylüler miyânesinde vukū' bulan münâzeadan dolayı İtalyan devletinin talebi üzerine Mutasarrıf saâdetlu Kemal Beyefendi Hazretleri Mutasarrıflık'tan infisâl eylemiş idi. Bu kerre İtalyan devleti tarafından me'muren bulundurulan zevât müvâcehesinde keyfiyyet tahkîk olundukta, mîr-i müşârü'nileyh aleyhinde mûcib-i şikâyet olabilecek bir idâresizlik görülemediği cihetle, kendileri me'muriyetlerinde ibkâ olunmuşlardır" kaydi de (Nu. 4626, 4 Receb, 1298/21 Mayıs, 1297), mektubun 1881 Mayıs'ı sonunda yazıldığı fikrini kuvvetlendirir.

R. Ekrem böyle bir düşünce ile hareket etmediği üzerinde israrla durmuş olsa gerektir; bunu, Kemal'in, "Korkaklık mes'elesinde, o derece tebriye-i zimmet ile uğraşmağa hâcet yok.. Korkmadığını bilenlerdenim" demesi, muhâtabını bu hususta üzüntüden kurtarmağa çalışmasını göstermektedir.

Cezmî, mektubun yazıldığı tarihte henüz tamamlanmış değildir; fakat tamamlanmadan cüz'ler hâlinde neşre başlanılmıştır. İlk cüz'ü 11 Rebî'1., 1297 (22 Şubat, 1880)'de, son kısmını teşkil eden altıncı cüz'ü ise 6 Kânunıevvel, 1883'de basılmıştır[1].

---

[1] İbrâhim Necmî, *Namık Kemal Hakkında*, İst., Vakit Matbaası, 1942, s. 84. Kemal hakkında bugüne kadarki neşriyâtta, *Cezmî*'nin basım tarihi hakkında müsbet bilgiye rastlanmamaktadır. 18 Mart, 1882 tarihli *Ceride-i Havâdis*'te, daha önce iki cüz'ü basılan *Cezmî*'nin üçüncü cüz'ünün neşredildiği haber verilmiştir (Nu. 4906, 6 Mart, 1298/27 Rebî' II., 1299). R. Mahmud Ekrem, Kemal'e yazdığı 1 Mart, 1882 tarihli mektubunda, "*Cezmî*'nin dördüncüsü beyaz oluyormuş; Tevfik tebşîr etti. Bu dördüncü cüz' ile eser tamam olmamak gerek" diyor (17 Şubat, 1297 tarihli bu mektup, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır; nu. 71). 28 Haziran, 1882 tarihli (Nu. 5009) *Ceride-i Havâdis*'te *Cezmî*'nin dördüncü cüz'ü'nün neşredildiği, mevcûdu kalmayan birinci ve ikinci cüz'lerin fâhiş fiyatla satıldığı ve bunu haber alan müellifin bu cüz'leri yeniden bastırdığı kaydedilmiştir. Ayni gazetenin 12 Temmuz, 1882 tarihli nüshasında (Nu. 5023), eserin beşinci cüz'ünün basıldığı i'lân edilmiştir. Altıncı cüz'ünün, 1883 Nisan'ında henüz basılmamış olduğu anlaşılıyor; bunu, *Cezmî*'nin altıncı cüz'ünün neşrini recâ eden imzâsız yazı vâsıtasıyle öğrenmiş oluyoruz (*Üç İmzâlı Varaka, Tercemân-i Hakikat*, nu. 1454, 14 Nisan, 1883). Şu hâlde eserin altıncı cüz'ünün, tamâmının basımı 1883 Nisânı'ndan (Mâlî 1299, Hicrî 1300) sonradır. Kütüphânemizde *Cezmî*'nin kitap hâlindeki dört basımından ilkinin kapağında *Cezmî, Tarihe Müstenid Hikâye–Eser-i Namık Kemal, Cüz'-i Evvel, Meclis-i Ma'ârif'in Ruhsatiyle Tab'olmuştur, İstanbul, Mihran Matbaası–Bâb-i 'Âlî Caddesi'nde, numara 28* (S. 353) kaydi vardır. İkincisi de bunun aynidir; Mihran Matbaası'nın numarası 28 değil 7, basımı 1299'dur. Üçüncü basımda kapak yine ayni ifâdeleri içine almakla berâber, sâdece basıldığı yer ve yıl kaydedilmiştir: *İstanbul, Sene 1305*. Âsâr-i Müfîde Kütüphânesi tarafından olan dördüncü basımın kapağında *Namık Kemal, Külliyât-i Âsâr, Cezmî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1335* kaydi bulunmaktadır. Buraya kadar verdiğimiz bilgiden anlaşılacağı üzre, *Cezmî*'nin tamâmının basımı 1883 Nisanı'ndan sonradır (Malî, 1299/Hicrî 1300). Şu hâlde 1297 basımı, bunun o tarihte tamamlanmış olduğunu gösteremez. Kitap önce, muhtelif zamanlarda cüz'ler hâlinde neşredilmiş, ilk basımın ilk cüz'ü 1297'de çıkmış, diğer cüz'leri sayfa numaraları yürütülerek çıkarılmış, altıncı cüz' tamamlanıp basılınca diğer cüzlere eklenerek kitap hâlinde intişâr etmiştir. İkinci basımı için de ayni şeyi düşünmek mümkündür sanıyoruz. Netice olarak, Kemal hakkında bu güne kadarki neşriyâtta, *Cezmî*'nin kitap hâlindeki ilk basımının kapağındaki 1297 (1880) tarihine bakarak, eserin tamâmının bu tarihte basıldığını kabûl etmenin doğru olmadığını söyleyebiliriz; esâsen *Cezmî*'nin yazılışının tamamlanması da bu tarihten sonraya rastlar (Bu hususlarda daha çok bilgi edinmek için, bu kitabımızın ikinci cildinin ve bunun sonundaki *Umûmî İndeks*'de *Cezmî* maddesine bakınız). Murad Bey'in *Devr-i Hamîdî Âsârı*'ndaki kaydine göre, basım izni, 1296 Zi'lka'de'sinde (Ekim-Kasım, 1879) alınan *Cezmî* (İst., Matbaa-i Osmâniye, 1308, s. 125), Fâzıl Yenisey tarafından dili sâdeleştirilerek neşredilmiştir (İst., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1969).

Kemal resmî şeylerle meşgûl olduğundan, gönlünün yazı yazmak istemediğinden, bununla berâber *Cezmî*'yi yakında bitireceğinden bahsediyor. Teessürü sebeplerinden biri de, Abdülhak Hâmid'in cinnet getirdiğine dâir duyduğu haberdir; bu hakîkat ise, ömrünün sonuna kadar üzüntüsünün dinmeyeceğini yazıyor ve haberin doğru olup olmadığını soruyor. Hâmid bu sırada Berlin Sefâret-i Seniyyesi'nde kâtiptir; fakat bu vazifesine başlamamış, Berlin'e gitmemiş, İstanbul'da idi. Mektubun yazıldığı tarihten bir ay kadar sonra Poti, aradan beş ay kadar geçince Golos Şehbenderliği'ne ta'yin edilmiştir[2]. Kemal'e Poti'den gönderdiği 18 Teşrinievvel, 1297 (30.x.1881) tarihli mektubunda, açıkta kaldığı sırada, İzmir'de iken yazdığı mektuptan bahsederek, "Ândan sonra başıma neler geldiğini sorma! Bir kerre keyifsiz deyip sormuşsun. Keyifsiz değil, ben bir aralık tecennün ettim. Bu bâbta sana kalemle ma'lûmat veremem; zîrâ nekadar söylesem nâkıs olur" der. Hâmid, Kemal'den mektup alamadığı için de şikâyet etmektedir: "Söylemeyim ammâ, canım biraz sana sataşmak istiyor. Şu sen meşgûlsün; Hilmî ile Tevfik'in işi nedir? Ânlara olsun kendi tarafından bana birşey yazdıramaz mı idin? Beni bu kadar unutmak Kemal'e yakışır mı? Şimdi sen, bu sözün üzerine yavuz hırsız ev sâhibini bastırmak istiyor der misin acabâ? Ben hırsız isem, sen ev yakmalı mı idin? Hâmid kusur etsin, Kemal afvetmeli değil mi? Benim, seni ne derecelerde sevdiğimi ve ne raddelerde büyük bildiğimi —öyle değil—, büyük olduğunu nekadar a'lâ bildiğimi unuttun mu? Adamı ibtidâ meydana çıkarıp da, sonra da böyle bir kûşe-i nisyâna atmak revâ mıdır? Yok, yok emînim ki sen beni nesy-ü fedâ etmezsin! Bu sözleri niçin söylediğimi ben de bilmiyorum" cümlelerinden, Hâmid'in biraz gücendiği de sezilir. "Tâli'imin ma'kûsiyyetini şundan anlamalı ki, dünyada en sevdiğim bir adamın yüzünü doya doya görmeğe hâlâ muvaffak olamadım", "Senin vücûdün, Osmanlılar'ın bekây-i nâmıdır, istikbâlimizin rûhudur; ey Kemal!" satırları ise, Kemal'i görebilmek arzusunun şiddetini, onu nekadar büyük tanıdığını anlatıyor. Abdü'l-Hamîd devri istibdâdı yüzünden uzun zaman açıkta kalan, hâlen çalıştığı vazifesinden de memnun olmayan Hâmid'in, "Ah, gönlüm nekadar dârü'şşifâ'yı istiyor, bilmezsin! Sen eğer dünyada mecnun olduğunu bilir bir mecnun tasavvur etmedinse beni düşün! Eğer biz, bu istibdâdın vücûdünü mahvetmeden gebereceksek, kâinâtın her zerresine bin kerre la'net olsun.. İnsanın, öldükten sonra merkeb olacağı i'tikâdını kabûl edeceğim geliyor; o zamandanberi ki bir kahraman milletin bir koyun sürüsü olduğunu görüyorum. Hay Allâh bizim belâmızı versin!.. Fakat sen var ol!" demesi[3], bulunduğu devrin a'sâbına nekadar te'sir ettiğini de gösterir.

Kemal'in bu mektubu, R. Ekrem'le ve Hâmid'le haberleşmelerinin bir süre kesildiğini, her ikisine karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı, Hâmid hakkındaki endîşelerini aydınlattığı kadar, *Cezmî*'ye dâir bir notunu da içine aldığından mühimdir. Abdülhak Hâmid'in mektuplarını içine alan eserde neşredilmiştir *Mektuplar*, c. I., s. 89 v.d.).

---

[2] Berlin Sefâret-i Seniyyesi Kitâbeti Hayru'llâh Efendizâde Hâmid Bey'e (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4465, 21 Zilhicce, 1297/24 Kasım, 1880). Poti Şehbenderliği, Berlin Sefâret-i Seniyyesi'nde bulunan Hâmid Bey'e (*Ayn. gazete*, nu. 4647, 26 Receb 1298/24 Haziran, 1881). Golos Başşehbenderliği Poti Şehbenderi Sâbık Hâmid Bey'e (*Ayn. gazete*, nu. 4787, 25 Zi'lhicce, 1298/18 Kasım, 1881).

[3] Hâmid, *Mektuplar*, c. I., s. 81., 86 v.d.

466. Recâ'îzâde Ekrem'e

28. V. 1881

Ekrem'im Kardeşim,

Elhamdülillāh, 14 Mayıs, 97 tarihinde bir mektubunu alabildim. Ciddî olarak bana dargın imişsin de, bir yıldanberi ânın için sükût edermişsin; ânı da ne sen söylemeli imişsin, ne ben sormalı imişim. Pek a'lâ.. Ben bu günlerde yine edebiyatın mantık ve muâhaze cihetlerine meyletmeğe başladım. Biraz o yolda konuşalım. Nagmesâz olmayalım; beḥḥâş olalım.

"Ne garib şey ki, o kadar zekân, o derece zarâfetin, irfânınla, şu kat'-ı muhâberenin asıl sebebini keşfedemedin!" diyorsun. Vallāhi ne yalan söyleyeyim, bende bir dereceye kadar kuvve-i nazar var ise de, bu kuvvet, karanlıkta göz kırpıldığını, veyâ ta'bir-i âharla karanlık gecede kara taş üzerinde, kara karıncanın gezindiğini görmek derecesine kadar varamaz. Mâdem ki dargın imişsin, söylememekte ne ma'nâ ve bâhusus nasıl hak buldun? Ben, ne vakit sana darıldım da söylemedim; sen ne zaman bana dargınlık beyân ettin de, ben infi'âl ile mukābele ettim; mes'eleye bir cevap verir misin?

Korkaklık mes'elesinde, o derece tebriye-i zimmet ile uğraşmağa hâcet yok.. Korkmadığını bilenlerdenim.

Edebiyat, ne geçilmez ma'şûka-i vicdân imiş diyorsun da, âlem-i hayâlde gezindiğin mecâlis-i irfânı, bahârân-ı fikr-ü vicdânı söylüyorsun. Ben ise, edebiyat ne çekilmez ma'şûka-i vicdân imiş diyeceğim. Hayâlim, hayâtın a'mâk-ı muzlime-i mesâ'ibinde, kalbin gayyây-i caḥîm-i ma'neviyyât addolunmağa şâyân olan ka'r-i metâlib-i hodperestânesinde geziniyor.

Ne yazdığımı, ne okuduğumu soruyorsun. Hiçbir şey yazmıyorum, veyâ ta'bir-i sahîhiyle, me'muriyyet hasebiyle evrâk-ı resmiyye yazıyorum. Tarih okuyorum; felsefiyyât okuyorum.

Cezmî'yi ikmâl etmek kolay; fakat gönlüm istemiyor; ma'mâfih yakında bitireceğim. Bir zaman benim de bir babam var idi gibi sözler, bu akşam mübtelâ olduğum mizâc-ı hüzn-âlûd-i sevdâvîyi bir kat daha tezyîd etti. Ne yapalım; *geldik ribāt-ı dehre*.. Bu kadar feryâdıma sebep ne olduğunu bilir misin? Hâmid hakkında bir müd-

hiş, bir fâci' söz işittim; gûyâ cünun getirmiş.. Bî-çâre Hâmid! Eğer sahîh ise, ömrüm oldukça müteessir olurum. Buna dâir bir sahîh haber verir misin? Bâkî duâ..

16 Mayıs, sene 97
Kardeşin,
KEMAL

CCCCLXVII.

Kemal, yanında bulunan oğlu Ali Ekrem'i İstanbul'a göndermiştir. Onu görmek isteyen Rif'at Bey'e, Ekrem'in, İstanbul'da Mustafa Âsım Bey'in bir başka zevcesinden doğan oğlu Nâşid ile sünnet edilmekten çekindiği için Midilli'ye döndüğünü, bu yüzden onunla görüşmemiş olduğunu yazıyor.

İtalyan balıkçıları ile Midilli köylüleri arasındaki anlaşmazlık neticesinde Mutasarrıflık'tan azledilen Kemal, tekrar vazifesine 1881 Mayıs'ı sonunda iâde edilmiştir [1]. İşte mektubun son cümlesinde Kemal, Abdü'l-Hamîd'in himâyesi sâyesinde İtalyanlar'a azamet ve iclâl ile galebe çaldığından, yine Mutasarrıf olduğundan bahsetmiştir.

Mektubun aslı, Kemal'in kendi el yazısı ile Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 364).

467. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

4. VI. 1881

Evlâd,

Bihamdihi Te'âlâ 20 Mayıs, sene 97 tarihli bir mektubunu alabildim. Ekrem'i görmek istiyorsun; hâbuki Ekrem buraya, senin mektubunla berâber geldi.

Pedere tavsiye etmişsin; ânın da şimdilik lüzûmu yok.. Ekrem'in, seni niçin görmediği suâline cevap ister misin? Vakti yok idi ki görsün! Tedâvî için İstanbul'a gitti. Birâderi sünnet ediyorlar imiş; ânın ile berâber yatağa yatıp da, kukla, Karagöz seyretmekten ihtirâz ettiği için buraya geldi.

Evet, sâye-i kudret-vâye-i hazret-i şehenşâhî'de yine Mutasarrıf olduk. İtalyalılar'a azamet ve iclâl ile, bir de galebe çaldık. Bâkî duâ..

23 Mayıs, sene 97
KEMAL'İN

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4626, 4 Receb, 1298/2 Haziran, 1881.

CCCCLXVIII.

Veys Paşazâde Zeynü'l-'Âbidîn Reşid, Harîrî (446-516) 'nin *Makâme*'lerinden birkısmını Türkçe'ye terceme etmiştir. *Makâmât*, Harîrî'nin en meşhur eseridir; Bedî'ü'z-Zamân-ı Hemedânî (Vefâtı: M. 945-46)'nin bu tarz eserini örnek alarak yazdığı elli parçadan ibârettir.

Kemal böyle mühim bir eserin aslına uygun sûrette, lafza bağlı san'atlara halel verilmeksizin, sâde dille tercemesini emsâlsiz bulmakta ve Zeynü'l-'Âbidin Reşid'in tercemesinde yaratıcılık kudreti görmektedir.

Z. Reşid, *Maḳâmât-ı Ṣan'â'îye* tercemesini neşrederken, Münif Paşa'nın tercemeleri yanında kendisininkilerin kıymetsizliğinden bahseden bir önsöz de yazmış, bundan sonra Kemal'in takriz mektubu ve tercemeler basılmıştır (*Tercemân-ı Hakîkat* gazetesi, nu. 950, 19 Ağustos, 1881). Bu neşirde mektubun altında tarih ve imzâ da mevcut olmakla berâber, aynı mektubun *Edebiyat Kumkuması* basımında tarih yoktur (Haleb Vilâyeti Matbaası, 1326, s. 42).

468. Zeynü'l-'Âbidîn Reşid Bey'e

23. VI. 1881

Riyâ ki, simây-i vicdâna çekilmiş bir nikâbtır; fâ'iline, kâ'iline, tabî'atiyle câlib-i hicâbtır. Bu mütâlea bâ'is olmak gerektir ki sâhib-i *Makâmât* olan ârif-i humâm o masḫara-i rûzgârı, ya'ni çehre-i müste'ârı terzîl etmek istediği hâlde bile 'ismeten bedâyi'ü'l-elfâz denilen perde-i istitâr altında bırakmağa ikdâm etmiştir ve o mülâhazadan münba'is olmak gerektir ki mütercimi olan münşî Reşid, şu *Makâme*'yi edây-i Arab'tan bizde müsta'mel olan lisân-ı edebe naklinde müellif-i benâmına taklid eylemiştir. Meziyyeti, mezâyâsında mündemiç âsârın bile lisândan lisâna tercemesinde latâfetini muhâfaza müşkül iken, berâ'ati hüsn-i edâsına münhasir bulunan böyle bir numûne-i edebi, Arabî gibi bir hizâne-i ma'rifetten bir maẓîḳ-ı zarûrete naklederken, revnak ve zînetini gâib etmemek, nekadar servet-i iktidâra temellükü iktizâ edeceği bedîhîdir.

Bir kerre asıl ile nakl mukâyese olunsun, biri tahrîr-i nihrîr-i Harîrî ise, biri de ibdâ'-i Bedî'îdir[1].

[1] Zeynü'l-'Âbidîn Reşid'in takma adı Bedî'dir ve bu mahlas ona Namık Kemal tarafından verilmiştir; "Hasbe'l-uhuvvet zûr-ı bâzû ile Kemal Bey'den ahîren ahz-u istihsâl olunan *Mahlas-Nâme*'deki mahlas-i şâirânem" Bedî'dir diyor (*Edebiyat Kumkuması*, s. 53).

Ne garib mecelle-i bî-misâl ki, lisânımızda tanzîri nâ-kâbil, lafza müteallik san'atlarına halel vermeksizin daha sâde bir lisan ile tercemesi muhâl ve "لِلّٰهِ دَرُّ الْقَائِلِ لِكُلِّ مَقَالٍ مَقَامٌ[2]"

Fî 25 Receb, sene 98

NAMIK KEMAL

[2] *"Li'llâhi derru'l-ḳā'ili li külli maḳâlinn maḳâmun"*: Aşk olsun (bunu) söyleyene: Her sözün bir yeri vardır.

CCCCLXIX.

Kemal aşağıdaki mektubunu *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesine, hakkında neşredilen bir haberi yalanlamak maksadı ile yollamıştır. Bu habere göre, İtalya devletinin isteği üzerine Midilli Mutasarrıflığı'ndan uzaklaştırılmış, fakat yine İtalya devleti vekilleri müvâcehesinde cereyan eden muhâkemede berâet ederek eski me'muriyetine getirilmiştir [1]. Böyle bir talep ve muhâkemenin milletler-arası hukuk kâ'idelerine uymadığını, ancak bir müddet Pâdişâh'ın emri ile ma'zûliyyet hâlinde bulunduğunu, sebebini aramak haddi olmadığını, tahminlerini ise burada söylemenin yersizliğini kaydediyor. *Tercemân-ı Hakîkat*'teki yazının yâ bir terceme yanlışı veyâ Avrupa, Rum gazetelerinden birinin kendi fikri olduğu düşüncesindedir. Matbû'ât Kânûnu Nizam-Nâmesi'ne dayanarak gazeteden, yanlış haberin düzeltilmesini istemektedir.

Tarihsiz olan mektup, her hâlde gazetede neşrinden birkaç gün önce, 1881 Haziran'ında yazılmıştır (*Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 895, 16 Haziran, 1881).

469. TERCEMÂN-I HAKÎKAT GAZETESİ'NE

Haziran, 1881

Tercemân-ı Hakîkat gazetesinin, 883 numaralı nüshasında, benim, İtalya devleti tarafından vukū' bulan talep üzerine Midilli Mutasarrıflığı'ndan infisâl ettiğime ve devlet-i müşârün-ileyhimânın vekilleri müvâcehesinde icrâ olunan muhâkememde berâ'et-i zimmetim tebeyyün eylediği cihetle, yine eski me'muriyetime nasbolunduğuma dâir bir fıkra gördüm.

[1] *Tercemân-ı Hakîkat*'in 832, 883'üncü sayılarında Sakız muhbiri adına basılan mektuplara, *Midilli*'den kaydi ile cevaplar neşredilmiştir (Nu. 895, 897, 898; 16, 18 ve 20 Haziran, 1881)

Bu fıkra, eğer terceme sehvi değil ise[2], bi-eyyi hâl Şark'ın hâlinden hiç haberdâr olmayan Avrupa ve Rum gazetelerinden birinin kendi fikri üzerine yazılmış olmak lâzım gelir. *Tercemân-ı Hakîkat*'in, arada ufacık bir hatâsı var ise, bu naklin me'hazini ta'yin etmemesidir.

Bir gazeteye göre ihtâra ihtiyaç olmayan hakîkatlerdendir ki, me'mûrîni azl ve nasbetmek, her devletin hükümdârına âit olan hukuktandır. Bendeniz, muvakkat bir ma'zûliyyet hâlinde bulundum; fakat velîni'metim pâdişâhımın emri ile bulundum. Sebebini aramak haddim olmadığı gibi, zann-ü tahmin etsem bile, mütâleamı söylemek, vazifemin hilâfında bir hareket olur.

Hele hukûk-ı beyne'l-ümem'e ve muâmelât-ı düveliyyeye vâkıf olanlara ma'lûm olmak lâzım gelir ki, benim gibi tâbi'iyyeti Devlet-i Osmânîye ve me'muriyyeti Hilâfet-i Seniyye-i Hazret-i pâdişâhî'ye âit olan bir adamı, huzurlarına çağırıp muhâkeme etmek, İtalya me'murlarının değil, hattâ İtalya pâdişâhının bile haddinden 'âlîdir; binâenaleyh bu terceme, veyâ tahkik, veyâ rivâyet sehvinin mu'teber gazetenizde tashih olunmasını, Matbû'ât Nizam-Nâmesi hükmüne ittibâ'en iddia ve temennî ederim.

Midilli Mutasarrıfı,

MEHMED NAMIK KEMAL

CCCCLXX. — CCCCXXI.

Kemal'in, Rif'at Bey'e gönderdiği ba'zı mektupların, vâsıta ettikleri kimsenin gâlibâ çekingenliğinden dolayı verilmediği anlaşılıyor; bu münâsebetle muhâtabına korkacak birşey bulunmadığını, Avukat Manyasîzâde Refik Bey'den mektupları aramasını bildiriyor. Muhteviyatca biribirine çok benzeyen mektupların ikisinde de, Mutasarrıflık'tan azli sırasında Midilli idâresinin alt-üst olduğundan, üç ayda bozulan şeyleri düzeltmenin uzun zamana muhtaç bulunduğundan bahsedilerek, İtalyanlar'a karşı, bu hâle sebebiyet verdikleri için nefret hislerini açığa vurmaktadır.

Kemal, Türk-Rus harbinde bozguna uğradığımız ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın muhâkeme edildiği sırada, Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ını tenkid maksadı ile yazdığı *Tahrîb-i Harâbât* ve *Ta'kîb*'i neşretmek istemiyor, öyle bir zamanda ferdlerin de

[2] *Tercemân-ı Hakîkat*, mektubu neşrettiği nüshada, " 'âlem-i matbû'ât iftihârı olan Kemal'in" yanlışlığın sebebini esâsen tahmin ettiğini, *Messenger*'den makledilen bu yazıda terceme yanlışı bulunduğu bildirilmiştir.

biribiriyle uğraşmasını doğru bulmuyordu. Ziya Paşa'nın ölümünden, iç karışıklıklar kısmen sükûnet bulduktan sonra bu tenkîd risâlelerinin basılmasında bir mahzur görmemektedir. Eserin başına, Ziya Paşa'yı medih yollu bir mektup da eklemeyi düşünüyor; bundan maksadı, eserini tenkid ettiği şahsın hayatında değil, vefâtından sonra neşrettiği *Tahrîb-i Harâbât*'a başkalarının ta'rizlerini önlemektir.

Kemal'in resmî ba'zı meşgûliyyetlerinden, İtalyanlar'a karşı duyduğu kinden bahsettiği ve *Tahrîb-i Harâbât* hakkında mühim bir notunu da içine alan bu iki mektubu kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 96, 10). İlkinin birinci paragrafı, M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 344).

470. Menemenli Rif'at Bey'e

2. VII. 1881

Ağabey,

Haltetmişsin. Hezayan söylemişsin. 17 Haziran tarihli mektubunda, benden cevap alamadığın için feryadlar, figanlar ediyorsun. Ben, seni hiçbir hafta mektupsuz bırakmadım. Vâsıta ettiğim menhus, musîbet, cesâret edip de getiremedi ise, benim ne kabahatim var? Bilmem ki, sâye-i inâyet-i hazret-i şehryârî'de neden korkuluyor? Biz ne yaptık? Olsa olsa Mahmud Paşa'lar[1], falanlar gibi mâhiyetleri birer birer nazar-ı tedkîk-i mülûkâne'de zâhire çıkan yâdigârları sevemedik. Sen, yine eski Rif'at'sin. Bizim Kemal'lik ise, pek güç değişir. Mektup yaz, cevap al!

Pek fenâ hâlde meşgûlüm. İtalyanlar'ı bir türlü afvedemeyeceğim. Sebeb oldukları üç aylık infisâl-i muvakkat içinde, adanın hâli bir dereceye gelmiş ki, altı ay içinde islâhına imkân olamayacak.. Perşenbe günü, Anadolu'dan Uçkun'a çekirge geldiğini haber aldım. Vapur ile çıktım. Canın için o nâzenîn Yere körfezi'ni dolaştım. Şarkılar, falanlar da yerinde idi. Oh yâ.. Hâ, oyun falan da var idi. Ohucuk yâ.. Sen orada çatla, patla!

20 Haziran, sene 97

Kemal

[1] Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa (Vefâtı: 1885), Sultan 'Abdü'l-Hamîd'in kız kardeşi Cemile Sultan'ın eşidir. "1882'de, Abdü'l-Hamîd, Midhat Paşa ile birlikte Dâmad Mahmud ve Nûrî Paşalar'ı, 'Abdü'l-'Azîz'in öldürülmesine yardım ettikleri bahânesiyle Yıldız'da Çadır-Köşkü'nde kurdurduğu karakuşvârî bir hükümle i'dâma mahkûm ettirdi; sonra mahkûmları ölümden afvederek Tâ'if'e sürdürdü". Midhat Paşa ile birlikte Tâ'if'te boğdurulmuştur (İbrâhim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 236).

471. Menemenli Rif'at Bey'e

9. VII. 1881

Şa'ban Efendi Câriyemiz,

25 Haziran, sene 97 tarihli mektubun geldi; "gûyâ bundan evvel de mektup yazılmış" demek, ne b.. yemek oluyor? Sana yalan mı söyleyeceğiz? Evet, yazıldı idi; hattâ birini Molla Mustafa ile gönderdim; avukat Refik'a bırakmış, ara da bul!

Ahmed Efendi, Ahmed Bey mes'elesini anladık. Ötekine berikine haber yetiştirir mahlûklardan değiliz. Ben, çekirge avı ile kāni' miyim yâ? Pilmar'a çıktım; şimdi Pilmar'dayım. İtalyanlar'ı, bizim infisâl-i muvakkat mes'elesinden dolayı bir türlü afvedemeyeceğim. Bir yıl uğraşa uğraşa oldukça hâle yola koyduğum sancağa, üç ay içinde yestehlemişler. Şimdi yalnız temizlemek, altı aya muhtaç görünüyor.

Tahrîb'in basılması, benim re'yim iledir[2]; sebeb de, merhumun hayatta olmamasıdır; çünki *Tahrîb*'ten ve arada olan uhuvvet-i efkâr ve karâbet-i kalbten bahseder bir mektup ile, Paşa'nın mâhiyet-i ulviyyesini göstereceğim. O zaman, *Tahrîb*'in basıldığına ta'riz edenler de memnun olur. Bâkî dûâ..

27 Haziran, sene 97

Kemal

CCCCLXXII. — CCCCLXXIII.

Kemal'in Rif'at Bey'e gönderdiği iki mektubu, bilhassa sonuncusu, eserleri hakkında çok mühim ba'zı notlarını içine alıyor. İlkinde *Cezmî* adlı romanından ba'zı parçaları gönderebileceğini haber verirken, diğerinde gerek bunun, gerek *Celâleddin Hvârezmşâh* adlı piyesinin tamamlandığını yazmaktadır. Bugüne kadar ikmâl edildiği tarih mechûl kalan iki mühim eseri hakkındaki bu notları, bilhassa neşir tarihi ihtilâflı olduğu için çok mühimdir.

[2] Kemâl bu ifâdesiyle, *Tahrîb-i Harâbât*'ın *Mecmua-i Ebüzziyâ*'daki tefrika hâlinde basımından söz etmiş oluyor. Eser, bu mecmuanın, sırasıyla altı sayısında yayımlanmıştır (C. 11., nu. 19-24; 15 Cemâdâ 11., 1298-Gurre-i Ramazan, 1299/15 Mayıs, 1881-17 Temmuz, 1882).

Kemal'in mühim bir başka notu *Hikmetü'l-Hukûk* hakkındadır. Bu eserin adı, Ebüzziya tarafından Kemal'in risâleleri kaydedilirken zikrolunmakla beraber [1], hakkında hiçbir şey bilmiyorduk. Mektuptan, eserin *Hazîne-i Evrâk* mecmuasında tefrika olunduğu ve Avrupa'da yazıldığı anlaşılıyor. *Hazîne-i Evrâk*'da başlık konulmaksızın tefrika edilen risâlenin *Hikmetü'l-Hukuk* olduğunu ancak mektuptaki bu not vâsıtasıyle öğrenmiş bulunuyoruz [2].

"İcrây-i hak için geçer ademâ hükûmete
"Hak'tan ziyâde hikmeti icrâya sa'yeder

"Müberhendir ki ebnây-i beşer cemiyyet hâricinde yaşayamıyor. Muayyendir ki cemiyyet dâhilinde hiçbir rahat bulamıyor" beyit ve cümlesi ile başlayan risâlenin ilk tefrikasında kime âit olduğu da açığa vurulmamış, ikinci ve üçüncü kısımda *Kemal Bey* imzâsı ve *mâba'di var* kaydi konulmuş, fakat sonu basılmamıştır.

Kemal'in, eserleri hakkında bizi aydınlatan bu iki mektubundan ilki Tevfik Bey'in [3] yazısıyle, fakat kendisinin imzâsı ve ikinci maktubu kendi el yazısı ile, imzâsız olarak, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 276, 255).

472. Menemenli Rif'at Bey'e

23. VII. 1881

Bihamdi'llâhi Te'âlâ Şa'ban Efendi câriyemiz mektubumu alabilmiş. Adresi sarıklı, sakallı, misvakli, cübbeli, falanlı, filanlı Ramazan Efendi'mize havâle buyurulmuş ise, elbette o da alabilir [4]. Mübârek

[1] *Kemal Bey'in Terceme-i Hâli*, İstanbul, 1326, s. 21.

[2] *Hazîne-i Evrâk*, nu. 15, 16, 17; 1297. Midhat Cemal Kuntay, mektubun *Hikmetü'l-Hukuk*'tan bâhis fıkrasını neşrederken, "Montesquieu'nun *Esprit des Lois*'sını terceme ettiği de söylenir. Midilli'de sürgünken dâmadı Menemenlizâde Rif'at Bey'e yazdığı mektubun şu fıkrasındaki kitap adının bu terceme ile münâsebeti olmak ihtimâli vardır" diyorsa da (*Namık Kemal'in Tercemeleri*, *Tercüme* mec., nu. 25, 19 Mayıs, 1944, s. 59, not-1), ne mektuptaki ifâdede, ne *Hazîne-i Evrâk* neşrinde risâlenin terceme olduğu husûsunda bir kayit vardır.

[3] Tevfik Bey, Midilli Müdde'î-i Umûmî Mu'âvini'dir (Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, c. I., s. 86, not - Süleyman Nazif).

[4] Rif'at Bey, Kemal'e gönderdiği 3 Haziran, 97 (15 Haziran, 1881) tarihli mektubunda arîzasının cevapsız bırakıldığından, cevabın İstanbul, veyâ Çamlıca daki eve de gönderilebileceğinden bahsederek, "Eğer cevaba tenezzül buyurulur da İstanbul'daki bende-hânenize yazılmak istenilirse, Mahmud-Paşa'da, Mengene'ye muttasıl 41 numaralı hânede Şehremâneti ketebesinden Mustafa Efendi diye yazılmak lâzım geleceğini 'arzederim; çünki şimdiki hâlde bende-hânenizde eniştem bendeniz oturuyor" bilgisini verir (Kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu, nu. 39).

Ramazan-ı Şerîf ayı ayına, günü gününe, saati saatine gelip çatıyor. Sen, zâten oruç tutmazsın yâ.. Fakat ben de rakı içmem. Eğer sıcak böyle gitmez ise, bu Ramazan'da olsun *Cezmî*'den, falandan ba'zı parçalar görebilirsin. Bâkî sizin bağa sarmısak ek de...

11 Temmuz, sene 97

KEMAL'İN

Kardaşım,

Mahsus gözlerinden öperim. Pek meşgûlüm.

Kardaşın,

Tevfik

473. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

27. VIII. 1881

Şa'ban Efendi Câriyemiz,

22 Ramazan, 97 tarihli mektubun geldi. Ben, seni bu kadar budala bilmezdim. Her Ramazan biribirine benzemek lâzım gelir ise, sen niçin, *Nâci Nâci, karadan haci* diye göğüsünde dünbelek çalan Rif'at Paşa'ya benzemeyesin? Bayağı hiddet teşrîf ediyor; bu korkaklık nedir?

Hazîne-i Evrâk'ta gördüğün şey, ne makûle mahlûk olduğunu bilmiyorum; eğer Ebüzziya'nın dediği gibi, *Hikmetü'l-Hukûk* ise, benimdir; Avrupa'da yazmıştım; fakat birçok tashihler görmüştür. Basılan hangisi olduğunu bilemiyorum. *Cezmî* bitti; ya'ni birinci cildi bitti, basılacak; hattâ *Celâl* de değişti; o da hitâm buldu. Yakında ikisi birden basılacaktır. Hiç de ayıb değil.. Böyle kuşun, böyle kuyruğu olur. Bâkî b.. ye!

15 Ağustos, sene 97

CCCCLXXIV.

Kemal, haberleştiği şahısların fenâ niyetli kimselerin ta'kibine uğradığını düşünerek Zeynü'l-'Âbidin Reşid Bey'e bir müddet mektup göndermemiştir; bu def'a ona yakınlarından Tevfik vâsıtasıyle hem mektup yollamıştır; hem de şiirleri ve nesirleri hakkında ondan haber almak mümkün olacaktır.

Kemal, her hâlde Zeynü'l-Âbidin Reşid'in *Makâme* tercemelerinin *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesinde, kendi takrîzi ile birlikte neşrini görmüştür. *Maḳâme-i Şan'â*'ye'yi Münif Paşa da mektubun yazıldığı sırada *Hazîne-i Evrâk*'ta neşretmiştir (Nu. 14); Kemal Z. Reşid'in tercemeleri yanında bunları beğenmemiş olsa gerektir ki, "Öteki, *Makâmeler*'in neşrinde devâm edip duruyor; yine de neşredebilir" diyor. Münif Paşa ve *Makâmeler*'i vasıtâsıyle, onun yazıları da basılan *Hazîne-i Evrak* mecmuasını tedâ'î ediyor; bu münâsebetle yazdığı, "*Hazîne-i Evrâk* takımı hazîneye düşmüş fâre gibi, para bulamadıklarından mı nedir, bizim *Hikmetü'l-Hukûk*'u da gasbetmişler" demesinden ilk bakışta pek birşey anlaşılmamakla berâber, mes'ele tedkik edilince, bu isimdeki risâlesinin kendisinin haberi olmaksızın basıldığı anlaşılır.

Ebüzziya Tevfik'in Kemal'in risâleleri arasında saydığı *Hikmetü'l-Hukuk* hakkında [1], Kemal'in Paris'te meşhur hukuk profesörü Emile Accolas'nın derslerine devam ettiğini yazan İbrahim Necmî Dilmen, *Hikmetü'l-Hukuk*'tan bahsederse de terceme mi, te'lif mi olduğu hakkında bilgi vermez [2]. Mektupta *Hikmetü'l-Hukûk*'tan bahseden cümle münâsebetiyle Riza Nur'un eserinde ise, Kemal, "Bizim *Hikmetü'l-Hukûk*'u gasbetmişler; helâl olsun diyor. Demek biri Kemal'in bu eserini çalmış, çalan kimdir, ma'lûm değil" tarzında fikirler yürütür [3]. Araştırmalarımız gerek mektuptaki cümlenin mânâsını, gerek *Hikmetü'l-Hukûk*'un nasıl bir eser olduğunu aydınlatmaktadır.

Hazîne-i Evrâk'da *Kemal Beyefendi'nin Makâlesinden Mâba'd* başlığı ile iki ve üçüncü kısımları basılan bir yazı görmüş, birinci kısmını bulamamıştık [4]. Kemal'in Ebüzziya tarafından neşredilen *Hikmetü'l-Hukûk* makâlesini görünce, mektuptaki kayidden faydalanarak *Hazîne-i Evrak*'taki isimsiz makâle ile, Ebüzziya'nın bastığı *Hikmetü'l-Hukûk*'u karşılaştırdık [5]; ancak Ebüzziya neşri sâyesinde, başlıksız ve imzâsız olarak *Hazîne-i Evrâk*'da neşredilen *Hikmetü'l-Hukûk* makâlesinin birinci kısmını da bulabildik [6]. Kemal Avrupa'da iken yazdığı *Hikmetü'l-Hukûk*'un müsveddelerini muhtelif kimselere vermiş, bu münâsebetle *Hazîne-i Evrâk*'ta da basılmıştır. Gerek bu mecmua, gerek *Mecmu'a-i Ebüzziya* neşrinde terceme, veyâ iktibas olduğuna dâir bir kayıd bulunmadığı gibi, ba'zı beyitleri içine alışı, te'lif olduğu zannını verir. İsmine değil, muhteviyâtına bakılırsa, *Hikmetü'l-Hukûk*, hukuk sâhasında ilmî bir eser olmaktan uzak, edebî ifâde ile, seci'ler kullanılarak yazılmış bir san'at eseridir.

---

[1] *Kemal Bey'in Terceme-i Hâli*, İst., 1326, s.21.

[2] *Edebî Teceddüdümüzün Zuhur ve Tekâmülü*, İst., Matbaa-i Âmire, 1338, s. 144, 154, 155. Şerif Hulûsî Sayman'ın bu eser hakkında verdiği bilgiler, ileri sürdüğü fikirler, hemen tamâmiyle hakikate aykırıdır (*Namık Kemal Hakkında*, D.T.C. Fakültesi neşriyâtı, 1942, s. 362, 379).

[3] *Türk Bilig Revüsü*, c. VI., İskenderiye, 1936, s. 1500/619.

[4] *Hazîne-i Evrâk*, nu. 16, 17.

[5] *Mecmua-i Ebüzziya*, nu. 48, 15 Cemâdâ II., 1302/1 Nisan, 1885.

[6] *Hazîne-i Evrâk*, nu. 15. Ebüzziya basımında risâlenin sonunda bir kayıd yoktur; *Hazîne-i Evrâk* neşrinde ise, *mâba'di var* deniliyor. Her ikisi de aynı cümle ile bitmektedir.

Kemal, *Nef'î Dîvânı*'nın ilk şiirini teşkil eden,

Ukde-î ser-rişte-î rāz-î nihānîdir sözüm
Silk-i tesbîh-î dür-î Seb'a'l-Meşānî'*dir sözüm*

matla'lı *Na't*'ını çok beğeniyor; bu şiire nazîre olarak yazdığı beyitleri Zeynü'l-'Âbidin Reşid'e göndermiştir; halka Nef'î yolunda Fahrîye söylenebileceğini anlatmak maksadı ile bu şiirini tamamlamak istiyor, muhâtabından kendisinde mevcut beyitlerini yollamasını reca ediyor. Kemal'in şiirleri arasında yalnız,

Lāle-hîz-î hasret⌒olsā meşhed-î Nef'î n'olā
Tā kıyāmet kabrimin dāğ-î nihānîdır sözüm

beytinin mevcudiyeti, bu nazirenin tamâmının elde edilemediğini gösteriyor [7]; fakat şiirin altı beytini —beşinci beytinin ilk mısrâ'ı eksik olarak üzre— elde etmiş bulunuyoruz:

Rūhtur sūrette ammā sanma fānîdir sözüm
Kabre girmez fikr-i bākî, Rūh-i Sânî'dir sözüm

Hāke, eflâkin muhakkar yādigārîdır tenim
Hākin⌒eflākē mücevher armagānîdır sözüm

Gönlümün yerlerde kalmış bir misālîdir tenim
Fikrimin tā 'Arş'a varmış bir nişānîdır sözüm

Her cihettē raşha raşha feyzinî isbāt eder
Milletē ebr-î bahār-î Lā-mekānî'*dir sözüm*

. . . . . .
Her fedâyî'nin tābîb-î mihribānîdır sözüm

Lāle-hîz-î hasret⌒olsā meşhed-î Nef'î n'olā
Tā Kıyāmet kabrinin dāg-î nihānîdır sözüm [8]

Kemal'in Midilli'de iken dostlarına zarar gelmesin diye mektup göndermekten nekadar çekindiğini, bir notu vâzıtasıyle *Hazîne-i Evrāk*'da çıkan makâlesinin *Hikmetü'l-Hukūk* olduğunu, hangi maksadla Nef'î'ye nazîre yazdığını aydınlatan bu mektubu, Zeyn'ül-'Âbidin Reşid tarafından basılmıştır (*Edebiyat Kumkuması*, s. 42 v.d.).

[7] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal*'in *Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 289.
[8] Kemal'in *yazma şiir mecmuası*, Türk Tarih Kurumu, s. 101.

474. Zeynü'l-'Âbidin Reşid Bey'e

10. IX. 1881

Birâder,

Bize muhâberede muhâtab olmak, münkirîn nazarında muâteb olmak kabîlinden olduğunu, ahdâs-i zamâneye uğrayan bî-çârelerle isbât eylediği için, şimdiye kadar size birşey yazmak arzu etmez idim.

Bizim evlâddan Tevfik'i, tarafımdan gözlerini öpmeğe me'mur ettim. Kendisi ile konuşursun. Şiirlerim var, nesirlerim var, hezeyanyanlarım var; hepsini sana ta'rif eder.

Makāmāt tercemeni gazetede gördüm. Münif paşa Hazretleri hâlâ öteki *makāmeler*'in neşrinde devâm edib duruyor; yine de neşredebilir. اِذَا لَمْ .... [9]

Mübârek *Hazîne-i Evrāk* takımı, Hazîne'ye düşmüş fâre gibi para bulamadıklarından mıdır nedir, bizim *Hikmetü'l-Hukūk*'u da gasbetmişler [10]; halâl olsun; fakat [11] yeni şiirlerin var mı, biz icâd ettik de biz beğenmedik hikâyesine mâ-sadak olan âsâr-ı münteşireye ne buyurursun?

Benim, *bir sözüm Na't-i* meşhûruna nazîrem vardı. Sana müsvedde olarak gönderdim idi. Elinde mevcut olan beyitlerin aynını gönderir misin? Maksadım *Na't* yapmak değil, halka Nef'î yolunda Fahrîye söylenebileceğini de anlatmaktır. Bâkî duâ kardeşim.

29 Ağustos, 97

Kardeşin,

Kemal

---

[9] "اِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ": İzā lem testaḥyi fa'ṣna' mā şi'te: *Utanmadıktan sonra, dilediğini işle!*

[10] Rif'at Bey'in Kemal'e gönderdiği 22 Eylûl, 1881 (10 Eylûl, 1297) tarihli mektubunda (Türk Tarih Kurumu, nu. 67), *Hikmetü'l-Hukūk*'un neşri münâsebetiyle şu cümlelere rastlıyoruz: "*Hazîne-i Evrāk*'taki makâlenin, bir makâle olmadığı, *Hikmetü'l-Hukūk* serlevhası altında bir te'lif olduğu anlaşıldı. Nihâyeti de yokmuş; fakat şimdi ne yapılacak? Öyle yarım birşeyin münteşir olması, yâhut neşrolunmuş birşeyin yarım bırakılması câiz olmasa gerektir". Rif'at Bey, Kemal'e, bu yazısını tamamlamasını tavsiye etmektedir.

[11] Z. Âbidin basımında, bu sıra nokta bulunmaktadır.

CCCCLXXV.

Kemal'in aşağıdaki mektubu Sultan Abdü'l-Hamîd'e yazılmıştır. Baş kısmında bu tarz mektuplarda görülen ta'birler ve nezâket ifâdesinden sonra, yazı yazmağa Vâlide Mektebi'nde başladığını, Abdü'l-Mecîd'in celî yazısı ile ve *Rütbetü'l-'ilmi a'le'r-rüteb* levhasından yazı meşk ettiğini anlatıyor. Magosa'dan döndükten sonra Abdü'l-Hamîd'den gördüğü iltifattan, kendisine *sen devletini milletini seversin*; *ben de seni ânın için severim* hitâbında bulunduğundan, Ûlâ Evveli rütbesi ile taltifinden bahsediyor. Bu def'a ise, takdim ettiği bir eserinden dolayı, rütbesinin bir derece daha yükseltilmesi husûsunda irâde-i seniyye sâdir olduğunu işitmiştir[1]. İşte Kemal mektubunu bu rütbe tevcihine karşı teşekkür maksadı ile yazmıştır.

Mektupta rütbe verilmesine hangi eserin takdîmi sebep teşkil ettiği belli edilmemekle berâber, bunun *Celâleddin Hvârezmşah* adlı piyesi olduğu muhakkaktır. Süleyman Hüsnü Paşa'ya gönderdiği 16 Aralık, 1882 tarihli mektubundaki, "Bize atûfet ihsan eden *Celâl*'i de takdîm ederim[2]" ifâdesi, Ebüzziya Tevfik'in, *Mukaddime-i Celâl*'i tefrika ederken ilâve ettiği, "Kemal Bey'in *Celâleddin Hvârezm* nâmı ile tertip ve mukaddemâ Hâkpây-i hazret-i pâdişâhî'ye 'arz ve takdîm etmiş olduğu tiyatroya *Mukaddime*'dir ki edebiyat-ı 'atîka ve cedîdeye ve roman ve tiyatrolara dâir birtakım îzâhât ve mütâlecât-i müfîdeyi câmi' bir eser-i güzîn olmasından, bu nüshadan i'tibâren sırasıyle mecmuamıza dercine ibtidâr olundu"[3] notu, Sultan Abdü'l-Hamîd'e takdîm olunan eserin *Celâleddin Hvâremşah* piyesi olduğunu gösterir.

---

[1] Midilli Mutasarrıfı atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'ne Rütbe-i Bâlâ tevcihi (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4739, 27 Eylûl, 1881/15 Eylûl, 1297).

[2] Mektup, bir başkasının el yazısı iledir; Süleyman Paşa'ya gönderildiği ifâdesinden anlaşılmaktadır (Türk Tarih Kurumu, nu. 740; bu ciltte, s. 174 v. d.).

[3] *Mecmua-i Ebüzziya*, c. IV., nu. 38-44, 15 Muharrem, 1302-15 Rebî' II., 1302/4 Kasım, 1884–1 Şubat, 1885. Ayni mecmuada piyesin de baştan birkısmı tefrika edilmiştir (C. v., nu. 49, 50; Gurre-i Zi'lhicce, 1303 - 15 Zi'lhicce, 1303/31 Ağustos–14 Eylûl, 1886, sf. 1559, 1591 v.d.). Kemal, *Celâleddin Hvârezmşah* piyesinin Hüseyin Hilmî Paşa'nın el yazısıyle bir kopyasını Abdülhak Hâmid'e göndermiştir (Kemal Râgıb, *Abdülhak Hâmid'i İkâmetgâhında Ziyâret*, *Cumhuriyet*, nu. 268, 3 Şubat, 1925). Hâmid'e sunulan bu nüshanın son sayfasının klişesi M. C. Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım-I., İst., 1949, s. 687). Bu sayfanın sonunda Kemal'in kendi el yazısı ve imzâsıyle, "Kendi yazımla olmadığı için ma'a'l-mahcûb Hâmid'im'e yâdigâr" ithâfı, Hâmid'in kendi yazısı ve imzâsıyle "15 Teşrinievvel, 1299, gece saat altıda dest-res olub kesb-i iftihâr ve mesâr eyledim" cümlesi vardır ki, 27 Ekim, 1883'de bu piyesin eline geçtiği anlaşılıyor. *Celâl* piyesi İkinci Meşrûtiyyet'ten sonra temsil de olunmuştur (Yusuf Ziya-Ahmed Tevhid, Şihâbü'd-Dîn Muhammed en-Nesevî'nin *Sîretü's-Sultân Celâli'd-Dîn Mengübirti* adlı Arapça eserinden terceme ettikleri *Hvârezmşâhan'dan Celâleddin Mengübirti* başlıklı makâlelerinin *Mukaddime*'si, *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, nu. 37, 1 Nisan, 1332, s. 50).

Kemal'in basılı şiirleri arasında bulunmayan bir beytini de içine alan bu mektubu, Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından, Yıldız Sarayı evrâkından istinsâh sûreti ile neşredilmiştir (*Namık Kemal'in Abdü'l-Hamîd'e Takdîm Ettiği 'Arîzalarla Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar*, *Belleten*, c. XI., nu. 42, Türk Tarih Kurumu Basımevi - 1947, s. 273 v. d.). Mektubun beşinci paragrafının bütünü, altıncı ve yedinci paragraflarının birkısmı nereden alındığı kaydedilmeyerek İ. E. M. Kemal İnal tarafından basılmıştır (*Son Asır Türk Şâirleri*, c. v., İst., Devlet Matbaası, 1938. s. 826). Esas aldığımız İ. H. Uzunçarşılı basımını bununla karşılaştırarak neşrediyoruz.

475. Sultan Abdü'l-hamîd'e

2. X. 1881

Şevketlu kudretlu azametlu mehâbetlu mürettib-i merâtib-i kadr-i 'âlem şehenşâh-ı ümem velînı'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız velînı'met-i cihâniyân efendimiz hazretleri'nin 'atebe-i felekmertebe-i cihandâverânelerine ma'rûz-ı çâker-i hâk-berâberleridir.

Cenâb-ı hâliku'l-levh-i ve'l-kalem ve râtibe-fermây-ı erbâb-ı rakam, vücud-i 'âlem-sûd-ı mülûkânelerini ile'l-ebed mürebbî-i esnâf-ı ümem ve sâye-i 'ilm ve 'irfân ve himâye-i ihsân-ı mülûkânelerinde memâlik-i hilâfet-penâhîlerini dârü'l-fünûn-ı 'âlem buyursun.

Sadâkat ve hâmiyyet-i kemterâneme merhametten nâil olageldiğim hüsn-i enzâr-ı bâhirü'l-iftihâr-ı hazret-i pâdişâhîleri'ne igtirâren yine birtakım münâsebetsiz sözlerle tasdî'-i ser-i hurşid-efser-i zıllu'llahîlerine cesâret ediyorum :

'Abd-i ahkarları yazı karalamağa ümmü'l- hayrât ve mürebbiye-i kemâlât olan vâlide-i vâlid-i kesîrü'l-mehâmid-i cihandârîlerinin mektebinde başlamış idim. Dâimâ hoca mevki'inin fevka'r-re's-i ta'zîm ve iftihârında duran "*rütbetü'l-'ilmi a'le'r-rüteb*" levhasından yazı meşk ederdim ki Osmanlı kavminin mâl ve nâmusu ve hayatını te'min ve tarîk-i terakkîsini ta'yin ile hâlik-ı hayat ve müflik-i sabâh-ı kemâlât olan Hazret-i Hakk'ın yeryüzünde bir zıll-ı müşahhas olduğunu isbât eden cennet-mekân ebediyyü'l-unvân Abdü'l-Mecîd Hân Hazretleri'nin yed-i müeyyed-i mülûkânelerinden çıkmış bir hatt-ı celî idi.

'Abd-i kemterlerine rütbe hevesleri geldiği zaman intisâb-ı mefharet-meâb-ı hazret-i cihandârîleri'ni a'lây-ı merâtib addeylemiş-

tim. Bir sebze-i nâçîze, ziyânın ta'alluku kabîlinden olarak istihdâmıma tenezzül buyurulduğu zaman mübârek lisân-ı cevher-feşân-ı hümâyunlar'ından, "*Sen devletini, milletini seversin, ben de seni ânın için severim*" hitâbını işittim. Bir-iki gün sonra hazînetü'l-gayb-ı ihsân-ı cihân olan inâyât-ı celîle-i mülûkâneleri'nden def'aten Ûlâ-Evveli ile taltîf olunduğumu mübeşşir bir ferman aldım. Mertebe-i 'ubûdiyette derecât olduğunu o zaman anlamağa başladım. Şimdi ise takdîmine cesâret ettiğim bir eser-i nâcîz için o rütbenin bir derece daha terfî'i hakkında irâde-i kerâmet-ifâde-i hazret-i cihandârîleri sâdır olduğu haber veriliyor.

İmâm-ı Rabbânî'nin başladığı eser-i celîli ikmâl etmek mahdûm-ı mükerremine nasîb olduğu gibi, vâlid-i mâcid-i hazret-i pâdişâlî olan ve imâmet-i müslimînde bulunduğu cihetle bihakkin Rabbânî denmeğe şayan bulunan cennet-mekân Abdü'l-Mecîd Hân'ın "rütbetü'l-'ilmi a'le'r-rüteb" sözünü yazmakta gösterdiği kerâmeti şerh ve ikmâl etmek sahîhan pâdişâhımız velînî'metimiz hallfe-i cihan ve binâenaleyh İmâm-ı Rabbânî-i zaman olan Abdü'l-Hamîd Hân Efendimiz'e yakışır.

İhsân-ı mahsûs-ı pâdişâhîleri olan rütbe-i celîle haddimden bin kat bâlâ ise de, ilmim olmadığı hâlde yazı yazabildiğime hürmeten i'tâ buyurulmuş ve o sûretle eltâf-ı şâmile ve a'tâf-ı kâmile-i cihandârîlerinin cüz'iyyâtın en küçüğüne varıncaya kadar şâmil olduğunu göstermiş olduğundan nefsimce ve kalem-i hakîrânemin bir düşman devlet tarafından gösterilen toplara gālib olduğunu isbât eylediği için vatanımca ve bâhusus ahlâk-ı hamîde ve eşfak-ı sedîde-i mülûkânelerinin tagayyürden 'ârî olduğuna, 'âleme karşı bir burhân olduğu için velînî'metim pâdişâhım efendim'e olan 'ubûdiyyetimce ne derecelerde müftehir olduğumu ta'rif edemem; ma'amafih rütbe-i hakîrânem a'lây-i merâtib olan ilim olsa vicdân-ı kemterâneme göre ne yapayım ki yine rütbe-i 'ubûdiyyet-i pâdişâhîleri'ne tefevvuk edemiyor.

İnâyât-ı bîgāyât-ı mülûkâneleri bir dereceye vardı ki vaktiyle tavazu'an aczde kemâl ve kemâlde acz ile ma'rûf ibâresiyle nefs-i hakîrânemi vasfeylediğim hâlde şimdi hakîkaten o 'ibâreyi teşekkürde acz ve aczinden dolayı dahi müteşekkir olan nâmuku'l-hurûf tarzına tebdîl etmeğe bihakkin mecbur oluyorum. İfây-i mahmedette gerek lisân gerek vicdân bir vâsıta tedârik edemiyor; yalnız ötedenberi

muvâzabı olduğum da'avât-ı ikbâl ve iclâl ve senây-i kemâl ve ikbâl-i hilâfetpenâhîleri'ni her münâsebetle bir-iki kelime değiştirerek ifâya çalışıyorum.

Ne kadar mümkün_isē himmetin_a'lâ olsun
Milletin rütbesi ahdinde du bâlâ olsun

Ol bâbda ve herhâlde emr-ü-fermân ve lutf-u ihsân ahlâk-ı hamîdesiyle bihakkin pâdişâh-ı 'âlemiyân olmağa lâyık olan şevketlu kudretlu merhametlu velîni'met-i bî-minnetimiz Pâdişâhımız Efendimiz Hazretleri'nindir.

Fî 8 Zi'lka'de, sene 98

Hâlâ[6] *ve dâima rütbe-i 'ubûdiyyet-i mülûkânelerini merâtib-i beşeriyyenin kâffesinden bâlâ bulmak inâdında ısrâr eden 'abd-i ahkarları,*

MEHMED NAMIK KEMAL

[6] Krş., hâlen

CCCCLXXVI. — CCCCLXXX.

Aşağıdaki beş mektuptan ilkinde kime hitâbedildiği kaydolunmadığı gibi, bu, içindekilerden de anlaşılamamaktadır; her hâlde Midilli'ye âit ta'yin işleri ile yakından alâkalı ve yüksek mevki'de bulunan birine yazılmıştır. Me'murlardan Abdullah Hasib Efendi'den, Mehmed Bey'den, teşkil edilen mahkemeden, tabur-ağaları'nın azil ve ta'yini mes'elesinden, *Eser-i Nüzhet* adlı vapurun geri verilmesinden duyulan memnunluktan bahsediliyor. Resmî işler üzerinde durulmakla berâber, samîmî ifâde ile yazılan bu mektup, belki de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi'ne gönderilmiştir[1]. Tarihsizdir; 22 Eylûl, 1297 tarihli mektubun karşılığı olduğuna göre, 1881 Ekimi'nde yazıldığı kabûl edilebilir.

İlk iki paragrafı Kemal'in kendi, geri kalanı bir başkasının el yazısı ile olan mektubun aslı, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 669). *Eser-i Nüzhet*'den bahsedilen

[1] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nin Umûr-ı Nâfia Komisyonu a'zâsından Said Paşa'ya tevcihi (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4630, 9 Receb, 1298/26 Mayıs, 1297/7 Hazirân, 1881). Abdü'l-Hamîd'e intisâbı olan Sa'îd Paşa, Yenişehir Vâliliği'nden sonra, Anadolu teftişleri sırasında Baker (Beyker) Paşa'nın muâvinliğine getirilmiştir; bundan maksat, Baker Paşa'nın hareketlerini tecessüs ve ihbardır ve buna mükâfat olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne ta'yin edilmiştir. Süleyman Nazif, Midilli'deki Kemal'in kontrolü için bu vazifeye getirildiğini yazıyor (*Boş Herif*, İst., 1910, s. 5).

pragrafını, M. C. Kuntay mektubun Kemal'in el yazısı olduğunu kaydederek, neşretmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 549).

Menemenli Rif'at Bey'e yazılan iki mektupta kayde değer birşey yoktur. Rif'at Bey'e gönderilen havâleden, A. Ekrem'in hastalığından, mektup yazmasına seyahat, biraz da rakının verdiği rahatsızlık sebep olduğundan bahsediliyor. 19 Ekim tarihli mektup, muhteviyâtına bakılınca, Vilâyet merkezi Sakız'da vazifeli birine gönderilmiştir. Kemal, Midilli'de sürgün bulunan bir muharririn maddî sıkıntıdan kurtarılması için İstanbul'a yazılan ma'rûzâtın te'kîdini recâ ediyor. Bu mektupların üçü de Türk Tarih Kurumu'nda, 19 Ekim, 1881 tarihlisi Kemal'in (Nu. 690) diğerleri Tevfik Bey'in, fakat imzâ Kemal'in el yazısıyledir (Nu. 690, 199, 203)

Beşinci mektubun kime yazıldığı belli değildir. İçindekilere göre, yüksek mevkı'de ve Sultan Abdü'l-Hamîd ile yakınlığı bulunan birine hitâbedilmektedir. Kemal, babası Mustafa Âsım Bey'i görmek isteğindedir. Dört yıldanberi Midilli'de bulunuyor; daha önce de üçbuçuk sene Avrupa'da, bundan daha fazla Kıbrıs'ta, beşbuçuk ay da İstanbul'da mevkuf kalmıştır. Mustafa Âsım Bey'in, oğlunun ayağına Midilli'ye gelerek kendisini görmesinin, naklettiği fıkra vâsıtasıyla uygun bulunmadığını anlatıyor. Mümkünse İzmir'e, veyâ Gelibolu Mutasarrıfı kaimbirâderinde bir müddet misâfir kalarak babasının da oraya gelebileceği fikrindedir. Şimdiye kadar kendisinin rütbelerle, me'muriyetlerle, bir eserinden dolayı ilmi ile lutuflandıran Sultan Abdü'l-Hamîd'in bu müsâ'adeyi de esirgemeyeceği düşüncesinindir.

Kemal'in, Avrupa, Kıbrıs, Habshâne-i Umûmî'de nekadar kaldığını tesbit eden bu mektubu, babasına karşı duyduğu hasreti de canlandırmakta, Midilli hakkında, buranın irâd ve servetini iki misline çıkarmak maksadı ile bir *lâyiha* yazdığını da bildirmektedir.

Mektubun sûreti Es'ad Çinar'dadır (Nu. 90). Oradan istinsah ettiğimiz mektubu, müsâ'adeleri ile aynen neşrediyoruz.

476. Kürt Sa'îd Paşa'ya

Ekim, 1881

Ma'rûz-ı Bendeleridir,

22 Eylûl, sene 97 tarihli irâde-nâme-i husûsî, dest-i iftihâr-ü mesâr ile alındı. Abdullah Hasib Efendi ile arada olan ihtilâf gâyet sâ'ib bir fikr-i vilâyet-penâhîlerinin yalnız tefsîri husûsunda idi. Sâye-i devletlerinde, mahkemeyi teşkil ettik. Reisi de, a'zâsı da icrây-i vazifeye başladı; binâenaleyh me'mûrîn-i mülkîyenin, o mahkemeye dahi müdâhale hakkı sâkıt oldu. Bundan sonra Müfettiş Efendi, reisin bir başka tarafa naklini tensib eder, icrâ ettirir, o hak kendisine âittir. (Ustanın, turşuyu kime ismarladığını bilmez takımdan olmadığım için) taraf-ı âcizânemden bu yolda bir i'tiraz vukû'una

da meydan ve imkân bulunamaz. Zâten Reis Efendi'nin ta'yinini; iltizâm ettiğim, vilâyet-i celîle'nin emrine imtisâlen, her taraftan bir adam teharrîsi ile uğraştığım sırada, İstanbul'a kadar mürâcaat ettiğim içindi. Yoksa, mübâreki İbn-i Kemal zannettiğimden değildir.

Mehmed Bey'in hakkında olan rivâyet, sahih olmasa gerektir. Eğer neticesi, ifâde-i âcizânemi te'yîd yerine iz'âf etmeyecek olsa, Hoca Nasraddin'in, "Benim sözüme inanmayıp da, eşeğin sözüne inanmak lâyık mıdır?" hikâyesine mürâcaat edebilirdim; çünki bu adamın Girid'deki muâmelâtına dâir istihsâl edilen havâdisin râvîsini keşfetmek, güç birşey değildir. Vilâyet-i celîle'de Girid'in hâline re'yü'l-'ayn vukuf hâsıl etmek uhdesinde bulunur iki zât var. Rivâyet hangisinden ise, ânın hakkında da kendi vücûdünün teşrihini görmüş kadar, kendisini kendisinden istikrâh ettirecek ve hattâ fenn-i teşrih gibi aynen ve fi'len isbât olunacak rivâyetler bulunabilir.

Bu zann-ı âcizânem doğru olsun olmasın, Mehmed Bey hakkında vukū' bulan va'd-i sâmî-i vilâyet-penâhîleri'ne istinâd ettim; kendisini de huzûr-i devletlerine takdîm eyledim. [2] "اَلْكَرِيمُ إِذا وَعَدَ وَفَى" kā'ide-i meşrûtasını, 'arz-u ihtâra cür'et eyledim. Ânın tâli'ine kalırsa, gālibâ Mer'aş tesâdüf etmiş. Oradan tahvîlli, bendenizce bile mümkündür. Nerede kaldı ki tabur-ağaları'nın azl-ü nasbı, irâde-i vilâyet-penahîlerine ta'lik buyurulmuş iken, Efendimiz'ce muhâl addolunabilsin.

Tabur-ağaları'nın azl-ü nasbı, vulât-ı 'izâmın re'yinde bulunmak mes'elesi birşey'i hatırıma getirdi. Bizim Tabur-Ağası ile nasıl edeceğiz? Mehmed Bey'in Girid'de böyle münâsebetsiz muâmelede bulunması hakkında işitilen bir rivâyet, Rodos'a nasbınca tereddüdü da'vet eylediği hâlde, Emin Bey'in zîr-i idâre-i devletlerinde bulunan Midilli'de bekâsı, elbette hiç tecvîz buyurulmaz; çünki Hanımefendi teşrif buyuracak imiş... Bu zât, zu'l-karneyn ise de, İskender olamaz ya? Ma'lûm-ı irfân-penâhîleri'dir ki, İskender ile Zu'l-karneyn bile bir şahıs olmadığını, müfessirler rivâyet ediyor. Bu nevi'den iki sıfat bir yerde tecemmu' etmese gerektir. Afv-ı sâmî-i ma'iyyet-perverânelerine mağrûren, bendeniz Sabrî Bey'i, Midilli zâbıtasında idâme

[2] "*El-kerîmü iżā va'ade vefiye*": Kerîm insan, va'dedince, va'dini yerine getirir.

edip duruyorum ve ilâ maşâ'allâhi Te'âlâ idâme edip durmağa da mecbur olacağımdır.

Eser-i Nüzhet'in istirhâm-ı âcizânemizce hâlen i'âde buyurulduğuna, sûret-i mahsûsada teşekkür ederim[3]. Bendeniz şimdi ânınla seyahatte ve ihtiyaç messederse saatte altı mile kadar gidebilmek iktidârındayım. Mübârek vapur, kirâ bârgîri ahuruna alışır gibi Midilli'ye alışmış, oradan ayrıldıkça yolunu yavaşlatıyor. Midilli'de bulundukça, mümkün olduğu kadar sür'atle seyr-ü seyahat ve husûsiyle limana yaklaşınca, rehvârlıkta, bayağı *Aynalı-Kavak* kadar izhâr-i mehâret ediyor. Bendenizi deniz tutar; fakat bu vapurda tutmamağı âdet etmiş; zâten yürümeyen bir mevcut sallanmak meziyetinden de berîdir. Hele batmasından hiç korkmam. Zelzeleden, yılandan, kuduz köpekten başka hiçbir şeyden korktuğumu ve ânlardan da korkum dahi hiss-i a'sâbîden başka birşeye hamlolunabileceğini bilmiyorum; bununla berâber, korksam bile, vapurla bir mizacta yaratılmışız; hâli bendenize benziyor. Bin belâdan arda kalma ve her türlü fırtınalara uğramış iken, yine batmamak şanımızdan olmuş; o yolda gidip duruyoruz.

Müsâ'adât-ı devletlerine mağrûren birşey söyleyeceğim. Meclis-i İdâre-i Vilâyet'in kâtibi, mukayyidi yok mudur ki, iki hırsızın muhâkemesine dâir olan irâde-i devletleri üzerine, birtakım küstahlıklara mecbur ediliyorum. Havâlât hakkında da birçok söylendim durdum; fakat ânların cümlesi Hazîne-i Celîle-i Malîye'ye âittir. Bâkî her hâlde emr-ü fermân..

[3] *Eser-i Nüzhet*, Kemal'in teftişe çıktığı zaman bindiği v.b. işlerde kullanılan Midilli emrindeki vapurun adıdır; yüzbaşı Hüsnü Efendi (Paşa), bunun ikinci kapdanı'dır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin bu ma'iyyet vapuru, Sakız adasına tahsîs edilerek yerine, *Aynalı-Kavak* vapuru verilmiş ise de, Kemal, mücâdele sonunda bunun tekrar Midilli'ye verilmesine muvaffak olmuştur (Bu hususta daha çok bilgi edinmek için bk., Alî E. Bolayır'ın hâtıralarından naklen M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c.II., Kısım II., s.545 v.d. d.). Ayrıca bk., mektup (Nu. 604, s. 326 v.d., not-2).

477.

19. X. 1881

Efendimiz,

Keşkül[4] muharriri menfiyyen Midilli'de bulunuyor. Bir taraftan iki paralık bir medâr-i ma'îşeti yok.. Milletinden kendisine bakacak kimse mevcut değil... Arkadaşları mazhar-i afv olmuşlar; kendisi hâlâ bir bî-çâre çocuğu ile berâber burada sürünüp duruyor. Yâ afvı, veyâ emsâli gibi birşey ile iktidârı vilâyet vâsıtasıyle Dersa'âdet'e yazılmış idi. Taraf-ı devletlerinden te'kîd buyurulmasını merhamet ve insâniyyet nâmına olarak recâ ederim. Bâkî ferman efendimizindir.

7 Teşrinievvel, sene 97

N. Kemal

478. Menemenli Rif'at Bey'e

12. XI. 1881

Şa'ban Efendi,

29 Teşrinievvel, sene 97 tarihli mektubunu aldım. Keyfim yok, uzun lakırdı söylemeğe de vaktim yok... Havâleyi, Vilâyet'e göndereceğiz. Oradan, tekrar buraya irsâl ederlerse, tahsîli çâresine bakarız; fakat Rum kızı gibi hem koca isterim, hem şimdi isterim dememeli. 96'nın havâlâtı pek taşkındır. Bâkî duâ..

31 Teşrinievvel, sene 97

Kemal[5]

[4] *Keşkül*, dinî, lâ-dinî mevzûda makaleleri, resmî bâzı mektupları, seçilmiş gazelleri, hikâyeleri içine alan bir eser olup, muharriri El-hâc Nûrî Efendi'dir (İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, Gurre-i Şa'ban, 1292/2 Eylûl, 1875). Mehmed Nûrî Efendi, Yahyâ Efendi türbedârı, Nakşbendîye şeyhlerinden, Dâmad Efendi diye vasıflandırılmıştır. Kemal'in mektubunu yazdığı sırada, aynı adı taşıyan oğlu, oniki-onüç yaşında bulunmakta idi (Bk., oğlunun hâltercemesi, İ.E.M.K. İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c.vii., İst., Devlet Matbaası, 1939, s. 1265 v.d.).

[5] İmzâ Kemal'in kendi el yazısı iledir.

479. Menemenli Rif'at Bey'e

26. XI. 1881

Rif'at'im,

Gurre-i Muharrem, sene 99 tarihli mektubunu aldım. Rahatsızlığımdan müteessir olduğunu söylüyorsun. Bilirim, mektuplarını cevapsız bıraktığıma yalnız rahatsızlık değil, bir de seyahat sebep olmuştu. Rakı câriyenizin de biraz dahli var, ya'nî.... En büyük sebebi ararsan, mu'accizîn-i kirâmın, posta günü bile yazı yazmağa, lakırdı söylemeğe meydan vermeyecek kadar hücumlarıdır. Şimdi birşeyim yok. Ekrem, onbeş günderberi keyifsiz idi; bu gün bütün bütün iyileşti; çocuk hayli patırdı geçirdi.

Havâle mes'elesi için yanlışın var. Midilli emvâli tasrîhi İstanbul'dan gönderilmelidir; çünki reddolunan havâlât, hadsiz-hisabsız olduğundan, Vilâyet ne doğrudan doğruya buraya havâleyi göndermeğe cesâret edebilir; ne ben, falan havâleyi buraya gönderin yollu, iltimaskârâne bir mektup yazmağa muktedir olurum. Havâlen geldiği gibi, üç-dört hafta beklemeden de, tekmilini alamayacağına emîn ol! Meğer ki bizim ufak-tefek haşerât, arada bir sûret-i tesvîye falan tasavvur edeler; ya'ni Alî'nin külâhını, Velî'ye vereler.. Vaktiyle, bir peder oğluna, bizim falan gün, falan yerde bulunmamız lâzım gelir diye bir mektup yazmış. Mahdum bey, kemâl-i isti'dâdından, cevâbında, mektubunuzu bu gün aldım, geldip gelmenin ne lüzûmu var demiş de, tarih koymamış. Siz efendimiz de, gâlibâ o isti'dâda taklid buyuruyorsunuz. Bu gün sene-i cedîde, tis'a ve tis'înenin ibtidâsı imiş diyorsunuz da, tarihte yalnız gurre-i Muharrem var.. O gün, hangi gün imiş. Hafta eyyâmının hâricinde bir gün ismi mi peydâ oldu ki yazamıyorsun. Habis seni[6]!

14 Teşrinisânî, sene 97

Kemal'in[7]

[6] Bu mektubun ilk sayfasının, altında "Bari (yazı?) gok" Tevfik cümle ve imzâsı vardır.

[7] İmzâ, Kemal'in kendi el yazısıyledir.

480.

15. XII. 1881

Fazîletlu Efendim,

Bir zaman üçbuçuk sene Avrupa'da ve bir zaman üçbuçuk seneden ziyâde Kıbrıs'ta ve bir zaman beşbuçuk ay hapiste ve dört senedenberi de Midilli'deyim.

Bu tagriblerin hiçbirinde haksız olmadığım, pâdişâh-ı hamîdü'l-hisâl ve şehenşâh-ı sâhib-kemal efendimizin, tecârib-i müteaddide ile ma'lûm-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri olan hâllerdendir.

Pederimi pek göreceğim geldi. Bu derece iştiyâka hallfe-i sâhibü'l-eşfâk efendimiz hazretlerinin şâmilü'l-âfâk olan merâhim-i celîle-i 'azîmetü'l-işrâḳları dahi kā'il olur sanırım.

Zât-ı fâzilânelerine bir hikâye nakledeyim: Vaktiyle bir çocuğa pederi, sen adam olmazsın der imiş.. O çocuk pederinden ayrılmış, dünyayı dolaşmış.. Nihâyet vezâretle İstanbul'a gelmiş. Pederini köyden celbettirmiş. Yanına geldiği zaman, "Bak peder, bana adam olmazsın diyordun, sâye-i pâdişâhîde vezir oldum, sadr-ı a'zam oldum" demek istemiş.. Pederi, "Ben sana vezir olmazsın demedim; adam olmazsın dedim; yine adam olmamışsın ki pederini ayağına getirttin" sözü ile mukābele etmiş..

Kemal'i vaktiyle 'ubudiyyet-i mahsûsasına kabûl etmiş ve bin türlü müfteriyyât üzerine yine ma'aşlarla, rütbelerle taltîf buyurmuş ve hattâ meşāgil-i ma'lûme arasında İtalya devletine karşı bile muhâfaza eylemiş olan ve nihâyet bir kitabı için, edeble iştigâline hürmeten rütbesini ashâb-ı kalemin bâlâsına çıkaran bir pâdişâh-ı 'azîmü'şşan, babasını ayağına getirecek bî-edeblerden olmadığımı da bilir.

O cihetle, eğer İstanbul'a gelmekliğim câiz değil ise, İstanbul ile Gelibolu arasında olan nisbet-i mesâfece, benim pederimin ayağına gitmekliğimi mûcib olacak derece bulunduğundan ve Gelibolu Mutasarrıfı kā'imbirâderim olduğundan, bâri muvakkaten oraya azîmetim câ'iz olup-olmadığının, mümkün olduğu hâlde şevket-meâb efendimiz hazretleri'nden istirhâmı hâlinde, sahîhan ve cidden minnetdâr olurum. İstanbul'ca söylenecek sözlerim eksik değildir... Ol bâbda emr-ü irâde efendimindir.

3 Kânûnievvel, 97

Bir *lâyiha*'m var. Midilli'nin hem serveti, hem Irâdı bir-iki misline çıkarma tesavvurâtını hâvîdir...

CCCCLXXXI. — CCCCLXXXIII.

Kemal, aşağıdaki mektuplarından ilk ikisini Menemenli Rif'at Bey'e göndermiştir. Bunlardan ilkinde, Hüseyin Hilmî Efendi (Paşa)'nın hastalığından, kefeni yırttığından, onun iyileşmesi ile duyduğu memnunluktan, Rif'at Bey'e âit havâlenin yakında tahakkuk ettirileceğinden bahsediyor. "Saâdetlu Midhat Efendi Hazretleri, onyedi yaşında olan ruspusunu göndermedi ki göreyim? Kim bilir kime hediye etmiştir" cümlelerindeki "onyedi yaşında" ifâdesiyle, Ahmed Midhat'in *Henüz Onyedi Yaşında* adlı romanına imâda bulunmuştur. Önce *Tercemân-ı Hakikat*'te tefrika olunan ve mektubun yazıldığı sırada basılan bu romanının *Mukaddime*'sinde Ahmed Midhat Efendi eserinin en büyük meziyyeti hakikate uygunluğu, "sihhat-i kat'iyyesi" olduğunu, bu hikâyeyi zevk almak için okuyanların bilhassa bu bakımdan lezzet alabileceklerini, "bir hikâyeyi, ahvâl-i umûmîye-i beşerîyenin aynası olmak üzre tedkîkat-i hakîmâneleri için okuyanların en ziyâde şâyân-ı tedkîk görecekleri" hâlleri de yine bu hikâyede bulabileceklerinin kaydeder. Abdurrahman Âdil de, eserin ilham kaynağının hakikî olduğunu yazmıştır[1]: Ahmed Midhat Efendi'nin *Henüz Onyedi Yaşında*'sı, Boyacı-Köyü'nde doğmuş bir Rum kızı idi ve adı geçen köyün Karakaş âilesine mensuptur. İşte, mektubundaki cinaslı ifâdesiyle bu romanı kasdeden Kemal, bu eser hakkında neden bir tenkid yazılmadığına, herşeyi ondan beklediklerine hiddetlenmektedir. Gerek bu mektubunda, gerek yine Rif'at Bey'e yolladığı ikinci mektubunda, bütün sadakâtine rağmen kendisini hükûmet nezdinde kötülemeye çalışan hasımlarından şikâyetcidir.

Mektuplardan üçüncüsünün kime yazıldığı kaydedilmemiştir. Midilli Tahrirât Müdürlüğü'ne ve Müdde'î-i Umûmîliği'ne ta'yinini istediği kimseler hakkında

[1] *Henüz Onyedi Yaşında, Tercemân-ı Hakikat*'in 988 numaralı nüshasından i'tibâren tefrikaya başlanılmış (12 Zi'lka'de, 1298/5 Ekim, 1881), 1298'de, *Tercemân-ı Hakikat* Matbaası tarafından kitap hâlinde basılmıştır. İkinci basımı, *Vakit* Matbaası, 1943; Hakkı Tarık Us tarafından dili sâdeleştirilen bu basımın iç ve dış kapağında, Abdurrahman Âdil Eren'in şu cümleleri vardır: "Ahmed Midhat Efendi her sene Beykoz'dan kalkar, Boyacı-Köyü'ne gelir, Rum mektebinin balo gecesi köyü ve Karakaş âilesini şereflendirirdi. 1302 (1886) kışında, gece, sabaha kadar dans etti, hiç yorgunluk eseri göstermedi; fakat, baloya *Henüz Onyedi Yaşında*'sını getirmemişti; çünki o sene, *Henüz Onyedi Yaşında*'sı Melek Hanım ismini almıştı". Bir müddet Boyacı-Köyü'nde ikâmet eden A. Âdil Eren, burada, Yani Adamandiyadis adında ve Atina Dârü'l-Fünûnu'nda edebiyat tahsil etmiş olan muhterem ve fâzıl dostunun her Pazar sabahını kendisine ayırdığından, Boyacı-Köyü kırlarında gezdikleri sırada tarih, edebiyat v.b. sâhalarda konuştuklarından, bu şahsın Karakaş âilesinden bir kızla evlendiğinden, bir bakıma Ahmed Midhat'in bâcenâh (bacanaklı sayıldığından bahseder (*Serbestî-i Matbû'ât—Serbâzî-i Matbû'at; Hâdisât-i, Hukûklye ve Târihîye*, Cüz'-ı, Kısım-ı, Nisan, 1341). Prof. Dr. Fuad Köprülü de, Ahmed Midhat'in bir Rum kızıyle evlendiğine dâir dedikodıların kulağına geldiğini bana söylemişti.

Kemal bir dilekçe ile murâcat etmiştir; bu isteği yerine getirilmezse, kendisini Midilli Mutasarrıflığı'na mükellef kılan zâta da şikâyette bulunacağını yazıyor.

Mektuplardan ilk ikisi Tevfik Bey'in, üçüncü Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 7, 18, 734); üçüncü'nün son kısımları yine Tevfik Bey'in el yazısıyledir. İlk ikisinde imzâ kendisinin, üçüncüsü imzâsızdır.

481. Menemenli Rif'at Bey'e

17. XII. 1881

Şa'ban, veyâ Şa'ban Efendi Câriyemiz,

Mektubun geldi; 3 Kânûnıevvel, sene 97 tarihinde idi. Sen yazı yazmadan evvel topal bit gibi bir memleketi dolaştığın sırada biraz mürekkeb alsan da, yazdığın şeyleri okutabilecek sûrette yazsan, fenâ birşey yapmamış olursun sanırım.

Hüseyin muhlisinizi, buranın 'Azrâ'il 'Aleyhi's-Selâm'a nâib olan etıbbâsı öteki dünyaya göndermeği hayliden hayli merak etmişlerdi; bihavlihi Te'âlâ muvaffak olamadılar; fakat vapurlarımızın intizâmı münâsebeti ile, Peştemalcı[2] iki gün daha teahhur ede idi, o muvaffakiyyet derkâr idi. Nezle oldukça bir hastalıktır; ânın için de Peştemalcı'ya mürâcaat etsen fenâ olmaz. Ayak için, Peştemalcı hiç sokağa çıkma derse, yapamam yolunda birtakım hezeyanlar ediyorsun. O emre de ittibâ' etmek lâzım gelir. Benim emrim gibi.. Yâhut külâhları değişiriz.

Havâlen geldi. Allâh lâyıkını versin; sen de çocuklara gelen havâle gibi başımıza düştün. Patlama, önümüzdeki haftaya bir çâresini buluruz. Burada darb-hâne, veyâ daha münâsip ta'biri ile ḳalb-zen dükkânı mevcut olduğuna hükmetmemelidir. Ma'lûm a, yoktan para, kalb-zen dükkânlarından çıkar.

Saâdetlu Midhat Efendi Hazretleri, onyedi yaşında olan ruspusunu göndermedi ki göreyim? Kim bilir kime hediye etmiştir.

Yâhû, siz hiç eliniz kalem tutar mahlûklardan değil misiniz? Niçin aranızda birisi bir muâhaze yazmaz? Dünyada nekadar b.. varsa benim başımda mı kalacak? Mektubunun hâtimesinde birşey recâ etmişsin; vâsıta-i recâ olmak üzre de müflis mendebur (مندبور)um

[2] Doktor Peştemalcıyan.

diyorsun. Bu ibârenin aslı müflis (من دبور)'dur. *Debur* dedikleri, cenub rüzgârının esmâr-i nebâta hiçbir fayda vermediğinden kinâye oluyor imiş. Uzun mektup yazmağa aslâ vaktim yok; sâniyen niyetim yok.. Hani, "كِرَاماً كَاتِبِينَ" Hazerâtı[3] kabîlinden değilim. Şâir.

Bakma yā Rab sevād-i defterime
Anı yak āteşē benim yerime

demiş.. Bu Hitâbu'llâh'a ve o yolda hizmet ise melâike-i kirâma mahsustur. Bâkî duâ, çelebî..

5 Kânûnıevvel, sene 97
KEMAL

482. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

25. XII. 1881

Şa'ban Efendi Câriyemiz,

Hüseyin kefeni yırttı. Keyifsizliğinden kurtuldu. Bir ihtiyat-ı zevâidden ma'dud olsa da, yine fevâidden ma'dud olduğu için, bu senelik kışı Arabistan'da geçirmek üzre, bu hafta İzmir'e gönderdik. Ümid ederim ki Allâh bî-çâreyi bize ve bizden ziyâde muhtaç olan vatana, husûsiyle o vatanın en garip ve âciz bir cüz'ü olan Midilli'ye bağışlayacaktır. Adam ölüsü dâima görüyoruz; bu günlerde bir fenâ fikir hâsıl ettim. Adına adam konulmuş dirileri de ayaklanmış mezardan farketmiyorum. Midilli'de adam olarak bir Hüseyin'i görmüştüm. Toprağa girivermesi pek fenâ fikrime dokundu. Bihavlihi Te'âlâ kurtulmasından hâsıl olan memnûniyetim, meselâ dünyaya bir çocuğum gelmiş olsa zuhûr edecek mesrûriyyet derecesindedir. Bir kavurmalık mahlûksunuz. Böyle gözümün önünde nâ-hak yere geberip gitmeyiniz de, şimdi hürriyet esnâfının âhû-babalarından bulunan Kemal'i birtakım telâşlara, teessüflere mecbur etmeyiniz.

Bizim Tevfik muhlisiniz çingâne maşası gibi bir vücut ile, itten sağ, hattâ yine İstanbul'a gidiyor. Bu mektubumu da âna veriyorum.

[3] "*Kirâmen kātibîne*: (Sizin yanınızda), çok şerefli yazıcılar vardır" (*Kur'ân-ı Kerîm, Sûretu'l-İnfiṭār* — LXXXII., *âyet* 11).

Erâzil alayı, bu seyahate mecbûriyyet verdiler; gördüğün zaman hakikati anlarsın. Allāh rizâsı için olsun, bir adâlet, bir hakkāniyyet nâmına etmediğimiz fedakârlık kalmadı. Muti' ve münkād olduk. Hâlâ bizi bîgâne göstermek için yemedikleri b.. kalmıyor. Hırsız, nâmussuz, edebsiz olduğumuzu istiyorlar. Velîni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız'a itâ'at, sadâkat edeceğiz; fakat hizmetimizde istikāmet edeceğiz. Ötekinin, berikinin istediği gibi hiyânet, rezâlet, sirkat etmeyeceğiz. İşin bu cihetini nasıl anlatmalı..

Bâkî ben de, Ekrem de gözlerinizi öperiz. Bir ikinci bâkî istersen b.. ye.

13 Kânûnievvel, sene 97

KEMAL'İN

483.

25. XII. 1881

Hüseyin Efendi ve Tevfik Bey haklarında olan lutuf-nâmelerini aldım. Birkaç kerredir Midilli'ye geliyorsunuz; buranın hâlini bilirsiniz. Allāh için söyleyiniz, ben kendi adamlarımı (mı) himâyet ederim; yoksa devletimin bana tevdî' ettiği sancağın umûrunu mu siyânet-eylerim?

Peder-i ma'nevî makāmında olan Paşa Efendimiz Hazretleri'nin sûret-i mahsûsada eteklerini öperim. Tahrîrât Müdürü'nün ne tarafla becâyiş edileceğini lâyıkıyle, etrafiyle biliyorum. Vilâyet'e giden birinci irâdeye 'Âlî Bey'in Cezâyir-i Bahr-i Sefîd a'şâr kitâbeti'ne ta'yin olunması ve ândan sonra da Rodos Tahrîrât Müdürü ile mûmâileyhin becâyiş edilmesi arzedilmiştir. Evvelki inhâ pek a'lâdır; ikincisi ise[4], zîrde yazacağım fıkraya benzer:

Vaktiyle birine Arapça bilir misin, demişler. Evet, bilirim diye cevap vermiş.. Arab'ta, pirenin adı nedir diye sual etmişler; o pek küçük demiş. Devenin adı nedir diye sormuşlar; o da pek büyük demiş.. Sancağın müşkilât-ı müteaddidesinden mâ'adâ, umûr-ı tahrîriyyesi tehammül olunmaz derecede kesret hâlinde iken, yirmi yaşında bir çocuk yerine, seksen yaşında bir ma'tuh göndermek, o

[4] Mektubun bundan sonraki kısmı Tevfik Bey'in el yazısı iledir.

vazifeyi yine bendenize tahmil etmekten ibâret kalıyor. Maksad-ı aslî himâye-i eşhâs değil, icrây-i vazife olmasına nazaran, böyle yarım tedbir ve teşebbüsler ile idâre-i maslahat yoluna gidilirse, zâten ve haysiyyeten velev iki ay, üç ay için olsun, ben ezilmiş olacağım. Umûr-ı tahrîriyye vazifesi de Mutasarrıflık'a ilâve-i me'murriyyet kabîlinden olarak verilmiş bir iş değildir ya? Zannederim ki bu arîzam da müşârün-ileyh hazretlerine ibrâz olunur ise, istid'âmın şimdiden tervîcinde tereddüd buyurmazlar. Pederime bir diğer mektubum var; ânda da yazmıştım. Gerek bu Tahrîrât Müdürlüğü'ne ve gerek Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne dâir olan ma'rûzât tervîc olunmaz ise, esbâb-ı mûcibesinin, beni Midilli Mutasarrıflığı ile mükellef buyuran zât-ı me'âlî-simât-i hazret-i pâdişâhî'ye ber-tafsil 'arz ile berâber isti'fâ edeceğimdir. Bâkî duâ birâder..

13 Kânûnievvel, sene 97

CCCCLXXXIV.

Aşağıdaki mektup, Mevlevî şeyhlerinden Fahreddin Efendi'ye yazılmıştır. Konya'da Hazret-i Mevlâna Dergâh-ı Şerîfi postnişîni Sadreddin Çelebî, muhâtabının ağabeğidir; onun ölümü üzerine yerine Fahreddin Çelebî'nin ta'yinine irâde-i seniyye sudûr etmiştir [1]. Mektupta Kemal bir taraftan Fahreddin Çelebî'ye ta'zi-

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4807, 8 Aralık, 1881. 16 Ocak, 1882 tarihli *Cerîde-i Havâdis*'te ise, Konya Postnişîni İbrâhim Fahreddin Çelebî'nin (Nu. 4846, 4 Kânûnisânî, 1297) şeyhlik makāmına ta'yini hakkındaki berâtın sudûru bildirilmiştir. *Sicill-i Osmânî*'de (C. IV., s. 12), Sa'îd Çelebî'nin oğlu Fahreddin Efendi'nin uzun müddet Manisa Mevlevihânesi şeyhliğinde bulunduktan sonra, birâderi Sadreddin Çelebî'nin ölümü üzerine Konya'ya gittiği, birkaç ay sonra vefat ettiği kaydedilmiştir. Fahreddin Çelebî, 11 Haziran, 1882'de vefat etmiş, yerine Hazret-i Mevlâna Dergâh-ı Serîfi Postnişîni olarak birâderi Safvet Çelebî ta'yin olunmuştur (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5009, 5011, 28 ve 30 Haziran, 1882). İstanbul'da Bahâriye Mevlevihânesi Şeyhi Nazif Efendi'nin kızıyle evlenmiş bulunan Yenişehirli Avnî Bey, Fahreddin Çelebî'nin eniştesidir (İbnü'l-Emin M. K. İnal, *Hoş Sadâ*, İst., Maârif Matbaası, 1958, s. 192-204); bu eserde Fahreddin Çelebî'nin oldukça geniş hâltercemesini buluruz. Lutfî Efendi'nin, Fahreddin Çelebî'nin Konya Mevlevihânesi'ne postnişinliği dolayısıyle düşürdüğü ve Hicrî 1299 tarihini gösteren oniki beyitlik tarih kıt'ası vardır (*Dîvânçe-i Vak'a-nüvis Ahmed Lutfî*, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1302, s. 41 v.d.). Hakkında bâzı mâlûmat için ayrıca bk., Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İst., İnkılâb ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi, 1963, s. 20, 26, 84, 189.

yelerini bildirirken, diğer taraftan onun Konya'daki mevkı'inden dolayı hissettiği memnunluğu kaydediyor.

Mektup tarihsizdir; günlük gazetelerde Sadreddin Çelebî'nin ölümü ve yerine kardeşinin ta'yini 8 Aralık, 1881'de bildirildiğine göre, 1881 Aralık'ında yazılmış kabûl olunabilir. Mektup, nereden alındığı kaydedilmeyerek, "Kemal Beyefendi'nin bu kerre Konya'da irtihâl eden Fahreddin Efendi'ye vaktiyle yazmış oldukları tebrik-nâmedir" notu ile neşredilmiştir (*Hazîne-i Evrâk* mecmuası, nu. 43).

484. Fahreddin Çelebî'ye

?. XII. 1881

Birâder-i mihter-i reşâdet-penâhîleri, "ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً" nidây-i gaybına[2] lebbeyk-zen-i icâbet olarak Ravza-i Ridvân'a hirâm ve zât-i kudsiyyet-simât-ı mürşidâneleri Molla Câmî merhûmun tavsif ettiği ravza-i 'uşşâk'ı mekân eyledikleri teessür ve fart-ı teşekkür ile istihbâr olundu. Ma'raż-i tesliyette bende-i halka-be-gûşleri gibi fukarây-ı dervişânın İrâd edebilecekleri mes'ele "اَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْاَنْبِيَاءِ ثُمَّ (عَلَى) الْاَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلِ فَالْاَمْثَلِ" *Hadîs-i Şerîf*'ini İrâddan ibârettir[3]. Teşekkür makâmında ise pîr-i erbâb-ı hidâyet pâdişâh-i ma'nevî nâzım-i manzûme-i silkü'l-leâl-i *Mesnevî* cedd-i pâk-i muhterem kutb-i 'âlem gavsü'l-a'zam efendimiz hazretleri'nin şu nutk-ı pâklerini İrâd ile iktifâya mecbûrum: «از جا و مکان رفتی انجات (انجای) مبارك باد[4]». Her hâlde emr-ü fermân ve irşâd ve ihsân nâ'ib-menâb-ı pîr-i zişân mürşidimiz şeyhimize fendimiz hazretleri'nindir.

---

[2] "*İrci'î ilâ Rabbike râżiyetenn marżiyeten*": (Ey nefs), Rabb'ine, râzı olarak (ve O'nu) râzı ederek dön (*Kur'ân-ı Kerîm, Sûretü'l-Fecr* — LXXXIX., *âyet* — 28).

[3] "*Eşeddü'l-belâ'i 'ale'l-enbiyâ'i şümme ('ale)'l-evliyâ'i şümme'l-emşeli fe'l-emşeli*": En büyük belâ peygamberlere'e, sonra evliyâlara, sonra fâzıl kimselere faziletleri ölçüsünde gelir. Kemal bu cümleyi, Süleyman Hüsnü Paşa'ya gönderdiği 13 Ocak, 1879 tarihli mektubunda da kullanmıştır (*Namık Kemal'in Mektupları*, c. II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 351.)

[4] "*Ez câ vü mekân reftî ân câ't mubârek bâd*": Bu yer ve mekândan giderken, sana orası mübârek olsun!.

CCCCLXXXV.

Kemal'e, Selânik'ten gönderilen mektupta, mekteplerde Fransızca gibi Arabca ve Farsca'nın da esaslı sûrette öğretilmesi için nasıl bir yol tutulması lâzım geldiği sorulmuştur; verdiği cevapta, Arabistan'ın muhtelif yerlerindeki şîve farkları gözönüne alınarak, bunlardan herhangibirinin öğretilmesi fayda vermeyeceği, edebî Arapca'nın esas alınması bildiriliyor. Yapılacak iş, iyi bir hoca te'minidir. Avrupa'da lisan tahsilini kolaylaştıran, programların tertibinden çok, iktidar sâhibi hocaların kendi kendilerine bulduğu öğretme usûlleridir.

Mekteplerimizde Arapça tahsilini faydalı bulan Kemal, Acem te'sirinin edebiyatımızdaki nüfûzuna hiddetlendiğinden, Farsca'nın yalnız gramer kâ'idelerinin öğretilmesini kâfî görüyor; "Fârsî bilmek isteyen bıyığı, sakalı geldikten sonra öğrensin" diyor.

Kemal'in Arapça ve Farsça öğretimi hakkındaki düşüncelerini aydınlatan bu mektubu, Ahmed Şerîf'in *Şam'da İlk Tehassüsler* başlığı ile *Tanin* gazetesine gönderdiği seyahat intıbâ'ları ve memleketimizde Arapça tedrîsatla alâkalı fikirleri dolayısıyle, Ebüzziya Tevfik tarafından basılmıştır (*Mecmua-i Ebüzziya*, yıl - 30, nu. 97, 26 Cumâda 1., 1329/25 Mayıs, 1911, s. 588-91). Kemal'in bundan otuz sene mukaddem Selânik'ten vâki' olan bir suâle cevâben yazmış olduğu mektup" denildiğine göre, 1881 yılında Midilli'den gönderilmiş olduğunu tahmin ediyoruz [1].

485.

1881

Lutuf-nâmeleri alındı. Selânik'ten vukū' bulan suâl, mülkte neşr-i maârif nokta-i nazarınca, en mühim olan mesâildendir. Arabî ve Fârsî'yi, Fransızca gibi okuyup yazmak ve tekellüm edebilmek üzre tahsili arzu olunuyor. Mes'elenin hey'et-i umûmiyyesinden evvel, bir kerre ayrı ayrı eczâsına ta'lîk -i nazar lâzım gelir.

Hangi Arabî'yi, hangi Fârsî'yi öğreneceğiz? Şimdiki hâlde ma'lûmdur ki, Arabistan'ın her yerinde bir başka lisân söylenilir.

[1] Osman Ergin, *Mecmua-i Ebüzziya*'daki 1329 tarihinin, karşılığını ayı gösteren 26 Cemâda I. kaydini gözönüne almayarak, Mâlî sene hisâbıyle 1913 kabûl edip, mektubun otuz sene önce, 1883'de kaleme alındığını yazıyor (*Türkiye'de Maârif Tarihi*, c. III., İst., Osman Bey Matbaası, 1941, s. 796 v.d.). Mektup metnini neşreden müellif, "1883 tarihine dikkat edilirse Arapça hakkındaki mütâleayı Namık Kemal, Haci İbrâhim Efendi'nin ortaya çıkmasından önce, veyâ henüz çıktığı senede yazmış bulunuyor; binâenaleyh bu bakımdan büyük bir kıymeti olmak ve Haci İbrâhim Efendi'ye tekaddüm hakkı bulunmak lâzım gelir" fikrindedir.

Bir Arnavud, bir Kürd'ün Türkçe'sini anlamakta nekadar su'ûbet çekerse, bir Mısırlı bir Bağdadlı'nın; bir Yemenli bir Cezâyirli'nin Arabî'sini anlamakta da o kadar güçlük çekiyor.

Bu söylenilen Arapçalar'ın hangisini olursa olsun, söylemeğe yazmağa çalışmak, ayniyle, Arnavudca, veyâ Lazca öğrenmeye uğraşmak kabîlindendir; çünki bu şîvelerin hiçbiri lisân-ı ilm-ü edeb değildir. Arab'ın lisân-ı ilm-ü edebi ise, hayfâ ki Milel-i İslâmîye'de bir dereceye kadar okuyup yazmak bilenlerin cümlesine ma'lûm olmak ve Akvâm-ı Muhammedîye'nin müşterek lisân-ı vicdânı bulunmak lâzım gelirken, Arabistan'da bile o lisân ile tekellüm eder bir memleket halkı bulunamıyor. Nebiyy-i efsâḥ Hazretleri'nin Medîne-i Münevvere'sine lahn girmiş. Şimdi Selânik'teki çocukları, Arab'ın lisân-ı edebi ile tekellüme alıştırmak, bence muhâl derecesinde müşküldür; çünki ma'lûm olduğu üzre bir lisânda tekellüm melekeye, meleke ise konuşacak adam bulmağa tevakkuf eder; hâlbuki Selânik'te Arabî tekellüm edecek adam değil, belki hoca bulunmaz. O cihetle, bana kalırsa, hayâl-i terakkîyi o kadar tevsî' etmemelidir.

Fıransızlar, "'aliyyü'l-a'lâ, a'lânın düşmanıdır" demişler. Korkarım ki Arabî'yi tekellüm etmeğe ve yazmağa çalışırken, anlamaktan da mahrum kalırız. Maksad istifâde ise, anlamakla hâsıl olur. Bu cihetle, şimdi mekteplerce yapılacak şey, Arabî'nin, şerhe bakmaksızın bir kitab ve *kasîde*'yi anlayabilecek sûrette tahsiline ve bu tahsilin mümkün mertebe sür'atle husûlüne çâre aramaktır. Bu çâreyi de bizim aramamıza hâcet yoktur. Avrupalılar lisân tahsilini ne ile teshîl etmişler ise, biz de ânınla teshîl ederiz. Ânların, lisânı sür'atle tahsil etmelerine sebeb, ders tertiblerinin intizâmıdır zannolunmasın. Ekser hocalar ta'limde hiçbir tertibe riâyet etmez, kendi kendine tertib îcâd eder. İşte tahsili teshîl eden, hocaların bu kudretidir. Bendeniz, ulemây-i Arab içinde lisâna mutasarrıf ve ta'lime kâdir bir hayli zât görmüş idim; ulemây-i Türk'te ise hemen hiç kimse görmedim. Selânik mektebi vâridâtı müsâade eder de bir muktedir Arabî hocası tedârik edebilirse, çocuklara mümkün-mertebe Arabca öğretmeği ânın iktidârına tahmîl etmeli ve yalnızca Arabî tahsîlinden maksad, herkesin zannı gibi, câmi'de okunan kitapları anlamaktan ibâret olmadığını ve mektebin nazarında ulûm-ı müdevvene ayrı birşey bulunduğunu anlatmalıdır. Şimdilik bendeniz, bundan ziyâde birşey yapmağa imkân göremiyorum.

Fârsî'ye gelince, bu mübârek lisânı ḫattı ile, bûsesi ile, âşıkı ile, mahbûbu ile berâber mektep kapısından görünmek iktidârından mahrum etmeli! Yalnız vasf-ı terkîbîlerde, falanda lâzım olduğu için, mektepte kavâ'idini göstermelidir. Fârsî bilmek isteyen bıyığı, sakalı geldikten sonra öğrensin. Mekteplerde ifsâd-ı ahlâk için, lisân ta'lim olunmaz. Bâkî duâ..

Midilli'den,

KEMAL

CCCCLXXXVI.

Kemal, Midilli'de Mutasarrıf bulunduğu sırada maârif sâhasında da çalışmıştır. Teşkil edilen Cemiyet-i Mâarif'e zenginlerin yardımı sâyesinde, sekiz ay içinde yirmi kadar mektebin açılmasına teşebbüs ve mühimleri ikmâl olunmuş, elifbâyı bile bilmeyen çocuklara Türkçe kitapları okuyacak kadar kırâet ve yazı öğretilmiştir. Aşağıdaki mektup, Cemiyet-i Maârif'e yüz mecidiye yardımda bulunan Midilli Hıristiyanları'ndan Gorci Efendi'ye teşekkür maksadı ile yazılmıştır [1].

Kemal, vatan sevgisinin kıymetinden, câhilliğin yok edilmesi ile ferdlerin biribirlerine karşı sevgi ve bağlılıklarının artacağından, böylece memleketin de saâdet ve selâmete kavuşacağından bahsediyor. Ayni toprakta yaşıyan insanların bilgiyi cehâlete, vatanseverliği menfaate üstün tuttukları, çocukların ayni şekilde terbiye gördükleri, ayni yolda yürüdükleri takdirde millî birliğin de kuvvetleneceğini ileri sürüyor ve Gorci Efendi'ye, bu gâyede çalışan Cemiyet-i Maârif'e yardımından dolayı teşekkür ediyor.

Kemal'in, Midilli Mutasarrıfı iken Maârif mes'elelerine verdiği ehemmiyeti aydınlatma bakımından mühim olan bu mektubu, Ebüzziya Tevfik tarafından, "Kemal Beyefendi'nin Midilli'de te'sis ettikleri mekâtib-i ibtidâ'iyye için senevî yüz mecidîye iânede bulunan Gorci isminde hamiyyet-mend bir Hıristiyan'a yazdıkları mektuptur" notu ile neşredilmiştir (*Mecmua-i Ebüzziya*, c. 11, nu. 18, Fî Gurre-i Cemâdâ II., 1298,. s. 548-49). Mektup tarihsizdir. Midilli Mutasarrıflığı'na 1879 yılının son günlerinde ta'yin edildiği, mektubun ifâdesine göre Cemiyet-i Maârif'in te'sisindenberi sekiz ay geçtiği gözönüne alınırsa, 1881'de yazıldığı kabûl edilebilir. Neşri sırasında (1 Mayıs, 1881), Kemal bu vazifesinden azledilmiş bulunuyordu; belki de onun hizmetlerini hatırlatmak maksadı ile basılmıştır. Aşağıdaki 1 numaralı notta verdiğimiz bilgi de mektubun 1881'de, herhâlde Şubat ayında yazıldığı fikrini kuvvetlendirir.

[1] 25 Şubat, 1881 tarihli *Tercemân-ı Hakîkat*'te Midilli'de teşekkül eden Cemiyet-i İlmîye'nin İslâmlar'a âit mekteplerin tanzim ve islâhı ile meşgûl olduğundan, yeni ve ta'mir sûretiyle birkaç mektep vücûde getirildiğinden, halkın maddî yardımından bu arada Mösyö Zarifî ve Gorci Panayotaki'nin senede yüz mecidiye vermeği teahhütlerinden, bu hareketin takdirle karşılandığından bahsedilmektedir (Nu. 801, 25 Rebî'ı., 1298).

486. Gorci Panayotaki Efendi'ye

1881

Nâzır-ı Cem 'iyyet fazîletlu Hâkim Efendi Hazretleri'ne gönderilen şukka-i vatanperverâneleri, kemâl-i memnûniyyetle mütâlea olundu. Vatan için vâlide diyenler, ne güzel bir hakikat söylemişlerdir! Vatan, evlâdını âgûş-ı himâyesinde büyütür; mahsûl-i tabî 'atle besler. Öyle bir vâlidenin çocuklarına ihvân-ı vatan sözünden münâsip bir bir sıfat mı olur? Öyle bir müşfik vâlidenin kıymetini, öyle tabî 'î bir uhuvvetin kadrini ebnây-i vatanın ekseri niçin bilmiyor? Şüphe yok ki hiçbir şey bilmediği için ânı da bilmiyor.

Cehâlet gibi en büyük milletleri mahvetmiş, en büyük cihangîrlere gâlib gelmiş, en büyük hakîmleri hatâlara, belâlara düşürmüş bir kuvvetli insâniyyet düşmanının kahrını, izmihlâlini, eline değnek almaktan bile memnû' olan birkaç hoca ile, aczde kuzudan farkı olmayan beşer-altışar yaşında çocukların sa 'yine, himmetine bırakmak, Azamet-i İlâhîyye'nin nazar-ı hikmet önünde nekadar sevimli, nekadar şâyân-ı dikkat bir latîfesidir.

İşte biz, Kudret-i İlâhiyye'nin bu temâşây-i inâyetine meftûn olarak, cehâletin zevâline ve o kuvvet ile ebnây-i vatanın ittihâd ve uhuvvetine ve o sâyede vatanın saâdet ve selâmetine elimizden geldiği kadar bir hizmet etmek arzusu ile, bu Cem 'iyyet-i Maârif'i teşkil ettik. Adâlet-i İlâhiyye, hüsn-i niyyetini tevfikten mahrum etmiyor. Bu hakîkati, re'yü'l-'ayn müşâhede eyledik. Sekiz ay içinde, yirmi kadar mektebe esas koyduk. En mühimlerini ikmâl ettik. Elifbâ görmemiş çocuklara, Türkçe kadar güç bir lisânda kitap okutmağa, mektup yazdırmağa muvaffak olabildik. İhtimâl ki bu teşebbüs, ileride, tahminlerin bir kat daha fevkine sıkacak (çıkacak) eserler gösterir.

Cümlemiz için vatan-ı umûmî olan memâlik-i pâdişâhî'de perveriş bulup da, iki-üç asra gelinceye kadar cihân-ı medeniyyetin üstâd-ı ma 'rifeti ve belki velînî 'meti olan birkaç büyük milletin ahfâd-ı necâbeti, elbette irfân-ı fıtrî ve rüchân-ı cibillîsini gâib etmez. Böyle müttehidâne sa 'y olunur da, ma 'rifet cehâlete, hamiyyet menfaate tercih edilir ise, bir mektepten, bir meslekten yetişmiş çocuklarımızın birkaç lisan söyleyerek ve fakat her sözlerini bir

vatanın kadr ve şanına atfederek, âlemde evvelki iştihar ve imtiyâzını iktisâb eyler.

Hurşîd-i ma'rifetin yine Şark'tan tulû' edebilmesi muhâl değildir; belki tabî'ate daha muvâfıktır. Vatanımızın o parlaklığını biz göremez isek, ahfâdımız görebilir.

İşe başladığımız zaman, hem-mezhebimiz olmayan vatandaşlarımız da bize şerîk ve mu'în olacağına ümîdimiz var idi. O ümîdimiz hâlâ bâkîdir; yalnız bâkî değil, cidden ve hakîkaten müterakkîdir. O terakkîye de, himmetiniz sebep oldu.

Evlâdından bulunduğunuz vatanın daha küçük çocuklarını, sizin gibi bir terbiye görmüş fikre, bir tehzîb olunmuş vicdâna mâlik etmek için açılan mekteplerine gönderdiğiniz i'âne ile, bir tarîk-i hayrda rehber oldunuz ki, nâmınızı vatan hayr-hvâhlarının birinci sınıfına ilhâk eyledi. Hürmet ve mahabbet-i mahsûsamızın kabûl-i te'mînâtını recâ ederiz.

CCCCLXXXVII.

Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı diğer adalar gibi, Midilli'de de ma'bed ve mekteplerin azlığı dikkati çekmiş, bu hususiaki sarfiyâtın umum vakıf gelirinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Evkâf Müdürlüğü'ne birçok def'a bildirilen bu kâ'ide tatbik edilmediği takdirde, Midilli'de Ezan-ı Muhammedî i'lân eden bir tek minâre ve mescid kalmayacaktır. Evkaf Me'murluğu ise, vâridât fazlasının Evkâf Nezâreti'nde olduğundan bahsetmektedir. Kemal, bu münâsebetle Midilli'deki vakıflar üzerinde durarak, fazlanın Evkâf Nezâreti'ne âit olamayacağını, bir seneden artanın diğer sene yine Midilli'de kullanılması gerektiğini, mahsullu seneden kalabilecek fazla Nezâret'e gönderilirse, mahsulsuz senelerde gereken masrafın tedâriki mümkün olmadığını ileri sürüyor.

Başı ve sonu noksan, tarihsiz, bir başkasının el yazısı ile olan bu tahrîrât, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 755-A ve B). Son paragrafındaki tarihlere dayanarak Mâlî 1297 (1881)'de yazıldığını kabûl edebiliriz.

487. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

1881

Meâbid ve mekâtibin fıkdânı cihetiyle sâir ba'zı adalarda meşhûd olan garib garib hâlin buraca dahi bi't-tab' bir dikkat ve himmet-i fevka'l-'âdeyi celbederek bir hayli zaman evvel mevcud

olan mescidlerin mümkün-mertebe kıyâmına medâr olmak üzre iktizâ eden sarfiyâtın umum vâridât-i vakfiyyeden tesviye edilmesi kā'ide ittihâz edilmiş ve bu kā'idenin devâmı için her türlü mes'ûliyyet Meclis-i İdâre gibi mahlût olan bir hey'et tarafından der'uhde edilerek Evkâf Müdîriyyeti'ne bu bâbda müteaddid kararlar tebliğ olunmuştur.

Zikrolunan kā'ide devâm etmedikçe Midilli köylerinde bir on-onbeş sene kadar şe'â'ir-i islâmiyye'nin en mühimlerinden olan ezanı i'lân edecek bir minâre ve salât-i mefrûzeyi îfâ için gidilecek bir mescid kalmamak mukarrerdir. Haremeyn-i Şerîfeyn surresi'nin ehemmiyyeti müsellem ise de, bu surre-i hanîfenin ayrıca vakfı olmadığı dahi ma'lûm bulunmasına nazaran, o vâridât hâricinde surre tedâriki için koca bir cezîreyi ezan sesinden mahrum etmek şer'an ve aklen hiçbir vakt câiz olamayacağı nezd-i sâmî-i vilâyet penâhîlerinde muhtâc-i îzâh değildir.

Vilâyet-i celîle Evkâf Muhâsebeciliği, Midilli evkâfı vâridâtının kısm-ı a'zamı Sultan Mahmud ve Sultan 'Abdü'l-Mecîd Han evkâfından ve Defter-i Hâkānî me'murluğu ma'rifetiyle icrâ kılınan ferâg ve intikāl hâsılâtından ibâret olmagla berâber, meşrûtun-lehleri olduğu cihetle, vâridât-i mezkûre fazlasının sırf Evkâf Nezâreti'ne âit olacağı olduğundan[1] bahsediyor.

Evvelâ, Midilli'de Sultan Mahmud vakfı yoktur. Sâniyen, Sultan 'Abdü'l-Mecîd Han vakfının meşrûtun-leh'i mevcut olmadığı hâlde zâten vakfiyyeti meşrû' olamayacağından ve münderis olmuş ise, ...[2] tarihli emir-nâme-i sâmî ile tebliğ olunan irâde-i seniyye ile mekâtibe âit olacağından, Evkâf Hazîne-i Celîlesi'ne bu vakftan dahi bir akçe gönderilmemek lâzım geleceği tabî'îdir. Sâlisen, Midilli evkâfının vâridât-i mahalliyyesi Sultan Mahmud ve Sultan Mecîd vakfları ile, Defter-i Hâkānî ferâg ve intikāl hâsılâtından ibâret olduğu sarf-ı vâki' hilâfında olarak bâlâda dahi arzolunduğu üzre zâten burada Sultan Mahmud vakfı bulunmadığı gibi, Sultan Mecîd vakfının geçen iki senede mā'a'l-harc ve'l-masraf mecmû'-i hâsılâtı 28,636 kuruş 32 para ve Defter-i Hâkānî hâsılâtının yine seneteyn içinde 17,035 kuruş, 9 paradan ibârettir. Bunlar cem'olunduğu sûrette yekûnu 45,673 kuruş bir para ve evkâf-ı mazbûte denilen mansûbâtın

[1] Cümle, aslında aynen böyledir; "olacağı" kelimesinin çizilmesi unutulmuştur.
[2] Aslında boş bırakılmıştır.

ise, harc ve masrafı olmaksızın iki senelik vâridâtı 42,868 kuruş, 36 paraya bâlig olmuş ve Abdü'l-Mecîd Han vakfı ile Defter-i Hâkânî hâsılâtının mahsûl-i sâfîsi her sene yedi-sekizbin kuruştan ve evkâf-i mahalliyyenin mahsûl-i sâfîsi ise, vâridâtının umûmundan ibâret kalmıştır. Bu hâlde Midilli vâridât-i vakfiyyesinin ekseriyyetini Sultan Mahmud, Mecîd vakfları ile, ferâg ve intikâl harcına hasretmek kavâ'id-i hisâbiyye ile merdûd bir iddiâdır.

Evkaf Muhâsebesi'nce kavâ'id-i külliyyeden addolunan bir sene vâridât-i vakfiyyesinin diğer sene ihtiyâcâtına sarfı gayr-i câ'iz olmak bahsine gelince, iki senenin irâdını biribirine karıştırmamak Hazîne-i Mâliyye'ce ittihâz olunmuş bir tedbîr-i sâlim olduğundan şüphe yok ise de, bu tedbîrin vakfta şumûlü olmayacağına ve vakfiyye mes'elesinin vücûdü nebh-i âsâr-i beyyinedir. Eğer vakfın bir senelik hâsılâtı o sene sarfolunmak lâzım olsa idi, dünya durdukça durmak üzre yapılan hayrâta, şerî'at-i şerîfe bâkî oldukça kā'im olmak için arâzî ve nukūd tevkîf ve ihdâ olunmak lâzım gelirdi.

Bundan başka, ahvâl-i mahalliyye nazar-i dikkate alınır ise, bir senenin vâridâtını diğer seneye karıştırmamak kā'idesini muâmelât-ı hisâbiyyeye esas ittihâz etmiş olan Hazîne-i Mâliyye bile, Midilli'nin zeytun öşrünü seneteyn olarak îcâr etmekte idi. Hazîne'nin öyle bir kā'ide-i şâmilede bu istisnâyı ihtiyâr eylemesi elbette bir hikmete mübtenî olmak lâzım gelip, o hikmet ise zeytunun bir sene mahsûldâr olmasına ve bir sene mahsûl vermemesinden ibârettir. Buranın emlâk-i vakfiyyesi ise, hemen bütün bütün zeytunluktur. O zeytunlukların 96 senesi denilen müddette vâridâtı 49,560 kuruş ve 97 senesi denilen müddette 3,353 kuruşa bâlig oluyor. Mahsûllü seneden kalabilecek fazla, Hazîne-i Evkâf'a gönderilir ise, mahsûlsüz senede buranın vezâif-i dîniyyesi için iktizâ eden masraf ne yolda tedârik olunabilir?

CCCCLXXXVIII.

Vilâyet'ten, izin almaksızın Midilli Tahrirat Müdürü Hüseyin Efendi'nin İstanbul'a nasıl gittiği,kendisine kim tarafından izin verildiği Midilli Mutasarrıflığı'ndan sorulmuştur. Kemal, o sırada kendisinin bu makamda bulunmadığını, Hüseyin Efendi'nin, me'zûniyyet verilmediği takdirde isti'fâ edeceğini bildirmesi üzerine, Vâlî vekili Refik Bey'in muhâlefet göstermediğini yazıyor. Kendisi de Terceman ve Muhâsebeci'ye izin verdiğine ve o mes'ele tahkîkat mevzû'u olmadığına göre, Hü-

seyin Efendi'ye âit hâdise üzerinde durulmasını yersiz buluyor. Bu yeni tahkîkâtın, hem Refik Bey, hem Hüseyin (Hilmî Paşa) Efendi hakkında Vilâyet'in teveccühünü azaltır mâhiyette olduğunu bildirmektedir.

Kemal'in kendi el yazısıyle olmayan bu vesika, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 746). Kemal, 1881'de Mutasarrıflık'tan azl ile, ayni sene bu vazifesinde bırakılmıştır. Mes'ele'nin, kendisinin bu makamda bulunmadığı zamana rastladığını gözönüne alarak, tarihsiz olan bu vesikanın, 1881'de yazıldığını tahmin ediyoruz.

488. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlilîği'ne

1881

Tahrir müdürlerinin makām-ı vilâyetten me'zûniyyet istihsâl etmeksizin livâ hâricine azlmeti câiz değil iken, Midilli Tahrir Müdürü Hüseyin Efendi'nin Dersaâdet'e azlmet ettiği istihbâr kılındığından, mûmâileyhin kimden ruhsat almış ve işlerin gāyet ehemmiyyetli ve kesretli zamanında vazîfesini düşünmeyerek ne sebebe mebnî azlmet etmiş olduğunun tahkik ve iş'ârı Tahrir Mümeyyizliği ifâdesi ile Mutasarrıf Vekâleti'ne tastîr buyurulan emir-nâme-i sâmî-i vilâyet-penâhîlerinde ferman buyuruluyor.

Çâkerleri o zaman Mutasarrıflık makāmında olmadığım hâlde, bi't-tasarruf maslahatın sûret-i cereyânında bulunmadığımdan, ol bâbda olan ma'lûmât-ı kemterânemin arzına cesâret eylerim. Mûmâileyh Hüseyin Efendi, İstanbul'ca birkaç yüz liralık bir işinin tesviyesi için azlmete mecbûr olduğunu, o zaman vekil bulunan izzetlu Refik Beyefendi'ye beyân etmiş ve vekil-i mumâileyh, i'tâsında tereddüd göstermiş ise de, kendisi azlmetine müsâade olunmadığı hâlde isti'fâya mecbur olacağını kat'iyyen beyân eylediğine ve kifâyet ve istikāmeti cümle indinde müsellem olan öyle bir me'murdan sancağın mahrum edilmesi zâten arzu olunmayacak hâllerden bulunduğuna binâen, vekil Beyefendi tarafından dahi matlabına muhâlefet gösterilmemiştir.

Nezd-i sâmî-i âsafânelerinde muhtâc-i Izâh olmadığı üzre, eltâf-i mâ-lâ-nihâye-i vilâyet-penâhîlerine istinâden, çâkerleri de Tercemân-i livâ'nın ve hattâ sâbık Muhâsebeci Efendi'nin Dersaâdet'e gitmelerine ruhsat vermiş ve bu cür'etimden dolayı mes'ul ve mu'âteb olmamış olduğuma nazaran, bu ferman-nâme-i dâverânelerinin vurûduna, Vilâyet-i Celîle Tahrir Mümeyyizliği'nin secâyây-i mâ'iyyet

-perverâne-i efhamîlerinden gafleti sebep olduğu anlaşılmagla ve bu hâlde cereyân eden muâmele gerek izzetlu Refik Beyefendi ve gerek Hüseyin Efendi hakkında teveccühât-i celîle-i âsafânelerinin tenkîsini mûcib mevâddan görülmemekle, ol bâbda..

CCCCLXXXIX.

Menemenli Rif'at Bey, Kemal'e yolladığı tarihsiz ve imzâsız mektubunda *Celâleddin Hʷârezmşâh* piyesi münâsebetiyle şu cümleleri yazmıştır: "Ebüzziya *Celâl*'i edinmiş, yakında tab'ına kalkışır, ben de gazetede rezâlete başlarım. Siz müşkül bir mevki'de kalırsınız. Onun şimdiden bir çâresini bulsanız. Mecmuaya *mukaddime*'sini koyacakmış; ona da elbette muhâlefet edersiniz. Bunun için büyük bir rezâlet çıkarmağı göze aldırıyorum. Tabî'î o zaman efendimiz de bendenizi tesâhüb edersiniz, ben ise herife söylemedik lakırdı bırakmam; belki Said'in yanına ânı da ben bağlarım. İyisi,bu mahzurları şimdiden def'etmeli. Kat'iyyen muhâlefet buyurunuz. Ben sonra rizânıza muhâlif bir yolda herife söğer sayarım, mes'ele büyür. İyisi, herife, *'Celâl*'i ben haflidime verdim, basılmasına muvâfakat edemem; *mukaddime*'sini de tab' câzi olmaz' yolunda birşey yazsanız" diyor. İşte Kemal'in aşağıdaki satırları bu münâsebetle yazılmıştır ve Rif'at Bey'in bu mektubunun arkasında, şâirimizin kendi el yazısıyledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 212). Kemal, bu eserini 1881'de bitirmiştir; Rif'at Bey'in ayni mektuptaki, "Zaman müsâid değil ki istihsâl-i ruhsat için bizim taraftan teşebbüs câiz olsun" dediğine göre, henüz tab'ı için mürâcaat olunmamıştır. Bunlara dayanarak aşağıdaki mektubun 1881'de, Midilli'de yazıldığını tahmin ediyoruz [Kemal'in, *Celâl*'in tamamlandığını bildirdiği ve bu ciltteki 27. VIII. 1881 tarihli mektubuna (Nu. 473) ve *önsöz*'üne bk., s. 91 v.d].

489. Menemenli Rif'at Bey'e

1881

Şimdi de birşey yazmak kâbil olur; fakat Tevfik'ın şimdilik muhâbere etmeyelim yolunda verdiği havâdise nazaran münâsib olmaz. O da, "tahkik" dediğim o havâdisin ne dereceye kadar ehemmiyeti olduğunu öğrenmektir. Sadâret'ten ise saraydakilere mürâcaat da kâbil.. Buralara dâir etraflı ma'lûmat alınmalı ki edilecek teşebbüsün te'siri olsun! Zâten sen kendine vâsıtalık etmeyeceksin ya.. Teşebbüs, sen burada iken de olabilir; İstanbul'u bir iyice yoklamalı da adam gibi hareket etmeli!

Vâhime cünûnunda ma'nâ yok.. Ne Tevfik *Celâl*'i basabilir, ne sen âna söğebilirsin, ne ben araya karışmağa muhtaç olurum. Bu günlerde senin çıldırmana hemen bir kerte kalmamış..

CCCCXC. — CCCCXCI.

Kemal'in, Menemenli Rif'at Bey'e yolladığı aşağıdaki iki mektubunda, kendisine sitemlerde bulunan muhâtabıyle alay ettiği, bu şakacı ifâdelerinin arkasında, bâzan, hiddete kapıldığı da anlaşılmaktadır. Kemal, Midillli'deki me'murların bâzılarından memnun değildir ve bunlarla mücâdeleye devam edeceğini, onları hoş gördüğü takdirde kendisinin de edebsiz sayılacağını yazıyor.

Kemal'in şakacılığını, Rif'at Bey'in husûsî, kendisinin resmî hayatına âit bâzı notlarını içine aldığı, ikincisinde *Biz Hazretleri* imzâsını kullandığına göre, yine göz-habsinde bulunduğunu anlatma bakımından mühim olan her iki mektubu kendi el yazısıyle ve Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 88, 17).

490. Menemenli Rif'at Bey'e

18. I. 1882

Habis,

31 Kânûnıevvel, sene 97 tarihili kâğıdını aldım. Gûyâ istediğim şey'i bana telefon ile haber vermişsin gibi, haftası haftasına cevap alamadığın için kızıyorsun. Ya o nekadar nazlı sitemler; kendini şununla bununla mukāyeseler! Husûsiyle sana olan mahabbetimin derecesini 'ayne'l-yakîn bildiğin hâlde.. Bi'llāhi elime geçtiğin zaman döğerim. Köpek.. Maymun.. Sorduğun iş için, Tevfik'e mürâcaat etsen a..

6 Kânûnısânî, sene 97

Kemal'in

491. Menemenli Rif'at Bey'e

5. II. 1882

Şa'ban Efendi Câriyemiz,

Senin için, bana iblâg-i merâm etmekte vâsıta aramak, but-perestlik kabîlinden olup, binâenaleyh kat'iyyen memnu'dur. Ne b.. yemek merak ediyorsan ye de, hulâsası bıyıklarında görünsün.

İsti'fâ, senin bildiğin isti'fâlardan değildir. Dünyâya anlattık. Devletin bu gidişine nisbet, bizim vilâyetin, husûsiyle Midilli'nin bulunduğu hâl eşna'dır. Me'murîn-i kirâm efendilerimizin edebsiz

olduklarını söylemesem, ben de onlar gibi edebsiz olurum. Tehammül, başka lakırdı; edebsizlerin şekline temessül, yine başka lakırdıdır. Hareketime ta'riz lâzım değil, ittibâ' farzdır, o kadar..

Para için Tevfik, bu gün Pazar'dır b.. undan yiyor. Ben, ömrümde kendi hisâbımı düşünmedim; senin hisâbını düşünmek nerede kalır? Ne türlü duây-i hayr edeyim? Bu mektubumu sakla.. İnşâ'allâh faziletlü, yâhut semâhatlu Surûrî Efendi'nin eline bir daha geçersen senden isterler; bunu gösterirsin. İnsan nasıl olur, me'mur nasıl olur, devlet hizmetini çingâne körükçülüğü gibi karısına, çoluğuna, çocuğuna aç kalmayacak kadar para yetiştirmek için kabûl eden teresler ne türlü olur, o zaman anlaşılır. Mektubum bir âyînedir; her bakan çehresini görmek umûr-i tabî'iyyedendir. Ayağın için, Tevfik'in verdiği rivâyetten memnûnum. Doktor Peştemalcı'dan başka kimseye murâcaat etme.. O kadar..

24 Kânûnısânî, sene 97

Biz Hazretleri

CCCCXCII.

Kemal'in yüzünden Nûrî adlı bir şahıs mağdur vaz'iyyete düşmüştür; aşağıdaki mektupta bu münâsebetle Sâmî Paşazâde Halim ve kardeşiHasan[1] Bey'den, mektubu götürecek olan bu şahsa istediği hususta yardım edilmesi reca ediliyor. Yeni şiirlerini isterlerse göndereceğini yazan Kemal, bunların altı üstüne getirilerek *Nazîre* nâmı altında neşrinden şikâyetcidir. Muhâtâbının kardeşi Sâmî Paşazâde Sezâî'den mektup alamadığını, bunu onun korkaklığına atfedemeyeceğini, çünkü İstanbul'da mahbus bulunduğu sırada kendisini sık-sık ziyâret ettiğine göre, haberleşmelerinin kesilmesine böyle bir çekingenliğin sebep olamayacağını kaydederek, onunla mektuplaşmalarına aracılık etmesini recâ ediyor[2].

[1] Nakşbendiye şeyhlerinden, Midilli'de sürgün bulunan M. Nûrî Efendi olabilir (Bk., bu ciltteki 477 numaralı mektup, s. 100 v.d., 104, not-4).

[2] Halîm Bey'in, bunları Sezâî'ye yazdığı anlaşılıyor. Bu sırada Londra'da bulunan Sezâî, Kemal'e gönderdiği 29 Mart, 1882 (17 Mart, 98) tarihli mektubunda, "Bu hafta postası ile İzmir'deki Halim Bey birâderimden aldığım bir mektupta, size mektup yazmadığımdan bahisle sebebini sual ettiğinizi iş'âr ediliyor. Teşekkür ederim kardeşim. Gönlünüzdeki mahabbetin beni sorup aratacak kadar müessir olduğunu bilirdim" diyor (Sezâî'nin kendi el yazısıyle olan bu uzun ve mühim mektubu, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır: Nu. 65).

İkinci paragrafının son iki cümlesi dışında (Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 23 Birincikânun, 1940) bu güne kadar tam metni neşredilmeyen bu mektubun sûreti Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 693.). Mektubu, Abdü'l-Halim Bey'in yeğeni Mehmed Necib Bey, *Küllîyât-ı Kemal*'in neşri sırasında Alî Ekrem'e göndermiştir; mektubun Halim Bey'e yazıldığını Hasan Bey'in amcası; Bahâ Bey'in, Subhî Paşa'nın dâmadı ve sâbık Temyîz Cezâ Reisi bulunduğunu kaydetmiştir.

492. Sâmî Paşazâde Abdü'l-Halîm Bey'e

17. II. 1882

Hayâl ve hâtır'a gelmez bir vesîle-i fâside ile benim yüzümden magdur olan ve şu kâğıdımı götüren Nûrî Efendi'yi, gerek senin ve gerek birâderimiz Hasan Beyefendi'nin himmet ve merhametinize tavsiye ederim. Maksadını kendisi söyleyecektir. Tervic buyurulur ise, neticesi aynen ve tamamen bana âit olur ve o cihetle zannederim ki tervic buyurulur.

Hasan Beyefendi ile, Bahâ Beyefendi'nin gözlerini öperim. İşim çok.. Kendilerine ayrı ayrı mektup yazamadım. Yek-vücûdân-ı uhuvvet ve mahabbet indinde bire hitab, bine hitab gibidir; ânın için, kusûruma bakmazlar sanırım.

Yeni yeni şiirlerim var. Vaktiniz olur da, hiç olmazsa içinizden biri merak eder ise, yazınız, göndereyim. Şiirlerimden, tuhaf nazireler de var. Duhât-ı edeb, büyüdükçe büyüdü. Dâhiye-i dehyâ vasfına mazhar olmağa başladı. Benim şiirlerimi alıyorlar, altını üstüne getiriyorlar; içinde ma'nâ bırakmıyorlar. İhtimâl ki sizce de mechûl olanlardan değildir; ma'hûde Sarı Papa Nazîre Hanım'a benzetiyorlar; sonra adına nazîre diyorlar.

Sezâ'î'den kâğıt alamıyorum. Bilmem, çocuk korktu mu? Mahbeste beni her gün ziyâret eden mahlûk, öyle ayak patırtısı ile papuç bırakmaz; ammâ hissiyyât-ı şedîde ashâbındandır. Ya infi'âl eder, ya beni muhâtarât-ı mevhûmeden kurtarmak için susar. Muhâberesinden cidden telezzüz ediyorum. Muhâbereye vesâtet buyurabilir misiniz.? Bâkî duâ kardeşim efendim.

5 Şubat, sene 97

Kardeşin,

Kemal

CCCCXCIII.

Kemal, aşağıdaki mektubuna, daha önceki bâzı mektuplarında gözlerinden öptüğünü yazdığı Bedî'a'nın yetim kalmasından duyduğu teessürden bahsetmekle başlıyor. Rif'at Bey ona *'Adem, Vücûd* mefhumları, *'avâm-pesend, hilâl-i şafak-pûş, lâubâlî-meşreb* terkipleri ve *küze* kelimesinin yanyana iki def'a kullanılmasının doğru olup olmadığı hakkında bâzı şeyler sormuştur. Terkiplere dâir verdiği bilgiden, Kemal'in isim ve sıfat terkiplerini karıştırdığı, bilhassa mâh-i şafak-pûş terkibi münâsebetiyle verdiği bilgiden anlaşılmaktadır [1].

Kemal'in Farsça ve bugüne kadar bilinmeyen bir gazeli vardır; bunda, Farsça *destî* mânâsına gelen *küze* kelimesini, ikinci beyitte görüldüğü üzre, yanyana iki def'a kullanmıştır [2]. Farsça kâi'delerine uygun olup olmadığı hakkında Recâ'îzâde Mahmud Ekrem ile aralarında bir münâkaşa geçmiş olan gazelin bütününü aynen neşrediyoruz :

ای خوش آن شور که مستانه بعالم فکنم
شیشه بر کعبه زنم جرعه بزمزم فکنم

ای خوش آن نشوه که از پرورش بزم الست
کوزه کوزه می کوثر بجهنم فکنم

[1] Kemal'in sıfat ve izâfet terkipleri hakkında nasıl yanlış bilgiye sâhip olduğunu anlatan, Süleyman Nazif ile Ebüzziya Tevfik'i hayrete düşüren bir başka mektubu için bu kitabımızın ikinci cildine bakılabilir (*Önsöz*, nu. CCLXIX., *mektup* nu. 269, s. 93 v.d.).

[2] Rif'at Bey, Kemal'e gönderdiği tarihsiz bir mektubunda, "*Küze küze* mes'elesine âit olan fıkralara cevap vermek bendenizin ne haddim ve ne vazifemdir. Mu'terizinizin vazifesidir ki o da yazmış göndermiş; bitirebilirsem, sûretini melfuf bulursunuz. Pek uzun olduğundan pek kalın bir kâğıda yazılmamış ve içinde husûsî bâzı şeyler de olmamış olsa idi, aynen gönderecektim. Ne ise, yetiştireceğim zannederim; çünki nısfından ziyâdesi yazılmıştır, daha posta vaktine de epeyice var. Husûsî olan parçada, "Cevâba mukaddimesi yazılmasa daha iyidir" denilmiş ise de, benim re'yime bırakmış olduğundan aynen yazdım" diyor (Türk Tarih Kurumu, nu. 34). Kemal'in, Farsça bir gazelinde mükerrer kullandığı *küze* kelimesi münâsebetiyle Recâ'îzâde Ekrem'le münâkaşası hakkında tafsilât için bu eserimizde mevcut ve Rif'at Bey'e yolladığı 6 Nisan, 1883 tarihli mektubuna bakınız (Nu. 543, s. 222 v.d.).

Bu mektuptan önce Rif'at Bey'le Kemal'in haberleşmeleri bir süre durmuştur. Rif'at Bey, Kemal'e gönderdiği 31 Kânunıevvel, 97 (12 Ocak, 1882) tarihli mektubunda havâle vaziyyetinden çok bahsettiği için mektubunun cevapsız kaldığını kaydederek, "Bu arîzamda, hadd-i nâçizânemî tecâvüz ederek, 'Ben para isterim; başka şey tanımam' demeğe cesâret eylemiştim ki bu âdetâ küstahlıktır". "Husûsiyle alacağım parayı devletten fuzûlî 37,500 lira almak için de sarfetmeyeceğim; istihsâl-i sihhatim için hekime vereceğim"; 'İşte burası da cây-i mütâlea olmak lâzım gelir ki düşünemedim", "Afvet velî-ni'metim! " diyor (Kendi el yazısı ile olan bu mektubu Türk Tarih Kurumu'ndadır: Nu. 48).

ای خوش آن عید سعادت که ز اشك خونبار
رنك می بر شفق ماه محرم فکنم

نخل طوبا بکنم شانهٔ حوا سازم
باغ جنت زپی رغبت آدم فکنم

بیت معمور بر افراخته بر فرق فلك
کشتیٔ نوح بر انداخته در یم فکنم

رعشهٔ دست کسل مهر مسیحا سازم
بادهٔ شوق امل بر لب مریم فکنم

مایهٔ ساغر عشرت بفشانم بسرم
جوهر افسر دولت بسرجم فکنم

مست آن بزم « کمال » م که ز درد دل و جان
جام دوتا شکنم درد بر فم فکنم [3]

[3] Türk Tarih Kurumu, *yazma şiir mecmuası*, s. 89-90:

BİR GAZEL-İ FÂRSÎ

Ey ḫoş ān şōr ki mestāne be-'ālem fikenem
Şişe ber Ka'be zenem cur'a be-Zemzem fikenem

Ey ḫoş ān neşve ki ez-perveriş-ī Bezm-i Elest
Kūze kūze mey-i Kevşer be-Cehennem fikenem

Ey ḫoş ān 'Īd-i sa'ādet ki zi-eşk-ī ḫūnbār
Reng-i mey ber şafak-ī Māh-i Muḥarrem fikenem

Naḫl-i Tūbā bi-kenem şāne-'i Ḥavvā sāzem
Bāġ-ı Cennet zi-pey-ī raġbet-i Ādem fikenem

Beyt-i Ma'mūr ber efrāḫte ber fark-ı Felek
Keşti-'ī Nūḥ ber-endāḫte der yemm fikenem

Ra'şe-'ī dest-i kesel mihr-i Meslḫā sāzem
Bāde-'ī şevk-ı emel ber leb-i Meryem fikenem

Māye-'ī sāġar-i 'işret bi-feşānem be-serem
Cevher-ī efser-i devlet be-ser-ī Cem fikenem

Mest-i ān bezm-i KEMĀL'*em* ki *zi-derd-ī dil-ū cān*
Cām-ı dūtā şikenem dūrd ber fem fikenem

Serhoş olarak, ortalığı alt-üst etmem ne güzel olur; şişeyi Kâ'be'ye vurayım ve şarâbın son yudumunu Zemzem-Kuyusu'na dökeyim!

Elest-Meclisi'nin verdiği neşve ne güzeldir; Kevser şarâbını kâse kâse Cehennem'e dökeyim!

Kemal'in Midilli'de yazdığı ve mektubunda kaydettiği yeni şiirlerinden beşi de basılan şiirleri arasında vardır. Kemal, bu yeni tarz şiirlerini beğenmiyor; Dîvân şiirine dönmek niyyetinde olduğunu yazıyor. Nef'î'nin *havâlardan biri-âşinâlardan biri* redifli gazeline nazîre yazmak istemektedir; hattâ bunun bir beytini yazmıştır ve mektubunda kaydettiği bu beyit kendisinin o sırada en çok beğendiği bir beytidir. Hemen söyleyelim ki, Kemal, *havâlardan biri-âşinâlardan biri* redifli gazeli Nef'î'nin sanmakla yanılmıştır. Bizim gördüğümüz *Nef'î Dîvânı*'nda böyle bir gazel yoktur; *Nâbî Dîvânı*'nda,

Girmedî âgûş-i vaslâ dil-rubâlardan biri
Düşmedî dil-haste-î aşkâ devâlardan biri

beytiyle başlayan bir gazele rastlamış bulunuyoruz [4]. İlerideki mektuplarında bunu kendisinin de farkettiğini ve *Nef'î Dîvânı*'nı istediğini göreceğiz.

Tevfik Bey'in el yazısı ile olan bu mektubu (Türk Tarih Kurumu, nu. 218), yeni şiirlerini, bunların yazıldığı zamanı, hangi tarz şiirler yazmaktan zevk aldığını ve Tanzîmât devri şiiriyle Dîvân şiiri hakkındaki fikirlerini aydınlattığından mühimdir ve bugüne kadar neşredilmemiştir.

493. Menemenli Rif'at Bey'e

18. II. 1882

Rif'at'ciğim,

4 Şubat, sene 97 tarihli mektubunu aldım. Birinci derecede nazarıma çarpan, zavallı Bedi'a'cığın yetim kalmasıdır. Yetîme demediğim afv buyurulsun. Abdullah Bey'e sûret-i mahsusada selâm ederim. Ben dünyaya geldim geleli, hakikat olarak kadere karşı durulmaz, ölmüş

O sa'âdet bayramı ne güzeldir ki, kan saçan gözyaşı ile Muharrem ayının şafakı üzerine şarab rengi dökeyim!

Tûbâ ağacı'nı kökünden söküp Havvâ'ya tarak yapayım; Âdem'in rağbeti ardından Cennet bağını bir yana atayım!

Beyt-i Ma'mûr'u Felek'in başucuna, Nûh'un gemisini denize fırlatıp atayım!

Tenbellik elinin titreyişini Mesîh'in sevgi ve merhameti yapayım; Meryem'in dudağı üzerine emelin neş'e şarâbını dökeyim!

İşret kadehinin mâyasını başıma saçayım; devlet tâcının cevherini Cem'in kafasına fırlatayım.

Ben o Kemal meclisi'nin serhoşuyum ki, can ve gönül derdi yüzünden birkaç kadeh kırıp, içkinin son yudumunu ağzıma dökeyim!

[4] *Dîvân-ı Nâbî*, İst., Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1292 (1875), s. 236. Nâbî'nin, ayni redifli, fakat matla' ve makta' beyitleri noksan dört beyitlik bir gazeli daha vardır (*Ayn. esr.*, s. 237-38).

dirilmez sözlerinden başka bir medâr-ı tesellî bulmadım. İnsan o insandır ki, kendinden evvel, bulunduğu dünyayı bilir; tesellî mes'elesi o kadar...

Sen, ta'bir-i vâzıhı ile b.. yiyorsun. Bana alayıyle, senedleriyle kâğıt yazmadığın hâlde, benden cevap almamağı niçin infi'âle hamleder durursun. Hele bir vaktin olsun, buraya gel! Yazı yazmağa insan zaman bulabiliyor mu, bulamıyor mu, çıkacak gözlerin ile görürsün.

Hem bir de bana öyle fâcia yazarken şâirliğini gösterme; ben kendi şâirliğimden bıktım. İllâ'llâh uzun uzadı ağlamağa vaktim yok.

Şimdi, sorduğun mes'elelere cevap vereyim. Ḳaânî'de, *Âferînende-î vücûd-i 'adem* mısrâ'ına ilişmişsin. Kelâm dedikleri ilme tatbîkan, mısrâ'ı doğrudur. *'Adem* için kullandığın, düşündüğün sözlerin de hiç hükmü yoktur. Cenâb-ı Hak, bir *Mevcûd*'ü îcâd ettiği zaman, *'Adem*'i de berâber îcâd etmiş olur. Kıyâs-i mukassem'dir; yâ *'Adem*'den *vücud* çıkmaz, yâhut hudûs i'tibârıyle *Vücud* hâsıl olunca, *'Adem* de, o Kudret-i Kâhire'nin irâdesi ile hâsıl olur. Yine kıyâs-i mukassem'dir; Vücud yâ vardır, yâ yoktur. Var ise yokluk da vardır; yok ise, yokluk ta'biri de olmamak lâzım gelir. Dünyada, ism-i bilâ-müsemmâ bilmiyoruz; meğer ki humâ gibi, ankā gibi hayâlâttan ma'dud ola! Yazdığın kâğıda göre, söylemek istemediğin şeyleri de zihnimde tahmin ediyorum. Sen, yokluk nasıl halk olunur fikrinde bulunacaksın; bir Ḫâlıḳ, yok'u var eder mi demek isteyeceksin. Hâlık, dikkat et, yok'u var eden Kudret demektir; eğer münkir bulunacak isen, yok'tan, var'dan bahsetmemeliyiz. Mevcûdâtın kâffesi, bir sevk-ı tabî'î ile ezelden mevcud idi demeliyiz. Böyle bir bahs açtığın hâlde, i'tikādıma göre hilâfını isbat için her gün hazırım. Aramızda *küze küze* mes'elesinden büyük de, bir vesîle-i muhâbere zuhur etmiş olur. Seni Müslüman ederek, ben de yazı yazarım.

Avam-pesendâne bir tavır ta'biri, hiç de senin zannettiğin gibi değildir. Yazı yazmak sarftan, nahvden çıkmaz; her milletin şîve-i ifâdesini lâyıkıyle anlamaktan hâsıl olur. *Avam-pesend* ta'biri, zannın gibi münferid olarak kullanılmış bir söz değildir; mürekkebtir, mürekkeb (merkeb)! *Avam-pesend, kemal-şinâs, Nâmık - Kemal* kabîlindendir. Ecell-i üdebâmız olan Kemal Paşa Hazretleri'ne nisbet, veyâ rağmen bir ibârende, *Kemâlâne* demekten ise, *Namık Kemâlâne* diyebilirsin. Beni, nâmdaşlarımdan tefrik eden, veyâ ta'bir-i ilmîsince men'-i agyâra hizmet eyleyen Namık vasıfcağızım üzerime yıkıldığı zaman, ma'tuh

Namık Paşa'nın tabutunu taşırmış gibi, aramızda bir iftirak zuhûr etmez. Namık da benim, Kemal de benim, anlaşıldı mı? Anlaşılamadı ise, kulaklarını buraya kadar uzat da, gizlice fısıldayıvereyim.

Hilâl-i şafak-pûş, hiç, *hilâl şafak-pûş idi* demek değildir. Arab'ta sıfât-ı müşebbehenin, fâ'il be-ma'nây-ı mef'ûl; mef'ûl, be-ma'nây-i fâ'il olarak kullanıldığı gibi, Acemler de izâfâtı, husûsiyle terkîbât-ı izâfiyyesini bu yolda kullanagelmişler. *Hilâl-i şafak-pûş*, *şafakı örtmüş hilâl* demek olmaz. *Hilâli örtmüş şafak* mânâsına da kullanılır. Sen gâlibâ bu günlerde iri-yarı, suratına bakılmaz bir kibrit kutusu ibtilâsında kalmışsın. Üzerine çıkıyor da, o za'fınla vücûdünü setrediyor; binâena 'leyh şafakı, hilâl setrediyor zannındasın.

Hatırın kalmaz a... Sana ufacık bir eşekliğini daha göstereyim; farz-ı muhâl olarak nahivce ta'birin makbûl olsun. Şu iki gözün yok mu? Dünyada *şafak-pûş* hilâl görmedin mi? Şafakın bir parçası, hilâlin bir tarafını setretmek, güzel havalı gecelerin hemen hepsinde gördüğümüz hakikatlerden değil midir? B.. ye!

Savlet-i Haydar-pesendâne, bir *inâyet-i şevket-meâbâne* kabîlindendir. Bunlara *ünvan* derler; yâ *şevket-meâb* olamaz, yâ *Haydar-pesend* olur. (Ta'bire müteallik) i'tikâdımca ikisi de olur. Olunca, telgraf-hâne gibi mürekkebâttan ma'dud olacağından, arkalarına *elif nun* izâfesi de câizdir; güzeldir. Niçin, *lâyemûtâne*'ye i'tirâz vukū' bulmadı; neden *lâubâliyâne*'yi hepimiz kullanıp duruyoruz? Nasıl oluyor ki, Türkçe'de, en büyük şâirler *lâubâlî-meşrebiz* redifinde şiir söyleyebilip duruyorlar? Hattâ sen de *lâubâli-meşrebim* dersin. Bu *lâubâlî-meşreb* ta'biri, hangi kā'ideye tevâfuk ediyor; ammâ yalnız bize mahsus da zannetme! Acemler, kavâ'id-i Arabiyye'yi (Kendi lisanları nerede kalır; bizden ziyâde telvis etmişler) en büyük ediblerinin *aḥvâlât-ı nâ-mubîḥât* yazdıkları *Dîvân*'larında görülüyor. Senin i'tirâzâtına, vaktiyle bir adamın fener ne demek olduğunu anlamak isteyip de "tâbîden fîhi-nâr" ibâresinden kalmadır yolunda cevap vermek lâzım gelecek idi ammâ, haydi hiddetlenme! Yeni şiirlerim var; birincisinden başlıyorum

Süfelē fıtratan zeker gibidir
Etsen eğlence, oynasan, kabarır
Başınā urmayınca tek durmaz
Şımarır, tutsan, okşasan, kabarır[5]

[5] Krş., S. N. Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 257 v.d. Mektuptaki metinden farksızdır.

İkincisi:

Kimse ta'yîn edemez âlemde
Kadr[6]*-ü māhiyyetinî re'yi ile*
Münferid vāsıta-î ru'yet‿iken
Göremez kendisinî dîde bile

Üçüncüsü:

İdüb istifāde bir şeb Felek'in latāfetinden
O mehi yanımda[7] *tuttum kamere rekābetinden*
Gözümün‿önünde durdu iki māh karşı karşı
Biri düştü bahre gökten[8] *utanıp kesāfetinden*

Tevfik, kıt'aları sana vermiş imiş. B.. yedi de, şimdi geldi söyledi; yenilerini dinle, ya'nî bir taneciktir; yâhut iki; birincisi:

Sensiz geçen zamanlar Cennet'te olsa gönlüm
Eğlendi zannedersen, bi'llāhi aldanırsın
Çehremde reng-i hamret, çeşmimde eşk-i hasret[9]
Bir gün o hâli görsen kan ağlıyor sanırsın

İkincisi:

Ey rūh-i mücerred[10]*, ne bu cismindeki hâlet*
Lâyıktır‿ederlerse melekler de hacâlet[11]
Âyînedekî aksin‿eğer zâhire çıksa
Olmaz yine tavrındaki ifrār-ı latāfet[12]

Ma'mâfih bunların, ben hiçbirini beğenmiyorum. Yirmi yıldanberi aleyhinde bulunduğum edebiyât-ı atîkaya meyledeceğim gibi görünüyor. Şu beytime ne buyurursun? Şimdilik gönlümün beğendiği beyit odur:

---

[6] Krş., *ayn. esr., Kendi;* s. 248.
[7] Krş., *ayn. csr., kolumda;* s. 253.
[8] Krş., *ayn. esr., Biri attı bahre kendin*
[9] Krş., *ayn. esr., Çeşmimde eşk-i hasret, çehremde āteş-î aşk;* s. 254.
[10] Krş., *ayn. esr., Ey nūr-i mücessem,* s. 260.
[11] Krş., *ayn. esr., Şāyestedir‿ervāha bilē verse hacālet*
[12] Krş., *ayn. esr., Olmaz yine cisminde olan nāz-ü latāfet*

Zanneder seyreylesē etvārını bir but-perest
Hâke inmiş, çarhı terketmiş Hudā'lardan biri[13]

Sende, *Nef'î Dîvânı* vardır; *havâlardan biri-âşinâlardan biri* tarzında *yâ* (ى) kâfiyesinde olan gazelini bana aynen yaz, gönder de, şu beytimi bir *gazel* tarzına sokayım. Tanzîri için, eslâf ile de, mu'âṣirîn ile de konuşuruz. Bâkî duâ..

6 Şubat, sene 97
KEMAL

Benden mektup yok; şimdi tiyatroya gideceğiz[14].

CCCCXCIV. — CCCCXCV.

Kemal, aşağıdaki mektuplarından ilkini Rif'at Bey'e yeni şiirlerinden birini, herhâlde bir önceki mektubunda yazmış olduğunu unuttuğu için tekrar yazıyor; dikkati çeken taraf evvelkinden farklı oluşudur. Böyle olduğuna göre Kemal mektuplarına geçirdiği şiirlerini belli bir müsveddeye sâhip bulunmadığından farkında olmaksızın değiştirerek yazmıştır; veyâ bu kıt'ayı sonradan tashihten geçirmiştir. İlk yazdığı kıt'adaki *Ey rūh-i mücerred* yerine bunda *Ey nūr-ı mücessem* yazılmış, iki ve dördüncü mısrâ'lar ise onda *Lâyıktır ederlerse melekler de hacâlet * Olmaz yine tavrındaki ifrār-i latâfet* şeklindedir.

Kemal'in *Cezmî* adlı romanının üçüncü cüz'ünün basımına dâir bir notunu da içine alan bu mektubu kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 221). Mektuplardan ikincisi yine Kemal'in kendi yazısı ile, T. T. Kurumu'ndadır (Nu. 164); şâirimiz, içinde kayde değer birşey bulunmayan bu mektubunu, kendisinden cevap bekleyen Rif'at Bey'i merâka duşürmemek maksadı ile yazmıştır.

[13] Bu gazel, S. N. Ergun tarafından dokuz beyitten ibâret olarak basılmıştır (*Ayn. esr.*, s. 240). Mektupta kaydedilen bunun beşinci beytidir; S. N. Ergun neşrinde ilk mısrâ'ı farklı olarak, *Zanneder etvārını seyreylesē bir but-perest* şeklindedir. Bu eserinin bir başka sayfasındaki *Tazmîn* başlığıyle neşredilen,

Bir meserret, bir kuşâyiş var yinē eflâkte
Gālibā göçmüş cihandan âşinâlardan biri

beytinin (S. 287) de bu gazele eklenmesi lâzım gelir. Bu beyit, esâsen, Kemal'in T.T. Kurumu'ndaki kendi yazısıyle *şiir mecmuası*'nda, bu dokuz beyitlik gazel'ine sonradan ilâve edilmiş olarak mevcuttur (S. 24). S. N. Ergun basmındaki dokuz beyit, E3'ad Çinar'daki *Defter*'de (S. 21); beş beyti (1, 2, 8, 4, 5'inci beyitleri) Riza Nur neşrinde vardır (*Türk Bilig Revüsü*, c. VI., 1936, s. 1157).

[14] Bu cümle, mektubun dikte edildiği Bozca-adalı Tevfik tarafından eklenmiştir.

494. Menemenli Rif'at Bey'e

4. III. 1882

Rif'at'ciğim,

İnsana niçin öyle dargın dargın kâğıt yazıyorsun. Fenâ meşgûlüm; nasıl anlatayım.. İnşâ'allāh yakında gelir de, ne belâlar ile uğraştığımı görürsün. Sana şu kıt'amı göndermiş mi idim? Göndermedim ise, oku da, seyret bakalım, nasıl buluyorsun?

Ey nūr-i mücessem ne bu cismindeki hālet
Şāyestedir ervāha bilē verse hacālet
Aylnedekî aksin eğer zāhire çıksa
Nisbetle yinē sende kalır feyz-i latāfet

Cezmî'nin üçüncü cüz'ü hakkında hiçbir mütâlea yok mu? Şiiri nasıl buldunuz? Efendim, ne buyurdunuz, fenâ mı? Öyledir. Şimdilik bu kadar; daha yazacak şeylerim var.

20 Şubat, sene 97
Kemal

495. Menemenli Rif'at Bey'e

11. III. 1882

Rif'at'ciğim,

Mektubun geldi. Cevâbı gelecek haftaya.. Keyfim yok..

27 Şubat, sene 97
Kemal'in

CCCCXCVI. — CCCCXCVII.

Kemal, aşağıdaki mektubunu, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e göndermiştir. Bu tarz mektuplara mahsus başlangıçtan sonra, her gün tasdî'e cesâretinden dolayı özür dilemekte, türlü âtıfet ve inâyetleri ile minnetdârı bulunduğu Pâdişah'ın kendisini Magosa zindan kaçkınlığından Midilli Mutasarrıflığı gibi ikbâle eriştirdiğinden, uhdesinde bulunan halkın adâletten mahrûmiyyetinden, bunu sükûtla geçiştirdiği takdirde şimdiye kadar karşılaştığı ni'metlere küfranda bulunmuş sayılacağından bahisle esas mes'eleye geçiyor:

Verdiği bilgiye göre Kemal'in Midilli'de kalması istenilmemekte, elinden bir müdürü azletme iktidârı bile alınmaktadır. Zâbıta riyâsetine gönderilen ve iktidârsızlığı herkesçe bilinen bir Tabur-ağası'nı, Harbiye Nezâreti himâye etmek istemektedir. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin bu ve benzeri resmiyyete uymayan hareketlerini anlatan Kemal, bahsettiklerinin resmî vesikalar ile de sâbit bulunduğunu, lüzum görülürse tahkikini bildiriyor[1]. Kendisi bu hâller karşısında mâneviyâtını bozmamakla berâber, halkın zararına susamadığını, hâlen ahâlinin isteği ile verdiği i'ânenin alınmasına bile mâni' olunduğunu, ileride kendisinin adayı iyi idâre etmemekle suçlandırılabileceğini, Midilli'nin bir başkasına verilmesini, Yemen, Bağdad'da bir kaymakamlık'ta bile daha faydalı olabileceğini, Midilli'nin gelirini iki-üç misline çıkarmak için tuttuğu yolu evvelce gönderdiği *lâyiha*'da rakamlarla ifâde etmiş bulunmakla berâber, buna imkân vermediklerini bildiriyor; liyâkat mertebesinin ta'yinine göre ihdâs edilecek vaz'iyeti Sultan 'Abdü'l-Hamîd'in şanına bıraktığını yazıyor.

Bir başkasının yazısıyle ve Kemal tarafından bâzı yerleri kırmızı mürekkeple düzeltilmiş olan ve Yıldız evrakı arasında bulunmayan mektup, Bahâ Bey'de mevcut evraktan kopya edilmiştir; Es'ad Çinar'da bulunan bu kopyadan faydalanarak (*Defter*, nu. 63 v.d.), mektubu müsâadeleriyle neşrediyoruz.

Kemal, Menemenli Rif'at Bey'e mektubunda, herhâlde onun Midilli'ye gelmek isteyişi üzerine, vaz'iyyetinin istikrar hâlinde bulunmadığını, Nisan'a kadar orada kalacağının şüpheli bulunduğunu, belki isti'fa edeceğini, karârını Huzûr'a takdîm ettiği mektubun neticesine göre vereceğini bildiriyor. Kendi el yazısı ile, imzâsız olan bu mektubu, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 22).

496. Sultan Abdü'l-Hamîd'e

25. III. 1882

ŞEVKETLU, KUDRETLU, MERHAMETLU, AZAMETLU VELİYYÜ'N-Nİ'MET-İ BÎ-MİNNETİMİZ, VELİYYÜ'N-Nİ'MET-İ ÂLEMİYÂN, PÂDİŞÂH-I CİHAN VE ŞEHENŞÂH-I 'AMİMÜ'L-İHSÂN EFENDİMİZ HAZRETLERİ'NİN ÂSİTÂN-I ÂSUMAN-ÜNVÂN-I ZILLU'LLÂHİLERİ'NE MA'RÛZ-I DÜRRE(ẒERRE)-İ BÎ-MİKDARLARIDIR

Cenâb-ı muḥavvilü'l-ḥavl ve'l-aḥvâl, 'ârif-i her ḥâl ve mâlik-i her kemâl olan şehriyâr-ı câmi'ü'l-mahâmid ve Hudâvendigâr-ı dâfi'ü'l-aḥvâl Efendimiz'i mâdâmü'l-ḥevl çeşm-i aḥvelnigâh-i rûzgârın te'tiye-i iḥtivâl ve iḥtiyâlinden masûnu'l-ikbâl ve

[1] Mektubun yazıldığı tarihte Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi, Sâdık Paşa'nın yerine ta'yin edilen Said Paşa'dır; Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Vâliliği, Umûr-ı Nâfia Komisyonu âzasından Said Paşa'ya (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4630, 9 Receb, 1298/7 Haziran, 1881).

ḥevl-ü iktidâr-ı Ḫilâfet-penâhîleri ile ḥavâli-i saltanat ve ahâli-i memleket-i cihandârîlerini, kâffe-i teḥavvülât-ı zamâna karşı müstaḥıllü'z-zevâl ve müsehhilü'l-âmâl buyursun..

Her gün münâsebetli, münâsebetsiz bir vesîle ile tasdî'e cesâretimden dolayı, yerlere geçecek derecede mahcub isem de, sahîhan zîr-i zemîne dahi girsem, yine Imân-ı eymân ve âvâz-ı istiḥyâm-ı kemterânemi İmâmü'l-Müslimîn ve Halîfe-i rûy-i zemîn Efendimiz'den başka istimâ' edecek kimse olmadığından, tekrîr-i tasdî'e muztar oldum. Velîni'met-i bî-minnetim pâdişahım, bu 'abd-i ahkar ve çâker-i hâk-berâberlerini, bayağı yoktan var edercesine bin türlü avâtıf ve inâyâtı ile Kemal nâm kimesnelikten, mertebe-i ikbâle ve Magosa zindan kaçkınlığından böyle bir mevkı'-i âmâle çıkarmış olduğu hâlde, adam zannedip de, idâresini uhde-i kemterâneme tevdî' buyurmuş olduğu cennet gibi bir sancağın ve melek gibi 130.000 teba'a-i sâdıkasının, adâlet-i hudâvendigârîlerinden, zamân-ı idâre-i çâkerânemde mahrum olmak üzre bulunduğu ve bâ-husus bu mahrûmiyyete dünyada sadâkat ve hizmetinden başka bir ârzûy-ı mahsûsum olmadığı meydanda iken, burada, vücûd-i mûrâne'min bulunmasını sebeb olacağını görüp de, umûmun merci'-i tabî'îsi ve hele 'abd-i kemterlerinin ilâhî bir hâmîsi olan öyle velîni'met-i ḥ(ḫ)adîmü'l-('adîmü'l-)emsâl, sâhib-miknet-i vâsi'ü'l-intikālden ketmettiğim takdirde, bir büyük küfrân-ı ni'met ve afvı nâ-kābil bir cinâyet etmiş olurum. İşte bu def'aki küstahlığım için 'atebe-i felek-mertebe-i husrevânelerine arzedeceğim ma'zeret, bâlâda beyânına mütecasir ve o cesâretle müftehir olduğum hakîkattir. Merhamet-i kâmile-i cihan-penâhîlerine istinâden arz-ı hâcâta başlıyorum:

Pâdişahım, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti, kullarının Midilli'de vücûdümü her ne sebebten ise, istiskāl ediyor. Refâkat-i kemterâneme verilen me'murlardan şikâyet etsem şükür ve şükretsem şikâyet yerine geçiyor. Elimden, bir müdür azledecek kadar iktidar, nez' olunmak isteniliyor. Zâbıta riyâsetine gönderilmiş ve iktidârsızlığı huzûr-ı hazret-i cihan-dârîlerine arzdan te'dîb olunacak ba'zı ahvâli cihetleriyle taraf-ı kemterânemden kabûl olunamamış bir Tabur-ağası için, Harbîye Nezâret-i Celîlesi, üzerime sevkolunmak arzusunda bulunuluyor; hattâ, refâkat-i çâkerânemde bulunan bir Tabur-ağası'na, ya Sakız'a gidersin, yâhut kaydin terkîn olunur yolunda, vazife-i mülkiyyeye hiç müdâhalesi olmayan Alaybeyliği ma'rifeti ile, emir veriliyor.

Rodos'taki kuvve-i zâbıtanın dûçâr olduğu muzâyekadan muhâfaza için, burada bulunan zabtiyyeleri üç ay bırakıp da, ânlara para yetiştirmek, ya'ni vilâyet nazarında menfûr olduğum cihetle, Rodos'ta vukū'u muhtemel olan bir fenâlığın, Midilli'ye naklini istemek maksadı ile, taraf-ı câmi'ü'ş-şeref-i Hazret-i Hilâfet-penâhîleri'nden hüsn-i idâresine me'mur olduğum bir sancağın zabtiyye tahkîkâtını (tahsîsâtını) üç ay vermeyib de Rodos'a göndermekliğim için, telgraf ile emirler geliyor. Huzûr-ı hümâyunları'nda dahi teeddüb perdesini yırtacağım olmuş ve yerine başkası gönderilmiş bir kā'immakāmın celbi ile, Yunan Konsoloshânesi'ne gönderilmesi ve yâhut Cum'aertesi gününün Cum'a'dan evvel geleceği cihetle, Cum'aertesi hitâm bulan defterlerin Cum'a günü gönderilmediğinden dolayı me'murların mes'ul tutulması yolunda, mecnûnâne emirler veriliyor. İfâdât-ı çâkerânem, mübâlega-i şâirâne dâiresinde görünür ise de, kâffesinin evrâk-ı resmiyye üzerinde isbâtına hâzır ve bu bâbda fermân-ı hazret-i mülûkâneleri'ne muntazırım. Bu türlü vesâ'il ile, çâker-i mahsûs-i pâdişâhîleri olan Kemal'in üzerine varıldıkça, ahlâk-ı seniyye-i şehriyârîlerine olan i'tikādım hasebiyle kulları gülüyorum; fakat şimdiye kadar, biribiri üzerine senede devletine 60.000 lira Irâd veren ve ahlâk-u terbiyyece memâlik-i 'azîme-i hilâfet-penâhîleri'nin en mümtazlarından ma'dud olan bir cezîrenin halkı ağlıyor. Vilâyet'in, şimdi tutturduğu mesleke bakılınca, halkın ihtiyârı ile yapılacak umûr-ı hayriyye için vereceği parayı kabûle bile imkân kalmadı. Teşne-i ma'ârif olanlar için mekteb ve sâlik-i ticâret bulunanlar için yol ve hattâ susuzluktan ölmek derecesine gelenler için çeşme yaptırmak, imkânın hâricine çıkmakta, ya'ni Vilâyet'ten ruhsat yerine tekdir alınmaktadır. Efkâr-ü âmâli hayra münhasir olan bir pâdişâh-ı celîl, insanın, yine efkâr-ü âmâlce veliyyü'n-ni'metine hizmetten başka bir maksadı olmayan Kemal gibi bir bendesini ya mütekā'id ve yâhut geçindikten sonra her hâle müsâid bir mahlûk addetmeyeceği ise, meydandadır. Birgün huzûr-ı cihandârîleri'ne çağırılıb, bir sancak böyle mi idâre olunur suâline mazhar olursam, bir cevab Irâdına iktidârım külliyyen mahvoldu. Allāh'a mütevekkil olanlar, yalnız Allāh'tan korktukları gibi, bir zıllu'llāh'a tevessül edenler de, yalnız ândan ihtirâz etmek lâzım geldiği cihetle, idâresinden âciz kaldığım Midilli'nin, başka bir bendelerine tevdî'ini istid'âya kalkışmak mecbûriyyetindeyim. Ma'lûmat ve tecârib-i mahalliyye cihetiyle, cezîrenin Irâdını iki-üç misline bâlig etmek gibi bir hizmete muvaffak

olabilir ve bunca seyyiâtı ile berâber Kemal'in himâye-i mahsûsa-i mülûkâneleri'ni celbedecek sadâkatı yâr-ü agyâra gösterebilerek, hakk-ı kemterânemde olan teveccühât-ı merâhim-i inâyât-ı cihandârîleri'nin musîb olduğunu isbât ederdim. Bundan evvel takdim ettiğim *Lâyiha*, ifâdât-ı kemterânemi rakam ile isbat eder. Mâdâm ki nasib yok imiş, dünyada hiçbir hizmete, hiçbir rütbeye tâlib değilim. Maksadım dînime, devletime, pâdişahıma hizmettir. Midilli Mutasarrıfı olacağıma, meselâ Yemen, Bağdad dâhilinde bir kazâ'nın kā'immakāmı olmağı dahi yine medâr-ı merhamet bilir ve belki dâiresinin güçlüğü cihetiyle bir kazâda, bir livâdan ziyâde hizmet eylerim. Mertebe-i liyâkat-i kemterânemi ta'yin ise, şân-ı me'âlî-şân-ı husrevânelerine âittir. Yine her hâlde...

5 Cemâdâ 1., sene 99 ve 13 Mart, sene 98

Rütbe-i 'ubûdiyyet-i mülûkânelerinden
başka bir rütbe bilmeyen,

ÇÂKER-İ AHKARLARI

497. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

25. III. 1882

Şa'ban Efendi,

Mektubun geldi; melfûfu ile berâber idi. Patlama, ben Nisan'a kadar burada duracağımdan emîn değilim. On-onbeş güne kadar sana havâdis veririm; merāk etme! Arada muhâtara yok. İsti'fa ediyorum. Huzûra kadar takdîm ediyorum. Edeceğim hareketi bi't-tab' ândan sonraya ta'lîk lâzım geliyor, değil mi?

13 Mart, sene 98

CCCCXCVIII. — D.

Kemal, aşağıdaki mektuplarını zevcesi Nesîme, kızı Feride Hanım'a ve oğlu Ali Ekrem'e teftiş için Midilli'den uzakta, Molova'da bulunduğu sırada göndermiştir. İlkinde Nesîme Hanım'ı alâkalandıran bâzı dedi-kodılara yer veriyor; sâbık

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Sâdık Paşa'nın hareminin de, her hâlde Limni'ye hareket edeceğinden, Nesîme Hanım'a, hatırının sorulması îcâbettiğini yazıyor[1].

Kızı ve oğluna yazdığı mektuplarında Kemal, şakacı ve onların yaşlarına uygun ifâde kullanmıştır. Mektupların üçü de kendi yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 279) ve aynı kâğıda yazılmıştır.

498. Nesîme Hanım'a

12. IV. 1882

Nesîme'ciğim,

Buraya kadar pek rahat geldim. Zekiye Hanım, falan için neler neler de, maydanozlu köfteler.. Bizim yalancı havâdisler ânlara nisbetle, zemzem gibi kalıyor. İşlerime bakıyorum. İnşâ'allâh Nisan'ın ondördünde orada bulunurum; gelemeyecek isem, yine haber veririm. İstanbul'dan ne haber alırsam, ânları da yazarım. Sâdık Paşa'nın haremi, gālibâ bu hafta yanına gidiyormuş; eğer küçük vapurda bulunur ise, hatırını sual etmek lâzımdır.

499. Feride Hanım'a

12 Nisan, 1882

Feride'ciğim,

O.. Sen çücük annası (انناسی) oldun. Ru'yâma bu sefer bir kerre girdin. Vallâhi döğerim; yâhut doğrusu vallâhi döğemem hâ!.. Kakacam, dövecem. Râhatım kızım; fakat mendilim yok. Bi-

[1] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne Sâdık Paşa'nın yerine Umûr-ı Nâfia Komisyonu âzâsından Kürd Said Paşa ta'yin edilmiştir. Bu münâsebetle *Cerîde-i Havâdis*'te, "Sakız'da bulunan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlî-i Sâbıkı Sâdık Paşa'nın, maskat-ı re'si bulunan İzmir'e tâbi' Bayındır kasabasında ikâmet buyuracağı" bildirilmiştir (Nu. 4690, 11 Ramazan, 1298/ 6 Ağustos, 1881). Sâdık Paşa, 14 Nisan, 1881 (2 Nisan, 1297) tarihli arîzasında, Vâlilik'ten afvı, memleketinde oturmak için müsâade istemişse de, isti'fâsı gözönüne alınmayarak, bir ay sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nden azl ve üç sene Limni'de ikâmete me'mur edilmiştir (İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı A'zamlar*, c. v., İst., Millî Eğitim Matbaası, 1944, s. 794 v.d.). Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği, Hicaz Vilâyeti Vâlisi Nâşid Paşa'ya (*Cerîde-i Hâvâdis*, nu. 4941, 9 Nisan, 1298/21 Nisan, 1882)

zim menâzil (nevâzil) hazretleri, çârşebleri bile kâfî göremeyecek hâle geldi. Günde üç mendil gidiyor. Bana mendil gönder. Ütüsünün, falanının lüzumu (yok). Burnumu sileceğim. Burada da kimseye alâka edip de, kendimi güzel göstermek niyyetine düşecek değilim a.. Hâ, Allâh esirgesin, geceleri odamda Tevfik[2] yatıyor; belki ânın mübârek cemâline bir aşk, bir mahabbet hâsıl olursa, başka lakırdı.. Neş'et'in, Fatma'nın, Kemal'in, Senîye'nin gözlerini öperim. Bâkî bu kadar herzevekillik elverdi ya.. Biraz da işe dâir yazı yazacağım.

Molova'dan[3] — *31 Mart, sene 98*

KEMAL

500. 'ALÎ EKREM BOLAYİR'E

12 Nisan, 1882

İki Gözüm Ekrem'ciğim,

Biz el-hamdü li'llâh bu sefer fırtınaya falan uğramadan Molovo'ya kadar geldik. Benim âşıklığım, senin tiyatroda na'ra attığın meğer hiç hükümsüz imiş. Gelir gelmez Barcili'yi, papasların öldürmek, ayağına yağ sürmek, boynuna ip bağlamak, daha bilmem ne b.. yemek istediklerini, ânın üzerine Madam Barcili'nin papasları rovelver ile Madam Kuki'nin(؟قوكينك) evine kadar değil, Katolik kilisesi'ne kadar kovaladığını her rast gelenden işittim, dinledim. Herkes bu kadar ayı ve yâhut *ayyu* olursa, biz ne deriz.

Hava düzelmeğe başladı. Ben, Cum'a günü buradan kalkmak niyyetindeyim. Bakalım, Pazar'a doğru Kalonya'da bulunurum; bulunurum ammâ, seni çağırtırım diyemem; çünki Tevfik gelmiyor. Orada ben bulunmadan yapılacak bir ma'rifet var da, ânın için, sanki hani ya.. Falan filan..

Mektubumu sana hitâbettiğim, adam olduğun için değil, erkek olduğun içindir. Asıl mektup, vâlidene yazılmak lâzım gelir ammâ, ben ismi ötekinin berikinin ağzında dolaştığını istemem. Dur, ânlara da birkaç söz yazayım; kâğıdın arka tarafına bak..

---

[2] Midilli Müdde'î-i Umûmî Mu'âvini Bozca-adalı Tevfik Bey.

[3] Midilli adası ve sancağında, Midilli kasabasının 45 kilometre garb şimâlinde kazâ merkezi bir kasaba.

DI.

Kemal aşağıdaki mektubunu Golos Başşehberliği'nde çalışan Hâmid'e göndermiştir. Mektup yazamadığı için uğradığı sitemlerden duyduğu acı ile berâber, onun ifâdesindeki güzellik dolayısiyle sevinmiş ve iftihar etmiştir. Cevap yazmamasının sebebi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti tarafından Midilli'de çalışmasının istenilmemesi, bu yüzden karşılaştığı zorluklardır [1].

Hâmid, Kemal'in istintak mes'elesine dâir İmâlarda bulunmuştur; mektuplarının tedkik için istenilmesi ile alâkalı olan bu mes'ele dolayısiyle, bu cins şeylerden korkmadığını, Surûrî 'Alî'ye yolladığı mektubu gördü ise [2], cesâretini herhâlde Hâmid'in de teslim edeceğini, mektup yazmağa vakti bulunmadığını, bu yüzden mektuplarını yazdırdığı Hüseyin Hilmî ve Tevfik Bey'e ta'rizde bulunmasını bildiriyor.

Cinaslı ifâdeler kullanmasını müteâkip eski tarz nesir de yazabildiğini iddiâ eden Kemal, Hâmid'in kardeşi Mihrünnisâ Hanım'ın şiirlerinden takdirle bahsediyor; ona bir mektup göndermeği de düşünmüş, fakat mektubunun bir başkasının eline geçebileceği düşüncesiyle vaz geçmiştir.

Kemal, Hâmid'e Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde bir vâlilik isteyip istemediğini soruyor; bu takdirde biribirlerini görme fırsatını da bulabileceklerdir.

Kemal'in, Hâmid ve kardeşi Mihrünnisâ Hanım hakkında takdirkâr mütâlealarını içine alan bu mektubunun kendi yazısından kopya edilmiş bir nüshası Es'ad Çinar'dadır; müsâadeleriyle istinsâh ettiğimiz mektubu aynen neşrediyoruz (*Defter*, nu. 64).

501. Abdülhak Hâmid'e

22. IV. 1882

İçi tatlı zehir doldurulmuş bir mektubunu aldım ki, 21 Mart, 98 tarihli idi [3]. Seni, kudret-i belâgatin timsâl-i müşahhası yaradan

[1] Bahsettiği şeyler hakkında, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği 25 Mart, 1882 tarihli mektubunda geniş bilgi veren Kemal, Hâmid'e bunların neler olduğunu kısaca yazmıştır.

[2] Surûrî 'Alî Paşa İstînâf Reisi'dir; Kemal'in mektuplarını tedkik için istediği gibi, Kemal'den de aynı maksatla kendisine gönderilen mektupların yollanılmasını resmen talebetmiştir. Bu sebeple, Kemal'in Surûrî 'Alî Paşa'ya yazdığını tahmin ettiğimiz Ocak, 1881 tarihli mektubu, eserimizin bu cildindedir (Nu. 453, s. 57 v.d.).

[3] Hâmid'in, kendi el yazısı ile 21 Mart, 1298 (2 Nisan, 1882) tarihli mektubu, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki mektupları arasındadır (Nu. 64); M. C. Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. I., s. 650 v.d.). Hâmid, bedbin bir ruh hâli ile yazdığı bu mektubunda Kemal'e hayranlığını ifâde, mektup göndermediği için sitem ediyordu.

Allāh'a yemîn ederim ki, sitemlerinden nekadar müteessir oldumsa, milletimin lisânında o kadar güzel yazılmış bir mektup gördüğüme de, o kadar müftehir oldum ( ). Kadarlar üçleşti. Seninle bahsederken de elfâza ehemmiyyet verecek değilim a ( )[4].

Mektuplarına cevap yazmadığım, bir komedi ile bir tirajedi ilcââtındandır. Komedi, bizim Vilâyet-i Celîle.... Üç ay (evvel) vefât etmiş adamların, mezardan çıkarılıp da, diri diri öteye-beriye gönderilmesini isterler. Cumaertesi, Cuma'dan evvel gelir zannederler. Rodos'ta zuhûr edecek fenâlıkların mes'ûliyyeti bana âit olduğundan, bahs (ederler). İş yalnız nefsime müteallik olsa, güle güle bayılacağım; fakat arada vazife de var.. İnsan kendini gāib ediyor da, ne yapacağını şaşırıyor. Tirajedi.... Hani nedîme-i vicdânî falan yok mu.... Sonra konuşuruz.

Ne kusurun oldu ki, afvdan falandan bahsediyorsun? Velev kusur olmak lâzım gelse, farz-ı muhâl bu ya, sana ihtiyârî darılmak, ihtiyârî firak yollarını göstermek meşrebinde bir dervişe göre kalbini, Kemal hissiyyâtında bir şâire göre birâder-i vicdânını öldürecek değil midir[5].

Beni o kadar zâlim mi kıyâs edersin? Mektubunda tuhaf tuhaf îmâlar var ki, istintāk mes'elesine ma'tûf oluyor. Bu def'a hânedân-ı servet-ü azameti, hafîdesini falanı ile berâber âteş-i kazâ'ya uğrayan Ali Surûrî cāriyemize yazdığım mektubu görmemiş mi idin? Beni ölümden, o yârdan, b.. tan, püsürden korkar mı zannedersin? Hilmî ile Tevfik'ın mektup yazmadıklarından, sihhatimden haber vermediklerinden şikâyete ne hak var yâ?... de bunlar kâtiplerim ise, *Kirâmen kâtibîne*[6] gürûhuna dâhil olmadılar ya? Halt etmişler, yazı yazmamışlar, ânlara ta'rîz et; benim ne kabahatim var? Arab'ın, ne güzel bir beyti vardır:

غير جنا و ان المعاف عنده كم
فطانتى سبابة لمتندم[7]

---

[4] Mektubun kopyasında ( ) işâretleri aynen vardır.

[5] Mektubun kopyasında cümle bu şekilde, bozuktur.

[6] Bu ta'bir hakkında bilgi edinmek için bak., bu cilltteki 481 numaralı mektup, s. 109, not -3.

[7] İstinsâh yanlışları mevcut bu beytin, aslı bulunmadığı için mânâsı anlaşılamamıştır.

İşte şimdilik söylediğimi ikisi de yazıyor. Senin âlemde sebeb-i vücûdün, benimle Ekrem değildir; irfânın ile vicdânındır. Ya adımızı değiştir, ya bizden ziyâde ânlara ittibâ' et! Bir Hâmid yaratmağa kādir olan yalnız Allāh, terbiye etmeğe muktedir olan yalnız irfan ve vicdânı, kuvây-i hâriku'l-'âde olabilir. Kendini düşün, fâniyiz, hem de senden yaşlıyız..... değil sen de, Hazret-i Ömer'in "وإن (أبْنَ) مَاتَ الْيَهُودُ" sırrı[8] zuhûr ederse, yazı yazmak için mezarımızdan mı isti'âne edeceksin? Keşf-i kubûr ile mi uğraşacaksın? Benim fikdânım hâlinde, bu gün milletin en kuvvetli râyât-ı aliyyesinden olan kalemi atıvereceksin de, düştüğü yerden kim kaldıracak? O mübârek, bizlere nisbet, kırmızı yemenili bir Arap köle kadar görünür de, sâirleri en sevdiği zaman, Lenduhâ'nın gürzünden[9] daha ağır görünür.

Sana tabî'atin tevdî' ettiği vazife, beni yâhut başkasını muktedâ etmeğe iknâ' değil, "كَمْ تَرَكَ الأوَّلُ لِلآخِرِ"[10] hakikatine ittibâ'dır; *Yüksel hünerinle kāni' olma * İhsān-ı Hudâ'ya māni' olma..* "İnsan nekadar yüksekten düşerse, o kadar müteessir olur" bedâheti(ni) bana karşı Irâd etmekte ma'nâ nedir? Avâlim-i ulviyye'ye mümkün olduğu kadar hasr-i nazar etmiş bir Kemal'in gözünden mi düşmüş zannedersin? Eğer o i'tikādda isen, kör olayım, düşündüğün, bebeklik kabîlinden olur.

Nasıl Hâmid'ciğim, benim cinaslar? Gālibâ merak edersem *Belâgat-i Osmânîye*, *Ta'lîkāt*[11], yâhut bilmem ne sâhipleri ile yarışabileceğim. O mektubun altında (ciddiyâta geldik a) sükûtumun hikmetini tekrar tekrar recâ ile, israr ile soruyorsun. Yukarıda söylemiştim; ânlar kâfî değil ise, benim şefî'-i mücerrebim var; nedir dersen, şiir ya.. Kabahatimi afvedersin, eğer kabahat ise, yâhut

---

[8] "*Ve eyne māte'l-yahūdu*": Yahudî nerede ölürse..

[9] 'Acîbe, kocaman cüsseli (A. Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*). — Garib, pek büyük ve iri adam, zebellâ (H. Kâzım, *Türk Lugati*).

[10] "*Kem türike'l-evvelü li'l-âhiri*": Nice daha öncekiler, daha sonrakiler için terk olunmuştur.

[11] Kasdedilen Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmânîye* adlı edebiyat kitabı olabilir; çünki bunu müteâkip *Ta'lîkāt*'ı tedâ'î ediyor. *Ta'lîkāt-ı Belâgat-i Osmânîye*, Süleymâniyeli Süreyyâ Efendi tarafından Cevdet Paşa'nın eserini tenkid maksadı ile yazılmıştır. Buna karşılık Hacı İbrâhim Efendi *Temeyyüz-i Ta'lîkāt*, Mahmud Es'ad Efendi de *Redd-i Tahlil* adlı birer eseri te'lif etmişlerdir (Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II., İst., Matbaa-i Âmire, 1338, s. 339).

şiirlerimi okumazsın.. Şiir dedim de hatırıma geldi. Senin hemşîre, ne mübârek kadıncağız. Edîbân gürûhunun, kaht-ı ricâl cihetiyle Âhû-Baba'sı[12] bulunduk.. Vaktiyle, sana Magosa'dan yazdığım gibi, âna da bir mektup göndereceğim. O parlak zekâ, o câzibeli iktidâr ile, millettimiz içinde, gerçekten bir Mihrünnisâ bulunduğunu tebrik edeceğim; fakat korkuyorum.

Halkın ise eşekliği ma'lûm.. Sen, o ahurdan hâriçsin. Kağıt yazar da gönderirsem, âna vâsıl olur mu? Bak Hâmid, benim uğruna kurban olurcasına çalıştığım edebiyât-ı cedîde, ne türlü te'sirler gösteriyor. Bizim eski şiirlerde,

Sarı güldün ey 'adem çiçeği
İstemezdim sana verem demeği[13]

kuvvetinde, kadınlardan hattâ erkeklerden sâdır olmuş, vicdânî bir beyit var mıdır? İnsan velev edebiyata müteallik olsun, vatanda bir terakkî zamanında, o terakkîye bir dereceye kadar kendi hizmet ettiğini düşündükce, sahîhan, 'ademden bir sarı gül peydâ olmuş da, ânın bâri sulanmasına, veyâ hâr-ü haşâkini temizlemeğe bağ-zenlik etmiş kadar memnun oluyor. Öteki mektubunda, *Yüksel ki bunun da fevkı vardır* beytini Irâd ile, beni vâliliğe teşvik etmiştin.. Kendin de, yanımda bulunmak istemiştin... İnkılâbât-ı âlem şimdi öyle bir nümûne gösteriyor. Sen benimle bulunduktan sonra, ne bileyim ammâ, en menfûrun olan mübeyyizliğe dahi, kā'il olacağına i'timâdım vardır; fakat teklif edeceğim hizmet, lâ-akal bir merkez mutasarrıflığıdır. Daha aşağısına düşersem, nâmûs-ı âdemiyyetime kesr-i şan verir. Öyle bir teklifim vukū' bulur ise, kabûl eder misin? Bana haber ver; sana vâkı'a o da lâyık değildir; fakat ne yapalım? Âsım Paşa Hârîciye, Cevdet Paşa'nın Adlîye Nezâretleri'nde bulundukları bir devirde, fahr olmasın ammâ, Kemal evlâ, ulu ise, Hâmid'in şanına

[12] Âhû Baba, "Eskiden Esnaf Teşkilâtı'na başkanlık eden ve hükümleri esnafca mutlak mü'tâ olan kimse ki, Kırşehir'de yatan Aḫi Evran (اور من) Dergâhı'nın şeyhi, veyâ ilbaylıklardaki vekili" (T.D. Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, İst., 1939).

[13] Bu beyit Mihrünnisâ Hanım'ın *Bir Kız Tanırdım* başlıklı ve önce *Hazîne-i Evrâk* (Nu. 28), buradan naklen *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesinde (Nu. 1022,24 Zi'lhicce, 1298-17 Kasım, 1881) neşredilen şiirinde mevcuttur.

da, Kemal'in yanında olmak şartı ile, merkez mutasarrıfı olmaktan birşey terettüb etmez. *Bâkî olasın hemîşe bâkî * Bezminde perîler⌣ôla sâkî*.. Beyit, Ekrem'indir; benim değil...

10 Nisan, 98
KEMAL

Vergi Emâneti'nin tahrirâtına ek olarak, Vilâyet'ten, 13 Kânûnısânî, 1297 (25 Ocak, 1882) tarihli tahrirâtla Vergi Me'muru'nun maaşı 750, Senedât Kâtibi'ninki 300 kuruş hisâbıyle irâde edildiği hâlde, 25 Mart, 1298 (6 Nisan, 1882) tarihli yazı ile birincisi 600, diğeri 250 kuruşa indirilmiş, bu iki emir arasındaki maaş farkının geri alınması istenilmiştir. Kemal, bu tahrirâta cevabında, farkın geri verilmesini doğru bulmadığını, bunun masraf olarak kaydinin âdilâne olacağını, muktezâsının Vilâyet'in irâdesine bağlı olduğunu bildiriyor.

6 Nisan, 1882 tarihli tahrirâta cevap olduğuna göre, 1882 Nisan'ında gönderildiğini tahmin ettiğimiz bu vesikanın aslı Türk Tarih Kurumu'nda, başkasının el yazısı iledir (Nu. 750). Kemal'in, resmî işleri nekadar ma'kûl yollara başvurarak halle çalıştığını gösterdiğinden kayde değer.

502. CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD VİLÂYETİ'NE

Nisan, 1882

Vergi Emânet-i aliyyesi'nin tahrirâtına zeylen, makām-ı celîl-i vilâyet-penâhîlerinden tastîr olunan 13 Kânûnısânî, sene 97 târihli 1149 numaralı zeyl-nâme ile vürûd eden defterde 97 senesi Teşrini-evvel'i ibtidâsından i'tibâren Midilli ma'a tahrir vergi me'muru maaşının 750 ve senedât kâtibi maaşının 300 kuruş hisâbı ile sarfı irâde buyurulduğundan, mûmâileyhimâya sene-i mezkûre Şubat'ı gâyesine kadar mikdâr-i mezkûr üzerinden maaş verilmişti. Yine makām-ı sâmî-i âsâfânelerinde emânet-i müşârün-ileyhâ ifâdesi ile 25 Mart, 98 tarihi ve yedi numarası ile şeref-vârid olan diğer bir tahrirâtta târih-i mezkûrden i'tibâren me'mûr-i mûmâileyhin maaşı 600 ve senedât kâtibi maaşının 250 kuruşa tenzil olunduğu beyân olunmuş ve binâenaleyh irâde-i evvelî ile iş'âr-i ahîr beynindeki farkın istirdâdına kıyâm olunmak istenilmiş ise de, tahrir me'muru maaşını, tensîkât karar-nâmesi ahkâmına ve husûsiyle vilâyet-i

celîlelerinin iş'âr-i resmîsine tevfîkan istihsâl eylediğini ve mer'iyyetine irâde-i seniyye şeref-te'allûk etmiş olan bir kânûna mugâyir olarak maaşından tenzîl edilen mikdarı reddetmekte haklı olduğunu beyân etmiş ve senedât kâtibi de isti'fâ ettiği tarihten altı-yedi mâh sonra maaşınca icrâ edilen tenzîlâttan dolayı aldığı akçenin istirdâdına kıyâm olunması adâlete ve 16 Kânûnıevvel, 97 târihli ve 1032 numaralı tahrirâttan 97 senesi Teşrînievvel'i ibtidâsından i'tibâren lâğvolunduğu musarrah olduğu hâlde, hükm-i irâdenin ancak 16 Kânûnısânî, 97 târihinde tebliğ olunmasından dolayı arada mürûr eden iki mâh, yirmi gün için tahsîlât Kâtibi Mustafa Efendi'ye maaş i'tâsı lâzım geleceğine dâir âgây-i müşarü'n-ileyhâdan vârid olup, 25 Şubat, 97 târihli ve 1324 numaralı mûcib-nâme ile tebliğ buyurulmuş olan tahrirât-ı aliyyedeki müsâade-i muhıkkaya muhâlif düşeceğini beyân eylemiştir.

Tahrir me'murunun iddiâsı hükm-i kânûna ve senedât kâtibinin ifâdesi de bir misâl-i âdilâneye muvâfık olduğuna ve lâğvedilen bir me'muriyyetin emri vaktiyle tebliğ edilmediği için, o me'muriyyette hizmeti sebkat etmiş olan adama emrin târih-i tebligine kadar maaş verilib de, maaşı 250 kuruşa tenzîl olunduğu yedi-sekiz mâh sonra iş'âr edilen bir kâtibten akçe istirdâdı, nezd-i sâmî-i rahimânelerinde şâyân-ı tecvîz olamayacağına binâen, mûmâileyhimânın 97 senesi Teşrinievvel'i ibtidâsından Şubat gâyesine kadar verilen ve bu sebeple hâlâ ta'vîzde kalmış olan maaşın masraf kaydi, muvâfık-ı adl-ü insaf ise de, yine îfây-ı muktezâsı irâde-i celîle-i vilâyetpenâhîlerine vâbestedir. Ol bâbda..

DIII. — DV.

Kemal, Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği mektuplarından ilikinde latîfe etmektedir; kırmızı mürekkep ile yazdığı mektup münâsebetiyle teşbihler yapıyor; ifâdesinden, muhâtabının onun fikirlerini, şiirlerini medhettiği de anlaşılmaktadır. İkincisi, bir mektuptan çok tezkiredir; Tevfik Bey İstanbul'a gittiği için, Rif'at Bey'i nasıl olsa görecek, lâzım gelen şeyleri anlatacaktır. Mektupların ikisi de Kemal'in el yazısı ile, ilki imzâsız ve Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 139, 174).

Üçüncü mektup, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e gönderilmiştir; zarfın üzerinde, "Atebe-i âsmân-mertebe-i Hazret-i Hilâfet-penâhî'ye Şeref-yâb-ı müsûl olmak ümîdi ile tanzîmine cesâret olunmuş bir arz-ı hâl-i ḍarâ'at-meâl-i âbidânedir" cümlesi vardır.

Kemal, hürmet ve duâdan sonra, kızının evlenme zamanı geldiğinden, oğlunu da tahsil için Avrupa mekteplerinden birine göndermek istediğinden, müsâade olunmasını Sultan 'Abdü'l-Hamîd'den recâ etmektedir.

Kemal'in, oğlu Alî Ekrem'in tahsili münâsebetiyle giriştiği bir teşebbüsünü aydınlatan bu mektubu, Yıldız Sarayı evrâkından istinsâh olunarak, Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından, eski harflerle klişesi de neşridilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hâmîd*'e *Takdim Ettiği 'Arîzalarla Ebüzziya Tevfik Bey*'e *Yolladığı Ba'zı Mektuplar, Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1947, s. 277 v.d., lev., LI.)

503. Menemenli Rif'at Bey'e

6. V. 1882

Evlâd,

22 Nisan, sene 98 tarihli mektubunu aldım. Di bakalım, bizim mürekkebi nûr-i siyaha benzetiyorsun; la'li de şafak bulutuna, yâhut şarab ırmağına benzet de, içinden ziyây-i şems çıkar; pertev-i efkâr iltimâ' ettir.

Şiirim güzeldi. Zihnimde daha güzel bir meâl var ammâ, istediğim gibi nazm edemedim.

Benim kibrit kutusundan sana ne? Aklın ersin ermesin uzun yazarsan, ben de vakit bulabilirsem, uzun cevap alırsın. Bâkî o kadar..

24 Nisan, sene 98

504. Menemenli Rif'at Bey'e

3. VI. 1882

Rif'at Bey Oğlumuz,

Tevfik İstanbul'a gitti. Mektubun da gelmişti. Ne dırlanalım duralım!

22 Mayıs, sene 98

Baban,

Kemal

505. Sultân 'Abdü'l-Hamîd'e

3. VI. 1882

Şevketlu kudretlu merhametlu kerâmetlu Velînî'met-i bî-minnetimiz, pâdişâhımız pâdişâh-ı âlemiyân velînî'met-i cihan efendimiz hazretlerinin hâkpây-i merâhim-ihtivây-ı hilâfet-penâhîlerine 'arz-ı hâl-i 'abd-i bâhirü'l-ibtihâlleridir.

Cenâb-ı hak eb-i şefîk-i mülk ve millet ve mün'im-i bâhirü't-tevfîk-i ashâb-ı sadâkat olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i zıllu'llâhî-lerini hergün bir nevi' sûr-i sürûr ile hurrem ve himâyet ve te'yîdât-ı hilâfet-penâhîlerini mürebbî-i sunûf-ı ümem ederek nesl-i asîl ve ırk-ı celîl-i cihandârîlerini nücûm-ı eflâk ile hem-şümâr ve hurşîd gibi ilâ âhiri'l-eyyâm merkez-i câh ve celâl-i âlemde pâydâr buyursun.

Eben'an ceddin bâb-ı şevket-intisâb-ı hazret-i pâdişâhîlerinin memlûklerinden olan kızım câriyelerinin zamân-ı izdivâcı ve oğlum kölelerinin evân-ı tahsîli gelmiş ve oğlum kölelerini vatan ve millet ve velînî'met-i bî-minnet yolunda fedây-i cân etmek içün bir dereceye kadar asker terbiyesinde büyütmüş olduğumdan birinin tezvici ve diğerinin tahsîl içün Avrupa mekteblerinden birine irsâli temennî olunmakda ise de bendegân-ı mahsûs-ı şehriyârîlerince kâffe-i harekât ve sekenâtda zerrenin şemse tâbi' olduğu gibi fermân-ı kerâmet-beyân-ı hazret-i zıllu'llâhîleri dâiresinde bulunmak akdem-i vecâib-i ubûdiyyet bulunmagla kemâl-i şerm ve hicâb ve acz ve iztirab ile hadd-i çâkerânemin fevkıne çıkarak bu temennây-ı kemterânemin îfâsı hakkında istirhâm ve istid'ây-ı me'zûniyyete cesâret eyledim. Ol bâbda ve kātîbe-i ahvâlde emr-ü fermân ve lutf-u ihsân velînî'met-i âlemiyân pâdişâh-ı cihân efendimiz hazretleri'nindir.

Fî 16 Receb, sene 99 ve fî 22 Mayıs, sene 98

Çâker-i mahsûs-ı Hazret-i pâdişâhîleri,
(Mühür)

Mehmed Namık Kemal

DVI.

Kemal, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne gönderdiği muhtelif tahrirâtta, Yere nahiyesinde mahkeme teşkili lüzûmuna temas etmiştir. 3 Haziran, 1298 (15 Haziran, 1882) tarihli yazısında, bu lüzûmu isbât eden delillerin bulunduğunu kayd ile, ahâli tarafından böyle bir ihtiyâcı anlatan istid'âyı yolladığını bildiriyor; işin çabukca yürütülmesini Vilâye'ten recâ ediyor.

İçindekilerden, 1882 Haziran'ında yazıldığı anlaşılan bu vesika, bir başkasının el yazısı ile, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 753).

506. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

Haziran, 1882

Yere nâhiyesinde bir mahkeme teşkili istid'âsına dâir nâhiye-i mezkûre ahâlisi tarafından irsâl olunan arz-i hâl-i umûmî, aynen ve leffen huzûr-i sâmî-i dâverîlerine takdim olundu. Nevâhîde birer mahkeme teşkili kat'iyyü'l-lüzûm olduğu müteaddid ma'rûzât ile ifâde olunmuş ve ahîren takdimine mütecâsir olduğum 3 Haziran, sene 98 tarihli 'arîzada bu lüzumu isbât edecek delâil münderiç bulunmuş olduğundan, muktezây-i hâlin sür'at-i îfâsı, inâyet-i islâh-perverâne-i âsafânelerinden müsted'âdır. Ol bâbda..

DVII. — DIX.

Kemal, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e 3.VI.1882 tarihli bir 'arîza takdim etmiştir; Kurenây-i şehriyârî'den Mehmed Besim Bey, 20 Haziran, 1882 (8 Haziran, 1298) tarihli mektubunda, 'arîzanın takdiminden, buna âit irâdenin bu hafta postası ile gönderileceğinden, müsterihü'l-hâtır olunmasından bahsediyordu. Kemal aşağıdaki mektubunda herhâlde bu münâsebetle Besim Bey'e teşekkür etmekte, hizmet-i cihandârî'de ölünceye kadar sadâkattan başka birşeye muktedir olamayacağını bildirmektedir. Besim Bey'in resmî mektubu ve Kemal'in teşekkürlerini ifâde eden mektubu bir başkasının yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 80).

İkinci ve üçüncü mektup, Menemenlizâde Rif'at Bey'e gönderilmiştir. Kemal, Alî Ekrem'in askerlik tahsili için Almanya'ya gönderilmesi hakkında 'Abdü'l-Hamîd'e bir 'arîza takdim etmiştir; bu, Besim Bey'in hafta içinde cevap verileceğinden bahsettiği 'arîza olabilir; fakat henüz müsbet, veyâ menfî bir irâde çıkmamıştır. Aradan bir ay geçtiği hâlde ümidsiz olmayan Kemal, Almanya'ya oğlunun gönderilmemesine dâir irâde sudûr ettiği hususunda, herhâlde Rif'at Bey'in verdiği habere

inanmıyor. Telâş edilmemesini, bu karışık zamanda birşeye teşebbüs olunmamasını, sabrı tavsiye ediyor.

Bundan bir hafta sonra ve yine Rif'at Bey'e gönderilen mektupta Ramazan ayında eser yazmağı âdet edinen Kemal, bu Ramazan birşeyler kaleme almadığını, sıcaktan piştiğini, zihnen birşey tasavvur edemediği gibi, eli de kalem tutmadığını anlatıyor. *Kalmıştır* redifli manzûmesinden sonra neşredilen yeni bir şiiri olmadığını da kaydetmektedir. Bahsettiği,

Değişmez fen mi vardır, müstekar eşyâ mı kalmıştır
Delîli sâbit olmuş binde bir da'vâ mı kalmıştır
Demê insâna ma'lûm olmadık ma'nâ mı kalmıştır
Eğer mechûl ararsan her işin encâmı kalmıştır

dörtlüğü ile başlayan *Murabba*'ı olduğu muhakkaktır[1]. He iki mektup, Kemal'in yazısı ile Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 19, 193).

507. Besim Bey'e

21. VI. 1882

Cenâb-ı Hak, eyyâm-ı ömr-i hümâyûnlarını eltâf-ı seniyye-i şehenşâhîleri gibi nâ-mütenâhî buyursun. Ni'am-ı aliyye-i mülûkânelerinde bir zerresinin ifây-i hakk-ı şükrân nâmına 'arîza yolladığım hâlde, bu def'a dahi hayâl-i beşerin tasavvur edemeyeceği derecelerde nâil olduğum taltîfât-ı mümiddü'l-hayat-ı cenâb-ı velînî'met için kemâl-i şerm-ü hicâb ile mübârek hâkpây-i iksîr-sây-i şehenşâhî'ye ferş-i cebin ubûdiyet ve hizmet-i bâhirü'l-mefharet-i cihan-dârîlerinde fedây-i can edinceye kadar iltizâm-ı sadâkatten başka birşeye muktedir olamayacağımı arza cür'et eylerim[2].

9 Haziran, 1298

---

[1] *Gayret* mecmuasından önceki neşrini göremedik (Nu. 2, 10 Kânûnısânî, 1301). S. Nüzhet'in *Namık Kemal'in Şiirleri* adlı eserinde (İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 50) de mevcuttur; bu meşhur *Murabba*'ın mektubun yazıldığı sırada kaleme alınmış olduğu muhtemeldir. T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda, bu kâfiyede, basılı şiirleri arasında bulunmayan,

Kadehten nüşa tâkat yok, lebinden nüşa fırsat yok
Şarâbî şimdi tahrîm eylemez fetvâ mı kalmıştır.

beyti, bir başkasının yazısıyle kaydedilmiştir (S. 69).

[2] Kemal'in bu mektubunun yazılı bulunduğu kâğıtta, yine başkasına âit ayni yazı ile Kurenây-i şehryârî'den Besim imzâsıyle 8 Haziran, 1298 tarihli tezkire mevcuttur. Bunda 'arîzanın takdiminden, bu hususdaki irâde-i mülûkânenin bu hafta postasıyla gönderileceğinden emîn ve müsterih olunmasından bahsedilmiştir.

508. Menemenli Rif'at Bey'e

22. VII. 1882

Şa'ban Efendi Oğlumuz,

Tevfik'e olan mektubunu gördüm. Ekrem'in gitmemesine dâir irâde falan sudûr ettiği ve edeceği yoktur; öyle şeyler için telâş etme! Bu gâileli zamanda birşeye teşebbüs lâzım gelmez. Farz olan intizârdır. O adam bahtıyar olur ki ne zamân-ı ümîdi ta'cil ile vakitsiz ihtiyarlatır; ne te'cil ile dâimî çocukluk hâlinde bırakır.

İztırāb-ī nā-be hengâm istemez tahsîl-i kâm
Mevkı'indē bi-tekellüf kâr kendin gösterir[3].

Bâkî duâ..

10 Temmuz, sene 98

Kemal

509. Menemenli Rif'at Bey'e

29. VII. 1882

Evlâd,

Mektubun geldi. Vâkı'a Ramazan bizim için eyyâm-ı tahririyyeden ma'dûd idi; fakat bu Ramazan, o Ramazan'lardan değil. Sıcaktan pişiyorum. Ne zihnim birşey tasavvur edebiliyor, ne elim kalem tutuyor. Sana, arkası şiirli fotograf hazır; fakat bende resmim yok[4].. *Kalmıştır*'dan sonra şiir çıkmadı; ânı da Tevfik göndermiş... Bâkî duâ!

17 Temmuz, sene 98

Kemal

---

[3] Kemal'in şiirleri arasında *gösterir* redifli yalnız,

Turre-ī şeb-rengīnī seyret hıyāt-ī şu'leyl
Pertev-ī ruhsārının te'sīri muzlim gösterir

beyti vardır; fakat rediften önceki kâfiye, mektupta kaydedilen beyte uymamaktadır (S. Nüzhet Ergun, *ayn. esr.*, s. 294).

[4] Rif'at Bey, Kemal'in bu mektubu münâsebetiyle 22 Temmuz, 98 (3 Ağustos, 1882) tarihli cevâbında, "Benim için fotografın arkasına yazılacak şiir hazır imiş. Teşekkür ederim; fakat resim olmadığı için şimdiye kadar yazılmamış. Öyle ise, işte bir fotograf takdim ediyorum. Ümid ederim ki arkası yazılır da haftaya avdet eder" diyor (Kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu, nu. 37). Kemal'in va'dettiği bu şiir için, müteâkib 513 numaralı mektup ve mukaddimesine bakınız (S. 154 v.d.).

DX.

Midilli ormanlarının kânûnca ahâliye âit olduğuna dâir Midilli Mutasarrıflığı'nın tahrirâtına, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti 22 Haziran, 1882 tarihli yazısıyle, bunun Ticâret ve Orman Nezâreti'nden sorulacağını bildirmiştir. Kemal bu münâsebetle, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Orman Müfettişi'nin çizdiği hayâlî harîtada yalnız ormanları değil, bağ bahçe, zeytunlukları da aynı renkte ve Amerika ormanları kadar zengin gösterdiğini, Ticâret ve Orman Nezâreti'nin bu harîtaya bakarak yanılabileceğini, esâsında pek az olan ormanların, halkın tasarrufu men' olunduğundanberi tahrib edildiğini, böyle giderse, bunların yağmur cezbine dahi yaramayacak hâle geleceğini, bu hakikatlerin adı geçen Nezâret'e bildirilerek, Midilli'de orman mes'elesinin bir ân önce hallini Vilâyet'ten recâ etmektedir.

Bir başkasının el yazısıyle olan bu vesika, Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in evrâkı arasındadır (Nu. 751). 22 Haziran, 1882 tarihli yazıya cevap olduğunu düşünerek, 1882 Haziran veyâ Temmuz'unda kaleme alındığını kabûl edebiliriz.

510. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlilîği'ne

Haziran – Temmuz, 1882

Midilli'nin erâzî-i harâciyye-i mukasemeden olması cihetiyle ormanlarının bi't-tab' ahâliye âit olacağına dâir ba'zı delâil ve mütâla'ât-ı *Mecelle*'yi hâvî takdimine mütecâsir olduğum arîza-i çâkerânem üzerine Ticâret ve Orman Nezâret-i Celîlesi'nden istifsâr-i muâmele buyurulduğu 10 Haziran, 98 tarihi ve 324 numarası ile şeref-resân-i zuhûr olan ferman-nâme-i âlî-i vilâyet-penâhîleri'nden istifâde olunmuştur.

Vilâyet-i Celîleleri'nin sâbık Orman Müfettişi Hâmid Bey aynini bir yerden kaldırarak, yalnız boya ile tahdîdini uhde-i hayâle tevdî' eylediği bir harîtada Midilli'nin zeytunluklarını, çalılıklarını, bağlarını bahçelerini, tarlalarını ve belki göllerini orman renginde gösterdiği gibi, iş'ârâtında dahi Midilli ormanlarını bayağı Amerika ormanları gibi hazîneler değer bir nemâ-gâh-ı servet göstermek istemiş olduğundan, mumâileyhin evhâmı şâyet nezâret-i müşârün-ileyhâ nazarında ciddiyyâttan görünerek Midilli ormanlarına ahâlinin tasarrufu büyük bir hasârı mûcib olacağı hatıra gelebileceğine ve hâlbuki bu ormanlar cezîreye nisbet cezb-i emtâra bile kifâyet edecek dereceden dûn olarak, Midilli'de müfettişliğin teşekkülünden, ya'ni onüç senedenberi me'mûrlar tarafından edilmedik teaddiyyât kalmamakla berâber,

ormanlardan Hazîne-i Celîle'ye âit olan fâize leffen takdim olunan pusladan dahi tafsîlen ma'lûm-i sâmî-i destûrîleri buyurulacağı vechile onüçbin ikiyüz küsur, ya'ni biribiri üzerine senevî binyirmi küsur kuruştan ibâret kalmagla ve bir taraftan ise beğendiği ağacı kesebilmek, zift çıkarmak ve çam kabuğu soymak gibi tahrîbâtta hiç kimse bir mâniaya müsâdif olmadığından, ormanlar ashâbının tasarrufu men' olunmak istendiği zamandanberi vukū' bulan tahrîbât sahîhan teessüf olunacak ve bihakkin nazar-i i'tinâya alınacak derecede bulunmagla, böyle bir devlete göre sıfr-i zâidden ziyâde hükmü olmayan senevî bin küsur kuruş bir îrâd için bir cezîre halkını kānûnen sâbit olan haklarından mahrum ederek münker eylemek ve hem de birkaç orman me'muru maaş ve harc-i râh alsun diye Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin Cennet gibi bir mülkünü tahrîb-i eşcâr ve ânın neticesi olan fıkdân-i emtâr cihetiyle Afrika çöllerine benzetmek nezd-i evliyây-i umûrda dahi hiçbir vakit makrûn-i cevâz olamayacağı umûr-i ma'lûmeden olduğuna binâen, bâlâda arzettiğim hakikatlerin dahi Ticâret ve Orman Nezâret-i Celîlesi'ne beyânı ile Midilli orman mes'elesinin bir ân evvel ukde-i şekk-ü tereddüdden kurtarılmasına inâyet-i mahsûsa-i vilâyet-penâhîleri'nin ibzâli tekrâren ve te'kîden istirhâm olunur. Ol bâbda..

DXI.

Molova'da halkın yardımı ile hükûmet konağı inşâsına dâir Midilli Vâliliği, Vilâyet'e bir 'arîza takdim etmiş, Vilâyet bu münâsebetle 3 Temmuz, 1882 (21 Haziran, 1298) tarihli tahrirat ile, inşâ edilecek hükûmet konağına âit harîta, keşf ve münâkasasını hâvî defter, mazbata v.b. vesikaların gönderilmesini istemiştir. Kemal'in aşağıdaki yazısı bu tahrirâta cevaptır.

Kemal, Vilâyet'ce ileri sürülen mahzurlar üzerinde durarak, halkın hükûmet konağı inşâsı husûsundaki isteklerini, yardımda bulunacaklarını, hükûmet kesesinden bu inşâat için bir akçe dahi çıkmayacağını, bu sebeple mazbata tanzimine lüzum görülmeyeceğini kaydediyor. Mer'âların satışından hâsıl olan akçeye ek olarak, gereken meblâğı ekseriyyet i'âne sûretiyle ödemeği üzerlerine almışlardır; bu teahhüd, ekseriyyet yerine umûma teşmil edilirse, "Midilli'ce hükûmet konağı değil, kamıştan bir kulübe bile yaptırmak mümkün "olamayacağını, işin sür'atle yürütülmesi Vilâyet'in irâdesine bağlı bulunduğunu bildirmektedir.

Aslı, Kemal'in el yazısı ile olmayan bu tahrîrât Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 748). Vilâyet'in 3 Temmuz, 1882 tarihli yazısına cevap olduğundan, 1882 Temmuz'unda kaleme alındığını tahmin ediyoruz.

511. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

Temmuz, 1882

Molova hükûmet konağı hakkında takdim olunan 'arîza-i çâkerânemde, ashâb-ı hayr cânibinden terk edilerek şimdi köylerce ihtiyaçtan sâkıt olub, ba'zı taraftan ihticâca sâlih senedleri olmaksızın vaz'-ı yed olunduğu arzolunan mer'âların zabt ve furuhtu hâlinde şimdi vâzi'ü'l-yed olarak iddiây-i tasarrufta bulunanların, tapu nizam-nâmesi hükmünce hakk-ı karar ve mürûr-i zaman mes'elelerini meydana koyarak müdâfa'a edebilmeleri mümkün olduktan başka, tahkîkât-i lâzime ve tedkîkât-ı mükemmele îfâsı ile mer'âların mahlûliyyeti sâbit olub da furuhtu yoluna gidilse dahi bu da Defter-i Hâkânî me'muru ma'rifeti ile satılıb esmân-i hâsılası âit olduğu sandığa teslim edileceği cihetle, arzu olunan fâideyi münteç olamayıb i'ânenin mükellefiyyet tarzında vergiye nisbet edilmesi dahi gayr-i câiz bulunduğuna göre, beynlerinde teşkil olunacak komisyon ma'rifeti ve kendi tav' ve rizâları ile husûl bulacak i'ânesinin ve ihtiyât zahîresi nemâsının mekteplere verilenden mâ'adasının mikdârını ve i'tâ edenlerin esâmîsini mübeyyin defterin Bâb-i 'Âlî cânib-i sâmîsi'ne 'arz ve irâde istihsâl olunmak üzre esbâbı ve mezkûr konağın nizâmı dâiresinde yapılacak keşf ve münâkasasını hâvî diğer bir defter ile, mukaddemâ yapıldığı muhâberât-ı câriyyeden anlaşılan harîta mevcut ise ânın ve olmadığı sûrette başkaca aldırılacak resm-i musattahın bâ-mazbata irsâli Meclis-i İdâre-i Vilâyet karârı ile şeref-tastîr buyurulan 21 Haziran 98 tarihli ve 360 numaralı tahrîrât-i sâmiyye-i Vilâyet-penâhîleri'nde ferman buyuruluyor.

Evvelâ, muharrerrât-i müte'addide ile nazar-i tedkîk-i dâverânelerine arzolunduğu üzre, Midilli, erâzî-i haracîye-i mukasemeden olduğu için, mevzû'-i bahs olan mer'âlar hakkında gâsıbların kā'ideten hakk-ı karâr iddiâsına salâhiyyetleri olamaz.

Sâniyen, mürûr-i zaman kā'ide-i şer'iyyesi dahi böyle fâidesi 'âmmeye âid olmayan mesâile münhasir olduğu *Kitâbü'd-Da'vâ*'da, ya'ni *Mecelle*'nin 1660'ıncı maddesinde musarrahtır.

Sâlisen, ifâdât-ı meşrûhaya binâen bu mer'alara vaktiyle şahs üzerinde bulunub da mahlûl olduğu sâbit olmadıkça, Defter-i Hâkânî tarafından şer'an ve kānûnen bir hakk-ı müdâhale bulunamaz;

çünki nısfı 'âmmeye âid olan emlâk ve eşyâ üzerine 'âmmenin tesallutuna vefiyyât ve tevellüdâta binâen, bunlarca mürûr-i zaman ve mahlûliyyet-i câriyyesi olamayacağı kütüb-i fıkhiyyede müftâ-bihâ olan mesâildendir.

Ahâli bu mer'âların emvâl-i müştereke-i 'âmmeden olması ve hükûmet konağı inşâ olunmak, bulunduğu mevki'i şereflendireceği cihetle umûmun menfa'ati dâhilinde bulunması i'tibârıyle, bedellerini o yola sarf etmek niyyetinde bulunuyor. İânenin mükellefiyyet tarzında vergiye nisbet edilmesi fi'l-hakika câiz değildir; fakat ahâlinin ekseriyyeti vergiye tav' ve rizâları ile mikyâs ittihaz eder ve iânelerini o mikyâs üzre vermek ister ise, kabûlüne mâni' olacak bir sebeb bulunamaz zannederim. Orada bir hükûmet konağı yapılmak zâten ahâlinin teahhüdü altında olarak bu teahhüdün icrâ ettirilmesi ise, yalnız Vilâyet-i Celîle'den bir tensib emrinin vürûduna muhtaçtır.

Konağın evvelki harîtasını şimdi Vilâyet-i Celîle baş-mühendisi bulunan Cemil Bey yapmış ve o zaman Molova'ya gönderilmiş olmagla, Vilâyet-i Celîle'de sûreti mevcud olmadığı hâlde celb ve takdimine müsâre'at olunur.

Mülâhazât-i mahalliyyeye göre bu konağın inşâsı için hükûmet kesesinden bir akçe çıkmayacaktır ki bu bâbda mazbata tanzim ve takdimine lüzum görünsün..

Molova halkı böyle bir hükûmet konağı yapılmak için mer'alardan hâsıl olacak akçenin noksanını ikmâle müteahhiddir. Bu dürlü teahhüdâtı ekseriyyet yerine umûmun imzâsı altına almak isteniliyor ise, Midilli'ce bir hükûmet konağı değil, kamıştan bir kulübe bile yaptırılmak mümkün değildir.

İfâdât-i meşrûha beş yıllık tecrübe âsârından olmagla ve muktezây-i maslahatın ifâsı herhâlde irâde-i devletlerine mütevakkıf olmagla, ol bâbda.

DXII.

Kemal, kızına hitâbeden bu mektubunda bâzı müessif hâdiseleri haber veriyor, tanıdıklarından gâlibâ evlerinde bulunan Kemal, Kulaksızzâde Halim Bey'in eşi vefât etmiştir. Kendisi çibanından şikâyet etmekle berâber, mektubunu yazdığı sırada iyileştiğini bildiriyor.

Mektubun aslı Kemal'in kendi yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 465).

512. Feride Hanım'a

1. VIII. 1882

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektubunu aldım; âfiyetinden nekadar memnun olduğumu ta'rif edemem. Bu hafta da Midilli'nin mâtem haftası.. Bizim bî-çâre Kemal'cik gitti; ben de evden köşke, ya'ni büyük köşke kaçtım. Siz gelinceye kadar orada oturacağım. Yine bu hafta içinde Halim Bey'in haremi Zâhide Hanım vefât etti; İsmâil Paşa'nın[1] konağı da kan ağlıyor.

Evlenmek modası da hâlâ bitmedi. Asiye evleniyor; Tahrir Kâtibi Râsim'e varacak.. Binbaşı'nın oğlu, Hanife'yi gâlibâ muvakkaten almış; nikâhın aslı çıkmadı.

Bizim geçen seneki ma'hud çiban yine zuhûr etmesin mi? Bereket versin doktor Salta çabuk yetişti; bir merhem verdi, çiban dağıldı. Bu gün kıçımın üzerine oturabiliyorum.

Bâkî gözlerini öperim, hanım kızcağızım!

16 Ramazan, sene 1299

Baban,

Kemal

DXIII. — DXVI.

Kemal, Rif'at Bey'e gönderdiği 29 Temmuz, 1882 tarihli mektubunda, "Sana arkası şiirli fotograf hazır; fakat bende resmim yok" diyordu. Herhâlde bunun üzerine Rif'at Bey, Kemal'in resmini kendisine göndermiş olmalıdır; aşağıdaki mektuplardan ilkinde "İşte resmi iâde ettik" denilmesi bu mes'ele ile alâkalıdır. Resmin arkasına yazılan,

Rif'at Kemâl'den nekadar dûr olursa da
Kâbildir ⌒iltikâsı misâl-ü hayâl ile

[1] Kulaksızzâde İsmâil Paşa; tafsilât için bk., M. Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 266 v.d.

İnsâf mezhebinde münâsib değil midir
Rif'at cihanda kâim olursa Kemâl ile

kıt'ası olsa gerektir [1].

Bundan bir hafta sonra yazılan ikinci mektupta, Recâîzâde Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat*'ına takrîzi [2] canı yazı yazma istemediğinden güçlükle kaleme alındığından bahseden Kemal, *Cezmî*'nin istenilen cüz'ünü gönderemeyecektir. *Cezmî*, kitap hâlinde neşrinden önce cüz'ler hâlinde basılmıştır [3]. Beşinci cüz'ünün basımı mektubun yazıldığı sırada i'lân edildiğine göre istenilen altıncı cüz'dür.

Kemal, resmî işler için Midilli mülhakâtını dolaşmağa çıkacağından üçüncü mektubunu kısa kesmiş, bunu haber vermekle yetinmiştir, Dördüncü mektupta, kendisine Rif'at Bey'in can sıkıcı şeyler yazmasından bahsediyor. Müteâkip mektubunda, Ahmed Midhat'in, *Celâleddin Hârezmşah* piyesinde bulduğu bir yanlışa

---

[1] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal*'in *Şiirleri*, İst., İnkilâp Kitabevi, 1941, s. 247. Bu kıt'anın metni ve Kemal'in el yazısiyle klişesi M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir; S. N. Ergun neşrinden farksızdır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 501, 514). M. C. Kuntay, resme yazıldığı kaydi ile,

Nûr olsa dahî hâme-i ressâmı, bu sûret,
Tutmaz yerini dilde olan nakş-i hayâlin;
Tefrik kabûl etmediğin gösterir ammâ
Sûrette de, sîrette de Rif'at'le Kemal'in

kıt'asını da neşretmiştir. Bu münâsebetle verilen notta, "Menemenlizâde Rif'at'in el yazısıyle, bu fasılda klişe-2" deniliyorsa da, 3 numaralı klişe, Rif'at Bey'in el yazısıyle, fakat bu kıt'a değil; Kemal'in, Keçecizâde Fuad Paşa'nın ölümü münâsebettiyle yazdığı hicviyedir (*Ayn. esr.*, s. 514); bizim kaydettiğimiz kıt'anın klişe numarası 2'dir.

[2] Kemal'in bu tarkrîzi tarihsizdir; ne zaman yazdığı mektubptaki kayitten anlaşılıyor (*Ta'lîm-i Edebiyat*, İst., Mihran Matbaası, 1299-1882, s. 390, *Ustâd-ı Muhterem Atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'nin Takrîz'idir*). Eserin basım izni, 1297 Kânûnısânî'sinde (Ocak, 1882) verilmiştir (Murad Bey, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, İst., 1309, s. 99).

[3] *Cezmî*'nin dördüncü cüz'ünün neşri i'lân edildiği günlerde (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5009, 28 Haziran, 1882), birinci ve ikinci cüz'lerin mevcûdu kalmadığından fâhiş fiyatla bu cüz'lerin satıldığını haber alan müellifinin bir ve ikinci cüz'leri yeniden bastırdığı, beşinci cildin satışa çıkarıldığı da bildirilmiştir (*Ayn. gazete*, nu. 5023, 12 Temmuz, 1882).

Menemenli Rif'at Bey'in Kemal'e yolladığı 3 Haziran, 98 (15 Haziran, 1882) tarihli mektubunda *Cezmî* hakkında şu cümleler vardır: "*Cezmî*'nin beşinci cüz'ünü basılmakta iken bırakmışlar da, birinciyi basıyorlar imiş. Bu ne demektir? Birinci kalmamış ise bassınlar; fakat beşinciyi te'hirde mânâ nedir?" (Kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu, nu. 35).

işâretle, onun bunda yanıldığını, Ahmed Midhat'ın tarihinin gönderilmesini, bahis mevzuu hatânın vâki' olmadığını onun eserine dayanarak isbat etmek niyetinde olduğunu bildirmektedir.

Muhteviyatlarını izaha çalıştığımız bu mektupların dördü de Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in el yazısı iledir (Nu. 186, 214, 89, 24).

513. Menemenli Rif'at Bey'e

5. VIII. 1882

22 Temmuz, sene 98 tarihli mektup teşrif etti. Hava, yine ateş gibi gidiyor. Hiçbirşey ve hattâ sana uzun mektup yazmağa bile vaktim yok.. İşte resmi iâde ettik. Hava bu gün biraz serin gidiyor; bundan sonra da böyle giderse, yazı yazarız. Bâkî duâ..

24 Temmuz, sene 98
Kemal

514. Menemenli Rif'at Bey'e

12. VIII. 1882

29 Temmuz, sene 98 tarihli mektubun geldi. Midilli'nin sıcaklığı geçti ise de, benim gönlüm soğuk.. Sen, *Cezmî*'den bir cild istiyorsun. Ben, Ekrem'e bir *takriz* yazıncaya kadar, akla karayı seçtim. Belâgat, belâgat diye söylenip durursun. Birgün, yarım saat kadar belâgate dâir bir not almıştım; Tevfik gevezesi, adını belâgat kitabı koydu. Ne belâgatin vücûdü var, ne notunun ehemmiyeti. Uzunca mektup ne yazayım? Yazıdan pek fenâ bıktım. Şimdilik bu kadar..

31 Temmuz, sene 1298
Kemal

515. Menemenli Rif'at Bey'e

26. VIII. 1882

Evlâd,

Mektubun geldi; fakat ben gidiyorum. Onun için cevâbı yok. Korkma, Âhiret'e gitmiyorum, tiyatroda da değilim; iksîr de içmedim; mülhakāta gidiyorum. Bilirsin, hani, bizim mülhakāta.. Oh yâ, ohucuk yâ..

14 Ağustos, sene 98

Biz Hazretleri

516. Menemenli Rif'at Bey'e

2. IX. 1882

Sâlim Bey,

İnsan hem Sâlim, hem hasta olmaz; binâenaleyh sizin iksîr vak-'asına lâ-müsellem diyeceğim. Öyle selleme'hü's-selâm insanın canını sıkacak şeyler yazmakta ma'nâ var mıdır? Yine mektubunu herkesten sonraya bıraktım; *Âdet budur ki āhirde gelir bezme ekābir..*

21 Ağustos, sene 98

Kemal

Midhat, b.. yemiş. Rüknü'd-Dîn, Mehemmed Hârezmşah'tan sonra cülûs edecek taht bulamamış idi ki, cülûs etsin. Celâl, Hârezm'-de; Rüknü'd-Dîn, Alamut'ta birer yere sığınarak, Tatar ile kavga ettiler. Sen, bana Midhat'in *tarih*'ini bir gönder de, ben de âna bir göstereyim!

DXVII. — DXX.

Kemal, müstakbel dâmadına gönderdiği mektuplarından ilkinde, kısa mektup yazmasının sebebini anlatıyor; bir taraftan tenbelliği, bir taraftan vakit bulamaması uzun mektup yazmasına imkân vermemiştir. İkinci mektubunun çok kısa olmasının sebebi, Hüseyin Hilmî Efendi'nin İstanbul'a gönderilmesi, havâdislerin ondan

alınabileceğidir. Mektupların her ikisi Kemal'in kendi yazısıyle, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 101, 267).

Kemal, 3 Haziran, 1882 tarihli, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e takdim ettiği ve kitabımızın bu cildinde mevcut (Nu. 505) 'arîzasında, oğlu 'Alî Ekrem'in tahsil için Almanya'ya gönderilmesi, kızı Feride Hanım'ın izdivâcı için müsâ'ade istemiştir. Bu 'arîzasına karşılık, dört ay sonra, Dârü's-saâde Ağası Hâfız Behram Efendi tarafından çekilen 5 Ekim, 1882 tarihli ve "Kerimeniz Rif'at Bey'e tenkihi, mahdumunuzun Almanya mektebine taraf-ı hazret-i pâdişâhî'den gönderileceği muktezây-i emr-ü fermân-ı şehenşâhî'den bulunduğu tebliğ kılınır" (23 Eylûl, 98) cümlesinden ibâret telgrafı almıştır. Bu haber üzerine, ertesi günü kızına yolladığı mektubunda, sevincinden Tevfik Bey'i İstanbul'a göndereceğinden, kendisiyle görüşüp nelere ihtiyâcı olduğunu bildirmesinden, ihsân-ı şahâne zuhur etmezse, fazla masraf edecek hâlde olmadıklarından bahsediyor. Bu münâsebetle babası Mustafa Âsım Bey'e de bir mektup yolladığını bildirmektedir.

Hafız Behram Efendi'nin Nu'man Menemencioğlu'nda bulunan telgrafının, yeni harflerimize çevrilmiş metni ve klişesi ile, Feride Hanım'a gönderilen mektubun Kemal'in el yazısıyle klişesi M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 515, 523 v.d.). Sonuncu mektup, "1908 Meşrûtiyeti'nden sonra Konya Vâlisi olan Muammer Bey'in dosyasından, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Hüseyin Nâil Kubalı'nın tevassutu ile" elde edilmiştir.

Kemal Feride Hanım'dan başka, dâmadına da hemen bir mektup yazmıştır. İrâde-i seniyye'yi istihsâlini müjdeliyor; Midilli'ye derhâl gelmesini, külfete lüzum olmadığını, isterse annesini, veyâ akrabâsından birini de getirebileceğini, akrabâlıklarının ezelî olduğunu bildiriyor. Bu mektup, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında mevcut ve bir başkasının el yazısıyledir (Nu. 244). Bu mektuplar, Kemal'in hususî hayatını, Sultan 'Abdü'l-Hamîd ile münâsebetini aydınlattığından mühimdir.

517. Menemenli Rif'at Bey'e

9. IX. 1882

Evlâd,

26 Ağustos, sene 98 tarihli mektubun geldi. Di bakalım, gevezeliği cidde tahvil edip de, şu Durmuş isminde olanların, dünya kuruldu kurulalı durduklarına zâhib olduğumu, mantık-şinâslık kuvveti ile isbât edebilirsin. Keyifsizliğine sahîhan inanmamış idim; çünki sebebi bir-iki kadeh iksîr oluyordu. Sen ise, bir-iki şişe konyak içebilirsin. Uzun mektup yazmamağa sahîhan yemîn ettim diyeceğim geliyor; çünki bir taraftan tenbellik, bir taraftan vakit bulamamak bir dere-

cededir ki, şimdiki hâlimi görsem (görsen) bildiğin Kemal olduğuma güç inanırsın. Bundan ziyâde yazıya da lüzum yoktur ya.. Tâhir'e selâm, Abdullah Beyefendi'ye arz-ı hulûs..

28 Ağustos, sene 98
KEMAL

518. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

30. IX. 1882

Sâlim Bey Câriyemiz,

Teşebbüsümün son derecesini icrâ ettim. Hüseyin'den tafsîlât alırsın. Sür'at-i mümkine ile gel ve's-selâm...

18 Eylûl, sene 98
KEMAL

519. FERİDE HANIM'A

6. X. 1882

İrâde-i şahâne ile Nikâh Olunacak Hanımefendi Hazretleri,

Nasılsın, beybaban istediğini yapar; fakat yapılacak vakti sizden iyi bilir dediğime inandın, Imân ettin mi? İşte Topal'ın geliyor; hepimiz Topal Osman Paşazâde'yiz. İlk çocuğun erkek olursa Osman Ekrem koyacağım; biri en büyüğümüzün, biri en küçüğümüzün merdâne nâmlarını ihtâr etsin. Kız olursa, ad koymakta ihtiyârın elindedir.

Bu akşam Tevfik ile müzâkere ettik; kendisi yarın oraya geliyor. Senin sefâhatin yoktur. İhsân-ı şahâne zuhûr etmezse, bizim de büyük birşey yapmağa iktidârımız yok.. Eğer Rif'at, Hüseyin, Ekrem şimdiye kadar oraya gelmemiş ise — lâzım mı, söyleyeyim, elzem mi — mes'elesini bir tarafa bırak da, sahîhan her neye ihtiyâcın var ise Tevfik'e haber ver ki Hüseyin'e yazsın da getirtsin. İsmet'i yanına al, Tevfik'ı kapıya çağırır. Yalnız konuşmaktan utanırsan, haremi vâsıtasıyle konuş! Emîn ol ki biz, dirâyet, iffet, iktidâr hanedânındanız. Bizim için ötekinin berikinin söyleyeceği hezeyanlardan per-

vâ yoktur. Ben seni adam yetiştirdim, Tevfik'ımı kezâlik... Ben de, siz de adam olduğumuzu isbât ettik. Umarım ki Kosti ile konuşan Feride, Tevfik ile konuşmaktan ihtirâz etmez. İhtirâz ederse, Kemal'in şânına zül gelir.

Mektubumu Tevfik'e açık olarak gönderdim; sana da İsmet ile göndermesini tavsiye ettim. Kocan darılmaz. Ânı da senin kadar bilirim. Haydi bakalım, Kemal'in kızı olduğunu göster de, beni bir kat daha bahtıyar et!

24 Eylûl, 98
Baban,
KEMAL

Vazifem mâni' olmasa bu gün Tevfik'ın yerine ben gelirdim. Beybabama yazdığım mektup da açık olarak melfuftur. Babanın adam olduğuna da, mektubun büyükbabana te'sir edeceğine de emîn ol! Haydi bakayım, sen daha güzel bir müsvedde yap da, daha güzel bir kocaya var!

520. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

7. X. 1882

Evlâd,

Şimdi el yazısı aramağa ihtiyaç yok a... Geldiğin vakitte istersen hepsini topla! İşte irâde-i seniyyeyi istihsâl ettik. Sür'at-i mümkine ile teşrif et —Benim lisânımda teşrîfin ma'nâsı ma'lûm—. Ohannes Efendi'ye bir mektubum var[1]; kendin götür ver. Nekadar tekellüfsüz olduğumu, mutasarrıflığı gecelik esvabı ile icrâ ettiğimden olsun anlarsın. *Öyle külfetlere hâcet yoktur*; fe 'ilâtün, fe 'ilâtün, fe 'ilün.. Şunu yapacağım bunu uyduracağım diye meşgûl olup durma! Mülkümüzün havası ma'lûm; iki yıllık emeği, bir tebeddül ile mahvedebiliriz. Vâliden, yâhut akrabândan biri gelmek niyyetinde bulunursa, kulağından tutar, berâber getirirsin. Karâbet ezelîdir; teşrîfâta tâbi' olmaz. İşte o kadar...

25 Eylûl, sene 98
KEMAL'İN

[1] Dîvân-i Muhâsebât'ın teşkili dolayısiyle, eski Ticâret ve Zirâat Nâzırı Ohannes Efendi reisliğe, Mâliye Komisyonu âzâsından Rif'at Bey ayni müessesenin âzâlığına getirilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4161, 22 Zi'lkı'de, 1296/ 7 Kasım, 1879).

DXXI.

Kemal, aşağıdaki mektubunu, Mâbeynci Mehmed Emin Bey'in 7 Zi'lhicce, 1299 (20 Ekim, 1882) tarihli mektubuna karşılık olarak yazmıştır[1]. Mektubun muhteviyâtından, Emin Bey'in, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'in fermanına dayanarak, Kemal'den bâzı hususların izâhını istediği anlaşılıyor. Rivâyete göre Kemal, Midilli'de bir tiyatro açmış, me'murların maaşından keserek, tiyatronun tamamlanmasına çalışmış, burada kendi eserlerini temsil ettirmiş, tiyatroya serhoş hâlde gidip, hattâ locada devrilmiştir. Şâirimiz bunların kolaylıkla tahkik ettirilebileceğini kaydettikten sonra, Midilli'de tiyatro bulunmadığına, geçen sene kış mevsiminde Güllü Agob tiyatrosu'nun Midilli'ye de gelip, kendisinin *Zavallı Çocuk* ve *Âkif Bey* adlı eserlerini temsil ettiklerine, o sırada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi bulunan Kürd Sa'îd Paşa'nın kendisinin aleyhinde halkı şikâyete teşvik etmişse de bunu başarmağa muvaffak olamadığına dâir bilgi veriyor. Şâirimizin üzerinde durduğu bir başka mes'ele, Midilli'deki Rum mektebi hocalarından birinin *Pilevne* adlı Rumca bir tiyatro eseri yazıp, basılması için Mutasarrıflık'a başvurması, kendisine, bunun Mutasarrıflık'a değil, Maârif Nezâreti'ne âit olduğu bildirilince, Sâ'îd Paşa ile dostluk te'sis eden bu Rum, Said Paşa'nın himâyesine de güvenerek Rus Konsolos Vekili'ni Kemal aleyhinde şikâyete sevketmesidir; Rusya Konsolos Vekili'nin, Kemal'in Rusya aleyhinde bir tiyatro eseri yazdığı, hattâ temsil ettirdiği hakkında İzmir Konsoloshânesi'ne şikâyeti de müsbet bir netice vermemiştir. Bütün bunların, hâlen Hâriciye Nâzırı Sa'îd Paşa'nın çevirdiği dolaplar olduğu kanâatına varan Kemal, kendisini de, bu tiyatro rivâyetleri ile Vefik Paşa'nın âkıbetine uğratmak istediklerini yazıyor Vefik Paşa, 4 Şubat, 1879'da Bursa'ya Vâlî ta'yin edilmiş, 1881'de burada bir tiyatro açmış, bilhassa Molière'den terceme ve adapte ettiği kendi eserlerini de temsil ettirmiştir; halkı zorla tiyatroya sevkettiği, me'murların maaşından bilet parası kestirdiği v.b. birçok dedikodular yüzünden hakkında tahkikat açılarak, 3 Ekim, 1882'de Bursa Vâliliği'nden azledilmiştir[2]. Kemal'in tam bu sıralarda yazılan mektubundaki, "Bilirsin ki ömrümde ben Ahmed Vefik Paşa'yı takdir etmedim; hattâ *Mikromega*'ya yazdığı tercemeyi tezyif yolunda bir makâleye de başladım; *mukaddime*'sini neşrettik[3]" cümleleri, bu bakımdan çok mânâlıdır. Edebsiz gazetelerin, dâimâ edebsiz Vükelâ'ya, edebsiz me'murlara dalkavukluk ettiklerine de dikkati çeken şâirimiz, ancak, pâdişâh'ı ile vicdânı nazarında kendisini mes'ul saydığı için, bu gibi dedikodulara kıymet vermediğini ifâde ediyor.

---

[1] Emin Bey'in kısaca hâltercemesi için, torunlarından Dr. Muhibbe Darga'nın yazısında az, fakat çok faydalı bilgi verilmiştir (Dr. Muhibbe Darga— Dr. Ali Alparslan, *Namık Kemal*'in *Bilinmeyen Bir Mektubu, Belleten*, c. XXXIII., nu. 129, Ocak, 1969, s. 35 v.d.).

[2] Bu hususta daha çok bilgi edinmek için, *Ahmed Vefik Paşa* hakkındaki araştırmamıza bk., *Belleten*, c. XXVIII., nu. 109, 110, Nisan, 1969, s. 123, 252 v.d.

[3] Kemal'in bahsettiği bu yazısı, *Mecmua-i Ebüzziya*'da basılmıştır (C. II., nu. 17, 15 Cemâdâ I., 1298/15 Nisan, 1881); daha çok bilgi edinmek için, yukarıdaki 2 numaralı notta kayıdlı araştırmamıza bakınız (S. 252).

Kemal hakkındaki şikâyetler kadar, 1882'de, bir Mutasarrıf'ın tiyatro açmasının, halkı ve me'murları verilen temsilleri görmeğe teşvikinin suç sayıldığını göstermesi bakımından tiyatro tarihimiz için de mühim olan bu mektubun, başındaki ile sonundaki tarih biribirini tutmamaktadır. Kemal'in birçok mektuplarında, dalgınlıkla kaydettiği böyle biri ötekini tutmayan tarihlerden hangisinin doğru olduğunun ta'yini, bâzan cidden çok uğraştırıcı olmaktadır. Mektubun ilk cümlesinde, Emin Bey'in 7 Zi'lhicce, 99 (20 Ekim, 1882) tarihli mektubuna cevap olduğu kaydedildiği hâlde, Kemal'inkinin yazıldığı tarih 9 Zi'lhicce, 98 (2 Kasım, 1881)'dir. Bu husus, Dr. Ali Alparslan'ın da dikkatini çekmiş, fakat mes'elenin aydınlatılmasına çalışılmayarak, "Mektubun başında 99 sonunda da 98 senesi yazılıdır. İkisinden biri yanlış olsa gerektir" denilmekle yetinilmiştir. Acabâ bu tarihlerden hangisi doğru? Kemal, oğlu A. Ekrem'e yolladığı 12 Nisan, 1882 tarihli mektubunda, "Benim âşıklığım, senin tiyatroda na'ra attığın meğer hükümsüz imiş" diyor[4]; aşağıdaki mektupta kaydettiğine göre, Güllü Agob tiyatrosu Midilli'ye geçen kış mevsiminde ve Kürd Sa'îd Paşa'nın vâliliği sırasında gelmiştir ve bu mektubun yazıldığı sırada Sa'îd Paşa, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nden ayrılarak Hâriciye Vekilliği'ne getirilmiş bulunmaktadır. Sa'îd Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nden alınıp yerine Nâşid Paşa'nın ta'yini 9 Nisan, 1298 (21 Nisan, 1882)'dedir[5]. Bu deliller, mektubun başındaki tarihin doğru, sonundakinin yanlış olduğunu, dolayısıyle 9 Zi'lhicce, 1298'de değil, 9 Zi'lhicce, 1299 (22 Ekim, 1882)'da yazıldığını gösterdiği gibi, Vefik Paşa'nın, Bursa'da açtığı tiyatro yüzünden azli hâdisesinin 3 Ekim, 1882'ye rastlaması da[6], bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Mektubun Kemal'in el yazısıyle metni, Emin Bey'in torunu Dr. Muhibbe Darga'dadır ve kendisine, Emin Bey'in oğlu bulunan babası Dr. Sa'id Darga'nın 1963'de ölümüyle intikâl etmiştir. İstanbul Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümü doçentlerinden Dr. Ali Alparslan tarafından, mektubun muhteviyâtı hulâsa edilmek ve metni yeni harflere çevrilmek sûretiyle, klişesiyle birlikte basılmıştır[7]. Esas olarak mektubun klişesinden faydalandık; Dr. Ali Alparslan'ın yeni harflere çevirdiği metinle karşılaştırmak sûretiyle neşrediyoruz.

521. Mâbeynci Emin Bey'e

22 Ekim, 1882

Beyim,

7 Zi'lhicce, sene 99 tarihli mektubunu aldım. Bu hafta Midilli'ye *Nemçe* vapuru uğramamış ve binâenaleyh mektubun İzmir'den dolaşarak geçmiş olduğundan elime yarı gecede geçebildi. Bereket versin ki vapur biraz eğlenecek; ben de cevabını verebileceğim.

[4] Bk., bu ciltteki 500 numaralı mektup (S. 138).
[5] Bu ciltteki 500 numaralı mektubun *önsöz*'üne bakınız (S. 137, not—1).
[6] Bk., yukarıdaki not—2.
[7] Bk., yukarıdaki not—1.

Ettiğin istîzâh[8] fermân-ı velînı'metle olduğunu söylüyorsun. Ben de bu fermana hürmeten izâh-ı meram ediyorum.

Rivâyete göre ben burada bir tiyatro yapmışım. O tiyatroda kendi eserlerimi oynatırmışım. Me'murînin maaşından yüzde on, veyâ beş nisbetinde birşey kat'ederek tiyatronun ikmalâtına tahsis etmişim, hattâ locanın birinde devrilmişim!

Şevket-me'âb Efendimiz'in elbette asdıkādan bendeleri vardır. Anlardan[9] birini gönderirler. Midilli'de tiyatro var mıdır, me'mur maaşlarından, tekā'üd sandığından başka bir behâne ile para kesiliyor mu; Kemâl, locada veyâ tiyatroda devrilir takımdan[10] mıdır; buralarını pek güzel, pek kolay tahkik ettirebilirler.

Buraya geçen kış ma'hud Güllü Agop takımının bir cüz'ü geldi. Bu cüz' Selânik'te, Çanakkal'ası'nda bir hayli müddet san'atlarını icrâ ettikten sonra burada da yirmi, yirmibeş kadar oyun oynadılar. Oynadıkları oyunlarda, benim Magosa zindanında iken yazdığım ve yine Magosa zindanında iken İstanbul'da basıldığını, oynandığını işittiğim *Zavallı Çocuk* ile *Âkif Bey*'i de oynadılar. Tiyatrolarını kendileri tutmuş, kendileri tanzim etmiş idi. Oldukça mahâretle icrây-i san'at eylediklerinden ben de oyun oynadıkları gecelerin ekserinde hazır bulundum. Me'murlardan maaş kesmeğe ne hâcet; bana on abone tahmil ettiklerinden, gelen me'murların birçoğu da benim verdiğim biletler sâyesinde gelirdi. Locada ve yâhut locadan devrilmiş olsam, bir tarafım kırılmak, ezilmek, lâzım gelirdi. Hiç olmazsa birkaç gün yatakta kalırdım. El-hamdü li'llāh tâmmü'l-a'zâyım. Yatağa düşecek kadar hastalandığım da yoktur.

Midilli'de tiyatro bulunduğu zaman Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi, şimdi Hâriciye Nâzırı olan devletlu Sa'îd Paşa Hazretleri idi. Bilmem neden iktizâ etmiş ki Midilli Mutasarrıfı, tiyatro yapmak, tiyatro yazmak, tiyatroda düşmek ile vakit geçirdiği hâlde azletmeğe ve hattâ azlettirmek için bir hakikat, bir şikâyet beyân etmeğe muktedir olamamış; vâliliğin[11] şanı, maiyyetinde bulunan me'murların seyyiâtını da setretmek mi imiş!! Fesubhāna'llah!

[8] Krş., Ali Alparslan basımı, istizâhı
[9] Krş., ayn. bsm., Onlardan
[10] Krş., ayn. bsm., takımından
[11] Krş., ayn. bsm., vâlilik

Müşârü'nileyh hazretleri vâlilikte bulundukları zaman aleyhime bir mahzar tertib ettirmek için Midilli'ye kadar adam göndermiş ve burada bulunan birkaç edepsiz, kendilerinin ve yâhud adamlarının tertip ettikleri varak-pâreyi imzâ ettirmiş ve fakat ehl-i ırz gürûhundan gördüğü muhâlefet ve himâyet-i mahsûsa-i Padişâhî'ye igtirâren göstereceğinden emîn olduğu mukâvemet korkusuyla resmen takdim ettirmeğe cesâret edememişti.

O sırada idi ki Midilli Rum mektebi hocası, *Pilevne*[12] nâmında Rumca bir tiyatro tertib etmiş ve basılması için mutasarrıflık makâmına mürâca'at eylemiş idi. Böyle şeylerde merci', Maârif Nezâreti olduğunu beyân ettim. Aradan bir ay geçer geçmez benim haddini bildirmekle ve Said Paşa Hazretleri'nin burada bulundukları zaman her nasılsa aralarında hâsıl olmuş olan ülfet-i uhuvvetkârâneyi tecdîd etmekle meşgûl olduğumuz Rusya Konsolos Vekili, benim gûyâ Rusya'yı tahkir için bir tiyatro yaptığımı ve hattâ oynattığımı ma'raz-ı şikâyette İzmir Konsoloshânesi'ne beyân etti. Hande-i istihzâdan başka bir cevab alamadı.

Zannıma göre, mehâfil-i ecnebiyyede cereyân eden sözler, Midilli Rusya Konsolos Vekili'yle devlete, millete ve hattâ haysiyyet-i hükûmet ve hilâfete rağmen mücerred beni kırmak için Konsolos Vekili'ne hempâlık denâ'atini ihtiyâr eden Hâricîye Nâzır-ı bî-nazarının netice-i ihtirââtıdır. Müşârün'ileyh, vâli iken benden, üç ay evvel vefât ettiğini resmen öğrendiği bir kaymakamı üç ay sonra mezardan çıkarmağa emir verir yolda Yunan Konsoloshânesi'ne[13] irsâl ettirmek istediği gibi Midilli'de tiyatro mevcud iken ya, "[14] اَلْخَائِنُ خَائِفٌ " hükmüne, veyâ, "Alçaklar kînini fırsat vaktinde isti'mâl etmek için gönlünde saklar" kavl-i firengânesine[15] ittibâ' ile hiçbir şey söylemeğe cesâret edememiş iken,

Hat_āverler güzeştē hüsn-ü-ānın yād_eder gāhî
Misāl-î merdüm-î müflis zamān-î devletin söyler

[12] Krş., ayn. bsm. bu kelime okunamamış, Yulone (?) şeklinde yazılmıştır.

[13] Krş., ayn. bsm., ve yolda bulunan konsoloshanesine

[14] Krş., "*Elhainū haif*". Doğrusu: "*El-hâinū haif*", veyâ "*El-ḫā'inū ḫā'ifūn*": Hâin olan korkaktır.

[15] Krş., ayn. bsm., saklar". Kavl-i firengânesine

kabîlinden olarak Midilli'de şimdi mefkud olan bir tiyatroyu[16] mevcud kıyâs etmesine ve o tiyatro benim tarafımdan yapıldığını ve me'murların maaşı kesilmek sâyesinde beslendiği tasavvurunda bulunmasına ta'accüp olunmaz. Zaten Hâriclye Nâzırı Paşa Hazretleri'nin nazar-ı basîreti, hiç göremediğim kirpiklerinden ileri geçebileceğini bilemiyorum; ümid edemiyorum. Şu kadar var ki müşârün-ileyh hazretleri Firenk kunduracıları kadar dürüst Fıransızca söylemekten ve hiçbir lisanda hiçbir fenne müteallik bir kelimenin ma'nâsını bilmemekle berâber, Rizâ Paşa dalkavukluğundan yetişmiş ve Terceme Odası'na bir kâğıdın ma'nâsından, imlâsından kat'-ı nazar, satırını doğru yazmağa muktedir olamadığı hâlde çırağ olduğu gibi, Oda'dan yine o hâli ile çıkmış olduğundan bile intibah hâsıl etmeksizin 'Âlî Paşa taslaklığını kendince bekāy-ı ikbâl ve hırs-ı câha medâr-ı münferid addeylediğinden[17] mehâfil-i ecnebiyyede bana dâir cereyân eden sözlerin, "Kemâl, Ahmed Vefik kabilindendir. O da tiyatro yazıyor. Konsolosları, ötedenberi hâiz oldukları imtiyâzdan bile mahrum ediyor. Bu cihetle Ahmed Vefik'ten bile şeni'dir. Ne çâre ki Padişâh'tan himâye görüyor. İtalya devleti ile nekadar şeyler cereyân etti. Yine Kemâl'i Pâdişâh himâye etmedi mi?" yolunda kendinin ihtirâ' ve îrâd eylediği türrehât netâyicinden[18] olduğuna şüphe var mıdır?

Bilirsin ki ben ömrümde Ahmed Vefik Paşa'yı takdir etmedim. Ömrümde bir kerre yanına gitmedim; ömrümde bir kerre bir hâline taklid etmedim; hattâ *Mikromega*'ya yazdığı tercemeyi tezyif yolunda bir makāleye de başladım; mukaddimesini sen neşrettin[19].

Yine bilirsin ki ben Midilli'de hiç tiyatro yazmadım. Yalnız *Celal*'i ikmâl ettim. Ânı da[20] vâsıtanla huzûr-ı hümâyûna takdim eyledim.

Hele her şeyden a'lâ bilirsin ki Midilli'de bulunan ve topyekûn yetmiş-seksen kişiye âid olan zükûr-i islâmiyye ashâb-ı kalemine velev ki tiyatro kuvvetiyle olsun kendi bildiğim kadar Türkçe öğretebilmek, lisânın terakkîsine, milletin tefeyyüzüne medâr olur ve bu maksad

[16] Krş., aynı. bsm., tiyatro
[17] Krş., ayn. bsm., addedildiğinden
[18] Krş., ayn. bsm., türrehât ve netâyicinden
[19] Yukarıdaki 3 numaralı not'a bakınız.
[20] Krş., ayn. bsm., Onu da

için me'murların maaşından para kat'ına kadar tagallüb ihtiyârı lâzım gelir zannedecek bir mecnun değilim.

Ahmed Vefik Paşa'nın şimdiye kadar ikâme edegeldiği tiyatro mecnunluğuna Selânik'i dolaşmış, Çanakkal'ası'ndan geçmiş ve hâlâ İzmir'de bulunmuş olan bir tiyatronun yalnız birkaç gün Midilli'de bulunmasını misâl göstermek ve Selânik'ten ve Çanakkal'ası'ndan, husûsiyle İzmir'den bahsedilmemek bed-nazar paşa hazretleri'nin İstanbul'da, gitti gideli kemâl-i kereminden hakkımda işâ'e ettiği müfteriyyâtı, sefâretlere de bi'z-zât ve bi'l-vâsıta ismâ' ederek hükûmet-i seniyyeyi, me'murlarının şahsında terzil ve tahkir etmekten ve Avrupa nazarında kendini[21] Saltanat-ı Seniyye'yi istedikleri gibi kullanmak için vâsıta-i münferide göstermekten başka bir ma'nâya hamlolunabilir mi?

Gazetelerin neşriyyâtına gelince, ben yalnızca Pâdişâh'ımla vicdanım nazarında mes'ul olmamağı arzu ederim. Birçok zamanlar gazetecilik ettim. Edebsiz gazetelerin dâimâ edebsiz vükelâya, edebsiz me'murlara vâsıta olduğunu da bilirim.

Ben Pâdişâh'ımdan emînim; emrini almadıkça vükelâsı aleyhinde söz yazmak kadr-i hükûmeti tahfif demek olacağı[22] için şimdiye kadar ihtiyâr etmedim. Bu mesleki ihtiyâr etmek de istemem; fakat fermân-ı hümâyunları o merkezde ise vükelâyı, süferâyı, yüzlerindeki nikâb-ı riyânın ref'iyle, mevhûb oldukları şekil ve mâhiyyette göstermeğe hazırım. Emniyyet buyurulsun ki ben ömrümde hezeyan söyler yolda[23] serhoş olmadım. Buna da emniyyet buyurulsun ki serhoş değil, hattâ mecnun olsam da söyleyeceğim saçma, Hâriciye Nâzırı Hazretleri'nin mevtâları diriltmek için verdiği emirlerden ma'kûl olur. Bâkî duâ.

9 Zi'lhicce, sene 98 (99)

Kardeşin,

KEMAL

[21] Krş., ayn. bsm., kendisini
[22] Krş., ayn. bsm., tahkir demek olacağı
[23] Krş., ayn. bsm., yolunda

DXXII.

Kemal, *Üss-i İnkılâb*'taki bâzı fıkralarından dolayı A. Midhat'e sert bir ifâde ile yazdığı iki mektup göndermiş [1], ondan sonra da hemen dâimâ onun aleyhinde bulunmuştur. Aşağıdaki satırları yazdığı sırada bâzıları Arap, bâzıları Garb edebiyatından faydalanmağı ileri sürüyor, eski-yeni mücâdelesinden doğan münâkaşalar cereyan ediyordu. Günlük gazeteler gözden geçirilince hemen hepsinde bu tarz yazılara rastlarız; hepsi de muhteviyatca biribirine benzer. Edebî neşriyata pek az yer veren *Cerîde-i Havâdis*'te bile, münâkaşalara iştirâk edildiğini görmekteyiz: Edebiyat-ı efrencîye'nin derecesini takdir edenler arasında münakaşanın eksik olmadığından, *Hulyâ* kelimesini Âkif Paşa'nın *vav*'le, Pertev Paşa'nın *vav* kullanmaksızın yazmasından dolayı Âkif Paşa'nın, Efendiler'in *hulyası* (خلیا) başka, benim *hûlyâm* (خولیا) başka diye bir tezkire yazdığından başlanılarak, dilimizin kâidelerinin tesbit edilmediği, lisân-ı Osmânî, lisân-ı Türkî ta'birlerinden hangisinin doğru olduğu, bir cemiyet teşkili ile dilimizin islâhı, yeni nesrin eskiye üstünlüğü ileri sürülürken, Roman ve Tiyatro nev'inde eserlerin ahlâkın islâhına yardım edip etmediği, yenilerin eskileri beğenmediği, fakat biribirlerine de ta'rîzden geri kalmadıkları, hattâ Edîb-i A'zam dedikleri kimselerin bile ta'birlerine i'tirâzla eserlerini tedkikleri, gençlerin Arabî ve Farsî'ye, veyâ Fıransızca'ya i'tinâ ile iki gurupa ayrıldığı, yâhud bir şahsa bağlanarak onun fikirleri dışındaki düşüncelere kıymet vermediği v.b. birçok mes'eleler münakaşa mevzuu olmuştur. Bu arada sâde dili ve ağır ifâdeyi tercih yüzünden ikiye ayrılanlardan ilki Ahmed Midhat'in *Hasan Mellâh*, ikincisi ise Kemal'in *Cezmî* adlı romanında görülen ifâde tarzını tasvib etmişler, Nergisî ve Veysî gibi eski münşîlere ta'rizde bulunan yenilik tarafdârları, Kemal'i, *Cezmî*'de kullandığı san'atli, yabancı kelimeleri muhtevî ifâdesinden dolayı muâhaze etmişlerdir. "*Cezmî* müellifi Reisü'l-Üdebâ'dır desek bile, *Hasan Mellâh* gibi *Cezmî*'yi herkes anlayamaz. Mâdem ki herkesin anlayamayacağı bir sûret-i inşâ tecvîz olunuyormuş, bu sebepten niçin *Şefik-Nâme* ve Veysî'ye ta'riz edelim"; "Erbâb-ı Kemal, dâimâ yekdiğerine ta'riz etmek ve kendi kemallerinden kimseyi hisse-mend eylememek için mi mahlûktur? Hattâ erbâb-ı kemal'in birkısmı tasnîfât ve te'lîfât vücûde getirmiş olsa bile, diğer kısmı tarafından şiddetli i'tiraz ve tenkide uğruyor. Bâzı erbâb-ı kemal vardır ki kendisini şu yolda sihâm-ı kazâya hedef etmeyeyim diye, kendi kemâlinden herkesi mahrum eder. İşte bu sebepten ahîren ulûm ve fünûn terakkî edememiştir" cümleleri ile Kemal'in eserlerine ve şahsına da tevriyeli ifâdelerle ta'rizde bulunulmuştur. Edebiyat-ı Garbîye tarafdârları vesilesi ile Avrupaî eserleri örnek alarak tiyatro v.b. sâhada eser veren Şinâsî için de "Bir üstad olamamıştır; ancak Şinâsî bâzı gençlere üstad olmuşsa da o da lisân-ı Osmânî için bir hizmeti olduğundandır" hükmü verilmiştir [2].

[1] Kemal'in 24 Ağustos ve 13 Eylûl, 1878 tarihli, çok uzun bu iki mektubunun metni ve içindekilerin tahlili için, bu kitabımızın ikinci cildine bakınız (S. 218, 249 v.d. 336 ve 347 numaralı mektuplar).

[2] Bu seri makâleler, *Edebiyat* umûmî başlığı ile, imzâsız olarak neşr ve Âkil

İşte bu gibi mütâleaların neşredildiği sırada Ahmed Midhat tarafından yazılan *Edebiyat-ı Garbîye*'yi müdâfaa yolunda ve taassub hakkında yazılan makale[8] Kemal'i çok memnun bırakmıştır; bu sebeple Ahmed Midhât'i medhediyor. Kendisi de bir makâle yazarak göndermiştir; herhâlde *Vakit*'te aleyhindeki neşriyâta cevaptır. O gazetede resmen basılması mümkün olmakla berâber, istenilmeyerek tab'ına, *Tercemân-ı Hakikat*'te yer verilmesini tercih etmektedir. Edebî münâkaşalara da karışmak, edebiyat-ı cedîde tarafdârlarını da hafif bir dokunmakla okşamak niyyetinde olan Kemal, göndereceği makâleyi beğendiği takdirde *Tercemân-ı Hakîkat*'te neşredebileceğini A. Midhat'e bildirmektedir.

Kemal'in, mektubun yazıldığı ve *Cezmî* hakkında münâkaşaların cereyan ettiği sırada Garb edebiyatı tarafdârları ile alâkasını anlatan, hattâ dâimâ aleyhinde bulunduğu A. Midhat'e bile yakınlık duyduğunu aydınlatan bu mektubu, kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 216).

---

ile Edib arasında geçen konuşmalar tarzında tertibedilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5081, 5094, 5097, 5100, 5105, 5107, 5110, 5113, 5116, 5119, 5125, 5129, 5139-40, 5141, 5146; 30 Ağustos, 24, 27 ve 30 Eylûl, 5, 7, 10, 16, 19, 29 Ekim, 2, 12-14, 19 Kasım, 1882).

[8] Ahmed Midhat Efendi'nin, *Ta'lîm-i Edebiyat ve Mulâhazat* ile *Hacı İbrâhim Efendi'ye Cevap* başlıklı makâleleri de mektubun yazıldığı günlerde neşredilmişitir. (*Tercemân-ı Hakikat*, nu. 1298, 1310, 10 ve 28 Ekim, 1882). Ahmed Midhat bu makâlesinde, *Ta'lîm-i Edebiyat*'ın günün ihtiyaçlarına göre mükemmel bir eser olmadığını, esasen bunu müellifinin de teslim ettiğini, Hacı İbrâhim Efendi'nin Arabî'den faydalanma fikrinin yersizliğini ileri sürerek, "Osmanlı lisânı kendi istiklâlini isbâta yaklaştıkça, kavâ'idini dahi *Ta'lîm-i Edebiyat* sâhibi gibi müdekkiklere ihtâra başlamıştır" cümleleri ile R. Ekrem ve onun gibi yenilik tarafdârlarına verdiği kıymeti ifâde etmiştir.

Hacı İbrâhim Efendi, *Ta'lîm-i Edebiyat*'a, "Âsâr-i eslâfı takbîh ve tezyiften ve şiir ve inşâ'da ânların isrine gidenleri tekdir ve ta'niften gayr-i hâlî bulunması" bakımından i'tiraz etmiş (*Tercemân-ı Hakikat*, nu. 1289, 29 Eylûl, 1882), R. Ekrem'in cevâbına, *Mülâhazât* başlıklı makâlesi ile mukâbelede bulunmuştur (Nu. 1292, 1293, 3 ve 4 Ekim, 1882). R. Ekrem'in *Müdâfaât* başlıklı makâlesi münâsebetiyle yazdığı cevâbında, *Ta'lîm-i Edebiyat*'ın istiâre bahsindeki yanlışlara da temas eder; R. Ekrem, makâlesinde, Şinâsî'nın, "Bir eserin ki sâni'i insan ola, mümkün müdür ki anda noksan olmaya" cümlesini naklederek, bir daha bu bahse temas etmemiş, bunu müteâkip Abdurrahman Süreyyâ, *Ta'lîm-i Edebiyat*'ı medheden ve *Tebrik* başlıklı, Ahmed Midhat da ayni nüshada R. Ekrem'i müdâfaa eden bir makâle neşretmiş, münâkaşa böylece sona ermiştir (Bu makâleler için bk., *Tercemân-ı Hakîkat*, nu., 1295, 1297, 1298; 6, 9, ve 10 Ekim, 1882).

522. Ahmed Midhat'e

22. X. 1882

Midhat,

Biribirimize dargınız; fakat bu dargınlık biribirimizin hâlini takdir etmemek, biribirimize hîn-i hâcette mürâcaat edememek derecesine gitmesine, senelerce biribirimizi adımızla çağırdığımız, veyâ Türkçe'si senli-benli görüştüğümüz mâni'dir.

Edebiyat-ı Garbîye ile, teassub hakkında olan bendini, sûret-i mahsûsada tebrik ederim. Sen, benden böyle bir mektup almağı me'mûl etmezdin ya? Hayır, işte ben de senden o kadar ciddî, o kadar cesûrâne bir *bend* neşredebileceğini ümid etmezdim. Niçin me'mûl etmezdin diye sorma; yâhut sorarsan, fikrine mürâcaat et, vicdânına danış; suâlinin cevabını da sen ver!

Dinle, daha söyleyeceğim var. Ben, rüşvet-i kelâmiyyeyi sever takımdan değilim. Burasını pek a'lâ bilirsin; hattâ mevcûdiyyetini bildiğin kadar bilirsin. O cihetle, mukaddimeyi aşağıda isteyeceğim himmet için bir mukaddime kıyâs etme!

Sana bir makâlecik gönderiyorum. *Vakit*'e resmen yazdırabilirdim; fakat ikrâh ile birşey yazıldığını istemem. Nâmus nâmına, *Tercemân*'ın ilk nüshasında neşrolunmasını isterim.

Edebiyat bahsine ben de karışacağım. Allâh cezânızı versin! Sen şöylesin, sen böylesin diye diye, beni edebiyatca şâhid-i vâhid derecesine i'lâ ettiniz. Çâresiz, hüküm yolunda birşey yazacağım. Hepinizi te'dîb edeceğim; fakat edebiyat-ı cedîde tarafdârlarını, hafif bir dokunmakla okşayacağım. Edebiyat-ı 'atîka tarafdarlarına da, kalem yerine bir süpürge sapı sallayacağım. Yazacağım şey, *Tercemân*'a gelecek ya, beğenirsen basarsın.

10 Teşrinievvel, sene 98

Kemal

DXXIII. — DXXIV.

Feride Hanım'la Rif'at Bey'in nikâhı, Midilli'de, 20 Ekim, 1882'de kıyılmış, Namık Kemal, Mustafa Efendi ve oğlu Hüseyin Hilmî (Paşa), Bozca-adalı Tevfik şâhid olarak bulunmuşlardır. Bu münâsebetle Rif'at Bey'in ağabeyleri Abdullah ve

Habib Bey, 28 Teşrinievvel, 1882'de Kemal'e, "Rif'at'i hakikaten evlâdlığa kabûl buyurmuş olduğunuza dâir bu gün aldığımız haberden kesb-i fahr ile 'arz-ı teşekkür ederiz" cümlesinden ibâret telgraf göndermişlerdir[1]. Kemal'in Rif'at Bey'e yolladığı aşağıdaki mektubu tarihsiz olmakla berâber, muhteviyâtı gözönüne alınınca, bu evlenmenin ilk günlerinde yazıldığı anlaşılır ve evin bir odasından bir başka odasına gönderilmiştir. 1882 Ekim'inde yazıldığını tahmin ettiğimiz bu mektubun Kemal'in el yazısı ile olan nüshası Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 600). M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II, s. 519).

Feride Hanım'la Rif'at Bey'in evlenmeleri üzerine, Lastik Said, 19 Ekim, 1882 tarihli *Vakit* (Nu. 2499, 6 Zi'lhicce, 1299) gazetesinde, "Midilli Mutasarrıfı atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'nin, sinn-i izdivâca vâsıl olan kerimelerini meşhur Temurleng ahfâdından Rif'at Bey nâmında bir zâta ahd-ü tezvic etmek üzre mîr-i müşârü'nileyhi Midilli'ye cezbeyledikleri mesmûumuz olmuştur. Mîr-i müşârü'nileyh hazretlerinin edebiyatta olduğu gibi muâmelâtta dahi fikr-i me'âlîden ayrılmadıklarına şu intihapları bir delîl-i celîdir yolunda bir latîfe ile ehibbâsı bize ihbâr-ı keyfiyyet ettiler" fıkrasını neşretmiştir[2]. Kemal'in aşağıdaki mektubu işte bu fıkraya cevaptır. Fıkra müellifinin, Rif'at Bey'in ayağındaki aksaklıktan bahsine karşılık, iğneleyici bir ifâde ile, dâmadının, pekçok şehid veren bir âileye, kendisinin de Topal Osman Paşa soyuna mensup olduğunu, kızını verdiği adamın meziyyetlerini ayağında, çizmesinde değil, başında, gönlünde aradığını yazıyor.

Tercemân-ı Hakikat gazetesinde (Nu. 1310, 15 Zi'lhicce, 1299/28 Ekim, 1882) basılan mektup, M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 529 v.d).

523. Menemenli Rif'at Bey'e

Ekim, 1882

Beyimiz,

Yine bu gün içeride yemek yeyip de, kızımı aç bırakacaksın. Ben, kızımı serbest alıştırmıştım; sen mahcupluğunu sirâyet ettirdin. Ben, sana açlıktan öldürmek için kız vermedim —Bak, şu benim gevezeliğe!! Sanki aşcıbaşı açlıktan adam öldürmek için kime hâcet bırakıyor—; ma'mâfih sanki derim, yeni evlenenler o kadar haremde oturmaz imiş derler.

Kemal

Yâhud Biz Hazretleri

[1] Feride Hanım'ın nikâh izin-nâmesi kılişesi ve yeni harflere çevrilmiş metni ile bu telgraf, M. C. Kuntay tarafından — Nu'man Menemencioğlu'nun dosyasından faydalanılarak — basılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 518, 526; 519).

[2] *Ayn. yer.*, s. 527 v.d.

524. Kemal Beyefendi Hazretleri'nin

Ehibbâsından Birine Gönderdiği Mektuptan Bir Fıkradır

Ekim, 1882

Vakit'in, 6 Zi'lhicce, 1299 (19. X. 1882) tarihli nüshasındaki *Latîfe*, veyâ ta'bir-i sahîhiyle cilve neşretmeğe cesâret buyuran ahbâbım, kimler olduğunu soruyorsun.

Ehibbâ, orada zâten ters bir ma'nâya kullanıldığı gibi, cemi' sîgasının isti'mâli de sâhibinin sîga-i cem'e çekilen yadigârlardan olduğunu îmâ için olsa gerektir. Ma'lûmdur ki çingene çalgıcıları gibi muhâvere sırasında bir sözü birkaç kişi birden söyleyemez.

Kendine muhib ve muhibbin katmerlisi olarak ehibbâ ünvânı veren kim ise, benden birşey almağa, veyâ bana birşey vermeğe alışmış yâdigârlardan biri olduğunda şüphe yoktur. Hangisi olduğunu ne bileyim? Nâmusu ola idi, böyle bir sözü yazarken düşünür de, nâmusa muvâfık bulduğu hâlde altına imzâsını kordu.

Fıkranın bir cihetine merâk ettim. Rif'at Bey'in Temurleng ahfâdından olduğuna bizim katmerli ehibbâ acabâ kerâmetle mi, yoksa kehânetle mi hükmetmiş? Rif'at Bey, Hanedân-ı 'azîmü'ş-şân-ı Osmânî'nin zuhûrundanberi o hânedana hizmet yolunda alaylarla şehit vermiş bir âileye mensuptur; başka bir hânedân-ı saltanat efrâdından değildir.

Temurleng lafzından murad, dâmadımın ayağında bir âriza-i muvakkate, veyâ dâime bulunduğunu göstermek olacak!.. Öyle değil mi?

Ben ise, doksan yaşında makâm-ı sadârete gelmiş ve doksaniki yaşında devlet yolunda ihrâz-ı şehâdet etmiş olan ve sıdk-u vefâsını Avrupa müverrihlerine bile tasdik ettiren Topal Osman Paşa'nın evlâd-ı zükûrundanım. Hazret-i Mevlâna'nın,

سر بزمین دم بہوا میکند [3]

sözüyle ta'rif ettiği takımdan değilim ki karâbetime kabûl edeceğim adamın meziyyâtını, başını, gönlünü bir tarafa bırakarak ayağında, çizmesinde arayayım. Bu fıkrayı yazan zât ahvâl-i âlemden o kadar

[3] "*Ser be-zemîn, dûm be-havâ mîkuned*": Başı yere eğiyor, kuyruğu havaya dikiyor.

bî-haber imiş ki, Kemal'in velînî'metine, pâdişâhına mürâcaat etmeksizin hiçbir hareket etmeyeceğini bile düşünememiş!

Rif'at'ın bana hâsıl ettiği sihriyyet, irâde-i seniyye iledir. Efendi'nin istihzâsı da benden, Rif'at'ten ziyâde, o irâdenin sâhibine âit oluyor.

DXXV.

1882'de, *Vakit* gazetesinde "Midilli'den Tahrirât, 29 Teşrinievvel" başlığı ile neşredilen yazıda (Nu. 133), yukarıdaki tarihten bir hafta kadar önce İngiltere donanmasına mensup *Zırhlı Sultan* adlı bir *Firkateyn*'in Midilli'de Kal'a-i Şâhâne önünde selâm resmini îfâ ettiği, buna karşılık kal'adan yirmibir pâre top atıldığı, Mîralay rütbesindeki bir suvârînin Kemal'i hükûmet konağında ziyâret ettiği, Mutasarrıf'ın bu ziyâreti iâde için gemiye gittiği zaman onyedi pâre top atıldığı kaydedilmiştir. Yine bu yazıda, mezkûr yerde *Firkateyn*'in bir hafta kaldığı, geminin top, torpido ve mitralyözler atarak nişan ta'limi icrâ ettiği ve halkın bunları seyretmiş, muzika dahi karaya çıkarak bâzı parçalar çalmış, şehri elektrik ışığıyle aydınlatmış, Sığri'ye doğru hareket etmiş olduğu bildiriliyor. Kemal'in Maârif sâhasındaki çalışmalarından bahsedilerek, "Mutasarrıf-ı müşârün'ileyh Hazretleri'nin maârif husûsunda der-kâr olan hüsn-i himmetleri sâyesinde nefs-i Midilli'de bulunan Mekteb-i İbtidâîye ve Rüşdîye ile Mekteb-i İnâs'ın talebe ve tâlibâtının sûret-i tahsilleri hakikaten takdire sezâ-vâr olup, tâlibâtın el işleri ayrıca mûcib-i hayret olmuştur" denilmekte, Midilli'ye bağlı Molova ve Safra kazâlarında birçok rüşdîyelerin bulunması sâyesinde halkın cehâletten kurtulduğu, zeytun mahsûlü ve hubûbâtın bol olduğu, ekmeğin has fırancala kadar iyi çıkarıldığı kaydedilmiştir [1].

Aşağıdaki mektup bu neşriyat dolayısıyle *Tercemân-ı Hakikat*'e gönderilmiştir [2]. İmzâsız olan bu yazı, Kemal'in resmî hayatını, husûsî mektuplarının muhteviyâtını aydınlattığından mühimdir ve M. C. Kuntay tarafından cevap teşkil ettiği tahrirâtla birlikte—hangi gazetelerin hangi sayılarında basıldığı kaydedilerek—neşrolunmuştur (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 357 v.d.).

525.

Kasım, 1882

Vaktiyle Sakız'a dâir *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilen mektupların sâhibi olduğum cihetle, emniyyetinize mazhar olmuş muhbirlerinizden biri olduğumu iddiâ edebilirim. Muhbirlik vazifesini epeyice

[1] Nu. 2526, 4 Muharrem, 1300/15 Kasım, 1882.

[2] *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 133, 18 Maharrem, 1300/29 Kasım, 1882.

zamandır îfa edemediğimin sebebini suâl etmeseniz bile, bendeniz izâh edeceğim. Eski mektuplarımda da bir münâsebetle yazmıştım ki, bendeniz ticâretle meşgûlüm. Her vakit Midilli'de bulunamam. Sakız havâdisine netice verdikten sonra, ticâret maksadı ile yine öteye-beriye dolaşıyorum. Birkaç gün evvel Midilli'ye avdet ettim.

Gazete mütâleasına pek meraklı olduğum için, İstanbul'da neşrolunan Türkçe evrâk-ı havâdisin umûmunu okuyorum. Geçende *Vakit* gazetesinde Midilli'den yazılmış bir mektup gördüm. Tarz-ı tahririnden kat'-ı nazar, verdiği ma'lûmâtın ekserisinde görülen hatâlar, sâhib-i mektubun yerli olmadığını gösteriyor.

Mektubun mündericâtı içinde en ziyâde câlib-i dikkat olan mektep mes'elesini tashih mecburiyyetinde bulunuyorum. Sâhib-i mektup, Midilli'de maârifin terakkîsinden bahsettiği sırada Molova ve Safra kazâlarında da bir rüşdîye mektebi mevcut olduğunu beyan etmişti. Midilli'de Safra nâmı ile bir kazâ mevcut değildir; bi'l-farz olsa bile, orada bir rüşdîye bulunmak Mutasarrıf atûfetlu Kemal Befeyefendi Hazretleri'nin terakkî-i maârif yolundaki gayret ve himmetlerine delil olamaz; çünki rüşdîye mektepleri müşârü'nileyhin me'mûriyyetlerinden evvel te'sis olunmuştur.

Cezîre dâhilinde iki Rüşdîye mektebi var; birisi merkez-i livâ olan Midilli kasabasında, diğeri de Molova Kaymakamlığı'nın makarrı olan Molova kasabasındadır. Rüşdîye mektepleri hakkındaki i'tirâzım, Mutasarrıf-ı müşârü'nileyh Hazretleri'nin terakkî-i maârif için Midilli'de ibrâz buyurdukları himmet ve gayreti inkâr etmek istediğime haml olunmamalıdır. Müşârü'nileyh, sahîhan, cezîrede onbeş kadar zükûr ve nisâ mektebi te'sis etmiştir; fakat kendilerinden evvel yapılmış iki mektebin de onların zamanında te'sis olunduğunu îmâ eder yolda neşredilen havâdisi tekzîb etmemek elden gelmez.

Mukaddemâ birçok ahvâli ihbâr ettiğim gibi, bu def'a da Midilli halkında gördüğüm hissiyyât-ı me'yûsâneye tercemân olmak isterim. Bu tercemanlık vazifesini de îfâ etmek için, yine gazetenizin vesâtetine mürâcaat mecbûriyyetindeyim.

Yedi-sekiz aydanberidir, Midilli Mahkeme-i Ticâret Riyâseti'ne Vasilâki Efendi nâmında bir zâtın ta'yin olunacağı söylenip duruyordu. Dün akşam *Avusturya* vapuru ile Tiryaki Vasilâki ve yâhut Tiryakioğlu Vasilâki nâmında bir zât teşrif etti ve kendisinin Mahkeme-i Ticâret Reisi olduğu haber alındı. Tiryâkilik sıfatı, kendileri ile peder-

lerinden hangisine âit olduğunu öğrenemediğimden, bu noksân-ı tahkik, muhbirin noksân-ı gayretine haml olunmaz sanırım.

Vasilâki Efendi'nin vürûdu ve husûsiyle me'muriyyeti bir-iki saat içinde şâyi' olmuştu. Posta vapuru ise mûmâileyhin vürûdundan oniki saat sonra kalkıyor; kendinin nerede olduğunu tamâmıyle öğrenemedik.

Ne yalan söyleyeyim, bu şâyi'a, halkı ta'rif olunmaz derecede me'yûs etmiştir; çünki memleketimizin en necîb bir hânedânının da reisi olan Reis-i sâbık Rif'atlu 'Abdî Beyefendi, dirâyet ve istikâmeti ile yedi-sekiz senedenberidir, müstahdem olduğu Mahkeme-i Ticâret Riyâseti'ni âdilâne ve vazife-perverâne bir sûrette idâre etmişti. 'Abdî Beyefendi'nin bi-gayr-i hakkin infisâl ettiğini müteessirâne tekrar ederim. Bir fenâlıkları olsa idi, elbette iştikâ 'ani'l-hükkâm gibi kavâ'id-i kânûniyye ile taht-ı muhâkemeye alınırlar idi. İleride hâsıl edeceğim ma'lûmâtı da yazarım. Bâkî..

DXXVI.

Kemal, aşağıdaki mektubunda, Süleyman Hüsnü Paşa'ya, uzun zamandanberi niçin mektup gönderemediğinin sebebini anlatıyor. Haberleştiği kimselerin sorguya çekilmeleri, tevkifleri, hulâsa ta'kib olunmaları bunun başlıca sebepleridir. Süleyman Paşa'nın neden mektup yollamadığını bilmiyor; bunun belki, vâsıta noksanlığından ileri geldiğini düşünüyor. Süleyman Paşa ona *Harb Tarihi* adlı bir eser yazdığından bahsetmiş olmalı ki, bu eserin tamamlanıp tamamlanmadığını soran Kemal, kendisinin 'Abdü'l-Hamîd'e takdim ettiği *Celâleddin Hârezmşâh* adlı piyesini göndereceğini bildiriyor.

Bir başkasının el yazısıyle, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında bulunan bu mektubu (Nu. 740), Süleyman Paşa ile haberleşmesini aksatan sebepleri aydınlatmaktadır. Bundan önce, *Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Mündsebât ve Muhâberâtı* başlıklı makâlemizde (*Türkiyat Mecmuası*, c. XI., İst., 1954, s. 149) neşredilmiştir.

526. Süleyman Hüsnü Paşa'ya

16. XII. 1882

Devletlu Kardeşim Paşam Efendim Hazretleri,

Bir hayli zamandır mektup alamadım. Taraf-ı devletlerine de bir hayli zaman kâğıt gönderemedim. Birincisinin sebebini bilmiyorum; ikincisinin sebebi, ilel-i sâriyyeden ma'dûd olan hamiyyete,

velev benden evvel tutulmuş olanlar için olsun, benim tarafımdan gidecek mektuplar, yine vâsıta-i sirâyet olduğuna hükmedilmesinden ve kimin ile muhâbere ettik ise, tevkıfler, istintâklar altına düşmesinden ibâret idi. Sizden mektup alamayışım ise, elbette ya böyle bir sebebten, veyâ noksan-ı vesâitten neş'et etmiştir. Zât-ı sâmîlerine biraz medâr-i ma'îşet verildiğini işitiyorum. Sahih ise, teşekkürden başka ne denilir; değil ise, yine ne diyelim[1]? Allâh büyük, istikbâl ebedîdir. Nâ-kâm olmak, bed-nâm olmağa benzemez. *Osmanlılar'ız can veririz nâm alırız biz*[2] sözü, benim gibi acezenin değil, senin gibi İslâm'ın şanına lâyıktır.

Harb Tarihi[3] ne oldu? Bitti ise isterim. Mukâbilinde, bize atûfet ihsân eden *Celâl*'i de takdim ederim[4]. Bitmedi ise, sebebinin îzâhını temennî eylerim. Bâkî ellerini, gözlerini öperim, benim hamiyyetli kardeşim.

4 Kânûnievvel, sene 98

KEMAL'İN

[1] 1881 yılı Ekim'inde Süleyman Paşa'ya 7,500 kuruş ma'zûliyyet maaşı bağlanmıştır (*Süleyman Paşa Muhâkemesi*, İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1328, s. 9).

[2] Bu mısra, Namık Kemal'in *Vatan-yâhut-Silistre* piyesindeki meşhur şiirinin nekarât beytine âittir.

[3] Süleyman Paşazâde Sâmî Bey, Kemal, "merhuma bir *mémoire* yazmasını tavsiye etmiş ve peder de *Tezkiretü'l- Vakâyi'* ismiyle mevzû-ı bahs olan eseri tahrire başlamış ise de, o aralık *Cerîde-i Askerîye, Harb-i Ahîr ve İstihkâmât* nâmıyle ve Fransızca'dan terceme sûretiyle bir kitap dercetmeğe ibtidâr ettiğinden o kitabı tenkiden bâlâda zikri geçen *'Umdetü'l-Hakâyık*'ı te'lif etmiş ve bu münâsebetle *Tezkiretü'l-Vakâyi'* nâ-tamam kalmıştır" diyor (*Ayn. esr.*, s. 60). Sâmî Bey, *Süleyman Paşa Muhâkemesi*'nde *Tezkiretü'l-Vakâyi*'den bâzı kısımları da nakletmiştir; bu kısımda Hediye-i Asâkir Cemiyeti, Asâkir-i Milliye Taburları üzerinde de duran Süleyman Paşa, Kemal'in *Vatan* piyesindeki meşhur iki marşını da kaydetmiştir. Mektuplarda *Harb Tarihi* diye bahsedilen eser, *'Umdetü'l-Hakâyık* olsa gerektir. Süleyman Paşa, Bağdad'da yazdığı eserlerini vesikaları ile birlikte Faust Lurion adlı bir tüccara vererek Londra'ya göndermiş, İkinci Meşrûtiyet'in i'lânından sonra bu eser ve vesikalar evlâdları tarafından getirtilerek, torunu mühendis Semûhî'nin Önsöz'ü ile, 1928'de *Cerîde-i Askerîye*'de bastırılmıştır (H. Namık Orkun, *Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Ankara, Güneş Matbaası, 1952, s. 40 v.d.). Altı cildden ibâret ve 2,176 sayfa tutan bu eserin, *Cerîde-i Askerîye*'nin 1928 Haziran'ında çıkan 10'uncu sayısındaki kısmı, basılan cildleri hakkında bilgi edinmek için bk., Dr. Fethî Tevetoğlu, *Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Türk Kültürü* mec., c. VI., nu. 70, Ağustos, 1968, s. 70 v.d.d.).

[4] Kemal'in bu münâsebetle Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği 2 Ekim, 1881 tarihli mektubu eserimizin bu cildindedir (Nu. 475, s. 97 v.d.).

DXXVII.

Kemal'in aşağıdaki mektubunda kime hitab ettiği belli edilmemiştir; içindekiler, Menemenli Tâhir'e yazıldığını gösteriyor. Muhâtabı genç Mülkîye'de, Recâ'îzâde Ekrem Bey'in talebesidir; Kemal'e tashih ve fikirlerini bildirmesi için şiirlerini gönderilmiştir. Bu hususta ancak karşılıklı konuşmak sûretiyle bir fayda hâsıl olacağı düşüncesi ile Kemal, muâhazelerini yazmıştır. Amcası, ya'ni Menemenli Rif'at Bey'in Midilli'de bulunduğu şu sırada, Menemenli Tâhir'i de da'vet ediyor; bu takdirde kendisi ile uzun uzun konuşma imkânı bulmuş, iki yıllık edebiyat dersinden daha çok istifâde etmiş olacaktır.

Sadâret Telgraf Kalemi Müdürü Hâşim Habib Bey'in oğlu olan Menemenli Tâhir (1863-1903), mektubun yazıldığı tarihte Mülkîye'nin son sınıfında, ondokuz yaşındadır; 28 Ağustos, 1883'de me'zun olmuştur [1]. Eserlerinde önce Nâcî, daha sonra Hâmid ve Recâ'îzâde Ekrem te'siri görülür; bilhassa R. Ekrem'in teşvik ettiği gençlerdendir.

Kemal'in el yazısı ile olan bu mektubu, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 386).

527. Menemenli Tâhir Bey'e

16. XII. 1882

Çocuğum,

Keyifsizdim. Mektuplarına cevap, şiirlerine muâhaze yazamadım. Yazsam da, istifâde edemezsin. Edebiyatta bâzı rakik cihetler vardır ki, muâhizle bahsetmedikçe hallolunamaz. Mektebinde, Ekrem gibi muktedir bir muallim bulunması da, senin lâyıkıyle istediğini öğrenmekliğine kâfî değildir. Ekrem, verdiği derste umûma hitâbeder, umûm kâni' olur; sen ise, bir mes'eleden yüz sual çıkarmayınca, tabî'atindeki isti'dâdı lâyıkıyle tevsi' edemezsin. O kadar sual irâdına ise, sâir arkadaşlarının tehammül edip etmemesinden kat'-ı nazar, ömür gibi uzanması kısalması mümkün olmayan ders vaktinin bile müsâadesi yoktur. Şu mektubumu göstererek pederine söyle; amcan burada iken seni birkaç gün için buraya göndersin. İki yıllık dersten ziyâde istifâde edersin. Edebiyatı bakkal, kasab almıyor ammâ,

[1] Hâltercemesi için bk., İbnü'l-Emîn M. K. İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. x., Maârif Basımevi - 1940, s. 1855 v.d.

istikbâl, istikbâline hazır duruyor.. Sen de sahîhan ileri gidiyorsun. Çalıştığın san'at, nazar-ı hakâret ile görülecek birşey değildir.

4 Kânûnıevvel, sene 98

KEMAL

DXXVIII.

Kemal'in aşağıdaki mektubu, bir sadr-ı a'zam'a yazılmakla berâber, bunun kim olduğu tasrih edilmemiştir; tarihi de yoktur. Dört ve beşinci paragraftan, 'Abdurrahman Paşa'nın üç aylık Sadâret'inden sonra bu makama gelen, bir-iki günlük infisâlden sonra aynı makâmı işgâl eden bir zâta yazıldığı anlaşılıyor ki bu Said Paşa'dır. Kadri Paşa'dan sonra 12 Eylûl, 1880 (7 Şevval, 1297) tarihli fermanla Erzurumlu Said Paşa Vezirlik'e ta'yin edilmiş [1], 1 Mayıs, 1882 tarihli fermanla Said Paşa'nın yerine Başvekil ünvânı ile Abdurrahman Nûreddin Paşa getirilmiş [2], 11 Temmuz, 1882'de, ikibuçuk ay kadar sonra Said Paşa tekrar Başvekil olmuştur [3]. 30 Kasım, 1882'de Said Paşa'nın infisâli üzerine Ahmed Vefik Paşa Başvekil olmuşsa da [4], 3 Aralık, 1882'de ayrılmış, Said Paşa aynı vazifeye ta'yin edilmiştir [5].

Mektubunda Abdurrahman Paşa'nın Sadr-ı A'zamlığı sırasında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne ta'yin edilen Naşid Paşa'nın [6] idâresizliğine temas eden Kemal, Mutasarrıfı bulunduğu Midilli'de resmî hiçbir işi Vilâyet vâsıtasıyle halledemediğini, birtakım sual ve cevaplara, lüzumsuz sözlere ma'ruz kaldığını, Sadâret'e mürâcaat etmeksizin müsbet bir neticeye varılamadığını, bu sebeple tasdî'e mecbur kaldığını yazıyor. Midilli'de mahkemeleri tanzime çalışmaktadır; Abdurrahman Paşa zamânında mahkeme hademelikleri lâğvedilmiştir; Midilli'de yüzaltmış kuruş maaşlı iki mübâşir vardır; ifâdesinden, yeni mübâşir istediği, mahkeme hademelikleri lâğvedildiğine dâir cevap aldığı anlaşılıyor. Bu münâsebetle mahkeme mübâşiri hademe demek olmadığını, tebligîerin muntazam yapılabilmesi için mübâşire ve hademeye ihtiyaç bulunduğunu kayd ile, herhâlde buna bir hâl çâresi aranılmasını istiyor.

Noksan olan mektup tarihsiz ise de, ifâdesine göre, Erzurumlu Said Paşa'nın bir-iki günlük infisâlden sonra tekrar Başvekâlet'e ta'yininden sonra yazılmıştır; buna dayanarak, 1882 Aralık'ında yazıldığını tahmin ediyoruz. Mektubun başkasının yazısından istinsâh edilmiş nüshası Es'ad Çinar'da (*Defter*, nu. 62) mevcuttur; aşağıdaki metni müsâadeleri ile bu nüshadan naklen neşrediyoruz.

---

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4407, 8 Şevvâl, 1297/13 Eylûl, 1880.
[2] *Ayn. gazete*, nu. 4953, 15 Cemâdâ II., 1299/ 22 Nisan, 1298/4 Mayıs, 1882.
[3] *Ayn. gazete*, nu. 5023, 24 Şa'bân, 1299/11 Temmuz, 1882.
[4] *Ayn. gazete*, nu. 5159, 2 Aralık, 1882.
[5] *Ayn. gazete*, nu. 5161, 4 Aralık, 1882.
[6] *Ayn. gazete*, nu. 4941, 9 Nisan, 1298/21 Nisan, 1882.

528. Erzurumlu Said Paşa'ya

Aralık, 1882

Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-Penâhî'ye

Vatan ve millet hizmeti ve velînı'met sadâkat-i 'ubûdiyyeti nâmına, ihtisâs-ı sadâret-penâhîleri'ne kabûl olunduğumu bildiğim ve....[7] tarihle aldığım telgraf-nâme-i âsafânelerinde, bu i'tikâdıma bir delîl-i bedîhî gördüğüm için, birkaç kelime ile yine tasdî'e ictisâr ediyorum. Efendimiz'e mürâcaat etmeksizin ve yâhut hâk-pây-i me'âlî-ihtivây-ı hazret-i şâhâne'yi ta'cize cesâret eylemeksizin, kimseye resmî bir tarz ile ifhâm-ı merâm etmek kābil olamıyor ve olsa bile, feryad ve şikâyet, yalnızca Nâşid Paşa Hazretleri'nin zamanında Vilâyet'e ve oradan âit olduğu Nezâret'e kadar giderek, gāyeti kalem dolaşmaktan ve gözünü rasad zannederek İstanbul'dan Midilli'yi görmeğe çalışan zevâtın, "Ta'rîzât-ı hakāyık-bînâsına" tesâdüf ile birtakım mâlâya'nî sual ve cevâba düşürülmekten ibâret kalıyor. Her türlü ikbâli, pâ-mâl-i tezlîl etmek husûsunda şâgird-i irfân-ü vicdân-ı sadâret-penâhîleri olmagla, cidden iftihâr ettiğimi ta'rîfe hâcet göremem.

Te'sîsât-ı Adlîye, bizim mülkümüzde ilm-ü iktidâr-ı mün'imânelerinin mahsûlüdür; bununla berâber cüz'iyyâtın mefâsidi, külliyyâtın mehâsinini lağvetmek derecesine geliyor.

Efendimiz'e arzetmeğe mecbur olduğum hallerdendir ki, kā'ideye tevfîkan nizâmât-ı Adlîye'yi Midilli'de icrâya çalıştım; elimden geldiği kadar muvaffak olabildim. Bu muvaffakıyyet mücerred te'sîsât-ı âsafâneleri kuvveti ile idi.

Hasbe'l-kader übbehetlu, devletlu Abdurrahman Paşa Hazretleri'nin üç aylık me'muriyyeti, devletimize, milletimize müteallik olarak mahkeme hademesinin lağvından mâ'adâ bir netice vermedi.

Şefîk-ı vicdân olan mâder-i vatan, şefîk-ı rûh olan birâderden daha mültezem, daha mukaddes olduğunu makām-ı sâmî-i sadâret-penâhîleri'nden birkaç aylık infikâk-i âsafânelerinin hâsıl ettiği neticelerle isbâta, aşağıda göstereceğim delil, bedîhiyyâttandır; hattâ bu iddiâmı, bir-iki günlük infisâlden hâsıl olan neticelerle dahi isbât

[7] Bu ve aşağıdaki sıra noktalar, mektup metninde de vardır,

edebilirim. Evvelâ, icrâ mübâşiri, mahkeme hademesi demek değildir. Sâniyen yalnız Midilli mahkemesine tâbi' olan yerler..... saatlik tûlünde, saatlik 'arzındadır ki, mahkemelerin buralara teblîgâtını, öyle yüzaltmış kuruş aylıklı iki icrâ mübâşirinin ma'rifeti ile îfâ ettirmek, imkânın hâricindedir.

Sâlisen, mahkemelerin nizâmât-ı mevcûde hükmünce lâzım gelen her nevi' harcı aldıktan sonra, bir kâğıt teblîg ettirmek için Anadolu sâhillerinde Ebü'n-Nebud Paşavârî mahkeme reisleri tarafından ashâb-ı de'âvî'ye ve ashâb-ı de'âvîden ziyâde tâbi'iyyet-i ecnebîyede bulunan avukatlara mürâcaat ederek, Saltanat-ı Seniyye'nin şân-ü kadrini tenzîl-ü tezlîl ettiklerini dahi isbâta hazır olarak 'arz-ı müdde'âya cesâret ederim..

DXXIX.

Kadızâde Mehmed Ağa, bir çocuğu âdi bir kabahati dolayısıyle, nizâma aykırı olarak elleri arkasına bağlı sûrette gece vakti sekiz saat uzaktaki merkeze gönderdiğinden vazifesinden uzaklaştırılmıştır. Vaktiyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi bulunan, hâlen Hâriciye Nâzırı bir zât, Kadızâde Mehmed Ağa'nın kendisine intisâbından bahisle, Kemal'e tavsiye yazmıştır. Kemal, esâsen fakir bir kimse olan Mehmed Ağa'nın ilk fırsatta münâsib bir me'muriyyete ta'yin edileceğini, şimdiye kadar ta'yin edilmemesinin okuyup yazma bilmediğinden, kendisine uygun bir me'muriyyetin açık bulunmadığından ileri geldiğini bildiriyor.

Mektubun muhâtabı ve tarihi kaydedilmemekle berâber, vaktiyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi ve hâlen Hâriciye Nâzırı'na gönderildiği ifâdesinden anlaşıldığına göre, Said Paşa'ya yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. "Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne revnak-bahş-i iclâl buyuruldukları bir zamanda" deniliyor; Said Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlîliği 1881 Haziran'ı ile, 1882 Mayıs'ı arasına rastlar ve 1883 Mart'ında Berlin Sefirliği'ne ta'yin edilmiştir [1]. Mektupta bahsi geçen, *Eser-i Nüzhet* vapuru dolayısiyle ihtilâf da Said Paşa'nın Vâliliği sırasında, 1881'de dir [2]. Diğer taraftan muhâtabının vaktiyle Terceme Odası'nda çalıştığını da kaydediyor [3]. Bu delillere dayanarak mektubun 1882'de, Hâriciye Nâzırlığı sırasında Kürd Said Paşa'ya gönderildiğini tahmin ediyoruz.

Mektup metni, Es'ad Çinar tarafından istinsâh edilmiştir (*Defter*, nu. 17); bunu müsâadeleri ile neşrediyoruz.

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4630, 4959, 5269; 7 Haziran, 1881; 9 Mayıs, 1882; 23 Mart, 1883.

[2] Sa'îd Paşa'ya Ekim, 1881 tarihli ve bu eserimizde mevcut mektup (Nu. 476).

[3] Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s 800; Terceme Odası'nda Mütercim-i Evvel olarak çalışmıştır.

529. Kürd Sa'îd Paşa'ya

1882

Kādızâde Mehmed Ağa bendelerine dâir şeref-tastîr buyurulan ihsân-nâme-i 'âlî-i dâverâneleri, vâsıl-ı dest-i ta'zîm oldu. Terceme Odası'nda zât-ı fahîmânelerine iktisâb-ı 'ubûdiyyet eylediğim zamandanberi ve hattâ Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi'ne şeref-bahş-ı âtıfet-ü iclâl buyurulduğu sırada dahi, işce bile arada bir gûne ihtilâf vukū' bulduğu tehattur buyurulmadığına dâir îrâd buyurulan mekālin muvâfik-ı hakîkat olduğunu, çâkerleri de tasdik ederim; çünki ihtilâf şeklinde görülen hâller hep, meselâ *Eser-i Nüzhet*'teki asâkir-i şâhânenin aç kalması mukarrer iken, yine, vapura kat'iyyen para i'tâ olunmaması ve yâhut Rodos zabtiyyesine para yetiştirmek için, Midilli zâbıtasının üç ay maaşsız bırakılması yolunda, birtakım emirler vürûdundan tehaddüs ederdi. Dirâyet-i müselleme-i âsafânelerine tevâfuk edemeyeceği meydanda olan böyle emirlerin sudûru ise, kalemlerin mâlûm olan hâlinden neş'et edeceğinde şüphe olmamakla berâber, her dâirenin her gevezeliği tabî'î netâyici ile berâber hatırda kalmaz. Bu kabîlden olan ihtilâfâttan hiçbir bârika-i hakikat mütelâmi' olamayacağı dahi meydandadır; ma'mâfih, işten tehaddüs eden tebâyün-i efkârın, zâtiyyâta tealluk edememesi lâzım geleceği dahi inkâr olunamaz. Bu cihetle, ihtilâfâtın tehattür buyurulmaması ve yâhut nesyen mensiyyen hükmüne konulmuş olması, çâkerlerince sûret-i mahsûsada mûcib-i teşekkürdür.

Bendelerini ândan daha ziyâde mecbûr-ı şükrân eden bir hâl de, mûmâileyhin taraf-ı mün'imânelerine intisâbı kendisine töhmet addolunarak me'muriyyetinden çıkarılmış olmasına dâir olan rivâyete, i'timâd buyurulmamış ve böyle bir büyük küçüklüğün, çâkerlerine yakıştırılamamış olmasıdır. Vâkı'a, küçüklerden ara-sıra büyük büyük hatâlar sâdir olursa da, 'abd-i ahkarları fi'l-hakika o kadar büyük bir özrü ihtiyâr edecek küçüklerden olmadığımı, itmi'nân-ı vicdân ile 'arza cür'et ederim. Ef'âl-i çâkerânem, nefsâniyyât ve şahsiyyâttan münba'is olsa idi, zât-i 'âlî-i dâverânelerinin Hâriclye Nezâret-i Celîlesi'ne revnak-bahş-ı iclâl buyurdukları bir zamanda, mûmâileyhin, bâb-ı ihsân-meâb-ı rahîmânelerine olan intisâbı, infisâl etmesini değil, bi'l-'akis azilden kurtulmasını mûcib olurdu.

Mehmed Ağa'nın mûcib-i infisâli, bir çocuğu, 'âdi bir kabahat ihtiyâr eylediği için, hilâf-ı nizâm olarak, elleri arkasına bağlı olduğu hâlde gece vakti sekiz saatlik yoldan merkeze göndermesi ve şimdiye kadar me'mur edilememesinin sebebi de, okuyup yazmak ihtiyacından berî olarak, iktidâr edecek bir hizmet bulunamamasıdır. Yoksa, kendisinin sadâkati ile berâber fakr-i hâli müsellem olduğundan, açıkta kalması, buraca herkes için dil-hirâş olmakta olarak, bir münâsib hizmete ta'yini için, en evvel zuhûr edecek fırsattan istifâde olunmak mukarrerdir. Ol bâbda ve hakk-ı bendegânemde idâme-i teveccühât-ı me'âlî-gâyât-ı dâverâneleri husûsunda emr-ü fermân..

DXXX.

Kemal, 1882 yılı Aralık ayında, Sadr-i A'zam Said Paşa'ya gönderdiği mektubunda, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nin idâresizliğinden, bilhassa adlî teşkilâtın iyi işlemediğinden bahsetmişti. Bu sırada, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Adliye Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi'nin te'siri ile *Vakit*'te Kemal aleyhinde neşriyatta bulunulmuştur. Aşağıdaki mektup, bu münâsebetle, Abdullah Hasib Efendi'nin zaaflarını teşhir maksadı ile, *Tercemân-ı Hakikat* gazetesine gönderilmiştir.

Mektupta, Abdullah Hasib Efendi'nin, maiyyetinde çalışanları aşağı gördüğü, fenâ muâmele ettiği, hattâ kendisini tanımadığı için selâm almayan hademeye küfrettiği ve Müdde'î-i Umûmî Muâvini Tevfik Bey'e bu hademenin tardını emrettiği, fakat bu emrin yerine getirilmediği mes'eleleri üzerinde duruluyor. Midilli'de oturan Abdullah Hasib Efendi, teftiş işi ile de hiç meşgûl olmamakta, istemediği kimseleri me'muriyyetlerinden uzaklaştırmak için çalışmaktadır.

Mektupta adı geçen Tevfik Bey, Kemal'in yakın dostudur; bahsedilen şeylerin birkısmının Tevfik Bey tarafından nakledildiği anlaşılıyor. Mektup *Tercemân-ı Hakikat*'te (Nu. 1364, 19 Safer, 1300/30 Aralık, 1882), buradan naklen M. Cemal Kuntay tarafından (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 360 v.d., *Mektub-i Mahsûs, Midilli'den*, 11 *Kânûnievvel*, 1298) neşredilmiştir. Kemal'in resmî hayâtı ile alâkalı bir münâkaşayı aydınlattığından mühimdir.

530. Mektub-ı Mahsus

23 Aralık, 1882

Bahr-i Sefîd Müfettişi Abdullah Hasib Efendi'nin hâli, üçüncü mektubumun hâtime -i mekâli olacağını ikinci mektubumun nihâyetinde îmâ etmiştim. Evvelâ meşhûdâtımı, ba'dehû mesmû'âtımı yazıyorum.

İzmir'de bulunduğum sırada Midilli'den mektup aramak için Postahâne'ye giderken, Bahr-i Sefîd adalarının birinde mahkeme reisi olan ve ötedenberi bendenizle muârefesi bulunan bir zâtı rıhtım üzerinde oldukça güzel bir Arap atı çekmekte olduğu hâlde görmüştüm. Âşinâlığa hürmeten selâm verdim. Sükût ve ihtirâzdan başka mukâbele göremeyince, tabî'î merak ederek sükût ve ihtirâzının sebebini anlamak için kendisine tekarrüb ettim.

Çektiği küheylânı ta'kib eden zat Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi olduğundan ve Müfettiş'in huzûrunda lâubâliyâne redd-i selâm maiyyet me'murları için hilâf-ı âdâb hareket olacağından, kendisinden tebâ'üd etmekliğimi recâ eyledi; ben de bi'z-zarûre yanından ayrıldım.

İşte Abdullah Hasib Efendi'yi görmek şerefine bu sûretle nâil olmuştum. Bendeniz hasbe't-ticâre ötede-beride dolaştığım zamanlarda Abdullah Hasib Efendi Midilli'de ikâmet edermiş; fakat Midilli'deki ikâmeti tabî'at-i şâirâneyi, tasavvurların fevkında olarak münbasıt eden gâyet latîf bir mevki'de istîcâr ettiği hâneye kapanmaktan ibâret idi. Bir sene kadar Midilli'de bulunmuş iken teftiş-i ahvâl için bir kerre olsun mahkemelere gitmemiş ve azîmeti de hademeden bir bî-çâreye şütûm-ı galîze ile şetmetmekten ibâret kalmış.. Muhâsebeci Efendi'nin odasına giderken hademeden olan bî-çâre, Abdullah Hasib Efendi Hazretleri'ni tanıyamamış, lâzım olduğu derecede dest-beste-i ta'zîm-ü ihtirâm olamamış.. Müfettiş Hazretleri, hademeden olan bî-çârenin terbiyesizliğine hiddet etmiş! Derhâl tardını Müdde'î-i Umûmî Muvâvini'ne emir buyurmuş; fakat vazife-perver me'murlar her yerde eksik olmadığı gibi, Midilli'de de bulunuyor. Müfettiş Efendi Hazretleri emirlerini infâz etmek için Müdde'î-i Umûmî Muâvini Tevfik Bey'den ümit ettiği kadar sür'at göremeyiştir. Nazar-ı kānûnda herkes müsâvî olduğu cihetle, hademeden olan bî-çâre, bir 'arz-ı hâlle istid'ây-i adâlet etmiş ve hattâ da'vâsına yine mahkeme me'murlarından birkaç şâhit dahi göstermiş olduğu hâlde, Müfettiş Efendi muhâkemeye tenezzül buyurmadıkları gibi, istenilen îzâhâta cevap vermek külfetini de ihtiyâr buyurmadılar. Hademeden olan bî-çârenin, şütûm-ı galîze yanına kâr kaldı. Böyle çirkin vak'alara gerek Mülkîye ve gerek Adlîye me'murlarının nasıl tehammül ettiklerine teaccüb olunur.

Rivâyete göre, Müfettiş Efendi Hazretleri şâir imişler; hattâ mahkemeleri teftiş edememeleri şiirle iştigālden istırāḳ-ı vakte mu-

vaffak olamamalarından ileri gelmiş; fakat vüsûkuna emîn olduğum rivâyet-i diğere nazaran, Müfettiş Efendi Hazretleri, mahkeme me'murları ile hiç de uğraşmamış değildirler. Kendileri İstanbul'da me'mur bulundukları hengâmda, lâyıkıyle imtizâç edemedikleri zevâttan birinin Midilli mahkemelerinden birine Reis ta'yin olunduğunu istihbâr buyurmaları ile berâber, bu zâtın me'muriyyetini kabûl edemeyeceğini sûret-i gayr-i resmiyyede bâzı makāmâta 'arzetmişler; 'arzları her nekadar te'sirsiz kalmış ise de me'muriyyetini yine vilâyeti dâhilinde bir Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne tahvil ve binâenaleyh kadrini tenzîl ile terbiyeye gayretten geri durmamışlardır. Bu ikinci teşebbüs de vâkı'a bir netice hâsıl etmemiştir; lâkin kendileri îfây-i vazife etmiş addolunabilir.

Rivâyet-i diğere karşı "Mâdem ki o zât riyâset vazifesini îfâya muktedir değildir, kendisi niçin bütün bütün azlolunmuyor da, Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne ta'yin ettirilmek isteniyor?" diye i'tirâz vârid olabilir; fakat cevâbını benden beklememeli, orasını Müfettiş Efendi Hazretleri'ne sormak lâzım gelir.

Sâir mesmû'âtımı dördüncü mektup ile yazarım. Bâkî..

Midilli'den — 11 Kânûnievvel, 1298

DXXXI.

Midilli'de Bir Muhbir tarafından yazılmış gibi tertibedilen ve *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilen mektuba, Midilli'den İki Zât imzâsıyle cevap verilmiştir. Aşağıdaki mektup bu yazıya karşılık olmak üzre yine *Tercemân-i Hakikat*'e gönderilmiştir.

Mektupta, Midilli'den İki Zât'ın, yazılarının ifâdece fenâlığına temasla, bunları neşirden önce Abdullah Hasib Efendi gibi bir edîbin akrabâ, veyâ dostlarına tashih ettirmeleri tavsiye olunuyor; böylece, Abdullah Hasib Efendi'nin ifâdesine ta'riz edilmektedir; fakat Kemal, bunları Midilli'den birinin gönderdiğine inanmıyor; kendisine isnâd olunan yalancılığı, o varaka'nın sahip, yâhut sâhiplerine iâde ediyor.

Mektupta, 7.000 kuruş maaş alan Abdullah Hasib Efendi'nin mahkemelere uğramayıp, vaktini eğlence ile geçirdiğinin iftirâ olmadığı, bunun her zaman isbât olunabileceği, bir iftirânın cezâyı mûcib olduğunu Adlîye Müfettişi'nin pek iyi bilmesi lâzım geldiği, bu hususta neden da'vâ açmadığı, Midilli'de bunu herkes bildiğinden varaka sâhiplerinin bura halkından olamayacağı üzerinde duruluyor. Münâkaşaya mevzû' teşkil eden şeylerden biri de her iki tarafın, imzâlarını saklamalarıdır. Varaka sâhipleri *Tercemân-ı Hakikat*'te Bir Muhbir imzâsıyle çıkan mektupların Midilli'de mühim mevkı' işgâl eden bir me'mura, Bir Muhbir, ya'ni Kemal de, İki Midillili imzâsıyla neşriyâtta bulunanların Abdullah Hasib Efendi olduğu fikrindedir.

Kemal, bundan önce neşrettiğimiz 23 Aralık, 1882 tarihli mektubundaki ifâdeleri tekrar ederek, muârızlarının iftirâ dedikleri bu şeylerin aksini isbatları lâzım geldiğini, Abdullah Hasib Efendi'nin şâirliğinden, meziyyetlerinden söz açmanın yersiz olduğunu ileri sürmektedir. Muhâtabları isterlerse, ileride tekrar bu mes'eleye dâir neşriyâtta bulunacağını bildiriyor.

Mektup, Bir Muhbir tarafından gönderilmiş gibi tertibedilerek, *Mektub-ı Mahsus, Midilli'den, 29 Kânûnevvel*, 1298 başlığıyle *Tercemân-ı Hakikat* gazetesinde (Nu. 1378, 1379, 4 ve 5 Kânûnısânî, 1298/16 ve 17 Ocak, 1883), buradan naklen M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 363 v.d.d.). Bu eserimizde mevcut bundan sonraki mektuplar vâsıtasıyle, münâkaşanın devam ettiğini göreceğiz.

531. Mektub-i Mahsus

10 Ocak, 1883

Mu'teber gazetenize gönderdiğim üçüncü mektuba cevap olarak Midillili İki Zât nâmına verilen varakayı okudum. Memnun oldum; çünki arada bahis açıldı, hakikat bahis ile meydana çıkar.

Bendenizin vatandaşlarımdan İstanbul'da öyle gazeteye yazı yazacak iki zât olduğunu bilsem gerçekten iftihâr ederdim de, yalnız Midilli'nin hâlini rasad durbini ile görmeğe kalkışıp da söylenilen sözlere sellemehü's-selâm makâlât-ı kâzibe denilivermesini temennî ederdim. Onlar bir vatandaşlarını bi-gayr-i hakkin tekzib ile tahkir etmiş olurlardı; ben, mukâbilinde iki vatandaşımı İkâz etmiş olurdum. Bir de "makâlât-ı kâzibe" kelime-i mürekkebesi ve yâhut "ahvâl-i nâ-marziyye" gibi terkipler yazacak kadar kalemleri mümârese-i kitâbetten mahrum olan hemşehrîlerime, efkâr-ı umûmiyyeye karşı gazetede birşey neşretmek merâkına düşünce bâri yazdıkları makâleleri ibârece olsun Abdullah Hasib Efendi gibi bir edîbin akrabâ ve ehibbâsından birine tashih ettirmelerini tavsiyeye cesâret ederdim.

Hayfâ ki hakikat o yolda değildir; ya'ni İstanbul'da öyle gazeteye varaka yazacak ve yâhut yazdırıp da verecek Midilli ahâlisinden kimse bilmiyorum. O cihetle korkuyorum ki Midillili nâmını alıp da bendenize isnâd ettikleri kâziblik, varakanın sâhiplerine ve yâhut sâhibine kalmasın.

Bu iki zât, mubirlik vazifesi mülk-ü milletin menâfi'ine mugâyir ahvâli nazargâh-ı enâma 'arz ile "netice-i mes'ûde" istihsâli madde-i mühimmesinden ibâret olduğunu beyân buyuruyorlar da, bendenizin

yazdığım şeylerde "kā'ide-i mezkûre"ye riâyet etmediğimden ve hattâ ba'zı menâfi'-i şahsiyye ilcâsıyle ahz-ı sâr'a kalkışmak ve yâhut başka bir zâtın "arzusunu hoşnut" etmek garaziyle bir bî-günâha iftirâda bulunmak olduğundan bahsediyorlar.

Biz zâten muhbirlik vazifesini bilir idik de Hazîne-i Celîle'nin bu iztirâbıyle berâber 7.000 kuruş maaş alan bir zât Müfettiş sıfatını hâiz olduğu hâlde, yedi-sekiz ay mahkemelerin yanına uğramaksızın eğlencesiyle vakit geçirdiğini beyân eyledik; bunu her zaman isbâta hazırız. Bir bî-günaha iftirâda bulunmak doğru söylemek ise, beyân buyurulsun!

İftirâya müteallik olan da'vâlar ve onun üzerine terettüb edecek cezâlar elbette bir vilâyetin Adlîye Müfettişi olan izzetlu Abdullah Hasib Efendi nezdinde ma'lûm olmak lâzım gelir. Acabâ, mumâileyhin hâmîsi olan İki Midillili, kendisinin matbû'ât nizam-nâmesine vukûfsuzluğuna ve zemm-ü kadh ve husûsiyle iftirâ da'vâlarına dâir olsun, bir mahkeme huzûrunda ikâme-i da'vâdan aczine mi hükmediyorlar ki kendisine müsâbakat ederek gazetelerde bendenize müfterîlik isnâdı ile işin mahkemeye düşmek ihtimâlinin önünü almağa çalışıyorlar?

Hayır, yemîn olunabilir ki varakanın sâhibi olan iki ve yâhut bir zât benim hemşehrîlerimden değildir; çünki Midilli halkı içinde bir Adlîye Müfettişi'ni bir da'vâ ikâmesinden âciz zannedecek adam bulunmak mümkünse de, Abdullah Hasib Efendi daha iktidârının derecesini o kadar bedâhete koymadığından, bilmediği şey için şû'-i zan ve hayâlât-ı garîbeye ittibâ' edecek adamlar yoktur. Burasını te'min ederim ki, Efendi gelir, hânesinde oturur, aylarca mahkemenin yanına uğramaz. Bizim ahâli yine kendine giderler, nizâm, kā'ideye mutâbık istid'â verirler; ammâ verilen istid'âların neticesi çıkmaz. O hâlde dahi eltâf-ı ilâhiyye'ye intizâr eder dururlar. Midilli halkı içinde yazı yazanlar, Müfettiş Efendi'nin ta'rif-i ahvâline dâir olan tahrirâta "ahz-i sâr" ünvânı vermezler. Hele arzu ve hoşnud gibi Türkçe'nin Arabça'sı ve yâhut Firenkçe'nin Türkçe'si bir ta'biri hiç kullanmazlar.

İki efendiler serdeyledikleri iddiânın "isbâtı da şu ki" diyorlar. Yukarıda söylediğim gibi bu varakayı neşretmeden evvel, tashih için Abdullah Hasib Efendi'nin akrabâ ve ehibbâsına mürâcaat etselerdi, "isbât", "delil" ma'nâsına kullanılmadığını öğrenirlerdi de,

nâmını gasbeyledikleri Midilli'de bu kadar ifâde-i meramdan acz gösterir bir söz isnâd etmezlerdi. Her ne ise.. Bakalım isbâtı ne imiş?

Bendeniz ticâretle me'lûf ve bî-taraf bulunduğumu yazmıştım; hâlbuki hakikatte Midilli mütehayyizân-ı me'murînînden imişim, öyle kisb-ü ticâret gibi şeylerle iştigâl etmezmişim, bunu bilenler de şu "kizb-i sarîhi" görür görmez sözlerinin alt tarafına da "'adem-i i'tibarda" bulunacakları, hattâ bulundukları kendisince ma'lûm imiş.. Müste'âr bir nâm-ü sıfatla yazı yazdığım farazâ ki sahih olsun.. Ben ne yapmışım? Mu'terizlerin farzı gibi me'mur iken, kendime tâcirim demişim. Onlar ne yapmış? Midilli halkından değil iken, asıl vatanını inkâr etmiş de, Midillili nâm-ı müste'ârını almışlar. O hâlde nâm-ı müste'âr için benim söylediğim sözler kizb-i sarih olmak lâzım gelince, acabâ onların ifâdâtına ne türlü vasf-ı kabîh bulunabilir?

Bu iki zat mâdem ki o kadar muktedirdirler, isimlerini beyân etsinler, Midilli evlâdından olduğunu göstersinler. Bendeniz kendimi meydana koymaktan hiçbir vakit ihtirâz etmem; fakat zannederim ki araya öyle Midillili adam çıkmayacak da, kizb-i sarih sıfatı varaka sâhiplerinin sözlerine ünvân-ı mahsus kalacak..

Bu gariptir: Yazdığım sözlerin "alt tarafına" bendenizin ticâretle meşgûl olmadığını bilmeyenler, "'adem-i i'tibârda" bulunacakları, varaka sâhibi indinde ma'lûm imiş.. Pek a'lâ, niçin tekellüf buyurulmuş da gazeteye makâle gönderilmiş? Husûsiyle niçin gönderilmiş de, Abdullah Hasib Efendi'nin vazifesine müteallik yazdığım şeylerin birine cevap verilmemiş? Yalnız hüsn-i tabî'atinden, şâirliğinden bahs ile iktifâ buyurulmuş.

Size ufak bir hakikat daha söyleyeyim: Midilli ahâlisinden yalnız İstanbul'da değil, Midilli'de bulunanlar içinde dahi Abdullah Hasib Efendi'nin görüştüğü zevât kimler olduğunu bilirim; iktizâ eder ise birer birer de sayarım. Bunlarda Türkçe yazı yazmağa, yazdırmağa, hattâ gazeteye birşey yazmağı düşünmeğe muktedir kimse yoktur. Bendeniz doğrudan doğruya nâmımı i'lân etmediğim için, herkes her istediği sıfatı almakta muhtar mı olacak?

Adlîye Müfettişi'nin Bağdâdî olmak münâsebetiyle yanında "Arap-atı taşımak ve yâhut ehl-i tabî'at bulunması cihetiyle güzelce bir hânede ikâmet etmek gibi husûsât-ı şahsiyyesini zerî'a-i kîl-ü kâl etmek Muhbir Efendi'ye yakışır mı?" ne demek oluyor? Mu'teriz

efendiler bendenizin mektubumu okumamışlar ise, nasıl i'tirâza kıyâm etmişler? Okumuşlar ise nasıl, ondan, böyle ma'nâ istihrâç etmişler? Bendeniz, mûmâileyhin yanında Arap-atı taşıdığına, güzel bir evde oturduğuna ta'arruz etmedim; hattâ Midilli halkı hisaba gâyet dikkat eder takımdan olduğundan, mûmâileyhin maaşı, masrafına pek güç kifâyet edebileceğini söylemekte idiler. İstikrâz kapısı herkes için açık olduğunu düşündüm de, ondan bile bahsetmedim. Yalnız Müfettiş Efendi'nin atına bir mahkeme reisi, İzmir rıhtımı boyunda 'alâ-mele'in-nâs seyislik ettiğini, Müfettiş Efendi'nin de Midilli'de bulundukça o güzel evinde oturup da bir kerre mahkemelerin yanına uğramadığını beyan etmiştim.

Mahkeme Reisi'ne at çektirmek, ehl-i tabi'at olmaktan mı neş'et eder? Bir Müfettiş mahkeme yanına uğramadığından şikâyet olunursa, buna husûsât-ı şahsiyyesine ta'arruz ma'nâsı mı verilir? Adlîye Müfettişi'nin cümle "ehl-i tabî'at-ü merak" olanlarca memduh sayılacak hâli bunlar mıdır?

Varaka sâhipleri Müfettiş Efendi'nin, "Kendi vazife-i me'muriyyetince tekâsül ve rehâveti görülecek olursa ol vakit memdûhiyyet hedef-i i'tirâza çarpıldıktan başka, resmen tenbih de iktizâ eder" ibâresinden ne ma'nâ murad etmişlerdir?

*

İşte bendeniz, Abdullah Hasib Efendi'nin aylarca Midilli'de oturduğu hâlde bir kerre mahkemenin yanına uğramadığını mektubumda beyân etmiştim ya, sözüm doğru değil ise beyân olunsun; yok, doğru olup da Adlîye Müfettişliği'nin vazifesi yalnız ayda 7.000 kuruş alarak ve ayda bir kerre olsun mahkemede iki dakika bulunmayarak "ehl-i tabî'at" olmak sâ'ikası ile bir güzel hânede ikâmet etmek ise orası isbât edilsin! Eğer vazife bundan ibâret ise, vâki'a mûmâileyhin vazife-i me'mûresini ifâdan, ya'ni aylığını almaktan, mahkeme yüzü görmemekten, hâne-i dil-ârâsında oturmaktan, Arap-atına binip teferrüce gitmekten geri durmaz "Bir zât-ı gayûr" olduğunu biz de teslim ederiz.

Varaka sâhiplerinin rivâyetine göre, Abdullah Hasib Efendi'nin mahkeme me'murları ile çarpıştığı sahih imiş; fakat bendenizin anlattığım gibi değilmiş.. Mûmâileyh, mahkeme me'murlarına "ifây-i vazife husûsunda icrây-i tazyîkât eyledikçe me'mur efendiler bi'ttab' dilgîr oluyorlarmış...

Mahkemenin sekiz ayda bir kerre yanına uğramayan Adlîye Müfettişi, mahkeme me'murlarının ifây-i vazifede ne türlü hareket ettiklerini neden bilmiş, bildi ise nasıl icrây-i tazyîkāt etmeğe muktedir olmuş; burası şayân-ı dikkattir.

Benim bildiğim ve her vakit isbâta muktedir olduğum hâl şudur ki, Adlîye Müfettişi Efendi, daha hükûmet konağına gelmeğe ve mahkeme me'murlarının yanına uğramağa tenezzül eylediği sıralarda mahkeme hademesinden birine sebb-ü şetm eyledi; hiç kimse ve husûsiyle Adlîye Müfettişi tarafından vukū'una cevâz verilememek tabî'î olan bu maddeden dolayı, Adlîye me'murları mûmâileyhi tazyik ettiler; fakat Müfettiş Efendi gerek ifây-i vazife ve gerek sâir hiçbir husûsa dâir Adlîye me'murlarını tazyik etmedi. Adlîye me'murlarına tasallutu, yalnız el altından inhâ gönderdi ise de, ötedenberi aralarında mâceralar olan bir zâtı becâyiş sûretiyle başka bir yere naklettirmeğe çalışmak ve ona da muvaffak olamamak hususlarından ibârettir. Varaka sâhipleri bu ifâdemizin hilâfını isbât ederlerse, kâziblik bize kalır; isbât edemezlerse bi't-tab' kendilerinin doğru söylemedikleri sâbit olur.

Varaka sâhibi efendiler biraz daha açıkca söyleyeceklerini mukaddime ediyorlar da "dilgîr olan me'murîn-i mahkemeden birisi Muhbir Efendi'ye, ya'ni bendenize bi'l-mürâcaa gazeteye mektup yazdırdığı anlaşılmış olduğunu" beyân ediyorlar. Bu tahkiklerine ne diyelim! Zâhir bu mahkeme me'muru olan zât kim ise, yazı yazmak bilmez imiş; onu da, yazı yazmak bilmediği hâlde, Müfettiş Efendi hedef-i şikâyet etmez imiş. Varaka sâhipleri yazdıkları sözleri ile ifây-i vazifede olan gayretine tuhaf tuhaf deliller gösteriyorlar.

Varaka sâhibi efendiler, "Mûmâileyhin hânesinde oturup kendi efkâr-ı şâirânesine vüs'at verecek edebiyat ile iştigāl etmesi mi ta'rize sezâdır?" buyuruyorlar. Canım efendim, Abdullah Hasib Efendi, varaka sâhipleri nazarında Adlîye Müfettişi mi, yoksa Reisü'l-üdebâ mı addolunuyorlar? Maaşını hangi sıfatla alıyorlar? Buraları îzâh buyurulsa da biz de meraktan kurtulsak ne olur! Efkâr-ı şâirâneye vüs'at vermek, hânede oturmak, mahkemelerin yanına uğramamak vezâif-i me'muriyyet muktezâsından mıdır? Bu ifâde-i acîbeden sonra varaka sâhipleri, "Mûmâileyhin hakkında gazetelere mektup yazdıran ba'zı efendilerin gece gündüz denilecek sûrette çalgılarla icrây-i zevk-u sefâhat eylemeleri mi ta'rize sezâdır?" suâlini îrâd ediyorlar.

Varaka sâhiplerinin yukarıdaki ifâdelerine nazaran hareketlerini şâyân-ı ta'riz addettiği efendiler me'murîn-i Adlîye'den olmak lâzım gelir; çünki bana mektuplarımı Adlîye me'murlarının yazdırdığına zâhib oldukları varakalarında münderiçtir. Bu hâlde, mâdem ki Adlîye me'murları gece gündüz denilecek sûrette çalgılarla icrây-i zevk-u sefâhat etmektedir, Adlîye Müfettişi İzzetlu Abdullah Hasib Efendi niçin bunları hâllerine bırakmıyor? Niçin haklarında beyân-ı şikâyet etmiyor da, bilir bilmez aleyhlerinde bulunmak hizmetini kendi hâmîlerine terkediyor.

Gayûrâne ifây-i vazifeye çalışmak böyle mi olur? Hayır, bendenizin i'tikādımca Abdullah Hasib Efendi burada son ikāmet eylediği zamanlar mahkemenin yanına uğramamakla berâber, eğer Adlîye me'murlarının böyle bir hareketi vâki' olsa elbette işitirdi ve ba'zılarının hiç sebepsiz buradan kaldırılmasını istemekte tereddüt etmediği meydanda iken, eline böyle bir bahâne geçince o mühmil, o sefîh me'murların yalnız azlini değil, hattâ te'dîbini istemekte dakika fevt etmezdi.

Varaka sâhipleri, Adlîye me'murlarına böyle bir kabahat-i mevhûme isnâd edebilir; fakat Abdullah Hasib Efendi zann-ı âcizâneme göre öyle bir iddiâda bulunmağa cür'et edemez; zîrâ kendi indinde dahi muhakkaktır ki bizim vilâyet dâhilinde ve belki Memâlik-i hazret-i pâdişâhî'nin onda bir cihetinde şimdiki Midilli Bidâyet Mahkemesi kadar kesret-ü sür'atle da'vâ çıkarır bir mahkeme yoktur. Mahkeme me'murları gece gündüz çalgılarla, sefâhatle meşgûl olunca, bu kadar de'âvîyi cin tâifesi mi ru'yet eder? Bu kadar i'lâmât ile o da'vâlara müteferri' olan evrâk-ı sâireyi Kirâmen Kâtibîne Hazerâtı mı elinden çıkarır?

Varaka sâhiplerinin, "*netice-i kelâm*" terkibi ile başlayan fıkrası da hayli gariptir. Bu zâtların rivâyetine göre "seylâb-ı zevk-u sefahât önünde kendini vazife-i meşrû'alarından mehcur kılan ba'zı bî-çâre gençleri sâhil-i selâmete çıkarmak ve vazifelerini tanıtmak isteyen Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi'nin memduh olacak yerde, bi'l-'akis makduh olması şâyân-ı teaccüb" imiş. Arada şâyân-ı teaccüb bir hâl var ise, o da varaka sâhipleri tarafından hiç kimsenin vazifesi öğretilmeğe tenezzül olunmaksızın böyle bir rivâyet-i garîbe meydana konulmasıdır. Adlîye Müfettişleri âlem-i ahlâkın mevâkı'-i tahlîsiyye me'murlarından, veyâ fenn-i hakkın mektep hocalarından mı oluyor

ki seylâb-ı zevk-u sefâhat önünde kalan gençleri sâhil-i selâmete çıkarmak ve yâhut onlara vazife tanıtmak ile iştigâl etmek Abdullah Hasib Efendi için mûcib-i memdûhiyyet olsun?

Mâdem ki Adlîye me'murlarında sefâhat gibi, vazife-nâ-şinâslık gibi seyyieler var imiş, İzzetlu Müfettiş Efendi niçin merci'ine resmen şikâyet etmemiş? Herkese vazifesini tanıtmakla uğraşmaktan ise, kendi vazifesini öğrenmek ve yâhut bilir ise icrâ etmek mûmâileyh için makdûhiyyetten kurtulmağa daha sâlim bir tarîk değil mi idi?

Cevâba görülen ihtiyaç sâikası ile mektubumu uzatmağa mecbur oldum. Müfettiş Efendi'nin harekâtına dâir yazdığım sözleri hulâsa edeyim:

Birincisi, mûmâileyh Midilli'de mahkeme hademesinden birine sebb-ü şetm etti. İkincisi, aylarca burada oturdu, maaş aldı, bir kerre mahkemelerin yanına uğramadı. Üçüncüsü, İzmir'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd mehâkimi rüesâsından birisi kendi gözü önünde hayvanını, ya'ni Müfettiş Efendi'nin gözü önünde Müfettiş Efendi'nin hayvanını çekti. Ya, zâten emir verdiğinden ve yâhut bu hareket-i sefîlâne zevkine gittiğinden (Gâlibâ mehâbet-i mehâkimi bu yolda bilmek gerektir) kat'ân muhâlefet göstermedi. Bunlar gözle görülmüş, kulaklarla işitilmiş, tevâturden isbât olunacak dereceye gelmiş, hâsılı bedâhete çıkmış hâllerdir.

Mesmû'ât ve rivâyât üzerine daha söz söylemek lâzım gelirse, muhterem gazetenizin sütûnlarını aylarla işgâl eder durur. Yazdığım sözlerden müteessir olanlar, ya bu hâllerin vazife dâiresinde bir hareket olduğunu isbât etsinler, yâhut mâdem ki bendenize müfterî diyorlar, bir mahkeme karşısına gitsinler de ifâdât-ı âcizânemin hilâf-ı vâki' olduğunu iddiâ eylesinler.

Hazîne-i Celîle'nin bu müzâyakası hâlinde islâhat-ı Adlîye için ihtiyâr olunan fedâkârlıklar düşünülür ve o islâhâtı muhâfaza maksadıyle 7.000 kuruş maaş alan me'murun harekâtı hem dâfi'-i menfa'at, hem câlib-i mazarrat olduğu görülür ise atalarımızın dediği gibi, "İnsanın esmâsı yanıyor" da söylenmekten kendini alamıyor. İleride konuşmak isterler ise, yine konuşuruz.

Midilli'den — 29 Kânûnievvel, 1298

DXXXII. — DXXXV.

Kemal, aşağıdaki dört mektubundan, Mustafa Âsım, Bey'e gönderdiği ilkinde Midilli'de havanın çok soğuk olduğundan, babasının nezlesi geçtiği için duyduğu memnunluktan bahsetmiştir.

İkinci mektup, kızı Feride Hanım'la yeni evlenmiş olan Rif'at Bey'e yazılmıştır; Kemal bu sırada resmî işleri, teftiş sebebiyle Midilli mülhakâtındadır. Kızının diş ağrısı münâsebetiyle, İcâbederse İzmir'den doktor getirtmelerini yazıyor. Molova'ya, halk ile Despot arasındaki anlaşmazlıktan meydana gelen hâdise dolayısıyle gitmiştir. İşin zannettiğinden mühim olduğunu kaydediyor. Mektubunu Çarşanba günü yazmıştır; ne zaman döneceğini ta'yin edemiyor.

Üçüncü mektup, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e gönderilmiştir. Rif'at Bey'e mektubunda Despot ile halk arasındaki anlaşmazlıktan kısaca bahseden Kemal, bunda, hâdise hakkında etraflı bilgi vermiştir. Mektubunun başında, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e teşebbüs ettiği işde başarı temennî ile, hakkında lâyık olduğunun bin kat üstünde gösterdiği teveccüh ve i'timâda dayanarak, idâresi kendisine verilmiş bulunan Midilli'de başgösteren hâdiseyi 'arz, bu sebeble tasdî'e cesâretinden bahsediyor.

Kemal'in anlattığına göre, Rum Patrikhânesi Bulgaristan mes'elesini ihdâs ile kanâat etmeyip, şimdi de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'de bir hâdise çıkarmak için halkı hükûmet aleyhine gazaba getirecek her çâreye başvurmakta, me'murları vâsıta kullanarak, vukû'âtı devlete yüklemektedir. İkinci Selim zamanında Limnos Manastırı'nın ihsân buyurulan emlâki vâridâtının üçde birini Patrıkhâne gasbe kalktığından halk ile Rühbân sınıfı arasında anlaşmazlık hâsıl olmuştur. Patrikhâne tarafından tel'în edilen, hareketi iyi karşılanmayan Limnos Manastırı râhibi bu def'a halkı Hükûmet-i Seniyye aleyhine çevirmekte, hükûmet me'murları vâsıtası ile halkın nefretini celbe çalışmaktadır. Gâyeleri, Patrıkhâne'nin nüfûzunun devletten üstünlüğünü göstermektir; mes'eleyi 'arza cesâreti işte bu sebeplerden ileri gelmektedir.

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilen mektup metninin aslı, Yıldız Sarayı evrâkı arasındadır (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalarla Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar, Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan 1947, s. 275 v.d.).

Rif'at Bey'e gönderdiği 26 Ocak tarihli mektubunu yazdığı sırada Kemal, henüz Midilli'ye dönememiştir, teftiştedir. İstanbul'dan, Patrikhâne'den gönderilen Despot, Siroz'dan koğulmuş, sonra da azledilmiş bir kimsedir. Halk, biraz da Selânik'teki Despot'un koğulmasından cesâret alarak, Patrikhâne'den gönderilen bu yeni Despot'u istememektedir. Kemal, halkın bu temâyülünü önlemek için, birkaç gün daha kalacağını, Midilli'ye dönemeyeceğini tahmin ediyor. Bu arada, şiir de yazmaktadır. Abdülhak Hâmid'in *Kabr-i Selîm-i Evvel'i Ziyâret* adlı şiirine yazdığı nazîreden dört beyit gönderiyor; fakat *deymûmet* kelimesini yerinde kullanıp kullanmadığında şüphesi vardır. Bu kelimenin geçtiği beytin mısrâ'ları arasına iki mısrâ' daha ilâvesiyle, sonradan,

Hatâ değil mi seni Şems-i asr'a benzetmek
Eğerçi sâye-i memdûdu sürdü az müddet

Bu devredek yine feyziyle nûr-bahş oluyor
Bu asradek yine zilliyle buldu deymûmet

şeklinde tashih etmiş, son beyti de,

Binâsı taş yüreğindendir_ol Cebâbire'nin
Budur şu kabr-i mübârekte gördüğüm dehşet

tarzında düzeltmiştir [1].

Kemal'in gerek Mustafa Âsım Bey'e, gerek dâmadı Rif'at Bey'e yolladığı, resmî ve edebî meşgûliyyetlerini aydınlatan bu mektuplarının üçü de kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 655, 136, 167).

532. Mustafa Âsım Bey'e

10. I. 1883

Velînı'met,

Aldığım haberlere göre, el-hamdü li'llâh nezle mündefi' olmuş; fevka'l-gâye memnun oldum. Burada birkaç gündenberi o kadar fırtına, o kadar soğuk var ki ömrümde bu derecesini görmedim desem yalan olmaz. Mîzânü'l-harâre, sıfırdan geceleri onbir derece kadar tenezzül etmiştir. Cum'aertesi günü gelecek olan *Avurturya* vapuru, şu Çarşanba akşamı geliyor. Dündenberi hava mu'tedildir. Çoluk-çocuk hâk-i pâye yüz sürer. Bâkî duây-i hayr efendimiz.

29 Kânûnıevvel, sene 98

N. Kemal

533. Menemenli Rif'at Bey'e

24. I. 1883

Rif'at'ciğim,

Mektubunu, melfûfâtı ile berâber aldım. Feride'nin diş mes'elesi, pek ziyâde merâkıma dokundu; çünki hâliyle bırakmakta nekadar

[1] Krş., S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkilâb Kitabevi., 1941, s. 5 v.d. Bu şiir hakkında daha fazla bilgi edinmek bk., Fevziye Abdullah, *Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara, Güneş Matbaası, 1949, *İndeks.* — Ayn. müellif, *Namık Kemal*'in *Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler*, *Türkiyât Mecmuası*, c. XII., İst., 1955, s. 78 v.d.

eziyyet mevcut (var) ise, şimdiki hâlde çektirmek de o kadar mahzurludur; ma'mâfih bir-iki (gün) daha vakit vermeğe gelmez. Baktır, iktizâ ederse İzmir'den herifi telgraf ile celbettir. İnşâ'allāh ihtiyaç görünmez ammâ sonra görülebilecek ihtiyaçlar dehşetlidir.

Ne zaman geleceğimi soruyorsun. Orasını ben de bilmem. Buranın vuku'âtı hakikaten mühim imiş. Herifler, Despot'u resmen memleketten çıkarmak isterler. Yetişmese idim, öyle bir vak'a da olacak imiş... İşin o cihetini teskîn edebileceğim; fakat Kalonya'da da, kiliseden papasları def'etmişler; bilmem ne halt eylemişler. Eğer oranın belâsını bi'zzât gitmeksizin def'e muktedir olursam, Cum'a, Cum'aertesi günü, doğru Molova'dan hareket etmek me'mûlündeyim. Nihâyet kalsam, Pazar sabahına kadar kalırım. Ayrıca Kalonya'ya da gitmekliğim lâzım gelirse, oradan ne zaman kurtulabileceğimi, bi't-tab' şimdiden ta'yin edemem. Evde bulunanların cümlesinin gözlerini öperim (Buna Molla Ferah falan dâhil olamayacağı ma'lûm). Bâkî duâ..

12 Kânûnısânî, sene 98

KEMAL

Yarın tütün, sigara kâğıdı, zarf, mektupluk kâğıt isterim.

534. SULTAN ABDÜ'L-HAMİD'E

25.I.1883

Mübârek ve mu'allâ hâk-pây-i semâ-âsâ-senây-i Hazret-i zıllu'llāhîleri'ne ma'rûz-ı abd-i ahkar ve çâker-i hâk-berâberleridir.

Cenâb-ı Hak vücûd-ı âlemsûd-ı şehriyârîlerini ile'l-ebed taht ve tâc-ı saltanat ve şevkete zînet ve revnak ve tedâbir-i kader-te'sîr-i cihandârîlerini kâffe-i teşebbüsâtta muvaffak buyursun. Ef'âl-i mülkdârâne ve â'mâl-i cihandâverâne-i şehenşâhîleri memâlik-i (فسيحه) fesîha-i hilâfetpenâhîleri'nin hüsn-i muhâfaza ve i'mârına ve teba'a-i sâdıka-i zıllu'l'lāhîleri'nin terfîh ve iḳdârına masrûf ve bu maksad-ı celîl-i şehriyârîlerinin hayyiz-i husûle vusûli ise mühimmât-ı umûrun kutb-ı merkez-i saltanat ve âfitâb-ı âsmân-ı hilâfet efendimiz'in dâima pîş-i nazar-ı kerâmet-eser-i hudâvendigârîleri'nde bulunmasına mevkūf olduğuna binâen ve hakk-ı kemterânemde ötedenberi istihkākımın bin kat fevkında olarak ibrâz buyurulagelen i'timâd-ı çâker-perverâne

ve tenezzülât-ı sıdk-âşinâyâne-i pâdişâhîleri'ne istinâden idâresi uhde-i kemterâneme mevdû' olan bir mülk-i hümâyûn-ı pâdişâhîleri'ne müteallik zuhûr etmiş bir hâdisenin ledüniyyâtını 'arz ile tasdî'-i ser-i şevket-efser-i tâcdârîlerine cesâreti ihtiyâra mecbûr oldum.

Saltanat-ı seniyyeleri'nin mebâdî-i zuhûrundanberi a'zam-ı e'âdî'si olduğu tarih ile müsbet olan Rum patrikhânesi, mezâlim-i vâkı'asıyle Bulgaristan mes'elesini ihdâs ettiğine kanâ'at edemiyerek Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'de dahi bir hâdise çıkarmak ile uğraşmakta ve ahâliyi igzâb edecek nekadar hareket var ise kâffesini ihtiyâr etmekle berâber papasların teşebbüsât-ı zâlimânesini icrâya hükûmet me'murlarını vâsıta etmek ve bu sûretle ta'addiyât-ı vâki'ayı devlete tahmîl eylemek desîse-i şeytankârânesinde bulunmaktadır; hattâ Midilli cezîresinde bulunan Limnos manastırının emlâki ecdâd-ı 'izâm-ı hilâfetpenâhîleri'nden cennetmekân Sultan Selîm Hân-ı Sânî Hazretleri tarafından ihsân buyurulmuş bir fermân-ı 'âlî ile arâzi-i memleketten olduğu tasrîh olunmuş iken patrikhâne, emlâk-i mezkûre vâridâtının bir sülüsünü gasbetmek dâ'iyyesine kalkmış ve bundan dolayı ahâli ile rüesây-i rûhâniyye beyninde hâsıl olan ihtilâf ufak bir mes'ele-i siyâsiyye hükmünü almıştır. Patrikhâne, ahâliyi ve ahâliye tarafdar olan mezkûr manastır ser-râhibini mazhar-ı la'net etmiş ise de, zâten te'sîr etmiyeceğini bilerek ihtiyâr ettiği bu hareketin neticesiz kaldığını görünce yine maksad-ı aslîyi ele alarak me'mûrîn-i hükûmete musallat olmak ve ânlara icrây-i âmâl ettirmekle halkın nefretini patrikhâneden Saltanat-ı Seniyye aleyhine çevirmek dâ'iyyesine düşmüştür. 'Abd-i ahkarleri gibi terbiyye-i mahsûsa-i mülûkânelerine mazhar olmuş bir bende-i sâdıkîlerini o türlü seyyiât-ı mel'ûneye vâsıta edemiyecekleri ve yalnızca sadâkat hasebiyle nâil olduğum mehâsin-i enzâr-ı ma'âlî-âsâr-ı mülûkânelerinden dahi birtakım müfteriyyât ile dûr edilmekliğime muktedir olamıyacakları bedîhiyyâtdan ise de mülk ve millete müteallik bir hakikati doğrudan doğruya arzda tekâsül etmek ubûdiyyet-i mahsûsa-i şehenşâhîleriyle müftehir olan bir bendeye lâyık olamıyacağını bildiğimden cereyân-ı maslahatın suver-i zâhiresi lâzım gelen makāmâta resmen iş'âr olunmagla asıl mes'ele Saltanat-ı Seniyye'nin kuvve-i gālibe ve müessiresini patrikhânenin tervîc-i âmâli içün halk aleyhinde kullanarak Hıristiyanlar'ı hükûmetten tenfîr etmek ve patrikhâneyi nazarlarında devletten ziyâde nüfûz ve haysiyyete mâlik göstermekten ibâret olduğunu 'arza cür'et eylediğim muhât-ı ilm-i âlem-ârây-ı

hilâfetpenâhîleri buyuruldukta ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr-ü fermân ve lutf-u ihsân şevketlu kudretlu azametlu merhametlu pâdişâh-ı cihan velîni'met-i âlemiyân velîni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretleri'nindir.

Fî 16 Rebi'ü'l-evvel, sene 1300 – 13 Kânûnısânî, 1298

Çâker-i mahsûs-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî,

NAMIK MEHMED KEMAL

535. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

26. 1. 1883

Rif'at'ciğim,

Şehirden suvârî gelmedi. Tütünsüzlük, rakısızlık diz de büküyor. İşim, göstermek istedikleri kadar dagdagalı çıkmadı; hemen bütün bütün tesviye edilmiş hükmündedir. Hava müsâaade ederse, obir gün, ya'ni Pazar günü buradan hareket edeceğim; fakat Patrikhâne, İstanbul'dan Aksarık (اقساريق) mıdır nedir, yine bir teresi göndermiş. Bu mübârek zât ise, mukaddemâ Siroz taraflarında Despot bulunduğu hâlde koğulmuş ; koğulduktan sonra azledilmiş... Selânik'teki Despot'u da koğmuşlar. Bi't-tab' bizim mahlûkâtta, gelen herifi def'etmek, veyâ ta'bir-i nâzikânesi ile kabûl etmemek için bir temâyül var. Teskîn edemezsem, zarûrî birkaç gün daha kalırım. O hâlde ise belâya bak ki, vapur ateş üzerinde durduğundan kömür tükenecek. Sonra bilmem nasıl getirteceğiz. Bir işe papas karışır ise, insan için rahatsız olmamanın ihtimâli yoktur.

Her ne ise.. Bu gün hafifce biraz eğlendim. Ya'ni sana *Selîmiye*'den dört nefer beyit daha peydâ oldu; fakat, eğer *deymûmet* kelimesi yanlış çıkar ise, hiddet teşrif eder :

Hatâ değil mi senî Şems-i asr'a benzetmek
Bu asradek yine sâyesinde buldu deymûmet[2]

Bedâhetinde ziyâyâ 'adîl olan İslâm
Cihânı gölgesinin havfı titreten devlet

[2] دعومت Dâ'imlik, süreklilik

Yegâne vâris-i Sıddîk-ı nesl-i Osmânî
Halîfe-i Ömerî-heybet-ü 'Alî-savlet

Binâsı taş yüreğinden midir Hulâgü'nun
Nedir şu kabr-i Hilâfet'te gördüğüm dehşet

Cümlenin gözlerini öperim. İnşâ'llâh Feride'ciğimin dişinde birşey kalmamıştır. Ben, ânı bu gece ru'yâda gördüm ; beybaba, merâk etme, birşey kalmadı diyordu.

14 Kânûnısânî, sene 98

Molova'dan,

KEMAL

Pedere yazdığım mektubu, postaya verirsin. değil mi?

DXXXVI.

Kemal aşağıdaki mektubunu, *Tercemân-ı Hakikat* gazetesinde *nuance* kelimesinin Türkçe karşılığının sorulması münâsebetiyle yazmıştır; içindekilerden, bu kelimenin karşılığı hakkında münâkaşa edilmekte olduğu anlaşılıyor. Kemal'e göre buna Türkçe karşılık en uygun kelime *örnek*'tir. Bunu ileri sürerken, halk dilinde kullanılışını gözönüne aldığını, verdiği misâl göstermektedir [1].

Bu mektubun neşrettiğimiz kısmı, kime hitâbeden yazıldığı kaydedilmeyerek ve *Atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri Diyor ki* başlığı ile *Tercemân-ı Hakikat*'te basılmıştır (Nu. 1378, 16 Ocak, 1883). Tarihsiz olan mektup, her hâlde basım tarihinden bir süre önce yazılmış olabilir; bu düşünceye dayanarak, 1883 Ocak ayında yazıldığını kabûl ediyoruz.

536.

Ocak, 1883

Gazetede, *nuance* lafzının tercemesini sormuşsun. Bana kalırsa ânın yerine meselâ bulutun her parçasında her rengin bir *nuance*'ı olmak karînesiyle, *nuance*'a *gaym* (غيم) denilmek câiz olur; fakat karîne pek ba'îd olur; hâlbuki bizim kadınlarımız, meselâ kırmızı bir

[1] *Tercemân-ı Hakikat* gazetesinde, *nuance* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak hangi kelimenin kullanılabileceğine dâir münâkaşalar olmuştur; Mahmud Celâleddin imzâlı makâlede, *nuance*'ın Türkçe karşılığı *çeşit* olduğu fikri ileri sürülmüştür (Nu. 1375, 13 Ocak, 1883).

kumaş alıyorlar, dikmek için ibrişim istiyorlar, uşağa, "Git, kırmızı ibrişim al, fakat o renge mutâbık olsun!" diyorlar.

Bana kalırsa bizim lisanda *nuance*, *örnek* ma'nâsına kullanılıyor; hattâ fikr-i siyâsette dahi Avrupa'da falan falanın örneğine uymaz dedikleri gibi, bizde falan herif'in örneği yoktur deyip duruyorlar.

Yine İstanbul'daki ashâb-i kalem bilir ammâ, benim i'tikādımca, eğer müşkil-perestlik edilmez ise, *nuance*'ın en münâsip tercemesi *örnek*'tir.

DXXXVII.

1882'de, dilimizin islâhı, Şark ve Garb edebiyatından faydalanma mevzû'unda münâkaşalar olmuştur. Bunun sebeplerinden başlıcası, Haci İbrâhim Efendi'nin Arap dil ve edebiyatını müdâfaasıdır. Haci İbrâhim Efendi'ye göre, "*Lisânımızı* lisân şekline koyup, bizi hayvân-ı nâtık haddine idhâl eden şey, lisânımızdaki elfâz-i Arabîye'dir; zîra bizim Türkî diye kullandığımız lafzların başlıcaları bin adede bâliğ olmaz. Dilimizin aslı Uygurca olduğunu ileri süren Haci İbrâhim Efendi, bunun artık ölü bir dil olduğunu, dilimizin islâhında Arapça kelimeleri bırakmanın yersizliğini müdâfaa etmiştir. Bu münâsebetle kendisine verilen cevaplarda, "Osmanlı lisânı, Arabî değildir. Belâgat-i Osmânîye, belâgat-i Arabîye'nin ayni değildir. Lisânımızın islâhını kendi lisânımız dâiresinde arayalım" fikri üzerinde durulmuştur. *Tercemân-ı Hakikat*'te, dilimizin islâhı hakkında herşey söylenildiğinden, böyle bir mes'eleyi ancak bu sâhada ihtisâsı olanlardan teşekkül edecek bir encümenin halledebileceğinden bahsolunarak münâkaşaya son verilmiştir [1]; bununla berâber, münâkaşanın yine devam ettiğini görürüz.

Said Bey'in *Vakit*'te, Haci İbrâhim Efendi'nin fikirlerine ta'riz eden,

Arabçā isteyen 'Urbān'a gitsin,
Acemcē isteyen Îrān'a gitsin,
Firengîler, Firengistān'a gitsin;
Bunū fehmetmeyen câhil demektir,
Ki biz Türk'üz, bizē Türkî gerektir.

Lisān-ī Türk'ü terketmişti âbâ',
Lisān-ī asrı dā terketsin_ebnâ,
Ne dersin söyle ey münşî-i dânâ;
Tekellümdē nasıl etmek gerektir,
Meğer kasdın bizē dilsiz demektir.

[1] *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 1121, 1123, 1124, 1125, 1128, 1129, 1130, 1131, 1136, 1138, 1139; 13, 15, 16, 17, 21, 23, 24, 30; 1 Mart - 3 Nisan, 1882. Bu tarihlerde *Cerîde-i Havâdis*'te de Osmanlıca'nın islâhı, eski ve yeni edebiyat dolayısıyle bir münâkaşa cereyan etmiştir (Nu. 5081-5146, 11 Eylûl, 1882-19 Kasım, 1882).

manzûmesi ile, *Tercemân-ı Hakîkat*'e gönderilen imzâsız, fakat Haci İbrâhim Efendi tarafından yazıldığını tahmin ettiğimiz,

Arabçâ her lugat Urbân'a gitsê,
Acemcê her suhan İrân'a gitsê,
Firengîler Firengistân'a gitsê,
Lisân-i millet mahveylemektir;
Bunû fehmetmeyen câhil demektir.

kıt'ası ve buna Said Bey'in aşağıdaki cevâbı neşredilmiştir[2]:

Merâmın ey suhanver kangı âbâ',
Selef etmiş lisân-i Türk'ü ihyâ,
Sen ol ister isen münşî-i dânâ,
Sözün indimde gâyet bî-nemektir
Bilâ-mücib Arabçâ söylemektir.

Lugat gitsin diyen yoktur efendi,
Kim eyler böyle re'y-i nâ-pesendi?
Kavâ'id va'deder her kavme kendi,
Suhan fehmeylemek aklâ mihektir,
Suhan fehmetmeyen ahmak demektir.

Sa'îd Bey'in *Fezâ'il-i Ahlâkîye ve Kemâlât-ı 'İlmîye* adlı eserini neşri[3], bunun üçüncü bahsinde, geçenki Belâgat-i Osmânîye münâkaşasına bir münâsebetle temas ederek "Lisan mebâhisini bizde fesâd-ı ahlâk cümlesinden addediyorum" demesi, mes'eleyi yeniden canlandırmıştır. *Tercemân-ı Hakikat* sütunlarında yer alan bu münâkaşada önce Haci İbrâhim Efendi'nin *İhtârât* başlıklı makâlesi neşredilmiş, Said Bey, muhâtabının bu ve başka makalelerine cevaplarında, "Arapça olmayınca diyânet olmaz", Türkçe için Arap kavâ'idinin tatbîkıne, Şinâsî aleyhindeki fikirlerine i'tirâz etmiştir. Said Bey, *nâ-bînâ* ta'birini kullanmakla, gözlerinin rahatsızlığı dolayısıyle alınan Haci İbrâhim Efendi'nin bu maddî ârizasına ta'riz etmek istemediğini kaydeder; Şinâsî, "edebiyat-ı cedîdemizin vâzı'-ı esâsı olmağın, üdebây-ı cedîdemizin emâme-i subhası ve Kemaller, Ekremler, Ebüzziyalar ânın mahsûl-i medrese-i terbiyesi iken, onun himmetini görmemek, pek büyük bir 'amâ'-i ma'nevî" olduğunu yazar. Bu arada Ebüzziya Tevfik de münâkaşaya karışmıştır. Ebüzziya, Said Bey'in, *Fezâ'il-i Ahlâkîye ve Kemâlât-ı 'İlmîye* adlı eserinde, Sa'îd Bey'in, "Lisan mebâhisini bizde ahlâk fesâdı cümlesinden addediyorum" fikrine iştirâk ettiğini bildiriyor, Haci İbrâhim Efendi'nin, 'Alî-Şîrler'in, Hüseyin Baykaralar'ın lisânını ayrı, Osmanlıca'yı ayrı dil saymasının nekadar yanlış olduğunu, böyle bir kimse ile münâkaşanın bile yersizliğini kaydediyor; onun *nâ-şinâs* ifâdesiyle tahkir ettiği Şinâsî'nin, zamanlarının belli-başlı şahsiyetleri, "perverde-i irfân-ı kemâlî"dirler.

Ebüzziya'nın makâlesinden sonra *İzâle - Evhâm*, Londra'dan gönderildiği kaydi ile imzâsız bir mektup, Abdurrahman Süreyyâ imzâlı ve *Hâtime-i Kelâm* başlıklı bir makâle, Ders-i 'âmlar'dan Mehmed Hâlisî, Yahyâ Rüşdî ve Mustafa

[2] Nu. 1180, 22 Mayıs, 1882.
[3] İst., 1299/1882.

Efendiler'in *Hall-i Mes'ele* adlı makâlesi basılmış, Haci İbrâhim Efendi bunlara da cevap vermiştir [4].

Sa'îd Bey, *Tercemân-ı Hakikat*'te Abdülhak Hâmid'in, R. Ekrem tarafından takdiri yüzünden şiddetle aleyhinde bulundu. Bastonla gezenlerin Avrupa medeniyeti denilince Avrupa caddelerinin güzelliğini, eğlence yerlerinin intizâmını anladıklarını, işleri güçleri sokaklarda çapkınlık etmek olduğunu, şehvet-engîz ve rezâlet-nâmeden ibâret eserler okuduklarını, bunların roman terceme etmeğe, Fıransızca şiir yazmağa kalkıştıklarını, Hâmid'in, bu gürûhun eli kalem tutanlarından bulunduğunu, *Tezerler*, *Nesterenler* gibi rezâlet-nâmelerle meydana çıkan bu şâirin, memleketimizde değil, ancak Firengistan'da şâirlik iddiâsında bulunabileceğini yazar. Üdebâdan sayılan R. Ekrem'in, *Ta'lîm-i Edebiyat*'ında Hâmid'in eserlerine yer vermesini, iyi eserleri bir yana bırakıp Ebüzziya'dan örnek almayarak fenâları eserine almış olduğunu tenkid eder; Said Bey'e göre Hâmid, herzeler yazan ve R. Ekrem'in Ayvaz'ı bir şâir'dir. Said Bey'in bu düşünceleri üzerine Dört Osmanlı imzâsı ile neşredilen makâlede, onun, münâkaşaları şahsiyyâta döktüğünden bahsedilmiş, bu münâsebetle Ahmed Midhat da bir makâle yazmıştır: *Tercemân-ı Hakikat* tarafsız bir gazete olduğu için, Said Bey'in Hâmid hakkındaki yazılarını kabûl etmiştir. Maârifimize yardım edenleri, Hâmid'i sevenleri bu neşriyât müteessir ettiği gibi, Dört Osmanlı'dan başka yirmidört kişi daha *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesine mürâcaatle bunlara devamı gazeteye lâyık görmediklerini söylemişlerdir. Said Bey'in yazılarının neşrolunmamasını isteyen bu kimseler, onun Hâmid aleyhindeki düşüncelerini yalanlamağa muktedir olmakla berâber, mukâbeleye değer kıymette bulmamaktadırlar. Said Bey, Ahmed Midhat'in bu makâlesi münasebetiyle verdiği cevapta, hissî ve mübâhase usûllerine aykırı hareket etmediğini, Kemal'in de şu son günlerde *Tercemân-ı Hakîkat*'te çıkan mektubunun bu düşünceleri kuvvetlendirdiğini, münâkaşaya son verdiğini, ancak aleyhinde hakaret görürse, neşriyâtına yine devam edeceğini bildirir [5].

---

[4] Sırasıyle bk., *Tercemân-ı Hakîkat.*, nu. 1236, 1238, 1240-41, 1243-44, 1246, 1247, 1252, 1254, 1256, 1258-59, 1261, 1263-64, 1267, 1274, 1277-8; 26, 28 ve 31 Temmuz, 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 19, 23, 24-25, 28, 30 ve 31 Ağustos; 4, 12, 15 ve 16 Eylûl, 1882. Haci İbrâhim Efendi'nin cevapları, nu. 1357, 1358, 22 ve 23 Aralık, 1882.

[5] Sırasıyle bk., *Tercemân-ı Hakîkat*, nu., 1323, 1326, 1334; 13, 15, 25 Kasım, 1882. Said Bey'in, kendinden bahsi münâsebetiyle Ebüzziya Tevfik Bey'le, Said Bey arasında da bir münâkaşa geçmiştir. Ebüzziya, kendisinin *Ta'lîm-i Edebiyat*'a alınmağa değer eserler vermediğini, "Birtakım müellefâttan naklen birkaç yaprak mecmua doldurmak ve beş-on zâtın âsârını bir kitapta cem' ile adını *Nümûne-i Edebiyat* koymak bir adam için huccet-i fazl-ü irfân olursa, aklâm-i devletteki defterci efendilerin her biri kesret-i müdevvenât husûsunda İbn Sînâlar'a bile iddiây-i rüchân etmelidirler" cümleleri ile ifâde eder (*Tercemân-ıHakikat*, *Bir Mu'terize Cevap*, 26 Kasım, 1882; *Mecmua-i Ebuzziyâ*, c. III., nu. 26, 15 Muarrem, 1300/26 Kasım, 1882: *Bir Mu'terize Mukâbele; Said Beyefendi Hazretleri'ne Mektup*; nu. 27, Gurre-i Safer, 1300/12 Aralık, 1882: *Saâdetlu Said Beyefendi Hazretleri'nin Cevap-Nâmesi; Bir Mu'teriz-i Mutasallif'e Cevap*).

Kemal'in, Abdülhak Hâmid'e gönderdiği aşağıdaki mektubu yukarıda bahsettiğimiz münâkaşalarla alâkalıdır. Garb edebiyatını müdâfa'a eden ve bu edebiyatın te'sirinde kalan Şinâsî, Hâmid ve R. Ekrem'in tahkir, kendi eserlerinden medhedici ifâde ile bahsedilmesi Kemal'i müteessir etmiştir. Bu sebeple Şinâsî, R. Ekrem ve Hâmid'in yeni tarz eserleri ve edebiyatımıza ne gibi yenilikler getirdikleri üzerinde durmakta, en ağır ta'rizlere uğrayan Hâmid'e tesellî vermektedir.

Mektubun 4 Rebî' I., 99 tarihinin karşılığı 24 Ocak, 1882 olmakla berâber, bahsi geçen münâkaşalar bu tarihten sonra başladığından, 1882 değil, 1883 Ocak ayından sonra yazıldığını zannediyoruz. Hâmid, Kemal'e gönderdiği 21, 25, 30 Aralık, 1882 ve 18, 27 Ocak, 1883 tarihli kendi el yazısiyle mektuplarında Sa'îd Bey'in tahkirlerle dolu neşriyatından, Said Bey ağzından yazdığı manzum hasb-i hâlden bahseder[6]. Bizi şaşırtan bir başka nokta, Kemal'in bu mektubunda kırkbeş yaşında bulunduğundan bahsidir; halbuki Menemenli Rif'at Bey'e yolladığı ve bu eserimizde mevcut 1883 Mart'ında ve 14 Nisan, 1883 tarihli mektubunda, Hâmid'e gönderdiği aşağıdaki mektubunu kasdederek, "Hâmid'e olan mektubumun neşrinde niçin tereddüd ettiğini Midhat'ten sor; zâten buranın mütâleası hem sence etrafıyle ma'lûmdur, hem de bu husus için başka İzâhat vermekliğim yakışıksız olur"; "Hâmid'in mektubu hakkında Midhat'in mütâleası münâsibtir. Müşârü'n-ileyhimâdan hangisi ne re'yde bulunursa bulunsun, benim re'yim mektubun basılmasındadır. Geç olmasının zararı yok ammâ evvel yazıldığı mevzû'-i bahsolacakmış, konuşuruz" cümleleri, mektubu kırkbeş yaşında iken, 1885'te yazmadığını, 1883'de yazdığını gösterir. İşte bu sebeple 1883 Şubat'ında yazıldığını tahmin etmekte, Hâmid'in yukarıda zikrettiğimiz mektuplarına cevap teşkil ettiğini sanmaktayız. 1883'de yazdığı *Sellmiye*'den bahsi de, mektubun 1882 'de kaleme alınmadığını gösterir.

Eski ve yeni edebiyat tarafını tutanlar arasında münâkaşalar geçtiği zamanda Kemal'in her iki taraf, bilhassa Garb edebiyatı te'sirinde kalanlar hakkında düşüncelerini aydınlatan bu mektubunun kendi el yazısı ile olmayan müsveddesi tarihsiz ve Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 702); Ebüzziya tarafından neşredilmiştir (*Mecmua-i Ebüzziya*, nu. 37, Gurre-i Muharrem, 1302/21 Ekim, 1884; *Nümune-i Edebiyat-ı Osmânîye*, VI. basım, s. 517 v.d.). *Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid* adlı eserimizde mektubun tarihi, o zaman elimizde kâfî deliller bulunmadığı ve yazıldığı sırada şâirimizin kırkbeş yaşında bulunduğu kaydine dayanarak, yanlış, 30. I. 1885'dir (S. 133). Aşağıdaki neşirde esas olarak *Mecmua-i Ebüzziya* neşri alınmış, T. T. Kurumu'ndaki müsvedde ile karşılaştırılmıştır; müsveddede tarih yoktur.

[6] Hâmid'in bu mektupları Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in evrâkı arasında mevcuttur (Nu. 63, 61, 58, 56, 62).

537. Abdülhak Hâmid'e

24. I. 1882 (Şubat, 1883?)

Hâmid!

Seni muhâtab etmeğe adından büyük bir kelime bulamıyorum!. Birçok zamanlar mektup yazamamıştım, meşgûl idim, keyifsizdim; bunlardan başka, şiirden, inşâdan hediye gönderecek bir eser de yok idi.

Daha sonra mübâhasât-ı edebîye meydana çıktı. Yazılan şeyleri bi'z-zarûre, veyâ ta'bir-i sahihiyle kefâretü'z-zünûb olarak okumak lâzım geldi. Hâlî zamanlarımın bir haylisini de o meşgûliyet ifnâ etti.

Mübâhaseden ben cidden müteessir oldum; çünki Şinâsî'yi, Ekrem'i, seni, hâsılı gerçekten edîb olanları nazar-ı hakâretle görenlerin, kâlinde, kalcminde[7] benim eserlerim müsteşhidâttan[8] gösterilmekte, benim nâmım Edebiyât-ı Cedîde dedikleri edebiyât-ı sahihanın mûcidleri sırasında yâd olunmakta idi.

O temyiz ashâbına karşı benim için memduh olmaktan ziyâde ne türlü makdûhiyet tasavvur edebilirsin! Fakat zannetmem ki sen müteessir olasın, elbette olmamışsındır! Belki uğradığın ta'rizlerle iftihar etmişsindir.

Hiç öyle sözünü güneş gibi parlak bir fikirden iktibas eden, mehtap kadar saf bir vicdan, şunun bunun gökyüzüne taş atmak kabîlinden olan ta'rizâtına ehemmiyet vermek kâbil midir?

Ammâ Şinâsî'nin açtığı râyet-i edeb, ilm-i cehâlet imiş. Ne mâni! Şimdi o ilm-i cehâletin altında bizler bulunuyoruz. Eserlerimiz de meydandadır.

Edebiyat-ı atîka, veyâ fâside taraftarları şu *Bârika-i Zafer*'e, şu *Mes Prisons tercemesi*'ne, şu *Duhter-i Hindû*'ya şu *İbn Mûsa*'ya[9] birer nazire yazsalar[10], edebiyat-ı sahihaya mukallit olmakla berâber sana taarruz edenler benim *Vâveylâ*'nın, Ekrem'in *Mir'ât-ı Âlem*'deki *Kuzu Tasviri*'nin[11] ve senin *Târık*'tâki şiirinin — Şeyh Gâlib merhum

[7] Krş., T.T.K., Yz. nüsha, Ekrem'i seni beğenmeyenlerin kâlinde, kaleminde

[8] Krş., müsteşhidâltan olarak

[9] Krş., şu *Mes Prisons Tercemesi*'ne, şu *İbn Mûsâ*'ya

[10] Krş., söyleseler

[11] Krş., Ekrem'in *Mirât-ı Âlem*'deki tasvirinin; (Mecmuanın, 8. VII. 1882 tarihli 9'uncu sayısındaki *Manzûme*.)

tarafından irad olunan teklif gibi beş beytine değil — en beğenmedikleri bir beytine bir nazire söyleseler de olur?

Ne olacak hiçbir şey olmaz; fakat mu'terizler yalnız i'tiraz etmeği bilirler de öyle şiir söyliyemezler. Söyleriz derlerse edeb dâiresinden çıkmasınlar da söylesinler. Umumun efkârı bir imtihan meydanıdır. O zaman herkesin kudreti, mâhiyeti ma'lûm olur.

Senin ne vazifen Hâmid! Sen tarih dediğimiz ummân-ı zulmetin a'mâk-ı hafâsına gir! Bize *Eşber* gibi kitaplar yaz. İskender'in ahlâkından büyük ahlâk tasavvur ve tasvir et! Selim-i Evvvel'in türbesini ziyâret eyle! O ziyâretindeki hissiyâtı o pâdişâh-ı âzImü'ş-şâna nedim-i hâs olan Hasan Can'ın vicdânından sudûr etmiş kadar ruhânî bir belâgatle ta'rif et! Selim-i Evvel'in meziyyet-i siyâsiyyesini Osmanlı ashâb-ı kalemi arasında en evvel ta'rife nesren muvaffak olan Kemal, nazmına nazire söylemeğe çalışsın! Sana kudretin mevhibe-i mahsusası ânı iktizâ eder.

Ammâ biz — çünkü edebiyat-ı sahiha taraftarlarını, hususiyle senin gibi, Ekrem gibi o yolda sa'yetttikleri için hakâret görenlerini kendimden ayıramam[12] — üdebâdan değilmişiz de mu'terizlerin te'vilât-ı zarîfânesine göre kabak mecmuu imişiz[13]. Ne mâni? Âlem-i neşriyatta bizlere halef olmak istiyen zevâtı da bâzı zürefâ bâdincan kabilinden addedebilir. O hâlde ise *Kedû uftâd bâdincân ber âmed*[14] meseli iki tarafın hâline bir garip muarrif olur. Yâhut başka bir rivâyete göre eşek imişiz; ânın, da zararı yok. Râvîler insan olduklarına pek mu'temed ve mağrur iseler biz edebiyat hürmetine olarak hayvanlığı da kabûl ederiz.

Yukarıda da söylemiştim ya! İki tarafın eş'ârı, âsârı meydanda duruyor. Mukâyese olunuversin. Kuvve-i nâtıka hangi tarafa âit olduğu pek kolay zâhir olur[15]. Hele tarih, elbette bir zaman olacaktır ki, herkesin meziyyetini meydana koyacaktır[16]. İleride o ashâb-ı

---

[12] Krş., seni, Ekrem'i kendimden ayıramam.

[13] Krş., üdebâdan değil, te'vilâtın Arabca'sı hükmünce kabaklar cem'i imişiz.

[14] کدو افتاد بادنجان بر آمد Kabak düştü, patlıcan göründü (ortaya çıktı).

[15] Krş., meydana çıkar, Hâmid! Biz kimseye sıfatımızı isnâd etmek istemeyiz: ânlar da bize kendi sıfatlarını isnâd etmesinler, Biz hayvân-ı nâhiḳ isek, Cenâb-ı Hakk'a, bizi bu mâhiyette yarattığı için şükrederiz. Ânlar hayvan-ı nâtık ise, meziyyetlerine hased, gıbte değil, hattâ rağbet bile etmiyoruz.

[16] Krş., Tarih-i âlem, bir zaman olur ki, herkesin meziyyetini meydana çıkarır.

edebin iddiası gibi, bizlerin eşek olduğumuza efkâr-ı umûmiye karar verir ise, bâri eşekliğimizi anlamış da[17] kimseye taarruz etmemiş olduğumuz dahi[18] sâbit olacağından haddimizi bildiğimiz için olsun, müâhazeden kutuluruz.

Gariptir ki insanlar her nasılsa bizim nehiklere diğer takımın[19] nağmelerinden ziyade rağbet ediyorlar! Ne yazarsak halk indinde âdem efendilerin âsarına tercihan makbûl oluyor! Satılıyor, okunuyor. Bu delâil-i tecrübîye o[20] zevâtın bizi göstermek istedikleri kadar muhakkar olduğumuzu pek de isbât edemez, değil mi[21]?

Bana gelen bir mektubunda:

Yüksel hünerinle kāni' olma
İhsân-ı Hüdâ'ya mâni' olma

beytimi beğendiğinden bahsetmiş idin! İ'tikādımca aşağıdan yukarı atılan taşlara, yukarıdan aşağı bir nazar-ı ehemmiyetle bakmak dahi ihsân-ı Hüdâ'ya bir nevi mâni'liğe çalışmaktır. Ne olmuş? Semâdan zemine nâzil olan evâmir bile ta'rizât-ı gayr-ı muhikkadan kurtulmuş mu ki senin âsârındaki ulviyyet şunun, bunun muânedesine mâni olabilsin[22]!

Yine cevap verme! Güneşin hayt-ı şûlesi mezbeleye de düşer, fakat o sukūtu görmek de istenilecek hâllerden değildir.

Allah zihnini güneş kadar parlak yaratmış; fikrin de ziyâ gibi dâimâ teâlî ile muttasıf olmak kadrine daha şâyân olur[23].

---

[17] Krş., bilmiş

[18] Krş., da

[19] Krş., takımının

[20] Krş., bu

[21] Krş., pek de isbâta kâfî olmaz, değil mi?

[22] Krş., Müsveddede bunu müteâkip, üzeri çizilmiş bulunan şu paragraf vardır: Şâyan-ı gıbtasın Hâmid ki eserlerin kadar hâllerinde de melekmişsin. Gördüğün tearruzlara karşı ihtiyar ettiğin mekânet-i edîbâneyi, bildiğim ashâb-ı idrâk içinde tahsin etmedik kimse yoktur. Ehemmiyet vermeyiz ki bî-çâre karıncalar rızk-ı maksumunu aramak için gelip de ayağımızı ısırdıkları zaman önlerine ekmek atmak, yâhut ayağımızı bırakıvermek gibi lutuflarla mukābele etmeği lâzime-i insâniyyet addederiz. Senin şimdiye kadar gördüğün tearruzlara cevap vermediğin o kabildendir.

[23] Krş., görünür.

Çalış! Çalış! Ben edebiyat-ı Osmânîye için tasavvur ettiğim ulviyâtı bin türlü hissiyât ile karıştırdım; âsârımı istediğim dereceye getiremedim. Bakalım sen getirebilir misin. Getirebilirsen bir milletin mürebbiyân-ı irfânından ma'dud olursun, Ben dâimâ Şinâsî'yi yâdedegeldiğim gibi, sen de Kemal'i yâdedersin.

Vaktiyle bir kerre bakıp da yeni doğmuş kamerin bulutlar arasına yayılan hayyât[24]-ı şuâına benzettiğin saçlarımı şimdi görsen mehtabın küreden ayrılırken sehap içinde ara-sıra bıraktığı in'itaflar kadar karalı, beyazlı bulursun.

Edebiyat için pek çok zevat ile uğraşmış idim; hâlbuki şimdi o mu'terizlerden bâzıları yine beni edebiyat müceddidlerinden addedip duruyorlar. Müceddidlik hakkı ise ya Şinâsî'nin, yâhut senindir. Ben arada bir hatt-ı ittisâlim. Zanneder misin ki o mu'terizler bir zaman bu hakikati de teslim etmesinler! Tarih-i hicrî i'tibâriyle kırkbeş yaşına girmiş bir büyük, veyâ ta'bir-i sahihiyle müsinn kardeşinin sözüne i'timad et ki hakk-ı irfânın mu'terizleri indinde de bütün bütün zâyi olmaz. Ben vaktiyle bilmem ne mütâleaya câhip olmuştum da edebiyat âleminde bulunmaya lâyık olmayacak birtakım bahislerle gazetelerimizin bir hayli sütunlarını doldurmuştum. O ayıp bana âit, bu tenezzülsüzlük sana ve seninle berâber edebin iki mânâsiyle vardığı dereceye râci'dir[25].

Seni istedikleri kadar bagetle (*baguette*'le باگتله), jagedle (*jag'ged*'le ژاگتله) hırpalasınlar dursunlar. Sen mevki-i edebinde kāim ol! Hâkimin hiç olmazsa istikbâl olacaktır.

---

[24] Krş., hayt

[25] Müsveddede bu paragraftan sonra üzeri çizilmiş olan şu kısımlar, Ebüzziya neşrine alınmamıştır:

Sence muhakkaktır ki her ne mes'ele için olursa olsun gazetelerde en evvel meydan-ı bahse çıkan benim. Ben olduğum hâlde, karla ekmek yemeği i'tiyat edip de irâd olunan suâle, "Ben icâdettim; fakat ben de beğenmedim" diyen Bektâşî gibi, edebiyat noksanını bî-edeblikle ikmâl etmek tarzını bir türlü beğenemiyorum.

Ben bî-edeb değildim. Karşımda bî-edeblik edenler yukarıda da söylediğim gibi, hiddetten dibe uğradılar. Yine edebin (Bir-iki kelime bozulmuştur) olsun dâire-i salâhiyetine ric'at etmemişler ki sana tecâvüz ediyorlar. O tecâvüzlerin de ehemmiyeti yok. Hele senin gibi taaffünât-i arziyyeden olan hevâmm-idrâkânın yetişemeyeceği yerlere çıkmış bir cevv-i esîr içinde mesned-nişîn olan eâzim-i edebe ne türlü te'sirleri, ne türlü tearruzları mümkün olabilir.

Sen, bulunduğun mesned-i âlî-i edebte dur. Mâdununa, hattâ bir nigâh-i hakāretle bile bakmak, yukarıdan aşağı ne hitap var olmuş ki umum indinde kabûle

Önünde nâ-mütenâhîliğî kılar tasvir[26]
Peyinde sâyesi kalmış bu devlet-ü millet

beytiyle,

Zırlama, zırlama aman sus sus
Haci baba yemiş bu şeb[27] *kus kus*

beyitleri gibi âsârın mâhiyetindeki fark ise[28], ne zaman olsa zâhire çıkacaktır. Bâkî istikbâl-i edebden kalben emin ol; edeb ebedîdir kardeşim, Hâmid'im...

DXXXVIII.

Mir'ât, ilk gazetecilerimizden ve *Latâif-i İnşâ* müellifi Refik Bey'in, 1 Ramazan, 1279 (20 Şubat, 1863)'dan i'tibâren neşre başladığı mecmuanın adıdır. Kemal, Terceme Odası'nda çalıştığı sırada, henüz yirmiüç-yirmidört yaşında iken bu mec-

---

karîn olmuş? Yukarıda söylemiştim. Güneş arza teallûk eder; fakat kapanmış yerlere girmez. Evâmir-i semâviyeyi bile yalnız nufûs-i zeken telâkkî eder. Ekseriyete göre hakikat idrâk olunmak derecesinde âlî olduğu için, dâimâ hakikat sâhipleri ekalliyette kalır. Kadrleri birkaç asır sonra bilinir.

[26] Krş., tenvir. Bu beyit, *Hâmid'in Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyâret* şiirinde mevcuttur.

[27] Krş. bu gün

[28] Krş., beyitinin mahiyetindeki fark

Mektubun bu son fıkrası münâsebetiyle Said Bey'in Kemal'e cevâbı *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmiştir. Bir mecmuada Kemal'in Hâmid'e bir mektubunu gördüğünü kaydederek, "bunda, *Tercemân-ı Hakîkat* vâsıtasıyle Hâmid Bey hakkında neşrettiğim şeyler edebiyat-ı cedideye ve üdebâya ta'riz hükmünde tutularak, hakk-ı âcizânemde ta'rizât-ı zimniyye edilmiştir; hattâ Hâmid Bey hakkında yaptığım bir manzumenin bir beyti irâd buyurulmuştur. Evvelâ, benim Hâmid Bey aleyhinde yazdığım şeyler mîr-i mûmâileyhin lüzum ve vûcûbu Kemal ve Ekrem Beyefendiler'in taht-ı tasdik-i alîlerinde bulunan encümen-i maârifin teşkilini musirrâne taleb etmekliğim üzerine şahs-ı âcizânemi tezyif ve tahkir etmesinden münbais idi. Sâniyen, ma'rez-ı ta'yibte irâdolunan manzume Hâmid Bey'in *Köpek* manzumesine nazire ve zimnen müdâfaa idi. Sâlisen, Kemal Bey aleyhinde vaktiyle ettiğim ta'rizât, şimdi kendilerinin, 'Ben vaktiyle bilmem ne mütâleaya zâhib olmuştum da, edebiyat âleminde bulunmaya lâyık olmayacak birtakım bahislerle, gazetelerimizin bir hayli sütunlarını doldurmuştum' tahkirinde bulunmalarından nâşî idi; hattâ eğer hâlisâne i'tiraf-ı ayb edecek olsalar hiçbir gazete mübâhasesinde dâire-i âdâb dâhilinde ciddî münâzara edemedim' buyurmaları lâzım gelirdi. İşte Kemal Bey'in mektubuna cevâbım bundan ibârettir: *Mest-i sahbây-i gurûr olma biraz insâf et!*" cevâbını vermiştir (Nu. 1908, 7 Muharrem, 1302/27 Ekim, 1884).

muada iki gazelini neşretmiştir [1]. Aşağıda yalnız matla' beyitlerini kaydettiğimiz bu gazellerinden ilki Sâmî'ye nazire ve Kemal adıyle, ikinci Râgıb Paşa'ya nazire ve Nâmık takma-adıyle basılmıştır:

Olur peydâ ümîd-î neyl-i râhattan hemm-î 'âlem
Budur faslu'l-hitâb-î şerh-i râz-î mübhem-î 'âlem [2]

Ehl-i cür'et renciş-î âlâm ilê gayretlenir
Zaḥme düş oldukça şîr'in savletî kesretlenir [3]

Kemal'in, yine *Mir'ât*'ta *Romalılar'ın Esbâb-i İkbâl ve Zevâli Hakkında Mülâhazât, Birinci Bâb—Roma'nın Bidâyeti ve Muhârebâtı* [4]; *Roma Tarihi Muhâkemesi* [5] adlı, Montesquieu'den terceme iki yazısı da basılmıştı. *Mir'ât*'ın basımından ondokuz yıl sonra, Nurî Bey'in müdürlüğünde resimli olarak *Mir'ât-i 'Âlem* mecmuası neşre başlanılmış ve Kemal aşağıdaki mektubunu bu münâsebetle Nûrî Bey'e göndermiştir [6].

[1] Kemal'in Refik Bey hakkındaki bâzı düşünceleri, onun ölümünden duyduğu üzüntü, v.b. hususlarda bilgi edinmek için, bu eserinimizin birinci cildinin *Umûmî İndeks*'ine bakınız.

[2] Nu. 1., 1 Ramazan, 1279/ 20 Şubat, 1863.

[3] *Ayn. mec.*, nu. 3, 1 Zil'kı'de, 1279/20 Nisan, 1863.

[4] *Ayn. mec.*, nu., 2, 20 Mart, 1863.

[5] *Ayn. mec.*, nu. 3, 20 Nisan, 1863; devâmı olduğu kaydedilmişse de, üçüncü sayıdan sonra çıkmamıştır. Bu terceme mecmuanın ikinci sayısında neşre başlanılırken, *Romalılar'ın Esbâb-ı İkbâl ve Zevâli Hakkında Mülâhazât* başlığı münâsebetiyle, "Bu kitap 1734 senesi te'lif olunmuş ve o esnâda müellifi kırkbeş yaşında bulunmuştur" notu verilmiştir (Montesquieu'nün 1734'de basılan, *Considérations sur les causes de la Grandeur et Décadence des Romains* adlı ve metod bakımından E. Gibbon ve Buckle'ün ilhâm aldığı bu eserinin güzel bir tahlili için bk., William A. Nitze ve E. Perston Dargan, *A History of French Literature*, New York-Henry Helt and Company, 1938, s. 400 v.d.). Şerif Hulûsî Sayman, Kemal'in *Mir'ât*'ta çıkan iki gazelinden yalnız Sâmî'ye naziresinden bahsetmiş, Montesquieu'den terceme yazısından ikincisinin başlığını kaydetmiştir; neşir tarihleri 1280 (?) olarak gösterilmiştir. (*Namık Kemal Hakkında*, D.T.C. Fakültesi Neşriyâtı — Nu. 2, İst., 1942, *Namık Kemal'in Eserleri* adlı bibliyografya makalesi, s. 326).

[6] *Mir'ât-i 'Âlem* 24 sayı basılmış olup, kolleksiyonu İstanbul'da Belediye Kütüphânesi'nde, Ankara'da Millî Kütüphâne'de vardır. Bizde mevcut kolleksiyonu da 24 sayıdır ve birinci cildini teşkil ediyor; 24'üncü sayısının sonunda, mecmuanın belli bir yazı hey'eti bulunduğundan, fakat basım cihetinden gittikçe fenâ şekle girdiğinden yeniden neşri düşünüldüğü ve resimlerinin Berlin'de, Leibzig'de bastırılacağından bahsediliyor; bundan böyle neşrolunacak "nüshalarıyle bir münâsebeti bulunmaması arzu edildiğinden ve hele şu son iki nüshanın böyle berbad sûrette neşrolunması kadr ve kıymetini tenzil edeceği mütâleasına mebnî, *Mir'ât-i 'Âlem*'imizi yine birinci sene ve birinci numaradan i'tibâren neşredeceğiz" deniliyor. Bu ifâdeden, bizdeki kolleksiyonunun ilk basımı olduğu anlaşılmaktadır ve yine 24'-

Mir'ât-i 'Âlem'in neşri, Kemal'e, gazeteciliği kendisine meslek edinen ve yakın dostu Refik Bey'i hatırlatmıştır; her zaman olduğu gibi, onu anarak derin üzüntü duyuyor. *Mir'ât-i 'Âlem*'e de, yazılarıyle yardımda bulunmağı düşünmektedir. Yollayacağı nesir ve şiirleri için ta'rif ettiği şekilde resimler yapılıp yapılamayacağını soran Kemal, kendisine fotograflar gönderilirse, bu resimlere uygun olarak Arap, Acem ve Türkler'e âit bâzı şeyler de yazmak isteğindedir. Eğer, mecmuanın Ermeni harfleri ile basımı mümkün olursa, içindekiler Rumca'ya çevrilirse bu hususta da yardımda bulunabileceğini yazmaktadır. Ancak, hemen söyleyelim ki, *Mir'ât-i Âlem*'de, Kemal'in imzâsiyle hiçbir yazısına rastlamış değiliz.

Kemal'in bu mektubu, Refik Bey ve *Mir'ât* mecmuası hakkındaki bâzı düşüncelerini, *Musavver Mir'ât-i 'Âlem*'e ne gibi yazılar göndereceğini dâir tasarladığı şeyleri aydınlattığından mühimdir.

Mektup tarihsizdir. *Mir'ât-ı Âlem*'in 18'inci sayısında, "Midilli Mutasarrıfı edîb-i 'âlî-kadr atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'nden mevrûddur —*Mir'ât-i 'Âlem* Müdürü Nûrî Bey'e" başlığı ile basılmıştır [7]. Mecmuanın dış kapakları yok edilmiş olduğu gibi, iç kapağında da herhangibir tarih yoktur; ancak, 12'nci sayısının iç kapağında 15 Zil'hicce, 1299 / 28 Ekim, 1882 tarihi bulunduğuna göre, bu mektubun basıldığı 18'inci sayının 1883 Şubat'ı sonunda çıkmış olması lâzım gelir. Buna dayanarak, mektubun 1883 Şubat'ında yazıldığını tahmin ediyoruz

538 Mir'ât-ı 'Âlem Müdürü Nûrî bey'e

Şubat, 1883

Beğimiz,

Mir'ât-ı 'Âlem'i görüyorum. Resimlerini pek beğeniyorum. Milletimiz için, eseriniz tecdidât-ı maâriften ma'duddur; fakat yazılan şeyler, resimleri kadar güzel değildir. Türkçe'de en evvel resimli olarak *Mir'ât* basılmış idi. Ânın sâhibi olan ve telâfî-i mâfât halk için mümkün olamayan Refik merhumun *Mir'ât*'ta birinci mu'îni de ben idim. O *Mir'ât* ise, bu *Mir'ât-ı Âlem*.. Arkadaşımın

---

üncü sayının en son sayfasında, "*Mir'ât-i 'Âlem*'in imtiyazı Zirâ'at Nezâret-i Celîlesi Sanâyi' Kalemi hulafâsından Şevkî Beyefendi'nin nâmına tahvil edilmiştir" cümlesi vardır. Bu birinci basımda, her sayının son sayfasında imtiyaz sâhibinin Feyzî olduğu kayidlidir. Belediye Kütüphânesi'ndeki kolleksiyonun ikinci basımının 1, 9, 12, 18, 21'nci sayıları mevcuttur; Millî Kütüphâne'deki kolleksiyonun imtiyaz sâhibi olarak Mehmed Feyzî-Mehmed Şevkî gösterilmiştir (*Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Kataloğu*, Millî Kütüphâne Yayınları, Ankara, 1963, nu, 1008).

[7] Mehmed Nûrî, İzmir'de Mektûbî Kalemi Mümeyyizliği'nde bulunmuş, *Tulû'* mecmuasını, *Mir'ât-i Âlem*'den sonra neşretmiştir (Nu. 1, 31 Temmuz, 1300 / 12 Ağustos, 1884 — Nu. 9, 31 Teşrinisânî, 1300/13 Aralık, 1884). Muallim Nâcî ile karşılıklı mektupları vardır.

rûhunu şâd edecek, husûsiyle Osmanlılar'ın terakkıyyât-ı medeniyyeye meylini isbât edecek öyle bir esere elimden geldiği kadar hizmet etmek isterim. Bu mektubu yazdığım da ânın içindir..

Evvelâ, yaptırılan resimler verilecek ta'rif-nâmelere tevfîkan yaptırılabilir mi? Çünki bizim şiirlerimizde, yâhud nesirlerimizde levha yapılacak pek çok şeyler vardır.

Sâniyen, basılacak levhalar gelirse, Arab'tan, Acem'den, Türk'ten tavzih yolunda yazılacak birçok eserler bulmak ve bulunamaz ise levhaya münâsib birşey yazıvermek benim için kolaydır.

Sâlisen, mâdem ki tâ Amerika'dan resim getirtmek külfeti ihtiyâr olunuyor; risâlenin Ermeni harfi ile bir ayni tab'ettirilse ve bir de mündericâtı Rumca'ya terceme olunsa, istifâde birkaç kat tezâyüd eder, sanırım. Ermenice'sini bastırmak bir matbaa masrafı vermeğe tevakkuf eder. Rumca'sı için ise, ucuz mütercim bulunabilir. Husûsiyle birkaç lisanda çıkacak bir risâlenin, mündericâtı biribirine tamâmıyle mutâbık olmak lâzım değildir. Böyle bir teşebbüste bulunacak iseniz, haber veriniz de, işin her cihetinde edebileceğim i'âneye çalışayım. O kadar..

DXXXIX.

Kemal, neşrettiğimiz Aralık, 1882 tarihli, Sadr-ı A'zam Sa'îd Paşa'ya gönderdiği mektubunda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nin icrâatından, kendisinin yapacağı işlere engel olunduğundan şikâyet etmişti. Aşağıdaki mektubun ilk satırlarından bu hususta müsbet cevap aldığı, aynı makâma teşekkür yazdığı anlaşılıyor. Mustafa Âsım Bey, bir zât için, Midilli sandığından borç istemiştir; Kemal Kandilci Efendi diye bahsettiği bu şahsa âit havâleyi Nisan başına kadar göndereceğine söz verdiğini yazıyor.

Mektubun yazıldığı sırada, bilhassa Sa'îd Bey'le Abdülhak Hâmid arasında başlayıp diğer şahsiyetlere de te'sir eden eski-yeni münâkaşaları devam etmektedir [1]. Kemal'in, Hâmid'e gönderdiği 1883 Şubat'ında yazdığı mektubunda edebiyatımızda garblılaşma ve Hâmid lehinde fikirleri mevcuttur. Her hâlde bu mektubunun, *Tercemân-ı Hakîkat*'te neşrini istemiştir. Ahmed Midhat'in mektubu neşretmek istemediği anlaşılıyor. Kemal, Rif'at Bey'in, A. Midhat'le görüşmesini tavsiye ediyor. Mektubu neşredilirse, münâkaşa harâretlenecek, bu vesile ile Haci İbrâhim Efendi'ye, muhâliflerine haddini bildirecektir. Kemal, Ebüzziya'nın da aynı mes'ele ile alâkalı bir makâlesini görmüştür; henüz neşredilmeyen bu yazının dehşetli olduğunu bildiriyor.

[1] Abdülhak Hâmid'e 1883 Şubat'ında yazdığını tahmin ettiğimiz mektubu (Nu. 537, s. 197 v. d.).

Kemal'in Türk Tarih Kurumu'nda, kendi yazısıyle olan bu mektubu (Nu. 135) tarihsizdir. Sadâret'e gönderdiği mektup, Kandilci Efendi havâlesi, Hâmid'e mektubunun A. Midhat tarafından neşri, Ebüzziyâ'nın makalesi mes'elelerine, Rif'at Bey'e, biraz sonra neşredeceğimiz 6 Nisan, 1883 tarihli mektubunda da temas etmektedir. Bu iki mektupta sözü geçenler arasındaki benzerliği gözönüne alarak, aşağıdaki mektubun, 1883 Mart'ında yazıldığını tahmin ediyoruz.

539. Menemenli Rif'at Bey'e

Mart, 1883

Rif'at Bey Oğlumuz,

Mektupların geldi; vapur kezâlik.. Uzun yazılarım var idi; ez-cümle biri Sadr-ı A'zam-ı me'âlî-şiyem Hazretleri'ne bir 'arîza idi; müsveddesi Tevfik'dedir, elbette gösterir. O teveccühâtını gösterdi; biz de mukābilinde insâniyyetimizi isbât ettik.

Kandilci Efendi havâlesi mes'elesini pedere yazdım. Mümkün oldukça para yetiştireceğim. Sözümüz, paranın Nisan ibtidâsına kadar tesviye olunabileceğinden ibâret idi.

Hâmid'e olan mektubumun neşrinde niçin tereddüd ettiğini Midhat'ten sor; zâten buranın mütâleası hem sence etrâfıyle ma'lûmdur, hem de benim bu husus için başka îzâhat vermekliğim yakışıksız olur. Midhat'e mektuba ne ihtiyaç var? Yanına gidip de, ben Kemal'in dâmâdıyım diyemiyor musun ? O ünvânın bir mektup kadar te'siri yok mudur zannedersin. Lastik'in, Kör İbrâhim'in hefevânı şayân-ı bahs değil, benim mektup neşrolunursa, tabî'î bir bahs-i edeb daha açılır. O vakit iktizâ ederse, altıparmağın ta'birince, bu mübâreklere hadleri bildirilir [2].

Ebüzziya'nın *bend'i* pek dehşetli; eğer neşredilmiş olsa idi, garip te'sirler ederdi; gelecek hafta merâm anlatırız. Şimdiye kadar Ebüzziya'dan birşey almadım; mektubu gelsin de sonra söyleşelim.

[2] *Cerîde-i Havâdis*'te neşredilen Hakkı imzâlı bir yazıda, *Vakit* gazetesinin 2607, 2615 tarihli nüshalarında Râmî Bey'in tenkidlerinin muâhaze olunarak Muallim Nâcî'nin müdâfa'a edildiğinden bahisle, "Bir de münekkid beyefendi, 'Kemal Beyefendi Hazretleri'ni ortaya attınız' diye bizi takbîhe çalışıyor. Cevap: Bî-edebâne sözler yazmaktan çekinmeyen *Vakit* münekkidine haddini bildirmek için, müşârü'nileyh hazretlerinin nâm-ı nâmîlerini lisân-ı takrir ve ihtirâma almamız pek tabî'îdir" deniliyor (*Aynen Varakadır*, nu. 5237, 7 Şubat, 1298/19 Şubat, 1883).

Vâlide Hanımefendi'nin eteklerini, birâder beylerin gözlerini, Tâhir'in alnını, Bedî'a'cığımın yanaklarını öperim.

Yanımda istiridya var; Hüseyin hınzırı hepsini yiyecek.. Vapur da geliyor imiş.. Ânın için gül gülzârı dedim de buracıkta bağlayıverdim.

Baban,

KEMAL

DXL. — DXLI.

Kemal, İki Bî-taraf imzâsını kullanarak Abdullah Hasib Efendi'yi müdâfaa edenlere karşılık, bu Adliye Müfettişi'nin lehinde olmayan bir başka mes'eleyi ortaya atıyor[1]:

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet merkezi Sakız'a on saat uzaklıkta bulunan Molova gibi mühim bir kazâda, mahkemede *Kur'ân-ı Kerîm* ve *İncil-i Şerif* mevcut değildir. Yemin etmek için Müslümanlar'ın *Kur'ân*'a, Hıristiyanlar'ın *İncil*'e el basması gerekli iken, bunların yokluğu sebebiyle, Hâkim, her iki dinden olanlara da *Mir'ât-ı Mecelle*'ye el bastırarak yemîn ettirmektedir[1a]. Mektupta, mahkemelerin semtine uğramayan Adliye Müfettişi'nin, pek tabî'î olarak böyle şeyleri görmediğinden, buna inanılmıyorsa, mes'elenin hükûmet tarafından resmen araştırılmasından, şikâyetlerin boş olmadığından, hattâ Abdullah Hasib Efendi'nin, mahkeme i'lâmı ile icrâ edilmiş ferâğ muâmelesini bozma husûsunda emir de verdiğinden bahsediliyor.

13 Mart, 1299 tarihli olan bu yazı, *Mektub-ı Mahsus—Midilli*'den başlığı ile *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesinde (Nu. 1440, 17 Mart, 1299/29 Mart, 1883), buradan naklen M. Cemal Kuntay tarafından (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 370 v.d.) neşredilmiştir.

25 Mart, 1883 tarihli bu mektuba, Abdullah Hasib Efendi *Tercemân-ı Hakîkat*'te İki Bî-taraf imzâsıyle cevap vermiş, Kemal, buna karşılık, aşağıdaki 1 Nisan, 1883 tarihli mektubunu yazmıştır. Mektupta, bilhassa Molova mahkemesinde yemin-

[1] Bu mektuplar Kemal'in imzâsı ile neşredilmiş değildir; fakat Rif'at Bey'e hitâbeden mektuplarında mevcut, mektubunun Ahmed Midhat'e verilmesini kaydi, 14 Nisan tarihli mektubunda *Tercemân-ı Hakîkat*'teki mektubunda olduğu gibi Ligor Mande mes'elesinden bahsi, Sakız'a gideceğini bildirmesi, "Bu Arap köpeği de pek şimardı.", "Teres habîsi bir türlü tek durmuyor", "Âni da Hasib habîsinin sâyesinde öğrenmeğe muhtaç değildik ammâ, bu sinn-ü sâlden sonra âna da aldandık; fakat inşâ'llâh acısını çıkaracağız" cümleleri, mektupların Kemal tarafından kaleme alındığını gösterir (Bk., 6, 14 ve 28 Nisan; 9 Mayıs, 1883 tarihli mektupları; nu. 543, 545, 553).

[1a] *Mir'ât-i Mecelle*, Kayserili ve Musıka-i Hümâyun Arabca hocalarından Mes'ud Efendi'nin eseridir (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmâni*, c. IV., s. 368; Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II., s. 40).

lerin Adlîye Nezâreti'nin beyânâtına aykırı icrâ edildiği, mahkemelerin yoluyla icrââtta bulunmasını tahkik Adlîye Müfettişi'nin vazifesi olduğu, aksi hâlde vazifesini ihmâl etmiş bulunduğu üzerinde durularak, Molova'nın, muârızların kaydettiği gibi ehemmiyyetsiz bir kasaba olmadığı bildiriliyor. Abdullah Hasib Efendi'nin, Ligor Mande'ye âit karârı bozmağa çalışması, muvâffak olamaması sebebiyle bu dâvâ ve neticesi hakkında etraflı bilgi verilmiştir. Mektubun sonunda, Midilli Mutasarrıflığı ile Müdde'î-i Umûmî Muâvini Tevfik Bey i'tirazlara hedef teşkil ettiğinden, iktizâ ederse "onlar mâlûmât-ı resmiyyelerini beyân ederler" deniliyor.

1 Nisan tarihli bu uzun mektup, *Midilli*'den başlığı ile *Tercemân-ı Hakikat* (Nu. 1450-1452, 29-31 Mart, 1299/10-12 Nisan, 1883)'de, buradan naklen M. Cemal tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 377 v.d.d.).

540. Mektub-ı Mahsus

Midilli'den — 25 Mart, 1883

Geçenlerde Midilli'de bir Tâcir peydâ olarak, umûr-ı adlîye üzerine birçok bahislerde bulunmuştu. Tâcir Efendi'nin ifâdâtını te'yidedecek birkaç vak'ayı da bendeniz ihbâr etmek istiyorum. Şahısları, fikirleri, meslekleri ve husûsiyle nereli oldukları mechûl olan İki Bî-taraf zât, bendenize karşı da adam himâyesine kıyam ederek, esâs-ı bahsi lüzumsuz münâkaşâta tahvil ettirmezler sanırım.

Bir hafta evvel Midilli mülhakâtından olan Molova kazâsı merkezine gitmiştim. Saltanat-ı Seniyye aleyhinde ba'zı mertebe tefevvühâta cür'et etmiş bir adamın Molova Mahkeme-i Bidâyeti'nde muhâkeme edilmekte olduğunu haber aldığımdan, muhâkemenin sûret-i cereyânına vâkıf olmak için mahkemede hazır bulundum. Muhâkeme sırasında, muhbirlerden bir-ikisinin tahlîfi lâzım geldiğinden, hükkâmdan birisi eline hemen *Kāmûs* cildi kadar büyük bir kitap alarak Hıristiyan'dan bir muhbiri tahlîf etmeğe başladı. Müddet-i ömrümde o cesâmette bir *İncil* görmediğimden, muhâkemenin hitâmından sonra kitabı istedim. Ne bakayım? Koca bir *Mir'ât-ı Mecelle!*.. İslâm olan muhbirlerin *Kur'ân-ı Kerîm*, Hıristiyan muhbirlerin *İncil-i Şerif* ile tahlîf edilmeleri îcâbederken, *Mir'ât-ı Mecelle*'ye el uzatılmaktaki hikmeti Hâkim Efendi'den istîzâh ettim. Bî-çâre Hâkim, hicâb ve teessüfü îmâ eder ihtizazlı bir sesle, "Ne yapalım, mahkememizde *Kur'ân-ı Kerîm*, *İncil-i Şerif* değil, hattâ mahkemelerin rehber-i muâmelât ve bedreka-i icrâatı olan *Usûl-i Muhâkemât* bile yoktur" cevâbını i'tâ eyledi.

Hâl-ü şânı Tâcir Efendi tarafından oldukça i'lân edilen Vilâyet Adlîye Müfettişi İzzetlu Abdullah Hasib Efendi acabâ iki seneyi tecâvüz eden müddet-i me'muriyetinde bu nekâyısı niçin izâle edememişlerdir. İnsan böyle hâlleri gördükçe nasıl teessür etmesin? Merkez-i Vilâyet olan Sakız'a bahren on saat mesâfede bulunan Molova gibi hem cesim, hem mühim, hem nâzik bir mevkı'in mahkemesi bu hâlde mi bulunmalıdır?

Tâcir Efendi'nin şikâyâtı, merci'-i mahsûsunun hiç de nazar-ı dikkatini celbetmemiştir diyemem; fakat lâzım olduğu kadar celbettiğini de iddiâ etmem; çünki Müfettiş Efendi hâlâ Sakız'da âram-sâz-i ikbâl olub Vilâyet dâhilinde mehâkimin ne mevkı'lerini görmüş, ne de ahvâlini teftiş etmiştir.

Halkın mehâkim hakkındaki şikâyâtı günden güne tezâyüd ediyor. Bir adam doğduğu yerde bir Vilâyet Adlîye Müfettişi'nden gazetelere varaka vererek şikâyet etmez. Adlîye Nezâret-i Celîlesi gerek Tâcir Efendi'nin ve gerek bu bende-i âcizin ihbârâtına emniyyet buyurmazsa, hafiyyen bir me'mur irsâli ile vukū'âtı tahkik ettirebilir.

Müfettiş Efendi bir mahkeme i'lâmı ile icrâ edilmiş ferâg muâmelesini ibtâl için emir vermeğe bile cesâret etmişlerdendir.

13 Mart, 1299

541. Tercemân-ı Hakîkat Gazetesine

Midilli'den — 1 Nisan, 1883

Geçenlerde birinin tarafından *Tercemân-ı Hakîkat*'te neşredilen mektuplara, Midillili İki Bî-taraf imzâsıyle iki mu'teriz zuhûr etmişti. Şimdi bendenizin yazdığım mektuba da yine Midillili olmak üzre İki Bî-taraf Mu'teriz çıktı. *Tercemân-ı Hakîkat*'in, 1444 numaralı nüshasında uzun bir mukâbele-nâme neşrettirdiler. Ne tuhaf tesadüf! Midilli'den yazılan mektuplara i'tirâz edenler dâimâ çift bulunuyor.

Bendenizin mu'terizlerimin Tâcir ve i'tirâz edenlerden başka iki adam oldukları varakanın hâtimesinde gördüğüm, "İstanbul'a yeni gelmiş Midilli ahâlisinden olduğumuzdan" ibâresinden anlaşılıyor. Haydi, öyle olsun!

Ne güzel bir mukaddime yapmışlar! Hind'de vaktiyle bir mezheb-i Şâk-munî var imiş.. İfâdenin üzerine bir de "Bir var imiş,

bir yok imiş" ilâve etmiş olsalardı, söyledikleri masal için daha yakışık alırdı. *İki Bî-taraf* zât, ashâb-ı kerâmetten olmalıdırlar ki bendenizin vaktiyle gazetenize muhbirlik eden zât ile Tâcir'den gayri bir adam olduğuma İstanbul'dan hükmediyorlar da, saded-i bahs hâricinde birtakım tuhaf tuhaf lakırdılar söylüyorlar.

Son mektubun sâhibi olan bendeniz Midillili'yim; fakat mukaddemâ *Tercemân*'a muhbirlik eden zât ile Tâcir değilim. Başka bir adam olduğumu Bî-taraf zâtlar Midilli'den de tahkik edebilirler. O cihetle, Tâcir Efendi'ye âit olan imâlı ta'rizlere falanlara cevap vermek bittabi' vazifemin hâricindedir. Yalnız mektubumun mündericâtını ve ta'bir-i diğerle Abdullah Hasib Efendi'ye dâir olan ihbârâtımı tekzîb etmek ve yâhut ehemmiyyetini tahfif ettirmek maksadıyle ihtiyâr olunan safsataya cevap vereceğim.

Midillili İki Bî-taraf zâtın imzâ ettiği varakada evvelâ, "tahlîf için *İncil-i Şerif* nâmına verilen bir kitap *İncil-i Şerif* midir, değil midir diye, burası yemîn ile mükellef olan şahıstan sual olunmak lâzımdır. *İncil-i Şerif* olmak üzre telâkkî olunduğu hâlde, ale'l-umûm mehâkimde emsâli nâdir olmadığı gibi, usûl-i tahlîf bi-hakkin muhâfaza edilmiş olur" denilmiştir.

Tuhaf şey, *İncil-i Şerif* nâmına verilen kitabın, *İncil-i Şerif* olup olmadığı yemîn ile mükellef olan şahıstan mı sual olunmak lâzım gelir imiş! Bu bir çift Bî-taraf'ın ne meslekte olduğunu bilemezsem de, umûr-ı Adlîye'ye zerre kadar vâkıf olmadıklarını göstermeğe yalnız bu ifâdeleri kâfîdir. Mu'teriz efendilerin i'tikādlarına kalırsa, bir adam tahlîf olunacağı sırada, eline, mensup olduğu mezhebin kitabıdır diye başka bir kitap vermek de câiz olurmuş! İnsan bilmediği birşeyden bahsederse gülünç olmaktan kutulamayacağını şu İki Bî-taraf zâta anlatmak bahtıyarlığı bakalım bendenize müyesser olur mu? Bî-taraf zâtlar'ın ma'lûmu olsun ki mehâkimde tahlîf için bir *Kur'ân-ı Kerîm*, bir de *İncil* bulundurulması ve Müslüman olanların *Kur'ân-ı Kerîm* ile, Hıristiyan olanların da *İncil-i Şerif* ile tahlîf edilmesi Adlîye Nezâreti Celîlesi'nden bir tahrirât-ı mahsûsa ile her tarafa tavsiye olunmuştur.

Nezâret-i müşârü'nileyhâdan verilecek evâmirin hüsn-i cereyânı ahkâmına dikkat ise, birinci derecede Adlîye Müfettişi'nin vazifesidir. Acabâ, bir adama mensup olduğu dinin kitabı olmak üzre başka bir kitap verilerek tahlîf edilir ve verilen kitabın *Kur'ân* ve yâhud *İncil*

olmadığını tahlîf olunacak adam bilirse, yemîn sahih olur mu? Sahih olursa, kitap üzerine yemîn verilmenin ne hükmü kalır? Bî-taraf görünen şu iki zât, tahlîf olunacak adamların umûmunu, ellerinde verilen kitabın ne olduğunu anlayabilmek iktidârından mahrum mu zannediyorlar? Kendileri beyâz-ü sevâdı tefrikten âciz iseler, kâinâtı da nefslerine mi kıyâs ederler? Tahlîf edilecek bir Müslüman'ın eline *Kur'ân-ı Kerîm*'den başka bir kitap, Hıristiyan'ın birine de *Mir'ât-ı Mecelle* verilmekle iktifâ câiz olsa idi, Adlîye Nezâreti Celîlesi öyle bir tavsiyede bulunmamak lâzım gelmez mi idi?

Mu'teriz efendilerden biri bir mahkemede Reis bulunsa da, tahlîfi iktizâ eden adama bir *Mir'ât-ı Mecelle* verse, sonra tahlîf olunacak kendisine verilen kitabın *Kur'ân* ve yâhut *İncil* olmadığını söyleyiverse acabâ ne hâlde bulunur? Mahkemelerde vücûdü lâ-bûd olan ciddiyyât-ü mehâbeti muhâfaza etmiş olabilir mi?

Mu'teriz efendilerin i'tikādına göre tahlîf olunan adamların umûmunu hacer, şecer makūlesinden addedelim; *Kitābu'lllāh*'a karşı yemîn etmesi lâzım gelen bir adamı adâlet, hakikat hâdimi olan hükkâmın aldatması hangi şerîate, hangi kānûna, hangi vicdâna göre câiz olur?

Saniyen, "bir Adlîye Müfettişi'nin vazifesi muâmelât-ı mehâkimin, yoluyle cereyân edip etmediğini ve mesâlih-i ibâdın ne yolda ru'yet edildiğini ve buraya müteferri' ahvâli tahkik ve muâyeneden ibâret olduğuna ve i'lâmâtın tedkik ve temyîzi mehâkimin derecât-ı 'âliyesine âit vezâiften bulunduğuna nazaren, Muhbir Efendi'nin bir Hâkim'e kâbus gibi ihtirazlı söz söylettirmesinden hiçbir şey çıkmaz" buyurulmuştur.

Bendenizin iddiâm da, muâmelât-ı mehâkimin yoluyle cereyân edip etmediğini teftiş etmek Müfettiş Efendi'nin vazifesi olduğundan ve fakat Müfettiş Efendi bu vazifeye ehemmiyyet vermediklerinden ibâret idi; hattâ Molova mahkemesinde hilâf-ı usûl vâki' olan tahlîfi, Müfettiş Efendi'nin vazife-i teftişi îfâ etmediğine delil göstermiş idim. Müfettiş Efendi, muâmelât-ı mehâkimin yoluyle cereyân edip etmediğini tahkik ve muâyene etmiş olsalar idi, Molova Mahkemesi'nde böyle hilâf-ı usûl tahlîfler vukū' bulmazdı.

İ'lâmâtın istînâf ve temyîzi mehâkimin derecât-ı aliyyesine âit vezâiften olduğunu söylemekten mu'teriz efendilerin maksadı ne

olsa gerektir? Bunun aksini kim iddiâ etmiş? Benim mektubumda i'lâmâtın istînâf ve temyîzi mehâkimin derecât-ı 'âliyesine âit olmadığına dâir bir söz var mı idi i ki böyle bir ihtâr ve irşadda bulunuyorlar? Acâyib şey! Çift mu'teriz ifâdesinden birşey daha öğrendik; meğer kâbûslar da ihtirazlı şey söyler imiş!

"Münâsebet almış iken, bir intihap me'muru lisânıyle sizin kütüphâneniz nerededir?" diyelim, buyuruluyor. Biz de, bu kadar ma'nâsız bir suâle verilebilecek cevap var ise onu da kendileri beyân etmelerini, hiç olmazsa sözün sadede göre ne münâsebet aldığını söylemelerini temennî edelim.

Sâlisen, "Devletimizin islâhât-ı ahîresinden olan istiklâl-i mehâkim gibi gerçekten mühim, hakikaten ciddî ve şanlı islâhâtı, sa'ika-i istibdâda mağlûb olan ba'zı hamiyyetkârân-ı müstebiddîne karşı beğendirmek pek güç ise de, hak ve adâletin insirâfâtı, hayr-i hakikî-i devletin ihsâsâtı ümmetin bâsire-i vicdânını tenvîr etmeğe başladığından ve hikmet-i idâre dahi zâten bu hamiyyetkârlara rûy-i nefret gösterdiğinden kendi müntehabları olmadıkça teşkilâtın lüzumsuzluğundan, netâyic-i garîbesinden bahseden bu türlü hamiyyetkârların me'murîn-i Adlîye aleyhine bir hiss-i intikâm muhâfaza ettikleri herkesce ma'lûm olan hakâyıktandır. İşte Muhbir Efendi'nin televvünâtına, şîvesine bakılırsa böyle bir intikâm vâsıtası olduğu anlaşılıyor" deniliyor.

Bu sözler, bendenizin eski mektupların sâhibi Tâcir Efendi olduğum zannıyle söylenmiş ise de, bahis, mektubumun mündericâtından tevellüd ettiği için birkaç lakırdı söylemek îcâb ediyor.

İstiklâl-i mehâkimi bendeniz, mu'teriz efendilerden ziyâde takdis ederim. Gerek bendenizin, gerek Muhbir-i sahih ile Tâcir Efendi'nin mektuplarında istiklâl-i mehâkimden hoşnudsuzluğu îmâ eder bir harf yok idi ki buralardan bahsetmeğe hâcet görülsün.. Çift mu'teriz efendilerin biraz merâmı anlaşılıyor; ya'ni rahatından başka birşey düşünmez Adlîye müfettişlerine tuz kaçakcılığı eden, yâhut en küçük me'murîn-i mülkîyeden ma'lûmât-ı kânûnîye dilenciliği eden a'zây-i mehâkime ta'riz edenlere bu zâtlar nazarında hamiyyetkârân-ı müstebiddîn ünvânı veriliyor; bu hamiyyetkârlara hikmet-i idâre de rûy-i nefret göstermiş oluyor. O hamiyyetkârlardan kimleri murâd ediyorlar ise, çift bî-taraf efendiler ismiyle beyân buyursunlar, o zaman cevâbını alırlar.

Râbi'an, "Kuvve-i Adlîye'yi çiğneyerek bir kâtili habs-hâneden çıkarmak, hakk-ı istînâf-ü temyîz zâil olmamış iken bir Bidâyet i'lâmı ile cebren hâne sattırmak, maznûnün-aleyhleri Mehâkim-i Adlîye'ye teslim etmek gibi ahvâl hep Midilli'de görülen ahvâlden iken, buralardan sükût ederek, Molova'nın bir mahkemesinde *İncil-i Şerif*'in fikdânından bahsetmek ma'lûm olan tarafın mekāsıd-ı husûsiyyesine hizmet etmek demektir" ibâresine insan birkaç dakika izhâr-ı hayret etmedikten sonra mukābele edemiyor! "Kuvve-i Adlîye'yi çiğneyerek" habs-hâneden ne vakit, hangi kâtil çıkarılmış, kim çıkarmış, kâtili çıkaran me'muru te'dib etmemiş ve yâhut ettirmemiş, Müfettiş Efendi bu vâkı'ayı haber almış da sükût mu etmiş, yâhut haber mi almamış? Müfettiş Efendi'yi himâye gareziyle sâirlerine edilen iftirâlar, yine bî-çâre Müfettiş Efendi'nin vazifesini îfâ etmediğini i'lân etmekten başka bir netice hâsıl edemiyor.

Akılsız dostun insana hizmeti bu kadar olabilir. Hakk-ı istînâf-ü temyîzi zâil olmamış bir Bidâyet i'lâmı ile ne vakit, kimin hânesi satılmış, kim satmış? Mu'teriz Efendiler buralarını niçin îzâh etmiyorlar? Böyle bir i'lâm icrâ olunmuş ise (Suâlimizi yine tekrar edelim), Müfettiş Efendi haber mi almamış, yoksa haber almış da sükût mu etmiş? Haber almış ise o i'lâmı icrâ eden me'murları niçin te'dib etmiyorlar? Haber almamışlarsa niçin vazife-i teftişi îfâ ederek böyle cebren hâne satmak gibi harekâtı görmüyorlar? Bu hâller de, habs-hâneden kâtil çıkarmak iftirâları gibi yine Müfettiş Efendi'nin vazifede 'adem-i tekāyyüdüne delâlet etmez mi? Çift efendiler i'tirâzda devâm edecek olurlarsa, Müfettiş Efendi'ye dâir ba'demâ hiçbir taraftan şikâyete ihtiyâç kalmayacak; çünki onlar, bî-çâre Müfettiş Efendi'nin vazifesini ne dereceye kadar îfâ ettiğini herkesten daha vâzih, daha sarih olarak gösterip durmaktadırlar.

Bundan başka, maznûnün-aleyhler varmış, mahkemeye teslim olunmazmış, bu hâlleri de Müfettiş Efendi görememiş, yâhut görmüş de iktizây-i kānûnu icrâ ettirememiş.. O hâlde niçin me'muriyyetinde devâm edip duruyor; bir şikâyet, bir isti'fâ da mı elinden gelmez.

Çift bî-taraflar'ın rivâyetine göre, biz ma'lûm olan tarafın mekāsıd-ı husûsiyyesine hizmet etmek istermişiz. O ma'lûm olan taraf ne taraftır? Çift bî-taraf efendiler onu tasrih etseler ne olur! Biz, Müfettiş Efendi'nin hakkında olan ma'lûmâtımızı isim tasrihi

ile beyân edip dururken, efendilerin hedef-i ta'riz etmek istedikleri zâtı "taraf-ı ma'lûm" ile vasf etmeleri merdâne bir hareket değildir.

Hâmisen, "Muhbir Efendi'nin i'tikâdına göre hem cesim, hem mühim ve nâzik olan Molova mülhakâtı rencber ve çoban sınıfından ve nefs-i kasaba ise harabezâr bir kal'anın yamacında iki-üçyüz hâneyi hâvî olarak ufak bir memleketten ibâret olduğuna göre, bunu mühim, nâzik, cesim diye tavsiften maksad enzâr-ı dikkati celb ise, boştur" ibâresi de mu'teriz efendilerin, bedîhiyyâtı inkâr eder takımından bulunduklarını isbât ediyor.

Molova kazâsı 40.000 nufûsu hâvî olarak ahâlisinden ticâret-i berriyye ve san'at ile me'lûf yalnız İzmir'de, İstanbul'da 2.000 adam vardır. Hele ticâret-i bahriyyede Midilli adasının cihât-ı sâiresine hemen tefevvuk etmişlerdir diyebilirim. Molova kasabası altıyüz kadar hâne ve 3.000 nufûsu câmi' bir mahaldir. Kal'ası, Midilli kal'ası kadar cesim değilse de, el-yevm ma'mûr olup derûnunda zâbitiyle, cerrâhiyle bir hayli Asâkir-i Şahâne mevcuttur. Bî-taraf zâtlar, Müfettiş Efendi'yi himâye etmek için koca bir kasabayı ufacık bir köy, ma'mûr bir kal'ayı harâbezâr göstermekten bile çekinmiyorlar!

Bî-taraf efendiler, Müfettiş Efendi'yi himâye etmek ve yâhut hasbeten-li'llâh doğruyu eğri göstermek için birçok safsata söyledikleri sırada mûmâileyhin Vilâyet dâhilindeki livâ ve kazâ ve hattâ nâhiye mehâkimini de teftiş ettiğinden bahsediyorlar.

*

Müfettiş Efendi'nin, Vilâyet dâhilindeki mehâkimin hangilerini ve ne sûretle teftiş edip etmediği bâzı mahallerce anlaşılmak istenilirse, Vilâyet'ten ve yâhut bi'l-umûm mehâkim ruesâsından sorulabilir ve o vakit bî-taraf efendiler mi, bendeniz mi yalan söylüyoruz meydana çıkar. Bir de bu çift zât, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi'nin nâhiyelerinde mahkeme var zannediyorlar. Ne güzel tahkik! Ne garib tevehhüm!

Bî-taraf efendiler, Müfettiş Efendi'den halk memnun mu, yâhut müştekî mi, buraları nezd-i âcizânemde mahfuz olmak lâzım gelen teşekkür-nâme sûretinde ma'lûm olurmuş buyuruyorlar.

Müfettiş Efendi'den şükr-ü şikâyete dâir bir kâğıt varsa, sûreti bendenizin nezdimde mahfûz olmak neden lâzım geliyor, orasını bir türlü anlayamıyorum. Müfettiş Efendi'ye dâir buradan bir teşekkür-nâme yapıldığını haber almadım; fakat Müfettiş Efendi vazife-i teftişe

bedel yâ kendi hakkında teşekkür, veyâ erbâb-ı hükûmet aleyhinde mahzar tertib ve tanzim ettirmekle iştigâl ettiğini söylemişlerdi. "اَلْعُهْدَةُ عَلَى الرَّاوِى[2]!"; hattâ işitildiğine göre Sakız'da da bu ma'rifetle iştigâl ederlermiş. Yine "اَلْعُهْدَةُ عَلَى الرَّاوِى".

Mu'terizlerin varakasında bir fıkra daha gördüm ki şudur: Midilli Hukuk Bidâyet Mahkemesi'nde böyle bir i'lâm verilir. Henüz. ne istînâf ve ne de temyîz olunmaksızın bu i'lâmı Midilli hükûmeti icrâya kıyâm eder. Aleyhinde bidâyeten hüküm sâdir olan zât, bu mu'âmele-i kānun-şikenâne üzerine İstanbul'a gelir, istid'â eder, i'lâm temyîz ile fesh olunur. Keyfiyyet, Encümen-i Adlîye'ye havâle ile, oradan dahi Vilâyet'e yazılmak üzre mazbata yapılır. Adlîye Nezâret-i Celîlesi'nden dahi tahrirât yazılır. Bu tahrirât ve Adlîye Müfettişliği'nin bir müzekkeresi üzerine keyfiyyet Midilli Mutasarrıflığı'na bildirilir ise de, her nedense buna kanâ'at edilmediği cihetle bir i'tirâz lâyihası tertib edilir. İş tekrar buraya gönderilir. Lâyihanın esassız ve vâhî olduğu tebeyyün ettikten sonra, yine mahalline yazılır. Herif ise oraya buraya koşarak çiftliğinden mahrûm edilmek istenilir. İşte Adlîye Müfettişi'nin bir mahkeme i'lâmı ile icrâ olunan ferâg muâmelâtını ibtâl için ettiği cesâret merci'inden aldığı evâmiri lâzım gelenlere tebligden ibârettir.

Hakikat-i hâlden bî-haber olan kāri'ler şu fıkrayı okudukları zaman, Mahkeme-i Bidâyet i'lâmıyle mahkûm olan adam nekadar müteessir ise, bendenizin cevâbımı okuduktan sonra, mu'teriz efendilerin yalancılığı gülünç olacak dereceye getirdiklerini görerek, ondan ziyâde mütehayyir olurlar.

Da'vânın hakikatini bendeniz haber vereyim: 86 ve 87 senelerinde, Midilli'de bir kumpanya teşekkül ederek zeytun a'şârını iltizâm etmişti. Bu kumpanya mütezarrır olduğundan bedel-i 'öşrü vermemek için birçok i'tirâzâta kıyâm eyledi; fakat mültezimlerin i'tirâzları nizâmen mesmu' olmadığından reddedilerek, zimmetlerini tahsil etmek üzre Dersa'âdet'ten müteaddid tahsil me'murları gönderildi. Kumpanya efrâdının umûmu, hisselerine isâbet eden akçeyi ma'a-fâiz Hazîne-i Devlet'e te'dîye etmiş ve fakat kumpanyanın direktörü Ligor Mande nâmında bir adam deynin birkısmını te'dîye ederek Dersa'âdet'e firar eylemiş idi.

[2] "*El-'ühdetü 'ale'r-râvî*": Günahı, söyleyenin boynuna!.

Hazîne-i Celîle aleyhinde, evvelâ Şûrây-i Devlet'te ve sâniyen Dersa'âdet Bidâyet ve İstînâf mehâkiminde ikâme-i da'vâ etmiş ve hattâ Mahkeme-i Temyîz'e de mürâcaat eylemiş ise de, hiçbir yerde hak bulamayarak nihâyet temyîzen sâdir olan i'lâmın icrây-i ahkâmı Midilli hükûmetine emrolunur. Medyûn da, Temyîz i'lâmının elinde bir nüshası olduğu hâlde Midilli'ye gelir. Temyîz i'lâmının meâli, mültezim-i merkûmun bedel-i nakdîden borcu olan akçeyi ma'a fâiz i'tâ etmesi ve fakat bedel-i 'aynî'ye fâiz yürütülmemesi hususlarından ibâret bulunur.

Midilli hükûmeti bu i'lâm üzerine medyûn ile Bidâyet Mahkemesi'nde ru'yet-i hisâba ibtidâr eder. Herif birkaç kerre mahkemeye geldikten sonra maksadına vâsıl olamayacağını his ile, da'vâ ikmâl olunmaksızın yine Dersa'âdet'e firâr eder. Midilli hükûmeti de bi'ttab' matlûbunun iştifâsı için medyûnun bir çiftliğini hacz ve icrây-i muvakkat karârını hâvî bir de i'lâm istihsâl eder. Çiftliği, İcrâ Me'muriyyeti vâsıtasıyle müzâyedeye verir, sattırır. Dikkat buyurulsun ki çiftliği satan İcrâ Me'mûriyyeti'dir. İcrâ Me'mûriyyeti de mehâkimin eczâsındandır. Bunda bir kânûn-şikenlik olup da düzeltilmemiş ise, mes'ûliyyeti yine Adlîye Müfettişliği'ne âittir. Ondan sonra Ligor Mande, Mâlîye Nezâreti'nden te'hîr-i icrâ için bir telgraf istihsâl eder. Hükûmet-i mülkîye, te'hîr-i icrâya muktedir olamayacağını beyân eder. İcrâ te'hîr olunmaz. Bunu da te'hîr etmeyen yine Hey'et-i Adlîye'dir. Daha sonra Umûr-ı Hukûkîye Müdüriyyeti'nden Ligor Mande aleyhine verilen gıyâb i'lâmının kendisine teblig olunmadığı cihetle hükmü olmadığına müteallik verilen mütâlea üzerine i'lâmın usûlen tebliğ olunduğu Midilli Mahkeme-i Bidâyeti tarafından iktizâ beyân edilerek, yine icrâ te'hir olunmadı. İcrâyı te'hîr etmeyenler de yine Adlîye me'murlarıdır. Mes'ele, döne dolaşa Adlîye Müfettişliği'ne gönderildi. Mûmâileyh, yâ bu iş için Midilli'ye geldi ve yâhut Midilli'ye geldiği sırada Ligor Mande işinin tesviyesine de emir aldı. Da'vâyı uzun uzadıya anlamak istedi. Teftiş husûsunda da tefritten ifrâta intikâl ederek, sicillât-ı mehâkimi hânesine celbetmek merâkında bulundu. Onu vermediler. Sûret gönderdiler. Ligor Mande'nin vekili olan oğlunu çağırdı. Merâmını sordu; çiftliğin i'âdesinden ibâret olduğunu öğrendi. Kalktı, yine Sakız'a gitti. Kendi kendine bir sûret-i tesviye tertibederek, Vilâyet'e bir müzekkere takdim etti. Garibtir ki bu müzekkerede Hükûmet ile Ligor Mande beynindeki da'vânın muhâsebe-i esâsîye ve muntazaması ru'yet olunduğuna dâir

mahkemede bir kayd bulunmadığı, gûyâ, Midilli Mahkeme-i Bidâyeti Riyâseti tarafından kendilerine tahrîren beyân olunmuş olduğunu da söyledi. Mahkeme-i Bidâyet Reisi ise Müfettiş-i mûmâileyhin ifâdesini resmen tekzib eyledi. Çiftliğin i'âdesi hakkında mütâlea-nâmeye yazılan söz ise kat'ân bir tarafın emrine müstenid değildi. Midilli Mahkeme-i Bidâyeti'nin verdiği i'lâmı İstînâf ve Temyîz mahkemelerinden hiçbiri nakzetmemiştir. Bu hâl, çift bî-taraf efendiler'in yâ dünyadan bî-haber, veyâ dünyayı gâfil zannetmekle me'lûf olduklarına delîldir ki hükûmet-i mülkîye'yi ithâm ile Adlîye Müfettişi'ni ma'sum göstermek için beyân ettikleri Ligor Mande mes'elesinde yine Midilli Mahkeme-i Bidâyeti, Ligor Mande'nin o çiftliğinden mâ'adâ, Ayvalık taraflarındaki emlâkini de sattırmak için hükûmetin vukū' bulan mürâcaati üzerine, İzzetlu Müfettiş Efendi yine Adlîye Nezâreti Celîlesi'nden istîzân-ı muâmele etti.

Ligor Mande mes'elesinde bir teşevvüş varsa, kabahat hükûmetin midir, yoksa Adlîye me'murlarının mıdır; bu mes'ele ile tamâmen bedâhete çıkar.

Kānûn hilâfında icrâ te'hîrine cür'et etmemek, devletin birkaç bin lirasını bîhûde yere kaptırmamak, hamiyyet-i müstebidâne ve ve bir mes'ele için ba'de'l-icrâ i'âde-i mülk ettirmeğe çalışmakla berâber, yine o da'vâdan dolayı başka emlâkin satılıp satılmayacağını Nezâret-i Adlîye'den sormak teftiş-i âdilâne kabîlinden ise, bu her tarafı bir cihete mâil kā'idenin halli, yine bî-taraf çift efendiler'e âittir.

İşte efendim, Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi, bir mahkeme i'lâmı ile icrâ muâmelesini bu sûretle ibtâl ettirmeğe kıyâm etmişti. Hakikat, mu'terizlerin dediği gibi değil, benim dediğim gibidir.

Bu efendiler kim ise, ta'rizleri Midilli Mutasarrıflığı ile Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne bizden ziyâde teallûk ediyor. Zannederim ki iki sıfatı hâiz olanlar da, iktizây-i hâlde ma'lûmât-ı resmiyyelerini beyân ederler.

Midilli'den — 20 Mart, 1299

DXLII. — DXLIV.

Rif'at Bey ile evlenmiş olan Feride Hanım İstanbul'a dönmüştür; bu, Kemal'in ona avdetini müteâkip ilk mektubudur; ayrılıklarından dolayı duyduğu üzüntüyü,

bu sebeple İstanbul'a, hareketlerini bildiren telgraf çekmeği de düşünemediğini anlatıyor.

Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda bu sırada Sadr-ı A'zam Erzurumlu Said Paşa'ya yazdığı teşekkür mektubundan, onun ne iyilik, ne de fenâlık yapacak iktidârda bulunduğundan bahseden Kemal, her hâlde muhâtabının suâline cevap olarak *Çâker-i iltifat-perver* ta'birinin doğruluğu, *bile* ta'birinin pek de yerinde kullanılmadığı, edebiyat-ı cedîde ve edebiyat-ı 'atîka münâkaşaları üzerinde duruyor. Bundan önce neşrettiğimiz, Ahmed Midhat Efendi'ye mektubunda bu mübâhase dolayısıyle bir makâle gönderdiğini yazmıştır[1]; o makâlenin neşredilip edilmeyeceğini soruyor. Hâmid'e yazdığı mektubun da neşrini istemektedir; bu, 24 Ocak, 1882 (Şubat, 1883?) tarihli ve uğradığı ta'rizler dolayısıyle Hâmid ve edebiyat-ı cedîdeciler hakkında takdirlerini içine alan mektubu olsa gerektir (Nu. 537, s. 197 v.d.).

Kemal, bitirdiği kısımları elinde bulunmadığı için, bâzı beyitlerini yazdığı *Selîmîye* ile, kendi ta'birince *devletten* kasidesi'ni tamamlayamamaktadır; ilki, Hâmid'in *Kabr-i Sultan Selîm-i Evvel-i Ziyâret* başlıklı şiirine nazîresidir; ikincisi ise,

Tecellî-i ilâhî can mı vermiş serv-i sîmîn'e
O meh-peyker şinâverlik mi eyler yoksa deryâda

Ne şandır dîn yolundâ Hakk'a bezl-i can idüb durmak
Ne devlettir şehîd-i zî-hayât olmak bu dünyâda

beyitleri elimizde mevcut olan[2] şiiri olsa gerektir; mektuptaki ifâde sâyesinde, ikmâl edilmemiş olan bu şiirin, bir *Kaside*'ye âit bulunduğunu da öğrenmiş oluyoruz.

Üçüncü mektubunda, Kemal, kızı Feride Hanım'ın küçük Fıtnat'a yazdığı mektuptan, onun sevincinden bir çocuk ifâdesi ile bahsediyor; kalemtıraş gönderilmesini istiyor.

Bu mektupların üçü de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 410, 198, 442).

542. Feride Hanım'a

31. III. 1883

Efendim Pide'ciğim

Âferin, *çiçik* halacığım, âferin. Mektubun geldi. Bak, ben de sana la'l kalemimle cevap yazıyorum; nekadar da güzel, kırmızı kırmızı kandilleri var, değil mi?

[1] 22. x. 1882 tarihli mektubu (Nu. 522, s. 169).

[2] Neşredilen şiirleri arasında yalnız bu iki beyit mevcuttur (S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, 1941, s. 243).

Tuhafsın, beybabama niçin telgraf çekmedin diyorsun. Siz gittiniz, benim aklım başımda (mı) kaldı ki telgraf yazmağa imkân olsun? İşte kızım, birçok yazı yazmak isterdim; vapur geliyor diye haber verdiler. Ben ise mektubunu herkesten sonraya bırakmıştım. *Âdet budur_âhirde gelir bezme ekābir..* Bâkî duâ.

19 Mart, sene 99
Baban,
KEMAL

543. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

6. IV. 1883

İki mektubun geldi. Bir satırdan ziyâde cevap yazmayacaktım; bayağı ilcây-i zarûretle yazıyorum diyebilirim. *Mısır* vapuru gelir; kimseden mektup yok! Sonra da benden mektup beklemeli, değil mi?

Sadr-i A'zama'a benim yazdığım mektup ta'ziye değil, teşekkür mektubu idi; eğer ta'ziye mektubu olsa, senin "nazar-ı merhamet olmak" ta'biri aynen sahih olur da, ta'rizin sırf hezeyan hükmünde kalır. Tevfik ile olan muâmelesi üzerine ve husûsiyle falanın bana lutf-ü âtıfeti ta'birini kullanması üzerine, Biz Hazretleri mevkı'-i azamette kalıp da, kendime âdâb-ı muâmelece olsun eşek dedirmek elimden gelmez. Ma'lûm ki o adamın bana iyilikten, fenâlıktan hiçbir şey yapmak iktidârı dâhilinde değildir. Ben de ânın müntesib olduğu yere müntesibim ve kezâ ve kezâ...

Çâker-i iltifat-perver pek doğrudur. Bir kerre *iltifatın*, bir kerre de *perver*'in ma'nâlarına, lugatte dikkat olunsun; ikisinde hem lüzum, hem ta'diye vardır. Ekrem'in yine bir *küze küze* bahsi açmak niyeti var ise, güzel olur ammâ, emîn ol ki muhâberât, senin vâsıtan ile cereyân etmez. Bu hafta *Mısır* ile mektup göndermediğine o kadar hiddet teşrif etti ki, bundan sonra hiç olmazsa beş-on hafta, iki satırdan ziyâde mektup göndermeyeceğim[3].

[3] Alî Ekrem Bolayir'in, "Namık Kemal'in *fikenem* redifli Farsça bir gazelindeki,

ای خوش اول نشوه که از پرورش بزم الست
کوزه کوزه می کوثر بجهنم فکنم

İkinci ta'riz ettiğin ibârede *bile* ta'biri var idi; fakat olmasa da birşey lâzım gelmez; çünki alt tarafında benim hakkımda söyle böyle bir te'sirle zuhûr etti sözü, iktidâr ashâbından olmadığımı pek vâzih olarak beyân eder de, arada Biz Hazretleri tasavvuruna imkân kalmaz.

Paşa'nın kızı bir değil, ikidir de, ânın için iki kurretü'l-'ayn denildi; sorarsan öğrenirsin. Kandilci havâlesinin bu hafta nısfından ziyâdesi gönderilemez; çünki sandıkta para yok.. Birazı da önümüzdeki haftaya.. Reis Efendi de, Ekrem Bey de bahse girişmemek mes'elesinde muḫṭîdir. Dünyada nekadar eşek, rezil, edebsiz var ise, bir yere toplansın, akıllarına gelen hezeyânı söylemeğe muktedir olsun, söğsün, edebsizlik etsin; biz hiç olmazsa ânları insan yerine koymağa bile tenezzül etmediğimizi i'lâna muktedir olamayalım! İşin bu kadarı, çekilir hâllerden değildir. Edebiyat-ı cedîde tarafdarlarının irtidâdında ehemmiyyet yok; zâten içlerinden kaç kişiye yazı yazar denilebiliyor? Edebiyat-ı cedîdenin ulviyyat ve hakikatini halka nasıl gösterelim? Mülâyemet daha nekadar olur? Herif pilâv zerde ile mazmun yapıyor da, bize câhil diyor[4]. Biz, ânın elini mi

---

beytine, üstad Ekrem i'tirâz ederek Farsî'de bir kelimeyi bu yolda tekrar etmek vâki' olmadığını ve binâenaleyh *kûze kûze*'nin Acem edâsı değil, Türk şîvesi bir söz olduğunu Kemal'e yazar. Kemal, aksini iddiâ ederek cevap verir. Ekrem Bey kanâ'at getirmez; bahis uzadıkça uzar. Nihâyet bu muhâbereye mektupların bir sûretini almak için tevassut eden enîştem Rif'at Bey'i, biraz evvel söylediğimiz gibi tevkil ederler. Kemal'in son yazdığı yirmisekiz sahife mektup Rif'at Bey'in evinde kalır" ifâdesi, Kemal'in yukarıdaki beytinde *kûze* kelimesini mükerrer kullanması dolayısıyle, R. Ekrem ile aralarında münâkaşa cereyan ettiğini göstermektedir (Daha çok bilgi edinmek için bk., Ali Ekrem, *Recâ'îzâde Ekrem, Hayatı ve Eserleri*, Konferans, s. 8) ve bu eserimizde mevcut 18 Şubat, 1882 tarihli, Rif'at Bey'e gönderilen 493 numaralı mektubun *önsöz*'ü, s. 125 v.d., not - 2).

[4] Kemal'in, T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda edebiyat-ı cedîdeciler aleyhinde bulunan Haci İbrâhim hakkında,

Demē sakın söze geldikçe Hacî İbrâhim
Kusar mı, b.. mu saçar her yanā neler dağıtır
Pilâv ve zerdesinî çok yemiş bu medresenin
Açınca ağzını etrâfa sîm-ü zer dağıtır

Kıt'a'sı (S. 93) ve başka hicviyeleri vardır. Kemal Paşazâde Sa'îd (Lâstik Sa'îd) Bey'in *Vakit* gazetesindeki ayni mâhiyette neşriyatı dolayısıyle de,

öpelim? Muhammed'in tevâzu'u ne derecelerde idi; ne te'siri oldu? Hayır, bunlara bir mukâbele daha lâzımdır. Hâmid mektubu, bi-eyyi hâl neşrolunmalıdır; yâhut başka tarafta neşrettireceğim. Midhat'e olan cevâbımı leffen gönderdim. Ebüzziyâ'nın *bendi*'ni Hüseyin'den iste; bende yok. *Selimiye*'den, falandan ve hûsûsiyle *devletten* kasidesi'nden ba'zı şeyler var; fakat sûretleri bende yok ki ikmâl edeyim? Sûretler gelirse belki biter.

Ekrem vukū'âtını öğrendik. *Midilli mektupları* hakkında yazdığın hezeyânın bence ehemmiyyeti yok.. İster hüsn-i sûretle telâkkî olunsun, ister garaze hamledilsin, ben, resmî cevâbımda Midilli hükûmeti ile mahkemelerin mahiyyetini, delâil-i fi'liyyesi ile gösterdim. Şimdilik bu kadar.. Mektubu gece yazıyorum; yarın aklıma birşey gelirse yine konuşuruz.

25 Mart, sene 99 — Gece, saat 2

KEMAL

Birâder Beyefendiler'e 'arz-ı hulûs; Tâhir'in, Bedîa'cığın gözlerini öperim. Bî-çâre Nâcîye'ye de selâm. Bu gün yazacak başka birşey zuhûr etmedi. Hâ, gerçek, Rumca mektup, Todorola câriyenizindir.

Midhat'e doğruca gitmeli, mektubu vermeli de, basacak mı, basmayacak mı, bana haber vermeli! Ben öyle hakîmlik, nasihatcilik istemem. Yazılmayacak ise, başka taraftan çâresini buluruz.

544. FERİDE HANIM'A

7. IV. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektubunu aldım. Ben sana o kadar mini mini kâğıt yazmamış idim. Şimdi daha mini mini yazacağım; çünki vapur efendi geldi çattı. Ben ise, daha dört saat sonra gelecek zannediyordum. *Mısır*

Vaktin ola öylē sı. asın Vakt'ine vaktin
Kim vākt bulub sı. maya evkātına halkın
Ol enbuh (انبه) *ki Lastik'li havâdis ede tahrîr*
Hāmē yerinē el atar ālātına halkın

hicviyesini yazmıştır (*Ayn. yer*, s. 93).

vapuru ile mektup gönderir isen, uzun-uzadı cevap alırsın. Nâşid'i gördüğün zaman, benim tarafımdan da gözlerini öpersin, değil mi? Çiçicik mektubu, çiçicik Fıtnat'a verdik; sevinc(i) seyretmeli idi! Güle güle bayılıyordu. Tim (kim) yazmıştan tutturdu; Çiçik Alası'nı söyledik. Ne memnûniyet, ne safâ, ne oynamak.. Bu gün üç saat bana hizmet etti. Şimdi merak, Çiçik Ala ne vakit gelecek mes'elesinde.. Âferin hanım kızım, sokak süpürgesi imişsin gibi, bana Kâğıthâne'ye gitmediğinden mi bahsediyorsun? İnşâ'allāh Nivat (Rif'at) Bey izin vermez de, hiç gitmezsin. Vâliden zâten izin vermez yâ! Hâ, gerçek, Nivat Bey dedim de hatırıma geldi; bizim kalemtıraş ne oldu? Şu musîbete sor. Benim buradaki kalemtıraş suyu kesmez bir hâle geldi; böyle gider ise ne yaparız ? Haftanın avdetinde kalemtıraşlarımı isterim. Nesîme'nin gözlerini öperim. Ayrı mektup yazmağa posta müsâid değil.. Hanımefendi'ye de 'arz-ı ihtirâm ederim. Senin de gözlerini öperim. Âh, hanım kızım, âh, pek ağlanc, pek yaşlı, pek tuzludur ammâ, haydi öptüm gitti.

26 Mart, sene 99

Baban,

KEMAL

DXLV. — DXLVI.

Kemal, mektubunun başında Rif'at Bey'le haberleşmelerindeki intizamsızlığa işâret ettikten sonra, Midilli halkı ile ruhânî mümessiller, metropolidler arasındaki anlaşmazlıktan bahsediyor. Bir önceki mektubunda, Rif'at Bey'e cevap olarak *Çâker-i iltifât-perver* terkibinin doğru olduğunu yazmıştı; ayni münâsebetle *Perver* kelimesinin muhtelif tarzda kullanışlarına örnekler vermektedir. Hâmid'e yolladığı 24 Kânûnısânî, 1882 (Şubat, 1883?) tarihli mektubunun (Nu. 537) neşrini biraz geciktirmek yolundaki Ahmed Midhat'in fikrini yerinde buluyor.

Mektupta adı geçen Abdullah Hasib, Kemal Midilli'ye gelmeden önce İstanbul'da tevkıf olunduğu sırada, hükûmetçe istintâkına ta'yin olunan Müdde'î-i Umûmî'dir [1]; hâlen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Adliye Müfettişi'dir. Aralarında, İstanbul'daki istintak sırasında başlayan gerginliğin devam ettiği bu ve evvelki mektuplardan anlaşılıyor.

Üzerinde durulan bir başka mes'ele, *Evrâk-ı Perîşân*'ın neşridir. Günlük gazetelerde de, bu mektubun tarihinden bir yıl kadar önce nüshaları biten *Evrâk-ı Perîşân*'ın sahhaflar tarafından yüksek fiyatla satıldığından, yeniden neşri lüzumundan bahse-

[1] *Cerîde-i Havâdis*, 3365, 28 Rebî' I., 1294/12 Nisan, 1877.

den ve Kemal'e yazılmış bir varaka basılmıştır; kendisi de bunu uygun buluyor; basımı hakkında nasıl hareket edilmek lâzım geldiğine dâir düşüncelerini bildiriyor [2]. Mektubun geri kalan kısmında ise, İstanbul'a ismarladığı gıdâya müteallik şeyler ve kalemtıraşlardan bahsetmektedir.

Kemal, kızına gönderdiği mektubunda —her hâlde küçük Fıtnat'ın konuşmasını taklid ederek— çocukların konuştuğu tarzda ifâde kullanmıştır.

İçindekileri anlatmağa çalıştığımız aşağıdaki mektuplar, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 202, 423). İlkinin, Hâmid'den ve gönderilen yiyeceklerden bahseden kısımları M. C. Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım I., s. 663, c. I, s. 106).

545. Menemenli Rif'at Bey'e

14. IV. 1883

Nivat Bey,

Sen âdetâ gevezelik ediyorsun. Bu posta hiç cevap almağa lâyık değildin ammâ yine merhamet damarlarım deprendi de, yazıyorum. *Mısır* vapuru ile mektup gönderdim diyorsun; mektup, *Avusturya* vapurundan çıkıyor. Böyle münâsebetsizlik olur mu yâ? *Mısır* vapuruna yine *Lloyd* ile gelmek için mektup vermekte ma'nâ nedir, latâfet nedir yâ?

Bizim metrepolitler ne b.. yerlerse yesinler. Hak benim yeddimde oldukça, sâye-i Resûlu'llâh'ta hiçbir şey yapmağa iktidarları yoktur [3]. Adlîye Nezâreti'ne, buna dâir yazdığım mektubun bir sûretini gönderdim. Âsım Paşa [4] Hazretleri memnun olsunlar. Sadr-i A'zam, heriflerin takririni 'arzetmekte haklıdır; yalnız zannederim ki, 'arzederken, benim 'arîzamı da gönderir, yâhut meâlinden bahseder. O kadarı, hakikati göstermeğe kâfîdir. Bâb-ı 'Âlî, Patrik-hâne'ye pek de hem-pâlık etmiyor; hattâ Âsım Paşa bile kâğıdında Patrik-

[2] *Midilli Mutasarrıfı Kemal Bey Hazretleri'nden Umum Nâmına Bir İstirham* başlıklı varaka (*Tercemân-ı Hakikat*, nu. 1114, 4 Mart, 1882).

[3] Midilli halkının ötedenberi Metropolid'lerinden şikâyetleri, Patrık-hâne'den Metropolid'in azlini istedikleri, tahkikat için Patrık-hâne'den bir hey'etin Midilli'ye gönderildiği, Rum Patrık-hânesi eski a'zâlarından Midilli Metrepolidi Kostantin Efendi'nin me'muriyyetine avdet ettiği mes'elesine dâir havâdisler günlük gazetelere geçmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5221, 5277, 22 Kânûnısânî, 1298/3 Şubat, 1883; 19 Mart, 1299/31 Mart, 1883).

[4] Adlîye Nâzırı.

hâne'ye, halkın hukûkuna tecâvüz etmemek için, tenbîhât-ı lâzime icrâ olunacağını tasrih etmişti. Sadr'a bir 'arîza daha yazdım. Obirini açtığınıza mücâzat olarak hem mühürlü gönderdim, hem de müsveddesini göndermedim. Oh yâ, ohucuk yâ!.. Müsveddeyi Hüseyin'den istersin. Eğer gönderir ise kudret-i kalemîye, can istediği zaman ne dereceye kadar varır imiş, görürsün. Ettiği hezeyâna bak! Elbette ötekinin berikinin şerrinden masûn kaldığımı intisâba isnâd ederim. Magosa hâlâ gözümün önündedir. Yâ intisâbı neye isnâd edersin diyeceksen, o başka lakırdı! *İltifat* lugatinin, *perveriş* kelimesinin benim dediğim ma'nâlara kullanıldığı için, işte sana iki delil; Nizâmî,

هوسدار تحقیق ذات (و) صفات
بلوح ازل میکنم التفات[5]

Feyzî,

جهان بین جهان داور
جهان بند جهان کشور
جهاندار خدا پرور
جهانگیر قضا یاور[6]

Buradaki *iltifat* teveccüh, *Hudâ-perver* Allâh beslemek ma'nâsına değildir yâ? Bir kerre de *Kâmûs*'a, *Burhân*'a baksan a.. Uzun-uzadı ne söylenir dursun.

Kandilci havâlesinin kusûrunu, bu hafta göndermeğe imkân olmadı; sür'at-i mümkine ile irsâline çalışırız; fakat bu havâleler, insanın üzerine havâle gibi çöküyor da, ânın için can sıkılıyor.

Gazete hakkında münâsebetsizlik edip durma! Herkes hüsn-i telâkkî etmiyecek imiş, orası bana lâzım değil.. Ben insâniyyetimi icrâ edeyim de, ânlar ister anlasın, ister anlamasın. Hayreddin

---

[5] "*Hevesdâr-ı taḥḳîḳ-i zât-ū ṣıfât* * *Be-levh-î ezel mîkunem iltifât*": Tanrı'nın zât ve sıfatlarını tahkîke heveslenerek Ezel Levhası'na sevgi ve âşinâlıkla yöneliyorum.

[6] *Cihân bîn-i cihân-dâver*
Cihân bend-î cihân-kişver
Cihândâr-î Hudâ-perver
Cihângîr-î ḳazâ-yâver

Cihânı gören, cihânı kendine bağlayan ve memleketi (ülkesi) cihan olan, Allâh'ın yetiştirdiği, Ḳazây-i İlâhî'nin yâr olduğu hükümdâr.

Paşa'nın, Abdullah Hasib'e *bizim Abdullah Hasib* demesine teaccüb olunur! Ânın da ehemmiyyeti yok yâ.. Teres, Vilâyet'in altını üstüne getirmek istiyor. Biz, niçin sükût edecek imişiz. Husûsiyle ben müstebid imişim, Ligor Mandire'ye gadretmişim.. Ne be.. yer ağanın bârgîri.. Acele etme, daha resmiyyete çıkacağız da o zaman kıyâmet kopacak[7].

Hâmid'in mektubu hakkında, Midhat'in mütâleası münâsibtir. Müşarün-ileyhimâdan hangisi ne re'yde bulunursa bulunsun, benim re'yim, mektubun basılmasındadır. Geç olmasının zararı yok, ammâ evvel yazıldığı mevzû'-i bahs olacak imiş, konuşuruz. *Evrâk-ı Perîşân*'ı bizim hisâba bastırmak, elbette hayırlıdır. *Mukaddime*'si de, gelecek hafta biter ise gönderilir. Ebüzziyâ, *bend*'ini kendi ister ise bastırır; istemez ise bastırmaz. O cihetin, bana tealluku yok. *Evrâk-ı Perîşân*'ı, Tevfik benim hisâbıma basacaktı. Kendisine başka türlü müsâade falan vermedim. Sen gerçekten hezeyân söylüyorsun a! Burada *Selimîye*'yi de, *tebessüm etmiş*[8] şiirini de bırakmadın; bıraktın ise, kime bıraktığını ben bilmiyorum. Diğer bir aynını yazıp da gönderse idin ne olurdu? Pek a'lâ, hatırına öyle gelmiş. Benim de intikâmım var. Yeni söylediğim şiirlerden hiçbirini göndermeyeceğim; bundan sonra âsârımı başkalarında gör de, iftihâr et! Ekrem'in mes'elesi uzadı; gâlibâ Tâhir görüştürmeğe muvaffak olamayacak. Hele 'arîzaların şimdiye kadar takdim olunamaması pek yakışıksız oldu. Ahmed, her ne vakit istenilir ise, takdimini teahhüd edip duruyor. Tevfik ile lakırdı et, bu hafta zarfında Tâhir veremeyecek ise, mektupları Ahmed'e ver; Ekrem'i de ânın ile gönder. Nûrî'yi gördün mü? Ya'ni gece gittin mi? Kendisine mektup yazayım mı, haber ver. Bizim kalemtıraşları, hangi pezevenke verirsen ver; çabuk gönder, burada kalemtıraş yok..

Rokfor, dil, midye geldi; geldi ammâ, nasıl geldiğini ben bilirim. Emânetler gümrüktedir, açıp bakmak istiyorlar dediler. Adam gönderdik; pek a'lâ açsınlar dedik. Gele gele birtakım basmalar geldi. Bizim bî-çâre midyeleri, rokforu, dilleri göremeyince, acâbâ getiren

[7] Bahsi geçen, bundan önce neşrettiğimiz ve 25 Mart, 1 Nisan, 1883 tarihli, *Tercemân-ı Hakîkat*'te çıkan mektup olsa gerektir (Nu. 540, 541 s. 211 v.d.)

[8] *Hüsn-i ezelî tebessüm etmiş* mısrâ'ını içine alan *Hilâl-i Osmânî* adlı şiiri. Bundan sonraki mektubun *önsöz*'ünde bu hususta bilgi verilmiştir; ayrıca bu cildin sonundaki *Umûmî İndeks*'e bakınız.

zât, "pek canım istedi de ben yedim! " demesin diye, hayli telâş ettim. Hele eşyâ teşrif etti. Bu gün de pek erken kalkmıştım. Saat dörtte Muhâsebeci Efendi, Hüsnü Bey, Hüseyin, Doktor Nâil ile berâber saat üçbuçukta bir a'lâ öğle yemeği yedik. Yemek midyeden, dilden, peynirden, biraz da baldan ibâret idi; ammâ o kadar ziftlendik ki ta'rif edemem. Ândan sonra, saat dokuzbuçuğa kadar bir nefîs uyku uyudum; kalktım, yazı yazmağa başladım. Şimdi bu mektubu yazarken yine midye, rokfor falan yeyip duruyorum. Kalemtıraşın ikisi Ekrem'indir; tabî'î âna verirsin. Çiçik Ala, benim çiçik kalemtıraşımı gasbetti diye, ben de, Ekrem'in kalemtıraşlarını mı gasbedeceğim? Kâğıt-hâne duâsının makbûl olacağı zâten ma'lûm idi. Senin Çiçik Ala'ya yalvardığına da ya'ni i'timâd edebilirim. Ma'lûm yâ, Çiçik Ala'nın kezâlik.. Senin recân da kabûl olunur ammâ, Çiçik Ala kendisine recâ ettirmek isterse, hükmünü sana da, hattâ bana da infâz eder. Birâder Beyefendiler'e 'arz-ı hulûs.. Tâhir'in gözlerini öperim. O bu günlerde birşey söylemiyor; Kemal'ciğim hiç unutulur mu? Âferin, şimdi babasına da kumanda ediyor imiş; gördün mü sirâyeti.. Adam, Allâh cezânı versin, beni korkuttun. Kemal sirâyeti cârî ise, Kemal Paşa Hazretleri'nden nasıl kurtulurum? Şimdilik bu kadar..

2 Nisan, sene 99
KEMAL

546. FERİDE HANIM'A

14. IV 1883

Rûh-i evvel'im Feride'm,

Mektubun geldi. *Mısır* vapuru ile mektup yazıyorum. Kâğıdın yine *Nemçe* vapuru ile geliyor. Nivat Bey'in, Nûrî Bey'e gitmesi falanı benim umûrumda mı? İster miyim yâ.. *Mısır* vapurunda Pıtık'tan başka kimseden mektup çıkmadı. Sana öyle bir hafta okunacak kadar uzun mektup yazalım da başkalarını ne yapalım? Ne ise, birkaç sahife herzevekillik edeceğiz. Nâşid'i niçin bir daha görmedin yâ.. Büyükbaba'na gitmiyor musun? Ben oradan havâdis isterim; hele

Nâşid'den mutlak havâdis isterim. Kıştan şikâyet ediyorsun; az kaldı buraya nefyedecekmişsin, öyle mi? Burada daha üç gün evvel kar yağıyordu; iki gündenberi de yağmurdan baş alamadık. Hâ, gerçek, yağmurdan evvel, kardan sonra bir gün hava açılmıştı. Giyindik, kuşandık, fabrikaya kadar seyahate çıktık. Buna ne buyurursunuz efendim? Gûyâ niyyetim her gün gezmek idi; gezmek idi ammâ, yağmur meydan vermedi. Birkaç gün sonra adayı dolaşmağa çıkacağım. Bir hayli işlerim var. Bak, bak yine unutacaktım. Senin haberin yok; topcubaşı'ya söyle, bir değil yüzbir top atsın; ben çamaşır değiştim; hem de karlı, kıyâmetli günde değiştim. Allāh'ı seversen, bu soğukları, yağmurları oradan Midilli'ye sen mi nefyeder durursun? Afim, Çiçik Ala'cığım, afim, Ekrem'in "Buyya dit, buyya dit!" gerçekten çok oldu. Edilecek hareketi Nivat Bey'e yazdım. Oh yâ, ohucuk yâ, "göydün" erkeklerin ma'rifetini.. Kardeşinin işini sana yazmıyorum da; Nivat Bey'e yazıyorum. Bedia'cığa yemek yedirişin tuhaf kerâmet olmuş ki cüceyi görmüş. *Evrâk-ı Perîşân*'a mukaddime yazmak, pek kolay değil, hanım kızım. Öyle, kundura diker gibi mukaddime yazılmış. Üstüne güzel birşey yapabilmek ister. Bakalım, önümüzdeki haftaya kadar yetiştirebilirsem, ya'ni kafam tutarsa, *mukaddime*'yi alırsın. *Celâl*'i tashih edeceğim. İhtimâl ki ânı da gelecek haftaya yetiştirebilirim; fakat okudukça, uzun-uzadı şeyler ilâve edeceğim geliyor da, tekrar te'llfe mecbur olmaktan korkuyorum. Fıtnat yine mektup için güle güle bayıldı. Yâ hele süpürgesi, faraşı, arabası kaçbin kerre Bebek Ala, afim Çiçik Ala istersin, milyon, milyon.. Senin yazıyı meşk edeceğim ammâ, kırkından sonra saz çalmağa vaktim yok. Hem ne hâcet, meşk alacak olsam, Ekrem ne gününe duruyor? Senin yazın da a'lâ, fakat Ekrem'inki 'aliyyü'l-a'lâ, değil mi? Çalışsam çalışsam, âna taklid etmeğe çalışırım.

Hanımefendi'ye 'arz-ı ihtirâm ederim. Bedîa'cığımın gözlerini öper(im), yemek yemezse insan yalnız ihtiyar olmaz, kanbur da olur. İsterse buraya gelsin. Âna Seyyid 'Alî'yi göstereyim. Bâkî gözlerini öperim.

2 Nisan, sene 99

Baban,

KEMAL

DXLVII. — DLI.

Kemal aşağıdaki mektuplarında hastalığından, Mustafa Âsım Bey ile arasındaki gerginlikten, resmî işleri dolayısıyle Sakız'a hareketinden, oranın güzelliğinden, fakat Midilli'yi daha çok beğendiğinden bahsediyor; ehemmiyyetsiz olan bu gibi şeyler dışında bâzı mühim notları da vardır.

Cezmî adlı ve cüz'ler hâlinde basılan romanının kitap şeklinde tab'ı için Maârif Vekâleti izin vermemektedir; reddettikleri takdirde işin arkasını bırakmayacağını yazıyor.

Rif'at Bey'e gönderdiği 28. IV. 1883 tarihli mektubunda, Menemenli Tâhir'in, şiirleri hakkında Kemal'in düşüncelerine rastlıyoruz; bunları pek beğenmemiştir; sebebi, hayâllerinin tabî'îlikten uzaklığı, mânâsının mübhemliğidir. Hâmid'in şiirini de görmüş, fakat onu da beğenmemiştir: *Hüsnünüze* redifini alafranga buluyor; yadırgıyor. Bahsettiği, Hâmid'in *Manzûme* başlığı ile neşredilen,

Ne tatlı rênk getirmiş şarâb hüsnünüze
Denir halâveti etmiş nikâb hüsnünüze

matla'lı *gazel*'i olduğu muhakkaktır[1].

Kemal bu sırada yazdığı *Selîmîye;*

Hüsn-i ezelî tecessüm etmiş,
Dünyâya bakıb terahhum etmiş,
Mahzûn mahzûn tebessüm etmiş,
Ol hande senin dehânın olmuş.
Girmiş nice güft-güy-i aşka,
Her şîveni yâd'a başka başka,
Bülbül gibi tercemânın olmuş.
Vermiş o kadar makâma revnak,
Gül gonca iken terennüm etmiş.

kıt'ası ile başlayan *Hilâl-i Osmanî*[2] adlı şiirinden Rif'at Bey'e parçalar göndermiştir; bu kısımlar geri gönderilmediği için şiirlerini tamamlayamamaktadır. Mektubun

[1] *Bahar* mec., nu. 1, 1299. Hâmid bu gazeli münâsebetiyle, "..*Ta'lîm-i Edebiyat* sâhibi Üstâd-ı muhterem ve Ekrem'in takdiri ve yine bâzı üdebâmızın tanzîrleri ile sâbit olacağı üzre bunlar dahi ifâdece bir yeniliği müştemil görüldüğünden, *Hacle*'de o tarz ifâde ihtiyâr ettim diyor (*Hacle*, İst., 1303, s. 6 v.d., *Mukaddime*). Hâmid'in bu gazeline, Menemenli Tâhir'in,

Ne neşvedir ki verir böyle tâb hüsnünüze
Güneşler etmededir incizâb hüsnünüze

beytiyle başlayan, on beyitlik bir *gazel*'i vardır (Menemenli Tâhir, *Elhân*, İst., Matbaa-i Ebüzziyâ, 1303, s. 75 v.d.).

[2] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 273. Ayrıca, bu cildin sonundaki *Umûmî İndeks*'e bakınız.

sonunda kaydettiği beyit ise, Nâbî'ye nazîre bir *gazel*'ine âittir[3]; bunun için *Nâbî Dîvânı*'nı istemektedir.

Kemal'in bu ve içindekilerden bahsettiğimiz diğer dört mektubu, kendi elyazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 348, 4, 471, 466, 102).

547. Menemenli Rif'at Bey'e

21. IV. 1883

Rif'at'ciğim,

Mısır'daki, *Nemçe*'deki mektupları aldım. Cevâbını pek kısa yazacağım. Sebebini Feride'me olan mektupta görürsün. Ahmed'in, Ekrem için söylediği lakırdı hezeyandır. Oraca olan nüfûzun derecesini biliriz. Şimdi Ahmed vâsıtâsıyla başka mektup irsâline hâcet yoktur. Tevfik'e de yazdım. 'Arîzalar verildi mi, verilmedi mi, şunu adam gibi bir öğreniniz de, eğer verilmedi ise, verecek çâre bulayım.

Cezmî'ye, Maârif ne halteder de izin vermez. Bir kerre reddetsin, ândan sonra konuşuruz. Birâderlere selâm ederim. Başımı eğmeğe vaktim yok; hâlim müsâit değil. Tâhir, mektubunun cevâbını tabî'î gelecek hafta alır. Bedîa'nın gözlerini öperim. Hâ, kalemtıraşlarımın hiç olmazsa ma'hud "avurdu yırtık" siyah saplısını gönder; buradaki bütün bütün körlendi. Kalem kesecek âlet yok. Sonra, yazı da yazmam hâ.. Siyah mürekkebim bitti; bir şişe de Bender mürekkebi isterim; hem postanın avdetinde beklerim. Sen, hani yâ kalem de gönderecektin? Ne parlak kuvve-i hâfızan var. İşte şimdilik bu kadar.. Baş ağrısı sıkıştırdı ammâ, Süleyman Paşa'nın vefâtına dâir şâyi' olan havâdisin sahih olup-olmadığını sormaktan yine kendimi alamıyorum[4].

9 Nisan, sene 99

Kemal

Koch (قوح)'da kere (كر)[5], kâhyada ananas ağacı vardır. Bir saksısı kaç kuruşa alınabileceğini tahkik etmeli de, postanın avdetinde bana yazmalı! Emir kat'îdir.

[3] *Ayn. esr.*, s. 240'da tam metni vardır.

[4] Süleyman Hüsnü Paşa, 7 Ağustos, 1892'de vefat etmiştir.

[5] Mısır dikeni denilen bir nevi' ağaç.

548. 'Alî Ekrem Bolayîr'e

21. IV. 1883

Ekrem'ciğim,

Fıransızca mektubunu aldım. Başım ağrıyor. Meram anlatmağa vaktim yok. Cevâbını gelecek hafta alırsın.

9 Nisan, sene, 99
Baban,
Kemal

549. Feride Hanım'a

21. IV. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mısır'a, *Nemçe*'ye verdiğin mektupları aldım. Bubabamızla barışırız; fakat gelecek haftaya.. Bu gün o kadar başım ağrıyordu, o kadar başım ağrıyordu ki ta'rif edemem. Şimdi saat onbir; ancak yazı yazmağa başlayabildim. Burnum kanadı da, ândan sonra biraz baş ağrısı savuştu; ânın üzerine başlayabildim. Uzun birşey yazamayacağım. Nivat Bey'e kezâlik.. Sen baksan a bana, "kabahat benim gelişimdedir" gibi, hezeyanlar söyleme! Elime geçersen, yalnız böyle şakalar için dayak yersin. Dur bakayım, sana birkaç kelime ile biraz havâdis anlatayım; Şerif'in herifi pek çirkin; Hasibe'nin kocası ile berâber geldiler. Hasibe'nin kocası, bunun yanında ay parçası gibi kaldı. Memlekette fenâ hâlde kızamık var; bu güne kadar tutulanlar, yüzü geçti, Akşam Neş'et geldi. Fıtnat'ın, Kemal'in[6] de ateşler içinde olduğunu söyledi. Kızamık zannettim; vâkı'a kızamığın bir muhâtarası yok ammâ, şâyet bakamazlar diye âdetâ merâk ettim. Bu gün Nâdir'i çağırttım. Elhamdüli'llâh ikisi de kızamık değil imiş.. Fıtnat soğuk almış, Kemal'in ağzında da bir çıbancık çıkmış; hastalık ândan ibaret... Ha, Madam Ruboli (روبولی) kızamığa tutuldu; hâlâ hastadır. Julie (Jul: ژول) câriyemiz iyileşti; bu hafta Mısır'a da gitti. Esther

[6] Hüseyin Hilmî Efendi (Paşa)'nın oğlunun adı Kemal'dir (İ. E. Mahmud Kemal İnal, *Son Sadr-ı A'zamlar*. c. XI., s. 1676).

(Ester'in: استر)'in şiddetle, pek mahabbetle selâmlar ediyor imiş. Bâkî gözlerini öperim.

9 Nisan, sene 99
Baban,
KEMAL

Hanımefendi'ye 'arz-ı ihtirâm ederim. Hanım halamın eteklerini, vâlidenin gözlerini öperim. "Di bakalım sen de, beybabam anneme yeşilleniyor" diyebilirsin.

550. FERİDE HANIM'A

28. IV. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektuplarını aldım. "Göydün", yine uzun cevap yazmağa vaktim yok; çünki şimdi Sakız'a gidiyorum. Çağırıldım zannetme, işim için kendim gidiyorum. Reşid Paşa merhum,

Kahr-ı hasm eylemeğe elde asādır hāmem

demiş. O mübârek sopayı elime aldım da öyle gidiyorum.

Dur, sana buradan havâdis vereyim: Şerif'in çirkin kocası, âilesine bereket getirdi. Evvelâ Haci Said câriyenizi ikiyüzelli nefer kuruş ile gardiyan yaptım; sâniyen Hasibe Hanım'ın kocasını tahrir-i nüfus me'muriyyeti ile burada alıkodum. Ânların cümlesi ömrümüze, devletimize duâ ediyorlar. Bu duâların da hepsi sana âittir; çünki neye nâil oldular ise, hep senin sâyende oldular. Senin gibi namuslu bir kız, içinde reis-i âileden başka namus(lu) adam olmayan bir âileyi nâil-i refâh etmek, terceme-i hâline yazılacak şeylerdendir. Vâlidenin gözlerini (öperim). Posta şimdi kalkıyor. Âna ayrı mektup yazmağa vaktim yok.. Posta günlerimin nekadar aceleye tesâdüf ettiğini bilir de, afveder. Hâ, az kaldı unutacaktım; Fıtnat, âkıbet kızamık çıkardı; ma'mâfih ayakta gezip duruyor. Kemal'in ağzındaki hastalıktan da bir eser kalmadı. Fıtnat bu gün geldi. Bebek Ala'sının, Çiçik Ala'sının eteklerini öpermiş. Hastalığında hiç ehemmiyyet yok. Bâkî gözlerini, burnunu, ağzını (Hepsi pistir yâ!) öperim ve's-selâm..

16 Nisan, sene 99
Baban,
KEMAL

551. Menemenli Rif'at Bey'e

28. IV. 1883

Rif'at'ciğim,

Bu haftaki mektuplarını aldım. Biz yedi delilerden kurtulmağa çâre ararken, başımıza sen de bir sekizinci mi kesildin? Geçen hafta, mektubu yazdığım zaman başım ağrıyordu; sonra savuştu. Ne yapalım, hiç mi hasta olmayalım? Hele baş ağrısından ne çıkar? Bu akşam hasta değilim ammâ yine mektubu kısa yazacağım; çünki bu akşam Sakız'a gidiyorum. İnşâ'allâh buna da merak buyurursunuz. Gelecek haftaya haber veririm. O zamana kadar patla, yâhut fatla, şatla fayda yok.

Tâhir'in şiirlerini gördüm, pek güzel; fakat hayâller garip.. Biraz daha vâzih söylemeli! Muâhazesini yazacağım. Hâmid'in *Manzûme*'sini de beğenmedim.; çünki *hüsnünüze* redifi pek alafranga olmuş; husûsiyle *nun* ile *kâf* arasında bir azametli tenâfür var. Kâfiyedeki *hicâb* falan elif lerinin mancınık ile çekilmeğe muhtaç olması da, güzel birşey değil; ammâ sen diyeceksin ki, herkes Ahmed Rizâ Bey, *hicâzdan*, *micâzdan* gibi kelimelerdeki elifleri kaldırmış. O zât edîb olmak için, elif çalmağa muhtaç imiş; o başka lakırdı.. Bizim çocuklar zâten edîb yaratılmış. Elif çalmağa muhtaç olmadıklarını göstermek için elif uzatmağa da muhtaç değildirler yâ!

Sen yine inat et, "Niyât-ı âhen'dim oldur, yaparım" de de, benim *Selîmîye*'yi[7], *Hüsn-i Ezelî*'yi gönderme! Ben de sana şiirlerimi göndermem. Bak, nümûneciğini yazayım :

Kim görürsē yārimî koynumda saklanmış sanır
Tūr'a düşmüş, Hak'dan ayrılmış ziyālardan biri

[7] Hâmid'in *Selîmîye*'sine naziredir. M. Tâhir'in maziresi de vardır; önce *Cerîde-i Havâdis*'te basılan bu şiir (Nu. 5855, 23 Kasım, 1884), şâirimizin *Elhân* adlı şiir kitabına da alınmıştır (İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1303, s. 20 v.d.): *Hâmid Bey Efendi'nin Selîmîye'sine Nazîre Yollu Bir Manzûme* başlıklı, üzerinde, 1300 (1884)'de yazıldığı kaydedilen bu şiir onyedi beyitten ibârettir ve Menemenli Tâhir üzerinde Hâmid te'sirini göstermek bakımından kayde değer.

Sen, Nâbî'nin *gazel*'ini de gönderme iyi mi[8]? Ben başka taraftan isterim. Şimdilik illâ'llâh!

16 Nisan, sene 99

KEMAL'İN

Arapça oku[9]!

[8] Bu gazel için bk., bu ciltteki 580 numaralı mektup, s. 300, not-6),

[9] Kemal'in (كمال), Arapça olarak Kemâlüke (كَمَالُكَ) şeklinde de okunabilir; yine, senin Kemal'in mânâsına gelir.

DLII. — DLX.

Kemal'in kızına ve dâmadı Rif'at Bey'e gönderdiği aşağıdaki sekiz mektubunda izaha muhtaç şeyler pek yoktur; bundan öncekilerde olduğu gibi ilkinde hâlâ Sakız'da bulunduğundan, meşgûliyetinin fazlalığından bahsediyor.

İkinci mektup, Abdullah Hasib Efendi'nin, mülkîye me'murlarının adlî işlere karışmasından şikâyet eden neşriyâtı dolayısıyle yazılmıştır. Hıristiyanlar adlî irtikâblara dâir İstanbul'a imzâsız bir *varaka* yollamışlardır. Mülkîye me'murlarının adlî işlere karışmadığına, bi'l-'akis vazifelerini yaptıklarına örnek olarak Karava adlı bir banka müdürünün sû'-i isti'mâlleri dolayısıyle cereyân eden resmî muâmele anlatılıyor. Ayrıca, Abdullah Hasib Efendi ve tarafdârlarının himâyesine sığındıkları Sakız Müftüsü'nün imzâsını atamayacak kadar câhilliği üzerinde de durulmaktadır.

Mektup metni, *Tercemân-ı Hakikat* (Nu. 1479, 3 Mayıs, 1299/15 Mayıs, 1883)'de *Mektub-ı Mahsus—Sakız'dan, 27 Nisan, sene 99* başlığıyle, buradan naklen M. Cemal Kuntay tarafından (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 386 v.d.) neşredilmiştir. Kemal'in, bundan önce neşrettiğimiz 28 Nisan tarihli mektubunda, Sakız'a gideceğinden bahsi, aşağıdaki mektubun Sakız'dan gönderilmesi de, mektupların onun tarafından yazıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir.

Kemal, Rif'at Bey'e 9 Mayıs tarihli mektubunu gönderdiği sırada yine Sakız adasındadır. Buradaki Defterdâr'ın İstanbul'a gideceğini yazıyor. Kaydettiği bî-edebâne kıt'ası, basılmış olan şiirleri arasında mevcuttur[1]. Mektuplarından üçüncüsünde iyi bir aşcı bulamadığı için, İstanbul'dan bu işin erbâbı birisini göndermelerini, me'murlar arasındaki bâzı yer değiştirmelerini yazan Kemal, kızına, Abdülhak Hâmid'in kardeşi Mihrünnisâ Hanım'ın şiirlerini medhediyor; Dîvân-ı Hümâyûn Âmedciliği vazifesinde bulunan 'Alî Şefkatî (1882-1885) Efendi'nin bu mevkı'e lâyık olmadığını îmâ ediyor[2]. Ali Ekrem'e mektubunu *Aynalı-Kavak* vapurun-

[1] S. Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 257.

[2] Hâltercemesi için bk., İbnü'l-Emîn M. K. İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. X., s. 1777 v.d.

da yazmıştır; Midilli'ye döndükten sonra hastalandığı için, oğlunun mektuplarından üçüne de cevap yazamamıştır. Vapur yolculuğunun sarsıntısı ve ziyâretine gelenlerin verdiği sıkıntı yüzünden Rif'at Bey'e 19 Mayıs tarihli mektubunu kısa kesmiştir; ayni tarihi taşıyan ve Hatîb Mehmed Efendi'nin mes'elesine temâs ettiği bir başkasının yazısı ile, kendisi tarafından imzâlı tezkirenin kime gönderildiği belli değildir.

Kemal, Rif'at Bey'e yolladığı 26 Mayıs tarihli mektubunda, Defterdâr'ın iki aya kadar isti'fâ edeceğinden bahisle, onun yerine gelmek isteyip istemediğini soruyor; böyle bir ta'yini yaptırabileceğine, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'in kendisini kırmayacağına, bu işin Ali Ekrem'in Avrupa'ya gönderilmesi için Huzûr'a verilen istid'â gibi menfî neticeye varmayacağına inanmaktadır. Bunlar dışında *Cezmî* ile *Evrâk-ı Perîşân*'ın basımı için Maârif Nazırı Mustafa Nûrî Paşa'ya bir mektup yazdığını, dâmadı tarafından verilmesini anlatan notu kayde değer. Kızına hitâbeden 2 Haziran tarihli mektubundan ise, herhâlde Defterdârlık'a ta'yin mes'elesini görüşmek üzre, Menemenli Rif'at Bey'in Midilli'de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar içindekileri aydınlatmağa çalıştığımız bu âile mektuplarının sekizi de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 467, 111, 446, 14, 271, 230, 275, 412).

552. Feride Hanım'a

3. V. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Midilli'ye müteallik ba'zı mesâlih-i mühimme arzetmek için Sakız'a gelmiştim. Meğer Sakız'da, Midilli'den ziyâde 'arzolunacak mesâlih-i mühimme var imiş. Burnumuzdan tutulduk. Divân Efendiliği etmekten başımızı kaldırmağa vaktimiz yok. Hiç kimseye birşey yazamayacağım. Hem vapur geldi; hem sabahtanberi çalışmaktan gözlerim karardı.

Hanımefendi'ye 'arz-ı ihtirâm ederim. Nesîme'nin, Ekrem'in, Bedî'a'nın gözlerini öperim. Rif'at'e birşey yok; bu mektubu eline al, yanına git, "Sen de isneşen *la lune*!" diye eğleniver.

21 Nisan, sene 99

Baban,

Kemal

553. Mektub-ı Mahsus

9 Mayıs, 1883

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd 'Adlîye Müfettişi'ne dâir mu'teber gazetenizde birtakım mektuplar görmüştüm. Bunların ve tarafdârlarının

hâli bir vilâyet için sahîhan tehammülü kâbil olamayacak dereceye geldiğinden, bu bâbta olan ma'lûmâtımı *Tercemân-ı Hakikat* vâsıtasıyle evliyây-i umûr hazerâtının nazar-ı dikkatine 'arzederim. Adlîye me'murlarından izzetlu Abdullah Hasib Efendi, me'murîn-i mülkîyenin umûr-ı 'adlîyeye müdâhalesinden şikâyet etmiş ve Hıristiyanlar ise me'murîn-i 'adlîye irtikâbâtına dâir Dersa'âdet'e imzâsız bir *varaka* göndermiş olduklarından, tahkik-i mes'eleye Mahkeme-i Temyîz a'zâsından faziletlu Tahsin Efendi me'mur olarak buraya gelmişti. Vazifesini ikmâl ile avdet etti[3].

Tahkikime göre 'Adlîye Müfettişi'nin şikâyet ettiği müdâhale yalnız bir mes'eleye münhasırdır ki o da burada *Karava dâvâsı* nâmıyle meşhur olmuştur. Bu Karava, Sakız'da yapılan ve devletçe mazhar-ı tasdik olmayan bir bankanın direktörü olarak, ashâb-ı sermâye, merkûmun ba'zı sû'-i isti'mâlâtı muhtemel olduğundan bahisle, firâr edememesi esbâbının istihsâlini Merkez Mutasarrıflığı'ndan taleb ederler. Merkez Mutasarrıflığı, muâmelât-ı nizâmiyye icrâ olununcaya kadar kaçmamasına dikkat olunmasını, Karava'nın tâbi' olduğu Yunan Konsolos-hânesi'ne tavsiye ile, Yunan Konsolosu, heriften kefil ister; bulamadığı için habseder. Merkez Müdde'î-i Umûmî Muâvini birkaç gün sonra, me'mûrîn-i mülkîyeye haber verilmeksizin Karava'nın evrâkının Piyte nâmında diğer Yunanlı'nın hânesinde bulunduğunu haber alır ve hânesinin abluka edilmesini Tabur-ağalığı'na resmen emreder. Gönderilen zabtiyyeler eve girip çıkanların üstünü bile aramağa başladıkları rivâyet olunur. Mutasarrıflık makâmı noktaları kaldırır. Bunun üzerine kıyâmetler kopar. Müdde'î-i Umûmî Muâvini tarafından öğleye kadar bu adamın evrâkını mahkemeye gönderiniz gibi Mutasarrıflık'a bir kâğıt yazılır; bununla berâber yine me'mûrîn-i mülkîyenin 'Adlîye işlerine müdâhalesinden şikâyet olunur. Ma'lûmdur ki ecnebîye müteallik olan mevadda Saltanat-ı Seniyye şimdilik hakk-ı ibtidâyı me'mûrîn-i mülkîyeye bırakmıştır; ya'ni Mülkîye me'murlarının havâlesi olmaksızın bir ecnebî da'vâsını bir mahkeme ne muhâkeme edebilir, ne de verdiği hükmü icrâ ettirir; meğer ki ecnebî doğrudan doğruya

[3] *Cerîde-i Havâdis*'te, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd hükûmet-i mülkîyesi ile 'adlîye me'murları arasında münâze'a zuhûrundan, tahkik için, Mahkeme-i Temyîz a'zâsından Tahsin Efendi'nin gönderildiğinden bahsediliyor (Nu. 5297, 2 Nisan, 1883).

mahkemeye mürâca'at etmiş ola.. Hattâ tâbi'iyyetini teslim ederlerse, aldıkları i'lâmın bile yine me'mûrîn-i mülkîye'nin vesâteti ve konsolos-hâneler ma'rifeti ile icrâ ettirilmesi lâzım geleceği *Düstûr*'da musarrahtır. Bu hâlde 'Adlîye me'murlarının bir ecnebîye müteallik olan da'vâda devletin mülkîye me'murlarına tevdî' ettiği hakk-ı ibtidâyı üzerlerine alarak havâle olunmamış bir ecnebî da'vâsından dolayı saat ta'yini ile hükûmetten resmen kâğıt istemeğe ve bir ecnebî'nin hânesini muhâsara için me'mûrîn-i mülkîye'nin haberi olmaksızın Tabur-ağalığı'na emir vermeğe ne hakkı olabilir? Me'mûrîn-i mülkîye, Adlîye me'murlarının bu müdâhalesinden mi şikâyet etmek lâzım gelir? Yâhud 'Adlîye me'murlarının uhdelerine mevdû' olan vazifeyi bilmeksizin hem kendi salâhiyyetleri dâiresinden çıkıp da, hem sâirlerinin işlerine müdâhale etmesi mi muhik olur?

Zannetmeyiniz ki bu hakikatler Dersa'âdet'ce Hükûmet-i Seniyye'nin nazar-ı tedkikinden saklanabilsin de, 'Adlîye me'murları hareketlerinden dolayı mes'ûliyyetten kurtulmak câiz olsun.. İzzetlu Hasib Efendi ile hem-pâlarının kuvvetli bir mu'îni Sakız Müftüsü fazîletlu efendidir. Bu fazîletlu Müftü Efendi, seksendört tarihinde bir iftirâ mahzarı tertib ettirdiği için Rodos'a nefyolunmuş bir zât olduğu dahi buralarca ma'lûmdur.

Mektubuma bir garibe daha ilâve edeyim; Müftü Efendi'nin Meclis-i İdâre livâ kararlarındaki imzâları, ekseriyyet üzre 'Adlîye me'murlarının yazısıyledir. Mûmâileyh yazı yazmak bilmezse nasıl Müftü olabilir? Niçin imzâsını başkasına koydurur. Husûsiyle 'Adlîye me'murları resmî bir kâğıdın altına başkasının imzâsını eliyle yazar da, kânûn ahkâmından nasıl ihtirâz etmez? Buraları da şâyân-ı istigrâb değil midir?

'Adlîye me'murlarınca bir büyük medâr-ı şikâyet dahi ahâlinin mahkemelerde tercemân bulunmadığından dolayı me'mûrîn-i 'adlîyenin Rumca'ya vâkıf olmasına dâir ahâli tarafından edilen istirhâmâtı, hükûmet-i mahalliyyenin nazar-ı dikkate almasıdır. Yâ tercemân ta'yin etmek, yâhud lisân bilir Hâkim kullanmak zarûriyyât-ı kat'iyyeden olduğunu dünyada kim inkâr edebilir? Bir adam gelsin, bir mahkeme huzûrunda da'vâsını 'arzetsin, Reis anlamasın, istediği gibi hüküm versin, denilebilir mi? Bizim Vilâyet'teki rü'esây-i mehâkim arasında yalnız Rumca bilmemek değil, hattâ kânûndan bir nebze anlamamak şöyle dursun, sâde yağı ile pişmiş pilâvı, zeytin

yağı iledir diye bahseden zevât-ı mes'ûde bile mevcut olduğunu te'mîn ederim. Me'mûldür ki Devlet'çe bu teşevvüşâta sür'at-i mümkine ile netice verilir.

Sakız'dan — 27 Nisan, 99

554. Menemenli Rif'at Bey'e

9. V. 1883

İki Gözüm Rif'at'ciğim,

Bizim Defterdâr Efendi[4], İstanbul'a gidiyor; seni de görecektir. Teşebbüsâtına himmet lâzım gelir. Bu Arab köpeği[5] pek şimardı; kafasını ezmedikçe elinden kurtulmak kâbil olamayacak. Benim bî-edebâne bir kıt'am vardır; gālibâ bilmezsin. Dur, bâri yazıvereyim:

Sefelē fitraten zeker gibidir
Etsen eğlence oynasan kabarır
Başınā urmayınca tek durmaz
İltifāt etsen okşasan kabarır.

İltifât ettik, okşadık, eğlence ettik oynadık. Teres bir türlü tek durmuyor; muttasıl kabarıyor. Geçmesin nasibinden. Mütenebbî'nin,

وَاِنْ اَنْتَ اَكْرَمْتَ اَلْكَرِيمَ مَلَكْتَهُ
وَاِنْ اَنْتَ اَكْرَمْتَ اللَّئِيمَ تَمَرَّدَا[6]

beyti, ne büyük bir hakikat imiş. Ânı da Hasib hablsinin sâyesinde öğrenmeğe muhtaç değildik; ammâ bu sinn-ü sâlden sonra âna da aldandık; fakat inşâ'llāh acısını çıkaracağız. Bâkî, bâkî ol oğlum.

27 Nisan, sene 99
Kemal'in

[4] *Vakit* tazetesinde (Nu. 2742, 22 Haziran, 1883) İbrâhim Edhem ve Mehmed Tevfik imzâsı ile Kemal'in *Tercemân-ı Hakikat*'te çıkan 9 Mayıs, 1883 tarihli mektubuna karşı neşredilen yazıda, Cezâyir Bahr-i Sefîd Vilâyeti Defterdârı Hayrî Efendi'den bahsedilmektedir.

[5] Abdullah Hasib Efendi aslen Arap'tır.

[6] *Ve in ente ekremte'el-kerîmete meliktehū • Ve in ente ekremte'l-le'îme temerredā:* Kerîm bir kimseye iyilik ettiğin takdirde, ona mâlik olursun (onu kazanırsın); fakat, cimri ve aşağılık birine iyilik edersen, nankörlük eder ve karşı koyar.

555. Feride Hanım'a

10. V. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Ben bu güne kadar Sakız'dayım. Vâlî Paşa[7] koyuvermiyor ki Midilli'ye gideyim? Cum'aertesi'ne, Pazar'a doğru izin alabilmeği me'mûl ediyorum. Şûrây-i Devlet a'zalığı'nda bulunduğum sırada nekadar meşgûl isem, şimdi de o kadar meşgûlüm. Yazdığım yazılar için, eski yolda şâirliğin aleyhinde olmasam,

Noh cild-i āsmāna sığışmaz kitāb olur

diyebilirdim. Sakız şimdileri âdetâ güzelleşmiş. Yine bizim Midilli'nin tırnağına değmez yâ!. Hâ, ben sana âdetâ dargınım. İstanbul'a gittin gideli lordan, yoğurttan, falandan filandan, hiç olmazsa şiirden ma'dud birşey istemiyorsun. Bu kadar istignâ neden neş'et etse gerek.. "Göydün", ben adamı nasıl azarlarım.

Geçen haftaki mektubunu burada almıştım. Rif'at'in yemek yemediğinden bahsediyorsun; eğer Midilli'ye gönderirsen, bütün bütün açlığından geberir; çünki bizim aşcı çırağı câriyemiz, yemek yerine mi'de fesâdı pişiriyor. Bana sür'at-i mümkine ile bir aşcı bulun da gönderin. Rif'at'in yerine Dîvân'a sen gitsen, o tarihi söylemem; çünki kadınların da devlet işinde kullanılması lâzımdır i'tikādındayım. Benim zannımca meselâ Mihrünnisâ dururken, Şefkatî Efendi Âmedci olamaz; fakat Nivat Bey, Dîvân'a Hüseyin'i çağırıyordu; eğer gide idi, o zaman tarih hazır idi. Çüçiş oğlumuz Vilâyet Mektubcusu oluyor; başkasını yapmışlar ammâ Vâlî Paşa kabûl etmiyor. Hüseyin'e hemen hemen alâka edecek gālibâ.. Tevfik de, İstînâf Müddeî-i Umûmîliği ile Sakız'a gelecek. Dün buradan *Osmanlı* vapuru ile Fâtih Efendi geçti; geldi, Vâlî Paşa'nın yanında beni gördü. Gördüğü gibi ağlamağa başladı. Kâş ki benim yanımda uşak olsa imiş de, başkasının yanında Defterdâr olmasa imiş. Hüseyin bu hâle bir nazar-ı ibretle baktı. Yavaş yavaş yanıma geldi; "Biz de büyüyeceğiz ammâ, korkarım bunun gibi olacağız!" dedi. Vallāhi Feride, insanın iftihâr edeceği geliyor. Midilli buralara nisbet, başka birşey.. Nivat Bey'in ayrı mektubu var; Vilâyet Defterdarı'ndadır[8].

[7] Nâşid Paşa.

[8] İstanbul'a giden, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Defterdârı Hayrî Efendi.

Vâlidenin, Ekrem'in, Bedî'a'cığın gözlerini öperim. Hanımefendi'ye 'arz -ı ihtirâm; Beyefendiler'e selâm..

28 Nisan, sene 99
Baban,
KEMAL

556. 'ALİ EKREM BOLAYİR'E

16. V. 1883

İki Gözüm Ekrem'ciğim,

Bende cevapsız kalmış üç mektubun var. Sakız'da idim; Midilli'de de hasta idim. Ânın için sana birşey yazamadım. Şu mektubu nerede yazıyorum, bilmezsin ki.. *Aynalı-Kavak*'ta.. Vapura, *Süreyyâ*'nın köşkü kadar bir köşk yapılmış, yeni de boyanmış. Boya bir taraftan kokar, güneş bir taraftan başımıza urur. Bulunduğum yer ise Gelembe (كلب) ılıcasının önü; çünkü biz de kurdeşene uğradık. "[9] القالين" hamamlar fâide eder dediler. Şimdiye kadar iki kerre girdik. Hiçbir fâidesini görmedik ammâ, iki -üç gün daha gireceğiz. Sonra bi'z-zarûre *liqueur de Fowler*[10].. Arkanı yattığın odanın kapısına süre süre kaşındığını düşünüyorum da, sana şimdi evvelkinden bin kat ziyâde acıyorum. Dur, hele arkamı kaşıyayım. Yine *démangaison*[11] geldi; ha, geçti. Ne söyleyeyim, kurdeşen fenâ şey ve's-selâm..

4 Mayıs, sene 99
Baban,
KEMAL

[9] *El-kâlîn (El-kâ'ilîn* yerine): Söyleyenler.

[10] Kemal, bu iki kelimeyi Arap harfleri ile «ليكور دو فولر» şeklinde yazmıştır. Thomas Fowler, İngiliz doktorudur (1736-1801); onun tarafından hazırlanan *Liqueur de Fowler* adlı ve deri altından enjeksiyon sûretiyle kullanılan bu ilâc müsekkin olarak, zehirlenme hâllerinde, kan dolaşımını tanzim v.b. hususlarda kullanılıyordu (*Grand Encyclopédie*).

[11] Arap harfleri ile, «دمانژون» şeklinde yazılmıştır; kaşıntı, arzu ve heves mânâsına gelir.

557. Menemenli Rif'at Bey'e

19. V. 1883

Rif'at'ciğim,

Mektupların geldi. Bu hafta da sen Feride'ye "Şen de iştesen *lalune*!" nisbetini yapabilirsin. Sakız'dan evvelki gün geldim. Dün keyifsizlikten başka yüz kadar da mu'acciz ile meşgûl idim. Bu gün vapurda çekilen sadmenin istifrâğına uğradık; ma'mâfih birçok yazı da yazdık. Vakitsiz olarak vapur geldi çattı; şimdi kalkıyor. Bundan başka birşey yazmağa vakit yok.. Bâkî duâ..

7 Mayıs, sene 99
Kemal

Cümleye kaderince selâm eylerim.

558.

19. V 1883

Hatib Mehmed Efendi'nin[12] ma'aş sergi'si A'şâr Emânet-i 'Aliyyesi Tahrîrât Odası Hulefâsı'ndan İsmâil Hakkı Bey'de imiş. Bunu mîr-i mûmâileyhten aldıktan sonra, Mâlîye Nezâret-i Celîlesi'ne hitâben yazılan 'arîzaya leffetmek lâzım gelir; çünki mezkûr 'arîzaya, "leffen gönderildi" diye yazılmıştır, oğlum.

7 Mayıs, sene 99
Pederin,
Kemal

[12] Hatib Mehmed Efendi, Orta-Köy Câmi'i'nin ikinci hâtibidir; Sultan Murad'a intisâbından dolayı Midilli'ye nefyedilmiştir. Alaturka mûsıkî üstadlarından olan bu zâtın, Kemal'in besteli şarkılarını güzel sesiyle okuduğu gibi, *Âkif Bey* piyesindeki,

Zevkın, ne isē, söyle hicāb⌣eyleme, kurbân olayım ben

mısrâ'ı ile başlayan *şarkı*'sını da onun bestelediğini Alî Ekrem hâtıralarında kaydediyor (M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 543 v.d.).

559. Menemenli Rif'at Bey'e

26. V. 1883

Ağabey, yâhud Nivat Bey,

Elimde cevap verilecek birçok mektupların var. Ânlardan evvel şu mübârek bıyıklarının ucunu ağzına al da, hayretle beni dinle:

Bizim Defterdâr-ı muhterem, bir-iki ay sonra Defterdârlık'tan isti'fâ edecek; yerine sen gelir misin? Ben, pek vazifem değil desem, yalan söylerim; fakat Çiçik Ala pek vazifemdir desem, sözüm doğrulukta katmerlenmiş olur. Hani Mümeyyizlik hükümsüz birşey; velev ikinci dereceden olsun bir Defterdârlık, husûsiyle Sakız gibi bir yerde olursa çekilir. Muvâfakat edersen, teşebbüs edelim. Beni bu kadarcık bir iş için, Sadr-i A'zam da kırmaz, Pâdişah da kırmaz; Mâliye me'murları ise kıramaz. Söylediğim lakırdılar, Ekrem mes'elesi gibidir zannetme! Ben, Ekrem'i bu gün Avrupa'ya gönderirim; gönderirim de, masrafını ândan sonra Pâdişah'tan alırım. Ne yapayım bilmem. Bey pederimiz niçin merak etmiş de, kendine murâca'at olunmaksızın Ekrem'in kabûl olunmaması için, Ağa'ya tezkire yazmış. Eşeği döğememiş, semerini döğmeğe çalışmış. Bu hâlleri düşünmekte, insanın, necâbete karşı, "İnsan anasından büyük doğmaz" sözünü tekrar etmekten başka birşey bulamıyor. Bırak Allāh'ı seversen., Şinâsî,

'Âlemē geldiğimē ben de peşîmān oldum

mısrâ'ı(nı), gûyâ nazarında olan kerâmetle görmüş, ânın için söylemiş. Bizim hiddet ma'lûm yâ.. Şu mektubu yazarken tamâmıyle geldi teşrif etti. Yanımda döğecek adam arıyorum. Hele bir-iki hafta daha sabret! Patladığım zaman feryâdımı duyarsın. Ekrem'in, Nûrî falan tarafından edilecek nasihatlerle İstanbul mekteplerine girmesi, kat'iyyen ve kātıbeten câiz değildir. Avrupa'ya gitmeyecek ise, doğrudan doğruya buraya gönderin. İstanbul'da ne okuyacak ise, ben de okutabilirim. Vallāhi Pâdişah'a kadar yazarım. Ben, oğlumu asker olmak için terbiye ettim; oğlan olmak için değil.. Büyük pederler için, bir pedere, dâmadına karşı böyle lakırdı söylenmek yakışmaz ammâ ne yapalım, büyüklük erken doğmakla olmuyor.

Dur Allāh'ı seversen, yine sinirlerim yılana döndü, beynimi zehirliyor. Sana biraz da hâlimden bahsedeyim: Çiçik Ala'nın kâğı-

dında görürsün; ben âdetâ şiddetli hasta idim. Söylesem, kırk delilerin elinden kurtulmağa imkân yok ki, ne yapayım?

Mürekkeb güzel. Akiyadis[13] pek dirâyetli görünüyor. Hayretî muhlisimizin şiirini gördüm. Mübârek zât, niçin pederini, vâlidesini düzmek istemiş, anlayamadım ki.. Allah belâsını versin, köpek, pezevenk, edebsiz, mel'un.. İki milyon kerre.[14].. Merhum Şinâsî böyle şeyler gördükçe, adamın burnuna muttasıl kan kokusu gelir der idi. Nasıl "Sadaka Şinâsî!"[15] demezsin.

Muhâsebeci para gönderdi mi göndermedi mi, vallâhi bilmem. Kendisine bir mektubun var idi; açmadan gönderdim. Senin şu nazarımda seyyi'e-i müteferriden olan kâğıt açmak kā'idesine bir türlü ittibâ' edemiyorum. Maârif Nâzırı'na bir mektup yazdım ki melfuftur; kendin göreceksin de vereceksin. Senin tarafından bittabi' ilâve olunacak sözler ne olduğunu sorar, makām-ı sadâret'e ve yâhud huzûr-ı humâyûn'a mürâca'at etsin mi; kitaplarının kendinden başka herkes tarafından basılabildiğine canı sıkılıyor, diyeceksin, o kadar.. Said'in cevâbını Ebüzziya yazacaktır;"[16] سلّطَ الله ". İçinde, benim de birkaç sözüm bulunacaktır. Öylesi münâsib olur. *Cezmî* ile *Evrâk-ı Perîşân* için, Maârif Nazırı Paşa Hazretleri'ne yazdığım kâğıdı, kendin götürüp vereceksin.

Yâhû, bizim açlıktan gebermemiz merākın değil ise, bir aşcı gönder. Gālibâ Ahmed câriyemizi de 'an-karîb def' ile, kendimi bahtıyar edeceğim. Teres tezeklen teneklen, az masraf gitsin diye, bize kokmuş öküz eti, çerviş yağı[17] yedirmekle uğraşıyor. Mektup dört sahife oldu, illā'llāh!

14 Mayıs, sene 99

Baban,

KEMAL

---

[13] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde Pilmar Kaymakamlığı'na 1883 Şubat'ında Akiyadis Efendi ta'yin edilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5246, 16 Şubat, 1298/ 28 Şubat, 1883).

[14] *Tercemân-ı Hakîkat*'in *Edebiyat* sütununda, bu mektubun yazıldığı tarihlerde Hayretî imzâsı ile neşredilen şiirlere rastlarız. Bunlardan bâzıları, Nâcî'nin *Muallim* adlı eserine de alınmıştır (İst., Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303, s. 87, 132, 197, 276)

[15] "صدق شناسی": Şinâsî doğru söylemiş!

[16] "*Sallata'llāhu*": Allāh musallat etsin!.

[17] Eritilmiş sığır yağı ve eti; âdî yağ.

560. Feride Hanım'a

2. VI. 1883

Âfim, Çiçik Ala'cığım, Âfim,

Sen gelmezsin de, bana Rif'at'i gönderirsin, öyle mi? "Göydün" kadınlar erkekler kadar muktedir olabilir mi imiş? Bu kadar masharalığın bini bir paraya gidiyor. Hele en güzeli Fitnat'ın İstanbul'dan kiraz göndermek için Nivat Bey'e para vermesidir. Sor da söylesin, Vallâhi Feride, çok yazı yazdım. Herzevekillik etmeğe vaktim yok; hattâ Ekrem'e de uzun birşey değil, belki mektup yazamayacağım. Vâlidenin gözlerini öperim; senin de yanaklarını..

21 Mayıs, sene 99
Baban,
Kemal

DLXI.

Kemal'in aşağıdaki mektubu, Yozgadlı Mehmed Âkif Paşa (1787-1845)'nın *Tabsıra* adlı eseri hakkında düşüncelerini içine almaktadır[1].

Âkif Paşa, Pertev Paşa'nın yolsuz bir hareketini mevzû aldığı bu eserine, bâzı sû'-i isti'mâllere de dokunduğundan, dikkati çekecek, insanın gözünü açacak, fikre uyanıklık verecek husus mânâlarına gelen *Tabsıra* adını vermiştir.

Eserin mevzû'unu teşkil eden hâdise 1838 (1252) yılına âittir. *Ceride-i Havâdis* gazetesini kuranlardan Churchill'in, Kadıköyü'nde Kuşdili çayırında avlanırken attığı kurşunlar, Defter-hâne kâtiplerinden Necâtî Efendi'nin çocuğuna tesâdüf etmiş, çocuk sekiz yerinden yaralanmak sûretiyle ölmüştür. Âkif Paşa bu sırada Hâriciye Nâzırı bulunuyordu; fakat Curchill için icâb eden kānūnî muâmele, Âkif

[1] Âkif Paşa'nın hâltercemesi önce torunu Âkif Bey tarafından yazılmıştır (*Eser-i Âkif Paşa*, İst., 1290). Eserde, baş kısmında yer alan bu hâltercemesinden sonra resmî tezkireleri, husûsî mektupları neşredilmiştir; bu vesikalar resmî ve husûsî hayatını aydınlatan notları içine almaktadır. Ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: *Lutfi Tarihi*, c. III., İst., Matbaa-i Âmire, 1292, s. 31; c. IV., İst., Mahmud Bey Matbaası, 1302, s. 48, 99, 101, 113, 147, 153, 156, 174 v.d. C. VI., İst., Mahmud Bey Matbaası, 1302, s. 57, 100. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İst., 1339, s. 17 v.d. İbnü'l-E.M.K. İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. I., İst., Orhâniye Matbaası, 1930, s. 80 v.d. S. Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, İst., 1941, s. 33 v.d. Ahmed Hamdî Tanpınar, *Âkif Paşa* madd., *İslâm Ansiklopedisi*.

Paşa'nın isteğine rağmen tatbik edilmemiştir. Mülkîye Nâzırı Pertev Paşa, Mabeyn Başkâtibi Vassaf Bey dâmâdı olduğundan II. Mahmud'un teveccühünden faydalanarak mes'eleyi Churchill lehine halletmiş ve tarziye makāmında Âkif Paşa'nın azline de sebep olmuştur. *Tabsıra*'da Churchill'in avlanma hâdisesinden başlanılarak, vak'anın tahkikat safhaları, Pertev Paşa'nın Âkif Paşa aleyhinde nasıl çalıştığı ve azline kadarki safhalar anlatılmıştır.

Pertev Paşa'nın torunu 'Âta Bey tarafından *Tabsıra* münâsebetiyle neşredilen mektupta Âkif, veyâ Pertev Paşa'lardan hangisinin haklı olduğu üzerinde durulmamış, yalnız Âkif Paşa'nın, Pertev Paşa'ya beslediği düşmanlık hisleri neticesinde *Tabsıra*'yı yazdığı kaydedilmiştir. Bu düşmanlığın sebebi şöyle izâh edilir: Âkif Paşa'nın amcası Mazhar Efendi Mektûbî Kalemi'nde ehemmiyyetli bir mevkı'e sâhibmiş; bu sırada (1221/1808) Pertev Paşa da Kalem'e devâma başlamış.. Mazhar Efendi kızını Pertev Paşa'ya vermek istemişse de Paşa râzı olmamış; işte Âkif Paşa'nın, Pertev Paşa'ya beslediği kin, bu zamandan ve amcasının te'siri ile başlamıştır. *Tabsıra*'nın yazılmasına sebep olarak, eserin mevzû'unu teşkil eden vak'adan otuzbir yıl öncesine âit bir hâdiseyi zikreden Mehmed 'Âtâ Bey, Âkif Paşa'nın, Pertev Paşa'yı Kırımlı göstermesine de hiddetlenerek, âilece Darıcalı olduklarını izah ve isbattan başka şeylerden bahsetmemektedir [2].

Âkif Paşa'dan bahseden hâltercemesi kitaplarında ve araştırmalarda, *Tabsıra*'nın ne zaman yazıldığı mes'elesine temâs edilmez; yalnız, eserin yazıldıktan sonra hemen basılmadığını, yazma nüshalarının elden ele dolaştığını biliyoruz. Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet Bey,

Habbezā Tabsıra-*ī matbū'a*
Nüket-ī nādireden mecmū'a
Nef'-i 'ām olmak_için kesretle
Nüshasī olsa sezā matbū'a

kıt'ası ile[3], herkesin, faydalanabilmesi için eserin basılmasını temennî eder. Ârif Hikmet (Vefâtı: 1859) Bey'in bu kaydinden de eserin yazıldıktan sonra nüshalarının gayr-i matbu olarak elden ele dolaştığını öğreniyoruz.

Tabsıra'nın ilk iyi tab'ı Kemal'in mektubunu yazdığı 1300 (1883) yılına âittir; bundan önce üç def'a daha basılmıştır; ancak bu tabı'lar Âkif Paşa'nın metrûkâtı arasında esâsen tam olarak bulunmayan nüshadan da eksiktir. Bu izahatı veren Ebüzziya Tevfik *Tabsıra*'nın 1841 (1256)'denberi kaç def'a istinsah edilmiş ise ibâre

[2] *Pertev Paşa, Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, nu. 26, 29, 30 Nisan-31 Temmuz, 1336 (1920), s. 759, 808, 852 v.d.d.

[3] *Dîvân-ı Ârif Hikmet Bey*, İst., Dâru't-Ṭıbâ'ati'l-'Âmire, 1283, s. 200. Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sından başka *Münşe'ât-i El-Hâc Âkif Efendi*, İst., Tab'hâne-i Âmire, 1259, 1262), *Eş'âr-i El-Hâc Âkif Efendi* (İst., Tab'hâne-i Âmire, 1259/1262), yukarıda adı geçen *Eser-i Âkif Paşa* (İst., Tatyos Divitciyan Matbaası, 1290), *Muharrerât-ı Hususiyye-i Âkif Paşa* (İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1301) adlı eserleri vardır. Âkif Paşa hakkındaki araştırmalarda, müellifin husûsî ve resmî hayatını, şahsiyetini aydınlatan mühim malzemeyi içine alan bu eserleri dikkatle gözden geçirilmiş değildir.

ve ta'birlerinin o nisbette alt-üst edildiğini söyler: 1883'de bastırdığı *Tabsıra*'nın dördüncü tab'ında, esas olarak Âkif Paşa'nın metrûkâtı arasında bulunan nüshayı almış, tarihi ve nerede basıldığı belli olmayan eksik bir nüshadan da faydalanmıştır[4].

Ebüzziya'nın *Tabsıra* ile alâkası ve neşri, Said Paşa'nın Berlin'den gönderdiği ve *Vakit* gazetesinde basılan mektubunda, nesrimizin hâlâ tesânnû'dan kurtulamadığına dâir fikirlere karşılık olarak, *Tabsıra*'nın münşicesine külfetlerden ayrılmış olmamakla berâber, Tanzimât Devri'nde yeni nesrin başlangıcını teşkil ettiğini ileri sürmesi sebebiyledir. Aynı fikirleri *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmânîye*'de Âkif Paşa bahsinde de tekrarlar[5]. *Tabsıra*'ya yazdığı *İhtâr-ı Tâbi'* başlıklı ve 9 Receb, 1300 (16 Mayıs, 1883) tarihli mukaddimede de Âkif Paşa'yı Edebiyat-ı cedîdeciler'den sayar: eserini, "hiddet-i lisân, tertîb-i delâ'il, setr-i safsata, tezyîf-i hasm, teharrî-i iknâ'iyyât, tasvîr-i vukû'ât" bakımından değerli bulur.

Bâzı Garb müelliflerinin *Tabsıra* ile alâkaları Ebüzziya Tevfik'in eser hakkındaki mübâlegalı hükümlerinden, kısmen Namık Kemal'in biraz sonra neşredeceğimiz mektubunda ileri sürdüğü fikirleri sebebiyle olsa gerektir; Arthur Alric'in *Tabsıra*'yı Fransızca'ya tercemesi de bu alâkanın bir neticesidir[6].

Âkif Paşa'nın *Tabsıra* v.b. "bâzı nesirlerinde gördüğümüz sâdeliğe eski asırların nesrinde dâimâ tesâdüf edildiğini" ileri süren Prof. Fuad Köprülü, "Âkif Paşa'yı Tanzimat'tan sonra inkişaf eden Avrupâ'î Türk Edebiyatı'nın ilk müjdecilerinden saymak, Namık Kemal ve bilhassa Ebüzziya'nın *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmânîye*'sinden sonra edebiyatımızda âdetâ bir an'ane hâline "geldiğini de kaydeder; Prof. Fuad Köprülü'ye göre, "Münhasiren Şark terbiyesi görmüş ve Avrupa Edebiyatı'na bigâne kalmış olan Âkif Paşa'yı, eski Klâsik edebiyatın son mümessillerinden saymak şüphesiz daha doğrudur[7]."

---

[4] Eserin beşinci basımı 1305'de, Ebüzziyâ Tevfik tarafından hazırlanmıştır.

[5] *Edebiyatımıza Müteallik Birkaç Söz, Mecmua-i Ebüzziya*, c. I., nu. 1, 2; 15 Ramazan, Gurre-i Şevvâl, 1297 / 21 Ağustos, 6 Eylûl, 1880, s. 13, 33 v.d.

[6] *Tabsıra*'nın, Fıransa'nın İstanbul Sefâreti tercümanı Arthur Alric'in *Un Diplomate Ottoman en 1836* adlı eseri, 1892'de Paris'te basılmış, bunun üç paragrafı İhsan Sungu tarafından neşredilmiştir (*Vesikalar, Tercüme* mec., c. I., nu. I., 19 Mayıs, 1940, s. 105 v.d.). İhsan Sungu'nun bu yazısında Âkif Paşa'nın, *Tıfl-i nâzenînim unutmam seni* mısrâ'ıyle başlayan meşhur *Mersiye*'sinin metni ve nesir hâlinde Fıransızca tercemesi Pavet de Courteille'in *Mohac-Nâme* (Paris, 1859) tercemesindeki notlarından naklen basılmıştır. İhsan Sungu, aynı *Mersiye*'nin E. L. W. Gibb tarafından İngilizce'ye çevrilen manzum metnini de (*A History of Ottoman Poetry*, c. IV., s. 331-32'den naklen) neşretmiştir (*Âkif Paşa Mersiye'sinin İngilizce Manzum Tercemesi, ayn. mec.*, c. I., nu. 3, 19 Eylûl, 1940, s. 303 v.d.).

[7] *Millî Edebiyat Cereyânının İlk Mübeşşirleri*, İst., Devlet Matbaası, 1928, s. 33; aynı müellif, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s. 299; ayrıca bu sonuncu eserin *Umûmî İndeks*'ine bakınız.

R. Mahmud Ekrem, "Muahharen inşây-i Osmânî'nin lafzan tekellüfât-i kadîmeden âzâdeliğiyle berâber her türlü muhassenât-i sahîha-i edebîye'ye kâbiliyyetini kuvve-i zekâ'iyyeleri ile cezm ederek edebiyatımızın şimdiki sâde, güzel hâli iktisâb

Kemal, aşağıdaki mektubunda *Tabsıra*'yı yeni tarz eserlerden saymakla berâber Râşidler'i, İsmet Beyler'i, Hâlet Efendiler'i hatırlayarak bu vâdideki mahsûllerin ilki kabûl etmez; Selim III. Devri'nden Mahmud II. zamanına kadar kaleme alınan eserlerin en parlağı olarak *Tabsıra*'yı kabûl eder. Kusuru ise *zorâkî*, *mehâzir-i gayr-i mesbûka* gibi kelime ve terkiblerin kullanılmasıdır. Yalnız lisânî değil, siyâsî cihetten de hatâlı olduğunu kaydererse de bu fikirlerini tevsik eden örnekler vermez. Esâsen mektubun ifâdesinden Kemal'in, bu düşüncelerini *Tabsıra*'yı inceleyerek değil, bir göz gezdirmek sûretiyle tenkid ettiği anlaşılır. *Mahzur* kelimesinin yerinde kullanılmadığını, *mahzûrât* demek lâzım geldiğini yazarken "*Tabsıra*'ya göz gezdirirken" ifâdesi de, düşünceleri'nin gelişi güzel kaleme alındığını göstermektedir.

Tabsıra'nın ifâdesi Kemal'e göre ne tamâmıyle resmî, ne de edebîdir; eseri bu cihetle muâhaze etmekle berâber, mevzû'u ve tertibi bakımından beğenir; bu tarzda *Midilli* adını vereceği bir risâle yazmağa da karar vermiştir.

Aşağıdaki mektup Kemal'in tenkidlerindeki sathîliği, umûmiyetle kelime üzerinde durduğunu gösterir; ehemmiyyeti, nesrimizin geçirdiği safhalar ve Âkif Paşa hakkındaki düşüncelerini aydınlatmasından dolayıdır.

Mektubun üç-beşinci paragrafı *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmâniye*'nin *Âkif Paşa* bahsinde (Altıncı bsm., İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1330, s. 118 v. d.), bütünü ise *Tabsıra*'nın Ebüzziya tabı'larının başında neşredilmiştir; biz esas olarak beşinci basımı aldık.

561. Ebüzziya Tevfik'e

7. VI. 1883

Birâder,

Tabsıra'ya dâir yazdığın ihtârı okudum. Âkif Paşa merhûmun bu eseri için, birkaç lakırdı da ben söyleyeceğim. Evet! Ba'zı yerleri senin fikrine mugâyir olabilir, ba'zı cihetleri de edebiyât-ı 'atîka allâmelerince en büyük tahkirlere, tezyiflere şâyân görünür; ba'zı cihetlerini de edebiyât-ı cedîde tarafdârları beğenmez. Ne yapayım, tesavvurât-ı fikrîyeyi tagyîr etmek elde değil! Ammâ bu yolda bahse girişilmek istenilecek, nev-zuhur olan tarz-ı tenkid meydanda iken ben mübâhasât-ı edebîyeye girişemeyeceğim, yazacakları sözlere mukâbele

---

etmesine ciddî hizmet edenlerin en ahîrleri dahi Reşid ve Âkif ve Ziya Paşalar'la Şinâsî olduğundan, bugünkü günde edîbâne sâde, güzel merâma muktedir olanların dahi bu zâtlara minnetdârlıkları tabî'îdir" cümleleriyle, Âkif Paşa'yı sâde nesrin mûcidleri arasında sayar (*Takdir-i Elhân*, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1301, s. 67). Süleyman Nazif, bunun aksini iddiâ eder (*Tarih-i Edebiyâtımızdaki Hatâlardan: Âkif Paşa'nın Mûcidliği*, *Servet-i Fünûn* mec., nu. 1568/94, 2 Eylûl, 1926).

edemeyeceğim. Buna fikrimde karar verdim; çünki, yine tekrar ederim, tesavvurât-ı fikrîyeyi değiştirmek elde değil!

Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sı benim zannıma göre edebiyât-ı cedîdenin me'haz-i ictihâdı olan âsârdandır; fakat Âkif Paşa o yolda mûcidlik şerefini hâiz değildir; çünki *Tabsıra*'dan evvel de bu tarz ve ifâdeye me'haz olabilecek kadar tatlı şeyler yazmış büyük Râşidler, İsmet Beyler, Hâlet Efendiler, daha bir hayli zâtlar vardır. Nihâyet *Tabsıra*'yı, Sultan Selîm-i Sâlis asrının mebâdîsiyle başlayan ve Sultân Mahmud-ı Sânî asrının evâhiri ile hitâm bulan lisân-ı resmînin mertebe-i kemâli ve devletin zuhûrundan Şinâsî edebiyatı zamânına gelinceye kadar kullanılan her nevi' tarz-ı edebin de en parlak bir misâli addederim.

Tabsıra'nın esaslı bir kusuru vardır ki, o da lisân-ı resmîde yazılmış bir risâle, veyâ edîbâne tahrir olunmuş bir makāle sûretinden birine benzememesidir.

Siyâsiyyâttandır denilse, içinde birçok ebyât, birçok istılâhât var. Edebiyattandır denilse, ekser sahifeleri o zamanın lisân-ı resmîsi üzredir.

Şuraya dikkat lâzımdır: Devletin zuhûrundanberi siyâsî evrâkın çoğu mukaffâ ve mustalah bir tarzda yazılmıştır; birtakımı da düz yolda tahrir olunmuştur; fakat bunlardan mu'teber olanların hiçbirinde böyle mahbus elbisesi gibi iki renkten tertip olunmuş bir eser görülemez.

Yine *Tabsıra*'nın edebiyatca dikkat olunacak bir kusuru daha vardır; o kusur ise Pertev Paşa'nın, 'Urfî'nin kullandığı *sîret* kelimesini muâhaze etmekle berâber, *zorâkî*, *mehâzir-i gayr-i mesbûka* gibi terkibler, kelimeler bulunmasıdır; ma'mâfîh, "Bir eserin ki fâili insan ola, mümkün müdür ki ânda noksan olmaya[8].„

Âkif Paşa merhum *Tabsıra*'sında, "نُقْصَانُ النُّقْصَانِ لِلْأَوَّلِ" "اَلرُّجْحَانِ" kā'idesini[9] kabûl ediyor. İlmen ve edeben şânına tekarrübten aczimizle berâber, biz o kavli inkâra muktedir olamayız. Kitabını öpüp de başımıza koymak vazifemizdir.

[8] Şinâsî'nindir (Not-Ebüzziya).

[9] "*Noksânu'n-noksâni li-evveli'r-ruchâni*": İlk tercih olunan şeylerden biri, noksanın noksan oluşudur.

Tabsıra'nın siyâsiyyât cihetleri ile, edebiyat cihetlerini biribirinden ayıralım. Hey'et-i mecmuası yerine, iki parçasına başka başka nazar edelim. Merhûmun iki cihette de fikrimize ta'lîm-i hikmet edenlerin, kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve binâenaleyh bu günki erbâb-ı kalemin evliyây-i ni'amından olduğunu inkâra mecâl yoktur. Fikr-i siyâsetince bu eserinde ba'zı hatâları görünür; fakat Pertev Paşa hatîâtına kıyâs kabûl etmez. Maârif-i Şarkîye buralarda münteşir olmadan evvel, Yozgad'da zuhur etmiş, zamanında mekânında mevcut olan ulûmu tahsile ve hattâ ef'âlini meksûbât-ı ilmiyyesine tevfîka muktedir olmuş. Avrupa'ya karşı yapılacak şeyleri *Tabsıra*'da söylediği kadar yapabilmiş. Şimdi arzu olunduğu gibi yapamadığı için merhumu ta'yib etmek, i'tikâdımca yirmi-otuz sene sonra doğmadığı için muâhaze etmek kabîlinden olur.

Âkif Paşa, fikrimize ta'lîm-i hikmet edenlerin biri olduğundan bahsetmiştim. Zannederim ki haklıyım; çünki merhûmun *Tabsıra*'da beyân ettiği kavâ'id-i siyâsiyye nekadar hatâlı olsa— Kırım'ın istilâsı aleyhine bir i'lân neşrine cesâret edemeyen — eslâfının mütâleât-ı idâresine nisbetle gerçekten bir büyük hikmet addolunmak lâzım gelir.

Gelelim edebiyat cihetine: Âkif Paşa bu eserinde hiddet-i lisân dediğin hasîsa-i edebce o kadar mehâret göstermiştir ki, kuvve-i nâtıkaya kahramanların, Rüstemler'in a'sâb-ı iktidârını ilâve etmiştir denilse büyük bir mübâlega edilmemiş olur.

İnsan, delâil-i bâhire, veyâ daha doğrusu iknâ'iyyât-ı kâhiresini okurken fikir, âdetâ mağlûbiyyetini hissederek vehimlere düşmeğe ve eğer ta'bir câiz ise titremeğe başlar zannediyor. Lakırdıları Sokullu'nun ağzından, Hoca Sa'deddin'in kaleminden çıkmışa benziyor.

İşte Âkif Paşa'nın bence en büyük meziyyet-i edeb'i, kıyâsât-ı mürekkebe ve delâil-i müteselsilesinde gösterdiği şiddet-i irtibât ve hiddet-i ifâde ile muhâtabına ilkâ ettiği meyl-i mülzemiyyettir. Lisânımızda velev iknâ'iyyattan olsun, o meziyyeti, o kuvveti hâiz başka bir eser bulunamaz zannederim.

Tezyîf-i hasm hakkında merhûmun pek ileri gittiği zâhirdir; fakat yazdığı şeyler içinde setr-i safsata denilecek söz az bulunabilir; çünki hasmını tezyîf ettiği sırada gösterdiği deliller, hemen umûmiyyet üzre tarihçe sâbittir; ammâ Pertev Paşa'ya husûmeti vatan mahabbetinden değilmiş de, hubb-i câhtan imiş.. Bu hakikat metrûkât-ı edebîyesinden olan *Tabsıra*'nın sevâdından istihrâc olunamaz. Kara

toprağı karıştırıp da, gönlünden serâirini çıkarmak ise, insan elinden gelmez.

Tabsıra'ya göz gezdirirken tesâdüf ettiğim bir kelime için bir ihtarcık yazayım: *Maḥzûr* yanlıştır; fakat *maḥzûrât* sahihtir; çünki *maḥzûre*, masdar-ı mîmî olarak bizim cehele-i küttâbın isti'mâl edegeldiği *mahzur* yerine kullanılır. Maḥzûre'nin cem'i ise mahzûrât gelir.

Şimdiki edebiyat bahislerinde rast gelenin, rast gelene lugat kitaplarına mürâca'at tavsiyesi moda olmamış olsa idi, yâhud bu modalar da fikrime, meşrebime mutâbık bulunsa idi, sana ister isen *Kāmûs*'a mürâca'at edebilirsin der idim. Meḥâẕir kelimesine ettiğin muâhaze doğrudur. İhtimâldir ki yâ o, yâhud benim zannım yanlış ola!

Bahsetmem; çünki bu günlerde tedkikât-ı edebîyeden te'âmî etmeğe başladım. Ebu'l-'Alâ' al-Ma'arrî'ye döneceğim,

وَلَمَّا رَأَيْتُ الْجَهْلَ بِالنَّاسِ مَاشِياً
تَجَاهَلْتُ حَتَّى ظَنَّ أَنِّي جَاهِلُ[10]

beytini tekrar edip duracağım.

Midilli — Fî Gurre-i Ṣa'bân, sene 1300

NÂMIK KEMAL

DLXII.

Kemal, aşağıdaki husûsî ma'rûzâtında, ubûdiyyetinin neticesi olarak kazandığı tevüccühe dayanarak, gālibâ Sadr-ı A'zam Said Paşa'dan, Midilli hakkında bir inâyette daha bulunmasını recâ ediyor. Rusya Konsolos Vekili İzvilâriç'in karışık geçmişi hakkında bilgi verdikten sonra, verâset iddiasıyle açtığı muhâkemede Meclis-i İdâre aleyhine hareket etmiş, hükûmeti tahkir maksadı ile, bu teşekkülün çalışmalarını haydudluk ta'biri ile vasıflandırmıştır. Bunun üzerine, adı geçen şahısla münâsebetini kestiğini anlatan Kemal, onun Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne yazdığı 'arîzasının sûretini de takdim ettiğini, Rusya Konsolos Vekilliği'nde bırakılacağını sanmadığını, bu takdirde uhdesinde yalnız İran Şehbenderliği kalacağı-

[10] *"Ve lemmā re'eytu'l-cehle bi'n-nāsi māşiyen • Tecâheltu ḥattā ẓannun ennî cāhilu„*: Cehli bütün insanlarda revaçta görünce, kendim de câhil göründüm ve herkes beni câhil sandılar.

nı, İran Devlet'ine cüz'î de olsa bir mes'ele çıkarmak istemediğini yazıyor. Bunların Muhsin Han'a bildirilerek resmî mürâca'ata lüzum kalmaksızın böyle bir şahsın Midilli'den uzaklaştırılmasının ada halkını minnetdâr bırakacağını bildiriyor. Esâsen İran Devleti'nin ecnebî me'mur kullanması da ferâizden değildir; Midilli'de bu vazifeye lâyık nâmuslu adamlar da vardır; Kemal, İran Devleti menfa'atine sarfedeceği gayretin, bir Rusya me'muruna kıyâs kabûl edemeyecek derecede üstünlüğünü anlatabilmek için delîle muhtaç olmadığını bildirerek, işin hallini muhâtabına bırakıyor.

Kemal'in resmî işlerine âit bir mes'eleye dokunduğu bu hususî 'arîzasının bir başkasının yazısından istinsah edilen nüshası Es'ad Çinar'dadır; biz mektubu bu sonuncu kopyadan naklen müsâadeleriyle neşrediyoruz (*Defter*, nu. 82).

562. Erzurumlu Sa'îd Paşa'ya

9. VI. 1883

Ma'rûz-ı Bende-i Mahsuslarıdır,

'Ubûdiyyet-i sahîha netâyicinden olarak mazhar olduğum tevecc-cühât-ı celîle-i rahîmânelerine igtirâren, bir vakit yed-i iktidâr-ı devletlerine mevdû' bulunmagla şeref-yâb olan Midilli hakkında bir inâyet daha ibrâz buyurulmasını istirhâma cesâret ediyorum.

Burada Rusya Konsolos Vekili Mösyö İzvilariç, zâten İtalyalı olduğu hâlde, sonraları Rusya tâbi'iyyetine girerek, konsolos vekili olmuş ve harekât-ı garîbesi cihetiyle, o hizmetten tardolunmuş ve daha sonra Lloyd Kumpanyası acenteliğini istihsâl edebilmiş ise de, seyyiât-ı ahvâli sâyesinde oradan dahi koğulmuş, ve'l-hâsıl başvurmadık sokak taşı, telvis etmedik ocak başı bırakmamış bir yâdigâr iken, tekrar Rusya Konsolos Vekâleti'ni istihsâl eylemişti.

Şimdiye kadar sâye-i iktidâr ve akdâr-ı hazret-i pâdişâhîde, hükûmetin yed-i gālibesi altından gerden-firâz-ı istikbâr olmağa cesâret edememiş ise de, zâten tama'ı gālib, birtakım vesâit ve birtakım vesâit-i gayr-i meşrû'a ile cerr-i menfe'atten mahrûmiyyeti bütün bütün ihtiyârını sâlib olduğundan, bizim ahâliden iken bilâ-ruhsat Rusya tâbi'iyyetine girmiş bir adama miras aldırmak ve vaktiyle bir Yahudi'nin terekesini yazub da, sülüsânını mahkeme harcına mahsûb etmek istediği için, meğer Mişon'un sulbî oğlu ben değil mişim, sizmişsiniz hitâbına mazhar olan kadı gibi, bu mirasa hakikî vâris kendisi olmak dâ'iyesine düşer. Hükûmet tarafından bi't-tab'

âmâl-i fâsidesinin icrâsına muhâlefet görür; bu muhâlefet üzerine yazdığı takrir-i mecnûnânede, hukûmeti tahkir için, haydutluk ta'birini Meclis-i İdâre aleyhine isti'mâl etmeğe kadar cesâret eder.

Bu edebsizlik üzerine, herifle kat'-ı münâsebet ettim. Vilâyet'e en sonra yazdığım 'arîzasının bir sûretini takdim ediyorum. Arzolunan kâ'ide-i ahdiyye üzerine bu adamın (adam) Rusya konsolos vekâletinde bırakılmaz sanırım. Bu hâlde, uhdesinde bir İran Şehbenderliği kalıyor. Çâkerleri öyle konsolostan, koncolostan korkar takımdan olmadığım ma'lûm-ı rahîmâneleridir; fakat cihet-i câmi'a-i islâmiyyenin kıymetini sahîhan bilenlerden olduğum için, İran Devlet-i fahîmesi'ne velev nekadar cüz'î olursa olsun tealluk edecek bir mes'ele çıkarmak istemem.

Devletlu Muhsin Han Hazretleri'nin şöhret-i fazîlet-i celîleleri ve Efendimiz ile olan ülfetleri ma'lûm-ı çâkerânem olduğundan[1] ve ahlâk-ı muhassene ile muttasıf olan bir zât-i 'âli-kadere göre, bu devletin teba'sından iken, Rusya'ya bir cüz'î intisâb hâsıl etmekle, bu devlet-i islâmiyyenin tahkîrini iltizâm eden bir adamın himâyesine tenezzül etmeyeceğinde iştibah olmadığından, eğer inâyet ve vesâtet-i devletleri bî-dirîg buyurulur da, bir mürâca'at-ı resmiyyeye ihtiyaç kalmaksızın, şu belâyi, müşârü'nileyh hazretleri Midilli'nin başından def'etmeğe muvâfakat ederlerse, hem cezîre minnetdâr olur, hem de kullarınca pek büyük bir meserret husûle gelir.

Zâten, İran me'muriyyet-i ecnebiyyesinin Rusya me'murlarından bulunması ferâizden değildir sanırım. Burada o hizmeti ma'a'l-iftihâr kabûl edecek nâmuslu adamlar vardır. Bendelerinin ise, menâfi'-i İrâniyye'ye sarfedeceğim gayret, bir Rusya me'muruna kıyâs kabûl etmeyeceğini isbât için, delil Irâdına hâcet göremem. Yine her hâlde..

28 Mayıs, sene 99

DLXIII. — DLXVII.

Aşağıdaki mektuplardan ilk ikisi ayni tarihte Menemenli Rif'at Bey'e yazılmıştır; ilkinin Mustafa Âsım Bey'e gösterilmek üzre kaleme alındığını sanıyoruz. Âsım Bey oğlunu fazla atak, Midilli'ye âit bâzı mes'eleleri Huzûr'a kadar şikâyette fazla

[1] Erzurumlu Sa'îd Paşa Tahran Maslahatgüzârı Seb'azâde Ankaralı 'Alî Namık Efendi'nin oğludur; Tahran Maslahatgüzârlığı da vardır (İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı A'zamlar*, c. VII., s. 989 v.d.).

cesur bulmaktadır; 'Alî Ekrem'in Avrupa'ya gitmesine de tarafdâr değildir. Kemal bu sebeple Mustafa Âsım Bey'e söyleyeceği şeyleri Rif'at Bey'e yazmıştır. İkinci mektubu muhteviyatca oldukça mübhemdir; Rif'at Bey'in İstanbul'dan uzaklaşması için, başka yere ta'yini üzerinde duruyor.

Kemal, Alî Ekrem'e de ayni tarihte bir mektup yolluyor; Avrupa'ya gönderilmesi için dedesi Mustafa Âsım Bey'i kandırmağa çalışmasını, ona neler söylemesi lâzım geldiğini anlatıyor. Yine ayni günde kızı Feride Hanım'a yazdığı mektubunda ise, küçük Fıtnat'ın çok sevdiği Feride Hanım hakkında neler söylediğini anlatmaktadır; kızına neden şiir yazmadığını da soruyor; bu vesile ile mecmua ve gazetelerde rastladığı kadın şâirlere âit manzûmeleri beğenmediğini de kaydetmiştir.

Rif'at Bey'e hitâbeden 9 Haziran, 1883 tarihli mektupta ifâde yine oldukça mübhemdir. Bir ihfây-i emr mes'elesinden bahsolunuyor; Kemal bunu tavsiye eden zâtın, *Celâleddin Hârezmşah* adlı piyesinin Maârif Nezâreti'ne verilmesine engel olan şahıs olduğunu söylüyor. 'Abdü'l-Hamîd ile muhâberesinin gizli tutulmasına imkân yoktur; çünki bu mektuplarına Besim Bey ve Ağa Hazretleri (Hâfız Behram) tarafından açık telgraflar çekilmek sûretiyle cevaplar da almıştır. Rif'at Bey artık İstanbul'da kalmak istememektedir; Kemal ona bu karârının kesin olup olmadığını, ona göre hareket edeceğini, kendisinin Midilli'de kalamayacağını, gâlibâ Sûrîye'ye ta'yinine dâir rivâyetlere dayanarak orada Midilli'de olduğu kadar hizmet edemeyeceğini bildiriyor. Siroz kadıları, veya Adliye zalemesi aleyhine takdim ettiği 'arîzaya Sadr-i A'zam Said Paşa'dan aldığı telgrafın sûretini Rif'at Bey'e gönderen Kemal, Said Paşa'yı gösterdiği alakâdan ve iyi niyetinden dolayı öğüyor. Mektubuna, evvelce de bahsettiği *Selimiye* ve *Hilâl-i Osmânî* başlıklı şiirlerine âit, yolladığı beyitlerinin hâlâ geri gönderilmediğinden şikâyetle son vermektedir.

Kemal'in resmî çalışmalarını ve husûsî hayatını aydınlatan bu mektuplarının beşi de kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 236, 229, 413, 8, 231).

563. Menemenli Rif'at Bey'e

9. VI. 1883

Oğlum Rif'at'im,

Pederimiz ile, Ekrem için müzâkereye dâir yazdığın mektup geldi. Bana müteallik işitilen sözlere dâir de ba'zı ifâdâtın var idi. Evet, pederim oğlunu bilir. Bana darılırsa, herşeyde ziyâde cesâret eder, vücûdünü harâb eder; ikbâlini ayağının altına alır, diye darılır; bir vakit korkaklığıma zâhib olmaz. Velînî'met pâdişâh-ı me'âlî-menkabet efendimizin iḳdidâr ve iḳdârları sâyesinde bir yed-i gâlibeye mâlikim. Mansıbımdan değil, hattâ hayâtımdan korkmam ki, birtakım me'mûrlar gibi, altından şu çıkar, üstünden bu iner diye evhâma düşeyim

de, uhdeme tevdî' olunan bir yeri hırsızlara, papaslara, konsoloslara, koncolozlara[1] imtihan-gâh-i tecâvüz edeyim. Ekrem'in işi hakkında olan mütâleamı, ayrıca kendilerine yazdım. Bâkî duâ...

28 Mayıs, sene 99
KEMAL

564. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

9. VI. 1883

Oğlum Rif'at'im,

Reis Efendi Hazretleri'ne yazdığım 'arîzaya cevap olan irâdât-i 'aliyyeleri, tamâmıyle muvâfık-ı hakikattir[2]; ne yapalım, bir zamanlar seni müşârü'nileyh hazretleri ile ve âileyi seninle taksim ederiz. Aradasırada uğramak herkesin şanından olan hissiyyât-ı şedîde için, temennî-i muhâle kalkışmak, zâten kâr-ı âḳil değildir; fakat bildiğin mes'ele olursa, o hâlde bizim muhâsebeciyi istemekliğim ve yine Reis Efendi Hazretleri'ne herkesten evvel murâca'at etmekliğim pek tabiî'îdir. Şimdiden söyle.. Bâkî bekā..

28 Mayıs, sene 99
Pederin,
KEMAL

[1] Kemal, Midilli'yi hırsızların tecâvüzüne terketmemekle, bâzı sû'-i isti'mâlleri önlediğini kastetmiştir: Midilli'ye bağlı Mandemande nâhiyesinde iki a'şâr me'murunun bura emvâl-i öşriyyesinden 5,920 kıyye zeytun ihtilâslarının mahkemece sâbit olduğu, bunun iki kat alınması ile, cezâ kānûnunun 82. maddesine göre bu iki me'murun rütbe ve me'muriyyetten mahrum edildiği, beşer sene müddetle ayni yerde kal'a-bend edilmeleri, Şûrây-i devlet karârı ve İrâde-i Seniyye sudûru neticesinde icâbı kılındığı o devir gazetelerine (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5399, 19 Temmuz, 1299/31 Temmuz, 1883) geçmiştir. *Cerîde-i Havâdis*'te, *Cezâyir-i Bahr-i Sefid* gazetesinden naklen, Midilli'ye bağlı Yunda kazâsı Mal-Sandığı'nda açık zuhuru, bura Mal-Müdürü ile Sandık Emini'nin muhâkeme edildiği, yerine vekil gönderilerek işten el çektirilen Kaymakam'ın da muhâkemesi lâzım gelen emrin telgrafla Vilâyet merkezinden istenildiği kaydediliyor (Nu. 5302, 13 Nisan, 1299/25 Nisan, 1883). Metrepolid ve Konsolos İzvilâriç'ten şikâyetleri hakkında, bk., bu ciltteki 562 numaralı mektup ve *Umûmî İndeks*.

[2] Reis Efendi'den kasdi, Ohannes Efendi olabilir; bu zât Dîvân-ı Muhâsebât Reisi ve Rif'at Bey, adı geçen yerde Tedkîkādt-ı Mâlîye Komisyonu a'zâsıdır (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4161, 22 Zil'ka'de, 1296 / 7 Kasım, 1879).

565. Feride Hanım'a

9. VI. 1883

Afim Çiçik Ala'cığım, Afim,

Sen, İstanbul'da sürtük olup gitmişsin, öyle mi? Bize ciyayacak[3] mektup, ciyayacak da selâm, kelâm falan.. İşte ben de mektubumu, inadıma mektubumu kısa keseceğim. Yok, adam sen de, o kadar kısa kesemem. Dur, biraz hanım kızıma dalkavukluk edeyim. Kaz böreğini öyle kel başa, falana benzeten Nivat Beyefendi'nin, Çiçik Ala'nın biribirinden kaptığı mutasarrıflık huyudur. Mutasarrıflık ismi de bizde ma'nâsına tevfîk-i harekettir efendilerimizde[4]..

Bu gün Fıtnat yanıma geldi; elli paracığı var imiş. Elime geldi (verdi); Nivat Bey'e göndermeli imiş de, yine âna kiraz gelmeli imiş. Elli paracık hazır duruyor. Bakalım, bir poliçe alır gönderirim. Para, her işde peşin olmak lâzım gelmez yâ!

Ândan başka Bebek Ala'sına, Çiçik Ala'sına yazmalı imişim; hanımefendi "eşbab" istiyor; hem de "şinşin". Eşbabı anladık: Esvab.. Fakat *şinşin*'i bir saatte halledebildik. Ellerini arkasına koydu da gösterdi. Böylece *şinşin* buyurdu. Sanki esvabın arkası şöylece sürünmeli imiş. Gālibâ hanım kızım,

Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün[5]

şiirini işitmiş. Hâ, şiir dedim de hatırıma geldi; sen, niçin şiir söylemezsin? Gazetelerde ba'zı hanımefendilerin türrehâtını görüyorum. Hani o kadarını herkes söyler. Ândan bin kat a'lâsını kezâlik.. Ammâ, sen burnunu sarkıtacaksın da, "Beybaba'cığım, ben herkes değilim!" diyeceksin. O başka lakırdı.. Daha ziyâde gevezeliğe meydan kalmadı. Biraz da Ekrem'e dırlanacağım. Bâkî, bâkî ol ammâ çiçiçicik mektubuma da dikkat!

28 Mayıs, sene 99

Baban,

Kemal'İN

---

[3] Kemal bu ifâdeyi, herhâlde küçük Fıtnat'ın söyleyişini taklidle, "kim yazacak" mânâsına kullanmıştır.

[4] Cümle aslında aynen böyledir.

[5] Bu mısrâ', Enderunlu Vâsıf'ın *O gül_endâm bir_al şâla bürünsün yürüsün* mısrâ'ı ile başlayan beytine âittir.

566. 'Alî Ekrem Bolayîr'e

9. VI. 1883

İknem, Kokal İknem[6],

İki mektubun geldi. Meşk istiyorsun. Yazar gönderirim. Bu hafta kalemimi başka niyyetle yonttum; daha meşk falan yazılamaz. *Au bout du compte*[7], Avrupa'ya mı gideceksin? Bir kerre kararlaşınalı da, sonra konuşuruz. Sen bilirsin yâ, ben, iş kararlaştırmaktan korkmam. Büyükbaba'na olan mektubumu, eniştene gönderdim, görürsün. Göremezsen, ma'nâsını anlarsın. Sana sual vârid olursa, ben Avrupa'ya gitmeyecek olduktan sonra, babamın yanına gider, dersimi ândan okurum dersin, o kadar.. Canın isterse, biraz surat asmağa da me'zunsun.

28 Mayıs, sene 99
Baban,
Kemal

567. Menemenli Rif'at Bey'e

9. VI. 1883

Rif'at'im Oğlum,

Bu hafta üç mektubunu birden aldım. Birinin içinde ufak bir de pusla mevcut idi. Cevâbına pusladan başlayalım. Sen, benim ashâb-ı kerâmetten olduğuma hâlâ kā'il olamamışsın. Bak, sana bir kerâmet daha savurayım. İhfây-i emr mes'elesini sana tavsiye eden zât, *Celâl*'in Mâarif'e verilmesine mâni' olan zâttır. Mantık okudun mu diye sorsam, âna da kızarsın değil mi? Şifre ile Besim Bey-efendi Hazretleri'ne telgraf gönderilir de, şifrenin vücûdü nasıl ihfâ olunur? Telgraf me'murları ağaçtan mıdır, yâhud dilsiz midir? Meram bu

[6] Bir çocuk söyleyişini taklid eden Kemal, bu kelimeleri "Ekrem, kokar Ekrem" mânâsına kullanmıştır..

[7] Mektupta, Arap harfleri ile "اوبو دو قونت" şeklinde yazılmıştır; *sonunda* mânâsına gelir.

olmayıp da, şifre ile yazılan şeylerin ihfâsı ise, Artin'in okuduğu şeylerin ihfâsından bahsetmekte ne ma'nâ var idi, o zâten şifre ile mi yazıldı? Yarısından ziyâdesi gazetelerde neşrolunmuş hakâyık, şâyi' olmakla ne olur? Zât-ı hazret-i velînî'met ile muhâbere husûsunu nasıl ketmedeyim? 'Arîzanız mahzûziyyet-i şâhâneyi mûcib oldu ve yâhud çocuklar için yazdığınız 'arîza üzerine irâde-i şâhâne teallûk etti diye Ağa Hazretleri'nden, Besim Beyefendi'den açık telgraflar geldiğini bilirsin. Bu sûret, rizây-i me'âlî-iktizây-i hazret-i mülûkâneye makrûn olmasa, öyle telgraflar çekmeğe kim cesâret edebilir? Puslanın gâyeti, bir vâhime ile bir hiddet ictimâ' edib de, hezeyan söylemekten ibâret kalmıyor mu? Hakkım yok ise söyle!

Gelelim sâir işlere.. İstanbul'dan çıkmak istemediğini ciddî söylüyorsan anlayalım da, orada bir çâre bulalım; gevezelik ise, ânı da anlayalım. Zât-ı hazret-i sadr-i a'zamî'nin Münir Paşa ile arası, Âsım Paşa gibi değildir yolunda söylediğin lakırdıdan ne anlarsın? Münir Paşa emre muhâlefet mi edecek, tuhaf tasavvur!

Bizim me'muriyyet Sûrîye'ye tehavvül ederse, memnun olmam; çünki burası kadar hizmet edemem. Altı senelik ma'lûmât-ı mahalliyye zâyi' olur. Hizmete, hizmet etmekten başka bir maksadla tâlib değiliz yâ!

Biri pedere, biri Reis'e gösterilmek üzre sana iki mektup daha var; hem de (İ'tibârın arttı), siyah mürekkeb ile.. El-hamdü li'llâhi Te'âlâ, bizim yed-i gâlibeyi, her hâlimize mu'teriz olan büyük beyefendi de tasdik etmişler.

Reis Efendi'yi görmesi için, Tevfik'e tenbîhât-i ekîde icrâ olundu. Evet senyör, onyedi kuruşa *foie gras* alınırsa[8], elbette yenmez. *Spvng(k)*[9] câriyenizde de iyisi bulunmaz. Lebon'a gitmeli. Strasbourg *foie gras*'ı istemeli. Ufak bir kutucuğa, bir altuna yakın para vermeli de, o vakit *foie gras*'nın ne olduğunu anlarsın.

Çilek geldi; kiraz kezâlik.. Kâğıtlar kezâlik.. Kuraso (*Curaçoa*[10]) kezâlik.. Teessüf olunur ki çilek fenâ; fakat kabahat sende değil,

---

[8] Kaz ciğeri mânâsına gelen bu terkibi, Kemal, Arap harfleri ile "فواغرا" şeklinde yazmıştır.

[9] "سپونك" şeklinde yazılmış olan bu kelime okunamadı.

[10] Kemal'in "« كوراسو »" şeklinde yazdığı bu kelime, *curaçoa* (*ku-ra-so*), bir nevi' *iksir*, yâhut *anberiye* adıdır; en iyisi Amerika'da, bu isimdeki adada yapılmaktadır; bir nevi likör (*Webster's Dictionary*).

senede (Cinâs-ı nâkıs-ı ḫattî'ye ne buyurdunuz?) .. Kiraz a'lâ, kâğıtlar da a'lâ, kuraso'yu daha tecrübe etmedim. Vilâyet Arabî fırkası, veyâ Siroz kuzâtı ve yâhud Adlîye zalemesi aleyhine takdim ettiğim 'arîza üzerine, Sadâret'ten aldığım telgrafın bir sûretini gönderiyorum. Said Paşa, sahîhan kadri tasavvur olunamayacak insanlardan imiş ki, insanlara, insanların tasavvur edemeyeceği derecelerde hüsn-i muâmele ediyor. Başka birşey yok..

28 Mayıs, sene 99
Biz Hazretleri

Be ne tenbel yâhud muhtekir habissin; hâlâ şiirler gelmedi. Bundan sonra bi'llâhi mektuplarını başkasına söyleyip de yazdıracağım!

DLXVIII.

Kemal'in bundan önce neşrettiğimiz birkaç mektubundan, babası Mustafa Âsım Bey ile arasında kırgınlık bulunduğu anlaşılıyordu. Aşağıdaki yazısında bu mes'elenin sebepleri daha açık surette aydınlanmaktadır; kendisine çok gücenen babasından afv diliyor.

Kemal Magosa'da iken şiddetli göz ağrısına tutulmuş, o zaman mektuplarını Nef'î Efendi'ye yazdırmıştır; Midilli'den Mustafa Âsım Bey'e yolladığı mektubunu ise, sıtmalı bir zamanında Tevfik Bey'e dikte etmiştir. Kendi el yazısı ile mektup göndermediğinden dolayı Mustafa Âsım Bey'den ağır sözleri içine alan bir mektup almış olmalıdır ki okurken ağladığından bahsediyor. Mektubun son satırlarına bakılınca, bunun yanında Mustafa Âsım Bey'i hiddetlendiren esas hâdise, Kemal'in Alî Ekrem'i Avrupa'ya gönderme tasavvuru, bu hususta Huzûr'a bir 'arîza bile takdim etmiş olmasıdır.

Kemal'in hayatının her safhasında ve hemen bütün eserlerinde hissedilen vatan sevgisi, kalbinde vatanı koruyan askerlere karşı da sonsuz mahabbet uyandırmıştır; bu hislerin neticesi, oğlu Alî Ekrem'i de asker yetiştirmek isteğinde idi[1]. Abdülhak Hâmid'e de bu arzusundan bahsetmiştir; muhâtabı, 25 Ocak, 1884 (13 Kânûnısânî, 1299) tarihli mektubunda, "Ekrem'imiz Almanya'ya gitti mi?" diye sormaktadır. Kemal'in aynı mes'eleyi babâsına yazdığı, arzusunun iyi karşılanmadığı, Mustafa Âsım Bey'in bu münâsebetle çok acı bir cevap verdiği, aşağıdaki mektubun son cümlelerinden anlaşılmaktadır.

Mektup, Namık Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında yoktur; Midhat Cemal Kuntay tarafından, nereden elde edildiği kaydedilmeyerek neşredilmiştir (*Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 22 Kânûnıevvel, 1940).

[1] İ.E.M.Kemal İnal, "Kemal Bey, oğlunu asker yapmak istedi; hattâ Almanya'ya i'zâmını Sultan Abdü'l-Hamîd'den istid'â etti ise de, büyükbabası mâni' oldu diyor (*Son Asır Türk Şâirleri*, c. II., s. 286). Kemal'in, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği bu mektubu, kitabımızın bu cildindedir (S. 146, nu. 505).

568. Mustafa Âsım Bey'e

16. VI. 1883

Beybabacığım,

Dünyada hakkımı, inadımı, iktidârımı, varımı yoğumu ayağımın altına alsam da, nekadar yükselsem, yine pederimin ayağını öpemeyecek bir dereceye çıkamam. Çıkmak istersem, Cenâb-ı Hak yerin dibine geçirsin. Bendeniz, Efendimiz'e, mecbur ve muztar olmasam kimseye dikte ederek kâğıt yazdırmam; fakat çâresiz kalınırsa ne yapılır? Magosa'da kör olmak derecesine geldiğim zaman mektubumu imlâ tarîkı ile Nef'î'ye yazdırdığım gibi, Midilli'de ölmek derecesine geldiğim bir sıtma zamanında, 'arîzamı Tevfik'e imlâ etmiştim. Eğer elimde yazı yazmak iktidârı olsa, size yazacağım şeyleri başkasına yazdırmak, gönlümün kā'il olabileceği hâllerden midir.? Geçen hafta takdimine mütecâsir olduğum 'arîzaya da canınız sıkılmış, gûyâ, Efendimiz'i tehdid ediyormuşum. Kim kimin oğludur buyurulmuş.. Ben de köpeğim. Benim, pederimi tehdid etmek ne haddimdir? Âh babacığım, sağlık selâmetle dünyaya gelmeye idim de, öyle sözler işitmeye idim. Mâdem ki ettiğim edebsizlikler o kadar gücünüze gitmiş, niçin buraya gelip de, bir-iki gün beni ayağınızın altına almadınız, döğmediniz? İşime karışmamak gibi, bir pederin evlâda öldürmekten bedter olan sitemleri ile, beni terbiye etmek istiyorsunuz. Ben, sizin resminizi gördüğüm zaman ağlıyorum; hattâ şu mektubumu yazıncaya kadar, üç kerre yüzümü yıkamağa mecbur oldum. Siz de, kâğıdımı okurken biraz ağlayınız. Beni, vâlidemi, Ekrem'i düşününüz. Ben, yalnız rizânız değil, emriniz munzam olmadıkça, Ekrem'in ne bir yere gitmesini, ne bir türlü terbiye görmesini isterim; belki asker olmak için, şimdilik Viyana'ya gitmesidir; hem de sâyenizde gitmesidir.

4 Haziran, sene 99

DLXIX. — DLXXIII.

Kemal, 4 Haziran, 1883'de Rif'at Bey'e iki mektup birden yazmıştır. Bunlardan ikincisi kısa, herhâlde, Mustafa Âsım Bey'e gösterilmek içindir; birincisinde, ifâdesi daha samimîdir.

Mektubun yazıldığı sırada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Nâşid Paşa'dır ve Midilli'de bulunmaktadır; Kemal bu sebeple uzun mektup yazmağa vakit bulamadığından, Dîvân Efendiliği etmekten usandığından bahsediyor. Mektupta Rif'at Bey'in İstanbul'dan başka bir yere nakli ve Alî Ekrem'in Avrupa'ya gönderilme mes'elesi üzerinde durulmaktadır. İkinci mektupta ise, Mustafa Âsım Bey'le Kemal arasındaki kırgınlığın kısmen yumuşadığı anlaşılıyor, babasına takdim edilmek üzre Rif'at Bey'e yolladığından bahsettiği mektubunu ise, bundan önce neşretmiş bulunuyoruz (Nu. 563, 567, s. 255, 258).

Yine Haziran'ın dördünde kızı Feride Hanım'a yazdığı mektubunda Kemal, 1883 yılının Midilli'ye evlenmek modası getirdiğinden, kimlerin izdivaç etmek üzre olduğundan, evlerinde bulunan küçük Fıtna'ın maskaralıklarından ve Kemal'in hastalığından bahsetmektedir.

Mustafa Âsım Bey'e gönderilen mektup, tarih bakımından bunlardan bir hafta sonraya âittir. Kemal, Vâlî Nâşid Paşa ile görüşüp konuşmaktan zevk duymakta, bu cihetle ondan ayrıldıkça müteessir olmaktadır. Nâşid Paşa Midilli'den ayrılmak üzredir ve Kemal o gidince Midilli adasını devre çıkacaktır. Bu sırada meşgûl olduğu bilhassa su işleridir; bunlar dışında yine Midilli'ye âit ve Mâlîye Vekâleti ile alâkalı bâzı hâdiseleri, yolsuzlukları önlemek için ne gibi tedbirler aldığı hakkında da bilgi vermiştir. Ayni tarihte Rif'at Bey'e yazdığı mektubunu, yakında İstanbul'a gidecek olan Tevfik Bey'den tafsilât alınacağı için kısa kesmiştir.

İçindekilerden kısaca bahsettiğimiz bu mektupların hepsi Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 237, 235, 422, 619, 233). Yalnız Mustafa Âsım Bey'e yazdığı mektubun son paragrafından birkısım, nereden alındığı kaydedilmeyerek Midhat Cemal Kuntay tarafından da neşredilmiştir (*Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 23 Birincikânun, 1940).

569. Menemenli Rif'at Bey'e

16. VI. 1883

Rif'at'im Oğlum,

Mektubunu aldım. Vâli Paşa burada.. Meşgûliyyet ise nihâyet derecededir. Bu gün saat onikide kalktım. Senin kâğıdına gecenin saat ikisinde başlıyorum. Başlıyorum demiştim; ammâ, âna da hâlâ başlayamadım. Şimdi saat üç imiş, yâhud üçmüş diyorlar. Şimdi başlayabiliyorum; çünki Dâhilîye Nâzırı Hazretleri'ni de bir tepelemek lâzım geldi[1]. Şimdi ânı yaptık. Okuyanlar deliliğe hamledecekler. Farzeyle kim İrânî'sin. Uğradığımız meşakkatlerin fâizi olarak Vâli Paşa köşkte oturuyor. İsmâ'il, Emira câriyemiz de yanımda..

[1] Bu tarihte Dâhilîye Nâzırı İbrâhim Edhem Paşa'dır (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s. 806).

Aldığım mektuplarının birinde ehemmiyyet verecek birşey yok; yalnız şâyân-ı dikkat bir mes'ele vardır ki, o da senin İstanbul'dan çıkmak çıkmamak mes'elesidir. Benim haysiyyet muhtel oluyor imiş, falan şöyle gider, falan şöyle gelirmiş, ânları düşünmek benim şanımdan değil.. Reis Efendi de, sen de ağız dolusu [2] yersiniz. Şu kadar var ki, bu hafta bir teşebbüsün vakt-i merhûnu değil! Dur, önümüzdeki hafta Tevfik geliyor. Vakit bulursam, ânın ile mütâleamı beyân ederim. Ekrem'e müteallik olan mektubun hakkında mütâleamı, ayrı bir mektupta yazıyorum. Dur hele, sana bir başka şeyden bahsedeceğim. Mektupların yanımda değil, değil fakat aklımda.. İnadını, hakkını nekadar ayağının altına alsan, babanın eli yine seni okşamağa yetişir diyorsun da, ibâren güzel midir, değil midir yine benden soruyorsun. Hâlet merhumu hırhızlamışsın; ben de sana hürmeten hırhızladım. Şunu söylüyorum: "Dünyayı ayağımın altına alsam, yine babamın ayağını öpemeyecek bir dereceye çıkamam." Bu ibâre senin hırhızlığından daha hayırlıdır, değil mi?

Pedere yazdığım mektubu, tablî sana gönderiyorum; âna da bu mes'ele ile başlayacağım. Başka birşey dememiştin ki, âna da cevap vereyim.

4 Haziran, sene 99
Baban,
KEMAL

570. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

16. VI. 1883

Oğlum Rif'at'im,

Pederimin ifâdâtına dâir olan mektubunu aldım; cevâbını da kendisine takdim olunmak üzre sana gönderdim. Vâlî Paşa burada, uzun birşey yazmağa vaktim yok; hattâ bizim mürekkeb hokkasını bile Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığım bir 'arîzanın tebyîzi için zabtettiler. Çoluk-çocuğa selâmlar..

4 Haziran, 99
Baban,
KEMAL

[2] Bu sıra noktalar, mektup metninde vardır.

571. Feride Hanım'a

16. VI. 1883

Afim, Çiçik Pide'ciğim, Afim,

"Göydün", bu posta ile iki mektubun geldi. Vâlî Paşa burada.. Cuciş câriyemiz âna yapıştı kaldı. Babası hasta; Bıtıbık (؟بتيق) kezâlik burada. Dâhilîye'ye lâzım, belki elzem bir kâğıdım var; ânı Bahâ beyaz etti, mühürlerken Tevfik bozdu. Şimdi tekrar beyaz ediyor. Bu mektupları getirecek olan Haci Hasan karşımda duruyor. Saat de altıbuçuk (.....)[3]. Daha da yazımız var. Ânları, bitirebilirsek başkasına yazı yazabileceğiz. Ânın da imkânı yok yâ! Vâlidenin gözlerini öperim, Ekrem'in kezâlik.. Dur bakalım, iş bitecek de, başka yazı yazmağa imkân kalacak mı? Hâ, gerçek unutmayayım: Hüseyin'in nikâhı Pazartesi sabahleyin sizin odada icrâ olunuyor. Eğer Molla Mustafa'nın hastalığı mündefi' olursa.. Hastalık mündefi' olmazsa ânı bilmem. Bu sene, çaylak, Midilli'ye evlenmek modası getirmiş; kâinat nişanlanıyor, kâinat evleniyor; hattâ Tevfik Bey İstanbul'da bir nişanlı peydâ etmiş, burada da bir değerini peydâ etti de, yine cesâret edemedi. Bakalım, ne olur ne olmaz. Şimdi tertipler var. Tevfik İstanbul'a yalnız gelecek. Çoluk-çocuk buradan Dedeağacı'na, oradan Edirne'ye gidecek, falan filan[4].. Ben, münâsebetsiz bir harekete ruhsat vermem yâ, eğlence olarak söylüyorum. Biz burada çilekten, kirazdan başka kaysi de bulduk; sanki Rodos'tan geldi de yedik. Sizin orada, öyle şeyler gördüğünüz var mı? Yok yâ, oh yâ, ohucuk yâ.. Fitmet (فتمت) ne masharalıklar ediyor, görsen.. Adam, dur, sen de, Fitmet dedim de hatırıma geldi: Zavallı Kemal'i, uğraşa uğraşa kanlı bâsura uğrattılar; çocuk pek hasta.. Allâh bağışlasın, ammâ hastalığı da korkulu.. Vallâhi ne bileyim, çocuğa bir hâl olursa, yâ Fıtnat'ı alacağım, ben evden kaçacağım; yâ Fıtnat'ı alıkoyacağım, hepsini koğacağım. Âh, annenim neredesin. Bî-çâre Kemal'in sebeb-i hayatı idi, artık işte bıraktım.

4 Haziran, sene 99

Baban,

Kemal

---

[3] Parantez içerisinde, (نينا قانوى طورا) şeklinde yazılan bu üç kelime okunamadı.

[4] Edirne Vilâyeti istinâf Mahkemesi Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne Tevfik Bey'in getirildiği (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5350, 31 Mayıs, 1299/12 Haziran, 1883).

572. Mustafa Âsım Bey'e

23. VI. 1883

Velînı'met,

Haber-i âfiyetlerini aldım. Cenâb-ı Hakk'a teşekkürler ederim. Bendeniz de âfiyetteyim. Vâlî Paşa Hazretleri daha buradadır; gālibâ yarın gidecekler. Allāh ömürlerine bereket versin; insâniyyetleri cidden insanı minnetdâr ediyor, ülfetlerinden hakikaten telezzüz olunuyor. Bu cihetle de, kendilerinden ayrıldıkça teessüf ederim; fakat Dîvân Efendiliği biraz çokca geliyor da... Vâlî Paşa yarın giderse, bendeniz de Salı, veyâ Çarşanba adayı devre çıkacağım. Yine elde birtakım umûr-i hayriyye var. Yere ovasına, yüz masura kadar su indiriyorum. Yere bahçeleri, bu su kuvvetiyle zannederim senede bir yirmibeşbin lira kazanır. Bir su da Polhinit'e getiriyorum. Binüçyüz hâneli bir köy.. İçinde kuyu da yok da, içecekleri suyu yirmişer dakikalık, yarımşar saatlik yerlerden taşıyorlar. Üçbuçuk yıldır uğraşıyordum; her ne hâl ise, ânın da sermâyesini tedârik edebildim. Yollara da başladım[5]. Elimde bir istatistik var. Me'muriyyetimdenberi tezyîd-i servet ve cibâyet-i emvâle dâir yazdığım şeylerin yüzde ikisine muvâfakat etmedikleri ve gümrüğe hükûmetin hiçbir nezâreti bulunmadığından hırsızlık sâyesinde Irâdı her sene tenâkus eylediği hâlde, yine bendenizin zamanımda Midilli'nin vâridâtı, evvelki senelerin birbuçuk mislini geçmiş. Ne hikmettir ki, başka yerlerde böyle bir netice görülemiyor; hattâ bizim Vilâyet'in sâir sancaklarında dâimâ, vâridat tenâkus ediyor.

Ahmed'in havâle mes'elesi, bu hafta bendenizi az kaldı hasta ediyordu. Mâllye'de bulunan birtakım rezil teresler, hânedân-ı saltanat a'zây-i 'izâmının havâlesini, iki-üç kerre ettiğim teşebbüs üzerine bir seneden bir seneye nakline müsâade etmezler de, Arslanyan bilmem ne Efendi'nin 95 senesinden bir alacağına, 98 mâlinden bin bu kadar lira verilmesini ferman buyururlar. Bilmem, bu hâvâle-nâmeyi gönderdikleri vakit, yanlarına biraz sarmısak almışlar mı idi?

[5] *Bahr-i Sefîd* gazetesinden naklen Midilli'de kâin Larsu çaylarının tathirinden, feyezanın verdiği zararı önleme maksadı ile temizleme işine devam edildiğinden, halkın isteğiyle verdiği iânenin 11,800 kuruşa yükseldiğinden bahsedildiği gibi (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5281, 4 Nisan, 1883), Midilli'de yolların tanzim ve i'mârına

Biz davul çalacağız, ânlar parsa toplayacak. Hırsızlık etmeyen bir herif, hırsız pezevenkliğini kabûl eder zannetmişler. Mâni' değil, ağızlarının ölçüsünü de aldılar. Vilâyet'e yazdığım cevâbın bir sûretini, leffen (takdim) ediyorum. Oradan da, aynen Mâlîye Nezâreti'ne gidecek. Bilmem, utanırlar mı? Yoksa kızarmak için, yüzlerine biraz aşıboyası mı sürmek iktizâ eder. Bâkî duây-i hayr velîni'met!

11 Haziran, sene 99
N. KEMAL

573. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

23. VI. 1883

Rif'at'ciğim,

Mektuplarını aldım. Cevap yazmağa vaktim yok. Vâlî Paşa burada.. Şimdi yine çağırıyor. Sahîhan elde mühim yazılar var. Zâten, Tevfik avdet ediyor. İki gündür ölesiye çalıştık. Çocukların gözlerini öperim. Pederin[6], Tâhir'in, Ağa'nın mektupları melfuftur.

11 Haziran, sene 99
KEMAL

---

dâir bilgi de verilmektedir (*Ayn. gazete*, nu. 5302, 13 Nisan, 1299 / 25 Nisan, 1883).

[6] Mustafa Âsım Bey.

DLXXIV.

Kemal'in, *Tercemân-ı Hakikat*'teki 9 Mayıs, 1883 tarihli mektubuna karşılık, Müderris İbrâhim Edhem ve avukat Mehmed Tevfik imzâsı ile aynı gazetede neşredilen yazıya, aşağıdaki mektubu cevap teşkil etmektedir[1].

Kemal, bu uzun cevâbında önce, İbrâhim Efendi'nin hâlen Bidâyet Mahkemesi Reisi bulunduğunu, Mehmed Tevfik Efendi'nin mahkeme a'zâsı iken, seçimde kazanamadığı için avukatlık ettiğini, her ikisinin birkaç satır yazı yazmağa muktedir olmadıklarına göre, bunların arkalarında imzâlarını gizleyen birkaç kişinin saklandığını kaydediyor. İfâdenin bir tek şahsa âit olmadığını gözönüne alarak, cevabın bir Arap, bir Ermeni, bir de acemî bir Türk kâtibi tarafından kaleme alındığı fik-

[1] Bk., 540, 541, 553 numaralı mektuplar, s. 211, 212, 237 v.d.

rindedir. Arab ile Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib, Ermeni ile de Sakız İstînâf Reisi Kasbar Efendi'yi kasdetmiştir.

Abdullah Hasib Efendi, Mülkîye me'murlarının adlî işlere karışmasından şikâyet etmiş, Kemal, bu şikâyetin sebebi Karava da'vâsı mes'elesini anlatarak, işlere karışma bahis mevzû'u olamayacağını ileri sürmüştür; müdâhaleyi isbât eden bir başka mes'ele biliyorlarsa, niçin bunu ortaya koymadıklarını soruyor. 1295 tarihindenberi ecnebîlerle alâkalı şeylerin mülkîye me'murları vâsıtasıyle mahkemelere sevkolunduğunu, bunun vâsıta olmaktan ibâret bulunmadığını mevcut kanunlara dayanarak anlatıyor. Cevap verdiği bir başka mes'ele, murârızlarının resmî evrâkın izinsiz sûrette gazetelerde neşredilemeyeceğini iddiâları, buna rağmen bir Alay-beği'nin bir Tabur-ağası hakkındaki resmî emrini gazetelerde basmakla tenâkuza düşdükleridir. Muârızları, Abdullah Hasib Efendi'nin, üçbuçuk sütun medhiyeleriyle bilhassa Müftü İsmâil Efendi'nin meziyetleri üzerinde durdukları için, Kemal, bu iki şahsın ahlâk zaaflarını, sonuncunun iftirâcılığını, devlet ve milletine faydalı bir kimse olmadığını, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Defterdâr'ı Hayrî Efendi'yi hırsızlıkla suçlandırdığı hâlde ona kefil olduğunu delillere dayanarak cevaplandırmıştır.

Bu mektubun sonunda Kemal'in imzâsı bulunmamakla berâber, husûsî mektuplarındaki bâzı ifâdeleri bunların Kemal tarafından yazıldığını gösterir: 7 Temmuz, 1883 tarihli mektubunda, "Bizim mektup o kadar güzel değildi; fakat mantıkı biraz kuvvetlice idi" diyor; bunun bir aynını Hüseyin Efendi'ye vermiş ve İstanbul'a Tevfik Efendi ile göndermiştir. "*Bend* yazılmamış ihtimâl ki müsveddesi bir yerde zâyi' olmuştur", "ma'hud makâlenin cevâbını on gün evvel göndermiştim", "yâhud Defterdâr hablsi men'etmiş; ânın için bir sûretini gönderdim. Midhat'e kendin götür, mutlakâ ver! Sür'at-i mümkine ile basılmaz ise cidden kırılırım; çünkü Arap, makâlesinde şahsımı tahkir etmiş.. Mes'ele edebiyata müteallik değildir ki bir nazar-i tahkir ile geçiştirmek kâbil olsun! Siyâsiyyâtta sükût elimden gelmez; tab'ının teahhuru için gazete karantina vesilesini beyân edebilir" diyor. 9 Temmuz, 1883 tarihli mektubunda, birtakım şahısların isimlerini açığa vurduğu için gazetenin başına birşey çıkabileceği düşüncesi ile, *Vakit*'teki makâleyi yazanın Abdullah Hasib ve Sakız İstînâf Reisi Kasbar olduğunun kaydedilmemesinin, "bunu yazanların kimler olduğu ma'lûm" tarzında tashihini istiyor. *Tercemân-ı Hakikat* neşrinde ifâde, Kemal'in istediği gibi, "Asıl varakanın kimler tarafından tertib edildiği bu hâllerden anlaşılıyor" tarzında düzeltilmiştir. Yine *Tercemân-ı Hakikat* neşrinde *Mantıku't-Tayr*'dan bahsedilen kısımda Kasbar ismi kaldırılmıştır. Kemal, bir de, "Bizim gibi nâmusuna güvenenler, hedef-i ta'riz ettiği adamı ismi ile, falanı ile beyân eder" cümlesinin kaldırılmasını bildirir[2]. Mektubun neşrinde böyle bir cümlenin de bulunmayışı, Kemal'in arzusu üzerine bu cümlenin kaldırıldığını gösteriyor.

Yukarıdaki delillere dayanarak Kemal'e âit olduğu açıkca anlaşılan bu mektup, onun Midilli Mutasarrıflığı sırasında ne gibi resmî mes'eleler ile karşılaştığını, kendisiyle uğraşanların kimler olduğunu, hâdisenin günlük gazete sütunlarına

[2] Kitabımızın bu, cildindeki 580,582 numaralı mektuplar (S. 299, 302).

geçecek kadar büyüdüğünü aydınlatmaktadır. Mektuplar, *Tercemân-ı Hakikat*'te tefrika olunmuş (Nu. 1533-1539, 12-19 Ramazan, 1300/17-24 Temmuz, 1883), buradan naklen M. Cemal Kuntay tarafından da basılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 406 v.d.). Mektup metnini, gazetedeki basımını bununla karşılaştırarak neşrediyoruz.

574. Mektub-ı Mahsus

Midilli — 25 Haziran, 1883

Sakız'dan mu'teber gazetenize gönderdiğim mektuba cevâben hey'et-i ma'lûmenin *Vakit*'e dercettirdiği varakayı burada gördüm. Sakız mu'terizlerinin dört ayaklarını bir yere getirerek elbirliği ile ikibuçuk ayda bir cevap yazabilmeleri alkışlara, âferinlere şâyestedir. Bu varakanın altında bir, müderrisinden İbrâhim Edhem, bir de da'vâ vekillerinden Mehmed Tevfik ismi görülüyor. Bunların biri yalnız Müderrisin'den değil, hâlâ Mahkeme-i Bidâyet a'zâsındandır; diğeri de yine Mahkeme a'zâsından iken usûl-i intihabta kabûl olunmadığından avukatlık meslekine girmiştir. Asıl varakanın kimler tarafından tertib olunduğu bu hâllerden anlaşılıyor.

Bu efendilerin mübâhasede siper-i la'net olmaktan başka bir iş görmediklerine, yalnız "اَلْخَائِنُ خَائِف"[3] mâsadakınca ve meydana atılmak cesâretinden mahrum olan ve bir kerre isimlerini tasrih ederlerse, şöhret-i seyyielerine nazaran her söyledikleri yalanın okuyanlar tarafından bi'l-bedâhe agrâz ve ekâzibten olduğuna hükmedileceğini kendileri de pek a'lâ bilen birkaç zâtı arkalarında setrettiklerine pek açık bir delilimiz var. Müderris Efendi ile Avukat Efendi böyle sefâhat derecesine varan israf-ı kelâm değil, dört satır doğru yazı yazmağa da muktedir değildirler.

Bî-çâre adamlar, maymuna ateşten kestâne çıkartmak için ön ayaklarını maşalık hizmetinde kullanan kedi gibi, sâirlerinin a'mâline hizmet yolunda nefslerini it'âb etmiş, canlarını yakmış oluyorlar. Varakaya dikkat olunursa bir Arap, bir Ermeni, bir de acemî Türk kâtibinin kaleminden çıkmış olduğu pek kolay anlaşılır. Parça bohçası gibi elvân-ı müteaddideyi hâvî olan ibâreler bu üç zâtın ıkına-sıkına

[3] "*El-ḫā'inu ḫā'ifun*": Hâin, korkak olur.

meydana atabildikleri mütâlealarda kendi reng-i ifâdelerini setretmekten bile âciz olduklarını tamâmıyle göstermektedir.

Vereceğimiz cevaplarda gerek muharririn, gerek önlerine koydukları siperlerin mümkün oldukça hissesini ifrâz ederiz. Ashâb-ı varaka, benim mektubun mündericâtı parçalanmayınca hâvî olduğu garezkârâne haberler lâyıkıyle anlaşılmaz buyurmuşlar. Bu mündericât parçalayan efendiler orasını düşünmemişler ki, "parçalayacağız" diye ifâdâtımın birçok yerini tagyîr ederek, bununla da garezkârlıklarını isbât eylemişlerdir. Dayansınlar ki biz de onların güvendikleri süfliyyâtı parçalayacağız. Ashâb-ı nedve Adlîye Müfettişi'nin me'murî'n-i mülkîyeden şikâyeti bir Karava mes'elesine münhasir olduğunu söylediğime ta'riz ediyor.

Yine tekrar ederim ki şikâyet bir Karava mes'elesine münhasir idi. Daha başka mes'ele varsa Müderris Efendi, Avukat Efendi ve yâhud onların şekline temessül eden falan bey, filan efendi niçin meydana koymuyorlar?

Adlîye Nezâret-i Celîlesi'nin müdâhaleden men' yolunda Dâhiliye'ye yazdığı tezkire üzerine Vilâyet'e gelen tahrirâtı acabâ bu Müderris Efendi ile Avukat Efendi'ye kim göstermiş ? Öyle bir tahrirât yoktur; yâ farz-ı muhâl olarak, olmuş olsa.. Müderris Efendi ile Avukat Efendi ve yâhud onların nefs-i emmâresi kabîlinden olan zâtlar, vücûdünü nereden biliyorlar? Ecnebîye müteallik olan de'âvîde taşralarca hakk-ı ibtida me'murîn-i mülkîyeye âit olduğunu beyân eylediğimden dolayı kānûn bilmediğimden bahsetmek, ne büyük mantık-şinâslıktır!

Adlîye me'murları hükm-i kānûnu bilirlermiş de bizim verdiğimiz ma'nâları veremezlermiş; çünki İstanbul'da mahkemeler mülkîye me'murlarının "vâsıtası", ya'ni vesâteti olmaksızın resmen ve re'sen konsoloslara mürâca'at ederlermiş. Bu usûlün intişârına kadar taşraca me'murîn-i mülkîye ecnebî konsolos-hâneleri ile Adlîye bu me'murları beyninde bir vâsıta-i teblig imiş. Zâten biz demiştik yâ, vesâtet ecnebî da'vâlarında me'murîn-i mülkîyeye âit olan hakk-ı ibtidânın bir cüz'ü değil midir?.

Sakız'daki efendiler me'murîn-i mülkîyenin havâlesi olmaksızın konsolos-hâne takririni kabûl ediyorlar mı, konsolos-hânelerden kendilerine öyle bir takrir gönderildiği var mıdır?

Tâ 95 tarihindenberi ecânibe müteallik mevad kemâ fi's-sebak me'murîn-i mülkîye vesâteti ile mehâkime gönderilmek lâzım gelece-

ğine dâir neşrolunan emr-i resmîyi hâlâ a'zây-i mehâkim sırasında mevcut olan Müderris ve o sınıftan matrud olan Avukat Efendiler'le Sakız ittifâk-ı müsellesi a'zây-i kirâmı şimdi mi öğrenecekler?

Bir de mâdem ki ecânibe müteallik mevadda me'murîn-i mülkîyenin salâhiyyeti yalnız bir vesâtet-i tebligden ibâret imiş, niçin bir zaman gazetelere hayliden hayli uzun bir sermâye-i bahs olan ma'hud İtalya *treater*'leri mes'elesinde Sakız mahkemeleri da'vânın doğrudan doğruya ru'yetine kıyâm etmemiş? Niçin hükûmet-i mülkîyeden havâleleri değil, her türlü evâmiri kabûl eylemiş? Bir derece kabûl eylemiş ki ecânibe ve me'murîn-i mülkîyeye karşı meskenet-ü mutâva'atının dercesini göstermek için Midilli kayıkcılarının kânûn bendi ta'yin olunmaksızın bir cinâyetle cezâlandırılmasını isteyen hey'et-i ittihâmiyyeyi kânûn-şikenlikte gösterdiği bu cür'et için mes'ul tutmamış? Şimdi neden iktizâ ediyor ki evâmir-i mevcûde ile salâhiyyet-i teblig kendisine münhasir olan hükûmet-i mülkîyeye tebligâtta mürâca'attan istignâ gösteriyor. Bunların i'tikādınca bir vâlinin her hükmüne ittibâ' etmek farz, diğerinin hasbe'l-vazife uhdelerine mevdû' olan hakk-u salâhiyyeti ihlâle çalışmak sevab hükmünde mi addolunuyor?

Asr-ı adâlet-hasr-i pâdişâhî'nin e'âzim-i meâsir-i cellîlesinden olan istiklâl-i mehâkimi bir vâli zamanında tercemanların, falanların bile her emrine ittibâ' ve bir diğer vâli zamanında Bâb-ı 'Âlî'nin evâmirine dahi muhâlefet demek midir sanıyorlar?

Sakız takımı, doğrusu kânûn tefsirinde bir garib mehâret gösteriyor ki fevkine çıkılmak mümkün olamaz. Bunların re'yince usûl-i muhâkimât-ı cezâiyyede Müdde'î-i Umûmîler'in Tabur-ağaları'na emir vermesi bir şart ile mukayyed olmadığından, ecnebî olsun, tebe'adan olsun herkese müteallik bir da'vâ için Müdde'î-i Umûmî, Tabur-ağası'na emir verebiliyor imiş; bu ciheti de inkâr etmek de kânûn bilmemek demek olurmuş! Efendiler, kânûn nerede kalır, hattâ mantık bilmiyorlar. Mantık bilmekten de vaz geçtik, yazılan şeylerin ma'nâsını anlamıyorlar. Ecnebîlere müteallik da'vâlarda me'murîn-i mülkîyeye Bâb-ı 'Âlî'nin irâdesiyle verilen hakk-ı ibtidâ, usûl-i muhâkemât-ı cezâiyyeden muahhardır.

Böyle tefsir, veyâ tahdid, veyâ ta'vîk-ı ahkâma müteallik olan evâmir-i ahîreyi, zâhir, Sakız mehâkimi kânûn-şinâslıkta olan kudret ve mehâretleri cihetiyle hiç hükmünde tutarlar da, yine kânûn ahkâ-

mına ittibâ' ile nefslerini mükellef bilirler, öyle mi? Kānûn bilmek, bu fikr-i garîb'e mi deniliyor? Hakk-ı ibtidâ, me'mûrîn-i mülkîyenin elinde olan bir mes'elede me'mûrîn-i mülkîyenin ma'lûmâtı olmaksızın Tabur-ağası'na emir vermek, sâirin salâhiyyetine müdâhale değildir de, öyle sırf mâlâya'niyyâttan bir emrin icrâsını te'hîr ettirmek mi umûr-ı mehâkime müdâhaledir?

Bu bedâhetleri kānûnun elifbâsına vâkıf olanlar da bilır ammâ, ayda 7,000 kuruş maaş aldığı hâlde, yedi ayda yedi dakika mahkemelerin yanına uğramağı ahkâm-ı kānûna ittibâ' zanneden Müfettiş Efendi ile hem-pâları o hakikatlerden de gāfil imişler. Ne yapalım, kānûnları, evâmiri açıp da şimdiye kadar vazifelerini öğrenmeğe tenezzül etmeyen zevât, bizim bahsimizden intibâh hâsıl edecek değillerdir ki bu[4] bâbda daha tafsilât i'tâsına lüzum görelim.

Sakız Adlîyyecileri'nin evrâk-ı resmiyye çalmakta hayli mehâretleri var; zâhir bu sirkat de i'tikādlarınca hıfz-ı kānûn furû'undan olacak!

Acabâ, Alay-beyi'nin, Tabur-ağalığı'na yazdığı tezkireyi nerede bulmuşlar? Yâ hele bu tezkirenin sûretini varakalarında îrâd etmekle ne kazanacaklar? Gerçek, kendi ifâdelerince tezkirenin ifâdesi Tabur-ağası kānûn dâiresinde hareket ettiği için habs olunduğunu gösterir imiş.. Zehî tasavvur-ı bâtıl!

Evvelâ, yukarıda bahsolunan hakk-ı ibtidâ cihetiyle Müdde'î-i Umûmî Muâvini, Tabur-ağası'na emir vermekte kānûn dâiresinde hareket etmemiş ki, Tabur-ağası'nın ona ittibâ'ı kānûn dâiresinde bir hareket olsun! Bilmem, Sakız ulemây-i adlîyesi, "مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَاسِدِ" "فَاسِدٌ" kā'idesinden[5] de mi gāfildirler.

Sâniyen, bu tezkirede îrâd olunan esbâb-ı mûcibe velev ki kānûna mugāyir olsun, Alay-beyi'nin kānûn bilmemesiyle Tabur-ağası'nın hareketi kānûna muhâlefetten muvâfakate münkalib olamayacağını da mı ta'rif iktizâ eder.

Mâşâ'llāh, bu efendiler bahiste mugālata yapmak istiyorlar;

[4] Krş., M. C. Kuntay, cümlenin "bu" kelimesinden sonraki kısmı yoktur. (S. 406).

[5] "*Mebniyyūnn 'ale'l-fāsidi fāsidūnn*": Bozuk şeylere dayanan herşey bozuk olur. Krş., bu Arapça cümlenin yeri boş bırakılmıştır.

bilmiyorlar ki mugâlatayı da adamlar yapabilir.

Müdde'î-iUmûmîler'in, me'murîn-i mülkîyeye haber vermedikçe Tabur-ağası'na emir i'tâsı ecnebî da'vâlarında câiz olamayacağına dâir yazdığım ifâdeyi ele almışlar da, meselâ Defterdâr Efendi ve yâhud Livâ Başkâtibi me'murîn-i mülkîyeden bulunmak cihetiyle Müdde'î-i Umûmî hareketinde ânlara da mı mürâca'at etmek lâzım gelirdi gibi, timarhânelerde bile güç işitilebilir bir hezeyancık yuvarlamışlar. Bilmem niçin, Müdde'îler'in de sîga-i cem' ile Irâd olunduğunu hatıra getirmemişler.. Yoksa, kânûn-şinaslıkta ve hele söz anlamakta meşhûd olan mehâret-i fevka'l-'âdeleri cihetiyle Müdde'î-i Umûmîler bir emri verecekleri zaman Şark'ta, Garb'ta, Cenub'ta, Şimâl'de ünvânına Müdde'î-i Umûmî denilir nekadar zât varsa hepsi, veyâ hiç olmazsa kırk-ellisi bir yere toplanır, ondan sonra mı emir i'tâ ederler i'tikâdında bulunuyorlar.

Hele benim ibâremdeki "me'murîn-i mülkîye" ta'biri mutlak bir söz olarak ifâdenin ma'nâsı da'vânın râci' olduğu "me'murîn-i mülkîye" demek olduğunu anlamak da Cenâb-ı Hakk'ın en kalın kafalı mahlûkâtına göre dahi müyesser olmayacak hâllerden midir?

Tuhaf şey! Mu'teriz efendilerin kavlince eğer evrâk-ı resmiyyenin bilâ-istîzân gazetelere dercine mesâğ görünse imiş, mülkîye me'murlarının diğer adlîye mevâdd-ı müteaddidesi husûsundaki mülâhazât-ı fi'liyyeleri isbât olunur imiş!

Nasıl merâm anlamağa, veyâ anlatmağa kudret hâsıl edebileceğiz? Mâdem ki evrâk-ı resmiyyenin bilâ-istîzân gazetelerde neşrine mesâğ yoktur, efendiler, Vilâyet Alay-beyi'nin Tabur-ağası'na yazdığı müzekkereyi nasıl neşrettiler? Sekiz satır evvel yazdıkları şeyi unuttular da, bu hezeyânı onun için söylüyorlarsa ne parlak zekâdır! Bir Alay-beyi'nin bir Tabur-ağası'nı tevkîf için verdiği kâğıdı resmî zannetmiyorlarsa ne büyük ma'lûmattır!

Bir de şurasını sual edelim: Sakız'ca me'murîn-i mülkîyenin Adlîye mevadd-ı müteaddidesine müdâhalesi yâ vardır, yâ yoktur. Var ise, Adlîye me'murları bu seyyieyi niçin tahkike gönderilen faziletlu Tahsin Efendi'den ketmettiler de, *Vakit* gazetesine şu bir alay hezeyânı yazan Müderris ve Avukat Efendiler'i ihbâr ediyorlar? Eğer yok ise, yalancılığı bu dereceye kadar götürmek, hayliden hayli tuhaf arsızlıklardan değil midir?

Bakınız, bakınız daha neler varmış: Bu müdâhaleler yalnız Sakız'a münhasir değilmiş; diğer livada dahi daha kimsenin işitemediği vukûât-ı hârikaya şümûlü bulunurmuş!

Adlîye Müfettişi İzzetlu Abdullah Hasib Efendi zırh mı giyecek, kalkan mı takacak, ne yapacaksa yapsın da kendini müdâfa'aya bir çâre bulsun; çünki Müderris Efendi ile Avukat Efendi'nin bu ithâmı sahih ise, terettüb edecek mes'ûliyyet-i şedîde tamâmıyle mûmâileyhe âittir. Mâdem ki bir livâda umûr-ı mülkîyeye vukū'ât-ı hârika tavsifine lâyık olacak kadar müdâhaleler vukū' buluyor, Efendi niçin şimdiye kadar bu hâlleri tahkik edib de makāmât-ı âliyeye mürâca'at etmemiş? Niçin o i'tikādda bulunanların şanından olduğu üzre inzivâhânesinde oturmuş? Zannımca devlet kendisine ayda 7,000 kuruş maaşı, mülkîye me'murlarının mevadd-ı adlîyeye müdâhalesini eğlence gibi temâşa etmek için mi veriyor? Sâir livâda da umûr-i adlîyeye hârika denilecek kadar müdâhaleler cereyan ediyor öyle mi?

Eğer, da'vâ hey'eti'ne girse ve me'murîn-i mülkîyeye âit vezâif hitâm bulmuş olsa, yine sırf Sakız Mahkeme-i Bidâyeti'ne âit kalacak bir da'vâ için Müfettiş Efendi istinaf takımını da arkasına takıb da Devletlu Vâli Paşa Hazretleri'ne âdetâ tehdid edercesine bir muâmeleden çekinmediği hâlde nasıl olmuş da o hârikalar cereyân eden livânın Mutasarrıf'ına karşı iki söz söylemeğe, iki satır yazmağa, veyâ o livânın mahkemesini harekâtından mes'ul tutmağa, veyâ hiç olmazsa Adlîye Nezâreti'ne bu bâbta bir şikâyet arzetmeğe muktedir olamamış.

6

Müfettiş Efendi'nin sancaklarda aylık almaktan veyâ dolaşıp eğlenmekten başka hiçbir şey ile meşgûl olmadığı resmen ve fi'len sâbit iken, şimdi hem-pâlarından Müderris ve Avukat Efendiler'in öyle şiddetli müdâhalâttan bahsetmesine Müfettiş Efendi'nin vaktiyle ba'zı Mutasarrıflar'dan, Müdde'î-i Umûmî Mu'âvinleri'nden gördüğü ta'rîzât ve belki ittihâmat karşısında "..... [7] فَبُهِتَ الَّذِي " inzivâ-

[6] *Tercemân-ı Hakîkat* basımında da, bu sıra noktalar vardır.

[7] *"Febuhite'llezî"*: Şaşırıp kalmıştı. Bu cümle *Kur'ân*'ın ikinci *Sûre*'si *Bakara*'nın 258'inci *Âyet*'inde geçer:

„اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَآجَّ اِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهِ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّىَ الَّذِى يُحْيِى وَ يُمِيتُ لا قَالَ اَنَا

hânesinc saklanmağı kendisine cây-i necât eylediğinden başka ne ma'nâ verilebilir?

Midilli'de cereyân eden hâli bilirim. Mûmâileyh bir kerre mahkemeye gelecek oldu. Kendisine dest-beste-i selâm olmadığı için hademeden birine şütûm-ı galîze ile şetm etti. O zaman Midilli Müdde'î-i Umûmî Muâvini olarak, dirâyet ve istikâmeti sâyesinde şu yakınlarda vilâyât-ı şâhâne'nin en mühimlerinden olan Edirne İstînâf Müdde'î-i Umûmîliği'ne ta'yin buyurulan Rif'atlu Tevfik Beyefendı'nin muhâfaza-i kânûn yolunda ettiği teşebbüsât-ı muhikka ve mazhar-ı şetm olan adamın tekrardan hâlî olmadığı şikâyât-ı adâlet-cûyâne üzerine İzmir rıhtımında hayvanını Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Bidâyet Reisleri'nden birine çektirecek kadar tafra-furûş olan Müfettiş Efendi, Midilli'de gûyâ bir tarafı kırılır imiş gibi mahkemelerin kapısından baş göstermeğe bile cür'et edememiştir.

Hükûmetin livâlarda umûr-ı adlîyeye müdâhalesine dâir kimsenin işitemediği vukū'ât -ı hârikanın vücûdünden bahsetmeğe bu Müfettiş ile hem-pâları mı kıyâm ediyor? Dünyada bir Adlîye Müfettişi'nin sebb ettiği adamın tekerrür-i şikâyeti korkusu ile yedi-sekiz ay mahkeme yüzü görmeğe cesâret edememesinden ziyâde havârık-ı a'dâttan ma'dud olacak ne türlü vukūât olabilir ki onları da mülkîye me'murlarına atfedebilmek kābil olsun!

İttifāk-ı müselles, veyâ ittifāk-ı müsellese, siper-i la'net olan du-rûyân-ı muhannesin üçten beşe kadar pençe-zen-i ekâzib olarak ettikleri rivâyete göre, Adlîye Müfettişi'ne Midilli'den mu'teber gazetelerine yazdıkları mektupların mündericâtı şuranın şarabı, buranın peyniri ile hâsıl olma neş'eden müreşşah imiş:

أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأْتِي بِٱلشَّمْسِ مِنَ ٱلْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ ٱلْمَغْرِبِ فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِي ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ «:

Allāh kendisine mülk (ve saltanat) verdiği için (şimararak) İbrâhim ile Rabb'i hakkında çekişeni görmedin mi? Hani, İbrâhim, "Benim Rabb'im hem diriltir, hem öldürür!" deyince, o, "Ben de diriltir, öldürürüm!" demişti. İbrâhim, "Allāh, güneşi Doğu'dan getiriyor; haydi, sen de onu Batı'dan getir!" deyince ise, o kâfir şaşırıp (ve tutulup) kalmıştı. Allāh, zālimler gürûhunu muvaffak etmez (Basrî Çantay, *Kur'ān-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, c. I., İst., 1957, s. 72-73).

Kıyās-i nefsi mîzān eylemektir cāhilin kârı
Yanındā dāimā dîvānenin dîvānedir 'âlem

Bu efendiler de, peynir gibi kokmuş mazmunlar kalb olundukça, kalblerine benziyecek cinaslarla zarâfet satmağa kıyâm etmişler ki sıfât-ı kâşifelerinin vücutlerine nisbet gönülleri kadar küçük bir cüz'ünü söylemişler. "كُلُّ اِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمافِيهِ"[8]. Biz Arap kuskusu, Ermeni sucuğu, kaz palazı, Sakız rakısı ile vücûde gelmiş ne türlü serhoşluklar biliriz ki mevâkı'-i fısk-u fücûra gizli gitmek için sarığı şapkaya tahvil etmek, sokak ortalarında at üzerinde, "Beş kuruşa bir vizite" yollu şarkılarla mestâne yekdiğere 'arz-ı hulûs olunurken biribirini attan çekerek yere düşürüp de başını, yüzünü parçalamak ve bu hâl ile bî-çâre mecrûhun hânesine gitmeğe de yüzü kalmayınca Sakız'da her türlü seyyiâta merkez olan Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi'nin hânesinde yatmasına himmet edilmek, birtakım 'ibâd-ı müslimîn'in hânesine karşı çilingir sofraları kurulan envâ'-ı rezâlete kıyam olunmak, Tahkik Me'muru tarafından bu yolda tevbîhât almak, onu da dinlememek, kaplıcalara kaçıncaya kadar uyuz olmak gibi garib neticeler vermiştir.

Her bildiğimizi söylersek, zihnine iki hezeyân gelmekle esrar içmiş kadar bî-hûş olan mu'terizîn hazerâtına da başlarını dıvara vurarak arkalarından gelecek belâyâyı düşündürmeğe mecbur eder. Şimdilik işin o derecesine lüzum yok da onun için sadede giriyorum. Adlîye Müfettişi Efendi'nin hem-pâlarından en kuvvetli mu'îni olan Faziletlu Müftü Efendi'ye dâir *Vakit*'in üçbuçuk sütununu hemen bütün bütün doldurmağa yaklaşmış birtakım medâyih var. Kâş ki muharrir efendiler meddahlığı kendileri ihtiyâr edeceklerine, İstanbul kahve-hânelerinde beş-on para kazanmak için meddahlık edenlerden birine havâle buyurmuş olaydılar, vâkı'a onun da söylediği lakırdı gülünç olurdu; fakat hiç olmazsa adam eğlendirirdi, bunların türrehâtı gibi insana istikrâh vermezdi.

*

Her ne ise, bir kerre başlamış bulunduk; Efendi'ye dâir olan tafsilât için de lâzım gelen cevapları verelim:

Faziletlu Müftü Efendi Hazretleri'nin şem'ine cem' olan pervânegân-ı dil-sûhtegân mûmâileyhin vaktiyle bir iftirâ mahzarı tertîb

[8] "*Küllü inā'inn yetereşşehu bimā fîhi*": Her kab, içindeki şeyi sızdırır.

ettiğinden dolayı Rodos'a nefyolunduğundan, bir de imzâsını ekseriyyet üzre Adlîye me'murları vaz'eylediğinden bahsettiğime hiddet buyurmuşlar da, hâmîlerine hâmî olarak Efendi'nin uluvv-i şânına delil olmak üzre Kayserili Ahmed Paşa merhûmun mûmâileyhi bi-gayr-i hakkin Rodos'a gönderdiğine pişman olarak, sonra taltifine kıyâm eylediğini ve sâir ba'zı vülât-ı 'izâmın da kendisini taltîfe tenezzül buyurduklarını îrâd ediyorlar. Bendeniz ise, Müftü Efendi'nin, Ahmed Paşa tarafından tardolunması bir iftirâ mahzarı tertib ettirdiğinden neş'et eylediğini beyân etmiştim. Nefyine sebeb iftirâ mahzarı olmadığını isbat etmelidirler ki da'vâmı cei heylemiş olsunlar. Sonra niçin mazhar-ı tatyib olmuş bilmem; bilmekliğim de vazife-i bahse tealluk etmez.

Bu efendiler şu kadar diyebilirlermiş ki, "Adlîye Müfettişi'nin birinci mezâyây-i hasenesi mihakk-i ricâl ve mihatt-ı rihâlde tecrübe olunmuş Müftü Efendi'nin bir nüsha-i nâdire-i ilm-ü fazl olduğunu takdir eylemesidir". Bilmem, dikkat olunuyor mu, Türkçe'nin Arapça'sı ziyâdeleşmeğe başladı. Acemî kâtib bu ibâre meydanda dururken, hempâ ta'birini Müftü Efendi ile Müfettiş Efendi'den başka atfedecek bir yer bulursa kendinin de onlarla pâ-bend-i ittifak olduğunu bir sûret-i ma'kûlede isbât etmiş olur.

Faziletlu Müftü Efendi Hazretleri'nin ilm-ü fazlına kimden ders okuduğu ve hâiz olduğu rütbe-i ilmiyyeyi ne türlü tafralarla tahsil ettiği burhan gösteriliyor; hâlbuki terceme-i hâlin saded-i bahse hiç münâsebeti yok.. Ben, Müftü Efendi'nin Meclis-i İdâre-i livâ mazbatalarında başkasına imzâ vaz'ettirdiğini ve ekseriyyet üzre bu imzâyı koyanlar da Adlîye me'murlarından olduğunu söylemiştim.

Her ne vakit istenilirse isbâta hazırım. Faziletlu Efendi Hazretleri ihtimâl ki âlim olurlar da, yazı yazmak, husûsiyle imzâ koymak istemezler ve yâhud bilmezler. Vâkı'a mûmâileyhe, Meclis-i İdâre-i Livâ kararlarına bir, veyâ iki kerre kendi eliyle de imzâ koymuş, hattâ imzâlarından birini ism-i ma'rufları olan İsmâ'il yerine *Usmû'll* tarzında tahrir etmiş. Kendi yazısıdır dediler. Sakız Meclis-i İdâresi'nde İsmâil'i o sûrette tahrir ve telâffuz edecek bir milletin tâbi'lerinden kimse de yoktu; ânın için inandık. Müftü Efendi Hazretleri'nin, Devletlu Berlin Sefiri Said Paşa Hazretleri taraflarından aldıkları bir iltifat-nâmenin bir fıkrası gazeteye konuluyor da, Müftü Efendi'nin haklarında resmen hâiz oldukları işâreti mûmâileyhten müşârü'nileyhe

terfi' etmeğe kâfî olacak kadar kuvvetli bir şehâdet tarzında gösteriliyor; hâlbuki ashâb-ı vukûf için muhtâc-ı ta'rif olmadığı üzre, yâ bu varakanın mevcud olduğuna dâir İrâdedilen iddiâ yalandır, yâhud mevcud olduğu hâlde ciddî olmayarak taltif yolunda yazdırılmış ve okunmaksızın imzâ konulmuş âdî varakalardan olduğuna hükmetmek lâzım gelir; çünki Saltanat-ı Seniyye'nin Hâriciye Nezâreti makâmına vâsıl olmuş bir zât, ciddî olarak, "Devlet ve millete ve ale'l-husus vatana" ta'birini kullanıp devleti milletten ve bir de edât-ı tahsis ile vatanı hem devletten, hem milletten ayrı gösterecek şeyler yazmaz.

Faziletlu Müftü Efendi câhil midir, âlim midir, devlet ve millete hayr-h^vâh mıdır, bî-günâh mıdır, burasını kim anlamış.. Aklı başında olan bizim de bu bahiste mu'terizlerimizle kat'ân ihtilâfımız yoktur. Cehline, ilmine yukarıda imzâsını koymak bilmemesi ve yâhud imlâdan gafleti cihetiyle, bir imzâsında vâki' olduğu gibi başka milletten biriyle iltibâstan ihtirâz etmemesi hususlarıyle istidlâl etmiştik. Devlet ve millete hayr-h^vâh mıdır, değil midir, ânı da zîrdeki ifâdelerle meydana koyacağız.

Dersa'âdet'te mevâki'-i resmiyyeye takdim olunmuş bir mahzarın sûretini Sakızlılar ellerinde dolaştırıp duruyor. Bu mahzardaki mühürlerin birincisi Faziletlu Müftü Efendi Hazretleri'nin olduğunu, sûretlere dercolunagelen işâretler gösteriyor. Mahzarın meâli ise, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Defterdârı İzzetlu Hayrî Efendi Kıbrıs Muhâsebeciliği'nde bulunduğu zaman ihtilâsât ile maznun olub yıllarca muhâkeme altında süründükten sonra, her nasılsa yakayı sıyırarak, muahharen Vilâyet Defterdârlığı'na gelmiş ve şu türlü seyyiâta, bu türlü mahzûrâta cesâret eylemiş olduğunu beyândan ibârettir.

İzzetlu Defterdâr Efendi'nin hâlini bilmem; vâki'a Kıbrıs Muhâsebeciliği'nden sonra bir müddet muhâkeme altına alınmıştı. Bu muhâkemeden yakayı her nasılsa sıyırdığı sahih ise, o "her nasılsa" kelimesindeki ma'nâya sebeb olanların, biri de şu "Faziletlu, devlet ve milletine sâdık" Müftü Efendi Hazretleri'dir; çünki Hayrî Efendi'nin tebriye-i zimmet mazbatasına mühür basanların biri ve hele Vilâyet'te berâet-i zimmetini göstermek için bayrak kaldıranların birincisi işte o "Faziletlu ve devlet ve milletine fart-ı sadâkatlu" Müftü Efendi Hazretleri'dir. Müftü Efendi Hazretleri sonraki şikâyetlerinde yalancılık etmişler ise, evvelki şehâdet ve kefâletlerinde yalancılık ettikleri bedîhiyyâttandır. Da'vâmızın birinci şâhidini

Irâd ettik. İkinci şâhidi de o, Kıbrıs'ta ihtilâs ile maznun olup, tâ yıllarca muhâkeme altında süründükten sonra her nasılsa, ya'ni kendi zanlarınca Müftü Efendi'nin himmeti ile yakayı sıyıran Hayrî Efendi, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi'ne Defterdâr olduğu zaman hukûk-ı mâlîye ve şahsiyyeden dolayı kendisine mühür altında olarak hazîne-i devlete resmî kefâlet senedi veren yine bu "Faziletlu ve devlet ve milletine sadâkatlu" Müftü Efendi Hazretleri'dir.

Mu'teriz Efendiler, Müftü Efendi Hazretleri'nin meziyyât-ı ilm-ü ahlâkını anlamak, ancak aklı başında olanlara müyesser olabileceğinden bahsediyorlardı; biz de aklı başında olanlara mürâca'at ederiz. Hasbete'n-li'llâh söylesinler, İsmâ'îl'i Usmû'îl (اسموعيل) yazan bir adama âlim denilmek, hırsız olduğunu bildiği bir zâta tebriye-i zimmetine hükmeden ve daha büyük bir me'muriyyette muâmelât-ı mâlîye ve şahsiyyesine kefil olan bir adama devlet-ü millet hayrh"âhı nazarı ile bakılmak câiz midir?

Ashâb-ı nedve'nin feryâdına nazaran, Sakız'da bir hareket-i siyâsîye şeklini iktisâb edecek bir gâile zuhûr eyleyecek imiş de, hükûmetce Müftü Efendi'nin himmetine mürâca'at olunmuş, ânlar da def'inde kerâmet buyurmuşlar. İnsan böyle sözler işittikçe, *Bilemem eyleyecek girye midir, hande midir* demekten kendisini alamıyor. Hâşâ ki hükûmet hiçbir vakit imzâsını koymak bilmediği hâlde âlim geçinmek, sekiz sene evvel hırsızlık ettiğini iddiâ ettiği bir adama, sekiz sene sonra kefil olmak gibi seyyiâttan başka hiçbir meziyyet göstermeyen Müftü Efendi'ye değil, hâiz olduğu vezâifi icrâ için âdetâ ashâb-ı iktidardan ma'dud olacak zevâta dahi mürâca'at mecbûriyyetinde bulunmamıştır. Bu 'abesiyyât ile cehele-i rüzgârdan bir müftüyü bir vilâyette hükûmetin fevkıne çıkarmak, hem-pâlarının derece-i irfânına delâlet eder.

Fıkranın alt tarafında bir garîbe var. *Bahr-i Sefîd* gazetesindeki *mahzar bend*'i gâlibâ pek hoşa gitmemiş, buna da sebeb varmış. Ya'ni bir-iki zât, birkaç kelimenin kendilerine teallukundan işkillenmişler, eğer öyle ise *bend*'in muharririne teşekkür etsinler; çünki ta'miye tarîkıne gidilirse şikâyet ettikleri kelimelerde birkaç nokta ziyâdeleştirme, veyâ bir-iki harfin şekil ve makâmını ta'yin etmekle işkilli efendilerin isimlerine bedel, sıfatlarını beyân etmek kâbil idi.

Bu *mahżar bend*'i için o kadar kuşkulanmağa ne lüzum var? Meselâ *haseb* habâsetten, *necâbet* cunûbtan tahârete kâfî değildir denilse,

yine me'haz-ı istikâmette *Fıkhü'l-Luga*'yı karıştırarak bu sözleri üzerlerine mi alacaklar ? Dur bakalım, mu'teriz efendiler daha garibini söyleyecekler imiş. Bu söyleyecekleri daha garib şey ne olsa beğenirsiniz? Adlîye takımı ile hem-pâları, hükûmetin evrâk-ı resmiyyesini şuna buna göstermek, veyâ çalmakla kanâ'at etmemişler, Berlin Sefiri Devletlu Paşa Hazretleri'nin Defterdâr Efendi'ye gönderdiği husûsî bir kâğıdı da gâlibâ ânın koynundan sirkat etmişler. Âna da kanâ'at etmemişler, sûretini gazetelere koymuşlar. Bu da kânûn-şinâslık netâyicinden değil midir? Kânûn-şinâs olanlara göre, rast gelenin kâğıdını çalmaktan, çaldıktan sonra meâlini rastgelen gazete ile i'lân etmekten büyük bir ma'rifet mi olur? Ma'mâfih zannederim ki Müşârü'nileyh Hazretleri tarafından Defterdâr'a öyle bir varaka gelmemiştir, veyâ gelmiş ise, o ma'nâ ile, o ibâre ile muharrer değildir. Berlin Sefâreti'nde bulunan bir zât-ı âlî-kadrin, Müftü Efendi için Sakız Defterdârı'na o kadar mültezimâne kâğıt göndermekten başka bir işi mi bulunmaz.

Efendiler'in rivâyetine göre, Adlîye müfettişi izzetlu Abdullah Hasib Efendi, Faziletlu Müftü Efendi Hazretleri'nden istihsâl-i ulûm-u fünûn için kendileriyle mülâkat ederlermiş.. Biz, Müfettiş Efendi'nin Arapça'sında olsun iktidar sâhibi olduğuna zâhib idik. Ulûm-ı Arabîye'de de ismini yazmak bilmeyen Müftü Efendi Hazretleri'nden istihsâl-i ulûm-u fünûna muhtaç iseler, bu gayretlerine, bu iştihâlarına ne diyelim? "!هنيئا[9]"

Kahkaha ile gülünecek hâllerdendir ki Sakız adlîyecilerini himâye için yazılmış olan bu varakada Müftü Efendi, Defterdâr'ın hâlini nihâyet faziletlu Müsellem Efendi hazır olduğu hâlde Vâli Paşa Hazretleri'ne arzetmiş, bunu da cümle ahâli işitmiş; hattâ herkes icrâ'ata muntazır olmuş; fakat iş aksine çıkmış da, Müftü Efendi nazar-ı i'tibardan düşmüş. O sıralarda ise Adlîye Müfettişi İzzetlu Efendi, bî-taraflığını isbât için bir hayli zaman Müftü Efendi ile görüşmemiş.. Kâri'In-i kirâmdan recâ ederiz, o sırada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi'ne başka bir Adlîye Müfettişi gelmiştir ve yâhud başka bir Müftü nasbolunmuştur zannolunmasın! Müftü Efendi, tâ Kıbris Muhâsebeciliği'ndenberi hırsız olduğunu bildiği Defterdâr

[9] Krş., aynı basım, "'Âfiyet olsun!" mânâsına gelen, Arapça bu *"henî'en"* kelimesi yoktur.

Efendi'ye kefil olan Faziletlu, Feḳâhetlu Müftü Efendi'dir; Adlîye Müfettişi de varakaya imzâ koyanların kavlince, "Birinci mezâyây-i hasenesi mihakk-ı ricâl ve mihatt-ı rihâlde tecrübe olunmuş Müftü Efendi'nin bir nüsha-i nâdire-i fazl olduğunu takrir" eylemesinden ibâret bulunan ve "bunca fezâil-ü mezâyâyı hâiz olan Müftü Efendi Hazretleri'nden istihsâl-i ulûm-ü fünun için" kendisiyle mülâkat eyleyen İzzetlu Abdullah Hasib Efendi'dir.

Sonra ne olmuş! Müftü Efendi nazardan sâkıt olmuş da, Müfettiş Efendi'ye bir bîtaraflılık gösterilmek meyli gelivermiş.. Hiç olmazsa öyle bir nüsha-i nâdire-i ilm-ü irfandan istifâde-i ulûm-u fünûn için olsun bir hayli zamanlar kendisiyle gidip görüşememiş ve ahlâk-ı fâzılaya, bu temâyülât-ı vicdâniyyeye, bu ciddî mahabbete, bu bi-şarti 's-selâme hem-pâlığa ne denilebilir?

Feḳâhetlu Müftü Efendi'nin fezâiline dâir biraz da acemî Türkçe kâtibin söylediği lakırdıları mevzû'-ı bahs edelim. O mübârek bütün bütün yalan söylüyor. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Devletlu Paşa Hazretleri hiçbir vakit biribiriyle kat'-ı münâsebet etmesini ne Müftü'ye ne Adlîye Müfettişi'ne tenbih etmiştir; öyle tenbihlere tenezzül de etmez. Bu iki yâr, yâr-i hem-pâ biribirinin faziletinden istifâde için,

Geldi berâberce iki âşinâ
[10]

tasvirine lâyık bir hâl ile dâimâ Vâli Paşa Hazretleri'nin huzûruna gelip dururlardı. Tahkikime göre İzzetlu Müfettiş Efendi, Vâli Paşa Hazretleri'nin bir dâvetinde Faziletlu Tahsin Efendi hazır iken, mumâileyhin İstanbul'a gönderdiği bir iftirâ-nâmeyi yüzüne çarpmasından dolayı bir daha Vâli Paşa huzûruna girmeğe hayâ etmiş, veyâ ta'bir-i sahîhiyle cesâret edememişlerdir; çünki müşârü'nileyh hazretlerine münâfikâne tezyîd-i intisab için ba'zı vesâite mürâca'at ettiği ve alınan cevaplardan kovulacağını anladığı cihetle gelemediği sâbittir.

"Defterdâr Efendi evlâdının ölüsüne yemîn edermiş, yalan söylermiş, söylediğine kimse inanmazmış." Bunların kâffesi sahih olsa,

[10] Krş., *aynı eser*, ikinci mısrâ'ını işâret eden sıra noktalar yoktur.

yine Müftü Efendi Hazretleri'nin faziletine bir delîl-i ma'kûs olmaktan başka bir netice vermeyeceği bedîhî değil midir? Müfettiş Efendi ile tarafdârları ne yapıp da Defterdâr Efendi'nin tarafdârlarını irzâ etmelidir, buyuruyorlar.

Bu Müfettiş Efendi tarafdârları, sâhib-i imzâ hem-pâları olacağına şüphe yoktur yâ.. Defterdâr Efendi'nin tarafdârlarından kimler murad ediliyor ise, ânları beyân etsinler. Defterdâr Efendi'nin şahsına da Müftü Efendi gibi, kefil değiliz; fakat vazifesi i'tibârıyle kendisini irzâ etmek için, zamanı gelmemiş maaş senedi kabûl ettirmeğe, reddolunacağı ma'lûm olan yerlere havâle göndermeğe çalışıp da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Defterdârlık makāmını ahâli nazarında dolandırıcı ve yâhud kendi dolandırıcılıklarına zâmin göstermeğe çalışmasalar, irzâsına çâre aradıkları zevâtı igzâb etmemiş olacaklarından emîn olabilirler. Arabistan'dan küheylân getirtmek şâyiası ile ikiyüz-ikiyüzelli lira para kapmağa ve âna bedel 2,000 kuruş etmez bir kurada beygir göndermeğe imkân varken, bir vilâyet sandığının muâmelât-ı mâlîyesini beş-on para için ifsâd ile uğraşmağa da ihtiyâç yoktur zannederim.

Sakız Adlîye süprüntüleri bendenizin hayvânât-ı nâtıka'dan olduğumu inkâr etmemekle berâber, mantık okuduğumu teslim eylemiyorlar imiş.. Okuduğuma fesâhat-i ma'rûfeleri ile "isbât" isterlerse, mevcud olduğundan bahsediyorlar da bir alay türrehât söylüyorlar. Ben onların hayvânât-ı nâhika'dan olduklarını sahîhan enker-i asvattan ma'dud olan ifâdeleri ile isbât ederim.

Mu'teriz efendilerin mahrum oldukları kaz palazına bedel, Arap kuskusuna, Ermeni sucuğuna, Sakız rakısına bir de şarâb-ı Yahûd ilâve ederek tertib edegeldikleri mecâlis-i germâ-germ-i ülfet ve mehâfil-i şevkā-şevk-ı müzâherette ağızlarından gaşeyân-ı mestâne kadar kerîh, gönüllerinden müfâhere-i çingâneye şebîh bir meyl-i teşbih zuhûr etmiş de, mantıktan bahsedeceklerken kıbtî mısrâ'ı sözüyle 'arz-ı şecâ'at buyurmuşlar. İntāk-ı ilâhî'dir: *Şecā'at 'arzederken merd-i kıbtî sirkatin söyler.* Bu efendiler ise evrâk-ı resmîye ve âdiye sirkat ettiklerini gazeteye verdikleri sûretler ile isbât etmişler idi. Yine İntāk-ı ilâhî'dir. Hedefin ma'nâsını da bilmemişler de kendileri çingâne-vârî birtakım yaygaralarla bizi hedef-i i'tirâz etmek isterken, o i'tirâza karşı kendileri durmuşlar. Tabî'îdir ki sermestî-i rezîlâne böyle çingene çalar, kürd oynar derecesine gelip de,

Mestânelerin birbirinē 'arz-ı hulûsu
Çingânelerin şübheli îmânına benzer

ta'rifine mâ-sadak olmak için yılışmak, yalaşmak ve ma'mâfih vicdânen yine biribirilerine bulaşmak zamanları gelip de herkes, "لَا رَأْيَ لِاَهْلِ الْمَوْصِلِ [11]" nokta-i fesâdında ictimâ'a çalışırlarsa, ağızlarından dökülecek buzak-ı hezeyân böyle üzerlerine sıçrar. Garib çingenenin zaten .... [12] olmaz ya..

Haseb-ü necâbet ve mezheb-ü milletlerini gösterecek sûrette istediklerini istedikleri kadar böyle bilirler. Biz işin mantık cihetine gelelim. Bu haşerâtın kavline göre, "Müftü Efendi'nin bunca vülât-ı 'izâm, hem gerçekten vülât-ı 'izâm-ı sâbıka Müftülük gibi bir hizmet-i mukaddesede kalmasına neden rizâ göstermişler?". İşte Efendiler'in mantıkı bu olacak.. Ya'ni vülât-ı 'izâm içinde hem cidden vülât-ı 'izâm olanlar varmış, hem de vülât-ı 'izâm-ı sâbıka imiş. Şimdiki Vâli vülât-ı 'izâmdan olmayacak ki Saltanat-ı Seniyye'nin intihâbına, Sulukule'de çingene karılarına yakışacak kadar rezil bir tarz ile i'tirâz olunuyor. Şimdi biz bu istidlâle mantık mı diyelim, insâfı olanlar söylesin!

Mu'terizîn-i kirâm hazerâtının Müftü Efendi için devletlu Vâli Paşa Hazretleri'ne ta'riz etmeleri neden neş'et edecek bilemem. Bir vâli, bir adamın seyyiâtını bi'l-fiil müşâhede etmedikçe aleyhinde mi bulunmak lâzım gelir? Bendenize kalırsa o i'tikâd Adlîye Müfettişi İzzetlu Abdullah Hasib Efendi'ye mahsustur ki vaktiyle her rastgeldiği me'mura bilir bilmez Sakız İstînâf Reisi İzzetlu Kasbar Efendi'nin aleyhine kâğıt yazdırmağı kendince ferâiz-i diyânetten addeder dururdu. Şimdi ikisi de birâder imişler gibi, burun buruna ülfet ve uhuvvetle geçinip duruyorlar. Ahlâk ve insâniyyet de o yolda olmak iktizâ etmez mi yâ? Acâyib, acâyib, bendenizi kānûn bilmemekle ithâm eden kānûn-şinâs efendiler el birliğiyle, yâhud yukarıda söylediğim gibi dört ayaklarını bir yere getirerek yazdıkları varakada, "Adlîye me'murları Meclis-i İdâre-i Livâ'da bulunmadıklarına nanazaran" tekerlemesini de orta yere yuvarlıyorlar. Kānûn-şinâs olanlar bu zâtlar olacak, değil mi? Merkezde Mahkeme-i İstînâf-ı Hukuk,

[11] *Lā re'ye illā re'yū ehli'l-Mavşıli*": Musul ahâlisinin re'yinden üstün re'y yoktur.

[12] Krş., metnin aslındaki bu sıra noktalar kaldırılmıştır.

sâir Livâ ve Sancaklar'da Mahkeme-i Bidâyet-i Hukuk Reisleri Liva Meclisleri'nde bulunmaz, öyle mi? Kanûnu anlamıyorlar ise, bâri, yine bir kānûn ile müteşekkil olan Meclis-i İdâre-i Livâ'nın kimlerden mürekkep olduğunu, odacılara mürâca'at etseler de onlardan öğrenseler, bu kadarcık bir ders-i şifâhîyi, te'mîn ederim ki birer mecidîye sarfı ile tahsil edebilirler. O kadar fedakârlık da istenilmez ise, üç-beş dakikalık bir teklif ile de öğrenmek kābildir.

Meclis-i İdâre-i Liva'da Adlîye me'murlarından biri bulunduğu sâbit olunca, Müftü Efendi'nin ve yâhud Adlîye me'murlarından birinin, Müftü nâmına imzâ koydurmak için tehammül-i esfâr ile bir dâireden bir dâireye kayid defterini nakletmesine ihtiyaç kalmayacağı ve binâen 'aleyh buna dâir varakada gösterilen kıyaslar mantıka değil, etse etse menhıka tevâfuk edebileceği de meydana çıkar. Müftü Efendi'nin imzâsını Adlîye me'murlarından olmayanlar da vaz'ediyorlarsa, o zaman cehâlet ve müsâmaha delilleri çatallaşmış olmaz mı?

Faziletlu, feḳāhetlu Müftü Efendi Hazretleri, kim rast gelirse, devlete müteallik kararların altına kendi imzâsını koymak için me'zûniyyet mi vermişler? Eğer öyle ise nekadar güzel hamiyyet, ne büyük ma'rifet!.. İsbât-ı fazilet ve vatan-ü millete hizmet Sakız adlîyecilerinin zannına göre, zâhir, bu yolda hamiyyet, bu yolda ma'rifetlerle vücûde gelecek.

Mu'teriz Efendiler, Müftü Efendi'nin imzâsını başkalarının koyduğuna dâir yazdığım ibâredeki "ekseriyyet üzre" sözünü, kendilerince isbât-ı hak için bir kıyâs-ı mukassim tertibine medâr addederek, "eğer Müftü Efendi bilâ-kusur imzâları ikmâl ediyorsa, ekseriyyette olanları da itmâm eyler idi. Şu hâlde Adlîye me'murlarının imzâ vaz'ındaki muâvenetlerine mürâca'ate lüzum ve ihtiyaç ne?" buyurmuşlar! Ne yalan söyleyeyim, Efendi Hazretleri'nin İsmâ'îl'i, Usmûîl yazdıklarını görmeden evvel ben de bu merâka düşmüş idim; sözün müslümancası da budur. İsimlerini yazmaktan âciz olduklarını, imzâda gördüm de meraktan kurtuldum.

Mantıkçı efendiler benim ifâdâtımı resmen tekzib edeceklermiş, ona da kuvvetli delilleri var imiş.. O deliller neymiş, bilir misiniz? Vâli Paşa Hazretleri kendilerine nişan getirtmişler; ondan başka, Merkez Bidâyet-i Hukuk Mahkemesi Riyâseti'ne ta'yini için Adlîye Nezâreti Celîlesi'ne inhâ göndermişler.

"اَلْعُهْدَةُ عَلَى الرَّاوِى"[13]; fakat velev sahih olsun, biz zâten Müftü Efendi'nin imzâ koymak bilmediğini, bir de hırsız olduğuna mu'tekid bulunduğu Defterdâr'a kefil olduğunu iddiâ ediyoruz. Vülât-ı 'izâm imtihan mümeyyizliği ile, yâhud kerâmetle mükellef değildir. Müftü Efendi'nin ağız haffaflığını hem-pâlarından ziyâde biz de biliriz. Şimdiye kadar birçok vâliyi igfâl etmiş, mazhar-ı iltifât olmuş, şimdi de bir vâliyi igfâle çalışmış, daha ziyâde mazhar-ı iltifât olayım derken mâhiyyetini göstermiş.. Bu hâlin ilme, irfâna, sadâkate, ahlâka delâlet eder bir ciheti var mıdır? Bidâyet Mahkemesi Riyâseti'ne Vâli Paşa Haretleri tarafından istenilmesi fıkh-âşinâlığa mı delâlet eder?

Şimdiki Sakız Bidâyet Mahkemesi Reisi'nin, Müftü Efendi'den daha doğru bir imzâ koymağa iktidârı mı vardır? İzzetlu Abdullah Hasib Efendi, Mes'ud Efendi'yi ilmine hürmeten mi Cezâ Riyâseti'nden Hukuk Riyâseti'ne naklettirmeğe sebeb oldu? Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi Merkezi'nde Adlîye'ye müteallik şimdiye kadar her ne yapılmış ise, ehven-i şerreyn-i ihtiyârî kabîlinden değil midir?

*

Ammâ şerr-i ehven olarak ihtiyâr olunmuş, Müftü Efendi sonradan ef'âli ile şerr-i mühîni olduğunu isbât etmiş. Ondan vaktiyle kendisine lutfeden zevât-ı 'izâma bir nakîse mi 'âriz olur? Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi, Vâli Paşa Hazretleri tarafından Müftü Efendi'nin mazhar olmadığı derecede inâyetlere, himâyetlere nâil oldular. Sonra inâyete isâet, himâyete hiyânetle mukâbele ettiler. Bu türlü zevât-ı mübâreke, dâima safvet-i vicdân ve uluvv-i cenâb ashâbına "اِتَّقِ شَرَّ" *Hadîs-i Şerîfi*'nin[14] meâb-ı mukaddesesini yâd ettirir.

Sakız ashâb-ı şerri, "Müfettiş ile hem-pâlarının kuvvetli mu'înî Müftü Efendi'dir parçasından birşey anlayamadık. Ayıb değil a, Muhbir'in okuduğu *Mantıku't-Tayr* mantıkını okumamışızdır" buyurmuşlar. Bilmem, dikkat olunuyor mu? Yazı yine biraz sucuk kokmağa başladı. Ânlar *Manṭıku'ṭ-Ṭayr* ne demek olduğunu bilmiyorlar ki

[13] "*El-'uhdetü 'ale'r-râvî*": Günahı rivâyet edenin boynuna..

[14] *Ittaḳı şerre men aḥsente ileyhi*": İyilik ettiğin kimseden kötülük gelmesinden kork! Sahîh Hadîs kitaplarında yoktur. Es-Seḫâvî'ye göre, halk arasında mütedâvil hadîslerden, seleften birinin meşhur sözü olması muhtemeldir *El-Maḳâṣidu'l-Ḥasane*, Kâhire, 1956, s. 20, nu. 25).

ta'birin altına bir de "mantıkını" ilâve ediyorlar; yâhut biliyorlar ammâ biz o ilmi bilemiyoruz. Vâkı'a 'Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını gördük; fakat *Manhıku'l-'Ayr*'ı var ise ânı okumadık[15]..

Hem-pâ'ya müteallik olan ibâre parçasını anlamamışlar ise kendilerince ma'riż[16] bir parça vardır, ona sorsunlar. Gālibâ Sakız ashâb-ı keyfine sucuk falanlar kifâyet etmedi; esrâr içmeğe başladılar ki düştükleri hayâlât ile kerâmet göstermeğe kalkışıyorlar. *Hem-pâ*, benim fikrimce dağ başındaki hayduda itlāk olunur imiş.. Öyle mi? Lutuf buyursunlar da söylesinler. Benim bir kelimeye, kendime mahsus ma'nâ verdiğimi neden bilmişler? Benim, hem-pâ'dan maksadım dağ başındaki haydud demek olduğuna kerâmetle mi, kehânetle mi, yâhud istidrâc ile mi hükmetmişler ?

Hakikat-i hâli ânlar söyleyemez, yine ben söyleyeyim. İntāk-ı hak kabîlinden olarak vicdanlarına bir bâr-i elîm olan mes'eleden bahsetmişler de, "Yol kesmek, adam soymak gibi cerâim-i meşhûdede bulunan Adlîye me'murlarına mı Müftü Efendi mu'în oluyor?

Hayır efendim, yol kesmekten, adam soymaktan şenî' olan sirkat-i emvâl-i emîriyye ile birkaç senelerdenberi müttehim olduğu kendi rivâyeti iktizâsından bulunan Defterdâr Efendi'ye mu'în oluyor, hattâ kefâlet ediyor, sonra da "hırsızlık" diye iddiâya kalkışıyor. Eğer hem-pâlık, "haydutluk" ma'nâsına ise, Müftü Efendi hakkında o ta'bir de kullanılmış olsa zâid oluyor.

Acâyib! Müftü Efendi'nin vücûdü nahif imiş.. "Adlîye me'murlarının hükûmetin gözleri önünde Sakız'ın dağları, tepelerinde icrâ ettikleri şekâvete cismen iştirâk edemez" tekerlemesine biraz dikkat edelim. Adlîye hem-pâları Müftü'nün dağ başında haydudluk etmeyeceğine nehâfetinden başka bir delil gösteremiyorlar. Bu da garib değil midir? Pâ-bend-i ittifāk olan efendiler yalnız haydudluğa kāni' oluyorsa benim, Müftü Efendi sârik yatağı olacağına ihtimâl verdiğimi de hatıra getiriyorlar; bu da mantık bahsi arasında zuhûr ediyor.

Ne diyelim, şimdiye kadar koyuna kurt getirmeyecek sûrette nevha-zenliği ta'lim için bir mantık tertib olunmamış ki.. Müftü'nün hırsız olacağı, dağ başına çıkacağı efendiler tarafından ihtâr olunmasa,

[15] Krş., ise okumadık. *Manhıku'l-'Ayr* terkibi için, bu ciltteki 582 numaralı mektubun 2'nci notuna bakınız (S. 303).

[16] Krş., mefruz

kimin aklına gelirdi? Manhık, veyâ manhık-şinâs efendilerin kavlince Müftü yâ seyfen, veyâ kalemen ve yâhud mâlen Adlîyeciler'e muâvenet edebilirmiş.. Seyfen muâvenet etmesine nehâfeti mâni' imiş. İmzâsını Adlîye takımı koyan bir adam kalemen de iâne edemezmiş. Mal iânesi de efendinin iffet ve istikâmeti cihetiyle kuvvet ve servetinin fikdânından dolayı mümkün değil imiş..

Pekâlâ, Müftü Efendi'nin malı yokmuş, serveti yokmuş da, Allah'tan, devletten korkmadan, nefsinden utanmadan, hırsızlıkla maznun bildiği bir Defterdâr'a hukûk-ı şahsiyye ve mâliyyece nasıl kefil olmuş? Defterdâr'ın ileride edebileceği sirkate iştirâk edib de para kazanmak mı istermiş, yâhud devleti, milleti dolandırmak fikrinde mi imiş? Sadâkat, hamiyyet, iffet, istikâmet buna mı diyeceğiz?

Sakız me'murîn-i adlîyesi istiâneye de muhtaç değil imiş.. Subhâna'llâh, acabâ şu *bend*'e karşı yazılan kâğıdın altına imzâ koyanlar da utanmadan böyle bir iddiâ-i mutasallifâneye nasıl cesâret edebilirler? Kendileri kânûnun iki bendini anlamağa ve ellerinde sûret olmasa bir ihzâr müzekkeresi yazmağa muktedir midirler? Sakız'ca tefsîr-i kavânîne iktidâr iddiâsında bulunan zâtlar imzâlarıyle meydana çıksa da, kânûn elifbâsından bir bahse başlasak, ortada me'murîn-i adlîyenin cümlesi çocuklar masharası olurlar. Bu hakikatten kendileri de emîndir.

Bizim Sakız'daki şaklabânî takımı teşhiz-i zihn bahânesi ile gazeteye bir de "cenâbın biçimsiz" fıkrası koymuşlar. Sakız'da bulunduğum sırada oldukça büyük bir zât, "cenâbın biçimsiz" hikâyesini, Adlîye me'murlarının o zayıf ve nahif Müftü Efendi'yi müdâfa'a yolunda irâd ettikleri[17] mugâlatalara karşı söylemişti. Adliye süprüntücüleri[18] hancı tavuğuna benzemişler de yolcudan istifâde ediyorlar.

Efendiler yine hezliyyâttan ciddiyyâta nakl-i kelâm ediyorlar da manhık-furûşluğa başlıyorlar. "Adlîye me'murlarınca bir büyük medâr-i şikâyet, mahkemelerde tercemân bulunmadığı için me'murîn-i adlîye'nin Rumca'ya vâkıf olmasına dâir ahâli tarafından edilen istirhâmı hükûmet-i mahalliyyenin nazar-ı dikkate almasıdır" dediğimi, "yalan" ta'biri ile tezyif ederek, tercemânı en evvel kendilerinin istediğini isbât için bir alay türrehât söylüyorlar; ben ise, "Mahkeme-

[17] Krş., 'Adliyye'nin Rumca'ya vâkıf olmasına dâir ehali tarafından edilen istirda irat ettikleri

[18] Krş., süprüntüleri

lere en evvel tercemân isteyen hükûmet idi, mahkemeler değildi" demedim. "Tercemân olmadığından dolayı ahâli mahkeme a'zâsının Rumca bilmesini istiyor" dedim. Bu sözün yalan neresinde ise gösterilsin!

ترسم نرسی بکعبه أی اعرابی
این ره که تو میروی تورکستانست[19]

Garib şey, varakada Vâli Paşa Hazretleri tarafından tercemân için gönderilen muharrerât-ı müteaddide de yine Müfettiş Efendi'nin eser-i kalemi imiş. İhtimâl ki te'sir etmemesine birinci sebeb bu hakikattir; ma'mâfih, Müfettiş Efendi acabâ Vâli Paşa tarafından yazdığı kâğıtları müderrislere, avukatlara gösterir de iftihar mı eder, yâhud bu efendiler, Alay-beyi'nden, Defterdâr'dan olduğu gibi Müfettiş'ten de mi müsvedde ve yâhud kâğıt çalarlar? Zâten Müfettiş Efendi ile imzâ sâhiblerinin gerek kâğıd vermesi, gerek kâğıt çalması kendilerine yakışır ma'rifetlerden, himmetlerdendir.

Acâyib, bu mahlûklar kâğıt çalmağı kendilerine kâfî görmemişler de bana da i'tikādlarınca Dersa'âdet'te bulundurduğum "Vâsıta vâsıtasıyle" Adlîye devâirine mürâca'at ederek hakikat-i hâli anlamaklığımı tavsiye ediyorlar. Bendeniz öyle esrar teharrisine me'lûf olan muhbirlerden değilim. İsterlerse ânlar kulaklarını uzatsınlar da Adlîye'ce haklarında ne söyleniyorsa tamâmıyle istimâ'a çalışsınlar!

Sakız Adlîye süprüntüleri edeb ve terbiyelerini göstermek için benimle bir de senli-benli musâhabete başlamışlar. O kadar alçaklığa tenezzül insan şanından değildir ki ben de kendilerine kendileri gibi senli-benli mukābeleyi ihtiyar edeyim.

*

Efendiler'in igmāz-'ani'l-hak ta'biri ile başlayan ibârelerine dikkat olunsun! Yine sucuk yerine kuskus kokmağa başladı. Bendenizin bildiğime göre Vilâyet'ten Adlîye me'murları hakkında gönderilen şikâyetler Ermeniler'e münhasir değildir; hattâ içlerinden en ziyâde hedef-i i'tirâz olan Adlîye Müfettişi idi. Mûmâileyh elbette Ermeni değildir. Varakayı yazanların kimler olduğu meydanda iken, kendilerini bir müderris, bir avukat arkasında setrettiklerine ne ma'nâ vere-

[19] *Tersem ne-resî be-Kâ'be ey A'râbî*
İn rēh ki tu mîrevî Turkistān'est
Ey A'râbî, korkarım ki Ka'be'ye erişemezsin; bu gittiğin Türkistan yoludur. Krş., bu beyit çıkarılmıştır.

lim? Niçin Sakız harâbelerinde olduğu gibi ellerini, kollarını sallayarak meydana çıkmıyorlar?

Sakız adlîyecilerinin kavline göre, "Müftü Efendi'nin imzâsını kendisi vaz'edemez" fıkrasından daha parlak birşey yazılacakmış; o da İzzetlu Kasbar Efendi'nin ibtidâsından intihâsına kadar bir büyük ve mühim muhâkemeyi Rumca ru'yet edebileceği, mensub olduğu Adlîye Nezâret-i Celîlesi'nce tekellüm ettirilerek anlatılmış ve hattâ Sakız'da Tahsin Efendi Hazretleri'nin istimâ' ettikleri bir muhâkeme esnâsında ba'zı zevât da hazır olduğu hâlde bu hakikat fi'len ve resmen sâbit olmuş. Mâdem ki Vilâyet'in iş 'ârâtına tearruz için bendenizin mektubumu bahâne tutuyorlar, işte mektup meydandadır. Ben, "Kasbar Efendi, Markar Efendi, falan efendi, filan efendi Rumca bilmez" dememiştim. Vâli Paşa Hazretleri de Vilâyet Adlîye me'murlarının def'ini Rumca bilmediklerine istinâd-ı mutlak ile istinâd ederek taleb etmemişti. Bilmem niçin telâş olunmuş da, müdâfa'ada Kasbar Efendi'ye hasr-i müddeâ edilmiş. Vilâyet'ten en şiddetli ta'rize mazhar olanlardan Mes'ud Efendi de mi Rumca bilir? Ândan kat'-ı nazar Müfettiş Abdullah Hasib Efendi de mi Rumca bilir? Bir de, Rumca bilmek Cezâyir-i Bahr-i Sefîd me'murîn-i adlîyesinden bulunmak için lâzım değilse, niçin Kasbar Efendi'yi Adlîye Nezâret-i Celîlesi'nde imtihan ediyorlar? Niçin Tahkik Me'muru Tahsin Efendi Rumca icrâ ettiği bir muhâkemesinde hazır bulunuyor? Yok, lâzımsa, Abdullah Hasib Efendi nasıl Vilâyet-i Celîle Adlîye Müfettişi bulunuyor? Onun hem-pâlarından Mes'ud Efendi nasıl Sakız Bidâyet Mahkemesi Hukuk Riyâseti'ne nâil oluyor.

Sakız Adlîye takımı esvât-ı garîbe-i müdâfa'alarına bakılınca âdetâ kaz palazına benziyorlar. Bir büyücek zâtın söylediğini yukarıda bahsettiğim hikâye gibi, "cenâbları biçimsiz", kanburlarını insan libâsı değil, hayvan tüyü bile setredemeyecek..

"Efendi-i mûmâileyhimâ" ta'biri ile başlayan ifâde yine sucuk kokuyor. Bize evrâk-ı resmîye-i mühimme göstermek istiyorlarsa, zâten Midilli Mutasarrıflığı'nın hey'et-i ittihâmiyye aleyhine ettiği iştikâ-'ani'l-hükkâm da 'vâsına dâir olan kâğıtlardan bahsetsinler!.... .....[20]

Ândan sonra Midilli muhbirinize, ya'ni yalnız Midilli muhbirinize değil, Midilli'nin Mutasarrıf'ı nezdine girebilmek, bir adama

[20] Bu kısım, *Tercemân-ı Hakîkat* neşrinde de sıra noktalarla işâret edilmiştir.

keşkül tutan, yalvaran efendiler, Midilli Mutasarrıfı'nın ta'birât-ı meşhûresinden olan, "Kalem dilenci değneği değildir" ta'birini bizlere karşı kullanabilsinler! Evet, Sakız Adlîye me'murlarına göre, kalem dilenci değneğinden bedterdir; birkaç para almak için Midilli Muhâsebeciliği'ne, kendi dilenci değneğinden bedter olan kalemleriyle yazılmış istid'â-nâmeleri her ne vakit istenilirse irâe etmek kâbildir. Eğer bu bâbda Mutasarrıf'a olan mürâca'atlar aranılırsa, daha, hayâl ve hatıra gelmeyecek garîbeler gösterilebilir ki tenezzüllerinin ne dereceye vardığı o zaman anlaşılır.

İşte o dilenci değneği dilsizliğe, körlüğe vurup da kalemiyle istid'ây-i âtıfet edenlerin edevâtındandır. Bizler ânı kullanmağa tenezzül etmeyiz; kendileri isterlerse beğendikleri taraftan kullanabilirler.

İnsanın canı sıkılıyor da "قَضَايَا قِيَاسَاتُهَا مَعَهَا" bedâheti[21] için de yine manhık'a mukâbil mantık, iki-üç söz söylemek istiyor. Kendileri, "Söylesek de abes. " demişler, yine kıyâs-i nefs mertebesine tenezzül buyurmuşlardır.

Lutuflarına mağruren biz bir sual îrâd edelim: Müftü Efendi'nin adı İsmâ'îl midir, Usmû'îl midir? Bu ciheti mu'teriz efendiler halletsinler de.... Gâlibâ, Sakız takımı var kuvvetlerini, *idrâk*'i *dereke*'den müştâk göstermeğe sarfediyorlar ki kendilerine mahsus olan kuvve-i müdrike hükmünce, "Evvelâ düşünmelidir, sonra kalemi ele almalıdır" buyuruyorlar. Bu nasihat ile kendilerini îkâz etselerdi ne olurdu..

Bahsin en parlak yeri de şurasıdır: Bir Sakız Adlîye hey'eti ikibuçuk ayda iki sütunluk bir *bend*'e cevab yazmışlar, ânda da Adlîye me'murlarının bâzılarının sâde yağ ile zeytun yağını tefriktan olan aczini beyân ettiğimden dolayı sahife sahife hezeyânlar söylemişler.

Kânûn ne demek olduğunu bilen zevât-ı mes'ûdeye göre ma'lûm olmak lâzım gelir ki Adlîye me'murları lâ-yenazildir. Zeytun yağı ile sâde yağını fark etmeyen bir adam hem Adlîye me'muru olmak, hem de başında bir sarık bulundurmak iktidâr ve istihkâkını hiçbir vakit hâiz olamaz. Zeytun yağı ile sâde yağını farketmeyen Sakız Bidâyet-i Hukuk Reisi Mes'ûd Efendi'dir. Patlıcan böreğini falan farketmeyen kimler ise, onu da mu'terizlerimiz beyân etsinler; ma'mâfih bu da kendilerince teklif-i mâlâyutaktır; patlıcan böreğini

[21] "*Każâyâ ḳıyâsâtühâ ma'ahâ*": Kıyasları yanında olan hükümler..

fark etmeyenleri ta'dâd ve beyân edemezler; çünki edecek olsalar, bu ashâb-ı vukûfun birincisi olarak Adlîye Müfettişi İzzetlu Abdullah Hasib Efendi'yi göstermeleri lâzım geliyor. Şâyân-ı dikkattir ki mu'terizlerin teklifsizce, kardeşce hitablarını kabûl etmemiştik. Biraz zaman evvel çingeneliklerini bize atfetmek istediler; şimdi de, "Uzunca bir kulak verir misiniz?" ibâresi ile, sıfat-ı zâtiyyelerini yine bize atfetmek istiyorlar. Bizim ise kulağımız kendilerininki kadar uzun değildir ki kendilerine vermeğe muktedir olalım! İdâre-i maslahat merâkında iseler, pek de bilmem ammâ belki yaparlar; çünki kendi kulakları arkalarına kadar inmiş olabilir, âna da karışmayız.

Beni de muhâtab ederek söyledikleri lakırdıda fıkarâtın, nekarâtın kesretini söylüyorlar. Makālât-ı herzevekîlânelerinin çekilmez dereceye geldiğini bereket versin kendileri de idrâk edebilmişler.

Beyler, efendiler, bizim bir, iki-üç yalandan hicâb etmediğimizi beyân ediyorlar. Kendileri acabâ kaç bin yalandan hicâb ederler? Yazdığımız şeyleri okuyup da, ânların hezeyânları ile mukâyese edenler, yalancı kim olduğunu pek kolay anlayacakları için, biz o yolda birşey söylemeğe ihtiyaç görmeyiz. Efendiler, nekarât gibi fıkarâtın da tekerrüründen bahsediyorlar. Bu fıkarâttan maksat, "cenâbın biçimsiz" fıkrası mı olacak? Ânı nekadar tekrar etseler hakları vardır; çünki endamlarına pek yakışıyor.

Ufacık [22] birşey daha ihtâr etmek isterim. Varakayı kaleme alan zât evvelâ, *bakalım* kelimesini *bakalum*, gelelim kelimesini *gelelum* yazmayacak kadar Türkçe öğrense de, ândan sonra müderrislere, avukatlara kâtiblik, Mes'ud Efendi'ye da'vâ vekilliği etmeğe kıyâm eylese... Mes'ud Efendi, iki vâli-i zî-şân tarafından mazhar-ı inâyet olmuş! Benim mûmâileyh hakkında îrâd ettiğim da'vâyı iki Vâli'nin merhameti nakzeylemeğe kâfî değildir. Mes'ud Efendi kānûn bilmez. Hangi lisanda okumuş ise, ânı meydana koymalı! Vukûfu olsa olsa Türkçe'ye münhasir değil midir? Doğru olarak beş satır Türkçe bir tezkire okuyamaz. Kasbar Efendi'nin sırf abesiyyâttan olarak Rumca bilip bilmediği Adlîye me'murları tarafından tahkik olunacağına, Mes'ud Efendi'nin Türkçe bilip bilmediği tedkik edilse, Müderris

[22] Krş., Ufak

ve Avukat ile hem-pâları tarafından Irâd olunan kizbin nekadar fâhiş olduğu meydana çıkar.

Ashâb-ı varaka bize kemâl-i mürüvvetlerinden bir de tevbe-i istigfâr teklif ediyorlar; "اَسْتَغْفِرُ اللهَ تُبْتُ وَ رَجَعْتُ اِلَى اللهِ"[23]

Evvelki varakamda bir büyük günaha girmişim de, Efendiler'in mâhiyyetlerini bu kadar vâzih bir sûrette i'lân ederek evliyây-i umûr hazerâtının nazar-ı dikkatlerini ber-muktezây-i hamiyyet arzu ettiğim derecede celbe himmet etmemişim. Eğlence için kaz, hindi çaldırmanın evrâk-ı resmiyye çalmakla kıyâsı kâbil değildir zannederim. Bu Müderris, bu Avukat ve sâire sâire. efendiler yalnız bizimle kanâ'at etmiyorlar; Vâli-i sâbık Devletlu Said Paşa Hazretleri'ne de bulaşıyorlar. Zelzelede hükûmet konağının sandalya ve kanapesi zâyi' olmuş, çalınmış, ba'zı me'murîn-i mülkîyenin hânelerinde bulunuyormuş...

Zelzeleden dolayı Sakız'ca vukū'u rivâyet olunan kâffe-i seyyiâtın tahkikine müşarü'nileyh hazretleri me'mur idiler. Arada böyle bir sirkat vukū' bulsa idi, mu'terizlerimiz indinde dahi müsellem olan iktidâr-ı fevka'l-âdelerine nazaran elbette meydana çıkarırlardı. Her ne hâl ise, bu mes'eleye cevab vermek bendenize değil, müşârü'nileyh hazretlerine âittir.

Efendiler daha vazifelerinin bir noktasından bî-haber iken, bir de muâmelât-ı mülkîyede[24] izhâr-ı mehâretle Midilli'den gönderilmiş birtakım paraların bir tüccar mağazasına teslim olunuşunu bir büyük kabahat kıyas buyurmuşlar. Erbâbına ma'lûmdur ki her vilâyetin her sancağının ba'zı ihtiyâcât-ı mübremiyyeyi îfâ için tüccardan akçe istikrâz ettiği en ziyâde kesîrü'l-vukū' olan muâmelelerdendir. Tüccardan alınan para verilmesin de, Sandık'ın i'tibâr-ı mâlîsi bütün bütün ihlâl mi edilsin? Zâten bir tâcire karşı gösterilmiş olan bir akçe, livadan merkeze gelince, hükûmet kedi yavrusunu taşır gibi bu parayı vapurdan Sandık'a, Sandık'tan mağazaya nakledip durmağa neden mecbur oluyor? Bir me'murun maaşı, hükûmete hisâbı olan bir tâcire verdirilirse, bundan ne mahzur, ne fenâlık terettüb ediyor? Sakız Adlîye takımı bu hakikatleri bilmeksizin mu'terizliğe kalkışmış iseler cehâleti

[23] "*Estağfiru'llâhe tübtü ve reca'tü ilâ'llâhi*": Allâh'dan magfiret dilerim; tevbe ve ancak Allâh'a rücû' ettim.

[24] Krş., muâmelât-i mâliyyede

ve bilerek i'tiraz meydanına atılmış iseler, garezkârlığı hadd-i imkâna îsâl etmiş olurlar.

Defterdâr Efendi eşyây-i beytiyyesini zabtiyyelere taşıtırmış, zabtiyyeleri arkasında uşak gibi öteye-beriye koştururmuş.. Köye gidermiş, mâşiyen rikâbında zabtiyye yürütürmüş. İstanbul'a eşyâ gönderir, ânı da zabtiyyelere taşıtırmış. Me'murîn-i mülkîye teneffüs için ba'zı zevâtın köşklerine giderken, zabtiyye ve teftişleri, ya'ni müfettişleri silâhları ile yayan olarak yanlarında taşırmış..

Acabâ, Efendiler bu kadar yalanı okuyanları inandırmak ümidi ile mi yazarlar? Sakız, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Zabtiyye Alayı'nın merkezidir. Bu türlü sû'-i isti'mâlâtın vukû'una Alay'ın zâbitleri nasıl mesâg gösterebilirler? Adlîye takımı bu zâbitânı da kendileri gibi hükm-i kânûndan çekinmez, mes'ûliyyetten korkmaz mı zannederler.

Adlîye me'murlarının irtikâbı var mıdır, mülkîye me'murlarına böyle bir sıfat isnâdı câiz midir, değil midir, öyle imzâsız bir muhbirin ifâdesi ile sâbit olacak hakikatlerden olmadığını, zerre kadar aklı olanlar pek kolay idrâk eder.

Yukarıda da söylemiştik; Defterdâr Efendi'nin irtikâbı varsa, hem berâet-i zimmetine hükmeden, hem kendisine kefil olan Müftü Efendi düşünsün!

Sakız takımı Mes'ud Efendi'nin zâikasına avukat olmadıkları gibi, bendeniz de Defterdâr Efendi'nin müdâfa'a-i harekâtını iltizâm edenlerden olmadığımı i'lân ederim. İstanbul'a niçin gitmiş, "Menâfi'ine alâkadar" olanlar kimlerdir, ânlar neden beht-ü hayret içinde kalmışlar? Bu mes'eleler kimsenin berâet, veyâ töhmetine delâlet eder hâllerden değildir ki, bir tarafı iltizam edenler için de şâyân-ı bahs addolunabilsin! Yalnız, Efendiler'den birşey daha sual edelim: Evvelce me'murîn-i adlîyenin hüsn-i hâllerine şehâdet olunmuş iken, sonraları infi'âl ile, "Bunlar fenâ adamlardır, şöyledir, böyledir diye devâir-i celîle-i merkeziyeye yazmak gibi kaleme, lisâna gelmez, hiç bir vilâyette emsâli işitilmedik vukû'âtı ve muâmelâtı[25]" ibâresinden kimin ef'âlini murad ediyorlar, ânı meydana koymalıdır ki bahsetmeğe imkân olsun!

Hani şu, "Evvel düşünmeli de sonra kaleme almalıdır" buyuran zâtlar yok mu, hezeyân-nâmelerinin hâtimesinde bu kadar yazı yaza-

[25] Krş., muâmelât

caklarını bilseler, mektuplarına risâle nâmı vereceklerinden bahs buyuruyorlar. Evvel düşünüp sonra kalemi ele alanların nekadar yazı yazacaklarını bilmemek şanlarından değil midir yâ? Bir insana, hem düşünüp hem bilmek nasıl müyesser olur? Uzattıkları laklakıyyât-ı bî-ma'nâ ile, mu'terizler hazerâtı beni de bu kadar uzun lakırdıları söylemeğe mecbur ettiler. Ânlar zâten utanmaz; fakat bendeniz, kâri'în-i kirâmı bu kadar tasdî'e kıyâm etmekten dolayı hem ânlardan, hem mu'teber gazetenizden mahcûbum; binâenaleyh beyân-ı ma'zeret ve temennây-i afv ile hatm-i kelâm eylerim.

Midilli — Fî 13 Haziran, sene 99

DLXXV. — DLXXVII.

Kemal, Mustafa Âsım Bey'e mektubunda, İstanbul'dan gönderilen kalemler üzerinde durmaktadır. 'Alî Ekrem, Kemal'in husûsiyetlerini kaydederken bilhassa kalem ve kalemtıraşa düşkünlüğünden bahseder; bu münâsebetle bir hâtırasını da anlatır: "Büyük pederim, babama bir mu'ziblik yapmak için bana bir Aşkî damgalı kalemtıraş ihdâ etmişti. Kemal bunu âdetâ çocuk gibi kıskanmıştır. Kalemtıraşı kendi yazı takımına koymak için benden müsâ'ade istedi"; "Âşkî kalemtıraşı yazı takımına koydu ammâ ona bir kerre elini süremedi. Senin malındır, büyükbaban müsâ'ade etmedikçe ben onu kullanamam; yâ kırılıverirse, nereden bir başka Aşkî bulup da tazmin edeceğim derdi. Hele güç hâl ile büyükbabamın müsâ'adesini istihsâl ettim. Kemal'in Aşkî kalemtıraş ile ilk kalem açtığı gün nasıl mes'ud olduğunu ta'rif edemem" cümleleri [1], aşağıdaki mektuptan da anlaşılacağı gibi Aşkî kalemtıraşı nekadar çok sevdiğini gösterir.

Feride Hanım'a, 29 Haziran tarihli mektubunu yazdığı sırada resmî işleri dolayısıyle Midilli mülhakātında bulunan Kemal, 'Alî Ekrem'in herhâlde Almanya'ya gönderilmesi mes'elesinin müsbet neticeye varacağını umduğundan memnundur. Ayni tarihte, dâmadı Menemenli Rif'at'a gönderdiği mektubunda ise, Midilli Vâlisi Nâşid Paşa'nın İstanbul'a çağırıldığından birkaç saat sonra, avdetinin gecikeceğine dâir telgraf alındığından, arada bir dolab döndüğünden bahsediyor. Mektubun tarihinden beş gün kadar sonra çıkan gazetelerde Nâşid Paşa'nın Aydın, Tırablus-ı Garb Vâlisi Nazif Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne ta'yini bildirilmiştir [2]. Kemal'in, Nâşid Paşa'nın İstanbul'dan çağırıldığına dâir verdiği haber, bu hâdise ile alâkalı olsa gerektir.

Aşağıdaki üç mektuptan Mustafa Âsım Bey'e gönderdilen ve birkısmı neşredilen (Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 22 Birincikânun, 1940) dışında, diğerleri, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 450, 165).

[1] *Namık Kemal*, İst., Devlet Matbaası, 1930, s. 60.

[2] *Ceride-i Havâdis*, 5372, 22 Haziran, 1299/4 Temmuz, 1883.

575. Mustafa Âsım Bey'e

27. VI. 1883

... İhsân buyurulan kalemtıraşlar geldi; pek güzel şeyler.. Hele içlerinde üç tâne kalın kalemler var, işte kalem de olursa o kadar olur; fakat ben size birşey söyleyeyim mi? Kalemle falan kanâ'at etmem; Aşkî kalemtıraş isterim ve's-selâm...

15 Haziran, sene 1299

576. Feride Hanım'a

29. VI. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Daha mektubunu alamadım; çünki Molova'dayım. Eğer *Mısır*'da kâğıt varsa, bu akşam gelir. Vücutce rahatım; hele Ekrem'in işince hâsıl olan sühûletten o kadar memnunum ki ta'rif edemem. Şimdilik başka yazacak birşey yok.. İki gözlerini öperim.

17 Haziran, sene 99
Baban,
Kemal

577. Menemenli Rif'at Bey'e

29. VI. 1883

Rif'at'ciğim,

Mektubunu alamadım; çünki Molova'dayım. Eğer *Mısır*'a verildi ise, belki akşama doğru gelir çıkar. O zaman, cevâbı var ise yazılır ve mine'l-havâdisât Vâlî Paşa geçen Salı günü İstanbul'a da'vet olundu ve hattâ doğrudan doğruya Nâbeyn-i Humâyûn'a gitmesi de irâde iktizâsından idi. Birkaç saat sonra iş'âr-ı ahîr'e kadar te'hîr-i azîmet emri geldi. Sebebini bir türlü anlayamadık. Arada, bir dolap dönüyor;

bakalım, neticesinde ne çıkacak? Ben, Ramazan ile berâber Midilli'ye dönüyorum. Eğer aşcım, reçellerim, şurublarım falanlarım gelmezse konuşuruz. Şimdilik bu kadar..

17 Haziran, sene 99

KEMAL

Bizim Kaymakam Bey'in işlerini teshil etmek için, tavsiyeye lüzum görünmez yâ?

DLXXVIII. — DLXXIX.

Kemal, dâmadına gönderdiği mektubunda sevdiği şeylerin başında vatanı ve âilesi, bunlardan sonra edebiyat ile, doğuştan taptığı hakkâniyyet geldiğini yazıyor. Bâzı sebeplerle edebiyattan yüz çevirmek mümkün, fakat hak uğrunda mücâdeleden vaz geçmek imkânsızdır. Edebiyat sâhasındaki taarruzlardan haberi vardır; Haci İbrâhim Efendi için kör, Lastik Said için sağır sıfatlarını uygun bulan, Abdurrahman Efendi'yi de sığır diye vasıflandırarak, bunlardan gelen hakâretleri öğünme vesilesi sayar; susmayacağı birşey varsa o da hakkı koruma maksadı ile bulunduğu Midilli'de cereyân eden haksız işlerdir. Kemal bununla, Abdullah Hasib ve Mahkeme-i İstinaf Reisi Kasbar Efendi'nin, aleyhindeki neşriyâtını, Midilli'deki bâzı sû'-i isti'mâlleri ve bu tarz hareket eden me'murlar ile mücâdelelerini kasdetse gerektir. Yunda kazâsı Sandığı'nda açık görülmüş, Mal Müdürü ile Sandık Emîni Midilli Mutasarrıflığı'nca muhâkeme altına alınmış, yerine vekil ta'yin olunarak işden el çektirilen Kaymakam'ın muhâkemesi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne telgrafla bildirilmiştir [1]. Mektubun yazıldığı tarihte ise bir başka sû'-i isti'mâl da'vâsı neticelenmek üzredir. Midilli'ye bağlı Mandemande nâhiyesi a'şâr me'muru Hasan Efendi ile bir başka me'murun, bu nâhiyenin emvâl-i öşriyyesinden 5,920 kıyye zeytun hırsızlığı muhâkemece sâbit olmuş, bunun iki kat tahsili ile, Cezâ Kânûnu'nun 82'nci maddesine göre müebbeden rütbe ve me'muriyyetten mahrum olmak üzre beşer sene müddetle ayni yerde kal'a-bend edilmelerine Şûrâ-yi Devlet'ce karar verilmiş, irâde-i seniyye gereğince karar yerine getirilmiştir [2]. Kemal'in mektubunda hakkı yerine getirmek için mücâdeleden vaz geçmeyeceğinden bahsetmesi bu resmî işleri dolayısıyledir. Her hâlde benzeri işleri için, takdim ettiği a'rîzadan ve bunun ta'kibinden bahsetmektedir.

Kızına yazdığı mektubunda ise, yine, küçük Fıtnat'ın konuşmasını taklidle ona bâzı şeyler hatırlatıyor. Ramazan münâsebetiyle gönderilen reçel, peynir ve şurupların geldiğini, bunları beğendiğini haber vermektedir.

Aşağıdaki mektupların ikisi de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 234, 414).

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5302, 13 Nisan, 1299/25 Nisan, 1883. Bu haber, *Bahr-i Sefîd* gazetesinden naklen neşredilmiştir.

[2] *Aynı gazete*, nu. 5399, 19 Temmuz, 1299/31 Temmuz, 1883.

578. Menemenli Rif'at Bey'e

I. VII. 1883

İki Gözüm Rif'at'ciğim,

Bilirsin ki dünyâda vatanımdan, âilemden sonra ve belki ânlar derecesinde iki şeye mübtelâyım: Ânların biri ma'şûka-i vicdânım olan edebiyat, biri de perestişgâh-i fıtratım olan hakkâniyyettir. İnsan, ma'şûkasından el çekebiliyor, perestişgâhından yüz çeviremiyor. Husûsiyle ma'şûkası edebiyat olur da, ziyây-i âfitâb gibi, nekadar edebsiz ağızlara, nekadar murdar yerlere düşse, yine revnakına, hüsnüne, latâfetine halel gelmeyeceği ma'lûm olursa, yine tekrar ederim, perestişgâhından yüz çeviremiyor. Perestişgâhı bir zâlimin, bir câhilin, bir garazkârın en küçük bir tesallutu ile halel-pezîr olacak derecede bulunur ise..

Edebiyata müteallik gerek kendime, gerek irfân-ı milletin delîl-i müşahhası olan zevâta karşı Haci İbrâhim Efendi'nin neşrettikleri kör dilenci ilâhîlerini, Abdurrahman Efendi'nin okuduğu *Altı Parmak hurâfatı*'nı [3], Sâid Bey'in ağzında çiğnediği lastik kıcırtılarını işitiyorum. Pek a'lâ tehammül ediyorum; hattâ bu tehammülü kendimce medâr-i mefharet biliyorum. Bu zâtların biri kör, biri sağır, biri sığır ise, herkes de sıfatlarına müşterek değildir yâ! Hıfz-ı hakkâniyyete tearruz vukū' bulunca ve o tearruz da benim hıfz-ı hakkâniyyet için me'mur olarak maaş aldığım bir dâire içinde zuhûr edince, dilimi kesseler susmak, vücûdümü paralasalar çabalamamak elimden gelmiyor. Vâlî, âhirü'l-ömr gelmeyecek; o cihetle atûfetlu Ohannes Efendi Hazretleri'nin himmetlerine, dikkatlerine tevdî' ederek, atûfetlu Vahan Efendi Hazretleri'ne Artin Efendi vesâtetiyle (Allâh müstehaklarını versin, ashâb-i tenkid doğruyu yanlış, yanlışı doğru göstermeğe çalışa çalışa, beni de doğru bildiğim şeyleri yanlış yazmağa alıştıracaklar) [4] bir 'arîza takdim ediyorum. Reis Efendi [5] Hazretleri bir kerre

[3] Altı Parmak Mehmed Efendi (ölümü: H. 1033/1623-24), dinî ve tasavvufî eserleri ile tanınmış olup, şiirleri de vardır. *Altıparmak*, Bayrâmîye tarikatine mensup bulunan Mehmed Efendi'nin Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği basılı eserinin adıdır (Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I., İst., 1333, s. 212 v.d.).

[4] Kemal bu parantez cümlesinden önceki kelimeyi önce *vâsıtasıyle*, sonra bunun üzerini çizerek *vesâtetiyle* şeklinde yazmıştır.

[5] Ohanes Efendi.

mütâlea buyururlar ise, hıfz-ı hakkāniyyet husûsunda bendeniz ile tamâmen müşterek olacaklarından emînim.

Vapurun ma'lûm olan hâli ile fırtınanın şiddeti, beni Molova'dan Kalonya'ya, karadan beş saatte gelmeğe mecbur idi (etti). Nefye gider gibi, semerli Bârgîr üzerinde geldik. Uyku gözlerimden akıyor. (فر. سینه) vapuruna[6] yetiştirmek için şu mektupları yazabildim. Kusurları ma'zur ola, evlâd!

19 Haziran, sene 99 — Gece, saat 5

KEMAL

579. FERİDE HANIM'A

7. VII. 1883

Cici Pide'ciğim,

Şende işteşen *lalune*; işteşen yâ, işte yapıyom şana *lalune*. Mektuplarını aldım. Âfiyyetin için Cenâb-ı Hakk'a teşekkürler ettim. Yazacağımız kâğıtlar için acele buyurmayınız; hele bayram ertesi geliniz de konuşalım. Şurubun, ağaç-çileği nev'inden içtik, pek güzel.. Sâirlerine bundan sonra başlayacağız. Reçel, peynir falan a'lâ.. Ramazan'ı da tebrik ediyorsun hâ!.. Nekadar da tebrik edecek şey buldun? Bayram mı bu? Feride'ciğim Köşk'te harâret 31.. Kocana çok herzevekillik ettim. Ziyâde birşey yazmaya tâkatim kalmadı. Gözlerini öperim.

25 Haziran, sene 99

Baban,

KEMAL

---

[6] Fresine, Marsilya vapur kumpanyasını işleten kimsenin adıdır. Ziyad Ebüzziya'nın günümüze kadar çözümlenemeyen bu isme dâir, İstanbul'da yayımlanan *La Turquie* gazetesindeki (10 Mayıs, 1867, nu. 104) i'lâna dayanarak verdiği bilgiye göre, bu kumpanyaya âit vapurlar Marc Fraissinet (Fresine) tarafından işletilmektedir. İstanbul'dan 7, 17, 27 Mayıs'ta, sabah saat dörtte kalkan, Rodos, Gelibolu, Çanakkale, Selânik, Volo, Mesina yoluyle Marsilya'ya ulaştığı bilinen bu kumpanya vapurlarından İsere (İzer) adında olanı, İstanbul'dan 17 Mayıs'ta hareket etmiştir; bu tarihte, Kemal ve Ziya Paşa'nın Avrupa'ya kaçarken bu vapura bindikleri de böylece aydınlatılmış oluyor (Daha çok bilgi için bk., Ziyad Ebüzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İst., 1973, s. 72, not 2). Kemal'in *Fresine* vapuru ifâdesinden anlaşılan bu isimdeki vapur değil, Marc Fraissinet kumpanyasının işlettiği vapurlardan biridir.

DLXXX. — DLXXXI.

Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunun baş kısmında, Kemal, Ernest Renan'a cevâbını Ramazan'da yazacağından bahsettiğini ve çalışmağa başladığını kaydediyor; bu ifâdesi ile, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni ne vakit kaleme aldığını da öğrenmiş oluyoruz [1].

Ernest Renan, Kemal'in hakkında tenkid yazdığı konferansını 29 Mart, 1883'de, mektubun yazıldığı tarihten dört ay kadar önce vermiştir. *L'Islamisme et la Science* isimli ve Sorbonne'da verdiği bu konferansa [2] tenkid yazmak için Kemal hangi eserlerden faydalanacağını da kaydediyor; Ziya Paşa'nın *Endülüs*, İbn Ḫallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân* ve Ahmed Midhat'in *Müdâfa'a*'sını istemektedir. Sonuncu, İslâmiyet ve Hıristiyanlık dinlerinden hangisinin üstün olduğu münâkaşa edildiği sırada *Tercemân-ı Hakikat*'te tefrikadan sonra kitap hâlinde de basılmıştır [3]; Ahmed Midhat, İslâmiyet'in terakkîye engel olmadığı, bi'l-'akis medeniyeti teşvik eden

[1] Ali Ekrem Bolayır, *Renan Müdafa'a-Nâmesi*'nin 1880'de yazıldığını kaydeder (*Namık Kemal*, İst., Devlet Matbaası, 1930, s. 35).

[2] Bu konferans, *Discours et Conférences* adı ile neşredilen külliyâtta mevcuttur (Editeur Colmann Lévy, Paris, ikinci basım, s. 375-401). Bu eserin nasıl ve ne gibi düşüncelerle yazıldığı hakkında topluca bilgi edinmek için bk., F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler, Türkiyât Mecmuası*, c. XII., İst., 1955, s. 88 v.d. Kemal'in bu eseri, Prof. Fuad Köprülü tarafından sonuna *Lugatçe* eklenerek basılmış, *Önsöz*'ünde eserin mâhiyyeti hakkında kısaca bilgi verilmiştir (*Namık Kemal, Renan Müdâfa'a - Nâmesi– İslâmiyet ve Ma'ârif*, Millî Kültür Yayınları, Ankara, 1962). Prof. Fuad Köprülü bu eserinin ikinci cildini de basılmak üzre hazırlamıştı; basılamamış olan bu cildin esâsını, Kemal'in, Renan'ın konferansı dolayısıyle ileri sürdüğü fikirlerin tenkid ve tahlili teşkil etmektedir. İbnü'r-Reşad 'Alî Ferruh'un Paris Sefâret-i Seniyyesi Kâtibi iken neşrettiği *Teşhîr-i Ebâtıl* adlı eseri de, Renan'ın ayni konferansı hakkında reddiyyedir (İst., Mihran Matbaası, 1306). Petersburg İmam ve Müderrisi 'Atâu'llâh Bâyezidof, Rusça olarak yazdığı eserini Ahmed Midhat'a yollamış ve bu, Madame Gülnar Debedef ile Ahmed Cevdet tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Tercemân-ı Hakikat*'te tefrikadan sonra, kazandığı şöhret dolayısiyle iki def'a kitap hâlinde de basılmıştır (*Redd-i Renan, İslâmiyet ve Fünûn*, İst., 1308, 1311). Renan'ın konferansının Türkçe tercemesi için bk., *Nutuklar ve Konferanslar* (*Discours et Conférences*), çeviren: Ziya İshan, Ankara 1946; bu eserde Renan'ın Efgânî'ye cevâbının tercemesi de vardır (S. 206 v.d.). Cemâleddîn Efgânî'nin Paris'te Renan'la nasıl tanıştığı, bu konferans münâsebetiyle *Journal des Débats*'da basılan münâkaşaları hakkında bilgi edinmek için bk., F. A. Tansel, *Prof. Elie Kedourie, Afgani and Abduh, An essay on religious unbelief and political activism in modern İslam* adlı eseri hakkında tenkidli bibliyografya makâlesi (*Belleten*, c. XXXII., nu. 125, Ocak, 1968, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 85 v.d.).

[3] İstanbul, 1300. Küçük boy, 508 sahifedir.

bir din husûsiyeti gösterdiği üzerinde durur ki, Kemal de *Renan Müdâfa'ā-Nâmesi*'nde ayni me'seleyi ele almıştır.

Kemal'in Nazif Paşa'dan bahsine sebep, Nâşid Paşa yerine Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne ta'yininden dolayıdır. Kemal Magosa'da iken de Nazif Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığı'nda bir müddet bulunmuştur; bu münâsebetle onunla arasının fenâ olmadığından, hattâ iltifâtını gördüğünden bahsediyor[4]. Mektubun geri kalan kısmında ise, evvelce de hasta olduğunu yazdığı ve herhâlde yakınlarından birinin çocuğu bulunan Kemal'in rahatsızlığı, Ramazan sebebiyle gönderilen ve gönderilmesini istediği şeyler üzerinde durmaktadır.

Yine Rif'at Bey'e hitabeden ikinci mektubunda ise, muârızlarına cevap olarak yazdığı 25 Haziran, 1883 tarihli mektubunun henüz basılmadığını, kaybolduğu düşüncesi ile bir sûretini yolladığını, *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmek üzre Ahmed Midhat'a verilmesini yazıyor. Bu ifâdeler, eserimizde ve *Tercemân-ı Hakikat*'te basılan 25 Haziran, 1883 tarihli imzâsız mektubun Kemal'e âit olduğunu gösterdiğinden mühimdir.

Birer gün ara ile yazılan bu mektupların ikisi de kendi el yazısı iledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 273, 353).

580. Menemenli Rif'at Bey'e

7. VII. 1883

Nivat Bey,

Elimde cevapsız kalmış üç mektubun var. Dinle! Kitap mes'elesi fenâ değil; fakat merkez havâlesinden bir para alınmanın ihtimâli yok. Biz Doksanbeş'ten hâlâ Kemâleddîn ve Vahîdeddîn Efendiler'in parasını veremedik ve korkarım ki veremeyeceğiz. *Renan*'ın cevâbı, Ramazan içinde başlanılacak değil miydi yâ? Başladım. *Endülüs Tarihi* ile *İbn Ḫallikân* isterim. Midhat'in *Müdâfaa*'sını göndersen fenâ olmaz. Said'in muâhazesine ağzından osuruyor demekten başka cevap vermek lâzım gelmez. Ziya Paşa'nın, edebiyat-ı cedîde'ye mûcidlerden ma'dud olacak dereceye geldikten sonra söylediği, veyâ intihab ettiği şiirlerin hatâsını muâhaze eden, onsekiz yaşında iken o hatâlara düşmekle, muâhaze salâhiyetinden mahrum oluyor, öyle mi? Zâhir insan, ömründe bir yanlış kelime yazmış olsa, o yanlışa

[4] Kemal'in Nazif Paşa'ya Kıbrıs Mutasarrıflığı sırasında yazdığı mektupları bu eserimizin birinci cildinde meşretmiş bulunuyoruz (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967; 104, 105, 129, 134 numaralı mektuplar ve *önsöz*'leri, s. 291, 340, 346; ayrıca bk., bu cildin *Umûmî İndeks*'i).

kıyâmete kadar doğru nazarı ile bakmak mecbûriyyetinde bulunacak.. *İcâb* ile *iktizâ*'nın Türkçe isti'mâlde hiç farkı yoktur.

İkinci mektubunda, cevâba değer birşey yok.. Karantina belâsı kalkıncaya kadar bizim mektuplar, tabî'î Dedeağacı tarîkı ile gidecek. Bizim mektup o kadar güzel değildi; fakat mantıkı biraz kuvvetlice idi[5]. Nâşid Paşa'nın ibtidâ çağırılışı, Evkaf Nezâreti için imiş; sonra Kâmil Paşa himâyeye uğramış, eski tertib icrâ olunmuş.. Sen, Allâh'ı seversen, bizim Sürîye havâdisini nereden işitmiştin? Başka taraftan da, öyle bir kokular geliyor; ânın için sorarım.

Nazif Paşa'nın ben nihâyet derecelerde minnetdârıyım. Kıbris'te ben menfî, o Mutasarrıf iken pek büyük iltifâtlarını görmüştüm. Kendisine insanca hizmet etmeğe mecbûrum. Sevk-ı vazife arada bir mes'ele çıkarır ise, o başka lakırdı.. Ramazan edevâtı geldi, pek güzel! Aşcı câriyemiz de, âdetâ yemeğini yediriyor.

Hem bana, baksan a.. El-hamdü li'llâh-i Te'âlâ benim oldukça kuvve-i hâfızam vardır. Ânın için, unutkan adamları pek sevmem; sanki bizim üç kalem unutulmasaydı daha güzel olurdu demek isterim. Ben o kadar düzine meraklısı da değilim. Hâ, bilenmek için verdiğim Fennî kalemtıraşı'nı küçüğe benziyor diye, hiç İstanbul'da unutmağa gelmez. Bizim *Selîmiye* ile, Nâbî'nin *biri*[6] gazeli önümüzdeki posta gelmez ise, gelecek hafta mektup almayacağından emîn ol!

Buraca şâyân-ı iş'âr birşey yok. İki gün evvel, bî-çâre küçük Kemal'cik az kaldı gidiyordu. Bütün bütün ümidler kesilir, Salta'yı çağırtırlar. O da bakar, çocuk sabaha kadar çıkmaz gibi görünür. Siz bir parçacık çiğ et alınız. Döğünüz de, suyu ile kanını içiriniz. Ömrü var da sabaha çıkarsa iktizâsına bakarız der. Yaparlar. Çocuk, sabahleyin biraz dirilir. Şimdi âna devam ediyorlar; o da gittikçe iyiliğe yüztutuyor.

Sadâret'e de ma'rûzatım var. Ânları Ziya'ya olan mektubumla berâber götürür verirsin; bu mektupların birer ayni da, Tevfik ile gönderilmiş idi. Şâyet Hüseyin verdi ise, çifte olmasın. Mektuplar

[5] 17 Temmuz, 1883 taihli *Tercemân-ı Hakîkat*'te tefrikasına başlanılan, bu eserimizde mevcut 25 Haziran, 1883 tarihli mektubu (Nu. 574, s. 266 v.d.).

[6] Nâbî'nin *biri* redifli gazeline Kemal'in yazdığı bu nazire hakkında daha çok bilgi edinmek için, 493, 551 numaralı mektuplara (S. 127, 131; 232, 235), bu cildin sonundaki *Umûmî İndeks*'e Nâbî maddesine bakınız.

yanında dursun; verilip verilmemesi için, telgrafıma intizâr et.. Şimdilik bu kadar..

25 Haziran, sene 99
KEMAL

Hâ, bir de güderiden falandan dayanıklıca tütün kutusu isterim. Hele gâib olmamak için, sigortalı nev'inden bir kutu bulursan, o daha makbûl olur.

Ben yeniden yazı yazmak tekellüfünden korktum. Bu kâğıtlar uçmadı yâ! Hüseyin yâ Mühürdâr'a vermiştir, yâ Refik'e, birine bırakmıştır. Şunu bir öğren, verildi ise febihâ, verilmedi ise Mühürdâr'a ver; gâib oldu ise yaz da, âna göre icâbına bakalım.

Hâ, bana bizim ma'hud siyah takım gibi bir yazı takımı gönder. Köşk'te, Küçük Köşk'te haremde yazı yazıyorum. Ne tarafa gidersem yazı takımı da, Acem şâhı'nın nargilesi gibi, önümüzde çekiliyor.

Allâh'ı seversen, bizim şurupları hangi dikkatli zât aldı? Tenekenin birine Filibe şurubu yazılmış, içinde sarı birşey var; gâlibâ turunç şurubu olacak. Birine turunç şurubu yazılmış; ânın içine de ağaçkavunu reçeli doldurulmuş. Bana adam gibi şurup gönder; ağaçkavunu reçeli içilmez.

581. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

8. VII. 1883

Rif'at Bey'edir,

Ma'hud makâlenin cevâbını on gün evvel göndermiştim. Bizim Tevfik ile Hüseyin dört elleri ile bir s.. lerini düzeltmeğe muktedir olamamışlar, yâhud Defterdâr[7] hablsi men'etmiş.. *Bend* yazılmış; ihtimâl ki müsveddesi de bir yerde zâyi' olmuştur. Ânın için bir sûretini gönderdim. Midhat'e kendin götür, mutlakâ ver. Sür'at-i mümkine ile basılmasını niyâz ederim. Basılmaz ise cidden kırılırım; çünki Arab[8], makâlesinde şahsımı tahkir etmiş. Mes'ele edebiyata müteallik

[7] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Defterdârı Hayrî Efendi.
[8] Adlîye Müfettişi Abdullah Hasib Efendi.

değildir ki bir nazar-ı tahkir ile geçiştirmek kâbil olsun! Siyâsiyyatta sükût elimden gelmez. Tab'ın teahhuru için de gazete Karantina vesilesini beyân edebilir.

26 Haziran, sene 99
KEMAL

DLXXXII. — DLXXXV.

Kemal Rif'at Bey'e yolladığı 8 Temmuz tarihli mektubunda, *Tercemân-ı Hakikat*'te neşrolunmak üzre gönderdiği yazısından bahsetmişti; aşağıdaki mektubunda, bâzı i'tirazlara meydan vermemek maksadıyle, bu yazıda yapılması lâzım gelen değişiklikleri anlatmaktadır.

Mektuplardan ikincisinin Mustafa Âsım Bey'e yazılmış olması muhtemeldir; gâlibâ muhâtabı tarafından ta'kibedilen bir maaş mes'elesi dolayısiyle, teşekkür ediyor. Ayni tarihte kızı Feride Hanım'a gönderdiği mektubunda ise Midilli'de kimlerin evlendiğini, Kemal adlı çocuğun hastalığının gün günden daha fenâ bir hâl aldığını haber vermektedir.

Rif'at Bey'e yazılan 14 Temmuz tarihli mektubunda Kemal bâzı işlerin ta'kıbini istiyor. Herhâlde Midilli ruhânîlerinden şikâyet maksadı ile, Sadr-ı A'zam'a iki 'arîza gönderimiştir; ayni mes'ele hakkında halk tarafından tertib olunan mahzarın, kendi 'arîzaları ile birleştirilerek takdimi îcâb ettiğini, *Tercemân-ı Hakikat*'e yolladığı 25 Haziran, 1883 tarihli mektubun neşri için teşebbüse geçilmesini, Kaymakam Mehmed Bey'e âit havâlenin ta'kıbini de Mustafa Âsım Bey'e havâle ettiğini bildiriyor.

İçindekileri hulâsa ettiğimiz bu mektupların dördü de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 232, 617, 460, 742.)

582. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

9. VII. 1883

Rif'at'ciğim,

Postamı dün Dedeağacı tarîkı ile göndermiştim. Umarım ki, bu mektubumdan evvel vâsıl olur. Gazete mektubunda hatırıma birşey geldi. Birtakım isim tasrihleri var; ânlara lüzum göremiyorum; şâyed gazetenin başına birşey çıkar.. Binâenaleyh, *Vakit*'teki makâleyi yazan Abdullah Hasib, Kasbar, Necib olduğu denilmekten ise,

kimler olduğu ma'lûm iken denilse[1].. Bir de 'Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* fikrasına tarsi' olarak, Kasbar'ın *Manhiku'l-Ayr*'ı denilmiş idi. Kasbar'ın yerine birkaç nokta konulsa[2], "bizim gibi nâmusuna güvenenler, hedef-i ta'riz ettiği adamı ismi ile, falanı ile beyân eder[3]" ibâresi de kaldırılsa, daha münâsib olur. Bâkî cümleye duây-i bekā..

27 Haziran, sene 99
KEMAL

583. MUSTAFA ÂSIM BEY'E

14. VII. 1883

Velînı'met,

Kaymakam Mehmed Bey ile Binbaşı Tevfik Bey'in maaşlarına dâir lutuf-nâme-i pederânelerini aldım. Akçeyi inşâ'llâhu Te'âlâ gelecek hafta takdim ederim. El-hamdü li'lllāh-i Te'âlâ vücutce âfiyyet ve rahattayım. Bâkî du'ây-i hayr efendimize..

2 Temmuz, sene 99
N. KEMAL

---

[1] 25 Haziran, 1883 tarihli mektupta, *Vakit*'teki makāleyi Abdullah Hasib Efendi ile, Sakız İstînâf Reisi Kasbar, Necib'in yazdığına dâir bir kayid yoktur; ilk paragrafın son cümlesi, "Asıl varakanın kimler tarafından tertibolunduğu bu hâllerden anlaşılıyor" şeklindedir (Bk., s. 268).

[2] Mektupta Kasbar adı yerine noktalar konulmamış, cümle, "Vâkıa 'Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını gördük; *Manhıku'l-'Ayr*'ı var ise okumadık" tarzında düzeltilmiştir (S. 285). Âsım'ın *Kāmūs*'une göre, "النهيق" (al-nahîḳ), *nun*'un fethiyle; «النهاق» (al-nuhāḳ), *nun*'un zammiyle merkeb anırmak"; عير ('ayr), eşek mânâsınadır. Kemal, bu cümlesinde Tarsi' san'atı yaptığını kaydediyor. Tarsi', iki fıkrayı meydana getiren sözlerin kāfiye ve vezince eşitliğine dayanan söz san'atı olduğuna göre, *Mantıku't-Tayr*'a uygun olarak *Manhıku'l-'Ayr* okunması lâzım gelen bu terkibin mânâsı eşek anırması demektir. M. C. Kuntay neşrinde *Minhak-ül Ayr* şeklinde yazılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 421).

[3] Mektupta böyle bir cümle mevcut olmadığına göre, Rif'at Bey, mektubu, *Tercemân-i Hakikat*'te basımından önce, Kemal'in istediği tarzda tashih etmiştir.

584. Feride Hanım'a

14. VII. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektubun geldi. Ben geçen (hafta) kâğıt göndermiştim; şimdiye kadar elbette almışsındır. Ben sana, bu sene leylek, Midilli'ye evlenmek modası getirdi dememiş mi idim? Kal'a Binbaşısı, Arab'cağızının üzerine evlendi; Şeyh Nûreddin'in hemşîresini aldı. Bey de seviyor imiş.. Oğlu babasına taklid etti. O genç, o ehl-i ırz karıcağızının üzerine, gitti, Pilmar'da Hamdi Bey'in Hanife'sini aldı. Daha bakalım kimler kimi alacak?

Kemal pek fenâ gidiyor. Bir türlü kendini toplayamıyor. Bilmem, bî-çâre çocuğun hâli ne olacak? Salta, yüzde doksandokuz i'tibârıyle me'yus.. Hemen Allâh bağışlasın. Bâkî duâ..

2 Temmuz, sene 99

Baban,

Kemal

585. Menemenli Rif'at Bey'e

14. VII. 1883

Rif'at'ciğim,

7 Ramazan, sene 300 tarihli mektubun geldi. Ben sana geçen hafta biri Dedeağacı tarîkı ile, biri de *Avusturya* vapuru ile iki mektup göndermiştim. Ânlar, şimdiye kadar elbette vâsıl olmuştur. İktizâlarını icrâ etmeli!

Sadr-ı A'zam Hazretleri'ne iki 'arîzam var. Artin ile gönderdiğim mektuplar arasında, Hıristiyan ahâli tarafından huzûr-i şâhâne'ye tertib olunmuş bir de mahzar var idi. Ânların üçünü birleştirmeli; yâ bizzât ve yâhud Hüseyin vesâteti ile mutlak bu hafta takdim etmeli!

Ramazan'a riâyet ettiğine inanamam ki, bundan sonra riâyet edip-etmeyeceğini düşüneyim. Sen sıcaktan şikâyet ediyorsun. Biz burada bayağı Cennet'teyiz. Altı-yedi senedir Midilli'de bulunuyorum, bu kadar latif, bu kadar serin yaz görmedim. Üzüm, karpuz da çıktı. Safâmıza bakıp duruyor(uz).

Mehmed Bey'in havâlesini pedere yazdım. Said Paşa hakkında rivâyet ettiğin şeye inanırım; mübârek adam ve's-selâm.. *Tercemân* mektubunun te'hîrine lüzum yoktur; hâlâ basılmadı ise, mutlak basılmak lâzım gelir. Başka söyleyecek birşey yok..

2 Temmuz, sene 99
KEMAL

DLXXXVI.

Kemal, Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği ve ancak birkısmını elde edebildiğimiz mektubunda Renan'ın *L' Islamisme et la Science* (*İslâmiyet ve Maârif*) adlı konferansına tenkid yazdığından bahsediyor; son cümlelerine göre yabancı dillerde yazılan kitaplardan da faydalanmaktadır.

Kemal'in ba'zı tenkidlerinde tarafsız kalmadığını kendi ifâdesi ile tesbit eden mektubunun aşağıdaki kısmı, nereden alındığı kaydolunmayarak Midhat Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 23 Kânûnıevvel, 1940).

586. MUSTAFA ÂSIM BEY'E

20. VII. 1883

... Şimdi büyük bir ibâdet ile meşgûlüm ammâ bendenizin elimden gelecek bir ibâdet... Fıransa'nın en meşhur müelliflerinden vaktiyle *Terceme-i hâl-i 'İsâ*[1] nâmıyle bir kitap yazıp da kendini papasların nefrînine mazhar eden Ernest Renan, şimdi İslâmiyet'in maârife mâni' olduğuna dâir bir hutbe îrâd etmiş; risâle şeklinde de basılmış..[2] Bihevli'llâhi Te'âlâ ekser delillerimi gene Fireng kitaplarından ve hattâ kendisinden alarak onu gönlümün istediği gibi bir tepeliyorum.

8 Temmuz, 1299

[1] Kasdedilen, Ernest Renan'ın *Histoire du Peuple d' Israél* adlı eseri olabilir (1887).

[2] Renan'ın, konferansını 1873'de verdiğine dayanarak, Şerif Hulûsi'nin, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi* hakkında verdiği bilgi, hemen bütünü ile yanlıştır: "*N. Kemal* de bu mevzû'u herhâlde Magosa'da gazetelerden ta'kib etmiş ve orada yazmıştır. Buna dâir elde mevcut mektuplarında bir kayid yoksa da, *Müdafa'a Nâme*'nin ikinci sayfasındaki (*Külliyât-ı Kemal* tab'ı) *yanımda lüzûmu kadar kitap olmadığına teessüf ederim* ifâdesi, bu ihtimâli kuvvetlendiriyor" (*Namık Kemal Hakkında*, D.T.C. Fakültesi yayımlarından, 1942: *Namık Kemal'in Eserleri* başlıklı bibliyografya makâlesi, s. 315).

DLXXXVII.

Hâmid, 29 Haziran, 1883 tarihli mektubunda, sebebi kendince de bilinmeyen bir hüzün duyduğundan bahsetmiştir. Kemal bunu, onun şâirliğine veriyor. Golos Şehbenderliği'nden naklen Bombay'a ta'yin edilen Hâmid'in çoluk-çocuğu ile orada rahat edemeyeceği, havasına alışamayacağı husûsunda endîşelidir. Alî Ekrem'i askerî bir mektepte tahsili için Almanya'ya yollamağa karar veren, bu hususta 'Abdü'l-Hamîd'e bir 'arîza da takdim eden Kemal, Hâmid'in, onu niçin asker yapmak istediği hakkındaki suallerini cevaplandırıyor. Abdülhak Mihrünnisâ Hanım'ın şiirlerini göremediğini yazıyor; Midilli'de bulunan ve Hâmid'in tanıdığı Tevfik Bey'in Edirne'ye ta'yinini [1], Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi'nin de yakında İzmir Mektubculuğu vazifesi dolayısıyle Midilli'den ayrılacağını haber vermektedir.

Bu güne kadar neşredilmemiş bulunan aşağıdaki mektup, Es'ad Çinar tarafından bir başkasının yazısı ile olan nüshadan kopya edilmiştir (*Defter*, nu. 80); biz bu kopyayı aynen ve müsâ'adeleri ile neşrediyoruz.

587. Abdülhak Hâmid'e

21. VII. 1883

İki Gözüm Hâmid'ciğim,

17 Haziran, 99 tarihi ile bir mektubunu aldım. Şi'r-i vicdânî kadar hazin idi. Uğradığın hüzün neden hâsıl olduğunu bilmediğinden bahsediyorsun; o, bilinmeyecek birşey mi yâ? Şâirlik dururken böyle hâlleri neye isnâd etmek lâzım gelecek! Bu gün âlemin nekadar sürûru, yarın nekadar hüznü var ise, hepsini ufacık bir vesîle ve belki hiç vesîlesiz bir sâniha ile isti'ab eden, o mübârek hayâl değil midir? Golos, beni niçin berbâd etsin? Beni, Magosa berbâd edememişti.. Endülüslüler'den bizim gibi bir şâir,

إذا كانَ أصلي مِنْ تُرابٍ فكُلُّها
بِلادي وكُلُّ العالَمينَ أقاربي

[1] Edirne Vilâyeti Mahkeme-i İstînâfiyesi Müdde'î-i Umûmiliği, Midilli Bidâyet Mahkemesi Müdde'î-i Umûmî Muâvini sâbık Tevfik Bey'e (*Cerîde-i Havâdis*, 5350, 12 Haziran, 1883 / 31 Mayıs, 1299).

demiş..[2] Biz, bu hikmet-i şâirâneye niçin ittibâ' etmeyelim? İşte hazır Golos'tan da kurtulmuşsun; bilmem Bombay'dan memnun oldun mu? Böyle seyahatler, meşreb-i şâirâneye hoş gelir; fakat havası ile, bakalım uyuşabilecek misin? Bir de pek uzak, çoluk - çocuk gitmez.. Bu bâbda mütâlean ne ise beyân eder misin? Ekrem, Almanya'ya gidecek: Almanya'yı, İngiltere'ye, askerliği sulh-perverliğe tercihimin sebebini soruyorsun.. Bizi, sulh hâlinde bırakmayacaklarını biliyorum da, ânın için askerliği sulh-perverliğe tercih ediyorum. Bâri insan asker olunca, murdar ölmekten kurtulur. Bir de, bizim memlekette asker olmayan, devletine, milletine istediğim gibi hizmet edemeyecek.. Almanya'nın tercihi ise, askerliğin orada her yerden mükemmel olmasından dolayıdır.

Mihrünnisâ'nın bir eseri görünmüyor. Din, kadınlarımızı, vücudlerinin setri ile mükellef etmiş; şimdi kocalar da fikirlerini mi yaşmaklayacak? Tevfik'i elden kaçırdık; Edirne İstİnâf Müdde'î-i Umûmîsi oldu. Hilmî'yi de kaçırıyoruz; o da İzmir Mektupcusu olacak. İkisi de burada değil ki selâmını söyleyeyim. Bâkî gözlerini öperim.

9 Temmuz, sene 99
Kardeşin,
KEMAL

DLXXXVIII. — DXC.

Kemal, dâmadına yolladığı aşağıdaki 21 Temmuz tarihli mektubunda, Şâkir Paşa'ya verilecek mektubun konulduğu zarfın üzerinin Fransızca yazılmasını tavsiye ediyor; Resmî işleri dolayısıyle *Muḥedât Mecmuası*'ndan faydalanmaktadır;

---

[2] *İzâ kâne aṣlî min terâbin feküllühâ*
Bilâdî ve küllü'l-'alemîne aḳâribi

"Aslım topraktan olunca (olduğu için), bütün topraklar benim vatanım, bütün âlemler vatanım..." mânâsına gelen bu beytin esas fikri, hemen aynen, Şinâsî'nin,

Milletim nev'-i beşerdir, vatanım rûy-i zemîn

mısrâ'ında (*Dîvân-ı Şinâsî*, İst., 1303, s. 54), Tevfik Fikret'in,

Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim... İnsân,
İnsân olur ancak bunu iz'ânla; inandım

beytinde (*Ḥalûk'un Defteri*, İst., 1327); *Ḥalûk'un Âmentüsü* adlı şiirinde de vardır.

kendisinde bu eserin Fransızca basımı vardır; terceme külfetinden kurtulmak için, Türkçe'sini ismarlıyor. *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni yazmak için, daha evvelki mektuplarından birinde İbn Hallikân'ın eserini istemişti; bunu Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi vâsıtasıyle elde ettiğini bildiriyor. Bunlar dışında Haci İbrâhim Efendi'nin, kendisi aleyhindeki tenkidleri, bunlarda rastladığı yanlışlar, bu münâsebetle bir mektup yazmak niyetinde olduğu, kalem gönderilmesi, *Cezmî*, *Celâleddin Hârezmşah* piyesi ve *Renan Müdâfa'a-Nâmesi* adlı eserlerinin tab'ı için Maârif Nezâreti'nden izin alabileceğinde ümidli olduğu, *Selîmîye* ve *Hilâl-i Osmânî* başlıklı şiirleri, veyâ Nâbî'nin, nazire yazmakta olduğu *biri* redifli *gazel*'inin gönderilmesi v.b. şeyler üzerinde durmaktadır. Mektubundaki en mühim notu, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni 'Abdü'l-Hamîd'e takdimi düşündüğünden bahsidir; bu esrini bitirdikten sonra yazdığına nâdim olan Kemal'in, 'Abdü'l-Hamîd'e takdimden de vaz geçtiği, daha sonraki tarihlere âit mektuplarında görülecektir.

Feride Hanım'a üçer gün ara ile yazdığı 25 ve 28 Temmuz tarihli mektuplarından Rif'at Bey'in Kemal'in ta'kibini istediği şeylerle meşgûl olduğu, biri dışındaki isteklerini yerine getirdiği anlaşılıyor. Mektubunu yazdığı günlerde Kemal'e İkinci Rütbe-i Osmânî nişanı verilmiştir [1]; bu münâsebetle teşekkür yazmakla meşgûldür; mektubunu bu yüzden kısa kestiğini bildiriyor. Ta'rizlerine uğradığı Haci İbrâhim Efendi'nin eserlerinin gönderilmesini, Mustafa Âsım Bey'in de Aşkî kalemtıraş ile kırmızı mürekkep yollamasını bildiriyor.

Rif'at Bey'e kızdığı için mektup yazmadığını kaydeden Kemal, kızına, Midilli'de bulunan Kulaksızzâde Hallm Bey'in eşinin vefâtından, daha önce de bahsettiğini ve evlerindeki Kemal adlı küçük çocuğun hastalığının fenâya gittiğini, gâlibâ Rif'at Bey'in İzmir'e ta'yini husûsu ile meşgûl olduğunu anlatıyor; Sadr-ı A'zam Said Paşa'nın değiştirilmemesini, bu işin olabilmesi için temennî etmektedir.

Aşağıdaki mektupların üçü de Kemal'in kendi el yazısı ile Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 128, 459, 458).

588. Menemenli Rif'at Bey'e

21. VII. 1883

Rif'at'ciğim,

14 Ramazan, sene 300 tarihli mektubunu aldım. Cevâbına başlamadan evvel, işlerimi söyleyeyim. Melfuf mektubumu, üzerini Fransızca yazdırarak, Şâkir Paşa'ya gönderirsin [2]. Bu bir.. Bende bu

[1] "Midilli Mutasarrıfı atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'ne İkinci Rütbe-i Osmânî nişanı ihsan buyurulmuştur" (*Bahr-i Sefîd* gazetesi, nu. 29, 3 Ağustos, 1299/15 Ağustos, 1883; *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4505, 27 Temmuz, 1299/8 Ağustos, 1883).

[2] Şâkir Ahmed Paşa (1838-1899). Bu tarihte Petersburg sefiridir. Hâltercemesi için bk., İbrâhim Alâ'eddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 365. Kemal, Rif'at Bey'e gönderdiği 15 Eylûl, 1883 tarihli mektubunda, Petersburg Sefiri Şâkir Paşa'dan, hâlâ cevap almadığından bahsetmektedir.

kadar kitap var da, en lüzumlusu yok; postanın avdetinde bir *Muâhedât Mecmuası* isterim; fakat muâhedât-ı mevcûdenin umûmunu câmi' olan nüsha olmalı. Fıransızca'sı var. Evrâk-ı resmiyyede bend gösterdikçe ândan terceme etsek, harfi harfine olmuyor; ânın için bi-eyyi hâl mecmua lâzım, iki.. Cemal Bey'den meşklık birkaç satır yazı istemiştik; hâlâ gelmedi. Postanın avdetinde beklerim, bu üç..

Gelelim cevâba: Merkez havâlesine imkân yok. Kitap mes'elesi olmazsa, ne yapalım.. *İbn Hallikân*'ı Hüseyin'in evinden buldururum. Ernest Renan'ın cevâbı, Ramazan nihâyetine kadar biter; huzûra takdim edeceğim. Me'mûl ederim ki kitapların hepsine ruhsat alırım. Hacibaba Esvabcı'ya, risâle bittikten sonra bir mektup yazacağım. Pek tuhaf olacak. *İcâb* ile *iktizâ*, bir mahalde, *mûcib* ile *muktezî* ayrı mânâda kullanılıyor. Türkçe'de bizim ittibâ' edeceğimiz kā'ide değil, isti'mâlidir. Bizim *ikāme*'yi müte'addî, *ikāmeti* lâzım olarak kullanıyoruz. Bunun, kā'ide ile bir münâsebeti var mıdır ya? Sürîye havâdisinin ehemmiyyeti yok. Birşey olacaksa olur, olmazsa keyfi bilir.

Gönderdiğin eşyânın hiçbiri gelmedi. Kalemtıraş isterim. Beybabamdan istediğim Aşkî kalemtıraşından da hiçbir vakit vaz geçmem. Yazı takımı, âdî iki hokkadan ibâret olacak; hem de billûr olması şart; yerli takım falan anlamam.

Sadr-ı A'zam'a olan 'arîzaları Hüseyin veremedi ise, sen verirsin. Hıristiyanlar'ın mahzarı melfuf olacak değil; 'arîza ile berâber verilecek.. Mahmud Bey ile görüştüğüne memnun oldum. Sahîhan nâzik bir zâttır. Bir daha görür isen, gözlerini öptüğümü söylersin. Nâşid Paşa'ya, koçan mes'elesini yazarız. İzmir mes'elesi için, aralık vapuru ile Nâşid Paşa'ya murâca'at ederim. Alacağım cevap üzerine, önümüzdeki hafta, İstanbul'ca çâresine bakarız. Gönderilen pusladaki paraları vermeğe de imkân yoktur. Doksanbeş senesinden para olsa, Kemâleddîn Efendi Hazretleri'nin havâlesini veririz. Bâkî o kadar..

9 Temmuz, sene 99

KEMAL

Reis Efendi Hazretleri'nin ellerini öperim. Bizim Artin'in işi, hâlâ birşeye benzememiş. Bî-çâre pek sıkılıyor. Buradaki müekkilleri kendisine (kendisini) bekler durur. Lutuf buyurulsa da, şuna sür'atle bir netice verilse..

Şiirler yine gelmedi; bu hafta da gelmez ise, vallâhi mektup yazmam

589. Feride Hanım'a

25. VII. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektubunu aldım. Âfiyyetinden memnun oldum. Uzun birşey yazmağa vaktim yok. Bizim Nişan'ın teşekkürünü yazmakla meşgûlüm. Gözlerini öperim; vâlidenin kezâlik.. Ekrem'e söyle, âna birşey yazamayacağım. Ağa'nın havâlesi doksansekiz ile doksandokuz'dan olur ise, kırkbin kuruş tedârik olunmak kâbildir. Kocana söyle, âna da mektup yazamayacağım. İstediğim şeylerden yalnız Cemal Bey'in yazısı kalmadı; sigara kutusu istemiştim, o da kaldı, isterim. Bir de, Haci İbrâhim Efendi'nin dersleri ile berâber, pilâv zerdeli bir kitabı var idi, ânı da berâber isterim. O kadar..

13 Temmuz, sene 99

Kemal

Beybabama söyleyiniz; ben, Ekrem'in Aşkî kalemtıraşını istemedim; bir Aşkî kalemtıraş istedim. Yine de isterim. La'lim bitti. Kalemim az kaldı; gelirken getirmeli! Unutursanız kıyâmet kopar.

590. Feride Hanım'a

28. VII. 1883

İki Gözüm Feride'ciğim,

Kocan olacak musîbete yeminliyim; mektup yazmayacağım. İşte yalnız seninle konuşuyorum. Artık bî-çâre Kemal'cik için, ne çâre demekten başka çâre kalmadı, Halîm Bey'in haremine de pek yazık oldu; Bey'in vazifesi değil a.. Arada kaldı bir de yetim.. küçücük yetim; büyüceği yine başka.. Her ne ise, Allâh bâkîlere ömür versin.

İzmir ile muhâbere ettik. Herifin daha azli, falanı tekarrür etmemiş; muhâkeme altına alınmağa çalışılıyor. Zamanı geldiği gibi teşebbüs ederiz. Allâh verse de, o zamana kadar Sadr-ı A'zam yerinden oynamasa.. İşi başka taraflara da uydurmak kâbildir yâ.. Bu taraf hepsinden kuvvetli..

Beyefendi, Posta Nâzırı'na bîhûde hiddet buyurmuşlar. Herifin kerâmeti yok yâ! Mektuplar benim tarafımdan geldiğini neden bilecek? İstediğim şeyleri *Mısır* ile beklerim. *Muâhedât Mecmuası*'nın, bir mükemmeli basılmış olacak. İyice dikkat olunsun. Haci İbrâhim'in gazeteleri gelmedi. Ânların hepsini bir yere toplamalı da, berâber getirmeli, şimdi parça parça irsâlinde ma'nâ yok. Babamdan Aşkî kalemtıraşı almadıkça Rif'at buraya gelmesin, dayak yer. Gelirken kalem de isterim. Tavsiye ettiği sûhtelere dâir, uzun-uzadı bir alay söz yazmış. Hezeyâna cevâb vermekle uğraşmağa vaktim yok. Yazdığı fıkraların ikisini de bilirim. Bâkî, gözlerini öperim, Feride'ciğim.

16 Temmuz, sene 99

Baban,

KEMAL

Vâlidene selâm.. Hava pek sıcak. Bu hafta mektup yazamayacağım. Hanımefendi'ye 'arz-ı ihtirâm, Bedîa'cığın gözlerinden öperim.

DXCI. — DXCII.

Aşağıdaki mektup 'Abdü'l-Hamîd'e takdim olunmak üzre yazılmıştır. Meclis-i Vükelâ'ya verilmiş bulunan *lâyiha*'nın vakf v. b. şeylere âit kiraların toplanılmasından bâhseden kısmı, me'muriyyeti icâbı mütâleası sorulmak maksadı ile Kemal'e de gönderilmiştir. *Bend*'in bir fıkrasına i'tirâz olunuyor; her nâhiye halkı arasından ve halk tarafından üç kişi seçilecek, bunlardan biri müdür intihab olunacaktır. Kemal'in böyle bir karâra i'tirâzı iki nokta etrafında toplanmaktadır. Biri, her nâhiyede Reislik için ehil kimselerin bulunamayışı, diğeri Hıristiyan bir Reis'in böyle bir vazifeyi üzerine aldığı takdirde doğacak mahzurlardır.

Kemal'in siyâsî ve resmî düşüncelerini aydınlatan bu mektubu, Yıldız Sarayı evrâkı arasındadır; buradan naklen Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği 'Arîzalarla Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bâzı Mektuplar, Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1942, T. T. Kurumu Basımevi-Ankara, 1947, s. 278. v.d.).

591. MABEYN BAŞKÂTİBLİĞİ'NE

28. VII. 1883

Sa'âdetlu Efendim Hazretleri,

'Arîza-i melfûfe ba'zı mevadd-i mühimmeyi hâvî olmagla huzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı pâdişâhî'ye takdîmine vesâtet-i

'aliyye-i kerîmânelerinin erzân buyurulmasını niyâz ederim. Ol bâbda emr-ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 23 Ramazan, sene 1300 ve fî 16 Temmuz, sene 1299

Midilli Mutasarrıfı,
(Mühür)
NAMIK
MEHMED KEMAL

592. SULTAN 'ABDÜ'L-HAMÎD'E

28. VII. 1883

Mu'allâ ve mübârek hâkipây-i şevket-ihtivây-ı cenâb-ı şehenşâhî'ye ma'rûz-ı çâker-i hâk-berâberleridir ki:

Hazîne-i celîle-i hazret-i pâdişâhîleri emvâlinin hüsn-i cibâyeti için Meclis-i Vükelây-ı saltanat-ı seniyyeleri'ne verilen *lâyiha*'nın bir bendi istifsâr-ı mütâle'a için taşralara gönderildiğinden avâtif-ı celîle-i cenâb-ı mülûkâneleri'nden min gayr-i istihâl nâil olduğum me'muriyyet hasebiyle manzûr-ı kemterânem oldu. Bu bendin bir fıkrasında her nâhiye ahâlisine yerliden üç adam intihab ettirilerek bunlardan birinin hükûmet ma'rifetiyle müdürlüğe ta'yin olunması muhassenâtı mûcib olacağından bahsolunuyor. Bu fikir İgnatiyef tarafından vaktiyle ilkâ olunan tesvîlât bakâyâsından olarak nevâhînin kâffesinde müdürlüğe muktedir adam bulmak muhâl olduğu cihetle, bu sûret ekser nevâhîyi birtakım nâ-ehiller eline bırakacağından ve intihâbı dâima ekser-i ahâlinin kendilerine medyûn ve minnetdâr olduğu murâbaha zenginleri kazanacağı meydanda olarak bunların ihtiyar edeceği mezâlim ise devletin evâmirine isnâd edileceğine mebnî arada bin türlügüft-u gû peydâ olacağından başka, nezd-i kerâmet-ârây-i cihandâverâneleri'nde umûr-ı ma'lûmeden olduğu üzre Hıristiyanlar'a cânib-i seniyyü'l-cevânib-i saltanat-ı seniyye'den her ne türlü müsâ'ade vukū'bulur ise o müsâ'adeler derhâl hukūk-ı müktesebe nâmını almakta ve Avrupa'nın müdâhalâtı sâyesinde hiçbir vakit istirdâd, veyâ ilgâsı mümkün olamamaktadır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin ekser ahâlisi ise hıristiyan olduğundan müdürlerin hakk-ı intihâbı kendilerine virilince umûr-ı idârenin mebde'i olan nâhiyyelerin kâffesi

buralarca intihab ve ta'yinleri hükûmetten ziyâde ahâliye âid birtakım hıristiyan müfsidlerinin elinde kalacağı gibi bu vilâyet Hıristiyanlar'ı ma'hud Avrupa komisyonu teşekkül eder etmez Rumeli-i Şarkî'ye iltihâk istid'âsını hâvî mahzarlar yetiştirmek yolunda nice harekât-i bedh'âhânede bulunmuş olmalarına nazaran kendilerine öyle müdür intihâbı için bir hak virildiği sûretde bu selâhiyyeti, muhtâriyyet-i idâre şekline ifrâg için her türlü mefsedete kıyâmdan geri durmıyacaklarına Avrupa'daki e'âdî-i dîn ve devletten dahi istedikleri kadar muâvenet göreceklerinden hiç süphe yoktur. Çâker-i kemterleri Vilâyet'ten aldığım tahrîrâta cevâben bu bâbda olan mülâhazât-ı kâsırânemin bir dereceye kadar tafsiline müsâra'at etmiş isem de mülke âid olan bu türlü masâibin def'i sâhib-i mülk olan halîfe-i zamanın mukaddimât-ı vak'ayı sür'at-i mümkine ile istihbâr buyurmasına mütevakkıf bulunduğuna ve dünyada zerre kadar bir değerim olmadığı hâlde mücerred devlet ve milletime olan sadâkat ve mahabbet-i kemterâneme bir mükâfat olarak bu türlü mesâil-i mühimmenin 'atebe-i âsmân-mertebe-i zıllu'llâhîlerine 'arzına tenezzülen ve merhameten terhîs buyurulduğuma binâen bu tafsilât ile tasdi'-i ser-i ma'âlî-efser-i şehriyârîleri'ne mücâseret eylediğim muhât-ı (ilm-i) 'âlem ârây-i hüdâvendigârîleri buyuruldukta ol-bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde emr-ü ferman ve lutf-u ihsân şevketlu kudretlu azametlu ve merhametlu velîni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız pâdişâh-ı 'âlemiyân velîni'met-i cihân efendimiz hazretleri'nindir.

Fî 23 Ramazan, sene 1300, fî 16 Temmuz, sene 1299

Çâker-i mahsûs-ı hazret-i şehriyârîleri,
(Mühür)
NAMIK
MEHMED KEMAL

DXCIII. — DXCVI.

Kemal, kendisine İkinci Rütbe-i Osmânî Nişânı verilmesinden dolayı aşağıdaki mektubunda Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e teşekkür ediyor. Mektuplardan ilki, teşekkür nâmesinin takdimine vâsıta olan zâta yazılmıştır; esasen nişan tevcihini de bu makam vâsıtasıyle haber almıştır.

Teşekkür mektubunda, 'Abdü'l-Hamîd'e ile'l-ebed saltanat temennî eden Kemal, ona, sadâkatinden bahsederek, türlü taltiflere müstagrak edildiğinden, gör-

düğü merhametten, bu def'a bir de nişan i'tâsı ile iftihar vesilesi verildiğinden duyduğu minneti bildirmektedir.

Gerek 'arîzayı takdim edecek zâta, gerek Sultan Abdü'l-Hamîd'e yazılan mektup, Yıldız Sarayı evrâkı arasındadır ve Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bâzı Mektuplar*, *Belleten*, c. XI. nu. 42, Nisan, 1947, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1947, s. 280 v.d.). Mektubu bu basımla İ. E. M. Kemal tarafından ayni evrâktan istinsâh edilen ve İstanbul Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının husûsî kütüphânemizdeki fotokopisini karşılaştırarak neşrediyoruz.

Rif'at Bey, İstanbul'dan uzaklaşmak, me'muriyyetle bir başka yere ta'yin edilmek isteğindedir; resmî işleri dolayısıyle Sakız'a gideceği sırada yazdığı 16 Ağustos tarihli mektubunda Kemal, dâmadının Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde bir yere, Sakız Defterdarlığı'na, veyâ Nâfi'a işleri ile alâkalı bir işe ta'yinini düşünmektedir; Sakız'a seyahati dolayısıyla bu mes'eleleri anlayacak, Rif'at Bey bu iki me'muriyyetten birini ona göre seçecektir. Aydın'a ta'yin edilen Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi ile de haberleşme imkânlarını hazırladığını bildirmektedir [1].

Kemal, içindekileri kısaca anlattığımız bu mektubundan onbeş gün sonra Sakız seyahatinden döndüğü sırada *Eser-i Nüzhet* vapurunda yazdığı mektubunda, kolera yüzünden ihdas edilen karantina sebebiyle haberleşmelerinin aksadığından, *Vakit* gazetesinde aleyhinde neşriyatta bulunulmasına ehemmiyet vermediğinden, Ernest Renan'ın *İslâmiyet ve Ma'ârif* adı ile basılmış olan konferansına tenkidini bitirmekle berâber beğenmediğinden, kendisine rütbe verilmesi münâsebetiyle yazdığı teşekkürnâmelerin sûretlerinin Muhâsebeci ile, Hüseyin Hilmî Efendi'de mevcut olduğundan bahsetmektedir.

Mektupların ikisi de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 172, 173.)

593. Mabeyn Başkâtipliği'ne

4. VIII. 1883

Sa'âdetlu Efendim Hazretleri,

Mazhar olduğum 'âtıfet-i celîle-i velînı'metim'in tebşîrine ibzâl buyurulan inâyât-ı 'aliyye-i kerîmânelerine bilhassa 'arz-ı şükrân ile berâber melfûf olan 'arz-ı hâlin 'atebe-i âsmân-mertebe-i hazret-i

[1] "Aydın Vilâyeti Mektubculuğu Rütbe-i Sânîye Sınıf-ı Sânîsi ile Vâlî-i Vilâyet Devletlu Nâşid Paşa Hazretleri'nin kitâbet hizmetinde bulunan izzetlu Hüseyin Efendi'ye (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5409, 12 Ağustos, 1883).

zıllu'llâhî'ye ref' ve takdîmine vesâtet-i 'aliyyelerini temennî ederim. Ol bâbda emr-ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî Selh-i Ramazan, sene 300, fî 23 Temmuz, 99

Bende,
Midilli Mutasarrıfı,
(Mühür)
NAMIK
MEHMED KEMAL

594. SULTAN 'ABDÜ'L-HAMÎD'E

4. VIII. 1883

Mübârek ve mu'allâ âsitân-ı âsmân-nişân-ı cenâb-ı şehriyârî'ye ma'rûz-ı 'abd-i kemter ve çâker-i hâk-berâberleridir ki,

Cenâb-ı hak nişâne-nişân-ı meydân-ı 'izz-ü şân ve râtibe-fermây-i vesâ'il-i fahr-ü ünvân olan zât-ı kudsiyyet-simât-ı hazret-i pâdişâhî-leri'ni ile'l-ebed serîr-i şevket-me'âsir-i cihan-dâverânelerinde ta'yin-fermây-i merâtib ve terakkî-bâhşây-i me'âdib-i[2] cihâniyân buyursun. Bâb-ı ihsan-meâb-ı cenâb-ı şehenşâhîleri'nde kılâde-bend-i 'ubûdiyyet ve nişâne-nümây-i sadâkat olmakdan başka dünyâda hiçbir değerim olmadığı hâlde hâk-i siyâhı sîm-ü zer ve seng-i ḫasîsi cevher eden nazar-ı kimyâ-eser-i mülûkâneleri'nin imâle-i 'avâtıfiyle kıymetsizleri kıymetlendirmek şânından olduğu için müstagrak-ı envâ'-i taltîfâtı ve mütehayyir-i îfây-i teşekkürâtı olduğum merâhim-i mâlâ-nihâye-i hüdâvendigârîleri'nden bir de nişân-ı zîşân ile behre-yâb-i mefharet buyurulmaklığıma şeref-ta'alluk eden irâde-i seniyye-i mülûkâneleri tebşîrâtı, sâmi'a-nüvâz-ı 'ubûdiyyet olmuş ve hadd-i zâtında lisân, ed'iye-i tevâfür-i şân ve iclâl-i şâhâneleri'ne ve can ise hidemât-ı fâhire-i mülûkâneleri'ne vakfedildiğinden ma'raz-ı mahmedette tekrîr-i acz ile istid'ây-i afv ve merhamet ve 'arz-ı 'ubûdiyyet ve darâ'atten başka bir çâre kalmamış olduğu muhât-ı ilm-i âlem-ârây-i hazret-i zıllu'llâhîleri buyuruldukda ol bâbda ve her hâlde emr-ü fermân ve lutf-u ihsân şevketlu kudretlu 'azametlu, merhametlu velîni'met-i

[2] Krş., mearib

bî-minnetimiz pâdişâhımız, pâdişâh-ı 'âlemiyân velînî'met-i cihan efendimiz hazretleri'nindir.

Fî Selh-i Ramazan, 1300 ve fî 23 Temmuz, sene 1299

Nişânedâr-ı 'ubûdiyyet
ve râtibedân-ı sadâkat-i mülûkâneleri olan
çâker-i mahsûsları,

(Mühür)
NAMIK
MEHMED KEMAL

595. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

16. VIII. 1883

Rif'at'ciğim,

Geçen hafta sana birşey yazamamıştım. Esbâbını pederin mektubundan anlarsın. Bu hafta da yine uzun birşey yazamayacağım; şimdi *Yalı-köşkü* ile Sakız'a gidiyorum. Buranın Nâfi'a işleri fenâ birşeydir; fakat hâlâ herifin azledileceğine emniyyet hâsıl olamaz. Hüseyin ile lakırdı ettim; benimle de seninle de muhâbere edecektir; alacağımız netice üzerine konuşuruz. Sakız'da Defterdâr'ın işini anlarım da, ânın üzerine hangi(sini) tercih edecek isen, âna teşebbüs ederiz. Karantine belâsından kurtulabildik. Bakalım, bu sefer bir hastalık daha geçirmek muhâtârasından kurtulabilecek miyiz[3]?

Feride'nin, Ekrem'in gözlerini öperim. Âile a'zâsının umûmuna 'arz-ı hulûs..

4 Ağustos, sene 99
KEMAL

[3] Mektubun yazıldığı tarihte Beyrut, İskenderiye, Kıbrıs, İzmir v.s. birçok yerlerde kolera salgın hâldedir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 6501, 3 Ağustos, 1883 tarihli v.d. nüshalar).

596. Menemenli Rif'at Bey'e

1. IX. 1883

Rif'at'ciğim,

11 Ağustos, sene 99 tarihli mektubun da geldi. İzmir'den, Sakız'dan kâğıt gönderemediğime teaccüb etme! Karantine, posta işlerine o derece şaşkınlık verdi, ki, vapurun ne vakit geleceğini, ne vakit gideceğini kimse bilmiyordu. Sakız'da sana bir mektup başladım; yarım satır yazdım, Defterdâr geldi; ne ile meşgûl olduğumu sordu. Eve mektup yazıyorum dedim. Vapur şimdi kalktı buyurdular; hâlbuki ben daha vapurun geldiğini o dakikada haber almıştım.

Vakit'teki hezeyânın İcâbına bakıyoruz. Şimdilik işi, it ṭalaşında mâhir bir vâsıtaya tevdî' ettik. Yakında bir netice hâsıl olur zannederim. *Bend* için hiç hiddet etmedim desem, inanır mısın? Tabî'atim gittikçe yükseliyor; köpek hırıltısından hiç müteessir olmamağa başladı. Ettiğim teşebbüs, zâten öyle tereslerin sözü ile halel bulmak şanından olmayan nâmûsumu ikmâl için değil, yalnız had bildirmek içindir. İş, 'âlem-i bâlâ'ya kadar aksediyor, bakalım, ne hâsıl olur.

Renan Müdâfa'ası bitti; fakat bir tarafa gitmedi. Tashîhi güç, şakaya gelir şeylerden değil; Haci İbrâhim Ağa ile bahsetmeğe benzemez[4]. Teşekkür-nâmelerin sûreti bende yok[5]. Muhâsebeci'de, Hüseyin'de var; ânlardan isteyebilirsin. Sen buraya gel de, Mahmud Bey'in mektubunu o zaman yazarız. Hikmeti var da, ânın için. Kalemleri, Hoca İbrâhim'in hezeyanlarını berâber getirirsin. Siz efendilerimiz bir hayli uzadınız. Sebeb parasızlık ise, o belâ herkesin

[4] Kemal, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni bitirince, Sultan Abdü'l-Hamîd'e sunmayı düşünmüştü (Bk., 21 Temmuz, 1883 tarihli mektubu, nu 588, s. 308); tamamladığı bu eserini beğenmediği anlaşılıyor. Kemal'in *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ni neşreden Prof. Fuad Köprülü (Ankara, 1962), bunun ikinci cildini, E. Renan'ın konferansının Fransızca metni ile karşılaştırmış, Kemal'in fikirlerinin tahlil ve tenkidine ayırmıştır. Kemal'in, bu konferanstaki birçok fikirleri anlayamadığı neticesine varmıştı; bütün malzemesi hazır olan bu ikinci cildi, Kemal'i küçük düşüreceği için bastırmak istemediğini dâimâ üzülerek söylerdi. Hocam, Kemal'in de bu eserini beğenmediğini anlatan yukarıdaki cümlelerini gösterdiğim zaman, "Demek ki farkında.." diyerek, sevinmişti.

[5] Sultân 'Abdü'l-Hamîd'e gönderdiği, bu eserimizde mevcut 28 Temmuz ve 4 Ağustos, 1883 tarihli mektuplar (Nu. 592, 594, s. 312, 315).

başında var; ma'mâfih muhâsebeci Efendi ile bir sûret-i sulhiyye bulmak iktizâ eder. Kendisine yaz, benim ne vakit Midilli'ye geleceğim ma'lûm değil.. Bâkî duâ..

20 Ağustos, sene 99

KEMAL

Ağzının suları aksın; Pilmar önünde, *Eser-i Nüzhet*'in üst köşkünden..

DXCVII. — DC.

Aşağıdaki mektuplarından ilkinde Kemal, kızına uzun zamandır mektup yazamadığından, karantinanın buna sebep olduğundan bahsederek, kendisi aleyhinde neşriyatta bulunan Haci İbrahim Efendi ile alay maksadiyle çok uzun bir cümle yazarak, neticede sihhat ve âfiyyette olduğunu söylüyor. Mustafa Âsım Bey'e gönderilen ikinci mektup da Midilli'de bulunmadığı sırada, seyahati sırasında yazılmıştır. Ancak kendilerince bilinen bâzı işler üzerinde durulmaktadır.

Yine Mustafa Âsım Bey'e, bundan bir hafta sonra yazdığı mektubunda Kemal, Midilli'ye dönmüştür; Sandık'la ve Mustafa Âsım Bey'le Nef'î Efendi'yi alâkadar eden bir mes'eleye dokunuluyor; bu çözülmesi imkânsız birşeydir. Sâbık Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve hâlen Aydın Vilâyeti Vâlisi Nâşid Paşa vâsıtasıyle, işi halledeceği kanaatindedir.

Rif'at Bey'e gönderilen 8 Eylûl tarihli mektuba göre Kemal Midilli'ye dönmüş, gâliba Midilli'den, Muhâsebeci, istenilen parayı İstanbul'a göndermiştir. Almanya'ya askerlik tahsili için yollanılmasından vaz geçilen Ali Ekrem dedesi Mustafa Âsım Bey'in yanında kalacak, Arabî ile pek meşgûl olmayacak, kelâm ilmi tahsil edecektir. Yakında Midilli'ye gideceği anlaşılan dâmadına kırmızı mürekkeb ve çavuş-üzümü ismarlamaktadır.

Kemal'in husûsî hayatını, âilevî münâsebetlerini aydınlatması bakımından mühim olan bu mektuplarının dördü de Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında ve kendi elyazısı iledir (Nu. 457, 635, 644, 339).

597. FERİDE HANIM'A

1. IX. 1883

İki Gözüm Çiçik Ala'cığım,

Göydün, işte seni haftalarca, mektupsuz bıraktım. Yapayım, kakayım, bu domuş karantine vapur vakti belli olmaz ki.. El-hamdü li'llâh âfiyetteyim. Fakat sizin İstanbul seyahati biraz daha uzar ise, Hoca-

mız İbrâhim Efendi Hazretleri'nin hocası olan eski münşiyân-ı kirâm gibi biz de, "Eğer taraf-ı hâtırımızdan suâl-i şerif erzânî buyurulur ise, el-hamdü li'llāh-i Te'âlâ vücûd-i mûrânemiz dâire-i sihhat ve âfiyette ber-karâr olub, hasretinizden başka bir endişemiz yoktur" diye, sayıklamağa başlayacağız.

Vâlidene selâm, Hanımefendi'ye 'arz-ı hümet, Bedî'a'cığımın gözlerini öperim.

20 Ağustos, sene 99
KEMAL

598. MUSTAFA ÂSIM BEY'E

1. IX. 1883

Velînî'met,

Kaz-dağı için Sabrî Bey ile ba'zı lakırdılar etmiştim. Bânû Gürcü Efendi'ye iki mektup leffettim. Ehemmiyyetli bir iştir; istihsâline muvaffakıyyet de güç birşey değildir. Yapılırsa çok şey kazanılır.

El-hamdü li'llāh-i Te'âlâ afiyyetteyim. Çâresiz, mülhakāta çıktım. Midilli'ye ne zaman avdet edeceğimi bilemiyorum. Bâkî duây-i hayr..

20 Ağustos, sene 99
N. KEMAL

Yunus Efendi için irâde mektubu takdim ediyorum.

599. MUSTAFA ÂSIM BEY'E

8. IX. 1883

Velînî'met,

Şimdi devirden avdet ettim. Dört kıt'a lutuf-nâmelerini birden aldım. Biri 18, ikisi 25 Ağustos, sene 99, biri de 3 Zi'lka'de, sene 1300 tarihli idi. Ligor Mandre emlâkinin havâle ile satılmasına imkân yoktur. Sandık'a havâle kabûlünü değil, ashâbı mahallinde olan koyunların

te'diyesini bile men'ettiler. Gerek Nef'î'nin ve gerek Efendimiz'in[1] havâleleri için, Nâşid Paşa Hazretleri'ne bu hafta yine mürâca'at ederim. Ahbablık, muahharen zuhûr eden bir vesîle ile bir kat daha te'ekküd eylediğinden, havâlelerin nekadar mümkün olursa o kadar sür'atle verileceğinden eminim.

Beybabacığım, yine gâlibâ beni geveze geveze söyletip de eğlenmek istediniz; hiç adam oğluna, "Seni hahambaşı-zâde yerine koydum" demekte ma'nâ var mıdır ya? Bâkî duây-i hayr efendimiz..

27 Ağustos, sene 99
N. KEMAL

Havâle ile Ligor Mandre çiftliğini almak, benim anladığım gibi değilse, bu hafta avdet edecek olan Rif'at oğlunuza izâhat ihsân buyurursunuz.

600. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

8. IX. 1883

Rif'at'ciğim,

Bir alay mektubun geldi; fakat elime bu gün geçti; çünki Yunda'dan bu gün avdet ettim. Muhâsebeci Efendi, istediğin parayı göndermiş. *Osmanlı* postasında senin nâmına olarak bir poliçedir. Benim kâğıtlar ise, yine Abdullah Bey[2] nâmına olacağından Muhâsebeci Efendi tarafından sana gönderilen mektubu aramak lâzım gelir. Ekrem, tabî'î büyük pederinin yanında kalacaktır. Okuyacağı ders ise, zâten ilm-i kelâm olacağından, Arabî ile ziyâde uğraşmasına lüzum yoktur. Buraya geldiğin zaman, etrâfiyle konuşuruz. Gelirken bana la'l getir, hem güzel ezdir; zamkı ziyâde olsun. İçine tuz konulsun, Firenk la'li karıştırılmasın. Çavuş üzümü tavsiyesine ihtiyaç yoktur yâ..

[1] "Efendimiz" ifâdesi ile, herhâlde, muhtelif mektuplarında bahsi geçen Şehzâde Vahideddin ve Kemâleddin Efendiler'e âit havâleleri kasdetmiştir.

[2] Rif'at Bey'in ağabeyi.

Çocuklara selâm, âile ashâbına kezâlik.. Vallâhi Rif'at, bir milyon şey söyleyeceğim, vapura vakit de var; fakat yazı yazmağa vaktim yok.. Başkasına da söyleyip yazdıramam ya! İşte o kadar..

27 Ağustos, sene 99
KEMAL'İN

DCI. — DCIII.

Kemal'in aşağıdaki telgrafları ve mektubu, resmî işler dolayısiyle Bahrîye Nezâreti'ne gönderilmiştir; bu tarihte Bahrîye Nâzırı, Bozca-adalı Hasan Hüsnü Paşa'dır [1].

Midilli Mutasarrıflığı'na Komodorluk vâsıtasıyle, Bahrîye Nezâreti'nden alınan emre göre *Eser-i Nüzhet* vapurunun Sakız'a, *Müjde-Resân*'ın ise Midilli'ye gönderilmesi hakkında emir verilmiştir. Bu değiştirmenin sebebi anlaşılamamıştır; çünki Sakız'da, *Eser-i Nüzhet*'in göreceği işi, *Müjde-Resân*'ın da îfâsı mümkündür. Midilli'ce *Eser-i Nüzhet*'in geçimi te'mîn edilmektedir; bu vapur lüzum görüldüğü takdirde Sakız'a yollanılabilecektir; fakat *Müjde-Resân* Midilli'ye verildiği takdirde Kemal, bu vapur mürettebâtının i'âşesinin de Midilli'ce te'mininin imkânsızlığını, böyle bir emrin yerine getirilmesi için Bahrîye Nezâret'inin *Müjde-Resân*'ın tahsisâtının başka yerden Midilli'ye naklinin lâzım geldiğini bildiriyor.

Bu haklı ve yerinde isteğe karşı, ertesi günü Bahrîye Nezâreti'nden Midilli Mutasarrıflığı'nı tahkir eden bir telgraf gönderilmiş, Kemal buna cevap olarak aynı günde yazdığı resmî mektubunu yollamıştır. Bahrîye Nezâreti'ne hitâbeden mektupta, irâde-i mahsûsa-i hazret-i pâdişâhî ile nasbedilen bir me'mur olması sebebiyle uğradığı hakâreti üzüntü ile karşılıyor. Bahrîye Nezâreti'nin ilk telgrafında emrin irâde-i seniyye gereğince verildiği tasrih olunmamış, şimdilik kaydi konulmuş, ikinci telgrafta irâde-i seniyye'nin emri olduğu bildirilmiştir. Mektubun ilk dört paragrafında işte bu ifadeler üzerinde durulmakta, Pâdişâh'a âit bir emrin neden saklanılmasına lüzum görüldüğüne, böylece evâmir-i pâdişâhî'ye müdâhale edildiğine temâs olunmaktadır. Nezâret'in hiddetine sebep olan noktalardan biri Kemal'in, telgraftaki, "*Eser-i Nüzbet*'teki askeri aç bırakmamağa başladım" ifâdesidir; bu münâsebetle Kemal, Bahrîye efrâdının aç bırakılmasından neleri kasdettiği hakkında bilgi veriyor. Te'dîbinin, bir Mutasarrıf olması sebebiyle Bahrîye değil, Dâhilîye Nezâreti'ne âidliğini, Bahrîye Nezâreti'nin kendisini te'dip için böyle hakâret edici bir telgraf göndermeğe salâhiyeti bulunmadığını bildirmektedir.

Aşağıdaki iki telgraf ile mektup metni, İnkılâb Müze ve Kütüphânesi'nde K-139 numarada kayıdlı yazma *Şiir ve Mektuplar Mecmuası*'ndadır; buradan naklen Prof. Mehmed Kaplan tarafından neşredilmiştir (*Ülkü* mec., c. I., nu. 7, 1 İkincikânun, 1942). Bu tab'dan faydalanan M. Cemal Kuntay'ın eserinde de mevcut olan mektupları (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 550 v.d.), ilk basımından almış bulunuyoruz. Kuntay neşrinde, *Ülkü* mecmuasının numarası 1., basım yılı 1943 gösterilmiştir.

[1] Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s. 788.

601. Bahrîye Nezâreti'ne (Telgraf)

9. IX. 1883

Komodorluk *Eser-i Nüzhet*'i muvakkat olarak Sakız'a ve *Müjde-Resân*'ı buraya göndermek için emir aldığını söylüyor. Kullarına şimdilik *Eser-i Nüzhet*'in o kadar lüzumu yoktur. Bir mühim mes'ele var ise, istenildiği cihete gönderebilirim; fakat maksad Sakız'ı muhâfaza ettirmek olduğu hâlde, *Müjde-Resân* dahi o hizmeti *Eser-i Nüzhet* kadar îfâ edebilir.

Şu kadar var ki *Eser-i Nüszhet*'teki askeri aç bırakmamağa başladım. Ay döndükçe her vapuru beslemekten ise Midilli âcizdir. Asâkir-i bahrîye'ye merhamet çâkerelerinden ziyâde Efendimiz'e düşer. *Müjde-Resân*'ın tahsîsâtı başka yerden alınarak buraya gelmesine emir verildiği hâlde kabûle hazırım.

28 Ağustos, 99
Kemal

602. Bahrîye Nezâreti'ne (Telgraf)

12. IX. 1883

Eser-i Nüzhet'e dâir 29 Ağustos, 99 tarihli telgraf-nâme-i hakâret-âmîz-i nezâret-penâhîleri alındı[2]. İcâb ettirdiği îzâhat, posta ile takdim olunacaktır.

31 Ağustos, 99
Kemal

---

[2] Kemal'in bu telgrafına karşılık Bahrîye Nezâreti'nden aşağıdaki telgraf gönderilmiştir (*Ülkü*, aynı *makale*):

Midilli Mutasarrıflığı'na Cevab

10.IX.1883

Sefâin-i şâhâne mevkı'lerinin tebdîlli irâde-i seniyye iktizâsından olmasıyle, buna müdâhale etmek hatâdır. "*Eser-i Nüzhet*'teki askeri aç bırakmamağa başladım" ta'biri safsatadır; çünki sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhî'de bu âna kadar hiçbir askerin aç kaldığı yoktur ve aç kalması da muhâldir. "Her vapuru beslemekten ise Midilli âcizdir" sözü, şâyân-ı kabûl değildir; zîrâ asker-perver pâdişâh-ı bahr-ü berr, askere ânın merhameti mebzuldür. "Midilli emvâline ihâle olunan tahsîsât-ı askeriyyenin tesviyesi, cümle-i vezâif-i behiyyelerinden olup kabûle hazırım" demek, mugâyir-i akl-ü hikmettir.

29 Ağustos, sene 99
Hüsnü

603. Bahrîye Nezâretî'ne

12. IX. 1883

Şimdilik *Müjde-Resân*'ın Midilli'ye ve *Eser-i Nüzhet*'in Sakız'a celbi hakkında Komodorluk'a irsâl buyurulan emir üzerine takdim ettiğim telgrafa cevâben şeref-tastîr buyurulan telgraf-nâme-i garîbü'l-me'âl, mütâlea-güzâr-i çâkerânem oldu. Telgraf-nâme-i çâkerânemin vüsûlü, bed-bahtlığım iktizâsınca bir hiddet zamanına tesâdüf etmiş ve şahs-ı kemterânemde, irâde-i mahsûsa-i hazret-i pâdişâhî ile mansub bir me'mur telgraf ile alenen tahkir edilmiş olmasına hakikaten teessüf olunur.

Telgraf-nâme-i nezâret-penâhîlerinde, "Sefâ'in-i şâhâne mevki'-lerinin tebdîli, irâde-i seniyye iktizâsından olmasıyle, buna müdâhale hatâdır" buyuruluyor. İrâde-i şâhânenin bu merkezde şeref-te'alluk ettiği hâlde, taraf-ı âcizânemden bilmeyerek vukū' bulan bir hatâ sâdir olunca, savb-i sâmî-i âsafânelerinden irâde-i seniyye'nin bilerek "Şimdilik" ta'biri ile takyîd edilmesi ne türlü vasfa lâyık olacağının ta'yinini, insâf-ı devletlerine havâle ederim.

Mâdem ki irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî bu merkezde sudûr etmiştir, biz gibi bendegân ne makūle zerrâtız ki, Nezâret'ten Mutasarrıflık'a böyle bir irâdenin sudûru haber verilmesin de, "Şimdilik" ta'biri ile, Mutasarrıflık, irâde-i velînî'met'e karşı tatyîb, veyâ igfâl olunsun..

Ma'lûm-ı 'âlî-i dâverâneleri buyurulduğu üzre, büyük-küçük herbir me'mur, irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhî'nin ifây-i ahkâmına mecbur olarak, bir irâdeyi bir büyük me'murun küçük bir me'murdan saklaması, telgraf-nâme-i dâverânelerinde dahi buyurulan evâmir-i pâdişâhî'ye müdâhale demek olur.

Yine telgraf-nâme-i devletlerinde, "*Eser-i Nüzhet*'teki askeri aç bırakmamağa başladım" ta'biri, 'Safsatadır'; çünki sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhî'de bu âna kadar hiçbir askerin aç kaldığı yoktur ve aç kalması da muhâldir" diniliyor. Safsata hangi tarafta olduğu, nazar-i insâf-ı dâverânelerine hafî kalamaz zannederim.

Nezâret-i Celîleleri'nin, "Falan vakitte, falan yere şu kadar para yetiştirilsin, zîrâ asker aç kalıyor" ta'birini hâvî müteaddid telgraf-nâmeleri, tahrîrât-ı 'aliyyeleri, Kalem'lerde mevcuttur. Şübhe yoktur ki niyyât-ı celîle-i mülûkâne'yi tahsîle tevfîk-ı hareket olunsa, hiçbir

vakit, hiçbir asker aç kalmaz; hattâ zarûret çekmez; fakat hayfâ ki bendeleri gibi birtakım aceze-i me'mûrînin seyyiât-ı ef'âli, asâkir-i bahrîye'yi iskorpit ya'ni dâ'ü'l-hazer[3] illetinden helâk edercesine kurtlu peksimet ile geçindirdiği(ni) ve hattâ ara-sıra o kadar peksimet bulmak için bile zâbitlerinin adam dolandırmağa mecbur olduğunu, delâil-i kat'iyye ve fi'liyye ile her vakit isbâta hazırım.

Açlıktan maksad, ağıza birşey konulmayarak, birkaç günlerde envâ'-i meşâk ile can vermek ise, Cenâb-ı Hak, memâlik-i mahrûse-i hazret-i pâdişâhî'yi, ötedenberi bu musîbetten muhâfaza buyurmaktadır. Öyle olmayıb da, lâyıkıyle karnını doyurmak ise, tekrar ederim ki şu kadar vilâyet dâhilinde bulunan asâkir-i bahrîye'nin birtakımı ara-sıra birer parça peksimet ile sedd-i remak etmekte ve binâenaleyh âdetâ aç kalmaktadır.

Bahrîye Nezâret-i Celîlesi tarafından sefer hâlinde askere peksimet verilmesi için vaktiyle gönderilen emrin Kalonya'da bulunduğum, vapurun içinde olduğum sırada asâkir-i pâdişâhî'yi âdetâ aç bıraktığını ve zâbitlerinden üç-dört kişinin sadaka nev'inden bir kurban kellesini, mesârif-i müteferrıkasının müsâ'adesizliğinden dolayı kalaysız kalmış bir tencerede pişirip kemâl-i iştihâ ile ekl ettiklerinden dolayı zehirlenerek haftalarca hasta yattıklarını, yine delâil-i lâzimesi ile isbâta hazırım.

Bu hakikatler, nezd-i sâmî-i nezâret-penâhîlerinde elbette çâkerlerinden ziyâde ma'lûm olmak lâzım gelir iken, böyle, kendi kendimizi hilâf-ı hakikat bir hâle iknâ' edercesine küçük me'murlara karşı, olmadan olmayacak şeylerden bahsetmek, büyüklük şânına pek de tevâfuk etmez zannederim.

Yine telgraf-nâme-i müşîrânelerinde, "*Her vapuru beslemekten ise Midilli âcizdir* sözü, şâyân-ı kabûl değildir; zîrâ asker-perver pâdişâh-ı bahr-ü berr askere ânın[4] merhameti mebzûldür. Midilli

---

[3] "*Ülkü* mecmuasındaki kopyada iskorpit, yâni dâü'l-hazer yazılmış ise de, yanlıştır. Doğrusunun şu tarzda olması muhtemeldir: *Scrofule*; yâni dâ-ül-hanazir„ (M. C. Kuntay, s. 552, not - 17). Ḫanâzîr (خنازير), hınzır (domuz) kelimesinin cem'i, aynı zamanda, boyunda yumurta biçiminde şişlik hâlinde kendini gösteren, *scrofula* da denilen hastalığın adıdır (F. Steingass; *Persian-English Dictionary*). Doğrusunun, dâ'ü'l-ḫanâzîr şeklinde yazılması lâzım gelir.

[4] Gerek *Ülkü* mecmuasındaki, gerek M. C. Kuntay basımında, hem telgraf (Bk., bundan önceki not-2), hem mektup metninde cümle bu şekildedir. Doğrusu: *Zîrâ asker-perver pâdişâh-ı bahr-ü berr hazretlerinin* şeklinde olsa gerektir.

emvâline havâle olunan tahsîsât-ı askeriyyenin tesviyesi, cümle-i vezâyif-i behiyyelerinden olup, kabûlüne hazırım demek, mugâyir-i akl-ü hikmettir" ibâresi nazar-ı teessüf ile okunuyor. Halîfe-i zaman Efendimiz'in, pâdişâh-ı bahr-ü berr olduklarını bilmeyecek kadar câhil değilim desem, bu iddiây-i kemterânem nezd-i devletlerinde diğer bir hiddet daha zuhûrunu mûcib olmaz zannederim. Midilli'ye mahmûl[5] olan tahsisât-ı askerîyyenin emvâl-i mevcûde ile mukâyesesi dahi, çâkerlerinden ziyâde Bahrîye Vezâreti'ne âid iken, her havâleyi sellemehü's-selâm kabûl edib de, sonra, Midilli'de askeri aç bırakmamağa kâfî tahsisâtın vücûdüne zâhib olmak, işte pâdişâh-ı bahr-ü berr, şâhenşâh-ı asker-perver efendimiz hazretlerinin, âmâl-i celîle-i mülûkânelerine hizmet edib asâkir-i pâdişâhîlerini zarûretten kurtaramıyor. Zann-ı kemterâneme göre, tahsisât-ı askeriyyeyi îfâya hizmet eden sancak Midilli'dir; bununla berâber fikdân-ı vâridatı ile tahsisât-ı mezkûrenin sülüsânı bile tesviye olunamamaktadır. Takdim ettiğim telgraf-nâme, zâten asâkir-i bahrîyeyi zarûrette bırakmamak mütâlea-i hamiyyet-kârânesine mebnî idi.

Vaktiyle *Eser-i Nüzhet* için böyle bir telgraf-nâme takdim ederek, taraf-ı 'âlî-i nezâret-penâhîleri'nden dahi hüsn-i telâkkî görmüş olduğundan, yine bildiğimi doğruca beyâna cesâret etmiş idim[6]. Taraf-ı devletlerinden alıştırıldığım bir hâlin, câlib-i hakâret ve mûcib-i nedâmet olacağını düşünmemiş idim. Kadr-i sâmî-i âsafânelerinin derecesini lâyıkı ile takdir edemediğim için, temennây-i afv dilerim. Şurasının ilâvesine mecburum:

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd idâresinin Kapdan Paşa maiyyetinden tefrîkı, çâkerlerinin yeni doğduğum sıralarda devletce ittihâz olunan kavâ'id netâyicinden olarak, şimdi buranın merci'i, Dâhilîye Nezâret-i Celîlesi olduğundan, taraf-ı çâkerânemden takdim olunan telgraf-nâme, hatâ ve safsata ve hilâf-ı hikmet birtakım sözleri hâvî ise, nezâret-i müşârü'nileyhâya mürâcaat ile, çâkerlerini takdir, tekdir belki lâzım olduğu hâlde, azil ve tahvil ettirmek, kavâ'id-i hükûmete, telgraf ile tahkirden daha muvâfık olurdu gibi gelir.

Vükelây-i fihâme ta'lîm-i kâ'ide, hadd-i çâkerânemden hâriç ise de, Bahrîye Nezâreti'nde bulunan bir zâtın Midilli Mutasarrıflığı'na

[5] Krş., M. C. K., muhavvel

[6] Bk., bu ciltteki Ekim, 1881 tarihli mektup (Nu. 476, s. 103).

ta'lîm-i edeb etmesi dahi salâhiyyet hâricinde olduğunu bildiğim için, afv-ı âsafânelerini istirhâm ile, mülâhazâtın Irâdına cesâret eyledim.

31 Ağustos, 99
KEMAL

DCIV. — DCV.

'Alî Ekrem Bolayir, hâtıralarında, "Babamı, pek ziyâde deniz tutardı. Avrupa'da bulunduğu zaman Manş (Manche) denizi'ni kırkiki def'a geçmiş de, hiçbir seferinde hastalanmaktan kurtulamamış. İşte *Eser-i Nüzhet*'in ona göre sebeb-i makbûliyyeti denize dayanıklı olması ve hiç yalpa" vurmaması olduğunu yazıyor. *Eser-i Nüzhet*'i, Kemal'i memnun etmek için ta'mir ettirmiş bulunan Bahrîye Nâzırı'nın, bu gemiyi Sakız'a göndererek yerine *Aynalı-Kavak* adlı küçük, dar tekneli bir vapuru Midilli emrine verdiğini, Kemal'in bu sebeple Bahrîye Nâzırı'na şiddetli birşey yazdığını, bu tahrirâtın mündericâtını tamâmıyle bilmiyorsa da, "*Eser-i Nüzhet*'teki asker açtı, bunları doyurduk; şimdi de *Aynalı-Kavak*'ın mürettebâtını doyuracağız. Buna Midilli sancağının vâridâtı müsâid değildir." gibi hiddet, daha doğrusu işret âsarından sözleri ihtivâ ettiğini babasından duyduğunu kaydetmektedir. Kemal'e Bahrîye Nâzırı imzâsıyle gönderilen telgrafın muhteviyatını da hatırlayan Ali Ekrem, babasının buna çok hiddetlendiğini, Bahrîye Nâzırı'na cevâbın postada olduğuna dâir bir telgraf yazdıktan sonra burnundan kan boşandığını hatırlıyor ve "Babamın, hiddet edince burnundan kan geldiğini hepimiz bilirdik; lâkin bu def'a kan o kadar çok geldi ki az kaldı Kemal'i öldürecekti. Doktorlar yetişerek seyelân-ı demi güç hâl ile durdurdular" bilgisini veriyor [1]. Ali Ekrem Bolayir bu hâtıralarında bâzı vak'aları biribirine karıştırmakla berâber [2], Kemal'in biraz önce neşrettiğimiz 9 ve 12 Eylûl, 1883 tarihli telgrafı ile, Bahrîye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın 10 Eylûl, 1883 tarihli telgrafından bahsetmiş oluyor. Aşağıdaki iki mektup, bu hâdiselerin geçtiği sırada yazılmıştır.

Kime yazıldığı belli olmayan bu mektuplardan ilkinde Kemal, geçen Pazar (9 Eylûl, 1883)'de burunundan kan geldiğinden, hekimilerin tavsiyelerine uyarak iki-üç gün istirahat ettiğinden, hâlen bu tehlikeyi atlattığından bahsediyor. Mâlîye me'murları hakkında bir 'arîza göndermiştir; bu, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e takdim ettiği 28 Temmuz, 1883 tarihli 'arîzasında bahsettiği vakıf v.b. şeylere âit kiraların toplanılması hakkındaki lâyihanın bir maddesine dâir fikirlerini içine alan 'arîzası

[1] Basılmamış eserinden (S. 121) naklen, M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 548).

[2] Kemal'in, 9 Eylûl, 1883 tarihli mektubu, *Eser-i Nüzhet*'in yerine *Aynalı-Kavak* değil, *Müjde-Resân* vapurunun verildiğini gösterir. *Eser-i Nüzhet*, daha önce Vilâyet emrine alınmış ve Midilli'ye geri verilmiştir (Bk., bu ciltteki 476 numaralı mektup ve *önsöz*'ü, s. 100 v.d., not-3).

olabilir[3]. "Para takdimi için elden gelen gayretin sarfında kusur olunduğu yoktur; ne çâre ki bundan ziyâdesine imkân müsâid olmuyor" cümlesi ile, Şehzâde Vahideddin ve Kemâleddin Efendiler'e âit ve bir türlü gönderilemeyen havâleyi kasdettiğini sanıyoruz. Vergilerin toplanması için teşekkül edecek Meclis'in, kimlerden ibâret olması lâzım geldiğine dâir 28 Temmuz, 1883 tarihli 'arizasında fikirlerini bildiren Kemal, Bahriye Nâzırı'nın *Eser-i Nüzhet*'i Midilli'den alıp Sakız'a göndermesinin de, muhâtabı tarafından duyulduğu düşüncesindedir. Kemal'in, "merhamet ve inâyet-i Vilâyet-penâhîleri" ifâdesine dayanarak, mektubu Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin, Nazif Paşa'dan önceki Vâlisi Nâşid Paşa'ya yolladığını sanıyoruz.

Noksan olan ikinci mektubun da muhâtabı mechuldür; ifâde ve muhteviyatı, aynı şahsa gönderildiği zannını veriyor. Kemal, Bahrîye Nâzırı'nın, kendisini tahkir ettiği mes'elesi üzerinde durmaktadır.

Tarihsiz olan bu mektupların, *Eser-i Nüzhet*'in Sakız emrine verilmesi yüzünden Kemal ile Bahrîye Nezâreti arasındaki anlaşmazlık üzerinde durulması sebebiyle, bu hâdiseden sonra, 1883 Eylûl'ünde yazıldığını tahmin ediyoruz. Her iki mektubun Kemal'in el yazısı ile olmayan bir nüshadan kopyaları, Es'ad Çinar'da (*Defter*, nu. 4, 72) mevcuttur; bu nüshadan faydalanarak müsâ'adeleri ile neşrediyoruz.

604. NÂŞİD PAŞA'YA

Eylûl, 1883

Ma'rûz-ı Çâkerleridir,

Geçen Pazar günü, biribirini müteâkib altı def'a burnumdan kan geldiğinden, hekimlerin tavsiyesi üzerine iki-gün inzivâya mecbur olmuştum. Bihamdihi-Te'âlâ, âriza hemen ertesi gün mündefi' olmakla ve etıbbânın tavsiye ettiği ihtiyat zamanları da iki gün evvel hitâm bulmakla, biraz iş çıkarabildim. Takdim ettiğim ma'rûzâttan Malîye me'murları hakkında olan [4] numaralı 'arîza-i çâkerânemi, sûret-i mahsûsada merhamet ve inâyet-i vilâyet-penâhîlerine tavsiye ederim. Para takdîmi için elden gelen gayretin sarfında kusur olunduğu yoktur; ne çâre ki, bundan ziyâdesine imkân müsâ'id olmuyor. Şûrây-i Bahrîye ile, devletlu Nâzır Paşa hazretlerinin keşkül tutarak dilendikleri Kasım-Paşa arsızlığı, elbette, nezd-i âsafânelerinde dahi mûcib-i teessüf olmuştur. Meclis a'zâlığı o yolda icrâ edilecek ise söğüb saymakta daha mâhir küfür kapdanları bulunabilir zannederim. Her ne hâl ise, bakalım takdim ettiğim cevâb üzerine ne buyuracaklar. Şimdilik, başka şâyân-ı 'arz birşey yoktur.. Ol bâbda..

[3] Bu ciltteki 592 numaralı mektup (S. 311 v.d.).

[4] Bu sıra noktalar, mektubun aslında da vardır.

605. NÂŞİD PAŞA'YA

Eylûl, 1883

Mevt-i şâdîye uğrayacak kadar meserret ile yazılmış bir 'arîzaya, kederden telef olacak kadar me'yûsiyyet ile tahrir olunmuş bir diğer 'arîza terdif eylemek de, çâkerlerine mahsus olan âlâm-ı bed-baht-ânedendir. Bu bed-bahtlığa merhameten, zîrdeki tasdi'âtım afv-ı sâmî-i fahîmânelerine mazhar olur zannederim.

Bu günlerde bilmem her neden ise, Bahrîye Nezâret-i Celîlesi, çâkerlerini tahkir etmek merâkına düşmüş.. Şûray-i Bahrîye'den tanzim olunan bir mazbatada, hakk-ı çâkerânemde buranın Rumları'nı, hükûmet-i seniyye aleyhinde tahrik etmek gibi bir hiyânet-i vatan isnâd olundu. Dünyada her türlü ta'rîzât ve teşnî'âta ve her nevi' ithâmât ve beliyyâta dûçar olabileceğimi düşünürdüm; fakat sevâbık-ı ahkarâneme nazaren, Rum tarafdârlığı isnâdına uğrayacağımı ve böyle bir hakâreti ise, derece-i hamiyyetlerini, mes'ele-i sâbıkada tamâmiyle göstermiş olan Bahrîye takımından göreceğimi, hayâl ve hâtıra getiremezdim. Bahrîye'ce, buna da kanâ'at buyurulmadı; devletlû Nâzır Paşa Hazretleri, çâkerlerini, dâirelerinden bir uşak terbiye eder gibi, tekdir ve tahkire tenezzül buyurdular. Hem de, bu tekdir ve tahkir, resmî ve açık bir telgraf-nâme ile vâki' oldu. Zâten, "*Her ki zahmî hored elbette figānî dāred*" ma'zereti[5] müsellem olduktan başka, abd-i kemterleri dahi tezlil husûsunda, meslek-i sâmî-i âsafânelerinin âciz ve fakat en müstekîm ve müstedîm bir sâlik-i ma'rûfu olduğumdan ve bununla berâber yine o meslek-i hakikat netâyicinden olarak [6]

DCVI. — DCVIII.

Kemal, 21.VII.1883 tarihli mektubu ile Rif'at Bey'e Petersburg Sefiri Şâkir Paşa'ya gönderilmek üzre bir mektup yollamıştı; aşağıdaki mektuplarından ilkinde bu mes'elenin araştırılmasını istiyor.

[5] "هر که زخمی خورد البته فغانی دارد": Yara alan her kimse, elbette figān eder.

[6] Mektubun devâmı yoktur; sonunda "eksiktir" kaydi vardır.

Ayni tarihe âit ikinci mektubunda Ernest Renan'ın *İslâmiyet ve Ma'ârif* adıyla neşredilen konferansı hakkında yazdığı *Renan Müdâfa'âsı* adlı tenkidini henüz tashihten geçirmediğini, Avrupa'ya ismarladığı kitaplar gelince tamamlayacağını, *Vakit* gazetesinin aleyhindeki neşriyatı dolayışıyle dâvâ açıp açmamak husûsunda kendi ta'biri ile Âlem-i bâlâ'ya mürâca'at ettiğini, aldığı emre göre hareket edeceğini bildirmektedir. Nâilî'ye nazire olduğundan bahsettiği,

Hevây-i aşk ile kûy-ı nigâredek gideriz
Yem-i cünûna ki düştük kenâredek gideriz

matla'lı *gazeli*'dir; ayni kâfiyede Herkesli Ârif Hikmet'in de,

Hadîka-ı hat-ı müşkîn-i yâredek gideriz
Nesîm-i gülşen-i aşkız bahâredek gideriz

beyti ile başlayan bir *gaze'li* vardır[1]; mektubunun son paragrafında, bu gazelinin Rif'at Bey'deki şiir mecmuasında kayıdlı olduğunu yazıyor.

Kemal, kızına gönderdiği mektubunda küçük yaştaki Fıtnat'ın ifâdesini taklidle, onun ta'biri ile uzun etekli elbise (Şinşin) giyen, zevcesi Nesîme Hanım (Şinşin Anna)'ın Midilli'ye gelmelerini beklediğini anlatıyor.

İçindekileri kısaca anlattığımız bu mektupların üçü de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 217, 163, 418).

606. Menemenli Rif'at Bey'e

15. IX. 1883

Beyimiz,

Petersburg Sefiri Şâkir Paşa'dan hâlâ mektubuma cevab gelmedi[2]. Mektubumu elbette göndermişsindir. Cevab gelmemesine ise, bir ma'nâ veremiyorum. Acabâ *congé* zamanı olub da, Petersburg'ta değil midir? Şuracığını tahkik et de, bana havâdis, veyâ ta'bir-i sahîhi ile haber-i hakikat getir.

3 Eylûl, sene 99

Kemal

---

[1] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâp Kitabevi, 1941, s. 217. Müellif, Nâilî'nin gazelinin,

Hevây-i aşka uyub kûy-i yâredek gideriz
Nesîm-i subha refîkız bahâredek gideriz

matla'ını da kaydetmiştir.

[2] Şâkir Ahmed Paşa (1838-1899). Harbîye'den me'zundur. Türk-Rus harbi'nden sonra Orhânîye Başkumandanlığı'na, iki sene sonra Petersburg Sefirliği'ne getirilmiş, bu vazifede on yıl kalmıştır (İbrâhim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 365).

607. Menemenli Rif'at Bey'e

15. IX. 1883

Rif'at'ciğim,

Mısır'a, *Nemçe*'ye tevdî' ettiğin mektupları aldım. Allâh verse de, önümüzdeki hafta yine mektupla geçiştirilmese.. Evvelki mektuplarıma bak, istediğim şeyleri unutma! *Renan Müdâfa'ası*, hâlâ tashih olunup da gitmedi. Avrupa'dan bir-iki kitap ismarladım, gelmedi. Lâzım idi; fakat ânlardan sarf-ı nazar etmek de kābildir. Hele gel de konuşuruz.

Ben, *Vakit* gazetesine ikâme-i da'vâ etmedim. Edeceğim hareketi, bi'l-vâsıta 'âlem-i bâlâ'dan sordum. İkâme-i da'vâya hazır bulunduğumu da söyledim. Ne emr alır isem, tabî'î âna tevfîk-ı hareket ederim.

Ârif Hikmet'in *gazel*'i eskidir. Bizim eski şâirlikler zamânında söylenmiş âsârdan, eski Nâilî'ye nazîredir. Bizim, sizdeki mecmua karıştırılsa, ânda da o yolda bir gazel bulunabilir[3]. Bilmem, hangisi müreccahtır? Bâkî şimdilik bu kadar.

3 Eylûl, sene 1299

Kemal

608. Feride Hanım'a

15. IX. 1883

Hepsi hanım kızım, artık "şise istiyolar", uzun olmadı yâ.. Akşam Fitiş yanıma geldi. Bebek Ala'sı, Çiçik Ala'sı, Nivat Bey'i, Amca Bey'i ye vakit geleceğini soruyor. Şinşin Anna'yı, şeni istiyor.

Şimdilik bu kadar... Önümüzdeki hafta da görünmezsen, eski pabuçlarım kadar payları alırsın. Hanımefendi'ye 'arz-ı hürmet, vâlidenin gözlerini öperim. Bâkî duâ..

3 Eylûl, sene 99

Baban,

Kemal

[3] Bu *gazel*, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda (S. 99) vardır. Nâ'ilî'nin bu meşhur ve besteli *gazel*'inin birinci ve dördüncü beyitleri, *Semâ'î* başlığı ile Hâşim Bey'in *Şarkı Mecmuası*'nda kaydedilmiştir (İst., 1280, s. 245).

DCIX.

Kemal, kime yazıldığı bilinmeyen, fakat muhteviyâtı gözönüne alınınca eski, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, hâlen Aydın Vâlisi Nâşid Paşa'ya gönderdiğini tahmin ettiğimiz mektubunda bilhassa Bahrîye Nezâreti ile alâkalı mes'eleler hakkında bilgi vermektedir. Sâdık Bey adındaki şahıs, elinde mevcut iki vapuru bir İngiliz'e sattığını iddiâ ile, İngiliz bayrağı altında işlettiğinden, seyr-ü sefere bu şekilde devâmı, hitâbettiği şahsa âit makâm tarafından men'edilmiştir. Kemal de, biri Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Kürd Said Paşa zamânında olmak üzre üç Yunan, bir Amerika gemisini Ticâret-i Bahrîye Kânûnu'ndaki maddelere dayanarak müsâdere etmiştir. Sâdık Bey'in kendi adına aldığı, İzmir ahâlisine hisse senedlerini dağıttığı iki vapur, hisselileri tarafından bir şirkete âit gibi kabûl ve halk bu vapurlara binmeğe, diğer vapurlar ile yolculuk etmemeğe âdetâ icbâr olunmaktadır; elinde böyle bir şirketin teşkili husûsunda resmî vesikalar yoksa, hakkında dolandırıcılık muâmelesi olunabileceği hakkında muhâtabını îkâz ediyor. İngiliz bayrağı altında sularımızda işleyen gemilerin de usûlsuz hareketlerine dokunarak, bu ticâret gemileri ile alâkalı yolsuz hareketler hakkında bilgi vermektedir.

Bir başkasının yazısı ile olan, Kemal tarafından düzeltilen mektubun kopyası Es'ad Çınar'dadır (*Defter*, nu. 78); bu kopyadan istinsah ettiğimiz mektubu, müsâ'adeleri ile neşrediyoruz.

609. Nâşid Paşa'ya

21. IX. 1883

Ma'rûz-ı Çâker-i Mahsuslarıdır,

2 Eylûl tarihi ile ihsan buyurulan âtıfet-nâme-i mün'imânelerini kemâl-i fahr-ü mesâr ile aldım. Pazar günü burnumdan biraz kan gelmiş ve etrafta bulunan bendegân-ı devletleri ile etibbayı, gûya damla yâkut zâyi' oluyormuş gibi, telâşa düşürmüş idi. Bihamdihi Te'âlâ hiçbir şeyim kalmadığı hâlde hâlâ uzun uzadıya yazmaktan men'ediyorlar; binâenaleyh kulunuz da, 'arîzamı söyleyip yazdırıyorum.

Sadr mes'elesinde luften ve tenezzülen kulunuza tahmil buyurulan vesâtet, vatan ve millete bir hizmet olduğu için, hem kabûlü ile ve hem de neticesinin husûlü ile, cidden ve hakîkaten müftehir olduğumu be-tekrar arzederim.

Ne yapalım velîni'met.. Cenâb-ı Hak, arada bir imtizâc-ı ruhânî halketmiş, Efendimiz'in kulunuz ile, veyâ kulunuzun Efendimiz ile

müşterek bir işimiz olunca, edilen teşebbüslerin hiçbiri neticesiz kalmıyor. Makām-ı Sadâret'e yazılan arîza, pek güzel idi; *Nemçe* vapuru ile geldi. Okudum. Takdim olunmak üzre, yine *Nemçe* vapuru ile Nebil Bey bendelerine yetiştirdim. Fevka'l-'âde mûcib-i memnûniyyet olacağından emînim.

Müsâ'ade-i âsafânelerine magrûren, biraz da vapurlar mes'elesinden bahsedeceğim. Aldığım rivâyet sahih ise, Yahya Hayâtî'nin imtiyazı üzerine, İzmir'e, Sâdık Bey nâmında bir habis, elinde bulunan iki vapuru gûyâ bir İngilizli'ye satmış olmak bahânesi ile, cebren ve İngiliz bayrağı altında olarak işletmek dâ'iyesinde bulunmuş ve taraf-ı devletlerinden dahi bi-hakkin men' buyurulmuş..

Evvelâ bu vapurlar birinci cild *Düstûr*'un dörtyüzaltmışaltıncı sahifesinden başlayan *Ticâret-i Bahrîye Kānûn-Nâme-i Hümâyûnu*'nun birinci ve ikinci maddelerine tevfîkan, her ne zaman olsa müsâdere edilebilir. Kulunuz, bu iki madde kuvveti ile, üç Yunan, bir Amerika gemisini müsâdere ettim; hattâ biri, Kürd Said Paşa Hazretleri'nin zamanına müsâdif idi. Mübârek zât, feryâdını konsolosların avazına teşrik etti; ma'mâfih yine gemi satıldı, parası da... [1] dâhil oldu.

Sâniyen, üçüncü cild *Düstûr*'un, yüzaltmışsekizinci sahifesinde, "*Ticâret-i Bahrîye Kānûn-Nâmesi*'nin tashih olunan mevaddı" ünvânı ile başlayan fıkarāt-ı nizâmîye, bâlâda arzettiğim birinci ve ikinci maddeleri ibkā ederek, tashihe yalnız üçüncü maddeden başlamış ve ânda da sefîne füruhtu Memâlik-i 'Aliyye'de vukū' bulduğu hâlde, Ticâret Meclisi'nde icrâ olunması lâzım geleceğine dâir olan kaydi, liman reisi huzûrunda icrâsı şartına tahvil etmiştir. Bu gün sigorta acentası ".....[2]„'den aldığım rivâyete göre, Sâdık Bey ma'hud İngilizli tâcire vapurlarını Ticâret Meclisi huzûrunda satmış imiş. Eğer sahih ise, *Ticâret Kānûn-Nâme-i Hümâyûnu*'nun fesh ve tashih olunmuş bir bendine tevfîk-ı hareket etmiş olur ki, bu sûret kānûnen bey'in fesâdını müstelzemdir.

Sâlisen, yine rivâyete göre Sâdık Bey, kendi nâmına işletmek üzre satın aldığı iki vapur için, İzmir ahâlisine bir mecidîye kadar hisseler dağıtmış olduğundan, herkes, veyâ ta'bir-i sahîhi ile her çapkın, bu vapurları kendilerinden teşekkül etme bir şirketin malı

[1] Mektubun kopyasında bir kelime silinmiş olduğundan okunamamıştır.
[2] Mektubun kopyasında parantez içerisine "boştur" yazılmıştır.

bilmekte ve diğer vapurlara girmek isteyenleri hafî celî tehdid etmekte imiş.. Bu rivâyet bu gün Sakız'dan avdet eden Midilli *Nemçe* kumpanyası acentesi Mösyö Filopuçi (فیلوپوچی؟)'dendir; binâenaleyh çâkerlerince sihhate akrebdir; ma'mâfih yine mütâlea-i çâkerânemi, eğer sahih ise mukaddimesi ile Irâda mecbûrum. Sâdık Bey, böyle bir hareket ihtiyâr etmiş olduğu hâlde anonim, veyâ ta'bir-i âharle tesmiyesiz bir şirket teşkil etmiş olur; hâlbuki öyle bir tesmiyesiz şirketin akd-ü tanzîmi birinci cild *Düstûr*'un müdericâtından olan *Ticâret Kānûn-Nāme-i Hümâyunu*'nun, mezkûr cildin üçyüzsekseninci sahifesine tesâdüf eden yirmisekizinci maddesine tevfîk-ı hareket edilmeğe mütevakkıftır. Sâdık Bey'in elinde fermân-ı 'âlî ve irâde-i seniyye'yi hâvî emir yok ise, hakkında âdetâ dolandırıcı muâmelesi olunabilir.

Râbian, tetebbuât ve müstehzarât-ı bendegâneme göre, İngiltere kavânîn-i bahrîyesi hükmünce, bir İngilizli, başka bir devletin limanında bir sefîne alırsa, ya doğrudan doğruya İngiltere'ye ve yâhut İngiltere müstemlekâtından birine giderek, İngiltere Bahrîye Nezâreti'nin emrini aldıktan sonra, bayrağını orada tebdil edebilir. Şu kadar var ki memâlik-i sâirede böyle gemi alan İngilizler, nereye gideceklerini ta'yin ederek, doğrudan doğruya o iskeleye azîmet etmek ve bir kuvve-i mücbire hâil olmadıkca, başka bir tarafa uğramamak şartı ile, hareket edecekleri yerde bulunan İngiliz konsolosundan bir me'zûniyyet-i muvakkate alarak mahall-i mahsuslarına gidinceye kadar, İngiliz bayrağı çekebilirler. Yoksa, bir İngilizli, dün Devlet-i 'Aliyye bayrağı altında bulunan bir vapuru muvâza'aten ve hattâ sahîhan iştirâ edib, bu gün İngiliz bayrağı ile İzmir'den Karşıyaka'ya işletmek isterse, bu masharalığa hiçbir vakit İngiltere devleti de kā'il olmaz.

Şurasına dikkat buyurulsun velîni'met.. İngiltere Hâricîye Nezâreti, ticâret-i bahrîyesinin serbestliğinden bahsediyor; fakat şimdiye kadar gördüğüm evrâka nazaran başka ma'nâ ile bahsediyor. Meselâ, kulunuzun, Midilli limanlarına ruhsatsız gelecek gemilere, hırsız kayığı nazarı ile bakacağıma dâir yazacağım şeyi İngiltere, veyâ Fıransa sâhilinden gelecek İngiliz gemilerine müteallikdir sanıyor. Devlet-i 'Aliyye'nin bir sâhilinde teşekkül etmiş bir kumpanyanın, diğer sâhiline vapur işletmesini mucâz addetmiyor; ma'mâfih İngiliz me'murları içinde, bunun da cevâzına kā'il olanlar vardır; çünki İngiltere mülkünde, bir sâhilde bir ecnebî kumpanyası

teşekkül edebilir. Yalnız İngiltere sâhillerinde işler; Fıransa ile İspanya beyninde de bu yolda şirketler teşekkülü için bir mukâvele-i mahsûsa mevcuttur; fakat bunlar, mesâil-i istisnâ'iyyedendir. Hukûk-ı beyne'l-ümem nazarında, kava'id-i külliyyeden değildir. Bir devlet o kā'idelere göre, başka bir devletin teba'asına, kendi mülkünde bi'l-ihtiyar verdiği müsâ'adeye mazhar-i müsâ'ade olan devletten mukābele taleb edemez. Meselâ, İngiliz misyonerleri, Devlet-i 'Aliyye'ce gösterilen müsâ'ade sâyesinde, mülkün her tarafında protestanlığın fezâiline dâir, türlü türlü sözler söyler gezerler. Devlet-i 'Aliyye ise, biz buna, cevaz veriyoruz yâ, hakkımızdır, İngiltere'ye, Hindistan'a birkaç kişi göndereceğiz; İslâmiyet'in faziletinden bahsettireceğiz, desek kıyâmetler kopar.

Daha vâzih mevzû'-ı bahse âid elde bir delilimiz var: Buğdayın, İngiltere'ce idhalâtından da, ihrâcâtından da gümrük alınmaz. Eğer, İngiltere'nin her yaptığını bizim de yapmamız lâzım ise, niçin memâlik-i şâhâneden buğday gümrüğü lağvı istenilmesin de, küçük kabotaj İngiltere'de serbest olduğu için, bizim mülkte dahi serbest olması taleb olunsun. Hukûk-ı mütekābile, kā'ideten yalnız mukāvelât-ı resmiyye-i evveliyye ile kā'imdir. Devlet-i 'Aliyye ile İngiltere beyninde ise, küçük kabotajın serbestliğine dâir hiçbir mukāvele yoktur. Zann-ı çâkerâneme ve bir dereceye kadar tahkik-ı kemterâneme göre, bu dâ'iyye İzmir ile, Çanakkal'asın'nde bulunan birkaç çapkının edebsizliği ve ekser vükelây-i fihâm efendilerimizin ma'lûm olan soba boruluğu sâyesinde tehaddüs etmiş bir gevezelikten ibârettir; ma'mâfih, şimdiye kadar himem-i celîle-i âsafâneleri ile, bu derece-i muvaffakıyyete Isâl olunan mes'ele, taraf-ı sâmî-i hakāyık-penâhîlerinden bir inâyete daha mazhar olmazsa, korkarım ki mağlûbiyyeti ile netice verir; çünki, bâlâda arzettiğim kavā'idi soba boruları bilmezler. Bilseler de, hangisi tercemanların hatırını kırmaktan korkmayıb da, söyleyecek? Kulunuz, bu iş için yine elimden gelen gayreti sarfedeceğim; fakat, mes'elenin merkeziyyeti, İzmir'e intikāl etti; ma'rûzât-ı âcizânemin te'siri, taraf-ı sâmî-i vilâyet-penâhîlerinden te'yid olunmağa muhtaç ve müftekardır.

Sigortalar hakkında hayli uğraştım. Dünyânın her tarafında bu nevi' şirketler, belediyelerden i'âne alıyor; belediyelere i'âne vermiyor. Yalnız, herbiri bir nevi' ticâret şirketi olduğu için, devletce temettû vergisine tâbi' tutuluyor. İzmir'de, ecnebîlerden temettu' vergisi

alınacak ise, bu kumpanyalardan istihsâl etmek ve istenildiği hâlde ânlardan alınacak vergiyi belediyeye bahşeylemek kâbildir. Hele buralarca iş bir dereceye gelmiştir ki, yangınlar dâimâ sigorta altında bulunan hânelerden zuhur ettiği cihetle, herkes civârındaki hâneye sigorta girerse, yâ evini satub savuşmak ve yâhud sigortaya koymak mecbûriyetinde bulunuyor. Bir hafta evvel Mösyö Natali'nin hânesi, içinde hiç kimse olmadığı hâlde, "her nasılsa..... ez-kazâ ....."[3] tutuşuyordu; gidildi; yanındaki ev de yandıktan sonra söndürüldü; meğer, binikiyüz liraya sigortada imiş.. Bu def'alık bu kadar tasdî' kâfîdir zannederim. Yine her hâlde emr-ü ferman veliyyü'l-emrindir.

9 Eylûl, 99

DCX.

Babası Mustafa Âsım Bey'e yazdığı mektubunun ilk cümlelerinde mâhiyetini anlayamadığımız Kaz-dağı mes'elesinden bahseden Kemal, Midilli'ye âit bâzı havâdisler vermektedir. Bu sırada *Eser-i Nüzhet* vapurunun Sakız'a, *Müjde-Resân*'ın Midilli'ye gönderilmesi hakkında Bahrîye Nezâret'inden aldığı emri yerine getirmemesinin münâkaşaya yol açtığı, 9 ve 12 Eylûl tarihli telgraf ve mektuplarından da anlaşılıyordu; bu münâsebetle Avrupa'da iken deniz hayvanları bahçelerine karşı duyduğu alâkayı, deniz ayısı görmediğini, Şûrây-i Bahrîye âzâları ile, Bahrîye Nâzırı Hasan ve Bahrîye Erkân-ı Harbîye Reisi Hobart Paşa sâyesinde o merâkının da tatmin edildiğini söylemekle, bunları deniz ayılarına benzetmektedir. Bahrîye Nezâreti'ne âit işlere dâir yazdığı iki mektubun sûretini de babasına yolladığını kaydediyor; bunlar, 9 ve 12 Eylûl, 1883 tarihli mektupları olsa gerektir.

Kemal'in Mustafa Âsım Bey'e hitâbeden mektubu kendi el yazısı ile ve Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 654).

610. Mustafa Âsım Bey'e

24. IX. 1883

Velînî'met,

İstid'â müsveddesini takdim ettim. Kaz-dağı'nın hududuna dâir Fıransızca bir defter alabildim. Ânı da leffen gönderiyorum. Okuyabildiğim kadar, kenarlarına terceme ettim; fakat bir kerre de

[3] Faydalandığımız nüshada, cümlede aynen bu tazrda sıra noktalar vardır.

Gürcü'ye sordurunuz. Mihailo Komya'nın düğünü var idi; ya'ni dün akşam, kızını kocaya verdi. Kendi ile konuşamadım. El-hamdü li'llāh cümlemiz âfiyetteyiz. Bâkî duâ, velînî'met..

12 Eylûl, sene 99

N. KEMAL

Avrupa'da bulunduğum zaman, bilmem insanlığımdan mıdır, hayvanlığımdan mıdır, her neden ise, hayvânât bahçelerini pek merâk etmiştim. Hele hayvânât-ı bahrîye pek merâkım idi. Deniz-kurdu, deniz-ātı, deniz-arslanı gördüm. Deniz ayısı hiç görmemiştim. Meğer o merākımın ref'ini, Şûrây-i Bahrîye a'zây-i kirâmı ile, Bahrîye Nâzırı devletlu paşa Hazretleri merāk buyurmuşlar; kendilerini gösterdiler. Ayıya insanca mukābele abes ise de, hadlerini bildiğim için yazdığım iki mektubun birer sûretini takdim ediyorum; eğlence olur.

DCXI.

Abdü'l-Latif Paşa'nın kardeşi ve Sâmî Paşa'nın oğlu Halîm Bey, İzmir Ticâret Mahkemesi Reisliği'nden Duhan İnhisârı Müşâvirliği'ne ta'yin edilmiş ve 5 Eylûl, 1883'de İstanbul'a gelmiştir [1]. Kemal bu münâsebetle yakınlarından biri için Sakız, Midilli, İzmir gibi kendisine yakın bir yerde Reji Nâzırlığı'na tâlibtir; ismini kaydetmediği bu şahsın, dâmadı Rif'at Bey olduğunu bundan sonraki mektupları vâsıtasıyle öğreneceğiz.

Mektubun aslı, Abdü'l-Latîf Subhî Paşa'nın oğlu Vahhab Koca Memi'dedir; bu nüsha M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım. II., s. 248).

611. SÂMÎ PAŞAZÂDE HALÎM BEY'E

2. X. 1883

Sa'âdetlu Kardeşim Efendim,

Me'muriyyet-i 'aliyyelerini icrâya bed' buyurmuşsunuz. İndimde mültezem biri için Sakız, Midilli, İzmir gibi bir yerin Nezâret'ini

[1] *Cerîde-i Havâdis*'te, Ticâret Nâzırı Subhî Paşa Hazretleri'nin birâderleri İzmir Mahkeme-i Ticâret Reisi Halîm Bey'in Duhan İnhisârı Müşâvirliği'ne ta'yini, evvelki gün İstanbul'a geldiği bildiriliyor (Nu. 4535, 7 Eylûl, 1883).

isterim. Bu Nezâret'lerin maaşları kaç kuruştur ve istihsâl-i maksad için yalnız himmet-i birâderîleri kâfî midir? Yoksa makāmât-ı 'âliyeye mürâca'at mı iktizâ eder? Buralarının ilk vâsıta ile iş'ârı temennisindeyim. Yine herhâlde emr-ü irâde kardeşim efendimindir.

20 Eylûl, 99
Birâderiniz,
KEMAL

DCXII. — DCXIV.

Kemal, 8 Ekim tarihli tezkiresinde, bayram dolayısıyle kendisine âit kurbanı Pilmar'da kesip askere dağıtacağını, Midilli'de de kendi nâmına ev halkından biri için kurban kesilmesini yazıyor. Aynı tarihte Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda ise bayramda neden Midilli'de bulunmadığının, devre çıktığı mülhakattan dönmediğinin sebebini anlatıyor: Geçen bayram ale'l-acele nişan ve kordelâ getirtmiştir; bunları beğenmediği için takmak istemiyor; Midilli'de olduğu takdirde resmî vazifesi icabı Bayram namazına iştirâke ve nişanları takmağa mecburdur. İşte bu sebeple bayramı namazı olmayan bir yerde, Pilmar adlı Hıristiyan köyünde geçirmeğe karar vermiştir. Mektubun ilk paragrafında ise, az rakı içtiğinden, iştihasının açıldığından, Sâbık Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve hâlen Aydın Vilâyeti Vâlisi Nâşid Paşa hakkında duyduğu şeylerden, bahsedilen vak'ada, 21 Eylûl tarihli mektubunda, sâhib olduğu vapurları İngiliz bayrağı altında seyrettirdiğinden ve hükûmetten habersiz vapur acentası teşkilinden dolayı şikâyet ettiği Sâdık Bey'in parmağı olduğundan bahsediyor. Yine aynı tarihte gönderdiği mektubunda ise, bir çocuk söyleyişini, gālibâ Fıtnat'ın şivesini taklit ederek, kızına, gıdâsına bakmasını tavsiye ediyor.

İçindekileri anlattığımız bu tezkire ve mektuplar, Kemal'in kendi yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 210, 331, 417).

612.

8. X. 1883

Benim kurbanı siz biriniz için kesiveriniz. Ben kurbanımı Pilmar'da keseceğim de vapur askerine vereceğim. Anlaşıldı mı?

26 Eylûl, sene 99
KEMAL

613. Menemenli Rif'at Bey'e

8. X. 1883

Rif'at'ciğim,

İki mektubun geldi. Yemek yeyişlere, falanlara teşekkürler. Ben de hayli oburlaştım hâ.. Birkaç senedenberi bu kadar az rakı içtiğimi, bu kadar çok yemek yediğimi bilmiyorum. Ekrem'den ne mektup beklerdiniz yâ? Zâten vapur geçmedi; ben de pedere mektup yazmadım ki, o cevab göndersin de, Ekrem de araya bir kâğıt karıştırsın. İzmir'de Vâlî Paşa Hazretleri'ne birşey olsa, yâhud ciddî birşey olsa, elbette Hüseyin bana birşey yazar idi. Kendisinden 22 Eylûl tarihli bir mektup aldım; ânda ise, hiç öyle bir vak'adan bahsetmiyor[1]. Eğer imzâsız kâğıt falan dağılıyor ise, Sâdık Bey katırının herzevekilliğinden ibâret olacaktır. *Vilâyet gazetesi*, Muhâsebeci Efendi'ye tarzîyesini verdi.

Bizim teşrife o kadar şiddetle intizâr buyurmayınız. Ben, gālibâ bayramı Pilmar'da geçireceğim. Niçin mi ki dersen ki, biz nişana kordelâ falan getirtmedik.. Hâlbuki nişan, daha geçen bayram takılmak için, " 'alâ-cenâhi'l-isti'câl" telgraf, yâhud telgrafcı ile gönderilmiş idi. Bu bayram bile takmazsak, dost eksik değil a, takmadı, beğenmedi derler, b.. yerler; binâenaleyh bayram namazına çıkmayacağım. Çıkmamak ise, tabî'î gâvur köyünde bulunmağa muhtaç oluyor. Başka yazacak birşey yok..

Kalonya'dan — *26 Eylûl, sene 99 - Gece, saat 5*

Kemal

614. Feride Hanım'a

8. X. 1883

Afin, Çiçik Pide'ciğim Afin, Afin,

Bir mektubunu, bir de mektubun kenarına yazdığın şeyleri okudum. Öyle memek memeli, yişman olmalı.. Göydün, orası ciciştir

[1] Aydın Vilâyeti Mektubcusu Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi.

ya.. Ben de geliyom; ye vakit geliyom bilmiyom. Beni görsen ye kadar ciciş oldum. Nakı yek az içiyom; memek pek çok yiyom. Pek a'lâyım. Şimdilik duâ..

Annenem kok kok selâm..

26 Eylûl, sene 99
KEMAL

DCXV. — DCXVI.

Kemal'in Girid mes'elesi ile alâkalı olması, Yunanlılar'ın 1864'de burayı Yunanistan'a ilhak maksadı ile Rumları teşvik ettiği ve neticede 1866'da Girid'de ilk def'a geniş ölçüde ayaklanmanın başladığı zamana rastlar. Bu isyan dolayısıyle *Muhbir* gazetesinde çıkan bir yazı üzerine Girid için bağış toplanılmaya başlanılmış, fakat Filip Efendi'nin toplanılan paranın yerine gönderilmesine hükûmet vâsıta olursa, bu yardımdan lâyık olanlardan çok hükûmet erkânının faydalanacağını ve kendisinin Girid'e gidip bura muhtaçlarına i'âneyi kendisi dağıtacağını i'lânı neticesinde halkın emniyyeti, iâne vermekteki gayreti azalmıştır. İşte Kemal böyle bir zamanda, halkı yardıma teşvik için *Te'âvenû 'ale'l- Birri* adlı makâlesini yazmıştır[1]. Makâlenin neşrinden birkaç gün sonra Asma-altı'nda tanınmış tüccârlardan dokuz kişilik bir i'âne cemiyeti teşekkül etmiş, resmen i'âne toplanılmağa başlanılmıştır.

Feryâd-ı ehl-i hâcete imdâda sa'yedin
Ey gayret-î vatan çeken erbâb-ı iktidâr
Ehl-î vatan mahabbetidir gayret-î vatan
Zannetmeyin ki toprak içindir bu i'tibâr

kıt'asını da, halkı teşvik maksadı ile yazmıştır[2]. Avrupa'da iken de *Hürriyet* gazetesinde *Girid Mes'elesi ve Rusya Politikası*[3], *Yine Girid Mes'elesi Tazelendi* adlı[4] iki makâlesine rastlarız.

[1] Bu makâle *Tasvîr-i Efkâr*'dan naklen, müdâfa'a edilen fikirler tasvip olunduğundan *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te de neşredilmiştir (Nu. 596, 15 Şevvâl, 1283 / 20 Şubat, 1867). *Tasvîr-i Efkâr*'dan kaydi ile *Külliyât-ı Kemal*'e de alınmıştır (Birinci Tertib 3, *Makâlât-ı Siyâsîye ve Edebîye*, Cüz' 6, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1327, s. 383 v.d.). "İyilik husûsunda yardımlaşın!" mânâsına gelen bu makale başlığı, *Mâ'ide* sûresinin ikinci âyetinin bırkısmını teşkil etmektedir.

[2] *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nu. 8,7 Haziran, 1909. Bu Kıt'a, S. N. Ergun'un eserinde de vardır (*Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 256).

[3] Makâle, *Hürriyet*'te imzâsız neşredilmiş (26 Eylûl, 1869), *Külliyât-ı Kemal*'e de alınmıştır (*Makâlât-ı Siyâsîye*, Birinci Tertib 3, Cüz' 2, s. 158 v.d.). Ebüzziya Tevfik, bu makâlenin Ziya Paşa'ya âit olduğunu ileri sürer (*Makâlât-ı Siyâsîye-i Kemal'de Müsâmahât, Mecmua-i Ebüzziya*, nu. 94, 5 Cemâdâ I., 1329, s. 499).

[4] *Hürriyet* gazetesi, 7 Kânûnıevvel, 1868; *Külliyât-ı Kemal*, Birinci Tertib 3, s. 75 v.d.

Ebüzziya'ya gönderdiği aşağıdaki mektubunda, herhâlde Girid'in Yunanistan'a ilhâkı teşebbüslerini önlemek için Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e verilecek istid'âların tasvibine çalışılması husûsunda tedbir alınmasını tavsiye eden Kemal, mektubunu, Girid Meb'usları'ndan Derviş Efendi ile göndermiştir.

Kemal'in aynı tarihte *Tercemân-ı Hakikat* gazetesi sâhibi Ahmed Midhat Efendi'ye de yine Derviş Efendi ile bir mektup yolladığını görüyoruz. Ahmed Midhat'ten Girid'e bağış toplamak için yapılacak neşriyata aracılığını recâ ediyor.

Bu mektupların ikisi de bir başkasının yazısından kopya edilmiştir; biz Es'ad Çinar'daki bu kopyalardan faydalanarak, müsâ'adeleri ile aynen neşrediyoruz (*Defter*, nu. 70, 71).

615. Ebüzziya Tevfik'e

14. X. 1883

Birâder,

Yâdet_ol günleri kim merci'-i gayret biz_idik
Merd idik, âdem_idik, cân-ı hamiyyet biz_idik[5]

Tasvîr-i Efkâr 'âlemleri gözümün önünde dolaşıyor. Kendimi, bir kerre daha dünyaya gelmiş sanıyorum. Girid'deki kardeşlerimizin müsted'iyâtı var. Saçımızın, sakalımızın rengi değişti ise, mâhiyyetimiz de değişmedi yâ?.. Biz dururken hizmetlerinde kim bulunacak, arş bakalım.. Hamiyyet-i islâmiyyeleri mücerreb olan Haci 'Ali Beyefendi, hep elindedir. İstid'âları, Halîfe-i İslâm Efendimiz'e takdim olunursa, maksadlarının husûlünü kaviyyen ümid ederim. Girid'in kurtulmasına velev zerre kadar hizmet edebilirsek, bizler için, ömr fânî olduğunu unutturacak kadar bir mefharet değil midir? Girid mektubumu getiren Derviş Efendi[6], rüesâsındandır. Kendisi ile, güzel güzel konuşursunuz. Teşebbüsâtımızın neticesini yazarsın değil mi? Bâkî merdâne bir duây-i Tevfîk ile iktifâ edelim..

2 Teşrinievvel, sene 99

Kemal

[5] Bu beyte, Kemal'in neşredilen şiirleri arasında rastlamış değiliz.

[6] Resmolu Hasanzâde Derviş Efendi, Girid'de Meclis-i Umûmî a'zâsındandır.

616. Ahmed Midhat'e

14. X. 1883

Mevlânâ'l-Muhterem,

Sana Girid meb'uslarından Derviş Efendi'yi gönderiyorum. Yirmibeş sene evvel hepimizin gönlündeki hamiyyet ateşini en evvel alevlendiren Girid mes'elesi, yine bizlerden muktedir olduğumuz kadar i'âneye ihtiyaç gösteriyor. Sen, âlem-i matbû'âtta iken, Giridliler'i neşriyât için kimseye mühtaç etmezsin[7].. Hele bu bâbda tavsiyeye hiç mühtâç değilsin; Allâh muvaffak etsin! Bana uzaktan, yakından bir hizmet düşerse, mahvoluncaya kadar İfâsına müheyyâyım.. Bâkî duâ kardeşim.

2 Teşrinievvel, sene 99

Kemal

[7] Ahmed Midhat, Matbaa-i Âmire ve *Takvim-i Vakâyi'* Müdürü bulunuyordu.

DCXVII. — DCXIX.

Kemal, Ticâret Nâzırı bulunan Subhî Paşa'nın kardeşi Halim Bey'e yolladığı 20 Ekim, 1883 tarihli mektubunda, ona cevap yazmakta geciktiğinin sebeplerini anlatıyor. Uşakları, kitaplarının yerlerini değiştirdiği için, istediği *Türkistan tarihi*'ni yollayamamıştır. İzmir'de Mahkeme-i Ticâret Reisliği vazifesinde çalışan Halim Bey, mektubun yazıldığı tarihten birbuçuk ay kadar önce Duhan Şirketi Müşâvirliği'ne getirilmişti [1]. Halim Bey'den, dâmadı Rif'at Bey'in, yanında bulunabilmesi için Midilli'ye, veyâ Sakız'a ta'yini için yardım istemektedir. Ayni şahsa yazdığı 23 Ekim, 1883 tarihli mektubu da bu mes'ele ile alâkalıdır.

Kemal'in, Sâmî Paşazâde Halim Bey'le yakın dostluğunu aydınlatan bu iki mektuptan 20 Ekim tarihlisi, T. T. Kurumu'nda Namık Kemal'in evrâkı arasındadır (Nu. 693). *Külliyât-ı Kemal*'i neşre teşebbüsü sırasında 'Alî Ekrem Bolayir'e, Halim Bey'in yeğeni Mehmed Necib Bey tarafından gönderilmiştir. Bu mektupların baş kısmında, Necib Bey, kendi el yazısıyle, Halim Bey'e, Tütün Rejisi İdâre-i Umûmîye Müşâvirliği sırasında yollanıldığını, asıllarının kendisinde bulunduğunu kaydetmiştir; 'Alî Ekrem'e gönderilen, daha sonra Türk Tarih Kurumu'nca satın alınan mektuplar'ın asılları Necib Bey'de bulunduğu anlaşılıyor. 23 Ekim tarihlisinin aslı.

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5435, 7 Eylûl, 1883.

Subhî Paşazâde Vehhab Koca Memi'dedir ve bundan faydalanılarak, yeni harflere çevrilmek sûretiyle M. C. Kuntay tarafından basılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 248; ayni eserde iki def'a neşredilmiştir: S. 508). Sözü edilen, herhâlde, Aydın Mutasarrıfı Necip Paşa'dır. 27 Teşrinisâni, 1295 (19 Kasım, 1879)'de buraya gelmiş, H. 1299 (1883) yılına kadar burada kalmıştır (Âsaf Gökbel ve Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi—I.*, İst., Ahmed İhsan Matbaası, 1936, s. 120, 144).

Kemal, Rif'at Bey'e yazdığı 31 Ekim, 1883 tarihli mektubunda, istenilen narları ismarladığından bahsediyor. Mektubun kendi el yazısıyle olan nüshası T.T. Kurumu'ndadır (Nu. 359).

617. Sâmî Paşâzâde Halîm Bey'e

20. X. 1883

Saâdetlu Kardeşim Efendim,

İki ihsan-nâmelerini aldım ki, birâder Beyefendi getirmiş ve bendeniz burada bulunamadığım için, hayfâ ki mülâkāt nasîb olmaksızın bırakmış geçmiş idi. Adresi, irâde buyurulan *Türkistan tarihi*'ni bulamadığım için nekadar muztarib olduğumu bilseniz gülersiniz. Uğradığım münâsebetsizlik, kütübhânesi olan bir adamın başına gelmemek, muhâl olan belâlardandır. Çoluk-çocuk İstanbul'da bulunduğu sırada, Hasan Paşa köşkünde yatmış kalkmış idim. Bu hâl, üç ay kadar imtidâd ettiğinden gâh mürâca'at, gâh mütâle'a için kitaplarımın bir sülüsünü oraya celbettim. Çoluk-çocuk geldi. Bendeniz de devre çıktım. Eşekten farkı biraz kabaca telaffuzdan ibâret olan uşaklar, oradaki kitapları toplamışlar; kütübhânenin bulunduğu odaya götürmüşler; kendi kendilerine tertibât icrâsına kalkışmışlar. Bir üçbin cildden ibâret kitabımı, vasıfları ufkî olmak ve isimlerini hâvî olan cihetleri dıvara gelmek üzre gözlere doldurmuşlar. Odaya girdikçe sinirlerime dokunuyor; bir kitap bulmağa muktedir olamıyorum. Şimdi ba'zı ashâb-i hayra tevdî' ettim; kitabhâne düzeliyor. O zaman tarih de bulunur, adres de meydana çıkar.

Nezâret mes'elesine gelince, buralara ta'yinini istediğim adam, dâmadımdır. Bu cihetle İzmir'e Midilli'yi, Sakız'ı da tercih ederim; çünki dâmadımın böyle bir işe sevkından maksad, âilemi, husûsiyle hayatıma müreccah bildiğim kızımı yanımda ve mümkün olmazsa civârımda bulundurmaktır. İktidârına cidden emniyyetim vardır; o kadar emniyyetim vardır ki bendeniz de buralarda bulunmasam,

yine bulunduğum zamanlar gibi İnhisâr'a hizmet eder. Mösyö Lang'e yazılacak kâğıdı, tabî'î önümüzdeki hafta gönderirim. Bendeniz de lutuf-nâmelerini bu gün aldım. Bin türlü meşgûliyyetim de var. Husûsiyle zelzele musîbet-zedelerine i'âne toplamak cümlesinden mühim[2].. İki gün sonra *Fresine*[3] vapuru var. Vakit bulabilirsem belki Mösyö Lang'in mektubunu ânın ile gönderebilirim. Bâkî gözlerinizi öperim kardeşim, beyim efendim.

8 Teşrinievvel, sene 99
N. KEMAL

618. SÂMÎ PAŞAZÂDE HALÎM BEY'E

23. X. 1883

Kardeşim Beyim,

Dâmadım Rif'at, şu kâğıdımı getiren adamdır; Lang'in[4] tavsiye-nâmesi de yanındadır. Teşebbüs kâfî değil ise, beyân buyurursunuz. Biribirinizi görmek, aranızda benim gibi bir vâsıta bulunmağa ihtiyaç bırakmaz. Bâkî duây-i hayr kardeşim, efendim.

11 Teşrinievvel, sene 99
KEMAL

619. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

Evlâd, *31. X. 1883*

Mektubunu da aldım; nar için telgrafın da geldi. Abdullah Bey'e de, Tâhir'e de, Ubeydullah'a da belki de şurasını ihtâr etmek lâzım gelir ki, eşek, vapur düdüğünden hızlı bağırsa, Nasreddin

[2] Çeşme zelzelesi dolayısiyle, *Aydın* gazetesinden naklen, Kemal'in, "..Çeşme'-ye külliyyetli kereste ve me'kûlât irsâl buyurdukları gibi, bu kerre dahi barakalar için Midilli'den 60.000 aded kiremit" gönderildiğinin telgrafla iş'ârından takdirle bahsediliyor (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5515, 30 Kasım, 1883).

[3] فرسينه şeklinde yazılmıştır; bk., bu cildin sonundaki *Umûmî İndeks*.

[4] Yukarıda, bu mektubun, M. C. Kuntay'ın eserinde iki def'a basıldığını söylemiştik; bu kelime, ilk basımında Nef'î, ikincisinde, mektupta sözü edilenlere bakılırsa, doğru olarak Lang şeklinde okunmuştur.

Hoca Kemal'den yavaş söylese, yine Nasreddin Hoca'ya inanmalı da, eşeğe inanmamalı. Bir kazâ zuhûr eder, Nasreddin Hoca'nın sözü doğru çıkar.

İstediğin narları ismarladım. Mikdârını bulabileceklerine söz vermiyorlar. Bulunduğu kadarını bu posta, ya'ni önümüzdeki posta gönderirim. Seyahatte idim; hırsız koğaladım, falan ettim. Şimdi de sizinle uğraşmağa vaktim yok. Umûma selâm ve's-selâm..

19 Teşrinievvel, sene 99
KEMAL

DCXX. — DCXXIII.

Aşağıdaki mektuplardan ilki, Hicrî 1301 yılının, yeni senenin başlaması dolayısıyle Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e yazılmış tebrik mektubudur. Bu tarz mektuplarda görüldüğü gibi ifâde çok ağır, tebrikle alâkalı dileklerden başka fikre rastlanılmamaktadır.

İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilen bu mektubun (*Belleten*, c. XI., nu. 42, Ankara, 1947, s. 281 v. d.), yine Yıldız evrâkından kopya edilen İ. E. M. Kemal İnal'daki nüshâsı, İstanbul'da Üniversite Kütüphânesi'ndedir. Esas olarak *Belleten* neşrini aldık; diğerinin kendi kütüphânemizde mevcut fotokopisi ile karşılaştırarak neşretmiş bulunuyoruz.

Kemal, babası Mustafa Âsım Bey'e yazdığı 6 Kasım, 1883 tarihli mektubunda, onun 'Alî Ekrem'le resim çektirmesinden duyacağı memnunluktan, havâlenin icâbeden yere ödendiğinden, bir başka havâle de gönderileceğinden bahsetmiştir; kalem ismarlıyor. Rif'at Bey'le Âsım Bey'in görüşecekleri mes'ele ise, dâmâdının Midilli, veyâ Sakız'da bir vazifeye nakli ile alâkalı olabilir. Bununla ayni tarihte Rif'at Bey'e yolladığı iki mektubunda, bilhassa, dâmâdının İstanbul'dan bir başka yere nakli üzerinde durmuştur. Bu hususta Halim Bey'e yazdığı mektuplarının karşılığını da aldığı anlaşılıyor [1]. Bu mes'eleyi Mustafa Âsım Bey'le konuşup ne düşündüğünü bildirmesini istiyor. Ernest Renan'ın *İslâmiyet ve Ma'ârif* adlı konferansı hakkındaki tenkidlerini içine alan eserini önceleri pek beğenen, hattâ Abdü'l-Hamîd'e sunmayı düşünen Kemal, bu mektubunda, eserini neşretmekten bile vaz geçecek kadar beğenmemektedir.

Şâirimizin âilevî bâzı mes'elelerini, *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'ne dâir mühim bir notunu içine alma bakımından mühim olan bu mektuplarının üçü de T. T. Kurumu'nda, kendi el yazısı iledir (Nu. 647, 332, 338).

[1] Bundan önce neşrettiğimiz 611, 617 numaralı mektuplar (S. 336, 341).

620. Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e

2. XI. 1883

Mübârek ve mu'allâ âsitân-ı ma'âlî-nişân-ı cenâb-ı şehenşâhîleri'ne ma'rûz-ı 'abd-i ahkarlarıdır,

Nezd-i kerâmet-ârây-i hazret-i hilâfet-penâhîleri'nde müstagnî-i 'arz ve îzâh olduğu üzre ashâb-ı tahkik her asr için bir müceddid zuhûrına mu'tekid ve bu i'tikādın makrûn-ı hakîkat olduğuna tevârih-i islâmiyye şâhiddir. Teceddüd eden asrın müceddid-i ma'nevîsi ise bi'l-cümle müdrikân-ı hakîkate,

Maksadî rāhat-î ahālîdir,
Bu şehenşāha ihtirām olunur,
Terk-i rāhat değil merāmı için
Yolunā ölmek⁀iltizām olunur[2]

me'âlini vird-i zebân-ı hâl etdiren kutb-ı dâire-i hilâfet, pâdişâh-ı Muhammedî-haslet[3], vâris-i taht-ı Süleymânî Sultan 'Abdü'l-Hamîd-i Sânî efendimiz hazretleri olduğuna vücûd-ı hümâyûnları burhân-ı mücessem ve ef'âl-i cihandâverâneleri kazâyây-i müteselsileden[4] mürekkeb bir delîl-i müsellem olmagla hasbe'l-ubûdiyye bu tevfîk-i celîl-i ilâhînin tebrik ve tehniyyetine cesâret ve cenâb-ı tahvîl-fermây-i edvâr ve a'sâr onüçüncü asr-ı hicrîde Millet-i celîle-i İslâmiyye'yi meyâmin-i ikdâmât ve mehâsin-i kerâmât-ı pâdişâhîleri sâyesinde mehcûr-i ekdâr ve feyzyâb-ı envâ'-i iktidâr ve iftihâr ve ondördüncü asrı dahi müşâhede-i likāy-i mes'adet-intimây-ı zıllu'l-lâhîleriyle karîrü'l-'ayn-i mesâr eylemek da'avâtına muvâzabet eylediğim muhât-ı ilm-i âlem-ârây-i şehriyârîleri buyuruldukta ol bâbda ve kātibe-i ahvâlde emr-ü fermân[5] lutf-u ihsan şevketlu kudretlu azametlu mehâbetlu merhametlu velînı'met-i bî-minnetimiz

[2] Bu kıt'a, Kemal'in basılmış bulunan şiirleri arasında yoktur.
[3] Krş., İ. İnal *Yazma*'sı, mahmedet haslet
[4] Krş., *ayn. yz.*, kazây-i müteselsileden
[5] Krş., *ayn. yz.*, ferman ve

pâdişahımız velîni'met-i cihan pâdişâh-ı 'amîmü'l-ihsan efendimiz hazretleri'nindir.

Fî Gurre-i Muharrem[6], *sene, 301*

Çâker-i mahsûs-ı pâdişâhîleri,

NÂMIK

MEHMED KEMAL

621. MUSTAFA ÂSIM BEY'E

6. XI. 1883

Velîni'met,

20 Teşrinievvel, sene 99 tarihli lutuf-nâmeleri alındı. Âfiyet-i mün'imâneleri haberinden memnûn oldum. Rif'at, kendisine dâir Efendimiz'e birşey arzedecektir. Zannederim ki tensib buyurursunuz. Birşey recâ edeceğim beybabacığım. Ekrem'i yanınıza alsanız da, bize bir fotografınızı çıkartsanız da gönderseniz ne olur? Bizi ihyâ buyurmuş olursunuz.

Bu gün İzmir'den gelen mektuba göre, sizin havâle yerine tesviye olunmuş. Biz de buradan Kandilci Efendi'nin havâlesini tesviyeye başladım(başladık). Beşyüz mecidiyelik bir havâle-nâme melfuftur. Diğer beşyüz mecidiyelik bir havâle daha aradım; bu gün paskalya olduğu için bulamadım. İlk vapur ile ânı da göndereceğim. Şimdi muhâsebe üç sened istiyor. İkisi ondokuzarbin kuruşluk olacak; biri de bakıyyesini hâvî bulunacak imiş ki, bu sûretle icrây-i mahsubta suhûlet olur ımış.. Ânları alır; ihsan buyurursunuz. Mevcut olan senedi de kulunuz takdim ederim.

Beybabacığım, benim büyük büyük bir kasâvetim var. Hani o güzel siyah kalemceğizim yok mu, Huzûr-ı humâyûn'a takdim olunacak 'arîzalarımı yazmak için, o nefis Recâ'î, Vasfî kalemtıraşlarımı hazırladım. Elinizle yaptığınız mikṭa'ı da önüme aldım. İbtidâ Rizâ kalemtıraşı ile başladım; baktım ki âdetâ saz.. Yarmak istedim; şakkı üç-dört tâne oldu. Ammâ ne kalp pezevenk, ne kıyâfetinin adamı değil habis imiş.. İnadıma 'arîzalarımı saza benzer

[6] Krş., *ayn. yz,.Fî 'An Muharrem*

bir lekeli kalem ile yazdım. O da benim gibi inadcı, sarı birşey imiş. Kat'ân pörsüklenmedi; hattâ bu 'arîzamı da bu kalemin bir ḳaṭṭ'ıyla yazıyorum. Başka söyleyecek birşey yok. Hanım vâlidemin eteklerini öperim. Bâkî duây-i hayr efendimiz.

25 Teşrinievvel, sene 99

N. KEMAL

622. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

6. XI. 1883

Rif'at'ciğim,

Bu hafta da sana uzun birşeyler yazmağa vaktim yok. Halim Bey ile muhâbere ettim. Mösyö Lang, seni Midilli'ye inhisâr me'muru ta'yin etmek istiyor. Gālibâ burada bir Nezâret teşekkül etmeyecek imiş de, bir komiserlik yapılacak imiş; Komiser'in maaşı da dörtbin kuruştan aşağı olmayacakmış.. Mes'ele ünvanda değil, senin burada bulunmaklığındadır. Bir kerre beybabama arzet! Bana kalırsa kabûl etmek iktizâ eder. Umûmunuz başka re'yde bulunursanız ne diyeyim. Bâkî duây-i âfiyet..

25 Teşrinievvel, sene 99

KEMAL

Huzûr'a takdim olunan 'arîzaların müsveddelerini leff ettim. Yine bizim kā'im-peder gāsıb-ı şöhret ise de, oldukça kâtip olabilmiş diyeceksin sanırım.

623. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

6. XI. 1883

Rif'at'ciğim,

İşte Mahmud Bey'in mektubu. Ne yapayım, süslü olmadı. Veresiye yazı bu kadar yazılır. Nar yâhud inar bulduramadım (Yapayım, kakayım). Ânın için bizim bu seferki hediye, kâğıt parçasından ibâret kaldı. Kâğıt parça amma ciciş..

Ben, senin bıyığını, sakalını düşünemem. İnsanın bıyığı vicdânında bitmez yâ? Hâmid buraya geldi; doğduğum gündenberi müte-

hassir imişim gibi, yüzünü gördükçe ağladım. Bizim sakaldan ise, size bir-iki yüz kadar bıyık çıkar.

Halîm Bey'den mektup aldım. Elbet me'âlini şimdiye kadar sana söylemiştir. Komiserlik'te, Nezâret'te hüküm yoktur yâ.. Maaşta kezâlik.. Ammâ çok mal göz çıkarır, yâhud çıkarmaz imiş, o da Emira'nın ta'birince si.. me de!...

Renan Müdâfa'ası'nı beğenmedim; bastırmayacağım desem beğenir misin? Vallâhi o dereceye geldim, al senin olsun, kimin olursa olsun, tek ben kurtulayım. Siz efendilerimiz, öteki ile, beriki ile sidik yarışına çıkacak diye, ben mi ta'ciz olup duracağım?

Dur, sana ben *Renan*'dan, falandan daha güzel haber vereyim; gālibâ biz duacınıza yine küçücük bir torun yâhud hafîd yâhud hafîde ümidleri görünmeğe başladı. Muhâfazası için, herkesin muhâfaza-i hayâtından ziyâde i'tinâ olunuyor.

Hanımefendi'ye 'arz-ı hürmet.. Habib Beyefendi'nin ellerini, Abdullah Bey'in, Tâhir Bey'in gözlerini, senin de —haydi fedâ olsun— o posbıyıklarını öperim. Bir günde bu kadar yazı yetişmez ise âferin, daha ziyâdesini yazacak var ise kezâ..

25 Teşrinievvel, sene 99

KEMAL

DCXXIV. — DCXXIX.

Kemal, dâmadına yazdığı mektuplarından ilkinde sihhat haberini vermekle yetinmiştir; ikincisinde ise, muhtelif şeylerden bahsediyor. Mektubun ikinci paragrafına göre Sadâret'e bâzı 'arîzalar, takdim ettiği anlaşılıyor. Rif'at Bey'in Midilli'ye nakil işi hakkında Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e cevap yazmıştır; fakat dâmadına acele edip hâlen İstanbul'daki me'muriyyetinden isti'fâ etmemesini tavsiye ediyor.

Mektupta kaydedilen mısrâ'ları, *Hilâl-i Osmânî* adlı şiirinin dördüncü kıt'asıdır; Kemal dalgınlıkla ilk kıt'anın dokuz mısrâ' olduğu hâlde, bunun on mısrâ' olduğunu yazıyor; halbuki yazdığı kıt'a da dokuz mısrâ'dır. Evvelce Menemenli Tâhir'e göndermiş olduğu manzûmesinin ilk kıt'asına âit üç mısra'ı da bu münâsebetle ilâve etmiştir [1].

[1] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 271 v.d. Önce, Menemenli Tâhir'in çıkardığı *Gayret* mecmuasında basılmıştır (Nu. 5,31 Kânûnısânî, 1301 / 12 Şubat, 1886). *Hilâl-i Osmânî*, T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda (S. 14), şâirimizin kendi el yazısı ile ve Es'ad Çinar'daki *defter*'de (S. 12), pek az nüsha farklariyle mevcuttur.

Kemal, dâmadını Midilli'ye, veyâ Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlı bir yere ta'yin için de teşebbüse geçmiş, hattâ Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e mürâca'at etmişti; fakat kendisinin de vazifesinde kalacağını ümid etmiyor; başka bir yere ta'yin olunacağını sanmaktadır; dâmadının nakil işinin de o zamana bırakılmasını uygun görüyor.

Kemal, mektubunu yazdığı sırada İstanbul'da Duḫan İnhisârı Müşâviri bulunan Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e, daha önce yolladığı mektuplarında, Midilli, Sakız, İzmir gibi bir yere dâmadı Rif'at Bey'in Reji Nâzırlığı'na ta'yini için yardımını recâ etmişti [2]. Aşağıdaki, ayni şaha yazdığı mektubundan, Rif'at Bey'in Midilli Reji Komiserliği'ne ta'yini mümkün olduğunu öğrendiği anlaşılıyor ve bu münâsebetle teşekkür etmektedir.

Mektup metni, 'Abdü'l-Latif Subhî Paşa'nın oğlu Vehhab Koca Memi'nin dosyasından faydalanılarak M. C. Kuntay tarafından basılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım - II., s. 248).

Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektubunda ismarladığı kalem ve kalemtıraşların geldiğinden bahseden Kemal, babasına, Aşkî kalemtıraşını torunu 'Alî Ekrem'e hediye ettiğinden, kendisine de babayâne bir kalemtıraş yolladığından sitem ediyor. Dâmadı Rif'at Bey'in Midilli'den İzmir'e gittiğini de haber vermektedir.

Kızına ve dâmadına ayni tarihte, 28 Aralık'ta yazılan mektuplardan, Rif'at Bey'in ve zevcesi Feride Hanım'ın İzmir'de bulunduğu, Feride Hanım'ın Midilli'ye gelmek, veyâ buradan İstanbul'a dönmek istediği takdirde, havalar çok fenâ gittiği için vapurun fırtınaya tutulması ihtimâlini düşünen Kemal'in buna müsaade etmediği anlaşılmaktadır; kayınbirâderi Neş'et'i, Midilli'de mahkeme reisi ta'yin ettireceğini de bildiriyor. Bu tarihten sekiz ay kadar sonra, Midilli sancağı dâhilinde Bidâyet Mahkemeleri teşkil edilmiş, Neş'et Bey de Mandemande Bidâyet Mahkemesi Reisliği'ne getirilmiştir [3].

İçindekileri kısaca anlatmaya çalıştığımız bu âile mektuplarının beşi de Kemal'in kendi el yazısı ile ve Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (330, 379, 659, 358, 419).

624. Menemenli Rif'at Bey'e

11. XI. 1883

Rif'at'ciğim,

Mektubunu aldım. Birşey yazmağa lüzum yok; çünki postamı yine *Fransız* [4] ile göndereceğim. Yalnız haber-i âfiyet kabîlinden olmak üzre, şu iki satır kâğıdı yazıyorum. Bâkî duâ..

30 Teşrinievvel, sene 99

Kemal

[2] Bk., bu ciltteki 611, 617 numaralı mektuplar (S. 336, 341).

[3] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5800, 25 Eylûl, 1884.

[4] Kemal, *Fresine*'nin işlettiği vapur kumpanyasını kasdetmektedir; bk., bu ciltteki mektup, nu. 578, s. 297 not- 6.

625. Menemenli Rif'at Bey'e

18. XI. 1883

Nivat Bey,

3 Teşrinisânî, sene 99 tarihli mektubun da alındı. Senin gibi tuhaf ohucuk görmedim. Karagöz argın mıdır, kırgın mıdır, dargın mıdır diye hiç hatırına gelmez. Muttasıl uzun mektup ister durursun. İşte yerimize yazı yazacak adam verdin yâ..

Şimdi bakalım, beni dinle. Kayfim (قيفم) tuttu; Mahmud Bey'e olan mektubun veresiye olduğundan bahsediyorsun. Mal ândan ziyâde peşîn almağa değmez ki, ne yapalım. Tevfik, bu günlerde İstanbul'a geliyor imiş. Ziyâ'nın hastalığı mündefi' olmasa bile, Sadr Hazretleri'ne olan 'arîzanın takdim olunup-olunmadığını ândan öğrenirsin. 'Arîzaların lakırdısı mı olur yâ? Gâsib-i şöhret olduğumuzu, *Nâzende vatan değilse mutlak* beyitini de *tazmin*'e muvaffak olduğumuz isbât etmez mi? Ammâ, o *tazmin* nerededir diyeceksin. İnâdıma göndermem ki.. Afvedersiniz ammâ, sizin kuvve-i hâfıza mecmū'a-i 'ateh hâline gelmiş; ben, senin Midilli Nezâret olacak iken Komiser oluşuna muvafakat etmişim. Burada bir Nâzır bulunup da, seni ânın maiyyetinde görmemek için söylenmiş bir lakırdı idi. Yoksa böyle kendi kendine olacak ve hattâ Nâzır'ı başka yerde bulunacak bir Komiserlik'e rizâ göstermemek ma'nâsına değil idi. Şimdi kabûl ciheti ma'lûm; Halîm Bey'e iktizâ eden cevâbı da yazdım, leff ettim. İsti'fâ için acele buyurma. Hani ben o kadar aceleci hatun sevmem de ânın için.. Seniye cârîyemiz, merdivenin alt tarafında oturur da, yukarıdan çağırılmayınca, geleyim anası, geleyim, geleyim diye makam tuttururdu. Sizin murad da me'mûriyyet falan değil, burada bulunmak, ânı anlarız; fakat merak o sûret olduğunu gösterip de, herkesi ya'ni İstanbul kes ve nâ-keslerini kendine güldürmeğe çalışmakta bir ma'nâ anlayamayız. Biraz bekle bakalım, Kıyâmet kopmadı yâ?

(Saded değişti), yalan Rif'at'ciğim, eğleniyorum. Hiç ben şiir şöylerim de, sana göndermez miyim? Hele Tâhir'e olan mektubumda var iken, sana yazmaz da, ânın mektubunu gasb ettirir miyim? Bak bakalım, beğenebiliyor musun?

Hurşîd hilāl olur mu yâ Rab
Bir yānı da al olur mu yā Rab[5]
Hiç[6] *böyle cemāl olur mu yā Rab*
Yā Rab, bu ne şāhid-i yegāne
Elvānda mı rūhlar görünmüş
Ervāha mı nūrlar bürünmüş
Sen inmedin‿ā' bu hākdāna
Nāzende vatan değilse mutlak
Hüsn-i ezelī[8] *teverrüm‿etmiş*

Şimdi bak belâya ki, manzûmenin birinci parçası dokuz mısrâ'dan ibâret iken, bu on mısrâ' oldu diyeceksin. Hayır, safâya bak ki, birinci parça da on mısrâ' oldu; hem son mısrâ' o parçayı da daha ziyâde tezyîn etti. O mısrâ' ki, birinci parçanın dokuzuncusudur; Tâhir'de de yok.. Verirsin çocuğa, değil mi? O mısrâ', şu ikisi ortasına kısılmış mahlûk oluyor:

Bülbül gibi tercemānın‿olmuş
Vermiş o kadar makāma revnak
Gül gonca iken terennüm‿etmiş[9]

Yine saded değişti. Pederin re'yine mürâca'at, hatıra riâyet hükmünde idi. Biz, yakında bir yere vâli olursak gideceğimiz yer yâ âile götürebilecek, yâhud götüremeyecek bir yer olur. Götürebilecek bir yer olursa, sen buraya gelebileceğin gibi, oraya da gidebilirsin. Götürülemeyecek bir yer olursa, Allāh'tan gelene sus kirvas deriz. Başka bir yere ta'yin olununcaya kadar, sen yerinde kalırsın; ben yerime giderim; ândan sonra kader ne yaparsa yapar. Ammâ peder, defterin başına ismini yazarım diyormuş; yalnız ânı yapamaz; çünki seni defterin başına yazmak için, benim oradaki ismimi silmeli. O da, kendi i'tikādınca mümkûn değildir. Başımıza yine isti'fâ çıktı. Âşık Garib'in,

[5] "Imālelere nekadar ta'riz vârid olursa olsun" (N. Kemal). Bu mısrâdan sonra eklediği bu cümleyi de, mısrâ olarak saymıştır.
[6] Krş., S. N. Ergun, bir
[7] Krş., Arş inmedi ya
[8] Krş. Hüsn âlihesi
[9] S. N. Ergun neşrinde aynidir.

Gönül gider tunden tune
Mecnunlaşır günden güne

şarkı'sı gibi, kâğıdının bir fıkrasında, isti'fâyı, Reis'in sakalına dayamak da'iyyesinde bulunursun; bir tarafında o da olmayacak dersin.. Bir tarafında, iş Nisan'da başlayacağından ve arada daha beş ay olduğundan tutturursun, çatlayacağını, falan edeceğini söylersin. Farzet ki daha beş ay olsun, patlasın, Efendi beş yılda patlamadın, beş ayda mı patlayacaksın? Sabırlı ol bakalım. Canın isterse, onbeş gün için merhameten sana bir ruhsat almağa çalışırım ve illâ isti'fâya, b.. a, püsüre cevaz yoktur. Anlaşıldı mı? Sidik yarışlarına, falanlara neden canın sıkılıyor yâ? Bilmiyor musun, Bey'in mektupları kısa kesiliyor imiş; sanki başkasına uzun yazıyoruz değil mi? Ne diyelim, keyfimiz yok, şunun da keyfi yok, bunun da keyfi yok nekarâtından mı başlayalım? Tuhaf şey.. Def'-i belâ için neye mektup yazayım? Hiç yazmayıveririm ve's-selâm.. Kim boğazıma sarılacak? Ekrem'in tercemesini tashih etmedim; sebebini de kendisine yazdım; ya'ni o da, sen de müdrik mahlûklardan imişsiniz.

Orada *Aydın* gazetesini görüyor musunuz? Sâye-i iktidâr-ı hazret-i pâdişahî'de İzmir haydudlarına bir derece tırpan atıyor ki, ta'rif kabûl etmez. Zannederim ki, şimdi mesâ'il-i idâre nokta-i nazarınca en hür gazete odur.

Muhâsebeci Efendi, yakında İstanbul'a gelecektir sanırım. Hüsnü Bey hâlâ cedvel kalemiyle, Fireng kalemlerini bekliyor. Âsım Bey daha buradadır. Cümlesinin selâmı var. Ey, saat dokuzu çaldı. Yarın erken kalkacağım. Artık illā'llāh..

6 Teşrinisânî, sene 99
KEMAL

Hanımefendi'nin eteklerini, Abdullah Beyefendi'nin, Bedî'a'nın gözlerini öperim. Ma'mâfih, Rif'at, *Vankulı*, falan karıştırılsa da, *Lugāt-i Osmâniye*'nin dediği gibi, şu *âlihe* kelimesinin müfred olarak da isti'mâline bir cevaz bulunsa, şiir daha başka dürlü güzel olacak.. [10]

[10] *Âlihe* kelimesi, şiirin dördüncü kıt'asının dört ve sekizinci mısrâ'larında *Yā Rab bu ne hüsn-i ālihāne* ve *Hüsn ālihesî teverrüm etmiş* şeklinde geçer (S. N. Ergun neşri). Mektuptaki metinde ise sekizinci mısrâ *Hüsn-i ezelî teverrüm etmiş* tarzındadır. Bu beytin ilk mısrâ'ı *Gayret* mecmuası basımında yoktur (Bk., yukarıdaki not - 1); mısrâ'ın yerinde sıra noktalar vardır.

626. Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e

19. XI. 1883

Kardeşim Efendim,

Bizim Rif'at hakkında olan lutuf-nâme-i kerîmânelerini almıştım. Şimdiye kadar cevâbını takdime muvaffak olamadığım, vücutce olan rahatsızlığımdandır. Mürüvvet-i kerîmânelerine teşekkür ederim. Zâten Rif'at'ı buraya istediğim, mertebe ve maaş hevesiyle değil idi; yanımda bulunması içindi. Bendeniz de, kendisi de, başka yerde bir Nezâret'ten ise, Midilli'de Komiserlik'e kā'iliz. Şimdi yine mülhakāta çıkmak mecbûriyyetinde bulunduğumdan, Mösyö Lang'e ayrı birşey yazamadım. Onlar hakkında olan teşekkürât-ı âcizânemin İfâsına da yine zât-ı birâderlerini tevkil ederim, kardeşim efendim.

7 Teşrinisânî, 99
Birâderiniz,
Kemal

627. Mustafa Âsım Bey'e

15. XII. 1883

Velînî'met,

Lutuf-nâmelerini aldım. Baba kalemtıraşı da geldi; kalemler de geldi. Cümlesi için ayrı ayrı teşekküre hâcet göremem; hattâ yazacak olsam kalemler biter, kalemtıraşlar kırılır. Aşkî kalemtıraşını hafîdine veren bir pedere de, oğluna babayâne bir Baba kalemtıraşı göndermek parlak bir zarâfettir. Allāh bu vapurların, hastalıkların belâsını versin! Çoluk-çocuğu İzmir'e göndermeğe, Vâlî Paşa'yı beklemeğe, gitmeğe, gelmeğe, uğraşmağa didinmeğe cidden vaktim kalmadı. Dâmadınız benden deli.. Geldi, o da İzmir'e gitti.

Vâkı'a el-hamdü li'llāh-i Te'âlâ vücûdce âfiyetteyim; fakat başıma birikmiş belâlardan kurtulamıyorum; vapur da bulamıyorum. Bir zamancık sizi mektupsuz bıraktığım ânın içindir. Bâkî duây-i hayr, efendimiz.

3 Kânûnıevvel, sene 99
N. Kemal

628. Menemenli Rif'at Bey'e

28. XII. 1883

Evlâd,

Mektuplarını aldım. Mütâleâtımın bir cüz'ünü de haremine yazdım. Böyle zamanda, öyle mekândan İstanbul'a gidilmez. Ben, Vâli Paşa ile berâber seyahat-i bahrîyede idim. İki fırtınaya tutuldum. Birincisinde dört kerre istifrâg ettim; hem de bir saatte.. İkincisinde öyle bir hâl vukū' bulmadı; çünki mi'dede safra falan kalmamıştı. Yalnız geğirdim (ککردم); imlâsı yok ki doğru yazayım. Yâhud öğürdüm (اوکوردم); bunun hiç imlâsı yok ya!

Senin merâkın İstanbul'a gitmek ise, gidersin; o kolay.. Ben, Neş'et için hâlâ teşebbüs bile etmedim. Ne zaman iktizâ ederse, Neş'et'i gönderebiliriz[11]. Buranın rusûm-ı sitte takımı yapamaz yâ; velev ki muhâlefet etsin. Neticesi bir isti'fâdan ibâret değil mi? Ben, kendisini mahkeme reisi nasbettiriyorum; maaşı bin kuruş olacak. Hâsılattan alınacak; ma'mâfih gideceği yer, mahkemenin masrafını îfâya kâfîdir. Sen buraya reji için gelirsen (ki bi't-tab' geleceksin), Neş'et için de o zaman konuşuruz.

Şimdilik bu kadar. Hava bozuk görünüyor. Vapur gece gelmez ise, yarın yine birkaç kelime söylerim.

16 Kânûnevvel, sene 99

Kemal'in

629. Feride Hanım'a

28. XII. 1883

Feride'ciğime,

Beyefendi, geleyim anası, geleyim geleyim makāmını bitirdi. Hanımefendi yaptada biber enficesine[12] başladı. İzin vermezler hanım

[11] Kemal'in eşi Nesîme Hanım'ın, Tahsin (Paşa), Mehmed 'Alî ve Neş'et adında üç kardeşi vardır (M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım - II., s. 53, not-44). Mektupta adı geçen Neş'et, Kemal'in, kayınbirâderi Neş'et Bey olabilir.

[12] Kemal, küçük Fıtnat'ın söyleyişini taklid etmiş, haftada biber enfiyesine (؟ پاپتادا بیر انفجه‌سنه) şeklinde yazmıştır.

kızım, hekim değil, Mekteb-i Tıbbîye bir yere gelse de karar verse, yine izin vermezler. Niçin mi ki dersen ki, sen oradan vapura binersen, yâ buraya gelirken, yâhud buradan İstanbul'a giderken bir fırtınacık çıkıverir ise, bibaba muhlisiniz yâ Manisa'ya, yâhud Toptaşı'na gider de, ânın için sanki derim. Ben, Abdullah Bey'e hem i'tizar yazarım, hem söz anlatırım.. Sen orada şu havalar düzelinceye kadar mahbûsiyyete alış. Buraya geldiğin zaman, bana daha iyi dalkavukluk edersin. Dur bakayım, Arab köle yine siyah yemenisini beğenmedi; kırmızı pâpuş istedi [13]. Biz de ele aldık kalemi, sana lakırdı anlatacağız. Senin İstanbul'a gitmeklikle, hattâ buraya gelmeklikle, benim tarafımdan kat'iyyen cevaz yoktur. Mutlak merak ediyorsan olur; fakat bana bir hafta evvel haber ver. Midilli Mutasarrıflığı yerine Manisa timarhâneciliğini bir 'arîza ile istirham edeyim. Vâlidenin sihhatine dâir verdiğin haberlerden seni görmüş kadar memnun oluyorum. Dur bakayım, Rif'at'in işi ne hâl kesbedecek. Ben, oraya gelmek niyyetindeyim. O da tuhaf birşey olur. Tafsîli Rif'at'tedir. Bâkî torunumla berâber bâkî ol kızım efendim. İki gözüm, canım (Arnavudca) ciğerim Feride'ciğim, annası, her şey! Ve's-selâm..

16 Kanûnuevvel, sene 99

Baban,

KEMAL

DCXXX.

Menemenli Tâhir, Kemal'in dâmadı Rif'at Bey'in ağabeyi Hâşim Habib Bey'in oğludur (1863-1903). Aşağıdaki mektubun yazıldığı sırada Mülkîye'yi henüz bitirmiş, yirmi yaşında bir gençtir. Kemal'a bir şiirini, onun *Sâkî-Nâme*'sinin tazmînini de gönderdiği anlaşılıyor. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Nazif Paşa ile Defterdâr Hayrî Efendi'nin Midilli'de bulunması dolayısiyle Menemenli Tâhir'in mektubuna epeyi geç cevap veren, bu münâsebetle bir fıkra da nakleden Kemal, mektubunda bu genç şâirin şiirlerini tenkidle birçok edebî mes'elelere temas etmektedir.

Mektup, Kemal'in kendi şiirlerini mütemâdiyen nasıl değiştirip tashih ettiğini, bâzı Dîvân şâirleri ve bilhassa Fuzûlî, Nef'î, Nedîm hakkında, şiirde güzelliğe dâir düşüncelerini aydınlattığından mühimdir. Bu mektup vâsıtasıyle *Sâkî-Nâme* adlı şiirini yirmibir - yirmiiki yaşında, Nedîm'e nazîre olarak yazdığını da öğrenmiş buluyoruz.

Bir başkasının el yazısı ile ve Türk Tarih Kurumu'nda bulunan (Nu. 732) mektubun üzerinde, *Sûret-i iltifât-nâme* kaydi vardır.

[13] Mektubun buraya kadar olan kısmı siyah mürekkeb, geri kalanı kırmızı iledir.

630. Menemenli Tâhir'e

29. XII. 1883

Tâhir'ciğim,

Ben seni de gālibâ mektupsuz bırakmıştım; bırakmıştım ammâ sebebi var. Seyahatte idim. Vâlî Paşa, Defterdâr Efendi burada idiler. Sana bir edebsiz fıkra nakledeyim: Vaktiyle bir ta'yinci birkaç azgın gulâmpâre (غلامپاره)'ye (Bahâ Bey غولامپاره yazmış) tutulmuş. Hareket ziyâdeleşmiş. Verâ' muttasıl ḫarta-keşliğe başlamış. Mahdûm-i mükerrem tedâvî niyyeti ile bir Yahudi hekim dükkânına gitmiş. Yine ḫarṭa-keşliğiyle berâber Haci İbrâm mukaddimesinden başlayarak, o türlü mahlûklara mahsus hayây-i tâm ile hâlini çehresi kızarmaksızın ta'rif edebilmiş. Haci İbrâm da devâ olarak, "Denize git! Denize paşam, denize! Efendi'm denize!" demiş. Biz de şimdilik Haci İbrâm değilsek de, mahlûkatı, "Denize git!" da'vâsı ile rüzgâra tevdî' eyledik de kurtulduk. İşte bu def'a mektup arasının seyrekleşmesine sebep bu idi.

Beni dinle, ben saçlarımı kesmeyeceğim ki... Enseme doğru inen saç kuyruğunu keseceğim; yâhut kestireceğim. İstersen bir parçasını gönderirim; istemezsen yine keyfin bilir

"*Görür ru'yāda kendî meh cemâlin*" o hâlde kalmadı. Bahâ yazdım diyor; yazmamışsa, yaz da yazsın[1]!

Hüsn-i ezelî teverrüm etmiş[2] mısrâ'ına ben yine kāni' olamadım. *Hüsn âlihesi* diyeceğim. Bu *âlihe* hem cemi', hem müfred olarak kullanıl-

[1] S. Nüzhet Ergun, Kemal'e âit olduğu şüpheli şiirler arasında, *Dîvân*'ının Muallim Cevdet nüshasından naklen,

Seher vaktî gönül 'arzetse hālin — *Açar ḥ*ᵛ*ābîde çeşm-i bî-misālin*
Görür ru'yāda āfāk-i cemālin — *Sabāh oldüğunā aslā inanmaz*

kıt'asını, bu şarkının farklı şekillerini kaydetmiştir (*Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitâbevi, 1941, s. XVIII v.d.). Kemal'in, kaydettiği mısrâ, bu şarkının kendisine âit olduğunu ve yazıldığı zamanı da tesbite yaradığından mühimdir. Bu kıt'a, N. Kemal'in T.T. Kurumu'ndaki *yazma şiirler mecmuası*'nda *Bir Şarkı Bendi* başlığiyle (S. 37) kaydedilmiştir; üçüncü mısrâ'ı, *Görür ru'yāda ammā bî-misālin* şeklindedir. Es'ad Çinar'daki *Defter*'de de vardır (S. 40).

[2] Kemal'in *Hilâl-i Osmânî* adlı şiirinin birinci mısrâ'ıdır (S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 271). *Yazma şiir mecmuası*'nda (S. 14), E. Çinar'daki *Defter*'de (S. 12) de vardır; *Gayret* mecmuasında basılmıştır (Nu. 5, 31 Kânûnısânî, 1301/12 Şubat, 1886).

mış olmak lâzım gelir ki, *Lugāt-i Osmânîye*'de *âlihe* müfred, *âlihât* da ânın cem'idir deniliyor. *Kāmus*'ta yok, *Ahterî*'de de yok imiş.. İhtimâl ki *Vankulî*'da yoktur; ma'mâfih *Lugāt-i Osmânîye*'nin hükmüne kāni' olacağım; çünki bu gün o da müsteşhidâttan addolunur[3]. Benim söylediğim şiirlerin yanında Said'den, Haci İbrâhim'den bahsedişim "اَلْأَشْيَاءُ تَنْكَشِفُ بِأَضْدَادِهَا" fikrine[4] ittiba' içindir. Dur bakalım, bizim manzûmenin bir küçük parçası daha var. İşte Bahâ yine meydana çıktı. Ben yazdım diyor. Mutlak yazdığı yanlış olacaktır. Yanılmış yâ.. İşte tashih ediyorum:

Bilmem bu kadar safā nedendir
Mehtāb yanında bir semendir[5]

Yanlış, yalnız bu ikinci mısrâ'da imiş. Ânı da amcanız beyefendi irâde buyurmuşlardı da, meselâ, benim *semen*'e teşbih ettiğim mehtâbı, miniminicik *yasemen*'e teşbih etmek daha güzel olur zannetmiştik. Hâtır için olur yâ..

Şiirinin birinci beyti pek güzel! Fakat şöyle bir tazmîn olunsa daha güzel olacak:

Ettikçe bu yolda sen tebessüm,
Gül ruhlerini tefekkür_etsem
Koynumda seni tesavvur_etsem,
Karşımda hayat_eder tecessüm

Aşağısı da var, dinle:

Gül handelerin dehān_içinde
Gönlümle nasıl eder tekellüm,
Ey bülbül-i gülşen-i te'ellüm,
Gel zevk-ı visāl-i cān_içinde

---

[3] Bu mısrâ aynı şiirin dördüncü kısmının son mısrâ'ıdır; Kemal bunu hakikaten, *Hüsn âlihesi teverrüm_etmiş* şeklinde tashih etmiştir (*Ayn. esr.*, s. 273).

[4] "*El-eşyā'ü tenkeşifü bi'eżdādihā*": Varlıklar, zıdları ile âşikâr olurlar.

[5] Bu beyit, aynı şiirin üçüncü kıt'asının ilk beyitidir ve S. N. E. neşrinde şu şekildedir:

Hüsnünde bu incilā nedendir
Mehtāb yanında bir semendir

Gayret basımında *incilā* yerine, *i'tilā* kelimesi vardır.

(mısrâ'ını değiştirdim). Aşağıki beyitlerin belâgaten güzel, fesâhaten çirkin.. İçinde bir mısrâ' var: *Etrâfını kaplasın da handem* demişsin; *Etrâfını kaplasın da hande* denilmek lâzım gelirdi; *tazmîn*'i de gâyet güzel olurdu: *Etrâfını kaplasın da hande* • *Handân göreyim cihânı ben de...*

Bizim *Sâkî-Nâme*'ye tazmîn, birşeyciklere benzememiş[6]. Ben o *Sâḳî-Nâme*'yi, Nedîm'in,

Ey âlem-i misâlin seyyâh-i hûşyârı
Hiç kasr sûretindē gördün mü nev-bahârı[7]

kıt'asına nazîre olarak söylemiştim. O şiirin mâhiyyeti ise hayâlleri, teşbihleri, açık, nev-şenîde, nev-zuhûr olmaktan ibârettir; yalnızca kapalı yerleri âlimâne bir tarzdadır.

Gûyā gelir Utārid,
Teslîs-i Müşterî'ye
Aldıkça geh benâne
Kilk-i safā-medârı[8]

Şunu anlayamadın yâ Tâhir; Sa'îd-i sa'âdet-ahter yine hiç anlayamaz. Zannımca İbrâhim Efendi de birçok düşünür de, sonra anlayabilir; yâhut kıyâmet kopuncaya kadar düşünse yine anlayamaz. Nedîm'in yine o şiirinde bir hayâli var ki şudur:

Bak ol zemîn-i hūb-ü dilcûy-ü müşk-bûy'a
Gör ol revāk-ı tāk-ü pür-nakş-ü pür-nigārı[9]
Gūyā edib tabî'at kūy-ü zemîni[10] *tastîḥ*
Tîbet_aşāğı düşmüş, Çîn-ü Huten yukārı

---

[6] Menemenli Tâhir'in *Elhan* adlı şiir mecmuasında böyle şiirine, *Sâkî-Nâme* tazminine rastlayamadık; fakat, *Menzûme* başlıklı ve

Kimdir bu Allāh Allāh
Seyret şu şîvekārı
Kim görse âşık olmaz
Bir böyle dil-şikārı

dörtlüğü ile, *Mir'ât-i 'Âlem* mecmuasında, bu mektubun yazıldığı sıralarda basılan şiiri vardır (C. I., nu. 18). Kemal'in *Sâkî-Nâme*'sine nazîre olarak yazdığı herhâlde bu şiiridir.

[7] İstanbul'da yeni inşâ olunan bir kasrı tasvir eden bu şiir *Nedîm Dîvân*'ında mevcuttur (İst. İkdam Matbaası, 1338-40, s. 77).

[8] Kemal'in kıt'a şeklinde kaydettiği bu beytin ikinci mısrâ'ı, *Aldıkça geh benâna kilk-i suhan-güzārı* şeklindedir.

[9] Krş., *Seyret o sakf-i pāk-i pür-nakş-ü pür-nigārı*

[10] Krş., *Rūy-i zemîni*

Mekteb-i Mülkîye'den çıktın, coğrafya bilirsin, teşbihin farkını tabî'atinde olan şâirlikle, hele eski şiirlerin nâfe-i Huten, nakş-i Çîn gibi teşbihlerinden istidlâl etmesen bile yine arar bulursun.

Biz ânlara i'tinâ etmedik. Zannederim ki senin şimdi bulunduğun sinnden bir, yâhut iki yaş büyüktüm. Nazîremi Nedîm'in şîvesine uydurmak isterdim de (O zamanlar benim için muktedâ da yok idi),

Güyā ki hūşe-i rez pistān-i Meryem olmuş,
Kim rūhtur seräser āb-ī safā medārı

Peymāne şeklin almış rindān için neşātı
Tācā temessül etmiş şāhān için ḫumārı

veyâ, *Tutmuş tehayyüründe* (Bahâ Bey burasını tehammüründe yazmış), *mevc-i safāy-i şebnem*[11] * *hayretle sū kesilmiş, reng-i gül-i bahārı,* veyâ *Sāf-ü latîf-ü nāzik elfāzı cām mānend * Bikr-ü ferîḥ-ü rengîn ma'nāsı bāde vārî* gibi beyitlerle teşbîhât âlemine ufacık bir çığır açmış idim. Meğer lisânın isti'dâdı ânı istermiş. Şimdi en ziyâde kuvvetimiz de oraya münhasir kaldı. Nekadar güzel lakırdı söylesek, Nedîm vâdisinin fikr-i zamana tevfîkı ile söyleyebiliyoruz. O cihetle sizin, bizim *Sâki-Nâme*'ye nazîreyi yukarıdan aşağı beğenmedik. Şiir fenâ değil; fakat iki mesleke çarpıyor; ammâ benim *Sâki-Nâme* öyle değil mi idi? Öyle idi; fakat, yukarıda da söyledim yâ, ânı yazdığım zaman bana muktedâ yok idi; şimdi sana var, hiç olmazsa Hâmid, hiç olmazsa Nedîm.. Bu zamanda Nedîm'den de aşağı kalmak câiz midir yâ? Hani, benim *Tahrîb-i Harâbât mukaddimesi*'ni bilmez misin, orada bir mısrâcağızım vardı: *Bū asrda irtikâb olunmaz..*

Bizim *Taştîr* hakkında olan mütâlean garibtir. Zannıma göre hilâf-i me'mûl, sen de gittikçe budala olacaksın. Ben vaktiyle Surûrî'nin bir gazelini *Tahmîs* ettim. Senin şiirini niçin *Taştîr*, veyâ Tazmîn etmeyeyim. Beni, mâziye hürmet nâmına müstakbeli tahkir edenlerden mi zannedersin? Farzet ki bâzılarının zannı gibi ben edîb-i meşhur imişim. İmişim, püsür imişim, sizleri, geçmiş mahlûkāttan daha muktedir görmezsem, milletime nekadar hizmet etmiş olurum! Endülüs'te

[11] Krş., *Dökmüş tehayyüründen mevc-i safāy-i şebnem*; Ali Ertem'in neşrettiği *Namık Kemal'in Şiirleri* (İst., İstanbul Kitabevi, 1957, s. 5).

Hakem-i Sâlis, "... الشيخ ان يحوى النهى بتجارب و شباب الرأى القوم عند شبابها[12] 800 sene sonra biz o hakikati de mi anlamayalım?

Dur bakayım, mektubunda daha neler var? *Ne hoş bir levha teşkil eyledi*..... kıt'ası güzel! Fakat sana yakışmıyor. Şarap içmezsin; ne vazifen de şaraptan bahsedersin! Ammâ ben de *Sâkî-Nâme*'yi söylediğim zaman işret nev'inden hiçbirini ağzıma koymamıştım. Nasıl söyledim, ben bilir miyim ya? Sen de öyle diyeceksin; onu da düşünür müyüm hiç? Nasihat beklersen, şiirinde biraz fesâhat isterim. Hem güç olur; hem geç olur; ma'mâfih öyle olmak lâzım gelir. Kırkbeş yaşındayız; bir beyti kırk kıyâfete sokmadıktan sonra meydana atamıyorum. Nâcî, veyâ ism-i âharla Mes'ûd-i Harâbâtî, yâhut Kâzım Paşa; yâhud, mâhud, veyâ ma'hûd şâirler, beyler, falanlar gibi ma'nâsı elfâzına sığmaz, elfâzı ma'nâsının aybını setredemez türrehât söylemek kolay şey.. İstersen sana her gün Kâzım Paşa'nın şiiri fevkında olmak şartı ile iki beyitli bir mektup yazayım. Yazılan şey şiir olmadıktan sonra ne işe yarar? Dur bakayım, sana şiir ta'rifinde bence mübârek ve mukaddes olan ecill-i şuarâ Shakespeare Hazretleri'nin bir ibâresini terceme edeceğim. Dur bakayım, edebilir miyim.. İngilizce bilmem; ibârenin Fıransızca'sı hatırımdadır. Tercemeyi ândan edeceğim: *Şiirde elfâz, mûsıkide hânendeye benzer; faslh olmayan kelimeler, ma'nâyı, çirkin sesli hânendeler kadar bozar*.. Herif bu lakırdısını söylediği zaman, yirmibir yaşında bir kasab çocuğu imiş. San'atı da, tiyatroların kapısı önünde bârgir sürücülüğü etmekten ibâret imiş; tarihçe müsbettir. Ammâ şimdi ne olmuş, İngiltere'de kavâ'id-i sarfiyye ve nahviyye yok; mâdem ki böyle demiş, böyledir diyorlar. Gözümle gördüm; mezarının üzerine düşen bir çam ağacı yaprağını büyük beyler, hanımlar konaklarına medâr-i mefharet olmak için

[12] Mektupta böyle yazılan ve mânâsı açıkca anlaşılamayan bu Arapça beyit, bu dili iyi bilenlere göre,

الشَّيْخُ إِنْ يَحْوِى النُّهَا بِتَجَارِبٍ
وَشَبَابُ رأيِ ٱلْقَوْمِ عِنْدَ شَبَابِهَا

Eş-şeyhu in yaḥvi'n-nühā bi-tecāribi
Ve şebābu re'yi'l-ḳavmi 'inde şebābihā

şeklinde olabilir: Yaşlı kimse tecrübeleri ile bir ölçü sâhibi ise de, bir topluluğun fikirlerinin canlılığı gençlik çağında olur.

yirmi-otuz liraya alıyorlar. Vigtor Hugo, bu gün edebiyatta dünyanın en büyük adamı olan Victor Hugo, Sahkespeare'i oğluna terceme ettiriyor, *mukaddime*'sini kendi yazıyor; ânda da Shakespeare'in oğlundan bahsediyor. Mezara giderken arkasında iki adam yoktu; fakat şehzâdelerden büyüktü. Bu gün İngiltere'de o çocuğun mezarı kadar ziyâret-gâh olmuş bir yer yoktur diyor. Hakikat-i hâl de odur.

Ben sana bi-eyyi hâlinn kâne[13] (İbrâhim Efendi'ye hürmeten böyle dedik) lisânımızın fesâhatini Shakespeare-vârî Icâd et diye mâlâ-yetāḳ tekliflerde bulunmam; ma'mâfih dünyada en sevdiğim, hattâ senin kadar, daha doğrusu senden ziyâde sevdiğim Hâmid gibi fikri lafza uydurmaksızın söz söylediğini de istemem. O kadar hürriyyet ihtiyâr olunursa yüzde on i'tibârıyle güzel şeyler meydana çıkıyor, fakat yüzde on i'tibârıyle çıkıyor. Hani bizim Türkler'in eski bir ta'biri vardır a, "Ah, râbıtasızlık!" derler. İşte o râbıtasızlık âlem-i edebiyatta lafzı ma'nâya, mâ'nayı lafza bağlayamamaktan zuhûr ediyor. Nef'î ne demiş, hem de ne güzel söylemiş,

Söz müdür ol ki çep-ü rāst düşē mazmūnū
Nice ma'nāy-i dürüstün boza bir lafz-i sakīm

(*Kalem⌣olsun eli ol kâtib-i bed-tahririn* ✱ *Ki dürüst-ten sözünü kâf ile eyler tahrir*[14])

Bu hakikatten dolayıdır ki Nedîm, tabîatinde olan kuvvet cihetiyle elbette Nef'î'ye müreccah iken, fesâhatsızlığı sizler gibi nev-zuhûrân-i irfânın bile nazarında Nef'î'den bile, hattâ Fuzûlî'den dahi o mübârekin kudret-i şâirânesini dûn gösteriyor. Ekrem, Hâmid, Sezâ'î, amcan hep bu fikirdedir. Ben, ânları haksızdır demem, ma'mâfih yine yarı yarıya Nedîm mukallididirler. Nedîm fasîh değildir. En güzel şiiri ma'hud *mesnevî*'sidir ki ânı da dünyada ben gösterdim. Ben gelmeye idim, *mesnevî* de Nedim gibi vefât eder giderdi. Bak şimdi *mesnevî*'nin fesâhatsizliğine,

---

[13] "بأی حال کان": Ne hâl ile olursa olsun..

[14] Şiirin birinci mısrâ'ı, Fuzûlî'nin,

Kalem⌣olsun eli ol kātib-i bed-tahrīrin
Ki fesād-ī rakamī sōzümüzü şor eyler
Gāh bir harf sukūtuyle kılur nādir'i nār
Gāh bir nokta kusūruyle gōzü kōr eyler

kıt'asına âittir (*Külliyât-ı Fuzûlî*, İst., Yeni Şark Kütüphanesi, 1924, s. 7).

Gel‿ey sāki-i cām-i fīrūze-reng[15]
Değildir değildir zamān-i direng
Eğer ömrüm‿İsen de eylē şitāb
Ki fırsat görürsün ki pâ der-rikâb

İsen de'nin imâlesinden kat'-i nazar, bir mısrâ'da kaç tane *ki* bulunmak iktizâ edecek, ammâ sen diyeceksin ki *Eğer ömrüm‿İsen de eylē şitāb* mısrâ'ındaki *ömr* teşbihi böyle *ki* tekerrürü gibi yüzbin hatâyı afvettirmeğe kâfîdir. Nedîm doğmadan 6,000 yıl evvel dünyaya insan olarak gelmiş olanların hiçbiri *ömrüm isen de çabuk geç* fikrini düşünmemiş. Nef'î'si de, Fuzûlî'si de, Hâfız'ı da, Sa'dî'si de, Firdevsî'si de, Buhturî'si de, Ebû-Temmâm'ı da, Mütenebbî'si de, İmrü'ü'l-Kays'i de, Virjil'i de, Homeros'u da... Ma'mâfih beyit fasîh değildir. Bizler kadar lezzet şinâs-i edeb olan birkaç mahlûk vücûde gelmedikçe, *Nedîm Dîvânı*'dır diye Mısır'da tab'olunmaktan başka hiçbir işe hizmet edememiş.. Ta'birimi bilirsin a, sanki derim, ben merāk ediverdiğim gibi fasîh olmamak şartı ile hepinizden iyi şiir söylerim, hem de çok dırlanırım, gecesi yüz beyte oturur; fakat şiir olmaz, ma'nâsı şiir olmaz, elfâzı hele hiç şiir olmaz. Ufacık bir mes'ele, şiir ma'nâya değil, lafza ıtlāk olunur. Gāyet şâirâne bir hayâl bulunabilir; vezni, kāfiyesi olmadığı hâlde yine nesir i'tibâr olunur; şiir i'tibâr olunmaz. Öyle değil mi, oğlum?

Bu kadar uzun mukaddimelerden murad, söylediğin şiirlerde ma'nâyı lafza tercih değil, fakat lafzı ma'nâya tevfîk etmeğe çalışmaklığını tavsiyedir. Bâkî duây-i hayr..

17 Kânûnıevvel, sene 99
Allāh Nedîm'e rahmet‿etsin
Ma'lūmdur benim suhanim mahlas‿istemez[16]

[15] Kemal'in bahsettiği bu şiir, *Nedim Dîvânı*'nın İstanbul tab'ında *Evsâf-i Bâğ-i Vefâ der Zimn-i sitâyiş-i Kapudan Paşa* serlevhasıyle mevcut (S. 117), birinci mısrâ'ı Namık Kemal'in kaydettiğinden farklı olarak, *Kanî sāki ol cām-i fīrūze reng* tarzındadır.

[16] Bu mısrâ Nedim'in, *Fark ‿ eyler ānı şehrimizin nükte-dânları* mısrâ'ını muhtevî beytine âittir.

DCXXXI. — DCXXXII.

Kemal, kızına gönderdiği mektubunda, ona niçin mektup yollamadığının sebebini anlatıyor: Dâmadı Rif'at Bey Midilli'de bulunduğu ve Feride Hanım'a sık-sık mektup yazdığı için, ayrıca mektup yazmamıştır. Hâlen Ri'at Bey, İstanbul'a dönmüştür; kızı merak etmesin diye onun güzel bir havada İstanbul'a hareket ettiğini kaydediyor ve Midilli'ye âit, kızını alâkadar eden havâdisler veriyor; Rif'at Bey'in nakil işi hakkında da, açıkca olmamakla berâber, giriştiği teşebbüsleri anlatmaktadır.

Dâmadı Rif'at Bey'e yazdığı mektupta Kemal, zevcesi Nesîme Hanım'la kızı Feride'nin Midilli'ye geleceklerinden, nakil işi için Nûrî ve Sâmî Paşazâde Halîm Beyler'i bi'zzat gidip görmesinden, kendisinin mektup yazmasına lüzum olmadığından bahsediyor. Mektubu ile berâber, bir de gazel göndermiştir; fakat bu ayrı bir kâğıda yazılmış olduğundan, hangi gazeli olduğunu bilmiyoruz.

Kemal'in husûsî hayatını aydınlatan bu mektuplarından ikisi de kendi el yazısı, ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 454, 176).

631. Feride Hanım'a

10. I. 1884

Feride'ciğim, İki Gözüm Kızım,

Ben, seni mektup göndermekten mahrum bırakmadım; kocan olacak habis burada idi. Gece yatar, sabah kalkar, muttasıl yazı yazar, sordukça eve mektup yazıyorum der, bana da ihtiyaç bırakmazdı. Cehennem oldu, İstanbul'a gitti. Fırtına zamanında değildi. Gâyet güzel —hatıra ṭuz konmasın ammâ— kendi kadar güzel bir hava ile gitti. Telgraf ile vusûl haberini yazdı[1]. Sana benden evvel yazmıştır yâ, her ne ise...

Zînet hakkında vâlidenin yazdırdığı kâğıt, ayn-i isâbettir. Buraya gelsin, rahat eder, eğlenir. Hatırındadır yâ, ben sana Said Efendi ile Tahsin Paşa münâza'ası sırasında, Said Efendi gibi bir eşek, Tahsin Paşa gibi bir gerçekten insanın işine karışamaz demiş idim. Tahsin Paşa'nın; düğünde serhoş olup da Said Efendi'yi tahkir ettiğine de hak vermiştim. Bir Said Efendi, bir Tahsin Paşa'nın işine karışır ise, dâimâ netice böyle olur. Ne oldu ise, zavallı kızın başına oldu.

[1] Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in evrâkı arasında, Rif'at Bey'in, 28 Kânûnievvel, 1299 (9. I. 1884) tarihli telgrafı vardır (Nu. 2); "Bi'l-âfiye İstanbul'a geldim — Rif'at".

Midilli mes'elesi için, benim i'timâdım yalnız Ekrem'in telgrafına değil; Nûrî Bey'den, yâhud Cevrî Bey'den de haberim var. O iş bitti gitti. Hüseyin bana, Kostan'a nekadar para verileleceğine dâir hiçbir şey yazmadı; ihtimâl ki yazmıştır da, mektubu gelmemiştir. Hüsnü Bey, şimdi oraya gidiyor. O da kardeşindir; kendisine tenbih ettim, Hüseyin'den soracak. İktizâ ederse senden de sorar. Ne iktizâ ederse söyle de gönderelim. Müjdeler, müjdeler!.. Ben yine Vâlî oluyorum; hem de Midilli'ye.. Bırak Allāh-ı seversen, bir milyon münâsebetsizlik..

29 Kânûnıevvel, sene 99
Baban,
KEMAL

632. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

12. I. 1884

Rif'at'ciğim,

İki mektubun da, telgrafın da geldi. Yalnız bu sefer seni merak etmemiştim; çünki telgrafın gelinceye kadar, Midilli'de yaprak kımıldanmadı. *Fıransız* vapuru geçti, ânınla mektup yazdım, yetiştiremedim; sonra yırttım. Ma'mâfih teessüf olunacak birşey değil, iki satırdan ibâret idi. Sizin prenslik pek parlak! Lâyık değil değildin yâ.. Kader müsâid olmamış, her ne ise..

Ben, keyifsiz değilim desem, yalan söylemiş olurum. Öksürük hâlâ bâkî; fakat mi'dede birşey yok. Ammâ dışarı da çıktım, postamı da muntazam olarak gönderdim; hattâ sana fevka'l-'âde bir müjde vereyim; esvab bile değiştim. Hava müsâid olursa, yarın Yunda'ya bile gideceğim. Nûrî'ye, Halîm'e benden mektup istemenin ma'nâsı yok. Ânlar, dâmadımın lisânını, kalemimden daha az mı anlarlar? Git, lakırdı et, kabûl edib-etmeyeceğin şeyleri söyle ! Hicâba lüzum yok. İş için me'muriyyet istenilecek; me'muriyyet için iş değil!

Haremine, kayınvâlidene gelmelerini yazdım; bir-iki güne kadar burada bulunacaklardır. Hava bu hâlde iken, ben Feride'mi İstanbul'a gönderemem, nâfile telâş etme ve's-selâm.. İşte gazel, mektubu ile de berâber; ilâve ettiğim iki beyit fenâ olmadı sanırım. İhtiyâr ettiğim

mahlas da fenâ değil! Tâhir habîsi yine beni yakaladı. Vaktimin en çoğunu yine âna sarfettim. Kalemtıraşlar için beybabama yazdım. Bâkî duâ..

31 Kânûnıevvel, sene 99
Biz HAZRETLERİ

Buraya bir Arab geldi; ânın da bir kıt'ası var. Oldukça tuhaf.. Hâ, bak, şiirime, nekadar güzel bitti; Bahâ yazacak[2]!

[2] Bahâ Bey, mektubun yazıldığı sırada, Midilli Meclis-i İdâresi ikinci kâtibidir ve Rütbe-i Sâlise nişanı ile taltif olunmuştur (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5563, 7 Ocak, 1884).

DCXXXIII.

Kemal, Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği aşağıdaki mektubunda, Girid'i yedi başlı bir yılana benzeterek, buraya âit mes'elelerin biri bitince ötekinin ortaya çıktığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun dâima Girid'e âit hâdiselerle karşılaştığını yazıyor. Mektubun gönderildiği sırada beş sene için bura Vâliliği'ne getirilen Fotyadi Paşa'nın müddeti dolmuş, yeni bir vâli ta'yini husûsunda münâkaşalar yer almış, bu arada Hıristiyanlar ve Müslümanlar için ayrı birer Vâli ta'yini dolayısıyle mücâdeleler günlük gazetelere kadar geçmiştir. Adanın üçte biri Hıristiyanlar'a, üçte ikisi Müslümanlar'a âit olduğu hâlde Hıristiyanlar adayı elde etmek iddiasındadır. Mektuba göre Kemal, Fotyadi ve Sâmih Paşa'nın idâresizliğini, Müslümanlar'ın nekadar müşkül hâlde bırakıldığını, Müslümanlar'ın Devlet-i 'Aliyye'den ayrılmamak gâyesi ile hicretini yüksek makâmlara da muhtelif def'a arzetmiştir; bunlara sebep, Fotyadi Paşa'nın vâliliğidir. Bu zât Vâli, Hâmid Bey Müşâvir olarak kaldığı takdirde, Girid'in Yunanlılar'a teslim edilmiş demek olduğu düşüncesindedir. Mektubunun 'Abdü'l-Hamid'e takdimi için Ebüzziya'nın aracılığını isteyen Kemal, hükûmeti, Girid'de Müslümanlar'ı da memnun edecek ve buranın Yunanistan'a verilmesini önleyecek tedbirler alması için uyandırmağa çalışmaktadır. Hemen söyleyelim ki, bu mektubun tarihinden iki ay kadar sonra Fotyadi Paşa tekrar Girid Vâliliği'ne getirilmiş, daha doğrusu vâlilik süresi tamamlanmasına rağmen ayni vazifede bırakılmıştır[1].. Üç ay sonra, 1884 Haziran'ında a'şâr-ı vakfîye mes'elesi'nde karşılaştığı müşküllerden dolayı isti'fâya karar vermiş, fakat bu isteği tasvib olunmamıştır[2]. Yine bu sırada a'şâr-ı vakfîye mes'elesinden dolayı Girid Meclis-i Umûmî'si İslâm a'zâlarının da bir istid'â ile Icâbeden yüksek makamlara mürâca'at ettiklerini görüyoruz[3].

[1] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5613, 7 Mart, 1884.
[2] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5690, 4 Haziran, 1884.
[3] *Ayn.* gazete, nu. 5694, 8 Haziran, 1884; istid'â metni de neşredilmiştir.

Kemal'in Girid mes'elesi ile yakından alâkasını ve Hükûmet'i uyandırmağa çalıştığını anlatan bir vesika kıymetindeki mektubunun bir başkasının yazısıyle olan aslı Yıldız evrâkı arasındadır ve yeni harflere çevrilmiş metni, kılişesi prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar*, *Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, T. T. Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 282 v.d. Levha - LIII; bu neşirde, mektubun başında, "Girid Müslümanları hakkında Pâdişâh'a takdim edilmek üzre Namık Kemal Bey tarafından Ebüzziya Tevfik Bey'e gönderilmiş bir mektup" cümlesi vardır. Aynı mektup, *Girid Mes'elesini Kurcalayanlar* başlığı ve Dr. Kâzım Haydar imzâsı ile İzmir'de basılan *Köylü* gazetesinde, buradan naklen *Yeni Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde (Nu. 181, 30 Teşrinisânî, 1909) de basılmıştır. Biz Yıldız evrâkı arasında bulunan ve Prof. İ. Uzunçarşılı tarafından neşredilen mektubun fotokopisini esas alıyor ve *Tasvîr-i Efkâr* basımı ile karşılaştırarak neşrediyoruz. *Tasvîr-i Efkâr* neşri, M. Cemal Kuntay'ın eserinde de (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 558 v. d.) mevcuttur.

633. Ebüzziya Tevfik'e

12. I. 1884

Birâder,

Bilirsin ki din ve devlet düşmanlarının bu memleketi[4] batırmak için birinci teşebbüsleri Girid üzerinde vukū' bulmuş ve bu teşebbüsün birinci te'siri, bizler gibi hamiyyet sâhiplerine dokunmuştu. Bu Girid mes'elesi ma'rûf olan yedi başlı ejder gibi, bir başı kesildikce, yedi başı daha çıkıyor[5].

Pâdişâh'a seni ben takdim etmiştim; bu mektubumu da, sen Pâdişâhım'a[6] takdim et! İkisi de, Pâdişâh'a birer nevi' hizmettir; bir[7] hizmetin ikileşmesi nevâfil namazı gibi Allāh indinde bile makbûl oluyor[8]. Girid Müslümanları, ötedenberi pek iztirap içindedir. Evvelâ ma'lûmdur ki oradaki Müslümanlar, ada'nın tesarrufca nihâyet üçte biri Hıristiyanlar'a âid olarak, üçte ikisi kendilerinin iken, yine emlâk tesarrufu nâmıyle Girid'in Hıristiyan malı olduğundan bahsediyorlar.

[4] Krş., mülkü
[5] Krş., yerine bir başı daha çıkıyor.
[6] Krş., Pâdişâh'a
[7] Krş., bu
[8] Krş., olur.

Sâniyen ben, makāmât-ı 'âliyyeye ma'rûzât-ı müteaddide ile bahs ve beyan etmiştim ki, Cezâyir[9] ve Girid halkı, hiçbir vakit Yunanlı olmak fikrinde değildirler; yalnız Fotyadi Paşa, Sâmih Paşa gibi me'murlar Girid halkını canından bîzâr etmiş, İslâm takımı, devletten ayrılmamak için, mühâceretten başka bir çâre bulamamış, Hıristiyan takımı Yunan'a iltihāk mes'elesini devlete değil, bizim me'murlara karşı bir vesîle-i necât ittihâz eylemiş[10], arada bir mes'ele-i düveliyye tehaddüs etmiş, sürünüp duruyor[11]. Girid Müslümanları o hâle gelmiştir ki, vaktiyle memleketlerinde Bey olan, Ağa olan bîçâreler şimdi buralarda yüzyirmi kuruş aylık ile zabtiyyelikte sürünüyor. Midilli'de bu gün teftişlikte[12], zabtiyyelikte istihdâm olunan Girid Müslümanları, otuzdan[13] ziyâdedir. İzmir'de, Garb-Tırablusu'nda bu mikdârın onbeş - yirmi katı var; etrâfa da dağılmış olanlar düşünülürse, mühâcirlerin nufûs-i zükûru beşbini tecâvüz eder ki, âdetâ ufacık bir ordu demektir. Bu hâle ise, her şeyden ziyâde Fotyadi Paşa'nın Vâliliği sebeb olmuştur. Mübârek zât, 30,000 kuruş maaş alacak, âna da Meclis-i Umûmî'nin ekseriyyeti ile muvaffak olacak, Meclis-i Umûmî ise, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir kā'ide-i garîbe ile, yalnız Yunanlılık[14] fikrinde bulunanlardan değil, ekseriyyet üzre resmen Yunanî tanınmış olan habislerden mürekkeb.. Hulâsa[15], Paşa mürtekib, a'zâ edebsiz, orada bulunan hey'et-i islâmîye ise serveten, dirâyeten, edyân-ı sâireden olan hem-şehrîlerine gālib olmak husûsunca memâlik-i pâdişâhî'de münferid iken, bir habîsin sâye-i şe'âmetinde mahvolup gitmektedir.

Muhtac-ı îzâh değildir ki, Giridliler'in (Sağlık selâmetle verilmemiş olsa idi) i'tâ edilmiş olan fermanında, oranın vâliliği, hıristiyanlığa hasredilmemiştir. İrâde buyurulduğu hâlde, bir Müslüman da gönderilebilir; yalnız, yanına Hıristiyan'dan bir müşâvir verilir; ammâ bu cihette ba'zı mahṭur tesavvur olunabilir imiş, vâlinin Hıristiyan olmasında da, öyle bir büyük muhâtara yoktur; fakat Fotyadi Paşa

[9] Krş., Cezâyir-i Bahr-i Sefîd
[10] Krş., etmiş
[11] Krş., mes'ele-i düveliyye sürünüp duruyor.
[12] Krş., müfettişlikte
[13] Krş., otuzdörtten
[14] Krş., Yunanîlik
[15] Krş., ve hulâsa

vâli, Hâmid[16] Bey müşâvir olursa, o zaman Girid bütün bütün Yunanistan'a teslim edilmiş demek olur.

Biraz keyifsizim; mektubumu söyleyip de yazdırıyorum; ma'mâfih canım da yanıyor. Ümid ederim ki mülkün her cihât-ı[17] icraâtına muhît olan nazar-ı hakîm-i hazret-i pâdişâhî[18], Girid'i dahi mevcut olan seyyiâtından kurtarır. Bâkî duâ..

31 Kânûnıevvel, sene 99
Kardeşin,
KEMAL

[16] Krş., ismin yeri üç yıldızla işâret edilmiştir. Girid Müsteşarı Hâmid Bey Hanya hânedânındandır (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. II., İst., Matbaa-i Âmire, 1311, s. 108).

[17] Krş., cihet

[18] Krş., muhit olan hükm-i hazret-i pâdişâhî

DCXXXIV. — DCXXXVII.

Kemal, kızına gönderdiği mektubunda, Midilli'den İstanbul'a dönen dâmadı Rif'at Bey'in ayağına âit rahatsızlığı endişe verici olmadığı hakkında inandırmağa çalışıyor; onu ve zevcesi Nesime Hanım'ı Midilli'ye çağırmaktadır; fakat havalar fenâ giderse hareket etmemelerini de bildiriyor. Poliçe ile birlikte Dr. Kostan'ın parasını, Aydın Vilâyeti Mektubcusu Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi'ye yollamıştır. Mektubun ifâdesinden, gerek zevcesinin, gerek kızının İzmir'de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kemal, *Tercemân-ı Hakikat*'e verilmek üzre bir mektup, bir de *gazel* yazmış, kendi adını değil, Hitâm-ı 'Acemî mahlasını kullanmıştır; yalnız gazelinin değil, mektubunun da neşredilebileceğini, gönderdiği bu yazılarının kendisine âit olduğu anlaşılmasın diye kopya ettirilerek adı geçen gazeteye verilmesini yazıyor[1]. Yine Rif'at Bey'e yolladığı 19 Ocak tarihli mektubunda ise, herhâlde resmî işleri yüzünden Midilli'den ayrılmak zorunda kaldığını, Nesime ve Feride Hanım'ın bu hafta da İzmir'den Midilli'ye hareket etmemelerini tavsiye ettiğini anlatmaktadır.

İçindekileri kısaca anlattığımız bu mektupların üçü de Kemal'in kendi el yazısı iledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 455, 274, 228).

Girid'de neşredilen *İntibah* gazetesi, bir kıtal vak'asından dolayı zâbıta aleyhinde bir yazıya yer verdiğinden ta'til ve muharriri tevkif edilmiştir. Saltanat-ı Seniyye'nin hukûku bakımından zararlı yazılar basan Hıristiyan gazetelerine karşı ise mahallî hükûmet susmayı tercih etmektedir. *İntibah*'ta, Rum gazetelerinde basılan

[1] Bu gazel metni için, 638 numaralı mektubun *önsözü*'ne bakınız (S. 371 v.d.).

ve halkı Devlet aleyhine sevkeden fıkraların tercemelerine rağmen, Girid Vâlisi Fotyadi Paşa'nın harekete geçmemesi de Rum politikası tarafını tuttuğunu göstermektedir. İşte Kemal, Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği mektubunda bu gibi mes'elelerden bahsederek, İslâmlar'ın himâyesi hususunda Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e vaz'-iyyetin bildirilmesine aracılığını istemektedir.

Kemal'in —ifâdesinden de bir başkasının el yazısı ile kaleme alındığı anlaşılan— mektubu, Prof. İsmâil Hakkı Hakkı Uzunçarşılı tarafından, yeni harflere çevrilen metni; fotokopisi Yıldız evrâkından naklen neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar, Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, T.T. Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 284, Levha - LIV.).

634. Feride Hanım'a

16. I. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Doktor Kostan'ın parası Hüseyin'dedir; bu gün poliçe ile gönderdim. Bana baksan a. Ben seni, kocanı sevmemek lâzım gelir dedim; ammâ sevmek lâzım gelir demedim. Rif'at'in hiçbir şeyi yok; ayağı açılmış. Sana, bu açılmak muzir olduğunu kim söyledi? Rif'at'in ayağı birinci kerre Sarlıca'da açılmış idi; hatırında yok mudur? Açıldığı için, keyifsizliğin sıraca olmadığına hekimler hükmetmemişler mi idi? Şimdi yine açılınca, neden iktizâ ediyor da, bu kadar şüphe olunuyor? Hele buraya gel ki seninle konuşalım. Havada fenâlık yok; vâlideni de, seni de isterim. Havada hiçbir şey yok.. Baroskop ilerisini de güzel gösteriyor; ma'mâfih sonradan fenâlaşırsa gelmeyiniz. Gelecek olsanız da, bana telgraf ile haber vermeyiniz. Şimdilik bu kadar...

4 Kânûnısânî, sene 99

Baban,

Kemal

635. Menemenli Rif'at Bey'e

16. I. 1884

Ey Oğul,

Biz bu Hitâm-ı 'Acemî ile ne belâya çattık! Muslbet dün gece yine geldi. Bir mektup getirdi; içinde bir de gazeli var. Nâcî'ye,

yazısı ile gönderilmesini istemiyor; Bahâ'nın yazısı ile gittiğini de istemiyor. Sen artık orada yazdırırsın. Gazel Acem'âne; fakat pek de fenâ değil sanırım. Mektup da, nesir de neşrolunamayacak kadar fenâ yazılmamış. Cümlemiz âfiyetteyiz. Bâkî umûma selâm..

4 Kânûnısânî, sene 99
Biz Hazretleri

Hitâm-ı 'Acemî, Esvabcı Hacibaba için de bir kıt'a söylemişti. Obir mektubumda "melfûftur" demiştim. Umutmadım; işte şimdi geliyor.

636. Menemenli Rif'at Bey'e

19. 1. 1884

Rif'at'ciğim,

Bu haftaki mektubunu da aldım. Ba'zı zuhûrattan dolayı, Midilli'den şimdi hareket etmek lâzım geliyor. Şu iki satırı da ayakta yazıyorum. Pederin ayaklarını, Ekrem'in, Tâhir'in gözlerini öperim; birâder Beyefendiler'e beyân-ı hulûs.. Hava pek fenâlaştı. Çolukçocuğun bu hafta da İzmir'de kalmasını tavsiye ettim. Bâkî duâ..

7 Kânûnısânî, sene 99
Kemal

Muhâsebeci Efendi, işine dâir ba'zı şeyler yazacaktır.

637. Ebüzziya Tevfik'e

19. 1. 1884

Birâderim,

Girid'te tab' olunan *İntibah* gazetesinin bir nüshası leffen gönderiliyor; bunda münderic bir *bend*'in müfâdından dahi istidlâl edersin ki Hıristiyan gazetelerinin hukûk-ı Saltanat-ı Seniyye'ye mazarratı derkâr olan neşriyâtına hükûmet-i mahallîyece sükût ile muâmele olunduğu hâlde, bir kıtâl vak'asından dolayı zâbita aleyhine bir

Türk gazetesinin dercettiği birkaç söz üzerine ta'til ve muharriri tevkîf olunmuştur.

Rum gazetelerinin melfûf *İntibah* nüshasında münderic neşriyâtının fikarât-ı mütercemesi âdetâ ahâliyi Devlet aleyhine sevk ettiği hâlde, buna Vâli Paşa Hazretleri'nin sükûtu Rum politikasına hizmet ettiğini vâzihan isbât eder. Girid Vâliliği'nde bir Yunan zâbiti bulunsa, hiç olmazsa nefsinden hicâb ederdi de gazetelere bu kadar edebsizlik ettirmezdi; geçende dahi tafsîlen yazdığım veçhile[2] Cezîre ahâli-i müslimesi'nin vikâye ve muhâfazası merhamet-i pâdişâhî'ye mütevakkıf kalmış ahvâldendir. Bu hakikatleri 'atebe-i ma'âlî-mertebe-i zıllu'llâhî'ye îsâl emrinde ibrâz edeceğin himmet ve hamiyyet velînî'met ve vatana bir güzel hizmet olur. Yatakta keyifsizim; hekimler yazıyı men'ettiler, ânın için bu mektubumu da çâresiz başkasına yazdırdım. Bâkî duâ.

Fî 7 Kânûnısânî, sene 99

Kardaşın,

KEMAL

DCXXXVIII.

Kemal, Rif'at Bey'e yolladığı 16 Ocak, 1884 tarihli mektubunda takma-adını gizlemek için Hitâm-ı 'Acemî'den Midilli'ye gelen bir başka şahıs gibi bahsederek, Nâcî'ye bir mektup ve *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmek üzre bir de gazel yolladığını, *gazel*'in ve mektubun Nâcî'ye kendi yazısı ile gitmesini istemediğini, bir başkasına kopya ettirilerek gönderilmesini yazmıştı. Kemal'in, bu imzâsız mektubunun, Rif'at Bey aracılığıyle Nâcî'ye yolladığı aşağıdaki mkektubu olduğunu sanıyoruz.

Nâcî'nin *Tercemân-ı Hakikat* gazetesinin *Edebiyat* sütûnunu idâre ettiği, bol bol gazeller neşrettiği, eski ve yeni şiiri müdâfa'a edenler arasında şiddetli münâkaşaların yer aldığı bir zamanda Kemal, Hitâm-ı 'Acemî takma-adını kullanmakla eski tarz şiirin son mümessillerinden olduğunu, bu tarzın devam etmeyeceğini îmâ etmiş olabilir.

Nâcî'ye gönderilen mektubunda seci'li cümlelerle bir taraftan Şark edebiyatını medhederken, kendi adını, Recâ'îzâde Ekrem, Hâmid, Mihrünnisâ, Ziya kelimelerini tevriyeli kullanarak zimnen, yeni tarzda şiir yazanları da müdâfa'a ve Nâcî'yi medhetmiştir.

Kemal'in, Rif'at Bey'e mektubunda Nâcî'ye gönderdiğinden ve *Tercemân-ı Hakikat*'te neşrini istediğinden bahsettiği, 21 Ocak, 1884 tarihli *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilen aşağıdaki gazeli olduğunu tahmin ediyoruz :

[2] Bk., bu ciltteki 633 numaralı mektup (S. 365 v.d.).

İrmemişken kimsenin nūr-ī nigāhī koynuna
Gizli girmiş dün gecē zülf-ī siyāhī koynuna

Vāki'ā. görmez melekler dē firāş-ī nāzını
Gönlüm⌣ammā kim girer ru'yāda gāhī koynuna

Sāyeliklē fahr⌣edib durmuş ziyālar pāyine
Reng-i ismet saklanıb olmuş mübāhī koynuna

Ayrı düşmüş birbirinden şerm ilē hurşīd-ü māh
Māderī ol demde kim almış o māhī koynuna

Sînesindē sanma pistāndır o mihr-ī ismetin
Şakk edib koymuş yed-ī i'cāz māhī koynuna

Gerdeninden cūş eder subh-ī tecellī mēvc mēvc
İzdihām eyler dolar Nūr-ī İlāhī koynuna

Bir görüştē göğsünū buldū şeb-ī vuslat H i t ā m
Saklamış gūyā sabāh-ī intibāhī koynuna

Nâcî, Kemal'in bu gazelini neşrederken, "Zemîni muvâfık-ı zaman, mezâmîni şevk-ı hayâlperestân olan şu şahsen tanımadığımız sâhibine 'arz-i tahsîn-i ferâvân eyleriz" cümlesini kaydetmiştir [1].

Kemal'in, takma-adla *Tercemân-ı Hakikat*'e *gazel* gönderdiğini, Muallim Nâcî ile münâsebetini aydınlatan bu mektubunun, bir başkasının el yazısından istinsâh edilen nüshası Es'ad Çinar'dadır (*Defter*, nu. 84); müsâadeleri ile neşrediyoruz. Biraz önce kaydettiği *gazel*, 21 Ocak, 1884 tarihli *Tercemân-ı Hakikat*'te basıldığına göre, mektubun, 1884 Ocak'ında yazıldığını sanıyoruz.

638. Muallim Nâcî'ye

Ocak, 1884

Münekkid-i vakkād, nekkād-i hakîkat-i 'tiyâd Muallim Nâcî veyâ bi-ta'bîr-i âhar Hâce-i Nâcî Efendi Hazretleri'ne farîza-i edebiyat ile takdimine cür'et olunmuş bir 'arîzadır:

Meşrık ki, maddiyyâtta matla'-i *ziyâ*dır; edebiyatta niçin magrib-i fenâ olsun? Firdevsî, Firdevs'te, Sa'dî saâdet-i ebediyyede bulunmagla, buralarda *kemal* kalmasın mı? Türkî, veyâ Fârsî söyler bir

[1] Nu. 1689. Krş., Sa'deddin Nüzhet, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi, 1941 s. 74. Ahmed Râsim, biz bunun Kemal'e âit olduğunu öğrenince derhâl ezberlemiştik diyor (*Muharrir, Şâir, Edîb*, s. 99 v.d.).

edîb-i *ekrem* zuhûr eder ise, Hak'tan nâil olduğu ihsân-ı mahsûsa *hâmid* olmasın mı?

Ma'neviyyâtınızda nisvânın *mihri* (mehri) yalnızca mehr-i müeccel ve zükûrun hissesi ecell-i müeccel olmak sezâ mıdır? Fuzûlî,

Ziyâ yer-üstüne düşmekle pây-mâl olmaz

buyurmuş; bu dahi fuzûlî bir iddiâ mıdır?

از نقش و نگار در دیوار شکسته
آثار پدیدست صنادید عجم را[2]

kavl-i hakikatinden, mürebbî-i 'âlem olan meşrık halkı müstesnâ mıdır?

Hayâlât-ı 'Acemâne'ye tahkîr edilegelmek, Firengâne bir moda hükmüne girdiğinden, nihâyet derecelerde tereddüd ve hattâ fikr-ü kalb arasında zuhûr eden muhâlefet ciheti ile, bayağı te'addüd ederek, şu garib *gazel*'câğızımın *Tercemân-ı Hakikat*'e tesvîd ve hatâyâ ve nekâyisi tenkîd ve üdebây-i zamâne tarafından merhameten mikdârı ta'dîd buyurulur ümidi ile takdim eyledim. Bâkî Hazret-i İmâm'ın, kavl-i kerîmini inşâd «مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفاً، قَدْ (فقد) صَيَّرَنِي عَبْداً[3]» ile, hatm-i kelâm ederim.

HİTÂM-I 'ACEMÎ

DCXXXIX. — DCXLII.

Kemal, İzmir'de bulunan kızına bundan önceki mektuplarında havalar fenâ gittiği için, fırtınaya tutulmak ihtimâlini gözönüne alarak Midilli'ye hareket etmemelerini yazmıştır; aşağıdaki mektubunda ise hastalığından dolayı, zevcesi Nesime

---

[2] *Ez-nakş-u nigâr-î der-i dîvâr-î şikeste,*
Âşâr pedîdest şânâdîd-i 'Acemrâ

"Kırık-dökük dıvar kapılarının nakş ve resimlerinden, 'Acem şahlarının eserleri kendini göstermektedir". Bu beyit 'Urfî'nindir.

[3] *Men 'allemenî ḥarfenn, Kad ṣayyerenî 'abdenn:* "Bana bir harf öğreten, beni kendisine kul eyler". Bu vecîzenin, Hz. 'Alî'ye âit bulunduğu söylenilmektedir.

Hanım'ı merâka düşürmemek maksadı ile gelmelerini istemediğini, kızının, annesinin ruh hâline göre Midilli'ye gelip gelmemek işini idâresini bildiriyor.

İkinci mektubunda Kemal, dâmadına evvelce yazdığı şeylerin, seyahate çıktığı haberinin doğru olmadığını, rahatsızlığını anlatıyor; mektubun mühim birkısmı, Rif'at Bey'in İstanbul'dan nakli mes'elesine ayrılmıştır; onu, kendine âit işleri ta'kib etmemekle suçlandırıyor; Sâmî Paşazâde Halîm Bey'i ve Nûri Bey'i görerek, bu nakil işi hakkında bilgi vermesini istiyor. Rif'at Bey'e, yine 26 Kânûnısânî'de gönderdiği bir başka mektubunda ise İzmir'de bulunan Feride ve Nesime Hanım'ların Midilli'ye geldiklerini haber vermektedir. Mektubun sonunda, Feride Hanım'ın kendi el yazısı ile zevcine hitâbeden bir cümlesine de rastlıyoruz.

Mustafa Âsım Bey, Kemal'in rahatsızlığını ihtiyatsızlığına vermiş olsa gerektir; Kemal babasına gönderdiği 2 Şubat tarihli mektubunda bu sebeple, hastalanmasına yol açan hâdiseleri, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi (Nazif Paşa) ile devre çıktığını, teşkil olunacak Bidâyet Mahkemeleri işi ile uğraştığını, Yere Müslümanları'nın a'zâyı kendilerinin seçmek istemelerini, dönüşte vapurun su almağa başladığını, ta'mir edildiğini, fırtınaya da tutulduklarını ve nasıl soğuk aldığını uzun-uzadıya anlatmaktadır. Mektubun yazıldığı sırada Midilli'ye dönmüş bulunmakla berâber, henüz iyileşememiştir; odasından dışarıya çıkamadığını, vazifesine âit işler ile evinde meşgûl olduğunu, kendisini rahatsız edenleri dinlemekten kurtulduğunu yazıyor. Bu arada kendisini sevindiren birşeyi, Feride Hanım'ın beş ay sonra dünyaya bir çocuk getireceğini babasına müjdeliyor. Mektupta bunlar dışında, daha önceki mektuplarında da sözü geçen Kandilci Efendi'ye âit havâle mes'elesinden, İstanbul'dan gönderilen kalemlerden bahsetmektedir.

Kemal'in husûsî hayatını aydınlatan bu mektuplarının dördü de kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 453, 227, 265, 614,). Yalnız sonuncunun kalemlerden bahseden kısmı Midhat Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, *Cumhuriyet* gazetesi, 22 Birincikânun, 1940).

639. Feride Hanım'a

25. I. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektuplarını aldım. Ben, bir haftadanberi âdetâ hasta idim. Vâliden gibi nefes tutukluğuyla hasta idim. El-hamdü li'llâh iki gündür savuşturdum. Mektup almayınca gelmeyiniz diye yazdığım [1], vâliden

[1] Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in, mektupları arasında 18 ve 22 Ocak, 1884 tarihli iki telgraf vardır (Nu. 4, 5) "İzmir Mektubcusu Hüseyin Efendi'ye —Hava bu hâlde kalırsa hareket olunmasın, Kemal— 6 Kânûnısânî, 1299."; "İzmir Mektubcusu Hüseyin Efendi'ye —Benden mektup almadıkca oradan hareket olunmasın, Kemal— 10 Kânûnısânî, 1299."

beni hasta görüp de, yine hastalığı nüksetmesin diye idi. Hekimler beni birkaç gün daha yataktan çıkarmıyorlar. İşin idâresi, sana muhavveldir. Eğer vâlidenin merâk etmeyeceğini anlarsan kalkın gelin; yok, münâsib görmezsen, birkaç (gün) daha oyalarsın. Bâkî gözlerini öperim; vâlidenin kezâlik..

13 Kânûnısânî, sene 1299
Baban,
KEMAL

640. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

26. I. 1884

Rif'at'ciğim,

Bu hafta iki mektubunu aldım. Mündericâtında hiçbir şey yok idi. Geçen hafta ale'l-acele seyahate çıktığımı yazmıştım; sana biraz tafsilât vereyim. Gittiğim seyahat, bizim dışarıdaki küçük köşkten, senin içerideki odaya kadardı. Bir fenâ keyifsizlenmiş idim; hattâ Doktor Salta, zatü'r-ri'e zannetti; memleketin hekimlerini başıma topladılar. Şiddetli soğuk almadan gelme bir göğüs nezlesi ile, bir mi'de bozukluğundan ibâret imiş. Bunların te'siri ile sinirlere âriz olan za'f bir derecede idi ki, bir parça öksürsem, o saat 'usret-i teneffüs gelir, beni bir zamanlar ta'ciz ederdi. El-hamdü li'llâh üç gündür keyifsizlik bütün bütün mündefi' oldu. Bizim Nâil, bura hekimlerinin cümlesinden ziyâde izhâr-ı mehâret etti. Keyifsizlik mündefi' oldu ammâ hekimler ittifâk ettiler; beni selâmlığa değil, hattâ odadan dışarıya çıkarmıyorlar. Dün, hakikat-i hâli Feride'ye yazdım. Eğer vâlidenin merâk edip de tekrar hasta olmayacağına i'timâd edersen, kalkın gelin dedim. Bu gün hava da güzel; bakalım ne yaparlar..

Gelelim senin işe: Midilli'ye başka birinin ta'yin olunduğu, gazetelerde görülüyor. Bu adam İzmir'de rusûm-ı sitte konturolörü imiş. Heriflere birşey söylemeğe de yüzümüz yok. Biz, heriflerden yâ İzmir, yâ Midilli, yâ Sakız'ı istedik. Midilli ikinci sınıftan olduğu için, oraca hizmeti sebkat etmiş bir adam koydular; sana Sakız'ı verecekler demek. A mübârek, üç haftadır İstanbul'dasın, bir

kerre gibip de Nûrî Bey'i, Halîm Bey'i görmek yok mudur? Dünyada bu kadar ihmâl, bu kadar münâsebetsizlik olur mu? Ayağında âriza var ise araba ile de mi gidemezdin? Gidemezmişsin, Ekrem'i de mi gönderemezdin; bir tezkire de mi yazamazdın? En güzel bir fırsatı fevtettik. İşi, yüzümüze, gözümüze bulaştırdık gitti. Şimdi Nûrî Bey'i, Halîm Bey'i görür müsün? Ne yapacaksan yap da, bu hafta bana tafsilât yaz ki, telâfî-i mâfâta imkân kalmış ise, İcâbına bakalım.

İstediğim eşyâyı, postanın avdetinde beklerim. Hâ, gerçek, yazdırmağa unutmuştum; siyah mürekkebim bitti. Ândan da bir şişe isterım. Selâmlar ma'lûm.. Bâkî duâ.

14 Kânûnısânî, sene 99

KEMAL

Şimdi telgraf aldım. Çoluk-çocuk bu gece İzmir'den geliyor. Sana bir fıçı sardalya gönderdim; Kapu Kethudâsı Nebil Beyefendi'den arat. Nûrî'ye olan mektubumu, Ekrem ile serî'an göndermek lâzım gelir.

641 MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

26. I. 1884

Çocuklar sihhatle, âfiyetle geldiler. Senin keyfin yok imiş. Öyle söylesen de, ben de o kadar azarlamasam ne olurdu!

İsmarladığım eşyâyı bu hafta mutlak isterim. Alınması senin çıkmana muhtâc olanlar, sonraya kalsın. Suhûletle, vâsıta ile alınacak şeyleri topla da gönder, anladın mı Senyör? Feride yanıma oturmuş, ışıl ışıl yüzüme bakıyor.

14 Kânûnısânî, sene 99 — Saat 6

KEMAL

Selâmün aleyküm. Beybabamızın yanından,
Robdöşambırın, astarlısı olmalı imiş..

FERİDE

642. Mustafa Âsım Bey'e

2. II. 1884

Velînı'met,

19 Kânûnısânî, sene 99 tarihli ihsan-nâmeleri, kemâl-i memnûniyyetle alındı. Bendenizin keyifsizliğime sebeb, ihtiyatsızlık değildir. Vâli Paşa ile devre çıktık. Adayı dolaştık; nâhiye mahkemelerini teşkil ettik. Nihâyet Yere körfezi'ne geldik; oranın mahkemesini de teşkil ettik. Ertesi gün de avdet edecektik. Bizim Yere'nin Müslümanlar'ı pek edebsizdir. Mahkemenin a'zâsını, evâmir-i mevcûdenin hilâfına olarak, kendileri intihab etmeğe kalkıştılar. Heriflere meram anlatmak için, işin başında bulunmak lâzım geldi. Vâli Paşa akşam üstü avdet etti, ben kaldım. Ertesi gün de saat sekize doğru işlerimi bitirdim. Hava gâyet güzel idi. Vapura bindim. Hareket olunmasını tenbih ettim. Vapur su gösterdi; ta'mir olunmayınca kalkamayız dediler; kazanı ta'mire başladılar. Ben de, gece kalkarız dedim; vapurda kaldım. Gece, saat beşe doğru vapur ta'mir olundu. Hemen kalkacağımız sırada bir poyraz fırtınası aldı ki, bizim vapur değil, dünyanın en büyük seffîneleri, bulundukları yerden hareket edemezdi. Çâresiz vapurda kaldık; çünki sandal dahi işlemezdi. Gece ise burûdet, sıfırdan dokuz derece aşağı indi. Orada soğuk almışım; bir şiddetlice öksürükle Midilli'ye geldim. İşte ihtiyatsızlık başladı ise, ândan sonra başladı. Öksürüğü çocuk(luk)tanberi mevcut olan mi'de öksürüğü zannettim; ehemmiyyet vermedim. Bir-iki kerre hafif sıtma geldi gitti. O da Magosa'nın yâdigârıdır zannolundu; yine ehemmiyyet vermedim. Bir-iki gün yatakta kaldım. Yine dışarı çıktım. Nâgeh geçen Cum'a günü, üzerime bir 'usret-i teneffüs ile bir za'iflik çöktü. Derhâl birkaç tabib çağırttık. Muâyenelerle, falanlarla zatü'r-ri'e olduğuna hükmettiler. Yalnız içlerinden biri, bilmem, korku ile alış-verişim olmadığını bilmediğinden, beni korkutmamak için midir, yoksa lâyıkıyle hastalığı anlayamadığından mıdır, zatü'r-ri'eye ihtimâl vermedi; ma'mâfih sonradan o da kâil oldu. Baktılar, üç-dört gün içinde hastalığın önünü aldılar; fakat Allâh belâsını versin, kışın gelen zatü'r-ri'e(nin) üç haftadan evvel mündefi' olmuyor. Şimdi vücûdümde birşey yok; ma'mâfih hekimler, keyifsizlik bütün bütün halloluncaya kadar, abdesthâneden başka bir yere çıkarmıyorlar. Benim ise hâzır mu'acciz

dırıltısından kulağım dinç kalıyor. Odacığımdan, vazifemi daha güzel icrâ ediyorum.

Şimdi büyücek bir sevincim var. O da, hastalığın indifâ'ına pek büyük yardım ediyor. İnşâ'allāh ânın da torununu görürsünüz. Kuvvetlice bir torun ümidi peydâ oldu; dört ayı geçiyor.

Kandilci'den bir mektup aldım. Para ister. Edilecek hareket için, emrinize muntazırım. Aman beybabacığım, bu def'a gönderdikleriniz nasıl kalem? Meğer kavun gibi, kalemin de hırsız almazı var imiş. İbtidâ görünce renksizliğine baktım da, beybabam ince kalemi sever, zâhir bunları bana ânın için göndermiş dedim. Sonra tecrübe ettim; yeni bilenmiş Rizâ Kalemtıraşı'nın en kötüsü dişine dayandı. Ânlar da hemen siyah kaleme yakın serd şeyler. Ammâ büyük siyah kalem, yine başka.. Tam otuzsekiz gündür bir ḳaṭṭ ile yazı yazıyor; hem benim elimde ki, günde lâ-ekal yazacağı şey yüz satırdır. Hâ, kalemtıraş dedim de hatırıma geldi. Bizim güzel kalemtıraşlar İstanbul'a gidip geleceğine, âdî kullanmak için iki Muhibbî kalemtıraşı istemiştim. Lutf ediniz; ânları yaptırıveriniz. Bâkî duây-i hayr velİni 'met..

21 Kânûnısânî, sene 99

N. KEMAL

Feride şimdi yanıma geldi. Ayaklarınızı öpüyor. Hastalandığım, Osman Paşay-i şehid'in benden tarih istediği gece idi. Meğer mübârekin, beni tûl-i ömr ile tebşİr edişi, uğradığım hastalıktan kurtulacağıma İmâ imiş..

DCXLIII.

Kemal, 26.I.1884 tarihli ve Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda, onun nakli için uğraştıkları me'muriyyete bir başkasının ta'yinini gazetelerden öğrendiğini, bu iş dolayısıyle Duhan İnhisârı Müşâviri Sâmî Paşazâde Halîm ve Avrupa'ya berâber kaçmış bulunduğunu, hâlen Mâbeyn Kâtibi Nûrî Bey'e birer mektup gönderdiğini yazmıştı. Aşağıdaki mektup, Halîm Bey'den aldığı cevâba karşılıktır. Halim Bey'in, Rif'at Bey'in nakli olamadığından teessürlerini bildirdiği anlaşılıyor; her hâlde ümid verici bâzı şeyler de yazmış olmalıdır; bunu, Kemal'in minnet ve teşekkürlerini bildirmesinden öğrenmiş oluyoruz.

Mektubun Kemal'in el yazısı ile olan nüshası, Subhî Paşazâde Vehhab Koca Memi'dedir; bu nüshadan faydalanılarak yeni harflere çevrilen mektni M. Cemal Kuntay tarafından (*Namık Kemal*, c. II, Kısım. II., s. 248 v.d.) neşredilmiştir.

643. Sâmî Paşâzâde Halîm Bey'e

2. II. 1884

Saâdetlu Kardeşim Efendim,

Rif'at mes'elesinin uğradığı garîbeden dolayı teessürât-ı aliyyelerini haber alıyorum. Bendeniz de herşeyden ziyâde ona müteessif, ziyâde müteşekkir ve minnet-dâr olduğumu te'mîn ederim. Bâkî emr-ü irâde kardeşim efendimindir.

Hâmiş — İşe dâir Nûrî Bey birâderimize bâzı şeyler yazdım; elbette görüşürsünüz.

21 Kânûnısânî, 99

Kemal

DCXLIV. — DCXLV.

Kemal, Rif'at Bey'e yazdığı mektupta, aynı tarihte yâni 2 Şubat'ta Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektubunda olduğu gibi kendisinin hastalığı hakkında bilgi vermiştir. Mektubun mühim kısmı buna ve Rif'at Bey'in nakil işine dâir alınan ve alınacak tedbirlerden bahse ayrılmıştır. Hitâm-ı 'Acemî mahlası ile *Tercemân-ı Hakîkat* gazetesine gazeller gönderen Kemal, kullandığı bu gizli adın meydana çıkması endîşesi ile, Hitâm-ı 'Acemî'den yine bir başka şahıs gibi bahsetmektedir; gazetenin onun ilk gönderdiği gazeli basmakla berâber ikinciyi belki muhteviyatından, belki de kime âit olduğu meydana çıkar diye korktuğundan neşredemediği de anlaşılmaktadır. Yine Hitâm-ı 'Acemî'ye âit olduğunu yazarak, bir de kendisi aleyhinde neşriyatta bulunan Haci İbrâhim Efendi, Lastik Said hakkındaki mülemma' kıt'asını kaydetmiştir; bu, neşredilen manzûmeleri arasında mevcut değildir.

Bu mektubun tarihinden bir hafta sonra yine Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda Kemal, hemen hemen ayni şeylerden, muhâtabının Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde bir yere naklinden, bu işle alâkalı Sâmî Paşazâde Halîm, Nûrî ve Lang'den, Halîm Bey'e cevâbının İstanbul'da bulunan oğlu 'Alî Ekrem tarafından verilmesinden, sihhatinden, *Tercemân-ı Hakîkat*'e göndereceği gazellerini henüz bitiremediğinden, gönderilen yiyecek ve giyecekle alâkalı şeyleri aldığından bahsetmektedir.

İçindekileri kısaca anlattığımız bu mektupların her ikisi, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 158, 334).

644. Menemenli Rif'at Bey'e

2. II. 1884

14 Kânûnısânî sene 99, 17 Kânûnısânî sene 99, 19 Kânûnısânî sene 99 tarihli üç mektubuna bir cevap:

Birincisinde, Reji işinden başka birşey yok. Âna dâir olan mütâlea ve teşebbüsümü ise, Nûrî ile Halîm Bey'in mektuplarından anlarsın. Bir de Nûrî'ye kabahat buluyorsun ki âna hiç hakkın yoktur; çünki biz zâten işin teşebbüsünü Nûrî'ye havâle etmemiştik. Ol bâbta olan mütâleamı da, Nûrî'ye yazdığım cevabtan anlarsın. Nûrî'nin, Halîm'in mektuplarını ihmâl etme, hemen gönder!

Hüsnü Kaptan, benden niçin utanıyor? Ben, zâten ândan mahcub olduğum için cevab yazamamıştım. Benden borç istedi; ben ise, kendim için borç alacak yer bulamıyorum. Ne diyeyim; sükût ettim. İkinci mektubunda, bizim hastalıkla biraz da hekimlik etmişsin. Hastalığın hâli, beybabamın mektubunda münderictir; ândan anlarsın. Hıfz-ı sihhate ise, hepinizden ziyâde, hattâ hiçbirinizin tehammül edemeyeceği derecede riâyet olunuyor. Hem bana baksan a, ağabey, "طَبِيبٌ يُدَاوِي النَّاسَ وَ هُوَ مَرِيضٌ"[1]. O hıfz-ı sihhat nasîhatinden, biraz da kendine versen ne olur?

Çoluk-çocuk, (چاندارلی) Çandarlı('yı) pek güzel bir hava ile geçtiler, geldiler. Cümlesi âfiyettedirler. Senin işten, Nûrî'nin sözlerinden tekrar bahsetmeğe hâcet yok. Sakız'ın kabûl edilmeyeceği zâten ma'lûm. Bilmem, biz evvel ne hezeyân etmiştik de, Sakız'ı da işe karıştırmıştık.

Reji işi bütün bütün biterse, ne yapacağımızı o zaman düşünürüz. Hitâm-ı 'Acemî'nin ikinci *gazel*'ini neşretmeğe gazete cesâret edemedi ise, ne vazifem? Zâten birincisine nazîre söylemedin ki, ikincisini düşünelim. Bu Hitâm-ı 'Acemî ile biz muhâbereye başladık. O da benim huyumda, geveze birşey.. Arabça'nın Türkçe'sinden bir şiiri var; bak, tuhaf değil mi?

[1] Bu vecizenin tercemesi ve hakkında bilgi edinmek için eserimizin ikinci cildine bakınız (S. 396, not—4; s. 449, not—8).

Haci Efendi ki İbrâhîm Arabşa bilir
Kör oldu (؟ مَاتَعَل اش) *gel söyle tahkîkâ*[2]
Ammâ Sa'îd ne der mef'ûlü müfte'ilün
Beşbin kuruş alıyor[3] قَالُونَا مَوْ ثُوقَا
كَمْ جَوْدَةَ جَوْدَةَ اَعْيَتْ مَذَاهِبَهُ[4]
Birşey Sedâd'a demem[5] نَلْقَاهُ مَرْزُوقَا
هٰذَا الَّذِى تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَائِرَةً
وَصَيَّرَ إِبْنَ الْعُرْبَانِي زِنْدِيقَا[6]

Mektubunda çıldırmaktan bahsediyorsun da, çılgınlıkta rahat olur mu diye soruyorsun. Ben çıldırmadım ammâ, rahat edileceğinden emînim. İşin içinde deli gömleği var; sopa var; ihtikân var. İstersen bir tecrübe et!

İkinci mektubun yine senin işle başlıyor. Âna dâir ise, tekrîr-i bahse hâcet olmadığını söylemiştik

Robdöşambır pek güzel.. Sefâhat derecesine çıkılmayacak olursa, bundan daha iyisi sağlıktır. Kâğıtlar a'lâ, la'ller kezâlik.. Kalemtıraşlar, kalemler geldi. Fes, tamam istediğim gibi.. İki dâne daha göndereceksin, değil mi? Horos fevka'l-'âde güzel; bir de tavuğu ele geçse ne olur? Hâ, horosun döğüştürülmemesini tavsiye ediyorsun. Âna imkân yoktur. Bu gün sabahleyin bahçeden çıkmış; mahallede nekadar horos varsa, hepsini tepelemiş. Tavuklarını önüne katmış, Kal'a-meydanı'na çıkageldi. Tepesinden bir tüy bile kopmamış.

[2] "Kör oldu (iş *mâ-te'al?*), *gel*, (*taḥkîḳâ*) hakîkati söyle!"

[3] "Beşbin kuruş alıyor; (*Kâlûnâ mevṣûḳâ*) bu haber mevsuk olduğunu bize söylediler."

[4] "*Kem cevdetin cevdetin a'yet mezâhibehû*": Nice cömerdlikler vardır ki, sarf edildikleri yer sebebiyle, cömerdliği yorar (zedeler).

[5] "Sedâd'a birşey demem; (*nelḳâhu merzûḳâ*) onu rızklanmış olarak buluruz."

[6] *Hâze'lleẕî tereke'l-evhâme ḥâ'ireten*

Ve ṣayyere ibne'l-'urbânî zındîḳâ

"İşte bu, hayrette kalarak bütün vehimleri terketti ve çocuğunu zındık yaptı."

Kemal'in, bu Türkçe - Arapça *mülemma'* hicviyesi, aynen ve *Bir Kıt'a-i Hezliye* başlığıyle Es'ad Çinar'daki *defter*'de vardır (S. 61).

Horosun en ziyâde döğüşkeni bu cinstir. Hind horosları bundan nekadar büyük olur da, yine bu cins ile başa çıkamaz. İngilizler'in binlerce lira bahs ile döğüştürdükleri horoslar bunlardır. Şunun birkiki tavuğu da bulunsa, husûsiyle sen iyi olsan, Mahmud Bey'i görsen de, sâir horos, tavuk cinsleri de alınsa ne güzel olur. Muhibbî kalemtıraşları için, beybabama yazdım. *Bonapart Tarihi*, tarih-i askerî değil; fakat bende de bu te'lif yok idi. Ömer Bey, zâhir Bonapart lafzını gördüğü gibi tarihine de tarih-i askerî nazarıyle bakmış..

Yâhû, ben oldukça roman yazarım amma, durup dururken, roman yazılabileceğine inanamayacağım. Mutlakâ *Son Pişmanlık*, *Cezmî*, hattâ *Monte-Cristo* 'ayn-i vâki'dir diyeceğim; çünki 'Âşık Kerem'in burada ayni zuhûr etti. Hani o mübârek dişlerini söktürmemişti yâ.. Bizim Müdde'î-i Umûmî Mina Efendi[7] câriyemiz de, yirmialtı dişini söktürüyor. Şimdiye kadar yirmi kadarını çektirdi; hattâ sekiz dânesini hiç fâsıla vermeksizin bir günde aldırmış. Kerem bî-çâresi bâri âşık imiş; bu teresin ne kendinde aşk var, ne dişinde ağrı.. Yalnız, dişleri biraz öne doğru imiş de, ağzını çirkin gösteriyormuş. Hem de bir dereceye kadar fesâhat-i i'câz-perverânelerine mâni' oluyormuş... Buna ne buyurursunuz? Ey, artık illa'llâh, yoruldum.

21 Kânûnısânî, sene 99

KEMAL'İN

645. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

9. II. 1884

Rif'at'ciğim,

Mısır'a, *Avusturya*'ya tevdî' ettiğin mektuplar geldi. Halîm Bey'den bu hafta mektup var idi; leffen gönderiyorum. Cevâbı da var; ânı da sen Ekrem ile gönderirsin. Nûrî'den daha birşey alamadım. Alırsam, tabî'î ânı da gönderirim. Mösyö Lang cenâblarını anladık, anladık ammâ, o da bizi anlamaktan biraz ihtirâz eder sanırım.

[7] Midilli Bidâyet Mahkemesi Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne Minak Efendi'nin ta'yini (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5440, 12 Eylûl, 1883). Edirne Vilâyeti Mahkeme-i İstinâf Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'ne Tevfik Bey'in nakli dolayısıyle, yerine Minak Efendi ta'yin edilmiştir. Kemal'in mektubunda bu kelime Mina (مينا) şeklinde yazılmıştır; dalgınlık eseri olabilir.

Nûrî'ye birşey söylemekte hiç hakkın yoktur. Ben, âna mes'eleyi yazmamıştım. Halîm Bey'e birşey yazdım; Lang va'detmişti. İş sana düşerse, teshil et, dedim. Nûrî'de hakk-ı teşebbüs yok idi ki, icrâ etsin. Bizim kā'ide-perverlik ma'lûm ya.. Lang, Avrupalı olduğundan, Avrupalılar'ın Avrupalılık'ı kendi yerlerine mahsus olduğuna hüküm vermedik. Kendisine Avrupalı yolunda i'timâd ettik. Ehemmiyyeti yok; geç olsun, güç olmasın.. Ânın bir çâresi bulunur; telâş etme!

Hıfz-ı sihhat mes'elesine dâir uzun-uzadı safsata dinlemem. Benim vücûdüm millete lâzımsa, senin vücûdün de bana ve benimle ve sihhatleri benim için lâzım olanlara lâzım! İ'tinâsızlıkla hasta olub da, beni de, başkalarını da hasta etmekte ma'nâ var mıdır yâ? Şimdi de, geçen hafta da iyi olduğumuzu anlattık yâ.. Günden güne âfiyetim ziyâdeleşiyor; zâten keyifsizlik pek ağır birşey değildi. Tezâyüdünden ve yâhud nüks etmesinden korktular da, bu kadar ehemmiyyet verdiler. Hastalığın daha tafsîlâtı beybabamın, Ekrem'-in mektuplarında var.

Hitâm-ı 'Acemî'yi herkes tanımazmış. Ben tanıyorum yâ, neme lâzım? Varsınlar, arasınlar dursunlar. Köfte-hor biraz daha himmet etse, hemen hemen Âşık Garib'e yaklaşacak. *Gazel*'inin ayağı baş yerinde beytini değiştiriyorum. Daha başka gazelleri var imiş; lâkin hâlâ bitmemiş. Ânları bitirip de, *Tercemân*'a gönderecek imiş. Sen, çıldırmaktan vaz geçtim diyorsun ammâ, korkarım evvel çıldırmışsın da ândan sonra vaz geçtiğinden bahsediyorsun. Delil ister misin? Karına yazdığın mektupta, Peştemalcı ayağını çizmek istiyor; çizdireyim mi? Bir kerre Bey'e sor b..undan yemişsin. Ben, Peştemalcı'ya karşı, mütâleât-ı tıbbîye beyân edecek mecnunlardan mıyım yâ? Seyyid Şerîf, *mesbûk*'u nerede kullanmış? İbâresini yaz gönder ki ol bâbta hâsıl edeceğim mütâleayı beyân edeyim.

Hanımefendi'ye, birâderlere selâm. Bedî'a'cığımın gözlerini öperim. Tâhir (javalla[8]) bu hafta da ânın mektubu en geriye kaldı. Midye dolmalarını, Kavsara armutlarını, Arnavud peynirlerini, Arnavud elmalarını ekl ve bel' eden muhâsebeci efendiler, Hüsnü Beyler, doktorlar, Beyler, efendiler, falanlar filânlar bir yere toplan-

[8] Kemal, (ژوالا) şeklinde yazdığı bu kelimeyi, herhâlde bir çocuk söyleyişini taklidle, "zavallı" mânâsına kullanmıştır.

dılar, bir yere geldiler; dalkavuklukla üç-dört saat beni yazıdan alıkoydular. İnşâ'allāh gelecek hafta ilk mektubumu Tâhir'den başlarım. Bâkî bekā..

28 Kânûnısânî, sene 99

KEMALİ'N

DCXLVI.

Kemal Sâmî Paşazâde Halîm Bey'e mektubunda, Rif'at Bey'in kendisine yakın bir yere ta'yin işinin menfî netice vermesi üzerinde duruyor. Bahsi geçen iki Müslüman, Sâmî Paşazâde Halîm ve Mâbeyn Kâtibi Nuri Bey; Firenk'ten kasdı ise Mösyö Lang'dir; ifâdesinden bu işin olmamasında Mösyö Lang'in rolü olduğu anlaşılıyor.

Mektubun, Kemal'in el yazısıyle olan nüshası Subhî Paşa'nın oğlu Vehhab Koca Memi'dedir; buradan faydalanılarak M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II, Kısım - II, s. 249).

646. SÂMÎ PAŞAZÂDE HALÎM BEY'E

9. II. 1884

Saâdetlu Kardeşim Efendim,

Lutuf-nâme-i kerîmânelerini aldım. Rif'at mes'elesi için zât-ı 'âlîlerince telâşa hiç lüzum yoktu. İki Müslüman ile bir Firenk bir işe girer de, arada bir yalan zuhur ederse, o yalanı kim söyler? İttirâden li'l-bâb kat'iyyen hükmetmek lâzım gelir ki elbette Firenk söyler. Acâyib şey.. Rüsûm-ı sitte me'murlarının evvel be-evvel kayırılmasına mecbûriyyet var imiş; ya Konya'ya giden Rif'at Bey, Yanya'ya giden İzmirniyoti rusûm-ı sittenin hangi me'muriyyetlerinde müstahdem olmuşlar idi? Her ne hâl ise, olursa olur, olmazsa olmaz; uzun-uzadıya bahse değer birşey değil.. Asıl matlûb olan bekāy-i âfiyet ve uhuvvettir. Her hâlde ferman efendimindir.

28 Kânûnısânî, sene 99

KEMAL

DCXLVII.

Kemal, aşağıdaki mektubunu Mâbeyn-i Hümâyûn İkinci Kâtibi Haci 'Alî Bey'e göndermiştir[1]. Baş kısımlarda, muhâtabının devlet ve milletine bağlılığından, gördüğü faydalı işlerden bahsettikten sonra, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd adalarının Yunan siyâsetine kapılmasını önleme maksadı ile, alınması gereken tebirler üzerinde duruyor

Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vâlisi Kürd Said, Nâşid Paşa iyi bir idareci olmakla berâber, hâlen bura Vâli'si bulunan Nazif Paşa'nın adalar için aldığı tedbir mükemmeldir. Ada halkı ecnebî devletlerin te'siri neticesinde şaşırmış, bilhassa tabî'î olarak Yunanistan'a meyletmiş hâldedir; Nazif Paşa, böyle bir ahâliyi Osmanlı idâresinin şan ve şerefine inandırdığı gibi, yıllardanberi dönen dolapları önlemiştir; bununla berâber adalar halkının çoğu Rum olduğundan, Yunan devletine gönderilen konsoloslar, Osmanlı devleti teba'asını Yunanlı tanıttırmağa, askerlik bedeli gibi vergileri ödememeleri için yıllardanberi çalışmaktadırlar. Nazif Paşa millet ve devletler hukûku kâ'idelerine uygun sûrette ecnebî olduklarını iddia edenlerin Osmanlı devleti teba'asından olup olmadıklarını tahkik ettirmiş, mükellef oldukları vergi kânun dâiresinde alınmış, teba'a bulunduklarına dâir tezkireleri Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Nufus Nezâreti tarafından verilmiştir.

Sakız'da halkın ekseriyeti Hıristiyan, Vilâyet merkezinde 400 kişi Müslüman'dır. Müslümanlar'ın iskânı, buradaki Sakız-kal'ası vâsıtasıyle te'min olunmaktadır. 1881'de, Sakız zelzelesinde [2] harâb olan bu kal'a ta'mire muhtaçtır. Anadolu sâhillerine çok yakın bulunan bu ada ecnebîlerin hîle ve fesadlarına sahne olmaktadır; bu sebeple Sakız-kal'ası'nın ta'miri lâzımdır. Nazif Paşa kal'anın ta'miri için Mecidîye Câmi'i ile çarşı arasındaki arsa satıldığı takdirde bu masrafa karşılık da bulmuş, ancak irâde-i seniyye ile sekiz ay önce gönderilen Erkân-ı Harb Hey'eti'nin hazırladığı harîta ve plânların iş sahâsında bir faydası görülmemiştir. Kal'a ta'mir edilmezse İslâmlar'ın hicretine, Sisam adası gibi burada da bir Hıristiyan Beyliği teşkiline muhakkak gözüyle bakan Kemal, kal'anın sür'atle ta'mirini tavsiye ediyor. İslâmlar'ın hicretini önlemek, veyâ Hıristiyan hâkimiyetine engel olmak için bir başka tavsiyesi, hükûmetimizce, adalar ahâlisine, donanmamızın kuvvetini anlatacak nümâyişlerde bulunulmasıdır. Ecnebîlerin, halkı şakâvete teşvik için ufak-tefek vapurlarla silâh ve barut getirip dağıtmalarına karşılık, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti emrine zirhlı bir vapurun verilmesine, bunun o civarda gösteri maksadı ile devrine lüzum görüyor. Nitekim vaktiyle *Süreyyâ* vapuru Vilâyet emrine verilmiş ise de, hâlen o vapur İstanbul emrine alınmıştır. Kemal, Vilâyet merkezine böyle bir vapurun gönderilmesi için Haci 'Alî Bey'in aracılığını recâ etmektedir.

[1] El-hâc Haci 'Alî Bey, Hateb Eminliği'nde, Hazîne-i Hassa Meclis-i İdâre Reisliği'nde, Vâlide Sultan Kethudâlığı'nda bulunmuş, on sene kadar Mabeyn İkinci Kâtipliği'nde çalışmış, bundan sonra Ser-Kurenâlık'a ta'yin edilmiştir (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 731).

[2] Sakız zelzelesi ve tahribâtı hakkında o devir günlük gazetelerinde geniş bilgiye rastlarız (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 4580, 9 Cemâdâ I., 1298/28 Mart, 1297/9 Nisan, 1881 v.d.).

Nazif Paşa Hıristiyan halkı hükûmet'ten memnun etmek, şikâyetlerini önlemek için tedbirler almış, hattâ Hıristiyan mekteplerine, Türkçe'yi öğretmek için birer hoca ta'yin ettirmiştir. Tehlikeleri önlemek maksadiyle hükûmetin, adaları mâlî bakımdan da sıkıntıdan kurtarması lâzımdır: buraya ayrılan 120,000 liradır; 123,000 maârif, askerî havâleler için masraf 80,000 olduğuna göre, idâre böyle devam ederse, birçok tehlikeler kendini gösterecektir. İşte Kemal bu sebeple Mâbeyn İkinci Kâtibi Haci 'Alî Bey vâsıtasıyle hükûmeti uyandırmağa lüzum görmüştür.

Mektubun, Kemal'in el yazısından istinsâh edilen nüshası Kıbrisli Kaytazsâde Nâzım Efendi'dedir; bundan faydalanılarak M. Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal*, c. II, Kısım - II, s. 737 v.d.) M. C. Kuntay, Kemal'in, bu mektubunu Rodos Mutasarrıfı iken yazdığını kaydetmekte ise de, müellifimiz bu tarihte henüz Midilli Mutasarrıfı bulunuyordu.

647. Haci 'Alı Bey'e

14. II. 1884

Saâdetlu Efendim Haretleri,

Dünyâda ulviyyet size yakışır ki devletine cidden sâdık ve milletine hakikaten bir muhibb-i gayr-i müfârıksınız. Müjdeler olsun ki âlem-i insaniyyette bir meziyyet-i mukaddese kazandınız. Velîni'met-i bî-misâl ve pâdişâh-i hamîdü'l-hisâl Efendimiz Hazretleri esdikây-i bendegânı celbe ve hizmet-i şâhânelerinde bulundurmağa muvaffak oldukça, eslâftan kalan buhrânı ref'e muvaffak olacağını biliniz; zîrâ ki makâm-ı hilâfetin müstenedü'n-ileyhi, kuvve-i ma'neviyye-i Muhammediyye'dir. Bu kuvvet esdikâ eline verilir ve hüsn-i isti'mâl olunursa, bakınız ki bu devlet ne olur ve bütün dünyâya mâlik olmakla nümûne-nümây-i adâlet-ü merhamet olur. Hemen Hazret-i Allâh, bi-hürmet-i *Sûre-i Tâhâ* kalb-i şâhânelerini ve meziyyet-i mukaddese-i şehriyârîlerini her ân 'âlî ve meserrât-ı zâhiriyye ve ma'neviyye ile mâlî buyursun duâsını, cümle-i ümmet-i Muhammed ile edâ etmek ferâiz-i dîniyyedendir; zîrâ ki duâu's-sultan, sebeb-i gufrândır. Mâdem ki efrâd-ı beşer içinde birer me'muriyyet-i mükemmele ile, birer rütbe-i fâhire ile iftihâr ediyoruz; bu cezâyirde ittihâzı lâzım gelen tedâbir-i nâfia ve müstahseneyi ihzâr etmek lâzımdır. Bu da cümleden ziyâde....[3] âittir. Eğerçi birlikte bulunup hüsn-i hizmetlerini gördüğüm Sa'îd ve Nâşid Paşalar idâreleri hasen ise de, Vâlî-i lâhık

[3] "Bir kelime yırtılmıştır" (Not - M. C. Kuntay).

Nazif Paşa Hazretleri'nin hâl ve mevkı'e muktezî olarak ittihâz eylediği tedâbir mükemmeldir. Şu cezâyrin sekenesi ki cümlesi ilkâât-ı ecânib ile şaşırmış ve husûsiyle komşumuz olan Yunanistan'a meyilleri tabî'î bulunmuştur. İşte böyle bir ahâliye şân ve şeref-i hükûmet-i seniyyeyi tasdik ettirmiş ve hayli senelerdenberi kurulan mefsedet dolaplarını kırıp dökmüştür.

Cümlenin ma'lûmudur ki bu cezâyir ahâlisinin kısm-ı a'zamı Rum olduğu cihetle, Yunan Devleti tarafına me'muren gönderilen konsolosların en birinci vazifesi Devlet-i 'Aliyye tebe'a-i sâdıkasını Yunanî tanıttırmağa ve bedel-i askerî gibi tekâlifin 'adem-i te'diyesi yolunu açmağa hayli senelerdenberi etmiş oldukları bunca mesâîleri her nasılsa şu sırada semere-bahş olmayıp Vâli-i müşârü'nileyh Hazretleri hukûk-ı milel ve kâ'ide-i düvel dâiresinde ittihâz buyurdukları harekât-ı müstekîmâne bu misillû ecnebî iddiâsında bulunan kesân'ın ahden Devlet-i 'Aliyye tebeasından olduklarını tahkik ettirerek cümlesinin borçlu oldukları tekâlif-i meşrû'aları istihsâl kılınmış ve usûl-i cedîdeye tevfîkan tebaiyyet tezkireleri Vilâyet Nüfus Nezâret-i tarafından derdest-i i'tâ bulunmuştur.

Ma'lûm-ı saâdetleridir ki Sakız cezîresi umûmen Hıristiyan'dan ibârettir; yalnız merkezde 400 nüfus İslâm'ı olup, onların da burada iskânını te'min eden Sakız-kal'ası'dır. Bu kal'a vak'a-i müdhişede harâb olup fevkalâde ta'mire muhtaçtır. Bu cezîrenin yarım saat mesâfe-i bahrîsinde Anadolu sevâhili ve sekiz saat bu'dunda ehemmiyeti fevkā-mâ yetesavverdir. Ecânib tarafından engüşt-i mefsedet her vakit oynamakta ve ahâli-i hıristiyâniyyeyi birtakım mevâ'id-i eblehfiribâne ile aldatıp, ba'zı mesâ'il-i siyâsiyyenin tehaddüsüne çalışmakta iseler de Hükûmet-i Seniyye'nin müteyakkızâne hareketi hiyel-ü ihânet perdeleri altında oynadıkları oyunu hissedip mukâbele etmekte ve dest-gâh-i mefsedette dokudukları kumaşları revaçsız bırakmaktadır; bununla berâber bu kal'anın fenn-i cedîde tatbîkan ta'mirâtına müsâade buyurulur ve top ve esliha-i cedîde-i mükemmele ile tezyîn edilirse, bunun bahşedeceği kuvvet ve kudret lâ-tu'add-ve lâ-yuhsâdır. Vâli-i müşârü'nileyh Hazretleri kal'a-i şâhânenin ta'miri için karşılık tedârik edip bu da Mecidîye Câmi'-i şerîfi ile çarşı arasında olan arsadır. Bu arsanın, satıldığı hâlde 5,000 lira kadar bedel getireceği ve bununla kal'a-i şâhâne ta'miri husûl bulacağı berîü'l-iştibâhtır. İşte bu kal'anın ve birtakım istihkâmâtının sûret-i inşâsı hakkında sekiz

ay mukaddem bâ-irâde-i seniyye Tophâne-i Âmire Müşirriyyet-i Celîlesi'nden gönderilen Erkân-ı Harb hey'etinin yapmış olduğu harîtaların henüz bir eser-i fi'lîsi görülmemiş ve bu kal'anın bu hâlde devâmı mehâzir-i 'adîdeyi câlib ve ehl-i i İslâm'ın hicretini müstevcib olduğundan bu hususta tarafı zî-şeref-i pâdişâhî'den müşîriyyet-i müşârün-ileyhâya emr-i kat'î verilmesi vecâib-i umûrdan bulunmuştur. Şu cezîrede İslâm'ın te'mini ancak kal'anın vücûdü iledir. Eğerçi kal'anın ta'mirâtına bakılmazsa ve o hâlde, İslâm da buradan hicret ederse derhâl buranın Hıristiyan'ı Sisam gibi bir Beylik teşkili istid'âsına kıyâm etmeleri akvây-i melhûzâttandır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ni teşkil eden cezâyir ahâlisine bir nümâyiş-i bahrî göstermek ve bâzan ufak-tefek vapurlar ile ahâliye tüfek ve barut getirip herkesi şekâvete dâvet etmeğe vâsıta sayılan ecnebî vapurlarının kuvvet ve kudretine sed çekmek için bu vilâyette bir zirhlı vapur-ı hümâyununun ve yâhud buna ma'kîs bir vapurun devren geşt-ü güzâr eylemesi muvâfık-ı maslahattır. Zât-i şevketsimât Efendimiz Hazretleri *Süreyyâ* vapur-ı hümâyununu maiyyet-i vilâyet-penâhîye ihsan buyurmuşlardı. İşte bu gün bu vapur buradan Der-saâdet'e celbolundu. Eğerçi birkaç ufak-tefek vapur varsa da, fırtınalı havalarda bunların yol alması 'adîmü'l-imkân olduğundan maksad-ı hükûmet ta'til olunuyor. Bu cihetle hiç olmazsa *İsmâ'îl* vapur-ı hümâyunu gibi bir vapurun merkez-i vilâyette bulundurulması ehemm-i umurdandır.

Nazif Paşa Hazretleri ahâli-i hıristiyaniyyeyi zâhiren ve ma'nen cânib-i saltanat-ı seniyye'den hoşnud etmek ve sızlanmalarına meydan verdirmemek için lâzım gelen nikât-ı mühimmede müdürlükler ve mahkemeler teşkil edip ve mürettebât-ı emîriyyenin tahsilini dahi bir yoluna koyup cezâyir halkını tamâmıyle rizây-i 'âlî'ye muvâfık muâmele-i âdile ve müstekîmâne ile hoşnud bırakmış ve pek çok muhassenâtı olan lisân-ı resmî-i hazret-i pâdişâhî'yi ta'lîm ve te'allüm etmek için Hıristiyan mekteplerinin ekserisine birer hoca ta'yin buyurtmuştur.

Vilâyetimizin en mühim bir mes'elesi de umûr-i mâliyesidir. Sâl-i hâl vâridâtı 120,000 lira olduğu hâlde, maârif-i mahallî'ye 123 ve verilen havâlât-ı mühimme-i askeriyye 80,000 liraya karibtir ki bu hâlde masraf ikiyüzbin küsur liraya varıyor. Bu hâlde, bu idâre böyle devam ederse neler tevellüd eder! Kulunuzun her hâlim Efendi-

miz'in ma'lûmu olduğundan hasbe's-sedâka bu kadarcık ma'rûzât ile iktifâya cesâret edilmiştir. Ol bâbda..

2 Şubat, sene 99

DCXLVIII.

Midilli'de bulunan Feride Hanım'ı İstanbul'a gönderemediği için Kemal üzülmüştür; dâmadına gelip almasını, Reji'ye ta'yini işi henüz tehakkuk edemediğinden dolayı müteessir olmamasını yazıyor. Muallim Nâcî'nin, *Telâtum* adlı,

Temkîni verib, cünûnu almış,
Deryâ yine iztirâba dalmış

beyti ile başlayan şiirini beğenmiyor [1]; kanaatince bir yerinde Recaîzâde Ekrem'den, bir yerinde de kendisinin bir şiirinden bâzı fikirler almıştır: müteâkip mektubunda bu mes'eleye tekrar temas ettiğini göreceğiz. Mes'ûd-i Harâbâtî takma-adını kullanan Nâcî'ye bir *nazîre* yazdığından bahseden Kemal'in bu hususta bilgi vermemesi hangi *gazel*'ini kasdettiğini karanlık bırakmaktadır.

Muhteviyâtı üzerinde durduğumuz bu mektup, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında'dır (Nu. 270).

648. Menemenli Rif'at Bey'e

24. II. 1884

Hiş, Bana Baksan a Ağabey,

Ben, o beni sevsin, ben ânı seveyim, o kızımı sevsin, kızım ânı sevsin diye kendime dâmat aradım ammâ, mahabbeti cünûn derecesine çıksın diye arzu etmedim; ma'mâfih oldu olacak; belâya bak ki, bir dakika yanımdan ayrılmasını istemediğim kızımı, geçen hafta sana gönderemediğim için, âdetâ hasta oldum. Sür'at-i mümkine ile iâde-i âfiyet et de, karını al, buraya gel. Reji rezâletlerine, falanlara ehemmiyet verme! Ânların, bi-ḥavli'llâh bin dürlü çâresi bulunur. Ubeydullah'ın *mesbuk* falan delâili ma'nâsız. Mütâleamı sonra yazarım. Nâcî, *Telâtum*'u pek fenâ söylemiş. Bir yerinde beni, bir yerinde de Ekrem'i açıktan açığa ḫırḫızlamış ammâ, yine şiir bir b..a benzememiş. Bakalım, benim de bir *Telâtum* söylemek niyetim var,

[1] Nâcî'nin bu gazeli *Âteşpâre*'dedir (İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1303, s. 109 v.d.). Önce *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmiştir (Nu. 1713, 18 Şubat, 1884).

nekadar kabartabileceğim. Feride'de şiirim var ammâ, vermeyecek imiş; Mes'ûd-i Harâbâtî'ye nazîredir. İşte illâ'llâh, daha neye merâkın varsa, hareminden öğrenirsin.

12 Şubat, sene 99

KEMAL

DCXLIX. — DCL.

Kemal, dâmadına gönderdiği mektubunda yine onun bir yere nakli mes'elesi üzerinde duruyor. Bir evvelkinde olduğu gibi Nâcî'nin *Telâtum* başlıklı manzûmesi hakkında düşüncelerini kaydetmektedir; *Telâtum* kelimesinin ma'nâsını gözönüne alarak, şiirde dehşeti anlatan bir ifâde ve fikirlere rastlanılmamasını bu mevzû'daki bir şiir için kusur sayan Kemal, örnek vermek maksadı ile kendisinin Avrupa'da iken yazdığı ve *Ru'yâ* adlı risâlesinde mevcut kıt'asını kaydetmiştir ki, bu şiiri Avrupa'da iken yazdığını göstermek bakımından, Kemal'in notu çok mühimdir.

Mektubu ehemmiyetli kılan, Kemal'in *Mecmua-i Siyâset* isimli bir eser meydana getirdiğini anlatan izâhıdır; bu, Midilli'deki resmî işlere âit vesikaları, Konsoloshâneler ile muhâberâtı, mülhakâta çekilen telgrafları, Vilâyet'e âit resmî evrâkı içine alan bir mecmua olacak ve kronolojik tertip edilecektir. Husûsî ve gizli resmî evrâkı küçük köşk'teki bir çekmecede saklayan Kemal, bunları koyduğu yerde bulamamıştır; müsveddeleri alıp almadığını Rif'at Bey'den soruyor; aksi takdirde Hüseyin Hilmi (Paşa)Bey, veyâ Bozca-adalı Tevfik tarafından alındığını sanmaktadır. Hulâsa, kaybolan husûsî ve mahremâne resmî evrâk müsveddelerinin kimde olduğunu anlamak, birer sûretini getirtmek düşüncesindedir.

Kemal'in elinde tamamlayamadığı birçok şiirleri vardır; bir taraftan da, kendi ta'biri ile yenileri tulû' etmektedir; mektubunda bunlardan birine âit iki beyti de kaydettiğini görüyoruz. Basılı manzûmeleri arasında yer alan bu iki beyte[1], sonradan başka beyitler ilâve edememiştir; ilerideki mektuplarında, *devlettir gazeli*, veya *ne devlettir kasîdesi* diye bahsettiği bu şiiri, mektuptaki beyitlerden ibâret bir hâlde kalmıştır.

Kemal, kızına da dâmadı ile ayni günde, Mart'ın birinde mektup yazmıştır. İlk cümlelerinde onunla istihzâ ediyor; Midilli'den İstanbul'a gönderdiği mektuplardan kasdettiği Feride Hanım'ın, eşi Rif'at Bey'e yazdıklarıdır; Kemal bu münâsebetle kendisine yazılan, ya'ni İstanbul'dan Midilli'ye gönderilen mektupların kısalığından şikâyetçidir. Zevcesi Nesîme Hanım'ın bu def'a İstanbul'a dönmediği, kardeşi Neş'et'le Midilli'de kaldığı anlaşılıyor. Mektup, Kemal'in bâzı husûsiyetlerini de aydınlatmaktadır: Yemeğe fazla düşkünlüğü ve çamaşır değiştirmekten hoşlanmaması...

Mektupların ikisi de Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 335, 416).

[1] S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 243. T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda (S. 50), Es'ad Çinar'daki *Defter*'de de (V. 48) mevcuttur.

649. Menemenli Rif'at Bey'e

1. III. 1884

Rif'at'ciğim,

Mısır'a, *Avusturya*'ya tevdi' ettiğin mektupları aldım. Biri 15, biri 16 Şubat, sene 99 tarihli idi. Feride'nin bi's-selâme vusûlü ile, senin iktisâb-ı âfiyete meylettiğine nekadar memnun olduğumu ta'rif iktizâ etmez. İktizâ etse de, şimdi o kadar hissiyât-ı şedîdenin tasvirine vaktim yok.

Fokiyo (؟ فوكيو)'nun isti'fâsı buraca pek şâyi'dir; hattâ rivâyet edenlerin biri de, birâderinin kā'impederi olan İtalyan konsolos me'muru Mösyö Fidelli cenablarıdır. Mes'elenin tahkikini İzmir'e havâle ettik. Vâlî Paşa, Hüseyin'i yakaladı; devre çıktı; daha yerlerine avdet etmediler ki, ben de hakikat-i hâli haber alayım da, Feride'ye telgraf çekeyim.

Senin buraya geliş, tebdîl-i hava falan mes'eleleri, biraz daha sonra düşünülür. Lang cenabları, eğer herif isti'fâ etmez ise, Rif'at Bey Bursa'ya falan gider mi b..undan yer imiş, sonra da becâyiş kolay olur der imiş. İhtimâl ki herifin bu sözü sahih olabilir; fakat ne çâre ki senin keyifsizlik bu tasavvurun icrâsına müsâid değil! "Rahmeten-li'l-'âlemîn" ta'birine, elbette zât-ı kudsiyyet-sıfât-ı hazret-i velînı'met kā'il olmaz; fakat ne çâre birtakım kefere-i fecere böyle haltlar edip duruyor. Sipariş ettiğimiz eşyâyı bekliyoruz. Hâ, eşyâ dedim de hatırıma geldi, bizim *Mecmua-i Siyâset*'i ikmâl ettireceğim[2]; yazacak birkaç kişi buldum. Sende olanlar hangi tarihe kadar gelmiştir. Bir de içinde konsolos-hâneler muhâberâtı, tekgraflar, mülhakāta yazılan şeyler var mıdır? Yoksa, mevcut yalnız vilâyet kâğıtlarından ibâret midir, haber ver. Bundan başka sen, bizim küçük köşkteki büyük çekmecede olan husûsî ve mahremâne evrâk-ı resmiyyenin müsveddelerini aldın mı? Yoksa Hüseyin'den, Tevfik'ten biri mi yoltarlardı. Âni da haber ver ki, hiç olmazsa sûretlerini getirtelim.

---

[2] Kemal'in başka mektuplarında da böyle bir eser yazma husûsundaki düşüncelerine rastlarız (Daha çok bilgi edinmek için bk., bu cildin sonundaki *Umûmî İndeks*; ayrıca, F. A. Tansel, *Namık Kemal*'in *Bilinmeyen İki Eseri*: *Mecmua-i Siyâset ve Midilli Risâlesi*, *Türk Yurdu* mec., yıl - 1, nu. 3, Mayıs, 1959, s. 58).

İzzet Efendi, telgraf için çalışıyor demişsin. Fi'l-hakika öyle görünüyor; hattâ Feride'nin vüsûlüne dâir olan telgraf da buraya üç saatte geldi; fakat mektuplara bir hâl oldu. Bu gün İstanbul'dan bir kâğıdım var; tam onbeş günlük.. Acebâ, telgrafın eski hâli, şimdi postaya intikāl etmesin..

Nâcî'nin *Telâtum*'ünü esâsen beğenmedim; hattâ ben, Nâcî'nin yerinde olsam söylemezdim; çünki *telâtum*, müdhiş olmak ister. Nâcî'de ise, müdhiş söz söyleyebilecek tabî'at yok. Bizim *Ru'yâ*'daki *Gece*'yi bilirsin yâ! Ben ânı Avrupa'da iken, parmak hisâbı ile, manzum olarak yazmıştım. İki beyti hatırımda ki şunlardır:

Geceyi görenler zanneder güyā
Kara kan dalgalı bir ulu deryā
Dağları, kırları içine almış
Kabarmış, kabarmış da donakalmış[3]

Sanki derim, *telâtum* bundan müdhiş olmalı! Ḫırḫızlamağa gelince, evvelâ Ekrem'in dalgayı karlı dağa benzetmek tasavvurunu çalmış; ândan başka, bizim *Ru'yâ* ile tatbik edersen, içinde bir hayli ḫırḫızlıklar bulursun. Vâkı'a canım bir *Telâtum* söylemek istiyor; fakat elimde çok nâkıs şiirler var da, şimdilik ânların ikmâlini daha ziyâde arzu ediyorum; ma'mâfih bir taraftan da yenileri tulū' edip duruyor. Biri Mehtabcı Tâhir Çelebî'nin[4], biri siyasîyundan Nivat Bey'in hoşuna gidecektir sanırım. İşte beyitler:

Tecellāy-i ilāhî can mı vermiş serv-i sîmîne
O meh-peyker şināverlik mi eyler yoksa deryāda
Ne şandır hak[5] *yolundā halka bezl-i can edib durmak*
Ne devlettir şehîd-i zî-hayāt olmak bu dünyāda

Beyitleri beğenmediniz ise, ikinizin de bir paranızı almam. Bizim Vâli Paşa hakkında işittiğin rivâyetlere inanma[6]! Kendisini

[3] Kemal'in, T. T. Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda *Vezn-i Türkî* başlığı ile (S. 91), Es'ad Çinar'daki *Defter*'de (V. 38) de kaydedilmiş olan bu dörtlük, bâzı nüsha farkları gösterilerilerek S. N. Ergun tarafından basılmıştır (*Aynı eser*, s. 281; s. 282, not - 4).

[4] Mehtâb mevzûunda pekçok şiirleri bulunan Menemenli Tâhir Bey.

[5] Krş., S. Nüzhet Ergun, *aynı eser*, dln

[6] Mektubun yazıldığı tarihten bir hafta kadar önce, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Nazif Paşa Hüdâvendigâr Vâliliği'ne, Ankara Vâlisi Hakkı Paşa Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne ta'yin edilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu., 5601, 24 Şubat, 1884).

yirmi senedenberi bilirim; Defterdar Efendi dirâyet ve ahlâkında bir zâttır. Bunların ikisi birleştiği gibi, bir vilâyeti değil, koskoca bir devleti bile ihyâya himmet ederler.

Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-i ihtiram, birâder beyefendilere selâm, Bedî'a'cığımın gözlerini öperim. Bâkî duâ..

18 Şubat, sene 99
KEMAL'İN

Melfuf *bend*'in, mutlakā *Tercemân-ı Hakîkat*'e dercettirilmesi lâzımdır.

Mektuplarımı yerlerine gönderirsin değil mi? Mektuplar *Avusturya* vapuru ile gelecek.

650. FERİDE HANIM'A

1. III. 1884

Pide Hanım, Seni Kahbe Seni,

Buradan vapura binerken dünyanın sıkıntısını çekersin; dünyaya tenbih edersin, bana haber verdirmezsin. Midilli'den İstanbul'a mektup yazdığın zaman onsekiz sahifelik lakırdı bulursun; oradan buraya yazdığın vakit, birbuçuk sahifelikten ziyâde bulamazsın, öyle mi? Dur, ben de mücâzâten fenâ fenâ havâdis vereyim.

Sen gittin gideli, vâliden hayli üzüldü; çünki hizmetimi yalnız o beceriyor. Ben bile idim, Nâcîye'yi mutlak koyuvermezdim. Ferah ile Todorola, tecvid üzre kırâet ta'liminden başka bir işe yaramıyorlar. Birini çağırırsın, "Afandım!" der; ötekini çağırırsın "İfindim!" der, işte o kadar...

Ben, düne gelinceye kadar pek a'lâ idim. Cuma gecesi saat onda, şiddetlice bir zelzele vukū' buldu; sinirlerime ziyâdece dokundu. Biraz ândan rahatsızım. Bir de, şimdi bir oburluk tutturduk. Karnım doymak bilmiyor; hattâ dün akşam bir biftek, bir kuzu başı, üç enginar, bir kâse süt yedim. Ne fâidesi var; sonra hazmedemedim; hayliden hayli rahatsız oldum. Bu gün, el-hamdü li'llāh birşeyim kalmadı; kalmadı ammâ, belâya bak ki yalnız öğle yemeğinde et ile süt yedim. Karnım doymadı. Hem açım, hem korkumdan birşey yiyemiyorum. Bakalım, hekim ağalar, ânın için de bir ilâç yapacaklar imiş.

Fıtnat'cık, hâlâ bütün bütün düzelmedi. Sulucan olmak ihtimâli var ammâ, âna da daha bir hüküm veremediler; lâkin bıraktığın zamana nisbet, yüzde doksan farklıdır. Reji mes'elesini Rif'at'e yazdım.

Çamaşırımı değiştim; değiştim ammâ, köpekler gibi pişmân oldum. Şimdi geldi mi yeni fanilâlar yakıların kaşınan yerlerinin üstüne.. Seyreyle sen kaşınmayı.. Sen de burada yoksun; herkes arka kaşımayı yapamıyor. Hele vâliden hiç uyduramıyor. Neş'et biraz alıştı; o da gündüzleri rüsûm-ı sitte'de.. Böyle giderse, seyrekce bir kaşağı alacağım. Elli kuruşa bir de seyis tutacağım ve's-selâm. Başka türlü arkamız rahat etmeyecek.

Uryânî eriğini bilirim. Hem pek de severim; ammâ daha şimdilik izin vermezler. Bizim perhiz on güne kadar kalkacak imiş. O zaman gönderirsiniz de, safây-i hâtırla ziftleniriz. Artık elverdi yâ..

18 Şubat, sene 99
Baban,
KEMAL

Hâ, iki dânesi bir paralık kâğıtlardan bize de gönderin, yâhû.. Burada işe yarayacak. Tevfik'in haremi İsmet'ten mektubun var; melfûftur. Uryânî eriğini vâliden istiyor; şimdiden gönderirsen daha iyi olur.

DCLI. — DCLIV.

Kemal Rif'at Bey'e gönderdiği 3 Mart tarihli mektubunu, *Avusturya* vapurunun Midilli'ye uğrayacağını haber aldığından, sihhatinden bahsetmek maksadı ile yazıvermiştir; bununla birlikte Ahmed Bey'e verilmek üzre de bir mektup gönderdiği anlaşılıyor. Yine dâmadına bundan beş gün sonraki mektubunda ise ba'zı mühim notlarına rastlıyoruz:

1884 Martı'nın birinde yazdığı mektubunda (Nu. 649), Midilli'deki resmî işlere âit vesikaları, Konsoloshâneler ile muhâberâtı, mülhakāta çekilen telgrafları, Vilâyet'le alâkalı evrâkı içine alan bir *Mecmua-i Siyâset* tertibettiğinden, bunu tamamlamak istediğinden, fakat çekmecede saklı bu evrâkı yerinde bulamadığından, kimlerin almış olması muhtemel olduğundan bahsetmişti. Bozca-adalı Tevfik'in evrâkı aldığını öğrenmiş, birer sûretlerini göndermesini yazmıştır. 1 Şubat, 1884 tarihli mektubunda, *Ne devlettir şehîd-I zî-hayat olmak bu dünyâda* mısrâ'ını ihtiva eden şiirinin iki beytini de kaydetmişti; gerek bu gazeli, gerek *İmânımla ben* şiirini bitiremediğini yazıyor; sonuncu ile her hâlde,

Tā ebed merd olmağā ahd eyledim şānımla ben
Huccet-i nāmusumū imzāladım kānımla ben

'İzz-i dâreyn'i fedādır maksadım İslâm için
Halkı te'mîn eylerim dînimle, îmānımla ben

Her günāhā bin azāb-ı ma'nevî çekmekteyim
Dūzahī dünyāda gördüm kendi vicdānımla ben

Fi'limē 'ukbā'da Mevlâ'dan mükâfât isterim
Kāni'im emniyyet-i vicdān-ū irfānımla ben

Milletim, mümkün müdür inkâr hakk-ī ni'metim
Kēlbden alçak mıyım insanlık ünvānımla ben

beyitlerinden ibâret *gazel*'i olsa gerektir [1], böylece gazelin ne zaman yazıldığını da tesbit etmiş bulunuyoruz.

Feride Hanım'a gönderilen 8 Mart tarihli mektup, Kemal'in ba'zı karakterlerini, âile hayatına âit husûsiyetlerini aydınlattığından kayde değer; bundan iki gün sonra Rif'at Bey'e yazdığı mektubu da aynı husûsiyeti göstermektedir.

Muhteviyâtını izâh ettiğimiz bu mektupların dördü de Kemal'in kendi el yazı iledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 120, 103, 415, 337).

651. Menemenli Rif'at Bey'e

3. III. 1884

Rif'at'ciğim,

Avusturya vapuru geçecek dediler de, ihtiyaten şu mektubu yazıyorum. El-hamdü li'llāh âfiyet ve rahattayım. Nesîme de âfiyet ve rahattadır. Sahîhan vapurun geçeceğini bilmediğim için, postalarda sürünmemek üzre kısacık bir mektup ile iktifâ ettim. Melfûf kâğıdı Ekrem'e ver de, Ahmed Bey'e i'tâ eylesin. Bâkî duâ. Cümleye selâmlar ve duâlar.

20 Şubat, sene 99

Kemal'in

[1] Sa'deddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 148. Bu *gazel*, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda (S. 24), Es'ad Çinar'daki *Defter*'de (V. 22) de vardır.

652. Menemenli Rif'at Bey'e

8. III. 1884

Rif'at'ciğim,

İki mektubunu da aldım. İsak ile, aşcı çırağıyle gönderdiğin şeyler de geldi; lâkin sana birşey söyleyeyim mi? Bizim keyifsizlik de pek kısa kesmedi ammâ, seninki bütün bütün uzun etti. Hüseyin İzmir'e avdet etmedikçe, isti'fâ mes'elesinden sağlam bir haber alamayacağız. Büyük çekmecedeki evrâkı, Tevfik almış, gitmiş, kendisine yazdım; cümlesinin birer sûretini istedim. *Ne devlettir* gazeli, bakalım nasıl olacak! Ânı da, *İmânınla ben* gazelini de bitirmek istiyorum ammâ, hatıra birşey sünûh etmiyor. Kundura diker gibi şiir söylenmez yâ.. Neş'et, *Fransız*'la mektup göndermiş; elbette şimdiye kadar almışsındır. Ubeydullah Efendi câriyemiz için[2], Sâib Paşa'ya mektup yazarım[3]; fakat şimdi vaktim yok. Bu gün bir tenbellik, bir musîbetlik içinde idim. Akşama kadar kitap okudum. Akşam-üstü yemeğimi yedim, uyudum. Şimdi saat beş... Vapur geldi; ben de uykudan kalktım; mektuplarınızın cevâbını yazıyorum.

Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-i ta'zîmât.. Birâder beyefendilere selâm, Tâhir'in gözlerini öperim. Vapur kalkıyor demeğe başladılar; âna birşey yazamayacağım; sana da bu kadarla iktifâ edeceğim. At vapura kantarlıyı, köpek bir saatten ziyâde oturmuyor.

25 Şubat, sene 99

Kemal'in

---

[2] Ubeydullah Efendi (1857-1937), İzmirli'dir. Medreselerde tahsilden "sonra Tıbbiye'ye girmiş, orada üç sene okuduktan sonra siyâsî suçlu sıfatıyle sürüldüğü için önce Avrupa'ya, sonra Amerika'ya kaçmıştır". 1908'de, Meşrûtiyet'in i'lânından sonra, Aydın, Malatya, Bâyezîd'den Millet Vekili seçilmiş, bu arada Beyoğlu Nikâh Me'murluğu'nda da bulunmuştur (Tafsilât için bk., İbrâhim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 388).

[3] Kemal'in, Rif'at Bey'e yolladığı 13. III. 1884 tarihli mektubundan bu zâtın Dr. Sâib olduğu anlaşılıyor. Sâib Paşa (Vefâtı: 1893), Tıbbiye'de hocalık ve Nâzırlık vazifesinde bulunmuş, meşhur doktorlarımızdandır. Hâl tercemesi için bk., Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. III., s. 185; İbrâhim Alâeddin Gövsa, *ayn. esr.* s. 339. Kemal'in müteâkip mektuplarında da, Sâib Paşa'dan bahsettiğini göreceğiz.

653. Feride Hanım'a

8. III. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mısır'a, *Avusturya*'ya verdiğin mektupların ikisi de geldi. İsak da söylüyor, buradan ayrıldıktan sonra, İstanbul'a rahat gitmişsin. Her ne ise, çekilenler unutuluyor. Annen, bana hizmet etmekten üzülmüyor; beriki mahlûkātın eşekliği kendini üzüyor. Meselâ odaya mangal getirtiyor, maşası yok; o da başlıyor feryâda.. Bu günlerde güzel de hiddeti var; içeriyi, dışarıyı adamlar gibi haşlıyor. Zelzele pek hafif idi; ya'ni öyle korkunç değildi. Annen uykuda idi; hattâ duymadı bile.. Ahmed Bey, bizim akrabâdan olabilir mi diyorsun. İşte ne çâre olmuş. İki-üç gündenberi yemekten kesilmiştim; bu gün mübârek iştihâ yine başladı. Arkamı kaşımaktan sabahları, akşamları o kadar ta'ciz değilim; çünki Neş'et uyduruyor; fakat o yanımda bulunmadığı vakit fenâ.. Sen, oradan elini uzatabilsen nekadar güzel olacak! Hem güzel güzel arkam kaşınır, hem de vücûdünün bir tarafını görmüş olurum. Hüseyin İzmir'e gelmeyince, reji mes'elesinden bir sağlam haber alamayacağız. Uryânî hoş-âbına daha bana izin vermediler; bir-iki güne kadar verecekler. Şekerlere memnun olduk. Peynir ile dil olsa da olur, olmasa da.. Konyakların birini açtık. Pek hafif, gālibâ en ucuzu olacak.. Biz daha *petit-boeuf* (؟ بوف بورا) aşcılığına başlamadık. İzmir'den tereyağı ismarladık. Gelsin de o vakit yapacağız. Sen de gelirken biraz *petit-boeuf* getirirsen, sana da pişiririm; kıskanma! Rif'at'in ayağına pek canım sıkılıyor. Uzadıkça uzadı; vâkı'a birşey değil; fakat eziyyetine de can dayanmaz. Fıtnat'cığın el-hamdü li'llāh hiç birşeyi kalmadı. Bana güzel güzel hizmetler ediyor. Hem, kendi varken başkasına bir iş buyurursam canı sıkılıyor. Geçen gün annen, bizim odada bir küçük şilte var idi, babana söyle de bana getirsin demiş. Fıtnat odaya geldi; hiçbir şey söylemedi, tuttu, şilteyi arkasına yüklendi; kapının önünde düşürdü. Sonra babası yardım etti, berâber götürdüler. Halasına, yalnız getirecektim ammâ beceremedim buyurmuş. Aşcının çırağı, kalemleri getirdi. Bizim za'f günden güne azalıyor. Burada havalar pek fenâ gidiyor; hele geceleri bır rutûbet, bir ayaz yapıyor ki ta'rif olunmaz. Kalonya yoğurdu geldi

ammâ, yediler, tekrar ismarlarım; inşâ'allâh gelecek hafta gönderirim. Bâkî duâ, iki gözüm Feride'ciğim.

25 Şubat, sene 99
Baban,
KEMAL

654. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

10. III. 1884

Rif'at'ciğim,

Bu gün *Fransız* vapuru geliyor imiş. İşte sana bir mektup daha.. El-hamdü li'llâh-i Te'âlâ âfiyyetim yerindedir; lâkin pek meşgûlüm. Ammâ, meşgûl olmayıver diyeceksin; âna iki mâni' var: Biri vazife, biri de alışıklık.. Çünki meşgûl olmadığım vakit çektiğim iç sıkıntısı, meşgûliyyetten birkaç kat eziyyetli oluyor. Bu gün, İstanbul'a bir hayli resmî kâğıtlar yazdım. Birini de Reis Efendi'ye gönderilmek için sana leffettim; ânı yerine gönderirsin değil mi?

Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-ı ta'zîmât, birâder beyefendiler'e selâm, Feride'nin, Ekrem'in, Tâhir'in, Bedî'a'nın gözlerini öperim; haydi senin de.. Çapaklıdır ammâ, ne ise..

27 Şubat, sene 99
KEMAL'İN

DCLV. — DCLVI.

Aşağıdaki mektubundan anlaşılacağı üzre Kemal, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e bahar tebriki ve gâlibâ babası Mustafa Âsım Bey'i görebilmek bahânesiyle İzmir'e kadar seyahatine müsâade isteğini muhtevî iki mektup göndermiştir. Rif'at Bey'in *Celâleddin Hârezmşah* piyesinin neşri için de Huzûr'a birşey yazması hakkındaki tavsiyesine i'tiraz ediyor. Eserin basılması için önce Ubeydullah Bey vâsıtasıyle Maârif'e verilmesine, izin alınamadığı takdirde işin Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e 'arzına tarafdârdır.

Feride Hanım'a gönderilen mektupta Hüseyin Hilmî (Paşa) Efendi'nin İzmir'e döndüğünden, ona Rif'at Bey'in Reji'ye ta'yini işini sorduğundan, haftaya cevap alacağını umduğundan bahseden Kemal, İzmir'e gitmek niyetinde olduğunu, doktorlar tarafından istiridye yemesine izin verildiğini yazıyor. Mektupların ikisi de kendi el yazısı ile, T. T. Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 97, 452).

655. Menemenli Rif'at Bey'e

13. III. 1884

Rif'at'ciğim,

Mısır ile *Avusturya*'ya verdiğin mektuplar geldi. Cevaplarına başlamadan söyleyeyim: Gönderdiğin kâğıtlar içinde, şu mektubu yazdığım cinsten başka yazı yazılır birşey yok; ândan da topu bir paket göndermişsin, bitiyor. Postanın avdetinde beş-altı paket isterim.

Gelelim cevaba.. Pek de uzun birşey yazamayacağım; çünki yoruldum. Huzûr(a) iki 'arîza yazdım. Biri beybabamın mektubunda göreceğin İzmir seyahati istîzânına, biri de bahar tebrikine dâirdir. Sûretlerini, önümüzdeki hafta gönderirim. Keyifsizliğin hiffet bulduğuna ne derece memnun olduğumu ta'rif iktizâ etmez. Doktor Sâib'in hareketi acâib.. Fakat bana kalır ise, arada bir yanlışlık olsa gerek.. Benim mektubumu göndererek kendisini çağırttığın gibi, ihtimâl ki illet-i kadîmeye âdî baktırmak için çağırtıyorsun zannetmiştir. Yoksa, işin müsta'cel olduğunu bilse idi, gece de gelirdi. Hem gelmez hekim yoktur. Her ne ise, b.. canına olsun. Şimdi uzun-uzadı ânı mı düşüneceğiz? Girid'e müteallik giden tahrirâtın yazılıp-yazılmamasında ehemmiyet yok.. Bir kerre Fotyadi Paşa Vâli olduktan sonra, böyle şeylere dâir ne yazılsa, te'sir etmemek mukarrerdir[1].. *Celâl* için Huzûr'a öyle damdan düşer gibi istid'â yazılamaz. Sen bir kerre *Celâl*'i Ubeydullâh'a teslim eder, Maârif'e gönderirsin. Ânlar reddederler, biz bir müddet kavga ederiz. Ândan sonra Huzûr'a şikâyet yazabiliriz. Yoksa doğrudan doğruya benim kitabıma ruhsat ver desem, o da, Maârif'ten izin istedin de vermediler mi buyursa, ben ne cevap verebilirim.

---

[1] Fotyadi Yanko Paşa, Rum meşhurlarından Fotyadi Bey'in oğludur (ölümü: Eylûl, 1892). Osmanlı İmparatorluğu'nun Atina, Floransa, Roma elçiliklerinde, 2 Kânûnıevvel, 1294 - 22 Mayıs, 1301 (14 Aralık, 1878 - 3 Haziran, 1885) tarihleri arasında Girid Vâliliği'nde bulunmuştur (Mehmed Salâhî, *Girid Mes'elesi — 1866-1889, Önsöz* ve *Notlar*'la birlikte hazırlayan: Prof. Dr. *Münir Aktepe*, İst., Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1967, bk., *İndeks*.).

Girid'e vâliler beş sene için ta'yin edilmekte idi; Fotyadi Paşa bu müddeti doldurduktan sonra, Kemal'in mektubunun yazıldığı sırada tekrar aynı vazifede bırakılmıştır (Girid Vâliliği, Valî-i sâbık Fotyadi Paşa'ya, *Ceride-i Havâdis*, nu. 5613, 7 Mart, 1884).

Vücudce el-hamdü li'llāh rahattayım. İzmir seyahatinin aslını, pederin mektubundan anlarsın. Mâdem ki yazının zararını etrafında olanlar tecrübe etmişler, sen de o kadar yazı yazmayıver; kıyâmet kopmaz a.. *Vakit* gazetesi hakkında olan *Nutk-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Pâdişâhî* ayn-i kerâmettir. Reis Efendi'ye olan mektubumun cevâbını isterim Şimdilik. bu kadar...

1 Mart, sene 300

KEMAL'İN

Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-ı hürmet, birâder beyefendilere selâm, Bedi'a'cığın gözlerini öperim.

656. FERİDE HANIM'A

15. III. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mısır'la, *Avusturya* ile iki mektubunu aldım. Rif'at'in keyifsizliğinde hâsıl olan hiffete nekadar memnun olduğumu ta'rif edemem. Gālibâ sen, oradan elini uzatıp da, arkamı kaşıyamayacaksın; Rif'at'i çabuk iyi et de, buraya gelmenin kolayına bak! Ammâ, ben de bir müddetcik İzmir'e gidiyormuşum, siz geldiğiniz gibi dönerim. Zâten orada işim yok yâ.. Gidişimin sebebini, beybabamla, Rif'at'in mektubunda görürsün.

Hüseyin İzmir'e daha dün geldi. Reji'yi sordum. Bu haftaya cevap alırız. Selâmlığa zâten çıktığım yok. Bir-iki gün evvel çıkmağa hazırlanıyordum; bir fenâ soğuk bastı. Etraftaki dağları kar bürüdü. Mâşâ'allāh, hiç olmazsa yarım saat düşünmeden insan abdest-hâneye bile çıkamıyor. Şimdiye kadar Kalonya'nın yoğurdunu bekledim. Şimdi, ya'ni gece saat birde bir mektup geldi. Bahrî Bey Molova'da imiş. Kalonya'ya bu gün gelmiş; tabî'î, yoğurdu yetiştirememiş.. Bundan sonra desti yoğurdu da bulunmaz; zarûrî gelecek haftaya.

Hâmid mektubunun, dayın bir sûretini gönderiyor. Ben, cevâbını yazmadan, aslını bir tarafa veremem. Gönderdiğiniz aşcının et yemeği ağıza konmaz derecededir, ammâ ne çâre.. Benim bifteki İsak pişiriyor, ta'rif edip pişirdi(di)yor(um); olup gidiyor. Aşcıyı vâliden koğdu; pek de haklı idi. Tafsilâtını gelecek hafta yazarım. Bu gün,

üçyüz satır kadar yazı yazdım. Çoğu resmî şeyler.. Pek yoruldum; bir de herzevekillikle uğraşmağa vaktim yok. *Celâl* hakkında olan mütâleamı Rif'at'e yazdım. Bâkî gözlerini öperim, iki gözüm Feride'ciğim.

3 Mart, sene 300

Baban,

KEMAL

Tâli'i seyreder misin? Arada-sırada Felek, Mustafa'ya yâr oluyor. Hekimler bize, günde dört dâne istiridye yemeğe izin verdiler. Hemen o günlerde Yere-körfezi'nde İstanbul'un istiridyesinden a'lâ istiridyeler çıkmağa başlamasın mı?

DCLVII. — DCLVIII.

Feride Hanım'a gönderdiği 22 Mart tarihli mektubuna göre Kemal, İzmir'e gitmesine izin verilmesi için Huzûr'a takdim ettiği 'arz-ı hâline müsbet cevap alacağı ümidindedir; kızına oturacakları evin bile tutulduğundan bahsediyor. Rif'at Bey'in Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde bir yerde Reji işleri ile alâkalı bir me'murluğa ta'yin işi tehakkuk edememiş, isti'fası beklenilen kimse vazifesi başına dönmüştür; onun, geçimsizliği dolayısiyle iki aydan fazla kalamayacağını söylemekle, dâmadının naklinden ümidini kesmediği de anlaşılıyor. Gâlibâ, kızının da maddî vaz'iyyeti iyi değildir; *Celâleddin Hârezmşah* adlı piyesinin satılması mes'elesine bu münâsebetle temas etmiştir. Kızı, Kemal'e her hâlde *Celâleddin Hârezmşah* piyesinin neşri lüzumundan bahsetmiş olmalı ki, bu hususta Rif'at Bey'in mektubunda da bilgi verdiğini yazıyor.

Kemal, Rif'at Bey'e gönderdiği 22 Mart tarihli mektubunda, *Celâleddin Hârezmşah*'ın basılması için Maârif'e mürâca'ati tavsiye ediyor. Mustafa Âsım ve Rif'at Bey ise, istid'ânın doğrudan doğruya Huzûr'a verilmesine tarafdârdırlar. Kemal, iki sebepten Huzûr'a mürâca'atı doğru bulmuyor: Maarif'in müsâade etmeyeceğinden emîndir; böylece bir şikâyet vesîlesi hazırlamış olacaktır; diğer taraftan, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e yakında, İzmir'e gidebilmesi için 'arîza takdim etmiştir; henüz cevap almadan yeni bir murâca'atı bir Pâdişah'ı sık-sık rahatsız etmenin doğru olmayacağını düşünüyor.

Kemal'in husûsî ve âile hayatı, *Celâl* hakkında oldukça mühim notlarını içine alan bu mektuplarının ikisi de kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu., 451, 140).

657. Feride Hanım'a

22. III. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mısır ve *Avusturya* vapurları ile gönderdiğin mektupları aldım. İzmir'in havasındaki rutûbetin zararı yok. Hüseyin, Kadrî Bey'in oturduğu evin yanında bir yer tutmuş, orada oturacağız. Oralarda rutûbet olmadığı, hem de bahar, rutûbetten o kadar zarar gelmediği ma'lûm. Benim İzmir'e, dayının[1] Mandemande'ye gitmesinde ehemmiyet yok. Annen zâten sıkılıp duruyor. Merhemin, Rif'at'e hüsn-i te'sir ettiğinden pek ziyâde memnun oluyorum. Reji me'muru isti'fâ etmek şöyle dursun, kalktı, tıpış-tıpış teşrif etti; fakat sanırım ki iki ay oturamaz. Tütünün satış cihetini Komya der'uhde etti. Herif ise gelir-gelmez Komya ile çatıştı. Bakalım, yakında ne olur, ne olmaz. Akılsız başın zorunu yalnız taban değil, ba'zı kerre de gönül çeker. Ben, sana buradan parayı al, git dedi(ği)m zaman beğenmedin. İstikrâz edeceğim herif ise, bundan on gün evvel cehennem oldu. İskenderİye'ye gitti; hattâ giderken yine yanıma geldi; para ister misin dedi. Biz de, istemeyiz dedik. Fi'l-hakika Sandık'ta da para yok.. Şimdi parasızca rahat eder dururdun. Başka kimseden borç alamam ki, isteyeyim. Canım, niçin şu *Cezmî*'leri satmazsınız; anlamam ki?.. Yoğurdunuzu gönderdim. Biri beybabamındır; ammâ da a'lâ şey imiş hâ.. Hasibe bana kocası için murâca'at etmedi; ederse bir inhâ veririz. Ammâ, inhânın kime yazılması lâzım geleceğini yine Edib'ten sormalı da, haber vermeli! *Celâl* için Rif'at'e yazdım. El-hamdü li'llâh vücudce âfiyetteyim. Yarın dışarı çıkacak idim; çünki hekimler biraz da gezinmeği tensib ediyorlar; fakat hava bozuldu. Tabî'î yine çıkmayacağım. Bâkî gözlerini öperim, kızım.

10 Mart, sene 300

Baban,

Kemal

[1] Midilli sancağı dâhilinde Bidâyet Mahkemeleri kurulmak üzredir; Kemal'in eşi Neslme Hanım'ın kardeşi Neş'et Bey, mektubun tarihinden beş ay kadar sonra reisliğe ta'yin edilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5800, 25 Eylûl, 1884).

Halamın mahsus eteklerini öperim. Ben İstanbul'a bizim iki kalemtıraşı safây-i hâtırla orada otursun diye göndermedim. Bilensin diye, buraya gelsin, işe yarasın diye gönderdim. Neş'et boğaz oldu da, ânın için mektup yazamadı; merāk etmeyiniz.

658. Menemenli Rif'at Bey'e

22. III. 1884

Rif'at'ciğim,

7 ve 8 Mart, sene 300 tarihli mektuplarını aldım. İzmir'in havası için olan mütâleayı, Feride'ye yazdık. Mektupluk kâğıdı önümüzdeki hafta bekleriz. Münâsib olan, *Celâl*'in Maârif'e verilmesidir. Sen evvel *Celâl*'i ruhsat almak için Maârif'e vermek istedin; ben ise, ruhsat vermeyeceklerini bildiğim için, şikâyet ve istirhâma bahâne olmak için vermek istiyorum. Ammâ peder, hepiniz bunu münâsib görmüyormuşsunuz. Doğrudan doğruya istid'â edebiliriz; fakat öyle bir mürâca'at benim için lâ-ekal iki ay geçmeğe muhtaçtır. Dün, İzmir azîmetine istid'ây-i ruhsat ettik. Bu gün bir mes'ele ile daha tasdî'e kıyâm etmek elimden gelmez. Bir pâdişaha her hafta bir hâcetle evlâdı da musallat olsa, yine küstahlık etmiş olur. Reji'yi Feride'ye yazdım. Rütbe için nasıl muska istersin, kime istersin, söyle de çâresini düşünelim. Sen, Midilli'ye tabî'î ruhsatla geleceksin. Hastalık gibi meşrû' bir özr için, velev Allāh göstermesin, yıllarca sürse, yine kimse birşey söyleyemez. Kuzuyu ne yapacaksın? Perhiz zamanında kuzu eti mi yenirmiş? Ahtapot ye, daha kolay hazm olur. Sakın kuzu eti ile, falan ile uğraşma; başıma bir de mi'de hastalığı çıkarırsın! Eğlence için ise, o başka lakırdı.. Bir taraftan hediye kuzu gelirse, ben de sana gönderirim. Hâmid'in resmi gelirse memnun oluruz. Reis Efendi'nin cevâbını teharrî etmeli, bu haftaya beklerim.

Gazetelerde Vâlî Paşa'nın İstanbul'da olduğunu görüyoruz. Sen ise, herif daha oraya gelmemiş gibi birşeyler söylüyorsun. Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-i hürmet, birâder beyefendilere selâm.. Bedî'acığımın gözlerini öperim.

10 Mart, sene 300

Kemal

İşte istediğin müsveddeler..

DCLIX. — DCLXVI.

Kemal, kızına yolladığı 29 Mart, 1884 tarihli mektubunda, zevcesi Nesîme Hanım'ı asabîleştiren günlük hâdiselerden bahsettikten sonra, *Celâleddin Hârezmşah* piyesinin neşri için Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e 'arîza takdiminin uygun olmayacağının sebeplerini anlatıyor. İzmir'e seyahatine müsâade için Huzûr'a takdim ettiği istid'âya henüz cevap almamıştır; bu sebeple *Celâleddin Hârezmşah* adlı eserinin neşri husûsunda 'arîza takdimi yersiz; diğer taraftan 'arîza yazsa bile, Kurenây-i şehriyârî'den Besim Bey'in eski 'arîza cevapsız kaldığından bu yenisini takdime cesâret gösteremeyeceği kanaatindedir.

Kemal, Rif'at Bey'e gönderdiği 5.IV.1884 tarihli mektubunun ilk paragrafında *Kısm-ı Edebî* sütûnu Muallim Nâcî tarafından idâre olunan *Tercemân-ı Hakikat* gazetesine Hitâm-ı Acemî mahlası ile yolladığı ve neşredilen *gazel*'i, ayni zamanda imzânın uyandırdığı alâka üzerinde duruyor. Daha sonraki paragraflardan birinde ise, Recâ'îzâde Ekrem'in muktezây-i hâlden anlamadığını kaydetmekte ve kullandığı mahlastaki *Acemî* kelimesinin ifâde ettiği mânâya dayanarak, Hitâm'ın, ya'ni kendisinin, Nâcî'yi mübâlegalı sûrette ağırlamasını tabî'î bulmaktadır. İzmir'e gitmek için izin verilmesi husûsunda Huzûr'a bir istid'â takdim etmiş, fakat henüz cevap alamamıştır. *Hüsn-i ezelî tecessüm etmiş* mısrâ'ı ile başladığı için *tecessüm etmiş* manzûmesi diye bahsettiği *Hilâl-i Osmânî* adlı şiirinin [1] basılamayacağı kanâatindedir:

Eyvâh ki vatan mezâra gitti,
Zannetme ki bir kenâra gitti,
Târih ile iftihâra gitti,
Yerlerde benim gibî gezer mi?
Her jâlesi giryeden nişandır,
Her goncası parça parça kan'dır
Bilmem sevişî benim kadar mı,
Yâ hiç ölü görmemiş mi toprak,
Kim tâ bu kadar teellüm etmiş

mısrâ'ları son kıt'asını teşkil eden bu şiiri yerine, *Hâver* mecmuasına bir başka manzûme yollayacağını yazıyor.

Kemal'in yine Feride Hanım'a yazdığı 5 ve 12 Nisan tarihli mektupları muhviyatca biraz önce bahsettiğimizden farksız gibidir. Âilesinin *Celâleddîn Hârezmşah* piyesinin neşri için Huzûr'a 'arîza takdimindeki israrına karşı, bunun yerine *Evrâk-ı*

[1] Önce *Gayret* mecmuasında basılan *Hilâl-i Osmânî* (Nu. 5, 31 Kânûnısânî, 1301), S. Nüzhet Ergun'un eserinde (*Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi, 1941, s. 270 v.d.) mevcuttur. Bu basımlarla, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki *yazma şiir mecmuası*'nda (S. 14 v.d.) ve Es'ad Çinar'daki *Defter*'de (V. 12) kayıtlı metin arasında epeyi nüsha ayrılıkları vardır. *Gayret* neşrinde, yukarıdaki metnin ilk mısrâ'ı neşredilememiş, sıra noktalar hâlinde gösterilmiştir.

Perîşân'ın basılmasına teşebbüs etmelerini tavsiye ediyor; Maârif'e verilmesi, ruhsat alınabilmesi için kimlerin aracılığından faydalanabileceklerini anlatıyor. Bunlar dışında Nesîme Hanım'ı asabîleştiren hâdiseleri de kaydetmektedir.

Kemal'in İzmir'e seyahatine müsâade için Sultan Abdü'l-Hamîd'e takdim ettiği 'arîza cevapsız, veyâ menfî bir cevâba ma'ruz kalmıştır. Rif'at Bey'e bundan yeis duymamasını 12 Nisan, 1884 tarihili mektubunda yazıyor. Evvelki mektuplarında dâmadına, birâder diye bahsettiği şahsın Bâb-ı Âlî'de iyi bir mevki'e ta'yininden, bu işe kimin vâsıta olabileceği hakkındaki düşüncelerinden de bahsetmişti. Kızı ve dâmadı, bahar mevsimi dolayısıyle Çamlıca'ya taşınmışlardır; ancak bunun, oğlu 'Alî Ekrem için belki mektebe gitmesi sebebiyle güç olduğunu kaydediyor.

Kemal, Feride Hanım'a 19 Nisan tarihli mektubunu, Bozca-adalı Tevfik Bey İstanbul'a gideceğinden, ondan havâdis alabileceklerinden kısa kesmiştir. Ayni tarihte dâmadına yazdığı mektubunda Midilli'de bulunan Dr. Nâil'den naklen, Rif'at Bey'in ayağını tedâvî ettirdiği Dr. Râsim hakkında bilgi veriyor. Arnavud Kâzım Paşa'nın şiirlerini boş sözlerden ibâret telâkkî eden Kemal, *Hâver* mecmuasını muhteviyatca beğenmemiştir; Menemenli Tâhir'in şiirlerinin böyle bir mecmuada neşrini esefle karşılamaktadır. Mektupta, sâbık Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vâlilerinden Kürd Sa'îd Paşa'ya dâir çok menfî fikirlere de rastlıyoruz.

Kemal'in kendi el yazısı ile olan bu mektuplarının sekizi de Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 447, 333, 448, 449, 329, 461, 462, 226).

659. Feride Hanım'a

29. III. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mısır ve *Avusturya* vapurları ile iki mektubunu aldım. Dışarı çıkmağa hekimler çoktan ruhsat verdiler; fakat hava bir dürlü ruhsat vermiyor. Burada yağmurun, rutûbetin kimseye göz açtırdığı yok ki.. Vâliden günde bin şey için sıkılıyor. Meselâ İsak seninle İstanbul'da iken bize bir kuzu hediye gelir, dışarıdaki ağalar koskoca konakta besleyecek, saklayacak bir yer bulamazlar; İshak'ın oturduğu eve gönderirler. O gün, Hıristiyanlar'ın et-kesimi'ne tesâdüf eder. Kadınlar, kuzuyu İsak'tan gelmiş zannederler, bir a'lâ keserler, ziftlenirler. Kuzu güzel, siyah birşey idi. Fıtnat'a vermiştik. Bunun kesildiğini işittiği gibi, vâliden bir tutturuş tutturdu; az kaldı tekrar keyifsizleniyordu. Arası beş-on gün geçti. Giden aşcı hınzırı, harem kapısının önünde, Mehmed çavuşun anasına, avradına söğdü. Yine vâlidenin sinirlerine dokundu. Tuttu aşcıyı koğdu. Az kaldı o gün de keyifsiz oluyordu. Birgün Esmâ'nın edebsizlikleri, delilikleri çıkar, birgün bilmem ne olur; hâsılı kadıncağızın sıkılmadığı gün yok.. Herifin İskenderîye'ye

gideceğini ne sen bilirdin, ne ben.. Ma'mâfih işin ne olur, ne olmaz cihetini düşünmeli idik. Ben biraz düşündüm; sen mâni' oldun. Ammâ *Celâl* için sen de, kocan da hiç lakırdı anlamaz, hiç dünyanın hâlini bilmez oldunuz. Gerek bi'z-zât, gerek bi'l-vâsıta her hafta birşey için nasıl ta'ciz edilir ? Öyle bir hareket ihtiyar olunsa, insana âdetâ hem deli, hem terbiyesiz, belki edebsiz derler. Hiç, Besim Bey bir istid'âmın cevâbını almadan, gerek doğrudan doğruya Hünkâr'a, gerek kendisine yazacağım şey'i takdime cesâret etmek ihtimâli var mıdır? Seyahat istid'âsı gitmeden Mahmud Bey söylemiş[2]; o da, pek a'lâ, arzederim demiş. İstid'âsı gittikten sonra arzederim demesinin ihtimâli var mıdır? Koskoca bir pâdişâh-ı âlişân ile ahbabca mı, muâmele etmeğe başlayacağız. Aman ne tuhaf fikirler hâ.. Kalemtıraşlar ile kâğıtlar gelecek hafta da olabilir. Rif'at'ın ayağına pek ziyâde canım sıkıldı. O mübârek de, bir münâsebetsizlikle kendini hasta etmeğe bahâne arar.

Hanım halamın selâmına fevka'l-gâye memnun oldum; mahsus ellerini öperim, gördüğün zaman söyle! Bizim İzmir için, Saray'dan hâlâ bir ses yok. Yalnız bir rivâyet aldım ki, istid'ânın 'arza gitmesi bekleniyor imiş.. O da yakında gider, cevâbı da alınır sanırım.

Vücudce el-hamdü li'llâh âfiyetteyim. Bâkî, gözlerini öperim.

17 Mart, sene 300

Baban,

KEMAL

660. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

5. IV. 1884

Rif'at'ciğim,

21 ve 22 Mart tarihli mektupların geldi. Ebüzziya, bana gazelimden bahsetmişti; ismimden değil.. Gazetenin mukaddimesini okumadı mı, yoksa Nâcî ile eğlendi mi, orasını bilemem. Yoksa Tevfik'ın, durup-dururken benim mektubumda olan bir imzâyı, aramızda,

[2] Mahmud Bey, Niş'de doğmuştur. Taşra kaymakamlıklarında bulunmuş, uzun müddet Kurenâlık vazifesinde çalışmıştır (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s. 337).

lâyıkıyle âşinâlık bile olmayan Nâcî'ye hallettirmek istemesinde ma'nâ yoktur yâ.. Tevfik'ın söz anladığını da bana inkâr ettirmeğe çalışırsan, orası elimden gelmez.

Bizim İzmir ruhsatı 'arza da gitti, daha cevap çıkmadı. Bakalım, nerede netice verecek. Vâli Paşa Hazretleri, burun kırmağı bir tecrübe buyursunlar, o zaman görüşürüz.

Tecessüm etmiş manzûmesi de basılamaz; *Hâver* için başka şey tedârik ederiz. Gazellerden hiçbir şey söylediğim yok. Bilmem neye, canım şiir istemez oldu. Ubeydullah'ın tavsiyesini gelecek hafta yazarım. Ahmed Bey'in avdeti münâsebeti ile, bu gün o kadar yazı yazdım ki, kalem parmaklarıma gömüldü.

Bizim Ekrem de, ba'zı yerlerde muktezây-i hâl bilmez. *Hitâm*, eğer Nâcî'yi o kadar mübâlegalar ile tevkîr etmese, Acemî'liği nerede kalırdı!

Birâder Beyefendi'ye me'muriyyetini tebrik ederim. Velev sevk-ı zarûretle olsun, asrımızda Bâb-ı 'Âlî'nin böyle sırf hakikat-perverâne bir muâmelede bulunduğu görülmüş şey değildi. Hangi sâhib-i himmet tarafından zuhûr ettiğini öğrenmek isterim. Hikâyelerin âdî.. Ben, ikincisini başka türlü bilirdim; ya'ni, ustanın tekdiri, "Ulan, anamı sordu ki ne s..dirir" diyorsun. "Börek istedi, yok ammâ, eğer istersen şimdi sıçar, sıvarır, önüne getürün desen diline b.. mu bulaşırdı?" yolunda idi. Kâğıtlar, kalemtıraşlar geldi. Konyağım bitiyor; buranın murdar konyaklarına kalırsam, hâl harâb. Evvel gönderdiğin konyağın en serdinden altı şişe isterim; postanın avdetinde gelmeli! Bâkî duâ..

24 Mart, sene 300

KEMAL'İN

661. FERİDE HANIM'A

5. IV 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

İki mektubunu aldım. Bizim burada hava her gün biribirinden musîbet gidiyor. Gûyâ yarın dışarı çıkacaktık. Bu akşamdan hava bozulmağa başladı. Artık Mahmud Bey'in kerimesine bir derece acıdım ki, ta'rif edemem.

Canım, Allāh'ı seversen şu bizim *Evrâk-ı Perîşân*'ı bastırmak niçin kimsenin hatırına gelmez? Âsârın cümlesinden ziyâde o para eder sanırım.

Rif'at'in ayağı biraz hiffet kesbettiğine memnun oldum. İnşâ'allāh bir daha nüksetmez. Yerinizden kalkabilseniz de, tebdîl-i havaya gelseniz, elbette a'lâ olur. Şimendöfer piyangosu, bulamayıp bulamayıp da, çıkmak için sizi mi bulacak?

Vücudce el-hamdü li'llāh-i Te'âlâ tamâmıyle âfiyyetteyim. Başka yazacak birşey yok.. Gözlerini, yanaklarını öperim, efendim kızım.

24 Mart, sene 1300

Baban,

KEMAL

662. FERİDE HANIM'A

12. IV. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

İki mektubunu aldım. Birisinin kâğıdı tımızı tımızı ye kadağ da güzi idi. İkincisinin kâğıdı penbe, hani Nivat Bey beğenmiş yâ, o penbeden..

Deli miyim ki halanı, annene söyleyeyim? Geçen hafta Mehmed 'Alî'nin, üstü bana, içi vâlidene bir mektubu var idi. Açtım, daha içinde Tahsin Paşa'dan bir mektup çıktı. O Fahrîye'nin vefâtından, Mehmed 'Alî de, Tahsin'in mektup gönderdiğinden bahseder; ikisini de yırttım, attım[3]. *Evrâk-ı Perîşan* için, Osman Bey, Maârif'ten Ubeydullah kadar ruhsat alamaz; çünki iltizâm ettiği hâlde, ruhsatsız da bastırabileceğini Maârif bilir. Osman Bey'in, ânı Maârif'e göndermesi, sırf beybabamı tatyîb içindir. Bir kerre siz de gönderseniz, ya'ni pederin muvâfakatini alsanız da gönderseniz güzel olur ammâ, yine siz bilirsiniz. Sizlere havâle vermezler. Sâye-i himmetimizde mülkün başından el-hamdü li'llāh o belâ kalktı; fakat sehimler için yine havâle verecekler zannederim. Rif'at'in âfiyetindeki terakkîye

[3] Kemal'in eşi Nesîme Hanım'ın, Tahsin Paşa, Mehmed 'Alî ve Neş'et Beyler olmak üzre üç erkek kardeşi vardır (M. Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 53, not - 44).

memnun oluyorum. Bakalım, Nisan içinde görüşmek nasîb olur mu? Sizin Çamlıca azimeti de pek a'lâdır. "İki yürümez mahlûk, karnı karnız, burnu burnuz inad etti; yerde yürümez" *bilmece*'si gibi, sedyelerinize biner, tıpış-tıpış Çamlıca'ya kadar gidersiniz. Neş'et, Pazar günü Mandemande'ye gitti. Vâlide'n biraz sıkılacak oldu. Meğer bu gidinceye kadar Cûdîye Hanım ile gelin hanım kavgalı imişler. Gittiği gece barışmışlar. Bî-çâre Neş'et'i çekiştirmeğe başlamışlar. Annenim de ânlarla eğlenmeği tutturdu. Sıkıntı, falan kalmadı. Bu hafta pek rahattır. Fıtnat kahbesi yine herkese bir büyük eğlence... O kadar masharalık ediyor ki, ta'rif kabûl etmez. Ahmed'in husûsî casusluğunda da ehemmiyet yok; öyle şeylere sıkılmamalı! Bâkî, gözlerini öperim.

31 Mart, sene 300
Baban,
KEMAL

663. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

12. IV 1884

Rif'at'ciğim,

Yanımda beyaz kâğıt bitti[4]; kalkıp aramağa da üşendim. Senin mektubunu çâresiz, ikisi bir paralık kâğıda yazıyorum. İki mektubunu aldım. Birinin *Mısır* ile, birinin *Avusturya* ile geldiğini söylemeğe hâcet yok.. Tarihlerini kezâlik..

Bizim İzmir ruhsatından o kadar me'yus olma! İyi iş, altı ayda çıkar. Ubeydullah'ın tavsiyesini gönderdik. Birâderin me'muriyyeti husûsunda Âkif Paşa'yı anlarım. Vâsıf Efendi'den murad, Vasfî Efendi olacaksa, ânı da bir dereceye kadar anlarım; fakat Mahmud Paşa, zihnime biraz garib geliyor. Zâhir Paşa yazı yazmaktan bıkmış. Tevfik geldi, görüştük. Hâkim Efendi teşrif ettikleri zaman, misâfirliğini senin dediğin gibi yaparız. Konyağa bu hafta muntazırız. Senin Çamlıca seyahati a'lâdır. İnşâ'allâh te'siri hâsıl olur da, yakında

[4] Bu mektup, diğerleri gibi iyi cins beyaz bir kâğıda değil, turuncu renkli kâğıda yazılmıştır.

görüşürüz. Vâkı'a Ekrem'e biraz güç ammâ, ne çâre.. Penbe kâğıt güzel.. Gönderirsen memnun olurum. Vücudce âfiyetimi, melfuf mektuplarda görürsün. Bâkî duâ...

31 Mart, sene 300

KEMAL'İN

664. FERİDE HANIM'A

19. IV. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Vâliden âfiyet ve rahattadır. Öteki mektubumda yazmağa unutmuştum; istediğin terliği, falanı Tevfik'e verdim.

7 Nisan, sene 300

665. FERİDE HANIM'A

19. IV. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

4 ve 5 Nisan, sene 300 tarihli mektupların geldi. *La cigale ayant chanté* * *Tout l'été* sırrına[5] bu gün yine mâzhar olduk. Tevfik gidiyor. O kadar yazı yazdım ki, sana da ayrıca uzun birşeyler yazmağa vaktim kalmadı. Artık, şimdi nasıl olduğumu Tevfik'ten öğrenirsin. Doktor Râsim gevezeliğine dâir Rif'at'te tafsilât vardır. Merâk etme; vâlidenin mektuplarını ben okurum. Orada havalar nekadar güzel gidiyorsa, burada o kadar fenâlaşıyor; hâlâ bize dışarı çıkmak için ruhsat vermedi. Bu gün yine lodos fırtınası kıyâmeti koparıyordu; akşam-üstü sükûnet buldu ammâ saat onda çıkayım da ne yapayım? Şimdilik bu kadar..

7 Nisan, sene 300

Baban,

KEMAL

[5] Kemal'in, Arap harfleri ile, « لاسيفال ايبان شانته تولته » şeklinde yazdığı ve *Ağustosböceği bütün yaz* * *şarkı söyledi* mânâsına gelen bu cümle La Fontaine'in *Ağustosböceği ile Karınca* hikâyesinin ilk iki mısrâ'ıdır.

666. Menemenli Rif'at Bey'e

19. IV. 1884

Rif'at'ciğim,

Ber-mu'tad *Mısır* ve *Avusturya* vapurlarına verdiğin iki mektup geldi; konyaklar kezâlik.. Gönderdiğin konyak, o kadar sert birşey değildir; yalnız şişesi ufak, ânın da zararı yok.. Bizim hastalıktan elhamdüli'llâh eser de kalmadı. İşte Tevfik geliyor. Ândan anlarsınız da, meraktan kurtulursunuz. Senin ayağın için gelen doktorun, Allâh canını alsın! O Râsim Efendi'yi, bizim Nâil biliyor. Saray hademesinden imiş. 'Abdü'l-'Azîz'in evâhir-i saltanatında tardedilmiş. Oradan Mekteb-i Mülkîye'ye gelmiş. Şunun bunun yardımı ile bir diploma almış; sonra, ma'hud Çerkes Kâzım'ın çanak-yoldaşlarından olduğuna binâen, ânın himâyesiyle mektebe muâvin olmuş. O derecede eşektir ki, hoca değil, hekim değil, hasta-hâne hizmetkârı olamaz diyor. Böyle baytarlara kendini baktırıp da, durup-dururken, bir kat daha hasta olmakta, insanlığa müteallik bir hâl yoktur; ammâ siz efendilerimiz ara-sıra öyle hezeyan ediyorsunuz. Aristidi Bey hiç hatırımıza gelmedi. Bu adam emrâz-ı hâricîye için İstanbul'da bulunan doktorların cümlesine ve hattâ Zanbako'ya fâiktir. Ânın re'yinden ayrılmamak lâzım gelir. Midhat'in âsâr-ı ber-güzîdesini görüyoruz. Hüsnü Kapdan'a söyle, ne kusuru olacak ki kendisine infi'âl edeyim; meşgûliyeti, keyifsizliği, tenbelliği hiç düşünmek yok mudur?

Kâzım Paşa Hazretleri'nin şi'irlerini gördüm; ya'ni ḥaçan ki bir kadın gebe olur, yâ erkek doğurur, yâ kız diye va'z eden Ermeni papası da, bundan güzel bir *Tevhid* söyleyemez.

Hâver'i gördüm. Karışuḥ şey.. Tâhir'in eserlerine yazık .. Hüseyin'in düğünü güçleşti; kâ'impederi keyifsiz.. Bakalım nasıl olacak. Hastalık da muhâtaralı görünüyor.

Berlin Sefîri Sa'îd Paşa Hazretleri'nden bir iltifât-nâme aldım; bir sûretini de gönderdim. Bakalım, Merdivenli Hamam dellâklerinde bu kadar rezil mahlûlk var mıdır? Cevâbını yazacağım; ânın da bi't-tab' sûretini gönderirim. Şimdilik bu kadar..

7 Nisan, sene 300

Kemal

Vâlide Hanım'a 'arz-ı hürmet, birâder beyefendilere selâm; Bedi'a'cığın gözlerini öperim.

DCLXVII.

Kemal'in zevcesi Nesîme Hanım okuma bilmediğinden, İstanbul'dan kızı Feride Hanım'ın annesine yolladığı mektupları Kemal okumaktadır. 26 Nisan, 1884 tarihli mektubunda, kızına, mektuplarını kısa yazmasını, Menemenli Tâhir'in o güzel şiirlerini bile okumağa vakti olmadığını, öyle uzun mektuplar göndermekte devam ederse Nesîme Hanım'dan, bu mektupları okumak külfetinden kurtulmak maksadı ile saklayacağını yazmıştır. Bu sözler Feride Hanım'ı kırmıştır. Bunu, Kemal'in aşağıdaki 4 Mayıs tarihli mektubundan öğreniyoruz; şikâyetinin mektupların uzunluğundan değil, boş sözlerden ibâret oluşundan, içinde mühim birşeye rastlanmadığından ileri geldiğini yazıyor. Hâmile olan kızı, çocuğunu, Midilli'de bulunan annesinin yanında dünyaya getirmeğe karar vermiştir; ona İstanbul'da doktor Aristidi ile konuşmasını, onun, Midilli'deki kaplıcalardan hangisine girmeyi uygun gördüğünü öğrenmesini tavsiye ediyor. Bu münâsebetle Midilli kaplıcalarının hangi mâdenleri içine aldığı hakkında bilgi vermektedir.

İçindekileri kısaca anlattığımız mektup metni, Kemal' in el yazısı ile, T. T. Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 426).

667. Feride Hanım'a

26. IV. 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

11 Nisan, sene 300 tarihli mektubun geldi. Rahatsızlığıma sıkılmışsın. Tuhafsın, sen annenin aklını yeni mi öğreneceksin? Beni âdetâ bir sıtma nevbeti örseledi, soğuk almışım. Todorola câriyemiz de, gazi söndürdüm (zannetmiş), bir tarafını açık bırakmış, nekadar gaz dumanı varsa saatlerce boğazıma dolmuş. Sabahleyin birçok da yemek yedim; hazm edemedim, istifrağ ettim; arkasından bir de nevbet geldi. Hiç hastalık olsa, dört gün sonra hekimler insanı sokağa mı çıkarır? Hanım'ın merak edeceği tutmuş; iş ândan ibâret. Hâ, vâliden dedim de hatırıma geldi. Hepinize bir nasihat: Ben(im) bu günlerde *Mestânelerin birbirinē 'arz-ı hulûsu * Çingânelerin şüpheli îmânına benzer* kabîlinden olan sözleri değil, Tâhir'in o güzel güzel şiirlerini bile kolaylıkla okuyamıyorum. Siz, Hanım vâlide'ye öyle sahife sahife mektup yazarsanız, ben ânları okuyamam. Okuyamayacağım cihetle, kavga etmemek için mektubu da vermem; sonra sizin emekler de zâyi' olur. O bî-çâre de kendini mektupsuz kalmış zanneder.

Rif'at'in hastalığı ta'rif ettiğiniz yolda gidiyorsa, pek ziyâde mûcib-i memnûniyettir; fakat şu araba ile çıkmak, şimdi neye lâzım idi yâ? Bir parçacık odasında oturmak elinden gelmez mi? Dâmadlar, kā'impeder toprağından yaratılır imiş derler. Ne olurdu, bizim inzivâ meylinden biraz hisse ala idi? Buraya gelseniz, ben sizi pek a'lâ besler, doyururum ammâ, öyle pek kolay geleceğinizi ümid edemem. Rif'at'de tafsilât vardır; İzmir'e ruhsat vermiyorlar; ma'mâfih mânî' değil, bana seyahatin lüzûmu kalmadı. Yakında devre çıkacağım. Ada'nın üzerinde daha güzel eğlenirim. Bâkî gözlerini öperim. kızım.

14 Nisan, sene 300
Baban,
KEMAL

DCLXVIII.

2 Mayıs, 1884'de Midilli Metropolidi'nin Türk suları dâhilinde bir Yunan gemisini ziyâreti üzerine, bu sefine tarafından onbeş pâre top atılarak selâmlanmasını, Kemal hemen ertesi günü Yunan Konsoloshânesi'ne protesto etmiştir. Bu yazısında, riâyet olunması lâzım gelen milletler-arası hukuk esaslarına göre, rûhânî sıfatı hâiz me'murların teşrîfât-ı bahriyyece selâmlanması usûle aykırı olduğunu, buna Yunan kānunları cevâz verse bile, bir başka devletin sularında böyle bir harekette bulunmanın hiçbir kā'ideye uymadığını bildiriyor.

Kemal'in Midilli'den Rodos'a nakli sebeplerinden biri de, azınlık tarafından devamlı sûrette şikâyet edilmesidir. Aşağıdaki vesika, onun, bu şikâyetlere yol açan resmî çalışmalarını, mücâdelelerini aydınlattığından mühimdir. *Siyâsî Bir Vesika* başlığı ile *Yeni Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde (Nu. 24, 23 Haziran, 1909) basılmıştır. M. Cemal Kuntay tarafından da neşredilmekle berâber (*Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 533), biz esas olarak *Yeni Tasvîr-i Efkâr* neşrini almış bulunuyoruz.

668. MİDİLLİ YUNAN KONSOLOSHÂNESİ'NE

3. V. 1884

Dünki gün Midilli denizlerinde bulunan Beylik sefinesinden onbeş top atıldığı işitildi ve sebebi tahkik olununca, Midilli Metropolidi hürmetlu Efendi sefineye azîmet eylediğinden, avdet ettiği sırada topların mûmâileyh için atıldığı haber alındı. Mu'teber Konsolos-

hâne'lerince ma'lûm olmak lâzım geleceği üzre, hukûk-ı beyne'l-milel kavâ'idince mer'î olan teşrîfât-ı bahriyyede me'mûrîn-i ruhâniyye top ile selâmlanmak haysiyyetini hâiz değildir. Şâyed devlet-i behiyye-i metbû'alarının kānunlarında hilâf-ı usûl ve me'mûl öyle bir cevâz mevcut olsa bile, hiçbir devlet sefinesi, başka bir devletin sularında kavâ'id-i umûmiyye-i düveliyyeye mugāyir olarak yerliden bir adamı selâmlamak için, tâbi' olduğu hükûmete mahsus bulunan nizâmâta ittibâ' edemeyeceğinden Despot Efendi'nin her dürlü kā'ide hâricinde olmak üzre, vapurdan top endahtı ile selâmlanmasından dolayı resmen protesto eder ve bu vesîle ile dahi hürmet-i mahsûsamın te'mînâtını tecdîd eylerim.

21 Nisan, sene 300

DCLXIX. — DCLXX.

Kemal'in, kızının uzun fakat içinde pek de bahsetmeğe değer birşey bulunmayan mektuplarından, bunları, okumak bilmediği için eşi Nesime Hanım'a okumağa da mecbur kaldığı için şikâyet ettiğinden Feride Hanım'ı gücendirmiş olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple, Feride Hanım'a yolladığı 4 Mayıs tarihli mektubunun baş kısımlarında, onun gönlünü almağa çalışmaktadır. Geri kalanında, çocuğunu dünyâya getirmek zamânı yaklaşan kızının Midilli'ye gelme mes'elesinden, civardaki kaplıcalardan ve bunların sihhî te'sirlerinden bahsetmiştir.

Ayni tarihte Rif'at Bey'e yolladığı mektubunda Kemal, *Hüsn-i ezelî tecessüm etmiş* mısrâ'ını içine alan *Hildl-i Osmânî* adlı manzûmesinin *Hâver* mecmuasında basılmasını teklif etmiş olan dâmadına, bunun neşrini, tashihe muhtaç olduğunu, bir de Haci İbrâhim Efendi ile Lastik Sa'îd'in i'tirazlarıyle karşılaşacağı düşüncesiyle uygun bulmadığını yazıyor. Ubeydullah Efendi'nin, *mahzur*, *vâsıta* kelimelerinin, her yerde rastlanıldığı tarzda kullanılışının doğru olup olmadığı hakkındaki suâlini cevaplandırmıştır.

Mektupların ikisi de, Kemal'in kendi el yazısıyle, T. T. Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 377, 162).

669. Feride Hanım'a

4. V. 1884

Vallâhi Te'âlâ, çattık; kediler yavrusu ile saatlerce oynar, yavru darılmaz. Biz, Feride Hanımefendi ile şaka bile edemeyiz; o saat kibre dokunur. Hiç, a Hanım kızcağızım, ben, annene bir mektubu oku-

maktan çekinir miyim ve yâhud okumak istemediğim zaman olsa, o beni mektup okutmak için ta'ciz eder mi? Koca risâle kadar mektup yazıyorsunuz da, içinde yine birşey yok.. Ben ânınla eğlenmek istedim; yoksa sana ....[1]

Şimdi gelelim sizin gelip gitmek mes'elesine.. Mâdâm ki burada vaz'-i haml etmeği arzu ediyorsun, sekiz aya basmadan gelirsin; ammâ yetiştiremeyecekmişsin, dokuz aya bastıktan sonra da gelmek kâbildir. Ilıcalara girilmek hususunu, Aristidi Bey ile bir güzelce lakırdı etmelidir. Sarlıca'nın suyu demir ile kükürttür; Gelenbe'(كلمبه)-ninki alkalitten ibârettir. Eğer Gelenbe'yi tercih edecek ise, oraya gidip oturmak, muhâl hükmünde olacak. Çünki Edîb (اديب) iskelesi'nin bataklıkları o kadar ufûnet koyuverdi ki oralar sıtma ile, hummây-i mühlike ile doldu; hattâ birkaç gün evvel Natali az kaldı öteki dünyaya teşrif ediyordu. Eğer Sarlıca'yı tercih edecek ise, o pek kolaydır; çünki suyu girilmeyecek derecelerde sıcak olarak Midilli'ye kadar geliyor. Buralarını güzelce tahkik etmeli ki, arada bir yanlışlık olmasın. Hanım halamın memesi için, hem pek ziyâde müteessif, hem pek ziyâde memnun oldum. İnşâ'llâh artık bütün bütün geçer. Dayanamadım, Vâlidene de söyledim. O da biraz sıkıldı, sonra tesellî buldu. Bâkî gözlerini öperim, iki gözüm kızım. Hanımefendi'ye hürmet-i mahsûsamı arzet!

22 Nisan, sene 300
Baban,
KEMAL

670. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

4. V. 1884

Rif'at'ciğim,

18 ve 19 tarihli iki mektubun geldi. Feride'ye müteallik olan işleri, kendi mektubunda görürsün. Mürekkep başka taraftan geldi; La'l ile konyak bir hafta sonra olsa da olur. Bizim *Hüsn-i ezelî* manzûmesinin basılması câiz değildir; çünki evvelâ bâzı yerlerini tashih

[1] اتنادم şeklinde, herhâlde küçük Fıtnat'ın söyleyişi taklit edilen bir kelime okunamadı.

ettim. Sâniyen, o şiirimi, Said gibi, Hoca İbrâhim gibi itlerin, köpeklerin ta'rizine uğratmak istemem. *Hâver* için, bakalım, başka birşey söyleriz.

Ubeydullah muhlisimizin bir iddiası var idi ki, hasta bulunduğum zamanda yazdığın mektupların birinde di. O da ba'zı e'âzimin *mahzur* ve *vâsıta* kelimelerini kullanmasıdır. Buna pek kolay cevap verilebilir. Hem cevap değil, cevaplar verilir. Evvelâ, biz yanılmamağı Cenâb-ı Hakk'a mahsus biliriz; binâen 'aleyh hilâf-ı kā'ide bir kelime kimin tarafından yazılmış olursa olsun, adına yanlış deriz. Sâniyen, fen kitapları edebiyatca müsteşhidâttan değildir. Bunlarda birtakım kā'ideye mugāyir sözler bulunur ki ıstılâh olduğundan kullanılır, gider. Sâlisen ve husûsen, hilâf-ı kā'ide bir kelimeyi, bir büyük zâtın eserinde görürsek, sehv-i nâsiḫ'e hamlederiz. Tâ kendi yazısı ile görmedikçe inanmağa mecbur değiliz ve's-selâm..

Bu haftalık da senin mektubu kısa keseceğim. Vücudce olan hâlimin tafsilâtı, beybabamın kâğıdındadır. Bâkî gözlerini öperim iki gözüm.

22 Nisan, sene 300

KEMAL'İN

DCLXXI.

Aşağıdaki 8 Mayıs, 1884 tarihli resmî mektup, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne yazılmıştır. Vaktiyle Midilli Sandık Emîni bulunan çalışkan bir kimsenin maaşının artırılması, aksi hâlde, aldığı para ile geçinemediği için isti'fâsının kabûlü yolunda verdiği istid'â neticesinde maaşına zam yapılmamış, yerine Vâhid adında biri, kefil göstermeksizin ta'yin edilmiş, vazifesine başladıktan birkaç ay sonra da maaşı Hazine'ce yükseltilmiştir. Hâlen Vâhid Efendi zimmetine 33,000 kuruştan çok para geçirmiştir. Bu para tahsil edilememekte, Mâliye Vekâleti tarafından, ne tarzda muâmele edileceği husûsunda yazılan şeylere cevap verilmemektedir. Bunu aklen ve vicdânen kabûl edemeyen Kemal, Midilli Sandığı'nın bu açığını kapatabilmek için başvurulması gereken yolları zikrederek edilecek muâmele hakkında Vilâyet'in fikrini soruyor.

Kemal'in Mutasarrıflık'ı sırasında sû'-i isti'mâlleri titizlikle, Mâliye Vekâleti'nin ihmâline rağmen nasıl ta'kibettiğini aydınlatan bu vesika oğlu 'Alî Ekrem Bolayır tarafından neşredilmiştir (*Külliyât-ı Kemal*, İst, Selânik Matbaası, 1326, s. 56 v.d.).

671. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

8. V. 1884

Livâ Sandık Emîni esbak Vâhid Efendi'nin tebeyyün eden 33,243 kuruş yirmialtıbuçuk para zimmetinin Mâlîye Hazîne-i Celîlesi'nce mahfuz olan kefâlet senedi mûcibince kefilinden tahsili hakkında bi'd-defe'ât vukū' bulan murâca'atlere Mallye Nezâret-i Celîlesi'ne te'kid-nâme gönderildiğinden, başka bir cevap alınamamaktadır ve bu hâl ise her mâh nihâyetinde görünecek Sandık mevcûdunun münhasir tutulması hakkındaki ta'limât ve evâmir -i müteaddide hükmünün icrâsına mâni' olmaktadır.

Vaktiyle burada vazifesini lâyıkıyle îfâ etmekte olan ve yerliden bulunan bir Sandık Emîni'nin tezyîd-i maâşını istid'â ve bu sûret mümkün olamaz ise, aldığı para idâresine kâfî olamadığından, hizmetinden isti'fâ yolunda verdiği bir 'arz-ı hâl, Hazîne-i Celîle'ce istignâya hamlolunarak ve Der-Saâdet'te gâyet az maaş ile taşradakilerden daha muktedir ve müstekîm me'murlar bulunabileceği gösterilmek istenilerek, Midilli Sandık Eminliği'ne yâdigâr edilmiş olan Vâhid Efendi, vurûdunu birkaç ay geçer-geçmez Hazîne tarafından maaşı dahi tezyîd edilmiş olmagla berâber, yine müddet-i nizâmiyye-i me'mûriyyeti zarfında zimmetine 33,000 kuruştan ziyâde para geçirmiş, ya'ni Mâlîye Hazîne-i Celîlesi, Midilli'nin yerliden olan Sandık Emîni'nin maâşına 100 kuruş zamm etmemek için, bir-iki ay sonra o zammı ma'a-ziyâdeten icrâ etmekle berâber, Der-Saâdet'ten intihâb edip gönderdiği Sandık Emîni'ne şimdi 1300 kuruştan ziyâde para kaptırmıştır.

Şimdi buna kanâat olunmayarak, Vâhid Efendi Hazîne tarafından kefilsiz olarak me'mur edildiğinden midir nedir, ondokuz aydanberi uğraşıldığı hâlde, bu adamın me'hûzâtı ne kefilden tahsil olunuyor, ne de edilecek muâmeleye dâir bir cevap veriliyor. Mâlîye Nezâret-i Celîlesi'nden bir sancağa taslit olunmuş bir hırsızın hem me'hûzâtı kendisine kâr kalmak ve hem de o seyyi'enin netâyicinden olarak, Sandık'ın muâmelâtı evâmir-i mevcûdeye tevfîk olunamamak, aklen ve vicdânen kabûl olunur ve Rizây-i İlâhî'ye makrûn olabilir hâllerden olmadığından, Midilli sancağının alacağını Vâhid Efendi'den ve yâhud kefilinden, kendisini me'mur eden ve kefilini el'ân

Hazîne-i Celîle ma'rifeti ile tahsil ettirmek ve agleb-i ihtimâl olduğu ve tecârib ve teşebbüsât-ı vâkı'a ile müstedel bulunduğu üzre bu sûret mümkün olamadığı hâlde zikr olunan 33,000 kuruş, Mâlîye Hazîne-i Celîlesi'nce irsâlât gösterilerek büdce muâmelesinin icrâsı ile Sandık'ın kuyûdu teşvişten kurtarılmak, irâde-i intizâm-perverâne-i vilâyet-penâhîlerine şâyestedir; ol bâbda..

26 Nisan, sene 300

DCLXXII.

Feride Hanım'a yazdığı 10 Mayıs tarihli mektubunda Kemal, kendisini rahatsız eden ziyaretcilerden bahsediyor. Kızı Midilli'ye gelmek üzredir; evlerinde bulunan Fıtnat'tan bahisle, ona hoşuna gidecek bir hediye getirmesini hatırlatmaktadır. Gâlibâ Neş'et Bey'in zevcesi, sar'a hastalığına mübtelâdır; yine nevbeti tutmuştur. Midilli'de bulunan Dr. Nâil'in ilâçlarını ev halkı içirmemiştir, Kâsım Dede adında birine okutmaktadırlar. Böyle birşeye müsâade ettiği için nekadar nedâmet duyduğunu anlatıyor. Mektubun aslı Kemal'in el yazısı ile, T. T. Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 444).

672. Feride Hanım'a

10. V 1884

İki Gözüm Feride'ciğim,

Mektubun geldi. Sen öyle olmayan aklını her bahâne ile kaybedersen, ben olan aklımı gerçekten kaybederim; o da iyi birşey olmaz. Gelmek mes'lesinden bahsetmeyeceğim. Ânı bütün bütün sizin re'ye bıraktık. Halama bu hafta birşey yazamadım. Bu gün İngiliz Madam'ı başladı; Ferîk Cemal Paşa, Miralay İsmet Bey, Çoraniko, Çobaniko seksen kişi ziyârete geldi. Postanız var ammâ, bize elbette biraz ruhsat verirsiniz b..undan yediler. Yedi saat beni ta'ciz ettiler. İçinde incir çekirdeği dolduracak kadar ehemmiyyetli birşey olsa.. Kaliya, Natali ile döğüşmüş, buna çâre ne imiş.. Köşkün önünde burc bütün bütün yıkılıyor imiş, Tophâne'ye nasıl anlatmalı imiş, bilmem ne imiş.. Ben it ayırıcı mıyım, rast gelene merâm anlatmak me'muru mıyım, neyim hâlâ anlayamadım ki..

Hanım vâlidene 'arz-ı hürmet, Bedî'a'cığımın gözlerini öperim. Fıtnat'cık safây-i hâtırla adam eğlendirip duruyor; hattâ Todorolo(ya)'-

yu çağır desem, "Torolola diye mi çağırayım, Dodoyoya mı?" diye soruyor. Vücudce de pek rahat.. Gelirken bir tuhaf şey getir de ne olursa olsun; ma'mâfih bizim ev hastalıktan kurtulmayacak; yengeni sar'a yakaladı. İki nevbet geldi; pek de şiddetli idi. Nâil ilâçlarını verdi; içirmediler. Kâsım Dede gelip okuyor. Okunurken ilâç câiz değil imiş. B.. yedim de bir kerre müsâade etmiş bulundum; bundan böyle de eve hoca korsam Allah belâmı versin. Bâkî gözlerini öperim. Vücudce pek ziyâde âfiyetteyim, hanım kızım.

28 Nisan, sene 300

Baban,

KEMAL

Sen Kâzım Paşa'dan Hasibe'ye bir sıraca nüshası almış göndermişsin. Şimdi Ahmed Bey'in âilesi de Fatmalar'ı için öyle bir nüsha gönderilmesini temennî ediyorlar. Nasıl şey ise, sür'at-i mümkine ile aldır da gönderiver.

DCLXXIII.

Memleketimizde Türkler tarafından neşredilen husûsî ilk gazetenin, *Tercemân-ı Ahvâl* gazetesinin müessislerinden Âgâh Efendi, Kemal'in yakın arkadaşıdır. Ziya Paşa, Kemal Avrupa'ya kaçtığı gün, 17 Mayıs, 1867'de Âgâh Efendi, Şûrây-i Devlet'teki vazifesinden uzaklaştırılmış, Yeni Osmanlılar Cemiyeti a'zâlarından Mehmed, Reşad, Nûrî Bey'lere katılarak Avrupa'ya kaçmıştı; memleketine dönüşü Fuad Paşa ve 'Âlî' Paşa'nın vefâtından sonradır.

Âgâh Efendi hayatının mühim kısmını, bir nev' sürgün demek olan taşra me'murluklarında geçirmiştir. Ankara'da ikâmete me'mur iken 21 Ocak, 1884 (22 Rebî' I., 1301)'de İstanbul'a çağırılmış ve bu yılın 16 Şubat'ında 'Abdü'l-Hamîd'-in iltifâtlarını görmüştür. Rodos Mutasarrıflığı'na 7,200 kuruş maaşla ve Rütbe-i Bâlâ tevcîhi ile ta'yini 3 Mayıs, 1884 (21 Nisan, 1300/7 Recep, 1301)'dedir [1].

Kemal aşağıdaki mektubunu Âgâh Efendi'ye, Rodos'a ta'yini münâsebetiyle, çok iyi tanıdığı bu yer hakkında bilgi verme maksadı ile yazmıştır. Arkadaşını yeni vazifesinden dolayı tebrikten sonra, umûmiyetle sürgünlerin gönderildiği Rodos'a gitmekten üzüntü duymamasını, buranın havaca İstanbul'dan daha iyi olduğunu

[1] Server İskit, *Husûsî İlk Türk Gazetemiz Tercemân-ı Ahvâl ve Âgâh Efendi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s. 42 v.d., *Cerîde-i Havâdis* (Şûrây-i Devlet a'zây-i sâbıkasından Âgâh Efendi'ye Rodos Mutasarrıflığı, Rütbe-i Bâlâ tevcîhi ile, nu. 5659, 4 Mayıs, 1884; Rodos Mutasarrıfı Mâcid Paşa, Matbûat-ı Hâricîye Müdürlüğü'ne getirilmiştir.

yazıyor. Rodos gelirinin azlığından, Hasan Bey'in ve Rodos Mutasarrıfı Mâcid Paşa'nın idâresizliklerinden, gelirin tahmînen beşte biri kadar bekâyâ bıraktıklarından, oraca parasızlığın tehammülün üstünde olduğundan bahsediyor. Sünger ticâretindeki yolsuzluklara temas eden Kemal, Rodos vâridâtı ile sarfiyyâtının müvâzenesi için sünger ticâreti yapanların Supiray (*Soupirail*) denilen ve bir nevi' teneffüs borusu mâhiyetindeki âleti kullanmalarına müsâade istemesini tavsiye ediyor; çünki bu âleti kullananlar Yunanistan'dan, Girid'den tezkire almakta, kaçamak sûretiyle sularımızda sünger elde etmekte, süngercilik san'atı böylece Yunanistan'a ve Girid'e geçerek, sünger ticâretinden Yunanistan ve Girid, kısmen de Tırablus kazanmakta, Rodos'un geliri böylece baltalanmaktadır.

Kemal'in ehemmiyetle üzerinde durduğu sünger ticâreti, sünger kayıklarında supiray kullanılmasının zararı, bu tarihlerde İstanbul gazetelerine bile intikâl eden günlük mes'ele hâlini almıştır: Rodos'a bağlı Sömbeki adasında sünger ticâreti ile meşgûl olan kayıkcılar; dalgıçlar ve supiray kullananlar olmak üzre ikiye ayrılmış, "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd sularında makine ile icrây-i san'at evvelce men' olunmuş ve henüz bu memnû'iyyet devletce resmen kaldırılmamış iken mezkûr adada yirmi-otuz kadar dalgıç, makine, alât ve edevâtı bâzı tüccâr ve esnaf taraflarından tedârik edilmiş ve diğer vilâyet sularında icrây-i san'at için hazırlanmış oldukları hâlde, geçende dalgıç esnafının umûmu, makineciler hakkında birtakım nümâyişe kıyâm ve Katriyos nâmında bir tâcirin mağazasına cebren duhûl ile eşyâsını ahz ve perişân eyledikleri ve muhill-i âsâyiş ve emniyyet harekât-ı umûmiyeye kıyâm eyledikleri„ sebebiyle mes'ele Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne intikâl etmiş, verilen emir mucibince Rodos Mutasarrıfı iken son günlerde Biga'ya nakledilen Hasan Bey, maiyyetine bir mikdâr jandarma alarak Sömbeki'ye hareket etmiş, dalgıçlar isyân ederek hükûmet konağını taşladıkları gibi, makine ve âlât satan tüccarların mağazalarına girerek bu vâsıtaları da imhâ etmişler; bunun üzerine Rodos Vâlisi Mâcid Paşa Sömbeki'ye gitmiş, İzmir'den de bir mikdar asker, ayaklanmayı bastırmak üzre gönderilmiştir. Tüccarların zararları ehl-i vukufca tesbitle, mahkemeye murâcaat sûretiyle tazmîn olunmasına karar verilmiş, suçlular istintak olunmuş, hulâsa makine süngercileri himâye ve dalgıçlar isyan hareketlerinden suçlu sayılmıştır[2]. Kemal, mektubunda Mâcid Paşa'nın ve Hasan Bey'in bu işi iyi idâre edemediklerini söylemekle, böyle bir kıyâm neticesinde makine ile sünger ticâretine izin istemeyişlerini uygun bulmasa gerektir.

Mektupta Rodos'ta güvenilen ve müfsid kimselerden de bir-ikisinin adını, Âgâh Efendi'yi uyandırma düşüncesi ile bildiriyor.

Kemal'in Rodos'a yeni ta'yin edilen Âgâh Efendi'ye, onu idârî hususlarda îkâz maksadı ile yolladığı bu mektubu, Ahmed Râsim tarafından — *Karagöz* sâhibi Fuad Bey'in kardeşi Fatma Hanım delâletiyle elde olunarak — neşredilmiştir (*Vakit* gazetesi, nu. 2658, 23 Mayıs, 1925). Bu neşirde, mektubun sonunda yalnız 28 Nisan tarihi vardır; Âgâh Efendi'nin Rodos'a ta'yinini müteâkip yazıldığına göre, 1884'de kaleme alındığını tesbit ettik.

[2] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5689, 3 Haziran, 1884; *Sömbeki Adası* başlıklı, *Bahr-i Sefîd* gazetesinden naklolunan imzasız yazı.

673. Âgâh Efendi'ye

10. V. 1884

Atûfetlu Birâderimiz Efendimiz Hazretleri,

Me'mûriyyet-i 'aliyyelerini hulûs-i kalb ile tebrik ederim. İttihâd-ı vicdânî, bizi çok vakitler ya felâket veyâ me'mûriyyet arkadaşlığından ayıramayacak! İstanbul'a teşrîf-i 'âlîleri sırasında birşey yazamadığım, o zamandan şimdiye kadar şiddetlice bir pünomoni (*pneumonie*) ile uğraştığımdan neş'et etmişti.

Rodos, yalnız menfây-i mücrimîn olmak için yaratılmış bir yer zannolunursa da, hakikat-i hâlde öyle değildir; bi'l-'akis dünyanın en güzel havalı mahallerindendir; hattâ havaca Midilli; İstanbul ile müsâvî tutulmakta ve belki kışın i'tidâl cihetiyle İstanbul'a tercih edilmekte iken, Rodos buraya da müreccah tutulmaktadır. Ne faydası var ki vücudce nekadar rahat edecekseniz, o kadar da gönül azâbı çekeceksiniz.

Vilâyet'te hayli kıdem hâsıl ettiğim için, her tarafına ma'lûmat hâsıl edebildim: Rodos'un mülkîye ve askerîye ve habs-hâne-i umûmî şu'besi ve 'imâret masrafı, senede 23,000 liraya muhtaçtır; hâlbuki vâridât-ı umûmiyyesi 19,000 liraya bâlig olması (Ânın da lâ-ekal humsu nâ-kâbil-i tahsildir. Mâcid Paşa pek Hanımnine, Hasan Bey de pek Mabeynci olduklarından, bıraktıkları bekâyâ tahmînime göre vâridatın sülüsünden ziyâde yâ.. Ben sizin idârenizde kalabilecek bekâyâyı hums i'tibâr ediyorum), işte şu parasızlık sebebi iledir ki ikide-birde asker aç kalır, husûsiyle zabtîye terk-i silâh eder. Vilâyet, Midilli'den para yetiştirmeğe çalışır; o da her zaman müyesser olamaz. Hâsılı oraca parasızlık, tehammül olunmaz bir derecededir.

Sancağı bu hâle getiren sebeplerin biri; vâridâtı hem maktu' ve hem de hiç hükmünde olan adalarda, gûyâ halkı ısındırmak için tehammülün hâricinde birçok masraflar ihtiyârı ile birer koca kazâ teşkil edilmiş olmasıdır. Bu ciheti, merkeze teşrif-i 'alîlerinde görürsünüz. Rodos'un umûr-i mâlîyesini ihlâl eden bir diğer sebep vardır ki ânın için zannımca daha Der-Saâdet'te iken ba'zı teşebbüsâtın icrâ edilerek bir emr-i kat'î alınmak lâzım gelir.

Sünger kayıklarından, Rodos'un 11,000 liralık bir Irâdı var idi. Bu Irâd bütün bütün mahvoldu; çünki makineli denilen sünger

kayıklarını men'ettiler. İşin ne mashara birşey olduğunu lâyıkı ile bilseniz hakikatte güler ve belki gülecek yere ağlarsınız. Ma'hud Supiray (*Soupirail*) denilen teneffüs borularının adını makine koymuşlar. Bu âleti almağa muvaffak olamayan âdî dalgıçlar, makinelerin sünger tohumu mahvettiğine dâir bir istid'a ve bi't-tab' kim bilir kime de nekadar para vermişler. Şûrây-i Devlet kemâl-i vukuf ve dirâyeti ile, makineleri kendi kendine denizin dibine iner, süngeri kökünden kazırmış zannetmiş. Âdî dalgıçlar ile makine denilen şeyi kullananların beynindeki fark, denizin dibinde evvelki takımın az ve ikinci takımın daha çok durabilmesinden ibâret olduğunu ve denizde az duranlar tabî'î ellerine ne geçerse koparacaklarından, süngerlere terettüb edebilecek zararın Supiray kullanmaksızın dalgıçlar tarafından Ikā' olunabileceğini tasavvur, veyâ tahkik edememiş. Supiray sâhipleri Yunan'dan, Girid'den bir tezkire alıyor; hattâ Garb Tırablus ve gālibâ Bingāzî vilâyetleri de teneffüs borularına makine itlāḳ olunamaz diyerek, Bâb-ı 'Âlî'den neşrolunan memnû'iyyete ittibâ' etmiyor.

Oralardan tezkire alan kayıklar, ara-sıra bizim sulara da kaçamak yapıyor. San'at buradan çekilerek Yunan'a ve Yunan'dan pek de farkı olmayan Girid'e intikāl ediyor. 11,000 liranın birçoğunu Yunanlılar ve bir haylisini Giridliler, birazını da Tırabluslular kazanıyor. Rodos sancağı parasızlıktan boğuluyor. Şimdiye kadar vâlîler de tedkik etmediklerinden, âdî dalgıçlara hak verir dururlardı. Nazif Paşa, mes'eleyi tahkik etti. Dâhilîye Nezâreti'ne buna dâir bir hayli şeyler yazdı sanırım. O evrak buldurulur da supiray kullanmak menû'iyyeti ref'ettirilir ise, o zaman Rodos sancağının müvâzenesi ma'aziyâde düzelir; vâki'a İsporat adalarının ayak-takımı böyle bir tedbirden memnun olmazlar; hattâ bu da'vâdan dolayı oralarda bir karışıklık mevcut olduğu da işitiliyor; fakat bizler şunu - bunu hoşnud etmeği düşünecek ve karışıklıktan korkacak değiliz ya?

Oraya gittiğiniz vakit göreceğiniz musîbetlerin, çekeceğiniz sıkıntıların biri de mu'însizliktir. Mahkemeleri dünyanın en menhûsu, en musîbet şeylerinden biridir. Bidâyet Reisi için, eşeklikle rezâleti cem'etmekte akrânı bulunmaz birşeydir diyorlar. Cezâ Reisi ile Müdde'î-i Umûmî Muâvini de âna yakın imiş. Muhâsebeci'niz harf-i zâid hükmündendir. Tahrîrât Kâtibi'niz kendi hâlinde, eski kâtiblerden, ayyaş bir adamdır. Bir zaman Midilli'ye gelmişti. İki haftada becâyiş

istid'âsına kalkıştı. İşe dâir bir müsvedde çıkarmağa muktedir değildir. Tabur Ağanız câsus, eşek, edebsiz birşeydir. Halk ise gâyet fakir, gâyet tenbeldir. Umum İslâm'ın içinde bir Murad Reis Şeyhi Abdullah Efendi vardır ki hakikaten söz anlar, sâdık, âlim, devletini sever ve sevmesini de bilir bir insandır. Âni da gâlibâ, Paşa Efendileri'miz tehdid etmişler de, inzivâya çekilmiş. Göze gösterecek bir de ibtidâîye mektebiniz vardır o da bizim Midhat'in[3], hepimiz menfî iken ettiği himmet sâyesinde vücûde gelmiştir.

Şimdilik hulâsaten mütâleamı arzettim. Teşrif buyurulur iken *Mısır* vapuruna binilse, bir gün bir gece de burada kalmağa ve ândan sonra *Avusturya* ile gitmeğe imkân müsâittir. Öyle bir mülâkat hâlinde ise, daha birçok tafsilât arzedebilirim. Bâkî duây-i hayr birâderimiz efendimiz.

28 Nisan

KEMAL

DCLXXIV.

Kemal'in kızı Feride Hanım hâmiledir ve çocuğunu dünyaya getirmek için Midilli'ye gitmek niyetinde olduğundan Kemal, dâmadına Midilli'ye hareketin ta'yinini kendilerine bıraktığını yazıyor. İsmarladığı kırmızı mürekkep ve konyakların henüz gönderilmediğinden şikâyet etmektedir. *Ḥazer* ve *sebaḳ* kelimelerinin müte'addî ve lâzım hâlinde kullanılıp kullanılmadığı husûsunda Kemal'in ileri sürdüğü fikirler kısmen doğrudur. *Kāmūs* tercemesinde *hazer* kelimesi korkmak, sakınmak ma'nâsına ya'ni müteaddî değildir; yanıldığı nokta iş'âr-i mesbûk terkîbine *geçilmiş iş'âr* ma'nasını vermesidir; esâsen kendisi de, "İş'âr-ı mesbûk denilirse, geçmiş iş'âr ma'nâsı ifâde etmiyor da, geçilmiş iş'âr ma'nâsı ifade ediyor; o da maksûda muhâlif oluyor" demekle, son cümlesinde *geçilmiş iş'âr* denilemeyeceğini i'tirâf etmektedir. Rif'at Bey'e 10 Mayıs tarihli mektubunda Kemal'in, vaktiyle İstanbul'dan Midilli'ye gönderilen Ahmed adındaki aşcısının içkiye düşkünlüğün-

[3] Merhum Ahmed Midhat Efendi ki Rodos'ta menfî bulunduğu günlerde, orada Medrese-i Süleymânîye nâmı ile bir mekteb yapmış ve usûl-i cedîde üzre tedrîsât esâsını vaz'etmiş idi. Merhum müşârü'nileyh'in Medrese-i Süleymânîye'de tatbik ettiği usûl-i cedîde bi'l-âhara Makrıköyü'nde Dârü's-Sa'âde Ağası Behram Ağa'nın inşâ ve te'sis ettiği Behrâmîye Mektebi'nde vesâtet-i âcizânem ile bir müddet tatbik olunmuştur. Nâ-tamam, fakat zamana göre emsâlinden mükemmel bir usûl idi (Ahmed Râsim - Not).

den, bu sebeple vazifesini ihmâlinden, hemşehrîlerinin ziyâretlerinden şikâyet ettiğini görüyoruz; dâmadından yeni bir aşcı bulup Midilli'ye göndermesini, veyâ gelirken getirmesini istiyor.

Mektup metni, Kemal'in kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 160).

674. Menemenli Rif'at Bey'e

10. V. 1884

Rif'at'ciğim,

Mektubunu aldım. Gelmek gelmemek, ne vakit mümkün ise o vakit gelmek mes'elelerini oranın re'yine bıraktık; artık o yolda bahse hâcet kalmadı.

Bizim konyaklar, la'ller mes'elesinde hakkın yok; çünki Ubeydullah Bey'e bir tezkire yazıversen, o bî-çâre şimdiye kadar kırk kerre alır, gönderirdi.

Ḥazer, sebaḳ kelimeleri *Kāmūs*'ta müte'addî olarak kullanılmış diyorsun. Ubeydullah-i Taşkendî de o re'yde imiş. Anladık ammâ, bizim bildiğimiz *hazer*, korkmak ma'nâsınadır, korkutmak ma'nâsına değil.. Vâkı'a Arabî'de ba'zı kelimât hem lâzım, hem müteaddî olarak kullanılıyor; fakat *hazer*'in hiç korkutmak ma'nâsına kullanıldığına dâir bir yerde bir emmâreye tesâdüf etmedim. Yanımda *Kāmūs* yok. *Hazer* maddesini aynen yazar gönderir iseniz, o bâbda kat'î bir re'y beyân edebilirim. *Sebak* mes'elesine, kimse lâzım'dır demedi; fakat, meselâ iş'âr-ı mesbûk denilirse, geçmiş iş'âr ma'nâsını ifâde etmiyor da, geçilmiş iş'âr ma'nâsını ifâde ediyor; o da maksûda muhâlif oluyor, denildi. Meselâ fiil maddesi de müteaddî iken, fâil yerine, mef'ul kullanmak müsta'mel... Paşa ile hemşîrezâdesine tealluk eden rivâyetten mâ'adâ, hiçbir yerde câiz olamayacağı gibi..

Tercemân-ı Hakikat'i gördüm. Haci Efendi ki İbrâhim'in cevâbını kezâlik.. *Tercemân*'ın tearruzu, i'tikādımce mutlak ne Midhat'indir, ne Nâcî'nin.. Pek câhilâne yazılmış.. Hacı Efendi'nin türrehâtı kezâlik.. Cevâba değil, okumağa bile değmez şeyler..

Bu mektubunun mündericâtında fevka'l-gāye memnun olduğum bir hâl var. O da, "Lutuf-nâmenizi Ekrem açıyor, kendi mektubu ile Beyefendi'nin mektubunu alıyor" ibâresi ile, ânlara yazdığım şeyleri göremediğinden şikâyetler edişindir. Sû'-i i'tiyâdın neticesi dâimâ

böyle cezâ-bi'l-misle uğramaktır. Ötedenberi benim gibi kimsenin mektubunu açmağa kā'ideten cevâz görüp de, senden küçüklere de o âdet-i seyyieyi göstermeyeydin, şimdi kimse de senin nâmına yazılmış bir mektubu açamazdı. Oh olsun, ohucuk olsun, ohucuklar olsun! Vücûdümün hâlini başkasına yazdım; mektup eline geçerse okursun.

Şimdi sen beni dinle: Bizim aşcı câriyemiz hiç yemeği yenmez birşey.. Et, süt yediğimiz vakitler İsak Çelebî işimizi beceriyordu. Şimdi ise herşey yemeğe başlayacağız da, aşcının sâye-i cehâletinde hiçbir şey yiyemiyoruz. Adam gibi yemek pişirir bir aşcı isterim. Ramazan da geldi çattı; fakat aşcının yemeğine, husûsıyle etine bir kerre bak, yâhud baktır da öyle gönder! Çünki hastalığın neticesi oburluk imiş. Aşcının çirağı zararsız. Yeni tutacağınız aşcının mukāvelesinde ânın bekāsı câiz ise, durması buraca mûcib-i memnûniyyet olur.

Ahmed bütün bütün çekilmez oldu. İsak, Kosti'ye değil, Mitro'ya bile bin kerre rahmet okudu. Teres ne vakit aransa Kefale (كفاله)'nin meyhânesinde bulunur. Bilmem parayı da nereden bulur. Günde bir okka, ya'ni bir mecîdiyelik rakı içiyor. Saat altıda eve geliyor. Eşekler gibi uzun-uzadıya kusuyor; ândan sonra girip yatıyor. Günde bir hemşehrisi, iki ahbâbı gelir. Köşkü de, hükûmeti de Katır-Hanı'na çevirdi. Şimdiye kadar bin kerre def'edeceğim, yerine kimi koyayım? Ma'mâfih şimdi kā'imvâlideni kırmağa başladı. Ânın şikâyeti ise tabî'îdir ki sükût ile geçmez. Herif bi-eyyi hâlin kâne, veyâ ta'bir-i sahîhi ile edebsiz olmasa dahi koğulacak. Yerine bir adam tedârik et, yâ gönder, yâ getir. Vâkı'a bizim etmeğe biraz kuduz unu karışmış olsa gerektir ki hangi köpek yise kuduruyor. İhtimâl ki bulacağın adam da, sonradan Ahmed'e benzer. Ma'mâfih birkaç ay rahat edilir. Bâkî duâ.

28 Nisan, sene 300

KEMAL'İN

DCLXXV. — DCLXXVI.

Kemal, dâmadına gönderdiği aşağıdaki 17 Mayıs tarihli mektubunda *iş'âr-i mesbuk* terkibinin doğru olup olmadığı, Haci İbrâhim Efendi'nin tenkidlerine belki ileride cevap vereceği, şimdilik işi Ebüzziya Tevfik'e havâle ettiği üzerinde durmaktadır.

Haci İbrâhim Efendi mektubun yazıldığı günlerde *Şerh-i Belâgat* adlı eserini neşretmiş, terkiblerin, yabancı kelimelerin yanlış kullanılışına âit Kemal'in ve Şinâsî'nin eserlerinden de örnekler vermiştir. Kitabından bir nüsha *Tercemân-ı Hakikat*, bir nüsha da *Tarîk* gazetesine yollamıştır; ilkinin eserin ve müellifinin adını, fiyatını i'lânla (Nu. 1775) iktifâsı üzerine, Haci İbrâhim Efendi, *Tarîk*'de *Tercemân-ı Hakikat*'e hitâben memnuniyetsizliğini bildiren bir mektup neşretmiştir[1]. Ahmed Midhat Efendi'nin mukâbelesi üzerine münâkaşa açılmış, Kemal'in ve Şinâsî'nin kullandığı yanlış terkibler öne sürülmüş[2], münâkaşa ileriledikçe mevzû'dan uzaklaşılarak şahsî hücumlara başlanılmıştır[3]. *Tarîk*'te Mehmed imzâsı ile basılan bir yazıda, iki gazete arasındaki mübâhasenin söğüp saymaya çevrilmesinden duyulan teessüf bildirilmektedir[4].

Kemal aleyhindeki edebî mes'elelerle alâkalı münâkaşadan az sonra da yine *Tarîk*'de, bundan sonraki mektup mukaddimelerinde daha geniş bilgi vereceğimiz *Midilli Mektupları*'nın, Kemal'in isti'fâsını tasvip eden yazıların neşri ile karşılaşıyoruz. Kemal bunlara da cevap vermemiş, işi yine Ebüzziya Tevfik'e bırakmıştır. *Tarîk*'te bu münâsebetle, Ebüzziya'nın *Tercemân-ı Hakikat*'teki varakası hakkında cevap verilmeğe lüzum görülmediği, çünkü Cam Kıran Tevfik mülevves lakabını unutan Ebüzziya'nın teşebbüs-i bî-edebânesinin Midilli'ce verilen emre hamlolunamayacağı, kendisini zümre-i üdebâya katma maksadı ile münâkaşaya karıştığı ileri sürülerek,

Şaşarız hâline ey bî-çâre
Seni 'âlem bilir ey âvâre

demekle iktifâ edildiği kaydediliyor[5]. Ebüzziya'nın bu yazıya cevâbını *Tercemân-ı Hakikat* ma'zeret beyânı ile basmamış, bunun üzerine aynı yazı *Cerîde-i Havâdis*'te neşredilmiştir[6].

Kemal, dâmadı Rif'at Bey'in mektubu ile ayni tarihte kızı Feride Hanım'a da ayrıca mektup yazmıştır. Feride Hanım bu sıralarda ilk çocuğunu dünyaya getirmek ve Midilli'ye gelmek üzredir. Şâirimiz, bu münâsebetle, ninni ta'birlerini kullanarak ve 9'lu hece veznine uygun bir beyitle mektubuna başlamıştır. Evlerindeki küçük Fıtnat'ın söyleyişini taklidle Rif'at yerine Nivat, oğlu 'Alî Ekrem'i kasden İknem diyen Kemal, iştihâsının yerinde olduğundan, Nesîme Hanım'ın kardeşi Neş'et Bey'in Mandemande'den Midilli'ye geldiğinden, yanılmıyorsak Neş'et Bey'in zevcesinin (Yenge Hanım'ın) hastalığından —daha önceki bir mektubundan anlaşıldığına göre, geçirdiği sar'a nöbeti dolayısıyle hocaya okutulduğu için ilâç al-

[1] *Şerh-i Belâgat*, İst., Matbaa-i Osmânîye, 1301. *Tarîk*, nu. 41, 7 Receb, 1301/21 Nisan, 1300 (3 Mayıs, 1884).
[2] *Ayn. gazete*, nu. 42, 4 Mayıs, 1884.
[3] *Ayn. gazete*, nu. 43-45, 54, 56-7; 5-7, 16, 18 ve 19 Mayıs, 1884.
[4] *Ayn. gazete*, nu. 58, 24 Recep, 1301/8 Mayıs, 1300 (20 Mayıs, 1884).
[5] *Ayn. gazete*, nu. 142, 22 Şevvâl, 1301/2 Ağustos, 1300 (14 Ağustos, 1884).
[6] *Cerîde-i Havâdis*, nu. 5760, 17 Ağustos, 1884.

mamak inancında bulunmakla berâber— artık ilâca alıştırdıklarından, Fıtnat'ın hoşa giden hâllerinden bahsetmektedir.

Kemal'in, edebiyatta yenilik tarafını tutanlarla Haci İbrâhim Efendi arasında geçen ve kendisinin de adı karışan münâkaşalar hakkındaki düşüncelerini, âile hayatını aydınlatan bu iki mektubu, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında, kendi el yazısı ile dir (Nu. 146, 400).

675. Menemenli Rif'at Bey'e

17. V. 1884

Rif'at'ciğim,

Mektubun geldi; meğer bir saat evvel vapur gelmiş. Bizim eşek uşaklar, bize haber vermeğe lüzum bile görmemişler. Şimdi kalkıyor diye söylediler. Sana uzun birşey yazamayacağım. Vücudce elhamdüli'llâh pek ziyâde sihhatteyim. Allâh sana da iâde-i sihhati bizim kadar kuvvetle nasîb ederse, dünyada hiçbir şey istemem. Konyaklarımla, la'limi bu hafta da çâresiz bekleriz. *İş'âr-i mesbuk* nasıl doğru olabilir? Müteaddî olan fiillerin mef'ullerinde de mi ta'dîye bulunurmuş? *Mesbuk*, *geçilmiş* ma'nâsına olmayıp da, *geçmiş* ma'nasına olur ise, *mansur* da yardım olunmuş ma'nâsına değil, yardım etmiş ma'nâsına, *mef'ûl* de düzülmüş ma'nâsına değil, düzmüş ma'nâsına olmak lâzım gelmez mi? Bu fikr-i sakîmi nereden çıkardın?

Aşcının, Ahmed'in hâllerini tekrara hâcet yok. Ekrem için pedere yazdım; berâber getirirsin. Sahîhen, buraya geldiğin zaman sihhatimi beğeneceksin. Mütenebbî'nin, "وَرُبَّمَا صِحَّةُ الأَجْسَامِ بِالْعَمَلِ" mısrâ'ı[7] bîhûde bir söz değilmiş. Haci İbrâhim, mübâhasâtı pek çirkin ediyor; ma'mâfih ben de karışacağım gibi görünüyor. Şimdilik Ebüzziya'yı taslit ettim. Bâkî duâ..

5 Mayıs, sene 300

Kemal'in

Vâlide Hanımefendi'ye 'arz-i ta'zîmât, birâder Beyefendiler'e selâm eder, Bedî'a'cığın da gözlerini öperim.

[7] "*Ve rubbemā sıḥḥatu'l-ecsāmi bi'l-'ameli*": Çoğu zaman, bedenin sihhati 'amel iledir.

676. Feride Hanım'a

17. V. 1884

*Mini mini Feride'm, daninini dah * Daha gelemedi, vah, vah, vah!* Geleceksin. Sen de, ben de, Nivat Bey de, İknem de oturacağız. Bigak tigak yapacağız. İknem için bibabamıza nastım. Âni bırakacak. Göydün, ye kadar ma'rifetler sana..

Sen, bir vakit iştihâdan bahsediyordun; âni şimdi gel de bende seyret! Eğer sana yine, Kemal Bey biz bu hoşaftan, yemeyecek miyiz dedirtmezsem, o zaman söyle! Halamın mektubunu yazdım, leffen gönderdim. Âni artık Ekrem götürür. Vâliden de âfiyyettedir. Dayın geldi; bir-iki gün oturdu. Bu gün Salta'yı çağırttım; Nâil ile kansulto ettiler. Yengeni ilâca alıştırdık. Zararsız gidiyor ammâ, cadı karı vırıltıyı bırakmaz ki.. Annen de ba'zı kerre, ihtiyârdır, hatırı kalmasın diye ânın tarafını kolluyor. Badi kadın çıldırıp gidiyor. Aman Fıtnat ne şirret, ne nazlı şey. Sabahleyin, aman Allâh ölüyorum, öldüm yâ Rabbi, can kurtaran yok mu diye bir feryad, bir kıyâmet. Ben de, Fıtnat bu yaşta doğuruyor mu diye yerimden fırladım. Bir de öğrendik ki biraz karnında sancısı var imiş de amel edecek imiş; kıyâmet ândan kopuyor imiş. Bâkî gözlerini öperim hanım kızım.

5 Mayıs, sene 300

Baban,

Kemal

DCLXXVII.

Kemal, daha önce neşrettiğimiz ve Yunan Konsoloshânesi'ne gönderdiği 3 Mayıs, 1884 tarihli mektubu ile, Midilli Metropolidi'nin bir Yunan gemisini ziyâreti üzerine onbeş pâre top atılarak selâmlanmasının hiçbir kânun ve nizâma uymadığını protesto etmişti. Yunan Konsoloshânesi bu protestoya 11 Mayıs tarihli yazısıyle cevap vermiş, selâmlanan Bozca-ada ve Midilli Metropolidi'nin Pâdişah tarafından ta'yin edildiği reis-i rûhânîlik vazifesine hürmeten top atışı ile selâmlanmasının protestosunu nezâkete aykırı bulduğunu ileri sürmüştür. Kemal bunu, aşağıdaki 22 Mayıs tarihli yazısiyle cevaplandırıyor; kanun hükümlerine ve delillere dayanarak, örnekler de vermek sûretiyle, Yunan sefinesinin usûle aykırı hareket ettiği, bu sebeple protesto çekilmesinin nezâkete aykırı düşmediği üzerinde durmaktadır.

Kemal'in 3 Mayıs, 1884 tarihli protestosu gibi, bu cevâbî yazısı da, resmî hayatını, siyâsî mücâdelelerini aydınlattığından mühimdir.

Mektup metni, *Siyâsî Bir Vesîka* başlığı ile *Yeni Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde neşredilmiştir (Nu. 24-26; 23-25 Haziran, 1909). M. Cemal Kuntay tarafından da basılan bu vesikayı (*Namık Kemal*, c. I., Kısım-II., s. 534 v.d.), *Yeni Tasvîr-i Efkâr* tab'ından nakletmiş bulunuyoruz.

677. Yunan Konsoloshânesi'ne

22. V. 1884

Yunan sefinesi tarafından Midilli Metropolidi hürmetlû Efendi'nin top ile selâmlanmasından dolayı fî 21 Nisan, sene 300 tarihli gönderilen ve cevâb-ı dostânelerinde sehven 27 Nisan, sene 300 tarihli gösterilen protesto üzerine aldığım 29 Nisan, sene 300 tarihli ve 196 numaralı takrîr-i dostâneleri mütâlea olundu. Bu takrirde zikrolunan sefine kaptanının taraf-ı hazret-i pâdişâhî'den Midilli ve Bozca-ada reis-i rûhânîliğine me'mur bulunan ve Yunan devletinin *Sauveur* nişanının *Commandeur*'lük rütbesini hâmil olan bir zât, Yunan toprağından ma'dud olan sefineye vizite verdiği cihetle, gerek kendisine hürmeten hâiz olduğu mesnedin ve gerek Yunan nizâmâtının îcâb ettirdiği teşrîfât-ı ihtirâmiyyeyi icrâ etmesinden dolayı îcâbât-i nezâkete mugâyir olarak Yunan Konsoloshânesi'ne protesto gönderilmesi, zât-i dostânelerince bâis-i teessüf olduğu beyân ediliyor.

Vâkı'a taraf-ı hazret-i pâdişâhîden Metropolid Efendi Midilli ve Bozoca-ada'ya reis-i rûhânî ta'yin buyurulmuştur; fakat bu hizmet nizânıen top ile selâmlanmağı îcab edecek merâtib ve mesânidden olmadığına kanâ'at hâsıl eylemek için, Devlet-i 'Aliyye'nin kavânîn-i bahriyyesine bir kerre imâle-i nazar kâfîdir. Bir devletin teba'asından birine bir mesned ve mertebe ihsân etmiş olması ise, sâir bir devlet me'murları tarafından o mesned ve mertebe fevkında bir muâmele-i resmiyye görebilmesine medâr-ı cevâz olamayacağını ta'rif iktizâ etmez. Yunan nizâmâtında me'mûrîn-i rûhâniyye'nin ve yâhud Yunan nişanını hâiz olan zevâtın top ile selâmlanması lâzım geleceğine dâir bir sarahat bulunduğu, muhlislerince pek de ma'lûm değildir; ma'mâfih tahkikine[1] de ihtiyaç görünmez; çünki Devlet-i 'Aliyye'nin

[1] Krş., M. C. Kuntay bsm., tahkika

sularında iken, Devlet-i 'Aliyye'nin teba'asından biri hakkında, Devlet-i 'Aliyye'nin kanunlarına mugâyir olarak icrâ olunan muâmeleye Yunan devletince öyle birtakım nizamların mevcut ve takrîr-i dostânelerinde beyân olunduğu vechile sefinenin Yunan mülkünden ma'dud olması sahih olsa dahi, yine bir huccet-i meşrû'iyyet olamaz. Muhtâc-ı îzâh değildir ki, teşrîfât-ı ihtirâmiyyet hakkını bir zâta yalnız devlet -i metbû'ası verebilir[2]. Bir Devletin sularında bulunan bir ecnebî sefinesi ise, ancak zâbıta-i dâhiliyyesince tâbi' olduğu devletin mülkünden ma'dud olur. Yoksa sâir muâmelâtın kâffesinde ve husûsiyle sularında bulunduğu devlet teba'asına müteallik her dürlü harekâtında tamâmiyle kavanîn-i mahalliyyeye tâbi'dir. Hukûk-ı beyne'l-ümemin en sâde mesâilinden bulunan bu kā'ideler üzerine dâniş ve irfanlarının derecesi ma'lûm-ı âcizânem olan zât-ı asîlâneleri ile mübâhaseye girişmeğe mecbur oluşum, muhlislerince hakikaten mûcib-i teessüf görünür[3].

Protestonun şerâit-i nezâkete mugâyir olması bahsine gelince, muhâfaza-i hukûk için edilen harekât-ı resmiyyede nezâkete muvâfakat, veyâ mugâyeret teharrîsi nâ-be-mehâldir zannederim ve ümid eylerim ki hiçbir me'murun şerâit-i nezâkete, tevfîk-i muâmeleyi bahâne ederek îfây-i vazifede tekâsül etmekle mükellef olamayacağı nezd-i dostânelerinde dahi makrûn-ı tasdik olur; binâen'aleyh arada bir nezâketsizlik var ise, o da, muhâfaza-i hukûka terk-i nezâket ma'nâsını vermekte kalacağından emînim. Takrîr-i dostânelerinde mukaddimât-ı meşrûhaya isnâd-ı müdde'â edilerek hukûk-ı beyne'l-milel usûlüne ve her devletin kendine müteallik olan mevaddı tesviyede mâlik olduğu hürriyet-i harekete ve icrâ olunan teşrîfât-ı ihtirâmiyyenin cânib-i saltanat-ı seniyye'den Despot Efendi'ye ihsân buyurulan rütbeyi tahkir değil, bi'l-'akis i'zâz ettiği cihetle mantıkın en sâde kā'idelerine nazaran, devlet-i metbû'alarının bu bâbda mevcut olan nizâmâtı hakkında mübâhase ve tahkika girişmek kimse için mücâz olmadığı beyân ediliyor.

Fi'l-hakika vücûdünden bahsolunan nizâmâtın gerek vaz'ı ve gerek Yunanistan'da icrâsı hususlarınca mübâhaseye girişmek hâriçten kimseye mücâz olamaz; fakat Yunan devlet-i behiyyesinin

[2] Krş., verebiliyor.
[3] Krş., görünüyor.

nizâmâtı, Devlet-i 'Aliyye sularında ve Devlet-i 'Aliyye teba'ası hakkında mevkı'-i icrâya konulmak istenilir, bunlar Saltanat-ı Seniyye'nin kavânînine mugâyir bulunur ise, me'mûrîn-i mahalliyye için terettüb edecek vazife ma'lûmdur. Bir de Despot Efendi'nin fi'l-hakika bir mesned ve me'muriyyeti var ise de, devletce hiçbir mertebeye[4] mâlik olmadığı dahi ayrıca dikkat-i vilâkârilerine tavsiye olunur. Fi'l-hakikā atılan toplar mumâileyhi ve yâhud hâiz olduğu mesnedi tahkir değil, i'zâz etmiş ise de bu i'zâz nizâmât-ı devletin fevkine çıkarılmış ve o sûretle teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den birini tekrîm için kâffe-i teba'adan 'âlî olan kānun tehvîn edilmiştir. İşte bu cihetler ile hıfz-ı kānun ile mükellef olan hükûmet-i mahalliyyece, mantıkın en sâde kā'idelerine tevfîkan zikrolunan vak'a üzerine mübâhaseye girişilmesi yalnız mücâz olmak değil, âdetâ mecbûriyyü'l-îfâ bir vazife hükmünü almış ve hattâ bu bâbta mu'teber Konsoloshâne'lerine ma'atteessüf bir protesto göndermeğe dahi salâhiyyet ve zarûret terettüb eylemiştir.

Vapura şâyed faziletlu Müftü Efendi gitmiş olsa, ânın hakkında dahi top ile selâmlanmak merâsim-i ihtirâmiyyesine ayniyle riâyet olunacağında zât-ı dostânelerince hiç iştibâh olunmamakta olduğu gibi, bir zât hakkında hilâf-ı nizam bir muâmele başlayınca, diğerleri için dahi o muâmelenin tekrârında bir kayd-i ihtirâz kalmayacağına nazaren, bu bâbda olan i'timâd-ı asîlânelerine muhlisleri de iştirâk ederim. Şu kadar var ki fazîletlû Müftü Efendi Hazretleri, Metropolid Efendi gibi rüteb-i resmiyyeden âri olmayıp, devletce bir rütbe-i ilmiyyeye mâlik ise de, ânın hâiz olduğu rütbe dahi kendisinin top ile selâmlanmasını îcâb eden merâtibten olmadığına ve Devlet-i 'Aliyye'nin kâffe-i nizâmât ve muâmelâtı cins ve mezheb şâibesinden berî bulunduğuna binâen, tasavvur-ı dostâneleri gibi mûmâileyh de vapura gitmiş ve top ile selâmlanmış olsa idi, hiç şüphe olunmasın ki mu'teber Konsoloshâne'lerine hükûmet-i mahalliyyeden yine böyle bir protesto vârid olur idi. Yine takrîr-i asîlânelerinde, bir ecnebî devlet sefinesi başka bir devletin kendince mechûl olan ta'rifât-ı[5] teşrîfâtiyyesine, husûsiyle arada mevzu'-i bahsolan vak'a gibi bir mes'elede tâbi' olmak lâzım geleceği hukūk-ı beyne'l-ümemin hiçbir

[4] Krş., rütbeye
[5] Krş., ta'limat

tarafında bulunamadığı beyân edilmiştir. Bu fennin, eğer sevâhil (*cotes et rivages*)'den bahseden fasıllarına imrâr-i nazar olunur ise, görülür ki bir mülkün sâhilinden bir mesâfe-i ma'lûmeye kadar imtidâd eden denizleri o mülküneczây-i tabî'iyye[6] ve asliyesinden olarak ayniyle ve tamâmiyle karada cereyân eden kavânîn -i mahalliyyeye tâbi'dir. Usûl-i teşrîfat ise takrîr-i vilâ'kârîlerinin bu fıkrasında ta'rif edilmek istenildiği gibi, âdî bir ta'limattan ibâret değil, bi'l-'akis her devletce be-gayet mu'tenâ tutulan kânunlardan olduğu[7] ta'rif iktizâ etmez; hattâ Yunan devlet-i behiyyesinin de öyle bir teşrîfât kânunu olduğu ve sefine kaptanının icrâ ettiği muâmele o kânuna müstenid bulunduğu, yine bu takrîrin balâda bahsolunan fıkrasında münderictir.

İşte mâdâm ki usûl-i teşrîfât dahi kâideten kavanîn-i siyâsiyye cümlesindendir ve mâdâm ki Devlet-i 'Aliyye'nin de bir *Teşrîfât-ı Bahriyye Kânun-Nâmesi* vardır, memâlik-i pâdişâhî sularına gelen bir ecnebî sefinesi zâbıta-i dâhiliyyesinden başka her hâlde nasıl Saltanat-ı Seniyye kânunlarına tâbi'iyyet ile mükellef ise, merâsim-i ihtirâmiyyede dahi o vechile yine Devlet-i 'Aliyye'nin *Teşrîfât-ı Bahriyye Kânun-Nâmesi*'ne ittibâ' etmeğe mecburdur.

Teşrîfât-ı bahriyyeyi ta'yin eden emr-i hükûmet bir kânun olmasa da, âdî bir ta'limât da olsa, yine ecnebî sefinelerinin âna ittibâ' mecbûriyyeti aynen kânûna ittibâ' mecbûriyyeti gibidir; çünki bir devletin kânûnu her nerede ve ne kuvvette cârî ise, oralarda her dürlü nizâmat ve ta'limâtı ve hattâ en küçük tenbihâtı da yine o kuvvette cereyân eder. Bu hakikatlerin nezd-i dostânelerinde dahi mevâdd-i ma'lûme ve müsellemeden olduğuna hiç şüphe etmem. Şurasının ma'at-teessüf ilâvesine mecbûrum ki, her nekadar cevapnâme-i asîlânelerinde bir ecnebî sefinesi gittiği yerde o mülkün kendince mechûl olan teşrîfat ve ta'limâtına[8] ittibâ' ile mükellef olmadığı iddiâ edilmek isteniliyor ise de, bir devletin kânûn ve nizâm ve ta'limât nâmıyle neşrettiği kavâ'id-i umûmiyyeye (*Dispositions générales*)'sini bilmemek, kendi mülkünde yerliden ve ecnebîden hiç kimse için mücâz olmadığı, fenn-i hukûkun en ma'ruf olan kavâ'id-i külliyyesindendir; binâen'aleyh sefine kaptanı için bir ecnebî devlet sularına

[6] Krş., tıbbiyye
[7] Krş., olduğunu
[8] Krş., teşrifat talimatına

gideceğini ve o sularda bulundukça sâhillerine mâlik olan devletin kanununa[9] teba'iyyet edeceğini bilmek ve o kânunda kendisine tealluk edecek cihâtın cümlesine tercîhen ibtidây-i vüsûlde icrâsına mecbûr olacağı teşrîfâtı öğrenmek, akdem-i vezâif idi. Verdiğim tafsilât üzerine bu hakikatin dahi, nezd-i ârifânelerinde makrûn-ı tasdik olacağından emînim.

Takrîr-i velâkârîlerinin bu fıkrasında mesâil-i teşrîfâtiyyece hukûk-ı beyne'l-ümem kitaplarında, tahsîsan arada mevzû'-i bahs olan mes'eleye dâir birşey bulunamamasının îrâd olunması ne maksada mübtenî olduğunu lâyıkı ile anlayamadım. Bundan murad me'mûrîn-i rûhânîye için devletler beyninde bir tarz-ı teşrîfât ta'yin olunmadığını beyân ise, muhlislerinin Despot Efendi hakkında vukû' bulan muâmele-i ihtirâmiyyeden dolayı protestoya ibtidârım dahi, böyle bir tarz-ı teşrîfâtın fıkdânı esâsına müstenid olduğundan, ifâde-i aslîlâneleri müdde'âma bir delil-i dîger addolunur. Meram bu olmayıp da, bir devletin me'mûrîn-i rûhâniyyesine, diğer devlet tarafından top atılamayacağına hukûk-ı beyne'l-ümemde bir sarâhat olmadığını göstermek ise, bu cihet bedîhîdir; fakat şurası da ma'lûmdur ki, hukûk-ı beyne'l-ümem her devletin kavânînine mugâyir addolunabilecek mevaddı ayrı ayrı ta'dad ve îzâh ile mükellef değildir.

Takrîrin bir fıkrası da şu ifâdeyi hâvî bulunuyor: "Eğer ecdâd-i 'izâm-ı hazret-i pâdişâhî tarafından irâdât-ı mahsûsa ve inâyât-ı celîlleri mukteziyyâtından olarak uhdelerine bir hükûmet-i mülkî ve dînî[10] (*Civile et Réligieuse*)'ye tevdi' buyurulmuş olan metropolidler'e Devlet-i 'Aliyye'nin kavâ'id-i bahriyyesi hükmünce teşrîfât-ı askerîye icrâsı lâzım gelmiyor ise, kavâ'id-i mantıkıyyeye göre bu cihet başka devletlere ve husûsiyle Metropolid Efendiler ile bir mezhebte bulunan ve her Metropolid'e berriyye, veyâ bahriyye livâlarına müsâvî bir rütbeye mâlik nazarı ile bakılmak için, o dîn tarafından te'sis olunmuş mahsus nizâm-nâmesi olan bir devlete tealluk etmez ve icrâsı dahi tahmil olunamaz. Bu nizâmâtı ise, sefînenin mümtaz kaptanı bulunan ve haşmetlu Kıral Hazretleri'nin yâver-i harbliği ile müftehir olan zât, sizden ve benden daha iyi bilir.,,

[9] Krş., kanuna

[10] Krş., hükümet-i mülkiyye ve diniyye

Evvelâ top atılmak bahsi Metropolidler uhdesinde bir hükûmet-i mülkiyye bulunmak mütâleasından münbais olduğu sûrette, ma'lûm olmak lâzım gelir ki, devletin zuhûrundanberi Metropolidler, Saltanat-ı Seniyye cânibinden hiçbir vakit öyle bir hükûmet-i mülkî'ye tevdi' olunmamıştır.

Sâniyen, her devletin kendine müteallik olan mevâddı tesviyede mâlik olduğu hürriyet ciheti ile, nizâmâtından bahs ve tedkike girişmek hâriçten hiç kimse için mücâz olamayacağı, bu takrirle dahi taraf-ı dostânelerinden i'tiraf edilmiş olduğuna ve bir devletin suları ise eczây-i mülkünden bulunduğuna nazaran Devlet-i 'Aliyye'nin ta'yin ettiği Metropolidler hakkında ve kendi sularında teşrîfât-ı askeriyye ile i'zâzlarını göstermeyen kavânîn-i bahriyyemize ta'rîz etmek, zât-i asîlânelerince dahi mücâz olmadığı bittabi' inkâr edilemez.

Sâlisen devletin kavânîn-i bahriyyesi kendi mülkü için yapılmış ve ma'mâfih kendi mülkünde ihlâl olunmuştur. Bu kavânîn-i bahriyyenin ise memâlik-i pâdişâhî'ye mahsus olmak üzre her devlete tealluk edeceğinde ve kā'ideten hukūk-ı beyne'l-ümemin dâire-i ittihâdında bulunan hükûmetlerin kâffesi ânın ahkâmına riâyet ile mükellef bulunduğunda zerre kadar iştibâha mahal yoktur. Bu müdde'âya yukarıdanberi münâsebetle bir hayli delâil dahi îrâd olunmuş idi.

Râbi'an Metropolid Efendi, Yunan Devlet-i behiyyesi'nin mezhebinde bulunması ciheti ile, Saltanat-ı Seniyye'nin bu bâbda olan nizâmâtı tahsîsan devlet-i metbû'alarına tealluk etmeyeceğine dâir takrîr-i dostânelerinde gördüğüm ibâre, muhlislerince sûret-i mahsûsada câlib-i teaccüb olmuştur. Yukarıda dahi beyân olunduğu üzre, kâffe-i muâmelât-ı resmiyyesi cins ve mezheb şâibesinden bütün bütün berî olan devlete[11] me'mur olmagla müftehir bulunduğum için, takrîr-i velâkârîlerinin bu fıkrasını ke'en-lem-yekûn ve âna cevap vermeği iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem addedeylerim.

Hâmisen, Metropolidler'e velev dîn nâmına olsun Liva rütbesi'ne muâdil Yunan devleti tarafından bir rütbe[12] ta'yin olunmuş ise, bunun Hilâfet-i İslâmiyye mülküne şâmil olabilecek nizâmâttan olmadığı, elbette nezd-i dostânelerinde teslim olunur. Hiç zannetmem ki devlet-i

[11] Krş., olan bir
[12] Krş., mertebe

behiyye-i metbû'alarının, Saltanat-ı Seniyye teba'asına rütbe tevcih etmeğe salâhiyyeti olabileceğine dâir muhterem Konsoloshâne'lerince bir i'tikâd bulunsun. Metropolid Efendi ise, Saltanat-ı Seniyye'nin hiç şek ve tereddüd götürmeyen teba'a-i sahîhasından olduğu gibi, Devlet-i 'Aliyye'nin rüteb-i[13] mülkiyye ve ilmiyye ve askeriyyesinden hiçbirine mâlik değildir. Bu cihet ile kendisine Yunan sefinesinin kaptanı tarafından berriyye, veyâ bahriyye mîrlivâlığı'na müsâvî bir rütbenin sâhibi nazarı ile bakılması, mantıkın en sâde kâ'idelerine kat'ân tevâfuk edemeyecek bir tevehhümden ibâret kalır.

Sâdisen, sefine kaptanının Yunan neferât-ı bahriyyesini zât-i velâkârîlerinden daha iyi bilmesi muhtemel ve bu ma'lûmâtta muhlislerine rüchânı ise muhakkaktır; fakat Saltanat-ı Seniyye mülkünde cereyân etmiş bir mes'eleye âit olmak cihetiyle, mûmâileyhin Yunan kavânîn-i bahriyyesine olan vukûfu, bizim sularda bilerek, veyâ[14] bilmeyerek ihtiyâr ettiği hareketin hilâf-i nizam olmadığına delil olamaz. Müsâadeniz ile şurasını da beyân eylerim ki, mûmâileyh kendi devletinin kavânîn-i bahriyyesini muhlislerinden iyi bileceği gibi, senâverleri de devletimin hukûkunu ve yalnız fünûn-i siyâsiyyenin bahriyye gibi bir şu'besi ile değil, cihât-ı umûmiyyesi ile meşgûliyyet vazifesini hâmil olduğum için, hukûk-ı beyne'l-ümem fenninin kavâ'id-i külliyyesini i'tikâdımca ândan daha iyi bilirim. Muhterem Konsoloshâne'leri ile bahse girdiğim ve protestoya bi'l-mecbûriyye ibtidâr ettiğim de, vak'anın esâsen Yunan kavânîn-i bahriyyesine değil, hukûk-ı umûmiyye-i düveliyyeye tealluk eylediğinden neş'et eylemiş idi. Nezd-i velâkârîlerinde bâ'is-i teaccüb olduğundan, bahs edilen ahvâl hakkındaki mütâleât-i mahsûsaları ise, muhlislerince bütün bütün mûcib-i istigrâb olmuştur. Eğer kumandanın, hâiz olduğum rütbeye ve şahsımda tasavvur ettiği haysiyyete riâyeten hükûmete tantanalı bir vizite vermesi usûlün fevkında bir muâmele ise, zâten icrâsı abes olur. Böyle[15] olmadığı sûrette ise bir mübâhase-i resmiyye arasında fevka'l-usûl icrâ olunmuş birtakım muâmelelere minnet-kârâne dilîl-i cevâz olarak îrâd olunması kâ'ide-i nezâkete tevfîkan bütün bütün abes olacağında hiç şüphe yoktur. Kaptan ta-

[13] Krş., rütbe
[14] Krş., ya
[15] Krş., Öyle

rafından muhlislerine verilen vizite, hükûmeti mecbûr-i şükrân etmek için i'tâ olunmamıştır zannederim. Elden gelen mukābele-i resmiyye ise zâten icrâ olunmuş ve kaptan tarafından dahi kabûl edilmiş idi; binâen 'aleyh vak'anın bahs ve tezkir edecek yeri kalmamış olsa gerektir. Böyle şeylerden bahsetmek, i'tikādımca hilâf-ı nezâket olmasa idi, muhlisleri de dört aydanberi çekmekte olduğum bir hastalıktan kurtulup da hükûmete çıkabildiğimin ikinci günü kaptanın ziyâretini kabûl ettiğimi bir hürmet-i fevka'l-'âde sûretinde İrâd edebilir idim[16]. Yine tekrar ederim ki ne Yunan devlet-i behiyyesi'nin nizâmâtı ve ne de rûhanî ve siyâsî bâzı esbâb, zann-ı asîlâneleri gibi, Devlet-i 'Aliyye sularında bulunan bir Yunan sefinesine bir Devlet-i 'Aliyye Metropolidi hakkında kavânîn-i mahalliyyeye muhâlif merâsim-i ihtirâmiyye icrâ etmek vazifesini tahmil edebilir. Bu da'vânın isbâtı için irâd ettiğim burhanlar, iknâ' ve iltizâma[17] ma'-ziyâdetin kâfî olmuştur sanırım.

Böyle bir resm-i ihtirâmın[18] Metropolid hakkında ve Midilli sularında, gerek Yunan, gerek İngiliz sefineleri tarafından evvelleri dahi icrâ edilmiş olduğu ne dürlü ma'lûmâta istinâden İrâd olunmakta ise, İzâhını temennî eylerim. Başka taraflarda bu muâmelâtın cârî olduğuna dâir takrîr-i dostânelerindeki rivâyetin sihhatini de, esbâbını da teharrîye lüzum göremem; bi'l-farz bunlar sahih olsa bile, muhlislerince vazife, devletimin hukûkunu muhâfaza ve kānunlarını icrâdan ibârettir; sû'-i misâle imtisâl ile mükellef değilim.

Takrîr-i velâkârîlerinde bu teaccüblerden sonra, gönderdiğim protestonun nezâket ve teşrîfât üzerine müesses olan hukūk-ı beyne'l-ümem iktizâsınca bî-esas addolunduğu beyân edilmiştir. Zannıma göre hukūk-ı beyne'l-ümem'in esâsı, nezâket ve teşrîfat değildir. Teşrîfât, o kavâ'idin ehemmiyyetli furû'undan biri addolunur. Her ne hâl, ise, bâlâda gösterdiğim deliller üzerine gönderdiğim protesto, bundan böyle esassız addolunmayacağını ümid ederim.

Takrîrde Yunan Devlet-i behiyyesi'nin, Saltanat-ı Seniyye ile pek büyük menâfi'-i siyâsiyye ve ticâriyyesi olduğu hâlde, böyle hükümsüz bir vak'anın haksız protestoyu da'vet etmesinden dolayı ziyâdesi

[16] Krş., edebilirim.
[17] Krş., ilzâma
[18] Krş., ihtiram

ile müteessir olduklarına dâir münderic olan fıkra sûret-i mahsûsada şâyân-i teaccüb görünür; çünki birkaç satır evvel nezâket ve teşrîfât, hukûk-ı beyne'l-ümem'e esas addolunmuş iken, birkaç satır sonra teşrîfâta müteallik bir vak'anın bütün bütün hükümsüzlüğünden bahsolunuyor. Devletin menâfi'-i siyâsiyyye ve ticâriyyesinde olan ehemmiyyet, muhlislerince ne derecede takdir olunduğu, nezd-i dostânelerinde tamâmıyle ma'lûmdur; fakat i'tikādımca bu menâfi'-i müttehidenin ilcââtını husûle getirmek herşeyden ziyâde yekdiğerin nizâmât ve âdâtına dokunacak birtakım münâsebetsizliklerin vukū'una meydan vermemeğe muhtaç görünür.

Takrîr-i asîlânelerinin hâtimesinde, bir zaman buraya gelmiş olan iki İngiliz sefinesinin[19] harekâtına dâir îrâd olunan mütâlealara gelince, her devlet kendi umûrunu tesviyede muhtâr olduğu yine taraf-ı dostânelerinden, muhlislerine tekaddümen îrâd olunmuş bir kā'ide-i külliyye olmasına ve o sefinelerin harekâtı, hükûmet-i mahalliyyeden aldığı ruhsata müstenid bulunmasına binâen, devletin[20] bu bâbta olan nizâmâtını ve hükûmetin harekâtını bahs ve tedkik etmek, hâriçten kimse için mücâz olamayacağına nazaren, ol bâbta olan ifâdât-ı dostânelerini ke'en-lem-yekûn addederim.

Ve'l-hâsıl i'tikādımca bu mes'elenin hükûmet-i mahalliyye ile Konsoloshâne'leri beyninde hall ve tesviyesi mümkün; hâlâ da mümkündür. Bununla berâber taraf-ı asîlânelerinden, sefineden edilen muâmelenin haksızlığını inkârda yine israr olunur ise, ma'atteessüf makāmât-ı 'aliyyeye mürâcaate mecbûriyyet hâsıl olacaktır. Bu vesîle ile dahi tekrîr-i vesâik-i muvâlâta ibtidâr kılındı.

10 Mayıs, 1300

DCLXXVIII. — DCLXXXIII.

Kızı Feride Hanım'a yazdığı 24 ve 31 Mayıs tarihli mektuplarında, yine, Midilli'ye gelme mes'elesi ve Fıtnat'ın yaramazlıkları üzerinde duran Kemal, ayni tarihte dâmadı Rif'at Bey'e yolladığı iki mektubunda *Evrāk-ı Perîşân*'ın basımından ve Haci İbrâhim Efendi münâkaşasından bahsetmiştir.

Kemal, daha önceki mektuplarında (Bk., nu. 661, 662), maddî sıkıntıları önlemek için, Maârif Nezâreti'nin tab'ına izin vereceğini ummadığı *Celâleddin Hârezmşah*

[19] Krş., tebaasının

[20] Krş., devlet'in kelimesi yoktur.

piyesinin değil, kolayca satılacağını ümid ettiği *Evrâk-ı Perîşân*'ın bastırılmasını tavsiye etmişti.

Evrâk-ı Perîşân, Kemal'in tarih sâhasındaki monografileri için kullandığı umûmî addır. Yavuz Sultan Selîm ve Fâtih Sultan Mehmed'e âit monografileri önce 1872'de basılmış[1], mevcûdu kalmadığından bu def'a eserin ikinci tab'ı satışa çıkarılmıştır. *Midilli Mutasarrıfı Sa'âdetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'nden Umûm Nâmına Bir İstirham* başlıklı imzâsız mektupta da, *Evrâk-ı Perîşân*'ın nüshaları tükendiği, sahhaflar tarafından yüksek fiyatla satıldığı için yeniden basımı istenilmiştir[2]. Kemal'in aşağıdaki mektubundan, 1884 Mayıs'ında tamamlanan bu ikinci basımı hiç de beğenmediği anlaşılmaktadır.

Mektubun yazıldığı tarihlerde Haci İbrâhim Efendi, Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu belâgat derslerinin, *Belâgat-i Osmânîye Şerhi* adı ile birinci cüz'ünü neşretmiş, i'lânı için *Tercemân-ı Hakikat*'e bir nüsha yollamıştır. Ahmed Midhat, eserin neşrini i'lân etmediğinden, Haci İbrâhim Efendi, *Tarık* gazetesinde *Tercemân-ı Hakikat* aleyhinde bir yazı neşretmiş, mezkûr gazetenin buna cevap vermesi ile her iki gazete arasında münâkaşa başlamıştır. *Tercemân-ı Hakikat*'teki imzâsız yazılarda, *Belâgat-i Osmânîye Şerhi*'nin beş, i'lânın onaltı kuruş olduğundan, müellifin böylece i'lân masrafından tesarruf etmek istediğinden, Şinâsî'yi humk ve cinnet ile ithâmından, onun henüz onyedi yaşında iken Paris'ten annesine yolladığı mektubun tahrif sûretiyle neşrinden bahsedilerek, bu mektup gazetede tekrar basılmıştır. Haci İbrâhim Efendi, cevâbında tekrar, Kemal'in *Evrâk-ı Perîşân*'ındaki hatâlarına, *mebnâ* "مبنی" kelimesini yanlış olarak "مبنا" şeklinde kullandığına temâs etmiş, *Ta'lîm-i Edebiyat* aleyhinde de bulunarak, "Ey muârizacı efendi, sizin Ahfeş'in keçisi ve *Ta'lîm-i Edebiyat*'a muhtaç dediğiniz efendiler içinde öyle ulemâ ve fuzelâ ve zurefâ vardır ki nice sözü bilmez cühelây-i edebin kafasına ura ura yular takarlar" tarzında fikirlerle esas mes'eleden uzaklaşmış, işi şahsiyyâta dökmüştür[3].

Rif'at Bey'e gönderdiği 5 Haziran tarihli mektubundan, Kemal'in, resmî işleri yüzünden seyahata çıkacağını öğreniyordu. Bu arada Feride Hanım, 'Alî Ekrem, Rif'at Bey Midilli'ye gelmişlerdir. Kemal bu münâsebetle, yazdığı 17 Haziran tarihli ve *Çocuklar* hitâbıyle başlayan mektubunda, uşağı İsak'ı Midilli'ye yolladığını, 'Alî Ekrem'i göndermelerini bildiriyor.

Kemal'in âile hayatını, bâzı husûsiyetlerini, kendi eserleri ve edebî münâkaşalar hakkındaki bâzı fikirlerini içine aldığı için kayde değen bu mektuplarının altısı da kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 406, 344, 420, 342, 87, 388).

---

[1] "Beyoğlu'nda Uzunyol'da Haçopulo Çarşısı'nda 13 numaralı Ahmed Midhat'in matbaasında basılmıştır". İkinci basım, İst., Matbaa-i Osmânîye, 1301 (1884).

[2] *Tercemân-ı Hakikat*, nu. 1114, 4 Mart, 1882.

[3] *Tercemân-ı Hakikat*, nu. 1782-85, 9-13 Mayıs, 1884; *Tarık*, nu. 41-44, 1884.

678. Feride Hanım'a

24. V. 1884

Komacan, Komacan Hanım Kızcağızım,

Gelmeyin şöyle, kalmayın böyle, gidin diye söylendim durdum. Gelmek kararlaştıktan sonra bütün bütün zihnim değişti. Her sabah uykudan kalktıkça, bu gün Perşenbe mi diye soracağım geliyor; fakat bilmem bu hafta gelebilir misiniz? Burada o kadar şiddetli bir poyraz fırtınası var ki ta'rif olunmaz; duracağa da benzemiyor. Bakalım, Allāh ne gösterecek?

Sihhatce el-hamdü li'llāh pek memnun olacak bir hâldeyim; vâliden de iyidir. Yengen de iyileşti. Bu gün, yaramaz, ödümüzü koparıyordu. Sabahleyin kayboldu; her tarafı aratırız, yok.. Meğer kendi kendine kalkmış, tâ Bahâ'nın evine kadar gitmiş[4]. Üç saat sonra buldurabildik. Döğeceklerdi, bırakmadım. Biraz ittiler, dürttüler; birkaç dakika bir odaya habsettiler. Şimdilik terbiye oldu. Bâkî duây-i hayr, hanım kızım.

12 Mayıs, sene 300

Baban,

Kemal

679. Menemenli Rif'at Bey'e

24. V 1884

Rif'at'ciğim,

10 Mayıs, sene 300 tarihli mektubun geldi. Artık geçen haftanın mektup telâşını hiç sorma! Yazmıştım yâ, vapurun geldiğini iki saat sonra haber verdiler. Biz ise ber-mu'tâd züvvâr ile, mesâlih-i resmîye ile meşgûl idik. Her ne hâl ise, postayı bitirdik. Dimitro Emira'ya gönderdik; o da ber-mu'tâd kayıkçısına vermiş, vapura yollamış. Kayıkçı hazretleri vapura yetiştirememiş. İki gün (sonra) *Fıransız* vapuru geçecek yâ, ana veririm demiş. Vapura yetiştiremediğini

[4] Bahâ Bey, Midilli Meclis-i İdâresi İkinci Kâtibi'dir.

söylemeğe bile lüzum görmemiş. Senin telgrafın üzerine tahkike girişildi de mes'ele meydana çıktı. Bu cihetle İstanbul postası yalan söylememiş, mektuplarınız hakikat *Fıransız* vapuru ile gitmiş imiş.

Peder, Ekrem'e ruhsat veriyor. Senin dalkavukluk da fenâ değil. *Evrâk-ı Perîşân*'ı gördüm; bomb.. birşey olmuş, ne çâre.. Haci İbrâhim mübâhasesi pek edebsizlik.. Ma'mâfih Ebüzziyâ gidecektir. Sanırım ki işi müşâtemeye düşürmez. Tarz-ı muhâvere biraz düzelir ise, ben de karışırım ve illâ şimdilik karışmayayım diyorum. Bakalım, nasıl olacak? Konyaklar geldi. Posta vapuru da gelmiş çatmış.. Şimdilik bu kadar...

12 Mayıs, sene 300

KEMAL'İN

Buraya gelirken, şu ikisi bir paralık kâğıtlardan birçok getirir misin?

680. FERİDE HANIM'A

31. V. 1884

Annası,

Bak, Pide Hanım asıl şimdi annası oldu da, biz adını söylemiyoruz. İki mektubun da geldi. Bu hafta yine gelemediğinize biraz canım sıkıldı ammâ, ne çâre.. Allâh ne vakit izin verirse demekten başka ne yapabiliriz? Yalnız, âna duâ ederiz ki, sizin geliş de, baban izin vermezse hikâyesine benzemesin. Bilmem, bu posta günlerinin tâli'inden midir nedir, sabahleyin işlerimi bitirdim, yemek yedim; uykuya yattım. Uykudan kalktım, mektuba başladım. Madam Hazretleri çöktü. Saat bir, daha şimdi gitti. Vapur da göründü; uzun şey yazmağa yine vakit kalmadı. Zâten yazacak da olsam birşey yok yâ..

Vâliden âfiyyettedir. Yengen de iyileşir gibi oldu. Fıtnat'ın masharalığı günden güne artıyor. Hanım'a bir küçük kâğıt fener almışlar, dün akşam yakmış. Odaya geldi, buyurun Paşa Baba, sokağa gidelim de şeni gezdiyeyim diye vıcır vıcır ötüp duruyordu.

Hanım vâlidene 'arz-ı hürmet, Bedî'a'cığımın gözlerini öperim, senin dahi..

19 Mayıs, sene 300

Baban,

KEMAL

681. Menemenli Rif'at Bey'e

31. V. 1884

Rif'at'ciğim,

İki mektubunu da aldım. Doktor câriyelerimizin esas illet ile uğraşmak hatırlarına gelebildiğine teşekkür olunur. Bizim keyifsizlikte arkama, koca yakıyı açıp da, "Evet, biz tentürdiyot sürdüğümüzü düşünmemiştik; eğer düşünmüş olaydık, yakıyı birkaç gün te'hir ederdik de bu eziyeti çekmez idiniz" buyurdukları gibi.. Zâten telgraf almadıktan sonra geleceğinize hükmetmem de sıkılmam; yalnız, bu tereddüdler biraz kā'imvâlideni sıkıyor. Ben, Allāh izin verirse, Pazarertesi günü mülhakāta çıkacağım. Siz haftaya gelir iseniz ben de dönerim. Arkamda yumurta küfesi yok ya.. Benim istediğim la'l, zâten bizim la'lden değil, Firenk la'linin yuvarlaklarından idi. Bizim la'li kim ezecek? Aşcının yemeklerini daha lâyıkı ile tecrübe edemedik anumâ, iyiye benziyor. Hele bizim gıdây-i hayat olan bifteki, Firenk aşcıları kadar güzel pişiriyor. Reis'in zâten insâniyyeti ma'lûmdur; fakat eğer sûret-i resmiyyeye ihtiyaç var ise, ânı taraf-ı sadâret-penâhî'den alabiliriz. Haremi için kendisine şimdi birşey yazmak münâsib olmaz. Biraz arası geçsin, bir münâsebet de düşüreyim de öyle yazacağım. Haci İbrâhim muhlisimizin da'vâsı tuhaf.. Kasâvet Hamamı ta'yinci dellâklerinden biri hasta olur, hekime gider. İhtiḳān tavsiye eder. O da, herkesin iki paralık nâmusu var, hiç ben ilâç mı yaparım b.. undan yer. Haci Baba'nın fikri de o merkezde..

İki seped çilek geldi. Seped (سپد) böyle yazılır; Fârsî'dir. Şeyh Gālib,

Bu gazeldir gül-i rūy-i seped-i eş'ārım
Koymasın Gālib_anın ehl-i kemāl üstüne gül

demiş. Bu mübârek Türkçe'yi, Arabî'ye izâfet-i Fârsî'ye ile izâfet etmez a.. Ma'mâfih sizin çilekler pek iyi cinsinden değil idi. Biraz da bozulmağa yüz tutmuştu. Gālibâ aşcılar vapurda bakamamışlar. Başka taraftan da çilek geldi; o daha güzel idi. Sen, gelirken elbette iyisinden getirirsin yâ.. Başka söyleyecek birşey yok..

19 Mayıs, sene 300

Kemal'in

Birâder Beyefendiler'e hulûs ve mahabbet.

682. Menemenli Rif'at Bey'e

5. VI. 1884

Rif'at'ciğim,

Ben seyahate çıktım. Bu mektubumu Tire'den yazıyorum. Tire'yi bilirsin yâ!.. Hani, Molova'nın yanında, bir yüksek kayanın üzerinde kilisesi olan köy.. Bu gün Sıgrı'ya gidiyorum. Bakalım, oradan ne zaman çıkarım. Vücudce el-hamdü li'llâh pek rahatım. Aşcı, a'lâlardan a'lâ, oburlar gibi yemek yiyorum. Şimdi vapura bineceğim. Feride'min, Ekrem'imin gözlerini öperim. Bu gün Sıgrı'dan kurtulur da yarın Kalonya'ya gidebilir isem, oradan da ayrıca mektup yazarım. Siz bu hafta da gelmiyecek iseniz, bizim Ramazan'lık me'kûlâtı tedârik ediniz de, yâ getirir, yâ gönderirsiniz. Hazır Feride oradadır; tabî'atimi güzel bilir. Şimdilik bu kadar..

24 Mayıs, 1300

Kemal'in

Gelirken *Mecmua-i Siyâset'i* getir de, ikmâl edelim.

683.

7. VI. 1884

Çocuklar,

Teşrîfe fevka 'l-gâye memnun olduk ammâ biz ister istemez birkaç gün burada oturmağa mecbûruz. Birtakım adamlar celbetmiş idik; birer birer gelecekler. "Biz sizi çağırdık ammâ, çoluk-çocuk geldi; biz şehre dönüyoruz, siz de âfiyyetle geldiğiniz mahalle gidin!,, diyemeyiz yâ.. Şimdilik İshak'ı gönderdim, Ekrem'i isterim. İnşâ'allâh Perşenbe günü orada bulunacağımı da me'mûl ederim. Bâkî hepinizin gözlerini öperim.

26 Mayıs, sene 300

Babanız,

Kemal

Tevfik'in bir erkek çocuğu olmuş, adını Kemal Mübâhat koymuş.

DCLXXXIV. — DCLXXXV.

Kemal, aşağıdaki mektubunu barut kaçakçılığını haber verme maksadı ile bi'l-vâsıta 'Abdü'l-Hamîd'e takdim etmiştir. Midilli'nin hâlî iskelelerinden birinde, Şira'dan gelen bir gemide çok mikdarda saçma ve yüzelli boş barut fıçısı bulunmuştur. Fıçıların boş olarak Şira'dan alındığı ileri sürülmüş ise de, boş barut varillerinin satılır birşey olmaması, bilhassa elli torba saçmanın bulunması, barut kaçakcılığı yapıldığı fikrini kuvvetlendirmiştir. Hıristiyanlar'ın hiç yoktan serkeşlik ettikleri bir zamanda Midilli adasına bu barut ve saçmaların idhâli dolayısıyle, zâbıta tahkik ve ihtiyât tedbirleri ihmâl edilmemiştir. İşte Kemal bu vaz'iyyeti arzetmektedir. İki gün önce takdim ettiği bir 'arîza ile berâber göndermeği unuttuğu iki telgrafı da barut kaçakcılığı hakkındaki bu mektubuna ekli olarak yolladığını kaydetmektedir [1].

Bu resmî mektubun aslı Yıldız Sarayı evrâkı arasındadır; buradan naklen Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar*, *Belleten*, c. XI, nu. 42, Nisan, 1947, T. T. Kurumu Basımevi, Ankara - 1947, s. 291 v.d.).

684. MÂBEYN BAŞKÂTİPLİĞİ'NE

2. VIII. 1884

Saâdetlu Efendim Hazretleri,

Huzûr-ı hazret-i velînî'mete takdim olunmak üzre tahrîr ve tertibine ictisâr olunan 'arz-ı hâl-i darâat-meâl-i kemterânem melfûf olmağla ve bu bâbda dahi iktizâ eden vesâtet-i hayriyyenin icrâsı

[1] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne çekilen bir telgrafta, "Mutasarrıf'ın zâtı aleyhinde vukū' bulan teşekkiyât şahsî olmayıp, 'âmme nev'inden bulunduklarından ânları hâvî 'arz mahzarı yakında Vilâyet-i Celîle'ye takdim kılınacaktır. Müşârü'nileyh ise, hakkında umûmen icrâsına kıyâm olunan işbu teşekkiyâtı yalnız sıfatlandırarak ahâliyi fesad töhmeti ile müttehem göstermek sû'-i kasdi ile bugün birtakım i'lânat-ı tehdidiyye yapıştırdıktan sonra, müsellâh olarak asker kolları dahi derûn-i kasaba ve mahallelerde gezdirir. İşbu tedbirinden meydanda olan sû'-i efkârını resmen ve kat'iyyen kemâl-i ubûdiyyet ile cerh ve reddederiz. Dâire-i belediye'nin reisi işbu telgrafın imzâlanmasını vukū'-i ihtârına mebnî, müşârü'nileyhin hüsn-i keyfine göre işbu muâmelâtımıza sû'-i ma'nâ verilmemek üzre işbu telgrafı zâten imzalayıp ileride muhâberâtı icrâsına Midilli'nin İhtiyar Meclisi'ni tevkil ettiğimizi 'arz ederiz" deniliyor. Bu vesika, Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Belleten*, ayni sayı, s. 290); telgrafın tarihi 29 Temmuz, 1884'dür.

inâyet-i mahsûsa-i kerîmânelerinden mütevakkî bulunmagla her-hâlde emr-ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindedir.

Fî 21 Temmuz, sene 300
Bende,
NAMIK
MEHMED KEMAL

685. SULTAN 'ABDÜ'L-HAMÎD'E

2. VIII. 1884

Mübârek ve mu'allâ hâkpây-i şevket ihtivây-i cenâb-ı şehenşâhîlerine ma'rûz-ı 'abd-i ahkar ve çâker-i hâk-berâberleridir.

Midilli cezîresinin hücrâ ve muhâfazadan hâlî olan iskelelerinden birinde Şira'dan gelme bir sefîne tutulmuş ve derûnunda boş olarak yüzelli barut variliyle elli torba saçma bulunmuş olub, kaptanı bu varilleri Şira'dan hâlî olmak üzre iştirâ ve tahmîl ettiğini beyân etmiş ise de, boş barut varili alınıb satılır ve bir yerden bir yere nakil olunur eşyâdan olmadığı gibi, sefîne derûnunda bu kadar saçma mevcud olduğu hâlde yine o gemide bulunan varillerden hâlî olarak tahmil edilmiş olması i'timâd olunur şeylerden olmadığına ve zâten Şira'dan cebhâne hamûlesiyle buralara doğru bir sefîne hareket eylediği şehbenderlikten dahi telgraf ile ihbâr olunduğuna nazaran, barutun Cezîre'ye çıkarıldığında hiç şüphe kalmamış olmagla nerelere dağıtıldığının tahkîki ve bir de mezkûr barutun kaçırılması sayd ve şikârda sarf içün olmak agleb-i ihtimâl olub ma'amâfih Hıristiyanlar'ın arada hiçbir sebeb yok iken bagteten ihtiyâr eyledikleri etvâr-ı serkeşâne ile böyle külliyetli bir mikdârda Cezîre'ye barut idhâlinin bir zamana tesâdüfü nazar-ı dikkat ve intibâhı câlib görülmekle, zâbıtaca tedâbir-i tahkîkiyye ve ihtiyâtiyyenin tezyîdi emrinde kusur olunmadığının ehemmiyyet-i maslahat ve müterettibât-ı 'ubudiyyet sâikasiyle arz ve beyânına ve hatâ ve nisyandan tenezzüh şân-ı celîlinden olan Hâlık –Te'âlâ ve Tekaddes– Hazretleri vücûd-ı âlem-sûd-i zıllu'llâhîlerini ilâ âhiri'l-eyyâm hatâlardan masûn ve a'dây-i din ve devlet-i hilâfetpenâhîleri'ni nisyân-ı ebedîye makrun buyursun. Tenezzülen ve merhameten ibzâl ve ihsân buyurulan müsâade-i

avâtıfâne-i şehriyârîlerine mebnî iki gün evvel takdîmine mütecâsir olduğum 'arz-ı hâl-i kemterâneme beşeriyyet ve tasavvur-ı muhâtabât-ı mülûkâneleriyle pîş-i nazar-i ta'zim ve 'ubûdiyyette mehâbetnümây-ı zuhûr olması tabî'î olan celâil-i saltanat sâikasiyle leflerini unuttuğum iki kıt'a telgrafnâme sûretinin takdîmiyle rû-siyâhâne afv-i cemîl ve lutf-ı celîl-i veliyyü'n-ni'amâneleri istirhâmına cesâret eyledim. Ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde emr-ü ferman ve eltâf-ı bîpâyân şevketlu kudretlu azametlu mehâbetlu merhametlu velînî'met-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı cihan ve velînî'met-i 'âlemiyân efendimiz hazretlerinindir.

Fî 11 Şevvâl, sene 301 ve fî 21 Temmuz, sene 300[2]

Çâker-i mahsûs-ı cenâb-ı şehriyârî,

NAMIK

MEHMED KEMAL

DCLXXXVI. — DCLXXXVIII.

2 Ağustos, 1884 tarihli ve bundan önce neşrettiğimiz mektubunda, hiç sebep yok iken Midilli halkının, birdenbire serkeşcesine bir tavır takındığından bahseden Kemal hakkında şikâyetleri günlük gazete sütunlarına kadar geçmiştir. Bu arada *Midilli'den Tahrîrât*, veyâ *Midilli'den Tahrîrât-ı Mahsûsa* başlığı ile *Tarîk* gazetesinde Kemal aleyhinde devamlı sûrette neşriyâta yer verilmiştir: Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Hakkî Paşa, sikâyetleri tahkik ve tedkik için Midilli'ye gitmiştir.

Midilli ahâlisi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Vâliliği'ne ve İstanbul'daki yüksek makamlara şikâyetlerini bildiren 'arz-ı hâller göndermişlerdir. Midilli'de çarşı ve pazarlar kapatılmış, hayat durmuş vaz'iyyettedir. Ayaklanma zuhur etmemesinin sebebi, halkın metbû' tanıdığı devlete itâat ve sevgisinden ileri gelmektedir; yoksa, "Kendi şöhretlerinin meftûnu ve Leylây-i sahbânın Mecnûn'u olan Beyefendi'nin teaddiyyât ve i'tisâfatı sabr ve tehammüle sığacak şeylerden değildir." Halk, Nâib Es'ad Efendi'ye mürâcaat etmiş, böyle mezâlimin kitapta yeri yok,

Bulmadım böyle şeylerē emsāl
Aradım, āradım kitāb kitāb

cevâbı ile teessüfünü bildirmekten başka birşey yapmamış ve hânesine kapanmıştır. Atûfetlu Mutasarrıf Kemal Beyefendi Hazretleri, "Ben edîb-i a'zamım, bana

[2] Mektubun tarihinde yanlışlık vardır; çünki, *Takvîmü's-Sinîn*'e göre 11 Şevvâl, 1301'in Mâlî karşılığı 23 Temmuz, 1300'dür; *Belleten* neşrinde Milâdî karşılığı 2 Ağustos, 1884 gösteriliyor ki, bunun Hicrî karşılığı 11 Şevvâl değil, 9 Şevvâl olması lâzım gelir. Esas olarak, her iki mektupta ayni olan Mâlî tarihi aldık.

kimse birşey yapamaz diyerek önüne gelene saldırmakta ve zerrece cevap i'tâsına cür'et edenleri zâbıta kuvveti ile meskeninden kaldırmakta ve kafadârlarına bol bol rüşvet aldırmaktadır." Herkesin nefretini hissedince cinnet gibi bir hâl getirmiştir. Geceleri bendelerini etrâfına alıp sabahlara kadar işret etmekte idiyse de, şimdi halkın şiddet ve gazabından korktuğu için köşkünün etrâfını asker çadırları ile ihâta ettirmiştir. Bu rivâyetleri nakleden gazete, bu hâlin Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Vâliliği'nden tahkîkini beklediğini de ilâve ediyor[1].

Kemal, gazete havâdisine göre, aleyhindeki iftirâları, halkın nefretini anlayınca, bunların ötekinin-berikinin teşvîki neticesinde olduğuna dâir memleketin ileri gelenleri hakkında şikâyet-nâmeler tertip ve neşr, bunu haber alan halk da tahrik olunmadıklarına dâir şikâyet tertibine başvurmuş, Midilli'de bulunan bir şâir de şu hicviyeyi kaleme almıştır:

Şi'r ilē inşâda ben mu'ciz-dem'em
Hep meşâhîr-i cihandan a'lemem
Zâhir-i hâlimde gerçi sersemem
Ey ahâlî ben edîb-i a'zamem

Tek yaratmıştır benî Rabbü'l-falak
Hep büyük evsâfa dâim mā-sadak
Gerçi kārım rūz-ü şeb nūş-i 'arak
Ey ahâlî ben edîb-i a'zamem

Hep edîbān'ın benim çün erşedi
Hak banā vermiş hayāt-ī sermedî
Eyledim hayrān kitabcī Es'ad'ı
Ey ahâlî ben edîb-i a'zamem

Mustafā Pāşāy-i merhūm'ā beni
Dalkavuk etmiş idî çerh-i denî
Şimdi oldum sāhib-i cāh-ū ganî
Ey ahâlî ben edîb-i a'zamem

Nâm-ı pākimdir benim Nāmık Kemāl
Fazlımī inkāra yoktur hiç mecāl
Gerçi çoktur hisse-i zann-ū hayāl
Ey ahâlî ben edîb-i a'zamem[2]

Şikâyeti îcab ettiren hâdiselerden biri de Midilli'de Kemal'in tiyatro açtırması, buraya serhoş olarak gelmesi, hattâ bir def'a tiyatro kapısında düşmesi, muâyene edilince bunun içkiden ileri geldiğinin anlaşılması, kendi eserlerini temsil ettirmesi, i'lânları hükûmet konağının kapısında duran silâhlı askerlerin yanıbaşına astırarak halkın bilet almak husûsunda tazyîka ma'ruz kalması, şikâyet edenlerin habse

[1] *Tarîk* gazetesi, nu. 134, 135; 25, 26 Temmuz, 1300/14, 15 Şevvâl 1301 (6, 7 Ağustos, 1884).

[2] *Ayn. gazete*, nu. 136, 8 Ağustos, 1884 (16 Şevvâl, 1301).

attırılmasıdır. Hıristiyan ve Müslüman ahâli bu münâsebetle bir şikâyet hazırlamış, Kemal'e, böyle bir şikâyetin tüccar ve Mahkeme-i Ticâret a'zâsından Hüseyin Efendi'nin tahrîki ile hazırlandığı haber verilince, Müfettiş İspiro tarafından, çiftliğine gitmekte bulunan Hüseyin Efendi'nin üzeri aranılmış, muzir evrak ele geçmemesine rağmen adı geçen Ticâret Mahkemesi a'zâsı habse atılmıştır. Bunlar dışında rüşvet hâdiselerine de rastlanılmaktadır. Kemal, mu'temed ve mu'tekidlerinden Hasan Bey'i 500 kuruş maaş ile bir vazifeye ta'yin ettirmiş, bu zât ahâliden aldığı sebepsiz cezây-i nakdîler ile konak ve dükkânlar yaptırmış, kendisinden şikâyet eden kimseler dâimâ haksız çıkarılmıştır. Polhinit nâhiyesi müdürü bulunan Yenişehir muhâcirlerinden Mehmed Efendi, Mutasarrıf'a ve Muhâsebeci'ye uymadığından isti'fâya mecbur kılınmıştır. Bunlardan dolayı 28 Temmuz, 1884 (4 Şevval, 1301)' de Meclis-i İdâre a'zâsından Komya Mihailo ve Fotaki, Belediye Reisi Marino, Bidâyet a'zâsından Gorci Mihailo ile halktan yüz kadar mu'teber kimse Mahkeme-i Şer'îyye'ye giderek Hâkim Es'ad Efendi'ye mürâcaat etmişlerdir. Devr adını verdiği gezintilere gecelik entarisi ile çıktığından, halk tarafından ancak bu sırada yüzü görülebildiğinden, muâyedelere, resmî günlere ehemmiyet vermediğinden, Muhâsebeci ile geçinemeyenlerin haklarını koruyacak merci' bulamadıklarından, böyle bir Mutasarrıf'ın işden el çekmesi lüzumundan Hâkim Es'ad Efendi'ye şikâyette bulunmuşlardır [3]. Resmî günlerde bile gecelik entarisini çıkarmayan, işrete düşkünlüğünden bahsolunan Kemal için, "Bir şâir, Victor Hugo, Alexandre Dumas, Chateaubriand, Lamartine gibi Avrupa meşâhirinin ba'zı edebiyat parçalarını terceme etmekle benimdir diyerek cedid edebiyatı turfe şekline koyan edîb-i meşhur, 'âlem-i adâlet ve siyâsette kalem yürütmek, fem açmak ni'metine mazhar olamaz" ve kendisinden şikâyette bulunan ahâliye alenen makâm-ı vilâyeti değil, Sadâret'i bile tanımadığından bahsetmiştir, denilmektedir [4]. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi'nin şikâyetleri tedkik ettiği, bütün bunları telgraf ile Bâb-ı 'Alî'ye bildirdiği de kaydolunmaktadır [5].

Kemal hakkındaki dedikodular ve gazetelerin ayni zamanda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'nce hâdisenin tedkik edildiğini bildiren yazılarından sonra, 9 Ağustos, 1884 (28 Temmuz, 1300) tarihli ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi Hakkî Paşa imzâsı ile Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen telgrafta Mutasarrıf aleyhinde Hıristiyan ahâli tarafından şikâyet olunduğu, tahkikat için bi'zzat Midilli'ye gelmiş bulunduğu, ancak çarşı ve pazarların kapatıldığı mes'elesinin hakikate uymadığı bildirilmiştir [6].

Diğer taraftan, Dâhiliye Nâzırı tarafından verilen emre göre Matbûat Kalemi hulafâsı'ndan Kâmil Efendi matbaaya gelerek, Midilli tahkikatı sona erinceye kadar bu mes'eleden bahsolunmaması hakkında emir verilmiştir. *Tarık* gazetesinin bu sebeple *Midilli Mektupları* başlığı altındaki neşriyâtı durmuş, *Tercemân-ı Hakikat*'te basılan ve yine Midilli'den gönderildiği kaydedilen Kemal lehindeki mektuba da eevap verilememiştir. Bu sebeple Ebüzziya'nın, *Tercemân-ı Hakikat* (Nu. 1849, 13 Ağustos, 1884)'te, *Tarık*'teki yazıları Sâ'îd Bey'in kaleme aldığına dâir yazısı da

[3] *Ayn. gazete*, nu. 137, 9 Ağustos, 1884.
[4] *Ayn. gazete*, nu. 138, 10 Ağustos, 1884.
[5] *Ayn. gazete*, nu. 139, 11 Ağustos, 1884.
[6] *Ayn. gazete*, nu. 140, 12 Ağustos, 1884.

cevapsız kalmıştır [7]. Namık Kemal, aleyhindeki neşriyat dolayısıyle şahsen münâkaşaya iştirâk etmemiş, ma'ruzâtını aşağıdaki mektubu ile 'Abdü'l-Hamîd'e bildirmiştir. Mektubuna, aleyhindeki neşriyâtın durdurulması sebebiyle ebedî bir hayata mazhar olmuş kadar duyduğu memnuniyet, minnet ve teşekkürü ifâde ile başlıyor. Neşriyâtın, Hıristiyanlar'ın eline bir silâh verdiğinden, İslâmlar'a akçe istikrâzını kestiklerinden, bâzı Müslümanlar'ın da onlara iştirâkinden, Halil Râzî Bey'in de esasen İslâmlar'ın şikâyet etmediğini bildirdiğinden, Hıristiyanlar'ın şikâyetlerine yol açan hâdiselerden, aldığı tedbirlerden bahsederek, evvelce Sömbeki'de sünger ticâreti yapan kayıklar ile dalgıçlar arasındaki kavga ve ayaklanmayı, nümâyişi hatırlatarak, bu hâdise ile kendisine âit şikâyetlerin Adlîye Nezâreti'nce ayrı birer mes'ele hâlinde tedkikini recâ etmektedir.

Bu mektup, Yıldız Sarayı evrâkı arasındadır; Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir (*Namık Kemal'in 'Abdü'l-Hamîd'e Takdim Ettiği 'Arîzalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Ba'zı Mektuplar, Belleten*, c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, T. T. Kurumu Basımevi - Ankara, 1947 s. 292 v.d.).

Kemal, hakkındaki şikâyetlerle alâkalı olarak, 'Abdü'l-Hamîd ile berâber Kurenâ'dan Besim Bey'e de ayni tarihte husûsî bir mektup göndermiştir. Bunda, ötedenberi gördüğü lutuftan, bunlara teşekkürü tekrarlamaktan duyduğu zevkten, doğrulara Allâh nasıl yardım ederse, Allâh'ı sevenlerin de yardımda bulunacağından bahsederek, muhâtabının teveccühünü recâ etmektedir.

Mektup metni bir başkasının el yasısı ile, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 741).

686. MÂBEYN BAŞKÂTİBLİĞİ'NE

16 (17). VIII. 1884

Saâdetlu Efendim Hazretleri,

'Atebe-i âsmân - mertebe-i cenâb-ı şehriyârîye ref' ve takdîm olunmak üzre tertîbine mücâseret olunan arz-ı hâl-i sadâkat-meâl-i kemterânem leffolunmagla ve nazar-ı iksîr-eser-i hazret-i velînî'mete 'arzı, inâyât-ı kerîmânelerinden mütemennâ bulunmagla ol bâbda emr-ü irâde hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 4 Ağustos, sene 300

Bende,

NAMIK

MEHMED KEMAL

[7] *Ayn. gazete*, nu. 142, 14 Ağustos, 1884. Kemal aleyhindeki neşriyatla alâkalı olarak *Cerîde-i Havâdis*'te *Lutfen Derci Mütemennîdır – Midilli* başlıklı bir yazı da neşredilmiştir (Nu. 575 3, 10 Ağustos, 1884).

Tarık'ın Kemal aleyhindeki neşriyâtını, M. C. Kuntay eserine dercetmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım - II., s. 451-468).

687. Sultan Abdü'l-hamîd'e

17 Ağustos, 1884

Mu'allâ ve mübârek hâkpây-i şevket - ihtivây-ı cenâb-ı şehriyârîlerine ma'rûz-ı 'abd-i kemter ve çâker-i hâk-berâberleridir.

Min kıbeli'r-Rahmân muhâfaza-i nâmûs-ı mazlûmân ve sedd-i dehân-ı bî-edebân'a müekkel olan fikr-i ma'delet ve hükm-i siyâset-i cenâb-ı zıllu'llâhîleri, Midilli hazelesinin gazeteler vâsıtasiyle isti'mâl eyledikleri zebân-ı tahkîr ve ta'arruzu kat'etmiş ve bu himâyet-i ihyâkârâne 'abd-i kemterlerini bir hayât-ı ebediyyeye mazhar olmuş kadar minnetdâr eylemiş olmagla yine lisân-ı 'ubûdiyyet tahmîd ve teşekkürde tekrîr-i acz ve ibtihâle mecbur olmuştur. Ne faydası var ki gazetelerin hâsıl ettiği sû'-i te'sir Hıristiyanlar'a bir büyük silâh-ı kuvvet olmuş ve İstanbul'a gönderdikleri meb'usların teskîn-i mes'ele içün becâyiş tarîkıyle buradan kaldırılmaklığım mukarrer olduğuna dâir neşrettikleri erâcif, ashâb-ı tagallübe karşı 'acezeyi haylidan hayli yıldırmış olduğuna ve Midilli kazâsının ekser-i islâmı "كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْراً" sırrına[8] mazhar olacak kadar zarûrete mübtelâ olarak mahsullerini selm tarîkiyle satmadıkça iâşe-i evlâd ve 'iyâle muktedir olamadıkları hâlde Hıristiyanlar İslâm'a akçe ikrâzından bütün bütün ictinâb etmeğe başladığına binâen o bîçârelerin birtakımı da şikâyâta iştirâk içün Halil Râzî Bey'i tevkîl ederek Dâr-i Saâdet'e i'zam eylediler; hâlbuki Vâli Paşa kulları buraya geldiği sırada mû'teberân'-ı islâm yanına giderek müteşekkir olduklarını beyân etmişler idi; hattâ bu Râzî Bey Hıristiyanlar mahzarı kendilerine götürdüklerini ve İslâm'ın bir şikâyeti olmadığı cihetle kabûl etmediklerini üç gün evvel ötede beride söylediği gibi, Vâli Paşa bendelerine de ifâde etmiştir. Âsâyiş düşmanlarının bu tarz-ı nev-zuhûru dahi sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı şehriyârîleri'nde kendilerini 'inde'l-muhâkeme bir kat daha rezîl edeceğinden emînim; çünkü Hıristiyanlar tarafından resmen verilen ve hülâsası taraf-ı çâkerâneme de teblig olunan şikâyet-nâmede ba'zı karyelerde satılan arâzî bedeli iki

[8] *"Kâde'l-fakru en yekûne küfren"*: Fukarâlık nerede ise, dinsizliği tezammun eden bir harekete sebep olabilir.

millete mütesâviyen taksîm olunmak lâzım gelir iken, taraf-ı kemterânemden münhasıran Müslümanlar'a verilmek, paskalya günleri kiliseye bölüklerle zabtiye gönderilmek âdet iken lagvedilmiş olmak, ba'zı Hıristiyan kızları teşvîkât ile Müslüman edilmek, despot efendilere riâyet edilmemek gibi hâllerden bahsolunuyor; böyle hâllerden şikâyet ise dünyada hiçbir Müslüman'ın hayâl ve hatırına gelmiyeceği umûr-ı bedîhiyyedendir. Çâker-i kemînelerine göre dünyada maksad-ı münferid, 'ubûdiyyet-i mahsûsa-i cenâb-ı şehriyârîleri dâiresinde kalmaktan ibâret olarak o dâireden ayrılmadıktan sonra dünyânın her ne tarafında bulunsam müsâvî ve hele evâmir-i celîle-i cenâb-ı şehriyârîlerinin infâzında edilen sa'y ve gayretin kabahat şeklinde gösterilmeğe çalışılmasından hasbe'l-beşerriyye müteessir olmamak mümkün olamamagla memâlik-i hazret-i pâdişâhîleri'nin her noktası kullarınca Midilli'ye müreccah ise de ashâb-ı iştikânın rivâyet ettiği gibi becâyiş sûretiyle bir yere naklim lâzım gelse, evvelâ irâdât-ı seniyye-i pâdişâhîleri'nden başka hiçbir taraftan gelen emre itâat etmediğimi vird-i zebân eden ve hattâ gazetelerde neşreyleyen fesedenin bu def'a dahi himâyet-i mahsûsa-i mülûkâneleriyle muhâkemeden kaçırıldığıma dâir bin türlü neşriyat ile maksad-ı hiyânetlerinin en mühim bir cihetini istihsâl etmiş olacaklarından ve sâniyen içtimâ' ile şikâyet velev becâyiş ve belki taltîf sûretiyle olsun bir me'murun infisâlini mücib olduğu görülünce bendegân-ı saltanat-ı seniyyelerinden biri buralarda Rusya ve İngiltere ve Yunan ve Partikhâne taraflarından icrâsı arzu olunacak her türlü mefâside karşı mürevvic olmaktan başka bir hareket ihtiyâr ederse ifây-ı me'muriyyet etmesi kâbil olamıyacağından mukaddemâ dahi 'arz ve istirhâm eylediğim ve is'âf-ı bâhirü'l-insâf-ı şehenşâhîleri'ne makrûn olduğunu istihbâr ile behreyâb-ı iftihâr olduğum muhâkeme husûsu mefâside-i mevcûdenin ref'i ve âtîde inzibat ve âsâyişin te'mîni içün çâre-i münferid olduğunu 'arza cesâret ederim. Vâkı'a verdikleri şikâyet-nâmenin hâvî olduğu mevad kânûnen muhâkemeyi câlib görünmüyor; takdim olunacak cevaplar üzerine Bab-i 'Âlî-i pâdişâhîleri dahi bu re'yde bulunur ise bittabi' iftirâ da'vâsına da imkân kalmaz ve kavânîn-i adliyye-i cenâb-ı şehriyârîleri'nde bir, veyâ birkaç kişinin gerek kendilerine ve gerek umûma müteallik olan mesâilden dolayı arz-ı hâl takdîmine ve me'mûrînin ef'âlinden şikâyete me'zun oldukları gösterilmekte olduğundan bu adamların tertip ettikleri 'arz-ı

mahzardan dolayı kendilerine birşey denilemez ise de halkın selâhiyyet-i kânûniyyesi dereceye münhasir olup yoksa me'murîn-i rûhâniyyeden bir râhibin hükûmet aleyhine şikâyet tertibi için kâğıtlar neşriyle bir sancağın umum köyleri halkını da'vet etmesi ve Meclis-i İdâre ve mahkeme ve beledîye ve İhtiyar Meclisi a'zâsının içinde bir İngiliz tercemânı, birçok Yunanlı bulunan bir cem'iyyet-i fesedeye, ön-ayak olarak azl ve nasbı hukûk-ı mukaddese-i pâdişâhîleri'nden olan me'murların tebdîlini musırrâne taleb etmeğe ve hele hükûmetce tevkif olunmuş olan adamların cem'iyyetle tahliyesini istemeğe kânûnen ve kā'ideten kat'ân cevâz olmadığından ve dünyanın her neresinde olursa bu dürlü içtimâ'lara dâimâ fesad nazariyle bakılagelmekte ve mütecâsirleri kânûnen te'dib olunmakta olduğundan çâker-i kemînelerinin muhâkeme altına alınıp alınmamaklığım ve mahkûm olub olmamaklığım husûsunun hiçbir ciheti hukûk-ı umûmiyye nâmına olarak bu içtimâ' hakkında ikâme olunacak da'vâyı def'e medâr olamıyacağı bedîhiyyattan bulunmagla ve Sömbeki'de Mutasarrıf taşlamak ve zabtiyye yaralamak derecesine gelen ve buralarda ve belki her yerde her dürlü fesâdâtın en açık bir mebde'i olan nümâyiş i'tiyâd-ı mazārrat-âlûdunun öteye-beriye sirâyet etmemesi bir ibret-i müessire gösterilmeğe mütevakkıf olmagla hakk-ı kemterânemde olan şikâyet ile nümâyiş mes'elesi biribirinden tefrik edilerek idârece şikâyet husûsunun şimdiden tahkîkātına teşebbüs olunduğu gibi nümâyiş mes'elesinin dahi adliyyece rü'yetine başlansa icrây-i adâlet ve îfay-i hakk-ı hükûmet buyurulmuş olacağı vârid-i hâtır-ı kāsır olmuş ise de irâde-i kerâmet-ifâde-i hazret-i zıllu'llâhîleri ne merkezde zuhûr eder ise ayn-ı isâbet olacağından ol bâbda ve kātibe-i ahvâlde emr-ü ferman ve adl-ü ihsân şevketlu kudretlu azametlu mehâbetlu velînî'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız pâdisâh-ı âlemiyân efendimizindir.

Fî 24 Şevvâl, sene 301 ve fî 4 Ağustos, sene 300[9]

Çâker-i mahsûs-i pâdişâhî,

NAMIK

MEHMED KEMAL

[9] Gāzî Ahmed Muhtar Paşa'nın *Takvîmü's-Sinîn*'ine göre Hicrî 24 Şevvâl, 1301'in Mâlî karşılığı 5 Ağustos, 1300 (17 Ağustos, 1884)'dür.

688. Besim Bey'e

16 (17). VIII. 1884

Hakk-ı çâkerânemde ötedenberi mebzûl olan avâtıf-ı mahsûsa-i kerîmâneleri bin türlü âsâr-i bâhiresi ile müsbet idi; fakat insan için bildiği bir hakikati tekrar tekrar işitmek de ayrıca bir lezzet, başkaca bir mefharet olduğundan ve teveccühât-ı aşdikā-perverîlerinin eserleri nekadar müte'âlî ise, haberleri de o kadar mütevâlî bulunduğundan âciz kalacağımı bildiğim hâlde birkaç satır ile 'arz-i şükran ve minnetdârîyi arzu ediyorum; âna da bir türlü muktedir olamıyorum. Kalbin lisânı yok ki söylesin! Vicdâna kalem verilmez ki merâmını tahrir eylesin! Zâten keremin en büyük şânı teşekkürden istignâdır. O cihetle i'tirâf ettiğim aczden dolayı, o kadar muztarib değilim. Doğrulara Allāh nasıl mu'în ise, Allāh'ı sevenler de mu'în olduğunu, ötedenberi bir i'tikād-ı mahsus addedenlerdenim. Bu i'tikādım, zât-i sâmî-i kerîmânelerini de bir burhân-ı mücessem görmekte olduğunu 'arz ile iktifâ ve bekāy-i teveccühât-ı rahîmânelerini istid'â eylerim. Yine her hâlde..

4 Ağustos, sene 300

DCLXXXIX.

Kemal'in aşağıdaki mektubunun, tarihi ve muhâtabı kaydedilmemiştir; üçüncü paragrafındaki Midilli'den, Hıristiyanlar'ın aleyhinde şikâyetinden ve netice hakkında ümidsiz olmadığından bahsi, burada Mutasarrıf ve bilhassa Rumlar'ın aleyhinde bulunduğu sırada yazıldığını gösterir. Ma'rûz-i Çâkerleri ve sondan bir önce paragrafta geçen irâde-i 'aliyye-i âsafâneleri ifâdesinden ise, devrinin Vezirlik rütbesini hâiz birine gönderildiği anlaşılır.

Kemal, *Tarık* gazetesinin *Midilli Mes'elesi* sebebiyle aleyhindeki neşriyatından müteessirdir; hükûmetin kendisi gibi bir me'murun gazetenin tahkiri karşısında Müdde'î-i Umûmîlik'in işe el koymamasına, vazifesini icrâ etmemesine hayrettedir[1].

[1] *Tarik* gazetesi, nu. 135-140, 26 Temmuz 1300/15 Şevvâl, 1301 (7 Ağustos, 1884)—31 Temmuz, 1300/20 Şevvâl, 1301 (12 Ağustos, 1884). 14 Ağustos tarih ve 142 numaralı *Tarık*'te, *Midilli Mes'elesi* tahkikatı sona erinceye kadar bu mes'ele hakkında neşriyâta müsâade edilmediği birldirilerek, *Midilli Mektupları* başlıklı yazılara devam edilmemiştir.

Tarık'ın *Midilli Mektupları* umûmî başlığı altındaki neşriyatı 1884 yılına rastladığına göre, mektup da bu sırada, muhtemelen Erzurumlu Said Paşa'ya yazılmıştır.

Muhâtabı rahatsızlığından bahsetmiştir; Kemal bundan duyduğu üzüntünün, hatırının sorulması, gösterilen şefkat karşısında hissettigi memnuniyetten daha fazla olduğunu da anlatıyor. Hakkındaki şikâyete âit cevaplarını resmî evrakta kaydetmiştir; fazla izahata girişmeksizin, verilecek hükmün müsbet olacağı dileği ile, muhâtabını îkâz etmeğe çalışıyor; bu arada Tevfik Bey'in İzmir'e nakli mes'elesinin — husûsî olarak bilinmekle berâber henüz resmen tehakkuk etmediğinden — ne safhada olduğunu sormaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak, 1884 Ağustos'unda ve Said Paşa'ya hitâben yazıldığını tahmin ettiğimiz bu mektubun Kemal'in elyazısından kopya edilmiş bir nüshası Sayın Es'ad Çinar'dadır (*Defter*, nu. 3). Bu nüshadan faydalanarak müsâadeleri ile neşrediyoruz [2].

689. Erzurumlu Sa'îd Paşa'ya

Ağustos, 1884

Ma'rûz-ı Çâker-i Hâk-berâberleridir,

Cevab-nâme-i sâmî-i mün'imâneleri nihâde-i farḳ-ı ta'zîm oldu. Teessürât-ı cismâniyyelerine dâir îrâd buyurulan birkaç kelimenin, kalbe verdiği mahzûniyyet, muhâtabât-ı celîle-i dâver-i efhamîlerinden husûle gelen lezzet ve mefharete bile galebe ediyor [3]. Bu günlerde

[2] Es'ad Çinar'da mevcut vesikalar arasında Kemal'in, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne 11 Ağustos, 1300 (23 Ağustos, 1884) tarihli, bir başkasının el yazısı ile kendisi tarafından tashih edilmiş nüshadan istinsâh olunan resmî bir yazısı vardır. Müellifimiz bunda, Midilli Hıristiyanları'nın şikâyetinden, ta'yin buyurulacak mahkemede kendisini müdâfa'aya hazır olduğundan, şikâyeti icâbettiren birşey bulunmadığından, Despot'un halkı tahrikinden ve Hıristiyan iki kızın Müslüman olması üzerine halkın teassubunu celbinden bahsetmiştir (*Defter*, nu. 61)

[3] Kemal'in, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında Sâ'id imzâlı bir mektup mevcuttur (Nu. 726); bu mektup, Kemal'in Sa'id Paşa'ya hitâbettiği hakkındaki tahminimizi kuvvetlendirmektedir:

26. VII. 1884

Atûfetlu Efendim Hazretleri,

Geçende ta'ziyete dâir bir lutuf-nâmenizi almıştım. Kalb-i mahzun için kâbil olabilen tesellî bu bâbtaki mürüvvet-i ihyâkârîleridir. Ehemmiyyeti şu mertebe olan bir lutfu teşekkürde teahurun sebebi, ânın yalnız afv değil, fart-i rikkati dahi câlib olduğunu isbâta kifâyet eder. O da bir taraftan birçok me'âsir-i insâniyyeti yâdigâr bırakan zâta ve diğer taraftan muzâhir-i âlâm

ise, öyle bir muhâtabe-i vicdân-perverâneye ihtiyâc-ı hakikî ile muhtac idim; çünkü, *Tarîk*'ın Midilli mes'elesinde kullandığı lisâna, cidden, müteessif oldum. Bu teessüf, nefs-i kemterâneme müteallik değildir; zâten muhakkar olan rezâili bu aczimle berâber, bi't-tab' pây-mâl-i tahkir ederim. Hâşâ mine'l - huzur mükâlebeye ehemmiyet vermek, insâniyyete değil, insanlığı ulviyyâtından tecrid edecek bir ma'nâ ile kullandığımız beşeriyyete bile yakışmaz. Şu kadar var ki Hilâfet-i İslâmîye'nin bir me'muru, bir cezîrenin Hıristiyanlar'ı ile uğraşıyor. İstanbul'da da, Osmanlı kalemi ile yazılmış bir Hıristiyan gazetesi, sellemehü 's-selâm o me'muru tahkir ediyor da, müdde'î-i umûmîlik bile, vazifesinin icrâsına çalışımıyor. Hasbe'l-hamiyye böyle hâller devletini, milletini seven bir adama, dâg-ı derûn olmak tabî'îdir. Dûçar olduğum 'âriza-i cismâniyye hakkında, merhameten ve tenezzülen îrâd buyurulan istifsâr-ı müşfikâne hayata müraccahtır desem, hissiyyât-ı çâkerânemi ifâde edememiş olurum; zîrâ, nazar-ı hakayık-bîn-i âsafânelerine hafî olamayacağı zâten ma'lûm ve fermânnâme-i sâmî-i fahîmâneleri ile müsbet olduğu vechile, çâkerleri de, bu cihân-ı bî-vefânın hem ikbâlini, hem hayatını, cidden ve hakikaten tahkir edenlerdenim. Yalnız Efendimiz'i o fikirde görmek istemem; zîrâ ki i'tikâd-ı kemterâneme göre, devletin ikbâline hizmet edecek, ikbâl-i milletin hayatına mu'în olacak hayat, ânlara sâhib olan bir vücûd-i hakîm için dahi kıymetdâr olmak lâzımdır.

Teattufât-ı mahsûsa-i çâker-perverâneleri hükmünce, hayata nisbet kabûl etmeyecek derecelerde azîz olan nâmusum da, tefekkud ve iltizâm-ı devletlerinden dûr olmayacağından emînim; binâenaleyh Midilli mes'elesinin hâsıl edebileceği netice hakkında olan ümmîd-i bendegânemi birkaç kelime ile 'arza cesâret edeyim. Kalben mutmainim ki, hâdisenin rühbân ve Yunan tesvîlâtından olduğu, pek

---

olan üç ma'suma esef eden vücûdün uğradığı gâile-i cangüdâzdır. İnhirâf-i mizâc-i 'âlî haberlerine mütekeddirim. İhtimâl ki bu cihân-i nâ-pâyidârın hayâtını siz de benim gibi tahkir edersiniz; lâkin sizin vücûd-i bâhirü'l-kemalâtınızı 'âlem-i ma'rifet ve hikmet ve hamiyyet tekrîm etmekle, sihhat ve selâmetine duâ-hvân olur. Bâkî emr-ü irâde efendim hazretlerinindir.

2 Şevvâl, sene 301

SAİD

kolay sâbit olacaktır; hattâ şimdiden sâbittir diyebilirim; çünki ashâb-ı iştikânın içinde, bir Müslüman yoktur da, bir alay meşkûk Yunanlı vardır. Ledüniyyât ve tafsîlât-ı maslahat, evrâk-ı resmiyyede bulunacağına binâen, o mebhaslere müteallik burada tasdî'âta girişmeği, hilâf-ı edeb addederim.

Bu kadar söylendikten sonra yine dâire-i inâyât-ı veliyyü'n-ni'amânelerinin ittisâ'ına vâkıf ve secâyây-i seniyye-i bende-perverânelerinin kemâline mağrur olduğum için, tasdî'den tasdî'e nakl-i makāl ile, Tevfik kullarının İzmir'e nakli hakkında olan İrâde-i aliyye-i âsafânelerinin henüz eseri görülmediğinden dolayı, İzmir vilâyet-i celîlesi de, mûmâileyh bendeleri de müteessir ve itmâm-ı ihsân-ı mün'imânelerine muntazar ve müftekar bulunduklarının dahi 'arzına cür'et ettim.

Ol bâbda ve cidden medâr-ı mefharet, vicdânen şevk-ı ulviyyet bildiğim mehâsin-i enzâr-ı füyûzât-asâr-ı mün'imânelerinin, hakk-ı kemterânemde ibkāsı lutfunda emr-ü fermân..

DCXC. — DCXCII.

Feride Hanım'ın, 'Alî Ekrem'in İstanbul'dan Midilli'ye gitmiş bulunduklarını, Kemal'in bundan önce neşrettiğimiz 7 Haziran tarihli mektubu vâsıtasıyle öğrenmiştik; hâmile olan kızı, çocuğunu annesinin yanında dünyaya getirmek için Midilli'ye gitmiştir: bu seyahate Rif'at Bey'in de refaket ettiğini, Kemal'in ona gönderdiği mektupların arkası kesilmesine dayanarak tahmin ediyoruz. Dîvân-ı Muhâsebat mümeyyizlerinden olan Rif'at Bey, bir müddet sonra İstanbul'a dönmüştür; bununla berâber üçbuçuk ay gibi uzun bir zaman esnâsında Kemal tarafından ona gönderilen mektuplar elimizde mevcut değildir; Midilli'den dâmadına yolladığı mektupların sonuncusu, aşağıdaki 27 Eylûl tarihli mektubudur.

Rif'at Bey'in Midilli'ye gidip gitmemekte tereddüd ettiği anlaşılıyor; çünki bu günlerde Kemal hakkındaki şikâyetler gazetelere kadar geçmiş, onun Midilli Mutasarrıflığı'ndan başka bir yere nakli günün mes'elesi olmuştur. Rif'at Bey'in Midilli'ye gidip gitmemek husûsundaki kararsızlığı, Kemal'i de tereddüde düşürmüştür. Maarif Nâzırı Mustafa Nûrî Paşa'ya, herhâlde *Celâleddin Hârezmşâh*'ın neşrine müsâade için göndereceği mektubu, bu yüzden sonraya bırakmıştır.

Mektubun yazıldığı tarihten üç hafta kadar sonra Kemal, Mutasarrıf ta'yin edildiği Rodos'a hareket etmiştir. Ekim'in onyedisinde Rif'at Bey İstanbul'dan Midilli'ye gitmiştir [1]. Kemal'in yeni vazifesi dolayısiyle Rodos'a gidişi, 20 Ekim,

[1] "Evvelki gün Midilli'ye müteveccihen şehrimizden hareket eden, Dîvân-ı Muhâsebat mümeyyizlerinden olub Rodos Mutasarrıfı Kemal Beyefendi Hazretleri'nin dâmadı izzetlu Rif'at Beyefendi'nin Midilli'ye muvâsalat ettiği dün gece alınan bir telgraf-nâmeden anlaşılmıştır" (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5819, 18 Ekim, 1884).

1884'dedir[2]. Böylece, bu güne kadar hakkındaki neşriyâtta karanlık bırakılan Midilli'den ayrıldığı tarihi de tesbit etmiş oluyoruz.

Aşağıdaki mektuplardan ikincisi, Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e Şeker Bayramı'nı tebrik için gönderilmiştir. Bir Sultan'a hitâbettiği için gâyet san'atlı ifâde ve yabancı kelimeler, terkibler kullanan Kemal, onun, Müslüman cemâ'ati dâim oldukça, saltanatının, ümmetlerin kıble-gâhı olmasını temennî ediyor.

Mektuplardan üçüncüsünün muhâtabı ve tarihi kaydedilmemiştir. Ârif Efendi'nin dürüstluğunden, istihdam edilirse hizmetinden memnun kalınacağından bahsedilen bu mektubun, Âgâh Efendi'ye verilmek üzre yazıldığını tahmîn ediyoruz. Kemal, ayni şahsa 1884 Kasım'ında Rodos'tan gönderdiği mektubundak, Ligor Mandre da'vâsından bahsederken, "Mahkeme Başkâtibi Ârif Efendi, hüsn-i istihdam buyurulur ise pek ziyâde işinize yarar. Eline bir tavsiye vermiş, hâlini ânda beyan etmiş idim" diyor. Bu münâsebetle, aşağıdaki mektupta adı geçen kimsenin, Midilli'de mahkeme Başkâtib'i Ârif Efendi olduğunu sanıyoruz.

Aşağıdaki mektuplardan Menemenli Rif'at Bey'e, Âgâh Efendi'ye gönderilen Kemal'in kendi el yazısıyle, ikincisi bir başkasının yazısıyledir. Türk Tarih Kurumu'nda Kemal'in evrâkı arasında mevcut (Nu. 392, 380, 686); Sultan 'Abdü'l-Hamîd'e yazılan tebrik, M. Cemal Kuntay tarafından ve bizim neşrettiğimiz nüshadan faydalanılarak basılmıştır (*Namık Kemal*, c. II., Kısım - II., s. 54); herhâlde, Kemal'in Midilli'den Rodos'a hareketinden önce, 1884 Ekimi'nde yazılmış olabilir.

690. Menemenli Rif'at Bey'e

27. IX. 1884

Üç mektubunu da aldım. Horasancı mes'elesinin ehemmiyeti bile yok. Huzûr için iktizâ eden 'arîzayı gönderiyorum. Buraca şâyân-ı iş'âr birşey yoktur. Senin mes'elen için, Peştemalcı'ya murâca'at iyi olmaz. O, hâricî ilel ile uğraşmıyor; öyle şeylere Molik (مولیك) bakıyor; binâenaleyh Molik'e murâca'at münâsib olup olmayacağını

[2] "Midilli Mutasarrıflığı Rodos Mutasarrıfı sâbık atûfetlu Âgâh Efendi Hazretleri'ne; Rodos Mutasarrıflığı Midilli Mutasarrıfı sâbık atûfetlu Kemal Beyefendi Hazretleri'ne" (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5818, 26 Zi'lhicce, 1301/5 Teşrinievvel, 1300/17 Ekim, 1884).

"Midilli'den matbaamıza mahsus telgraf —Vâli-i vilâyet Hakkı Paşa Hazretleri bu gün Midilli'den merkez-i vilâyete avdet, Kemal Beyefendi dahi Rodos'a azimet buyurdular— 8 Teşrinievvel, 1300" (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5822, 9 Teşrinievvel, 1300/1 Muharrem, 1302/21 Ekim, 1884). Ayni telgraf, *Midilli'den Dün Gelen Telgraf* başlığı ile *Tarîk* gazetesinde de neşredilmiştir (Nu. 207, 9 Teşrinievvel, 1300/1 Muharrem, 1302 / 21 Ekim 1884).

bir kerre Sâib ile konuş. Kendisine ufacık birşey yazdım; olmazsa Mahmud ile haberleşmek kolaydır.

Önümüzdeki hafta hem geleceğim diyorsun, hem Maârif Nâzırı'na verilmek üzre benden mektup istiyorsun. Mektubu ne vakit vereceksin, kendin ne vakit geleceksin? Böyle mütenâkız şeyler niçin yazar durursun? Geleceksen gel, burada konuşalım; öyle teşebbüs edelim. Gelmeyecek isen haber ver, mektubu âna göre yazayım. Şimdi senin nâmına mektup yazsam, eline Pazarertesi günü vâsıl olacak. Salı bayram, Çarşanba kezâlik; Perşenbe kezâlik.. Sen mektubu veremeyeceksin, birine bırakacaksın; karma-karışık birşey olacak; öyle değil mi?

Canım, Allāh'ı seversen Ahmed Bey ne oldu? Elinde Ubeydullah'ın parası da var. Şundan bana bir haber verir misin? Şimdilik bu kadar.. Birkaç gündür ziyâdece başım ağrıyor; hekimler de çok yazı yazmağa ruhsat vermiyor.

15 Eylûl, sene 1300

KEMAL

691. SULTAN 'ABDÜ'L-HAMÎD'E

4. X. 1884

Bu def'a dahi devr-i devlet ve ahd-i şân-ü şevket-i cenâb-ı zıllu'llāhîleri'nde sikkîn-i sîmîn-ḫamâyây-i leyâl-i melâli kurbân-i râh-i 'izz-ü iclâl ederek hulûl-i 'îd-i sa'îdi i'lân etmekle za'f-ı hâl ve hüzn-i bâl ile cebîn-i ubûdiyyet vaz'-ı secdegâh-i ibtihâl olunarak hemen Rabbü'l-Kâ'be, meşâ'ir-i dîn-i Ahmedî kā'im ve me'âşir-i âyîn-i sermedî dā'im oldukça harîm-i hilâfet-i cenâb-i zıllu'llāhîleri'ni kıble-gâh-i ümem ve vücûd-i 'âlem-sûd-i hilâfetpenâhîleri'ni revnak-ârây-i imâmet-i 'âlem buyurmak temenniyyâtı merfû'-i bârgâh-i icâbet kılınmış olduğu min-gayr-i haddin îfây-i vazife-i tebrik ve tehniyyete mücâseret kılındığı muhât-i 'ilm-i 'âlem-şumûl-i veliyyü'n-nia'mâneleri buyuruldukta ol bâbda ve herhâlde emr-ü fermân ve lutf-u ihsân..

15 Zi'lhicce, 1301-22 Eylûl, 1300[3]

[3] Ahmed Muhtar Paşa'nın *Takvîmü's-Sinîn*'ine göre 15 Zilhicce, 1301'in Mâlî

692. Âgâh Efendi'ye

19. X. 1884

Mukaddim-i 'arîza Ârif Efendi bendeleri, ashâb-i istikâmet ve vukuftan bir bendeleridir; o cihetle bâzı yâdigârlar ezilmesini isterler. Ma'delet-i celîleleri ise, elbette böyle bir hâle kā'il olmaz. Kendisinin istihdâmı zât-ı seniyyelerince mûcib-i memnûniyyet olacağını kaviyyen ümid ederim. Bâkî fermân efendimizindir.

7 Teşrinievvel, sene 1300

N. Kemal

DCXCIII.

Kemal'in, Nâcî'ye 1884 yılının Ocak ayında gönderdiğini tahmin ettiğimiz mektubu hakkında bilgi verirken, *Tercemân-ı Hakikat*'te Hitâm-ı 'Acemî mahlasıyle neşredilen bir şiirini nakletmiştik. Aşağıdaki mektubundan bu bir gazel ile iktifâ etmediğini, gönderdiği bir başka gazelin *Tercemân-ı Hakikat*'in nazirelere ayırdığı sütunlarında muhâtabının tenkidleri ile birlikte neşrini kayd ve recâ ediyor. Ayrıca Hitâm-ı 'Acemî mahlası dolayısıyle, ikinci kelimeye iki ma'nâ vererek bununla ne bir gazel ile iktifâ edecek kadar acemî olduğunu, ne de Acemâne yazdığının anlaşılması lâzım geliğini izâh etmektedir.

Şâirimizin, Rif'at Bey'e gönderdiği mektuplarındaki, "Hitâm-ı 'Acemî'yi herkes tanımazmış, neme lâzım? Varsınlar, arasınlar dursunlar... Köfte-ḫor, biraz daha himmet etse Âşık Garîb'e yaklaşacak! Gazelinin ayağı baş yerinde, beytini değiştiriyorum"; "Hitam-ı 'Acemî'nin iki gazelini neşretmeğe gazete cesâret edemedi ise, ne vazifem?" cümleleri, bu gazeteye gönderdiği bir gazelinin sondan iki beytinde yer değiştirdiğini, bunun gazete tarafından henüz neşredilmediğini anlatmaktadır. 24 Şubat, 1884 tarihli mektubundaki, "Feride'de şiirim var ammâ, vermeyecek imiş; Mes'ûd-i Harâbâtî'ye naziredir" cümlesinden ise hangi gazelini kasdettiği anlaşılmıyor. Kemal'in, bu mahlasının Recâ'îzâde Ekrem

---

karşılığı 24 Eylûl, 1300 Pazartesi, 22 Eylûl, 1300'ün Hicrî karşılığı ise 13 Zi'lhicce, 1301, Cumaertesi'dir. Bu sebeple mektuptaki Hicrî ve Mâlî tarihlerin biribirini tutmadığı görülüyor. Diğer tarafdan Kemal, Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği 27 Eylûl, 1884 tarihli (Cumaertesi) mektubunda bayramın Salı gününe rastladığından, Cumaertesi günü Midilli'den verilen mektupların Pazartesi İstanbul'a gittiğinden bahsettiğine göre, aşağıdaki mektuptaki tarihlerden Malî tarihin doğru olduğunu, dolayısıyle bu mektubun 22 Eylûl, 1300 / 13 Zilhicce, 1301 (4 Ekim, 1884, Cumaertesi)'de yazıldığını tahmin ediyoruz.

tarafından bilindiğini ise, Rif'at Bey'e yazdığı 5.IV.1884 tarihli mektubundaki, "Bizim Ekrem de bâzı yerlerde muktezây-i hâl bilmez. Hitâm, eğer Nâcî'yi o kadar mübâlegalar ile tavkîr etmese 'Acemîlik'i nerede kalırdı?" ifâdesinden öğreniyoruz [1]. Belki, Hitâm-ı 'Acemî mahlasının Kemal'e âidliği duyulduğundan, Nâcî, onun bu takma-adla neşrini istediği bir ikinci gazelini *Tercemân-ı Hakikat*'te basmamıştır. Bu hâdiselerden epeyi sonra, Kemal'in, Ed-Dâ'î Kemal mahlası ile, Nâcî'ye nazire, son beyti bir evvelki beyitle yer değiştirmiş olan aşağıdaki gazeline *Tercemân-ı Hakikat* sütunlarında rastlarız:

Kurre'tü'l-'aynim ne gözlerdir bu 'âlî gözlerin
Lâl⌣eder her lâhza erbâb-ı makâlî gözlerin

Şevk ilê meczûbunâ ettikçe tevcîh-i nigâh
Sîneden teb'îd⌣eder jeng-i melâlî gözlerin

Gözlerin süzdükçe sen ey verd-i gülzâr-ı hayâl
Feyze garkeyler perestâr-ı hayâlî gözlerin

Nûr-i dîdem el-amân etmez misin atf-i nigâh
Göz göz⌣ettî sîne-i zâr-ı Kemâl'î gözlerin

Gözlerin hakkındakî eş'ârımî seyrelesin
Görmek⌣istersê eğer sihr-i helâli gözlerin

Nâcî bu gazeli neşrederken, "Ed-Dâ'î sıfatına nazaren ulemây-i kiramdan olduğu zannedilen Kemal'e 'arz-i takdîr-i mahsus eyleriz" mütâleasını ilâve etmiştir [2].

Kemal'in, Muallim Nâcî'ye gönderdiği aşağıdaki mektubu tarihsizdir; *Tercemân-ı Hakikat*'e 1884'de gazeller gönderdiğini gözönüne alarak, bunun 1884'de yazıldığını kabûl edebiliriz. Mektubun, bir başkasının el yazısından istinsah olunan nüshası Es'ad Çinar'dadır (*Defter*, nu. 87).

693. Muallim Nâcî'ye

1884

Edeben *Tercemân-ı Hakikat* ve ter-zebân-i belâgat olan Hâce-i Nâcî Efendi Hazretleri'ne,

Muhât-ı ilm-i âlem-ârâdır ki, isim ile müsemmâ mutlakâ yekdiğerine tevâfuk etmez. Binâberîn nâmım *Hitâm* ve şanım *Acemî* olduğu

[1] Mektup, nu. 648, 660 ve *önsöz*'ünde bilgi verilmiştir (S. 389, 404 v.d.).

[2] *Tercemân-i Hakîkat*, nu. 1894, 9 Ekim, 1884. 'Alî Kemal bu gazelin Nâcî'ye nazîre olduğunu kaydederek, Kemal'in adı geçen beytini de nakletmiştir (*Ömrüm, Peydm*, ilâve 6; 2 Kânûnısânî, 1329). Bu gazele 'Alî Kemal'in nazîresi için bk., *Tercemân-ı Hakîkat*, nu. 2110, 8 Temmuz 1885.

için bir gazel ile iktifâ ve tanzîm-i makâlde cidden A'câm'e, veyâ 'Acemîler'e iktidâ eylediğim tehakkuk etmez; nitekim bu şeb, sâika-i edeb, hâtırdan bir gazel daha zuhûruna sebeb oldu. Musanna' imiş, mürassa' imiş, leff-ü neşr kuvveti ile muvakka' imiş; cüz'î nukattan, küllî galâttan berî olduğu cihetle, zerreden te'âlî eden hurşîd gibi müşa'şa' imiş. Ba'zı bedâyi'-i hayâlâtı nazar-i bî-nazarâne göre harem-nişînân-i İran kadar müberka' imiş.. Ammâ iki son beyti sanâyi'-i lafziyyeye mugâyir zannolunur imiş de, ânın için mürekka' imiş. Bir rivâyete göre dahi şiirde kavâ'id-i fesâhat ve belâgatin tegayyürü, nüfûs-i sellmeye göre, te'sirce yek-âheng olan kelimâttan evekka' imiş. Bu gazelin tertîb-i kavâfî ve evzân emrince, zemînî dahi evessa' imiş..

Arzettiğim cihât-ı müteaddideden dolayı bu eser-i diğerin dahi tenkîdât ve ifâze-i tahkikat-ı muallimânelerı ile, *Tercemân-ı Hakikat*'in meydân-ı irfân ve edeb olan sahâyif-i nazire-h'âhânesine derci münâsib görüldüğü sûrette, nefsimi mes'ud addeylerim. Bâkî..

Nâcî necât bulsun,
Dâ'im hayât bulsun
Bâkî denir o nâma
Tâ erse dê hitâma

DCXCIV.

Noksan ve kime yazdığı bilinemeyen aşağıdaki mektubunda, kendi adı da karıştırılan edebî münâkaşalara niçin iştirâk etmediğinin sebebini anlatan Kemal, bu sırada İstanbul'a giden ve kendisinin bir 'arîzasını da takdim eden Tevfik Bey'in himâyesini reca ediyor.

Kemal, Sadr-i A'zam Said Paşa'ya 1884 Ağustos'unda yolladığı mektubunda da Tevfik Bey'in İzmir'e nakli için recâda bulunmuştu [1]; bahsi geçen münâkaşalar da 1884 yılına rastladığından, 1 ve 2'nci sayfaları eksik olan mektubun bu yılda kaleme alındığını tahmin mümkün ise de, *Cezmî*'den söz ettiği, mânâca açık olmayan cümlesi bu fikri zayıflatmaktadır. Gerçek olan, Midilli'de yazılmış bulunduğudur; bu yüzden, bu cildin sonunda, târihini kesinlikle tesbit edemediğimiz mektuplar arasında yer veriyoruz. Mektubun aslı Kemal'in el yazısıyle, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 670).

[1] Bu eserimizde mevcut 689 numaralı mektup ve mukaddimesine bakınız (S. 452 v.d.).

694.

Bu hâlde kazâ Mal-müdürleri'ne yapamayacakları bir vazife tahmin (tahmil) olunmuş oluyor; hâlbuki merkezde yine şimdi tutulan defterler yapılmadıkça, hiçbir iş için doğruca bir hisap bulmağa imkân görünemiyor; binâen 'aleyh zann-i âcizâneme göre me'murların şimdiki derece-i ma'îşet ve liyâkatiyle berâber, kazâ Mal-me'murları'na ihâle olunan vazife *déplacé* (دپلاسه) 'dir.

Edebiyata gelince, re'y-i sâmîlerinden herkesin istifâdeye ihtiyâcı müsellemdir. Ânın için mübâhasât-ı vâkı'a hakkında re'y-i hakāyık -âşinâyânelerini istîzâh etmiştim. Edebiyât-i cedîde tarafdârları eski takımın bu kadar şiddetle şikâyetini da'vet edecek bir harekette bulunmadılar. Ne yapılsın, bir meyyitin artık kokmağa başladığı anlaşılınca defni istenilmesin de, yine mi hayatı arzu olunsun!

Bizim bî-çâreler evvelleri pek mu'tedil bir lisan kullanmışlar idi. Karşı taraf edebiyatta olan ma'rifetlerini edebsizlikle isbât etmek istediler. Hâsılı münâsebetsiz bir rezâlet oldu. Böyle sırf dâire-i hürriyet ve terbiyyette kalacak bir mes'eleyi bir taraftan si'âyet-i 'aleniyyeye, bir taraftan isâ'et-i lisâna vâsıta ettiler.

Bendelerinin bahse karışmadığıma sebeb hükûmetten değil, ahbab tarafından memnû'iyyet üzerinedir. Pek de meşgûlüm. Uzun-uzadı edebiyyat ile uğraşmağa vakit bulamıyorum. Elimde bir hayli şey var; kâffesi nâkıs.. Hitam buldukça takdim ederim. *Cezmî*'nin hiç olmazsa birinci cildi şu birkaç gün zarfında itmâm edilmek me'mûlündeyim.

'Abdu'r-Rahmân Efendi'nin eserini Şinâsî merhumdan işitmiştim. İnşâ'allāh çıktığı vakit görür ve aklımın erdiği kadar mütâlea da beyân ederim.

'Arîzamı takdîm eden Tevfik Bey bendeleri ahlâk ve irfanda sahîhan pek güzel yetişmiş bir me'murdur; husûsiyle umûr-i adlîyede şâyân-i takdir edecek bir liyâkat-i mümtâzeye mâliktir; Vâkı'a bendeniz için buradan ayrılması mahkemelerin emsâline nisbet hâsıl ettiği intizâma ve husûsiyle ileride ümmid olunan terakkîye mâni' olacağından, hiç arzu olunamayacak hâllerden ise de, hod-perestlik

mizâc-i âcizâneme tevâfuk edemeyeceği için, tefeyyüzüne mânî' değil, bi'l-'akis hâmî olmak isterim. Evlâdım gibi sevdiğim bir sâhib-i gayrettir. Mertebesinin terfî'i için ba'zı makāmât-ı 'âliyeye mürâca'at etmiştim. Vaḫan Efendi Hazretleri'ne[2] hüsn-i şahâdet ve vesâtet-i bendegânemin teblîgine lutfen vesâṭet buyurulur ise, nihâyet derecelerde minnetdâr olacağımı arzederim.

Rif'at bi'z-zarûre bu hafta gelemedi. Alınan haberlere göre imtihan da o kadar müsta'cel değil imiş. İmtihan zamanı gelsin, sür'at-i mümkine ile gönderirim. Bâkî yine her hâlde

DCXCV.

Kemal aşağıdaki tezkiresini herhâlde ev halkına hitâben yazmıştır. *Yolcu* ile, Feride Hanım'ın yakında dünyâya gelecek çocuğunu kasdetse gerektir. Hitab ettiği kimselere, kendisi de dâhil evde üç hasta bulunduğundan derhâl eve dönmelerini bildiriyor.

Feride Hanım, 7 Haziran, 1884'de Midilli'ye gelmiş bulunuyordu. Mektubun bu tarihten az sonra, 1884'de yazıldığını kabul ediyoruz. Tezkirenin kendi el yazısı ile olan metni, T. T. Kurumu'ndadır (Nu. 84).

695.

1884

Evde bir yolcu, üç hasta var; hastalardan biri de benim. Güzel eğlence gecesi buldunuz. Husûsiyle beni dişimden dolayı hemen gebe-recek bir hâlde bırakıp da gitmek daha süslü idi. Tezkiremin vusûlünde derhâl oradan def'olunmak lâzım gelir. Ciddiyyetimi bilirsiniz-yâ... Silâh omuza, zabtiyye geliyor!

KEMAL

[2] Vahan Efendi, kalemden yetişip Mahkeme-i Ticâret'e a'zâ, sonra üçüncü, ikinci ve birinci Meclis Reisi, Ticâret Muâvini olup, 1285'de Mahkeme-i Temyîz a'zâsı, bir-iki, sene sonra Adlîye Müsteşarlığı vazifesinde bulunmuş, 1306'da vefat etmiştir (Süreyya Bey, *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s. 878).

DCXCVI. — DCCII.

Kemal'in aşağıdaki mektuplarından yedisi de tarihsiz olmakla berâber, üzerinde durduğu şeyler Midilli'den gönderildiğini anlatıyor; bu sebeple Midilli mektuplarının sonunda yer veriyoruz.

Feride Hanım'a hitabeden mektuplarından ilkinde bahsi geçen Mestan, Kemal'in Midilli'de yazdığı mektuplarında bir kediden söz açtığı zaman hemen hatırladığı beyaz kedinin adıdır.

İkinci ve üçüncü mektuplar, Kemal'in Midilli'den yazdığı mektuplarında sık-sık bahsettiği küçük Fıtnat'ın telâffuzunu taklidle *Nivat Bey* ve *Çiçik Ala* hitâbıyle başlıyor. Mektubunu, vergi tahsili münâsebetiyle Midilli mülhakātında seyahatte, kızı ile damadının Midilli'de bulunduğu sırada yazdığı anlaşılıyor.

Dördüncü mektubunu Kemal, yine, teftiş maksadı ile mülhakātta, Feride Hanım'ın Midilli'de bulunduğu sırada yazmıştır; kızına, bilhassa seyahat intibâ'larından, evlerindeki cins horoz için bir tavuk bulduğundan bahsediyor.

Beşinci mektup, Kemal'in herhâlde Midilli'ye nefyinden az sonra yazılmıştır. Rif'at Bey'e, Hüsnü Kaptan[1] eliyle bir mektup göndermiştir. Kemal, Hüsnü Kaptan'ın insâniyyetini, güvenilir bir kimse olduğunu kaydederek, haberleşmelerine aracı olabileceği için, dâmadına, başka bildiklerle de onu tanıştırmasını tavsiye ediyor.

Altıncı mektubun yine Midilli'den gönderildiği, muhteviyâtından açıkca anlaşılmaktadır. Sonuncu, herhâlde Midilli'de bulunan küçük Fıtna'tın söyleyişini taklidle yazılmıştır; Kemal'in şakacı mizâcını aydınlattığından kayde değer.

Bahsettiğimiz bu mektupların yedisi de Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in kendi el yazısı iledir (Nu. 552, 213, 213, 443, 161, 579, 278).

696. Feride Hanım'a

Feride'ciğim,

İnşâ'allāh âfiyettesin. Yine bu hafta niçin mektup göndermedin? Dâimâ kâğıt isterim. Adam, bizim o pamuk gibi Mestân Bey sağ imiş.. Fâik Efendi'den işittim de memnun oldum; sen âdetâ hanımefendi olmuşsun. Evin işine karışırmışsın; kitap okurmuşsun; yazı yazarmışsın. Hele bak şu hasbaya, şu yaramaza!.. Ben seni iki karış iken bilirim; Allāh'a emânet, ne vakit büyüdün? Ne vakit adam oldun?

Kemal

[1] M. Cemal Kuntay, bu zâtın, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti maiyyet vapuru kaptanı ve 1908'den sonra Bahrîye Nâzırlığı'na getirilen Ferık Hüsnü Paşa olduğunu kaydediyor. Kemal ile dostları arasında muhâbereye vâsıta olduğu suçu ile, 1881 Mart'ında, Menemenli Rif'at Bey ile birlikte Hüsnü Kaptan da tevkîf edilerek Beşiktaş Karakolu'na götürülüp sorguya çekilmiştir (*Namık Kemal*, c. II., Kısım-II., s. 470 v.d.).

697. Menemenli Rif'at Bey'e

Nivat Bey,

Biz, gālibâ Pazar'dan evvel hareket edemeyeceğiz; eğer o vakte kadar hava da bozulur ise, seyreyle safâyı.. İşler, bizi buraya yoracak kadar mühim diğil imiş. Bizim Es'ad bakıyor, bakıyor da, "Kapasan saplığı (قاپاساك صاپلغی), efeden başlayasan, rast gelene sataşasan" diyor. Hakkı da var. Canına yandığım, başımıza bir belâ da tahsildârlık.. Öteden beriden para topluyoruz. Eğer gelmez ise, yâ buradan kalkmamalı, yâhud Muhâsebeci Efendi'nin elinden kaçmalı!

698. Feride Hanım'a

Çiçik Ala'cığım,

Annenime mahsus mahsus selâm ederim. Dün akşam rü'yamda keyifsiz gördüm. Bu gün âdeta meraktan sersem(im); bana âfiyetinden haber ver. İnşâ'allāh sen de âfiyyettesin.

Senin sakallı horoşa bir gelin hanım buldum; Binbaşı'nın harem-i muhteremleri kadar siyah, kocası gibi sakallı. Bunun fazla olarak bir de çakşırı, yâhud Ermenice caşḫoru var. Geldiği gibi zannederim ki horos ötmeği bırakır; ânın yerine *Kara biberim, nasıl edelim* şarkısını söylemeğe başlar[2].

699. Feride Hanım'a

İki Gözüm Feride'ciğim,

Biz, Midilli'den safây-i hâtırla çıktık; akşamı Kalonya'ya yetişemeyeceğimizi anladık, Yere - körfezi'ne sokulduk. Ertesi gün aldı bir azametli keşişleme ile, bir ala gözlü kar.. O gün çâresiz Yere'de kaldık. Dün Kalonya'ya gelebildik. Hırsız istintakına başladık; zannederim ki, onbeş-yirmi kişinin canı yanacak.. Tahminime göre

[2] Bu ve bir önceki mektup aynı kâğıda yazılmıştır.

Midilli'ye Perşenbe günü ancak gelebileceğim. İstanbul'dan gelen mektuplardan Melik'in mektubunu gönderdim; havâdis ândan ibâret. Bir de bizim Tevfik Bey, Cenâb'a mini mini bir kardeş peydâ etmiş; adını da Kemal koymuş.. Hâ beybabamızın mektubunu da gönderdim; o da Melik'in havâdisini te'yîd ediyor. Biz şimdi, (اواتك؟[3]) dediği gibi *tedi* olduk; dâimâ av eti ile, balık yiyoruz; gâyet nefîs portakallarımız da var; bakalım dönüşte sizin kısmete ne çıkacak!.. Neş'et'in mektupları da var; o da melfûftur. Vâlidene selâm ederim.

KEMAL

700. MENEMENLİ RİF'AT BEY'E

Beğimiz,

Mektubumu getiren Hüsnü Kaptan, zekâ ve ma'rifetle sahîhan kesb-i imtiyâz eden ashâb-ı hamiyyettendir. Bahriyye'den de adam yetiştiğine, kendisi ile görüştükten sonra inandım. Ülfet et, sâir bildikler ile görüştür; memnun olursunuz.

KEMAL

701. FERİDE HANIM'A

Hanım Kız,

Mektubun geldi. Yine miniminicik. Bu âdeti de yeni çıkardın; ben de mektubumu ufacık yazarım. Sabaha kadar, ammâ, gerçekten sabah ağarıncaya kadar oturuyorum. Bu gün uykudan onda kalktım. Ekrem sana dargın; mektubuna cevap yazmamışsın. O da kâğıt yazmayacak! Yalnız ellerini öpüyor. Nâşid'in gözlerini öperim.

KEMAL

[3] Bir kelime (avatñ) okunamadı; Rif'at'in demek istemiş olabilir.

702. Feride Hanım'a

Annası, geliym, geliym, geliym; annası, geliym. İşte buraya geldi. Şimdi sana geldi. Ben ciciyim; hiçbir şeyim de gok.. İster [4] (هدادس؟) gelir, ister gelmez.

[4] Bu kelime (hdads) okunamadı; havâdis yerine kullanılmış olabilir.

DCCIII.

Kemal aşağıdaki mektubunu, yakın dostlarından birinin oğlu ve kendisinin de evlâdı saydığı Hüsâmeddin'in, Mülkîye'de hoca bulunduğu sırada, oraya yatılı olarak kabûlüne aracılığını istemek maksadı ile Recâ'izâde Ekrem Bey'e yollamıştır.

Recâ'izâde Ekrem Bey'in Mülkîye'deki hocalığı 21 Eylûl, 1295 (3 Ekim, 1879)'de başlar[1] ve Kemal'in Midilli'de bulunduğu zamana rastlar. 'Alî Kemal, *Ömrüm* başlığı ile neşrettiği hâtıralarında Mülkîye Mektebi'ndeki hayatından bahsederken, yakından tanıdığı Hüsâmeddin hakkında da bilgi veriyor: "Aramızda bi'l-farz Midilli'den bir Hüsâmeddin vardı; zekî bir çocuktu. O zaman Midilli Mutasarrıflığı'nda bulunan Namık Kemal'i bir münâsebet-i husûsiye ile yakından tanıyordu ve tanıdığı gibi bize anlatıyordu. Âsârını ezber edercesine okuduğumuz, sevdiğimiz bu edîb-i a'zamın husûsî ahvâline vâkıf olmak hoşumuza giderdi; fakat hakikatte bu hâller öyle hoş da değildi. Ne olursa olsun, öyle bir sâhib-dehâya yakışmazdı. Meselâ Kemal Bey ciddî bir sûrette vezâif-i hukûmetle meşgûl olmak şöyle dursun, çok vakitler odasından bile dışarı çıkmaz imiş; fakat muttasıl içer durur, yazılarını da öyle mest iken yazarmış" cümlelerinde adı geçen şahsın, Kemal'in Mülkîye Mektebi'ne yatılı kabûlü için Recâîzâde Ekrem'in tavsiyesini recâ ettiği Hüsâmeddin olması çok muhtemeldir[2]. Bu delillere dayanarak, Kemal'in el yazısından istinsah edilen, Es'ad Çinar'daki mektubun (*Defter*, nu. 81), Midilli'den gönderildiğini tahmin ediyoruz.

Ali Kemal, Hüsâmeddin'in hayatını aydınlatan bilgi de vermiştir: "Midilli eşrâfından bir zatın oğlu, o zamanlar Namık Kemal Bey'in kâtib-i husûsîliğini ifâ eden Bahâ Bey'in birâderi idi. Sonra tafsilatiyle hikâye edeceğim; bi'l-âhire mahbes ve menfâ arkadaşlarımdan biri oldu. Ahlâkan da, irfânen de meziyyet sâhibi idi ve bu cevhere mebnî, menkûbiyyet lekesine rağmen me'mûriyyetinde feyz buldu. Devr-i sâbık'ta mutasarrıflığa irtikâ etmişti; lâkin devr-i lâhık'ta vâli olmuş idi. Ma'al-esef iki sene evvel Yanya Vâliliği'nde nâ-behengâm vefât eyledi" [*Ömrüm, Peyâm*, Edebî İlâve-9,13 Kânûnisânî, 1329/26 Ocak, 1914; Edebî İlâve, nu. 5 (48), 11 Eylûl, 1335/1919].

[1] Abdurrahman Şeref, *Recâ'izâde Ekrem Bey Merhûmun Mülkîye Mektebi Muallimliği, Talebe Defteri*, nu. 19, 30 Kânûnisânî, 1329/12 Şubat, 1914.

[2] Osman Ergin, *Türkîye'de Maârif Tarihi*, c. II., İst., Osman Bey Matbaası, 1940, s. 504.

703. Recâ'îzâde Mahmud Ekrem'e

Kardeşim Ekrem'im Efendim,

Sana, Mekteb-i Mülkîye'nin leylî dâiresine dâhil olmak için bir çocuk gönderiyorum ki, şu mektubu getiren Hüsâmeddin Bey'dir[3]. Bu çocuğun pederi, birâderim mesâbesindedir. Kendi de, oğlum hükmünde olacağını ta'rif iktizâ etmez; zekâsı ile, ıkdâmı ile, seni memnun eder sanırım. Terbiyesi, idâresi de bütün bütün re'yine muhavveldir. İnşâ'allâh dersin başladığı vakit taşra halkının İstanbul'un şık beylerinden zekî olduğuna, bir delîl-i müşahhas daha görürsün.. İhtimâl ki tahsili, İstanbul rüşdîyelerinden çıkan beylerden daha nâkıstır; bilirsin ki, böyle nekāyıs, kemâl-i istikbâl için edilebilecek ümidlere mâni' değildir. Terceme Odası'na çerağ olduğum zaman, gerek tesvîd, gerek tebyîz cihetiyle, en fenâ yazı yazan ben idim.. Bâkî gözlerini öperim, kardeşim Ekrem'ım..

DCCIV.

Paris'deki Elsine-i Şarkîye Mektebi'nin bir Arabî hocasına ihtiyâcı vardır. Memleketimizin isti'dadlı gençlerinden Ubeydullâh Efendi, Paris'e de gitmiş, mâlî vaz'iyyeti elverişli olmadığı hâlde, burada bir süre kalmıştır. Bir ara Mısır, Hicaz ve Sûrîye taraflarında bulunmuş, vaktini boş geçirmediğinden Arabça'yı mükemmel sûrette öğrenmiştir. Elsine-i Sarkîye Mektebi'nde açık bulunan Arabî hocalığına tâlib olmakla berâber, buraya alınabilmenin Sefâret-i Seniyye'nin tavsiyesine muh-

[3] Namık Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasında, Rif'at Bey'e hitâbeden Bahâ imzâlı uzun bir mektup vardır (Nu. 727). Bahâ Bey bu mektubunda, birâderi hakkındaki ihtâra teşekkürle tezarru'-nâme takdimine lüzum kalmadığından, bu çocuklar Mabeyn-i Hümâyun'a çağırıldığı zaman Başkâtib tarafından saâdet-i hâllerine âit mürâca'atlerinin tervîci bildirildiğinden bahsederek, "Bizim Husâmeddin, Şehr-i Şam'a muvâsalatının ikinci ayında müşârû'nileyhe mürâca'at eder; aradan çok zaman geçmez, 'Mekteb-i Mülkîye me'zunlarından Husâmeddin Efendi'nin 1000 kuruş maaşla maiyyet-i devletinizde istihdâmı irâde-i seniyye iktizây-i 'âlîsindenbir' yolunda Dâhilîye Nezâret-i Celîlesi'nden Sûrîye Vâlisi'ne bir telgraf gelir" diyor; buna cümlesinin sevindiğini bildiriyor. Bu kayde dayanarak, mektupta adı geçen Husâmeddin'in, Mekteb-i Mülkîye'ye girebilmesi için Kemal'in R. Ekrem'e tavsiye ettiği şahıs ve Midilli Meclis-i İdâresi İkinci Kâtibi, Kemal'in yazılarını dikte ettiği Bahâ Bey'in kardeşi olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

taç olduğunu Kemal'e haber vermiştir. Aşağıdaki mektupta Kemal bu münâsebetle, Elsine-i Şarkîye Mektebi Arabî hocalığına Ubeydullah Efendi'nin tavsiyyesini reca ediyor; ifâdesinden mektubu, tavsiye olunan şahsa Ubeydullah Efendi'nin götüreceği anlaşılmaktadır.

Tarihsiz olan mektubun, muhâtabı da mechuldur. Kemal'in Ubeydullah Efendi ile alâkasına, Midilli'den yazdığı mektuplarında tanık oluyoruz. Feride Hanım'a yolladığı 12. IV. 1884 tarihli mektubunda, "Ubeydullah'ın tavsiyesini gönderdik" diyen Kemal'in, aşağıdaki mektubu kasdettiği muhtemeldir. Bu delillere dayanarak, muhâtabı olan şahsa Ubeydullah Efendi tarafından verilecek olan mektubun Midilli'den gönderildiğini tahmin ediyoruz.

Mektubun, Kemal'in kendi el yazısı ile olan müsveddesinden istinsâh olunan nüshası Es'ad Çinar'da (*Defter*, nu. 26) mevcuttur; müsâadeleri ile bu nüshadan faydalanarak neşrediyoruz.

704.

Devletlu Efendimiz Hazretleri,

'Ubûdiyyet-i kadîme-i âcizânemin ba'zı vesâil ile izhârında pek çok kusûrum vukū' buldu ise de, sevk-ı takdîr ile ötedenberi bir mevki'-i müşkilden kurtulur kurtulmaz bir diğerine düşe-gelmekte olduğumdan, ahvâl-i hakîrânem, o türlü merâsimin ifâsına müsâid değil idi; binâen'aleyh, nazar-ı hakîm-i âsafânelerine elbette ma'zur görülürüm.

'Arîza-i çâkerânemi takdîm eden Ubeydullah Efendi, ezkiyây-i vatandan ve husûsiyle maârif âşıklarından mukdim ve muktedir bir zât olarak, o şevk ve arzu ile buralarda başladığı tahsili, Avrupa'da ikmâl için kuvve-i mâliyyesi lüzûmu kadar ikâmete müsâid olmadığı hâlde, Paris'e kadar gitmiş idi. Şimdi Elsine-i Şarkîye Mektebi'nde bir Arabî muallimine ihtiyaç var ise de, kendisini o hizmete kabûl ettirmek, Sefâret-i Seniyye'nin tavsiyesine mütevakkıf olduğunu haber veriyor[1].

Ubeydullah Efendi Arabî'de mükemmel bir tahsil gördükten başka, bir hayli zaman Mısır ve Hicaz ve Sûrîye taraflarında bulunmuş ve ömrünün bir saatini izâ'e etmemiş olduğundan, güzel bir

[1] Jön Türkler'den olan Ubeydullāh Efendi, İstanbul'un işgâli sırasında Bekir Ağa Bölüğü'nde tevkif olunmuş, 27 Şa'ban, 1337 (28 Mayıs, 1919)'de Malta'ya sürülmüştür (İ. E. M. Kemal İnal, *Osmanlı Devri'nde Son Sadr-i A'zamlar*, s. 2042).

Arabî hocasıdır. Farsî'de, Türkçe'de, kudret-i kâmilesi vardır. Ma'rifeti sinnine, bizim memlekette terbiye görüşüne nisbet kabûl etmeyecek derecelerde 'alîdir. Elsine-i selâsenin edebiyatında da, vukûf-ı tam ashâbından olarak, bu meziyyet ise, Şark hocalarının hemen hiçbirinde mevcut değildir. Evsâf-ı meşrûhaya nazaran mûmâileyh Şark Mektebi'ne tavsiye buyurulur ise, bura lisanlarını, Avrupa'da bihakkin ta'lîme muktedir bir vatandaş meydana çıkarılmış ve bu sûretle millete bir hizmet ibrâz buyurulmuş olacağı gibi, o derece tahsil meraklısı bir sâhib-i himmetin de, müste'id olduğu derece-i fazl-ü kemâle vüsûlüne muâvenet ve millete bu cihetle de bir hizmet edilmiş olur. Masrûf olacak inâyet-i asâfâneleri, kendisini bi't-tab' ihyâ edeceği gibi, çâkerlerince dahi nihâyet derecelerde mûcib-i şükrân olacağını arzeylerim. Elsine-i Şarkîye ma'lûmâtına müteallik olan şehâdet-i çâkerâneme emniyyet buyurulacağından emînim.. Ol bâbda

DCCV.

Aşağıdaki mektubun nereden ve kime yazıldığı mechûldür. İçindekilerden, muhâtabının ma'sum denilecek kadar küçük yaştaki bir çocuğunun vefât ettiği, bu teessürle zevcesinin hastalandığı, Gelibolu'ya gittiği anlaşılıyor. Kemal ise bu sırada gurbette bulunduğunu yazıyor. Bu münâsebetle, ta'ziye mektubunda, gurbettekilere bayramın bile mâtem olduğunu düşünerek, mâtemin nekadar iztirab vereceğinin tasavvurunu istemekle berâber, tesellî için bir kelime de bulamamaktadır. Bâzan dünyanın geçiciliğine karşı, küçük bir çocuğun büyüyüp çoluk-çocuk sâhibi olarak, nihâyet herkes gibi yokluğa karışacağını, yaşamasında iztirab çekmekten başka bir faydası olamayacağını düşünüyorsa da, az sonra, insanların hayata bağlılığını hatırlayarak, bu tarz bir düşüncenin karşısındakine tesellî vermekten uzak olduğunu yazıyor. İşte o zaman, bu muztarib babaya etrafındaki yakın insanları düşünerek sihhatine i'tinâyı, aksi hâlde âilesinin teessürünün daha ağır olacağını hatırlatıyor.

Mektubun, "kulunuz", "hânedânınız" gibi ifâdeler gözönüne alınınca, mühim mevki'de bulunan birine gönderildiği anlaşılır. Tarihini tesbite şimdilik imkân bulamadığımız bu ta'ziye maktubunu, neşir tarihine (1882-1883) dayanarak Midilli Mektupları'nın sonuna almış bulunuyoruz.

Mektup metni, Ebüzziya Tevfik tarafından çıkarılan *Cüzdan* mecmuasında neşredilmiştir (Nu. 1, 1298).

705.

Sukût ettiyse kevkeb mihr-i enver ber-karâr olmaz
Yerê düştüyse meyvê şâhsârı pây-dâr olmaz

Bir siyeh rûz-i mihnette mektubunuzu aldım ki baştanbaşa kara haberler ve derd-ü kederle mâlâmâl idi. Biliyorsunuz ya, "غربتزده را عید بود ماتم دیگر" derler[1]. 'Îd olursa böyle, ya mâtem olursa nasıl olmak lâzım gelir? Orasını vicdân-ı 'âlîlerine havâle ederim. Beynimizde olan ülfet, uhuvveti icâbeder; orası ma'lûm-ı âcizânem idi; lâkin uhuvvet, yek-vücutluğu iktizâ ettiğini bilmezdim. Felek, bize bunu da öğretti. Belâdır bu, insan neler öğrenmez. Yemîn ederim ki, teessürden tamâmen hisse-dâr oldum. Yaranıza, birtakım da bendeniz zehir ekmek istemezdim; fakat kendimi zabtedemedim, söylendim durdum; *Bu değildi garazım neyleyim ⌣ eyvâh oldu..*

Şimdi biraz da vazîfe-i tesliyyete gelelim. Bu vazife, hastaya bakmak gibi ağır bir vazifedir; sarf etmeğe gönül kâ'il olmaz, icrâsına can dayanmaz; bununla berâber, aklım erdiği kadar, o yolda ba'zı şeyler yazmak istiyorum. Kulunuz, güzel söz söyleyemem; fakat söylemek isterim. Ânın için, halkın bildiği iknâ'ât-ı resmiyyeden hiçbirini intihâb edemedim. Biraz ta'mîḳ-ı efkâr eyledim; şu hatırıma geldi ki: "Bir ma'sûm-ı ferişte-sîret bu dâr-ı mihnette ne fâ'ide görecekti? O da bir zaman evlâd-ü 'iyâl gâilesine düşecek, böyle belâlar ile ciğer-hûn olacak değil mi idi? Âtîde gelecek yoktur. Mazarratın ber-taraf olması bizce felâket oldu ise, kendince isâbet olmadı mı? Yalnız nefsimizi mi düşünelim?" yolunda idâre-i kelâm etsem, nasıl olur, dedim; lâkin safsatamı pek te'sirsiz buldum. Zîrâ bir nazarda görülür ki, insan kefeni boğazına takıp da, hançer-i helâki ciğerine dayamadıkça, böyle bir kıyâs tertîbinde haklı olamaz.

Ândan sonra her ne cihete tevcîh-i efkâr ettimse, teskîn-i iztirâba medâr olacak yeni birşey bulamadım. Hiç ebnây-i cinsimiz, umûma şâmil olan öyle bir yaranın tertîb-i müdâvâtını bize mi bırakır? Hâl böyle oldukça, ben de çâresiz herkesin bildiği sözleri aradım; içlerinde bir ma'ḳûl lakırdı buldum; o da, geçmişe teessüften ne çıkar mesel-i meşhûrudur. Bunun ma'ḳûl olduğunu siz de inkâr edemezsiniz; ammâ elde değil buyurursanız, ânı kulunuz kabûl etmem.

Bir nice pederinden ayrılmış evlâd, evlâdından ayrılmış peder gördük ki, birgün kanlı yaşa müstagrak iken, bir yıl sonra güler

[1] "*Gurbet-zederâ 'îd buved mâtem-i dîger*": Gurbet acısı içinde olana, bayram bir başka mâtem olur.

oynardı. Mâdem ki bu tehavvül zuhûra geliyor, demek ki kābil-i zuhûr imiş.

Bir hakîm, gönülde olan yara da, vücutte olan yara gibi, mürûr-ı zaman ile iltiyâm bulur demiş; vâkı'a tecrübe de bu hâli isbât eder; lâkin biraz düşünür isek anlarız ki, bu iki iltiyâmın sebebi zâhirde bir ammâ, hakikatte muhtelif.. Vücutteki yara maddîdir. Maddenin inkılâbâtına dâimâ kānûn-ı tabî'at hükmeder; kānûn-ı tabî'ate ise, kimsenin hükmü geçmez. Ammâ gönüldeki yara ki teessürün ünvân-ı mecâzîsidir, umûr-ı zihniyyedendir. Zihni ise insan idâre eder. Bunda zamanın te'siri tecdîd-i mülâhazâttan ibârettir ki, gönül saplandığı yerden o sâyede ayrılabilir. Vâkı'a bu teceddüd hasbe'l-'âde murûr-ı zamanla husûle gelir; fakat mutlakā zamana muhtaç değildir. İnsan istediği gibi o zaman da pek çok yere ta'lîk-ı efkâr edebilir. Bu tealluk çoğaldıkça, gönül hasr-i nazar ettiği noktayı unutmağa başlar. Bendeniz de, âlemin musîbet-dîdelerindenim ... Bunları nefsimde tecrübe ile söylüyorum. Bilmem, mezarları doldurmakta bu kadar aceleden ne çıkar ki, tabî'atte olan isti'dâd-ı fenâ, insanı ifnâ için her vesîleden istifâde ettikten başka, bir hânede böyle bir musîbet zuhûr eder ise, âna bir türlü kanamamış gibi, müteallikātının zevâlini tesrî' için, gönüllere yine teessür nâmında bir kanlı zâlim musallat eder ve ânı merdûdiyyetten hıfz için, gâh merhamet, gâh vazife libâsında gösterir. Muktezây-i dirâyet, tabî'atin böyle desâyisine aldanmamaktır.

Şurasını mülâhaza buyurmalısınız ki, a'zây-i hânedânınız içinde merhamet ve mahabbetinize şâyeste yalnız merhum olan ma'sum değildi. Allāh bağışlasın, diğerleri bütün bütün size bakıyor. Sizin bu günlerde bir parça başınız ağrısa, mütealikāta vereceği keder, derd-i kadîmden bin kat bed-ter olur. Yara üstüne yara açmağa gelmez; zîrâ evvelkisi ikincisinden nekadar büyük olsa, yine ikincisinin acısı, birincisinden müessir olur. Bakın, vâlide-i musîbet-dîdesi hastalanmış; şimdi ânın tabîbi sizsiniz, devâsı tesliyetinizdir. Farzedelim ki ma'sum, irtihâlinden cümlenin bu kadar teessür edeceğini bile idi ve dünyada kalmak elinden gele idi de, yine fenâyı ihtiyâr ede idi, vicdânınızda âna nekadar zulm isnâd ederdiniz? Şimdi siz, Allāh göstermesin, bu teessürden vücutce bir 'ârizaya uğrarsanız, hânedânınıza nasıl te'sir edeceğini biliyorsunuz. Böyle bir belâya sebep olması melhuz teessürün, himmet edince takîlli de müyesserdir.

Bu hâlde gönlünüzü kendi hâline bırakmak, hânenizde bulunan bî-çârelerin mazlûmiyyetine rizâ göstermek değil midir?

Allāh için merhûma faydasız, sizinle akrâbanıza muzir olan şu kederin def'ine çalışınız. Gelibolu'ya azîmetinizden memnun oldum; o da bir teceddüddür. İşte bendeniz, kederiniz için, dilimin döndüğü kadar tesliyet verdim. Şimdi sihhatiniz için ben de sizden beşâret isterim. İstanbul'da bulunsa idim, vaktiyle safânıza müşterek olduğum gibi, şimdi de derdinizden hisse-dâr olurdum.

KEMAL

DCCVI.

Kemal, kime gönderildiği belli olmayan aşağıdaki mektubunu devlet makinesinde mühim yeri olan, hürmet beslediği, lutuflarını gördüğü, kulluk hisleri ile bağlı bulunduğu birine yazmıştır. Lutuflarına karşı, muhâtabını rahatsız edeceği düşüncesi ile teşekkürlerini yazmamış, bu def'a mazhar olduğu afv ve merhamet üzerine Midilli'nin lorundan göndermiştir; kabûlünü recâ ediyor.

Tarihini tesbit mümkün olmadığından Midilli mektuplarının sonunda yer verdiğimiz bu mektubun, Kemal'in kendi el yazısından istinsah edilen nüshası Es'ad Çinar'dadır (*Defter*, nu. 36); müsâadeleri ile neşrediyoruz.

706.

Devletlu, İnâyetlu Efendim Hazretleri,

Taraf-ı sâmî-i inâyet-penâhîlerine fikren ve kalben hâsıl ettiğim ihlâs-ü 'ubûdiyyet ve ihlâsa merhameten mazhar olduğum bin türlü lutf-ü âtıfet muktezâsınca her zaman ihtâr-ı nâm-ı rıkkıyyet akdem-i vezâif, tasdî' korkusu dâimâ bu vecîbenin ifâsına mâni' olageldiğinden, zarûrîu'z-zuhûr olan kusûr-ı kemterânemin, afv-ı cemîl-i terahhumânelerine mazhar olmasını ve Midilli'nin meşhur lorundan biraz şey takdim olunmagla, huzûr-i mün'imânelerine arzolunmağa lâyık değil ise de, bir bende-i sâdıkları tarafından gelmiş olduğu için hüsn-i kabûlüne tenezzül buyurulmasını isti'dâ ve mehâsin-i enzâr-ı me'âlî-âsâr-ı merâhim-perverîlerini istibkāya cür'et eyledim. Ol bâbda..

DCCVII. — DCCVIII.

Kemal'in aşağıdaki iki mektubunun kime yazıldığı bilinmemektedir. İlkinin muhteviyâtından Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde, ya'ni merkezde birine Sâdık Efendi'nin kayırılmamasını, herhâlde, Midilli'den Sakız'a giden Ahmed Bey vâsıtasıyle istenilen inhânın gönderilmesini istemektedir.

Mektuplardan ikincisi bir aşk mektubudur; muhâtabının sitemlerle dolu bir mektubuna cevap olarak yazılmıştır.

Mektupların ilkinde Midilli mahkemelerine âit ta'yinler üzerinde durulması, Kemal'in, bunu, Midilli Mutasarrıflığı esnâsında yazdığını gösterir. Aslı, Türk Tarih Kurumu'nda bulunan bu mektubun (Nu. 737) baştan iki sahifesi başkasının yazısı ile, müsvedde hâlinde, geri kalan kısmı Kemal'in kendi el yazısı ile düzgün ve muntazam yazılmıştır; müsvedde kısmında Kemal'in tashihleri mevcuttur.

Kemal, 1883'de İzmir'e gitmiştir [1]. Mektubun dördüncü fıkrasından Kemal'in, muhâtabına İzmir'den bir mektup yazdığı, buna aldığı cevâba karşılık aşağıdaki mektubunu gönderdiği anlaşılıyor. Bu sebeple ikinci mektubun, İzmir'den döndükten sonra, Midilli'den gönderildiğini sanıyoruz. Kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 11).

707.

Mevlânâ'l-Muhterem,

Biz gāliba sizinle uyuşamayacağız. Gitmek a'lâ, vapuru almak yine a'lâ; fakat bizi burada her vakit ve husûsiyle akşamüstü *Sefer sen‿eyledin‿ammā benî garîb ettin* sırrına mazhar etmek iyi birşey değil! Siz belki,

سَافِرْ تَجِدْ عِوَضاً عَمَّنْ تُفَارِقُهُ
وَالنَّصْبُ فَانَّ لَذِيذَ الْعَيْشِ فِي النَّصْبِ

[1] Hâlid Ziya Uşaklıgil Kemal'in İzmir'de bulunduğu sırada onu nasıl gördüğünü, "Ben henüz çocukken birgün sokakta bir landonun içinde bir baş gördüm. Baş diyorum; çünki onun yalnız başını gördüm. Bir baş ki güneş gibi idi: Namık Kemal" cümleleri ile canlandırır (*Kırk yıl*, c. III., İst., 1936, s. 7). Ayrıca bk., Hâlid Ziya, *Kemal ve Oğlu, Musavver Muhit*, nu. 5, 20 Teşrinisânî, 1324. Kemal'in, dâmadı Rif'at Bey'e 1 Eylûl, 1883 tarihli mektubundaki, "İzmir'den kâğıt göndermediğime şaşma!" ifadesi 1883'de İzmir'e gitmiş olduğunu gösterir (Nu. 596, s. 317). Daha öncede İzmir'e gittiği, aynı şahsa, 21 Şubat, 1880 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır (Nu. 428, s. 4).

beytini[2], Midilli'yi, aşcınızı, tuzunuzu, biberinizi, turşunuzu, köşkünüzü bulduğunuz zaman zevkle, şevkle okuyabilirsiniz; fakat bizler "اِذَا لَمْ تُسَالِمْكَ الزَّمَانُ مُحَارِبْ" kā'idesine[3] ittibâ' edenlerden isek de, "وَبَاعِدْ اِذَا لَمْ تَنْتَفِعْ بِالْاَقَارِبْ" kavl-i seng-dilânesini[4] pek de ma'kūl görmeyenlerden olduğumuz için, bu iftirâkı ihtirâk-ı kalb kabîlinden addediyoruz. Uyuşamıyacağız demiştik. Uyuşmağa bir çâre var; yâ mahkeme merkezlerinin nakline teşebbüs etmeli, yâhud bir daha Midilli'ye gelmemeli ve yâhud zekâyı, insâniyyeti, falanı bir tarafa bırakıp da gelmeli..

Biraz gevezelik edelim. Efendimizde, refîk-ı 'âlînizin teşrifindenberi Midilli'ye berâber avdet etmek hakkında harîsâne birtakım arzular hissediyordum. Evlâd-ı 'Arab için kîr..ce[5] şecerelidir derler. Musulîler'de ihtimâl ki şecereden başka bir de cezere olabilir. Bununla berâber kamarada mamarada "دَعَا لِي عَلَى غَرَضِ" sırrı[6] vâki' oldu ise, sâir ba'zı bî-çâreler için dustûrül-'amel bir kā'ide, veyâ kā'ime bırakmış olursunuz. İnkâr-i ba'de'l-vukū' câiz değildir; çünki, "رَوَا تَخْتِي , عَنْ بَخْتِي ، عَنْ شَفْتَانْ" falan yolunda[7] ḥadş rivâyet edecek mahlûkāt-ı garîbe vapurlarda da bulunabilir. Sonra tahkik ederim, bulaşırım. Ne var imiş, bu ġuşn, aġṣân-ı ridvandan ma'dud değildir yâ.. Üstüne çıkan da, inen de, binen de bulunur. Bir müşterek istihmâm rivâyeti de var. Hele bizim Tevfik câriyeniz bu akşam Beyefendi'nin odasında yattı. Gālibâ yatakta kokusunu arayarak gerginecek..

---

[2] "*Sāfir tecid 'ivażan 'ammen tufāriḳahū * Ve'n-naṣb feinne leẕīẕe'l-'ayni fi'n-naṣbi*": Seyahat eyle; ayrıldıklarının yerine başka şeyler bulursun. Gezip dolaş; çünki, göz bu gezip dolaşmadan zevk alır.

[3] "*İẕā lem tusālimke'z-zamānu meḥārib*": Zaman seninle sulh etmediği vakit sen onunla harb et!

[4] "*Ve bā'id izā lem tentef'i bi'l-aḳārib*": Fayda görmediğin zaman, yakınlarından uzaklaş!

[5] Bu sıra noktalar, aslında da vardır.

[6] "*De'ā li 'aley ġarażin*": Bana, bir maksad için seslendi (Beni, bir maksadla çağırdı).

[7] "*Revā Taḫtī, 'an Baḫtī,'an Şeftān*": Taḫtī, Baḫtī'den; o da Şeftān'dan rivâyet etti.

Adlîye Nezâret-i Celîlesi'nin tahrîrât-ı senîye ve menîyesi üzerine tahrir buyurulan tezkireye bir cevâbım var. Siz yine istediğiniz yolda cevab yazabilirsiniz; fakat nezâret-i müşârün-ileyhimâ —veyâ ba'zı Mektubcular'ımızın, Tahrîrât Müdürleri'nin ta'birince— nezâret-i müşârü'nileyhâ hazretleri eğer bir daha isticvâb ve muâhazeye muktedir olurlarsa biz de,.. Şâhî'nin, "بادا حلالش خون من كر خنجر ديكر زند" mısrâ'ını[8] tehattur eder, îma perdeleri altında geçirdiğimiz hakâyıkı alenen ve sarîhan söyleriz. Vâkı'a *câhil cesur olur* meseli ma'ruftur; fakat bir mes'elede âlim olan biraz da hamiyyetlice olursa, Cezâ Müdürü Efendi Hazretleri gibi câhillerden daha cesur olur.

Dün ve evvelki gün sıtma habîsinden çektiğimi ben bilirim. Bu gün vücûdüm biraz rahat görünür. Bu gün meclis yapacağım. İstediğiniz müsveddeyi Ahmed Bey'le göndermeğe mecburum. Zâten yetişir o da..

Şimdi bir lutufnâme-i âlîlerini aldım. Bize posta gelmediği hâlde, siz, Vâli Paşa Hazretleri'nden nasıl mektup alabiliyorsunuz, bir türlü anlayamadım. Şimdi Pilmar Mahkemesi için bendenizin re'yim bu adamı yerinde bırakmak ve birkaç gün sonra bir bahâne ile becâyiş ettirmektir; ma'mâfih bir kerre yine teklif ettireyim, kabûl ederse a'lâdır; fakat yerine kimi koyacaksınız? Bir adam Müslüman olduğu için Hâkim olmak iktidârını hâiz olamaz yâ? Mâdâm ki Hüseyin Efendi'yi İstînâf Başkâtibi ediyorsunuz, Müslümanlar'dan bir diğer muktedir adam zuhur etmeli ki ânın intihâbı müzâkere olunsun. Sâdık Efendi'nizi artık ne yaparsanız[9] yapınız. Hüseyin Efendi'nin yeri açık, Mis açık, ikisinden birine teşrif buyursunlar. Sâdık Efendi kayırılacak diye Midilli Mahkemesi'nin ta'tîl-i umûruna cevâz verilemez. Ahmed Bey bu hafta gidiyor. İcâbeden muharrerât-ı müeyyide ile berâber kendisine verilmek üzre inhâyı behemehâl vapur ile isterim. Bâkî duây-i âfiyyet birâder..

[8] *"Bâdâ halâleş ḫūn-i men ger ḫancer-î dîger zened"*: Eğer bir hançer daha vururşa ne çıkar; kanım, halâl olsun!

[9] Aslında dalgınlıkla *yarsanız* yazılmıştır.

708.

İŞTE CEVÂBININ CEVÂBI

Bak Safsatanın Hakikate Karşı Hiç Hükmü Var mıdır?

Rahatsızlığıma memnun olmak ta'biri nâ-becâ bir söz değildi; çünki hem gönlüm, hem vücûdüm hasta olduğunu bildiğin bir zamanda insana öyle lakırdı söylenmez. İnsan mahabbette muztar olduğu gibi, ifşâsında da muztar değildir yâ? Di bakalım, ya muztardır diye iddiâ et, yâhud i'tirâf-ı kusur..

1) Geçen akşamki bahs sahih imiş. B.. canına olsun, ne diyeyim? *İnsâf olunsa biz de rakîbin rakîbiyiz*; çekişe döğüşe bakalım alışır mıyız, ne b.. yeriz; işi bir hâle yola koruz.

2) Ne b.. yer ağanın bârgiri.. Birinin aleyhinde âdetâ düşmana bile söylenmeyecek kadar tezyîfât ve tecâvüzâtta bulunmak zevâl-i mahabbete delâlet etmez imiş. Dünyada senden başka bu i'tikâdda bulunacak bir adam var ise göster, ikincisi ben olurum.

3) Demek oluyor ki siz....[10] sevmek için mahabbetimin zevâline intizâr ediyor idiniz. O hâlde şiddetinden bahsettiğiniz alâka, iztirârî değil ihtiyârîdir sözleri ne demek olacak? Bir maymun, papagan kadar lakırdı söylese bu kadar mantıksız bir kıyâs yapmağa tenezzül etmez. Ben falanı sevmek için senin zevâl-i mahabbetine intizâr ettiğimi nereden çıkardın? Senin mahabbetin devam ettiğine hükmetse idim, mebâdî-i maslahatta kendimi toplayabilirdim demekten zevâl-i mahabbete intizar ma'nâsı çıkarmak, ma'hud Kızlar-ağası'nın hava bulutlu ta'birinden bana kaz dedin neticesini istihrac etmesine benzemez mi? Evet, dünyada her alâka mebâdîsinde ihtiyârî değil, fakat bütün bütün iztirârî de değildir. İnsan azmeder ise kendini alabilir. Başından geçmemiş şey değil a; köpek kendi hâllerini düşünsen a!..

4) Acayip.. Tezkirenin şu üçüncü fıkrasına bak.. İzmir'deki mektubum üzerine bana ne söylemeğe, ne yazmağa muktedir olabilirmişsin, öyle mi? Gûyâ mâcerâ seninle başka biri arasında geçmiş, benim dünyadan haberim yok imiş gibi sözler söylemekle Kemal'i ilzâm ederim sanıyorsun, öyle mi? Mini mini merkebciğim, İzmir'den

[10] Metnin aslında da, bu sıra noktalar vardır.

geldiğin zaman hürriyetime varıncaya kadar tecâvüze cesâret edeceğini söyleyen sen değil mi idin? Benimle mukâvelelere girişen başkası mı idi? Hakkında ben sormadıkça birşey söylenilmemesi ve husûsiyle edeb hâricinde söz söylenilmemesi tenbih olunmuş iken, ismi meydana çıkar çıkmaz eşnâ' evsâf ile tavsîfine ben mi başladım? Benim hürriyetime dokunmak, tenbihlerime, belki recâma karşı söz söylemek câiz oluyor, yalnız bana doğru söylemek mi câiz olmuyor?

5) Dördüncü fıkrana, *bahçene sarımsak dik* demekten münâsib cevab bulamıyorum. İzmir'den geldiğin zaman beni muztarib etmemek için yalan söylemeğe seni kim icbâr etmişti? Doğrusunu söylesen muztarib olacağımı nereden keşfettin de, o yalanlar kuvveti ile iş birkaç vakt alevlendikten sonra meydana bir mes'ele çıkarmağa başladın? Geçen akşam lakırdı söylediğin zaman beni muztarib olmaz kıyâsında mı bulundun? Hissiyyâtına galebe edememişsin, bana söylemekte ma'nâ ne idi? Saklanmıyor ise, o zamana kadar nasıl saklayabildin? O zaman i'tirâz etmediğin beni hissiyyâtımda niçin serbest bırakmayacak, vicdânî bir zarûret görmeyince neden dünyanın en büyük bir eğlencesinden kendimi mahrum edeyim? Mahabbetimin mâhiyyetini anlayamıyormuşsun. Evet, anlayamazsın; çünki Nasreddin Hoca, veyâ Karagöz alâkalarından değildir. Âni anlamağa benim gönlüm kadar sâf bir gönül ister.

DCCIX.

Midilli'de liman teşkili için inşâ edilen rıhtım, bura Menâfi' Sandıkları'nın ve Molova Belediyesi'nin sermâyesini yok etmekle berâber, fennî esaslara uygun olmadığı gibi, medhaline büyük bir kaya bırakıldığından, vapurlar rıhtıma yanaşamamaktadır. Bu hâlden kayıkcı ve yarmacılar faydalanmış, bâzı vapur acenteleri ile anlaşmışlardır; kasden çok uzaklarda duran vapurlara yolcu taşımak için halktan fazla para alan yarmacılarla kayıkcılar arasındaki anlaşmazlıklar, kavgalara yol açtığından zâbıta da işgâl olunmaktadır.

Mes'elenin çözümü için, evvelki nizam-nâmeye ilâve edilecek şeylere dâir ta'lîmât'-nâme hazırlanırken, müzâkere sırasında, yarmacı ve kayıkcıların adam naklinde alacakları ücretin serbest bırakılıp bırakılmaması münâkaşaya sebep olmuş, serbest bırakılırsa bu sınıf arasındaki rekâbet dolayısıyle nakl ücretinin ineceği hükmüne varılmıştır. Kemal, bu hükmün, yürürlüğe girebilmesi için Vilâyet'ce te'yîdini istemektedir.

Bozca-adalı Tevfik Bey'in el yazısı ile olan bu vesika, Türk Tarih Kurumu'ndadır (Nu. 752). Tarihsiz olmakla berâber, muhteviyatından, Midilli'den gönderildiği anlaşılıyor. Bu yüzden Midilli mektuplarının sonunda yer veriyoruz.

709. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

Midilli'de bir liman teşkil olunmak için vaktiyle yapılan rıhtım, cezîrenin Menâfi'-i Umûmîye Sandıkları'nda ve hattâ Molova Belediyesi'nde mevcut olan sermâyeyi imhâ etmekle berâber, kavâ'id-i fennîyeye tamâmıyle mugâyir olarak inşâ olunmuş ve hattâ medhalinde ve [1] kolaç su içine bir de kaya bırakılmış olduğundan posta vapurlarının hiçbiri limana girememektedir.

Ba'zı kompanyaların acenteleri bu hâli bir vesîle-i istilfâde addederek, limanın hâricinde ve haylice uzak noktalarda duran vapurlara gidip yolcu alacak yarmacıları birtakım mukāvelât-ı hafiyye altına almış ve istedikleri adamlardan başkalarının vapurlara yanaşmalarına ve adam nakletmelerine mümâne'at etmekte bulunmuşlardır.

Bu münâsebetle Midilli'deki eclâfın tabaka-i süflâtta bulunan yarmacı ve kayıkcı takımları beyninde gâh dostâne, gâh hasmâne birer nevi' ittifâkât peydâ olarak, bunlar havada biraz muhâlefet zuhûr ettikçe yolcuları, fevka't-tehammül ücret-i naklîyeler alarak birtakım fukarâyı bir hayli hasâra uğrattıkları beynlerinde dâimâ zuhûr edegelen münâzeât cihetiyle zâbıtayı dahi âsâyiş-i umûmînin muhâfazası için her vapur göründükçe âdet hâricinde birtakım teşebbüsât ve meşakkāt ihtiyârına mecbur eylemekte idiler.

Bu seyyieye bir nihâyet vermek belediyenin vezâif-i asliyyesinden olmagla, icrâ olunan teblîgāt üzerine, hey'et-i mezkûre tarafından yarmacı ve kayıkçı muntazam esnaf hâline konularak, Memâlik-i pâdişâhî'nin ekser yerlerinde mevcut olduğu gibi bu sınıfa bir de kethudâ nasb olunmuş ve kethudânın maaşına karşılık olarak her yarma ve kayıktan şehrî birkaç kuruş alınmak kararlaştırılmıştır. Belediye hey'etinin tesavvurâtına müstenid olarak tertib ettirilen ve leffen bir sûreti huzûr-i vilâyet-penâhîlerine takdim olunan ta'lîmât Meclis-i İdâre-i livâ'ca dahi mazhar-i tasdik oldu.

Bu ta'lîmâtın esnây-i müzâkeresinde yalnızca yarmacı ve kayıkçıların adam naklinden alacakları ücret mikdârını tahdid edib etmemek mes'elesi ba'zı mübâhasâtı da'vet etmiş ise de, nihâyet her iki takım

[1] Aslında, açık bırakılmıştır.

san'atında hür bırakılınca, fenn-i servetin kavâ'id-i külliyyesinden olan rekâbet hâsıl olmak ve ânın neticesi olarak ücret dahi mekân ve imkân müsâ'id olduğu kadar tenezzül etmek umûr-i tabî'iyyeden olduğuna hükmedildi. Ta'lîmâtın ahkâmı Temmuz ibtidâsından i'tibâren mevkı'-i icrâya konulmak üzre Hey'et-i Beledîye'ye me'-zûniyyet verilmiş ve keyfiyyet buraya işleyen vapur kompanyalarının acentelerine dahi teblig edilmiş olmagla ve bu emr-i ahîrin itmâmı ise te'yîd-i sâmî-i vilâyet-penâhîlerine muhtaç bulunmagla, ol bâbda..

DCCX.

Şehir ve kasabalarda ölülerin gömülmemesine dâir hüküm Midilli'ce tatbik edilmemekle berâber, bunun câiz olmadığı memleketin ileri gelenlerine anlatılarak, şehir dışında İslâm ve Hıristiyanlar için birer mezarlık tedârik ve dâhile ölü gömülmesi men'olunmuştur.

Fıransa Konsolos Vekili'nin, Midilli'de pek az ve servetsiz bulunan Katolik cemâ'ati için, devlete âit boş bir arsanın verilmesini recâ etmesi üzerine Kemal, bunun mümkün olamayacağını kaydederek, ancak Çınarlı Câmi'i evkâfından bir crâzînin verilmesine mütevellîsinin ikna' edildiğinden, bu husûsun Vilâyet'ce tasdikını recâ ediyor.

Kemal'in, resmî mes'eleleri nasıl ma'kûl tarzda halle çalıştığını aydınlatan bu vesika, Bozca-adalı Tevfik Bey'in el yazısıyle, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 749). Tarihsiz olmakla berâber, Midilli'den gönderildiği anlaşılmaktadır; bu sebeple Midilli mektuplarının sonunda yer veriyoruz.

710. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

Şehir ve kasabalar derûnuna defn-i emvât edilmemesi hakkında mevcut olan hükm-i nizam, şimdiye kadar Midilli'ce mevkı'-i icrâya konulmamış olduğu hâlde, bu âdetin hıfz-i sihhat ve tezyînât-i memleketce derkâr olan mahzûrât-i müteaddidesi mu'teberân-i memlekete ifhâm edilerek, gerek İslâm ve gerek Hıristiyan için şehir hâricinde birer münâsib makbere tedârik olunmuş ve ândan sonra dâhile meyyit defni resmen ve kat'iyyen men'edilmiş idi.

Bunun üzerine Fıransa konsolos vekili nezd-i çâkerâneme gelerek, Midilli'de Katolik cemâ'ati pek kalîl ve pek servetsiz olduğu gibi, kilisenin bir hayli akçesi dahi derûnunda defn-i emvât için yapılan lahd-

lere sarfolunmagla, hâriçten ellerinde yer iştirâsına iktidâr kalmamış, vaktiyle Eski-Baruthâne denilen mahal, cânib-i saltanat-i seniyye'den Katolikler'e kabristan olmak üzre ihsan buyurulmuş ise de, esbâb-i müteaddideden dolayı taht-i tesarrufuna geçemeyip, şimdi ise şehrin tevsî'i cihetiyle orası dahi mahallât arasına karışarak makbereliğe kābiliyyetten sâkıt olmuş olduğundan ve fi'l-vâki' Rum cemâ'ati yeni ittihâz ettikleri kabristanın yanında kendilerine meccânen biraz mahal vermeği teklif etmekte iseler de, böyle umûr-i diniyyede diğer bir cemâ'atten hediye kabûl etmek Katolikler'e pek girân geleceğinden bahisle, kendilerine bir makbere tahsis ve ihsan için Midilli'de bulunan Katolikler nâmına olarak âtıfet-i seniyyeye mürâca'at etmiştir.

Midilli civârında devlete âit öyle arsa olmayıb, fakat konsolos vekilinin sûret-i mürâcaat ve iltimasını reddetmek dahi şân-ı 'âlî'ye şâyân olamayacağından ve bu yolda Hazîne'ye bir masraf kapısı açmak dahi hâl-ü hâzır iktizâsınca câiz olamayacağından, şehre takrîben beş-altı dakikadan ziyâde bu'du bulunan bir mevki'de Çinarlı Câmi'-i şerîfi evkāfından işe yaramaz bir mahal bulunarak, bundan bin arşın kadar yerin kabristan olmak üzre Katolik cemâ'atine i'tâsına mezkûr vakfın mütevellîsi iknâ edilmiş ve bu sûret cemâ'at-i merkûme nezdinde fevka'l-gāye mücib-i memnûniyyet görülmüştür.

Katolikler'in şimdi bir niyâzı kalmış olub, o da bu tahsis ve i'tânın taraf-i sâmî-i vilâyet-penâhîlerinden dahi tasdikından ibâret olmagla ve arsanın hudûd-i erba'ası melfuf puslada münderiç bulunmagla, muktezây-i hâlin icrâsı irâde-i 'aliyye-i cenâb-ı vilâyet-penâhîlerine tevakkuf eder. Ol bâbda..

DCCXI.

Kemal, aşağıdaki yazısında, Midilli'deki Hıristiyanlar'ın Osmanlıca'ya vâkıf olmadıklarını, mahkemelerde terceman kullanılması husûsunda Midilli Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'nin gösterdiği lüzum üzerine, böyle bir vazifenin mevcut memurlardan kimlere verilebileceğini ve bunun yersiz taraflarını kaydediyor. Midilli mahkemelerine orada vazifeli me'murlardan değil, hâriçten ve dolgun maaş ile bir mütercim ta'yinine tarafdârdır; bu takdirde işler çabuk yürüyeceği için alınacak mahkeme harcının bu maaşı fazlasıyle karşılayacağını teahhüdle, bu yolun tercihini Vilâyet'ten recâ ediyor.

Tarihsiz olan, içindekilerden Midilli'den gönderildiği anlaşılan bu vesika, Bozca-adalı Tevfik Bey'in yazısıyledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 747).

711. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne

Midilli Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği'nden alınan takrirde, Midilli cezîre(sinde) bulunan Hıristiyanlar'ın lisân-i resmî-i Osmânî'ye vâkıf olmadıklarından muhâkemâtta terceman istihdâmına lüzûm-i kat'î görünmüş ise de, bu hizmetin hey'et-i hükmiyyeyi teşkil eden a'zâdan birine ihâlesi fikr-i kānûna mugāyir olmagla berâber, ba'zı maḥzûrâtı dahi mûcib ve hâriçten kānûnun ta'yin eylediği evsâfı câmi' adam tedârik edib de ücretsiz olarak istihdâm eylemek muhâl olduğu gibi, maaşları ikiyüzyetmiş kuruştan ibâret olan a'zâ mülâzimlerinde dahi terceme iktidârını hâiz kimse olmadığından, teahhurdan ve hukūk-ı umûmiyyenin halelden vikāyesi için, Midilli cezîresinin livâ ve kazâ mahkemelerinde birer terceman ta'yin ettirilmesi ve husûl-i maksada kadar hükûmet tercemanının iktizâ ettikçe mahkemeye gitmek ve umûr-i adliyyeye mütealliik evrâkı terceme etmekle mükellef tutulması lüzûmu beyân olunmuştur.

Midilli cezîresi eski kayidlere nazaran 50,000 nufûs-i zükûru hâvî olarak, bunun yedide-altı kısmı Hıristiyan olduğundan ve Hıristiyanlar'ın hattâ yüzde-biri ifâde-i merâm edecek kadar Türkçe söylemeğe muktedir olamadığından, mahkemelerde terceman istihdâmına Midilli Müdde'î-i Umûmî Muâvinliği tarafından gösterilen lüzûm-ı kat'î muhık ve musaddaktır.

Bu hizmetin hey'et-i hükmiyye a'zâsından birine ihâlesi fi'l-hakîka hükm-i kānûna mugāyir olur; çünki mahkemelerin birkaç a'zâdan teşekkülü, cereyân edecek muâmelât-ı adliyyenin re'y-i vâhide tâbi' olmaması esâsına müstenid olarak bir hey'et-i hükmiyyenin a'zâsından yalnız biri tarafeynin ve yâhud tarafeynden birinin merâmını istimâ' ve tebeyyününde muhtar olmagla berâber, yine netice-i mürâfe'ada terettüb edecek hükme re'y karıştırır ise, mahkemenin te'vilât ve mülâhazâtına tâbi' olmak ve re'y karıştırmaz ise hey'et-i hükmiyye a'zâsının mikdâr-i nizâmîsi eksilmek lâzım gelir. Bundan başka hey-et-i hükmiyye a'zâsından birinin tercemanlığa kadar tenzil edilmesi a'zây-i mezkûre beyninde vücûdü kā'ideten elzem olan müsâvât-ı haysiyyete mugāyir ve mehâbet-i lâzimesini muhildir.

Tercemanlığın, a'zâdan birine ihâlesinden birtakım maḥzûrât terettüb etmek dahi mukarrerdir. Evvelâ, bir hey'et-i hükmiyyede

Rumca bilir yalnız bir adam bulunur ise, ru'yet-i da'vâ sırasında istediğini söylemekte ve rufekāsından arzu ettiği yolda re'y almakta bir iktidâr-i fevka'l-'âdeyi hâiz olur. Sâniyen, hey'et-i hükmiyye a'zâsının birkaçı lisâna âşinâ olur ise, tercemede birçok ihtilâfât ve münâze'âta tesâdüf olunacağı ve bu hâl ise, bir saatte faslı kābil olacak bir da'vânın aylarca sürünmesini mûcib olabileceği ba'zı tecrübelerden anlaşılmaktadır. A'zâ mülâzimlerinin terceme iktidârını hâiz olmadığını ve iki lisâna âşinâ olan bir adamın o kadar maaşlı bir hizmetle geçinmeği hiçbir vakit kanâ'at etmeyeceği mukarrerdir.

Bundan başka, hadd-i zâtinde bir lisân bilmek, o lisânda mütercim olmağa ve hattâ bir lisânda mütercim olmak ekser ta'birâtı, ıstılâhât-i kānûniyyeden ibâret olan mahkemelerde tercemanlık etmeğe kâfî bir iktidar demek olduğundan, öyle, ahâlî tarafından yalnız şöhret ve istikāmetine i'timâden ta'yin edilmiş a'zâya ve yâhud kaht-ı ricâl hasebiyle bi'z-zarûre kabûl olunmuş a'zâ mülâzimlerine, mahkemeye müteallik ifâdât ve muharrerâtın takrîren ve tahrîren tercemesini havâle etmek hukūk-i 'ibâdı, idâre-i kelâmda dilsizlere ve tahrîr-i merâmda ümmîlere bırakmak kabîlinden olur. Livâ tercemanın(ın) da mahkemede tercemanlık ve umûr-i adliyyeye müteallik evrâka mütercimlik etmeğe meşâgil-i me'muriyyeti müsâid olmadığı gibi, farz-i muhâl olarak müsâid olsa bile, ücretsiz hâriçten terceman bulmak nekadar nâ-kābil ise, bir me'muru ücretsiz olarak vazifesinin fevkında istihdâm etmek dahi o derece hilâf-i adâlettir ve yine farz-i muhâl olarak bu sûret iltizâm olunsa, livâ tercemanının edeceği hizmet yalnızca Midilli mahkemesine münhasir kalır ve mülhakātta bulunan Rûmî kâtibleri, a'zâ mülâzimleri kadar bile Rumca'dan Türkçe'ye terceme iktidârını hâiz olmadıklarından, yine sancakta bulunan dört mahkemenin üçünde mevcut olan müşkilât mündefi' olamaz; binâen'aleyh adâlet ve maslahat iktizâsınca Midilli mahkemelerinde müstevfâ maaş ile birer mütercim bulundurmak elzem ve bu mahkemelerin âidâtından Hazîne-i celîle'ye her sene birçok fâide terettüb ettiği hâlde sarfiyyât-ı mübremeyi dirîg edib de, yâr ve agyâr nazarında Saltanat-i Seniyye'yi adâleti bile vâsıta-i cerr-i menfaat olacak bir san'at addetmiş gibi göstermek evliyây-i umûr hazerâtı indinde kat'an makrûn-i cevâz olamayacağı müsellem olmagla, Midilli mahkemelerine dolgun maaş ile birer mütercim ta'yin ettirmek ne dürlü esbâba mütevakkıf

ise istihsâlini hem hakāyık-perverâne-i vilâyet-penâhîleri'ne bırakır ve böyle birer mütercimin vücûdü hâlinde tesrî'-i mesâlihten husûle gelecek harc-i mehâkim, verilecek maaşa ma'a-ziyâdetin tekābül edeceğini dahi müteahhidâne 'arza cesâret ederim. Ol bâbda..

DCCXII.

Neslme ve Feride Hanım, Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı sırasında bir ara İzmir'e gitmişlerdir. Kemal, havanın bozukluğu yüzünden, hareket etmemeleri için 6 ve 10 Kânûnısânî, 1299 (18, 22 Ocak, 1884)'da çektiği telgraflarla hava o hâlde kaldıkça, kendisinden mektup alınmadıkça hareket olunmamasını bildirmiştir[1]. Muhteviyât bakımından mühim olmayan aşağıdaki mektubunu, bu münâsebetle Midilli'de yazmış olduğunu tahmin ediyoruz.

Muhâtabı kaydedilmeyen bu tarihsiz ve imzâsız mektup, Kemal'in kendi el vazısıyledir (Türk Tarih Kurumu, nu. 206).

712.

Bu gün hayvan ile gelinecek hava yok.. Vapurun Edîb İskelesi'nde işi var imiş; acentesinden bir kâğıt aldım. İsterseniz gece binip geleceksiniz ammâ öyle münâsebetsiz birşey istemeseniz daha güzel olur. Yarın sabahleyin vapura biner, tıpış tıpış teşrif edersiniz. Yağmurlar içinde yuvarlanmanın ma'nâsı yok ya!

DCCXIII.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı devletler ve konsolosluklara dâir nizamnâmedeki konsolosluk, veyâ konsolos vekâleti yerliden me'mur ta'yin edeceği zaman hangi esaslara dayanılacağını gösterir maddeyi kaydeden Kemal, bu hükümlere riâyet olunmayarak ta'yin edilen bir terceman ile, bir yasakçıyı resmen me'mur tanıyamayacağını İtalyan Konsoloshânesi'ne bildiriyor. Bu sebeple, 1292 (1876) senesindenberi tekâlif-i emîriyyeyi, ekli sûrette gönderdiği pusla gereğince tahsile mecbur olduğunu, bu me'muriyyetlerin tasdîki cihetine gidildiği takdirde resmen yardımda bulunulacağını yazmaktadır.

[1] Bu telgraflar Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in mektupları arasındadır (Nu. 5, 4).

Kemal'in, kānunlara aykırı işleri nasıl ta'kib ettiğini gösteren bu tahrirâtının aslı, kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrâkı arasındadır (Nu. 745). Tarihsiz olan bu vesikanın — 1876-77'denberi tekâlif-i emîriyyenin tahsil edileceğinden bahsedildiğine göre — Midilli'de kaleme alındığını tahmin ediyoruz.

713. İtalya Konsoloshânesi'ne

Müstagnî-i ta'rif olduğu üzre mecmu'a-i kavânîn-i devlet olan *Düstûr*'un birinci cildinin 772'nci sahifesinde *Nizâmât-ı İdâre-i Hâriciye* ünvânı ile münderiç olan ve Memâlik-i mahrûse-i şâhâne'deki düvel-i ecnebîye ve konsolosluklar hakkında tanzim kılınan nizamnâmenin üçüncü bendinde, "Bir konsolosluk, veyâ konsolos vekâleti yerliden imtiyazlı terceman ta'yin edecek olduğu takdirde, bunun sıfat-ı me'muriyyeti tasdîk olunması hakkını hâvî vâli-i memleket(e) hitâben bir kıt'a emir-nâme-i sâmî istihsâl etmek üzre evvel-i emrde Der-saâdet'te bulunan sefâretinin vesâtetine mürâca'ata mecbur olacağından, bundan böyle me'murîn-i mahalliyyenin o misillu bir emir-nâme-i sâmî olmadıklça, hiçbir şahsın terceman sıfatını tanımaları memnu'dur."

Der-saâdet'te cârî olduğu vechile, baş-konsolosluklar ta'yin edecekleri yasakcılarını isimleri ile vâli-i eyâlet tarafına beyân ve iş'âr edib, vâli dahi bâlâda beyân olunan mikdâra kadar bunların esâmîsini kaydettirip sıfatlarını tasdîk edeceği misillu sâir konsolosluklar ve konsolos vekâlet ve me'muriyyetleri dahi ta'yin edecekleri yasakcıların tanıtması ruhsatını hâvî tâbi' oldukları baş-konsolosluklar vâsıtası ile vâli-i eyâlet tarafından mahallî me'murlarına hitâben tahrirât istihsâl edeceklerdir denilmiş olduğuna binâen ve kuyûde lede'l-mürâca'a . . .[1]-i asîlânelerinin, subût-i me'muriyyetleri 102 numaralı takrir(de)beyân olunduğu üzre, berât-i 'âlî'nin ibrâz-ı vâcibine muhtaç olduğu gibi, nizam-nâme-i mezkûrun birinci bendinde konsolos vekili ve me'murlarının yalnız iki terceman ve iki yasakçı istihdâmına salâhiyyetleri olduğu hâlde, mu'teber konsulatolarında üç terceman istihdâm olunduğu ve ânlardan Vasilâki Dukaki(دوقاكى)'nin yedinde iktizâ eden emir-nâme-i sâmî mevcut ise de, Yanko Arkiryadi (اركيريادى) ile

[1] Edş (ادث) şeklinde yazılmış olan bir kelime bulunamadı. Akla uygun düşmeyen emir anlamına gelen *iddet* (ادت : *Kāmūs* terc., c. I., İst., 1230, s. 568) olabilir.

Nikola Kokala (قوقالا)'nın emr-i sâmî'i ve yasakcının cânib-i vilâyet-i celîle'den tahrirâtı mevcut olmadığı anlaşıldığına binâen mûmâileyhimâyi imtiyazlı terceman ve merkûmu resmî yasakcı tanıyamayacağımın ve konsulato imtiyazlı tercemanına bir diğerinin daha ilâvesi ve yasakcılarının tasdîk-i resmî altına alınması matlûb olduğu sûrette, hükûmetce kābil olan muâvenetin icrâsına hâzır olunmagla, 92 senesindenberi tekâlif-i emîriyyelerinin Tahrir Komisyonu Başkitâbeti'nden verilip leffen irsâl kılınan puslası mûcibince tahsîlline mecbur bulunduğumun beyânı, tecdîd-i ihtirâmâta vesîle ittihâz olundu.

DCCXIV.

Kemal, Midhat Paşa'ya gönderdiği söylenilen aşağıdaki mektubunda, onun, "adâlet-i mücesseme" olarak tanındığından, bu hususta kazandığı şöhretten, maiyyetindeki iki me'mur hakkındaki bâzı düşüncelerinden bahsediyor, Pek de açık anlaşılmamakla berâber, Said Efendi'nin Midhat Paşa'nın teveccühünü kazanamadığı, Kemal'i tanımadığı için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Defterdârı Hayrî Efendi'ye mektup yazarak ara buluculuk edilmesini istediği ve Hayrî Efendi'nin, bu mektubu Kemal'e gösterdiği ifâde ediliyor. Şikâyet ettiği şahıs ise Cemil'dir[1]; Hayrî Efendi, Hüseyin Hilmî Efendi (Paşa), İzmir'deki Avukat Corci Bubli v.b. bundan memnun değillerdir; ancak, bu şahıslar hiçbir zaman Cemil gibi aşağılık kimseler olmadıklarından, şikâyetlerinde menfaatleri yoktur ve Kemal, bu şahsı Paşa'nın maiyyetinde çalışan bir me'mur olarak lâyık görmüyor.

Mektubun, bir başkasının el yazısıyle kopyası Kıbrisli Kaytazzâde Nâzım Efendi'dedir ve yalnız yeni harflere çevrilmiş metni. M. C. Kuntay tarafından, bu nüshadan faydalanılarak basılmıştır (C. II., Kısım - II., s. 630 v. d.). Mektubun ilk cümlelerinden, Kemal'in, bu mektubunu İzmir'e gidip Midilli'ye döndükten sonra yazdığı anlaşılıyor ki, 1880 Şubat'ında da gittiğini biliyoruz[2]. Midhat Paşa'nın Aydın Vâliliği ise 4 Ağustos, 1880 (27 Şa'ban, 1297)'den başlayarak bir yıl kadar devam etmiştir[3]. Bu hâdiseler tarih bakımından biribirini tamamlamaktadır; aslını göremediğimiz mektubun, şimdilik, 1880 'de Midilli'den yazıldığını söyleyebiliriz.

[1] 1884'de, Midilli'de Mahkeme-i Bidâyet Cezâ Dâiresi Reisi bulunan Cemil, veyâ Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti baş - mühendisi Cemil Bey olması düşünülebilir (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5677, 4 Haziran, 1884; bk., mektup, nu. 511, s. 153). *Vakit*'de, Kemal aleyhindeki bir yazıda (Nu. 2742, 10 Haziran, 1299/22 Haziran, 1883), Livâ Tahrîrât Başkâtibi Cemil'den de söz edilmektedir (M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım - II, s. 393).

[2] Kemal'in İzmir'e gidişi hakkında bk., bu ciltteki 707 numaralı mektup, not-1.

[3] Midhat Paşa, 1880 Ağustos'unda Sûrîye Vâliliği'nden Aydın Vilâyeti Vâliliği'ne ta'yin edilmiştir (İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-i A'zamlar*, s. 332; *Cerîde-i Havâdis*, nu. 4377; 28 Şa'ban, 1297/5 Ağustos, 1880).

714.

Ma'rûz-ı Çâker-i Mahsuslarıdır,

İzmir'de bulunduğum sırada Merkez Mutasarrıfı olan budalanın birtakım kaymakamları, müdürleri kendine mahsus ba'zı hayâlât üzerine süründürmekte olduğunu işitmiş ve Vilâyet-i Celîle'nin hâli ma'lûm olduğundan, ihtimâl ki onlar da mücrimdir mütâleasıyle 'arza lüzum görmemiştim.

Buraya geldim; Ödemiş Kaymakamı Rüstem Efendi'nin birâderi Tophâne Mektupcusu Sa'îd Efendi tarafından Defterdâr'a bir mektup gördüm. Şöhret-i ma'delet-i âsafâneleri gönlümün istediği kadar, fakat me'mûlümden ziyâde şâyi' olduğuna delâlet ediyor. Âkif Paşa Hazretleri'ne [4] bu kadar ülfet-ü uhuvvet-i mün'imâneleri ma'lûm iken, bilmem nasıl olmuş ki o kadar kıymetli Sa'îd Efendi'si [5], Efendimiz'e ubûdiyyet kesbedememiş! Ona da teşekkür olunur ki Efendimiz'i bilmeyenler bir âdâlet-i mücesseme tanıyorlar da, ihkâk-ı hak ettirmek için Nûşirevân'ın zinciri gibi bir vâsıtaya mürâca'at ediyorlar. Sa'îd Efendi, en ziyâde vâsıta-i ittisâl Defterdâr'ı görmüş, görmekte de haklıdır; çünki bendenizi bilmez idi. Oradaki harekâtın Cemil'den mâ'ada, hangisine ferman buyurulursa, Mutasarrıflık'tan zuhûr eden seyyiâtın kâffesini tahkik edebilirler. Cemil'in ötedenberi, bendeniz lehinde idim; fakat ..... lehinde olmaya imkân kalmıyor. Corci Bubli, gerçekten hasbî olarak hizmet fikrindedir. Bu cihet Efendimiz'ce dahi müsbettir; o da Cemil'in hâlinden müştekîdir; bir kerre suâl buyurunuz, hakîkati beyân eder. Bendeniz, oradaki Defterdâr, buradaki Defterdâr, Hüseyin, Corci hiçbir vakit Cemil olmağa tenezzül etmezler ki bu şikâyeti 'arzdan bir menfa'at me'mûl etsinler.. İyi adam, hoş adam, fakat Efendimiz'in yanında yakışmıyor, yâhud yakıştırılamıyor. Bâkî yine her hâlde emr-ü ferman veliyyü'n-ni'met efendimizindir.

KEMAL

[4] M. C. Kuntay, Âkif Paşa dolayısıyle "Kemal, Midilli adasında sürgün Mutasarrıf iken Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi olan Vezir Âkif Paşa" notunu vermişse de (*Ayn. yer*, not-33), Âkif Paşa'nın bu vazife'ye ta'yini 10 Zi'lhicce, 1302/20 Eylûl, 1885'de, Kemal'in Rodos Mutasarrıfı bulunduğu zamana rastlar (Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmânî*, c.III., s. 288 ; c. IV., s. 859).

[5] Rodos Tahrirât Müdürü Said Efendi (*Cerîde-i Havâdis*, nu. 5494, 10 Kasım, 1883) olabilir.

TERİMLER, ÖZ - ADLAR DİZGİSİ

TERİMLER, ÖZ-ADLAR DİZGİSİ

Eserimizin bu üçüncü cildi, Kemal'in Midilli'de Mutasarrıf bulunduğu beş yıla yakın zamanı içine almaktadır. Bu vazifesi ve çevresindeki me'murlar dolayısıyle, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği ve İstanbul hükûmeti ile sıkı-sıkıya ilişiği vardır; mektuplarında, gardiyanından pâdişâha kadar, yerli, yabancı pek çok şahıs adlarına rastlarız. Bu gibi şahısların adlarını bâzan gizli tutmak istediğinden, veyâ haberleştiği kimse tarafından bilindiği için açığa vurmamıştır. Avukat, Alaybeği, Bahriye Nâzırı, Binbaşı, Konsolos Vekili, Kapdan Paşa, Kaymakam, Sadr-i a'zam, Tabur-ağası, Vâli v.b. me'murluk ünvanlarını kullandığı görülür; çevresindekilere kendince bulup yakıştırdığı Arap köpeği, Cuciş, Bed-nazar, Korkak Efendi v.b. adlar da takmıştır. Bütün bunlara Ahmed, Kemal, Mehmed, Nûrî, Said, Tevfik, v.b. ayni ismi taşıyan başka başka kimselerin bulunduğunu da eklersek, böyle bir eserin *İndeksi*'nin tertibinde karşılaşılan güçlükler daha iyi anlaşılır. Bütün bunlara rağmen, ip-uçlarına dayanarak yürüttüğümüz araştırmalar sonunda, bu gibi ad ve ünvanların çoğunu çözmüş bulunuyoruz; şübheli olduğumuz, içinden çıkamadığımız, çoğu mühim olmayan isim ve ünvanların yanında, (?) işâreti yer almaktadır.

Kitabımızın bundan önceki ciltlerinde olduğu gibi, bunda da hemen her sâhada ta'birlere rastlarız. Adâlet, Edebiyat, Hürriyet, İstiklâl-i mehâkim, Roman, Şâir, Ticâret, Vatan gibi ta'birleri, hattâ ağlanc, ekmeğine kuduz unu karışmak v.b. lugat ve halk mecazlarını da *İndeks*'e aldık.

Kemal'in babası Mustafa Âsım, eşi Nesime, çocukları Ali Ekrem ve Feride, dâmadı Menemenli Rif'at'e, âile çevresinden başkalarına da yolladığı pek çok mektubu içine alan bu ciltte, bunların adları gerek kendilerine, gerek başkalarına yazılan mektuplarda sık-sık geçmektedir; kitabımızın başındaki *İçindekiler* kısmına bakmak bile

bu hususta fikir verebilir. İşte bu yüzden, böyle adların geçtiği her sayfayı *İndeks*'e almayı gereksiz bulduk; fakat, bunların hayat ve şahsiyetleri bakımından ehemmiyetli olan notları içine alan sayfaları *İndeks*'te göstermeyi ihmâl etmiş değiliz; Namık Kemal'i işâret eden Kemal maddesinde ise, onun kullandığı muhtelif takma-adlar, ünvanları tesbit edilmiştir.

İndeks'in dikkati çeken bir başka yönü, bâzan, ayni mefhumun hem bir şahsın, hem bir gazetenin; ayni ismin, yalnız şahıs değil, hem eser, hem makâle adını ifâde ettiğidir. Ayni adı taşıyan, fakat başka başka kimseler tarafından yazılan eser, makâle ve şiirler vardır. Yazı başlıklarının hepsi *italik* dizilmiş, karışıklığı önlemek için makâle adları " " işâreti içerisine alınmış, gazete isimlerinin, şiir başlıklarının yanına bu nev'e âit bulundukları, ayni ismi taşıyan muhtelif eserlerin ise, müellifleri kaydedilmiştir. Aralık dizilenler, mefhum ve lugatleri, ta'birleri göstermektedir; bunlardan Garb dillerine âit olanlar yine aralık, fakat *italik* harflerle dizilmiştir. Bundan önceki ciltlerde olduğu gibi, araştıranlara kolaylık kazandırmak düşüncesiyle, sayfaları işâret eden rakamlardan düz dizilenler N. Kemal'in mektuplarındakileri, *italik* olanlar mektupların *önsöz* ve notlarındakileri, Rumen rakamları ise, kitabımızın başında yer alan *Giriş*'de geçenleri göstermektedir.

Eserde, ancak pek lüzumlu hâllerde kullandığımız tıranskıripsiyon usûlüne, bu *Umûmî İndeks*'te, düşülecek tereddüdleri önlemek için, oldukca bağlı kaldık: آ ، ا ، ب ، ت ، ط ؛ ث ، س ، ص ؛ ح ، خ ، ه ؛ ذ ، ز ، ض ، ظ ؛ ق ، ك ، گ ، ڭ ؛ غ harflerine karşılık, sırasıyle ā, a; t, ṭ; s̱, s, ṣ; ḥ, ḫ, h; ẕ, z, ż (ḍ), ẓ; ḳ, k, g, ñ; ġ harflerini; 'ayn (ع), hemze (ء) için de (ʿ), (ʾ) işâretlerini kullandık. Kâf-ı yâyî (ڭ)'yi ğ ve y harfleri ile göstermiş bulunuyoruz. Kitabımızdaki bâzı tertip yanlışları, bâzı eksikler, bu *Öz-Adlar Dizgisi*'nde düzeltilmeğe, tamamlanmağa çalışılmıştır.

'Abdî, Bey, Ticâret Mahkemesi Reisi, 55, 174
'Abdî Tevfîḳ, LXV
'Abdu'l-'Azîz, Sulṭân, *90*, 411, XXVII
'Abdu'l-Ḥaḳ Ḥâmid, Ṭarḥân, 9, *9*, *13*, 14, *15*, 16, *16*, *17*, 18, *19*, *20*, 21, 23, 24, 27, 28, *57*, *58*, *74*, *84*, 85, 86, *92*, *97*, *139*, 139-43, *176*, *191*, *197-201*, 201-5, *208-9*, 209, *221*, 224, *225-26*, 228, *231*, 235, *235*, *236*, *260*, *306*, 306-7, 347, 359, 361, *371*, 373, 400, 403; XX, XL, XLIV, XLIX, LXVII
"Abdu'l-Ḥaḳ Ḥâmid'i İḳâmetgâhında Ziyâret", *97*

'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân, 11, *11*, 12, *30*, 30-32, *33*, *58*, *60*, 61, 62, *66*, *70*, 77, *84*, *86*, *90*, *97*, *98*, 98-100, *100*, *101*, *132-33*, 133-36, *139*, *144-45*, 146, *147*, *158*, *161*, 163, *174-75*, *191*, 193-95, *237*, 255, 308, *311*, 312-16, *313-14*, *317*, *326*, *340*, *344*, 344-45, *365*, *369*, *398*, *401*, *404-5*, *419*, *443*, 444-45, *448*, 448-51, *456*, 457 (Bk., 'Âlem-i Bâlâ, Ḫalîfe-i Baḥr-ü berr, Ḫalîfe-i İslâm, Ḫalîfe-i Rûy-i Zemîn, Ḥażret-i Şehenşâhî, Ḥażret-i Şehryârî, Ḥużûr, Ḫünkâr, İmâm-ı Müslimîn, Pâdişâh, Ṣâḥibü'l-Mülk, Sulṭân, Süleymân-ı Ṣânî, Velînı'met, Ẓıllu'llâh, XIV, XVI-VII, XIX-XXII, XXIV, XXVI-VII, XXXI, XXXIV-VIII, XLIII, XLV, LVI-VIII

'Abdu'l-Kerîm, Nâdir, Paşa, XLIX

'Abdu'llâh, Efendi, Murâd Re'îs Şeyḫi, Rodos'ta, 423

'Abdu'llâh Cevdet, LVII

'Abdu'llâh Ḥasîb, Efendi, *100*, 101, *181*, 181-90, 183-84, *210-11*, 211-20, *225*, 228, *236*, 238-40, *240*, *267*, *295*, *301*, 302, *303* (Bk., 'Arab, 'Arab köpeği, İki Bî-ṭaraf, İki Efendiler, İki Midillili, İki Ẕât, Müfettiş); XXIII, XXV, LIV, LXVIII

'Abdu'l-Laṭîf, Efendi, Gülbaba Türbesi türbedârı, *25*

'Abdu'l-Laṭîf (Bk., Ṣubḫî Paşa.)

'Abdu'l-Laṭîf, Paşa, XL

'Abdu'l-Mecîd, Sulṭân, *26*, 97-99.— 'Abdu'l-Mecîd vaḳfı, 118-19, XL

'Abdu'r-Raḥmân, Nûreddîn, Paşa, *177*, 178

'Abdu'r-Raḥmân Şüreyyâ, *168*, *198*, *295*, 296, 461

'Abdu'r-Raḥmân Şeref Bey, *446*, *466*

'Abidîn, Paşa, *16*, *17*, 17, 18, *19*, *22*, 23.— Kız kardeşi, 18

Accolas, Emile, *94*

'Acem, 'Acemler, 27, 129, *207*, 208.— Acemâne gazel, 370, *371-72*, *458-59*, 459-60; Acem *Dîvânlar*'ı, 129; Acem edâsı, *223*; Acem edebiyatı te'siri, *113*, 115; Acem hayâlleri, 373; Acem şâhları, 373 (Bk., İrân, İrânlılar.); LI

'Acemce, 27, *197*, *208-9*.— Acemce terkibler, 129 (Bk., Elsine-i Şelâşe; Fârsca.)

'Acem Şâhı'nıñ nargilesi, 301

'Adâlet, 26, 28, 29, 110, 386, 388.— 'Adâlet-i İlâhîye, *26*, 28, 29, 64, 116; 'Adl-i İlâhî, 60, 65 134 (Bk., Ḥaḳḳânîyet.); XVI, XIX

Adana, Aṭana, *13*

Âdem, Ḥż., *126*

'Adem, 125, 128, LXIV

'Adlîye Neẓâreti, *211*, 212-14, 218, 220, 226, 269, 273, 283, 288, *448*, XXXVIII

'Adlîye ẓalemesi (Bk., Siroz Ḳâḍîları.)

Afġânî and 'Abduh, *298*

Afġânî and 'Abduh, hakkında tenkidli bibliyografya, *298*

Afrika, çölleri, 151

Ağabey, 244 (Bk., Menemenli Rif'at.)

Âgâh, Efendi, Posta Nâzırı, *419*, 421-23, XXXIX, LXXI

Ağa Ḥażretleri, 244, *255*, 259, 266 (Bk., Behrâm, Ḥâfız.)

Ağa'nıñ ḥavâlesi, 310

Ağlanc, 225

Aġustos Böceği ile Ḳarınca, hikâyesi, 410

Aḫfeş'iñ keçisi, 438

Aḫî, Aḫı, LXX

Aḫî Evren Dergâhı, *142*, LXX

Aḫîler, Aḫîlik, LXX

"*Aḫîler Târîḫati*", LXX

A History of French Literature, *206*

A History of Ottoman Poetry, *248*

Aḥmed (*?*), 91

Aḥmed, aşcı, 245, *423-24*, 425, 427

Aḥmed, Bey, Midilli'de Meclis-i İdâre Âzâsı, 56, 228, 232, *394*, 395, 397, 407, 419, 451, *473*, 475

Aḥmed, Paşa, Kayserili, 276

Aḥmed Cevdet, *İḳdâm*'cı, *298*

Aḥmed Cevdet, Paşa, *141*, 142, XX
Aḥmed Hāşim, LII
Aḥmed Hāşim, LII
Aḥmed'iñ ḥavāle mes'elesi, 265
Aḥmed Midḥat, Efendi, 7, 8, 19, 29, *107*, 155, 157, *167-68*, 169, *199*, *200*, *208-9*, 209, *210*, *221*, 224, 228, *267*, *298-99*, 299, 301, *340*, 341, 411, 423, *423*, 424, *426*, *438* (Bk., Rehāvī).— Aḥmed Midhat'in matbaası, *438*, XXXI, LVI, LX, LXVII
Aḥmed Midḥat, Paşa (Bk., Midḥat, Aḥmed Şefīḳ.)
Aḥmed Muḫtār, Paşa, *32*, *451*, *457*
Aḥmed Rāsim, *24*, *74*, *372*, *420*, *423*
Aḥmed Riżā, Bey, 235
Aḥmed Serhendī, Fārūḳī (Bk., İmām-ı Rabbānī.)
Aḥmed Şerīf, *113*
Aḥmed Tevḥīd, *97*
Aḥmed Vefīḳ, Paşa, *24*, *161-62*, 165-66, *177*.— Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu, 166, XXI, LXII, LXIV
"*Aḥmed Vefīḳ Paşa*", *24*, *26*, *141*, *166*
Aḫterī, lugati, 357
Āhū Baba, 109, 142, *142*, LXIX, LXX
Āḳdeñiz, *117*, XVIII
'Ākif Bey, *161*, 163, *243*, XXI, XLIV-V
"*'Ākif Bey*", LXV
'Ākif, Meḥmed Paşa, Yozgadlı, Ḥaci, *167*, *246-49*, 249-52
"*'Ākif Paşa*", *248-49*
"*'Ākif Paşa*", maddesi, *246*
"*'Ākif Paşa Merşiye'siniñ İngilizce Manẓūm Tercemesi*", *248*
'Ākif, Meḥmed Paşa, 409, *486*
Akiyadis, Pilmar Kaymakamı, *245*, 245
Akḳaya, Şükrü, XLVII
Aḳsarıḳ, 195 (Bk., Despot.); XXII
Aḳtepe, Münīr, *399*
Aḳün, 'Ömer Fārūḳ, XVI, XXXIX
Aḳvām-ı Muḥammedīye, *297* (Bk., İslām, İslāmlar.)
Aḳvemü'l-Mesālik fī Ma'rifet-i Aḥvāli'l-Memālik, tercemesi, 18, *18*
Aḳyüz, Ken'ān, *26*
Alamuṭ, 157
Alay-beği (*?*), *267*, 271-72, 287
'Ālem-i Bālā, 317, *329*, 330 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamīd, Sulṭān.); XXVII
'Ālī, Bey, A'şār kâtibi, 110
'Ālī, Paşa, Ṣadr-i A'ẓam, *419*.— 'Ālī Paşa ṭaslaḳlığı, 165
'Alī, Ḥż., 196, 373 (Bk., Ḥaydar, Ḥażret-i İmām).— 'Alī-şavlet, 196
'Alī Ekrem (Bk., Bolayir.)
'Alī Fu'ād, Mâbeyn Başkâtibi, XXXIX
'Alī Kemāl, *459*, *466*
'Alī Nāmıḳ, Seb'azāde, *254*
'Alī Riżā, Mâbeyn Başkâtibi, XVI
'Alī Su'āvī, LXVI
'Alī Şefḳatī, *236*, 241, XLIV
'Alī-Şīr Nevā'ī, *25*, *198*
Ālihe, 352, *352*, 356-57
Allāh, *26*, 27 (Bk., Ḥālıḳ; Mevcūd, Mevcūd-i Ezell.)
Al-Maḳāmātu'ş-Şan'āniyye (Bk., *Maḳāmāt-ı Şan'ā'iye*.)
Almanya, *147*, *158*, *260*, 293, *306*, 307, *318*, XLIII
Alparslan, 'Alī, Dr., *161*, *162-66*
Alric, Arthur, *248*
Altı Parmaḳ, Mehmed Efendi, *296*, 296
Altı Parmaḳ (Terceme-i Sittīn li-Cāmi'i'l-Besātīn?), *296*
Amasya, *33*, 51, XV
Amerika, 208, *259*, *396*.— Amerika gemisi, *331*, 332, XXX; Amerika ormanları, 150
Anadolu, 48-51, *100*, 179.— Anadolu sâhilleri, 45, 387, XXXIII, LXIX
Anamuṭya, karye, 43
Anḳara, *206*, *392*, *419*
Annası (Bk., Ferīde, Hanım.)
Anne, 397, 402, 412, 414 (Bk., Nesīme, Hanım.)
'Arab, 'Arablar, 27, 110, 114, 140, *207*, 208, *240*, *266*.— Arab edâsı

(Edāy-i 'Arab), 87; Arab edebiyatı, 167, 197; Evlād-ı 'Arab, 474; Arab harflerinin islâhı, *26*, 29; Arab ilimleri (Bk., 'Ulūm-i 'Arabîye); Arab kuskusu, 275, 281, 287 (Bk., A'rābî, 'Urbān.); LXX

'Arabca, 'Arabî, 27, 87, *97*, 110, 114, 129, *167-68*, 186, *197-98*, *202*, *208*, 209, 276, 279, *279*, *318*, 320, *360*, 380-81, 424, 441, *467-68*, 468-69 (Bk., Elsine-i Şelâşe).— Arabca öğretimi, *113*, 113; Ḳavā'id-i 'Arabîye, 129, XLIV, LII

A'rābî, 287, *287* (Bk., 'Arab, 'Arablar.)

'Arabistān, 109, *113*, 113-14, 281

'Arab ḳızı, Bitlis Vâlisi Ârif Paşa'nın kızı, 71, *72*

'Arab köle, 141

'Arab, 'Arab köpeği, *210*, 240, *267*, 268, 301 (Bk., 'Abdu'llāh Ḥasîb.)

'Arab ülkeleri, LXX

'Ārif Efendi, Midilli'de mahkeme başkâtibi, *456*, 458

'Ārif Ḥikmet, Hersekli, *327*, 330

'Ārif Ḥikmet, Şeyhü'l-İslâm, *247*

'Ārif, Paşa, Yenişehirli, Bitlis Vâlisi, 71, *72*

'Ārifî Aḥmed, Paşa, XL

Aristidi, Dr., 411, *412*, 445

Arnavud, Arnavudlar, 72, 114.— Arnavud elması, 383; Arnavud peyniri, 383

Arnavudca, 114, 355

Arnavudluḳ, 21

Arslanyan, Efendi, 265

Artin, 259, 296, 304, 309

'Asākir-i Millîye Ṭaburları, *175*

'Āşım, Bey (?), 352

'Āşım, Aḥmed, Mütercim, *303*

'Āşım, Meḥmed Paşa, 142, 226, 259, XXII

Āsiye, Hanım, 154

'Asker, 146, *260*, 261, 307.— 'Asākir-i Baḥrîye, *321-22*, 322-26; 'Askerlik, 307, XLIII

'Askerî Rüşdîyeler, İstanbul'da, *33*, 34, 36

"*'Askerlik*", LII

Aşma-altı, İstanbul'da, semt, 339

'Āşıḳ Garîb, 351, 383, *458*

'Āşıḳ Kerem, 382

Ata, LXX

Âteşpâre, *389*

Atina Dārü'l-Fünūnu, *107*

Atina Elçiliği, *339*

'Aṭṭār, Ferîdu'd-Dîn, *303*

"*Aṭūfetlu Kemāl Beyefendi Ḥażretleri Diyor ki*", *196*

Au bout du compte, 258, *258*

'Avāriż aḳçesi, LXX

'Avāriż vaḳfı, LXX

'Avnî, Bey, Yenişehirli, *111*

Avrupa, 29, 38, 41, 45, *92*, 93, *101*, 106, *113*, *145*, 146, 166, *237*, 244, 251, *255*, 258, *260*, *262*, *297*, 312-13, *326*, *329*, 330, *335*, 336, *339*, *390*, 392, *396*, *419*, 468-69, XXIX, XLI, XLIII, XLVI, LI-II, LVIII, LXIIII, LXVI.— Avrupa edebiyatı, 248; Avrupa gazeteleri, 88, 89; Avrupa hayvânât bahçeleri, *335*, 336; Avrupa'î edebiyat, *168*, *248*; Avrupa medeniyeti, 199; Avrupa meşhurları, *447*; Avrupa müverrihleri, 171

Avrupa ḳomisyonu, 313, XXVI

Avrupalı, Avrupalılar, 18, 114, 383

Avuḳat Efendi, 268-70, 272-73, 287, 291 (Bk., Meḥmed Tevfîḳ.)

Avusturya, vapuru, vapurları, 6, 174, 192, 226, 304, 382, *391*, 393, *394*, 395, 397, 399, 400, 402, 405, 409, 411, 423 (Bk., *Nemçe*.)

Avusturya, XX

'Ayanoğlu, Ḥüseyin, LVIII

Ayaşu, karye, *50* (Bk., İyşu.)

Aydın, *5*, *293*, *314*, *318*, *331*, *337*, *338*, 342, *396*, *485* (Bk., Vilâyet.); XXVIII, XXX

Aydın, gzt., *343*, 352

Aydın İli Tarîḫi, *342*

Âyîne-Kavak, Aynalı-Kavak, vapuru, 6, 102, 242, *326*
"*Aynen Varakadır*", *209*
Ayvalık, 220, XXXVIII
Ayvaz, *199*
'Azamet-i İlâhîye, 116
'Azrâ'îl, 108

Baba, LXX
Baba, Beybaba, 16, 233, 263, 310-11, 380, 383, 399, 400, 408, 416, 428, 465 (Bk., Muştafa 'Âşım.)
Baba, 264 (Bk., Molla Muştafa.)
Bâb-ı 'Âlî, 17, *66*, 152, 226, 270, *405*, 407, 422, *447*, 450 (Bk., Ḥükûmet-i Senîye.); XV, XXII, LIX
Bağçe, mec., LXV
Bağdâd, *62*, 63, 133, 136, 175, XIX
Bağdâdlı, Bağdâdlılar, 114, 186
Baguette, 204
Bahâ, Bey, Midilli'de Meclis-i İdâre İkinci Kâtibi, *133*, 264, 356-57, 359, 365, *365*, 370, *439*, 439, *466-67*
Bahâ, Bey, İzmir'de Cezâ Reisi, 124, *124*
Bahâr, mec., *231*, XLIX
Bahârîye Mevlevîḫânesi, *111*
Bahrî, Bey, 400
Bahr-i Sefîd, 41
Bahrîyeli, Bahrîyeliler, 465, XXIX
Bahrîye Nâzırı, *326-27*, *335*, 336 (Bk., Ḥasan Ḥüsnü Paşa; Nâzır Paşa.); XXVIII
Bahrîye Neẓâreti, *321*, 322-26, *326-27*, 328, *331*, 335, XXVII-XXX
Bahtî, 474
Baker, Paşa, *100*
Bakırköy (Bk., Makrı-köyü.)
Bakü, *13*
Bânû Gürcü, 319 (Bk., Gürcü.)
Barcili, Mr., Dr., 138, XX
Barcili, Madame, 138, XX
Barcili, Dr. Barcili'nin oğlu, 138
Bârika-i Zafer, 201
Başvekâlet Arşivi, XVI, XXXIX
Baṭı, *274* (Bk., Ġarb.)
Bâyazîd II., Sulṭân, 53
Bâyazîd, şehir, *396*
Bâyazîdof, 'Aṭâu'llâh, *298*
Bayındır, kasaba, *137*
Bayḳara, Ḥüseyin, 18, *198*
Bayramiç, *19*
Bayrâmîye, tarîkati, *269*
Bebek Ala, 234, 257, 330 (Bk., Ferîde, Hanım.)
Bedî', 87, *87*, 237, 242 (Bk., Zeynü'l-'Âbidîn Reşîd.)
Bedî'a, 16, 19, 125, 210, 224, 230, 232, 311, 319, 352, 383, 393, 396, 398, 400, 403, 411, 427, 440
Bed-naẓar, 166 (Bk., Sa'îd Paşa, Kürd.)
Behrâm, Ağa, Ḥâfız, Dârü's-Sa'âde Ağası, *158*, *255*, 423 (Bk., Ağa Ḥażretleri.); XLIII
Behrâmîye Mektebi, *423*
Bekir Ağa Bölüğü, *468*
Bektâşî, Bektâşîler, 75, *204*
Belâġat, 156, *197-98*
Belâġat-i 'Oṣmânîye, 141, *141*
Belâġat-i 'Oṣmânîye Şerḥi, *438*
Belediye Kütübḫânesi, İstanbul'da, *206-7* (Bk., İnḳılâb Müze ve Kütübḫânesi.)
Belediye Tiyatrosu, Diyârbekir'de, LXV
Belġrad Sefâreti, 23
Belleten, mec., *24*, *30*, *33*, *60*, *62*, *67*, *145*, *161*, *191*, *298*, *311*, *314*, *344*, *366*, *369*, *443*, *445*, *448*, LII, LXX
Bend (maḳâle), Ahmed Midhat, 169
Bend, Ebüzziya, 209, 224, 228
Bend, İntibâh gazetesinde, 370
Bend, "*Maḥżar Bendi*", 278
Bend, Namık Kemal, 301, *302*
Bend, Tercemân-ı Ḥaḳîḳat'e, 393
Bender, mürekkebi, 232, XLI
Benî Ḫanîfe, *8*
Bereketzâde, İsmâ'îl Ḥaḳḳî, LXX
Berlin, *206*, 276, 411
Berlin Ḳonferansı, *19*, 21
Berlin Sefâret-i Senîyesi, *85*, 279

Berlin Sefîri, 279 (Bk., Sa'îd Paşa, Kürd.)
Besîm, Bey, Meḥmed, Kurenâ'dan, *147*, 148, *255*, 258-59, *404*, 406, *448*, 452, XXXVIII
Besîm, Bey, Zekî Paşa'nın oğlu, *16*, 18
Besîm Efendi, Midhat Paşa Besîm Efendisi, *16*, 18
Beşiktaş, İstanbul'da, semt, *70*
Beşiktaş Ḳaraḳolu, *463*
Beyâż Ḳule İttiḥâd Bağçesi, Selânik'te, LXV
Beyefendi, 424 (Bk., Muṣṭafa 'Âṣım.)
Beyit'ler, N. Kemal, *92*; 149, *149*; 203; 340; *426*, 428 (Bk., *Ninni.*)
Beyḳoz, *107*
Beyoğlu, İstanbul'da, semt, *438*, LX
Beyoğlu Nikâh Me'mûrluğu, *396*
Beyrut, *316*
Beyt-i Ma'mûr, *126*
Bezm-i 'Âlem, Sulṭân, XL
Bezm-i Elest, *126*
Bıtıbıḳ, takma-ad (*?*), 264
Bidâyet Cezâ Re'îsi, Rodos'ta, 422
Biğa, *19*, *420*
Bilge, Faḫrî, *74*
Bilmece, 409
Biñbaşı, Ḳal'a Biñbaşısı, 304 (Bk., Ḥamdî Bey.). — Binbaşı'nın haremi, 464, XLII
Binġâzî, *19*, 422
Birâder, 112 (Bk., Maḥmûd Ṣadreddîn Çelebî.)
Birâder, Birâderler, 8, 16, 19, 29, 207, 210, 224, 229, 232, 370, 383, 393, 396, 398, 400, 403, 407, 409, 411, 427, 441 (Bk., Menemenli 'Abdu'llâh, Menemenli Ḥabîb.)
Birâder, 86 (Bk., Nâşid Bey.)
Bir Ḳıt'a-i Hezliye, Mülemma', 'Arabca-Türkce, 381
Bir Ḳız Ṭanırdım ki, şiir, *142*
Bir Muhâcir Ḳızı'nıñ İstimdâdı, şiir, *72*
Bir Muḫbir, Muḫbir, *183-84*, 186, 188 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.); LXVIII
"Bir Mu'teriż'e Cevâb", *199*
"Bir Mu'teriż'e Muḳâbele", *199*
"Bir Mu'teriż-i Mutaşallif'e Cevâb", *199*
Bir sözüm, Na't'ı, *95*, 96, XLVIII
Bir Taşṭır (Bk., *Taşṭır*, Nâmıḳ Kemâl.)
Biz Ḥażretleri, *76*, 77, 123, 157, 170, 222-23, 365, 370 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.); LXVIII
Bodamyalızâde, Ṣâḳıb, LII
Bolayir, 'Alî Ekrem, 16, 64, *86*, 86, *101*, *103*, 105, 110, *124*, *136*, 138, *145*, 146, *147*, 149, *158*, 159, 222-23, 224 (*?*), 228-30, 233, *236-37*, 237, 242, *243*, 244, 246, *255*, 255, 256, 257, *260*, 261, *262*, 263-64, *293*, *298*, 307, 310, 316, 318, 320, *326*, 338, *341*, *344*, 346, *349*, 352, 364, 370, 375, *379*, 382-83, 395, 398, *405*, 410, *416*, *424*, 427-28, *438*, 440, 442, *455* (Bk., İknem.); XVI, XX, XL, XLIII-IV, LVII
Bombay, *306-7*
Bonapart Tarîḫi, 382
Bosna, *7*
Boş Ḥerîf, *100*
Boyacı-köyü, Boğaziçi'nde, *107*
Bozca-ada Metropolidi, *428-29*, 429-37, XXXV
Bubaba, 233 (Bk., Muṣṭafa 'Âṣım.)
Buckle, Henry Thomas, *206*
Buḫârâ, halkı, *24*, 27, LXVI
Buḥturî, Ebû 'Ubâdeti'l-Velîd B. 'Ubeyde't - Ṭâ'î, Arab şâiri, 362
Bulġaristân, *21*
Bulgaristân mes'elesi, *191*, 194, XXII
Bulġaristân'da Müslümân malı aramaḳ, 17
Burdurlu, İbrâhîm Zekî, LII
Burhân, *Burhân-ı Ḳâṭı'*, 27, 227
Burnu, Burnuz, 409
Bursa, *33*, 51, *161*, 391 (Bk., Ḫudâvendigâr.); XV, XXI, LXII, LXIV
Büyükbaba, 229, 258 (Bk., Muṣṭafa 'Âṣım.); XLIV
"Büyük Türkcü Süleymân Paşa", *175*

Büyük Türkcü Süleymân Paşa, Ḥayâtı ve Eşerleri, 175

Câmî, 'Abdu'r-Raḥmân Nûru'd-Dîn, 112
Cam Ḳıran Tevfîḳ, *426* (Bk., Ebü'ż-Żiyâ, Tevfîḳ.)
Cebâbire, *192*
Cehâlet, 116, XVIII, LII
Cehennem, *126*
Celâl, 230 (Bk., *Celâle'd-Dîn Ḫᵛârezmşâh.*)
Celâl, Muḳaddime, 97, 121, 121, LVI
Celâle'd-Dîn, Bey, şâir, *13*
Celâle'd-Dîn Ḫvârezmşâh, 157
Celâle'd-Dîn Ḫᵛârezmşâh, piyes *91*, 93, 121, *155*, 165, *174*, 175, *255*, 258, *308, 398*, 399, 401, *401*, 402-3, *404*, 406, *437, 455* (Bk., *Celâl.*); XVII, XLI, LVI-VIII, LXI, LXVIII
Celâle'd-Dîn Ḫᵛârizmsâh, madd., LVI
Celâle'd-Dîn Rûmî, Mevlânâ, 171 (Bk., Ġavşü'l-A'ẓam; Pâdişâh-ı Ma'nevî; Pîr-i Erbâb-ı Hidâyet.); XLIV
Cem, Cemşîd, *126-27*
Cemâ'at Meclisleri, Midilli'de, 35
Cemâl, Bey, 309-10, XL
Cemâl, Paşa, Ferîḳ, 418
Cemîl, Bey, Livâ Tahrîrât Başkâtibi, *485*, 486 (*?*)
Cemîl, Bey, Midilli'de Bidâyet Mahkemesi Cezâ Reisi, *485*, 486 (*?*)
Cemîl, Bey, C. B. Vilâyeti Baş-Mühendis'i, *485*, 486 (*?*)
Cemîle, Sulṭân, *90*
Cem'iyet-i 'İlmîye, Midilli'de, 35, 36, *115* (Bk., Cem'iyet-i Ma'ârif.); XIV
Cem'iyet-i Ma'ârif, *115*, 116 (Bk., Cem'iyet-i 'İlmîye.); XVIII, XX
Cenâb, 465
Cenâbıñ Biçimsiz hikâyesi, 286, 288, 290
Cennet, *126*
Cerîde-i 'Askerîye, 175
Cerîde-i Ḥavâdiş, 6, 20, 66, 82-4, 86, 97, 100, 111, 137, 155, 160, 167-68, 177, 179, 197, 209, 226, 235, 245, 256, 264-66, 293, 295, 306, 308, 316, 336, 341, 343, 349, 365, 382, 399, 401, 419-20, 426, 448, 455-56, 485-86, XXXVI, LIV-VI
Cevdet, Mu'allim, *356* (Bk., Meḥmed Cevdet.)
Cevrî, Bey, 364
Cezâ Müdürü(*?*), 475
Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd Bidâyet Re'îsi, 274
Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd, gzt., *4, 256*, 265, 278, *295, 308, 420* (Bk., *Vilâyet* gazetesi.)
Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd suları, 420
Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd Vâlîliği, *30*, 33-52, *100, 137, 147, 150*, 150-51, *161-62*, 163, *177, 179, 180, 181, 208, 262, 295, 299, 416, 420, 445*, XIV, XVII, XIX, XXV, LIV
Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd Vilâyeti, *26*, 42, 44, 45, *53*, 54-56, *56*, 57, *66*, 68, *77*, 78, 102, *103, 117*, 117-21, *133*, 134, 135, 139, *143*, 143-44, *147*, 147, *150-51*, 150-53, *177, 181*, 181, *191*, 194, *210*, 217, *225*, 237, 245, 252, 277-81, 284, 288, 292, *293*, 301, 312, *314, 318*, 325, *327*, 331, *337*, 367, *374, 379, 385*, 386-88, *401, 416*, 417-18, *420, 443, 446, 453, 456, 463, 473, 477*, 478-83, *479-80, 485* (Bk., Vilâyet.); XIV, XVI-XX, XXII-III, XXVI-VIII, XXX, XXXII-IX, LXI, LXVII
Cezâyirli, Cezâyirliler, 114
Cezîre, 31 (Bk., Midilli adası.)
Cezmî, 15, *83-84*, 85, *91*, 93, *131*, 132, *155*, 156, *167-68, 231*, 232, *237*, 245, *308*, 382, 402, *460*, 461, XLI, LIII-VI, LIX, LXI, LXV
Chateaubriand, A. de, *447*
Chesterfield, Lord, 28, LXVI
Churchill, William, *246-47*
Cinâs-ı nâḳış, sana'tı, 260
Civil et Réligieuse, 433
Commandeur'lük rütbesi, 429
Commodore'luk, 321, 322
Congé, 329

Considérations sur les causes de la Grandeur et Décadence des Romains, 206
Corci Bubli, avukat, *486*, 486
Cotes et rivages, 432
Courteille, Pavet de, *248*
Cūdîye, Hanım, 409
Cumhūrîyet, gzt., *9*, *97*, *124*, *260-62*, *293*, *305*, *374*
Curaçao (Ku-ra-so), 259, *259*
Cümel-i Müntehabe-i Kemāl, *9*, *10*, 10, LXII
Cüzdān, mec., *465*

Çadır-Köşkü, Yıldız'da, *90*
Çağatayca, *25*
Çağatayca-Färsca luğat, *25*
Çamlıca, *92*, *405*, 409
Çamur-limanı, 43, 44
Çanakḳal'ası, Çanakḳal'a 163, 166, *297*, 334, XXI, LXIV
Çanaḳ-yoldaşlığı, 411
Çanṭa, mec., LII
Çanṭay, Ḥasan Başrî, *274*
Çerviş yağı, 245, *245*
Çeşme, *343*.—Çeşme zelzelesi, *343*, XXXI
Çiçik (Bk., Çiçik Ala.)
Çiçik Ala, 229-30, 244, 246, 330, *463*, 464 (Bk., Ferîde, Hanım.)
Çiçik Pide, 264 (Bk., Ferîde, Hanım.)
Çilingîr sofrası, 275
Çîn, Çin, 358.— Nakş-i Çin teşbihi, 359
Çınar, Es'ad, *101*, *131*, *133*, *139*, *177*, *179*, *253*, *306*, *327*, *331*, *340*, *348*, *356*, *372*, *381*, *390*, *392*, *395*, *404*, *453*, *459*, *466*, *468*, *472*
Çınarlı Cāmi'i, evḳāfı, *479*, 480
Çingâne, Çingâneler, 281-82, 290, 412 .—Çingâne çalgıcıları, 171; Çingâne körükcülüğü, 123; Müfāḥere-i çingâne, 281; Çingâne-vârî, 281
Çingâne Taḥsîn, Ḥasan Taḥsîn, 19
Çobaniḳo, 418
Çoraniḳo, 418
Çömlek, köyü, 43
Çüçiş, Cüciş, 241, 264 (Bk., Ḥüseyin Ḥilmî Paşa.); LXIX
Dāḫilîye Nāzırı, 262 (Bk., İbrāhîm Edhem Paşa.)
Dāḫilîye Neẓāreti, 262-64, 269, *321*, 325, 422, *447*, *467*, XX, XXXVII-VIII
Dāmād Efendi, *104* (Bk., Meḥmed Nūrî.)
Darğa, Muḥibbe, *161*, *162*
Darğa, Sa'îd, Dr., *162*
Dargan, E. Perston, *206*
Darıca, *247*
Dāru'l-Ma'ārif, XL (Bk., Vālide Mektebi.)
Dāru'l-Mu'allimāt, XIV
Dāru'ş-Şafaḳa, XIV
Dā'u'l-ḫanāzîr, *324* (Bk., *Scrofula*.)
Dayı, 402, 428 (Bk., Neş'et Bey.)
Debedef, Madame Gülnār, *298*
Dedeağacı, 264, 299, 302, 304
Defter, Yz., *131*, *133*, *139*, *177*, *179*, *253*, *306*, *327*, *331*, *340*, *348*, *356*, *372*, *381*, *390*, *392*, *394*, *404*, *453*, *459*, *466*, *468*, *472*
Defterdār, *236*, 240-41, 244, *267*, 272, 279-81, 284-86, 292, 301, 317(*?*), 356, 486 (Bk., Ḫayrî Efendi.)
Defterdār Efendi(*?*), 393
Defter-i Ḫaḳānî, 118-19, 152
Deli Ḥikmet (Bk., Ḥikmet.)
Démangaison, 242, *242*
Déplacé, 461
Dersa'ādet, 36, 42, 120, 218-19, 238-39, 277, 388, 417, 421, 484 (Bk., İstanbul.); XVI, XXXVIII
Dervîş, Efendi, Ḥasanzāde, *340*, 340-41, XXXI
Despot, Efendi, Molova'da, *191*, 193, *195*, XXII
Despot, Efendi, 414, 430-31, 433, *453* (Bk., Aḳsarık.)
Devlet-i 'Alîye, 32, 69, 333-34, 365, 387, 429-36.— Devlet-i 'Alîye bayrağı, 333; Devlet-i 'Alîye ḳavānîn-i baḥrîyesi, 429 (Bk., 'Oṣmānlı İmparaṭorluğu.); XXX
Devlet-i İslāmîye, 254 (Bk., İrān.)
Devlet, Devlet-i 'Oṣmānîye, 89, 122, 240, 250, 371 (Bk., 'Oṣmānlı İmparaṭorluğu.), XIX

Devletten kasldesi, 224, *394*
Devr-i Ḥamldî Âṣârı, *10*, *83*, *155*, LX-I
Devr-i İstllâ, LX
Dicle, gzt., LXV
Dil Encümeni, *197*
Dilmen, İbrâhîm Necmî, *83*, *94*, LIII
Dil öğretim metodları, *113*, 113-15
Dimitri Ḳalya, *67*, 81
Dîn-i Aḥmedî, 457 (Bk., İslâm, İslâmiyet.)
Discours et Conférences, *298*
Dispositions générales, 432
Dîvân edebîyâtı (Bk., 'Acem, 'Acemler; Edebîyât; Ḳlasiḳ Edebîyât; Şâ'ir, Şi'ir.)
Dîvân, Mehmed Nâzım Paşa, *13*
Dîvân, Nâbî, *127*, *232*
Dîvân'lar, Namık Kemal, *74*
Dîvân, Nedîm, 52, *358*, 362, *362*
Dîvân, *Nef'î*, *127*, 131, XLVIII
Dîvân, Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet, *247*
Dîvân, Şinâsî, *307*
Dîvânçe-i Vaḳ'a-nüvîs Aḥmed Lutfî, *111*
Dîvân Efendiliği etmek, 237, 262, 265
Dîvân-ı Muḥâsebât, *14*, *24*, *160*
Divrik, halkı, *24*, 27, LXVI
Diyâr-i Bekîr, LXV
Doğu, *274* (Bk., Şarḳ.)
Dolmabaġçe Sarayı, LXVI
Dört 'Oṯmânlı, Takma-ad, *199*
Duḫter-i Hindû, 201
Duḳaki, Vasilaki, İtalyan tercemânı, 484
Dumas, Alexandre, *447*
Durmuş, 158
Düstûr, 41, 73, 239, 332-33, 484

Ebû Bekir, Ṣıddîḳ, 196
Ebû'n-Nebûd Paşavârî, 179
Ebû-Temmâm, 362
Ebû 'Ubâde'l-Velîd B. 'Ubeyd Ṭâ'î (Bk., Buḥturî.)
Ebü'ż-Żiyâ, Tevfîḳ, *7*, 8, *9*, *10*, 10, 10, *24*, 25, *52*, *57*, 58, *66*, 67-70, *73*, *74*, 73-76, *92*, 93, *94*, *97*, *113*, *115*, *121*, 121-22, *125*, *198-99*, *204*, *208-209*, 209, 224, 228, 232, 245, *247-50*, 249-52, *339-40*, 340, *365-66*, 366-68, *369*, 370-71, 406, *425-26*, 427, 440, *447*, 465 (Bk., Cam Ḳıran Tevfîḳ; Tevfîḳ; Ziyâ.); XV, XXXI-III, XXXVII, LI, LIV, LIX, LX, LXII-III, LXVI-VII
Ebü'ż-Żiyâ, Ziyâd, *297*
Ecnebî, Ecnebîler, 164, XXI
École des Langues Orientales Vivantes (Bk., Elsine-i Şarḳîye Mektebi.)
Ed-Dâ'î, LXVIII
Ed-Dâ'î Kemâl, *459* (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ), LXVIII
Edebî Teceddüdümüzüñ Ẕuhûr ve Tekâmülü, *94*
Edebîyât, *52*, 52, 85, *167-68*, 169, 175-76, *296*, 296.— Edebîyât-ı 'atîḳa (Eski edebiyat), 169, 201, *221*, 249, 249, 461; Edebîyât-ı cedîde, Cedîd edebîyât, 59, 142, *168*, 169, *198*, 201, *205*, *221*, 223, *223*, *248*, 249-50, 299, 447; Edebîyât-ı Efrencîye, *167*; Edebîyât-ı Ġarbîye, *168*, 169; Edebîyât-ı 'Oṯmânîye, 60, 204 (Bk., 'Arab; Avrupa; Ma'ṣûḳa-i vicdân; Şarḳ.); XLIX
"*Edebîyât*" sütunu, *371*
"*Edebîyât*", *167*
Edebîyât Araştırmaları, *248*
"*Edebîyâtımıza Müte'allik Birḳaç Söz*", *248*
Edebîyât Ḳumḳuması, *87*, *95*
Edîb, Bey, 402
Edîb-i A'ẓam, *167* (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.)
Edîb İskelesi, 415
Edirne, *264*, 264, 274, *306*, 307, *382*
Efe(*?*), 30
Efendi(*?*), 16, 19
Efendiler, 285-88, 292 (Bk., Saḳız İttifâḳ-ı Müşelleşi.)
Efendirniz, *320*, 320 (Bk., Vaḥîde'd-Dîn, Kemâle'd-Dîn Efendiler, Şehzâde.)

Efġānī, Cemāle'd-Dīn, *298*
Efrenc (Bk., Edebiyāt.)
Eftronde, karyesi, 43
Ekrem, 'Alī (Bk., Bolayir.)
Elḥān, 231, 235, 358
Elifbā, 116, XVIII
El-Maḳāṣidu'l-Ḥasene, 284
Elsine-i Ṣelāṣe, 469 (Bk., 'Arabca, Fārsca, Türkce.)
Elsine-i Ṣarḳiye Mektebi (École des Langues Orientales Vivantes), Paris'te, *467-68*, 468-69
Elṭāf-i İlāhiye, 185
Emīn Bey, Tabur-ağası, 107
Emira, Dimitro, 262, 348, 439
Emīr Nevrūz, LX
Endülüs, 359
Endülüslüler, 306
Endülüs, Endülüs Tarīḫi, 298, 299
Eren, 'Abdu'r-Raḥmān 'Ādil, *107*
Ergin, 'Oṣmān Nūrī, *26, 113, 466*
Ergiri, 18
Erġun, S. Nüzhet, *13, 74, 75, 95, 129, 131, 148-49, 155, 192, 221, 231, 236, 246, 329, 339, 348, 351-52, 356-57, 372, 390, 392, 395, 404*, LII
Ermeni, 268 (Bk., Ḳaṣbar Efendi.)
Ermeni, Ermeniler, *14, 266*, 287.—Ermeni gazeteleri, 5; Ermeni harfleri, *207*, 208; Ermeni papaslar, 411; Ermeni sucuğu, 275, 281, 287
Ermenice, 208, 464, XLII
Erṣoy, Meḥmed 'Ākif, LII
Erṭaylan, İsmā'īl Ḥikmet, *13*
Ertem, 'Alī, *359*
Es'ad, 464
Es'ad, Efendi, Nā'ib, *445-47*
Eṣer-i 'Ākif Paṣa, 246-47
Eṣer-i Nüzhet, vapuru, 100, 103, *103, 179*, 180, *314*, 318, *321, 322*, 322-26, *326-27*, 335, XXVII-IX, LIV, LVIII
Eski Baruthāne, Midilli'de, semt, 480
Eski Ḥarflerle Baṣılmış Türkce Eṣerler Ḳataloġu, LV, LVII
Eski Ḥarfli Türkce Sūreli Yayınlar Ḳataloġu, 207
Esmā, Hanım, 405
Esmāsı yanmaḳ, 190
Eṣnāf teṣkilātı, *142* (Bak., Lonca.)
Esprit des Lois, 92
Es-Seḫāvī, Şemse'd-Dīn Ebū'l-Ḫayr Muḥammedu'bnu 'Abdu'r-Raḥmānü's-Seḫāvī (1427-96), *284*
Esther, 233
Eṣ'ār-i El-Ḥāc 'Ākif Efendi, 247
Eṣber, 202
Eṣref, mec., LXV
Eṣref, Edīb, LII
Eṣref, Meḥmed, ṣâir, LII
Etmeğe (Ekmeğe) ḳuduz unu ḳarışmaḳ, 425
Evḳāf Neẓāreti, *117*, 300, XVIII
Evrāḳ-ı Perīşān, 225-26, 228, 230, *237*, 245, *404-5*, 408, *437-38*, 440, LIX-LXI, LXV
Evrāḳ-ı Perīşān, mukaddimesi, 228, 230, LX
Eẓān, XVIII (Bk., Muḥammed, Ḥż.)
Ezel Levḥası, 227, *227*
Ezine, *19*

Faḫre'd-Dīn Çelebī, İbrāhīm, *111-112*, 112, XLIV
Faḫrīye, Hanım, 408
Faḫrīye, *95*, 96, XLVIII
Fā'iḳ, Bey, *63*
Fā'iḳ, Bey, LII
Fā'iḳ, Efendi, 463
Fārsca, Fārsī, 25, 113, *113*, 115, *125, 167, 222*, 372, 441, 469.—Farsca öğretimi, *113, 115* (Bk., 'Acemce, Elsine-i Ṣelāṣe.); XLIX
Faṣlīḥlik (Bk., Şi'ir.)
Fātiḥ, devri, 51, 53
Fātiḥ, 438, LX
Fātiḥ Cāmi'i, *19*
Fātiḥ, Efendi, Defterdâr, 241
Faṭma, Hanım, 138

Faṭma, Hanım, *Karagöz* sâhibi Fuad Bey'in kardeşi, *420*
Faṭma, Hanım, Ahmed Beyler'in, 419
Fehmî Edhem, Ḳaraṭay LV, LVII
Felek, *127*
Fenali, Dimestoklu, Avukat, *67*
Feraḥ, Molla, Arab hizmetci, 193, 393
Ferîde, Hanım, *19*, *63*, *71*, *72*, *145*, 146, *158*, *159*, *169-70*, 170, 376, 428 (Bk., Annası, Bebek Ala, Çiçik, Çiçik Ala, Pide, Pide Hanım.)
Feyyāż-i Muṭlaḳ, 61
Feyżî-i Hindî, 227
Feżā'il-i Aḫlāḳiye ve Kemālāt-i 'İlmiye, *198*
Fıransa, 32, 333-34 (Bk., Firengistān.)
Fıransa Encümen-i Şarḳîsi, *24*
Fıransa Ḳonsolos Vekîli, *479*, 479-80 (Bk., Ruboli.)
Fıransa Sefāreti, İstanbul'da, *248*
Fıransa Sefāreti, Tahran'da, *25*
Fıransız, Fıransızlar, 114, 305 (Bk., Efrenc; Firenk, Firenkler.)
Fıransız, vapuru, 364, 396, 398, 439, 440
Fıransızca, 29, *113*, 113-14, 165, *167*, 175, *199*, 235, *248*, *307-8*, 335, 360, LI, LXIV
Fıransızca'dan Tercemedir (Bk., *Marseillaisse*.)
Fidelli, İtalya Konsolosu, 391
Fiḳh, ilmi, 58
Fiḳhu'l-Luġa, 279
Filibe, şurubu, 301
Filip, Efendi, *339*
Filopuçi, Mr., 333
Filye, karyesi, 43
Firdevsî, Ṭûsî, 362, 372
Firengistān, *197*, *199* (Bk., Fıransa.)
Firenk, 384 (Bk., Lang, Mr.)
Firenk, Firenkler, 164-65, *384*, 384.— Firengâne moda, 373; Firenk aşçıları, 441, XLVI; Firenk kalemleri, 352; Firenk kitapları, 305; Firenk la'li, 320, 441, XLI (Bk., Fıransız, Fıransızlar.)
Firenkce, 186, *197-98* (Bk., Fıransızca.)
Firḳateyn, *172*
Fitiş, 330, *426-27*, 428 (Bk., Fiṭnat.)
Fiṭnat, Neş'et Bey'in kızı, *221*, 225, *226*, 230, 233-34, 246, *255*, 257, *257*, *262*, 264, *295*, *329*, *354*, 394, 397, 405, *418*, 418-19, *426-27*, 428, *437*, 440, *463* (Bk., Fitiş; Yaramaz); XLI
Floransa, *399*
Foie gras, 259, *259*
Fokiyo, 361
Fotaki, *447*
Fotyadi, Bey, *399*
Fotyadi, Paşa, *365*, 367, *369*, 399, *399* (Bk., Vâlî Paşa.); XXXII-III
Fowler, Thomas, Dr., *242*
Fraissinet, Marc, *297* (Bk., *Fresine*.)
Fresine, vapuru, 297, *297*, 343, *343*, *349* (Bk., Fraissinet, Marc; Marsilya vapur ḳumpanyası.)
Fu'âd, Bey, *Karagöz* sâhibi, *420*
Fu'âd, Paşa, Keçecizâde, *155*, *419*
Fużûlî, Süleymân, *355*, *361*, 361, 373, LI
Fütüvvet, LXIX, LXX

Ġalaṭasarāy Sulṭânîsi, *77*
Ġālib, Şeyḫ, Meḥmed Es'ad Dede, 201, 441
Ġarb (Bk., Doġu).— Ġarb edebîyāṭı, *167-68*, *197*, *200*, 372; Ġarb müellifleri, *248*
Ġarb Ṭırabulusu, 367, *420*, 422 (Bk., Ṭırabulus-i Ġarb.); XXXII
Ġavşü'l-A'ẓam, 112 (Bk., Celâle'd-Dîn Rûmî, Mevlânâ.)
Ġayret mec., *13*, *148*, *348*, *352*, *356-57*, *404*, LII
Ġayr-i Müslim, Ġayr-i Müslimler, 31 .—Teba'a-i ġayr-i Müslime, 32
Ġazâlî, Ġazzâlî, Ebû Ḥâmid Muḥammed B. Muḥammed, XXIII
Ġazel, A. Hâmid (Bk., *Manẓûme*.)
Ġazel, Hersekli Ârif Hikmet, 330

Ġazel, Menemenli Tâhir, *231*
Ġazel, Namık Kemal, Farsca gazel, *125-27*, 128, *222-23*, 222; Hitâm-ı Acemî takma-adı ile, *368*, 369-70, *371-72*, 372-73, 380, 383, *404*, 406, *458-59*, 459-60; *İmânımla ben* gazeli, *394-95*, 396; Nâbî'ye nazîre (*Biri* gazeli, bk., *Taẕmîn*), *27*, *131*, 131, *232*, 235, 300, *300*, 308; Nâcî'ye nazîre, *371-72*, 372-73, *389*, 390, *458-59*, 459-60; Nâ'ilî-i Kadîm'e nazîre, *329*, *330*, 330; *Ne devlettir gazeli*, *395*, 396; Râgıb Paşa'ya nazîre, *206*; Sâmî'ye nazîre, *206*
Ġazel, Nâ'ilî-i Ḳadîm, 330, *330* (Bk., Semā'î.)
Ġazete, 302, 406 (Bk., *Tercemān-ı Ḥaḳīḳat*.)
"*Ġazete mektubu*", 302 (Bk., "*Mektublar*", Namık Kemal.)
Gelembe, Gelenbe, kaplıcası, *5*, 7, *7*, 17, 242, 415, XIV
Gelibolu, *101*, 106, *297*, *469*, 472
Genc 'Oşmānlılar, LII
Georges I. (Bk., Ḳıral Ḥażretleri.)
Gibb, E. L. W., *248*
Gibbon, Edouard, *206*
Girid, 102, *339-40*, 340-41, *365-66*, 366-68, *368-69*, 370-71, 399, *399*, *420*, 422.— Girid Hıristiyanları, 366-67, *369*, 370-71; Girid Müslümanları, *366*, 367, 370-71, XXX-III
Giridli, Giridliler, 341, 367, 422, XXXI
Girid Mes'elesi—1886-1889, *399*
"*Girid Mes'elesini Ḳurcalayanlar*", *366*
"*Girid Mes'elesi ve Rusya Politikası*", *339*
Ġoloş, 306, 306-7.— Ġoloş Şehbenderliği, *84*, *139*, *306*
Ġorci Mihailo, *447*
Ġorci Panayotaki, 115, XVIII
Gökbel, Āṣaf, *342*
Gökşu Tiyatrosu, LXV
Göle, karyesi, 43
Gölpınarlı, 'Abdülbāḳî, *111*
"*Görenek*", *9*, LXII
Görüşler, mec., *13*
Gövsa, İbrāhîm 'Alā'addîn, *58*, *77*, *90*, *308*, *329*, *396*
Grand Encyclopédie, *242*
Gustine, 17, *17* (Bk., Guston.)
Guston, 17, *17* (Bk., Gustine.)
Gülbaba, türbedârı (Bk., 'Abdu'l-Laṭîf Efendi.)
Güllü Aġob, *161-62*, 163, XXI, LXIV-V
Gülnār, Hanım (Bk., Debedef, Madame.)
Güntek'in, Reşād Nūrî, LXV
Gürcü, 336 (Bk., Bānū Gürcü; Nūrî, Gürcü Yusuf Paşazâde?)
Ḥabsḫāne-i 'Umūmî, *70*, *101*, 105, XIII
Ḥaci 'Alî Bey, Mâbeyn-i Hümâyûn İkinci Kâtibi, 340, *385-86*, 386-89, XXXI, XXXIII-IV
Ḥaci Baba, 309, 370, 441 (Bk., Ḥaci İbrāhîm.)
Ḥaci İbrāhîm, *113*, *141*, *168*, *197-99*, 205, *208*, *223*, *295*, 296, *308*, 311, 317, *318*, 319, 357-58, 361, *379*, 381, *414*, 416, 424, *425-27*, 427, *437-38*, 440, 441 (Bk., Ḥaci Baba, Kör İbrāhîm.); L, LVIII
"*Ḥaci İbrāhîm Efendi'ye Cevāb*", *168*
Ḥaci İbram, hikâye kahramanı, 356
Ḥacle, *231*, XLIX
Ḥaçopulu Çarşısı, *438*, LX
Ḥadîce Naẕîre, Hanım (Bk., Şarı Papa Naẕîre Hanım.)
Ḥadîḳa, gzt., LX
Ḥadîş, 474
Ḥadîş'ler, 112, 284
Hādişāt-ı Ḥuḳūḳiye ve Tarîḫiye, mec., *107*
Ḥāfıẓ, Şîrāzlı, 362
Ḥakem-i Şāliş, 360 (Bk., Ḥakem B. Hişām.)
Ḥākim Efendi, 116, 409
Ḥaḳḳānîyet, *295*, 296.— Ḥıfẓ-ı ḥaḳḳānîyet, 297 (Bk., 'Adālet.)
Ḥaḳḳî, *Cerîde-i Ḥavâdis* yazarlarından, *209*

Ḥaḳḳî, Paşa, C. B. Sefîd Vâlisi, *392*, *445*, *447*, *456* (Bk., Vâlî Paşa.); XXXIV-V, XXXVII, XXXIX
Ḥâlet, Efendi, Meḥmed Sa'îd, *249*, 250, 263
Ḫalîfe-i Baḥr-ü Berr, 325 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḫalîfe-i İslâm, 340 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḫalîfe-i Rûy-i Zemîn, 134 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḫâliḳ, 29, 128 (Bk., Allâh.)
Ḫalîl Râzî, Bey, *448*, 449
Ḫalîm, Bey (Bk., Sâmî Paşazâde 'Abdu'l-Ḥalîm.)
"Ḫall-i Mes'ele", *198*
Ḫalûḳ'uñ Âmentüsü, şiir, *307*
Ḫalûḳ'uñ Defteri, *307*
Ḥamdî, Bey, Biñbaşı, 304 (Bk., Biñbaşı.)
Ḥamdî, Paşa, 19
Ḥâmid, Bey, C. B. Sefîd Vilâyeti Orman Müfettişi, 150
Ḥâmid, Bey, Hanya Hânedânı'ndan, Müşâvir, *365*, 368, *368*, XXXII-III
Ḥâmid, Bey (Bk., 'Abdu'l-Ḥaḳ Hâmid, Ṭarḫân.)
Ḥâmid Beyefendi'niñ Selîmîye'sine Naẓîre Yollu Bir Manẓûme, şiir, 235
Ḥamiyyet, 70, 215, 283, 366, 371.— 'Âlem-i ḥamiyyet, 453; Aşḥâb-ı ḥamiyyet, 465; Cân-ı ḥamiyyet, 340; Ḥamiyyet-i İslâmîye, 340; Ḥamiyyet-i müstebidâne, 220; Ḥamiyyet-kârân-ı Müstebidîn, 215; Neḳarât-ı ḥamiyyet, 21; Nevrustegân-ı ḥamiyyet, 78, 116, 174-75
Hamlet, trc., LVII
Ḥancı ṭavuġu, 286
Ḥanedân-ı Salṭanat a'żâları, 265
Ḥanîfe, Hanım, 154, 304
Ḥanya, *368*
Ḥarâbât, *89*, LII
Ḥarb-i Aḫîr ve İstiḥkâmât, *175*
Ḥarbîye Mektebi, *329*
Ḥarbîye Neẓâreti, *133*, 134, XIX
Ḥarb Tarîḫi, *174*, 175
Ḥaremeyn-i Şerîfeyn, 118 (Bk., Medîne, Mekke.)
Ḥâriciye Nâẓırı Ḥażretleri, 166 (Bk., Sa'îd Paşa, Kürd.)
Ḥâriciye Nâẓırlıġı, *246*, 277, XX-I
Ḥarîrî, Ebû Muḥammed al-Ḳâsım B. 'Alî B. Muḥammed B. al-Ḥarîrî, *87*
Ḥâristân ve Gülsitân, *24*
Ḥasan, Bey, Rodos Mutasarrıfı, *420*, 421 (Bk., Paşa Efendiler.)
Ḥasan, Bey, Muhâsebeci, *447* (Bk., Muḥâsebeci, Ḥasan Bey.)
Ḥasan, Efendi, A'şâr me'muru, 55, *295*
Ḥasan, Ḥaci, 264
Ḥasan Can, 202
Ḥasan Ḥüsnü, Paşa, *321*, 322-26, *326* (Bk., Baḥrîye Nâẓırı; Ḳapdan Paşa, Nâẓır Paşa.); XXVIII-IX
Ḥasan Mellâḥ, *167*
Ḥasan Paşa Köşkü, Midilli'de, 342
Ḥasan Riżâ, Es-Seyyid, *13*
Ḥasan Taḥsîn (Bk., Çingâne Taḥsîn.)
Ḥasb-i Ḥâl—yâḫûd—Eşref ve Kemâl, LII
Ḥasîbe, Hanım, 233-34, 402, 419
Hâşim, Bey, *330*
Ḫaṭıra ṭuz ḳonmaḳ, 363
Hâtifî, şâir, 18
"Ḫâtime-i Kelâm", *198*
Ḫâver, mec., *405-5*, 407, 411, *414*, 416
Ḥavvâ, Ḥż., *126*
Ḥaydar, 129.— Ṣavlet-i Ḥaydar-pesendâne, 129 (Bk., 'Alî, Ḥż.); XLVIII
Ḫayre'd-Dîn, Paşa, Ṭunuslu, 17, 18, *18*, 227
Ḥayretî, Efendi, şâir, 245
Ḫayrî, Bey, *57*, 58, LXVII
Ḫayrî, Efendi, *240-41*, 277-78, 301, *355*, *485* (Bk., Defterdâr; Muḥâsebeci.)
Ḫayru'llâh, Efendi, tarihçi, 23
Ḫazîne-i Celîle, XLIII (Bk., Ḫazîne-i Devlet; Ḫazîne-i Mâlîye.)
Ḫazîne-i Devlet, 70, XVII
Ḫazîne-i Evḳâf, 119
Ḫazîne-i Evrâḳ, mec., *92*, 93, *94*, 96, *96*, 112, 142, XLIII-IV

Ḫazîne-i Ġayb, Ḫazînetü'l-Ġayb, 11, 99
Ḫazîne-i Mâliyye, 103, 119, 190, 218-19, *416*, 417-18, 482, XVII
Ḫażret-i İmâm, 373 (Bk., 'Alî, Ḥż.)
Ḫażret-i Şâhâne, 178 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḫażret-i Şehenşâhî, 60, 86 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḫażret-i Şehryârî, 90 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Hece vezni, *426*, 428 (Bk., Parmaḳ Ḥisâbı, Vezn-i Türkî.)
Hedîye-i 'Asâkir Cem'iyeti, *175*
Hedre, karyesi, 43
Hemedânî, Bedî'u'z-Zamân, *87*
Henüz Onyedi Yaşında, *107*, 108 (Bk., Melek, Hanım.)
Herse, karyesi, 43-44
Hersekli 'Ârif Ḥikmet (Bk., 'Ârif Ḥikmet.)
Ḥıristiyan, Ḥıristiyanlar, *30*, 31, *33*, 34, 36, *210*, 211, 213, *236*, 304, 309, *311*, 312-13, *365*, *385*, 387-88, 405, *443*, 444-47, 449-51, 454, *479*, 479, *480*, 481.— Ḥıristiyan ġazeteleri, *368*, 370, 454; Ḥıristiyan ḳadınları, 5; Ḥıristiyan ḳızları, 450, *453*; Ḥıristiyanlıḳ, 388; Ḥıristiyan mektebleri, 388 (Bk., Girid, Midilli, Saḳız.); XV, XXIII, XXVI, XXXII-IV, XXXVI-VII
Ḥıristiyan Beyliği, Sisam'da, *385*, 388, XXXIV
Ḥırsız almaz, 378
Ḥicâz, *137*, *467*, 468
Ḥikmet, Bey, Deli, 15, 21
Ḥikmetü'l-Ḥuḳûk, *92*, *93*, 94, 96, *96*, LXIII-IV
Ḫilâfet, 196.— Ḫilâfet-i İslâmîye, 454; Ḫilâfet-i Senîye-i Ḥażret-i Pâdişâhî, 89 (Bk., İmâmet-i Müslimîn.)
Hilâlî, şâir, 18
Hilâl-i 'Oṯmânî, şiir, 228, *228*, *231*, 235, *255*, *308*, *348-49*, 350-52, *356*, 356-57, *357*, *404*, *414* (Bk., *Ḥüsn-i ezelî*; *Tebessüm etmiş.*); L
Hind, Hindistân, 212, 334.— Hind ḫorosları, 382, XXX, XLII
Histoire du peuple d'Israël, *305*
Ḫitâm-ı 'Acemî, *368*, 369-70, *371*, 372-73, *379*, 380, 383, *404*, 406-7, *458-60* (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.); LXVIII
Hobart, Paşa, 335
Homer, Homeros, 362
Ḫorasancı, mes'elesi, 456
Ḫoş Ṣadâ, *111*
Ḥuccetü'l-İslâm, Ġazzâlî, XXIII
Ḫudâvendigâr, 392 (Bk., Bursa.)
Ḫudeyde, Mutasarrıflıġı, 50
Hugo, Victor, 361, *447*
Ḫuḳûḳ Mektebi, *77*, *438*
Hulâgû, İlḫan, 196
Humbert I., İtalya Kıralı (Bk., İtalya, Pâdişâhı.)
Ḫurufat Bey, 14, *14* (Bk., Menemenli Rif'at.)
Ḫuşûşî İlk Türk Ġazetemiz Tercemân-ı Aḥvâl ve Âgâh Efendi, *419*
Ḫuşûşî Mektublarına Göre Nâmıḳ Kemâl —'Abdülḥaḳ Ḥâmid, *192*, *200*
Ḫuten, 358.— Nâfe-i Ḫuten teşbihi, 359
Ḫużûr, Ḫużûr-i Hümâyûn, 136, *254*, *260*, 309, 311, 346-47, *398*, 399, *401*, *404*, 443, 456 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.); XXXIV
Ḥükûmet, Ḥükûmet-i Senîye, 40, 55, *57*, 59, *60*, 61, *66*, *191*, 239, 278, 387 (Bk., Bâb-ı 'Âlî.); XXVI, XXIX, XXXVIII
Ḫünkâr, 406 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭân.)
Ḥürrîyet, 14, 109.— Ashâb-ı hürriyet, 19; Hürriyet-i hareket, 430
Ḥürrîyet, gzt., *339*, LII
Ḥürrîyet Âhû Babası, 109 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.), LXIX
Ḥüsâme'd-Dîn, Mülkîyeli, *466-67*, 467
Ḥüseyin 'Avnî, Paşa, Kabinesi, *77*
Ḥüseyin, Efendi, Midilli tüccarlarından, *447*, XXXVI

Ḥüseyin, Efendi, Ḥilmî (Paşa), Tahrîr-i Emlâk Komisyonu Başkâtibi, 30, 55, 71, *79*, *80*, 80, *84*, *97*, *107*, 108-10, *119-120*, 120-21, *139*, 140, *157*, 159, 210, 224, 229, *233*, 241, 264, *267*, 300, 301, 304, *306*, 307, *308*, 309, *314*, 316-17, 338, *338*, 364, *368*, 369, *374*, *390*, 391, 396-97, 400, 411, 475, *485*, 486 (Bk., Çüçiş.); XXVII, XXXIV, LXI, LXVIII

Ḥüseyin, Ḥüsnü Ḳapdan, Yüzbaşı (Paşa), 103, *169*, 229, 352(*?*), 364, 380, 383, 411, *463*, 465, LXVIII

Ḥüseyin Nāẓım, *141*

Ḥüseyin Nāẓım, 57(*?*)

Ḥüsn-i ezelî şiiri, *235*, *404*, *414*, 415-16 (Bk., *Hilâl-i 'Oṣmânî*.), L

Ḥüsnü Ḳapdan (Bk., Ḥüseyin Ḥüsnü.)

Ḥᵛārezm, 157

"Ḥᵛārezmşāhân'dan Celâle'd-Dîn Mengübirti", *97*

Ḥᵛārizmşāhlar, mad., LVI

İbn Ḫallikān (Bk., *Vefeyatu'l-A'yān*.)

İbn Kemāl, Kemāl Paşazāde Şemsu'd-Dîn Aḥmed B. Süleymān, 102 (Bk., Şems-i 'Aşr.)

İbn Müsā, 201, *201*

İbn Sînā, *199*

İbnü'r-Reşād 'Alî Ferrūḫ, *298*

İbrāhîm, Ḥż., *273-74*

İbrāhîm Edhem, *240*, *266*, 268 (Bk., Efendiler, Müderris Efendi, Saḳız İttifāḳ-ı Müşelleşi, Saḳız ṭaḳımı.); XXV

İbrāhîm Edhem, Paşa, *262* (Bk., Dāḫiliye Nāẓırı.)

İbrāhîm, Ḥaci (Bk., Ḥaci İbrāhîm.)

'İbret, gzt., LII, LIX

"İfâde-i Merâm", LIX

İgnatiyef, 312

"İḫṭārât", *198*

"İḫṭār-i Ṭābi'", *248*

İḳdām, gzt., *25*

İki Bî-ṭaraf, 210-20 (Bk., 'Abdu'llāh Ḥasîb; Necîb Bey.)

İki Efendiler, 185 (Bk., İki Bî-ṭaraf.)

İki Midillili, 183, 185-86 (Bk., İki Bî-ṭaraf.)

İki Müslümān, 384 (Bk., Nūrî, Mâbeynci; Sāmî Paşazāde Ḥalîm.)

İki Ẕāt, *183*, 184-90 (Bk., İki-Bî-ṭaraf.)

İknem, *326*, 428 (Bk., Bolayir, 'Alî Ekrem.)

İlhām-ı Vaṭan, *13*

İlk Büyük Muḥarrirlerden Şinâsî, *24*

'İllet-i Ezelîye, 27

İmāmet-i Müslimîn, 99 (Bk., Ḫalîfe.)

İmām-ı Müslimîn, 134 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭān.)

İmām-ı Rabbānî, Şeyḫ Aḥmed Serhendî, Fārūḳî, 99

İmrü'ü'l-Ḳays, 362

İnal, İbnü'l-Emîn Maḥmūd Kemāl, *16*, *98*, *111*, *137*, *233*, *236*, *246*, *254*, *260*, *314*, *344*, *468*, *485*

'İnâyet-i İlāhî, 65

İndî-i Şerîf, *210*, 211, 213-14, 216

İngiliz, İngilizler, *331*, 332-33, 382.— İngiliz bayrağı, *331*, 332-33; İngiliz gemileri, 333, 336-37; İngiliz misyonerleri, 334; XXX, XLII

İngilizce, *248*, 360, LII

İngiliz Madame'i(*?*), 418

İngiliz tercemānı, 451 (Bk., İpoḳrat Ṭavlaryos.); XXXVII

İngiltere, *30*, 31, 32, *172*, 307, 333-34, 360, 450.— İngiltere ḳavānîn-i baḥrîyesi, 333; XIV, XXX, XXXVII

İngiltere Baḥrîye Neẓāreti, 333

İngiltere Ḥāricîye Neẓāreti, 333

İnḳılāb Müze ve Kütübḫānesi, *321* (Bk., Belediye Kütübḫānesi.)

İnşā', İnşāy-i 'Oṣmānî, 248 (Bk., Neşir.)

İnṭāḳ-ı İlāhî, 281

İntibāh, gzt., *368*, 370-71, XXXIII

İntibāh (Bk., *Şoñ Pişmānlıḳ*.)

İpoḳrat Ṭavlaryos, *66*, 67 (Bk., İngiliz tercemānı; Tercemān Efendi, Tercemān-ı livā.)

İrân, *197-98*, 460.— İrân devleti, 253-54; İrân ecnebî me'mûrları, 254; Menâfi'-i İrânîye, 254; İrân Şehbenderliği, *252*, 254 (Bk., Devlet-i İslâmîye.)
İrânlı, İrânlılar, 262
İsaḳ, 6, *14*, *19*, 22, 396-97, 400, 405, *438*, 442 (Bk., İsaḳ Çelebî.)
İsaḳ, Çelebî, 425 (Bk., İsaḳ.)
İsere (İzer), vapuru, *297*
İsḥaḳ (Bk., İsaḳ.)
İshan, Ziyâ, *298*
İskender, Büyük, 102, 202
İskenderîye, 402, 405
İskit, Server, *419*
İslâm, 195, 334, *396*, 398 (Bk., Dîn-i Aḥmedî; İslâmîyet.)
İslâm, İslâmlar, 30, 31, *33*, 34-36, 55, 175, 211, 254, *365*, 387-88, 479, *479*.— İslâm milletleri (Milel-i İslâmîye; Millet-i Celîle-i İslâmîye), 114, 345; İslâm tarihleri, 345; İslâm vakıfları (Evḳâf-i İslâmîye), 35 (Bk., Midilli adası; Müslim; Müslümân, Müslümânlar; Rodos.); xv, xxxii-iv, xxxvii, lxix, lxx
İslâm Ansiḳlopedisi, *26*, xvi, xxxix, lvi
"İslâm'da Fütüvvet Teşkîlâtının Doğuşu Mes'elesi ve Târîḫî Ana Çizgileri,", lxx
İslâmîyet, 334, xxx
İslâmîyet ve Ma'ârif, 305, *329*, *344* (Bk., *L'Islamisme et la Science.*)
İsmâ'îl, vapuru, 388 (Bk., *Mışır*, vapuru.)
İsmâ'îl, Efendi, 262, *267*, 276-79, 283, 289 (Bk., Müftü Efendi; Müsellem Efendi; Saḳız Müftüsü.)
İsmâ'îl Ḥaḳḳî, A'şâr Emâneti Tahrîrât Odası Hulafâsı, *243*
İsmâ'îl Haḳḳî, lii
'İşmet, Bey, Fındıḳlılı, *249*, 250
'İşmet, Bey, Mîralay, 418
'İşmet, Hanım, 159-60, 394
İspanya, 334
İspiro, Müfettiş, Midilli'de, *447*
İsporat adaları, 422
İstanbul, *4*, 6, *9*, 16, 41, 45, *62*, 63, 71, *79*, *86*, *92*, *101*, 105-6, 109, *119*, 120-21, *123*, 137, *144*, 145, *157*, 158, 163, 166, 173, 178, 183-84, 186, *191*, 195, 197, *206*, 212-13, 217-18, *220-21*, *225-26*, 236, 238, 240-41, *241*, 244, 246, *255*, 257, 259, *262*, 263-64, *267*, 269, 280, 292-93, *297*, 309, *314*, *316*, 316, *318*, 318, 336, 342, 344, 348-49, 350, 352, 354-55, 358, *363*, 363, *368*, *374*, 375, 378, 385, *390*, 392-93, 397-98, 403, 405, *412*, *419-20*, 421, *423*, *440*, 449, *455*, *458*, *460*, 465, 472.— İstanbul istiridyeleri, 401; İstanbul mektebleri, 244; İstanbul rüşdîyeleri, 467; İstanbul Türkcesi, 27; İstanbul'un şık beyleri, 467 (Bk., Dersa'âdet.); xiii, xv, xvi, xxii-iii, xxxvi, xxxix, xl-i, xliii, xlv, liv, lxiv-vi
İstanbul Rum Parṭrikḫânesi, *66*, 67-68
İstanbul Şadâret pâyesi, *58*
İstanbul Üniversitesi Edebîyât Fakültesi, *162*
İstanbul Üniversitesi Kütübḫânesi, *25*, *314*, *344*, lv
İstibdâd, 84, 215
İstiḳlâl-i meḥâkim işlâḥâtı, 215, 270
İstirati Gıramatiḳa, *56*, 56
İtalya, 69.— İtalya me'murları, 89; İtalya pâdişâhı (Humbert I.), 89; İtalya *tıeater*'leri, 69, 270
İtalya Devleti, Ḥükûmeti, 65, *66*, 68, 69, 78, *81*, 82, *88*, 89, *106*, 165, xv, xvi-vii, lii
İtalya Ḫâriciye Neẓâreti, *66*
İtalya, İtalyan Ḳonsolosḫânesi, *483-84*, 484-85
İtalya Ḳonsolos Vekîli, 69
İtalya mes'elesi, *66*, 68, 77, *81*, *82*, *86*
İtalya Sefâreti, *66*
İtalya Sefîri, *66*, xv, xvi
İtalyan, İtalyanlar, *60*, 61, 69, *81*, *86*, 86, *90*, 90, 91, 253, 391.— İtalyan balıkçıları, *66*, *77*, *81*, xv, xvii, liii

İt ayırıcı, 418
İt ṭalaşı, 317, XXVII
İttiḥād ve Terakḳī Cem'İyeti, *77*
İyşu, karyesi, 50 (Bk., Ayaşu.)
"İzāle-i Evhām", *198*
İzer, vapuru (Bk., *İsere*.)
İzmir, *4*, 4, 43, *84*, *101*, 109, *123*, *137*, 162, 166, 181, 187, 190, *191*, 193, *207*, 217, 274, *306*, 307, *308*, 309-10, *316*, 317, *331*, 332-34, *336*, 336, 338, 342, 346, *349*, 353, *366*, 367, *368*, 370, *373-74*, 375-76, 391, 396, *396*, 397, *398*, 399, 400, *401*, 402-3, *404-5*, 406-7, 409, 413, *420*, *453*, 455, *460*, *473*, 476-77, *483*, *485*, 486, XXX, XXXII, XXXIV
İzmir Ceneral Ḳonsolosu, 69
İzmir Ḳonsoloshānesi, *161*, 164, XXI
İzmirli, İzmirliler, *396*, XXX
İzmirniyoti, 384
İzvilariç, *252*, 253, *256* (Bk., Rusya Ḳonsolos Vekîli.)
'İzzet, Efendi, Telgıraf Nâzırı, 392

Jag'ged, 204
Journal des Débats, *298*
Jön Türkler, *468*
Jul (Julie) câriyemiz, 233

K.(.ı), LII (Bk., Kemāl, Meḥmed Nāmıḳ.)
Ḳaānī, Ḥabîbu'llāh, 128
Ka'be, *125*, 287, *287*
Ḳabr-i Selîm-i Evvel'i Ziyāret, *191*, 202, 205, *205*, *221*, *235*
Ḳabotaj, serbestliği, 334
Ḳadıköyü, *246*
Ḳadın, *236*, 241, 307, XLIV
Ḳādîzāde Meḥmed, Aġa, *179*, 180-81
Ḳadrî, Bey, Tırabzon Vâlisi, 402
Ḳadrî, Meḥmed, Paşa, *16*, 17, *22*, *177*, XIV
Kağıthāne, İstanbul'da, gezinti yeri, 225, 229
Ḳāhire, LVII
Kahya(*?*), 232
Ḳā'imbirāder, Ḳayınbirāder, *101*, 106 (Bk., Meḥmed 'Alî, Neş'et Bey, Taḥsîn Paşa.)
Ḳā'immaḳām, Ḳaymaḳam Bey, 295 (Bk., Meḥmed, Bey.)
Ḳā'imvâlide, Ḳayınvalde, 364, 425, 441 (Bk., Nesîme, Hanım.)
Kā'ināt (Bk., *Tarlḥ.*); LVI
"Ḳal'abend Nāmıḳ Kemāl", LII
Ḳal'a-i Sulṭānîye, *19*
Ḳalemtırāş, 'Aşḳî, *293*, 294, *308*, 309-11, *349*, 353; Baba Kalemtıraşı, 353; Fennî kalemtıraşı, 300; Muḥibbî kalemtıraşı, 378, 382; Recā'î kalemtıraşı, 346; Rizā kalemtıraşı, 346; Vaṣfî kalemtıraşı, 346
Ḳaliya, 418
Ḳalonya, Ḳaloniya, *4*, 5, 48, 49, *81*, 193, 297, 324, 338, 442, 464, XXII. — Ḳalonya yoğurdu, 397, 400
Kāmil, Bey, 22 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Kāmil, Efendi, *447*
Kāmil, Ḳıbrisli Meḥmed Paşa, *77*, 300
Ḳāmūs, 27, 211, 227, *303*, 357, *423*, 424, 484
"Ḳāmūs-ı Türkî Ḥaḳḳında Mülāle'āt", LXVI
Ḳāmūsu'l-A'lām, *58*
Ḳandilci Efendi, ḥavâlesi(*?*), *208-9*, 210, 223, 227, 346, *374*, 378
Ḳanṭarlıyı atmaḳ, 396
Ḳānūn-ı Esāsî, gzt., LII
Ḳapdan mektebi, 36, XV
Ḳapdan Paşa, 325 (Bk., Ḥasan Paşa, Baḥrîye Nāzırı.)
Ḳapiye, karyesi, 43
Ḳaplan, Meḥmed, *321*, LII
Ḳaragöz, 350.— Karagöz 'alāḳası, 477
Ḳaragöz, gzt., *420*
Ḳaraḳaş, Rum âilesi, *107*, 107
Ḳara 'Osmānoğlu, Ya'ḳūb Ḳadrî, LII
Ḳaraṭay (Bk., Fehmî Edhem.,)
Ḳarava, Ḳrava, Sakız'da banka müdürü, *236*, 238, *267*, 269, XXIII, XXV
Ḳarnı, Ḳarnız, 409
Ḳarş, XL
Ḳarşıyaḳa, İzmir'de, 333

Ḳarye İḫtiyār Meclisleri, 46, 48
Ḳasāvet Ḥamamı dellākleri, 441
Ḳaşbar, Efendi, Sakız İstinâf Reisi, 267, 282, 287-88, 290, 295, 302, *303*, 303 (Bk., Efendiler; Ermeni; Saḳız İttifāḳ-ı Müşelleşi; Saḳız ṭaḳımı.); XXV
Ḳāsım, Dede, *418*, 419, XLIV
Ḳāsım Paşa 'arsızlığı, 327, XXIX
Ḳaşlde, 'Arablar'da, 114
Ḳaşlde, 224 (Bk., *Devletten* kaslDesi.)
Ḳaşlde, Nef'Ī, XLVIII
Ḳaştamonu, Göre, İnebolu Temāşāsı, LXX
Ḳaşoṭ, 34
Ḳaṭır Ḥānı, 425
Ḳaṭır Ḥānı'na çevirmek, 425
Ḳatolik, Ḳatolikler, 480.— Ḳatolik cemā'ati, Midilli'de, *479*, 479, 480; Ḳatolik Kilisesi, 138, 479, XX
Ḳatriyos, Tüccar, *420*
Ḳavala, *77*
Ḳavşara, armudu, 383
Ḳayşeri, patlıcanı, 65
Ḳażā', 29.— Ḳażāy-i İlāhī, *227*; Ḳażā - yāver, *227*, 227
Ḳaz-dağı, 319, *335*, 335
Kāẓım, Çerkes, 411
Kāẓım Bey, Ergiri Mutasarrıfı, 18
Kāẓım, Ḥaydar, Dr., *366*
Kāẓım, Mūsā Paşa, Ḳoniçeli, 360, *405*, 411, 419
Kedourie, Elie, *298*
Kefale, meyhâneci, 425
Kelām 'ilmi, 128, *318*, 320, XLIV
Kemāl, 153, 154
Kemāl, Hüseyin Hilmî (Paşa)'nin oğlu, *233*
Kemāl, Mübāhat, Müdde'î-i Umūmî Mu'âvini Tevfik Bey'in oğlu, 442, 465
Kemāl, Neş'et Bey'in oğlu(*?*), 138, 233, 234 *262*, 264, *299*, 300, *302*, 304, *308*, 310
Kemāl, Aḥmed Paşa, *78*, 79, 128, 229
Kemāl, Meḥmed Nāmıḳ, 64, 78, 79, *92*, *198-99*, 372 (Bk., Bir Muḫbir, Biz Ḥażretleri; Ed-Dā'ī Kemāl; Edlb-i A'ẓam; Ḫitām-ı 'Acemī; Ḫürrlyet Āhū Babası; K. (.ل); Muḫbir Efendi; Re'lsü'l-Ūdebā; Timurleng aḫfādı.)
Kemāl Bey'iñ Terceme-i Ḥāli, *92*
"Kemāl ve Oğlu", *473*
Kemāl, Rāġıb, *97*
Kemāle'd-Dln, Şehzâde, 299, 309, *320*, *327* (Bk., Efendimiz.)
Kerbelā, XLVIII
Keşkül, 104, *104*
Keşkül ṭutmaḳ, 327, XXIX
Kevşer, 125, *126*
Ḳıbrls, *101*, 106, 278-79, *299*, 300, *316*, XXV
Ḳıbṭī, Ḳıbṭīler, 281 (Bk., Çingâne, Çingâneler.)
Ḳıral Haẓretleri (Georges I.), Yunan Kıralı, 433
Ḳırım, 251
Ḳırımlı, Ḳırımlılar, *247*
Ḳırk Yıl, *473*
Ḳırşehir, Ḳırşehri, *142*, LXX
"Ḳısm-ı Edebī" sütûnu, *404*
Ḳıṭ'a, Celâle'd-Dln Bey, 15
Ḳıṭ'alar, Namık Kemal, *221*, *339*; *390*, 392, *392* (Bk., *Ġazel*, *Ne Devlettir*; *Ḳaṣlde*, *Devletten*); *390*, 392, *392*; 130; 130; 130; 130, 132; *149*, *154* 156; *149*, *154*, 155; 345, *345*; 460; 129, *236*, 240; *155*, 309, 370; *233*; *224*; *379*, 381, *381* (*Bir Ḳıṭ'a-i Hezllye.*), LII
Ḳıṭ'a, Luṭfī, Vaḳ'a-nüvls, *111*
Ḳıṭ'a, Meḥmed Nāẓım Paşa, *13*
Ḳıṭ'a, Menemenli Rif'at, *79*, 79, 80
Ḳıṭ'a, Ṭal'at Bey, *13*
Ḳız İbtidā'ī Mektebi, Midilli'de, 35
Kibrit ḳuṭusu, 80, 129, 145
Kirāmen Kātiblne, *109*, 109, 140, 189
Kitābet, *52*, 53
Kitābu'd-Da'vā, 152
Kitābu'llāh, 214 (Bk., *Kur'ān-ı Kerlm.*)
Ḳlasiḳ edebîyāt, *248* (Bk., Dlvān edebîyātı.)

Ḳoca Memi, Vahhāb, *3*, *336*, *342*, *349*, *378*
Koch (Ḳoḥ), 232
Ḳoḳala Niḳola, yasakcı, 484
Ḳolera, *316*, 316
Ḳomya, Miḫailo, 335, 402, *447*
Ḳonya, *111-12*, *158*, 384, XLIV, LII
Ḳonya Mevlevīḫānesi, *111*, XLIV
Ḳorḳaḳ Efendi, *76*, 77 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Ḳoṣṭan, Dr., 364, *368*, 369
Ḳoṣṭanṭin, Midilli Metropolidi, *226*
Ḳoṣṭi, 160, 425
Ḳoşay, Hāmid Zübeyr, *25*
Ḳoyun-adası, limanı, 6
Köpek, şiiri, 205
Köprülü, Meḥmed Fu'ād, *107*, *248*, *299*, *317*, LVI, LXX
Köprülüzāde, Vaṣṣāf, Bey (Bk., Vaṣṣāf Bey.)
Kör İbrāhīm, 209 (Bk., Ḥaci İbrāhīm.)
Köylü, gzt., *366*
Ḳubalı, Ḥüseyin Nā'il, *158*
Ḳudret, 128.— Ḳudret-i İlāhīye, 116; Ḳudret-i Ḳāhire, 128; Ḳudret-i Küllīye, 29; Ḳudret-i Mevlā, *65*
Ḳuki, Madame, 138
Ḳulaḳsızzāde, Ḥālīm Bey, *153*, 154, *308*, 310
Ḳulaḳsızzāde, İsma'īl Bey, 154, *154*
Ḳulaḳsızzāde, Zāhide Hanım, 154
Ḳunṭay, Midḥat Cemāl, *3*, *9*, *15*, *19*, *22*, *58*, *63*, *70*, *71*, *77*, *79*, *90*, *92*, *97*, *101*, *103*, *124*, *139*, *154-55*, *158*, *170*, *172*, *181*, *210*, *211*, *226*, *236*, *243*, *260*, *262*, *268*, *293*, *303*, *305*, *321*, *324-26*, *336*, *342-43*, *349*, *354*, *366*, *374*, *378*, *384*, *386*, *408*, *413*, *429-37*, *448*, *456*, *463*, *485-86*, XVI, XVIII, XXXIX, LII
Ḳur'ān-ı Ḥakīm ve Me'āl-i Kerīm, *274*
Ḳur'ān-ı Kerīm, *65*, *109*, *112*, *210*, 211, 213-14, *273* (Bk., Kitābu'llāh; *Ḳur'ān-ı Ḥakīm*.)
Kuraso, *Ku-ra-so*, 259 (Bk., Curaçao.)
Ḳurretü'l- 'ayn, 233
Ḳuşdili, çayırı, *246*
Ḳuzu tasvīri, 201 (Bk., *Manẓūme*.)
Külliyyāt-ı Fużūlī, *361*
Külliyyāt-ı Kemāl—Makālāt-ı Siyāsīye ve Edebīye, *124*, *339*, *341*, LII
Külliyyāt-ı Kemāl Ṭab'olunuyor, *305*, *416*, LVIII
Külliyyāt-ı Ẓiyā Paşa, *15*
Kürd, Kürdler, 281
Kürd Sa'īd Paşa (Bk., Sa'īd Paşa, Kürd.)

La Fontaine, 410
Laḥn, 114
Lamartine, *447*
Lā-mekān, 95
Lang, Mr., 343, *343*, 347, *353*, *379*, 382-83, 384, 391 (Bk., Firenk.)
Larşu, çayları, *265*, XXIV
Lastik, 209 (Bk., Sa'īd Bey, Kemāl Paşazāde.)
Laṭā'if-i İnşā', *205*
"*Laṭīfe*", *171*
La Turquie, gzt., *297*
Lāyiḥa, *101*, 106, *133*, *136*, XIV, XV, XIX
Lāyiḥa, *312*, 312, XXVI
Lazca, 114
Lebon, Pastaḫānesi, 259
Leff-ü Neşr, san'atı, 460
Lefḳoşe Shakespeare Oḳulu, LII
Lehce-i 'Oşmānī, *24*, 27, *141*, LXV
Leibzig, *206*
Lenduhā, 141, *141*
Levḥ-i Maḥfūẓ, 59
Levḥ ve Ḳalem, 98
Lévy, Colmann, *298*
Ligor Mande, Ligor Mandre, *210-11*, 218-20, 228, 319, 320, *456*
Limni, 45, *137*
Limnos Manastırı, *191*, 194
Limnos Manastırı Rāhibi, *191*, *194*
Liqueur de Fowler, 242, *242*
Lisān (Bk., Dil, Türkce.)

Lisān-i 'Oṣmānī, 'Oṣmānlı lisānı, 28, *167-68*, *197-98* (Bk., Türkce.)
Lisān-ı Resmī-i Ḥażret-i Pādişāhī, 388 (Bk., Türkce.)
Lisān-ı Türk, Lisān-ı Türkī, *167*, *198* 305, *317* (Bk., Türkce.)
L'Islāmisme et la Science, 298 (Bk., *İslāmiyet ve Ma'ārif.*)
Literature, *52*, 52, 53 (Bk., Edebiyāt.)
Livā Başkātibi, 272
Lloyd, vapuru, kumpanyası, 226, 253
Lonca, Loncalar, LXIX, LXX
Londra, *123*, *175*, *198*, LII
Luġat Cem'iyeti, *24*, *26*, 28, 29, LXVI
Luġat, Osmanlıca, 28, 29, LXVI
Luġat, Şināsī, 24-26, 27, LXVI-VII
Luġāt-i 'Oṣmāniye, 352, 357, LXVI
Luġat-i Şināsī, *25*, 26
Lurion, Faust, *175*
"*Lutfen Derci Mütemennādır*", *448*
Lutfī Fikrī Bey'e Cevāb, LII
Lutfī, Vaḳ'a-nüvīs, *111*
Lutfī Tarīḫi, *246*

Ma'ārif, Neşr-i ma'ārif, 113.— Ma'ārif-i Şarḳiye, 251; Uṣūl-i cedīd-i tedrīsāt, *423* (Bk., Midilli adası.); XV, XVIII
Ma'ārif Nāẓırı, 245, 457 (Bk., Muṣṭafa Nūrī, Paşa.)
Ma'ārif Neẓāreti, *161*, 164, *231*, 232, *237*, *255*, 258, 308, *398*, 399, *401*, 403, *405*, 408, *437*, LIV, LVI-VII, LIX, LX
Ma'arrī, Ebū'l-'Alā' al, 252
Mācid, Paşa, *419-20*, 421 (Bk., Paşa Efendilerimiz.)
Madame Hażretleri (*?*), 440
Māder-i Vaṭan (Bk., Vaṭan.)
Maġnisa Mevlevīḫānesi, *111*.— Tīmārḫanesi, 355
Maġosa, *5*, 6, 19, *57*, 59, *72*, *97*, *132*, 134, 163, *260*, 261, *299*, *305*, 306, 377, XIII, XIX, XLVI, XLVIII-IX, LIX, LXIII
Maġosa Müzesi, LII
Maḥkeme Re'īsi, Midilli'de (*?*), 182, 187, *190*
Maḥlaş-Nāme, *87*
Maḥmūd (*?*), 457
Maḥmūd, Bey, Kurenâ'dan, 309, 317, 347, 350, 382, *406*, 406-7, XLII
Maḥmūd I., Sulṭān, 53
Maḥmūd II., vakfı, Midilli'de, 118-19, *247*, *249*, 250, XL
Maḥmūd, Paşa (*?*), 409
Maḥmūd Celāle'd-Dīn, muharrir, *196*
Maḥmūd Celāle'd-Dīn, dâmad, *90*, 90
Maḥmūd Es'ad, *141*
Maḥmūd Paşa, semt., 92
Maḥmūd Ṣadre'd-Dīn, Çelebī, *111-12*, 112 (Bk., Birāder.)
"*Maḥẓar*" bendi, 278
"*Maḳālāt-ı Siyāsiye-i Kemāl'de Musāmaḥāt*", *339*
"*Maḳāle*", N. Kemal, LIX (Bk., *Bend.*)
Maḳāmāt-ı Ṣan'ā'iye, tercemesi, Z. Reşid *87*, 87, *94*, 96
Maḳāme, Ḥarīrī, 87
Maḳāme, tercemesi, Münīf Paşa, *87*, *94*, 96
Maḳrı-köyü (Bakırköy), *423*
Malaṭya, *396*
Mālīye Ḫazînesi (Bk., Ḫazîne-i Mālīye.)
Mālīye Neẓāreti, 243, *262*, 265-66, *416*, 417-18, XXXV
Malṭa, *468*
Mandemande, karyesi, 43, *256*, *295*, 402, 409, *426*, XXIV
Manş (Manche) denizi, *326*
Manṭıḳu'l-'Ayr, 285, 303, *303*
Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, *267*, 284, 303, *303*
Manyāsī, Ra'ūfī, *77* (Bk., Ra'ūfī.)
Manyāsīzāde Rābi'a, Hanım, *77*, 78
Manyāsīzāde Refīḳ, Bey, *77*, 78, 79, 81, *89*, 91, XV
Manẓūme, gazel, Hāmid, *231*, 235, XLIX
Manẓūme, Menemenli Tâhir, 358, *358* (Bk., *Taẓmīn.*)
Manẓūme, *201* (Bk., *Ḳuzu* taşvîri.)

Marino, Belediye Reisi, *447*
Marḳar, 288
Marseillaisse terc., LII
Marsilya, 45, *297*
Marsilya, vapur ḳumpanyası, *297*
Ma'şūḳa-i Vicdān, 85, 296 (Bk., Edebîyāt.); XLI
Maṭbū'āt Ḳānūnu Niẓām-Nâmesi, *88*
Maẓhar, Efendi, *247*
Mecelle, 77, 150, 152
Mecîdîye Câmi'i, Sakız'da, *285*, 287
Meclis-i Ma'ârif, İstanbul'da, *83*
Meclis-i 'Umûmî, Girid'de, 367, XXXI,-II
Meclis-i Vükelâ, *311*, 312, XXVI
Mecmū'a-i Edebîye, LXVI
Mecmū'a-i Ebüẓẓiyâ, *73*, *91*, *94*, *113*, *115*, *161*, *199*, *248*, *339*, LXII-III
Mecmū'a-i Siyâset, *390*, 391, *391*, *394*, 396, 442, LXI, LXIII
Mecmū'a-i 'Ulûm, *9*, 9, LXII
Meddāḥ, Meddāḥlar, 275
Medenîyet (Bk., 'Arab, Avrupa, İslâm, Şark.)
Medîne-i Münevvere, 114 (Bk., Ḥaremeyn-i Şerîfeyn.)
Medrese-i Süleymânîye, *423* (Bk., Rodos İbtidâ'îye Mektebi.)
Meḥemmed Ḥᵛârezmşâh, 157, LVI
Meḥmed, Bey, Tabur-ağası, *100*, 102
Meḥmed, Bey, *302*, 303, 305 (Bk., Kā'immaḳām Bey.)
Meḥmed, muharrir (*?*) *426*
Meḥmed, Bey, Sağır Ahmed Beyzâde, *419*
Meḥmed, Çavuş, 405
Meḥmed, Efendi, Ḥaṭîb, *237*, 243, *243*
Meḥmed, Efendi, Yenişehir göçmenlerinden, *447*
Meḥmed 'Âkif (Bk., Erşoy.)
Meḥmed 'Âkif, E. Edîb, LII
Meḥmed 'Alî, Bey, *354*, 408, *408* (Bk., Ḳā'imbirâder.)
Meḥmed 'Aṭā, Bey, *247*
Meḥmed Cevdet, Mu'allim, *25*, 26 (Bk., Cevdet, Mu'allim.)
Meḥmed Emîn, Paşa, Mâbeynci, *61-62*, 62-66, XXI, XXII, LXII
Meḥmed Feyżî, *208*
Meḥmed Ḫâliş, Ders-i 'âm, *198*
Meḥmed Ḳadrî (Bk., Ḳadrî Paşa.)
Meḥmed Nâẓım (*?*), *57*, 58, XLVII
Meḥmed Necîb, *124*, *341*
Meḥmed Nûrî, *Keşkül* müellifi, 104, *104*, *123*, 124 *?* (Bk., Dâmad Efendi.)
Meḥmed Nûrî, *Keşkül* müellifinin oğlu, *104*
Meḥmed Nûrî, *Mir'ât-i 'Âlem* sâhibi, *206-7*, 207-8
Meḥmed Şalâḥî, *399*
Meḥmed Şevḳî, *208*
Meḥmed Tevfîḳ, *240*, *266*, 268 (Bk., Avuḳat Efendi, Saḳız İttifâḳ-ı Müşelleşi, Saḳız ṭaḳımı.), XXV
Mehtâbcı Ṭâhir Çelebî, 392 (Bk., Menemenli Ṭâhir.)
Mekke (Bk., Ḥaremeyn-i Şerîfeyn.)
Mekteb-i Ḥarbîye (Bk., Ḥarbîye Mektebi.)
Mekteb-i Ḥuḳûḳ (Bk., Ḥuḳûḳ Mektebi.)
Mekteb-i İbtidâ'îye, Midilli'de, *172*
Mekteb-i İnâs, Midilli'de, *172*, 173
Mekteb-i Mülkîye (Bk., Mülkîye Mektebi.)
Mekteb-i Rüşdîye, Midilli'de, *172*, 173
Mekteb-i Ṭıbbîye (Bk., Ṭıbbîye Mektebi.)
"*Mektub*", Kürd Sa'îd Paşa, *248*
"*Mektub*", Şinâsî, *438*
Mektûbî Ḳalemi, 247
Mektublar, Ḥâmid, *84*, *92*
Mektublar, Lord Chesterfield, 28, LXVI
"*Mektublar*", N. Kemal, 224, 300, *300*, *302*, 303, *303* (Bk., *Bend.*), XXV, LXVIII
Melek, Hanım, *107* (Bk., *Henüz Onyedi Yaşında.*)
Melik, uşak, *14*, 20, 265
Memâlik-i 'Alîye, 332 (Bk., 'Oşmânlı İmparaṭorluğu ṭopraḳları.)
Memâlik-i Ġarbîye, 34

Memâlik-i Ḥażret-i Pâdişâhî, 49, 189, 367 (Bk., 'Oşmânlı İmparaṭorluğu.)
Memâlik-i Pâdişâhî (Bk., Memâlik-i Şâhâne.)
Memâlik-i Şâhâne, 334, 432, 478, 484 (Bk., Vaṭan, Vaṭan-ı 'umûmî.)
Menâfi'-i 'Umûmîye Ṣandıḳları, *33*, 37, 43, *477*, 478
Mendebur, 108-9
Menemencioğlu, Nu'mân, *158*, *170*
Menemenli, 'Abdu'llâh, 127, 159, *169*, 320, 343, 348, 352, 355 (Bk., Birâder, Birâderler.)
Menemenli, Ḥabîb, *170*, *176*, 348, *355* (Bk., Birâder, Birâderler.)
Menemenli Rif'at, *4*, 4, *14*, *57*, 58, *62*, 65, 70, *71*, 71, 72, *78*, *79*, 79, 80, *96*, *154-55*, *158*, *160*, 160, *169-70*, 170-72, 342 (Bk., Ağabey, Ḥurufat Bey, Kâmil Bey(?), Ḳorḳaḳ Efendi, Nivat Bey, Sâlim Bey, Ṣa'bân Efendi, Ṭopal, Ünvan İstemez.); xvi, xlv
Menemenli, Ṭâhir, 159, *176*, 176-77, 210, 224, 228-29, *231*, 232, 235, *235*, 266, *348*, 348, 350-51, *355*, *358*, 356-62, 365, 370, 383-84, *392*, 396, 398, *405*, *412*, 412 (Bk., Mehtâbcı Ṭâhir Çelebî.), xlvi, lxv
Mer'aş, 103
Merdivenli Ḥamam dellâkleri, 411, xlv
Merḥûm, 91 (Bk., Ziyâ Paşa, 'Abdu'l-Ḥamîd.)
Merkez-i Vilâyet, 5, *456* (Bk., Saḳız.)
Merşiye, 'Âkif Paşa, *248*; Fıransızca ve İngilizce'ye tercemesi, *248*
Meryem, Ḥż., *126*, 359
Mesina, *297*
Meşnevî, şiir, Nedim, 361-62
Mes Prisons Tercemesi, 201, *201*
Messenger, gzt., *89*
Mestân, kedi adı, *463*, 463
Mes'ûd, Efendi, *Mir'ât-i Mecelle* Müellifi, *210*, 284, 288-90, 292
Mes'ûd-i Ḥarâbâtî, 360, *389*, *458* (Bk., Nâcî, Mu'allim.)
Meşrûṭîyet 11., *97*, *158*, *396*
Mevcûd, Mevcûd-i Ezelî, 27, lxiv (Bk., Allâh.)
Mevlânâ Celâle'd-Dîn Rûmî (Bk., Celâle'd-Dîn Rûmî.)
Mevlânâ Dergâh-ı Şerîfi, *111* (Bk., Ravża-i 'Uşşâḳ.); xliv
Mevlevî, Mevlevîler, *111*, xliv
Mevlevî Âdâb ve Erkânı, *111*
Mışır, 45, 233, 362.— Mışır dikeni, *232*, *467*, 468; lii
Mışır, vapuru, 222, 224-26, 229, 232-33, 294, 311, 382, 391, 397, 399, 400, 402, 405, 409, 411, 423 (Bk., *İsmâ'îl* vapuru.)
Mışırlı, Mışırlılar, 114
Midḥat, Aḥmed Şefîḳ Paşa, 17, 18, *58*, *77*, *90*, *485*, 485-486.— Midḥat Paşa Beslm Efendiliği, 18
Midilli, adası, 16, 19, 31, 32, *33*, 34, 35-52, *62*, 64, 65, 67, 68, *71*, 77, *81*, *86*, *88*, 88, *89*, 90, *92*, *101*, 101-3, *103*, 106, 109-10, 122, 134-35, *143*, 143-44, *150-51*, 150-53, 162-66, *172*, 173, *177*, 178-80, *181*, 182-90, *191*, *243*, *252-53*, 253-54, *256*, *262*, 265, *265*, *321*, 322-26, 421, 444, 449-51, *452-53*, 453-55, *477*, 478-83, *479-80*.— 'Adlî işler, 46-48, *177*, 178-79, *181*, *182-84*, 181-90, *210-11*, 211-20, *236*, 237-40; 'Adlî te'sisler, 178; Dâhilî işler, 48-51; Gümrük, 45, 46; Halkı, 31, 34, 43, *66*, *151*, 152-53, 185-87, 225, *253*, *445-48*, 449; Hıristiyanları, *34*, *115*, 116-17, 194, *236*, 238, *444-48*, 449-51, *452-53*, *480*, 481; İhtiyâr Meclisleri, 46, 48; İslâmları, 34, 36, 254, *447-48*, 449-51, 454; Kal'a-i şâhâne, *172*; Kal'a meydanı, 381; Kapdan mektebi, 36; Limanı, limanları, *33*, 43, 44, 333, *477*, 478; Lor peyniri, *472*, 472; Ma'ârif, 15-17, 34, 36, *115*, *172*, 173; Ma'bedleri, *117*, 117-18; Midilli mes'elesi, *452*, 454, *454*; Met-

ropolidleri, 226, *413*, 413-14; Ormanları, *150*, 150-51; Rıhtımı, 44; Ruhânîleri, 302, 451, 454; Sanâyi' mektebi, 36, 40 (Bk., Şanâyi'); Telgıraf te'sisleri, 45; Ticâret (Bk., Ticâret); Tiyatro, *161-62*, 163-66, 446; vakıfları, 34, 35, *117*, 117-19, 247, 249, 250, 311; Yolları, 41, 43, 47; Zirâ'at Bankası, 38 (Bk., Zirâ'at.); XIII-XXVI, XXVIII-XXX, XXXIII-XLI, XLIV-VI, XLIX-LI, LIII, LVIII-LXXI

Midilli, kasabası, *3*, *4*, *5*, 6, *7*, *8*, 35, 44-46, *78*, *79*, 173, *181*, *426*

"*Midilli'den Dün Gelen Telgıraf*", *456*

"*Midilli'den Taḥrîrât*", *172*

"*Midilli'den Taḥrîrât*", *445*

"*Midilli'den Taḥrîrât-ı Maḥṣūṣa*", *445*

Midilli Despotu, *4*

Midilli Fıransa Ḳonsolos Vekîli, 69 (Bk., Ruboli.)

"*Midilli Mektubları*", *426*

"*Midilli Mektubları*", *447*, *452-53*, LXVIII

"*Midilli Mutaṣarrıfı Kemâl Beyefendi'den 'Umūm Nâmına Bir İstirḥâm*", *226*

"*Midilli Mutaṣarrıfı Kemâl Beyefendi Ḥażretlerinden 'Umūm Nâmına Bir İstirḥâm*", *438*

Midilli Re'îs-i Rūḥânîsi, *428-29*, 429-30 (Bk., Midilli Despotu.); XXXV

Midilli Risâlesi, *249*

Mihrü'n-Nisâ, Hanım, 'Abdü'l-Ḥaḳ, *139*, 142, *236*, 241, *306*, 307, *371*, 373, XLIV

Mikromeğa, tercemesi, *161*, 165, LXII

Mikromeğa Tercemesi'ne Kemâl Bey'iñ Mu'âḥażesidir, *161*, 165, LXII

Millet, 64, 146, 277.— Beḳāy-i millet, 21; Millet da'vâları, 70; Millet hizmeti, 178; İḳbâl-i millet, 454, XVIII

Millî Birlik (Ebnây-i vaṭanıñ ittiḥâd ve uḫuvveti), *115*

Millî Edebîyât Cereyânınıñ İlk Mübeşşirleri, *248*

Millî Kütübḫâne, Ankara'da, *206-7*, LX

Millî Kütübḫâne'de Mevcūd 'Arab Ḥarfli Türkce Eşerleriñ Muvaḳḳat Ḳatalōğu, LVII, LX

Mina, Minaḳ, Efendi, 382, *382*

Minaḳyan Ḳumpanyası, XLV

Mir'ât, mec., *205-7*, 207

Mir'ât-i 'Âlem, mec., 201, *201*, *206-7*, 207-8, *358*

Mir'ât-i Mıcelle, Mes'ūd Efendi, *210*, 211, 214

Mîrzâ Aḡay-i Şūşî, *25*

Mis, 475

Miṣbâḥu'n-Necâh, XXIII

Misetopi, 43, 44

Mişon, 253

Mitro, 425

Mohac-Nâme, *248*

Molière, *161*

Molik, Dr., 456

Molla Muṣṭafa (Bk., Muṣṭafa Molla).

Molova, 35, 43, 44, 48, *136*, 138, *138*, *151*, 152-53, *172*, 173, *191*, 193, *210*, 211-12, 214, 216-17, 294, 297, 400, 442, *447*, 478.— Halkı, 151, 152-53; Kal'ası, 217; Kaymakamlığı, *5*; Limanı, 44; Reis-i rûhânîsi, 5, XX, XXII

Monte-Cristo, 382

Montesquieu, *92*, *206*

Moxhet, Mr., 3, *3*

Mu'âhedât Mecmū'ası, Fıransızca, *307*, 308

Mu'âhedât Mecmū'ası, Türkçe tercemesi, *307*, 309, 311

Mu'allim, *245*

Mu'allim Ayaşlı Şâkir, LII

Mu'allim Meḥmed Cevdet'iñ Ḥayâtı, Eşerleri ve Kütübḫânesi, *26*

Mu'ammer, Bey, *158*

Muḥammed, Ḥż., *8*, 114, 224.— Aḳvâm-ı Muḥammedîye, 114; Eẕân-ı Muḥammedî, *117*, 118; Ḳuvve-i ma'nevîye-i Muḥammedîye, 386; Muḥammedî-ḥaşlet, 345; Ümmet-i Muḥammed, 386 (Bk., Peyğamber; Resûlu'llâh.)

Muḥarrerât-ı Ḫuṣūṣîye-i 'Âkif Paşa, *247*

Muḥarrir, Şā'ir, Edîb, 372
Muḥâsebeci, 277 (Bk., Ḫayrî Efendi.)
Muḥâsebeci, Rodos'ta, 422
Muḥâsebeci Efendi, Midilli'de, 229, 245, *314*, 317-18, 320, 352, 370, 389, 464 (Bk., Ḥasan, Bey.); XXVII
Muḥâsebeci Efendi, Yere'de, 54, 55, 120
Muḫbir, Muḫbir Efendi, 185, 188, 284 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmık.), LXVIII
Muḫbir, gzt., *339*
Muḫliş, M., LII
Muḥsin Ḫân, 253-54
Muḳaddime, Henüz On yedi Yaşında, 107
Muḳaddime (Bk., *Mikromega tercemesi.*)
Muḳaddime-i Celâl, LVI-VII (Bk., *Celâl, Muḳaddime.*)
Murabba', şiir, *148*
Murâd, Bey, *Mîzan'cı*, 10, *83*, 155, LX-I
Murâd V., Sulṭân, *243*
Muṣavver Muḫît, mec., *473*
Muṣṭafa 'Âṣım, Bey, *86*, *101*, 158, *191*, 192, *208*, *231*, *254-55*, *260-261*, 261, 265-66, *266*, *293*, 294, *302*, 303, *305*, 305, *308*, *318*, 319, *335*, 335-36, *344*, 346-47, *349*, 353, *374*, 377-78, *379*, *398*, *401* (Bk., Baba, Beybaba; Beyefendi, Bubaba; Büyükbaba; Peder; Velînî'met.); XLIII, LXVII
Muṣṭafa, Ders-i 'âm, *198*
Muṣṭafa, Efendi, Midilli'de Tahsilât Kâtibi, 144
Muṣṭafa, Efendi, Şehremâneti kâtiplerinden, *92*
Muṣṭafa Fâżıl, Paşa, 28, *446*, LXVI
Muṣṭafa, Molla, Kütahyalızâde, 91, 169, 264 (Bk., Baba.)
Muṣṭafa Nûrî, Paşa, *237*, *455*, 457 (Bk., Ma'ârif Nâżırı.); LVII, LX
Muṣṭafa Reşîd, Paşa, *249* (Bk., Reşîd Paşa.); XXIII
Muṣṭafa Reşîd, *72*
Muṣṭafa Şükrî-i Eyyûbî, LXVI
Muşullu, Muşullular, 282, 474
Mübâleġât-ı 'Acemâne, *72*, 75
"*Müdâfa'a*", R. Ekrem, *168*
Müdâfa'a, A. Midhat, *298*, 299
Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini, Rodos'ta, 422
Müderris Efendi, 268-70, 272-73, 287, 290-91 (Bk., İbrâhîm Edhem.)
Müfettiş Efendi, 101, 184-90, *210-11*, 211-20, 237-40, 269, 271, 273-74, 276, 279, 281-82, 287 (Bk., 'Abdu'llâh Ḫasîb.)
Müftü, Müftî, 431
Müftü Efendi, 281, 288 (Bk., İsmâ'îl, Efendi.)
Müftüoğlu, Aḥmed Ḥikmet, *24*
Mühürdâr (*?*), 301
Müjde-Resân, vapur, *321*, 322, 323, *326*, *335*, XXVIII-IX
"*Mülâḥaẓât*", *168*
Mülemma', Arabca-Türkce (Bk., *Ḳıṭ'a*, Kemâl, *Bir Ḳıṭ'a-i Hezliye.*)
Mülkîye Mektebi, *77*, *176*, *355*, 359, *466*, 467, *467*, XLV
Mülkîye Nâżırlığı, *247*
Mümtâz, Efendi, Ebû Bekir, 29
Münâḳaşa, Belâġat-i 'Oṣmânîye, *197-98*; 'Adlîye ve Mülkîye me'murları arasında, *236*, 237-40, *267-68*, 268-93; *Cezmî* dolayısıyle, *167-68*; Eski-Yeni edebiyat, *167-68*, 169, *197-200*, 201-5, *207*, *208*, 209-10, 223-24, 252, *371*, 461; Kemâl-Abdullâh Hasîb, *181-83*, 181-90, *266-68*, 268-93; Makine süngercileri —Dalgıç ve kayıkçılar, *420*, 421-22; *Nuance*'ın Türkçe karşılığı, *196*, 196-97; Osmanlıca'nın islâhı, 197; *Ta'lîm-i Edebiyat*, *167-68*; Terkibler : Arabca-Farsca, *425-26*, 427; *Vaḳit-Tarîḫ* gazeteleri : Haci İbrâhim-Said Bey, *438*, 440
Münîf, Meḥmed Ṭâhir Paşa, 17, *24*, 27, *87*, *94*, 96 (Bk., Öteki.)
Münîr, Şâliḥ Paşa, 259
Münşe'ât-ı El-Ḥâc 'Âkif Efendi, 247

Müsellem, Efendi, 279 (Bk., İsmâ'îl Efendi, Müftü.)
Müseylime-i Şânî, Yalancı Peygamber, *8*, 8
Müslim, 31.— Teba'a-i Müslime, 32 (Bk., İslâm.)
Müslümân, Müslümânlar, 21, *210*, 213 -14, *365*, *377*, 377, *384*, 384, *385*, 449-51, 455, *456*, 477 (Bk., Girid; İslâm, İslâmlar; Yere.); XXXIII
Müslümân etmek, 128. — Sözüñ müslümancası, 283
Müşterî yıldızı, 358
Mütenebbî, Ebü'ṭ-Ṭayyib Aḥmed B. al-Ḥüseyin al-Cu'fî, 240, 362

Nâbî, Yûsûf, *127*, 131, 232, 236, 300, *300*, *308*, XLIX
Nâcî, Mua'llim, *74*, *176*, *207*, *209*, *245*, 360, 369, *371-72*, 372-73, *389*, 389, *390*, 392, *404*, 406-7, 424, *458-59*, 459-60, L, LXV, LXVII-VIII
Nâcîye, Hanım, 224, 393
Nâdir, Dr., 233
Nâ'ib (Bk., Es'ad Efendi, Hâkim.)
Nâ'il, Dr., 229, 375, *405*, 411, *418*, 419, XLV
Nâ'ilî-i Ḳadîm, *229*, 330, *330*
Naḳşbendî, Naḳşbendîler, *104*, *123*
Nâmıḳ, Meḥmed Paşa, *78*, 79, 129
Nâmıḳ, Meḥmed Kemâl, 128, 129, *206*, 207 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.)
Nâmıḳ Kemâl (A. E. Bolayir), *293*, *298*
Nâmıḳ Kemâl (M. C. Ḳunṭay), *3*, *9*, *15*, *19*, *22*, *58*, *63*, *70*, *71*, *77*, *79*, *90*, *97*, *101*, *103*, *139*, *154-55*, *158*, *170*, *172*, *181*, *210-11*, *226*, *236*, *243*, *268*, *303*, *321*, *324*, *326*, *336*, *342-43*, *349*, *354*, *366*, *378*, *384*, *386*, *408*, *413*, *429-37*, *448*, *456*, *463*, *485-86*, XVI, XVIII, XXXIX, LII
Nâmıḳ Kemâl, mad., XVI, XXXIX
Nâmıḳ Kemâl Ḥaḳḳında (D. T. C. Fakültesi), *83*, *94*, *206*, *305*, LIII
"*Nâmıḳ Kemâl Ḥaḳḳında Ufaḳ Noṭlar*", *9*, *124*, *260*, *262*, *293*, *305*, *374*
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ 'Abdü'l-Ḥamîd'e Taḳdîm Ettiği 'Arżalar ile Ebüżżiyâ Tevfîḳ Bey'e Yolladığı Mektublar*", *60*, *67*, *98*, *145*, *311*, *314*, *366*, *369*, *443*, *448*
Nâmıḳ Kemâl'iñ Aḫlâḳî Ḥuṣûṣiyyetlerine dâ'ir Noṭlar, XLVII
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Bilinmeyen Bir Mektubu*", *161*
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Bilinmeyen İki Eşeri*", *391*
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Eşerleri*", *206*, *306*
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Midilli'de Yazdığı Manẓûm ve Menşûr Eşerler*", *74*, *192*, *298*, XLIX
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Romancılığı ve Romanları*", *83*, LIII
Nâmıḳ Kemâl'iñ Şi'irleri (S. N. Erġun), *13*, *74*, *75*, *95*, *129*, *131*, *148-49*, *155*, *192*, *221*, *231*, *236*, *329*, *339*, *348*, *356-57*, *372*, *390*, *392*, *394*, *404*, LII
Nâmıḳ Kemâl'iñ Şi'irleri (A. Ertem), *75*, *359*
"*Nâmıḳ Kemâl'iñ Tercemeleri*", *92*
Nâmıḳ Kemâl Töreniniñ 'Akisleri, XLVII
Naṣru'd-Dîn, Ḫoca, 102, 343-44, 477
Nâṣid, Bey, *86*, 225, 230, 465 (Bk., Birâder.)
Nâṣid, Paşa, Haci, *137*, *162*, *177*, 178, *262*, *293*, *299*, 300, 309, *314*, *318*, 320, *327*, 327-28, *331*, 331-35, *385*, 386, *392* (Bk., Vâlî Paşa.); XVI, XX, XXV, XXVIII-XXX, XXXIII-IV, LXVII
Na't, şiir, Nef'î, *95*, 96, XLVIII
Natali, Mr., 335, 415, 448
Nâẓım, Ḥüseyin (*?*), *57*, 58, LXVII
Nâẓım, Ḳayṭazzâde, *386*, *485*
Nâẓım, Meḥmed Paşa, *13* (Bk., Meḥmed Nâẓım.)
Nâẓır Paşa, 327-28 (Bk., Ḥasan Ḥüsnü Paşa.); XXIX

Naẕîf, Efendi, Mevlevî şeyhi, *111*
Naẕîf, Meḥmed Paşa, *293*, *299*, 300, *327*, *335*, *374*, *385-86*, 387-88, *392*, 422 (Bk., Vâlî Paşa.); xxv, xxviii, xxxiii-v, lxvii
Naẕîre, 202 (Bk., *Selîmîye*.)
Nebîl, Bey, 332, 376
Necâ'ib-i Ḳur'âniyye, lxx
Necâtî, şâir, *52*, 53
Necâtî, Efendi, Defterḫâne kâtibi, *246*
Neclb, Bey, 302, *303*, xxv
Ne Devlettir gazeli (Bk., *Ġazel*.)
Nedîm, Aḥmed, *335*, 358-59, 361-62, *362*, li
Nedîme-i Vicdân, 140
Nef'î, Ḥasan, *57*, 58, *260*, 261, *318*, 320, *343*, lxvii
Nef'î, 'Ömer, *52*, *94*, 96, *127*, 131, *355*, 361, xlviii-ix, li
Nemçe, vapuru, 162, 229, 232-33, 330, 332-33 (Bk., *Avusturya*.)
Nergisî, Meḥmed, 27, *167*
Nesevî, Şihâbu'd-Dîn Muḥammed, *97*
Nesîme, Hanım, *136-37*, 137, 225, 237, *329*, *363*, *368*, *373-74*, *390*, 395, *401*, *404*, *408*, *412*, *414*, *426*, *483* (Bk., Anne, Kā'imvâlide, Şinşin Anna, Vâlide.); xli
Neşir, Neşr, Tanzîmât devrinde sâde, yeni tarz nesir, *248-49* (Bk., İnşâ', İnşâ'-i 'Oṣmânî.)
Nesnâs, Nisnâs, *21*, 21
Nesteren, *199*
Neş'et, Bey, 138, 233, *349*, *354*, *354*, *390*, 394, 396-97, 401, 403, *408*, 409, *418*, *426*, 465 (Bk., Dayı, Ḳā'imbirâder.), xli-ii
Ninni, şiir, Kemâl, *426*, 428
Niş, *406*
Nitze, W. A., *206*
Nivat Bey, 225-26, 229-30, 233, 241, 244, 246, 257, 299, 330, 392, 408, *426*, *463*, 464 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Niẓâmî, Genceli, 227
Nuance, *196*, 196-97
Nûḥ, Ḥż., 45.— Nûḥ'un gemisi (Keştî-i Nûḥ), 126, *127*; Nûḥ zamânından kalma, 45
Numûne-i Edeb-i Tevfîḳ, 53 (Bk., *Numûne-i Edebîyât-ı 'Oṣmânîye*.)
Numûne-i Edebîyât-ı 'Oṣmâniye, *25*, *52*, *199*, *248-49* (Bk., *Numûne-i Edeb-i Tevfîḳ*.)
Nûre'd-Dîn, Şeyh, 304
Nûrî, Bey (*?*), *57*, 58, 244
Nûrî, Ef. (Bk., Meḥmed Nûrî, *Keşkül* yazarı.)
Nûrî, Muṣṭafa Bey, Mâbeyn Başkâtibi, Gürcü Yusuf Paşa oğlu, 228-29, 363, 364, *374*, 376, *378*, 379-80, 382-84, *384*, 419 (Bk., İki Müslüman; Gürcü?); lxvii
Nûrî, Muṣṭafa Paşa (Bk., Ma'ârif Nâẓırı.)
Nûrî, Paşa, Dâmâd, 90, *90*
Nûr-i İlâhî, 372
Nûşirevân, 486
Nuṭḳ-ı Hümâyûn-i Ḥażret-i Pâdişâhî, 400
Nuṭuḳlar ve Ḳonferanslar, *298* (Bk., *Discours et Conférence*.)

Odesa, 45
Oḥannes, Ef., Çamic, 14, *14*, 15, *24*, *26*, 27, 28, 160, *160*, *256*, 296, *296* (Bk., Re'îs, Re'îs Efendi.); lxvi
Orḫânîye, *329*
Orḳun, Ḥüseyin Nâmıḳ, *175*
Orman Neẓâreti, *150*, 150-51
Orta-çağ, lxix
Orta-köy Câmi'i, 243
'Oṣmân Ekrem, 159
'Oṣmân, Bey, 408
'Oṣmân, Paşa, Ṭopal, *70*, 71, 159, *170*, 171, 378
'Osmân II., Sulṭân, xlviii
'Oṣmânlı, 'Oṣmânlılar, 29, *67*, *84*, 175, 208, 454.— Osmanlı Âshâb-ı kalemi, 202; Hânedânı, 171; Kavmi, 98; Nesli (Nesl-i Osmânî), 196; Şâirleri, *13*

'Oşmānlıca, 'Oşmānlı lehcesi, 24, 27, *180*.— Osmanlıca'nın islâhı, 197; Lisân-ı resmî-i Osmânî, 481 (Bk., Türkce.); LXVI
'Oşmānlıca, Lugat tertibi, 24, LXVI
'Oşmānlı Devri'nde Şoñ Şadr-i A'ẓamlar, *16*, *137*, *233*, *254*, *468*, *485*
'Oşmānlı Donanması, LXX
'Oşmānlı İmparaṭorluğu, *117*, *365*, *385*, 386, *399*, *483* (Bk., Devlet, Devlet-i 'Alîye; Devlet-i 'Oşmānîye; Memālik-i Ḥażret-i Pādişāhî; Memālik-i Şāhāne; Salṭanat-ı Senîye.); XVIII, XXII, LIII
'Oşmānlı Ḳomedi ve Vodvil, Dram Ḳumpanyası, LXIV
'Oşmānlı Mü'ellifleri, *141*, *210*, *296*
'Oşmānlı, postası, vapuru, 241, 320

Ödemiş, 486
'Ömer, Ḥż., 41, 196
'Ömer, Bey, 382
'Ömrüm, *459*, *466*
Öteki, 94 (Bk., Münîf Paşa.)
Özege, Seyfeddin, LV, LVII

Pādişāh, 64, 65, 70, *81*, 82, *88*, 89, 106, 110-11, 151, 165-66, 172, 244, 255, 270, *321*, 323-24, *366*, 366, 368, *368*, 371, 386, 388, 403, 406, *428*, 429 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭān.); XXXII, XLIII, XLV
Pādişāh-i Ma'nevî, 112 (Bk., Celāle'd-Dîn Rūmî.)
Paris, *24-26*, *94*, *298*, *438*, *467*, 468
Paris Sefāret-i Senîyesi, 23, *298*, *467*, 468
Parmaḳ Ḥisābi, 392 (Bk., Hece Vezni.)
Paşa, 91, LXIII (Bk., Ziyā Paşa.)
Paşa Efendiler, 423 (Bk., Ḥasan ve Mācid Paşa.)
Paşa ile hemşîrezādesi (*?*), 424
Peder, 86, 106, 196, 209, 244, 255, 259, 263, 266, 316, 338, 351, 400, 408, 427, 440 (Bk., Muṣṭafa 'Āşım.)
Persian-English Dictionary, *324*
Pertev, Meḥmed Sa'îd Paşa, *167*, *246-47*, 250-51
"Pertev Paşa", *247*
Peşte, *24-26*
Peşte Cemā'at-i İslāmîye Re'îsi, *25*
Peşte Dārü'l-Fünūnu Kütübḫānesi, *24*, *25*
Peştemalcı, Peştemalcıyan, Dr., 108, *108*, 123, 388, 456
Petersburġ, *298*, *308*, *328-29*, 329
Petersburġ Sefāreti, *308*
Petit-boeuf, 397
Peyām, gzt., *459*
Peyġāmber, XLVIII (Bk., Muḥammed, Ḥż.)
Pıtıḳ (*?*), 229
Pide, Pide Ḫanım, 297, 338, 393-94, 440 (Bk., Ferîde, Hanım.)
Pilevne, *161*, 164
Pilmar, Ḳaymaḳamlığı, 6, 46, 48, *56*, 56, 91, 318, *337*, 337-38, 475, XLVII
Pîr-i Erbāb-ı Hidāyet, 112 (Bk., Celāle'd-Dîn Rūmî.)
Piyte, 238
Pneumonie (Punomoni), 421
Polhinit, Polihnit, 48, 49, 265, *447*, XXIV
Posta Nāẓırı, 311 (Bk., 'İzzet Efendi.)
Poti Şehbenderliği, *84*
Protestanlık, 334, XXX

Rabbānî, İmām (Bk., İmām-ı Rabbānî.)
Rabbu'l-Ka'be, 457
Rāġıb, Meḥmed Paşa, *206*
Ramażān Efendi (*?*), 92
Rāmî, Bey, *209*
Rāsim, Dr., *405*, 411, XLV
Rāsim, Tahrîr Kâtibi, 154
Rāşid, Meḥmed, Vaḳ'a-nüvîs, *249*, 250
Ra'ûfî, Efendi, 77 (Bk., Manyāsî.)
Ravża-i Riḍvān, 112
Ravża-i 'Uşşāḳ, 112 (Bk., Mevlānā Dergāh-ı Şerîfi.)

Rebî'-i Ma'rifet, 7, 8 (Bk., *Sâl-Nâme-i Ebüzziyâ*.)
Recâ'îzâde Ekrem, *24*, 27, 28, *52*, 52, 53, *57*, 58, *74*, *82-84*, 85, 86, *125*, 141, 143, *155*, 156, *168*, *176*, 176, *198-99*, *201-2*, 201-2, *205*, 222-24 (*?*), *223*, *231*, *248*, 361, *371*, 372, *389*, 389, 392, *404*, 407, *458-59*, *466*, 467, *467*, XVI, XLVII, LIV, LXVII
"*Recâ'îzâde Ekrem Bey Merḥûmuñ Mülkîye Mektebi Mu'allimliği*", *466*
Recâ'îzâde Ekrem, Ḥayâtı ve Eserleri, *223*
Redd-i Renân, İslâmîyet ve Fünûn, *298*
Redd-i Taḥlîl, *141*
Redhouse, James W., LXVI
Refîḳ Bey, Midilli Vâli Vekîli, *119-21*, 120, XVI, XVII
Refîḳ, Bey, 301 (Bk., Manyâsîzâde.)
Refîḳ, Bey, Muṣṭafa, *205*, *207*, 207
Rehâvî, 19 (Bk., Aḥmed Midḥat.)
Re'îs, Re'îs Efendi, 223, 256, *256*, 259, 263, 296, 309, 352-53, 398, 400, 403, 441 (Bk., Oḥannes Efendi.)
Re'îsü'l-Ütebâ, *167* (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmıḳ.)
Renan, Ernest, *298*, 299, *305*, 305, 309, *314*, *317*, *344*
Renan Müdâfa'a-Nâmesi, N. Kemal, *298-99*, 299, *305*, 305, *308*, 309, *314*, 317, *317*, *329*, 330, *344*, 348, XLI, LVIII-IX
Renan Müdâfa'a-Nâmesi—İslâmîyet ve Ma'ârif, Fuad Köprülü, *298*, *317*
Resimli Kitâb, mec., LXV
Resmo, *340*
Resûlu'llâh, 226 (Bk., Muḥammed, Ḥż.)
Reşâd, Bey, İskender Beyzâde, *19*, 20, *419*
Reşîd, Paşa, 234 (Bk., Muṣṭafa Reşîd.)
Reşîd (Bk., Zeynü'l-'Âbidîn.)
Rif'at, Ḥalîl Paşa, 93
Rif'at Bey, 384
Rif'at (Bk., Menemenli.)
Riğa, *67*
Rizâ, Paşa, Ser-'asker, 165
Rizâ Nûr, *81*, *131*
Rizây-i İlâhî, 417
Rodos, 102, 110, 135, 140, 180, 239, 276, *286*, *297*, *413*, *419-20*, 421-23, *423*, 455, *456*, *486*.— Halkı, 423; İslâmları, 423, XIII, XXXVIII-IX, LVII, LX-I, LXVIII, LXXI
Rodos İbtidâ'îye Mektebi, 423 (Bk., Medrese-i Süleymânîye.)
Roma, Elçiliği, *399*
"*Romalılar'ıñ Esbâb-ı İḳbâl ve Zevâli Ḥaḳḳında Mülâḥaẓât*", *206*
"*Roma Tarîḫi Muḥâkemesi*", *206*
Roman, *167*, *199*, 382.— Hakîkate uygunluk, *107*
Ruboli, Mr., 32 (Bk., Fıransa Ḳonsolos Vekîli.)
Ruboli, Madame, 233
Ruhbân, sınıfı, *191*, XX
Rum, Rumlar, 32, *66*, *161*, 328, *339*, *369*, *385*, 387, *399*, *452*, *480*.— Rum balıkçıları, *66*, 77; Rum gazeteleri, 69, *88*, 89, *368*, 371; Rumî kâtibleri, 82; Rum politikası, 371, XIV, XV, XXIX, XXXI, XXXIII, LIII
Rumca, 36, *207*, 208, 224, 239, *286*, 286-88, 482, LXIV.— Rumca tiyatro eseri, 164 (Bk., *Pilevne*.)
Rumeli-i Şarḳî, 313, XXVI
Rum kızı (*?*), 104
Rum kızı, *107* (Bk., *Henüz Onyedi Yaşında*.)
Rum mektebi, Boyacı-köyü'nde, *107*
Rum mektebi, Midilli'de, *161*, 164
Rum Patrikḫânesi, İstanbul'da, *191*, 194-95, *226*, 226-27, 450, XXII, XXXVII
Rusca, *298*
Rusya, *161*, 164, 253, 450.— Rusya me'murları, *253*, 254; XXI, XXXVII
Rusya Ḳonsolos Vekîli, *161*, 164, *252*, 253-54 (Bk., İzvilariç.), XXI
Ru'yâ, N. Kemal, *390*, 392, LI-II, LVII
Ru'yâ ve Maġosa Mektubu, LII, LVII
Rüznâme-i Cerîde-i Ḥavâdiş, *339* (Bk., *Cerîde-i Ḥavâdiş*.)
Rüknü'd-Dîn, Hârezmşâhlardan, 157, LV I

Rüstem, Ef., Ödemiş Kaymakamı, 486
Rüstem, Zāl, 251
Rüstemler, 251
Rüsūmāt İdāresi, 39
Rüsūm-ı Sitte, 40, 375, 394
Rüşdîye Mektebi, Midilli'de, *33*, 34, *172*, 173, XV, XX

"*Sa'ādetlu Sa'îd Beyefendi Ḥażretleriniñ Cevāb-Nāmesi*", *199*
Şabrî, Bey, Tabur-ağası, 102, 319
Şadāḳat, gzt., *19*
Şadâret, *209*, 300 (Bk., Sa'îd Paşa, Erzurumlu.)
Sa'de'd-Dîn, Efendi, Ḫoca, 251
Şādıḳ, Bey, İzmir tüccarlarından, *331*, 332-33, *338*, XXX
Şādıḳ, Efendi, *473*, 475
Şādıḳ, Meḥmed Paşa, 17, *26*, 29, *78*, *137* (Bk., Vâlî Paşa.); XIV, XVI
Sa'dî, Şîrâzlı, 362, 372
Şadr, Şadr-i A'ẓam, *208-9*, 209, 222, 226-27, 244, 259, 302, 304, 309-10, 350, *453*, 453-55 (Bk., Sa'îd Paşa, Erzurumlu.)
Şafra, *172*, 173 (Bk., Şığrı.)
Şafvet, Çelebî, *111*
Şafvet, Meḥmed Es'ad Paşa, 17
Şāḥib-i Mülk, 68 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd.)
Ṣā'ib, Dr., Paşa, 396, *396*, 399, 457, LXVII
Sa'îd, Çelebî, Mevlevî Şeyhi, *111*
Sa'îd, Ef., Rodos Tahrîrât Müdürü, *486*, 486
Sa'îd, Ef., Tophâne Mektubcusu, *485*, 486
Sa'îd Efendi (*?*), 363
Sa'îd, Haci, gardiyan, 234
Sa'îd, Bey, Kemâl Paşazâde, *121*, *170*, *197-99*, 200, *205*, *208*, *223*, 245, *295*, 296, 299, 357, *379*, 381, *381*, *414*, 416, *417* (Bk., Lastik; *Vaḳit* münaḳḳidi.); XXXVII, L
"*Sa'îd Beyefendi Ḥażretleri'ne Mektub*", *199*
Sa'îd, Meḥmed Paşa, Erzurumlu, *16*, *177*, 178-79, *208*, *221*, *252-55*, 253-54, 260, 308, *452-54*, 453-55, *460* (Bk., Ṣadâret; Ṣadr, Ṣadr-i A'ẓam.); XIV, XXXVIII-IX, XLVII
Sa'îd, Paşa, Kürd, *100*, *101*, 101-3, *133*, 134-36, *137*, *161-62*, 163-65, 179-81, *248*, 276, 291, *331*, 332, *385*, 386, *405*, 411 (Bk., Bed-naẓar, Berlin Sefîri, Ḫāriciye Nāẓırı, Vâlî Paşa; Vülât-i 'ižām.), XVI, XVII, XIX-XXII, XLV, LXVII
Sāḳī-Nāme, şiir, *72*, *355*, 357, *358-59*, 358-59, 360, XLVI, LI
Sāḳī-Nāme taẕmîni, *358-59*, 358-59
Saḳız, adası, 6, 34, 45, 50, *66*, *77*, *79*, *101*, *103*, 134, *137*, 172-73, *210*, 212, 219, *231*, 234-35, *236*, 237-38, 240-44, *267*, 268-73, 275-76, 278-79, 281-89, 291-92, *314*, 316-17, *321*, 322-23, *327*, 333, *335-36*, 336, *344*, *349*, 375, 380, 387-88, *473*.— Hıristiyanları, 378-88; Kal'ası, *385*, 387-88; Rakısı, 275, 281; Zelzelesi, 291, *385*, 387 (Bk., Merkez-i Vilâyet.); XXIII, XXVII-IX, XXXIII-IV, XXXIX, LVIII, LXI, LXXI
Saḳız İttifāḳ-ı Müselleşi, 270, 274 (Bk., Efendiler; İbrâhîm Edhem, Müderris Efendi; Ḳaşbar; Meḥmed Tevfîḳ, Avuḳat Efendi.); XV
Saḳızlı, Saḳızlılar, 277
Saḳız Müftüsü, *236*, 239, 276-86, 292, *341*, 342 (Bk., İsmâ'îl Efendi; Müftü Efendi.)
Saḳız ṭaḳımı, 270, 289, 292 (Bk., Saḳız İttifāḳ-ı Müselleşi.)
Şâliḥ Şabrî, LVII
Sālim, Bey, Defter-i Ḫāḳānî'de me'mur, 55
Sālim Bey, 157, 159 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Sāl-Nāme-i Ebüżżiyā, *7*

Sāl-Nāme-i Neẕāret-i Umūr-i Hāriciye, XVIII, XXVII
Salṭa, Dr., 154, 300, 304, 375
Salṭanat-ı Senîye, 36, 42, 51, 67, 166, 179, 194, 211, 238, 276, 282, *368*, 370, 388, 430-32, 434-36, 480, 482 (Bk., 'Oṣmānlı İmparaṭorluğu.); XXVI
Sāmî, 'Abdu'r-Raḥmān Paşa, *336*
Sāmî, Meḥmed, şâir, *206*, *208*
Sāmî Paşazāde, 'Abdü'l-Ḥalîm, *3*, 3, *123-24*, 124, *336*, 336-37, *341*, 342-43, 347-48, *348-49*, 350, 353, *363*, 364, *374*, 376, *378*, 379-80, 382-84, *384* (Bk., İki Müslümān.), XXXI
Sāmî Paşazāde, Ḥasan, *123*, 124
Sāmî Paşazāde, Necîb (Bk., Meḥmed Necîb.)
Sāmî Paşazāde, Sezā'î, *123*, 124, 361, LXVII
Sāmî, Süleymān Paşazāde, 64, *175*
Sāmiḥ, Ḥasan Paşa, *365*, 367, XXXII
Ṣan'atlı ifāde, *167*
Ṣanāyi', Midilli'de, 40
Ṣanāyi' Mektebi, Midilli'de, *33*, 36, 40, XV
Ṣandıḳ Emîni, Midilli'de, 417, XXXV
Ṣarafim, Ef., *79*, 81
Sarāy, 406, 411 (Bk., Yıldız Sarāyı.)
Ṣarı Papa Naẕîre Ḥanım, Gürcü Râmiz Paşa'nın kızı, Çerkes Nusret Paşa'nın eşi, 124
Ṣarlıca, karyesi, 35, 46, 369, 415
Sauveur nişanı, 429
Ṣava, Paşa, *16*, *17*
Ṣayman, Şerîf Ḫulûṣî, *94*, *206*, *305*
Scrofula hastalığı, *324*
Seb'a'l-Meṣānî, *95*
Sedād, Bey, 381
Selânik, 16, *77*, *113*, 113-14, 163, 166, *191*, 195 .— Selânik tiyatrosu, *297*, LXIV-V
Selânik Despotu, 195, XXII
Sellîm-î Evvel, Sulṭān, 202 (Bk., *Yavuz Sulṭān Selîm*.)
Sellîm II., Sulṭān, *191*, 194
Sellîm III., Sulṭān, *249*, 250
Sellîmiye, *191*, *221*, 224, 228, *231*, 235, *255*, 300, *308* (Bk., *Naẕîre*, *Şi'irler*.)
Semā'î, maḳām, 300 (Bk., Ġazel, Nā'ilî.)
Semūḥî, Bey, *175*
Senîye, câriyemiz, 138, 350
Ser-'asker Ḳapısı, 29
"Serbestî-i Maṭbū'āt—Serbāzî-i Maṭbū'āt", *107*
Ṣervet-i Fünūn, mec., *249*
Seyyid 'Alî, 230
Seyyid Şerîf, Curcānî, 383
Shakespeare, William, 360-61, LI
Şiġri, Şiġrı, *172*, 173, 442
Şıraca nusḫası (musḳası), 419
Sırrî, Paşa, Giridli, LII
Şibyān Mektebi, Midilli'de, *33*, 34, 35
Sicill-i 'Oṣmānî, *19*, *24*, *58*, *111*, *210*, *262*, *321*, *368*, *385*, *396*, *406*, *462*, XL, XLIII, XLIX
Sidre-i a'lā, *14*
Şifā't-i Raḥmānîye, 21
Şîġa-i cem'a çekmek, 171
Siġorṭa şirketleri, 334-35, XXX
Sihām-ı Ḳażā, *52*, 52
Siḥr-i Ḥelāl, san'atı, 459
Sinān, Yūsūf Sināne'd-Dîn Paşa, *52*
Sīretü's-Sulṭān Celāli'd-Dîn Mengübirti, *97*
Siroz, *191*, 195, XXII
Siroz Ḳāḍîları, *255*, 260 (Bk., Vilâyet 'Arabî Fırḳası.)
Sisam, adası, *385*, 388, XXXIV
"Siyāsî Bir Veṣîḳa", *413*
"Siyāsî Bir Veṣîḳa", *429*
Ṣoba boruluġu, 334
Ṣofya, 21
Ṣoḳullu, Meḥmed Paşa, 251
Ṣoñ 'Aṣır Türk Ṣā'irleri, *98*, *236*, *246*, *260*
Ṣoñ Pişmānlıḳ, 382
Ṣorbon, Sorbonne, *298*
Soupirail (Bk., *Supiray*.)
Sömbeki, adası, *448*, 451
"Sömbeki Adası", *420*
Steingass, F., *324*

Strazburġ, 259
Şubḥī, 'Abdu'l-Laṭīf Paşa, 17, *336*, *341-42*, *349*, *378*
Sulṭān, XVIII, XXVII, XXXII (Bk., 'Abdu'l-Ḥamīd.)
Sulṭān Selīm, 202 (Bk., *Terācüm-i Aḥvāl—Sulṭān Selīm; Yavuz Sulṭān Selīm.*)
Şuluḳule, 282
Şunġu, İḥsān, *248*, LIII-V
Supiray (*Soupirail*), *420*, 422
Sūre, Baḳara, 258, 273, *273*
Sūre, Fecr, *112*
Sūre, İnfiṭār, *109*
Sūre, Mā'ide, *339*
Sūre, Ṭāhā, 386
Sūre, Yūsūf, *65*
Sūrī tesbīḥ, 71
Sūrīye, *255*, 259, 300, 309, 468, 485, XXIV-VI, LIV
Sūrīye mes'elesi, *26*, 29, 50, *467*
Şurre, 118
Surūrī, 'Alī Ef., *58*, 58-60, *64*, 65, 123, *139*, 140; XVI, LXVII
Surūrī 'Alī, mad., *58*
Surūrī, 'Oṣmān, şâir, 359
Süleymān, Ḥż.— Taḥt-i Süleymānī, 345
Süleymān, Ḥüsnü Paşa, *62*, *63*, 63, 64, *89*, *112*, *174*, 174-75, 232, *232*, XVI, XLVII
Süleymān-ı Şānī, 12 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamīd, Sulṭān.)
Süleymān, Ḳānūnī, 11, 12
Süleymān Naẓīf, *92*, *100*, *125*, *249*, LII
Süleymān Nesīb (Bk., Sāmī, Süleymān Paşazāde.)
"Süleymān Paşa ile Nāmıḳ Kemāl'iñ Münāsebāt ve Muḥāberātı", *64*, *174*
Süleymān Paşa Muḥākemesi, *175*
Şüreyyā, Bey, Meḥmed, *19*, *24*, *58*, *210*, *262*, *321*, *368*, *385*, *396*, *406*, *462*, XL, XLIII, XLIX
Şüreyyā, Efendi, Süleymānīyeli, *141*
Şüreyyā, vapuru, *385*, 388.— *Şüreyyā*'nıñ köşkü, 242
Şüreyyā, yıldızı, XLVIII
Ṣa'bān Efendi, 91, 92, 93, 104, 108, 122, 136, 149 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Ṣāḥī, şâir, 475
Ṣā'ir, 306.— *Dīvān* şâirleri, *355* (Bk., 'Oṣmānlı, 'Oṣmānlılar.)
Ṣā'ir Ẓiyā Paşa'nıñ Adana Vālilīği, *13*
Ṣākir, Aḥmed Paşa, *307-8*, 308, *328*, LXVII
Ṣākir, Ayaşlı, LII
Ṣāk-munī (Çākya-munī), mezhebi, 212
Ṣām, *467*
Ṣam'da İlk Teḥassüsler, *113*
Ṣarḳ, 89.— Ṣark dilleri, *24*; Edebiyatı, *197*, *371*, 372; Medeniyeti, 117; Terbiyesi, *248*
Ṣarḳ, mec., *72*, *73*, *76*
Ṣarḳī, 'Āṣıḳ Ġarīb, 352
Ṣarḳī, Ḳara biberim, 464, XLII
Ṣarḳī'lar, N. Kemal, *72-74*, 74, *75*; 356, *356*; *243*; LI
Ṣarḳī Mecmū'ası, *330*
Şeftan, 474
Şemse'd-Dīn, Sāmī, *58*
Şems-i 'Aşr, *192*, 195 (Bk., İbn Kemāl.)
Şerḥ-i Belāġat, *426*
Şerīf, Şerīfe, Hanım, 233-34
Şetvan, Şeyḫ Aḥmed, *19*, 19
Şevket, Müderriszāde, *81*
Şevḳī, Meḥmed Bey, *207*
Şeyḫ Aḥmed Serhendī (Bk., İmām-ı Rabbānī.)
Şi'ir, şi'r, 141, 360-62, 396.— Dīvān edebiyatı'nda (Edebīyāt-ı 'atīḳa şi'ri; eski yolda şiir), *127*, 130, 241; Faşīḥlik, 360-62; Ḳarż-i şi'r, 74; Resimler için şiir yazma modası, *207*, 207-8; Tanzīmāt devri'nde, yeni tarz, 130, *231*, 235
Şi'ir'ler, 260, 309 (Bk., *Biri ġazeli, Hilāl-i 'Oṣmānī, Selīmīye.*)
Şi'ir Taḥlilleri, LII
Şi'ir ve İnşā, *52*, 53 (Bk., Edebīyāt.)
"Şi'ir ve İnşā", *52*, 53
Şi'ir ve Mektublar Mecmū'ası, Yz., *321*

Şinâsî, İbrâhîm, *24-26*, 27, *167-68*, *198-99*, 201, 204, 244-45, *249-50*, *307*, *426*, *438*, 461.— Şinâsî edebiyâtı, 250; LXVI, LXVII
Şinâsî, madd., *26*
"Şinâsî'niñ Berây-i Taḥṣîl Paris'e Gitmesi", *26*
"Şinâsî'niñ Paris'teki Ögrenimi ile İlgili Ba'żı Belgeler", *26*
"Şinâsî ve Avrupa ile Temâs", *25*
Şinşin Anna, *329*, 330 (Bk., Nesîme, Hanım.)
Şira, adası, *443*, 444, XXXVI
Şölen, Ḥikmet, *342*
Şöyle Böyle, *74*
Şûrây-i Baḥrîye, 327-28, *335*.— A'żâları, 336, XXIX
Şûrây-i Devlet, *256*, *295*, *419*, 422, XXIV, XXXVIII, XLVIII
Şükrü, Ef., Gümrük Müdürü, *9*, 9

Tabṣıra, *27*, *246-49*, 249-52
Ṭabur-ağalığı, Tabur-ağası ta'yinleri, *133*, 134, *267*, 270-72, 287, XIX
Ṭabur-ağası, Rodos'ta, 423
Tâcir, Tâcir Efendi, 211-13, 215
Taeschner, F., LXX
Ṭâhir, Bursalı, *141*, *210*, *256*
Taḥmîs, N. Kemal, 359
Ṭahrân, *25*
Ṭahrân Maşlaḥatgüzârlığı, *254*
Taḥrîb, *Taḥrîb-i Ḫarâbât*, *89-90*, 91, LXII-III.— *Muḳaddime*'si, 359
Taḥrîrât Kâtibi, Rodos'ta, 422-23
Taḥrîrât Müdürü, Rodos'ta, 110
Taḥsîn, Bey, Kaymakam, *81*
Taḥsîn, Ef., Mahkeme-i Temyîz a'zâsı, 238, *238*, 272, 280, 288
Taḥsîn, Paşa, *354*, 363, 408, *408* (Bk., Kâ'imbirâder.)
Taḥtî, 474
Ṭâ'if, *90*
Taḳdîr-i Elḥân, *249*
Ta'ḳîb, *89*, LXIII
Taḳrîż, *Ta'lîm-i Edebiyât* hakkında, *155*, 156
Taḳrîż (Bk., *Maḳâme-i Şan'â'iye*, *tercemesi*.)
Taḳvîm-i Vaḳâyi', gzt., 341, XXXI
Taḳvîmü's-Sinîn, *32*, *445*, *451*, *457*
Ṭal'at, Bey, şâir, *13*
Ṭalebe Defteri, mec., *466*
Ta'lîḳât; *Ta'lîḳât-ı Belâġat-i 'Oṣmâniye*, *141*, 141
Ta'lîm-i Edebiyât, *155*, *168*, *199*, *231*, *438* (Bk., *Taḳrîz*.), LXV
"Ta'lîm-i Edebiyât ve Mu'âḥaẓât", *168*
Ṭanîn, gzt., *113*
Ṭañpıñar, Aḥmed Ḥamdî, *246*
Tanẓîmât devri, edebiyatı, *248* (Bk., Edebiyât, Şâ'ir, Şi'ir, Şinâsî Edebiyâtı.)
Ṭarḥân (Bk., 'Abdu'l-Ḥaḳ Ḥâmid.)
Tarîḫ (Bk., *Kâ'inât*), *156*, 157, LVI
"Tarîḫ-i Edebiyâtımızdaki Ḫaṭâlardan: 'Âkif Paşa'nıñ Mücidliği", *249*
Tarîḫ-i Ḥarb, 63 (Bk., *Teẕkire-i Vaḳâyi'*.)
Tarîḫ-i 'Oṣmânî Encümeni Mecmû'ası, *26*, *97*
Tarîḫ Muṣâḥabeleri, *246*
Tarîḫ ve Edebiyât Mecmû'ası, *247*
Ṭârîḳ, 201
Ṭarîḳ, gzt., *426*, *438*, *445-48*, *452-53*, 454, *456*, XXXVI-VII
Tarşî', san'atı, *303*, 303
Taṣvîr-i Efkâr, gzt., *10*, *339*, LXX.—*Taṣvîr-i Efkâr* 'âlemleri, 340
Ṭaşkendli, Ṭaşkendliler, 424
Taṣṭîr, N. Kemal, 359, XLVIII
Taşṭîr, XLVIII-IX
Tatar, Tatarlar, 157, LVI
Ta'yinci, 356.— Ta'yinci dellâkleri, 441
Taẕarrû'-Nâme, *52*, 53
Taẕmîn, beyti, Kemal, *131* (Bk., Ġazel, Kemal.)
Taẕmîn, Menemenli Tâhir, 357-58, *358* (Bk., *Hilâl-i 'Oṣmânî*.)
"Te'âvenü 'Ale'l-Birri", *339*

Tebessüm etmiş, şiiri, *228*, 228, 407 (Bk., *Hilâl-i 'Oşmânî.*); L
"*Tebrîk*", *168*
Telâtum, şiir, *389*, 389-90, 392, LXV
Temeyyüz-i Ta'lîkât, *141*
Tenkîd, 249
Terâcüm-i Aḥvâl — Şalâḥa'd-Dîn, LX
Terâcüm-i Aḥvâl — Sulṭân Selîm, LX
Tercemân, İtalyan Konsoloshânesi'nde, 483
Tercemân Efendi, 69 (Bk., İpoḳrat Ṭavlaryos.)
Tercemân-ı Aḥvâl, gzt., *419*
Tercemân-ı Ḥaḳîḳat, gzt., *4*, 5, *7*, *10*, *13*, *14*, *66*, *83*, *87*, *88*, 88, *89*, 89, *94*, *107*, *115*, *142*, *168*, 169, *170*, *172*, 172, *181*, *183-84*, 196-97, *196-99*, *205*, *208*, *210-11*, 212-13, *226*, *228*, *236*, 238, *240*, *245*, *266-68*, *273*, *289*, *298-300*, *302-3*, 305, *340*, *368*, *371-72*, 373, *379*, 383, *389*, 393, *404*, 424, *426*, *438*, *447*, *458-59*, 459-60 (Bk., *Ġazete.*); XXIII, XXV, XXXVII, LIII, LX, LXVIII
Tercemân-ı Livâ, 120 (Bk., İpoḳrat Ṭavlaryos.)
Tercemân-ı Şarḳ, gzt., XLIII-IV
Terceme Cem'iyeti, *24*, *26*, 28, LXVI
Terceme-i Ḥâl-i 'İsâ, 305
Terceme Odası, 165, 179, *205*, 467, XL
Tercî'-i Bend, Ż. Paşa, *15*
Tercüme Mecmû'ası, *26*, *92*, *248*
"*Tercüme Meṣâlesinde Resmî ve Ḫuṣûṣî Adımlar*", *26*
Terkîb-i Bend, Ż. Paşa, *65*
Tesviye-i Ṭuruḳ Niẓâm-Nâmesi, 43 (Bk., *Yol Niẓâm-Nâmesi.*)
Teşbîh.— Dîvân teşbihleri, 359; Nâfe-i Ḫuten teşbihi, 359; Naḳş-i Çîn teşbihi, 359; Yeni tarz teşbihler, 359, LI
Teşhîr-i Ebâṭîl, *298*
Teşrîfât-i Baḥrîye Niẓâm-Nâmesi, 432
Tevetoğlu, Dr. Fetḥî, *175*
Tevfîḳ, Bey, Binbaşı, 303
Tevfîḳ, Bey, Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini, 30, *79*, 80, 81, *83*, *84*, *92*, 93, *93*, 96, *101*, 105, *108*, 109-10, *110*, 123, *127*, 130, *131*, *138*, 138-40, *144*, 145, 149, *158*, 159-60, *169*, *181*, 182-83, 209 (*?*), *211*, 222, 241, *260*, 261, *262*, 263-64, *264*, *267*, 274, 300-1, *306*, 307, 350, *382*, *390*, 391, 394, 396, *405*, 409-11, *453*, 455, *460*, 461, 465, 474, *477*, *479-80*, LXI, LXVII-VIII
Tevfîḳ Can, *13*
Tevfîḳ, 228, 406-7 (Bk., Ebü'ż-Żiyâ.)
Tevfîḳ Fikret, *307*
Tevḥîd, Kâzım Paşa, 411
Tezer, *199*
Teẕkiretü'l-Vaḳâyi', *175* (Bk., *Ḥarb Tarîḫi.*)
Ṭıbbîye Mektebi, 355, *396* (Bk., Mekteb-i Ṭıbbîye.), LXIV
Ṭırabulus, Ṭırabuluslular, 422
Ṭırabulus-ı Ġarb, *294* (Bk., Ġarb Ṭırabulusu.); XXXII
Tibet, 358
Ticâret, Midilli'de, 41-46
Ticâret-i Baḥrîye Ḳânûn-Nâme-i Hümâyûnu, *331*, 332, XVII, XXX
Ticâret Ḳânûn-Nâme-i Hümâyûnu, 332-33
Ticâret Meclisi, 332
Ticâret Neẕâreti, 150-51
Timurleng aḫfâdı, *170*, 171 (Bk., Kemâl, Meḥmed Nâmık.)
Tire, köy, Midilli'de, 442
Tiriyeste, 45
Tiryâkî, Tiryâkîoğlu Vasilaki, 173-74
Tiyatro, *161-62*, 163, *167*.— Midilli'de tiyatro, 131, 138, *161*, *446*, XXI-II, XXXVI-VII, LXIV; Selânik'te, 163, 166, XXI, LXIV
Ṭodorola, Ṭodorolo, hizmetci, 224, 393, 418-19
Ṭopal, 159 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Ṭopḫâne-i 'Âmire Müşîrliği, 288
Ṭoptaşı, Tîmârḫanesi, 355
Toros, Ṭâhâ, *13*
Treater, 69, 270
Ṭûbâ, ağacı, *126*

Ṭulū', mec., *207*
Ṭūr, Ṭūr-i Sînâ, 235
Ṭuruḳ ve Me'âbir Ḳomisyonu, 42
Türk, *197*
Türk, Türkler, *207*, 208, *266*, 268, 361, *419*.— Türk âlimleri ('Ulemây-i Türk), 114; Türk gazeteleri, 371; Türk şîvesi, *223*, XXXIII
Türk Bilig Revüsü, *81*, *131*
Türkce, Türkî, 24, 27, 36, 52, *87*, 114, *115*, 116, 129, 165, *168*, 173, 185-86, *196-98*, 207, 251, 276, 280, 290, 300, 308-9, 372, 380, *386*, 441, 469, 481-82.— İstanbul Türkcesi, 27; Türkce kitâbet, 23; Türkce lugat tertîbi, *24*, 26; Türkce mektebleri, Midillî'de, 35; Türkce'nin islâhı, *197* (Bk., Elsine-i Şelâşe; Lisân-ı resmî-i Ḥażret-i Pâdişâhî; 'Osmânlıca; Uygurca.); XVIII, XXXIV, LXVI, LXX
Türkce Başmalar Alfabe Ḳataloğu, LV, LVII
Türk Dili, mec., *26*, LII
Türk Edebiyâtı'nda İlk Mutaşavvıflar, LXX
Türk Edebiyâtı Tarîḫi, İ. H. Erṭaylan, *13*
Türkgeldi, 'Âlî, *74*
Türk Ḥükûmeti, *81* (Bk., Bâb-i 'Âlî.)
Türkî, 197 (Bk., Türkce.)
Türkistân, 287, *287*
Türkistân tarîḫi, *341*, 342
Türkiyât Mecmû'ası, *64*, *74*, *174*, *192*, *298*, XLIX
Türkiye, LXX
Türkiye'de Ḥalḳ Aġzından Söz Derleme Dergisi, *142*
Türkiye'de Ma'ârif Tarîḫi, *113*, *466*
Türk Kültürü, mec., *175*
Türk Luġati, *141*
Türk Meşhûrları, *58*, *77*, *90*, *308*, *329*, *396*
Türk-Rus Şavaşı, *62*, *89*, *329*, LXXII
Türk Şâ'irleri, LII
Türk Tarîḫ Ḳurumu, *4*, *5*, *7*, *8*, *14*, *15*, *17*, *20*, *22*, *26*, *52*, *53*, *56*, *58*, *62*, *63*, *70-72*, *74*, *76*, *79*, *80*, *83*, *86*, *90*, *92*, *95-97*, *100-1*, *108*, *112*, *117*, *120-22*, *124-27*, *131*, *133*, *137*, *139*, *143-44*, *147-48*, *150-51*, *153*, *155*, *158*, *168*, *170*, *174*, *176*, *192*, *200*, *208*, *221*, *223*, *226*, *232*, *237*, *255*, *260*, *262*, *293*, *299*, *299*, *308*, *314*, *318*, *329*, *330*, *335*, *337*, *341-42*, *348-49*, *356*, *363*, *368*, *374*, *379*, *389-90*, *392*, *395*, *398*, *401*, *404-5*, *412*, *414*, *424*, *427*, *438*, *453*, *456*, *460*, *462*, *467*, *473*, *477*, *479-80*, *483-84*, LII
Türk Yurdu, mec., *391*

'Ubeydu'llâh, Ef., 19, 343, 389, 396, *396*, 398-99, 407-9, *414*, 416, 424, 457, *467-68*, 468-69
Uçḳun, 90
'Ulemây-i 'Arab, 114
'Ulemây-i Türk, 114
'Ulûm-i 'Arabîye, 279
'Umdetü'l-Ḥaḳâyıḳ, *175*
Un Diplomate Ottoman en 1836, *248*
'Urbân, *197-98* (Bk., 'Arab, 'Arablar.)
'Urfî, Şîrâzlı, 250, *273*
Urla, limanı, 43
Uş, Ḥaḳḳı Ṭârık, *107*
Usḳublu, karycsi, 55
Uṣûl-i Meşveret Ḥaḳḳında Mektublar, LII
Uṣûl-i Muḥâkemât, 211
'Uşaḳlıgil, Ḥâlid Ziyâ, *473*
'Uṭârid, yıldızı, 358
Uyġurca, *197* (Bk., Türkce.)
Uzunçarşılı, İsmâ'îl Ḥaḳḳı, *30*, *33*, *66*, *67*, *98*, *145*, *191*, *311*, *314*, *344*, *366*, *369*, *443*, *448*
Uzunyol, Beyoğlu'nda, *438*, LX

"Üç İmżâlı Varaḳa", *83*
Ülkü, mec., *321*, *324*, XLVII
'Ünvân İstemez, 81 (Bk., Menemenli Rif'at.)
Üsküb, yangını, XLV
Üss-i İnḳılâb, *167*

Vācib, 27
Vaḥan, Ef., 296, 462, *462*
Vāḥid, Ef., Midilli'de Sandık Emîni, *416*, 417-18, XXXV-VI
Vaḥîde'd-Dîn, Şehzâde, 299, *320*, *327* (Bk., Efendimiz.)
Vaḳit, gzt., *7*, *168*, 169, *170*, 171, *172*, 173, *181*, *197*, *209*, *223-24*, *240*, *267*, 268, 272, 302, *303*, *314*, 317, 330, 400, *420*, XXIII, XXV, XXVII, XXXIX, LIII
Vaḳit münaḳḳidi, 209 (Bk., Lastik, Sa'îd.)
Vālide, 115, 264 (Bk., Vaṭan.)
Vālide, Menemenli Rif'at'in annesi, 207, 225
Vālide, 7, 234, 242, 246, 310-311, 319, 330, 369, 374-75, 393-94, 405, 408-10, 415, 428, 440, 465 (Bk., Nesîme, Hanım.), XLII
Vālide Mektebi, Rüşdîyesi, İstanbul'da, *97*, 98, XL
Vālî Paşa, 371 (Bk., Fotyadi Paşa.)
Vālî Paşa, 403, 407, *447*, 449 (Bk., Ḥaḳḳî Paşa.); XXXVIII
Vālî Paşa, 241, 262, 265-66, 273, 282, 294, 296, 338, 391 (Bk., Nâşid Paşa.)
Vālî Paşa, 353-54, 356, 377, 392, *392*, 403*?* (Bk., Naẓîf Paşa.)
Vālî Paşa, 30 (Bk., Ṣādıḳ Paşa.)
Vālî Paşa, 279-80, 283-84, 287-88 (Bk., Sa'îd Paşa, Kürd.)
Vanḳulı, 352, 357
"*Varaḳa*", 236, 238
Varaḳa ṣāḥibleri, 187-89 (Bk., İki Bîṭaraf.)
Varlıḳ mec., XLVIII
Vaṣfî, Ef., 409
Vāṣıf, Ef., 409
Vāṣıf, 'Oṣmān, Enderûnlu, *257*
Vaṣṣāf, Bey, Mâbeyn Başkâtibi, *247*
Vaṭan, 64, 109, 116-17, 142, *146*, 277, 283, 296, 306, *306-7*, 339, 351, *404*. (Bk., Vālide).— Ehl-i vatan, *339*; Gayret-i vatan, *339*; İhvân-ı vatan, 115; Mâder-i vatan, 79, 178; Vatan hizmeti, 178, 371; Vatan mahabbeti (Maḥabbet-i vaṭan), 23, 64, 251, *339*; Vaṭan-ı şânî (Bk., Edebîyât), 79; Vatan-ı Umûmî, 116 (Bk., Memâlik-i Pādişāhî.); XXIX, XXXIV
Vaṭan ḳaṣîdesi, LII
Vaṭan Uğrunda-yāḥûd-Yıldız Maḥkemesi, LII
Vaṭan-yāḥûd-Silistre, 175, *175*, XXI
Vatuse, karyesi, 43
Vāveylā, 201
Vefeyatü'l-A'yān, *298*, 299, *308*, 309
Velînî'met, 163, 259 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭān.)
Velînî'met (Bk., Muṣṭafa 'Āṣım.)
"*Veşîḳalar*", *248*
Veysî, nâsir, *167*
Vezn-i Türkî, şiir, *392*, 392 (Bk., *Ḳıṭ'a*, N. Kemal.)
Vilâyet, 241 (Bk., Aydın.)
Vilâyet, 4, 69, 70, 78, 104-5, 119-20, 122, 135, 140, *143*, *151*. *177*, 178, 217, 219, 228, 238-39, 254, 265-66, 269, 277, 287-88, 313, *390-91*, *416*, 421, 486 (Bk., Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd Vâlîliği.), XIV, XIX, XXIII, XXV-VI, XXXV
Vilâyet 'Arabî Fırḳası, 260 (Bk., Siroz Ḳāḍîları.)
Vilâyet gazetesi, 338 (Bk., *Cezâyir-i Baḥr-i Sefîd*, gzt.)
Virgille, Virjil, 362
Viyana, 261
Volo. *297*
Voyage autour du monde, *297*
Vücûd, *125*, 128
Vücûh-i birre, 35
Vülât-i 'izâm, 282 (Bk., Sa'îd Paşa, Kürd.)

Yahûdî, Yahûdîler, 253, 356.— Şarâb-ı Yahûd, 281
Yaḥyā, Ef., Şeyḫ, 104.— Şeyḫ Yaḥyā Efendi türbedârı, 104; Şeyḫ Yaḥyā Efendi Maṭba'ası, 104, 127
Yaḥyā Ḥayātî, 332, XXX

Yaḥyā Rüşdī, Ders-i ʿām, *198*
Yamāme, *8*
Yani Amandiyadis, *107*
Yanḳo Arkiryadi, 484
Yanya, *466*
Yaramaz, 439 (Bk., Fiṭnat.)
Yarma, Yarmacılar, *477*, 478
Yasaḳcı, *483*, 484-85
Yasaḳcı, İtalyan Konsoloshânesi'nde, 483
Yavuz Sulṭān Selīm, *438*, LX (Bk., *Sulṭān Selīm*.)
Yazma şiir mecmūʿası, N. Kemal, *95*, *126*, *131*, *148*, *223*, *330*, *348*, *356*, *390*, *392*, *394*, *404*, XLVIII, LII
Yedi başlı ejder, 366
Yedi deliler, 6
Yed-i İʿcāz, 372
Yed-i Ḳudret, 29
Yemen, *133*, 136, XIX
Yemenli, Yemenliler, 114
Yenge Ḫanım, *418*, 419, *426*, 428, 439, 440
Yeñi-Liman, Midilli'de, 43-44
Yeñī ʿOṣmānlılar (Bk., Genc ʿOṣmānlılar.)
Yeñi ʿOṣmānlılar Tarīḫi, Ziyād Ebüzziyā, *297*
Yenisey, Fāżıl, *83*
Yeñişehir, Fener, *100*
Yeñişehirli ʿAvnī, Bey (Bk., ʿAvnī Bey.)
Yeñi Taṣvīr-i Efkār, *339*, *366*, *413*, *429*
Yere, Yera, nâhiye, 35, 48, 49, *53*, 56, *147*, 147, 265, 377, 401, 464.— Yere Müslümanları, *374*, 377, XV, XXIV
Yer Yüzünde Bir Melek, *7*
Yeşillenmek, 234
Yıldız Sarāyı, evrâkı, *33*, *60*, *67*, *70*, *90*, *133*, *145*, *191*, *311*, *344*, *366*, *369*, *443*, *448* (Bk., Sarāy.)
Yinanç, Mükrimīn Ḫalīl, LVI
"*Yine Girid Mes'elesi Tāzelendi*", *339*
Yol Niẓām-Nāmesi, 42 (Bk., *Tesviye-i Ṭuruḳ Niẓām-Nāmesi*.)
Yolṭarlamaḳ, 391, LXI
Yozġad, 246, 251
Yunan, 422, 450, XIV, XXXII, XXXVII (Bk., Yunanistān.)
Yunan, Yunanlı, Yunanlılar, 21, 31, 53, *66*, *67*, 67, 70, 238-39, *365*, 367, 371, *385*, 387, *413*, 413-14, 422, *428-29*, 429-37, 451, 455, XXXI-III, XXXVII; Yunan gemisi, *331*, 332, *413*, 413-14, *428*, 429-37, XXX; Yunanlılık, 367, XXXII; Yunan mülkü, 430; Yunan nizamları, 429-30; Yunan tâbi'iyeti iddiâsı, 32; Yunan toprağı, 429
Yunan devleti, 429-30, 432, 434, 436, XXXV
Yunanī-i ʿAṭīḳ dili, 53, *53*
Yunan Ḳıralı (Bk., Ḳıral Ḥażretleri.)
Yunan Ḳonsoloshānesi, 32, 70, 135, 238, *413*, 413-14, *428-29*, 429-37, XIV, XXXV
Yunanistān, 29, *339-40*, *365* 368, *385*, 387, *420*, 430 (Bk., Yunan.); XXXI, XXXIII
Yunda, Kaymakamlığı, 46, 48, 50, *81*, 82, *295*, 320, 364, XVII, XXIV
Yunus, Ef., 319
Yurtman, ʿAbdu'l-Ġanī, LII
Yūsūf, Ḥż., *65* (Bk., *Sūre*.)
Yūsūf, Żiyā, müderris, *97*
Yūsūf Żiyā, Hasan Hayrî Paşazâde, LXX
Yüksel, Semāḥat, LXX

Żabṭiye Nāẓırlığı, *77*, LIX
Zanbaḳo, Dr., 411
Żarīfī, Mr., 115, XVIII
Żavallı Çocuḳ, *161*, 163, XXI, LXIV
Żekī, Paşa, 18
Żekiye, Hanım, 137
Zelzele, Çeşme'de, 343 (Bk., Saḳız.)
Zemzem, kuyusu, *125*
Zemzeme III., *74*
Zeynü'l-ʿĀbidīn Reşīd, *87*, 87, 88, *93-96*, 96 (Bk., Bedīʿ.); XVI, XLVIII

Ẓıllu'llāh, 62, 69, 70, 71, 98, 133, 135, 146, 193, 313, 315, 345, 444, 449, 451, 457 (Bk., 'Abdu'l-Ḥamîd, Sulṭān.)
Ẓuhlı Sulṭān, vapur, *172*
Zînet, Hanım, 363
Zirā'at, Midilli'de, 36-40
Zirā'at Bankası, Midilli'de, *33*, 38
Zirā'at Neẓāreti, *207*
Ziyā (Ebüzziya *?*), 300, 350
Ziyā, Paşa, 'Abdu'l-Ḥamîd, *13-15*, 14, 15, 17, 52, 53, 65, *65*, *71*, 71, *89*, *90*, *249*, *297-98*, 299, *339*, *371*, 372, 419 (Bk., Merḥūm; Paşa.); LXIII, LXVI-VII
Ziyā Paşa, Ḥayātı ve Eserleri, İ. H. Ertaylan, *13*
Ziyā Paşa ve Adana Vâlîliği, *13*
Ẕü'l-ḳarneyn, 102

D Ü Z E L T M E L E R

Eserin önceki baskısında mevcut dizgi yanlışlarından has-isimlere âit bulunanlar ve başka dizgi hatâlarından mühimleri gösterilmişti. Bu baskıda söz konusu dizgi yanlışları metin içinde düzeltilmiştir.

9 789751 626981

THG
0881194
BOZ